

ZNANSTVENA KNJIŽNICA,
ŠTO JE IZDAJE KR. HRV.-SLAV.-DALM. ZEMALJSKA VLADA,
ODIO ZA BOGOŠTOVLJE I NASTAVU.

ENCHIRIDION FONTIUM HISTORIAE CROATICAЕ.

SCRIPSIT ET COMPOSUIT

DR. FERDINANDUS NOB. ŠIŠIĆ
IN REGIA FRANCISCO-JOSEPHINA UNIVERSITATE ZAGRABIENSI HISTORIAE PATRIAE
PROFESSOR PUBLICUS ET ORDINARIUS.

VOL. I. PARS 1. (USQUE AD ANNUM 1107.)

INTRODUCTIO, INSCRIPTIONES ET DOCUMENTA.

ADIECTA SUNT XXI FASCIMILIA CUM DUABUS TABULIS GEOGRAPHICIS.

ZAGRABIAE.

1914.

PRIRUČNIK IZVORA HRVATSKE HISTORIJE

NAPISAO I UREDIO

DR. FERDO PL. ŠIŠIĆ,

KR. JAV. RED. PROFESOR U KR. SVEUČILIŠTU FRANJE JOSIPA I. U ZAGREBU
ZA HRVATSKU HISTORIJU.

DIO I. ČEST 1. (DO GOD. 1107.)

UVOD, NATPISI I ISPRAVE.

S 21 SLIKOM I DVA HISTORIJSKA ZEMLJOVIDA.

U ZAGREBU 1914.

TROŠAK I NAKLADA KR. HRV.-SLAV.-DALM. ZEMALJSKE VLADE.

KR. ZEMALJSKA TISKARA.

SVIJETLOJ USPOMENI

PROF. DR TADIJE SMIČIKLASA,

MOGA ODLIČNOGA UČITELJA I PRETHODNIKA
NA KATEDRI HRVATSKE HISTORIJE

VAZDA ZAHVALNI UČENIK

DR. FERDO PL. ŠIŠIĆ.

Predgovor.

Ova je knjiga namijenjena slušačima hrvatske historije, i to kao pomagalo kod seminarskih vježbi. Prema tome ona i nema nikakih većih naučnih pretenzija, pa je i treba isključivo s toga didaktičnoga stajališta prosuđivati: uputiti slušača u poglavite i najvažnije izvore hrvatske prošlosti i podati mu što korektniji tekst za vježbanje, to je njena poglavita zadaća.

Knjiga sama razdijeljena je na četiri dijela prema četiri perioda hrvatske historije. Prvi dio sadržava izbor poglavitih izvora u doba narodnih vladara, dakle sve do godine 1102. odnosno 1107. Da je razmjerno više mjesta posvećeno ovom periodu, samo je po sebi razumljivo; on obuhvata ono doba, koje treba da budući profesor hrvatske historije u našim srednjim školama (a naročito u VIII. razredu) dobro zna. Što sam pažnju svoju obratio i na krupne susjedne događaje, a naročito na pitanje svete braće Ćirila i Metoda, kao i na početke slovenačke i mađarske, držim da će mi svatko, tko pozna naše propise, valjane za srednjoškolski profesorski ispit, samo odobriti. Drugi dio zapremat će izbor izvora od godine 1102. (1107.) do 1526., naime od Kolomana do Mohača, treći od 1526. do 1790., to jest od Mohača do smrti cara Josipa II., a četvrti od 1790. do druge pole XIX. vijeka. I u tim ću periodima

dati mjesta susjednim državama i narodima, a naročito austrijskim zemljama i Ugarskoj, što se pokazalo nužnim već poradi tješnih vezâ, što ih je imala Hrvatska s njima.

Kako u nas još nema sustavna djela o izvorima, već su pojedine radnje, koje imaju pravu naučnu vrijednost, rasturene kojegdje, pače najviše je toga pisano i na stranim jezicima, te uopće teško pristupačno slušaču, odlučio sam se, da pored izbora pojedinih izvora donesem još i uvode uz citiranu glavnu literaturu, ne bi li slušaču tako olakšao studij i pripremu za budući samostalni rad. Razumije se samo po sebi, da se detaljno tumačenje s jezične strane, kao i raspravljavanje o pojedinim pitanjima, ima usmeno svršiti u seminaru. Znajući iz dojakošnjega višegodišnjega iskustva, da je s grčkim tekstovima byzantinskih pisaca redovno dosta teško i nezgodno, a hoteci opet s druge strane, da se svaki slušač — pa i onaj koji ne misli da istupi danas sutra kao samostalan istraživač — dobro uputi u sve ono, što nam oni javljaju (u prvom redu, Prokopije i car Konstantin Porf.), zamolio sam kolegu g. Dr. Đuru Körblera, da bude ljubazan, pa da za ovo izdanje priredi doslovan i vjeran hrvatski prijevod onih grčkih ulomaka, koje sam preuzeo iz byzantinskih pisaca, a čemu se on i najpripravnije odazvao, na čem mu srdačna hvala. Ovo nije inače nikaki *novum* u udžbenicima kao što je ovaj. Ne uzimajući veći obzir na taki način izdavanja byzantinskih pisaca kod Francuza i Talijana, upozorit ću samo na »*Priručnik izvora madžarske historije*« (A magyar történet kútfőinek kézikönyve), kako ga je za budimpeštansko sveučilište priredio onamošnji profesor

madžarske historije Dr. H e n r i k M a r c z a l i (izdano troškom ministarstva za bogoštovlje i nastavu u Budimpešti 1901.), u kojem je također uz odnosne partije i byzantinskih pisaca dodan još i madžarski prijevod. Kod turskih pisaca, kao i ostalih istočnih, doneseni su u ovom djelu samo hrvatski prijevodi, čemu ne će nitko razuman prigovoriti.

Uvjeren sam, da će ova knjiga, uređena po netom razloženom načinu, znatno obogatiti i unaprijediti znanje i spremu naših slušača hrvatske historije, a to samo stim prije, što po njoj mogu da se već prije seminarskih vježbi u sveučilištu sami kod kuće upute u b i t n o s t onoga, o čem će se povesti na satu riječ. Time će pak slušač na lak način steći još i valjanu direktivu, kako i u kojem pravcu da se prihvati izrađivanja preuzete radnje.

Najveći dio izvora, što su u ovoj knjizi sabrani, već su otprije bili poznati, no ja sam vazda nastojao da ih uporedim s originalima ili bar s najboljim kopijama, tako da su mnogi ovdje objelodanjeni tekstovi kud i kamo bolji, nego li se oni nalaze u svim dojakošnjim izdanjima. Pored toga ima i dosta n o v i h t e k s t o v a, koji su ovdje prvi put odštampani, čime će ovo djelo imati neku općenitiju vrijednost, što me i nuka da pred kraj ovoga »*Predgovora*« kažem, da sam uvjeren, da će ona dobro doći svakomu, tko se bavi izučavanjem hrvatske historije.

Kod izrađivanja hist. topografske karte (Županije i plemena hrvatska) mnogo mi je pomagao prijatelj Dr. L u k a J e l i ć, koji je i onako poznat kao osobit poznavać (sve po autopsiji) historijske topografije dalmatinskoga kopna i otočja. To se tiče u prvom redu nekih od Konstantina Porf. navedenih manjih otoka i

grada Stupina i mjesta oko Zadra, Nina, Belgrada i Solina spomenutih u ispravama XI. vijeka. Svoje je rezultate o izučavanju historijske topografije Dr. Luka Jelić već predložio arheološkoj komisiji u Beču, te su neki već štampani, a drugi će doskora doći na red. Stoga dakle on i preuzima svu odgovornost za njih, a dao mi ih je na raspolaganje u korist slušača historije u našem universitetu, kao i uopće u korist svih onih, koji se zanimaju tim pitanjima.

Zahvaljujem i g. prof. V j e k o s l a v u K l a i ć u na mnogobrojnim savjetima, a tako i gosp. prof. J o s i p u B r u n š m i d u. Zahvalan sam i prijatelju g. Dr. B o g o l j u b u K r n i c u, što mi je dao na raspolaganje njemu povjereni akademički arkiv, i prijatelju g. prof. Đ u r i S z a b ó u na fotografiranje nekih isprava, kao i tolikim mojim direktnim i indirektnim pomagačima u domovini i izvan nje, naročito u Italiji, među njima g. V i k t o r u N o v a k u i g. Dr. I v a n u B o r k o v i ć u.

Konačno napominjem, da mi se potkralo unatoč sve pažnje nekoliko stamparskih pogrješaka (ovo je mašinski slog), koje se nalaze nanizane na početku knjige, pa molim čitača, da ih još prije upotrebe knjige ispravi, da mu docnije eventualno ne smetaju.

U Z a g r e b u. 10. decembra 1914.

Dr. Ferdo pl. Šišić.

Sadržaj.

	Strana.
Nekolike općenite napomene slušačima historije	1—5.

Uvod.

I. O historiji uopće	7—14.
II. O historičkom metodu	15—36.
III. Pregled historiografije hrvatske	37—107.
Dinko Zavorović	38—39.
Ivan Tomko Mrnavić	39—41.
Serafin Razzi	42.
Mavro Orbini	42—43.
Jakov Lukarević	43.
Junije Rastić	44.
Juraj barun Rattkay	44—51.
Ivan Lucius	51—60.
Pavao Ritter Vitezović	60—69.
Toma Kovačević	70.
Juraj Marcelović	70—71.
Baltazar Adam Krčelić	71—77.
Filippo Riceputi	78.
Daniele Farlati	78—79.
Jacopo Coletti	78—79.
Franjo Žaver Pejacsevich	79—80.
Đuro Pray	80.
Stjepan Katona	80.
Jovan Raić	81—82.
Josip Mikoczi	82—83.
Johann Kristian Engel	84—85.
Pavao Josip Šafarik	85—90.
Ljudevit Gaj	90.
Ivan Švear	91.
Ivan Kukuljević Sakeinski	91—95.
Šime Ljubić	95—96.

Matija Mesić	97—98.
Franjo Rački	98—100.
• Radoslav Lopašić	100—101.
Ivan Krst. Tkalčić	102.
Natko Nodilo	102—103.
Harion Ruvarac	104.
Tade Smičiklas	104—105.
Vjekoslav Klaić	105—106.
Frane Bulić	106.
Stojan Novaković	106—107.
IV. O razdiobi ovoga djela	108.
Prvi dio. Doba hrv. narodnih vladara	109.
Pristup	111.
O zbiricama izvorâ za doba hrvatskih narodnih vladara	111—114.
I. Natpisi i zapisi	115—138.
II. Isprave i listine.	
1. Ostrogotsko vladanje u Panoniji i Dalmaciji (493—555.)	139—148.
2. Crkveni sabor u Saloni (530. i 533.)	149—164.
3. Crkvene prilike u Panoniji (535. i 545.)	165—170.
4. Papa Grgur I. Sveti i Dalmacija (1590—602.)	171—175.
5. Iz vremena Karla Vel., Ludovika Pobožnoga i Lotara I. (811—840.)	176—182.
6. Isprave knezova Trpimira i Mutimira (852. i 892.)	183—197.
7. Papinska pisma IX. vijeka (858—888.)	198—210.
8. Spljetski crkveni sabori (925. i 928.)	211—224.
9. Hrvati pomažu koruškoga hercega Adalberona protiv cara Konrada I. (1035)	225—227.
10. Kralj Petar Kresimir IV. daruje samostan sv. Ivana Evangelista (1059)	228—231.
11. Spljetski crkveni sabor i potvrda njegovih zaključaka (1059—1061)	232—238.
12. Utemeljenje samostana sv. Marije u Zadru (1066)	239—242.
13. Petar Krešimir IV. potvrđuje samostanu sv. Krševana u Zadru njegove posjede (1067)	243—251.
(Genealogija hrvatske vladalačke dinastije	247.)
14. Kralj Petar Kresimir IV. daruje samostanu sv. Krševana otok Maun (1069)	252—254.
15. Hrvatski kralj Slavić (1073—1075)	255—263.
16. Venecija i dalmatinski gradovi (1076)	264—265.
17. Vazalska prisega hercega Dmitra Zvonimira papi Grguru VII. (1076)	266—269.
18. Herceg Stjepan odriče se prijestolja (1078)	270—272.
19. Papa Grgur VII. i knez Vecelin (1079)	273—274.
20. Darivanje crkvi i samostanu sv. Petra u Selu (1080)	275—284.
21. Kralj Dmitar Zvonimir i samostan sv. Marije (1087)	285.

	Strana.
22. Vladanje Stjepana III. (1089)	286—288.
23. Vojni pohod ugarskoga kralja Ladislava u Hrvatsku (1091) i utemeljenje biskupije zagrebačke (1094)	289—321.
a) Vojni pohod kralja Ladislava u Hrvatsku (1091 do 1095)	292—
(Genealogija prvih Arpadovića)	295).
b) Pitanje sredovječne Slavonije i utemeljenje biskupije zagrebačke (1094)	322—369.
24. Ugarski kralj Koloman i hrvatski kralj Petar (1095 do 1097)	370—408.
25. Hrvati i ugarski kralj Koloman (1102)	409—562.
a) Historijat o postanju hrvatsko-ugarske državne zajednice u naučnoj hrvatskoj i mađarskoj literaturi (1666—1910)	409—423.
b) Ruski rat kralja Kolomana (1099)	424—459.
c) Sporazum između kralja Kolomana i dvanaestero hrvatskih plemena (1102)	459—526.
d) Krunisanje Kolomanovo 1102. u Belgradu za zakonitoga kralja hrvatskoga	528—562.
26. Okupacija dalmatinskih gradova (1107)	563—630.
Dodatak, Nekj odabrani falsifikati	631—649.
Tumač historijsko-topografskoj karti kraljevstva Hrvatskoga oko godine 1100.	650—653.

Slike.

1. Natpis sv. Dujma († 304)	115.
2. Natpis na mozaiku dalm. mučenika	117.
3. Natpis ninskoga župana Godeslava (o. 780—800.)	118.
4. Krstionica hrvatskoga kneza Višeslava	119.
5. Natpis hrvatskoga kneza Trpimira	121.
6. Ulomak natpisa hrvatskoga kneza Branimira	123.
7. Sarkofag spljetskoga nadbiskupa Ivana	125.
8. i 9. Ulomak natpisa vel. kneza Držislava i nekoga hrv. kneza	126—127.
10. Grobni natpis kraljice Jelene	128.
11. Sarkofag s imenom spljet. nadbiskupa Martina	130.
12. Glagolski natpis sv. Lucije	136.
13. Isprava hrv. kralja Stjepana III.	286.
14. Isprava o utemeljenju biskupije zagrebačke	323.
15. i 16. Pripis XIV. i XV. vijeka u registru samostana sv. Petra	380—381.
17. Dodatak t. zv. Trogirskom rukopisu (apendikula)	461.
18. Stranica iz spljet. statuta	472.

19. Spomen o krunisanju kralja Kolomana (1102.) [dvije slike]	529.
20. Lažna isprava Petra Kresimira (1071.)	632.
21. Lažna isprava Kolomanova (1111.)	633—634.

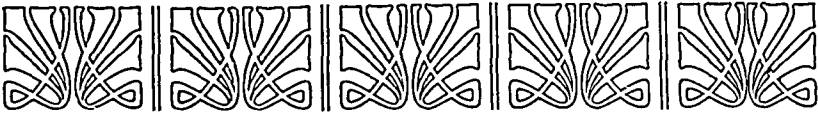
Karte.

1. Via exercitualis oko g. 1091.—1107. na str.	395.
2. Historijsko-topografska karta kraljevstva hrvatskoga oko g. 1100. k str.	653.

Ispravci štamparskih pogrešaka.

Strana:	Redak:	Mjesto:	Treba da bude:
3	24	zlišno	izlišno.
4	38	Ne	No.
5	5	nijeći	rijeći.
11	14	svoga	svega.
12	30	njima	njime.
17	20	ravnopravnih	javnopravnih.
18	7	po	pa.
19	1	rečenicima	rečenicama.
19	20	uz dio historijske	umetni neobjelodanjene.
26	34	anali	anala.
38	20	sudjelujući	sudjelujući.
42	11	1859	1589.
46	18	Trsatski	Tržački.
46	34	(Di)janešvića	(Di)janeševića.
56	12 i 14	Amsterdami	Amstelaedami.
60	31	Valvasova	Valvasora.
62	2	1867	1687.
62	10	Turka	Turaka.
64	36	štampan	štamptom.
69	17	kored	pored.
76	31	kademija	akademija
78	13	Illyirici	Illyrici.
97	11	mogućeno	omogućeno.
112	29	528	928.
132	7	numističkoj	numizmatičkoj.
149	21	stavi iza „Cavtata“	još i Kotora.
151	10	konačne	konačno.
153	16	consiliorum	conciliorum.
177	34	Mantoni	Mantovi.
186	29	DCCCCXCI	DCCCXCII.

Strana:	Redak:	Mjesto.	Treba da bude:
186	34	suvrenemoga	suvremenoga.
210	22	Qomodo	Quomodo.
211	17	Византиа	Византиа.
222	35	bično	obično.
225	12	ercega	hercega.
239	8	možda najodličnije	možda član.
313	8	1902	1092.
322	3	1904	1094.
347	30	1507	1057.
347	35	on služi	on se služi.
357	28	s'regnó	regnó.
358	4	vijek	vijeku.
359	18	cum	cul.
364	20	Klemnta	Klementa.
367	9	ex	est.
387	35	Najstarije	Najstariji.
389	6—7	salarium(?)	sedis.
394	14	zajamčen	zajamčeno.
397	16	Ripač	Ripač.
397	34	possesio	possessio.
414	24	Kalnička gora	Kalničku goru.
466	36	paleografiji	paleografiju.
469	1	hrvatski	hrvatska.
480	16	uolnutate	uoluntate.
485	9	Otokor	Otokar.
502	21	Save	Sane.
504	23	22	24.
522	38	to jest opseg	to jest u obseg.
532	14	„similion“	„Schimmelom“.
547	32	Bossine	Bossine ³ .
560	20	Općento	Općenito.
648	18	ecclesiorum	ecclesiarum.
652	7	Kožinom (Caprulae)	Kožinom (Obrovac), Ko- pranjem (Caprulae).
652	7	od Zadra do ušća Krke	— od Zadra do otprilike današnjega mjesta Zlo- sela.

Nekolike općenite napomene slušačima historije¹.

Studiranje historije u universitetu ide za tim, da slušač sebi pribavi samostalan historički sud i potrebitu spremu, da umije naučnim načinom da obradi neku izvjesnu historičku građu. Međutim u prvom redu treba da slušač historijske nauke nauči da dobro razlikuje ono, što je nebitno i slučajno (neesencijalno i akcidentalno) od onoga, što je bitno i potrebno, jer baš to je u suštini svojoj čitava tajna historijske umjetnosti, jezgra svega naučnoga rada i temeljno stanovište, koje ima da vlada studiranjem historije. *Multum, non multa!* Ne radi se naime o poznavanju raznih i kojekakovih pojedinosti i sporednih stvari, već o temeljitom shvaćanju historije, dakle o duševnoj samostalnosti, to jest o naobrazbi, a ne o polutanstvu. Historička naobrazba pak jeste ono, što će ti od tvojih studija zauvijek ostati u pameti; pojedinosti (detalja) nestat će ispred cjelovitosti, mnogoznanstva ili sveznadarstva ispred pravoga znanja. Stoga čuvaj se pustoga spoljašnjega nerazumnoga stjecanja znanja, već vazda nastoj, da razumijevanjem uroniš u predmet i da ga temeljito mozgom svojim pronikneš. Što si na taki način sebi stekao, to je onda pravo duševno obogaćivanje. Ne radi se o mrtvom slovu, nego o stvari; mehaničnost naime ubija duševnost.

Prava naobrazba čini čovjeka slobodnim, ali i skromnim. Što više učiš, to ćeš većma doći do spoznaje, koliko ti još preostaje, da naučiš. Nitko nije nikad, a i ne će čitavu znanost iscrpsti; i kod nje, kao i u životu, učenje nikad ne prestaje. Samo »sveznadar« (Vielwisser) »zna sve«, ili bolje reći, misli da sve zna, a zapravo zna ovo ili ono onako upola, a u cijelosti

¹ Zurbonsen : Anleitung zum wissenschaftlichen Studium der Geschichte. 2 Aufl. Berlin (1910.), 1—9.

ne zna ništa. No nemoj da stoga kloneš, ako ti se historičko polje pred tobom ukaže kao beskrajno. Neumornim i intenzivnim radom na historičkom polju daje se tome pomoći. Dakako, svega ne će nikad nitko proučiti, pa stoga se od historika u glavnom traži teoretsko znanje, dakle da naučiš ono, što možeš. Što su drugi nekoć tebi ravni i jednaki smogli i svladali, dovršit ćeš i ti. Samopouzdanja treba da imaš kod svakoga rada.

Budi strpljiv, pa nemoj ni kušati da najednom sve naučiš, jer u takom slučaju ne ćeš ništa naučiti. Studij naime iziskuje kao i svaka znanost neki sistem. U prvom redu ne počinji s kraja i ne napinji glave primjerice s filozofijom historije, sociologijom i naličnim. Prvo i prvo treba dobro poznavati historijska fakta sama i za njih imati potrebno razumijevanje, a tek onda može i treba da dode na red tumačenje duha njihova, dakle upravo onako, kako je kod prirodopisca s biologijom, ili kod matematike s integralima i diferencijalima.

Kod učenja historije treba poći prirodnim trim fazama: 1. proširiti znanje predavanjima i privatnom lektinom; 2. steći kritički duh samostalnim ispitivanjem i obradivanjem građe, to jest historičkim vježbama i 3. pristupiti samostalnom obradivanju građe s obzirom na kauzalni nesus događaja, dakle historičkim radnjama. Put ima da bude jednostavan i prirodan, to jest on treba da te vodi od lakšega na teže.¹

Iz priručnih knjiga i kompendija (primjerice iz Smičiklase ili Klaića), naučit ćeš samo govoriti o nekom pitanju ili događaju (kao o vladanju Bele IV. ili o posljedicama mohačke katastrofe); stvar samu upoznat ćeš u bitnosti njezinoj tek onda, kad proučiš izvore same i odnosnu literaturu (monografije), ova dva temeljna stupa historičkoga studija. Priručne knjige dakle usavršuju tek školsko znanje, izvori i literatura pak naučnu spremu. Ne muči pamćenja svoga imenima i brojevima. Istina je doduše, da je historički niz događaja tijesno vezan uz točno određeno neko mjesto, vrijeme i ličnost, pa se jedno od drugoga i ne da rastaviti, ali bitna stvar oni ipak nijesu. Nema sumnje, da je stalna i čvrsta okosnica datuma za sigurno nizanje događaja od

¹ Slušači historije učinit će najbolje, ako pored predavanja posvete prva tri semestra isključivo privatnoj lektiri, druga tri seminarskim vježbama, a posljednja dva samostalnim radnjama.

prijeke potrebe, no historičkoj naobrazbi samoj niti mnogo smeta, niti je mnogo unapređuje, ako netko zna ili ne zna primjerice kad je bila bitka kod Nikopolja, da li 25. ili 28. septembra 1396. Sitnice dovode nas opet do novih sitnica, na koje se prava jezgra historije i ne obzire. Stoga drž' se samo glavnih data; mnogo toga naučit ćeš diljem studija, a naročito kod radnje, na upravo najlakši način. Ustreba li ti koji datum, vazda ćeš ga lasno naći u svakom kompendiju.

Ne operiraj nikad s pojmovima i predodžbama kojih sasvim točne ne poznaješ i koje ti nijesu posve jasne. Ako primjerice ne znaš točno razlikovati, epohu od perioda, kulturu od civilizacije, kongres od konferencije, treba da tom nedostatku (kao i sličnima) doskočiš.

Svako je znanje specijalno; ona prava temeljitost možna je samo na omanjem području. Stoga treba da se zarana još odlučiš kojoj se grani historičke znanosti hoćeš kao specijalnom studiju da privoliš. Nemoj da se kod studija izgubiš, ili čak zapneš kod omanjih, ma još i kako zanimljivih sitnica i detalja. U prvom redu treba da stečeš potpuno i što opsežnije znanje čitave discipline, a tek onda treba da dođu na red pojedine omanje partije. No nemoj ni tako da počneš svojim studijem, da ti je pred očima jedino ispit. Pomisao na nj te smućuje i kvari ti užitak i veselje oko naučnoga rada, tako da sam studij potiskuje na prost zanat.¹ Dašto, ne će biti zlišno, budeš li se za sam ispit, kao i za opseg tražene građe i ranije stao zanimati, ali kao pravilo neka ti vrijedi, da te prava briga za nj ima da okupi tek u posljednjem semestru.

Universitetsku kao i seminarsku biblioteku treba da savjesno i marljivo upotrebljavaš. Bibliografsko znanje, u prvom pak redu dobro poznavanje glavnih djela historičke znanosti, proširuje ti pogled i pobuđuje zanimanje, te zadovoljstvo. Upravo poradi toga potrebno je, da imaš i sam valjanih i dobrih knjigâ, koje

¹ »Banausentum, Brotstudium: welch' hässliche Vokabeln!« kaže prof. Zurbonsen, dok prof. Ziegler ovako kaže: »Brotstudent ist der, der vom ersten Moment an nur an das Examen denkt und nur für das Examen arbeitet. Das verdirbt aber nicht bloss die Studien und die intellektuelle Bildung, sondern es verdirbt auch den Charakter und die Moral«.

će ti biti kao radniku alat. Te knjige treba da dobro prođeš i proučiš, tako da ćeš u svakom pitanju znati, kako one o njemu sude. To ne treba da budu omašna djela u više svezaka već kraća. Kad tako stečeš siguran uži horizont, lakše ćeš ga onda kao nekim uspinjanjem na planinu same znanosti proširiti. Uz to treba da pratiš napredak znanosti čitanjem stručnih časopisa, i novih rasprava i djela. Za historika upravo je nužno da redovno prati i čita novine, i to raznih struja i stranaka; takova lektira naime oštri pogled u događaje i oživljuje historički smisao za sadašnjost kako se ona razvija iz prošlosti.

Ono što je štampano ne mora podjedno da bude još i istinito. Čuvaj se odvisnosti od mrtvih slova i nastoj da sam stečeš svoje uvjerenje i sud. Stavi se nad, a ne pod slova. Dalje treba dobro da utuviš: u znanosti nema suverena, ona je neke vrste republika. Samo i jedino istina je autoritet, a to nije nipošto nečije mnijenje, pogotovo pak domišljanje ili kombinovanje. U politici može se desiti, da netko, ma budi s kojega stranačkoga razloga, zatvori oči pred historijskom istinom, ali u znanosti toga ne smije i ne može nikad da bude. Stoga drž' se onoga, što reče cambridgeski profesor A c t o n: »Ne vjeruj dok nijesi sam istražio, nastoj da tvoji sudovi budu baš tvoji sopstveni, te se ne boj oprječnosti u mišljenju i sudenju s drugima«. Historik treba da bude i značajan čovjek. Dakako, studij sam još ga ne stvara. Tko pak nema smjelosti uvjerenja, taj niti je značaj, niti historik. Najtvrdra kula historičkoga rasuđivanja opet jest strogo shvaćanje o dužnostima i savjesti. To shvaćanje oštri osjećaj istinoljublja i pravednosti, a to su temelji historičke znanosti.

Ne studiraj samo glavom, već i srcem; »fakta su u knjigama, a ključ u sreću«, kaže čuveni Ivan Müller. Pored toga nemoj da ti ma tko bio imponuje lozinkama (Schlagwort), a nemoj se ni sam njima služiti. Tko hoće silom da bude duhovit, redovno nije. Bilo je vrijeme kad su historijom vladale lozinke i pseudopatriotske fraze, no to se preživjelo. Nastoj da sebi stečeš što općenitije i što šire poglede; tek onda će detalji tebi postati razumljivi. Proučavaj historiju, dašto u prvom redu svoga naroda, kao rodoljub. Patriotizam pomaže studij: sanctus amor patriae dat animum! Ne nemoj da budeš šovinista, jer šovinizam

zasljepljuje i čini čovjeka nepravednim. Stavljaj i na sama sebe samo savjesne zahtjeve. Promisli da je dandanas historička naobrazba ojačanjem narodne političke svijesti i interesa za javni život od veće znamenitosti, pa da je baš historija ona znanost, koja je najpotrebnija općenoj naobrazbi. Nijesu pretjerane riječi nekoga Nijemca, koji reče: kao što je nekoć sav život bio protkan teologijom, pa filozofijom, tako je danas historijom. Ne stegni studij tvoj isključivo na historiju i njene pomoćne discipline, nego udi malo i u polje susjednih i srodnih joj nauka, kao što su državno pravo, slavistika, historija literature, te nastoj da bar osnovnim njihovim rezultatima proširiš tvoje znanje.

Najveća je neprilika nesumnjivo s predavanjem samim, jer dok teolozi, juriste i medicinari idu nekim stalnim redom iz tečaja u tečaj, pa tako tek nakon proučene prve građe prelaze na drugu novu, dotle slušači filozofijskoga fakulteta slušaju ona predavanja, na koja su slučajno nadošli. Ta se praksa, kojoj se nikako ne da doskočiti, temelji na tom, što se pretpostavlja, da slušači imadu dovoljno predznanja, to jest, da temeljito znadu sve glavne i bitne događaje. Prema tome dakle imadu predavanja u prvom redu slušače pobuđivati na samostalne studije i na naučni rad uopće. Ovo se opet ne da ni zamisliti bez privatne lektire i vježbanja u seminaru. Stoga treba da svakako dolaziš na predavanja s nužnim predznanjem, koje ćeš sebi steći iz priručnih knjiga. Isto tako treba da pratiš citiranu literaturu i izvore te da marljivo sudjeluješ kod seminarskih vježbi, u kojima se pojedini izvori tumače i rješavaju pojedina sporna ili još neriješena pitanja.

Onaj, koji na taj način u ma kojem universitetu proboravi osam semestara, naći će u ispitu ili rigorozu tek ugodan i prirodan zaključak svome radu prema onoj: konac djelo krasi.

UVOD.

I.

O historiji uopće¹.

Historija, ili književno hrvatski rečeno povijest, jeste znanost o događajima i promjenama među ljudma. No ona ne uzima obzira na sve događaje i na sve promjene ljudske, već isključivo na one, koje imaju neku izvjesnu historijsku važnost, ili ih popratit će historijske posljedice. Historik dakle treba da iznese samo ono, što je bitno, ili drugim riječima, samo ono, što je historijsko i što je od historijskoga interesa. Historijsko opet jeste ono, što stvara naše uvjerenje i našu spoznaju o bivšim događajima.

Objekt razmatranja historijske znanosti jesu ljudsko društvo i pojedinci (individui) u njihovu izmjeničnom utjecanju, ili drugim riječima: djelovanje kako stanovitoga mnoštva tako i jednoga čovjeka. Prema tome dakle ne pripada samo zajednica pojara, nego i osebna ličnost historikovoju pažnji, šta više, baš takova osebna ličnost znala je veoma često da izvrši upravo najodlučniji utjecaj na cjelinu. Otale je odmah i razumljivo, da treba na pitanje o značaju pojedinih ličnosti u historiji odgovoriti s mnogo više opreza, nego li se to, a naročito u po-

¹ Gl. Meister: Grundriss der Geschichtswissenschaft. Band I. A. G. Meister: Methodik². Leipzig 1913. 1—34. — Bernheim: Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie³. Leipzig 1908. — Langlois-Seignobos: Introduction aux études historiques⁴. Paris 1910. — Wolf Gustav: Einführung in das Studium der neueren Geschichte. Berlin 1910. — Ланпо-Дантленскія: Методологія історіа. Вып. I. II. Petrograd 1910.—1913. — Клаіс: Nekoliko riječi o historiji, njezinoj zadaći i metodi. (Rektorski govor.) Zagreb 1902.

sljednje vrijeme pokušavalo. Svako udruženje ljudsko ima pročelnika, svaka porodica, svaka seoska općina svoju glavu, zajednička poduzeća imadu svoga vođa, pače i ista demoralizacija ima svojih predvodnika. Istina, te su ličnosti veoma često samo reprezentanti neke mase ili produkti stanovite jedne struje, dakle one još nijesu takovi individualiteti, koji bi vršili bitni dojam na razvitak historije, no pored ovih pojedinaca ima i drugih, čija se »Ja« — priroda ne odražuje samo u stanovitim prilikama, nego čija krepka volja i duševna snaga prečesto umije da stanoviti već začeti pravac u razvitku jedne mase odvrne prema svojem nazoru na drugu, često i sasvim protivnu stranu. Kad je taj razvitak u stadiju porasta, onda valja take ličnosti ubrajati među najvaljanije muževe svoga vremena, dok se nasuprot u stadiju opadanja one vrstaju među moralno najopaçije. Uza sve to oni ipak nijesu još i apsolutno najvaljaniji, odnosno najopaçiji, jer historijskim individualitetima postadoše upravo kroz to, što su im prilike, u kojima su živjeli, pa političke konstelacije i drugo dale zgrade, da razviju stanovito djelovanje, dok su pored njih mogli da žive i mnogo umniji i čestitiji ljudi, ali ipak isčeznuše netragom, naprosto stoga, što im ne bješe dana prilika, da vrše ma kaki dojam na tečaj događaja.

Što je krepčiji dojam na cjelinu čovječanstva, što ga vrše stanoviti događaji ili ljudi pojedinci, tim je i veća historijska važnost njihova, ili drugim riječima: tim je i veći naš h i s t o r i č k i i n t e r e s za njih. Stoga i obuhvata radno poprište historijske znanosti u prvom redu općenito kulturne faktore, kao što su to država, religija, jezik, običaji i pravo, dakle one kulturne pojave, koje se najdublje dojmiše širokih masa ljudskih i koje su u najtješnjoj vezi sa svojim stalnim pratiocima, s politikom, s umjetnošću, s književnošću, sa znanošću, s trgovinom, s obrtom i s ekonomijom. To i jeste poglaviti razlog, zašto historička znanost daje prednost tako zvanim »kulturnim narodima«, premda nije isključeno, da će s napretkom i razvitkom cjelokupnoga čovječanstva i drugi narodi postati »historički«.

Historička je znanost, kao i svaka druga, podložena zakonu razvitka, pa stoga i nije vazda i u svako vrijeme bila ista, već je tijekom vremena mijenjala i proširivala svoje radno poprište, te usavršavala i istančavala svoju radnu metodu. Od primitivnoga

nizanja mršavili vijesti u neku tobožnju cjelinu uznapredovala je do golemoga obilja suvislih činjenica i do sve to dublje spoznaje unutarnjih vezâ i međusobnih uvjetovanjâ raznih pojedinosti. Dašto, ovaj se napredak oslanja na proširenje naše spoznaje i znanja. Svako doba stavljalo je novih pitanja na historiju. Opće tečevine uvjetovale su stoga i proširenje naše historičke spoznaje, jer su brojni novi naučni rezultati, novi ekonomski napreci i opća kulturna usavršenja podjedno proširivala i ono, što se uzimalo kao bitno po historijsku spoznaju. Već prema značaju vremena, u kojem je pojedini istraživač živio i radio, sada bi se religiozna, sada ratna, sada opet politička, a sada ekonomska ili socijalna strana ljudskoga razvitka zamišljala kao važnija. A jer je ljudska sudba poglavito vezana uz državni okvir, to je stanovita država ili narod vazda bio i ostat će i u buduće omiljeli predmet historičkoga istraživanja. Uza sve to, ipak nas vodi misao preko svih ovih relativnih i ograničenih interesa do jednoga krajnjega cilja ljudskoga razvitka, koji traži od historika, da sebi stvori o ukupnom razvitku čovječanstva što objektivniju sliku. Historija pojedinih država ili naroda u stvari je samo ulomak jedne veće cjeline, kod kojega ne valja nikad smetnuti s uma, da nijedna država ili narod ne živi izoliran ili iskinut iz opće veze ljudske. Ta i na naše oči odigrava se jedan dio ljudskoga života u punoj neodvisnosti od države u okviru opće kulture. Stoga i jeste opća historija najsvršenija forma historičke znanosti.

Historija nije se vazda smatrala znanošću, ona je to postala tek u novije doba, naime u trećem stepenu svoga razvitka. Ova tri stepena jesu: deskriptivna (ili referirajuća) historija, pragmatična i genetična.

Deskriptivnoj je historiji glavna svrha, da pripovijeda, to jest ona hoće da ubilježi ono, što se zbililo, a kako joj je glavni interes estetski, naime težnja za upoznavanjem neobičnih događaja ljudskih, veoma je srodna s epskim pjesništvom. (Naše narodne pjesme). »Gdje počinje historija«, upitao je pruski kralj Fridrik Veliki nekoga književnika. »Ondje gdje prestaje priča, Vaše Veličanstvo«, bješe odgovor. Taj prelaz od priče na historiju činili su u drevnoj Grčkoj logografi (oko 500 pr. Kr.), prozvani tako, jer su bilježili pričanja pojedinih krajeva. Na

rad logografa naslanja se deskriptivna historija, kojoj je najstariji odlični predstavnik Herodot »otac historije« († o. 425. pr. Kr.). Najprimitivniji oblik njezin jesu anali, to jest kratki zapisi, koji bilježe uz godine suhoparnim načinom i redom, bez ikake nutarnje veze, događaje jedne zemlje ili čak čitavoga svijeta. Na višem su stepenu kronike koje doduše također iznose analističkim redom stanovite događaje, ali ih ipak prikazuju u nekoj vezi. Iz kronika potekle su narodne historije, a svima služi kao uzor Livijeva rimska historija. Međutim treba odmah naglasiti, da se deskriptivna historija ne pojavljuje samo u najstarije doba nekoga naroda; ona živi u svim stoljećima, te se pače održala (i kod nas) sve do danas.

Pragmatična (poučna) historija hoće, da iz prošlih događaja izvuče korisne nauke, pa stoga ide za tim, da im pronađe motive i ciljeve; ona je dakle subjektivne i refleksivne naravi. Prvi čuveniji predstavnik pragmatizma bješe Tukidid († o. 403. pr. Kr.), koji izrijeком uvažuje utjecaj ustavnih reformama na državne prilike, a najvažniji Tacit († o. 117. poslije Kr.), koji opet traži u dekadansi javnoga morala razloge državne propasti. Srednji vijek, u kojega se malobrojnim školama slabo njegovala historija, nije nastavio kultiviranje starovječnoga pragmatizma, te i nije došao dalje od anala, kronika i biografija. Tek je humanizam donio novoga života i nekoliko odličnih predstavnika historije (Lucius † 1679.), no smisao za historiju kao znanost sazeo je istom pod dojmom neobičnih događaja velike francuske revolucije.

Sada nastaje genetična (razvijajuća) historija, koja hoće da pokaže, kako su sve prilike i sva ljudska djela u međusobnoj nutarnjoj vezi. Ona objašnjava kako se razviše događaji iz njihovih predstadija obazirući se kod toga u punoj mjeri na uzroke. Dok deskriptivna historija hoće da kaže: »kako je bilo«, a pragmatična »zašto je bilo«, genetična nas upućuje »kako i zašto je postalo«. Razumije se samo po sebi, da genetična historija u sebi sadržava zapravo i oba ona ranija stepena, pa stoga i odgovara jedino ona današnjim zahtjevima znanosti. No ona nas uči još jedno, to jest, da genetički razvitak nije nužno zavisao od nekakih zakonâ, jer njime ne odlučuju logički zaključci, već je on uvjetovan slobodnom voljom ljudskom i slučajem.

U takovu dakle smislu historija se jamačno od tolikih znanosti, što ih je sebi kroz mnoge vijekove privrijedio. duh-ljudski, najviše doima srca čovječjega. Razlog toj pojavi leži u tom, što se historija bavi onim predmetom, koji odista i može da bude čovjeku najmiliji, to jest čovjekom samim. To poglavito važi onda, kad je govor o prošlosti pojedinih naroda, jer historija je tako reći ona neumrla duša u njihovu nacionalnom tijelu, koja im čuva trajno ime još i onda, kad su oni fizički već izumrli. Stoga se od davne davnine svi narodi toliko bave proučavanjem svoje prošlosti, dašto već prema stepenu svoje obrazovanosti, a i vazda se našlo ljudi, koji su tu prošlost bilježili baš s nakanom, da se potomstvu sačuva uspomena na djela djedova i pradjedova. Tako se zgodi, da se gotovo kod svih naroda vrlo rano pojavilo pisanje historije. Ona je ponos svoga naroda, ponos seljaka i velikaša, dapače u svako se doba poznavanje prošlosti tijesno vezalo uz pojam ozbiljnoga patriotizma. Tako je već kazao mudri Ciceron: »Tko hoće da državi štogod svjetuje, treba da prvo i prvo dobro pozna državu«, a poslije njega učeni Casiodor: »Sramota je u svojoj domovini biti strancem«, dok u novije doba odsiječe čuveni Johannes Müller: »Tko obećaje, da će sagraditi kuću, pa joj udara temelje na pijesku ili pravi kuću od karata, taj je varalica. A to je i političar bez poznavanja historije i statistike«.

I doista; historija nas uči upoznavati velike političke istine što vrijede za sve narode i za sva vremena. Naročito je u novije doba, više nego ikad prije, duh ljudski upoznao njezinu golemu vrijednost, pa je stavlja stoga u prve redove u pitanju moderne obrazovanosti. Historija nam naime u prvom redu proširuje u velikoj mjeri duševni pogled, jer tek po njoj postaje jasna sama sadašnjost s mnoštvom njenih događaja i gomilom ideja, njenih raznovrsnih zahtjeva i brojnih potreba. Historija nam oštri smisao za голу realnost, obogaćuje naziranje na život, omogućuje nam točno poznavanje ljudi, pokazuje na snagu ideja kao i na važnost krepkoga individua u cjelini budi narodnoj, budi ljudskoj. Samo historija nam podaje razumijevanja za onu čudesnu cjelinu što je nazivamo socijalnim organizmom. Ona nas uči kako i u razvitku ovoga organizma svaki uzrok slijede neumoljivom nuždom njegove posljedice, koje potom opet postaju novim uzrocima. Ona nam otkriva nerazrješivu vezu u svemkolikom ljudskom djelo-

vanju i radu, pa tako oštri osjećaj odgovornosti, budi osjećaj pravičnosti i ulijeva poštovanja spram prava. Ona je dakle odista, kako reče Ciceron: »Svjedokinja vremenâ, svjetlost istine, život uspomenâ; učiteljica života«.

No baš ova odlična strana historije, razlog je i jednoj velikoj nevolji. Ni u jednom se predmetu ne iskazuje toliko mnoštvo nezrelih razmatranja, nigdje nema toliko nezvanih radnika kao kod historije, a nigdje opet kao kod nje nijesu tako lako izloženi oni što rade opasnosti, da računaju sebe već poslije kratkovremena rada u stručnjake i autoritete. Otale onda i ona pomenuta nevolja, to jest dobro poznati pogubni diletantizam u historičkoj znanosti. Tu je nevolju osobito krepko karakterizirao njemački naučenjak Below ovim riječima: »O historijskim pitanjima pisati, na oko je vrlo jednostavan posao, koji i svaki novinar misli da zna; otale bješe historija još u starom vijeku poprište diletantizma svake ruke. Kod toga nipošto ne izuzimam ni diletantizma stručnjaka, to jest ljudi, koji se s jedino nešto filološke obrazovanosti bacaju na rješavanje historijskih problema. Ova je diletantizam pače najopasniji, jer se koči i gizda ispred drugih s tobožnjim poznavanjem izvora«.

Taj je dakle diletantizam unio naročito od druge pole prošloga vijeka mnoge neispravne zaključke, neozbiljna pretjerivanja i teške zablude u historiju, pače neke se od tih zabluda i uvriježiše u narodnom vjerovanju. Razumije se, da od te nevolje nijesmo ni mi Hrvati bili izuzeti, pače Vjekoslav Klaić izrijekom naglasi u svom rektorskom nastupnom govoru: »Diletantizam svake ruke ogriješio se u velike i pri pisanju slavenske historije uopće, a naročito hrvatske«. Kad je taj diletantizam samo posljedica slabe i nedovoljne spremne radnikove, onda se još nekako daje s njima izići na kraj, ali kad je on posljedica izvjesnih političkih ciljeva — *historia ancilla scientiae politicae*, kako reče Machiavelli u XVI. vijeku — onda je to nezdrava pojava. Taki rad nije izjev patriotizma, nego pseudopatriotizma, jer na neistini i iskrivljivanju pravoga stanja stvari, a naročito onda, kad je ono inače još zajamčeno, nikad nije možno ništa trajna i valjana stvoriti. To je nalik na ono, što se kaže u sv. pismu: graditi kuću na pijesku.

Stoga treba da vrijedi kao temeljno načelo: historija je nauka, koja ima zadaću, kao i sve ostale zna-

nosti, da pronalazi i iznosi istinu. Toj zadaći svojoj ona će najsigurnije zadovoljiti utvrđenjem činjenica. Ali ove činjenice nijesu same o sebi predmet historijuna dolvata, već ih ona treba utvrdi u vezi sa snošajima njihovih predstadija i učinaka. Najsolidniji osnov za takovu historičku izgradnju, kao i za ukлонjenje svih poteškoća, stječe se jedino ozbiljnim i mučnim detaljiranim studijama (monografijama). Zato se ipak historik ne smije da izgubi u kaosu nebrotjenih detalja, koji još ne ispunjuju njegove zadaće. Njegov pogled treba vazda da bude upravljen u ono što je bitno, on treba da uhvati nit razvitka i ideje vodilje. Od mnogobrojnih detaljnih radnja treba da učini sintezu s jasnim i bistrim pogledom. To će pak postići samo uz pomoć sigurnih pojmova i utvrđenih definicija; s nejasnim predodžbama i nestalnim natucanjem, naučna historija ne može da operira.

Konačno treba još nešto kazati o razdiobi i periodiziranju historije. Ono je poteklo iz sasvim praktičkih razloga, a naročito periodiziranje. Podjeljenje je dvojako: tematsko, naime po građi (thema), kao primjerice opća historija (njemački obično rečeno Weltgeschichte, dok Francuzi kažu histoire universelle), narodna, provincijalna ili lokalna. Opća historija, koja treba da obrađuje historiju cijeloga čovječanstva u njegovoj nutarnjoj vezi, tako je težak problem, da se za nj još nije našlo rješenje, koje bi naišlo na potpuno i svestrano zadovoljstvo. Taj problem naime ima tolike zahtjeve s obzirom na znanje i spremu, da oni daleko nadmašuju snagu jednoga radnika. Stoga se uobičajilo, da se nanižu historije pojedinih kulturnih naroda jedna za drugom, a svaka napisana od drugoga radnika. Isto tako razlikujemo i prema izboru proučene građe: kulturnu historiju, ratnu, crkvenu, pravnu, ustavnu ili ekonomsku. Od ovih zaslužuje naročitu pažnju naziv »kulturna historija«, pod kojom ne valja nipošto razumijevati neku opreku spram političke historije, nego tek opširniju obradbu nekih historičkih pojedinosti. Kulturna historija zapravo je opća pučka historija (allgemeine Volksgeschichte). No budući da je država upravo najodličniji produkt kulture nekoga naroda, a pored toga još je ona prvi i glavni nosilac, podupirač i stvarač njezin, treba da se ispravna kulturno historička naziranjа vazda obazru u prvom redu baš na državu. Stoga je zapostavljanje političkih promjena i učinaka, kažimo spoljašnjih, —

bez kojih se redovno nikako i ne dadu zamisliti ostali kulturni oblici, kao ustavni život, umjetnost, književnost i slično — spram kulturnih ili nutarnjih, sasvim promašeno shvaćanje zadaće naučne historije.

Već se stari vijek zabavio kronološkom podjelom historije stvarivši sebi tako zvane četiri svjetske monarhije prema većim narodima: 1. asirsko-babilonski period, 2. medo-perzijski, 3. grčko-makedonski i 4. rimski. S kršćanstvom pojavila se ideja o jedinstvu roda ljudskoga na osnovu zajedničkoga podrijetla i zajedničkoga cilja i završetka (sudnji dan), pa je u skladu sa šestodnevnom stvaranjem svijeta razdijelilo ljudsku historiju na šest svjetskih perioda (actates mundi): 1. od Adama do Noe, 2. od Noe do Abrahama, 3. od Abrahama do Davida, 4. od Davida do babilonskoga sužanjstva, 5. od babilonskoga sužanjstva do Isusa Krista i 6. od Isusa Krista do sudnjega dana. Tek su humanisti zaveli drugu razdiobu idući s jezičnoga stajališta: stari vijek kad se klasički govorilo latinski, onda njihovo doba, to jest novi vijek, kad se opet govorilo dobro latinski, dok je po sredini srednji vijek, u kojem se rdavo govorilo latinski. Tu filološku razdiobu u stari, srednji i novi vijek primijenio je Christoph Cellarius (1634. do 1707.), profesor na univesitetu u Halle, na historičko polje, pa od onda sve do danas ostade u općoj porabi, premda se ne pokazuje baš najsrećnijom.¹ Dašto, za narodne ili pače provincijalne i lokalne historije niti ima niti može da bude opće razdiobe, jer je to kod svakoga naroda drugačije i skroz njegov posao.

¹ Ipak su od Cellarijeva vremena nastale neke sitnije promjene. Njemu je stari vijek svršavao 313. za Konstantina Velikoga, a srednji vijek padom Carigrada (1453.). Nijemci danas računaju srednji vijek od pada zapadno-rimskoga carstva za Odovakarove uzurpacije (476.); te ga dovode do početka reformacije (1517.), ili do otkrića Amerike (1492.), dok Francuzi vole još i danas računati srednji vijek od diobe rimskoga carstva u zapadno i istočno (395.) pa do pada Carigrada (1453.). Za našu je historiju najzgodnije, ako stavimo svršetak srednjega vijeka u godinu 1526., to jest u doba mohaačke katastrofe.

II.

O historičkom metodu¹.

Naučna se historija razlikuje od diletantske rabote svojom metodom. Historička je metoda način, koji nas uči, kako ćemo iz historijske građe, a na osnovu naučnih principa, dobiti tako zvane historijske činjenice. No upravo onako obilna kao što je sadržina historije, jeste i upotreba historičkog metoda. Iz toga slijedi prvo i prvo, da se metod historijske znanosti nikako ne da iserpivo prikazati, i drugo, da nitko još nije postao historik već time, što je makar naizust naučio pravila metodike. Nauk o historičkom metodu ima dakle samo taj cilj, da u svrhu historičkoga istraživanja podade nekih općenitih uputa i tehničkih spretnosti, kojih historik ne smije da pusti s vida, ako ne želi, da ga smatraju diletantom. Iskustvo nas je naime naučilo, da ima u naučnom radu nekih stalnih postupaka, koji se vazda u jednakim slučajevima ponavljaju. Početnik treba da ih dobro utuvi, da se s njima za slučaj potrebe znade poslužiti. No on će ubrzo i sam opaziti, da su historijski postupci suviše raznovrsni u svojim pojedinostima, a da bi se o svakom od njih dala napose ustanoviti posebna pravila. Stoga ne možemo dosta da mu svjetujemo, da uz učenje metodičkih pravila, temeljito prouči još oveći broj uzornih istraživačkih radnja, ne bi li time sebi pribavio nužno iskustvo i vježbu, kako se istraživanja zgodno i metodički provode.

Iz ovoga se razlaganja vidi, da se jedino spoljašna tehnika historijske znanosti dade naučiti, a samo dobijanje historijskih činjenica, naime ono unutarnje rješavanje izvjesnoga historijskoga pitanja, ostaje vazda individualno. Učitelj može jedino pokazati, kako on radi, što je nesumnjivo veoma

¹ Gl. literaturu na str. 7.

poučno po onoga koji uči, a i inače još poglavita metodološka vrijednost historičkih seminarских vježbi. Ali čim neko drugi ima da samostalno provede izvjesno historijsko istraživanje, vazda treba da se onaj naučenom tehnici pridruži još i vlastiti stvaralački dar. U stvari je dakle upotreba metoda vazda individualna.

Historijski metod ima dvojaku zadaću: u jednu ruku on treba da ustanovi što se uistinu zbilo i kako se zbilo, to jest opstanak izvjesnih historijskih činjenica, a u drugu treba da pokaže nutarnje veze između pojedinih činjenica. Glavno je pomagalo historijskoga metoda upoređivanje onoga objekta, koji treba da istražimo s takovima, koji su već utvrđeni kao opstojali i istiniti, a onda upoređivanje pojedinosti s cjelinom. Ovo upoređivanje ima nutarnji razlog svoj u općoj identičnosti ljudskoga mišljenja, osjećanja i htijenja.

Historijski se metod poglavito sastoji u trojakom radu: u sabiranju grade (heuristika), u prebiranju grade (kritika) i u ocjeni i upotrebi prebrane grade, da dodemo do historijskih činjenica (apercija).

Heuristika. Sabiranje grade s obzirom na smjer i količinu, ovisno je od zadatka, koji se u mnogo slučajeva tek za rada daje točno ograničiti prema sakupljenoj građi. Osnov našega znanja o prošlosti čine izvori. Sve ono iz čega možemo crpiti historijsko znanje, nazivamo historijskim izvorom. Ali od formuliranja zadatka zavisi, šta sve treba da u izvjesnom slučaju smatramo izvorom.

Metodički postupak traži od nas, da svu gradu što je potrebna za rješenje nekoga historičkoga pitanja, po mogućnosti što potpunije prikupimo. Taj se postupak traži ne samo za izvore, nego i za literaturu, koja se bavi onim pitanjem. Nije dosta pročitati jednu ili drugu knjigu o izvjesnom pitanju, ili se pogdje gdje namjeriti na kakvi sitniji izvorni prilog. Takim se postupkom zadovoljava diletant stvarajući potom na osnovu tako nedostatne pripreve tobože sigurne sudove i brzoplete »historije«. Sabiranje treba dakle da bude sistematsko. Prije svega valja ozbiljno razmisliti, gdje bi se sve dalo naći novih izvora (primjerice spisa i isprava) o događajima, koje želimo da istražimo. Kod toga treba da budemo na čistu s odgovorom na pitanje, što bi nam sve moglo da dade objašnjenje, šta li se sve moglo

uščuvati, a treba nam, i što bi nam sve moglo da bude korisno za naš zadatak.

Izvori se dijele na dvije glavne skupine: na preostatke i na tradiciju. Kod toga treba imati na umu, da je granica među obim skupinama kadikad nesigurna, jer ima izvora, koji se dadu pribrojiti jednoj i drugoj skupini. Preostaci su sve ono, što je od nekadanjih ljudi i njihova djelovanja došlo do nas, to jest tjelesni preostaci (lubanje, kosti), tragovi drevnih običaja i navika, uredaba i odnošaja, pa produkti duševnoga i tjelesnoga nastojanja ljudskoga. Za historika srednjega i novoga vijeka u prvom su redu važni od preostatata na pisi (epitafi, spomenploče na važne događaje ili gradnje i nalično), onda isprave (listine) i spisi (akta).

Isprava je svjedočanstvo pravne naravi sastavljeno u određenim formama o nečijoj odluci. Ispravâ ima dvije vrste: javnih i privatnih. No dok se kod sredovječnih isprava smatraju svekolike što su potekle od vladarâ javnima, razlikujemo kod novovjekih vladarskih, odnosno kod onih što su potekle od njihovih vlada, javnih i privatnih isprava. Obilježje ove razlike za novi vijek čini ravnopravni i privatnopravni značaj isprava. Ponajglavnije javne novovjeke isprave jesu državni ugovori, konkordati, zakoni i naredbe, administrativne odluke i sudbene isprave. Kao javne zakonske isprave smatraju se ustanovljenja običajnoga prava u obliku statuta i naredaba, kodifikacije zemaljskih ili gradskih prava, urbara i nalično.

Novovjeke izvore koje ubrajamo među »preostatke«, sačinjavaju u prvom redu spisi (akta); oni su tek neznatnim dijelom objelodanjeni štampom, te se ponajviše čuvaju kao rukopisi po raznim arkivima. *Spisi jesu sva ona pismena svjedočanstva o raznim raspravama i poslovnim odredbama, u koliko ona nijesu sastavljena u formi isprava.* To su dakle zapisnici, prijedlozi, rješenja, spomenice, izvještaji, zvanični popisi i slično. Naročitu pažnju zaslužuju u ovoj skupini izvora saborski i sinodalni spisi, izvještaji poslanika (naročito mletačkih), papinskih nuncija, županijski i gradski zapisnici, te pojedinih općina i korporacija.

Izvore ove vrste, naime napise, isprave i spise izdaju redovito kod svih naroda naučne korporacije (akademije i učena društva), a u mnogo manjoj mjeri gradske ili županijske oblasti

i privatnici. Stoga treba da se historik dobro uputi u takove publikacije. Kod Hrvatâ vrši taj posao u prvom redu jugoslavenska akademija u trim svojim serijama: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* (do danas izašlo svega 36 knjiga) i *Monumenta historico-iridica Slavorum meridionalium* (do danas izašlo svega 10 knjiga), po *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (do sada izišla sveska II. do XII. u redakciji Tade Smičiklase) i *Starine* (do sada izišle su 32 knjige). Kr. srpska akademija izdaje s tim zadatkom *Sponenik*, do sada oko 40 knjiga sitnijih historijsko-literarnih priloga, dok je njezin prethodnik, Srpsko učeno društvo, izdalo 75 knjiga *Глаасника*. Pored toga od važnosti su časopisi: *Vjesnik* kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva od 1899. dalje; *Vjesnik hrv. arheološkoga društva*, od kojega je staru seriju od 1878. do 1892. izdavao Sime Ljubić, a novu seriju od 1895. dalje izdaje Josip Brunšmid; *Glasnik zemaljskoga muzeja u Bosni i Hercegovini* izlazi u Sarajevu od 1889. dalje; *Bulletino di storia e archeologia dalmata* izdaje Fran Bulić od 1878. dalje. Madžarska akademija izdaje također zbirku historijskih izvora, u kojoj ima mnogo grade za hrvatsku historiju; to su *Monumenta Hungariae historica*, običnija s madžarskim natpisom: *Magyar történelmi emlékek*, koja se raspadaju u četiri serije: 1. *Diplomataria* (Okmánytárak), 2. *Scriptores* (Írók), 3. *Monumenta comitialia regni Hungariae* (Magyar országygyülési emlékek) i 4. *Acta extera* (Diplomatiai emlékek). Slično izdanje bečke carske akademije ima natpis: *Fontes rerum Austriacarum*.

Drugu skupinu izvora čini tradicija. Mi razlikujemo tri vrste tradicionalnih izvora: pismenih, usmenih i slikovnih. *Pismene* je tradicije u formi genealoških zapisa i popisa vladarskih bilo već u starom vijeku, a nastavila je život svoj u sredovječnim katalozima (»catalogus episcoporum« ili »ducum et regum«) i slično. S time su u tijesnoj vezi anali i kronike, a onda još i biografije pa legende (svetaca). Novi je vijek tome dodao još memoare i autobiografije, pa produkte publicistike, kao što su letaci (*Flugblätter*), brošure i novine. *Usmena* tradicija čuva se u pučkim (narodnim) pjesmama i pripovijetkama,

rečenicima i poslovicama. Razumije se samo od sebe, da u obzir dolaze tek onda, kad ih netko zabilježi. Slikovna tradicija, to jest slike o pojedinim događajima ili ličnostima (portreti), i to u prvom redu *suverene*, vrlo su dragocjen izvor. Ovamo ubrajamo još historijske karte i planove.

Samc je od sebe razumljivo, da svih ovih navedenih vrsta izvora nije bilo u svako doba, niti su se one u svako doba jedna uz drugu razvijale. Što se većma približujemo našem vremenu, sve ih je više, jer je obilje izvora u prvom redu ovisno o obrazovanosti društvenoj, onda o sredstvima brzoga umnožavanja njihova kao i proširenja. Što je društvo bilo obrazovanije, tim je i obilnija i raznoličnija bila duševna produkcija njegova. U prvim stoljećima srednjega vijeka, kad je pisati znao samo kler, pismena se tradicija dašto ograničila isključivo na ono, što je занимало svećeničke krugove. Tek napretkom građanstva i plemstva u docnije doba stječe knjiga novih radnika i čitatelja, a naročito otkad je izumljena štampa, koja je po umnoženje historijskih izvora od isto onake važnosti, kao što su knjižarstvo i pošta po njihovo proširenje.

Već smo kazivali, da je najveći dio historijske građe po-
hranjen u arhivima. To važi za nas već od XV. vijeka dalje, a pogotovo vrijedi za novo i najnovije doba (t. j. od 1790. dalje), tako da se na valjanu radnju iz ovih oblasti ne može ni pomišljati bez upotrebe arkivâ. Stoga treba historik da znade, koji su sve arkivi za nj od koristi, gdje su i kako se do njih dolazi. Kod javnih je arkiva pristup veoma lak posao, obično vezan uz neke formalnosti, no zato naći pristupa u privatne arkive (naročito porodične) često znade da bude gotovo nemoguće. U svim arhivima, ne samo javnim nego i privatnim, ima i popisa sabrane građe (elenchus, repertorium, registrum), koji olakšavaju upotrebu. Glavni javni arkivi u Hrvatskoj, Ugarskoj i Austriji razdijeljeni su tako, da sve sredovječne isprave i spisi (do 1526.) čine jednu cjelinu poredanu kronološkim redom, dok su novovjekni spisi razdijeljeni u posebne (redovito stvarne) skupine; tako primjerice u kr. zem. arhivu u Zagrebu na *Protocolla generalium regni congregationum (1557.—1881)*, *acta generalium regni congregationum (1500.—1872.)*, *acta banalia (1645. do 1849.)*, *acta tabulae banalis (1722.—1750.)* i druge.

Onaj koji hoće da uspješno radi u arhivima, treba da prije svega bude potpuno vješt čitanju isprava i spisa (paleografiji), i to bar za opseg onoga vremena, u kojem želi da prikupi građu; bez toga boravak je u arhivima naprosto danguba i igrarija. Pored toga valja vazda imati na umu ova pravila. Prvo i prvo još prije nego li se dadeš na arkivalni posao, treba da si svršiš sa svim literarnim predradnjama, tako da ti je jasno, šta ti treba i kud šta ide od onoga, što ćeš naći. Kad začneš s arkivalnim radom, drži se točno svoga zadatka, jer ćeš se inače brzo izgubiti u kojekakvim sporednostima i sitnarijama, možda zanimljivima i vrijednima, ali za tebe izlišnima, tako da će konačno rezultat tvoj zapravo sačinjavati jednu nesistematski nagomilanu zbirku kopija. Drugo, treba da budeš na čisto s time, u kojem ćeš arhivu tražiti podataka, a ako ih ima više, treba da razmisliš, u kojem ćeš arhivu najpodesnije započeti svoj posao. Stoga je dobro i vrlo korisno, da se prije svega uputiš u historiju i sadržinu dotičnih arkiva; u tu svrhu vazda ćeš za slučaj, ako nijesi siguran, ima li u njemu ono, što misliš naći, dobro učiniti, ako se prije obratiš na ravnateljstvo (odnosno arhivara) za pismenu uputu. Razumije se, to vrijedi u prvom redu za javne po naučnom sistemu uredene arhive, jer kod privatnih, naročito familijarnih, to je tek izuzetno moguće učiniti.

U Hrvatskoj ima dosta velik broj javnih arkiva, a naročito za novovjeku historiju. Glavni jesu ovi: k. r. zemaljski arhiv u Zagrebu sa zbirkom sredovječnih isprava *Documenta antiqua* s 12 komada isprava iz vremena narodne dinastije, a među njima i original isprave kralja Stjepana III. od 1089., te *Documenta medii aevi* (1102.—1526.), arhiv jugoslavenske akademije s velikim obiljem sredovječnih isprava, arhiv kaptola zagrebačkoga (od 1181. dalje), nadbiskupski arhiv u Zagrebu (najstarija originalna isprava od 1134.), arhiv čazmanskoga kaptola u Varaždinu (od XIII. vijeka dalje), arhiv kaptola u Senju (od XV. vijeka dalje), arhiv k. r. slob. grada Zagreba (od 1242. dalje), arhiv k. r. slob. grada Varaždina (od 1209. dalje), arhiv k. r. slob. grada Križevaca (od 1252. dalje), arhiv k. r. slob. grada Koprivnice (od 1338. dalje) i arhiv porodice grofova Drašković u Trakošćanu (od XIV.

vijeka dalje). Uz to imadu vrlo važnih i bogatih arkiva pojedine županije (osim ličko-krbavske i modruško-riječke), a naročito novovjekih spisa. U Dalmaciji glavni su arkivi: c. kr. gubernialni arkiv u Zadru, u kojemu se čuva najveći broj historijskih spomenika narodne dinastije hrvatske, jer su u njemu pohranjeni spisi nekadanjih samostana sv. Krševana u Zadru (od 918. dalje); sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu (od 1059. dalje); onda arkiv ženskoga samostana benediktinskoga sv. Marije u Zadru s registrom iz XII. vijeka, u kojem ima prijepisa isprava od 1066. dalje, kao i obilje originala od XII. vijeka unaprijed; arkiv kaptola u Trogiru (od 1185. dalje); arkiv kaptola u Spljetu s registrom prijepisa nekadanjega samostana sv. Petra u Selu (u Poljicama) iz XII. vijeka i bogatom drugom gradom od XIII. vijeka unaprijed; državni arkiv republike dubrovačke s obilnom građom od XIII. vijeka dalje, naročito su važni zapisnici sjednički dubrovačkih vijeća i diplomatska korespondencija; dubrovački je arkiv najbogatije nalazište izvora za sredovječnu bosansku i srpsku historiju.

Na austrijskom teritoriju od poglavite su važnosti četiri glavna arkiva u Beču: c. i kr. kućni, dvorski i državni arkiv s obiljem sredovječnih isprava, koje su se nekoć nalazile u raznim dalmatinskim gradovima, a za novi vijek sa zbirkom »Hungarica«; arkiv u c. i kr. zajedničkom ministarstvu rata, naročito za događaje poslije 1526., a u prvom redu za stvaranje i upravljanje bivše vojne Krajine; arkiv u c. i kr. ministarstvu financija također za novovjeke događaje, dok arkiv u c. i kr. austrijskom ministarstvu unutarnjih posala sadržaje u prvom redu spise za najnovije doba (naročito od 1817. dalje). Za novovjeku hrvatsku historiju, naročito za povijest Vojne Krajine, obilne građe ima u štajerskom zemaljskom arkivu u Gracu, kranjskom zemaljskom arkivu u Ljubljani i u gubernijalnom arkivu u Innsbrucku.

Od arkiva u Ugarskoj valja na prvom mjestu napomenuti oba budimpeštanska: kr. ugarski zemaljski arkiv i onaj što je pohranjen u ugar. nar. muzeju. Oba arkiva imadu obilnu zbirku sredovječnih isprava (do 1526.), uređenu kronologijskim redom, a onda mnogobrojne skupine za novi vijek

kao i za najnovije doba. Tako se nalaze u kr. ugar. zemaljskom arhivu spisi zvani *Nova registrata acta* (od 1526 dalje), koji se do g. 1885 nalazili u kr. zemaljskom arhivu u Zagrebu, pa zbirka *Történelmi emlékek, Benignae resolutiones regiae, Coceptus expeditionum, Expeditiones camerales*, zbirka spisa *Ivan Kukuljevića i druge*. U arhivu kod ugar. narodnoga muzeja čuvaju se pored sredovječnih isprava još i neki familijarni arhivi smješteni kao depozit nekih porodica, a u svrhu naučnih studija svakomu pristupni.

Pored ta dva javna arkiva, ima u Ugarskoj još i veliko mnoštvo privatnih, naročito kod nekih plemićkih porodica, a u kojima ima često i veliko obilje grade za hrvatsku historiju. Ovo je važno, pa to treba naročito istaknuti i objasniti. Hrvatski i ugarski plemići veoma su se često između sebe ženili, ili bi međusobno zamjenjivali i prodavali svoje posjede. To se naročito događalo, otkad je hrvatsko plemstvo bilo prisiljeno da ostavi svoju kolijevku ispred turske najezde i da seli u sigurnije sjeverne krajeve. Takim pak prilikama, kad bi koji ugarski plemić budi baštiniio budi kupio posjed plemića Hrvata u Hrvatskoj, ili u Ugarskoj, kuda se onaj Hrvat plemić preselio, dopale su mu u ruke sve isprave, što su se odnosile na dotični posjed, a kadikad i na čitavu hrvatsku porodicu, tada već izumrlu. Dakako, bilo je i dosta obrnutih slučajeva, pa tako ima i kod nas listina čisto ugarskoga znamenovanja. Od takih privatnih arkiva u Ugarskoj, koji su od osobite važnosti po hrvatsku historiju, naročito pažnju zaslužuje ovih pet: 1. Stara porodica knezova Gorjanskih (de Gara) izumrla je na početku XVI. vijeka, no kako se kći posljednjega Gorjanskoga udala za magjarskoga plemića grofa Zaya, dospio je u ruke te porodice sav arhiv ove glasovite familije, te se danas nalazi u Zayevom dvoreu Zay-Ugrócz (slovenski Uhrovec) u trenčinskoj županiji. 2. Jedna grana porodice grofova Erdödy preselila se u sjevernu Ugarsku ponijevši sa sobom i arhiv, koji se ponajviše ticao, osobito u sredovječnim svojim ispravama, nekih posjeda u Hrvatskoj, naročito u križevačkoj županiji, naime na Rovišće, Garić i Moslavinu. Arhiv se taj nalazi u Galgóczu (slov. Hlohovec, njem. Freistadt) u njitranskoj županiji, dok se manji dijelovi arkiva, ali ipak s veoma dragocjenom gradom za hrvatsku historiju, čuvaju još i po dvorovima iste grofovske porodice Erdödy.

u *Monyorókeréku*, *Vépu* i *Vörösváru* u željeznoj županiji. 3. Pradjedovi hercegâ *Batthyány* bili su u nas često banovi i drugi veliki dostojanstvenici, pa su takim prilikama kupili ili dobili od kralja razne posjede. Tako se u njihovoj ruci skupi ogromno arkivalno blago, koje se od znatne česti odnosi na hrvatsku historiju već počevši od XIII. vijeka. Danas se te dragocjene isprave čuvaju u dvoru *Körmend* u željeznoj županiji. 4. Po nekim ženidbenim vezama dogodilo se, da je porodica hercega *Eszterházy* došla u posjed nekadanjega arkiva porodice Frankopana Slunjskih, u kojem se nalazio još i oveći broj isprava porodice *Nelipića Cetinskih*. Danas se ta građa čuva u dvorcu hercega *Eszterházyja* u gradu *Kismartonu* (hrv. Željezno, njem. Eisenstadt) u šopronjskoj županiji. 5. Istim je načinom dospjelo i veliko mnoštvo sredovječnih isprava porodice *Nelipića* od Dobre kuće (kod Daruvara) u posjed grofova *Pongrácz de Dengeleg et Óvár*; danas se čuva u dvorcu *Bashalom* kod Debrecina.

Od arkiva izvan granica austro-ugarske monarhije u prvom redu treba napomenuti državni arkiv u *Veneciji* (od X. vijeka dalje) i *vatikanski* u *Rimu* (od IX. vijeka dalje), u kojima je pohranjeno neizmjereno blago naše prošlosti, a inače još posve nepoznato, naročito od XV. vijeka naprijed. Ima u Italiji još i više arkiva s građom za hrvatsku historiju, a spomenut ćemo napose samo državne arkive u *Milanu* (od XV. vijeka dalje) i u *Napulju* (od XIII. vijeka dalje).

Dok se u arkivima čuvaju u prvom redu historijske isprave i spisi, rukopisi, u kojima su upisani anali i kronike, i slično, a često i zbirke ne samo prijepisa raznih isprava, nego i originala, čuvaju se redovito po bibliotekama, djelomice javnima, djelomice privatnima. U takim bibliotekama točni katalogi obično olakšavaju upotrebu, a ima ih i štampanih, naročito za rukopise. U nas su glavne biblioteke s vrijednim i važnim rukopisima, ona jugoslavenske akademije, kr. sveučilišna i kaptola (danas dio sveučilišne), sve tri u Zagrebu. Osim za rukopise biblioteke su dašto još i glavna mjesta za upotrebu literature historijske, koju treba da historik što potpunije upozna. Razumije se, prava vještina stječe se s vremenom i praksom, a zato se hoće stalnoga rada u bibliotekama. Stoga treba naročito pripaziti na literaturu

što je učitelj citira u predavanju ili u seminarskim vježbanjima, jer će početnik u njoj naći upute za dalje traženje.

Kritika. Sabranu gradnju treba podvrći kritičnom prebiraњу, to jest svjedočanstva izvora valja ispitati s obzirom na njihovu pouzdanost, a literarne radnje s obzirom na prihvatljivost njihovih rezultata. Historik dakle treba da bude na čistu sam sobom, zašto nekom preostatku ili tradiciji u ovom slučaju vjeruje, a onom ne, ili drugim riječima, nastaje pitanje: odgovaraju li podaci nekoga izvora činjenicama (istini) ili ne, eventualno kojega stepena ipak odgovaraju. Odgovor valja da nam dađe prebiraње ili ispitivanje izvora, nakratko rečeno historijska kritika. Da uzmognemo pronaći neku historijsku činjenicu, što je u sebi sadržaje neki izvor, treba da prije svega zauzmemo spram njega ispravno stajalište. Ovo se kritično stajalište naše mijenja prema vrsti izvora što ga ispitujemo, pa stoga ćemo ponajprije progovoriti o kritici preostatakâ, a onda o kritici tradicije.

Kod preostataka valja da razlikujemo napise, zapise, isprave i spise.

Kratkoćom su sadržine svoje donoseći tek po koji datum uz ime i događaj historijski napisi najmanje izloženi falsifikaciji, a to samo s tim više, što su djelo suvremenikâ i sudionikâ, te namijenjeni javnosti; tek se gdje gdje može o izvjesnoj tendenciji govoriti. Razumnije se, ako napis nije po postanku svom suvremen događaju o kojem govori, onda i u njemu može da bude pogrešaka. Isto važi i za zapise, to jest za one kratke navode o stanovitim događajima ili ljudma, što ih nalazimo ubilježene ponajviše u nekim rukopisima, obično bez ikake veze s ostalom sadržinom njihovom, ali i upisate bez ikake tendencije. Stoga su oni, naročito kad su događaju ili ljudma suvremeni, osobito dragocjen izvor, napose za kronologiju. Dašto, obje ove vrste izvora, naime napisi i zapisi, od važnosti su za starije doba, za koje inače drugih izvora nema, jer ondje gdje smo upućeni čak u detalje o nekom događaju ili o nekoj ličnosti, ondje su oni izlišni.

Ustreba li da omjerimo vrijednost ispravâ i spisâ kao historijskih izvora spram izvorâ tradicije, (to jest analâ i kronikâ), onda ide bezuvjetno apsolutna prednost prvima, premda su mnogo kraći, jer donose poglavito pravnu sadržinu, a naročito isprave, nekih činjenica. Prema tome dakle, isprave i spisi su

— razumije se, samo o autentičnim može da bude govora — historijsko svjedočanstvo prvoga reda, i s obzirom na kronologiju, jer su događaju i ličnostima suvremene, i s obzirom na sadržinu, jer su javno publicirani službeni akti nekoga vladara (pape, cara, kralja, kneza) ili oblasti (banā, biskupa, župana, kaptola, županije), pa tako zaslužuju potpuno naše povjerenje. Dašto, i one mogu da su djelomično napisane u stanovitoj tendenciji, a na uštrb prave historijske istine, ali ovu tendenciju nije dovoljno naslućivati, već je treba na osnovu nesumnjivih drugih izvora savjesnim upoređenjem i pokazati. Nauk o sredovječnim ispravama zove se *d i p l o m a t i k a*, u koju valja da se historik napose dobro uputi, baš tako kao i u paleografiju, i to prije nego li se dade na ozbiljan posao. Diplomatika ima naročito da ispita, koji su znaci autentičnih, odnosno lažnih isprava, jer što se ide većma u starinu, to je broj lažnih sve to veći. Najobičniji povod falsificiranju vazda je bilo opravdanje nekoga faktičnoga posjeda ili prava (nekoć možda i na nekorektan način stečena), a onda težnja, da se dođe do nekoga novoga posjeda ili prava. No pored toga se često događalo, da su se izmišljale isprave i spisi, da se njima dokažu stanovite genealoške veze i druge častoljubive težnje, pače i laži-naučne kombinacije. Prva se grupa falsifikata pojavljuje poglavito u srednjem vijeku, a druga u novom. I kod novovjekih spisa važi kao glavno pravilo, da im je vjerodostojnost tijesno vezana uz postanje, to jest uz izvornost. Međutim kod nořovjekih spisa zaslužuju naročitu pažnju *k o n c e p t i*, napisani u onim kancelarijama, gdje su pomenuti spisi nastali; stoga treba paziti, da li su ovi koncepti i otpremiti kao čistopisi (ili originali) na one, na koje su adresirani, što je redovno sa strane označeno sa »ex.« ili »exped.« (expediatur). Uz koncepte nalaze se među spisima još i *s u v r e m e n i p r i j e p i s i*, na koje se spisi sami pozivlju, a kojim su se originali često izgubili. Vrijednost im je u takom slučaju redovito ista kao i originalima. Prijepisa poznaje dakako u golemoj množini i srednji vijek, navlastice za starije isprave. Ovi su se prijepisi učuvali u glavnom na tri načina: budi tako, da ih docnija listina doslovce citira (transumira), primjerice kralj Matija Korvin potvrđuje izvjesni privilegij ili darovnicu kralja Bele IV. donoseći kod toga doslovce ovu ispravu, za koju kaže, da je pred njime ležala kao posve vjerodostojna u originalu; budi da ovakav stariji privilegij ili

donaciju ovjerovljuje koji kaptol, u svojstvu ureda zvana *locus credibilis*; budi da su razne isprave stanovitih korporacija, naročito samostana, prepisane u jednu knjigu, a onda ovjerovljene (registrum, montaneum). Osobito su važna vrsta spisâ prvih važna pisma (litterae, missiles). Iz srednjega vijeka malo nam ih se sačuvalo, no zato ih ima sve to više poslije g. 1526. Originalnost njihovu obilježuje u prvom redu pečat, veoma često i vlastoručni potpis autora i spoljašnja adresa, a napisana su ne samo latinskim jezikom, nego još i hrvatskim, mađarskim i njemačkim. Često prileže originalnim pismima još i prijepisi drugih pisama, na koja se autor pozivlje u svom pismu. Po važnosti i vjerodostojnosti svojoj, privatna su pisma naročito dragocjen izvor, jer nam redovito otkrivaju mnogo toga, čega u zvaničnim ispravama i spisima nema. Stoga im vazda treba dati prednost. Razumije se, da su ona kao posve subjektivni produkti i plod izvjesne tendencije, na koju valja paziti, no ipak nam baš ona pokazuje mišljenje autorovo, a često i onih, koji su uz njega.

Kod one vrste izvorâ, što smo ih označili kao tradicijne, zavreduju s kritičkoga stajališta naročito pažnju anali, kronike i biografije, ili obično rečeno skupnim imenom pisci (scriptores). Anali (redovito od nepoznatih pisaca) bilježe suhoparnim načinom uz godinu nekoliko riječi o stanovitom događaju, primjerice: 1353. *Tada umri Stipan ban, ili 1468. Tada prideše Turci najprvo v Hrvate i učiniše velika zla od ljudi i od blaga.* Anali su vrlo dragocjen izvor onda, kad bilježe suvremenosti; stoga treba vazda ispitati ovu bitnu okolnost, jer što većma sežu unatrag od vremena svoga postanja, sve im više pada vjerodostojnost. Zgaga se, da oni nijesu djelo jednoga autora, već više njih, to jest uz najstariji dio anala nadovezivali su drugi (također nepoznati) autori nastavke u istoj formi. Ima primjera da su izvjesni anali postali u ovom samostanu, a onda ih je netko prepisao za onaj samostan i ondje dalje nastavio. Konačno poznajemo i takih anali, koji sežu daleko unatrag od vremena svoga postanja, a djelo su jednoga autora; razumije se, taj je autor starije podatke prepisivao iz drugih, inače nam danas nepoznatih predložaka, pa stoga vjerodostojnost ovih starijih podataka zavisi o vjerodostojnosti (odnosno suvremenosti) njegovih predložaka.

Kod kronika i biografija mnogo je teže, jer one rado zasežu daleko u prošlost i naginju romanticizmu. Za prosuđivanje autentičnosti historijskih pisaca važe u glavnom ova pravila:

1. Ako je autor poimence poznat, treba se prije svega što točnije upoznati s njime samim, jer životno mu doba, stalež, zvanje, stranački položaj, srodstvo, obrazovanost, u velike nam olakšavaju prosuđivanje njegova djela. Ako pak autor nije poimence poznat, onda valja nastojati, da se iz njegova djela domogneš takih podataka, koji nam mogu bar nešto da kažu o njemu. Ako takih podataka u djelu nema, onda treba da uporediš rukopis autorov (dašto, ako nam je u *originalu* sačuvan), njegov jezik, stil kao i shvaćanje o događajima s naličnim djelima poznatih nam autora, ne bi li se možda pokazala kakova identičnost ili bar srodnost. Nije baš rijetkost, da imamo posla s tako osobnim predmetom, kojim su se navlastice zabavili tek ovaj ili onaj pisac; primjerice genealoški falsifikati Tomka Mrnavića ili velikohrvatske ideje Pavla Rittera Vitezovića. Ako ti je uspjelo da na taj način pronađeš autora, onda ti podaje ličnost njegova nekoliko kriterija o vrijednosti njegova djela. Prema njegovu položaju u životu možemo da pravimo zaključaka o njegovoj obrazovanosti i o opsegu znanja, dok nam njegove lične prilike, naročito crkveno ili političko zvanje, može da objasni njegove simpatije i uljepšavanja, odnosno antipatije i prešućivanja; tako primjerice Splječanin Miha Madijev († oko 1358.).

2. S utvrđenjem autora nekoga djela u najtješnjoj je vezi pitanje o vremenu postanja njegova, ili drugim riječima, kad je ono napisano, jer i tude važi kao temeljno pravilo: što je djelo većma udaljeno postanjem svojim od vremena i događaja o kojima govori, to mu je vjerojatnost slabija. Dakako da ima slučajeva, kod kojih se ne da točno odrediti nekomu izvoru doba postanja; u takovu slučaju treba da nastojiš, da odrediš što tješnje možeš tako zvani *terminus post quem* (ili *ante quem non*) i *terminus ad quem* (ili *post quem non*). Često nam daje krepkoga uporišta sama sadržina, naročito kad govori o događajima, za koje znamo točno, kad su se zbili; razumiye se samo od sebe, da je najprirodniji terminus ante quem non u vezi s posljednjom vijesti, no zato još ne mora vazda da ona označuje i doba, oko kojega se nekako ima staviti i postanje iz-

rjesnoga djela. Suvremenost rado izdaju prezentni glagolne oblici, pa izrazi, koji pokazuju na sadašnjost, primjerice »danase«, »sve dosada«, »naš vladar (ili ban) N. N.« i nalično. No veomu je često i nespominjanje nekih činjenica, koje bi autor morao poznavati, da je pisao u njihovo doba ili nešto poslije, krepko svjedočanstvo za terminus ante quem non. Isto nam tako dane je sigurno uporište i originalni rukopis, jer nas karakter pismane, jezik i stil sigurno mogu da dovedu bar u stoljeće njegovu postanja.

3. S autorom i vremenom postanja u tijesnoj je vezi daljne pitanje o mjestu ili kraju, gdje je postalo izvjesno neko djelo, dašto, ako nam nije već eo ipso s imenom i zvanjem autorovim poznato. Odgovor na to pitanje ima da nam u prvom redu dade po koji podatak u samom djelu, a ako toga nema, ondu gledaj, ne bi li ti od pomoći bio karakter pisma i jezik. Mjesto, odnosno kraj, gdje je postalo koje djelo, od velike je važnostu, jer se njime daje objasniti sadržina njegova s obzirom na izbor grade, kao i na shvaćanje autorovo.

4. Poslije toga dolazi dalje pitanje: o d a k l e z n a a u t o r o n o o čemu piše, da li iz autopsije ili iz izvještaja (budi ustne njih budi pismenih) drugih očevidaca i sudionika, ili nam donosi podataka poerpanih iz starijih izvora, kojima može autentičnost da bude i sumnjiva. Odgovor na ovo pitanje dobijamo a n a l i z o m i z v o r a , to jest treba da odredimo, do kojega je ste pen a izvjesno djelo neposredni praizvor a koliko je ono izvor druge ruke. Praizvornost svoju autor često sam naglašuje, naročito ako ima prilike da govori o svom sudjelovanju (kao, primjerice (spljetski areidjakon Toma), a inače je ona određena životnim podacima njegovim. Ove dijelove izvjesnoga djela, koji nijesu praizvor, treba da potom uporediš s drugim izvorima onomu vremenu bližim, o kojem rade. Nadeš li tom prilikom, da razni izvori sličnim riječima ili u istom smislu govore kao s tvoj izvor iz druge ruke, onda je to znak, da je praizvor erpao iz njega, ili oba izvora iz nekoga trećega njima dakle zajedničkoga. Kod toga valja da pripaziš ne toliko na istovetnost riječi, koliko možda na zajednicu ispuštenih mjesta budući da je ta osebnost očito snažniji dokaz njihove međusobne ovisnosti, a tako je i istovetno nizanje nekoga skupa imena ili događaja. Kad

si ovako odredio srodnost raznih izvora, onda treba da budeš na čistu, kake je naravi ova srodnost; kod toga pamti:

a) Kod dvaju srodnih izvora nesumnjivo je jedan crpao iz drugoga. Ako poznaš obima doba postanja, onda odmah i znaš, tko je komu bio predloškom, no ako toga ne znaš, tada ti mogu dva mjesta s istovetnim riječima tek za taj slučaj da dadu neko uporište, ako se nešto na tom mjestu ne slaže sa značajem jednoga od izvora, navlastice s tendencijom njegovom. Pa i to, ako se takovo mjesto uopće ne slaže s čitavom sadržinom izvjesnoga djela, ako je u opreci sa stilom njegovim, može da ti bude potpora za utvrđenje činjenice, tko je komu služio kao predložak. Konačno još ti mogu da posluže kaki dodaci ili izostavljene riječi.

b) Kod triju srodnih izvora, ili kod više njih, treba da prije svega odrediš međusobni snošaj njihov, to jest svakoga pojedinioga spram svakoga pojedinioga, a onda snošaj svakoga pojedinioga spram oba druga, odnosno spram svih ostalih. Ako je jedan izvor crpao iz dvaju drugih, onda ćeš to lasno utvrditi time, što oba ona izvora imaju eventualno svaki svoje samostalne vijesti, ali su one zajedno ušle u onaj prvi. No događa se, da je obje inače različite, pače i protuslovne vijesti, prvi izvor preuzeo potpuno postavivši im tekst jedan za drugim, ili negdje na blizu, to jest on pripovijeda istu stvar dva puta, ali svaki puta drugačije. Pored toga prvi je izvor mogao da crpe iz drugoga ne direktno, nego posredno preko nekoga trećega. Sve se ovo dade utvrditi jedino komparacijom tekstova, dakle je poredak riječi najkrepčije naše uporište.

c) Ima slučajeva, u kojima se očita srodnost između više izvora nikako ne da drugačije protumačiti, nego predpostavkom jednoga zajedničkoga, danas nam nepoznata predložka. To ćeš naročito opaziti, ako se u raznim inače između sebe nezavisnim izvorima namjeriš na suglasna mjesta, koja se inače ne slažu niti jezikom, niti shvaćanjem, niti interesima, niti obrazovanošću autorâ s općim značajem njihovih djelâ. Ova analiza izvora od velike je naučne važnosti, jer njoj imamo da zahvalimo, što ne smatramo više sva mjesta u izvorima istovetnoga sadržaja kao tobože jednakobrojna autentična svjedočanstva.

5. Već onda, kad si dovršio ove zadatke, bit ćeš u glavnom na čistu, da li je koji izvor (odnosno podatak njegov) auten-

tičan ili lažan. Potom treba da ozbiljno provedeš upoređenje s autentičnim izvorima istoga autora, istoga vremena, istoga kraja, kako s obzirom na spoljašnju formu (pismo, jezik, kompoziciju), tako i s obzirom na nutarnju sadržinu. Naravno treba da pripaziš, ne ima li možda u autora nešto, što bi morao ne samo znati, nego i donijeti u svom djelu, pa da li priča i takovih stvari, kojih još nije mogao znati. A u kronizmi dakle u formi i u sadržini, to jest upotreba izvora kojih još nije bilo, najbolji su izdajnici. Ovakove pojave upućuju budi na potpune falsifikate, budi na djelomične i napolacije. One se poznadu s obzirom na spoljašnju formu često po jeziku i stilu, a i po tome, što nekako nijesu u pravom skladu s ostalim riječima teksta, dakle djeluju nezgodno po čitavu konstrukciju. S obzirom na sadržinu treba naročito paziti, da li se ne protive ostalom kazivanju, a naročito nijesu li učinjene s nekom izvjesnom tendencijom. Dašto, da se kadikad događa, da je sam autor naknadno ispravljao ili dopunjavao svoje djelo, pa tako su ti ispravci, odnosno dodaci, ušli u tekst putem raznih prijepisa.

Konačno treba da kažemo još nekoliko riječi o autentičnosti memoara i s njima srodnih autobiografija, pa dnevnika, letaka i novina.

Već je stari vijek poznao neku vrstu memoara, kao što su primjerice Caesarovi komentari; no u srednjem vijeku poprilično oni sasvim drugu formu (Augustinove Ispovijedi, Confessionum libri XII), tako da su memoari i s njima srodne autobiografije zapravo čedo novoga vijeka. Njih valja osobito oprezno uzimati kao historijski izvor uza sve to, što ih obilježuje toliko naglašena suvremenost, jer se prečesto zbiva, da autori naumice iskrivljuju historijske činjenice i upravo redovno zatajuju ili uljepšavaju prave motive budi svojih, budi stranih (ali njima bliskih) djela. Stoga treba da kritika memoara već unaprijed računa s jednostranim, a često i pristranim prikazivanjem događaja. Pored toga nije rijetko, da su i najbolji memoaristi, pišući u starosti, nehotično počinjali pogrješaka ne sjećajući se više dobro onoga, o čemu pišu. (Gl. Martićeva Zapamćenja). Kako su memoari ponajviše novijega postanja, lako ih je vazda velikim obiljem drugih izvora, spisima i pismima, kontrolirati i tako svesti na pravu mjeru. Memoarima stoje blizu dnevnici,

naime bilješke o nekim događajima, u kojima je autor sam sudjelovao ili ih je pažljivo pratio; dnevnik poznavao je i srednji vijek, kao što su primjerice »*Zapisi*« (Memoriale) Zadrana Pavla de Paulo, no ipak su i oni tek u novom vijeku došli do pravoga razvitka svoga. Zaslužuju pak vazda prednost pred memoarima, jer ne samo da autori njihovi ne idu za tim, da iskrive činjenice pišući prostodušno i iskreno, ponajviše za pouku svojih potomaka, već i stoga, što su bilješke same redovno učinjene neposredno poslije događaja. Jedino treba da pripaziš na raspoloženje autorovo, jer se baš u njemu i ima tražiti razlog postanja dnevnikova. Kuda i kamo veći oprez treba da posvetiš redovno anonimno objelodanjenim političkim proglašima i letacima, jer oni su izliv strasti i osjećaj budi pojedinaca, budi čitavih stranaka. Oni nam dakle služe kao izvor toliko, što nam pokazuju mišljenja izvjesne jedne struje ili stranke, a najpoznatiji su u nas letaci i proklamacije iz godine 1848.—1849. Isto su tako i novine posve u službi stanovitih stranaka ili pojedinih skupina, vezanih istim interesima, pa im se stoga i kreću nazori isključivo u izvjesnom nekom stranačkom pravcu. Ipak nam one, pored prikazivanja stranačkih nazora, izrečenih bar za javnost, služe još i u apsolutnom smislu kao vođe u kronologiji; stoga će onaj, koji se bavi nekom historijskom epohom, u kojoj već ima novina, vazda dobro uraditi, ako prije svega sebi složi na osnovu novinskih podataka mjesečne kronološke okosnice s kratkom oznakom događaja.

Apercepcija. Da s uspjehom dođeš do izvjesne spoznaje, treba da se prije svega uživiš u dotično doba, što ga želiš da obradiš, i da upoznaš tadašnje poglavite ličnosti. Istraživač treba da se u tolikoj mjeri duhom prenese u svoj zadatak, da se u neku ruku stane osjećati kao da je i sam onda živio. On treba da točno upozna sve tadanje prilike, ako želi da razumije važnost onih historičkih događaja što se u njima zbiše, jer treba mjerilo za prosuđivanje nekoga čina vazda uzimati iz vlastitoga milieua. Historik dakle treba da dobro upozna kulturni stepen one epohe i zemlje, o kojoj hoće da radi, emancipirajući se kod toga potpuno od one kulturne sfere, u kojoj živi. Pored tih kulturnih faktora nekoga vremena, historik treba da se obazira još i na psihične sile njegove. U svako se doba ističu druge psihične sile, i to ne samo u pojedincima, već i u socijalnim skupinama. Zato

treba da se u prvom redu oslobodiš od svojih sopstvenih individualnih psihičnih faktora udubivši se stanovitom kongenitnošću u stranu individualnosti. Taj je postupak naročito potreban, kad treba da nadeš motive nekim ljudskim djelima, nas izvori tek rijetko i nepotpuno u to upućuju. Ako je igdje ono je u historiji teška pogrješka: stvaranje zaključaka o drugoj ličnosti prema samom sebi. Čuvaj se dakle prije svega na minule naraštaje ljudske primijeniti psihologijsko mjerilo našnjega naraštaja! Psihologija narodâ i socijalna psihologija uči nas, da i u socijalnom životu ima pored individualnog društvenoga života psihičnih strujâ, koje su također podvignute promjenama u opsegu shvaćanja i u načinu mišljenja raznih vremena. Treba dakle da se i tude svjesno uživimo u socijalnu psihu drugih vremena i krajeva, imajući kraj toga vazda na pameti, da se i unutar jednoga istoga vremena pojavljuju velike razlike u duševnom životu, pa da je stoga govoriti o socijalnopsihičnim kolektivnim pojmovima veoma sumnjiva novotarija. No zato ipak ima i ukupnoga djelovanja pučke duše, to jest vodećih ideja u narodnom životu, kao što ga ima i u duševnom životu čovjeka pojedinca. Take ideje nijesu ništa mistično ili transcendentalno, već duševna sadržina nekoga doba, naimaduševni smjerovi, težnje, nade, želje, osjećaji, čuvstva, tendencije u opsegu predodžaba koje poprimaju time što se u isto vrijeme pojavljuju kod mnogih ljudi, historijsku važnost. Kao takove one su socijalnopsihičke sile, koje nijesu u narodnom životu bez djelovanja, ili kako kaže Below: »Svako je stoljećee pod dojmom izvjesnih ideja«. Njihovu dakle sudjelovanju treba historik da ulazi u trag čuvajući se podjedno da stvar ne pretjera. Dalje treba historik da uvaži još i fizičke utjecaje na minule prilike. Historija ljudskoga razvitka poznaje mnogobrojne primjere, kako se čovjek borio s prirodom. Utjecaji prirode na ljudstvo, ljudsku sudbinu, u primitivnim su vremenima, razumnije se, krepčiji, nego li u docnijim naprednijim; napredovanje se kulture upravo ističee u tom, što se ono diže protiv nepovoljnih utjecaja prirode. Uza sve to treba uvažiti utjecaje i u naprednijim vremenima, kad oni većma djeluju na razum, nego li na fantaziju, kao u primitivnim vremenima.

Dalji zahtjev za tačno i ispravno historijsko shvaćanje jeste stalna kontrola samoga sebe. Istraživač treba da se vazda

pita, nije li možda jednostran, neispravan ili pače nepravedan, a sve to pod dojmom kako individualnih svojih nazora, tako i onih dnevne politike, vjere, zvanja i sličnoga. Taj se utjecaj najčešće očituje, kad se davno minulim ljudma podmeću čisto moderne narodne i stranačke ideje, a toga treba da se historik u prvom redu čuva, premda valja priznati, da to baš nije tako laka stvar, kako se čini, jer će u historiografiji vazda igrati značajnu ulogu lični momenat, i to ne samo onaj, što ga lično unosi historik sam u svoje djelo, nego i onaj elemenat, koji se temelji na piščevoj obrazovanosti, moralnom stanju njegovu, kao i na sklopu općega mišljenja one epohe, u kojoj živi. Ali kao što se u historiji iskazuje ljudska samosvijest, tako će s njezinim daljim razvitkom, s nagomilavanjem historijske grade i studija, pa s uspjesima ostalih bliskih joj nauka, i historijski rezultati sve to više dobivati značaj eksaktnih naučnih istina.

Historijsku spoznaju našu unapređuje i interpretacija izvora, od koje onda i zavisi ispravnost njezina. Interpretacija ima dvojaku zadaću: u prvom redu treba da objasni značaj nekoga izvora, a onda da protumači njegovu sadržinu. Prva je zadaća u glavnom ograničena na onu vrstu izvora, što smo je označili kao *preostatke*, ali nam se i kod pismene tradicije može da nametne pitanje, šta je autor h t i o napisavši svoje djelo. Interpretacija sadržine traži u prvom redu da je izvor sigurno pročitano, a onda jezično korektno shvaćen (to jest preveden), dakle ona uzima u pomoć paleografiju i filologiju. Kod toga treba da vrijedi kao temeljno pravilo, da treba kod teksta nekoga izvora, kako nam je tradiran, ostati sve dotle, dok je moguće; nipošto nevalja ono, što u prvi kraj ne razumijemo proglasiti odmah pogrješkom autorovom ili prepisivačevom, te se dati na ispravljanje prema svome ukusu i potrebi. Stoga je prijeko nužno, da se historik uputi u značenje sredovječnih izraza, naročito u latinskom jeziku. Isto tako nije ispravno promatrati samo jedno mjesto, već treba da se uputiš u čitavo djelo autorovo, jer samo se na taj način možeš sigurno upoznati s leksikalnom stranom njegovom. Prema tome dakle, interpretacija treba da se čuva triju poglavitih pogrješaka: već unaprijed stvorena mišljenja, neispravnih induktivnih zaključaka i lažnih analogija. Prva je pogrješka najobičnija, a sastoji se u tome, da netko u

izvoru čita čega u njemu nema; to nije samo plod neobuzdane fantazije, već i pretjerane težnje u izvorima naći potvrde za neko naučno otkriće ili teoriju. Neispravni induktivni zaključak sastoji se u težnji, nedostatnim materijalom ili dokazalima protumačiti neko mjesto u izvoru, dok se lažnom alegorijom služiš onda, kad silom hoćeš, da iz istovetnosti nebitnih nekih znakova stvarаш zaključke o potpunoj identičnosti. Ova se posljednja pogrješka rado javlja kod neispravno upotrebljene »komparativne« metode; ima ih, koji generaliziraju, gdje tome nema mjesta, onda upoređuju prilike iz raznih kulturnih epoha, stepena i krajeva u svrhu međusobne interpretacije, a koje se inače ne smiju upoređivati, i konačno vole onako brzopleto operirati s tobože utvrđenom identičnošću u razvitku raznih naroda, čim se ma kakova takova sličnost pojavi u jednom ili drugom slučaju.

Od ovih pogrješaka treba dobro razlikovati kombinaciju. Kombinacija jeste ona duševna radnja, uz pomoć koje pokušavamo, da dvije činjenice, kojim je veza inače nepoznata, dovedemo u logički sklad. Često nas intuitivna koja misao navodi na slutnju takova tražena sklada, no onda treba vazda da kontroliramo našu misao prosudivši zrelo, da li baš tako mora da bude, jer kombinacija ima jedino onda prava na naučnu istinu, ako ima za nju i dokaza, i ako je inače još jedina koja se daje s razlogom postaviti. Nije li to tako, to jest, ako je više kombinacija možno, onda one mogu doduše da steku za sebe izvjesnu neku veću ili manju vjerojatnost, ali ne prelaze vrijednosti i p o t e z a; one mogu da su ispravne, ali to još ne moraju da budu. Dašto, oprezne i savjesne hipoteze također su korisna naučna pomagala.

Kad si tako zadovoljio svim zahtjevima historijske metode, tek onda možeš da predeš na samo pisanje, na e k s p o z i c i j u. Kod toga treba da razlikuješ dva načina prikazivanja historijskih rezultata: jedan jeste jednostavno i priprosto prikazivanje događaja, a drugo je umjetnička izradba.

Priprosto i jednostavno prikazivanje, to jest objelodanjenje rezultatâ istraživanja u što vjernijoj formi, može da historiju kao znanost posve zadovolji. Ovo prikazivanje može ili da prikaže tečaj historičkoga istraživanja polazeći vazda naprijed od posljedica na uzroke, ili može da slijedi prirodni tečaj historijskih događaja, to jest upravo obratno, prelazeći od uzrokâ na poslje-

dice. Kod prvoga načina čitatelj proživljuje naknadno sve faze postanja jedne radnje, a to je osobito zgodno kod kritičnih istraživanja.

Svaka historijska ekspozicija treba da se temelji još i na prikladnoj kompoziciji, koja, provedena u jasno preglednoj dispoziciji, potpuno odgovara zadatku. Sve što god se ne tiče zadatka, treba da otpane, a tako isto valja vazda znati odijeliti bitno od sporednoga, važno od sićušna. Ono što je od važnosti po zadatak treba da bude iscrpljivije obrađeno, a ono što je od manjega utjecaja, valja tek onako nuzgredno unositi u glavnu stvar. Pogled tvoj dakle treba da bude vazda uperen na glavne momente; čitatelj nipošto ne smije da se do njih tek teškom mukom probije kroz gomile detalja i stramputica. Da to postigneš, treba da budeš prije svega sam sobom posve na čistu o izvjesnim historičkim događajima, a onda istom da se dadeš na pisanje, koje treba da jasnim i ostrim poimanjem i u tvrdom logičnom redu dokazâ dade izražaja tvojoj naučnoj spremi. Nejasnih maglovitosti u načinu prikazivanja, pa bezbojnih neizvjesnosti u sudu i mišljenju, naučna historijska ekspozicija ne poznaje. Stoga pamti dobro: pročitati koju knjigu, onda zaviriti tobože još i u koji izvor, makar rukopisni, pa potom sjesti i pisati, a da se nijesi prije započeta pisanja temeljito i savjesno uputio u bitnost čitava pitanja — tako radi samo lakoumni diletant, često u pohlepi za kakim honorarom, ili u čežnji za nekom uobraženom pseudorodoljubnom slavom. Pored toga čuvaj se još i ovih dviju pogrješaka: prvo i prvo ne valja da radeći u novoj ili pače najnovijoj historiji — dakle u dobá gdje ima vazda za svako pitanje veliko mnoštvo izvora svake vrste — odmah svega što u aktima čitaš, i izneseš pred čitatelje, a isto tako ne valja ni to, da naprosto nanižeš čitav skup doslovnih prijevoda iz izvora spojivši ih s nekim frazama ili veznicima. Historik treba da se digne nad svoju građu, on treba da je duhom svu pronikne, a onda tek da iznese svoje rezultate u nezavisnoj prikazbi. Druga je pogrješka, koje treba da se čuvaš, da pripaziš, da pišeš tako, da budeš čitatelju razumljiv i shvatljiv; nikada ne valja da predpostavljaš u čitatelja poznavanje svega onoga, što si proučio, dašto osim elementarnoga.

Drugi način historijskoga prikazivanja jeste historija (po-vijest) *ιστορία* ἐξοχίτη. naime ona se obraća na širi krug čitatelja,

pa stoga se od nje traži pored netom istaknutih zahtjeva još i estetskih obzira. Traži se dakle da prikazivanje autorovo bude zaodjenuto u umjetničku formu, kako s obzirom na stil, tako i na sadržinu. Razumije se samo po sebi, taki se zahtjev ne stavlja na svakoga historika već naprosto stoga, što se ne može stavljeti; nije svakomu dano, da raspolaže svim onim, što je nužno za takovo prikazivanje, a da djelo podjedno bude i na naučnoj visini. S druge pak strane ne valja pod umjetničkim prikazivanjem razumijevati rabotu, što se malo razlikuje od kakova lošeg historijskog romana, u kojoj je oštećena historijska istina na račun kake stilističke ljepote ili strančarskoga osjećaja autorova. Dašto, ovaj je drugi način pisanja historije teži i više individualan, pa stoga radi početnik bolje, ako se na njemu i ne okušava.

III.

Pregled historiografije hrvatske.

U tako zvanim eksaktnim naukama, u kojima ljudski um sigurnim korakom kreće naprijed i u kojima dodaje jednoj neoborivoj istini drugu, historija dotične discipline (primjerice kemije) nije od važnijega didaktičnoga značaja, već je veoma od koristi i zanimljivosti za upućene stručnjake. U njoj se tek ocjenjuju razni rezultati, jer predašnje zablude i lažne metode ne mogu dašto, da povoljno utječu na dalji razvitak iste discipline. Kakovu će na primjer korist izvući za svoju nauku današnji kemičar iz znanja alkemije i njezinih čudnovatih zadaća i još čudnovatijih metoda, koje su upotrebljavane, da ih razriješe? Ali u spekulativnim naukama, dakle onima, koje izučavaju djelovanje ljudskoga doba, nije lako postaviti pravu granicu između istine i zablude, jer je ljudskom umu prirodno da griješi i da se samo usred tih griješaka i kolebanja primiče k usavršavanju; otale i stara riječ: *errando discimus*. Tude često imade težnja k istini pače i za buduće naraštaje značaj prave istine; zablude su za nauku isto tako poučne kao i ispravni rezultati. Upravo stoga dakle, da se dođe do pravoga naučnog metoda prijeko je potrebno poznavati historiju izvjesne spekulativne nauke, budući da je ona samo onome posve razumljiva, kojemu su poznati različiti putovi, po kojima se razvijala, kao i različiti metodi po kojima je izradivana i različiti ciljevi i zadaće, koje su u njoj istraživane.

Sve nas ovo uči, da je onomu, koji hoće da se zabavi s hrvatskom historijom kao znanošću, veoma potrebno, da se upozna s razvitkom historiografije hrvatske, jer će samo iz toga poznavanja pocrpsti jedinu pravu historičku metodu, koja je toj znanosti prilagođena i dobit će pored toga još i opširan pregled, pažnju i objektivnost u izučavanju tuđih mišljenja i ideja, bez kojih ne treba ni počinjati izučavanje prošlosti.

Kako se stariji pisci vrstaju među izvore (scriptores), naš će pregled započeti prikazivanjem rada onih historika, koji su izišli na javu od XVI. vijeka dalje, a koji su preduzimali da napišu djela poglavito o cjelokupnoj historiji hrvatskoj. No kod toga ne ćemo se isključivo obazirati na rodene Hrvate, već i na neke odlične strance, čiji je rad ostavio ne samo dubokih tragova u našoj historiografiji, već je nerijetko krepko djelovao i na njen dalji razvitak.

Sasvim je prirodna stvar, da se kolijevka naše historio-
grafije ima da traži u zatišju dalmatinskih gradova; nije tome razlog samo razmjerno veća sigurnost u doba turske prevlasti nad našim narodom, nego i veći stepen kulture. Prvi je historik hrvatski, ne po važnosti i apsolutnoj vrijednosti njegova rada već s čisto kronološkoga gledišta Dinko Zavorović (*Domenico Zavoreo*).¹ On se rodio oko 1540. u Šibeniku, gdje je i umr'o oko 1610. Zavorović se već zarana dao na pisanje historije svoga rodnoga grada, tako da je oko g. 1570. veći dio djela njegova bio dovršen. Kako baš nije bio prijatelj Mlečana, bi protjeran iz rodnoga grada na neki dulji niz godina, našto pode u Hrvatsku i Ugarsku, gdje je služio kao vojnički časnik sudjelujući u mnogim krajiškim bojevima između 1576. i 1587., no zanimajući se podjednako i za historiju svoga rodnoga grada, kao i čitave Dalmacije. Skoro se potom vratio u Šibenik dobivši od kralja Rudolfa diplomu datiranu u Pragu 13. jula 1587., kojom mu se potvrđuje staro hrvatsko plemstvo i podjeljuje nov grb. Vrativši se u Šibenik, uze se baviti poglavito historijom. Plod toga višegodišnjega rada jesu dva djela: »*T'rottato sopra le cose di Sebenico*« i »*De rebus Dalmaticis libri octo*«. Prvo djelo dovršio je oko godine 1579., i to — kako sam kaže, — »na osnovu čiste istine, vjerodostojnih pisama i javnih gradskih isprava«. Sačuvao nam se nažalost samo prvi dio, koji seže do godine 1412., to jest do početka trajnoga mletačkoga vladanja (1412.—1797.); to djelo ima i danas neke vrijednosti za historiju hrvatsku, koliko donosi izvatke raznih gradskih isprava, kojih više nemamo.²

¹ G. o njemu Kukuljević: Glasoviti Hrvati prošlih vijekova. Zagreb 1886., 126 — 138.

² Djelo nije nikad izišlo štampom, već nam se sačuvalo u rukopisu; ima ga jugoslav. akademija pod signaturom II. b. 42.

Drugo djelo Zavorovićevo radi o historiji čitave Dalmacije. I ono je bilo napisano u deset knjiga već oko 1598.; međutim dođe oko toga vremena u Šibenik neki engleski fratar Robert Bonaventura (Robertus Bonaventura Britanus), koji uzajmi od Zavorovića ovo djelo tobože na čitanje i ispravljanje, no ubrzo s njime ode u Veneciju i dalje, tako se odonda posve izgubilo. Videći se Zavorović prevaren i pobojavši se, da se netko ne bi njegovim trudom i radom okitio, odlučí se nanovo napisati isto djelo, no skrativši ga i popravivši ga. Godine 1602. dakle bješe djelo gotovo i to u osam knjiga sežući do smrti kralja Žigmunda (1437.). Kritička mu vrijednost nije osobita, naročito za starije doba, kad mu je glavni temelj ljetopis popa Dukljanina prema latinskom prijevodu Marulićevu, onda Bonfin, Mečanin Petar Giustiniani i neki dubrovački ljetopisi. Više vrijedi za ono doba, kad se služi ispravama («documenta publica»), naročito šibenskim, a pored toga donosi i ulomke nekih starijih pisaca, koji su se netragom izgubili.¹ Godine 1714. preradio ga je na talijanskom jeziku Splječanin Alberto Papalić tako, da je u jednu ruku djelo skratio na pet knjiga, a u drugu dodao mu prema latinskoj redakciji ljetopisa popa Dukljanina sve ono, čega u Zavorovićevom originalu nije našao.²

Zavorovićev mlađi sugrađanin jeste Ivan Tomko Mrnavić (*Iohannes Tomco Marnavich*),³ čiji je književni rad ostavio mnogo dublje tragove ne samo u našoj historiografiji, već i u općoj. Mrnavić bijaše podrijetlom iz Bosne, što je vazda rado isticao. Rodio se u Šibeniku 7. februara 1580. i posvetio svećeničkom staležu. Svršivši prve nauke u šibeničkom sjemeništu, pošao je 1597. u Rim kao pitomac enamošnjega ilirskoga kole-

¹ I ovo djelo nije nikad štampano. Najbolji primjerak (možda original) čuva se u Veneciji u Marcijani Cod. lat. X., m. XL. Od toga ima rđav prijepis u jugoslav. akademije iz godine 1864. pod signaturom I. c. 44.

² Rukopis XVIII. vijeka ima jugoslav. akademija pod signaturom I. c. 40. (*Historia Dalmatina di Domenico Zavoreo nobile di Sebenico*). Ljepši rukopis toga prijevoda ima British Museum u Londonu sa signaturom Ital. 8.603.

³ Gl. o njemu Šišić: Kako je car Justinijan postao Slaven. (Ivan Tomko Mrnavić). Zagreb 1901. (Nastavni Vjesnik knj. IX. sv. 2., 3., 4.).

gija, u kojem ostade sve do septembra 1653., kad se vratio kući. Budući da je slovio kao vrlo učen čovjek, postade već 1606., u dvadesetišestoj godini kanonikom šibeničkim, a kad su se potom u Rimu stali zanimati za hrvatske (glagolske) crkvene knjige, nalazimo Mrnavića veoma često ondje, i to u saobraćaju s najodličnijim tadašnjim svećeničkim krugovima (1614., 1616., 1619.). a naročito otkad je 1622. osnovan kardinalski zbor »*Congregatio de propaganda fide catholica*«. U to doba pada njegovo imenovanje kanonikom zagrebačkim (1627.), a skoro potom (1631.) i naslovnim biskupom bosanskim. Otada ga često nalazimo u Zagrebu, a naročito kad se još i odrče naslova biskupa bosanskoga (1635.) težeći inače za mitrom zagrebačkom. Međutim smrt učini (1. aprila 1637.) ubrzo kraj njegovim željama. Još kao klerik u Šibeniku i Rimu bavio se Mrnavić historijom Dalmacije, napisavši (1603.) djelo: »*De Illyrico caesaribusque Illyricis dialogorum libri VII.*«, koje se sačuvalo u rukopisu, a jasno nam pokazuje, kako je Mrnavić smatrao stare Ilire, a kroz to i sve one rimske careve, što su se rodili na balkanskom poluotoku (Dioklecijan, Prob, Konstantin, Justinijan i drugi) Slavenima; djelo je ovo inače neznatne historijske vrijednosti, kao što su mu i ostala: *Discorso dell' priorato della Wrana* (od 1609.),¹ *Unica gentis Aureliae Valeriae Salonitanae Dalmatiae nobilitas* (Rim 1628.), *Regiae sanctitatis Illyricanae fecunditas* (Rim 1630.), *Vita beati Augustini ordinis Praedicatorum ex Zagrabiensi Nucerni episcopi* (Beč 1637.), dok mu je inače vrlo dobra *Vita Berislavi Bosnensis episcopi Vesprimensis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae Bosnaeque bani* (Venecija 1620.), zapravo djelo oteto na nedozvoljeni način slavnomu Šibenčanu nadbiskupu Antunu Vrančiću (* 1504. † 1587.), koji ga je napisao još prije kakih sedamdeset godina, a u kojem je Mrnavić promijenio tek po koju stavku, naročito genealoške odnose Berislavićeve, izdavši ga potom kao svoje i ne spomenuvši pravoga pisca. Iz Mrnavićevih djela izbija naročito njegovo genealoško mahitanje; tako on izvodi Berislaviće od nekoga Trpimira, koji je za vladanja bosanskoga bana Jurika obranio Bosnu od ugarskoga kralja Kolomana, te za nagradu dobio od Jurika grad Dobor; baba pak bana Petra Berislavića bila je tobože Stojslava Mrnavić, kneginja od Zvornika.

¹ Štampano tek 1906. u Glasniku muzeja u Bosni i Hercegovini prema redakciji Luke Jelića.

Habsburgovci opet potječu mu od cara Konstantina Velikoga, a svoju lozu vukao je od srpskih Mrnjavčevića, naime braće Vu-kašina, Uglješe i Gojka, koji da su bili u najtješnjem krvnom srodstvu sa Sibinjaninom Jankom i sinom mu kraljem Matijašem, kao i sa Jurjem Ivanovićem, obično zvanim Skenderbegom! Da to dokaže, falsificirao je Mrnavić nekoliko isprava (XIV. i XV. vijeka), te ih je dao ovjerovati od spljetskoga kaptola kao vjerne prijevode sa slavenskoga na latinski, a onda ih je štampao. No najvažnije su patvorine Mrnavičeve ostale u rukopisu, te su bile anonimne. Prvo je rukopis »*Vita Justiniani*«, napisan oko 1619., u kojem je iznesen tobože latinski prijevod nekoga slavenskoga spisa, što ga je napisao učitelj i zemljak cara Justiniana Bogomil-Teophilos, koji da se u glagolskom originalu nalazi u biblioteci nekoga samostana reda sv. Vasilije na Athosu (Svetoj Gori); iz ovoga spisa vidi se, da je pravo ime Justinianu bilo Upravda, materi njegovoj Biljenica, ocu Istok, a ženi Božidara (Teodora). Ove su Mrnavičeve iznišljotine potom ušle u bilješke u Prokopijevu djelu »*Anekdota*«, što ga je 1623. prvi puta izdao učeni skriptor vatikanske biblioteke Nikola Alemanni, a kroz to i u svu svjetsku literaturu.¹ Druga je značajna patvorina Mrnavičeva tako zvana bula pape Silvestra II. od 27. marta 1000., kojom tobože daje papa ugarskom kralju sv. Stjepanu I. i njegovim nasljednicima krunu i kraljevski naslov, te pravo imenovati biskupe i stvarati biskupije, a uz uvjet, da ostanu vjerni crkvi katoličkoj.² Treća je patvorina tvrdnja o nekom glagolskom psaltiru, koji bi imao prepisati rapski klerik Nikola god. 1222. s originala, a koji da je bio napisan o trošku i po zapovijedi posljednjega salonskoga nadbiskupa Teodora (oko 615); njime bi se imalo dokazati, da je glagolicu izumio još sv. Jerolim (oko 400.).³

¹ Gl. o tom moju pomenutu raspravu, naročito prvu glavu (Teofilov »Život Justinianov«), gdje je i odštampan tekst ove patvorine.

² Gl. Karácsonyi: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Bdpst. 1891. — Isti: Ki koholta a Sylveszter-bullát? (Századok 1909., 361—326.) — Isti: Világ bolondító Tomkó János. (Századok 1913., 1—11.) Heinlein: Neuere ungar. Forschungen zur Sylvester-bulle. (Ungar. Rundschau II. (1913.), 912—919).

³ Jagić Archiv f. d. slav. Philologie XXXIII. (1912.), 111. i dalje (Jagić: Tomko Mrnavić als Fälscher des angeblich im Jahre 1222. geschriebenen glagolitischen Psalters.).

Istodobno procvao je historijski rad i u Dubrovniku. Prva redakcija gradskoga ljetopisa pada tek u drugu polu XV. vijeka, i to oko vremena propasti Bosne (1463.);¹ njegova nam se sadržina ušćevala u oba najstarija dubrovačka ljetopisca, u Nikoli Ranjini (oko 1545.)² i Franu Gunduliću (oko 1564.—1585.).³ No o pravoj se historiografiji može govoriti u Dubrovniku tek potkraj XVI. vijeka, kad je Serafin Razzi izdao knjigu »La storia di Raugia« (Lucca 1595.). Serafin Razzi, dominikanac iz Firenze, bješe 1587. nadstojnik svih dominikanskih samostana na dubrovačkom teritoriju, a 1859. i vikar dubrovačkoga kaptola. Djelo je razdijeljeno u tri dijela; prvi seže do g. 1400., te je najmanje vrijedan, upravo talijanska parafraza Ranjinina ljetopisa, drugi ide od 1400. do 1571., te ima, a naročito za XVI. vijek, veću vrijednost, dok treći dio sadržaje topografski opis Dubrovnika, njegovih utvrda, zemljišta, otoka, zakona i običaja, te spisak najodličnijih gradskih porodica.⁴

Mnogo je važnije djelo, što ga je napisao Dubrovčanin benediktinac Mavro Orbini s natpisom: »Il regno degli Slavi«, a štampom izišlo u Pesaru 1601. O Orbinijevu životu znamo vrlo malo; sigurno je samo to, da je bio opat u benediktinskom samostanu na Mjetu, da su ga podupirali u književnom radu čuveni knezovi od Urbina otvorivši mu svoju bogatu biblioteku, da je bio neko vrijeme u Stonu, i da je umr'o oko 1614.⁵ Djelo se njegovo dijeli zapravo na tri dijela; prvi dio (Origine degli Slavi et progresso dell' imperio loro) obuhvata drevnu historiju sviju Slavena među koje Orbini ubraja i stare Ilire, Vandale, Gote i Alane (pg. 5—203), drugi dio sadržaje talijanski prijevod

¹ Gl. o tom Nodilo: Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka. Rad 65. (Zagreb 1883.).

² Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina. Digressit Nodilo (Mon. spect. historiam Slav. merid. Vol. XIV. (Scriptores I.) Zgrb. 1833.

³ Chronica Ragusina Iunii Resti (ab origine urbis usque ad an. 1451.), item Ioannis Gundulae (1451. — 1484.). Digressit Nodilo (edit. cit. Vol. XXV. — Script. II.). Zgrb. 1893.

⁴ Gl. novi otisak ove rijetkosti. F. Serafino Razzi O. P.: La storia di Ragusa. Edit. Gelcich. Ragusa 1903.

⁵ Gl. o njemu: Макушев: Исследования охъ историческихъ памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника. S. Peterburg 1867., 96—100.

latinske redakcije ljetopisa popa Dukljanina (*La storia de re di Dalmatia et altri luoghi vicini dell' Illirico dal anno del Signore 495. fin. a 1161. pg. 204—241*), treći dio je tobože nastavak ove kronike (*Continuazione della predetta storia di re di Dalmatia*), a obuhvata sredovječnu historiju Srbije, Bosne, Hercegovine (Chelmo), Hrvatske (samo banove Pavla i Mladena Šubića, te Nikolu Széchyja u doba Ludovika I.) i Bugarske (pg. 244—473). Kritična je vrijednost Orbinijeva djela u glavnom minimalna, no kako mu je stajalo više starih i pouzdanih dubrovačkih izvora na raspolaganje nego li nama danas, dobro je pripaziti na njegovo pričanje, naročito iz srpske i bosansko-humske historije XIV. i XV. vijeka, jer se uz nužni oprez i savjesnu kontrolu može i u njega naći po gdjekoje dragocjeno zrnce. Orbinijevo djelo vršilo je osobito snažan dojam ne samo na suvremenike, već i na kasnije generacije. Kroz neko je vrijeme stajala doduše u rimskom »*Index prohibitorum (librorum)*«, jer se odviše pozivala na heretičke pisce, te slavila srpske i bugarske shizmatike, no uza sve to vazda su je s velikim poštovanjem uzimali u ruke naročito pjesnici dubrovački, pa Kačić, Rattkay, Ritter-Vitezović, Jovan Raić i drugi sve do XIX. vijeka, a od modernih historika naročito još i s mnogo koristi po kritičnu historiju, arhimandrit Ilarijon Ruvarac († 1905.); paće 1722. izdao ju je novgorodski arhiepiskop Teofan Prokopović u ruskom prijevodu posvetivši je caru Petru Velikom.

Četiri godine iza Orbinija izdao je drugi Dubrovčanin vlastelin **Jakov Lukarević** (*Luccari*) djelo: »*Copioso ristretto degli anali di Rausa libri quattro*« (Venecija 1605);¹ on se rodio 1551., pa je kao član drevne i odlične porodice gradske ušao u velje vijeće još u dvadesetoj godini (1571.), služeći od onda u raznim domaćim poslovima kao i u poslanstvima u tuđini (išao je bosanskome paši i u Carigrad), a jednom (1613.) je bio i knezom republike; umr'o je 22. maja 1615. Djelo njegovo, koje seže do godine 1600., također je vrlo slabe vrijednosti, no kako je imao pred sobom neke nama danas nepoznate starije izvore, a osobito se rado bavi još i starijim hrvatskim stvarima, ne valja ga posve odnemariti.² Mnogo je vredniji pisac vlastelin dubrovački

¹ Drugo izdanje štampano je 1790. s biografijom Lukarevićevom.

² Gl. Макашевъ о. с. 101—105.

Junije Rastić (*Resti*), koji se rodio 1671., a umr'o 6. septembra 1735.¹ Rastić je najbolji i najpouzdaniji ljetopisac dubrovački, jer je glavni dio svoje grade pocrpao iz državnoga arkiva, koji mu je kao odličnom zvaničniku vazda bio pristupan; djelo njegovo »*Croniche di Ragusa*« obuhvata u svemu dvanaest knjiga, te ide sve do godine 1451. Dašto, za vijesti prije XIII. vijeka, nije ni Rastić mnogo bolji od svojih prešasnika, jer je isto tako bio upućen na ljetopise dubrovačke iz XV. vijeka, no i tude nastoji da bude kritičan. Ovo je djelo ostalo u rukopisu sve do naših dana (1893.), kad ga je jugoslavenska akademija objavila u redakciji svoga člana Natka Nodila.²

Nešto kasnije stala se razvijati historiografija u Hrvatskoj. Prvo djelo te ruke napisao je kanonik zagrebački Juraj barun Rattkay od Velikoga Tabora.³ Porodica Rattkay potječe iz sjeverne Ugarske (županije Gömörške) iz mjesta Rattka, odatle latinski oblik de Rathka, a mađarski Rattkay. Prvi se puta spominje god. 1400. Docnije stupa jedan član njezin, naime Pavao, u službu slavnskoga hercega Ivana Korvina, pa tako steče 1502. za vjernu službu »na obranu kraljevstva hrvatskoga« posjede Jurketinee i Veliki Tabor u Zagorju. Sada uze ova porodica predikat »de Nagy Thábor«. Po skoroj smrti Pavlovoj (1503.), prešao je posjed njegov na braću Ladislava i Benka; od Benka potječe dalji niz hrvatskih Rattkaya, jer se oni ubrzo posve pohrvatiše jezikom i osjećajem. Sin njegov, a djed našega Jurja, naime Petar, dobio je 30. maja 1559. od kralja Ferdinanda I. barunski naslov, čime se porodica popne u red magnata. Istoimeni sin njegov Petar barun Rattkay otac našega Jurja oženio se Barbarom groficom Erdödy, a bijaše kapetan karlovačkih konjanika, te rado videna ličnost na dvoru kralja Matije II. Kad je 1628. bio rodak mu Zigmund grof Erdödy (sin bana Tome) instaliran za bana hrvatskoga na saboru u Zagrebu, onda je Petar Rattkay kod tog čina funkcionirao kao kraljev povjerenik, što je znak odlikovanja i povjerenja od strane dvora.

¹ o. c. 107—127.

² Mon. Slav. merid. vol. XXV. (Scriptores II.), Zagreb 1893.

³ O porodici Rattkay u Hrvatskoj gl. Laszowskyjev članak u »Prosvjeti« 1895. O Jurju Rattkayu Kukuljević: Književnici u Hrvata iz prve polovine XVII. vijeka. Zgrb. 1869., 126.

Iz ove porodice i od ovoga oca rodio se Juraj barun Rattkay 1612., po svoj prilici u gradu Karlovcu, gdje mu je tada boravio otac kao krajiški časnik. Svršivši prve nauke kod kuće, ode najprije u štajerski Grac, a onda u Beč, gdje postade pitomac hrvatskoga sjemeništa; svršivši teološke nauke stupi u red Isusovaca, no taj mu doskora dodija, tako da ga je ostavio te se povratio među sekularno svećenstvo. U to doba, nekako 1630., umre mu otac Petar, našto mu mati udovica i sestra Marija Jelisaveta prodadu — možda u nuždi — imanje Stipernicu u varaždinskoj županiji Petru grofu Zrinskomu, tada tek jedanaestogodišnjem mladiću. Naš se Juraj ubrzo stao odlikovati na književnom polju, što je najbolji dokaz da za vrijeme nauka nije plandovao. Još kao mladić od dvadeset i osam godina (16±0.) preveo je u Beču djelo Isusovca Vilima Lamorinaina, koje je raspravljalo o krepostima kralja Ferdinanda II., vladara koji je sav svoj vijek i sve svoje vladanje proveo u teškoj i sudbonosnoj borbi s protentanizmom. Jezik svoj — zagorski kajkavski — nazivlje Rattkay »slovinskim«, dakle onako, kako su to onda činili i Dubrovčani i Bošnjaci i Dalmatinci, a nešto docnije i Slavonci, jer »slavonski jezik« Reljkovićev ili Lanosovićev nije ništa drugo, nego li »slovinski« ovih pomenutih strana. Prijevod svoj posvetio je Juraj tadašnjemu banu, a svome dobrotvoru Iyanu grofu Draškoviću, a zanima nas iz njega, jer je i onako samo prijevod, njegov samostalni predgovor. U njemu ističe Rattkay ovu misao, koju je vrijedno istaknuti, naime, da je tu knjigu izdao na svjetlost s razloga, što ga srce boli i što plače »kada vidim sve druge narode u tom se truditi, ili nove knjige pišući ili na svoj jezik obraćajući), da svoje ljudstvo na nemarnost svitskoga dugovanja, na naslidovanje kripostih, na zveršenu ljubav božju terse se dopeljat, a samo naši Slovinci tako nemarni gnjiju i sami svoju sramotu ne čute, naime, oni kojim niti starost ne pači, niti je mlohavost ne bantuje, niti vrime manjka, niti nauk fali zadovoljan. Daj o svemogućí Bože, da bi se svaki iz svoje časti ter dužnosti spomenul i ono učinil, kaj se od njega čekati more«. Slijedeće godine 1641. izreče naš Juraj odulji govor u slavu ugarskoga kralja sv. Ladislava u bečkoj stolnoj crkvi sv. Stjepana, koji je onda i štampom izdao. Malo zatim bude imenovan kanonikom crkve zagrebačke, a poradi učenosti i spremne

njegove, biskup Benko Vinković učini ga 1642. još i svojim tajnikom, kanonikom a latere. Vinkovićev nasljednik biskup Martin Bogdan imenova g. 1643. Rattkaya arcidakonom časvanskim, onda kalničkim, a doskora i kanonikom lektorom. Dakako, kao magnat (barun) i kao kanonik imao je i on svoje mjesto na saboru ugarskomu u Požunu, gdje se njegov glas mogao često čuti. Kad je 1646. ban hrvatski Ivan grof Drašković izabran za palatina ugarskoga, onda ga tom prigodom pozdravi u ime Hrvata naš Juraj; istaknuvši uzvišenost palatinskoga dostojanstva, naglasi s osobitim ponosom, da je Ivan Drašković već peti Hrvat na palatinskoj stolici, budući da su pred njime to bili Nikola Gorjanski, Emerik Perényi, Tomo Nádasdy i Emerik Zapoljski. No nije se naš Rattkay proslavio u to doba samo kao govornik i pisac; njega spominje na odličnom mjestu i ratna historija.

Još 1641. vojevao je protiv Turaka s banom Draškovićem kod Kladuše, a 1647. nalazimo ga u tridesetogodišnjem ratu. Rodaci njegovi, mladi Petar grof Zrinski i Juraj Frankopan Trsatski, sin Vukov a brat poznatoga druga i svaka Petrova Frana Krsta, zamole pismeno dne 10. juna 1647. iz Karlova dozvolu od kaptola zagrebačkoga, da ih naš Juraj prati u rat protiv Šveda, te da za to doba pridrži svoje kanoničke dohotke. Tu molbu svoju motiviraju pomenuti mladi aristokrati hrvatski ovim značajnim riječima: »Jer je velemožni i prečasni gospodin Juraj Rattkay, brat i rodak naš, potekao od takih predâ i djeđova, koji su vazda znali kraljevstvu i kralju koristiti, a dobro znamo, da je i on takoga duha«. Kaptol se odazove želji ove dvojice mladića, te dade svome kanoniku štiocu dozvolu, da pođe na mejdan. Kako je poznato, malo potom bude sklopljen westfalenski mir (1648.), pa tako se Rattkay tek nekoliko puta mogao ogledati sa Švedima u Češkoj, Saskoj i Tiringiji.

Međutim umre 10. decembra 1647. biskup zagrebački Martin Bogdan, a kad je došlo do toga, da se popuni ispražnjeno mjesto, onda predloži kaptol pored Petra Petretića i Nikole Djanešvića i našega Jurja Rattkaya za biskupa zagrebačkoga. Nesrećom po Jurja umre baš u to doba njegov dobrotvor palatin Ivan Drašković (u sept. 1648.), pa tako je uspelo protivniku njegovu i porodice Zrinskih, personalu (predsjedniku donje kuće ugarske) Tomi Mikuliću, da je imenovanje njegovo u kraljevskoj kancelariji osujetio, a izradio ono Petra Petretića. Dakako i kaptol

i Zrinski znali su raznim odlikovanjima utješiti ojađenoga Jurja. Iste godine 1648. pošalje ga kaptol na veliki crkveni sinod u Trnavu (Nagy-Szombat), tada sjedište nadbiskupa ostrogonskoga, kao svoga zastupnika, a slijedeće godine sa Ivanom Zakmardijem bje poslat od našega sabora kao poslanik na ugarski sabor u Požun. U isto doba nalazimo ga i po bojištima protiv Turaka pod vodstvom bana Nikole Zrinskoga pjesnika kod Petrinje, Kostajnice i na Uni, što ga nije ni najmanje smetalo kod izradivanja njegova djela »*Memoria regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*«, koje je izišlo u Beču 1652. No ovo djelo, koje je ovjekovječilo ime Rattkayevo, početak je njegove propasti. Mjesto pohvale i priznanja, on je naišao na zavist, prigovore i slično, »jer — kako kaže jedan docniji naš pisac — Hrvati ne vole učenosti«. Prvi je napadaj došao sa sjevera od njemačke strane. Znamo, da je Rattkay nekoć bio isusovački pitomac, a i kao Hrvat bio je skroz odan katolicizmu; djelo njegovo nosi na sebi sve biljege čisto katoličkoga smjera, što je u ono burno doba vjerskoga antagonizma kud i kamo većma zapinjalo za oko, nego li danas. Protestanti dakle ratisbonski i frankfurtski javno osuđiše Jurjevo djelo, a kao vidljiv dokaz da je nevaljalo, dadu ga i javno spaliti. Pogriješke Rattkayeve knjige bile su tobože ove: prvo i prvo njegov čisto katolički smjer, a drugo što je Hrvate, pa onda uopće Slavene uzeo u zaštitu protiv german-skih napadaja i obruživanja.

Sada se dogodi nešto obična u Hrvatskoj: brojni zavidnici Rattkayevi, među kojima su prvu i glavnu riječ vodili neki svećenici zagrebački, a na čelu im sam biskup Petretić (do nedavno još Rattkayev takmac za biskupsku stolicu) pridruže se indirektno frankfurtskim napadajima. »Oni počеше djelovati onamo — kaže Kukuljević — da se i kod kuće (u Hrvatskoj) njegovo djelo *zabrani* i za nevaljalo proglasi tvrdeći, da će inače inostrani svijet krivnju Rattkayevu baciti na sve Hrvate, a protestanti da će još žešće napadati na prava hrvatska pri vladi, kao i putem knjiga i ugarskoga sabora. Našao se dapače i neki svećenik reda sv. Pavla, koji je napisao opširnu kritiku pod naslovom: »*Criterion operis Georgii Rattkay Memoria etc.*«, *ab uno regnicola*«, te je pošalje tadašnjemu ugarskomu kancelaru. U toj kritici napada anonimni pisac (zacijelo Hrvat) dozlaboga Rattkaya spočitavajući mu, da je ovo djelo napisao iz lične taštine i zlobne

nanijere, ne bi li mu se desila prilika, da išiba inače zaslužne muševce, a inostrance (Nijemce) da napadne i obaspe kojekakim lažima svojim! Grozi mu se konačno osvetom novoga palatina Pálffyja kao i porodice Erdődyja, Mikulića, Draškovića koje da je tobože u historiji svojoj uvrijedio«. Taj boj protiv Rattkaya vodio se kroz dulje vremena. a svršio je potpunim porazom pišćevim. Istina je, ne smije se tajiti, da je i sam Rattkay mnogo toga skrivio i time pospješio propast svoju, a naročito kad se spleo u neka po njega kao svećenika veoma neugodna ženska posla i ljubakanja, ali stoji i to, da još veću ulogu igraju zavist i pakost ličnih mu protivnika. Godine 1664. bješe dakle izrečena ova osuda: kanonik Rattkay gubi sve časti, naslove i crkvene prihode. No ubrzo stane ogorčena i bolešću skrhanu starca opet ogrijavati sunce milosti: predana mu bude župa sv. Ivana u Novoj Vesi zagrebačkoj u upravu, no ne zadugo, jer već dne 1. septembra 1666. umre naš Juraj kao župnik; pokopali su ga ipak kao kanonika. Mrtvo mu tijelo doniješe novoveški gradani do nekadanjih gornjih kaptolskih vrata (kod škole), a odatle ga onda poniješe klerici (kako je to onda bio običaj kod kanoničkih pogreba), do stolne crkve, gdje ga položiše u kanoničku grobnicu. Juraj Rattkay bješe čovjek srednjega rasta, vesela i crvenkasta obraza, s oširokim nosom, vatrenim očima, lijepom punom bradom i naliekanim brkovima. Temperamenat bio mu je živahan, a i inače po svemu biću svome većma za vojnika, što su mu i stari bili, nego li za svećenika. No da je tom stazom života pošao, zacijelo ne bi imali pred nama njegovu djela; historiografija bila je dugo vremena kod nas kao i u Ugarskoj tako reći monopol svećenstva. Kao potomka glasovita roda rado su ga gledali u porodici Zrinskih; Frankopana, Konjskih, Čikulina i Zakmardyja.

Kako rekosmo, glavno mu je djelo: *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* (Beč 1652.). Na pisanje potaknuo ga je tadašnji ban, a kasnije palatin Ivan grof Drašković, dobrotvor njegov. On ga je i naumio njemu da posveti, no palatin umre još prije nego li je djelo ostavilo štampu, pa tako se Rattkay trebao da ogleda za drugim protektorima. On posveti knjigu svoju trojici: kralju Ferdinandu IV. koji je još za života svoga oca Ferdinanda III. bio okrunjen, no i umro, tako da samostalno nikad nije vladao, pa onda braći Nikoli i Petru Zrinskomu. Pred naslovnim listom

nalazi se najprije slika mladoga kralja Ferdinanda IV. na konju, koji se penje, a nad slikom ima napis: *In hoc signo vinces*, a pod njom: *Pro deo et populo*. Sučelice ovoj slici ima devet manjih, koje prikazuju sv. Jerolima (*Dalmata cardinalis*), papu Gaja (283.—296.) (*Pontifex Dalmata Salonitanus*), sv. Ćirila (*Constantinus philosophus episcopus Bulgariae*), sv. Kvirina biskupa sisačkoga i mučenika, sv. Augustina (Cazota) biskupa zagrebačkoga, sv. Budimira (*Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae rex et apostolus*), sv. Ivana sina Gostomila kralja (*Croatiae regis filius*) i Godeslava (*Sclavoniae rex et martyr*); sve su se ove slike splele oko sv. Pavla, oko koga teče napis »*Respice Paulum totum pervagantem Illyricum*«. Slike izradio je neki G. Šubarić dosta čisto i lijepo, dakako osim Ferdinandove slike sve su ostale plod slikarove fantazije.

Rattkay podijelio je djelo svoje u šest knjiga.

Prva knjiga počinje općim potopom na koji nadovezuje kako se Noev sin Jafet zaputio u Evropu, od čijih sinova su potekli Slaveni (qui Sclavicae linguae principium fecere). Dalje govori o Ilirima, tim tobožnjim potomcima Polifemova sina Illyra, onda o Aleksandru Vel., komu da su kod njegovih velikih osvajanja bili od znatne pomoći Slaveni, pa stoga im je i izdao diplomu »dvanaeste godine vladanja svoga u Aleksandriji na obali velikoga Nila«; zaciijelo je odavle i preuzeše Kačić i Reljković, oba ova najpopularnija pisca hrvatska. Potom Rattkay prikazuje bojeve rimske s Teutom i njenim nasljednicima, te svršava knjigu s geografskim opisom Hrvatske i Slavonije svoga vremena (dakle polovice XVII. vijeka), pa otale tome opisu i danas neka izvjesna naučna vrijednost. Zanimljivo je, da spominjući grad K r a p i n u kaže za nju, da je nekoć bila središte zagorske županije i domovina moćne braće Č e h a i L e h a (o M e h u kao o trećem ne zna ništa), no kad su među njima planuli razdori, potraži svak sebi novu domovinu, naime Češku i Poljsku. Onda domeće: »kako o tome opširnije pripovijeda *Ablavius* u češkim ljetopisima« (ut fuses tradit *Ablavius* in *annalibus Bohemorum*); zatim citira i poljskoga pisca Stanislava Hoziusa kardinala, koji tvrdi, da se najčišći jezik slavenski nalazi u Hrvatskoj i Dalmaciji, što je dokaz, da su odanle ostali Slaveni potekli.

Druga knjiga počinje pripovijedaanjem o širenju kršćanstva u našim stranama, a onda provalom Totilina brata Stroila (547.), i kako su hrvatske zemlje došle u vlast njegovih potomaka, a to su kraljevi: Svelad, Želimir, Mladen, Ratimir, Sastimir, sv. Budimir, Svetolik, Vladislav, Boleslav, Sebeslav, Vladimir, Kanimir, Tvrdislav, Oštrivoj, Zvonimir I., Pribislav, Cepimir, Svetoslav, Radoslav, Seislav, Branimir, Gostumil, Kresimir, Pribuna, Godeslav i Zvonimir II. muž kraljice Lijepe, a svak sv. Ladislava. Dakako, to je nekritična zbrka vijesti u prvom redu iz hrvatske redakcije dukljanske kronike prema Marulićevu latinskom prijevodu¹, onda Baronijevih crkvenih analiza, a možda još i drugoga kojega, danas nam nepoznata izvora. Tek jedno je nužno da se istakne: Rattkay pripovijeda veoma opširno vladanje Zvonimirovo, njegovu prijeku smrt i prelaz krune hrvatske na sv. Ladislava baštinskim pravom, po sestri Jeleni, koja ju je primila od muža. Ovo je stoga nužno istaći, jer nam pokazuje, kako su to shvaćali Hrvati onoga vremena.

Treća knjiga govori o Arpadovcima, obim Anžuvincima, Mariji, Karlu II. Dračkomu, Zigmundu, Ladislavu, Matiji, Vladislavu Jageloviću, Ludoviku II. i o građanskom ratu među Ferdinandom I. i Ivanom Zapoljskim do 1538. Dakako, i taj se dio ne odlikuje osobitom kritičnošću i upotrebom izvora, no ipak je važno, što Rattkay ovo doba hrvatske prošlosti tako prikazuje, da se sav čin vrti oko banova, a ne oko kraljeva. Pored toga značajno je, da ništa ne zna o tome, da je Ferdinand I. napose biran kraljem hrvatskim na saboru cetinskom.

Četvrta knjiga obuhvata vladanje Ferdinanda I. od 1538. do početka vladanja Ferdinanda II. (1619.). Temelj i osnov pripovijedanju isti je kao i u trećoj knjizi, a tako ostaje i dalje. No vijesti što ih ovdje donosi, veće su vrijednosti i važnosti, jer se temelje stranom na pouzdanoj tradiciji starijih ljudi s kojima je Rattkay dolazio u dodir, a stranom i na nekim arhivalijama. Nema sumnje, da je Rattkay ne samo poznavao, nego i upotrebljavao arhiv porodice Keglevića.

Peta i šesta knjiga prikazuje događaje hrvatske, a naročito banska i plemićka djela od 1619. do 1651., dakle obuhvataju doba kraljeva Ferdinanda II. i III. Taj je dio najvredniji,

¹ Rattkay je pripisuje Dubrovčaninu Tuberonu.

jer je Rattkay najveći dio svega toga što pripovijeda ne samo sam doživio, već i kod toga sudjelovao. Pita se, dakako, da li je Juraj Rattkay i htio ono što je napisao, donijeti objektivno i istinski. Nema sumnje, da u njega ima mnogo strasti, osobito u crtanju pojedinih ličnosti; na to treba pripaziti, premda se ne može tajiti, da je mnogo toga istinito, ma da izgleda, kao da je diktirano od mržnje i pakosti.

Rattkayevo djelo odlikuje se pored svih mana i nedostataka svojih eminentnim hrvatskim duhom, koji nam je značajan za ono doba. Šteta je, što nije više cijene i važnosti dao arkivima, jer bi nam možda sačuvao mnogu dragocjenu ispravu ili po koji važni, danas za nas već izgubljeni, zapis. Naročito treba požaliti slabu eksploataciju arkiva porodice Zrinskih, koji mu je nesumnjivo lako pristupan bio, kao i oba zagrebačka: kaptolski i biskupski.

Upravo one godine kad je umr'o Juraj Rattkay, izišlo je najvažnije djelo starije hrvatske historiografije, što ga je napisao Trogiranin Ivan Lucius.¹ Porodica Lucius (tal. Lucio, hrv. Lučić²) vrlo je stara, jer se članovi njezini spominju u ispravama trogirskim već u početku XIII. vijeka. Otac našega Ivana zvao se Petar; on se 1597. oženio plemenitom Šibenčankom Klarom Divnićevom (Difnico), s kojom rodi troje djece: Jerolima, Ivana i Ivanu. Naš se Ivan rodio u septembru 1604., te je još zarana ostao bez roditelja. Prve nauke dovršio je u rodnom gradu, a onda pođe u Rim, gdje je 1619. dovršio humanističke škole, te pošao u Padovu, da uči pravne. Oko 1625. vrati se kući te utječaše kao plemić u poslove gradske uprave; izrijekom znamo, da mu je bilo povjereno, da dade u stolnoj crkvi načiniti novu grob-

¹ Gl. o njemu Rački: Povjestnik Ivan Lučić Trogiranin. (Rad jugoslav. akad. knj. 49. (Zgrb. 1889.), 65—102). — Kukuljević: Izvorna pisma Ivana Lučića. (Arhiv za jugosl. pov. IV. (Zgrb. 1857.), 126—135). — Crnčić: Paoporuka Ivana Lučića Trogiranina od 1579. (Starine jugosl. akad. knj. 26. (Zgrb. 1893), 20—26). — Poparić: Pisma Ivana Lučića Trogiranina. (Starine 31 i 32, Zgrb. 1905—1907.) — Brunelli: Giovanni Lucio. (Rivista Dalmatica (Zadar) god. 1899. sv. 1., 2. i 4., 1900. sv. 1. i 3., i 1901. 4.

² Hrvatski oblik Lučić ili Lucić nije nam nigdje zajamčen, no kad znamo da su zadarski Begne u to doba sigurno Kozičići, spljetski Maruli Marulići, dubrovački Gondole Gundulići, onda možemo taj oblik smatrati običajnim u hrvatskom izgovoru a možda i u pismu).

nicu za ostatke biskupa Ivana. No njega je mnogo jače privlačila nauka, i to napose historija rodnoga mu kraja. Kaže se, da ga je još u Rimu naputio na taj posao čuveni autor djela »*Italia sacra*« Ughelli, ali ta je tradicija slabo vjerojatna. Kao sigurno možemo uzeti samo to, da je Lucius još u Rimu i u Padovi stekao potrebito predznanje za naučno obradivanje historije prema kritici i metodici onoga vremena. U smislu te kritičke škole, kako ju je naročito mogao da upozna u djelima Baronija, Raynalda i Ughellija za crkvenu historiju, Lucius je znao, da su od najveće važnosti napisi, isprave, statuti, a onda suvremene kronike i pozniji pisci, kojim je cijena to veća, što su budi oni sami, budi izvori njihovi bili bliže onim događajima, o kojima pišu. Stoga se i ne obaziraše na rad prethodnika svojih, koje je inače dobro poznao, poimence Šibeničanina Zavorovića i Dubrovčane Orbinija i Luccarija, pače smatrao ih je nekritičnima.

Prvi njegovi radovi kretali su se oko nekih domaćih pitanja, a među tima bješe na prvom mjestu život trogirskoga biskupa sv. Ivana (Ursini). No kao direktni povod Lucijeve odluke da napiše historiju svoje domovine, možemo uzeti ovo. Kad se planuo kandijski rat između Turske i Venecije (1644.—1669.), stalo se govoriti, da ako republika izgubi otok Kandiju (Kretu), koja je imala naslov *kraljevine* (regno, regnum), da će Venecija podjedno izgubiti i pravo na one počasti, što se iskazuju jednoj *kraljevini*, a kojima su je tada svi vladari odlikovali. Na protiv ove tvrdnje izniješe neki učeni Dalmatinci, kao naš Lucius, pa dr. Simeon Ljubavac (u Zadru) i Daniel Divnić (u Šibeniku) mišljenje, da gubitak Kandije ne može da ima takih posljedica, budući da je u staro doba i *Dalmacija bila regnum*. Dokazujući mišljenje svoje mletačkim upravnicima, Lucius se služio nekim ispravama iz bivšega samostana na Tkonu (sv. Ivana Evanđeliste), a kod toga pomagao ga je naročito Zadraniin Ljubavac. Iz ovoga raspravljanja Lucius je dakle došao na misao, da napiše iscrpivu historiju »*de regno Dalmatiae et Croatiae*«. Mislim da se može točno kazati, kad je Lucius započeo svojim poslom, jer dne 6. novembra 1651. piše prijatelju Valeriju Ponte, arcidjaku zadarskom, ovako: »*Počeo sam djelo, koje će mi zadati više truda nego li sam mislio. Ipak ne ću da ga napustim. Uporedio sam historiju kraljeva dalmatinskih, odštampanu na talijanskom jeziku u djelu (Orbinijevu) *Regno delli Slavi* s ru-*

kopisom hrvatskim i sa prijevodom latinskim, učinjenim od Marka Marulića (t. j. »Ljetopis popa Dukljanina«); no bez zamjere vašega gospodstva, *ne ću se tim poslužiti ni u čemu*. Ali doslije ne mogu da vam javim, da sam išta izradio, doli »Uvoda« (introductione) nakratko složena iz rimskih povjesničara o opisu Dalmacije i njezinim granicama u raznim razdobljima«. U pismu od 6. decembra iste godine, Lucius žali, što o svom djelu nema s kime da se savjetuje, niti koga da mu pomogne. Ipak — kaže — dospio je do onoga vremena, kad su Mlečani osilili na moru i došli u dodir sa Saracenima i Neretljanima (dakle do polovice IX. vijeka). Srećom sam dobio iz *Venecije neke kronike u rukopisu* — nastavlja Lucius — u kojima nalazim mnogo više, nego li ima u štampanim knjigama«. No on je i u njima naišao na neke razlike, stoga moli prijatelja Valerija Ponte, da mu pošalje, ako imade, kakih starih mletačkih kronika, koje se bave bar XII. vijekom. Dalje ga moli, da mu dade prepisati one *isprave iz arkiva sv. Krševana i sv. Marije* (u Zadru), što ih on nema, pa dodavši za to naputke, kako i u kojim da se granicama učine ti prijepisi, preporučuje mu, da drži *tajnim njegov rad, jer je odlučio ili da ništa ne napiše, ili da prije dobro i na dugo svaku stvar prouči*. Godinu dana donije — 28. decembra 1652. — Lucius opet javlja svom zadarskom prijatelju o svom radu ovako: »*Nastavio sam svoj rad u kojemu doduše mnogo uživam, ali mi zadaje i mnogo truda, jer nailazim na poteškoće, gdje im se nijesam nadao, a otkrivam opet mnogo drugih stvari, kojima se također nijesam nadao. Stoga će trebati, da sve pregledam i ispravim, što će mi biti dvostruko teško, jer nemam komu bih se povjerio, ili se pouzdao što se tiče prepisivanja*«. Onda opet kaže: »*Iza nove godine (1653.) nastavit ću posao, koji ne bih ostavio sada, kad sam se udubao u stvar, makar me osudili na šibe*«, no stvar će ipak tek lagano napredovati; sada (t. j. krajem 1652.) izradio je knjigu do godine 1100., dakle do vremena Kolomanova.

Iz tih se riječi Lucijevih vidi, kakim je putem pošao da napiše svoje djelo; pored starijih naštampanih djelâ i rukopisa, on posvećuje glavnu brigu ispravama i suvremenim ljetopisima. U Trogiru radio je taj posao on sam, iz Zadra pomagali su ga arcidakon Valerij Ponte i dr. Simeon Ljubavac, s Raba Fran de Dominis, iz Šibenika Danijel Divnić, iz Spljeta (koliko nije

sam lično onamo dolazio) conte Jerka Cindro; te suradnike svoje spominje on sam u raznim prigodama, a za cijelo imao ih je još po kojega. Time je i rečeno, da se Lucius ograničio (dašto, silom prilika), samo na staru Hrvatsku od Gvozda do Neretve i na dalmatinske gradove tako, da na Slavoniju (preko Gvozda), Bosnu, Dubrovnik, Kotor, kao i na južnu Dalmaciju nije svojih studija ni protegao. Ali on ih nije samo teritorijalno ograničio, već i kronološki, jer je kao granicu svome radu postavio doba, kad su dalmatinski gradovi i otoci dospjeli u trajnu vlast mletačku, dakle prvu polu XV. vijeka. Međutim doskora uvidje, da ona grada, što ju je sakupio po dalmatinskim gradovima, nedostaje za orakovo djelo, kako ga je zamislio. Stoga se odluči preseliti se u Rim, gdje se nadao obilnijim nalazima; uredivši svoje obiteljske poslove, Lucius se odista 1654. nastani u vječnom gradu.

Radeći poglavito na svom glavnom djelu, Lucius je ujedno još i spremio za štampu i izdao 1657. djelce: »*Vita beati Ioannis episcopi Traguriensis*«; sv. Ivan Ursini upravljao je crkvom trogirskom nekako od 1066. do 1110., dakle u doba posljednjih hrvatskih vladara narodne krvi i prvoga Arpadovića, pače igrao je vrlo važnu ulogu prigodom okupacije dalmatinskih gradova od istoga kralja Kolomana (1107.). Taj je spis veoma važan domaći izvor, a napisan bješe najdocnije oko g. 1150., a onda preraden 1203. od arcidakona i docnijega biskupa trogirskega Treguana. Međutim je rad Lucijev oko glavnoga mu djela napredovao u Rimu dosta lagano, jer je odista našao mnogo nove građe, pa mu je stoga valjalo ispraviti i izmijeniti ono, što je dotada izradio. »*Nastavio sam svoje djelo* — piše 14. aprila 1660. — *i promijenio mnogo toga, jer dnevno nalazim nešto da izmijenim*«, a onda opet: »*Sada sam dospio do četvrte knjige (oko god. 1358.) i nadam se Božjom pomoći, da ću svršiti sve ovoga ljeta, jer sam djelo razdijelio u šest knjiga*«. Na kraju 1661., ili najkasnije na početku 1662., Lucius je konačno iza desetogodišnjega rada dovršio svoje djelo »*De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*«. Kad je potom dobio od papinske cenzure privolu za štampanje, uzeo je tražiti nakladnika, što nije bila tako laka stvar, jer mu od talijanskih (dakle i rimskih) knjižara i štampara nijedan ne htjede djela preuzeti, ako on sam ne plati trošak oko štampanja; pored toga još je Lucije htio, da djelo svoje ukrasi i nekim geografskim kartama i planovima. U toj neprilici rado je dakle prihvatio

ponudu braće Ivana i Kornelija Blauva (Blaua), tiskarâ u holandskom Amsterdamu, s kojima se upoznao u Rimu, a koji su tada bili na glasu kao osobiti vještaci u kartografiji izdajući 1662. u jedanaest svezaka čuveni »Atlas maior seu cosmographia Blaeuiana«. Međutim štampa je vrlo sporo napredovala, pače bilo je časova, kad je Lucije držao, da mu je djelo već i propalo. O svemu tomu pisao je 31. januara 1665. prijatelju Valeriju Ponte u Zadar ovako: »Vaše čuđenje zašto sam poslao u Amsterdam, tako daleko, svoje djelo, prestat će, kad doznate, da sam ga dao onamo zato, jer su to zahtijevala sama braća Blaeu, koji su štampali toliko glasovite atlase, a dvojicu od njih imao sam zgođe da ovdje (u Rimu) upoznam. Odlučio sam se, da *privolim na ponudu*, jer *nijesam mogao da nađem koga, tko bi mi ga štampao u Italiji* ni s geografskim tablama ni bez njih, *van na moj trošak*, dok su ovi (braća Blaeu) spremni štampati ga s koliko god tabli hoću, a bit će ih barem šest. Ali kako udaljeni poslovi vazda sporo napreduju, zaostao je ostali dio rukopisa¹ u Veneciji kroz osam mjeseci krivnjom njihova (ondješnjega) zastupnika, a kad je prispio u Amsterdam, onaj od braće, koji se imao da brine za stvar, bijaše negdje u Njemačkoj. Kad se povratio, poslao mi je pô arka štampana, da vidim kako mi se sviđa. Kasnije mi je poslao cijeli arak štampan i ispravljen po mojoj želji; međutim se izgubilo mnogo vremena, a nadošla je i kuga, te su se radnici raspršili kao i gospodari, tako da ja i ne znam, gdje se sada nalaze, jer još nijesu preuzeli dopisivanje sa svojim zastupnicima, premda nestaje kuge, koja je bila užasna, te je znala u cigloj jednoj sedmici pomoriti do hiljadu i četrdeset ljudi. *Stoga djelo spava i spavat će još dugo*, jer i ako gospodari ne umru prije negoli preuzmu posao, *sada opet, kad je naviješten rat između Engleske i Holandije, bojim se, da će nanovo proteći mnogo vremena*. Kad bih imao sredstava, ja bih ga štampao u Italiji, ali kako ih nemam, trebat će strpljivo čekati, da se nastavi sa štampanjem u Amsterdamu«. No Lucijeva se bojazan nije obistinila, jer je krajem 1665. primio neočekivanu vijest, da je djelo doštampano, ali prve otiske dobio je u ruke tek u julu 1668., i to bez geografskih karata i genea-

¹ Jedan dio donio je naime Ivan Blaeu sa sobom u Amsterdam još 1662.

loškili tabla, a potpuno opremljene egzemplare tek u maju 1669., odnosno u januaru 1670.; razlog tome bješe kako englesko-holandijski rat (1660.—1667.), tako i navale Ludovika XIV. na Holandiju. (1667.—1668.).

Djelu doštampanom u t. zv. folio-formatu, naslov je: *Ioannis Lucii Dalmatini: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex.* Potom je otisnut žig izdavačev, naime zemaljska kruglja s oba pola, obim obratnicima i ekvatorom, na kojem su označeni znakovi za zodiak; pod žigom je lozinka izdavačeva *Indefessus agendo*, s lijeva alegorija Vremena (starac s krilima i okrenutom kosom), s desna Herakle kako ubija lernejsku hidru, a na koncu stoji: *Amsterdami apud Ioannem Blaeu MDCLXVI.* Imaju primjeraka u kojima nema u naslovu ono *Dalmatini*, a datirani su *Amsterdami MDCLXVIII.*, pače i *Francofurti MDCLXVII.* i *MDCLXXXVIII.*, no svi su ti primjerci jedno te isto izdanje, u kojemu je samo iz knjižarskih spekulacija izmijenjen naslovni list na pomenuti način. Prešampao je Lucijevo djelo Iva u Juraj Schwandtner kao treću knjigu svoje zbirke *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Slavonicarum veteres ac genuini*, izišle u Beču 1748. (folio format), dok je treće izdanje štampano u Beču 1758. kod Ivana Tome Trattnera nepotpuno i neznatne književne vrijednosti. Za naučni su dakle rad samo prva dva: Amsterdamsko i Schwandtnerovo. Poslije naslovnoga lista Lucius je svome djelu dodao ove genealoške table: *Reges Hungariae* (od Gejze i sv. Stjepana do Zigmunda i Ladislava Napuljskoga), *Comites Breberiensis* (XIII. i XIV. vijeka), *Comites Tinini* (Nelipići XIV. i XV. vijeka), a onda ovih šest geografskih karata: *Illyricum hodiernum; Illyricum et Pannonia; Regnum Illyricum et Illyricum a Romanis additum; Dalmatia post imperii declinationem in Croatiam, Serriam et Dalmatiam ipsam distincta; Croatia maritima, Dalmatiae pars et pars Serviae.*

Tekst se Lucijev sastoji od dviju kolona, a svršava na str. 286., poslije koje su odštampani neki izvori Lucijevi s natpisom: *Rerum Dalmaticarum scriptores nondum impressi cum notis Ioannis Lucii.* Prema tome djelo se Lucijevo sastoji zapravo od dva dijela: prvi dio sačinjava vlastiti njegov posao, a drugi zbirku nekih starijih pisaca. Svoj rad razvrstao je Lucius u šest knjiga (libri), koje se dijele na pojedina poglavlja (capitula).

Prva knjiga raspravlja u šesnaest poglavlja ponajviše o starom Iliriku i o rimskoj Dalmaciji, onda prelazi na doba seobe naroda, naročito na provale Avara i Slavena, koji razoriše starorimske gradove; potom govori Lucius o Hrvatima i Srbima, o njihovu doseljenju i krštenju, o njihovim županijama i o vlasti bizantinsko-franačkoj (do 823.).

Druga knjiga prikazuje u šestnaest poglavlja doba hrvatskih narodnih vladara, najprije knezova, onda kraljeva, njihove sukobe s Venecijom, govori o crkvi dalmatinsko-hrvatskoj i njezinom uređenju, kao i o privatnom životu starih Hrvata (de moribus Croatorum) i Dalmatinaca (de moribus Dalmatinorum).

Treća knjiga pripovijeda u četrnaest poglavlja najprije o tom, kako je Hrvatska došla u zajednicu s Ugarskom, a onda, kako su se Ugri, Mlečani i Bizantiji borili za prevlast nad dalmatinskim gradovima.

Četvrta knjiga ima sedamnaest poglavlja, u kojima je govor o ugarsko-mletačkim borbama za Dalmaciju od 1202. do 1358., a onda i o Omišanima, pa o glavnim hrvatskim knezovima, u prvom redu o Bribirskima i o Nelipićima.

Peta knjiga opseže u ciglih pet poglavlja borbe ugarsko-mletačke od 1358. do 1409. (opsežnije), odnosno 1480. (ukratko), i nastojanja bosanskih vladara, da zavladaju dalmatinskim primorjem.

Šesta knjiga posvećena je u pet poglavlja nutarnjim nekim pitanjima, naročito privatnom životu Hrvata i Dalmatinaca u dobnije doba, i govori o Vlasima.

Već smo kazivali, da je Lucius za izradbu svoga djela porcupao sve dalmatinske arkive, koliko su mu bili pristupni; on je sada u svom djelu najveći dio tih isprava odštampao što potpuno, što u izvatku. Kako je odonda dosta tih isprava ili propalo, ili se izgubilo (primjerice vele važna isprava dana gradu Trogiru od kralja Kolomana 1108. (rectius 1107.), Luciusa ide velika zasluga, što ih je znanosti spasao. No on je upotrebio, naročito u bogatim rimskim bibliotekama, i svu silu staro- i sredovječnih pisaca, tako da ih ni mi danas ne poznajemo mnogo više. To su od Byzantinaca: Prokopije, Menander, Konstantin Porfirogenet, Teofilakto Simokatta, Kedren, Zonara, Kuropalat, Ana Komnenka, Kinam, Niketa Honiates; od Germanasko-romanskih: Jordanis, Pavao Đakon,

Einhard, Luitprand, Gaufredo Malaterra, Vilim Tirski, Lupo Protospata, Raimund de Agilles, Anastasije bibliotekar; od Ugra: Thurózy i Bonfin; a od Mlečana: Dandolo, Monaco, Caresin, Sabellico, no najdragoejeniji stariji mletački izvor, naime dakon Ivan (iz XI. vijeka), začudo nije mu bio poznat.

Naročitu pažnju zavreduju oni izvori, što ih je Lucius dočao svome radu, a o kojima će biti u ovoj knjizi napose govora u odnosnim partijama o piscima. Sada ćemo ih samo napomenuti, da se znade, koji su to:

1. *Presbyteri Diocleatis Regnum Sclavorum.*
2. *Regnum Dalmatiae et Croatiae gesta*, a Marco Marulo Spalatensi patricio latinitate donata.
3. *Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium.*
4. *Incipit Historia edita per Micham Madii de Bezanis de Spaleto De gestis Romanorum imperatorum et summorum pontificum*, pars secundae partis de anno domini MCCXC.
5. *Incipit summa historiarum tabula A. Cuthois De gestis civium Spalatinarum.*
6. *Memoria archiepiscoporum Salonitanae et Spalatinae ecclesiae.*
7. *Obsidionis Iadrensis libri duo.*
8. *Memoriale Pauli de Paulo patritii Jadrensis.*
9. *Palladii Fuscii Patavini De situ orae Illyricae.*
10. *Marci Maruli patritii Spalatensis In eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt.*
11. *Appiani Alexandrini Rom. hist. De bellis Illyricis.*

Djelo Lucijevo ide u red najodličnijih u hrvatskoj historiofiliji, tako da u mnogo čem nijesmo još ni danas došli mnogo dalje. Istina, ono se ne odlikuje hrvatskim duhom, kao recimo Rattkayevo, šta više, Lucius je očit privrženik mletački, ali uza sve to, on se znade podići i na razmjerno znatnu visinu i snagu objektivnosti. Pored toga njegov kritički duh i danas još nadilazi mnoge i mnoge diletante odlikujući se oštroumnošću i uzornom trezvenošću. »Kano svijestan istraživaac — dobro kaže Rački, — Lucius pušta da govore izvori sami; on smatraše svojom

zadaćom samo to, da te izvore kritički poreda, razjasni, u sklad dovede i životom nadahne. U posljednjem pogledu tjerao je pače trezvenost do suhoparnosti bojeći se, da ne bi dugačkim umovanjem svoje misli na užtrb objektivnosti odviše istaknuo, da ne bi elegantnom dikcijom historičku istinu odviše zatr'o. Lucius pripovijeda samo ono i onoliko, što je i koliko je u vjerodostojnim izvorima našao. Ta se trezvenost naročito opaža u starijoj historiji«. ¹

Istodobno s radom na glavnom djelu, Lucius je radio i na historiji svoga rodnoga grada. Već u augustu 1666. piše prijatelju u Zadar, da bi mu trebalo novaca za štampanje; no želja se njegova ispunila tek 1673., kad je ono izišlo, napisano talijanskim jezikom, ispod štampe u Veneciji s natpisom: »*Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù*«. Posvećeno je mletačkom patrijaru kardinalu Petru Basadonniju, a vrsta se također među najbolja djela starije historiografije hrvatske; naročito zadivljuje bogatstvo upotrebljenih, bolje reći objelodanjenih izvora, od kojih su neki odštampani nažalost u talijanskom prevodu. Djelo obrađuje u prvom redu političku i kulturnu historiju grada Trogira od najstarijih dana do prve pole XV. vijeka, no ono se obazire i na ostalu Dalmaciju, a naročito na Spljet i Šibenik.

Pored ove književne radnje, ² Lucius zavrijedio je harnu uspomenu potomstva i svojom brigom oko hrvatskoga gostinca sv. Jerolima, kojemu je stajao na čelu od 1662. do svoje smrti, ali nije stanovao u samom zavodu, već u nekoj kući nedaleko Pan-

¹ Rački u »Radu« 49, str. 82. Da je možda u Veneciji, kad se ondje jedan dio njegova djela u rukopisu nalazio (po svoj prilici, kako i leži u prirodi same stvari, ne onaj s početka, već nešto dalje prema sredini), štogod od mletačke cenzure izmijenjeno ili ispušteno, to nije baš nevjerovatno, ali da bi tada njegovo djelo bilo onako i u onolikom opsegu prerađeno, kako to drži Poparić (Starine 31, str. 290—97), to držim posve isključenim, jer se takovom mišljenju opire sav rad Lucijev, a tako i njegove vlastite riječi (Star. 32, str. 42.).

² S »*Memorie di Traù*« zajedno izdao je Lucius (u Veneciji 1673.) još i djelce »*Inscriptiones Dalmaticae, notae ad Memoriale Pauli de Paulo, notae ad Paladium Fuscum, addenda vel corrigenda in opere de regno Dalmatiae et Croatiae, variae lectiones chronici ungarici manuscripti cum editis*«. O tim važnim odnosima i popravcima bit će napose govora kod Memorijala Pauli de Paulo, a tako i o njegovim historičkim bilješkama (Notae) u drugom dijelu ove knjige.

teona (na Piazza della rotonda). Umr'o je kao sedamdeset i pet godišnji starac dne 11. januara 1679.; sahranjen bješe nesumnjivo u crkvi sv. Jerolima, gdje mu se još i danas vidi spona ploča s napisom: *Ioanni Lucio nobili Traguriensi, qui Dalmatiae et Croatiae patriamque historiam illustravit et conscripsit obiit III. Id. Jan. MDCLXXIX.* Glas o njegovoj smrti bolno se dojmio cijele Dalmacije, a popratio ga je prijatelj njegov zadarski arcidjakon Valerije Ponte ovim riječima: *»Non diffidao che la di lui nota pietà cristiana sia per conseguire il Cielo, come il merito, che ha con la nazione, abbia a celebrarsi con memoria e laude sempiterna«.*

Mladi suvremenik Rattkayev i Lucijev bješe Pavao Ritter Vitezović.¹ Porodica je njegova bila podrijetlom iz Elsasa, gdje se zvala Ritter von Frensdorf (Vrendorf), a neki se članovi zjezini doseliše za Ferdinanda I. u vojničkoj službi na hrvatsku krajinu. Pradjed našega Pavla, Antun Ritter, sudjelovao je u bitki kod Klisa (1596.) i spasio život generalu Jurju Lenkoviću. Za nagradu imenovan bi senjskim vrhovnim stražmešтром, i tako se udomaći ova porodica u Senju, gdje se ubrzo i posve pohrvatala. Otac Pavlov, Antun, također je sudjelovao u krajiškim bojama, pa bi zato 15. oktobra 1652. odlikovan od kralja Ferdinanda III. ugarsko-hrvatskim plemstvom i grbom.

Iste te godine 1652. dne 7. januara rodio se u Senju naš Pavao. Prve je škole polazio u rodnom gradu, a gimnazijske nauke dovršio je kao odličan dak u Zagrebu u isusovačkoj gimnaziji. Poslije toga pošao je na put po susjednim zemljama, a naročito se bavio i u Rimu (oko 1674.), gdje se lako mogao upoznati s povjesničarom Ivanom Lucijem. Vrativši se u domovinu, pošao je u Kranjsku, gdje je kroz pune dvije godine (1676. i 1677.) boravio na gradu Wagensbergu kod kranjskoga historika baruna Ivana Weinharda Valvasova (* 1641. † 1693.), pisca čuvena djela *»Die Ehre des Herzogthums Crain«* (Ljubljana 1869. u četiri sveska), pače on mu je bio pomagачem i suradnikom ne samo za tekst, nego i kod izradivanja raznih bakroreza. U to se doba Ritter poglavito bavio pjesništvom gradeći iznajprije hrvatske, a potom latinske stihove; no upoznavši se u Kranjskoj s jednom granom starodrevne hrvatske porodice

¹ Gl. o njemu Klaić: Život i djela Pavla Rittera Vitezovića. Zgrb. 1914.

Gušića Krbavskih, napisao je, nesumnjivo na njihovu želju, kratku historiju Gušića još 1677., ali štampom izišla je tek 1681. u Ljubljani s natpisom: »*Apographum ex Ioanne Lucio aliisque nonnullis approbatis historicis de comitibus Corbaviae, qui fuerunt ex genere Gussich*«. Ovaj je kratki spis razdijeljen na četrnaest poglavlja, a izrađen je poglavito na osnovu Lucijeva i Rattkayeva djela, ali i na nekim arkivalnim podacima; veće historijske vrijednosti ipak nema.

Krajem 1678. ili početkom 1679. ostavio je Ritter Kranjsku i vratio se u Senj, gdje je sudjelovao u pograničnom čarkanju s ličkim Turcima. No 1681. odabere ga rodni mu grad kao svoga poslanika na sabor u Šopron s uputom, da mu izradi nesmetano uživanje onih privilegija, što su mu ih dali kao kr. slob. gradu predašnji vladari, ali mu ih od nekoga vremena uzeše krajiški generali, naročito Ivan Herberstein zakraćivati. Sabor je šopronski odista stvorio zaključak (art. LXXVII.) kojim se ustanovljuje, da kralj ne će više dopuštati svojim službenicima, kapetanima ili generalima, da smetaju Senjanima u njihovim pravima i privilegijama, već da će ne samo sve nepravde i nasilja strogo zabraniti, nego i prestupnike strogo kazniti. U Šopronu došao je Ritter u doticaj s kraljem Leopoldom I., biskupom i dočnijim nadbiskupom i kardinalom grofom Leopoldom Kolonićem, hrvatskim plemićem Franjom Ivanovićem iz Šćitarjeva i mnogim drugim odličnicima. Poslije sabora pošao je Ritter za kraljem i dvorom u Beč, gdje je radio oko probitaka svoga rod-noga grada obilazeći raznu moćnu gospodu, a pored toga još je učio i geografiju kod Jurja Mateja Vischera, te pjevao razne latinske pjesme u slavu prvih tadanjih ljudi. Utom se primakao i veliki turski rat, koji začu podсадом Beča (u julu 1683.). Tada se Ritter vratio u Hrvatsku, te je sudjelovao u vojsci bana Nikole Erdödyja kod navale na razne gradove u ugarskoj Podravini, a naročito na slavni Siget. Tada ga uze ban za svoga dvorskoga časnika, te ga u nekojim svojim poslovima odasla na početku 1684. kralju Leopoldu u Linz, gdje se zadržao kroz četiri mjeseca. Za to je vrijeme ondje štampao hrvatsko pjesničko djelo svoje: »*Odilenje Sigetsko*«, i to prvi puta pod imenom *Vitezović*; nekako istodobno još bi Ritter imenovan i kapetanom u hrvatskoj regimenti grofa Ricciardija. Vrativši se iz Linza u Hrvatsku, i opet je sudjelovao u ratu u Slavoniji i ugarskoj

Podravini. Poslije toga nalazimo ga do konca 1684. do jeseni 1867. u Beču, gdje ga zapade dužnost hrvatskoga agenta (*agens aulicus*), to jest poslovođe, koji će vršiti poslove hrvatskoga bana i staleža na dvoru i u ugarskoj kancelariji. Kad se potom sastao 18. oktobra 1687. sabor u Požumu i opet je na njemu Ritter zastupao svoj rodni grad; tom bi prilikom učinjen od kralja Leopolda »zlatnim vitezom« (*equus auratus*).¹

Samo je po sebi razumljivo, da je Pavao Ritter vrlo pozorno pratio srećno ratovanje hrvatskoga bana Nikole Erdőšija protiv Turka; upravo tim je povodom opjevao bitku između Zrinškoga polja i grada Novoga na Uni od 29. juna 1689. u pjesmi »Novljančica«.¹ Od 1690. dalje nalazimo Rittersa gotovo neprekidno u Zagrebu, gdje se bavio ne samo knjigom, nego i javnim životom, naročito otkad ga je nakon oslobođenja Like i Krbave »nasljedni župan« njihov grof Petar Ricciardi uzeo sebi za zamjenika i podžupana, što je sabor hrvatski 22. decembra 1691. i odobrio. Dašto, Ritter bješe isto tako podžupan ličko-krbavski tek po imenu, kao što i grof Ricciardi županom, jer je pravi gospodar u toj županiji bila nutarnjo-austrijska komora (financijska oblast) u Gracu, na veliku srdžbu hrvatskih staleža.

God. 1694. povjeri sabor hrvatski Ritteru vođenje zemaljske štamparije u Zagrebu (u gornjem gradu), pa tako uze on redom izdavati neke svoje još ranije dovršene rukopise. historijskih djela zanima nas u prvom redu: »Kronika spomen vsega svieta vikova« (Zagreb 1696.), koja začinje nom 1., kad je Bog stvorio svijet, te se raspada na dva dijela: do Isusa i poslije njega. Djelo svoje posvetio je Ritter bačkom kanoniku Ivanu Zniki, te kaže u posveti, kako već odavna mnogi ljudi, pa i književnici žele, da se izdade opća povjesnica koja bi obzira uzimala i na prošlost naroda ilirskoga, dakako na domaćem (hrvatskom) jeziku; no to se teško dalo izvesti, jer u jednu ruku domaći su urođenici vrlo slabo bilježili zgode svoje

¹ To je bio samo naslov; onaj koji ga je imao, mogao je nositi zlatne ostruge.

² Pod ovom prigodnom pjesmom »Novljančicom« dugo se vremena držalo, da su to bile prve hrvatske novine (Smičiklas Povijest hrv. II, 265.) ili neki posebni časopis. No već je Šenoa oštroumno zaključivao, da je to neispravno, što se danas općenito znade. Ipak nam se sama »Novljančica« nije sačuvala, ili bar još nije nadena.

domovine, a u drugu, da su domaći ljudi voljeli pisati tuđim latin-
skim jezikom, nego li slavnim jezikom domovine slovinske ili
ilirske. Što je to sada omogućeno, zasluga je kanonika Znike, koji
se sam dobrovoljno ponudio, da bude mecenom te knjige. Kro-
nika teče sve do godine 1690. te je sve do 1578. u glavnom ispi-
sana kronika popa Antuna Vrameca s nekim dopunjcima i je-
zičnim ispravcima; naročito je dopunjena prema Luciju stara
hrvatska historija (za narodne dinastije).¹ Pored toga još je
Ritter upotrebljavao Bonfina, Istvanfyja, Tuberona, Tomašića
(iz rukopisa) i neke druge pisce, no vrijednosti ima mu kronika
još i danas kao izvor za događaje njemu suvremene, dakle za
drugu polu XVII. vijeka. Kronika svršava vrlo karakterističnim
zaglavkom (»Pridavak«), u kojem kaže: »Vzeh (= uzeh) u spo-
menu ovom na već mestih Slovin i Slovencev ime; nemoj zato
štirati, da bi po tom imenu samo onu stran slovenskoga naroda
razumil, ka (= koja) se mej (= među) Dravom i Savom, ali
takoj i Dunajem zadržava, i osebukno još današnji dan ime Slovin
zahranja, neg i vse druge orsage, ki se pod *Illyriae* imenom pri
Grkih i Latinih razumiju, a navlastito Panoniju, kotera je mej
Dravom i Dunajem, zovući se oni ljudi i današnji dan Slovenci
i jezik svoj od starine slovenski, da su prem od nekoliko vremena
s Ugri zmišani i njim vekšim delom podložni. Od te imena i
zapovidništva slovinskoga veličine i širine da bolje upućen budeš,
ovo na kratkom pridati hotel«. Onda kaže, da je ime slovensko
ili slovinsko zajedničko za s v a s l a v e n s k a p l e m e n a, koja
redom izbaja, pače raširuje ime slovensko čak u Aziju.

Medutim dovršio se i dugotrajni turski rat mirom u Srijem-
skim Karlovcima (26. januara 1699.), s kojega se nekim ustano-
vama ni malo nijesu slagali staleži hrvatski, jer je po njima
imalo ostati na turskoj strani više mjesta uz Savu i Unu, koja su
bila osvojena od kršćanske vojske. Točnu je novu granicu imala
odrediti posebna komisija, kojoj je bio na čelu grof Luigi
Ferdinando Marsigli s kršćanske strane, a sultanov ka-
pidžibaša Ibrahim efendija s turske. No hrvatski su staleži
smatrali potrebnim, da i oni imadu u njoj svoga pouzdanika, koji

¹ O Vramcu (* 1538 † 1587) i njegovoj kronici gl. izdanje Klaićevo
s predgovorom u *Mon. historica Slavorum merid. jugoslav.*
akademije Vol. XXXI. (Zagreb 1908.).

bi bio podoban, da brani i štiti prava kraljevstva hrvatskoga, a za to je bio odabran Ritter. On je tada obišao s komisijom čitavu granicu od Slankamena do mletačko-tursko-hrvatske tromeđe na Medvidoj glavici u Debelom Brdu, te se odlikovao zamjerskim radom i patriotizmom. S ovim je njegovim djelovanjem u savremene više historijskih spisa. Prije svega napisao je za grofa Marsiglija »pod Drežnikom 25. septembra 1699.« spomenspis, u kojem je dokazivao, što je zapravo Dalmacija, a što Hrvatska, jer se išlo zatim, da bi Venecija odstupila Leopoldu neke stečene hrvatske krajeve.¹ Dijeli se na dvije česti; u prvoj manjoj pravlja o Dalmaciji, a u drugoj opsežnijoj o Hrvatskoj. Glavno pomagalo, kojim se služio, bješe Lucijevo djelo, te po njemu dokazuje, da je ime Dalmacije nastalo tek za rimskoga vladanja; i to kao ime jedne pokrajine (provincije). Prije Rimljana se sav taj kraj zajedno s Panonijom Ilirik, pa je stoga ime starije od Dalmacije. Poslije pada rimske države nastale su na tlu rimske Dalmacije Hrvatska i Srbija, dok je ime Dalmacije ostalo ograničeno na neke primorske gradove, kao što su Zadar, Trogir i Spljet. Govoreći o Hrvatskoj, Ritter najprije određuje mede stare hrvatske po Tomi arcidakonu, a onda kako je već Lucius razlikovao tri Hrvatske: Primorsku (maritima), Zagorsku (mediterranea) i Meduriječnu ili Posavsku (Internamensis sive Savia); ovima dodaje Ritter još dvije: Ovostranu (citerior) i Onostranu (ulterior), tako dakle da se čitava Hrvatska (tota Croatia) sastoji od pet oblasti, koje se svaka napose dijele na županije (comitatus), a ove opet na sućije (iudicatus). Pod Primorskom Hrvatskom razumijevao je Ritter sav kraj od Raše do Skadra uz more, a do razvodnih planina u kopno; tako pripada Primorskoj Hrvatskoj čitava Humska zemlja (Hercegovina), Zeta (Crna Gora), Dubrovnik, Cetina, Knin, Hlivno, Lika, Krbava i Vinodol, te otoci od Cresa do

¹ Spisu je naslov: »Responsio ad postulata illustrissimo ac excellentissimo domino, domino Aloysio Ferdinando comiti Marsiglio, sacrae reg. maiestatis camerario, peditatus colonello et ad limites Croatiae commissario plenipotenciario etc. Sub Dresnik 25 septembris 1699«. Nije štampan objelodanjen te se nalazi u ogromnoj zbirci rukopisa Marsiglijevih u sveučilišnoj biblioteci u Bologni Vol. 103 po. 27—34. Ritter ga je dakako radio kroz dulje vremena, a onaj datum označuje tek dan predaje.

Lastova. Zagorska se Hrvatska raspada na pravu (užu) Hrvatsku (županije Modrušku, Goričku (Stiničnjak) i Zagrebačku na jugu Kupe) i na Bosnu, koja se stere od Borove gore (Pini montes) do Drine. Posavsku Hrvatsku sačinjava Slavonija (žup. Varaždinska, Zagrebačka Kupi na sjever, Križevačka, Virovitička, Požeška, Vukovarska i Sremska) te Celjska županija. Ovostrana Hrvatska jesu Istra i Kranjska, a Onostrana je Srbija, koja se dijeli na pravu Srbiju i Rašu. Ritter je dakle skupio sve Hrvate, Srbe i Slovence pod jednim imenom hrvatskim.

Kako rekosmo, ovaj je spis Ritter napisao za grofa Marsiglija. No on je poželio da se s njegovim mislima upoznađu i svi ostali krugovi, jer se stalno nadao novom ratu s Turcima, koji će onda prikraćenoj Hrvatskoj vratiti ono što je ide. Da bi dakle svijet pripremio na to, da se znade što je Hrvatska nekad bila i dokle su joj granice dopirale, odlučio se još iste 1699. objelodaniti spis, u kojem bi Hrvatsku prikazao onakovom, kakova je bila, dok je nijesu Turci i Mlečani pa i drugi raskomadali. On hoće dakle, da izranjenu, rastrganu i zamrlu Hrvatsku dozove k novom životu. Tako nastade knjižica doštampana krajem januara 1700. u Zagrebu s natpisom *Oživjela Hrvatska ili »Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno caesare«* (Zgrb. 1700.). Odmah iza naslova naslikan je grb stare ilirske države (insignia veteris Illyrici imperii) polumjesec i zvijezda, a nad njima kruna. Taj grb, koji dolazi na herceškom odnosno banskom novcu hrvatskom XIII. vijeka, zapravo je stari hrvatski grb, jer (kako je poznato) drevni Iliri, kao ni Grci i Rimljani nijesu poznavali grbova. Iza grba odštampana je posveta caru i kralju Leopoldu I. i sinu mu Josipu, tada već krunjenom kralju našemu, kojima daje u mjesto naslova »Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Rame i Srbije« naprosto naslov kraljevâ čitave Hrvatske« (totiusque Croatiae regibus). U posveti kaže Ritter, da je ovu svoju pripravnju radnju ili prospekt (prodromus) za veliko djelo pokupio iz mnogih i različitih autora s velikim trudom te na brzu ruku, a svrha mu je, da istumači ime hrvatsko i da pokaže, što je »sve Bogom darovano zemlji hrvatskoj«. Samo djelce Ritterovo ima u glavnom isti sadržaj i istu tendenciju kao

i onaj spomenspís grofu Marsigliju, naime da dokaže, kako je nekad Hrvatska bila kud i kamo prostranija od svojih tadašnjih ostataka, i kako zapravo posebne kraljevine ili oblasti Dalmacije nema. Izradeno je vrlo pomno na osnovu sviju tada poznatih i pristupnih izvora, te se odlikuje samostalnim shvaćanjem spram Lucija, kojega ipak ni u jednom pogledu nije dostigao. I u tom spisu Ritter identificira Ilire i Slavene (Slovenae, Sловinae), a kako dalmatinski hrvatski pisci zovu jezik svoj uz slovinski još i hrvatskim, Ritter čini korak dalje, te smatra da su riječi ilirski, slovinski i hrvatski samo tri s i n o n i m a za jedno te isto. Prema tome dakle, Ritter zaključuje, da se Hrvatskom imu smatrati sve što su Rimljani zvali I l i r i k o m izuzevši na zapadnoj strani Retiju i dio Norika, a na jugu Ahaju i egejske otoke. Tu Hrvatsku koju su dosada nevjeste i stranci različito dijelili, rastavlja on po toku rijeke Dunava na dvoje: na sjevernu i južnu; južnu opet dijeli na Bijelu i Crvenu Hrvatsku. Bijela Hrvatska raspada se na Primorje, Zagorje ili Meduzemlje i na Meduriječje (Interramnia), te na P l a n i n s k u H r v a t s k u; Crvenu Hrvatsku opet dijeli na Srbiju, Macedoniju, Bugarsku i Odrisiju (Traciju), Sjevernu Hrvatsku napokon luči na Venetsku, Sarmatsku i Ugarsku, to jest to su sjeverni i sjeverozapadni Slaveni (Slovaci, Česi, Poljaci, Rusi). Kako vidimo, Ritter je u glavnom tuđe ponovio ono, što je napisao za grofa Marsiglija; razlika je samo to, što je sada napustio nazive »Ovostrana i Onostrana Hrvatska« (Citerior i Uterior Croatia), na mjesto njih upotrebio nazive »Planinska Hrvatska« (Croatia Alpestris) za Kranjsku, Korušku i Štajersku, i »Crvena Hrvatska« (Croatia Rubea) za Srbiju s Rašom, pridodavši tada Crvenoj Hrvatskoj još Macedoniju, Bugarsku i Traciju. Razumije se, da je Ritter dobro znao, da se sve te pokrajine i oblasti po njemu »Oživjele Hrvatske« razlikuju »zasebnim granicama, imenima, grbovima, pa i drugim stvarima, kao i pučkim običajima«, ali to mu se sve nije činilo zaprekom, jer je bio uvjeren, da u tim zemljama živi jedan jedini narod ilirski ili slovinski ili hrvatski, koji govori tek različite dialekte jednoga istoga slovinskoga, ili hrvatskoga jezika.

Ritterovo djelce osobito se dojmí bečkoga dvora, gdje se u to doba išlo zatim, da se od Venecije dobije čitava zemlja između Zrnanje i Cetine s Kninom, kao dio nekadanje Hrvatske. Stoga

bi Ritter pozvan od samoga kralja Leopolda I. u Beč (20. nov. 1700.) ovim riječima: »Budući da se iz stanovitih i zamašnih razloga čini tvoja nazočnost za podavanje nekih obavijesti prijeko potrebita, tako da i sva pisma i isprave, koje označuju i utvrđuju međe i granice naše kraljevine Hrvatske, i koje ti imaš u svojim rukama, sa sobom doneseš; stoga tebi po ovom pismu nalažemo i zapovijedamo, da primivši ovaj list, bez ikakog daljega otezanja i odlaganja zajedno sa spomenutim pismima i ispravama, koje su u tvojim rukama, nikako ne propustiš da ovamo (u Beč) dođeš«. Ritter je odista odmah i pošao u Beč 13. decembra 1700., te se prijavio po dolasku u dvorskoj kancelariji. U Beču izdade potom djelce s natpisom: »*Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio*« (Beč 1701.),¹ u kojem su slikovno prikazani i opisani grbovi od 56 pokrajina i oblasti, koje je Ritter pribrajao Iliriku. Najprije je grb čitavoga Ilirika (polumjesec i šestotraka zvijezda) i grb srpskoga carstva Nemanjića (orao s dvije okrunjene glave); iza ovih slijede alfabetskim redom grbovi pojedinih zemalja i oblasti. Razumije se, tude ima pored pravih grbova mnoštvo izmišljenih, što od njega samoga, što od starijih nekih pisaca. Pod svakim grbom imadu četiri stiha (latinska), koji ga opisuju i alegorički tumače. Ovo je djelo izdao na slaveno-srpskom prevodu 1741. Kristofor Žefarović, pa tako su neki od ovih grbova postali na Balkanu državni grbovi, kad se dotične zemlje oslobodiše od Turaka (tako srpski, bugarski i rumunjski).

Ne našavši u Beču one potpore, kojoj se nadao, vrati se Ritter potkraj decembra 1701. u Zagreb, gdje je dao u štampu historijsko-pjesničko djelo: »*Plorantis Croatiae saecula duo carmine descripta*« (Zagreb 1703.). U tom se djelu, koje po svom sadržaju spada među najbolja njegova historička djela, u heksametrima nižu događaji hrvatski, a navlaš bojevi s Turcima na Krajini, kroz XVI. i XVII. vijek. Naročito se vijesti iz XVII. vijeka ističu velikom pouzdanošću, a kako ih inače drugdje ne nalazimo, to imadu i znatnu historičko-izvornu vrijednost. Samo je djelo razdijeljeno na dva »pjevanja«, naime na XVI. i XVII. vijek.

Od 1703. sve do marta 1710. živi Ritter poglavito u Zagrebu (odnosno u susjednom Šćitarjevu) u vrlo nepovoljnim prili-

¹ Drugo izdanje s neznatnim promjenama izdano je 1702. u Zagrebu.

kama, no uza sve to nije zanemario književna rada. God. 1704. izdao je u Zagrebu spis s napisom: »*Natales D(ivo) Ladislavoro regi Slavoniae apostolo restituti*«, u kojem pokušava da ustanovi podrijetlo i mjesto rođenja ugarskoga kralja Ladislava I. Svetoga (1077.—1095.), koji je osnovao biskupiju zagrebačku i koga stoga i zove apostolom Slavonije. Ritter je za tu svoju raspravu upotrebio svu silu izvora i pomagala, a svrha mu je dokazati, da sv. Ladislav (zapravo Vladislav) nije potekao od mađarskih Arpadovića, nego da je podrijetlom iz hrvatske kneževske ili Kupačke porodice, a sam da se rodio u Hrvatskoj na jugu Kupačke u županiji Goričkoj, i to baš u gradu Gorici ili Stenišnjaku. Razumije se, te su misli Ritterove teška zabluda, no ipak su značajne, jer njima hoće Ritter da od onih Arpadovića koji vladaju u Hrvatskoj poslije Ladislava i Kolomana učini Hrvate.

Kad je 1706. nastradala njegova štamparija od požara, ostala su mu poglavita djela u rukopisu (danas većina u k. sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu). To su: »*Offuciae Ioannis Lucii* »*De regno Dalmatiae et Croatiae*« *refutatae ab equite Paulo Ritter*«, u kojem vrlo spretno i s velikim marom hoće da dokaže, kako je Lucijevo djelo tendenciozno, i kako sve vrvi od protuslovlja i »opsjena« (offuciae), kojima je pisac gledao zastrti pravu i suštu istinu. U tu svrhu raščinja Ritter redom sve tvrdnje njegove u pojedinim poglavljima; započinje šestnaestom glavom prve knjige, a završuje sedamnaestom glavom četvrte, u kojoj Lucius pripovijeda, kako su Mlečani 1358. mirom u Zadru morali ustupiti čitavu Dalmaciju ugarsko-hrvatskom kralju Ludoviku I. Čini to tako, da najprije priopćuje doslovce ili u izvratku tvrdnju ili tezu Lucijevu, a onda je kritički kuša da analizira i pobije. Ovo je djelo nesumnjivo od znatne vrijednosti još i danas, premda rijetko kad postizava svoje svrhe. Drugo je djelo: »*Banologia seu de banatu Croatiae cum continua banorum chronologia ab A. chr. 641.*«, u kojem raspravlja u deset poglavlja o imenu »ban« i njegovoj starini (ban od bojan), o dostojanstvu banskom, o vlasti banskoj, o uzvišenosti banskoj, o naslovu banskom, o moći banskoj, o banskim приходима, o banskim novcima, o banskoj rezidenciji i o prostranstvu i o diobi banija. Iza ovih pravno-historičkih razlaganja slijedi »*chronologia banorum sive ducum Croatiae*«, naime niz banova od 641. pa do tadanjega bana grofa Ivana Pálffyja; od XIII. vijeka dalje donosi Ritter i slike

grbova pojedinih banova, a ima ih u svemu pedeset i četiri. Treće djelo Ritterovo, a jedno od najvrednijih jeste: *Serbia illustrata libri octo*, u kojem prikazuje povjesnicu sredovječne Srbije od najstarijih vremena do pada Smedereva (1459.). Ritter je uopće prvi, koji je napisao sustavnu historiju Srbije, a izradio ju je na svim tada pristupnim mu vrelima, te nije ni danas baš posve na odmet.

Pored ovoga historičkoga rada, zaslužuje pažnju i njegov rad na jezikoslovnom polju, koji je sadržan u njegovoj gramatici, rječniku i pravopisu. Gramatika je nažalost sada izgubljena, ali joj je poznat raspored građe. Raspravljalo se naime u njoj o starini jezika hrvatskoga, njegovu rasprostranjenju, vrijednosti i ljepoti književnosti, o pravopisu latinskim pismenima, o narodnim imenima, rodovima, brojevima, padežima, licima, glagolima, zamjenicama i o stihotvorstvu. Rječnik njegov sačuvao se samo u latinsko-hrvatskom dijelu, a vidi se iz njega, da je poznavao sva tri naša dijalekta, a kored toga označio je na nekim riječima i dvije vrste akcenta. U pravopisu išao je zatim, da emancipira hrvatsku knjigu od tada uobičajena pravopisa po mađarskom načinu; tako on poznaje č (za es) i ć.

Posljednje su godine Ritterova života pune razočaranja i bijede. Kako nije nikad mogao da dobije stalne službe sa stalnim dohotkom, gledao je, da se domogne kakova imanja. I odista kralj Josip I. podijeli mu 14. septembra 1708. posjed Šćitarjevo kraj Zagreba, pače odlikovao ga je i naslovom baruna. No s tim časom začinje i njegova katastrofa. Pravi vlasnik Šćitarjeva bio je grof Ivan Ivanović kanonik zagrebački, a posljednji član svoga roda, čovjek doduše umobolan, no ipak živ, pa tako se sada diže kaptol za njegova prava, a turopoljski komes Ludovik Vagić započe protiv Rittera proces uz pripomoć čitavoga hrv. plemstva, jer da je Ritter na nezakonit način stekao Šćitarjevo. Kad je o tom sabor hrvatski 16. decembra 1709. izrekao presudu, kojom se Ritteru oduzima Šćitarjevo, a on se tome ne htjede da pokori, izbaci ga Vagić silom iz dvorca. Videći se tako svuda okružen neprijateljima zaslužni se ovaj čovjek skloni u Beč tražeći zaštite i pomoći. Ondje je 20. januara 1713. umr'o u bijedi, a sve njegove rukopise i ostavštinu preuze dvorska komora.

Istodobno s Ritterom djelovao je na historijskom polju Toma Kovačević.¹ Rodio se 6. januara 1664. u Križevcima od plemenitih roditelja. Svršivši osnovne škole u rodnom gradu nastavi nauke u Zagrebu (humaniora), a onda u Rimu kao pitomac isusovački u kolegiju german.-hungar. filozofiju i teologiju (1684.—1691.). Vrativši se u Zagreb kao zaređeni svećenik postade najprije župnikom u Ivancu (kod Varaždina), a 1694. kanonikom zagrebačkim. Skoro potom dode u Beč, je bio između 1699. i 1701. rektor tamošnjega hrvatskoga gija, a onda se vrati u Zagreb kao arcidjakon čazmanski. 1708. zastupao je na saboru u Požunu zagrebački kaptol, zajedno s biskupom Martinom Brajkovićem mnogo radio toga, da se zagrebačka biskupija podigne na nadbiskupiju. se vrijeme već bavio i historijom, a naročito erkvenom, on je i pomagao kao nekadanji pitomac isusovački Filipu putiju i Danielu Farlatu oko predradnja za poznato djelo ricum sacrum«. Kad je biskup Emerik Eszterházy ostavio greb (1722.), bješe on predložen za njegova nasljednika, biskupom postade Juraj Branjug. Umr'o je u Zagrebu 13. 1724. Pisao je vrlo mnogo, no sva mu djela ostadoše u rukopisu (ima ih danas jugoslav. akademija). Od njih se ističe na prvom mjestu »*Catalogus presulum Zagrabiensium*«, u kojem je prikazao životopise biskupa zagrebačkih od Duha do Jurja Branjuga; to je djelo osobite vrijednosti, a naročito za XVII. vijek. Onda valja napomenuti: »*Historia provinciae seu bonorum venerabilis capituli Zagrabiensis Siscianorum*«, u kojem je naertana povijest Siska do g. 1682. (djelo je dovršeno 14. maja 1718.), te: »*Sequitur catalogus regulatus demortuorum canonicorum Zagrabiensium sine aliqua interruptione, deductus ab 1578.*«, u kojem je nanizano mnoštvo životopisa kanonika zagrebačkih; tako Jurja Rattkaya povjesničara našega. Konačno je Kovačević napisao još i povijest samostana franjevačkih i vlinskih u Hrvatskoj, te samostana sv. Klare u Zagrebu.

Kovačevićer mladi drug bješe Juraj Marcelović. Podrijetlom bio je iz okolice Dubičke, a rodio se 1698. Učio je u Zagrebu, Beču (filozofiju) i u Rimu (1720.—1727.), gdje je promoviran na doktora teologije. Ponajprije bio je župnik u Druđu

¹ Za ove podatke zahvaljujem gosp. prof. Vjek. Klaiću.

(kod Koprivnice), a od 1729. dalje kanonik zagrebački. Kao takav bio je 1733.—1734. rektor hrvatskoga kolegija u Bologni, a onda vrativši se u Zagreb oboli teško te pođe liječenja radi u Beč, gdje je umr'o 13. aprila 1741.; pokopan bje u crkvi sv. Stjepana. Kao kanonik započeo je pisati povijest biskupije zagrebačke proučivši u tu svrhu arkive zagrebačkoga i čazmanskoga kaptola. Djelo je njegovo po smrti mu došlo u ruke Adamu Baltazaru Krčeliću, koji ga je upotrebio, no sam rukopis Marcelovićev danas nije poznat. Preostala je samo vrlo vrijedna i važna zbirka isprava s natpisom: »*Synopsis diplomatum aliorumque monumentorum Croatiae respicientium ab an. 1232. usque ad an. 1693. chronologice disposita*«; original se toga djela nalazi u metropolitanskoj knjižnici zagrebačkoj, a prijepis u arhivu jugoslavenske akademije.

Radom svojim natkrilio je oba svoja prethodnika Marcelovićev učenik Adam Baltazar Krčelić.

Baltazar Adam Krčelić (*Kerscelich*)¹ rodio se 5. februara 1715. u Brdovcu kod Zaprešića od odličnih i uglednih roditelja. Krčelići starinom su iz Krbave, pa stoga i piše naš pisac pored svoga imena još i pridjev (koji mu inače nije pripadao kao plemićki predikat) *de Corbavia*. Prve je škole izučio kod Isusovaca u Zagrebu, a onda uđe u sjemenište. Iz Zagreba bi poslan u Beč kao pitomac onamošnjega hrvatskoga kolegija, a potom u talijansku Bolognu; da svrši teološke i pravne nauke kao pitomac tamošnjega hrvatskoga (ilirskoga) kolegija. Na jesen 1738. vrati se u Zagreb kao 23 godišnji doktor filozofije i teologije; pače on je istodobno dovršio i pravne nauke. Ponajprije postade župnikom u Selima kraj Siska, gdje ostade do 1745., kad postade prefekt u zagrebačkom sjemeništu, a već 1747. kanonikom zagrebačkim u trideset i drugoj godini s naslovom papinskoga protonotara. Malo potom pošlje ga biskup Branjug u Beč kao rektora na hrvatskom kolegiju, dakle odgojiteljem cvijeta hrvatske aristokracije i prirodnim zastupnikom biskupa i kaptola zagrebačkoga kod kraljevskoga dvora. Taj boravak njegov u Beču i poznanstva, što ih je sklopilo, bijahu od presudne važnosti: po sav mu dozniji život. U to je doba dvor već bio na čistu s idejom

¹ Gl. Smičiklas: Život B. A. Krčelića. Uvod u »*Annales*« (Mon. Slav. merid. XXX. (Zgrb 1901.).

jedinstvene Austrije, s jednim ustavom i jednim državnim jezikom, dakle na štetu ugarskoga i hrvatskoga ustava. U Ugarskoj pomagao je kraljicu Mariju Tereziju učeni Franjo Kollár, a za Hrvatsku trebao je tu ulogu da preuzme naš Krčelić, no ne kao političar, već kao historik. Krčelić se odazva želji kraljičinoj, a to s tim radije, što je težio za mitrom biskupa zagrebačkoga. God. 1749. ostavi Krčelić Beč i vrati se u Zagreb, jer ga je novi biskup Franjo Klobušički učinio svojim kanonikom a latere. To bješe razlogom, da je ubrzo pukao dubok jaz između Krčelića i drugih nekih kanonika, koji se preobrazi po vremenu u tešku svadu i strastvenu mržnju. Kao nekoć Rattkay, tako je i Krčelić sam poskorio pad svoj nekim nečudorednim djelima, te je tako rezultat mnogogodišnjega procesa bila suspenzija njegova. Konačno se izmiri sa svojim protivnicima davši očitovanje ne baš laskavo po sebe. Skoro potom umre koncem marta 1778., te bi pokopan u stolnoj crkvi zagrebačkoj.

Krčelić bio je veoma plodan pisac, i to u prvom redu historik, a tek od česti bogoslov i jurist; pisao je latinski i hrvatski. Mi ćemo se osvrnuti tek na njegova tri najvažnija djela.

Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis partis primae Tomus I. Zagrabiae (1770.). O postanku toga djela pripovijeda Krčelić sam u predgovoru u historiji pečujске biskupije (ostala u rukopisu) ovako: »G. 1740. pozove me k sebi kanonik Marcelović iz Sela (gdje je Krčelić tada bio župnik), pokloni mi svoje djelo o povijesti crkve zagrebačke i zamoli, da to dovršim pod natpisom *Historiarum ecclesiae Zagrabienensis*«. Razumije se, posao je Krčeliću morao zapinjati na selu, pa tek s povratkom svojim u Zagreb prionuo je valjano uza nj. Godine 1754. bilo je ono gotovo, pa je stoga izišao u jednoj konzistorijalnoj sjednici pred svoje kanoničke drugove s prijedlogom, da se štampa o kaptolskom trošku. Kako doonda takova djela još nije bilo štampom izdana, bi namjera Krčelićeva u prvi mah s općim oduševljenjem pozdravljena, ali brzo potom uze kod izvršenja toga posla zagrebački biskup Franjo Thauzy praviti velikih zapreka. To prisili Krčelića, da se utekao dvorskom kancelaru Leopoldu grofu Nádasdyju moleći ga za posredovanje. Tako se eto zgodi, da je privilegij, datiran 9. aprila 1754., kojim se dopušta stamparu Antunu Reineru štampanje Krčelićeva djela na-

pokon stigao u Zagreb, te se unatoč protesta kaptola počelo štampanjem. Krčelić sklopi s Reinerom ugovor, kojim bi određeno, da će se djelo odštampati u hiljadu komada računajući 6 fr. po tabaku. Ali zbog procesa autorova stalo je štampanje ubrzo zapinjati, te je čitavo djelo ugledalo svjetlost tek godine 1770. nakon smrti biskupa Thauzyja. Već sam napis pokazuje, da je Krčelić djelo svoje osnovao na široj osnovi; ona nam je od njega samoga i poznata. Djelo je trebalo imati tri dijela: u prvom se imao prikazati niz biskupa i djela njihova, u drugom povijest kaptola, stolne crkve i građevina; a u trećem odnosi prema drugim biskupijama. Ali od svega toga izišla je samo prva knjiga prvoga dijela štampom, dok nam se druga knjiga sačuvala u rukopisu.

Prva knjiga podijeljena je u četrnaest poglavlja. U prvom se govori o osnivaču biskupije sv. Ladislavu, u drugom o mjestu utemeljenja, u trećem o vremenu i o prilikama utemeljenja, u četvrtom o biskupijama, što su bile u Slavoniji prije zagrebačke, u petom o prijenosu sisačke biskupije na zagrebačku, u šestom o zemljišnom prostoru, u sedmom o rezidenciji, u osmom o privilegijama, u devetom o prihodima i imanjima, u desetom o gradu Ivaniću, u jedanaestom o drugim dobrima biskupijskim, a od dvanaestoga do četrnaestoga, što obuhvataju najveći dio knjige (str. 74—340), prikazuje se niz biskupa od Duha do Nikole Zelnicaja Stepanića (1093.—1602.). Prema običaju i načinu svoga vremena, Krčelić donosi valjda sve isprave, koje su mu bile poznate, a poerpao ih je poglavito iz biskupskoga i kaptolskoga arkiva, ali mu prijepisi nijesu svagda pouzdani. Isto je tako napisana i druga knjiga, u kojoj se nastavlja niz biskupa od Šimuna Bratulića do Petra Petretića (1603.—1667.). Ovu je drugu knjigu napisao Krčelić u posljednjim godinama svoga života; rukopis nalazi se u arhivu jugoslavenske akademije, a jedan prijepis u knjižnici kaptola zagrebačkoga. Krčelić sam, a i njegovi suvremenici, visoko su cijenili to djelo, tako naročito i sam Farlati, koji se njime obilno poslužio. Dakako danas mu je vrijednost kud i kamo slabija; u starijim je dijelovima uopće bez vrijednosti, ali u novijim, u nizu biskupa od XVI. vijeka dalje, još uvijek ima mnogo dobrih vijesti. Najbolje je svakako ono, što se pod kraj knjige govori o vremenu biskupa Gašpara Stankovačkoga (1588.—1596.) i o sisačkom boju (1593.).

De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares. Zagrabiae 1770. Postanak djela samoga kud i kamom je stariji od vremena izdanja, jer je to djelo Marija Terezija godine 1748. poželjela iz njegova pera poklonivši mu u tu bogatu književnu ostavštinu Ritterovu. God. 1768. bilo je gotovo. Krčelić nato odluči, da će ga posvetiti kraljici, pa upita prijatelja Adama Kollára (kod dvorske kancelarije u Beču) za savjet, a ovaj mu je nato ovako odgovorio: »Molbenicu prvo i prvo, napiši u tu svrhu molbenicu na caricu što znaš, te u njoj jasno kaži, da tvoj rad ide za tim, da Dalmaciju od Mlečana. Potom otpremi djelo na cenzuru. I sveti kaži, kako te je izazvao Lucius, koji se nije ustručavao da brani prava Venecije na Dalmaciju«. Kraljica je posvetu primila, a nato uđe djelo u štampu. Posveta počinje ovako: »Pravedno je, da se svakomu vrati ono, što je njegovo, šta nauk je to Spasiteljjev, jer ugledavši novac s prilikom carevom reče: Dajte Bogu božije, a caru carevo«. Stoga i ide za tim, da u svome djelu dokaže prava svete krune ugarske na Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju, Bosnu i Srbiju, dakle da izvrši onu zadaću, koju je nekoć preuzeo, ali je nije ispunio. »Svrha je i cilj ovoga djela, kaže sam Krčelić — da iznesem historička prava naših kraljeva na Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju, Srbiju i Bosnu; ocijenit će vlast kraljevsku, ogledaću preimućva kraljevâ, pa će onda izići na vidjelo, da su naši gospodari, u svojoj pravoj pravotnoj svojini, da su prirodni gospodari, to jest samovladari. Djelu sam dao natpis *Praeliminares notitiae*, jer ne pišem povijes svih zemalja, nego noticije, bilješke, koje će poslužiti za dlogu onomu, koji preduzme da napiše sistematsku historiju«. Iz ovih se riječi Krčelićevih jasno vidi, da se on poglavito trudio oko toga, da dokaže pravo ugarske krune na hrvatske i srpske zemlje, a kad to dokaže, onda prepušta drugome historiju. Znajući ili sluteći da to baš ne će biti svakomu čitatelju pravo, domeće još: »Vidjet ćete, da li sam ja izdao domovine i koje li sam krune podanik, pa i to, da li sam nevjernik svojih kraljeva. Držim, da će nastojanja steći pohvalu, kad se bude vidjelo, da sam u svome

djelu osvijetlio stvari domovine (naše) tako, kako to ne učini još nijedan sin njezin«.

Poslije predgovora nabraja Krčelić svoje izvore (operis fundamenta), a to su napisi i raznovrsne isprave i konačno pisci. Dakako, tu se o kritičnosti, kao primjerice u Luciusa, ni iz daleka ne može govoriti. Ta on i ne zna, šta je to diplomatska i historička kritika, šta više, šta da kažemo za pisca rodom Hrvata, koji se nalazi prinuđenim, da u uvodu zamoli čitatelje svoje, da mu oprostite, što je na više mjesta napisao, da se Sava izlijeva u Dravu! Djelo obuhvata čitavu hrvatsku historiju od najstarijih dana do 1606., i to tako da je samo još vijek Ferdinandov potanje obrađen, dok iz dočnijega vremena napominje tek najznatnije zgone. Podijeljeno je na četiri perioda: prvi obuhvata rimsko doba do VII. vijeka, drugi vladanje hrvatskih narodnih knezova do konca IX. vijeka, treći prošlost hrvatske zemlje za knezova i kraljeva ugarskih do 1526., a četvrti doba kraljeva ugarsko-austrijskih (sub regibus Hungariae austriacis). Kao dodatak prikazuje još Hrvatsku i Slavoniju kake su bile u njegovo doba; tu se govori o civilnoj i vojničkoj Hrvatskoj, o njezinoj državnoj i crkvenoj upravi, o samostanima i duhovnim redovima, o školama, a konačno nalazimo još i geografski opis pojedinih županija, kao što su zagrebačka, križevačka, varaždinska i druge. Dakako, ovaj je dodatak za nas danas najvredniji dio od svega, te nam može poslužiti kao valjan i pouzdan izvor. U historiji samoj upravo je nerazumljiv, kad silom tura naše narodne kraljeve u doba vladanja ugarskih knezova i kraljeva. Prijelaz za Ladislava i Kolomana tumači na osnovu baštinskoga prava kraljice Jelene, odnosno sv. Ladislava, poslije smrti Zvonimirove. Krčelić pored ovih mana piše još i neobično barbarskom i nejasnom latinštinom, kroz što mu djelo još i više gubi na vrijednosti.

Annuae sive historia ab anno inclusive 1748. et subsequis (1767.) ad posteritatis notitiam. Ovo je djelo Krčelić započeo pisati godine 1764., pa prema tome »Annuae« nijesu suvremeno bilježeni anali, već jedino u tri posljednje godine. Djelo je u neku ruku memoar po sadržini svojoj, jer mu je glavna tendencija, da opere pisca pred potomstvom, pa da vide potomci, koliko je slavan sin ovoga naroda nepravedna pretrpio, neka vide kako

je spasonosno djelovao, neka vide koliko se trudio i to poređi na brojenih zapreka i neprilika! Ipak nas se ugodno doimaju ove riječi napisane odmah u početku: »Mi se tužimo na naše prede što su nas svojim nemarom tako zapustili, da moramo učiti njihovu riju njihova vremena iz same predaje; tako se tužimo, a ne da našom marljivošću grijeh otaca svojih okajemo. Ja ću potomcima zauvar zgone ovih godina (1748.—1767.) s vjernošću i cijelom iskrenošću ispriopovijeti. Krčelić pisao je ovo djelo do 1767., pa tako je dakle još naest godina poslije toga živio. U Zagrebu se općenito znalo piše o svojim stvarima, a slutilo se također, da će svi protivnici rđavo proći. Godinu dana prije smrti predao je »Annuu« pod svojim pečatom knjižnici tadanje (pravoslavne akademije, ali uz izričiti uvjet, da se ne smije otvoriti njegove smrti. Kad ga otvoriše upropastiše se od čuda. odsjeka za bogoštovlje i nastavu kod tadanjega hrvatskoga ljevskoga vijeća, Nikola Škrlec, dade rukopis na izvještaj niku grofu Pavlu Festetiću, koji potom pred vijećem otkotrov ovih anala, pogibeljan za odgoj mladeži, pa stoga predlog, da se ova knjiga kao posljednji ostatak Krčelićeve slabosti s pali, ili da se podvrgne skupnoj cenzuri ovoga koji će pohraniti što je vrijedno, a ostalo baciti u vatru. Škrlec riješi stvar drugačije: on dade na dvadeset i dva brisati crnom tintom sve ono, što mu se činilo sabljažljivo buduće naraštaje. Uza sve to dadu se neka od ovih mjesta a sadržaju same poruge i škandalozne anegdote. Krčelić je upleo u svoje pričanje razne obiteljske tajne i privatnih skandala ne štedeći (očito zloradice) nikoga. Inače »Annuu« su dragocjen historički izvor, i nesumnjivo najvrednije Krčelićeve djelo. Za tisak spremio ga je Tade Smičislav, a ga jugoslavenska akademija (Mon. spect. hist. Slav. merid. XXX. Zgrb. 1901.).

Razdijeljeno je po godinama, a ove opet na pojedine odsjeka s nuznaslovima. Najprije se Krčelić obazire na događaje u biskupiji zagrebačkoj nakon smrti biskupa Đure Branjuga (28. aprila 1748.), a onda govori o sjedinjenju Slavonije s Hrvatskom. čemu se od srca raduje, pa prikazuje u kake je snošaje ova zemlja došla i prema Ugarskoj i prema Hrvatskoj, i kako je u njoj uređena uprava. Dok mu se tako pruža prilika da gleda, kako

se jedan dio Hrvatske vraća materi zemlji, dotle mora da konstatuje, kako se velik dio zemljišta i naroda našega izmiče ispod vlasti i domaćih zakona: krajina se naime uređuje po vojničku, a Krčelić je posmatra u toj metamorfozi i pripovijeda, kako se ta stvar postepeno razvijala, kako se naroda dojmila i kake su posljedice tomu bile. Na ovoj strani opet, koja je ostala pod banskom vlašću, bilježi pomno zgođe, u kojima se ogleda snošaj prema Ugarskoj i bečkom dvoru s njegovim centralističkim i apsolutističkim težnjama. S obzirom na sam život Hrvatske, slijedi sve sabore (addenda ex actis regni), koji su bili držani u doba njegovih »*Annua*«, te premda mi imamo ne samo zapisnike, nego i spise tih sabora, ipak nam dobro dolaze mnoge Krčelićeve bilješke, kazujući nam bolje, nego li je gdje drugdje rečeno, odakle je potekla, iz kojih li motiva ova ili ona ustanova saborska. To isto vrijedi i za njegove bilješke za ugarsko-hrvatski sabor toga vremena (1764.), koliko se tiče i hrvatskih posala. Krčelić pomno prati i sve ono, što biva oko ustava hrvatskoga, oko vlade i uprave; spomenuvši kako se dosta rano počelo o tom vijećati, da se vlada kraljevine Hrvatske preinači, bilježi u posljednoj godini svojih »*Annua*« kratkim riječima konačni rezultat sviju vijećanja, to jest uvođenje hrvatskoga kraljevskoga vijeća (*consilium regium croaticum*). Već prije toga kazivao je, kako su hrvatske županije iznova bile uređene poput slavonskih. Ostale oblasti kao sudbene, financijalne, gradske, ostaju kao što su bile, što Krčelić također bilježi. Dalje govori o poreznoj snazi zemlje, o novom načinu konskripcija, urbaru i o bunama seljačkim (*osam »tumulti rusticorum«*), što su s time u vezi. Vrlo velik interes pokazuje za duševne i duhovne potrebe narodne, pa mu je stoga i pripovijedanje o stvarima, što se toga tiču, veoma obilno; tako se osobito raduje školama i boljemu načinu učenja, a naročito ga u velike zanimaju crkveni odnosi. Kako u ono doba još nije bio zakonom zajamčen položaj doseljenih grčkoistočnih Srbâ (Valachi), to mu se pruža više puta prilika, da u tim stvarima iskaže mišljenje svojih suvremenika. On prati i vojevanje Hrvata u sedmogodišnjem ratu (1756.—1763.) navodeći broj vojske i žrtava, što su ih pridonijeli staleži, i pojedine bitke. Konačno valja istaknuti još i to, da su »*Annuae*« najizdašnije vrelo za životopis Krčelićev, a i bolji je u njima s obzirom na hrvatsko-ugarske odnošaje, nego li u ostalim štampanim svojim djelima.

Dok su se Kovačević, Marcelović i Krčelić bavili historijom samo jedne naše biskupije, naime zagrebačke, dotle su u susjednoj Italiji besprimjernom marljivošću i ustrajnošću obradivala i učena Isusovca cjelokupnu našu crkvenu historiju. To su bili Filippo Riceputi, Daniele Farlati i Jacopo Coleti.

Filippo Riceputi rodio se 11. jula 1667. u gradiću Forte te je po dovršenim naukama stupio u red isusovački (1694.). Proboravivši više godina u »Iliriku« kao vojnički svećenik nikitački, povraća se 1720. u Rim, te se odluči, da će napisati crkvenu historiju Balkanskoga poluotoka iliti staroga Ilirika. O toj svojoj izdao je iste godine u Veneciji spis s natpisom: »*Prospectus Illyrici sacri cuius historiam describendam typisque mandanda suscipit P. Fil. Riceputi*«. Za taj ogromni posao pokazao je veliki interes papa Klement XI. (1700.—1721.), Inocent XIII. (1721. do 1724.) i Benedikt XIII. (1724.—1730.), pače kao pomagali su mu mladoga Isusovca Danijela Farlatija. Punih dvadeset godina radila su njih dvojica zajedno s rijetkom ustrajnošću sabravši preko trista svezaka historijske grade. No Riceputi nadočeka djela, jer je umro još prije nego li je izišla prva njegova truda dne 5. oktobra 1742. u Ceseni. Rad je tada nastavio sam Daniele Farlati. Rodio se 22. februara 1690. u mjestu San Daniele u Furlaniji; prve škole izučio je u Gorici (Görz) te stupio potom 1707. u Bologni u isusovački red i nastavio nauku u Padovi i Rimu. Godine 1722. bješe poslan u Padovu, da pomaže Riceputiju, pa tako ostade do kraja svoga života kod izradivanja djela »*Illyricum sacrum*«. Ipak nije ga svega napisao izdao, već samo prvih pet knjiga, jer ga u tom spriječi smrtna bolest. Umr'o je 25. aprila 1773. u Padovi. Tada preuze dalji posao pomagali njegov Jacopo Coleti, koji je rođen 2. maja 1734. u Veneciji, a stupio u red isusovački 1752., te nauke izučio u Padovi; umro je 15. augusta 1827. u Veneciji.

Ogromno djelo »*Illyricum sacrum*« ide u red najodličnijih produkata ukupne svjetske historiografije, a navlaš crkvene. Vrjednost njegova ne leži toliko u obradbi samoj, koliko u tome što je u njemu sabrano golemo mnoštvo izvora (isprava, spisa i pisaca) ne samo za crkvenu, nego i za političku historiju balkanskoga poluotoka, a naročito Dalmacije, i to od najstarijih vre-

mena sve do XVIII. vijeka, a od kojih se danas mnogo njih već izgubilo. Djelo se dijeli na o s a m svezaka (volumina), a sadržaje u sebi ovu građu. Svezak I. (Venecija 1751.) i II. (1753.) obrađuje historiju stare rimske Salone do propasti, III. (1765.) nadbiskupiju spljetsku, IV. (1769.) sufragane biskupije spljetske: Belgrad, Skradin, Bosnu, Krbavu, Modruše, Senj, Otočac, Duvno, Makarsku, Nin, Hvar, Knin, Trogir i Šibenik; V. (1775.) Zadar i njegove sufragane Osor, Rab i Krk, Sisak i Zagreb;¹ VI. (1800.) Dubrovnik i njegove sufragane Trebinje, Mrkan, Zahum, Ston, Korčula, pa Risan i Kotor; VII. (1817.) Duklju, Bar, Drač i ostale albanske biskupije, i Srijem; VIII. (1819.) Biskupije u Srbiji i Bugarskoj (Skoplje, Peć, Sofija, Ohrid, Trnova i druge). Coleti napisao je još i IX. svezak, u kojem su se nalazili dodaci i isprave cijelom djelu, a izdao ih tek nedavno F r a n o B u l i ć kao »*Supplemento*« svome *Bullettinu* (1902.—1909.) s natpisom: »*Accessiones et correctiones all'Illyricum sacrum*« del P. D. Farlati di P. G. Coleti. Spalato 1909.«, čime je zadužio čitav naučni svijet.

Međutim razviše djelatnost svoju na historijskom polju i neki učeni hrvatski i mađarski Isusovci. Prvi je **Franjo Žaver Pejascsevich** (barun Virovitički); rodio se u Osijeku 15. jula 1713., te je još kao mladić ušao u red isusovački (1728.), stekavši konačno doktorat filozofije i teologije. Poslije dovršenih studija bješe kroz mnogo godina profesor, tako u ugarskoj Trnavi (Nagy-Szombat) iz etike, a u Zagrebu iz filozofije (kroz tri godine), u Ljubljani, Lincu i Beču iz kazuistike, u Graeu iz kanonskogā prava i dogmatike. Bješe i rektor isusovačkih škola u Zagrebu, Pečuhu i Požegi, a po dokinuću reda postade opat (s infulom) u Petrovaradinu; umr'o je 7. oktobra 1781. u Požegi. Pejascsevich bješe vrlo plodan pisac, naročito teoloških rasprava, no napisao je i jedno historičko djelo, koje se odlikuje nekim bistrijim pogledima. To je »*Historia Serviae seu colloquii XIII. de statu regni et religionis Serviae, ab exordio ad finem, sive a saeculo VII. ad XV.*«, koja je štampom izašla po njegovoj smrti u Kaloči 1799. U tom se djelu u formi dijaloga među jednim Srbinom i Bugarinom raspravlja o sredovječnoj historiji Srbije i Bosne, pa i Hrvatske.

¹ Ovaj je svezak napisao još sam Farlati; no izdao ga je Coleti; u uvodu napisao je i životopis Farlatov.

Pored Pejacsevicha ističu se Pray i Katona. **Gjuro Pray** rodio se 11. januara 1723. u Ersekujváru; već od mladosti živio je u Požunu, gdje je svršio gimnaziju, a onda stupio u red isusovački. Od 1740. do 1742. boravio je u Beču i položio ispita a potom obašao je razne gradove u Ugarskoj kao profesor. Najvažniji je boravak njegov u Trnavi, gdje se pod uputom Isusovca Nikole Schmidta obrazovao kao historik. G. 1754. bi zaređen. Našto ga pozvaše u bečki Theresianum. Poslije ga pozvaše na sveučilište u Trnavu, a kad 1777. premjestiše sveučilište u Budim, pođe i on tamo i postade bibliotekarom, u kojem svojstvo ostade i onda, kad je isto sveučilište preneseno u Peštu. No 18. augusta 1790. imenova ga kralj Leopold II. kanonikom velike varadinskim sa željom, da se isključivo posveti naukama, a s dopuštenjem, da smije živjeti u Pešti. Ondje i umre 23. septembra 1801. Pray je napisao mnoge historijske rasprave od velike vrijednosti, a pored toga izdao je i važno djelo po hrvatsku historiju: *Annales regum Hungariae* od 997. do 1564. u pet svezaka, u Beču 1764.—1770. Pray se ističe naročito poznavanjem raznih arhiva bečkih i ugarskih, iz kojih je iznio u svojem djelu mnoge brojne isprave. Napisao je i raspravu o prioratu vranskom (*»Disertatio historico-critica de prioratu Auranae«*, u Beču 1773.) i objelodanio važnu zbirku pisana u tri knjige s natpisom *»Epistolae procerum regni Hungariae«* (Požun 1806.).

Stjepan Katona rodio se u Boliku (u nógradskoj županiji) 13. decembra 1732. Škole izučio je u Jegru i Ostrogonu, te je potom 1750. stupio u isusovački red. G. 1765. postade profesor na trnavskom sveučilištu, a po dokinuću reda ostade svećenik i profesor u sveučilištu u Budimu; postavši još 1794. kanonikom kaločkim, umre 19. augusta 1811. Katona izradio je najvažnije djelo starije ugarske historiografije, koje je i od goleme vrijednosti i po hrvatsku historiju, jer je u njemu sabrana sva sila isprava i spisa, dakle izvora za nju. Djelu je naslov: *»Historia critica regni Hungariae«*, a izlazilo je od 1778. do 1817. u četrdeset i dvije omašne knjige. Razdijeljeno je ovako: *Stirps Arpadiana* (1000.—1301.) vol. I.—VII.; *Stirps mixta* (1301.—1526.) vol. VIII.—XIX.; *Stirps Habsburgica* (1526.—1810.) vol. XX.—XLII.

Istodobno s Pejacsevichem, Prayem i Katonom radio je Srbin Jovan Rajić.¹ Rodio se u Srijemskim Karlovcima 11. novembra 1726. od siromašnih roditelja. Osnovne je škole izučio u rodnom mjestu, a 1744. pošao je u Komoran u latinsku isusovačku gimnaziju, gdje ostade kroz četiri godine. No pobojavši se, da će se morati pokatoličiti, prešao je 1748. u protestantsku gimnaziju u Sopron, koju svrši 1752. Da bi se usavršio u naukama, ode u Rusiju; 1753. došao je u Kijev, gdje ostade do 1756. učeći teologiju, a onda ode u Moskvu i Smolensk. Slijedeće godine 1757. vrati se u Karlovec, no ne dobivši profesorskoga mjesta, ode opet natrag u Rusiju, ali je ubrzo ostavi i ode preko Carigrada u Svetu Goru u manastir Hilendar. Ostavši ondje kroz nekoliko mjeseci vrati se preko Makedonije i Srbije u Karlovec, gdje dobije 1759. mjesto profesora iz geografije i retorike. Iza tri godine ode u Temešvar i Novi Sad, a onda se 1771. zakaluderi u manastiru Kovilju, kome bude naskoro postavljen arhimandritom. Otada dalje živi on mirno u tom manastiru baveći se knjigom, a naročito historijom. Umr'o je 11. decembra 1801. Jovan Rajić bješe vrlo plodan pisac ne samo historijskih djela, nego i teoloških pa i beletrističkih. Još u svojim mladim godinama, Rajić se zanimao za srpsku historiju, a kad je 1758. bio u manastiru Hilendaru, tražio je stare srpske ljetopise i isprave, i koliko je mogao, ispisivao iz njih. Pored toga učinio je velike ispise iz historije poznatoga grofa Đorđa Brankovića (* 1645. † 1711.),² koja se i danas još nalazi u rukopisu u metropolitanskoj biblioteci u Sr. Karlovcima, a naročito je zavolio djelo Orbinijevo, i to prema ruskom prijevodu,³ te sva ostala do tada štampom objelodanjena hrvatska i ugarska historijska djela. Tako dakle nastade njegovo djelo: „*Исторія разныхъ Славенскихъ народовъ, найнече Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ, изъ тѣхъ забвенія изятая и во свѣтъ историческій произведенная Иоанномъ Раичемъ*“, od koje izidoše prve tri knjige u Beču 1794. a četvrta 1795. Ogromno ovo djelo (ima ga do 2000 strana)

¹ Руварац Димитрије: Архимандрит Јован Рајић (1726.—1801). Срем. Карловци 1902. Скерлић: Српска књижевност у XVIII. веку. Београд 1909., 293.—329.

² Гл. о том исписиву студију Радоних: гроф Ђорђе Бранковић и његово време. Београд 1911., 617.—731.

³ Гл. горе стр. 43. ове књиге.

ima pored sve svoje nekritičnosti i nepotpunosti i dobrih osobina. Ono je upravo prvo veliko sistematsko djelo, u kojem je obuhvaćena cjelokupna prošlost srpskoga naroda, i to uporedo s historijom susjednih Hrvata i Bugara. Zatim ima kod Rajića u kljuci i novijih shvatanja historije, izvjesnih »istoričeskih ideja«; on napušta staru tradiciju, da se u historiji počinje crkvenom prošlošću, pa mjesto toga govori o ranijoj sudbini Slavena, tumači postanje monarhije i republike, raspravlja o historijskim zakonima, ima izvjesno organsko shvatanje ljudskoga društva i nastoji, da dađe historiji svojoj naučni karakter. Rajićeva glavna i temeljna ideja pak jeste patriotizam, jer mu je cilj: »Serbski narod po dostojaniju i priličju perom opisav u krateje proslaviti i iz tmi zabvenija vo svjet historičeski priveriti«. Stoga on brani Srbe u svim prilikama, redovno ih veliča, hoće da im iznese njihovu slavnu prošlost i da im ulije historijski ponos i nacionalnu svijest. Njegova historija stoga nije nauka, no lijepa, utješna i obrabrujuća slava narodne prošlosti, koja narodu treba da dađe snage za borbe u svakidašnjosti i nade za budućnost, pa zato i jeste vrijedila kod Srba sve do polovice XIX. vijeka kao uzorno djelo, a znatno se doimalo i Hrvata, naročito u ilirsko doba. G. 1823. izišlo je u Budimu drugo izdanje, a nema sumnje, da bi ih doživjelo i više, da nije napisana onako teškim, a ne rijetko upravo nerazumljivim »rusko-slavjanskim« jezikom.

Rajićev vršnjak bješe Josip Mikoczy.¹ Rodio se krajem februara 1734. u Zagrebu (kršten je 2. marta u župnoj crkvi sv. Marije) od uglednih građanskih roditelja sa Dolca. Prve je škole polazio kod zagrebačkih Isusovaca, a onda je 1751. stupio u njihov red. G. 1763. i 1765. nalazio se u Trnavi kao profesor na tamošnjem sveučilištu, a po ukinuću reda vratio se u Hrvatsku, te postao gimnazijskim profesorom pjesništva i grčkoga jezika u Zagrebu. Od g. 1792. dalje do 1798. bio je akademički knjižničar; umro je naglom smrću 22. marta 1800. u Zagrebu, te bi sahranjen u crkvi sv. Marije. Pored teoloških nekih studija, Mikoczy bavio se poglavito hrvatskom historijom. Proučivši temeljito sve do onda štampom objelodanjene pisce i izvore, on se uze spremati na pisanje jednoga djela o hrvatskoj historiji

¹ Gl. o njemu Kukuljević Arkiv XI. pg. VII.—XIV. i Barlé: Nešto o životu Josipa Mikoczija. »Prosvjeta« XV. (1907.), 318—319.

za doba narodne dinastije. To je najvažnije djelo čitave starije hrvatske historiografije, a izdano bje poslije njegove smrti god. 1806. u Budimu, po svoj prilici na trošak nekih zagrebačkih njegovih prijatelja. Naslov mu je: »*Otiorum Croatiae liber unus*«, u kojem se kritički pretresuju neka pitanja iz historije hrvatske prije godine 1102.; ono dakle nije sistematska historija čitavog onog doba. Ta su pitanja razvrstana u ovih šest poglavja: I. De regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae initiis, divisione hodiernisque possessoribus. II. De veteribus provinciarum a Croatis occupatarum praecipuorumque populorum nominibus horumque positione: de illarum item possessoribus ac sorte ad Croatarum usque adventum. III. De Croatarum nomine; antiquioribus recentioribusque sedibus. IV. De linguis Illyrica et Pannonica (sv. Ćiril i Metod); Slavicae item divisione, litterarumque formis. V. De Croatarum rebus a Caroli Magni imperio usque ad Croatiam Hungariae regno adiunctam (obrađuje samo franačko doba do Braslava, a onda odmah prelazi na sv. Ladislava, odnosno na pitanje, »*quo iure*« Croatiae regnum accepit). VI. De politia his in regionibus cum ante, tum post Croatarum adventum usque ad S. Ladislaum usitata (poglavito pitanja iz nutarnjega državopravnoga života stare hrvatske države). Pored ovoga djela, koje i danas još zavrjeđuje punu pažnju svakoga historika našega, Mikoczy napisao je i historiju banova hrvatskih do XV. vijeka. Prvi dio do početka XIV. vijeka štampao je Kukuljević u XI. knjigi »*Arkiva*« (1—206) s natpisom: »*Josephi Mikoczy Banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae ad saeculum XIV. usque perducta series*«, dok se drugi »*De banis regni Croatiae saeculi XIV. et XV. notata varia*« još i danas nalazi u rukopisu kod jugoslavenske akademije. Ovo je vrijedno djelo, koje daleko nadmašuje kritičnošću sva starija (kao Ritterovu »*Banologiju*«), sagrađeno ne samo na osnovu štampane grade, već i na arkivalnom blagu, pa stoga je i danas od važnosti. Mikoczy napisao je još: »*Lexicon historicum et topographicum*«, »*Observationes quaedam ad diplomata edita saec. XIII. in favorem ecclesiae Zagrabienensis*«, i »*Geographica descriptio regni Croatiae et Slavoniae*«, koja se sva nalaze u rukopisu u arhivu jugoslavenske akademije, a vrlo su znatne naučne vrijednosti. Treba uopće istaknuti, da je Mikoczy pored Lucija prvi naš pravinaučni radnik na polju historiografije.

Usporedo s Jovanom Rajićem i Josipom Mikoczyjem za bavio se našom prošlošću ugarski Nijemac i protestant Johann Christian Engel.¹ Rodio se 17. oktobra 1770. u gradiću Lőfse (u njem. Leutschau, slov. Levoča) u szepeškoj županiji (Zips), gdje je i dovršio tamošnju protestantsku gimnaziju, a onda je pošao u Požun u licej. God. 1788. došao je u Göttingen u sveučilište gdje je slušao filozofiju kod Federa, klasičnu filologiju kod Heynea, historiju, statistiku i državne znanosti kod Schlözera a diplomatiku (i paleografiju) kod Gatterera, dok je privatno učio još i grčki kod Heerena. Sam pak naučio je francuski, talijanski i engleski, dok su mu njemački, mađarski i slovenski jezik bili poznati iz rodnoga kraja. Po syršepim naukama postade činovnikom kod erdeljske dvorske kancelarije u Beču (1791.). te bi odlikaovan već 1792. ugarskim plemstvom od kralja Franje. Pored ove službe on se vazda bavio i naukom, naročito historijom, tako da ga je više učenih društava (göttinško, praško i münchensko) izabralo svojim članom. Umro je 20. marta 1814. u Beču. Pored mnogobrojnih rasprava, što ih je napisao u Schediusovoj »Zeitschrift von und für Ungarn« (I.—VI. 1802. do 1804.), naročito se ističe djelo: *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, što je izišlo u Halle između 1797. i 1804. u četiri sveska, kao dio zbirke *Allgemeine Welthistorie* (XLIX. 1—4). Drugi svezak ima naslov: *Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien nebst einigen ungedruckten Denkmälern ungarischer Geschichte* (Halle 1798.), a treća: *Geschichte von Servien und Bosnien* (Halle 1801.). Samo djelo Engelovo o hrvatskoj historiji kao takovoj, premda ima tamo amo po gdjekoju važniju napomenu, u glavnom nema veće vrijednosti, no zato nam i danas još služe kao izvori prve ruke njegovi obilni i opsežni statistički i geografski podaci o Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji i našem Primorju (tada »ungarskom«) krajem XVIII. vijeka, a isto tako od važnosti su i oni literarni podaci, što ih je Engel skupio o hrvatskoj historiografiji. Za srpsku i bosansku historiju, glavni su mu izvori Pejacsevich i Rajić, koga upravo na mnogo mjesta naprosto ispisuje. Konačno izdao je Engel još jedno važno djelo, jedinstveno svoje vrste sve

¹ Gl. Szinnyei: Magyar irók élete és munkái. Vol. II. 1311.—1315. (Bdpest 1893.).

do danäs; to je njegova: *Geschichte des Freistaates Ragusa* (Beč 1807.), koju je tu skoro izdao u srpskom prijevodu Ivan Stojanović poprativši je nekim dobrim bilješkama i dopunama s natpisom: *Povijest dubrovačke republike* (Dubrovnik 1903.; Srpska dubrovačka biblioteka br. 1.). Engelov rad zaslužuje neke izvjesne pažnje još i danäs, a svakako stoji na razmeđu stare i moderne historiografije.

No kud i kamo je važniji po razvitak ne samö hrvatske, nego i cjelokupne slavenske historiografije, rad i djelovanje Engelova zemljaka, slavnoga Pavla Josipa Šafarika.

Pavao Josip Šafarik sin je slovačkoga naroda, koji prestaje da živi samostalnim narodnim životom već g. 907. raspadom velike moravske države i dolaskom Mađžara. Nema sumnje da bi već ođavna bili pomadžareni, da je stara Ugarska bila nekoć nacionalna mađžarska država, pa tako dočekaše Slováci s početkom XIX. vijeka i ideju u narodnosti sačuvavši iz devetstogodišnje prošlosti samo jezik i ime. Međutim uzeše Mađžari s početkom XIX. vijeka navaljivali na Slovake s velikom žestinom nastojeći, da ih pretope u sebe, pa tako je sasvim prirodno, da su gonjeni Slovaci stali tražiti utjehe i nade u slavenskoj ideji, kojoj su pravi osnivači upravo oni, a na čelu im Jan Kollár kao pjesnik, a Pavao Josip Šafarik kao naučenjak.¹

Šafarik rodio se u malom slovačkom selu Kóbeljarovu (njem. Schwarz Seifen, mađž. Fekete Patak) u gömörskoj županiji, nedaleko izvora rijeke Šajo, na podnožju Karpata, a od oca protestantskoga pastora, dne 13. maja 1795.; podrijetlom bila je porodica njegova iz Češke. Mati mu Katarina umrla je je još 1812., pa je sva briga oko njegova odgoja pala na oca. Čitati i pisati naučio je kod kuće, a onda pođe u škole; najprije u obližnju Rožnjaru u gimnaziju (1805.), a potom u Dopšinu (1808.), gdje je svršio tadanjih šest razreda. U gimnaziji naučio je Šafarik odlično latinski pored njemačkoga i mađžarskoga; a onda pođe na jesen 1810. u Kežmark, na podnožju Visoke Tatre, da na tamošnjem liceju uči teologiju, filozofiju

¹ O Šafariku gl. Činža M. Toših: *Исторія Јубенѣ Шафарика*. (Петрушић Мат. Слбл. 186, 197—202. *Napose Novi Sad* 1900. — *Jičeček*: P. J. Šafarik mezi Jihoslováni: Praha 1895. (Ošveta 1895.). — *Murko*: *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhm. Romantik*. Graz 1897.

i ius hungaricum. Tamo je ostao sve do g. 1814., kad je s odličnim uspjehom svršio licej. Potom se zaputi u Jenu na univerzitet (u jesen 1815.). U to je doba Njemačka bila puna radosti i slave poradi skršene prevlasti Napoleonove; ta se radošć ogleдалa i u literaturi i u nauci sa svoga patriotizma u čubn romantičke škole. Ove romantičke ideje zaokupile su i Šafarika i sav njegov rad, pa kao što se tad rodi u Nijemaca ideja p a n g e r m a n s t v a, tako se razbudi u Šafarika p a n s l a v i z a m. naimе težnja da probudi mali svoj narod uz pomoć opće slave i snage slavenske. U Jeni ostao je Šafarik od oktobra 1815. do maja 1817. slušajući naročito predavanja iz filologije i histo-rije, a živeći kraj toga u velikom siromaštvu i bijedi, tako da je omršavio kao prut. Iz Jene pošao je u Halle, a onda u Leipzig i P r a g, gdje se upoznao s »patrijarom« slavistike Dobrovskim, pa s Jungmanom i Hankom. Na početku juna nalazio se u Požunu. te je odsjeo kod Palackoga, koji je ondje bio učiteljem u konviktu barona Jesenaka. Tom se prilikom sprijateljše oba ova glavna češka naučenjaka za sav svoj vijek. Daskora postade u Požunu i Šafarik privatnim učiteljem. u plemića Kubinyja. Tada je naučio francuski i engleski, a odlazeći često u susjedni Beč. upoznade se i sa Slovencem Kopitarom.

Medutim bi raspisan natječaj za profesora u srpskoj gimnaziji u Novom Sadu. Šafarik kompetuje i bude u maju 1819. izabran. Mjesto svoje nastupio je u oktobru iste godine; danju zadovoljavao je svojim zvaničnim dužnostima, a noću radio bi obično na književnom svom radu obilazeći još marljivo za slobodna vremena susjedne biblioteke i manastire. G. 1822. oženio se iz Požuna nekom Slovakinjom. No rad Šafarikov postade ubrzo zazoran budnim Mađžarima, pa su stoga stali nastojati, da ga maknu iz Novoga Sada, ali im to nije uspjelo. Jedino mu direktorstvo, kroz što mu se umanji prihod, pa tako je kroz svoj život bio u finansijskim poteškoćama zarad kupovanja knjiga, pa zbog bolesti i slučajeva smrti u porodici. Zato Šafarik sam da radi oko toga, da ostavi Novi Sad i da stane bolje mjesto. U oktobru 1832. obrati se na Palackoga, da mu nešto pribavi u Pragu, našto se njegovi praški prijatelji skupe i odluče, da će ga sami uzdržavati, dok se što god za nj ne nađe. ali uz uvjet, da piše samo češkim jezikom. Šafarik to prihvati, pa tako ostavi na proljeće 1833. novosadsku profesuru.

te se preseli u Prag; sobom je ponio samo rede knjige i rukopise, što je bilo teško 11 centi i 27 funti.

S preseljenjem njegovim u Prag, začinje za nj i novo doba. Tada mu je bilo 38 godina. Otada se sav posvetio književnom radu, ali se podjednako imao da bori i sa životnim neprilikama. Radio je neumorno na bojazan svojih prijatelja, koji su ga morali silom odvlačiti na šetnju. U Pragu upoznao se Šafarik s bogatim Rusom historikom P o g o d i n o m, koji ga je ispomagao novcem i nagovarao da ide u Moskvu za profesora na univerzitet, ali Šafarik ne htjede. Pogodin je platio i troškove oko izdanja »*Slovan-skih starožitnosti* (1837.). Uto se isprazni mjesto književnoga cenzora u Pragu, koje je dobio Šafarik na preporuku Palackovu, a onda postade 1841. izvanrednim kustosom praške sveučilišne biblioteke s 800 fr. plaće. God. 1848. dao se i Šafarik na politiku, te je bio u vrijeme praškoga slavenskoga kongresa predsjednik češko-slovačke sekcije, pače on je otvorio i sam kongres sjajnim govorom. Kako je poznato, Šafarik bijaše oduševljeni prijatelj naših Ilira, te je lično poznao Gaja i Jelačića. Još u aprilu 1848. postao je bibliotekarom praškoga sveučilišta, no ponudenu mu katedru slavistike u Pragu odbio je dva puta (1848. i 1852.), jer se smatrao već prestarim. I odista, poslije 1850. Šafarika su neprestano mučile bolest i razne obiteljske brige. U toj teškoj nevolji baci se 1860. s velikoga mosta u Vltavu, no ipak ga spasoše, ali samo tijelo njegovo, jer mu je duh potpuno klonuo. Odmah potom bi umirovljen kao bibliotekar (30. septembra 1860.); umr'o je 26. juna 1861. Na grobnoj mu ploči kod Žiškova, na onamošnjem protestantskom groblju, urezane su ove riječi: **Въ краснѣмъ мѣста сего въспиталъ се иехъ утѣхъ юности својеиѣ,** riječi koje u veličajnoj prostoti kazuju svu veličinu mučenika nauke slavenske, čije će ime vječito živjeti.

U historiji slavenske filologije zaprema Šafarik jedno od najuglednijih mjesta, jer je bio jedan od njenih osnivača pored Duricha, Dobrovskoga i Kopitara. Prije Šafarika nije ni bilo u pravom značenju slavenske filologije, poslije njega ona je bila možna, jer joj je on utr'o stazu. Već to je dovoljna zasluga njegova, da mu ime ostane vječno u analima njezinim. Šafarik je dašto, u slavenskoj filologiji s a m o u k, jer je nije imao od koga da nauči. Još u Kežmarku naučio je hrvatski (srpski) i rusinski, a docnije i sve ostale slavenske jezike.

Već kao dak u Jeni zamislio je napisati historiju slavenske literature, a došavši u Novi Sad stao se tim djelom intenzivno baviti kroz više godina skupljajući gradju. Na početku 1825. bješe gotov s rukopisom, pa je potom dao djelo u štampu u Budimu. I tako je u martu 1826. izišlo njegovo prvo naučno djelo s natpisom: »*Geschichte der slavischen Sprache und Litteratur nach allen Mundarten*«. Knjiga ima opsežan uvod (= Prolegomena), u kome je izneseno sve, što se onda znalo o podrijetlu, domovini i historiji starih Slavena, zatim o vjeri, običajima, kulturi i jeziku njihovu. Nasuprot ovoj slici ima druga: stanje Slavena u njegovu doba (1825.), slavenski jezici u početku XIX. vijeka i karakter nove slavenske kulture u općim potezima. Konačno ima pregled svega onoga, što pomaže razviku slavenske literature, kao što su različne naučne ustanove: biblioteke, učena društva, akademije, muzeji, godišnjaci, časopisi i novine, i konačno štamparije. Knjiga je sva podijeljena na dva dijela prema razdiobi slavenskih plemena i jezika po Dobrovskom. U prvi dio idu jugo-istočni, a u drugi sjevero-zapadni Slaveni. U prvom dijelu a na prvom mjestu, čini povesti odsjek »Historija crkvenoga staroslavenskoga jezika i njegove literature«; iz karakteristike crkvenoslavenskoga jezika, u kojoj Šafarik oštroumno ističe, da na nj treba da gleda svaki slavista kao »na piramidu jezikovne tvorbe njegovih predaka«, toliko potrebna i neophodna pri izučavanju ostalih dijalekata, prelazi on na historiju slavenskih apstola Cirila i Metoda. U zasebnom je članku riječ o odnosima staroslovenskog crkvenog jezika spram ostalih slavenskih, a u posebnom opet iznesena je sudbina istoga staroslovenskoga jezika u narodâ, kojima je on obredni jezik (crkveno-liturgički); konačno dodan je i pregled znatnijih spomenika pisanih tim jezikom. Drugi odsjek sadržava historiju ruskoga jezika i literature, a u trećem i četvrtom iznesena je historija hrvatske i srpske literature, i to najprije: »*Geschichte der Sprache und Litteratur der Slavoserben griechischen Ritus*«, a onda »*Geschichte der Sprache und Litteratur der Katholischen Slavoserben (Dalmatier, Bosnier, Slavonier) und Kroaten*«. Prema tome vidimo, da Šafarik nije dijelio Hrvate od Srba po vjeri, već po dijalektu i azbuci. Tako je radio još Dobrovski uzimajući kao Hrvate samo kajkavce te stavljajući ih stoga u jednu skupinu sa Slovincima.

Ovöm je hrvatskom i srpskom odsjeku dodatio i nešto o B u g a r i m a, o kojimä se tada nije znalo gotovo ništa; Šafarik ih sam smatra za jedino s r p s k o pleme. Peti jugoslavenski odsjek čine V i n d i (Slovenci). Drugi dio ovoga djela obuhvata četiri odsjeka: češki, slovački, poljski i lužičko-srpski s poljskih. Ovo djelo Šafarikovo obuhvata ne samo literaturu i jezikoslovnu historiju svih Slavena, nego još i etnografiju i političku historiju. Dojmlö se snažno ne samo slavenskoga svijeta, već i čitave obrazovane Evrope. Naročito se dojmlö Hrvata i Srba onoga vremena. To nam je zabilježio Ā i r k o B o g o v i ć («Kolo» 1853.) ovim riječima: »Taj otpör (t. j. hrvatski protiv Madžara) bi također silno potaknut glasovitim djelom P. J. Šafarika »Geschichte der slavischen Sprache und Litteratur«, i još nekim djelima u ono vrijeme izišavšima; istina bog njemački, no ipak skroz i skroz u slavenskom duhu pisanim knjižicama, koje bi se, jedva izišavše odmah razgrabile i čitale. Sve je to skupa imlogö k tomu doprinijelo, da se prokrči onaj put, kojim su odmah zatim (t. j. 1835.) krepko udarili mladi naši književnici.

Brzo poslije ovoga djela, izdade Šafarik novo: »Über die Abkunft der Slaven nach Lorenz Surowiecki« (u Pešti 1828.), u kojem pokušä da nadoptni istovetnu studiju Poljaka Surowieckoga (od 1824.). Temeljna mu je misao, da su Slaveni porod Germana, Kelta, Italika, Helena i Tračana a u t o l t o n i u Evropi, dakle da su s t a r i I l i r i b i l i S l ä v e n i. Tude on ubraja Herodotove Neure i Budine među Slavene, a inače još pravi golemih etimoloških pogriješaka; tako mu Ravena dolazi od ravan; Pad od padati, Timavus od tmavy, a Istria mu je ostrovo. Docnije je međutim uvidio ovu svoju zabludu, pa je se odrekao. Uza sve to ima još i danas ljudi diletanata, koji vole tratiti vrijeme takim agrarijama.

Nekoliko godina potom ugledä svjetlost najglasovitije djelo Šafarikovo: *Slovanske starožilnosti* (u Prahu 1837.), još i danäs slavno i vrijedno, da se čita. Podijeljeno je na dva dijela; prvi obrađuje pitanje, jesu li Slaveni davni ili novi d o s e l j e n i c i u Evropi, na koje Šafarik odgovara, da su davni doseljenici. Opća su mu imena za Slavene u davnini: S r b i (Plinije ima Serbi, Ptolomej Σῆρβοι i Σίρβοι), onda V e n e d i ili V e n e t i (Plinij Venedi; Tacit Veneti; Ptolomej Οὐσβεῖται Tabula Peutinger. Venedi, Jordanes Vēnēthī); prvo mu je ime (Srbi) do-

maće, dakle slavensko, a drugo strano, dano od susjednih Nijemaca. Drugi dio obraduje najstariju historiju slavenskih naroda govori o širenju Slavena na Balkanskom poluotoku od Atiline dalje (453.) a onda napose o svakom slavenskom narodu: tako i o Hrvatima do kraja IX. vijeka. Šafarik kuša da odredi neka stara geografska imena, od čega mnogo još i danas vrijedi u nauci. Uopće u tom djelu ima doduše u detaljima mnogo pogriješaka, ali u cjelini ono je i danas još vrlo pouzdano. Izišlo je po njegovoj smrti u drugom izdanju s nekim ispravcima (u Pragu 1862.), a još 1843. i 1844. u njemačkom prijevodu (prema prvom izdanju). Hrvatski historik kad se služi tim djelom Šafarikovim, treba vazda da upotrebljuje drugo češko izdanje, a nipošto njemački prijevod.

Šafarik napisao je još i mnogo drugih spisa, među kojima se naročito ističu još: *Slovanský narodopis* (u Pragu 1842., drugo izdanje 1843.); to je statistika i etnografija Slavena u XIX. vijeku, kojoj je dodana i geografska karta. Danas je dakako bez veće važnosti, no u ono doba našla je oduševljeni odziv. Za nas je i danas još od važnosti djelce: »*Über den Ursprung und die Heimath des Glagolismus*« (u Pragu 1858.), u kojoj je dokazano, da je glagolica starija od ćirilice, što se danas uopće smatra riješenim pitanjem u slavistici.

Na Šafarikov rad nadovezuje se u neku ruku i rad naših preporoditelja.¹ Već je sam voda ilirskoga pokreta Ljudevit Gaj (* 1809. † 1872.) još za dakovanja svoga pomišljao na to, kako bi izradio na njemačkom (docnije hrvatskom) jeziku jednu historiju hrvatsku u formi kronike, pak je u tu svrhu uzeo sabirati i građu u Gracu i Pešti. Čini se da je od te građe, pa i neke nove, docnije kao zreo čovjek sastavio hrvatsko djelo u dva sveska (u rukopisu) s natpisom: »*Dogodovština Velike Ilirije*«, te za štampanje njezino dobio i privolju (»imprimatur«) bečke vlade 27. januara 1846. Ipak ono nije nikad štampano, već ostade u rukopisu sve do danas (u kr. sveučilišnoj biblioteci), a i ostao jer je bez ikake vrijednosti: to je ljetopis naše prošlosti od najstarijih vremena do XIX. vijeka učinjen po uzoru Ritter-Vitezovićeve »Kronike«. Mnogo je važniji rad, što ga je objelo-

¹ Gl. Rački: *Nacrt hrvatske historiografije od 1835. do 1885.* Rad jugosl. akad., knj. 80. (Zagreb 1885.).

objelodanio Ivan Švear.¹ On se rodio 12. maja 1775. u Ivanić Gradu od oca krojača. God. 1786. došao je u zagrebačku gimnaziju, a onda u bogosloviju, pa je 1798. postao kapelanom najprije u Bedenici, a onda u Virju, a 1813. katehetom u gimnaziji u Požegi. Poslije tri godine, 1816., postao je župnikom u Sesvetama (kod Požege), gdje ostade do smrti 12. septembra 1839. Švear napisao je veliko djelo »*Ogledalo Ilirijuma*« odštampano u Zagrebu 1839. do 1842. Prva tri sveska obrađuju staru historiju do 1114. (to jest do smrti Kolomanove) i to tako, kao da su Iliri autohtoni, a južni Slaveni njihovi potomci. Četvrti svezak, koji ide od 1114. do 1790. mnogo je bolji, te se mjestimice može i danas upotrebiti, jer se Švear služio nekim požeškim samostanskim ljetopisima (za XVII. i XVIII. vijek), koji su danas propali (od požara). No glavna je važnost Švearova djela u tom, što je ono prva historija pisana hrvatskim jezikom. To je znao i sam autor, pa je stoga i zaključio svoje djelo (IV., 543—544) ovim riječima: »Dovršujem moju dogodovštinu, koju na poštenje, slavu i diku naroda moga Ilirskoga zatim Slovinskoga, a najposlije Hrvatskoga i Srbskoga zvanoga, kroz četiri godine i što više jest tako sam vručoželjno pisao, da sam od čitanja različitih knjiga, od mlogoga i sveudiljnoga noćom i danjom pisanja najposlije obolio i tako oslabio, da jedva pisati mogu... U ostalom narode moj Ilirski, veselim se, da sam ti što god u narodnom našem Ilirskom t. j. Hrvatskom jeziku ostavio, veselim se, velim, stim više, što sam prvi, premda slabim i neumješnim perom, u materinskom našem jeziku našu dogodovštinu kušao pisati.«²

Šveara je u svakom pravcu kud i kamo natkrilio utemeljitelj moderne hrvatske historiografije Ivan Kukuljević Sakcinski.³ Ivan Kukuljević potječe od stare hrvatske plemićke porodice senjske, a podrijetlom iz Dalmacije. Otac njegov Antun bijaše odličan čovjek i rodoljub u doba ilirskoga preporoda, ne samo kao

¹ Deželić: Ivan Švear. »Nar. Nov.« 1858. br. 231.

² Rukopisno djelo o hrvatskoj historiji (Dogodovština Ilirije) ostalo nam je iz god. 1846. još od Dragutina Seljana, a čuva se danas u »Matici Hrvatskoj«. Razumije se, ono nema nikake vrijednosti.

³ Smičiklas: Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. Rad 110. (Zagreb 1892.).

vrhovni školski ravnatelj hrvatski (1836.—1844.), već i kao poslanik hrvatskoga sabora u Požunu (1832.—1836.). Sin njegov Ivan rodio se u Varaždinu 29. maja 1816. Gimnaziju polazio je najprije u rodnom gradu, a onda u Zagrebu. Švršivši srednje škole, pošao je protiv volje očeve u vojništvo (1833.), a onda dospije već slijedeće godine 1834. u ugarsku dvorsku gardu u Beču, gdje postade časnikom 1836., dakle baš onda, kad je u Hrvatskoj začeo narodni preporod. Tek što je Kukuljević saznao, da Gaj izdaje novine, naruči ih odmah zagrijavši se svom dušom za ilirsku ideju. Kako je često pohađao oca u Požunu (na saboru), upoznade se ondje s grofom Jankom Draškovićem i biskupom senjskim Mirkom Ožegovićem, a ti ga vrli ljudi učinise još i vatrenijim rodoljubom. Slijedeće se godine 1837. upozna s Gajem, kad je ovaj došao u Beč, pa mu predade neke sitnije pjesmice, koje su potom izišle u »Danici«. I tako postade od časnika i vojnika Ivana Kukuljevića jedan od najplodnijih hrvatskih književnika, u početku više pjesnik, a onda historik. Iz Beča poslalo ga je doskora dvorsko ratno vijeće u Italiju u Milano, gdje se upoznade s Preradovićem, kojega je upravo on predbio za hrvatsku knjigu. Konačno se odluči 1842. napuštiti vojništvo, i sav se posvetiti radu za svoj narod. Došavši u Zagreb postade najprije začasnim jurasorom županije zagrebačke pa kao plemić steče još i pristupa u sabor hrvatski; dne 2. maja 1843. izreče on prvi hrvatski saborski govor od vijekova. a 1847. stvorí sabor opet na njegov poticaj zaključak, da se svi uredi i škole u Hrvatskoj inadu pohrvatiti, što bi potom 1848. i ostvareno.¹ Burne godine 1848. igra Kukuljević jednu od najvažnijih uloga kao vođa mladeži, dok je kao pouzdanik bana Jelačića ponajprije utanačio savez sa Srbima u Karlovcima i u Beogradu, a onda pošao u Milan vojskovodi Radetzkomu, kod kojega je izradio za bana 7.000 pušaka i 200.000 fr. gotova novca za rat s Madžarima. Potom imenova ga ban arhivaraom i predstojnikom banske vlade za prosvjetu; u tom je svojstvu Kukuljević donio iz Budima u naš zemaljski arhiv one spise, što ih je nekoć zaplijenila komora porodicama Žrinskoj i Frankopanskoj (1670.), a docnije još i raspuštenim samostanima (za Josipa II.

¹ Gl. o tom pitanju Šišić: Hrvatska povijest. III. (Zgřb. 1913.) str. 288—293. i 487—492.

1783.—1785.)¹ No nagli apsolutizam (1849.—1860.) prekide svaki dalji politički rad u Hrvatskoj.

Zbog toga nije se od 1850. dalje nitko više mogao u Hrvatskoj baviti politikom, pa tako se i zbi, da se Kukuljević sav posveti nauci, naročito arhivu. Godine 1851. osnovā »Društvo za povijest jugoslavensku« i uze izdavati društveni »Arhiv« u dvanaest knjiga svega (1851.—1875.) tražeći još i koneksijā sa svim naučenjacima, naročito slavenskima. Tada stvorī bogatu svoju knjižnicu i zbirku isprava, koja se danas nalazi u jugoslavenskoj akademiji. Kad je međutim oktobarskom diplomom 1860. vraćen ustav, Kukuljević se opet dao na politički život; od 1861. do 1867. bio je veliki župan zagrebački i jedan od vođa »samostalne stranke«, to jest za sporazum i nagodu s Austrijom, a protiv nagode s Ugarskom. Poslije utanačene nagode (1868.), Kukuljević je opet isključivo historik, a tek ga izuzetno nalazimo još i na političkoj pozornici. U to doba objelodanio je najvažnija svoja djela. Umr'o je 1. augusta 1889. na svom zagorskom imanju Puhakovcu (kraj sv. Križa) i bi 3. augustā sahranjen u Zagrebu u t. zv. ilirskoj arkadi.

Kukuljevićev obilni historijski rad dijeli se na dvoje: na izdavanje historijskih izvora i na pisanje monografija, no jedne cjelokupne historije hrvatske nije nikad napisao. Prvi je rad njegov znatniji, dok je drugi danas već ponajviše antikviran. Mi ćemo se s pojedinim njegovim važnijim publikacijama i z v o r ā hrvatske historije zabaviti na posebnim mjestima, a ovdje ćemo istaknuti tek jednu. To je njegovo važno djelo *Jura regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae*, u tri sveska, štampano u Zagrebu 1861. i 1862. Hrvati slali su o svom trošku na zajednički sabor dva svoja poslanika (oratores, nuntii) u donju, a jednoga u gornju kuću, koji su sjedili ne među ugarskim zastupnicima, nego u pročelju desno uz saborskoga predsjednika, jer su se smatrali ablegatima jedne kraljevine, a ne običnim županijskim zastupnicima. Pored ovih išao je s njima obično još i protonotar hrvatski te poslanici kr. slobodnih gradova i kaptola u donju kuću, a u gornju svi biskupi, magnati i ban. Na zajedničkim saborima trebalo je vazda, a naročito poslije 1790. braniti hrvat-

¹ Ti su spisi opet natrag došli u Budim g. 1883. za banovanja grofa Dragutina Kluena Héderváryja.

ska prava (iura municipalia), i to ne ispraznim riječima i fra-
 zama, nego pozitivnim zakonima. U tu su svrhu hrvatski poslan-
 nici često sobom nosili mnoštvo originala, koji su se lako
 mogli izgubiti ili zametnuti. Još 1847. zaključio je sabor hrvatski
 (23. oktobra), da se povjeri Ivanu Kukuljeviću nam je poznat od više godina kao neumorni pisatelj naše do-
 godovštine«, da bi sabrao u jednu zbirku sav onaj historički ma-
 terijal, što će poslužiti za potvrdu hrvatskih municipalnih prava.
 Međutim godine 1848. i 1849., kao i desetgodišnji apsolutizam
 odgodiše aktuelnost onoga saborskoga zaključka, ali s povrat-
 kom ustava (1860.) i opet uskrsnu, jer se znalo, da će nastati
 potreba poznavanja naših starih zakona i prava. Iz ove dakle
 potrebe rodi se pomenuto djelo Kukuljevićevo »Jura regni-
 još i danas od velike važnosti i koristi. Ono se dijeli na tri dijela.
 U prvom su sabrane isključivo same javnopravne
 isprave od godine 852. (837.) do 1790. Kukuljević uzeo je
 je ponajviše iz kr. zemaljskoga arkiva, iz tako zvane »cista regni-
 koju je protonotar hrvatski Zakmardy 1667. darovao zemlji.
 Osim ovih isprava, Kukuljević je objelodanio još i neke iz drugih
 arkiva, odnosno štampanih djela (Lucija, Krčelića i nekih dru-
 gih), a djelomično i iz svoje bogate zbirke. Sastavljajući ova
 knjigu, Kukuljević je imao na umu u prvom redu državnopravni
 položaj Hrvatske, pa je stoga uzeo samo ono, što se tiče tog
 pitanja. Drugi dio čine hrvatski saborski spisi, koji tek
 redom od g. 1273. do 1848. I tude se Kukuljević obazirao pre-
 glavito na državopravni položaj Hrvatske donoseći poglavite sa-
 ključke saborske u tom pravcu (tako 1527., 1712., 1790./1791.
 Svi su ti spisi s malim izuzetkom uzeti iz kr. zemaljskoga arkiva
 a tek neki iz državnoga u Beču (1527.). Ova je zbirka još
 danas glavni naš osnov za poznavanje kompetencije hrvatski
 sabora sviju epoha. Treći dio sačinjavaju artikuli i (7-
 konski članci) stvoreni na zajedničkim saborima, kako su ubilje-
 ženi u zbirci »Corpus iurisa«, a tiču se Hrvatske. Idu od 1222
 (»Zlatna bula«) do godine 1840. Djelo je ovo doduše puno paleo-
 grafskih i kronoloških pogrješaka, no ipak se tome daje lak
 pomoći i doskočiti brižnom upotrebom i upoređivanjem s origi-
 nalima. Kukuljević se naime žurio, da što prije dovrši svoj
 djelo i da ga stavi narodu na raspolaganje za saborske rasprav-

I odista, kad pratimo rad naših sabora od 1861. dalje, vidjet ćemo, koliko je koristio svome narodu.

Monografije njegove obrađuju više manje sve epohe hrvatske historije. Veliko ih se mnoštvo nalazi u njegovu »*Arhivu*«, a naročito se ističu neke radnje, koje su i danas još od temeljne važnosti. To su: »*Književnici u Hrvata s ove strane Velebita živivši u prvoj polovini XVII. vieka*« (knj. IX. i X.) i »*Borba Hrvata u tridesetoljetnom ratu*« (knj. XII.). U jugoslavenskoj akademiji izdao je djela Marka Marulića s vrlo dragocjenim uvodom (Stari pisci L., Zgrb. 1869.), a u »*Radu*« pripočeo je ove dvije znatnije rasprave: »*Prvovjenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune*« (knj. 57., 58., 59.) i »*Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*« (knj. 81. i 82.). Pored toga izdao je još i danas važni: »*Sbornik umjetnika jugoslavenskih*« (Zgrb. 1858.—1860.).

Istodobno s Kukuljevićem javio se kao odličan radnik na polju hrvatske historiografije Šime Ljubić.¹ On se rodio 24. maja 1822. u Starom Gradu na otoku Hvaru u Dalmaciji. U obitelji njegovoj postoji tradicija, da su starinom iz Bosne, i da su bili plemići. Gimnaziju svršio je u Dubrovniku, a onda pođe u Zadar, gdje svršši filozofiju i teologiju; tude se u njemu rodi želja, da bude književnik, i to se najprije okuša kao pjesnik. Ali doskora uzeše ga privlačiti ostaci rimske kulture i tako postade Ljubić arheolog i historik. Prve radove svoje objelodanio je u »*Zori dalmatinskoj*« godine 1844. God. 1846. svršši bogosloviju, a slijedeće se zapopi. Godina 1848. djelovala je snažno i na nj, jer se tada stalno pridruži hrvatstvu, komu ostade vjeran sin do smrti. Poradi toga imao je velikih neprilika, jer ga bečka vlada otpusti od kapelanije, no na želju svojih zemljaka opet bi namješten. Objelodanivši potom u bečkoj akademiji neke numismatičke radnje povuče na sebe pažnju onamošnjih krugova, pa tako pođe u jesen 1855. u Beč na dalje nauke slušajući na sveučilištu geografiju i historiju. Položivši profesorski ispit, bi najprije namješten u Spljetu na onamošnjoj gimnaziji, no još iste godine dođe mu ponuda od ministra Bacha, da pođe u Veneciju i da ondje u arhivu pretraži sve spise, kojima bi se dalo objasniti, kako je

¹ Smičiklas: Život i djela Šime Ljubića. Ljetopis jugoslav. akademije za god. 1897. Zagreb 1898.

Turska došla u posjed Kjekla i Sutorine pruživši se tako na dva mjesta na Jadransko more.¹ U Veneciji ostade Ljubić kroz tri godine radeći marljivo; sam kaže, da je proučio preko tisuću svjetskih isprava, a od ministarstva bi za taj trud nagraden s trista forinata. God. 1861. pridruži se onoj stranci u Dalmaciji, koja je tražila sjedinjenje s Hrvatskom, pa bi stoga otpušten od službe. Sada pođe Ljubić u Hrvatsku; najprije ga namjestiše u gimnaziji osječkoj, a 1863. na Rijeci. Kad je osnovana jugoslavenska akademija, postade odmah iz početka njenim članom, te bi ujedno premješten u Zagreb za ravnatelja narodnoga arheološkoga muzeja, što i ostade sve do svoga umirovljenja godine 1892. Utemeljio je »Vjesnik hrv. arheološkoga društva« i najviše sam u njemu radio. Poslije umirovljenja vrati se u rodni Stari Grad, gdje i umre 19. oktobra 1896. Ljubić je jedan od najmarljivijih radnika na polju naučne knjige hrvatske, a pored toga još je i najbolji poznavać mletačkih izvora za čitavu jugoslavensku prošlost crpajući gradu u mletačkom i bečkom državnom arhivu. O njegovim publikacijama izvorâ govorit ćemo na svom mjestu, a ovdje ćemo se obazrijeti samo na njegove historijske radnje. Još kao profesor u riječkoj gimnaziji izdao je kao neke vrste školske knjigu: *Pregled hrvatske povjesti* (Rijeka 1864.). Ova knjiga ima i sada još naučne vrijednosti, jer su u njoj upotrebljeni mnogobrojni mletački izvori, koji još ni danas nijesu štampom objelodanjeni, a naročito za vrijeme poslije godine 1531. Ljubićev »Pregled« obuhvata hrvatsku historiju od najstarijih dana do 1835. Od pojedinih rasprava šta ih je napisao, treba istaknuti ove: »O odnošajih dubrovačke s mletačkom republikom tja do god. 1358.« (Rad 5), »O odnošajih među Dubrovčani i Mlečani za ugarsko-hrvatskoga vladanja u Dubrovniku« (Rad 17) i »O odnošajih među republikom Mletačkom i Dubrovačkom od početka XVI. stoljeća do njihove propasti« (Rad 53, 54), u kojima je izrađen znatan dio dubrovačke historije poglavito na osnovu mletačke arhivalne građe. Važna je još i radnja »O Markantunu Dominisu Račljaninu« (Rad 10) navlastice za povijest senjskih Uskoka.

¹ Da ne bude susjed republike mletačke, odstupio je Dubrovnik u doba požarevačkoga mira ova dva kraka suhe zemlje turskom carstvu.

Uz Kukuljevića i Ljubića ističe se **Matija Mesić**.¹ Rodio se 19. februara 1826. u Brodu na Savi od siromašnih roditelja; otac bio mu je zanatom opančar a podrijetlom iz Like, čime se rado ponosio kao graničar. Škole izučio je u Brodu i u Požegi, a onda je došao u zagrebačko sjemenište. Kako je bio vrijedan i darovit mladić, poslan bi u Beč u sveučilište u tako zvani Pazmaneum, gdje je od nekih drugova iz Ugarske naučio i mađarski. Poslije dovršenih nauka (1849.) pošao je kao kapelan k Svetom Brcku kraj Božjakovine, a onda bi namješten u zagrebačkoj gimnaziji (1860.) kao suplent iz geografije i historije. Tako mu bi mogućeno, da se i opet povratio u bečko sveučilište kao slušač tih predmeta, ali skoro ode u Prag, gdje je i položio ispit profesorski (1853.). U Pragu se upoznao s Palackim i Šafarikom, koji se baš tada bavio hrvatskom glagolicom. Vrativši se u Hrvatsku, opet bi namješten u gimnaziji zagrebačkoj kao profesor geografije i historije, na kojem mjestu ostade sve do 1857., kad pređe kao profesor austrijske povijesti, a kasnije i kanoničkoga prava na pravoslavnu akademiju. Kad je otvoreno hrvatsko sveučilište (1874.) pridrža i u njemu mjesto profesora hrvatske i austrijske historije, te bi podjedno još izabran prvim rektorom. Umr'o je u Zagrebu 6. decembra 1878. Mesić je počeo naučnim radom svojim još u Kukuljevićevom »*Arkivu*« napisavši studiju o »*Poljičkom statutu*« (V., 1859.), no najvažnije su njegove radnje obrađivale hrvatsku historiju XV. i XVI. vijeka. U »*Književniku*« objelodanio je raspravu: »*Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vijeka*« (I., II., 1864., 1865.), koju je nastavio u akademičkom »*Radu*« s natpisima: »*Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II.*« (knj. 3.), »*Pleme Berislavića*« (knj. 8.), »*Krsto Frankapan u tuđini*« (knj. 13.) i »*Hrvati nakon bana Berislavića do muhačke bitke*« (Rad 18. i 22.). Ovaj niz rasprava, osnovan na mnogobrojnim arhivskim podacima osvjetlio je naučnim metodom historiju hrvatsku od god. 1490. do 1526., te je (osim prve rasprave u »*Književniku*«), još i danas od vrijednosti. Još godine 1866. objelodanio je odličnu monografiju »*Život Nikole Zrinskoga*«, koja u glavnom i sada vrijedi, tek bi je trebalo popuniti nekim novijim izvorima.

¹ Gl. Rački: Nekrolog Matije Mesića (Rad 47.) i Smičiklas: Matija Mesić (Spomen knjiga »*Matice Hrvatske*«) Zagreb 1892.

Dr. Ferdo Šišić: Priručnik izvora I.

Od važnosti još su mu dvije akademske radnje: »*Dmitar Zvonimir kralj hrvatski*« (Rad 39.) i »*O Krčeliću i njegovih Anna*« (Rad 32.).

Središte svega naučnoga historičkoga rada hrvatskoga u drugoj polovici XIX. vijeka bio je Franjo Rački.¹ Rodio se od dosta imućnih roditelja, češkoga podrijetla (Hradski) kako se čini, dne 25. novembra 1828. u Fužinama u Gorskom kotaru. Gimnaziju polazio je na Rijeci i u Varaždinu, a onda uđe u senjsku bogosloviju, gdje ga zateče godina 1848. Na jesen 1849. pošlje ga biskup Mirko Ožegović u Beč, da nastavi u Pazmaneumu teološke nauke. Od biskupa dobio je preporučno pismo na tadanjega dvorskoga kapelana Josipa Jurja Strossmayera; to je bio prvi sastanak između ove dvojice glavnih prijatelja. U Beču učio je Rački uz teologiju još i slavenske jezike: češki, ruski, poljski i francuski, a ujedno se bavio još i historijom. Svršivši teologiju bi zaređen za svećenika dne 15. augusta 1852. u Senju, a onda ga biskup Ožegović imenova profesorom matematike i fizike na gimnaziji senjskoj uz želju, da položi u bečkom sveučilištu ispit iz tih disciplina. Rački pošao je stoga natrag u Beč, gdje uze učiti ta dva predmeta radeći marljivo, no ubrzo uvidje, da nema dosta predznanja, pa da stoga ne će moći valjano napredovati. Stoga ostavi još prije izmaka školske godine Beč, te se svrati kući u Fužine. Sada se uze spremati na rigorozu iz teologije i bi promoviran 12. jula 1855. u Beču. Već prije toga, a pogotovo otada, bavio se Rački pitanjem svete braće Cirila i Metoda pišući o tom razne članke u »Katoličkom listu«. Zato ga pozove Ivan Kukuljević, da surađuje u njegovu »Arhivu«, i tako postade Rački hrvatskim historikom. Kad se povratio u Senj, namjesti ga biskup Ožegović za profesora crkvene povijesti i kanonskoga prava u sjemeništu. No doskora uze ga Kukuljević nagovarati, da pođe u Rim i da ondje sabire po arhivima izvore za hrvatsku historiju, a ovu su misao podupirali i drugi, a naročito biskup Strossmayer. I tako bude Rački 2. augusta 1857. imenovan senjskim kanonikom, da uzmogne boraviti u Rimu, gdje

¹ Smičiklas: Život i djela dra. Franje Račkoga. Zagreb 1895. — Zagorski: François Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatie (1828.—1894.). Paris 1909.

je ostao marljivo radeći sve do juna 1860. Uto bi vraćen Hrvat-skoj ustav, a otada pa sve do smrti igra Rački vrlo značajnu ulogu i u hrvatskom političkom životu kao ponovni član sabora. Kako je u to doba biskup Strossmayer osnovao jugoslavensku akade-miju i želio, da joj Rački bude dušom, uzeo je nastojati, da mu pribavi zagrebački kanonikat, do čega ipak tada još nije došlo, pa tako bi Rački imenovan 9. februara 1863. školskim nadzor-nikom, a 16. decembra 1864. apostolskim protonotarom. Kod otvorenja akademije izabran bi prvim joj predsjednikom, te je i izrekao 28. jula 1867. svečanu besjedu. Konačno bi imenovan zagrebačkim kanonikom (6. juna 1877.), što ostade sve do svoje smrti 13. februara 1894.

Njegov je naučni rad bio vrlo obilan, te se u glavnom kretao u dva smjera: objelodanjivao je nove izvore i pisao rasprave. O djelima prvoga smjera biti će više govora na svom mjestu; sada nas dakle zanima samo rad njegov oko istraživanja hrvatske historije, koji je također vrlo zamašan ne samo brojem, nego i po važnosti. Rački bijaše u prvom redu historik naše narodne dinastije. Prvo mu je oveće djelo bilo: »*Vijek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenških apoštolor*«, odštampano u dvije sveske u Zagrebu 1859., kojim pokušava da osvijetli kritički ne samo djelovanje svete braće, nego i ono doba, u kojem su živjeli; uz neke ispravke ovo djelo još je i danas jedno od najboljih. Kao neke ruke nastavak ima se smatrati knjiga: »*Slovjensko pismo*« (u Zagrebu 1861.), kojim pokušava utvrditi, da je gla-golsko pismo starije od ćirilovskoga i da ga je izumio sv. Ćiril, što se danas uzima općenito kao dokazano. Skoro potom objelo-dani u »*Književniku*«, kojem bješe uz Vatroslava Jagića i Jo-sipa Torbara jednim od urednika, odličnu raspravu: »*Ocjena sta-rijih izvora za hrvatsku i srbsku povijest*« (I., 1864. i II., 1865.), koja još i danas uz neke ispravke i dopunjke stoji na naučnoj visini. U njoj su kritički ocijenjeni uz ostale izvore naročito Pop Dukljanin, car Konstantin Porfirogenet i Toma arciđjakon. Razumije se, s utemeljenjem akademije uzdiže se Rački do svoje visine. Od mnogobrojnih rasprava njegovih razasutih po »*Radu*«, navest ćemo samo ponajglavnije: »*Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. vijeka*« (knj. 2., 3., 4.), kojom je osvijetljeno vrijeme između 1382. i 1409, kad se Hrvati za-jedno s Bosnom, a uz kratkotrajnu pomoć Srbije pokušale da

odruže od Ugarske, onda »Bogomili i Patareni« (knj. 7., 8., 10.) u kojoj je prikazana ne samo ova karakteristična vjerska sekta naša, već i gotovo čitava sredovječna povijest Bosne i Humske zemlje; bosanskom se historijom bavi još i njegova heraldička studija »Stari grb bosanski« (knj. 101.), a srpskom »Boj na Kosovu. Uzroci i posljedice« (knj. 97.). Doba hrvatske narodne dinastije naročito osvjetljaju ove studije trajne vrijednosti: »Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu« (knj. 17.), »Dopunjci i ispravci za stariju povijest hrvatsku« (knj. 19.), »Borba Južnih Slavena za državnu neodvisnost u XI. vijeku« (knj. 24., 25., 27., 28., 30., 31.), »Hrvatska dvorska kancelarija i njene isprave za vladavine narodne dinastije« (knj. 35.), »Scriptores rerum Chroaticarum pred XII. stoljećem« (knj. 51.) i konačno najsavršenije njegovo djelo: »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. vijeka« (odštampano napose iz knj. 70., 79., 91., 99., 105., 115., 116.), dok je kao posebna rasprava izišla u »Radu«: »Hrvatsku prije XII. vijeka glede na zemljišni opseg i narod« (knj. 56., 57.), koja je zapravo ispravljena i dopunjena ranija radnja njegova: »Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dinastije« (u Beču 1861.).

Ovim je opsežnim i kritičkim radom svojim Rački ne samo udario osnov naučnom istraživanju starije hrvatske historije, nego je strani svijet, a naročito slavenski, upoznao s našom davnom prošlošću. Glas svoj i poštovanje, što ga danas uživa jugoslavenska akademija u stranom svijetu, ima se u prvom redu da pripíše radu Račkoga.

Pored Račkoga ističu se još i drugi neki članovi akademije. To su Radoslav Lopašić, Ivan Tkalčić i Natko Nodilo.

Radoslav Lopašić¹ rodio se 20. maja 1835. u Karlovcu. Skoro ostade bez oca i matere kao siročče, pa stoga uzeše ga pod svoje neki rodaci. Grad Karlovac već se odavna ističe kao eminentno patriotski hrvatski grad, pa tako upoznade Lopašić još u mladosti čitaonicu i govore rodoljuba. Godina 1848. dojmá se i njega veoma snažno, premda bješe još gimnazijalac. Kad je opet nastao mir, nastavi nauke i dade se prvi put na slobodno čitanje. Prva mu je knjiga bila Kačić, a ova učini od njega

¹ Gl. Smičiklas: Radoslav Lopašić. Ljetopis akad. za god. 1894. (Zagreb 1895.).

historika. God. 1852. došao je Lopašić u gimnaziju zagrebačku, a 1856. pređe na pravoslavnu akademiju. No bolest prisilila ga skoro, da se morao odreći nauke i poći kući na više godina baveći se gospodarstvom na svom posjedu Hrčiču (kraj Karlovca). U okolici svojoj uze skupljati građu za povijest Karlovca i okolice, i tako bješe određen još u mladosti pravac njegovu književnom radu, koji ubrzo povuče na sebe pažnju Kukuljevićevu. God. 1861. dade ga on, kao veliki župan zagrebački, izabrali od županijske skupštine pristavom kotara severinskoga, a 1866. postade ondje kotarskim sucem, nadoknativši praksom nedostatak teoretske jurističke naobrazbe. Godine 1861. premješten bi u Zagreb kao županijski podbilježnik; sada se Lopašić razvi od diletanta do stručnjaka, a naročito do vješta sabirača i izdavača historijske građe. Ne praveći inače nikakove činovničke karijere umr'o je u Zagrebu živući skromno i gotovo neopažen, dne 25. aprila 1893. Lopašić je napisao čitav niz članaka i radnja, što se tiču hrvatske vojne Krajine i raznih gradova; on je uopće eminentno historik hrvatske Krajine, dakle novoga vijeka, te mu u tom smjeru rad daleko natkriljuje sve ostale naše pisce, koji se većma zanimahu srednjim vijekom. O njegovim brojnim zbirkama izvorâ bit će napose govora na svom mjestu (u trećem dijelu ovoga djela), tako da ćemo se ovdje obrazreti samo na njegove monografije. Među ovima ističu se ove: »*Karlovac. Povijest i mjestopis grada i okolice*« (Zagreb 1879.), u kojoj nije samo detaljno obrađena historija njegova rodnoga grada, nego još i začeci vojne Krajine, život srpsko-pravoslavne eparlije karlovačke i upravljanje pojedinih generala karlovačkih od Ivana Ferenbergera (1578. do 1579.) do barona de Vinsa (1787.), kad je generalija prenesena u Zagreb; »*Žumberak. Crte mjestopisne i povijesne*« (Zagreb 1881.) ide zatim, da se dokaže pripadnost Žumberka Hrvatskoj; »*Dva hrvatska junaka. Marko Mesić i Luka Ibršimović*« (Zgrb. 1888.), u toj se knjizi pokazuje oslobođenje Like i Slavonije od Turaka krajem XVII. vijeka poglavito krvlju hrvatskoga naroda; »*Bihać i bihaćka krajina*« (Zagreb 1890.) potanko prikazuje nekadanji dio Hrvatske oko Une, koji danas čini sjeverozapadni kut Bosne, dok posmrtno mu djelo: »*Oko Kupe i Korane*« (Zgrb. 1895.) iznosi prošlost starih hrvatskih župa gorske i goričke.

Ivan Krst. Tkalčić¹ rodio se u Zagrebu 4. maja 1840. od gradanskih roditelja. Pučku školu i gimnaziju svrši do 1855., a onda stupi u sjemenište, te bi zaređen nakon dovršenih bogoslovnih nauka 1862. Ponajprije postade kapelanom u Sisku, no već 1867. izabran bi prebendarom u Zagrebu, što i ostade do smrti 11. maja 1905. Još kao klerik bavio se Tkalčić historijom hrvatskom, te je i napisao djelce: »*Hrvatska povjesnica* (Zgrb. 1861.), ne bi li njime zadovoljio potrebi tadanje generacije naše za povraćena ustava. Knjiga bi skoro razgrabljena, tako da je onda priredio drugo prošireno izdanje: »*Povijest Hrvata*« (Zgrb. 1870.), od kojega je izišla samo prva sveska obuhvatajući povijest hrvatsku do godine 1526. No mnogo je važniji Tkalčićev rad na sredovječnoj historiji grada Zagreba i biskupije zagrebačke. Kako je bio kroz dulje vremena arhivar kaptolski i akademički, imao je i zgrade da pribere obilnu gradu. Plod toga mnogogodišnjega rada jesu u prvom redu njegove zbirke izvora, o kojima će biti u drugom dijelu ovoga djela opširnije govora, a onda mnogobrojne rasprave i članci pisani što u »*Katoličkom listu*«, što u akademičkom »*Radu*«. Istaknut ćemo samo ove: »*Preporod biskupije zagrebačke u XIII. vijeku*« (Rad knj. 41.), »*Otpor i buna radi desetine u biskupiji zagrebačkoj u XIV. vijeku*« (Rad knj. 49.), »*Biskupi zagrebački od osnutka do kraja XV. vijeka*« (Katol. list 1892.), »*Ivan arcidjakon gorički, domaći pisac XIV. vijeka*« (Rad knj. 79.), »*Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj*« (Zgrb. 1904.), »*O stanju više nastare u Hrvatskoj prije a osobito za Paulina*« (Rad knj. 93.), »*Paulinski samostan u Dubici*« (Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. I., 1895.), »*Cistercitski samostan u Topuskom*« (o. c. N. S. II., 1896./7.), »*Grad Zagreb do XVI. vijeka*« (Vienac 1881.), i »*Crte o bivšoj sisačkoj biskupiji*« (Kat. list 1904.).²

Natko Nodilo rodio se u Spljetu 31. augusta 1834., gdje je i svršio uz osnovne škole još i gimnaziju položivši 1853. ispit

¹ Gl. Gruber: Ivan Krst. Tkalčić. Ljetopis jugosl. akad. za god. 1905. (Zagreb 1906.).

² Popularnu historiju hrvatsku izdalo je društvo Sv. Jeronima 1870., a napisao ju je Šimun Balenović (* 1835. u Krušćici u ličko-krbav. žup., † u Zagrebu kao kateketa u preparandiji i urednik »Katol. lista« dne 17. maja 1872.) s natpisom: »Povjestnica hrvatskoga naroda«. Ova knjiga ispravljena i preradena djelomično, još bi se i danas mogla izdati.

zrelosti.¹ Iza toga pođe u zadarsko sjemenište, no nakon treće dovršene bogoslovije (1856.), ne vrati se više natrag, već primi suplentsko mjesto u spljetskoj gimnaziji. Na jesen 1857. pođe u Beč gdje je učio historiju i geografiju, te u martu 1861. položi profesorski ispit. Vrativši se kući, i opet bi namješten u spljetskoj gimnaziji, no kako je pripadao narodnoj stranci, dakle onoj koja je tražila sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, bi otpušten od službe, našto mu rodoljubi povjeriše uredništvo svoga organa »*Il nazionale (Narodni list)*«, kojim upravljaše s velikom spremnošću, ali uz razne muke i neprilike punih pet godina (1862.—66.). Vrativši se opet u službu, namješten bi najprije kao profesor u gimnaziji zadarskoj, a onda bi 1874. pozvan i imenovan prvim sveučilišnim profesorom iz opće historije u sveučilištu u Zagrebu, u kojem mjestu ostade do umirovljenja svoga (1901.). Umr'o je u Zagrebu 21. maja 1912. Nodilo bijaše u prvom redu univerzalni historik, pa je i napisao odlično djelo s natpisom: »*Historija srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski*« u tri sveske (Zgrb. 1898.—1905.). No on je i za našu domaću historiju veoma zaslužan kao izdavač već naprijed spomenutih dubrovačkih pisaca,² o kojima je napisao i važnu raspravu: »*Prvi ljetopisi i davna historiografija dubrovačka*« (Rad knj. 65.). No najvažnije mu je djelo: »*Stara vjera Srba i Hrvata*« (Rad knj. 77., 79., 81., 84., 85., 89., 91., 94., 99. i 101.), u kojemu pokuša da dade sliku o poganskom vjerovanju naših preda prije krštenja. Po učenosti svojoj, oštroumnosti i neslućenim rezultatima, ova studija ide u red najboljih radova, što ih pozna cjelokupna naša historiografija; istina, ona još nije stekla općenita priznanja, ali ne toliko s razloga, što bi rezultati njeni bili naprosto promašeni, već više stoga, što je vrlo teško iznositi stvarno obrazložene prigovore, to jest oboriti njene rezultate. Ima partija, koje je teško bez neke skepse slijediti, ali ima nesumnjivo i takovih, kojim se uopće ne da ništa prigovarati. Svakako je Nodilo ovim djelom utvrdio, da se u našoj narodnoj pjesmi i priči ima tražiti glavni izvor za staru mitologiju, a tako i metod, kojim se ona treba da proučava.

¹ Šišić: Natko Nodilo. (Kolo Matice hrv. za god. 1912. knj. VII.).

² Gl. gore str. 42.

Dok je ovako zastupana bila historiografija hrvatska u XIX. vijeku, pokroči ona i kod Srba modernim duhom u smislu nauke. Glavni predstavnik kriticisma historijskoga u Srba XIX. vijeka bijaše Ilarion Ruvarac,¹ čiji se rad znatno doimao i hrvatske historiografije. Jovan (u kaluderstvu Ilarion) Ruvarac rodio se u Mitrovici sremskoj 1. septembra 1832. Osnovne je škole polazio u Starim Banovcima, a gimnaziju što u Karlovcima, što u Beču, gdje ju je 1852. i dovršio. Potom se dade na učenje prava, koja je dokrajčio 1856., a onda se prihvati teologije i 1861. pokaluderi. Živeći poglavito u manastiru Grgeteku, kojemu docnije postade i arhimandritom, bavio se knjigom, a naročito historijom srpskom, sve do svoje smrti 8. augusta 1905. Ruvarac je napisao golemo mnoštvo sitnijih rasprava, a i nekoliko većih studija. Sav mu je rad išao za tim, da ispravi mnoge zablude i neistine, te da utvrdi ono, što je zbilja i bilo. Kod toga nije se obzirao ni na koga, ili kako sam reče za sebe: »Ja se nišam ni do sad obzirao, pa se ne ću ni sad obzirati na množinu i na ono, što množina želi i priželjkuje, ili što je ujoj mrsko i od čega se odvrća ona, već ću i u tom pogledu ići svojim putem, ili upravo svojom stazom, pa makar ne znao, kud će me odvesti staza ta«. Od tih radnja njegovih upozorit ćemo samo na neke glavne: »O pečkim patrijarsima od Makarija do Arsenije III. (1557—1690.) (Zadar 1888.), »Nešto o Bosni, dabarskoj ili dabrobosanskoj episkopiji i srpskim manastirima u Bosni« (Čupićeva godišnjica II.), »Prilošci k objašnjenju izvora srpske istorije« (Glasnik uč. dr. knj. 47. i 49.), »O knezu Lazaru« (Novi Sad 1888.), »Banovanje Tvrtka bana« (Glasnik sarajevski 1894.), »Montenegrina, prilošci istoriji Crne Gore« (2. izd. Srem. Karlovi 1898.) i »Odlomci o grofu Đurđu Brankoviću i Arseniju Crnojeviću patriarhu s tri izleta o takozvanoj velikoj seobi srpskoga naroda« (Beograd 1896.).

Od najnovijih historika hrvatskih zapremaju prvo mjesto Tade Smičiklas i Vjekoslav Klaić.

Tade Smičiklas (* 1843. u Reštovu u Žumberku umro u Zagrebu 8. juna 1914.) bijaše nasljednik Matije Mesića na našem sveučilištu, a nakon umirovljenja svoga izabran je predsjednikom jugoslavenske akademije. On je djelom svojim »Povj-

¹ Gl. Радоики: † Иларион Руварач. Летопис „Мат. срп.“ кн. 233.

jest Hrvatska« u dva sveska (Zagreb 1879. i 1882.) natkrilio sva slična, što su do njegova vremena izišla. To je zapravo prvo kritično djelo o prošlosti hrvatskoj, pisano u pravcu pragmatizma s mnogo patriotskih vrлина. Prvi svezak ide do godine 1526., bolje do poraza mohačkoga, a drugi do 1848. Ovo je djelo izrađeno na osnovu svega tada pristupnoga materijala, a djelomično u drugom svesku i na arkivalijama. Kako je odonda, kad je izrađeno, pa do danas prošlo gotovo trideset godina, a za to je vrijeme izišlo mnoštvo novih izvora na vidjelo, to je, naročito u prvom svesku, ovo djelo danas znatnim dijelom antikvirano. Pored ovoga djela, Smičiklas je izdao i veliko mnoštvo izvora, o kojima će biti još napose govora, a onda studiju »*Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*« (Zgrb. 1891.), te više vrlo dragocjenih biografija iz novijega hrvatskoga narodnoga života, među kojima se ističu: »*Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera*« (Zgrb. 1906.), dra. Franje Račkoga, Radoslava Lopašića, Šime Ljubića, Ivana Kukuljevića, a napose još: »*Spomen knjiga Matice Hrvatske*« (Zgrb. 1892.), u kojoj je obrađena historija ove važne kulturne institucije hrvatske.

Vjekoslav Klaić (* 28. jula 1849. u Garčinu kod Broda na Savi), profesor opće historije na sveučilištu u Zagrebu, ne samo da je jedan od najplodnijih pisaca naših, već i eminentan istraživač hrvatske prošlosti, kojemu je objelodanjivanje novih izvora vazda bilo tek nešto sporedna. On je napisao prvu kritičku »*Povijest Bosne do propasti kraljevstva*« (Zgrb. 1882.), koja je izišla u njemačkom i mađarskom prijevodu, te je još i danas jedno od najvažnijih djela naše historiografije, a onda: »*Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*«, od kojega je odličnoga djela izišlo dosada pet svezaka (1899.—1911.) obrađujući historiju hrvatsku do godine 1608.; ovomu djelu još su priložene i suvremene slike.¹ Izradbom, naučnim metodom i opširnošću Klaićevo djelo nadilazi sva dosadanjja djela te vrste u našoj historiografiji; upotrijebljeni su za nj ne samo svi objelodanjani izvori, već i golemo mnoštvo arkivalnoga blaga. Napisano je u smjeru genetičke škole, pa i jeste, naročito od druge

¹ Prva sveska ide do g. 1301., druga od 1301. do 1409., treća od 1409. do 1458., četvrta od 1458. do 1526., a peta od 1526. do 1608. Imala bi doći još jedna zaključna sveska.

knjige dalje, jedan od najodličnijih produkata naše moderne historiografije. Uz ova dva djela, Klaić je napisao veliko mnoštvo uzornih kritičkih studija, od kojih ćemo istaknuti ove: »*Byzantinsko vladanje u Hrvatskoj za cara Emanuela Komnena* (Zgrb. 1833., gimn. progr.), »*Slavonija od X. do XIII. vijeka*« (Zgrb. 1882), »*Brižirski knezovi od plemena Šubić do g. 1347.*« (Zgrb. 1897.), »*Krčki knezovi Frankopani*« knj. I. (Zgrb. 1901.), »*Hrvatska plemena od XI. do XVI. stoljeća* (Rad knj. 130.), »*Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I. od 1301. do 1382.*« (Rad knj. 142.), »*Marturina. Slavonska daća u srednjem vijeku*« (Rad 157.), »*O podrijetlu banske častii*« (Vjesnik kr. zem. arkiva I.), »*Bani prije i poslije Belusa do g. 1225.*« (ibidem), »*Život i djela Pavla Rittera Vitezovića*« (Zgrb. 1914.).

Na polju arheologije, a naročito solinskih starina i starohrvatskih u okolici spljetskoj, ističe se Frane Bulić (* 4. okt. 1846. u Vranjicu kod Solina), koga ide glavna zasluga, da je u brojnim člancima časopisa »*Bullettino*«, što ga izdaje kao ravnatelj arheološkoga muzeja u Spljetu, dokazao, da je spljetski zaštitnik sv. Dujam bio biskup salonski i mučenik kršćanski godine 304., ne 107., kako se do onda vjerovalo, te da je otkrio grobnu ploču hrvatske kraljice Jelene. O glavnim rezultatima njegova rada bit će napose govora u ovoj knjizi u odjelu »*Natpisi i zapisi*«.

Pored ove trojice najstarijih današnjih predstavnika hrvatske historiografije, ističu se njihovi učenici i sljedbenici: Dane Gruber, Gavro Manojlović, Ivan Bojničić, Emilije Laszowski, Luka Jelić, Rudolf Horvat, Karlo Horvat i drugi mladi. Kod Srba danas je najodličniji predstavnik historijske nauke Stojan Novaković, a uza nj Ljubomir Kovačević, Ljubomir Jovanović, Božidar Prokić, Stanoje Stanojević, Jovan Radonić, Jovan Tomić i mnogi drugi mladi.

Stojan Novaković rodio se 1. oktobra 1842. u Šapcu na Savi u Srbiji od siromašnih roditelja. Nižu gimnaziju svršio je u rodnom mjestu, a višu kao i tadanju »veliku školu« u Beogradu. G. 1865. postao je gimnazijskim profesorom u Beogradu, a od 1872. do 1873. bješe bibliotekar u narodnoj biblioteci i kustos narodnoga muzeja. Istodobno bio je kroz neko vrijeme jedan od učitelja mladoga kneza a docnijega kralja Milana Obrenovića,

koji ga učini 2. aprila 1873. ministrom prosvjete. Otada unaprijed, Novaković je uz kratke pauze gotovo neprekidno bio u visokoj političkoj službi svoje domovine vršeći službu ministra unutarnjih posala (1884.) i ministra predsjednika (1895. do 1896.). Osim toga igrao je i važnu ulogu u diplomaciji kao srpski poslanik u Carigradu (1886. i 1897.) i Petrogradu (1899. do 1902.), i u Londonu prigodom sklapanja mira s Turskom poslije slavnoga rata od godine 1912. Danas je predsjednik kr. srpske akademije nauka. Novaković je jedan od najdarovitijih i najplodnijih naučenjaka, što ih je ikad cjelokupni narod naš imao. Radio je ne samo na polju historije i na polju slovenske filologije, nego i poezije. Od neprojenih djela njegovih najodličnija su ova: *Zakonik cara Stefana Dušana* (Beograd 1898.) s vrlo važnim uvodom i tumačenjem, onda: *Pronijari i baštinici* (Glas knj. 1.), *Selo* (Glas k. 24.), *Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slovenima. Legenda o Vladimiru i Kosari* (Beograd 1893.), *Stara srpska vojska* (B. 1893.); *Zemljišne radnje Nemanjine* (Čupićeva godišnjica I. (1877.), *Heraldički običaji u Srba* (Čupićeva god. VI. (1884.), *Srpske oblasti u X. i XI. veku* (Glasnik srp. uč. dr. 48. (1881.); *Srbi i Turci u XIV. i XV. veku* (B. 1895.), *Vaskrs države srpske* (B. 1904.).

Nema sumnje, da će se historiografija hrvatska i prema budućnosti sve to krepče i snažnije razvijati, a to treba da bude u prvom redu briga onih, koji su se odlučili, da se njoj posvete.¹

¹ Ovaj je »Pregled historiografije hrvatske« napisan lih u svrhu, da bude slušačima hrvatske historije neke ruke pomagalo, uz pomoć kojega će oni potom proširiti svoje poznavanje o tom predmetu samostalnim čitanjem pojedinih djela. Iscrpiva studija o hrvatskoj historiografiji s obzirom na biografije, te ideje vodilje, kao i na naučni metod pisacá, zapremala bi omašnu knjigu. Dašto, svi oni pisci, koji su pisali o događajima s toga vremena, uvršteni su među izvore u odsjeku »Pisci«.

IV.

O razdiobi ovoga djela.

Ovo je djelo razdijeljeno u skladu s četiri doba hrvatske historije na četiri dijela.

Prvi dio obuhvata doba hrvatskih narodnih vladara tekući sve do g. 1102., to jest do onoga vremena, kad je ugarski kralj Koloman okrunjen u Belgradu na moru još i za hrvatsko-dalmatinskoga kralja. Drugi dio opseže doba ugarsko-hrvatske državne zajednice od g. 1102. do 1526., dakle od Kolomana sve do katastrofe na Mohaču (29. augusta 1526.). Treći dio zaprema doba od mohačke katastrofe do smrti cara Josipa II. (20. februara 1790.), to jest vrijeme državne zajednice još i sa austrijskim nasljednim zemljama i s kraljevinom Češkom. Četvrti dio sačinjava doba od smrti cara Josipa II. do g. 1873., odnosno do danas, naime doba ustavnih borba s Ugarskom.

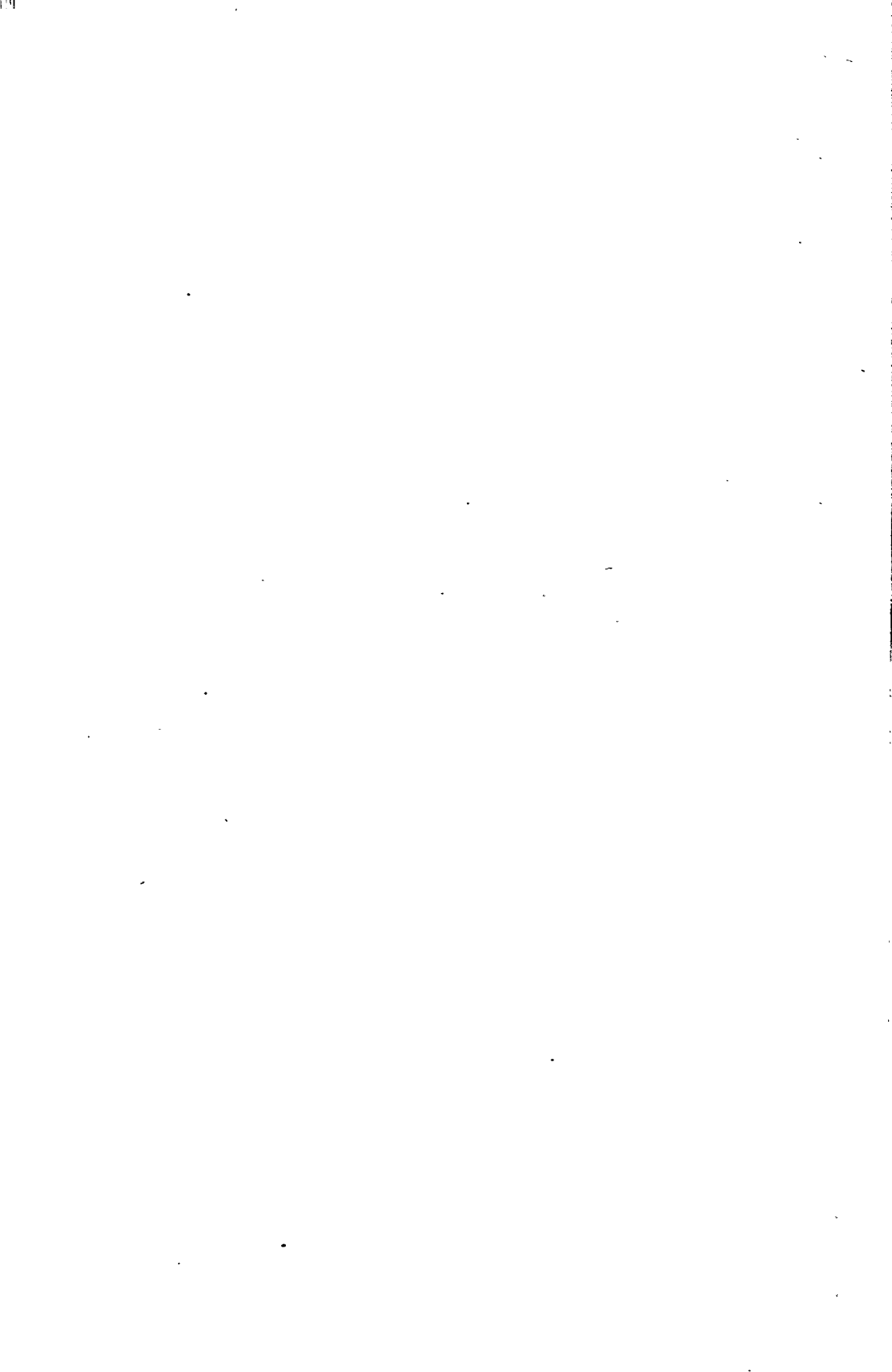
Grada razvrstana je u svakom od ova četiri dijela ovako: najprije izneseni su glavni i najvažniji natpisi i zapisi, onda izbor isprava autentičnih i lažnih, kao i izbor iz spisâ crkvenih i svjetskih sabora, a konačno su prikazani i ocjenjeni pojedini pisci (scriptores) s odabranim mjestima iz njihovih djela; ponajprije se govori o domaćim piscima, a onda redom o stranim.

Svim je ovim odsjecima dodan kratki komentar, u kojemu je nacrtano značenje kao i važnost pojedinoga historijskoga spomenika, a podjedno još sam one, koji se služe ovom mojom knjigom, upozorio na najglavniju literaturu. Razumije se samo od sebe, da je detaljna analiza i kritika pojedinih izvora ostavljena radu u seminarskim vježbama.

Prvi dio.

Doba hrv. narodnih vladara.

(Do godine 1102.).

PRISTUP.

O zbirkama izvorâ za doba hrvatskih narodnih vladara.

Prvu zbirku ispravâ iz vremena narodnih hrvatskih vladara objelodanio je Ivan Kukuljević u Zagrebu 1874. s natpisom: »*Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom)*«, dio prvi, a troškom »društva za jugoslavensku povijest i starine«. Ova zbirka tekla je od godine 503. to jest od vremena ostrogotskoga vladanja u Dalmaciji, sve do 1102., ili do krunisanja kralja Kolomana hrvatsko-dalmatinskim kraljem u Belgradu. Iz ovoga se vidi, da se Kukuljević nije isključivo ograničio na hrvatske vladare i njihove isprave (t. j. od 852. dalje), već uopće na sve ličnosti, koje su dolazile u dodir s Hrvatskom, odnosno docnijim hrvatskim teritorijem i historijom uopće od početka VI. vijeka dalje. Tude su dakle odštampane još i isprave ostrogotskoga kralja Teoderika Velikoga (493.—526.), cara Justinijana o Panoniji, Grgura I. salonskomu episkopatu i kleru, cara Karla Velikoga s obzirom na Panoniju, pa sina njegova i nasljednika Ludovika Pobožnoga, onda isprave što se odnose na svetu braću Ćirila i Metoda, panonske knezove Pribinu i Kocela, na Istru, Dubrovnik i Južnu Dalmaciju (Duklju i Zetu). Nema sumnje, da to nije opravdano s gledišta čisto hrvatskoga diplomata, ali s historijskoga ne može mu se mnogo prigovarati, jer se na taj način htjelo lako pristupnim učiniti hrvatskom historiku onake spomenike, o kojima on ipak treba da vodi računa. Sama edicija međutim ne može da zadovolji s diplomatičkoga i paleografskoga

gledišta, jer osim često lošega čitanja, ima i podosta kronoloških pogrješaka.¹

Sve isprave, zapisnike crkvenih sabora i izvratke iz pisaca do godine 1102., sabrao je u jednu zbirku Franjo Rački s natpisom: *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia* (Zgrb. 1877. kao sedmi svezak kolekcije »*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*«). Dopunu toj zbirci čine: *Novonadeni spomenici iz IX. i XI. vijeka za panonsko-moravsku, bugarsku i hrvatsku povijest*, što ih je izdao isti Rački s Franjom Miklošićem u »*Stari-nama*« jugoslavenske akademije knjiga XII. (Zgrb. 1880.).

»*Documenta*« nesumnjivo su glavno *djelo* Račkoga. Ona se dijele ovako: Prvi dio (*Acta*) sadržaje sve isprave, što su nam se sačuvale iz vremena narodne dinastije, a koje su dotada (1877.) bile poznate i nađene. Kod toga posla postupao je izdavač veoma kritički, pače kadikad i suviše strogo. Rački se naime nije zadovoljio samo time, što je išao u trag originalima, odnosno najstarijim prijepisima, nego je više isprava označio kao sumnjive, falsifikovane ili preradene. Premda je ovo izdanje najbolje što ga imamo, ipak ono danas treba temeljite revizije; stoga i sprema jugoslavenska akademija novo izdanje isprava do 1102., kao prvu svesku zbirke »*Codex diplomaticus*«, koju je od druge do trinaeste sveske (1914.) uredio Tade Smičiklas. Drugi dio »*Dokumenata*« njegovih obuhvata sačuvane nam zapisnike crkvenih sabora ili sinoda (*Rescripta et synodalia*), od kojih su mnogi veoma važni i po političku historiju, kao primjerice zapisnici sinoda spljetskoga od 925. i 528. Treći dio, koji je podjedno najopsežniji, sačinjavaju izvodi iz ljetopisa i pisaca, domaćih i stranih, koliko se oni tiču hrvatske prošlosti do g. 1102. (*Excerpta e scriptoribus*). Ti su izvodi odštampani kronološkim redom, »tako da je od brojnih ekscerpata iz različitih ljetopisaca sastavljena kao neka zasebna hrvatska kronika«, kako zgodno kaže Klaić.¹ No koliko god je ovaj način objelodanjivanja spretan za historika, da

¹ Gl. o tom recenziju Račkoga o toj knjizi u »*Radu*« 27. str. 194—211.

¹ *Povijest Hrvata* I. 305.

se brzo uputi u ono, što nam je sačuvano u izvorima o nekom izvjesnom događaju ili epohi, toliko on nije ni malo podesan s metodičkoga gledišta. Historik naime treba da upozna pojedinoga pisca (primjerice važnoga cara Konstantina) u cijelosti, a ne tek u razmetanim fragmentima, jer samo tako prodrijet će on u njegov duh i način pisanja. Sva su ova tri dijela snabdjevena jošte i obiljem vrlo dobrih i važnih bilježaka, kojima Rački kuša da istumači gdje koje geografsko ili lično ime, ili odgoneta sredovječni način datiranja. Na koncu dodan je veoma brižno složen »Index« u kojem su naročito važne razne grupe, primjerice *Chroati* i drugo.

Dodatak ovim »Dokumentima« čine neke isprave objelodanjene u XII. knjizi »*Starina*«. To su pored nekih papinskih pisama IX. vijeka, naročito još spisi crkvenoga sabora spljetskoga od godine 1061.—1062.

Ostatke građevnih spomenika i neke natpise na kamenu sabrao je Msgr. Franje Bulić u djelu: »*Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne dinastije. Svezak I. (Zagreb 1888.)*«, a poslije toga objelodanio je važni natpis hrvatske kraljice Jelene iz g. 976. pod naslovom: »*Izvjestaj o crkvi sv. Marije od Otoka i o nadgrobnom napisu kraljice Jelene*« (Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. knj. V. Zagreb 1901.). Sve natpise i druge izvore, koliko se tiču crkve salonske i spljetske do godine 1030., objelodanili i objasnili su Bulić i Bervaldi u važnoj studiji: »*Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak »Kronotaksa spljetskih nadbiskupa*«. (Zgrb. 1913.; iz »Bogoslovske smotre« 1912. i 1913.).

Dok se Bulićevi »*Hrvatski spomenici*« tiču ponajviše kninske okolice, svratio je napose pažnju na Nin L u k a J e l i ć u radnji: »*Dvorska kapela sv. Križa u Ninu*« (Zgrb. 1911.), čiji nas rezultati ipak ne mogu sasvim da zadovolje, a naročito historijski (str. 26—32).

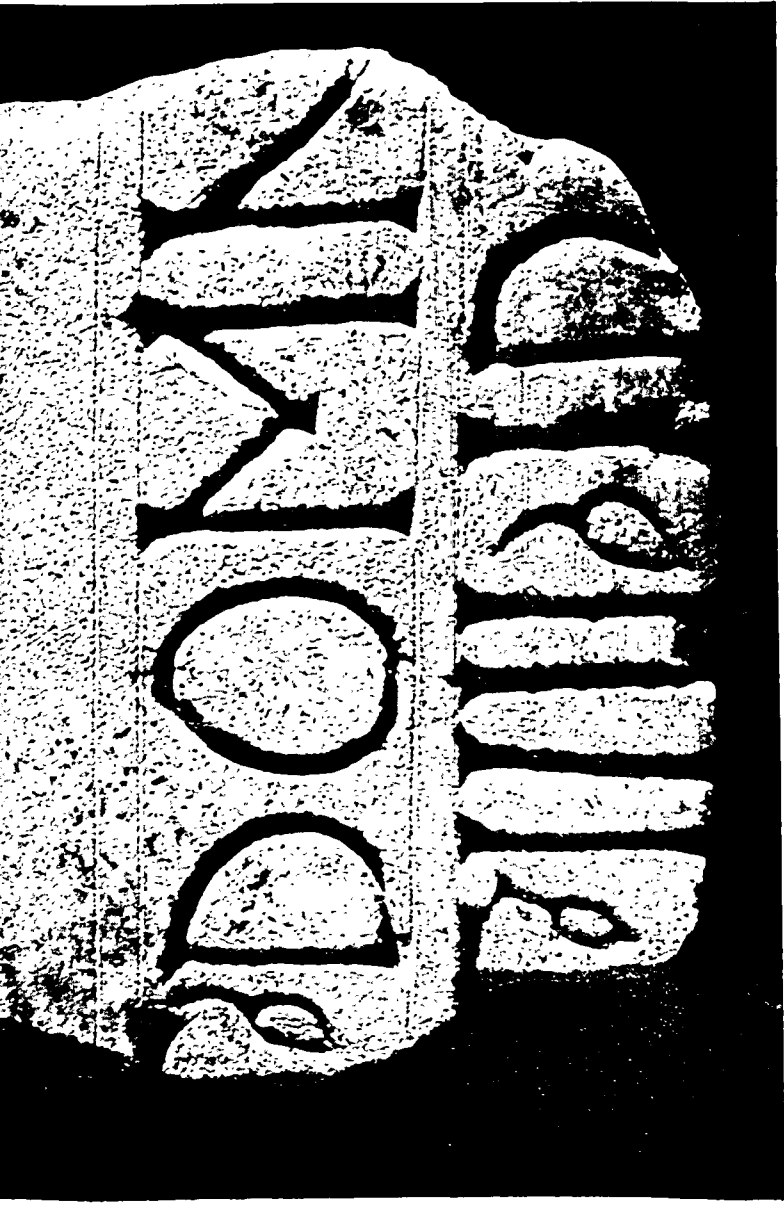
Pored ovih izvora nadeno je u novije doba još i nekoliko novih, koji su kojegdje objelodanjeni, ili uopće još nigdje; u ovoj su knjizi svi oni priopćeni i ocijenjeni.

Slično djelo kao što su »*Documenta*« Račkoga, ali modernije redigirano, te u mnogočem i bolje, jeste F r a n c K o s: »*Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Prva knjiga*

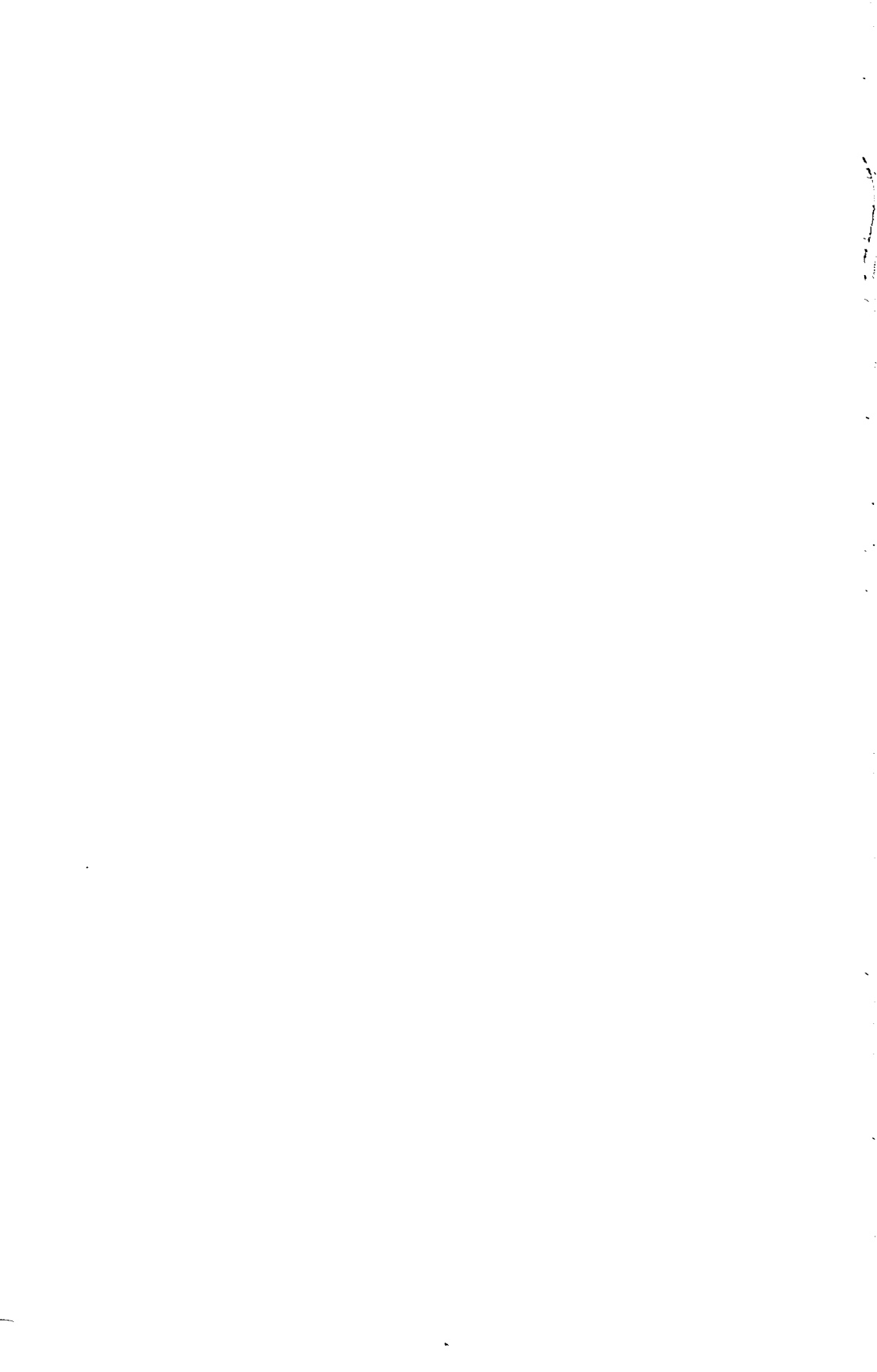
(501—800) [Ljubljana 1903.], *druga* (801—1000) [Ljubljana 1906.] i *treća* (1001—1100) [Ljub. 1911.]. Tude su sabrani i protumačeni svi izvaci iz raznih pisaca, što se tiču prošlosti ne samo slovenačke, nego djelomično i hrvatske. Pored toga ima još svaka knjiga napose napisani historički uvod s vrlo brižno sabranim i ocijenjenim podacima.

Pojedine monografije o hrvatskoj prošlosti do 1102., spomenute su ondje, kamo one pripadaju; razumije se samo po sebi, da su napomenute samo one, koje imaju neku izvjesnu naučnu vrijednost, i koje treba da slušači hrvatske historije upoznadu, odnosno prouče.

Natpis sv. Dujma spljetskoga biskupa i mučenika († 304).
(Original u c. kr. zem. muzeju u Spljetu).

Natpisi i zapisi.

1.

10. aprila 304.

Grobni natpis salonskoga biskupa i mučenika sv. Dujma.

[Deposi]T(io) DOMN[ionis]

[Episc. Mar]T. IIII ID[us Apr.

To jest: Depositio Domnionis episcopi martyris IIII Idus Apriles.

Nađen u konfesiji cemeterijalne bazilike u Manastirinama u Solinu, a sada u c. kr. arheol. muzeju u Spljetu.

Da se ovaj natpis odnosi baš na salonskoga biskupa i mučenika sv. Dujma (284.—304.), učinili su veoma vjerojatnim Bulić i Bernaldi: *Kronotaksa solinskih biskupa, 16—19*. Zasluga je Bulićeva, da se danas može smatrati riješenim pitanje, da je salonski biskup i mučenik sv. Dujam živio i djelovao na kraju III. i na početku IV. vijeka po Kristu, a ne potkraj I. i na početku II. vijeka naše ere, to jest da je mučeničku smrt prepatio za trećega progona cara Dioklecijana (upravo 10. aprila 304.), a ne za cara Trajana (tobože 7. maja 107.). Kroz to podjedno otpadaju ostala kazivanja tradicije, naime, sv. Dujam nije bio učenik sv. Petra, a jer mu je papa Ivan IV. dao oko godine 640. prenijeti tijelo u Rim (gdje se i danas još nalazi), ne stoji ni to, da mu tijelo počiva u stolnoj crkvi u Spljetu. O tomu gl. I. S. B(ernaldi) L. *Sveti Dujam, biskup i mučenik solinski. Spljet 1906. i Zeiller: Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie. Paris 1906.* — F urio L en zi: *San Domnio ves-*

covo e martire di Salona. Roma 1913. — Ispravnost tradicije hoće da obrani Kaer: *San Doimo vescovo e martire di Salona nell' archeologia e nell' agiografia. Sebenico 1908.*, no nije uspio.

2.

Između 305. i 325.

Grobni natpis salonskoga biskupa Prima, sinovca i nasljednika sv. Dujma.

DEPOSITVS PRIMVS EPI
SCOPVS XII KAL. FEBR. NE
POS DOMNIONES MARTORES.

To jest: Depositus Primus episcopus XII Kal(endas) Febr(uarias), nepos Domnion es martores.

Ovaj je natpis naden u konfesiji bazilike mučenika u Manastirinama, te se čuva u c. kr. arheol. muzeju u Spljetu.

Natpis pokazuje sva obilježja IV. vijeka: ne samo pismena, već i oblici *Domniones, martores*, mjesto *Domnionis, martyris* naročito su karakteristični. Njime je posve pouzdano utvrđeno, da je sv. Dujam umr'o mučeničkom smrću 304., dok mu je biskup Primus bio jedan od nasljednika.

Gl. o tome Bulić-Bervaldi: *Kronotaksa 10—12.*

3.

Oko 581.

Grčki natpis iz vremena, kad su Avari podsjedali Sirmium.

Χρ(ιστῆ) Κ(ύρι)ε. Βορίτ¹ τῆς πόλεως,² καὶ ἔρουξον τὸν Ἀβαρῶν καὶ πόλαξον⁴ τὴν Ρωμανίαν καὶ τὸν γράψαντα. Ἀμύην.

Natpis urezan je u ciglu, a naden u Mitrovici; čuva se u zem. arheološkom muzeju u Zagrebu.

¹ Ovako mjesto βορίτι.

² Mjesto πόλεως.

³ κα' = κα = και.

⁴ Mjesto πόλαξον.

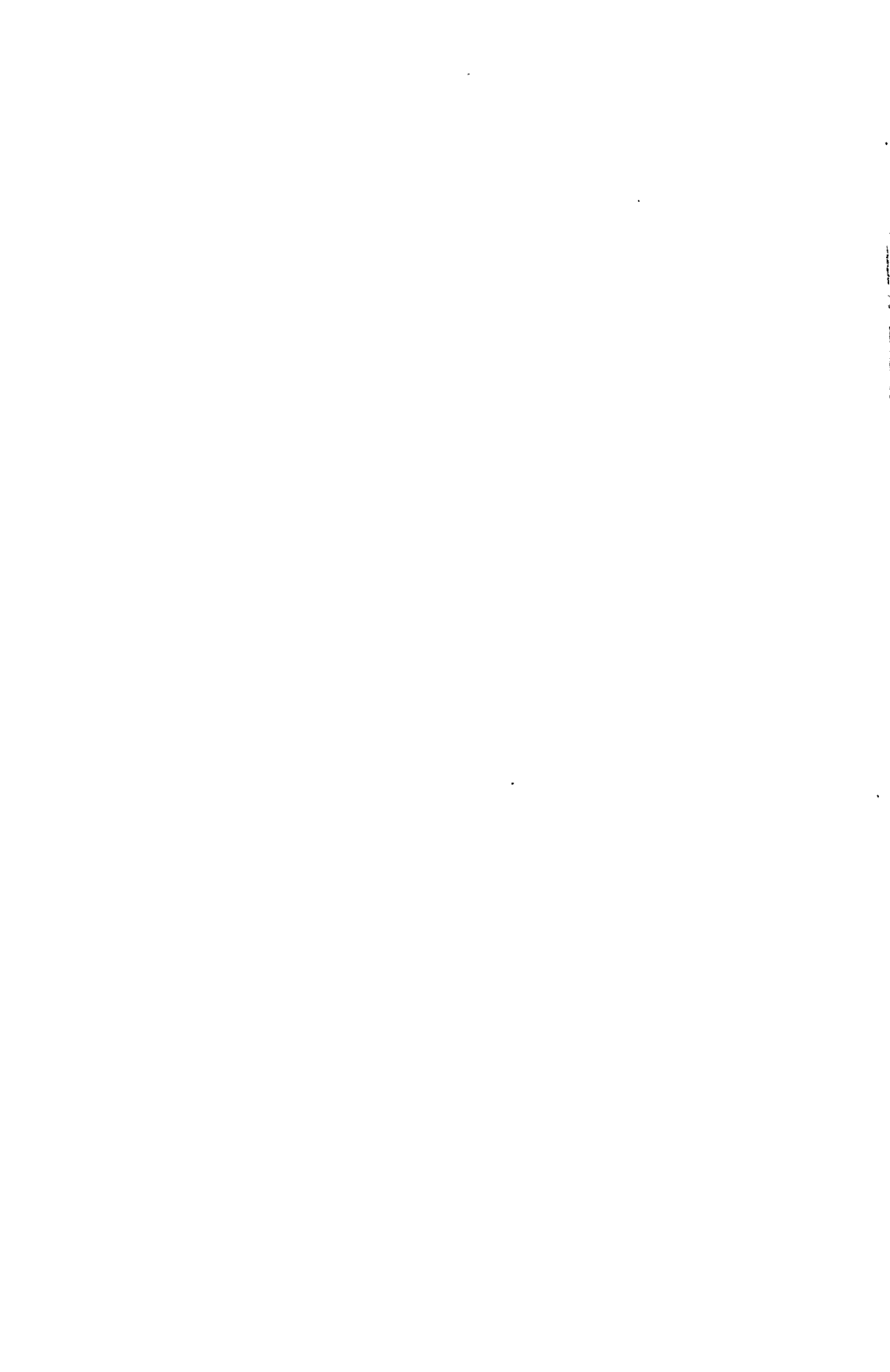

Natpis na mozajki
(U kapeli sv. Venancija u ...)

latinskih mučenika.

(bazilici, u krsionici u Rimu),

Avarski kagan Bajan posjeo je Sirmium negdje potkraj 579. sa sviju strana, nakon što je dovršio gradnju mosta preko Save. Podsada trajala je sve do proljeća 582., kad se grad predao na zapovijed cara Tiberija. U to je dakle vrijeme i u takim prilikama nastao ovaj natpis, koji u prijevodu glasi: »Hriste Gospode! Pomozi gradu i odbij Avara (Obrina) i čuvaj Romaniju (t. j. carstvo rimsko) i onoga, koji je to napisao«.

Gl. Brunšmid: *Eine griechische Ziegelinschrift aus Sirmium (Eranos Vindobonensis. Beč 1893., str. 331—333)*. Za podsadu Sirmiuma gl. niže kazivanje byzantinskoga pisca Menandra (»Pisci«), a uz to Станојевих: *Византија и Срби. knj. I. (Novi Sad 1903.), 177.—182. — Кулаковеніи Ю: : Историја Византии. Т. II. (Kijev 1912.), 397.—399.*

‡.

• Oko 640.

Natpis na mozaiku dalmatinskih mučenika.

MARTIRIBVS XPI (= Christi) DNI (= domini) PIA
 VOTA IOHANNES
 REDDIDIT ANTISTES SANCTIFICANTE DŌ (= deo)
 AC SACRI FONTIS SIMILI FVLGENTE METALLO
 PROVIDVS INSTANTER HOC COPVLAVIT OPVS,
 QVO QVISQVIS GRADIENTS ET XPM (= Christum) PRO-
 NVS ADORANS
 EFFVSASQVE PRECES MITTIT AD AETHRA SVAS.

U kapeli sv. Venancija u Lateranskoj bazilici u krstionici u Rimu.

Salona pala je u ruke Avara i Slavena oko g. 615., pa je potom i propala. Kad je došao na papinsku stolicu Ivan IV. (639. do 641.), rodom Dalmatinac, odasla opata Martina u Istru i Dalmaciju (rimsku), da po tim poharanim zemljama iskupi kršćansko roblje i sabere tjelesa svetaca i mučenika. Opat Martin izvršio je želju papinu, pa se vratio u Rim s moćima ovih svetaca i mučenika: Venancija, Dujma, Maura, Septimija, Antiohiana, Gaiana, Anastazija, Asterija, Telija i Paulinijana. Svete ove kosti

biše potom položene u baptisteru lateranske bazilike, u posebnoj kapeli prozvanoj po sv. Venanciju, a absida ukrašena divnim mozaikom sa likovima pomenutih svetaca (sv. Dujam prikazan je u biskupskom odijelu), te snabdjeven navedenim natpisom. I tako imamo u tom spomeniku, koji se potpuno sačuvao sve do danas, najrječitiji dokaz, da tijelo sv. Dujma ne počiva u Spljetu, nego u Rimu. Pa ipak već car Konstantin Porf. priča o tom, da je sv. Dujam sahranjen u Spljetu.

Gl. o tom Rossi: Abside dell' oratorio di S. Venanzio presso il battistero Lateranense (sa slikom). Spalato 1901. (Supplemento al n. 12 del »Buletino di archeologia e storia dalmata« a. 1901.).

5.

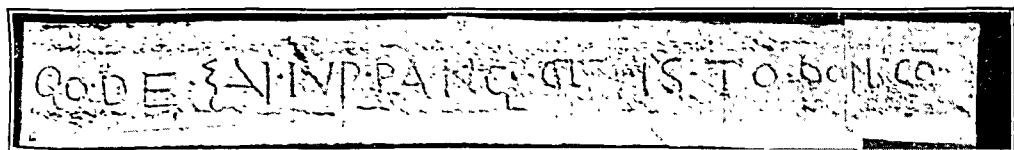
Između 788. i 800.

Natpis na vratima kapele sv. Križa u Ninu.

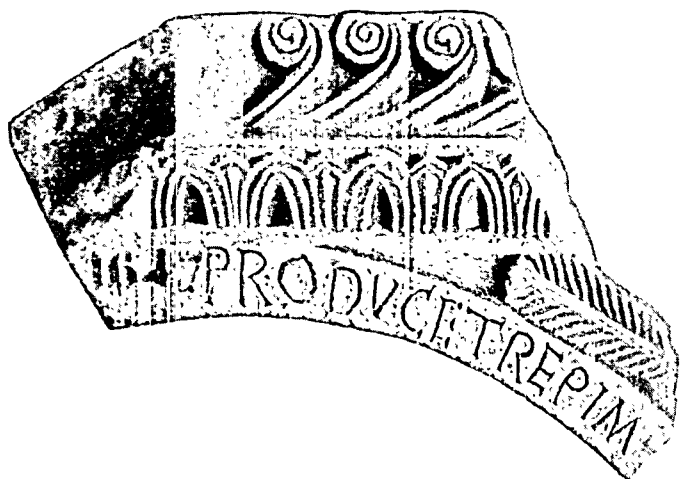
GODES[L]AV IVPPANO QVI ISTO DOMO CŌ[*struxit*].

To jest:: Godes(l)av iuppano qui isto domo construxit.

Ovaj teško čitljivi natpis, napisan frankogalskom rustičnom kapitalom uz primjesu kurzivnih merovinških oblika, te s točkama po sredini riječi, koje rastavljaju pojedine slogove, nesumnjivo pripada vremenu prije godine 800., te je podjedno najstariji hrvatski historijski spomenik, kao što je i sama kapela sv. Križa u Ninu, na čijim se vratnicama nalazi, možda po postanju svome najdrevniji hrvatski građevni spomenik, a tako i župan ninski Godeslav najstariji nam po imenu poznati glavar hrvatski. Vjeran snimak ovoga natpisa ima Eitelberger: *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens. Wien 1884. pg. 167.*, a inače uporedi o značenju natpisa i kapele sv. Križa Jelić: *Dvorska kapela sv. Križa u Ninu. Zagreb 1911. (s mnoštvom slika-fotografija)*. Na sam natpis prvi je upozorio Kukuljević: *»Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju (Arhiv IV., Zagreb 1857., pg. 317 do 318)*, koji ga je čitao i datirao grješkom ovako (*Codex dipl. I., Zgrb. 1874., 219*):

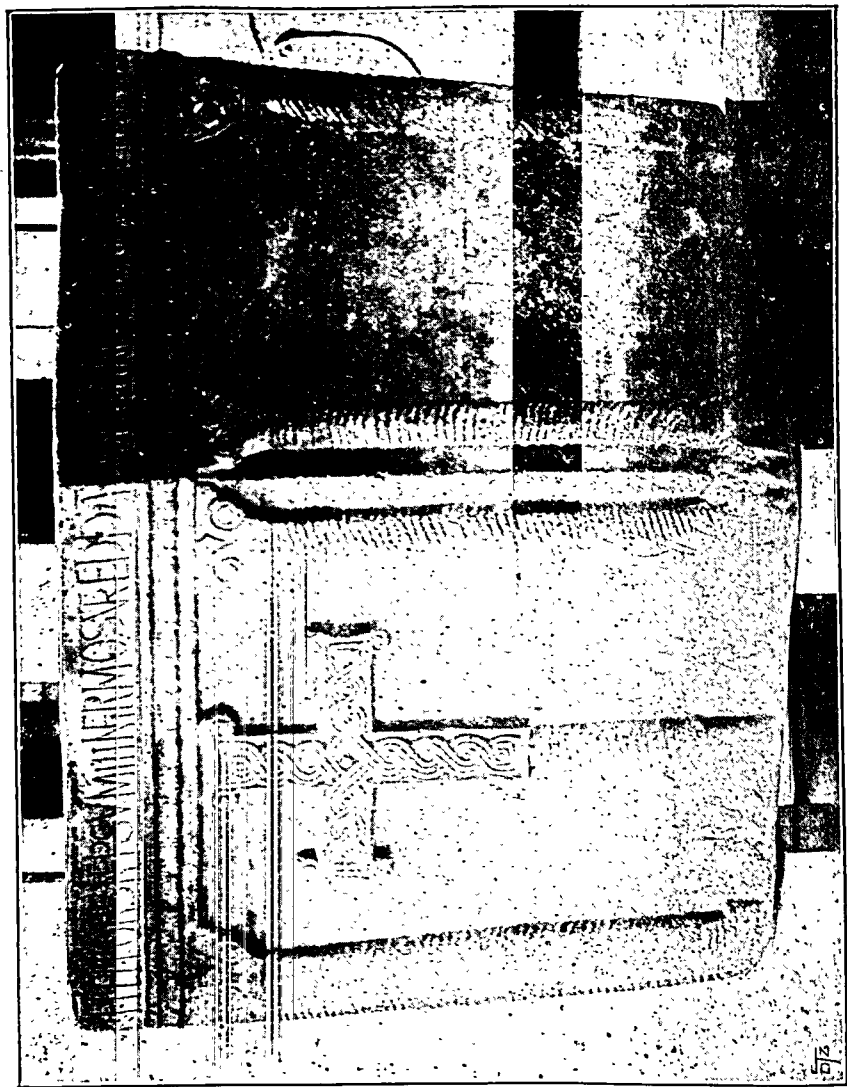

Natpis ninskoga župana Godeslava (oko 780—800.)
(Original se nalazi u kapeli sv. Križa u Rimu).

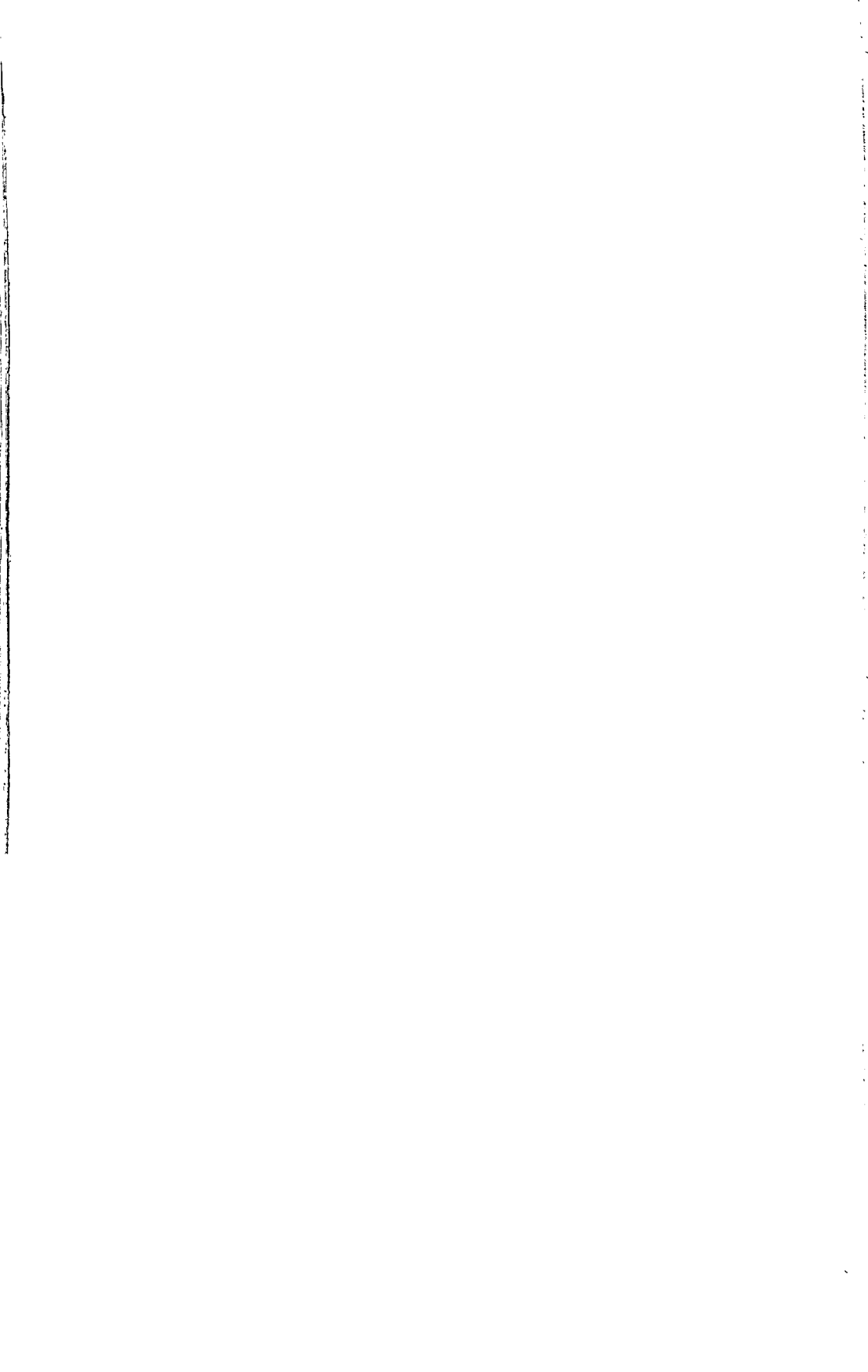

Natpis hrvatskoga kneza Trpimira (c. 852.)
(Naden u Rižinicama kod Spljeta, sada u spljetskom c. kr. arheol. muzeju).

Krstionica hrvatskoga kneza Višeslava (oko 800.)
(Nekoć u Ninu, danas u gradskom muzeju u Veneciji).

GODEZLAI IVPPA. NO. EN. IS. TO. D. MC. to jest: Godezlai iuppani Nonensis tempore? dedicatum? 1100. Rački (*Nadpis iz hrvatske dobe u Ninu*. Buletino spljetski XI. (1888. 11—13) opet čitao je ovako: GODEZLAV IVPANO CH(R)ISTO DOMO CO(nsecrat ili consecravit), a Ljubić (*Vjesnik hrv. arheol. dr. X., 1888., 13—16*): GODESLAV(us) IVPPA(nus) NO(nensis) CHRISTO DOM(in)O CO(nsecravit).

Ja sam prihvatio čitanje Jelićevo kao najpouzdanije, a i sam sam lično ponovno gledao i promatrao taj natpis.¹

Sama kapela sv. Križa bila je po mnijenju Jelićevo mauzolej župana Godeslava i njegove porodice, što je veoma vjerojatno.

6.

Oko 800.

Natpis na krstionici hrvatskoga kneza Višeslava.

HEC FONS NEMPE SVMIT INFIRMOS, VT REDDAT
ILLVMINATOS. HIC EXPIANT SCELERA SVA, QVOD
DE PRIMO SVMPSERVNT PARENTE, VT EFFICIAN-
TVR CHRISTICOLE SALVBRIER CONFITENDO TRI-
NVM PERENNE.

HOC IOANNES PRESBITER SVB TEMPORE WISSAS-
CLAVO DVCI OPVS BENE COMPOSVIT DEVOTE, IN
HONORE VIDELICET SANCTI IOHANNIS BAPTISTE,
VT INTERCEDAT PRO EO CLIENTVLOQVE SVO.

Krstionica se nalazi u dvorištu gradskoga muzeja Correr u Veneciji.

Ova je krstionica stajala iznajprije u posebno sagrađenom baptisteru stolne crkve u Ninu, a po njegovu rasulu u stolnoj crkvi ninskoj sve do g. 1746., kad bi prenesena u Veneciju i postavljena u dvorištu kapucinskoga samostana S. Salvadora (na

¹ U navedenom djelu Jelić još čita: »Godeslav iuppano me isto domo construxit«, no sada je ispravio svoje čitanje onoga me u qui, što je očito bolje.

Džudeki. Ondje ostade sve do 1853., kad ga preniješe u gradski muzej Correr (museo civico Correr na Canal Grande), gdje se i danas nalazi. Prvi je na nju upozorio Kukuljević (*Arhiv IV., 930.—992. sa slikom*), ali ju je griješkom pripisivao Višeslavu knezu Zahumskomu, ocu Mihajla Viševića (Konstantinova Μυαίη. τὸς υἱὸς τοῦ Βουσεβούτση), to jest oko god. 870. do 900. (*Isto tako i u Codex dipl. I., 217*). Rački (*Doc. 376.—377.*) pripisivao ju je Višeslavu hrvatskom knezu, a smjestio ga je između Mutimira i Tomislava, dakle oko g. 900. Međutim po mnijenju stručnjaka, ova krstionica pripada kraju VIII. i početku IX. vijeka. Tako je pribraja Cattaneo (*L'architecture en Italie du VI au XI siècle. Venise 1891., 110—111*) kraju VIII. vijeka, a Stückelberg (*Langobardische Plastik. Kempten 1909., 72.*) datira ninsku krstionicu ovako: »*Als Datum mag die Wende des VIII. und IX. Jahrhunderts gelten.* Tomu se mnijenju pridružio i Jelić (*Dvorska kapela sv. Križa u Ninu 15.*), a sada i ja. Sliku krstionice donio je najprije Kukuljević, onda Cattaneo, ali najbolju Jelić (*Tabla VIII., sl. 12.*). Ja sam točno ogledao samu krstionicu u Veneciji i kolacionirao natpis njen s dosadanjim prijepisima.

Prema tome knez Višeslav prvi je hrvatski poznati nam vladar, čije vladanje pada oko g. 800. On je dakle prehodnik kneza Borne, a možda i otac njegov. Novije je istraživanje pokazalo, da se krštenje Hrvata ima postaviti nekako oko g. 800., to jest da pada u doba franačkoga vrhovnoga gospodstva, koje je začelo u Hrvatskoj poslije 788., a prije 803. Stoga je dakle vrlo vjerojatno, da i opće glavno krštenje Hrvata pada u doba vladanja kneza Višeslava (okruglo rečeno oko 800.), a i ova krstionica da je spomen na taj važni događaj. Gl. o tom Šišić: *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji (Vjesnik hrv. arheol. društva N. S. XIII. (1913.), pg. 43—48.)*.

7.

Oko 840.

*Natpis na pečatu dalmatinskoga stratega Bryenniija.*Κόρυς, βοήθει τῷ σῷ δὲλ.φ¹Βρυεν(ι)φ) β(ασιλικῷ) σπαθ(α)ρί(φ), σ(τ)ρ(α)τ(ηγῶ) Δαλ-
ματία(ς).²*To jest: Gosposdi, pomozì tvomu slugi — Bryeniju carskomu spatharu, strategu Dalmacije.**Gl. sliku ap. Schlumberger: Sigillographie de l'empire byzantin (P. 1884.) str. 205.**Schlumberger spominje još i jedan drugi komad (?) pečata istoga stratega, ali s drugačijom legendom:*Θεοτόκε, βοήθει τῷ σῷ δὲλ.φ¹Βρυενί(φ) β(ασιλικῷ) ἄσπαθ(α)ρί(φ) στρ(α)τ(ηγῶ) Δαλ-
ματία(ς).²*To jest: Bogorodice, pomozì tvomu slugi — Bryeniju carskomu spathariju, strategu Dalmacije.*

Schlumberger datira ove pečate oko polovice IX. vijeka, »ili točnije oko 840.« (ou plus exactement même vers 840.). Oni su nam dakle osobito dragocjen izvor, odnosno dokaz, da je t a d a vlast byzantinska u dalmatinskim gradovima bila u punom jeku i snazi, a ne tek nominalna, ili čak nikakova, kako to neki drže.

8.

Oko 840.

*Natpis u pečatu nekoga dalmatinskoga mandatora.*Κόρυς, βοήθει τῷ σῷ δούλ.φ¹. . . . μω(?) ἀμανδατώρη τ(ῆ)ς) (Δ)αλματίας.²*Gosposdi, pomozì tvomu slugi mandatoru Dalmacije.*¹ Na prednjoj strani (avers).² Na stražnjoj strani (revers).

Schlumberger o. c. 206. sa slikom dosta oštećena komada.
Schlumberger datira ovaj pečat kao onaj gornji (Même époque que le sceau précédent).

9.

Oko 852.

Natpis s imenom kneza Trpimira.

PRO DVCE TREPIM(ero).

Naden 1891. u Rižinicama kod Solina, sada u c. kr. arheol. muzeju u Spljetu.

Ovaj je ulomak po svoj prilici dio crkvene pregrade, na kojoj se nalazio poveći napis. Njime je utvrđena i monumentalnim spomenikom ličnost hrvatskoga kneza Trpimira, poznata iz njegove isprave od 852. I u okolici kninskoj naden je ulomak s napisom (Tre)PIMIR. Gl. o tom Bulić: »Hrvatski spomenici u kninskoj okolici iz doba narodne hrvatske dinastije. Zgrb. 1888. — Spljetski Bullettino 1891. — Vjesnik hrv. arheol. dr. 1892. — Drugo izvješće »Bihaća«. Zgrb. 1896. — Barač-Kržanić: U koljevci hrvatske povjesnice. Zgrb. 1907.

10.

879.

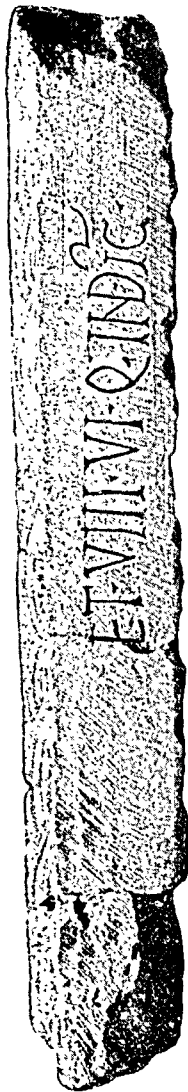
Natpis s imenom kneza Zdeslava.

DVX GLO(riosus) SED(esclaus) (?sagi)TIS OBRUCT(us).¹

Naden u bazilici na groblju u Biskupiji kod Knina, sada u hrv. muzeju u Kninu.

Ovaj natpis sastoji se od četiri fragmenta i to tako, da tek posljednje dvije riječi čine cio komad. Ako su zaista bili cjelina, na što je po sličnosti pismena i materijala dopušteno pomišljati, i ako je dobro protumačen, onda bismo imali ošim imena kneza Zdeslava (Sedesclaus latinskih isprava), još i potvrdu za njegovu prijeku smrt (zar strjelicama?), i to možda negdje u okolici Knina. Prva tri fragmenta nijesu bila dosada štampom objelodanjena. Gl. još Bulić o. c. pg. 25.

¹ Ovako možda za obrutus.

Ulomak natpisa hrvatskoga kneza Branimira od god. 888.
(Nalazi se u hrv. arheološkom muzeju u Zagrebu).

11.

Prije 31. augusta 888.

Natpis s imenom kneza Branimira.

(Tempore ducis) BRANIMIRI ANNOR(um) $\overline{\text{XPI}}$ (= Christi).
SACRA DE VIRG(ine) CARNE(m) VT SV(m)PS(it).
S(acram) DCCCLXXX ET VIII, VIQ(ue) INDIC(tione).

Naden u selu Gornji Muć u Dalmaciji (nedaleko Sapljeta) pod crkvom sv. Petra, sada u kr. nar. muzeju u Zagrebu.

Gl. o tom natpisu Račk i: *Pisani spomenik iz doba hrvatskoga vojvode Branimira (Rad 26, Zgrb. 1874.)*, čije je čitanje općenito prihvaćeno. Ljubić (*ibidem*) čitao je ovako: ... BRANIMIRI, ANNORVM CHRISTI SACRAM EDEM VIRGINIS AETERNE TITVLO SVIPTIBVS SVIS SACRAVIT. DCCCLXXX ET VIII, VIQVE INDICTIONE. Gl. još Brunšmid: *Kameni spomenici hrvat. nar. muzeja u Zagrebu. Vjesnik hrvat. arheol. dr. N. S. XII. (1912.)*, 129—131.

12.

Između 879. i 892.

Natpis, u kojem se spominje ime hrvatskoga kneza Branimira i opata ninskoga samostana Theudeberta.

TEMPORIBVS DOMNO BRANNIMERO DVX SLCAVORUM¹ [beato Ambrosio confes²]SORI HVNC [tegurium?].
EGO THEVDÉBERTVS ABBA³ PRO REMEDIO ANIME
MEE FIERI ROGA[vi]. QVI LEGET, ORET PRO ME.
PECCATORE.

Naden je kao građevni materijal u ninskoj crkvi sv. Mihajlu, danas u crkvi sv. Križa u Ninu. Nije još objelodanjen; priopćio mi ga Dr. Luka Jelić.

Ovaj je napis važan što se u njemu knez Branimir nazivlje-
ndux *Slavorum*« (grješkom mjesto *Sclavorum*), dakle onako,

¹ Ovako uklesano u kamen.

² Prazninu, koja se tude nalazi, ovako dopunjuje dr. Luka Jelić.

³ Ovako grješkom u kamenu mjesto abbas.

kako piše papa Ivan VIII. o Domagoju (»Domagoi... ducem *Sclavorum*«).¹ Pored toga pada u oči *germansko* ime opata Theudeberta (= Theodebert [= der Volks-Glänzende]),² a to nas podsjeća na ninskoga biskupa Aldefreda od god. 892. (Aldefreda = Aldefrid = Edel-Friede).³ Jedva griješim, ako u Theudebertu i Aldefredi gledam ljude *germanskoga* podrijetla, koji su još u doba vrhovne franačke prevlasti nad Hrvatskom (to jest prije 878.) došli u zemlju i u njoj znali zaigrati važniju ulogu.

13.

895.

Natpis s imenom kneza Mutimira.

(ho)C BENE COPSIT OPVS PRIN(ceps) NA(m)Q(ue)
MVNCIMYR..... (non)AGINTA ET Q(ui)NQ(ue).....
(a)NNORVM D(omi)NI-FERE T DEN...

t. j. *hoc bene composuit opus princeps namque Muncimyr... nonaginta et quinque... annorum domini* (ostalo nerazumljivo).

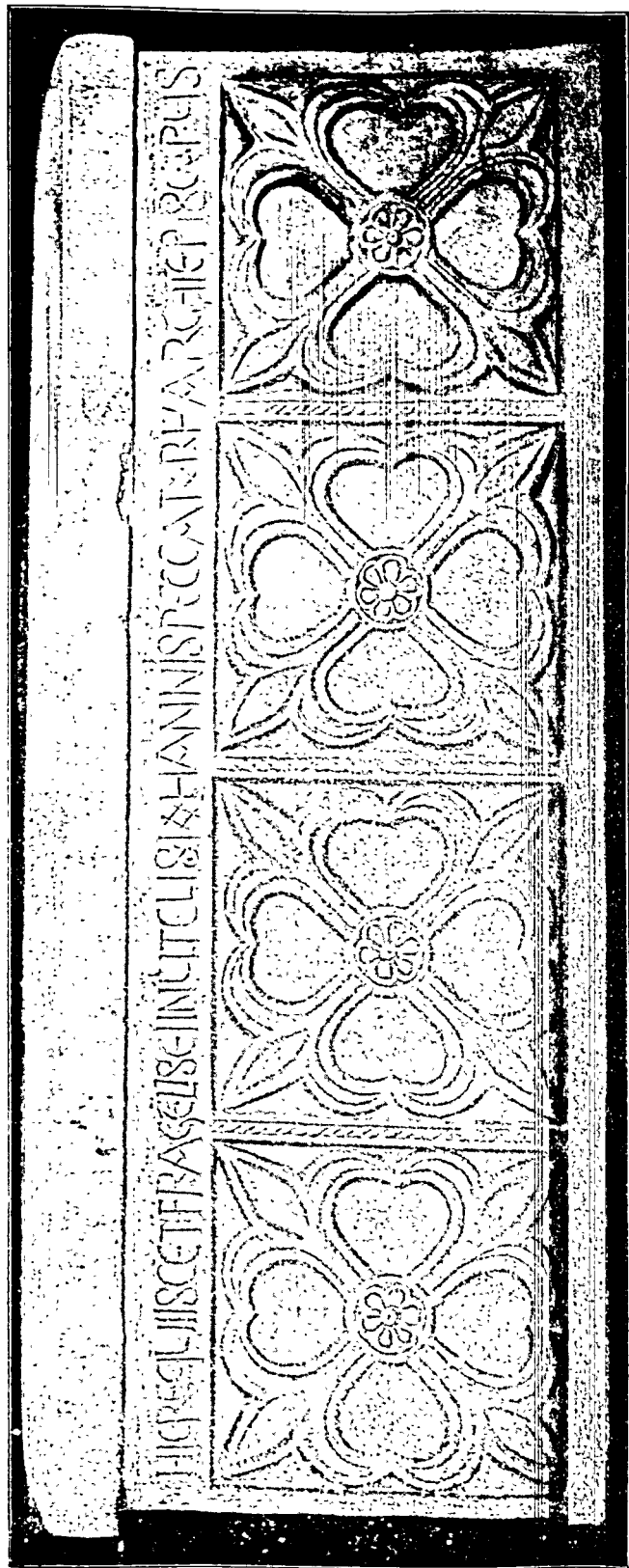
Nađeno u Uzdoľju na Kosovu kod Knina u više fragmenata, sada u hrv. muzeju u Kninu.

Ovo je ulomak oduljega natpisa, što je tekao na ogradi svetišta ili oltara, a koja je ograda u sredini imala ovelik trokutni tegurij s krstom i s dvjema simboličkim pticama sa strane. Natpis je važan poglavito stoga, što je datiran godinom 895., te nam tako potvrđuje vladanje kneza Mutimira, poznata nam iz isprave od 892. Objelodanjen bješe u *Starohr. Pr. I. (1895.), 74.—78.*; no sada je pridošlo u muzej još nekoliko novonadenih fragmenata ovoga napisa, tako da je naše čitanje, dopunjeno u Kninu u muzeju, potpunije.

¹ Gl. niže u skupini papinskih pisama iz IX. vijeka.

² Gl. Bass: Deutsche Vornamen. Mit Stammwörterbuch. Leipzig 1909. str. 96. Uporedi još i poznata gotska imena: Theobald (odnosno Theodebald = der Volks-Kühne), Theodat (Theodahat = der Volks-Kämpfer), Theodemar (Theodemir = der Volks-Berühmte). Th i u d a je gotska riječ za puk (narod, Volk), a glasi u srednjem njemačkom (mittelhochdeutsch) di et.

³ o. c. str. 40.

Sarkofag spijetskoga nadbiskupa Ivana od 925—928. (?)
(Nalazi se u krsfionici stolne crkve u Spijetu).

14.

Zapis o nekim hrvatskim vladarima IX. vijeka.

Domno Tripimero.

Bribina. Terpimer. Petrus. Maria. Dragouid.

† Presila. Petrus filius domno Tripimero.

De terra Brasclauo. Zelesena uxor eius Hesla.
Stregemil filius eorum.

Brasclauo et uxor eius Uuentescella.

Brannimero comiti. Mariosa cometissa.

U evanđelistaru V. ili VI. vijeka, što se čuva u kr. arheološkom muzeju u Cividalu (Čedadu) u sjevernoj Italiji.

Ova su imena ubilježena u evanđelistar u vrijeme, kad se on nalazio u Aquileji začijelo u riznici stolne crkve),¹ dakle onda, kad su vladali Trpimir, Braslav i Branimir, pa tako vrijede toliko, koliko i suvremeni napisi u kamenu. O tom evanđelistaru gl. B e t h m a n n: *Die Evangelienhandschrift zu Cividale (Neues Archiv der Gesellschaft f. ält. deutsche Gesch. Vol. II., Hannover 1877., 113—128. i Š i š i ć: Genealoški prilozi 5—7.*

15.

Poslije 928.

Grobni natpis spljetskoga nadbiskupa Ivana.

Na prednjoj strani sarkofaga:

HIC REQUIESCET FRAGELIS ET INVTELIS
IOHANNIS PECCATOR HARCHIEPISCOPIVS;

Na ploči poklopca:

IS	XC
NH	KA

to jest: Ἰησοῦς Χριστὸς *viza.*

¹ To je mišljenje ravnatelja Cividalskoga muzeja Ruggera conte della Torre, koje smatram posve opravdanim.

Nalazi se u krstionici stolne crkve u Spljetu.

Ovaj se sarkofag i natpis od Farlatovih vremena pripisivao prvom spljetskom nadbiskupu Ivanu Ravenjaninu, za koga je novije istraživanje dokazalo, da je živio i djelovao oko god. 800., a ne oko 650.—680. Prema pismenima napisa i ornamentici sarkofaga, ovo može da bude radnja X. vijeka, dosljedno grob nadbiskupa Ivana, za čijega su biskupovanja održana oba spljetska crkvenoga sabora (925. i 928.). Gl. o tom Bulić-Bervaldi: *Kronotaksa* pg. 116—131.

16.

Prije 970.

Natpis, u kojem se spominje ime kraljevića Držislava.

... (D)IRZISCLV DUCE(m) MAGNU(m) ...
 ... CLV DVX HROATOR(um) IN TE(m)-
 P(orib)VS D(omini) ...

Dva nesurisla, ali suvremena fragmenta, nađena na Kapitulu kod Knina, sada u hrv. muzeju u Kninu.

U prvom se fragmentu spominje Držislav još kao neokrunjeni »dux«, dakle po svoj prilici još za živa oca kralja Kresimira, to jest prije g. 970. U drugom fragmentu spominje se ime nekoga hrvatskoga kneza, kojemu je ime svršavalo na *slav*, što bi mogao da bude Vladislav, Mislav, Zdeslav ili Tomislav. O tom napisu gl. Bulić: *Hrv. spomenici* 26—30. — *Starohrvatska prosvjeta* II. (1896.); 30—39 (Radčić: *Spomenik velikoga župana Držislava i župana Svetoslava*). — Šišić: *Genealoški prilozi* 86—87.

17.

10. marta 976.

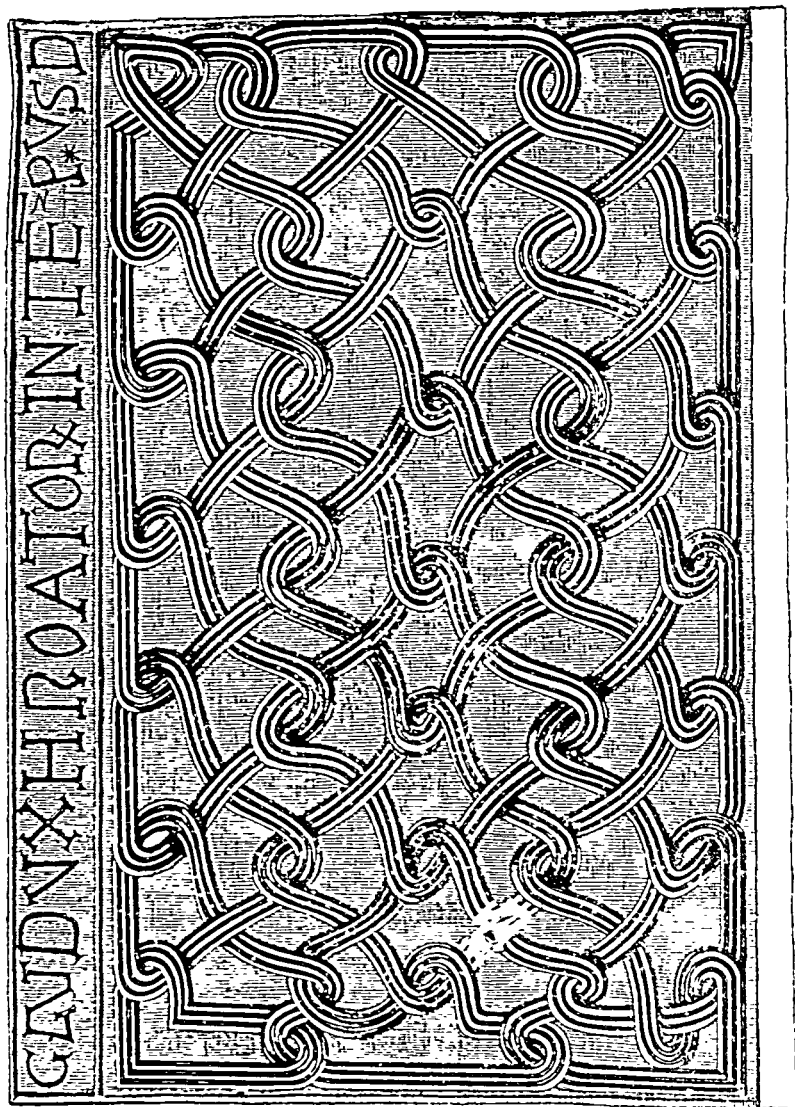
Grobni natpis kraljice Jelene.

(In hoc t)VMVLO QuiESCIT HELENA FAMO(sa),
 (Quae fui)T VXOR MIHAELI REGI MATERQue STE-
 FANI R(egis)

Ulomak natpisa s imenom velikoga kneza Držislava (prije 970).
(Nalazi se u hrvatskom muzeju u Kninu).

Ufomak natpisa nekoga hrvatskoga kneza, isklesan nešto prije 970.
(Nalazi se u hrvatskom muzeju u Kninu).

[Habenasque t]ENVIT REGNI. VIII. IDVS M(ensis)
 OCT[obris obiit
 In] PACE. HIC OR[dinata] FVIT AN(no) AB IN-
 CARNA(tio-)
 (ne dni) DCCCLXXVI IND. IV CICL(o) L(un.) V(ep.)
 XVII(cie-)
 (lo sol.) V LVN V (conc)URRENTE VI. ISTAQue VIVENS
 FV(it) REGN(i) MATER FIT PVPILOrum TVTO(rque)
 VIDVARum. ICQUE
 ASPICIENS VIR ANIME DIC MISERERE DEVS.

Našao ga 25. i 26. augusta 1898. Msgr. don Frane Bulić na Gospinoj livadi u Solinu među ostacima stare crkve sv. Marije od Otoka, sada u c. kr. arheološkom muzeju u Spljetu.

Po historijskoj sadržini svojoj ovaj je natpis najvažniji od sviju do danas otkrivenih. Neprilično je to, što je nepotpun, jer je naden razmravljen u kakih devedesetak što većih što manjih fragmenata, pa se ima samo naučnoj spremi i neumornom trudu Bulićevu zahvaliti, da je od tih nebrojenih komada i komadića ipak postao osobito dragocjen izvor za hrvatsku historiju. Premda dakle nema mnogo toga, naročito s lijeve strane u prve četiri brazde, ipak je glavna jezgra napisa pred nama, to jest, on je stajao na grobu kraljice Jelene, udovice kralja Mihajla, a matere kralja Stjepana, koja bješe pokopana 976.

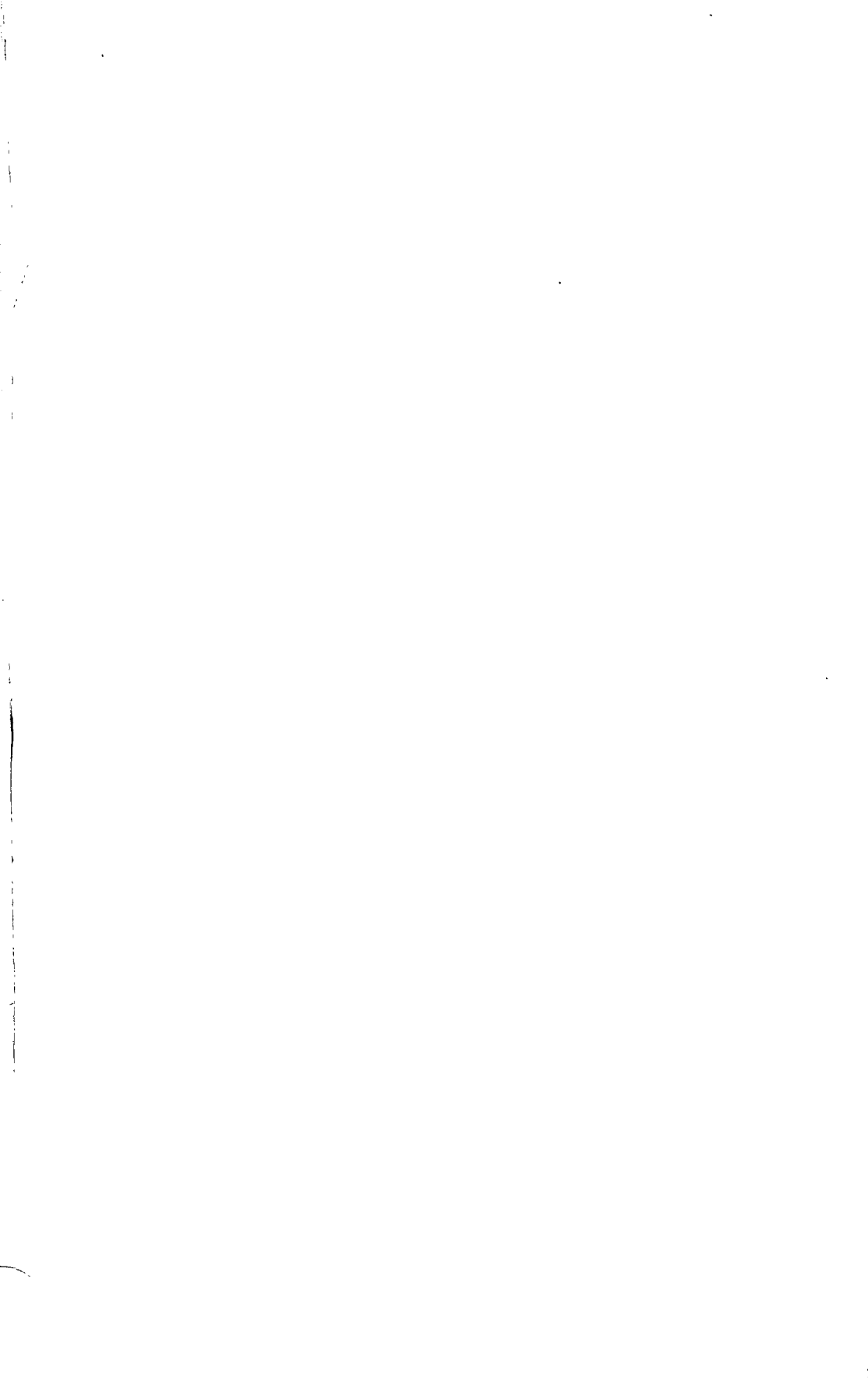
Bulić je pročitao ovaj natpis ovako:

[In hoc t]VMVLO QuiESCIT HELENA FA[mula dei]
 [Quae fui]T VXOR MIHAELI REGI MATERQue STE-
 FANI R[egis]
 [Quae deliciis r]ENVIT REGNI VIII IDVS M(ensis)
 OCT(obris)
 [Qua]E HIC OR[dinata] FVIT ANno AB INCARNA(tio-
 ne dni) DCCCLXXVI. Ind. IV CICLo L(un) V (ep.)
 XVII (cie-
 lo sol.) V LVN (conc)VRRENTE VI. ISTAQue VI-
 VENS FV-
 (it) REGNi MATER FIT PVPILOrum TVTO(rque)
 VIDVARum. ICQVE
 ASPICIES VIR, ANIME DIC MISERERE DEVS.

U hrvatskom prijevodu istumačio je Bulić napis ovako: »U ovom grobu počiva Jelena službenica božja, žena kralja Mihajla, a majka kralja Stjepana, koja se odreče sjaja prijestola dne 8. mjeseca oktobra, a ovdje bi pokopana godine od upućenja Gospodova 976., indikcije četvrte, cikla mjesečnoga petoga, epakte XVII., cikla sunčanoga petoga, dana petoga, koji pada sa šestim (= petak). Ona, koja je za života bila kraljevstvu majka, postade (majkom) sirota i zaštitnicom udovica. Ovamo pogledavši čovječe reci: Bože smiluj joj se duši«. Kako se vidi, moje se čitanje ponešto razlikuje od Bulićeva, jer u hrvatskom prijevodu glasi natpis, kako ja sada uzimam, ovako: »U ovom grobu počiva slavna Jelena, žena kralju Mihajlu i mati Stjepana kralja, koja je bila vladarica. Dne 8. oktobra umrije u miru. Ovdje bi sahranjena godine od upućenja Gospodnjega 976.«; sve ostalo ostaje onako, kako je i kod Bulića. Razlog tome nejednakom čitanju jeste, što je Buliću preostalo više fragmenata natpisa, koji apsolutno u korektno odgonetnutoj legendi moraju naći mjesta; osim toga Bulić je ono ENVIT REGNI dopunio kao *deliciis renuit regni*, što po mome mišljenju nikako ne može da bude, jer glagol *renuo* nema nikad značenja: odreći se nečega, što već posjedujem. Suvviše još Bulić je datum 8. oktobra u vezu doveo s tobožnjom odrekom prijestola, dok je moje mišljenje, da se taj dan odnosi na dan smrti kraljice Jelene, našto nas upućuje fragmenat PAC, koji očito čini s čitljivim E: PACE, što uključuje formulu nadgrobnih natpisa *obiit in pace*. Prema tome dakle 8. oktobra (975.) je dan smrti kraljičine, a onda slijedi dan pogreba u taj sarkofag i u tu crkvu sv. Marije, koju je Jelena sama sebi sagradila kao grobnicu, na dan 10. marta, u petak, godine 976. Isto se tako razilazi moje tumačenje ovoga natpisa s historijske strane od Bulićeva. Zaveden tako zvanim vladarskim katalogom hrvatskim (Catalogus ducum et regum Dalmatiae et Croatiae), koji se nekoć nalazio u biblioteci obitelji conte Fanfogna-Garagnin u Trogiru, a sada je u Zagrebu u kr. zem. arhivu, a koji je inače kompilacija sačinjena na osnovu literature negdje oko godine 1720., Bulić je gledao u kraljevima Mihajlu i Stjepanu one hrvatske vladare, koje car Konstantin Porf. zove Kresimir i Miroslav († o. 949.), a u Jeleni kćer kralja Tomislava; prema tome bila bi s Tomislavom

Grobni natpis kraljice Jelene († 976.)
(Naden u Solinu, danas u c. kr. muzeju u Spijetu).

stara hrvatska dinastija izumrla, a s njegovim zetom Kresinirom-Mihajlom započela nova. Dalje je nazrijevao Bulić, da se Jelena odrekla »sjaja prijestola« po ubijstvu njenoga sina Miroslava, te se povukla u manastir. Sve ovo uzeo je pomenuti kompilator poglavito iz 1. ljetopisa, popa Dukljanina, pa nema nikake historičke vrijednosti. Stoga pada kombinacija Bulićeva sama od sebe. Moje pak mišljenje jeste, da je Jelena udovica pokojnoga kralja, a mati živoga koji je tada vladao. Godine 976. vladao je Držislav (već od 970.), čiji je otac bio Kresimir, koji dolazi na prijestolje poslije ubojstva Mirosavljeva, dakle oko 949. Prema tome dakle kralj Mihajlo jeste Kresimir, a Stjepan je Držislav naših isprava.

O tom gl. Bulić: *Izvještaj o crkvi sv. Marije od Otoka i o nadgrobnom natpisu kraljice Jelene.* (*Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. V.* (1901.), 201—227.) i Šišić: *Genealoški prilozi* 49.—65. (Čitanje sam natpisa sada donekle ispravio.)

18.

X. vijek.

Nadgrobní natpis spljetskoga načelnika Petra.

† IN N(o)M(ine) D(omi)NI. EGO PETRVS DO... E' PRIOR, NATVS, NVTRIT(us), ERVDIT(us) IN SPALATO, FILIVS BENE MEMORIE D(omn)O COSME INCLITO PRIORI, Qui POSVI HEC(!) TVMVLV(m) RECEPTIONIS PECCATRICI CORPORIS MEI.

Nalazi se u peripteru stolne crkve u Spljetu.

Ovaj nam natpis dokazuje, da se već u X. vijeku nazivalahu gradski načelnici u Spljetu priorima, i da je ta čast rado bivala nasljedna u rukama nekih odličnijih gradskih porodica. Gl. o njemu Bulić-Bernaldi Kronotaksa 127—130

¹ Izlitzano i potpuno nečitljivo na kamenu; možda Dolmanle? Dr. Ferdo Šišić: Priručnik izvora I.

Potkraj X. vijeka.

*Nadgrobní natpis nepoznatih supruĝa, u kojem se spominje ime
spljetskoga nadbiskupa Martina.*

. . . . ERAT ILLE SOLV(s).
 SP(iritu)S ASTRA PETIT, ANIMAM SV(mp)SERE MI-
 NISTRI
 AD LOCA PARTA POLIQVE V(i)VA REXQVE PATER.
 VIVVS ERA(t) VITA(m)QVE DEDIT QVI CVNTTA
 CREAUIT.
 CVIVS ET IMPERIO VIVIFICATVR HOMO.
 ERGO COMES VIDVASQVE TVENS PAT(er) IPSE PV-
 PILLIS.
 NOMEN ENI(m) PROPRIV(m) HVIC ERAT.
 QVISQVE VIATOR OVANS VENIENS CVM CORPORE
 FESSO
 MOX ANIME VENIA(m) QV(a)ESO POT(en)S CARE
 PATRE(m).¹
 HOC IACET IN TVMVLO FAMOSA LAVDEM DOMNO
 MARTINVS ARCHIEP(iscopu)S.²
 QV(a)E CONIVNCTA VIRO CASTA VIRO PVDICICI(a)E.
 MENSE FEBRVARIO XX^{MO} IIII^{TO} OB(i)TVS EIVS FVIT.
 SP(iritu)S ASTRA PETIT, CORPVS AD ARVA RVIT.
 HVC QVICV(m)QVE VENIS CONCORDE CORDE SE-
 RENO
 IPSIVS ANIMAE DIC MIS(erere) D(eu)S.

Nalazi se u peripteru stolne crkve u Spljetu.

Ovim se inaĉe nejasnim natpisom potvrđuje liĉnost nadbi-
skupa spljetskoga Martina, koga Toma arcidakon bilježi zajedno
s kraljem Drŝislavom za godinu 970. Paleografija i ornamentika
sarkofaga bezuvjetno stavlja natpis pod kraj X. vijeka, tako da
se pod tim nadbiskupom Martinom ne moŝe razumijevati koji
drugi. Gl. o tom *Buletino XXXI. (1908.) 147—156.*

¹ Ovako uklesano mjesto pater.

² Znaĉi, da su pokopani u doba nadbiskupa Martina.

Sarkofag nepoznatih suprugâ na kojem se spominje ime spljetskoga nadbiskupa Martina (oko 970).
(Nalazi se u peripteru stolne crkve u Spljetu).

20.

Okolo 1015.

Natpis, koji spominje spljetskoga nadbiskupa Pavla.

DOMNO PAVLVS PRESVLVS(!) OFERT VEXILLV(m)
ISTV(m).

Nalazi se u c. kr. arheol. muzeju u Spljetu.

Ovaj se natpis nalazi na mramornom stupeu, a sastoji se u svemu od trinaest brazda, ali je u prvima tako jako oštećen, da su mu tek neke riječi čitljive. Iz ovoga se natpisa razbira, da su za nadbiskupa Pavla bile nastale u Spljetu teške borbe između dviju stranaka, od kojih je jedna vojevala pod križem sa Pavlom na čelu, a drugoj bješe vođa neki odmetnik *vir apostata* Sedel. Napokon pobijedi nadbiskup Pavao i prikaza svoju pobjedonosnu zastavu Krstu, oko kojega teče gornji natpis. Gl. o tom Bulić-Bervaldi: *Kronotaksa* 170.

21.

Okolo 1015.

Zapis, koji spominje spljetskoga nadbiskupa Pavla.

Arbiter eterne, solus mirum qui finxerat globum, iube hunc volumen tuo sacro sereno aspicere vultu, quod pro suam adque suis debita obtulit domno Paulus venerabilis archiepiscopus, hoc librum psalmodiarum ad laudem sanctorum martirum Domnii, Anastasi atque sanctorum Cosmas et Damiani. Sed et vos quoque, studiosi lectores, obnixè precamur, vt cuique manu venerit, in vestris precibus me commemoretis. Rex regum dicite cuncti: Christe Deus, abde ei scelus. Me simul infirmus diacono Maioni scriptore, vt et vos Deum habeatis adiutorem et in evum feliciter letetis.

Rukopis XI. vijeka pisan na pergameni, koji na listu 259. donosi langobardsko-beneventanskim pismom ovaj zapis, nalazi se u metropolitanskoj biblioteci u Zagrebu.

Gl. o tom zapisu Rački: Pismen spomenik iz dobe hrvatskoga kralja Krešimira II. (Starine knj. VII., Zgrb. 1875., str. 47.—52.)

Oko 1019.

Natpis, u kojem se spominje Sirmijski vojvoda Sermon.

Θεοτόξε, βεήθηε¹

Ζέρμου σερ(α)τηλάτ(ρη)²

To jest: *Bogorodice, pomози vojvodi Zermonu.*

Na zlatnom novcu (ili vjerojatnije pečatu) istoga Zermona, od kojega se nalaze dva komada u numističkoj zbirci u Parizu (cabinet des médailles de France), a nađena su kod kopanja nekoga vinograda u Velikom Varadinu (Nagy-Várad).³

O Zermonu zabilježio nam je byzantinski ljetopisac Skylitzes (odnosno Kedren) ovo: Poslije pokorenja Bugarske (1018.) pokloni se caru Vasiliju II. i susjedna Hrvatska i njena tadanja oba vladara, dva brata (t. j. Kresimir III. i Gojслав). »Samo gospodar Sirmiuma Sermon, brat Nestongov, ne htjede da se pokori«. (Μόνος δὲ ὁ τοῦ Σιρμίου κρατῶν ἀδελφὸς τοῦ Νεστόγγου Σέρμων πείθησαι οὐκ ἤθελε) No njega je onda prevarom dao umoriti byzantinski vojvoda Konstantin Diogenes.⁴

O vjerodostojnosti ovih pjeneza (ili pečata) jedva može da bude sumnje. Isto je tako gotovo sigurno gospodar njihov Zermo identičan s Kedrenovim »gospodarom Sirmiuma« Sermonom, to jest zapovjednikom tvrđave (grada) u Sirmiumu (danas Mitrovica).

Ovoga Zermona (Sermona) smatra Ljubić (*O Posavskoj Hrvatskoj i o zlatnih novcih njezina zadnjega kneza Serma. Rad knj. (43, str. 107. i dalje)*) samostalnim vladarom (knezom) Posavske Hrvatske, dakle jednim od nasljednika kneza Braslava,

¹ Na prednjoj strani (avers).

² Na stražnjoj strani (revers).

³ Tako kaže Ljubić (Rad knj. 43, str. 108.) prema informaciji trgovca Eggera u Beču, koji je tvrdio, da je on te novce prodao u Pariz. Schlumberger opet kaže, da su oni nađeni još s nekim drugim byzantinskim novcima »na obali Dunava« (sur le bord du Danube en compagnie d' autres pièces d' or des empereurs byzantins).

⁴ O Skylitzesu, odnosno Kedrenu, gl. treći odsjek ove knjige (»Pisci«).

Smičiklas (*Povijest Hrvatska I, 239*) i Klaić (*Povijest Hrvata I, 49*) banom u Srijemu, inače još podanikom hrvatskoga kralja, a Rački (*Hrvatska prije XII. vijeka. Rad knj. 56, str. 121—126*) bugarskim upraviteljem Srijema. Donekle slično je mišljenje već prije izrekao Schlumberger u raspravi: *Monnaies d'or d'un chef bulgare du XI. siècle, Sermon gouverneur de Sirmium (Revue archeologique. N. S. III, 1877. pg. 173—176*, odatle preštampano u djelo: *Mélanges d'archéologie byzantine. Première série. Paris. 1895., str. 1—5*), a koje je potom ponovio u odličnom svom djelu: *Épopée byzantine. Vol. II. (Paris 1900.) str. 415—417, 420* (slika istoga novca ili pečata). Ovo mišljenje glasi, da je Sermon bio u času, kad je kovao ovaj novac i kad se ne htjede da pokori caru Vasiliju II., nezavisnim gospodarom u tvrđavi Sirmiumu («chef ou prince indépendant a Sirmium», «un moment souverain indépendant de la place de guerre de Sirmium»), a uz to još i Slaven («la présence de légendes en langue greque sur la monnaie d'un Slave ennemi acharné de Byzance peut paraître étrange.¹») Na Schlumbergerovo mišljenje prigodom izdanja njegovih »*Mélanges*«, još se osvrnuše Zlatarski (recenzija u časopisu „Български прегледъ“ V. (Sofija 1897.), 109—111) i Bezobrazov (recenzija u „Византийский вѣстникъ“ III. (Petrograd 1896., str. 673—674); ovaj posljednji kao da se većina približuje mnijenju, da ono nije novac Sermonov, nego pečat, što se i meni čini mnogo vjerojatnije. Jer bi za slučaj, da se radi o zlatnom novcu jednoga vojvode (στρατηλάτης), stvar se pokazala osobito zagonetnom, budući da se inače sigurno znade, da u onodobna (sve do XII. vijeka) nijesu svoga novca kovali ne samo hrvatski ni srpski vladari, nego ni snažna Bugarska, ni trgovačka Venecija. U tim je državama isključivo kolao byzantinski novac, a naročito zlatni (Gl. o tom Rački: *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. (Zagreb 1894., str. 162—167)*).

Ja mislim, da se sve dotle, dok ne budemo imali u rukama korektno izdan izvorni grčki tekst Ivana Skylitzesa, ne može

¹ Uporedi još i ono, što kaže Schumberger (*Sigillographie de l'empire byzantin. Paris 1884, str. 697—698*) o pečatu Ivanu Sermona (ili Xermona), carskoga protospathara (ἑπιπαιῖτης). Sermon mu je neka »famille de boliares bulgares«.

pristupiti definitivnom rješenju pitanja, tko je bio taj »gospodar Sirmiuma« Sermon, naime pitanja: da li je predstavnik hrvatske ili bugarske vlasti, ili što treće. Pored toga još bi valjalo izvesti posve na čistac, gdje su uistinu nađeni oni novci (ili pečat), da li negdje »na obali Dunava« (čime nije mnogo rečeno), ili kod Velikog Varadina (što je nešto jasnije).

23.

Druga pola XI. vijeka.

Natpis s imenom Pribimirovim.

... HVNC PRIBI(me)RIVS PRE

... ANNOS, POST (se)PTEM DI(es)

Naden na Kapitululu kod Knina, sada u hrv. muzeju u Kninu.

Ovo je fragmenat većega natpisa, koji nema početak i kraj, i to u obim brazdama, od kojih se sastoji. Tko je taj P r i b i m i r ne znamo, no kako se po svemu vidi, da je natpis iz XI. vijeka, smijemo pomišljati zar na istoimenu ličnost, koja se u doba kralja Dmitra Zvonimira u jednoj ispravi od godine 1086. navodi ovim riječima: »*Et ego Dabrona hoc breve scripsi iussu Pribimiri uicarii regis*« (*Rački Doc. 144*). Kako se u doba kralja Zvonimira ne spominje nikad b a n, možda je taj Pribimir bio kraljev z a m j e n i k za njegove odsutnosti ili u kojem drugom poslu, najpače sudbenom. Gl. o tom napisu *Starohrvatska Prosvjeta IV. (1898.), 12—15* (sa slikom).

24.

1099.

Nadgrobnni natpis spljetskoga nadbiskupa Lovre.

QVI SIM, SCIRE VENIS, QVI MORTIS STRINGOR HA-
BENIS?
PASTOR ERAM TVRBIS HVIVS, LAVRENTIVS VRBIS,
QVAM EGO DVM REXI, SI QVID MINVS VTILE GESSI,
ID PRECE, TE FLAGITO, TERGAS, VT OPIFICE XPI-
STO CRIMINE TE SANCTVS REX PVRGET, VIRGINE
NATVS.

U krstionici stolne crkve u Spljetu.

Nadbiskup Lovro bijaše iznajprije osorskim biskupom, a onda, nekako od g. 1059. spljetskim nadbiskupom. Gl. o njemu što kaže Tom a arcidakon u gl. XVI. svoga djela (odštampana u trećem odsjeku ove knjige).

25.

Око 1100.

Natpis u Baški (na Krčkom otoku) s imenom kralja Zvonimira.

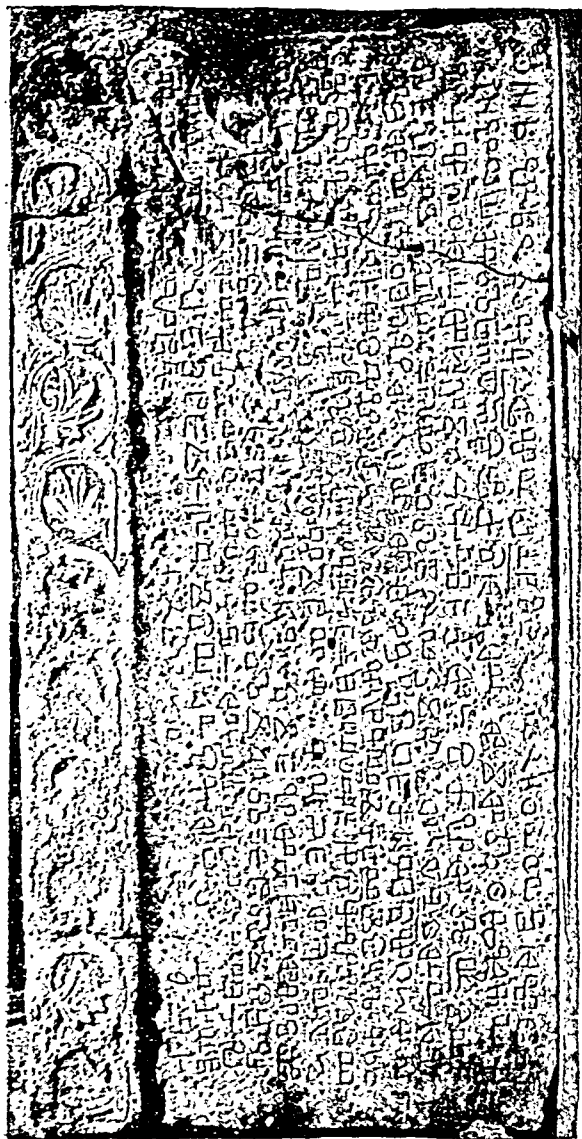
† Ч. р. въ имѣ отца и сна и стаго доуха. азъ
опатъ дрѣжнѣхъ писахъ се о лѣдинѣ, юже
да звѣзньмнрѣ, кралъ хрѣватскъ, и въ
дни своѣа въ светоу ю лѣциню. и свѣдоци
ми жоупанъ деснаа крѣбавѣ, жоупанъ въ лоу-
цѣк прѣзньнеба (?). съ послаа витослава въ о-
тоцѣ, да: иже то порече, казни и богъ и божиѣ сила и .р. е-
вангелисти и стаѣ лѣцинѣ лмнъ, да иже сдѣ живѣ,
тѣ моли за не бога. азъ опатъ добровитъ съз-
дахъ црѣккѣвъ сню с своєю братню съ дѣв-
етню въ дни княза крѣзмѣта овлад-
люцаго въсоу крѣранноу. и бѣше въ тѣ дни м-
икоула от оточьца въ стоу ю лѣциню въ ѣдино.

Nalazi se u crkvi sv. Lucije kod Nove Baške na Krčkom otoku.

Znameniti ovaj natpis uklesan je u kamenu ploču (194 ctm. dugu, a 73 ctm. široku) glagolskim pismenima, a ja sam je tek iz praktičnih razloga donio ovdje u staroćirilskoj transkripciji. Današnjim hrvatskim jezikom glasi ona ovako: † 1100. U ime oca i sina i svetoga duha. Ja opat Držiha pisah ovo o ledini (= zemljištu), koju dade Zvonimir kralj hrvatski u svoje vrijeme svetoj Luciji. I svjedoci su mi župan Desila Krbavski (i) župan u Luki Prbъneba (?). Ovaj posla Vitoslava na otok, da: tko to poreče, da ga prokune Bog i božja sila i četiri evanđelista i

sveta Lucija, amin, (i) da tko čvdje živi, moli Boga za njih. — Ja opat Dobrovit sazidah ovu crkvu sa svojom braćom (= kaluderima) s devetoricom u vrijeme kneza Kuzme (? Къзмѣта), koji je obladao cijelom Krajinom. I bješe u to vrijeme. Mikula (= manastir sv. Nikole) u Otočcu sa svetom Lucijom (= crkvom sv. Lucije) jedno (t. j. pod jednim opatom).

Na ovaj je spomenik prvi upozorio učeni svijet čuveni Pavao Josip Šafařík (*Památky hlaholského písemnictví. V Praze 1853. Dostavsky k str. 20*). On kaže: »Dne 12. januara 1853. godine primih od Ivana Kukuljevića Sackinskoga trostruki prijepis nadgrobnoga napisa, koji je on našao u staroj opatskoj crkvi sv. Lucije kod Nove Baške na otoku Krku t. j. prijepis njegov, nekoga krčkoga klerika i majora Mije Saljara. Upoznanje i tumačenje pisma nije dosada uspjelo ni učenicima Hrvata, a ni meni. Pismena su tude očito nalik na glagolska, ali i na neglagolska. Ako to nije tajnopis (cryptographia), moglo bi da bude kakovo starije pismo, možda onaj izgubljeni osnov glagolice«. Kako vidimo, u prvi kraj nije se pravo ni znalo, e da li je ova ploča pisana glagolskim pismenima, ili kojim drugim, sličnim. Potom zanimali su se za taj napis Franjo Rački, Ivan Kukuljević i Matija Mesić, no prvi ga je pročitao, i ako ne potpuno, Krčanin Ivan Črnčić. (Književnik II. (1865., 8—20). Iza toga obrati Franjo Rački i po treći puta pažnju svoju na nj, te ga u glavnom pročitava, dodavši još i osobito dragocjen tumač s paleografskog i historijskog gledišta (*Starohrvatski glagolski nadpis u crkvi sv. Lucije kod Baške na Krku. Starine VII., Zagreb 1875.*). Poslije dvanaest godina i opet uze ga u ruke Ivan Črnčić, te poprati Račkovo čitanje s nekoliko vrlo duhovitih primjedaba i stvarnih ispravaka (*Još o glagolskom napisu u crkvi sv. Lucije u drazi baščanskoj. Starine XX., Zagreb 1888., 33—49*). Ponovnoj reviziji pak podvrže čitanje Račkovo i Črnčićovo Vatroslav Jagić, čiji sam tekst i ja preuzeo (*Энциклопедія славянскої філології. Вып. 3. III. Глаголическое письмо. Санктпетербургъ 1911., 237—238*). U najnovije doba pokušao je neke ispravke da učini Rudolf Strohhal (*Glagolski napis u crkvi sv. Lucije kod Baške na otoku Krku. Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. XII. (1912.) Zagreb 1912.*,

Glagoljski natpis u crkvi sv. Lucije na Krčkom otoku
(Nalazi se u istoj crkvi kod Baške).

8—11), ali »s malo uspjeha«, kako kaže Jagić (Vodnik-Jagić: Povijest hrvatske književnosti knj. I. Zagreb 1913. (»Mat. Hrv.«), 20.).

Natpis ovaj, obično zvan »Bašćanska ploča«, očito je sastavljen od dva dijela. U prvom se govori o darovnici kralja Zvonimira sv. Luciji, a u drugom o tome, kako je opat Dobrovit sazidao »ovu crkvu«, naime sv. Lucije. Prvi dio upravo je kratki izvadak jedne isprave, koja se očito sastojala od dvije česti, to jest opat Držiha napisao je glavnu ispravu (po svoj prilici hrvatskim jezikom i glagolskim pismom), u kojoj je u prijevodu transumirao Zvonimirovu zar latinsku donaciju, a onda naveo, kako je po nalogu župana krčkoga Prvanega došao na otok Krčki neki Vitoslav, zacijelo kao »pristav« (pristaldus), te uveo u posjed darovanoga zemljišta opata Držihu, odnosno crkvu sv. Lucije. Opat Držiha naveo je u svojoj ispravi dva svjedoka, župana Krbavskoga Desilu i lučkoga Prvanega, te ju je onda svršio uobičajenom formulom proklinjanja (minacija, Pönformel), koja je opširnošću svojom poznata značajka naših isprava XI. vijeka. Drugi dio očito je zapis, kaki redovito pokazuju crkveni napisi, naime opat Dobrovit kaže, da je sazidao sa svojom braćom kaluderskom crkvu sv. Lucije, u vrijeme kad je neki knez Kuzma (?) zavladao bar otokom krčkim, a izgleda prema čitavom kontekstu, možda i sa susjednom obalom i Otočcem u gatanskoj župi. Posljednje riječi natpisa razumijem tako, kao da je tada bio opat Dobrovit zajednički, i sv. Luciji i sv. Nikoli u Otočcu, premda zaslužuje pažnju to, što uz ime »Mikula« ne stoji potrebno »sveti«. Iz toga se razlaganja vidi, da se prvi dio napisa odnosi na vrijeme između 1076. i 1089., to jest u doba vladanja kralja Dmitra Zvonimira, dok drugi dio pada u dobnije doba (oko 1100.). Rački je datirao napis prema početnim pismenima, koliko ih je mogao ustanoviti, godinom 1100. Jagić pridržao je ovo datiranje, ali ipak opaža: »Natpis ne će biti izrađen upravo godine 1100., već nešto kasnije, jer iza č(4), što znači tisuću, ima na istrtom mjestu još prostora za dva slova, t. j. za r (ρ) (to će reći sto) i još za jedno slovo, koje je moglo značiti jedinice ili desetice« (Vodnik-Jagić Hrv. knjiž. 20). Strohal pak misli, da može čitati početna pismena, naime datovanje, kao 1120., što bi tek trebalo posve pouzdanim snimkom dokazati. Ja sam s obzirom na Jagićevu primjedbu da-

tirao napis: »*Oko 1100.*«. Razumije se, kad bismo mogli sigurnošću odrediti, tko je onaj »*Knez Kuzma* (Kuzma?)« i na koji se događaj odnosi ono što se kaže, da je »obladao cijelom Krajinom«, onda bismo lasno uzabili točno datirati spomenik. Samo se po sebi razumije, da je opat Dobrovit uklesao u natpis darovnicu Zvonimirovu baš stoga, da svojoj crkvi, odnosno manastiru, zajamči miran i siguran posjed onoga zemljišta, što nas ipak velikom vjerojatnošću upućuje na predmletačk o doba, dakle na vrijeme prije godine 1115.—1116.

S historijskoga gledišta natpis je od goleme važnosti. On je najstariji naš jezični spomenik (i hrvatski i srpski), koji nam je učuvao izraz »kralj *hrvatsk* (кралъ хрватскъ) i narodno njegovo ime — Звѣнимир (u latinskim ispravama redovito *Suinimir*). O tom imenu kaže Jagić ovako: »Ime kralja hrvatskoga može se dvojako čitati: Zv̄nimir, ili Zv̄bnimir; po današnjem vokalizmu i Zavnimir ili Zvanimir. Nema sumnje, da je složeno ime postalo od звѣнѣти и мир, dakle Звѣнимиръ; glagol звѣнѣти živi u starom hrvatskom obliku *zamnjeti* — *zamniti* (kao цѣнѣти captjeti — captiti)«. Dalje iz ovoga spomenika saznajemo s punom sigurnošću, da je kralj Zvonimir bio potpuni i pravi gospodar otoku Krku, koji se inače brojio u »byzantinski tema« Dalmaciju, pa kako je Krk upravo najsjeverniji dio te Dalmacije, sasvim je prirodno, da se kraljeva vlast protezala i na otoke i gradove bliže središtu njegove države kod Spljeta.

Konačno ima se još istaknuti i grafična važnost ovoga spomenika. »U tom znamenitom natpisu najznatnije je to, — kaže Jagić —, da uz poznata poluobla poluuglasta slova dolazi nekoliko znakova, kojima inače nigdje nema primjera, a čini se, da to nisu klesarski grijesi; na pr. za *a* ima uz obični znak *+* nekoliko puta još jedan osobiti oblik, koji bi mogao biti imitacija grčkoga *α*. Teško je vjerovati, da se taj nepoznati oblik nije nigdje inače upotrebljavao; prije će biti, da su druga svjedočanstva njegove egzistencije propala«. (Gl. još Klaić: Krčki knezovi Frankapani. Knj. I. Zgrb. 1901., str. 80.).

II.

Isprave i listine.

1.

Ostrogotsko vladanje u Panoniji i Dalmaciji¹.

Zapadnorimska carska misao, koja je nikla oko početka naše ere u Italiji, usnula je konačno na istočnoj obali Jadranskoga mora, kad je u junu 480. mučke ubijen u svojoj vili pred vratima Salone car Julije Nepot. Promjene što su nastale zbog sloma zapadnorimskoga carstva nijesu međutim uništile onih administrativnih, ekonomskih i kulturnih temeljâ, na kojima se društvo u objema odličnim provincijama carstva, naime u Dalmaciji i Panoniji, kroz gotovo punih pet vijekova razvilo u snažni organizam. U prvom je redu bila posljedica tužne sudbine cara

¹ Poglavitni izvor za gotsko vladanje u Panoniji i Dalmaciji jeste zbirka pisama (odredaba), što ih je napisao po Teoderikovu nalogu glavni mu savjetnik Cassiodorus Senator (* o. 487. † o. 583.) pod naslovom 'Variae' (sc. epistolae) u dvanaest knjiga. Izdao ih je Mommsen (Cassiodori Senatoris Variae) u zbirci 'Monumenta Germaniae historica. Auctorum antiquissimorum Tomus XII.' (Berlin 1894.). Iz ove ćemo zbirke donijeti neka pisma. Pored Cassiodora ima vrlo važnih podataka Prokopije u svome djelu o gotskom ratu (gl. o tom više kod 'byzantinskih pisaca'). Kao literaturu gl. Mommsen: Ostgothische Studien. (Gesammelte Schriften. VI. [Historische Schriften III.] Berlin 1910., 362—484., naročito 440—442). — Kos: Oblast Vzhodnih Gotov (Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. V. (1895.), 176—189.). — Strakosch-Grassmann: Geschichte der Deutschen in Österreich-Ungarn. Bnd. I. (Wien 1895.), 227.—247. — Hartmann: Geschichte Italiens im Mittelalter. Bnd. I. Das italienische Königreich. Gotha 1897. — Thallóczy: Gót uralom Boszniában. (Archeologiai értesítő. Ujr. XXIV. (1904.), 289—302.

Julija Nepota, da je Odovakar preuzeo faktičnu vlast i na dalmatinskom primorju, ma da je pravni i legalni izvor njezin bila tobožnja koncesija od strane byzantinskoga, sada već jedinoga cara rimskoga. Zbog takova shvaćanja niti su Odovakar niti njegovi nasljednici uz mogli spriječiti, da su kod svakoga rimskoga ognjišta, a naročito u primorskim gradovima dalmatinskim, smatrali pravnim gospodarom samo Augusta u Byzantu. Takovo shvaćanje i poimanje riječi »car« ostalo je u Dalmaciji, pače donekle i u njenom zaleđu u docnijoj Hrvatskoj, u bitnosti sve do pada Carigrada za četvrte križarske vojne (1204.), a podupiralo ga je poglavito to, što ni Odovakar ni Ostrogoti nijesu porušili starih društvenih organizacija, već se isključivo kao vojnici postaviše zemlji na čelo. Oni dakle nijesu postali gospodari rimstva, nego su nasuprot od njega još i učili: legijâ doduše više nije bilo, a i stara se rimska vojna taktika izmijenila, ali rimski birokrat i pravnik, obrtnik i graditelj preživio je svaki udarac sudbine. Stoga i jeste sasvim prirodno, što se ne opaža ni u Panoniji ni u Dalmaciji — premda su ušle u sklop zapadno-evropskoga razvoja, kao Galija ili Hispanija, a koji je razvoj vodio do pretvorbe nekadanjih rimskih provincija u samostalne države — težnje za emancipacijom, već nasuprot, svom su dušom, a naročito primorski gradovi, težili k preostalomu rimskomu istoku.

Stari je dakle rimski aparat funkcionirao u glavnom dalje još i onda, kad je Odovakar poslao u Salonu posebnoga namješnika, pače onako isto kao što nije ni carstvo uz moglo da svom snagom svojom obrani dunavske linije, tako isto nije za taj golemi posao dostajala ni energija Odovakarova: on je naprosto napustio njenu obranu, pa tako postade od Panonije do Trakije gospodarom ostrogotski elemenat, kojega su političke težnje kulminirale u postignuću vlastite plemenske hegemonije. Iz ovoga trvenja među barbarima izišli su na površinu barbarski osvajači, koji su silom ujedinjivali pobijedena plemena, tako da im je tek veoma rijetko uspjelo svladati još i onu prirodenu zavist, koju je osjećao siromašniji i pokoreni barbar spram imućnijega i vladajućega barbara. Byzant opet nije se ni mogao uspješno da služi drugim oružjem protiv narodâ, koji su provaljivali preko nezaštićene i neobranjene dunavske linije, nego ovom očitom slabosti njihovom. I kao što se nekoć kazivalo za imperatora, »da je krvlju pro-

vincijsâ pobjeđivao provincije«, tako je i Byzant snagom jednih barbara pobjeđivao ili bar u potrebnoj udaljenosti od sebe držao druge barbare. Zbilo se dakle sasvim u duhu ove i ovakove byzantske diplomatske mudrosti, kad je car Zenon protiv Odovakara izigrao Teoderika i njegove Ostrogote. Budući da se osim neznatnih izuzetaka cio narod bacio na Italiju, oprostilo ga se carstvo iz svoje sredine izravnavši podjedno još i račune svoje s Odovakarom, dok su Goti vidjevši pred sobom cilj za koji se vrijedi boriti, s besprimjernom žilavošću slijedili svoga vođu.

Zimi 488. krenuo je Teoderik na osvajalački put. Po svemu ipak izgleda kao najvjerojatnije, da se Teoderikov narod skupio oko Drača, pa onda prešao na obalu prema Skadru, da potom udari na sjeveroistok, te da se probije od današnjih Pljevalja kroz današnje Sarajevsko polje¹ uz Bosnu i negdje pokraj današnje Tuzle u prekosavski Srijem. Stigavši amo, Goti su morali prije svega slomiti otpor Gepida. U porječju Vuke, negdje između današnjih Vinkovaca i Vukovara došlo je do krvave bitke, u kojoj bjehu Gepidi satrti, a time Gotima zajamčen i put do granica Italije, gdje je i riješena sudbina Dalmacije i Panonije. Nakon poraza na Soči (oko današnjega Gradišća), kod Verone i na Addi, pa predaje Ravene i pogibije Odovakarove (493.), Teoderik postade na osnovu koncesije potekle iz suvereniteta rimskoga cara s jedne strane vojnim i civilnim upraviteljem Italije, a s druge opet kraljem osvajalačkoga gotskoga naroda. Dalmacija i s njom zajedno na sjeveru Pannonia Savia, to jest otprilike današnja Hrvatska² (bez Slavonije), pa današnji bosansko-hercegovački krajevi bar do Drine, a na jugu sve do nadomak Boke Kotorske, naime zemlja do granica provincije Praevalis, smjestiše se u okvir gotskoga kraljevstva. No položaj se nije u državopravnom obziru (dašto, u teoriji) ni tada promijenio, jer rimstvo, koje se dotada pokoravalo od carstva toleriranom uzurpatoru Odovakaru, sada se poklonilo Teoderiku, koji je bio zakonitom investiturom određen mu gospodar. Izmijenila se dakle samo ličnost novoga »uzurpatora« (po rim-

¹ U Sarajevskom polju našao se jedan Teoderikov prsten s natpisom P. N. Theodori, koji je bio vlasništvo engleskoga arheologa Evansa.

² U Panoniju Saviju gotskoga vladanja računala se i Liburnija, ili današnje hrvatsko primorje.

skom shvaćanju), koji je rimskim podanicima vjernost i mirovanje nagradio mirom, te pravnom i ličnom sigurnošću, premda im nije uzmogao podati nov procvat.

Gotska vlast potrajala je u Panoniji i Dalmaciji oko šezdesetak godina; od toga otpalo je na mirno doba ravno tridesetisedam godina, a ostalo na ratovanje. Prvo je bilo kralju Teoderiku, da je vlast svoju proširio (507.) još i na Srijemsku Panoniju (P. Sirmiensis) (kako je nazivao otprilike današnje tri slavonske županije), a uz nju još i na susjedne krajeve u današnjoj južnoj Ugarskoj i u sjevernoj Srbiji, a naročito na važni Singidunum (Beograd).

Naredbe Teoderikove bile su razumne i pune dobre volje, tako da bi bile na čast i dobrim rimskim carevima. U administrativnoj organizaciji učinio je samo toliko promjena, koliko se to zbog vojničke uloge osvajalačkoga gotškoga elementa činilo neophodno potrebito, pa tako su Dalmacija i Savia obrazovale jedan obrambeni teritorij, kojemu je na čelu stajao *comes* kao kraljev namjesnik, koji je bio u jednu ruku glava vojnih posada, sastavljenih isključivo od Gota osvajača, a u drugu glava rimskoga pučanstva, kao posebne autonomne narodne kurije. Na čelu gotške narodne kurije stajao je kao vrhovni sudac gotški *comes* s dvostrukom zadaćom: u gotskim parnicama bješe sudac u smislu gotškoga prava, a sudio je i u mješovitim parnicama, kad je jedna stranka bila Got, a druga Rimljanin. U takovom pak slučaju još se imao služiti posebnim sucem, koji je poznavao rimsko pravo, s pravom votuma, a s obvezom, da ima postupati prema načelu, da kralj jednako voli svoje Gote kao i Rimljane. Glavni činovnik Rimljana u Dalmaciji i u nutrašnjosti ostao je i dalje *princeps (officii)*, a naročito kao glavni sudac njihov; apelaciju pak pridržao je sebi kralj u svakom slučaju.

Na čelo Dalmacije i Savije stavio je Teoderik taktičnoga čovjeka imenom O s v i n, čiju spretnost dokazuje i to, što je nasljednik Teoderikov Atalarik odmah pri nastupu na vladu (526.) iznova baš njega odredio za to mjesto, očito kao čovjeka, koji te zemlje od mnogogodišnjega obitavanja u njima i najbolje poznaje. Stari je namjesnik uživao tolike časti, da je dobio ovlaštenje, da radi potpuno samostalno po svojoj uvidavnosti.

Današnja Slavonija — stara Panonia Secunda (II.), a Teoderikova Sirmiensis — stajala je pod upravom *comesa*, koji

je nosio i tešku odgovornost krajiškoga zapovjednika. Bješe to *Collosaeus*, koji je imao mnoge neprilike s razmiricama onamošnjih barbara i Rimljana. »Ne borite se jedan protiv drugoga, već protiv neprijatelja«, tako je glasila zapovijed kraljeva. Na toj krajnoj granici teško je bilo i s prehranjivanjem vojske; vrhovni ravnatelj kraljevskih dobara (*comes privatarum*) dobio je strogu zapovijed, da ne pušta gladovati srijemskih četa, jer «gladna vojska ne može da vrši svoje službe». Bolju je sudbinu imala Dalmacija sa Savijom. U doba mira opet je oživio promet na obali: posebni plovidbeni nazornici (*tribuni maritimum*) pazili su na interese pučanstva koje se bavilo trgovinom, ribarstvom i iskuhavanjem morske soli. Glavna hrana pučanstva bila je pšenica, maslina (ulje), vino i s gorskih strana dotjerane ovce i koze, te u manjoj količini govedina i svinjetina. Dobava mesa nailazila je na znatne poteškoće poradi nesigurnosti u nutrašnjosti. U Saviji naime bile su na dnevnom redu otimačina marve, umorstva i krađe. Da se tome stane na put, odredio je Teoderik glavarem provincije Savije gotskoga činovnika *Fridiba*. U tim se krajevima narod bunio još i poradi poreza, pa stoga je onamo otpravio Teoderik Rimljanina *Severina* da je utiša, što je dokazom, da je došlo do razmirica između rimskih posjednika i njihovih kolona. Godine 508. pak krenuo je *comes Simon* u Dalmaciju s tim naročitim nalogom, da sistemizira rukovođenje 4% poreza (*siliquaticum*), koji se imao ubirati od prodavača. Teoderik ga je za to osobito preporučio namjesniku. Osim toga imao je *comes Simon* još jednu veoma važnu misiju za nutrašnjost Dalmacije, jer mu je kralj stavio na srce, da istražuje željeznu rudu otvorivši rudokope i odjeljujući vatrom željezo od primjesa. Hvaleći korist željeza, kojim se brani domovina i ore polje, došao je Teoderik do velike istine, naime da »zlato gospodari željezom, ali oružjem u ruci može i siromah prisiliti bogatoga da mu služi«. Teoderik priznaje, da »zlato oživljuje promet i da je glavna žila države«. »Neka krije mramor grob, ali neka nitko ne meće u grob zlata«, tako glasi odredba njegova, kojom određuje, da oni grobovi, za koje se naslućuje, da bi u njima moglo biti zlata i srebra, pripadaju državi, no u tijelo pokojnika da se ne smije dirati. Ova odredba osvjetljuje živim bojama mišljenje gotskoga kralja i pokazuje, koliko je cijenio zlato. No podjednako kao da je dopušteno tvrditi na

osnovu tih riječi, da je tada u današnjoj Bosni već zapelo kopanje zlata i srebra, jer je više nego samo vjerojatno, da bi kralj pokušao bio, da se napušteni rudnici ponovno stave u posao, kad bi to donášalo bar toliko koristi, koliko je stajalo službeno pregledavanje (bolje reći pljačkanje) grobova. I tako se Teoderik zadovoljio željezom, da mu služi za pravljenje oružja.

Uza sve to što je Teoderik toliko pažnje posvećivao Panoniji i Dalmaciji, ipak su Rimljani prijekim okom gledali vladanje njegovo. Jedan je od glavnih razloga nesumnjivo, što je kralj jednu trećinu plodnoga zemljišta porazdijelio među svoje Gote. Sasvim je prirodno, da je Rimljanin stoga gledao u Gotu otimača svoje imovine, pa da ga je na sve moguće načine prikraćivao. Zato je opet Got gledao u Rimljaninu varalicu, koji ga hoće da liši pravom stečene imovine. Konačno bješe i vjerska opreka golema, jer su Goti bili od reda Arijanci. Sve je to bilo razlog, da je još i u doznijim vijekovima dalmatinskim Romanima značio Got koliko otimač i barbarski provalnik, te nezabožac, a u ovakom pojmu kao da je prešlo ime »Got« i na Slavene.

a.

Između 507. i 511.

Kralj Teoderik šalje u Saviju Fridibada, da učini kraj otimačini stoke, ubojstvima i krađama.

Universis provincialibus¹ et capillatis² defensoribus³ et curialibus⁴ Siscia del Savia consistentibus, Theodericus rex.

Districcio semper subtrahi non debet regiae iussionis, ut et audaces metus comprimant et laceratos spes futura refoveat. Plerumque enim denunciata comminatio plus efficit, quam poena

¹ Provinciales jesu urođenici u provinciji, dakle Rimljani.

² Capillati bjehu dugokosi gotski plemići.

³ Defensores bili su gotski zvaničnici po manjim mjestima, koje je pučanstvo biralo, a kralj potvrđivao. Dužnost im je bila da brane svoje sugrađane, ako bi tko god htio da protiv njih nezakonito postupi, a pored toga još bi određivali cijenu živu.

⁴ Po uzoru rimskoga senata imala su i manja mjesta svoje kurije (ili »minor senatus«), čiji su se članovi zvali curiales ili decuriones. Dužnost im je bila, da vode brigu o blagostanju svoje općine.

componit. Et ideo deo auspice Fridibadum locis vestris praeesse censuimus, qui abactores animalium legitima severitate coerceat, homicidia reseceat, furta condemnet quietosque vos ab sceleratis ausibus reddat, quos nunc praesumptio iniqua dilacerat. Vivite compositi, vivite bonis moribus instituti, nullum natio, nullum promeritus honor excuset. Necesse est vindictae subiaceat, qui pravis moribus obsecundat.

b.

Između 507. i 511.

Östrogotski kralj Teoderik povjerava upravu Srijemske Panonije comesu Colosseu.

Colosseo r(iro) i(llu)stri) comiti, Theodericus rex.

Iuvat probatis ordinanda mandare, siquidem et de talibus iudicium gaudet eligentis et eorum secreta substantia est, quae committitur approbatis. Nam ut optamus esse qui placeat, ita curamus ut qui placuerit enitescat. Proinde prosperis initiatus auspiciis ad Sirmiensem Pannoniam, quondam sedem Gothorum, proficiscere inlustri cinguli dignitate praecinctus commissamque tibi provinciam armis protege, iure compone, ut antiquos defensores recipere laeta possit, quae se nostris parentibus feliciter paruisse cognoscit. Nosti qua te nobis conversationis sinceritate commendes. Sola tibi placendi via est, si quae gerimus imiteris. Aequitatem fove, innocentiam animi virtute defende, ut inter nationum consuetudinem perversam Gothorum possis demonstrare iustitiam: qui sic semper fuerunt in laudum medio constituti, ut et Romanorum prudentiam caperent et virtutem gentium possiderent. Remove consuetudines abominanter inolitas: verbis ibi potius, non armis causa tractetur: non sit coniunctum negotium perdere cum perire: abiurator alieni furtum, non animam reddat: ne plus intentio civilis rapiat quam bella consumant: scuta in hostes erigant, non parentes. Et ne quem forte ad mortem videatur praecipitare paupertas, redde pro talibus gloriosum plane damnum, lecturus a nobis gratiae uberrimum fructum, si civile ibi potueris plantare propositum et nostris vere iudicibus dignum, si dispendium iudex subeat, ut vitam periturus ad-

quirat. Quapropter consuetudo nostra feris mentibus inseratur, donec truculentus animus belle vivere consuescat.

c.

Između 510. i 511.

Ostrogotski kralj Teoderik nalaže comesu Simeoniju, da traži u Dalmaciji željeznu rudu.

Simeonio v(iro) c(larissimo) comiti, Theodericus rex.

Amamus publicis actionibus personas inserere morum probitate conspicuas, ut per obsequia fidelium nobis crescat utilitatis augmentum. Proinde sinceritatem animi tui per praeclara documenta noscentes siliquatici titulum, quem fidae dominicatus iure dederamus discussioni indictionis primae, secundae vel tertiae¹ per provinciam Dalmaticam, ordinatio tibi nostra committit: ut quolibet fraudis vestigio damnum publicum te fuerit explorante repertum, procul dubio nostris aerariis inferatur: quia non tantum lucra quaerimus, quantum mores subiectorum deprehendere festinamus. Praeterea ferrarias praedictae Dalmatiae cuniculo te veritatis iubemus inquirere, ubi rigorem ferri parturit terrena mollities et igne decoquitur, ut in duritiam transferatur. Hinc auxiliante deo patriae defensio venit: hinc agrorum utilitas procuratur et in usus humanae vitae multiplici commoditate porrigitur. Auro ipsi imperat et servirare cogit locupletes pauperibus constanter armatis. Convenit itaque hanc speciem diligenti indagatione rimari, per quam et nobis generantur luera et hostibus procurantur exitia. Esto ergo de antefata discussione sollicitus et in publicis utilitatibus temperatus, ut nostrum rationabile compendium crescendi tibi procurare possit augmentum.

d.

Između 525. i 526.

Ostrogotski kralj Teoderik javlja posjednicima u Savskoj Panoniji, da im šalje comesa Severina u sudskim poslovima.

Universis possessoribus in Savia provincia constitus Theodericus rex.

¹ Indikcija I., II. i III. = godine 508. do 510. naše ere.

Licet cunctis laborantibus comitatus¹ noster concedat deo auxiliante iustitiam et hinc remedia subiectis ad reliquas regni partes quasi a vivo fonte descendant, tamen frequenti additione permoti ingeniosa pietate repperimus et aequitatem vobis concedere et fatigationem longi itineris abrogare, quia dulciora sunt beneficia, quae nullis difficultatibus obtinentur. Misimus itaque illustrem et magnificum Severinum nostris institutionibus eruditum, ut hoc apud vos gereret quod nobis semper placuisse cognovit. Vidit enim quam honorabilis apud nos iustus habeatur, quemadmodum bonis actibus clementia nostrae serenitatis arri-deat. Exercet profecto quod nos aestimat gratanter accipere: nec potest amari rapacitas continenti principi nulla redemptione placitura. Praesumenter ergo conveniat ad eum laesorum tumultus: speret remedium qualibet pressus iniuria. Difficultatem vobis querelae summovemus, dum in ipsis cunabulis scelera commissa resecantur: sine aliqua formidine alieni tributi sarcina gravatus exclamet, accepturus remedium quod de legibus habet. Sic enim confidimus, quia per eos, quos instituta nostra componunt, innocentibus detrimenta non veniant. Qualia vero pro quiete vestra vel aequalitate tributorum disponenda censuimus, oracula¹ nostra, quae dedimus ad supradictum virum illustrem Severinum, vulgata declarabunt, ut unusquisque unde supplicare debeat, evidenter agnoscat.

e.

Okno 526—527.

Ostrogotski kralj Atalarik javlja Dalmaciji i Sarskoj Panoniji, da im šalje kao namjesnike Osvina i Severina.

Universis Gothis sive Romanis Athalaricus rex.

Per provincias nobis deo praestante concessas tales viros cupimus destinare, qui sunt armis praediti et iustitia gloriosi, ut absit a vobis et extraneorum gentium metus et calumniosis non pateatis insidiis, quia non minus est malum bellicum vitasse, quam saeva discussionis evadere. Ipsa est enim vera securitas,

¹ Dvorsko sudište (aula, aulicum iudicium).

² Oraculum = kraljevska odredba (rescriptum regis).

quae de nulla iudicis iniquitate formidat. Atque ideo, quod deo auspice dictum sit, illustrem comitem Osuin et palatio nostro clarum et provinciis longa conversatione notissimum Dalmatiis decrevimus praesidere. Cui pro utilitate nostra iubenti parere procurate, quoniam tantam eius estis iustitiam frequenter experti, ut et sine regia iussione ei deberetis priorum memores oboedire. Habet enim proprium ius ille qui iustus est: nam etsi terrore minime potestatis erigitur, aequitate tamen suadente semper auditur. Simul et virum illustrem Severinum ad vos aestimavimus dirigendum, ut compositi consona voluntate possint vobis laudanda praecipere. Nam si disparibus calamis convenit unum melos edicere, multo magis viris prudentissimis aptum est iusta concordia voce suadere. Verum ut primordia nostra a praestitis inchoarent clementissimumque dominum in ipso regni limine sentiretis, per quartam indictionem¹ quod a vobis augmenti nomine quaerebatur, illustrem virum comitem patrimonii nostri nunc iussimus removeere. Hoc etiam insuper vobis concedentes, ut cum deo propitio supra dictum virum ad nostra obsequia venire fecerimus, tales homines destinata, per quos possimus evidenter agnoscere, quemadmodum in futurum census doceatur impositus, ut, si gravatos vos esse cognocimus, pro parte nobis qua visum fuerit considerata aequitate relevemus. Ita fit ut habeatis spem et futuri, beneficii, qui estis iam pro parte remedia consecuti. Quapropter servire vos convenit utilitatibus nostris, quando ea quae magis sperare precibus potuistis, ultro contulit munificentia principalis. Sic enim tradente clementissimo nobis auctore didicimus, ut a subiectorum beneficiis non vacemus. Disciplina videlicet imperandi est amare quod multis expedit, quoniam res publica nimium soliditatis accipit, si tributariorum facultas inlaesa constiterit.

¹ To jest između 1. sept. 525. i 31. aug. 526.

Crkveni sabori u Saloni¹.

(530. i 533.)

Novija su istraživanja pokazala, da prvi tragovi kršćanstva u Dalmaciji padaju tek pod kraj prvoga vijeka, a prva crkvena organizacija, odnosno biskupija, nalazila se u Saloni oko 270., kad je umr'o mučeničkom smrću sv. Venancije, prvi ne samo salonski, već uopće dalmatinski biskup.² No sama crkva dalmatinska tek se stala razvijati i razgranjavati poslije milanskoga edikta (313.), dakle tekar u prvoj polovici IV. vijeka. Budući da je dovoljno poznata činjenica, da je na zapadu tek u IV. vijeku uvedena institucija metropolitanska (nadbiskupska) i to tako, da bi vrhovnu vlast vršio onaj biskup, koji je stolovao u sjelju provincije, jasno je, da je Salona bila metropolom samo za teritorij te je tada i politički potpadao pod nju, naime na provinciju Dalmaciju onoga vremena. Pod Salonu dakle nije pripadalo ono, što je bilo na jugu od Boke Kotorske, jer je još koncem III. vijeka, za Dioklecijanove reorganizacije provincija, uređena od jugoistočnoga dijela Dalmacije i nekih drugih susjednih krajeva posebna provincija zvana *Praevalis*. Stoga i jeste sasvim prirodno, da biskupije južno od Epidavra (Staroga Dubrovnika, Cavtata) nijesu uopće nikad potpa-

¹ Gl. Farlati: *Illyrici sacri Tomi I. II. et III.* — *Batthyány: Leges ecclesiasticae regni Hungariae. Vol. I. Albae-Carolinae 1785.* — *Batinić: Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini. Knj. I., Zgrb. 1881.* — *Alačević: Delminium* (u *Bullettino* Spalato 1897., 102—111.). — *Thallóczy: o. c. 297—300.* — *Bulić-Bervaldi: Kronotaksa. Zgrb. 1912.* — *Klaić: Episcopatus Ludrensis u Dalmaciji (532.).* (U *Vjesniku hrv. arheol. dr. N. S. 1912./13., 314—315.*) — *Zeiller: Les origines chrétiennes. Paris 1906.*

² *Zeiller o. c. 1—5, 77—82. Bulić-Bervaldi o. c. 19—24.*

dale pod salonsku metropoliju.¹ S druge pak strane imale su panonske biskupije, a među njima i Siscia (Sisak) središte svoje od IV. vijeka dalje u Sirmiumu (Mitrovica), no kad je oko 441. Atila razvalio Sirmium, onda bješe zadan smrtni udarac panonskoj crkvenoj organizaciji. Zbog toga se pridruži Siscia nadbiskupiji salonskoj.²

Još 508. nosi Januarije samo naslov biskupa salonskoga, no već drugi nasljednik njegov Stjepan nazivlje se prvi puta nadbiskupom, a tako i Stjepanov nasljednik Honorije II.³ Za vladanja ovoga Honorija održana su u Salonu dva provincijalna crkvena sabora, i to 530. i 533.

Akta ovih provincijalnih sabora učuvala su nam se u nekim rukopisima poznatoga djela spljetskoga arcidakona Tome († 1268.) »*Historia Salonitana*«, koji sežu samo do glave XXIII. istoga djela,⁴ a pored toga još je i u tom nepotpunom tekstu ispušteno više glava.⁵ Umjesto ovih ispuštenih mjesta, dodani su na do-

¹ Gl. o tome Фабер: Право барских надбискупа на наслов „Примас Србије“. (У »Гласнику зем. музеја у Босни и Херцеговини«, Сарајево 1905. (XVII.), 447 и даље). Онда: Станојевић: Борба за самосталност католичке цркве у Немањинској држави. Београд 1912., 1—9, пак Фабер: Das Recht des Erzbischof von Antivari auf den Titel Primas von Serbien (Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien u. der Hercegovina. Band XI (Wien 1909), 349 и даље. У доцније се вријеме држало у Далмацији, да се право spljetskoga (односно неког salonskoga) надбискупа протежало и на дуклјанско-барску надбискупију, што не одговара истини, већ је само доказ претензија spljetsких, у коју су сврху Splječани још од IX. вијека звали тобоже историју за свједока. (Гледај чланак 5. о исправима knezova Trpimira 852. и Mutimira 892.). Тако пише барски бискуп Гргур (можда родом Задранин) надбискупу spljetsкому, хтијући да га има на својој страни у борби с црквом дубровачком, која је опет себи својатала провинцију дуклјанско-барске надбискупије, око године 1177. овако: »Ex antiquis rescriptis et monumentis antecessorum meorum et diversis aliis coniecturis veritatem perpendens, quod Salonitana ecclesia totius Dalmatiae dominatum et primatum quondam obtinuit«. Да ове ријечи не доказују баš ништа за најстарије вријеме (од I. до IV. вијека), није нуžno напосе доказивати.

² Gl. o tom naredni članak 3. o utemeljenju nadbiskupije u mjestu Justiniana Prima po caru Justinianu (535.).

³ Bulić-Bervaldi: Kronotaksa 45. i dalje.

⁴ Читаво djelo obuhvata 49 glava.

⁵ To su glave I., IV., IX. i XII.—XVI. Natpis je ovim rukopisima: Incipit historia Salonitanorum pontificum Themae archidiaec. Spalat.

tičnim mjestima neki drugi veoma važni historijski spomenici, gotovo same isprave. Ovi su dodaci: akta provincijalnih sabora održanih u Saloni 530. i 533., dva pisma pape Ivana X. nadbiskupu spljetskomu Ivanu, jedno hrvatskomu kralju Tomislavu i humskomu knezu Mihajlu, onda akta obih provincijalnih crkvenih sabora u Spljetu (925. i 928.), pa opet pismo pape Ivana X. na pomenutoga nadbiskupa i pismo pape Leona VI. (928.—929.) na Formina biskupa zadarskoga, Grgura ninskoga i ostale dalmatinske biskupe. Iza toga dolazi bilješka o prijekoju smrti kralja Zvonimira i epitaf njegov u stihovima, pa konačne isprave: darovnica ugarsko-hrvatskoga kralja Gejze II. od 1143., bula pape Urbana III. od 1185. nadbiskupu spljetskomu Petru i zaključci spljetskoga crkvenoga sabora od 1185. Od ovoga ovako dopunjena rukopisa Tome arcidakona poznao je Farlati više posve suglasnih egzemplara, to jest prijepisa, koji su nesumnjivo svi potekli iz jednoga zajedničkoga predloška. To su bili: jedan rukopis u kaptolskom arhivu u Spljetu, drugi u arhivu zbora sv. Jeronima u Rimu, treći u biblioteci zbora »de propaganda fide« u Rimu, četvrti u biblioteci porodice Barberini također u Rimu i konačno peti, što ga je nekoć posjedovao naslovni biskup Rafael Levaković († 1650.).¹ Od ovih rukopisa nema danas na označenim mjestima ona prva dva, naime spljetskoga i svetojeronimskoga, već su nam poznati ovi: prvo, jedan kod »propagande« s natpisom: »*Servia, Albania, Dalmatia, Illyricum*« (Lat. I.), u kojem se nalazi pomenuti već ulomak salonitanske historije Tomine s dodacima na str. 616. do 668., a pored toga još i »catalogus« salonsko-spljetskih biskupa i nadbiskupa od sv. Dujma do 1512. s konačnim imenom »*Andreas Cornelius Venetus*«;² onda rukopis u biblioteci Barberini (Lat. 3.218) i jedan vatikanski (fond Urbinatski lat.

¹ Farlati o. c. I., 319. II., 161—177.

² Mlečanin Andrija Cornelije postade spljetskim nadbiskupom poslije 1512. Prehodnik njegov, također Mlečanin, Bernard Zane pošao je u Rim na lateranski opći sabor 1512., te se ondje tek u maju 1514. odrekao spljetske nadbiskupije i umro u Rimu 1517. Andrija Cornelije bje tek 1514. izabran spljetskim nadbiskupom, no u Spljet je došao tek 1527.; biskupovao je do 1563. Gl. Farlati III., 431—457. Prema tome dakle ona je godina 1512. pogriješna, što znači, da su katalog i historija Tomina, jer su istom rukom napisani, postali mnogo dobnije.

910.), što čini ukupno tri egzemplara, dakle za dva manje negoli ih je Farlati poznao. Sva je prilika, da su bivši »svetojeronimski« i Levakovićev došli u biblioteku Barberini, koja je danas sastavni dio vatikanske, odnosno u »propagandu«, dok je onaj u urbinatskoj biblioteci (danas također sastavni dio vatikanske), očito noviji prijepis, i to najranije iz druge polje XVIII. vijeka.¹ Ostala su dva rukopisa mlađa od XVI. vijeka, i to tako, da je po svoj prilici onaj kod propagande najstariji (napisan negdje potkraj XVI. ili na početku XVII. vijeka, a barberinski nešto mlađi. Uza sve to može se s punom sigurnošću kazati, da su svi današnji rimski rukopisi potekli iz jednoga starijega, a nesumnjivo postanja spljetskoga. Ovaj danas izgubljeni spljetski rukopis — možda isti što ga Farlati spominje — nije opet mogao biti stariji od drugoga decenija XVI vijeka, kako to dokazuje pomenuta bilješka o prijekoju smrti kralja Zvonimira, koja je učinjena po hrvatskoj redakciji »*Ljetopisa popa Dukljanina*«, donesena u Spljet tek nešto prije godine 1510.²

No ovo pozno postanje rukopisa, dašto, još uvijek nema nikake veze s pitanjem o vjerodostojnosti onih dodataka, jer ovi mogu isto tako da budu noviji prijepisi inače pouzdanih starijih spomenika, kao što je i ostali tekst historije Tome arcidakona. Vidjeli smo, da su svi dodaci, osim onih dvaju, što se tiču smrti kralja Zvonimira, isprave. Od ovih poznata nam je jedna, i to — što je osobito značajno — zaključci spljetskoga crkvenoga sabora od 1185 u originalu, a dvije u prijepisima, to jest pismo pape Urbana III. iz iste godine 1185. i donacija ugarsko-hrvatskoga kralja Gejze II. od 1143.³ Ostale isprave nijesu nam ni od kud druguda znane, jer (kako je poznato),

¹ Ove sam rukopise pomno proučavao za svoga boravka u Rimu u martu 1914.

² Gl. o tom članak o »Ljetopisu popa Dukljanina« među »domaćim piscima« ove knjige.

³ Smičiklas: Codex dipl. II., 54, 192—194, 198. Donaciju kralja Gejze II. od 1143. ima i rukopis »Mensa episcopalis« kod biskupa u Spljetu. Kako je taj rukopis prijepis XVIII. vijeka iz predložka od 1333., a tekst se u onim dodacima Tominoj historiji s ovim u »Mensa episcopalis« posve podudara (naime obima fale na kraju imena svjedoka), imamo sigurno svjedočanstvo, da je donacija kralja Gejze II. potekla upravo iz onoga starijega rukopisa od 1333., koji je još i Lucius (prije 1666.) poznao.

papinski se registri iz onih godina ne sačuvaše. Pored toga izgleda još, kao da arcidakon Toma nije poznao ovih dodataka; bar im nema traga u njegovu djelu, koje bi se u protivnom slučaju bezuvjetno moralo bar na neke od njih obazirati. Izuzetak čini (da tako kažemo), tek kratka bilješka o »neprilikama« što ih je »nekoć« pravio ninski nadbiskup Grgur spljetskomu nadbiskupu Ivanu.¹ To zacijelo bješe i poglavitim razlogom, s kojega je Lucius odlučno zabacio vjerodostojnost ovih isprava, kojih mu se rukopis prikazivao »skorašnjim«, pa ih dosljedno tome kao novije patvorine bez ikakve historijske vrijednosti i nije upotrebio u svojoj historiji hrvatskoj, izišloj u Amsterdamu 1666. Napomenuvši naime rukopis Tomina s onim dodacima, za koji nažalost izriječom ne kaže, gdje ga je vidio, nastavlja doslovce ovako: »Id ego exemplum vidi et manu recentis scriptum reperi contulique cum hoc codice, et quacunque in illo de actis consiliorum Dalmatiae, epistolis papalibus et epitaphio Zuonimiri regis scripta sunt, ea omnia ficta et suppositia censui.«²

Luciju nasuprot prvi uze ove isprave u obranu Farlati naglasivši izriječom ovako: »Želio bih, da je učeni ovaj čovjek (Lucius) blaže i pravednije sudio o onom rukopisu Tomine historije. Priznajem, da je taj rukopis iskvaren mnogim pogrješkama hronološkim i brojevnim, ali se to po mom mnijenju ima pripisati neznanju i nepažnji pisarevoj. Kod prepisivanja knjiga ne uvlače se nigdje lakše pogrješke, nego li kod onih znakova, kojima se označuje vrijeme i brojevi. Ja stoga ne pojmim, koji su razlozi naveli ovoga vele obrazovana pisca, da je zabacio one dalmatinske sinode i papinska pisma, kad se u obima potvrđuju kanoni i zakoni, koji se sa starom crkvenom disciplinom prekrasno slažu«. Potom zaključuje: »Premda su ovi rukopisi, što ih Lucius zabacuje napisani mnogo mlađom rukom (naime

¹ »In hac synodo (sc. an. 1075.) restauratus est episcopatus Nonensis, cuius episcopus Gregorius multas olim molestias Johannem Spalatensem archiepiscopum sustinere fecit, debitam ei subtrahendo oberientiam et sibi ius metropolicum indebite uendicando.« Thomas edit. Rački 54.

² Predgovor Lucijev u rukopise, što ih je položio u vatikanskoj knjižnici (Lat. 7019). Štampao ga je u svom djelu »Inscriptiones dalmaticae« (Venetiis 1674) 73. Ima ga i Farlati (I., 319—320).

spram vremena Tomina), ipak se usuđujem kazati, da su oni prepisani iz starih i vjerodostojnih spisâ, koji kad bi se kojom srećom pronašli, zacijelo bi potvrdili vjerodostojnost onih rukopisa.¹ Osim toga Farlati se još napose i iscrpivo zabavio spisima obih crkvenih sabora salonskih i spljetskih, te je vrlo oštroumno dokazao, »da sve što se navodi u ovim saborskim spisima i papinskim pismima imade jasne znakove istine i vjerodostojnosti, jer se vrijeme, ličnosti i sva fakta posvema između sebe slažu, a po nauci kritike ovo je najsigurnije mjerilo, po kojemu se može razlučiti istinito od lažnoga, i na koje se moraju sva druga mjerila povraćati i odnositi.«²

Farlatovom mnijenju pridružio se najveći broj domaćih naših i stranih historika, koji su došli u priliku, da ove spise prouče. Tomu se mnijenju i ja pridružujem dodajući, da je naprosto nemoguće zamisliti čovjeka u Spljetu, koji bi bio u stanju da napiše odnosno falzifikuje između 1268. (to jest poslije smrti Tome arcidakona) i 1600. (kad je nekako mogao nastati onaj spljetski rukopis) onako barbarskom latinštinom i s toliko jezičnih nesmislica, koje jasno pokazuju nargjavu čitanje starijega predloška, čitav niz ispravâ i spisâ o crkvenim saborima, iz kojih ne izbija ma i trag tendenciji svojstvenoj falsifikatima, a koji inače još rade o predmetima te su posve u skladu s duhom onoga vremena, kojemu se pripisuju (naime VI. i X. vijeku). Pored toga ovakovo falsifikovanje uvjetuje rijetko opsežno znanje, što se uopće i ne može predstaviti ni kod najobrazovanijega čovjeka onih vremena (naime između 1268. i 1600.), kao što su primjerice geografija i politička razdioba gotske Dalmacije i Panonije, djelomično tek u naše dane potvrđena nekim iskopinama u Bosni, pa onda poznavanje cara Konstantina Porfirogeneta, zar prije nego li je bio odštampan, pa ono fino razlikovanje između byzantinske Dalmacije i države Hrvatske,³ a da i ne spominjemo zamjerno znanje crkvenoga uređenja, načina raspravljanja provincijalnih

¹ Farlati I., 320. Gl. Gruber: Spljetski crkveni sabor (»Prosvjeta« IX. (Zgrb. 1912.), 410—413.

² Farlati III., 84 i dalje. Gruber l. c.

³ O caru Konstantinu Porfir. i o byzantinskoj Dalmaciji, gledaj članak 8., koji govori o spljetskim crkvenim saborima.

sabora, kanonâ, običajâ i ostaloga.¹ Držim dakle, da su ti dodaci, dašto koliko su oni isprave i spisi, posve vjerodostojni svojom sadržinom, došavši ipak do nas iznakaženi od nevještih prepisivača, i to ne od jednoga, već od više njih, što je i posve prirodno kod spisa VI. i X. vijeka, kad leže pred nama u rukopisima XVII. vijeka. Pored toga nije nemoguće, da je ovdje ondje gdješto dodano (zar bivše marginalne bilješke u predlošcima) ili ispušteno nemarom prepisivačevim, što je dašto smisao njihov samo još više otešćalo. Izgleda dakle, kao da je neki nepoznati nam vlasnik jednoga prijepisa Tome arciđakona u svoj primjerak umetnuo ono, što je još tada njemu bilo pristupno iz nekoga zar spljetskoga arkiva.²

Od ovih dodataka zanimaju nas sada samo akta crkvenih provincijalnih sabora održanih u Saloni godine 530. i 533.

Prvi sabor održan je 15. juna 530. Ovaj je datum u spisu izražen točno prema tadašnjem načinu («sub die XVII. Kal. Iuliarum consulatu vero Lampadii et Orestii»), tako da su već u tome Farlati, a u novije doba i Bulić, nalazili krepku potvrdu vjerodostojnosti. Na sabor došli su pored Honorija, koji je kao nadbiskup predsjedao, još i ovi biskupi sufragani: Andrija zadržarski, Tician rapski, Ivan sisački, Fabricije epidavarski, Konstantin skradinski, Marcelo naronski, Andrija bestoenski i Viktor martaritanski.³ Iz ovoga se niza razbire, da se tada nadbiskupija salonska sterala po svoj gotskoj Dalmaciji i Panoniji. Odmah u početku sabora izjavio je nadbiskup Honorije, da mu je nedavno predana pismena predstava svećenstva bestoenske biskupije, u kojoj se ono tuži, da je njihova crkva opterećena tolikim dugovima, da ne može da udovolji ni svojim potrebama, a kamo li da pomaže sirotinju. Jedva može da bude sumnje, da se bestoenska biskupija prostirala nekako od današnjega Sarajeva na sjever između rijeke Bosne i Lašve, na istok od Drine, a na zapad prema današnjoj dalmatinskoj granici. Središte bio joj je municipij Bistue (ili Bestoe) Vetus kod današnje

¹ Ovo su temeljito pokazali Farlati l. c. i Batthyány o. c.

² Na Spljet jasno upućuju svi dodaci, a izriekom gore istaknuta okolnost s donacijom kralja Gejze II. od 1143. (Gl. bilješku 3. str. 152.).

³ Tumačenje je ovoga imena još uvijek tamno.

Zenice, gdje su uz natpis, koji zajamčuje ubicaciju mjesta, iskopani još i temelji nekadanje prostrane stolne crkve.¹ Iz tužbe bestoenskoga klera jasno se vidi, da tamošnje siromašno pučanstvo nije moglo da daruje crkvu, već je obratno od nje tražilo pomoći, zbog čega je kler morao da zajmovima kod pojedinih imućnijih ljudi uzdržava sebe i crkvu. Poslije pomenute izjave nadbiskupove, sabor uze vijećati o svim tim pitanjima, kao i o ređenju svećenika po nekom stalnom redu u smislu kanoničkih propisa i o nekim odredbama o pokori stvorivši u svemu četrnaest članaka. U članku VI. govor je o samostanskim predstojnicima (*»monasterii presidentes«*), što nam je dokazom, da je već u tako rano doba bilo redovnika u Dalmaciji.

Drugi sabor sastao se u Saloni 4. maja 533.² Za obdržavanja ovoga sabora bila su dva razloga po srijedi. Pokazalo se potrebnim urediti stanovite zloupotrebe u crkvi, a onda htjedoše još da na podesan način razdijele odviše prostranu salonsku biskupiju, koja se jedva dala valjano nadzirati. Osnovane su tri nove biskupije, koje se dašto imadu tražiti na zapadu od Bestoenske. Prvoj bješe sjedište u mjestu *Sarsenterum* (po svoj prilici okoliš današnjega sela Aržana), a pripadahu joj ovi krajevi: *Municipium Novense* (sada Runovići kod Imotskoga), *Mun. Rasticiarium* (možda današnji Rastok kod Vrgorca), *Mun. Delontinum* (danas Stolac) i *Stantinum*, mjesto još nepoznata položaja, te konačno *Mun. Beuzavaticum* (možda Bužan-grad, Buško blato?) i *Potuatium* također nepoznata položaja. Druga je biskupija osnovana u mjestu zvanom *Muccur*, nesumnjivo današnja Makarska, s krajevima: *Montanense* (danas Zagvozd), *Delminense* (sigurno dokazano današnje Duvno), *Onestinum* (sada Omiš) i *Redditicum* (*Riditae*, danas Danilo — Kraljice među Perkovićem i Šibenikom), a treća u mjestu *Ludrum*, koje se po svoj prilici nalazilo negdje u blizini današnjega Knina, a pripadala su mu mjesta: *Magnoticum* (*Municipium*

¹ Gl. Truhelka: Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine. (Glasnik IV., Sarajevo 1892., 340—349.). Hoffer: Rimski natpis iz Fazlića. (Glasnik V. 1893.), 321—323). — Truhelka: Iskopine u dolini Lašve 1893. (Glasnik V. (1893.), 685—687).

² Dosada se vazda datiralo 532. Pogriješku uklonili su posve sigurno Bulić-Bervaldi Kronotaksa 53.

Magnum je današnji kraj Kljake — Drniš), Equitium (Colonia Claudia Aequum, sadašnji Čitluk kod Sinja), Salvaticum (sada Glavica kod Glamoča) i Sarsaticum nepoznata položaja, možda negdje na Glamočkom polju.

Nakon osnivanja tih biskupija ustade bestoenski biskup Andrija i zamoli sabor, da bi i njegovu biskupiju razdijelio na dvoje, pa tako olakšao njemu trud u nadziranju, a i vjernici bi tako imali duhovnoga pastira svoga u većoj blizini. No nadbiskup Honorije, priznavši inače opravdanost ove molbe, odgodi zaključak o tome pitanju na docniji zgodniji čas. Je li ikad do toga i došlo, ne znamo; ne sačuvaše nam se o svemu tome više nikaki spomenici.

Akta ovih dviju sabora donio je prvi Farlati (II., 162. i dalje), a potom u mnogo boljoj redakciji Batthyány; on je pokušao da nebrojene pogrješke nastale od rđava čitanja ispravi, te je i dodao tekstu iscrpiv i vrlo vrijedan komentar. Tekst je naš preuzet stoga iz njega,¹ a na bilješke kako Farlatove, tako i Batthyányjeve upućujem sve one, koji hoće da temeljito prouče ova saborska akta.

a.

15. jula 530. U Saloni.

Zaključci prvoga crkvenoga sabora.

Honorius iunior archiepiscopus Salonitanus XXI.²

Iste fecit concilium solenne, vt infra, sub die XVII. Kal. Iuliarum, consulatu vero Lampadii et Oresti.

Congregatis beatissimis viris episcopis, presbyteris, diaconis nobilibusque filiis et cuncti ordinis clero, Honorius dixit: Decet nos iugiter ecclesiasticae ordinationis sollicitudine com-

¹ Kukuljević donosi ta akta iz rukopisa knjižnice Barberinske (Lat. 3.481, 114—119) u »Codex diplomaticus« I., 195—198. Račk i ih je također objelodanio u bilješkama k svome izdanju Tome arcidakona i to ondje, gdje su umetnuti u rimskim rukopisima (Thomas 12—18).

² Batthyány (o. c. 285) ispravlja u III., naime treći nadbiskup, što je Honorije i bio. Bulić-Bervaldi u XVI., naime salonski biskup (o. c. 53.); ja sam međutim ostavio onako, kako je u originalu, jer je to i onako sporedna stvar kod svega.

muniri, vt licentia prauae vsurpationis ablata et nobis exercenda putemus, quae nec canonicam latent disciplinam, nec ad detestanda pauperum damna prorumpunt; sicut nuper Bestoensis ecclesiae scriptum tenentes agnoscimus, quae tanto est onere incommodata, vt non solum oppressis adesse non cogitet, sed nec suae adeo [valeat] subvenire pressurae. Vnde praesenti venerabili concilio cunctas ad nos pertinentes ecclesias hoc statuimus iure constringi:

I. Nullus presbyterorum ad obligationem commissae sibi cuiuslibet ecclesiae audeat mutuare pecunias, nisi apud episcopum ipsius ineuitabilis debiti pro ecclesiasticis titulis fuerit patefacta necessitas.

II. Similiter quoque apud metropolitanum de episcoporum contractibus, si oporteat fieri, prius est facienda probatio, vt habita deliberatione in tanto ecclesiam liceat obligari, quantum perpensa fuerit ratione concessum. Pro qua parte cunctis deinceps creditoribus pro Dei timore et temporum contradicimus disciplina, vt facultates pauperum sibi non studeant obligari, nisi suprascripto ordine fieri cuncta claruerint. Aliter vero, praesumptione commissa, obnoxietatem suam repellit et condemnat ecclesia; nec praeualere permittit, nisi in priuata debitoris facultate contractus, vt ipsius tantum res vsque ad eum obligari, quem non sufficit ecclesiae suae stipendiis cum pauperibus esse contentum.

III. Statuimus quoque secundum patrum curam ecclesiastica praedia donandi atque vendendi nullatenus esse licitum, commutandi quoque similiter damnantes arbitrium, nisi pro ecclesiae compendiis fieri apud eas personas et eo ordine, quod in mutuanda pecunia memorauimus, fuit comprobatum, vt omni vtilitatis ratione perpensa episcopi presbyteris suis tribuant facultatem; episcopis vero vtilitate cognita ab archiepiscopo concedendum, nec aliter factum obtineat firmitatem; et praesumptum personae abdicare cogatur ecclesia.

IV. Decernimus etiam iuxta canonicam disciplinam, pro ecclesiasticis conferendis ordinibus dantem accipientemque qualibet arte atque figmento, vel qui se ipsis commercii duxerint inserendum, anathemate perculsum, in simoniacae haeresis factorem reputandum.

V. Illud quoque sancendum: si qui episcoporum, presbyterorum vel diaconorum, qui fuerint praesentes inuenti, scientes illicitas ordinationes fieri, resistere neglexerint, aut tacendas, subripiendumque crediderint, ipsi poenam malae ordinationis incurrant.

VI. Praeterea canonice admonemus, vt nullus episcoporum vel sequentis ordinis, quaecunque persona ad comitatum proficiscendi vel mutandi prouinciam, nisi ordine iam superius dicto, causa iustae intentionis exposita, ab eis, ad quos pertinent, fuerint licentiam consecuti: contra vero venientes ordinis officiique sui se meminerint sustinere iacturam. Eodem monasterii presidentes volumus iure constringi, ne sacri operis relinquentes studium ad religionis maculam sub hypocrisis cursibus delectentur.

VII. Illud quoque simili cura iuxta canonum statuta monemus, ne manentes in ordine presbyterorum seu diaconorum ad aliam transferantur ecclesiarum, nisi idoneis promissionibus inuitati. Sed nec clericus cuiuscunque ordinis accipiendus ab alio, nisi sibi iusta fuerit contemplatione concessum. Relictis vero basilicis sibi commissis nullus vagari sibi liberum putet, se sciens ex hac parte non leui vltione constringi.

VIII. Credimus etiam subiungendum, ne volentes obsequium praestare personis per diuersas parochiales ecclesias presbyteros, vltra quam necesse est, aut diaconos ordinemus; per quam rem non aemulatio boni operis, sed dissensionum solent studia promoueri.

IX. Stipendia ecclesiastica debita clericorum alimentis omnibus conseruentur, ne, quibus esse volumus cum ratione districti, efficiamur tenuatis confusione ignominiose remissi.

X. Admonemus etiam, ne negotiis alienis eis se liceat implicare, quatenus ad audientiam suam euocandi habeant praesumptionem neque alienis iudiciis, partem defendentes occurrant; sed tantum modo audientes taciti litigia, veritatem requisiti proferre non negligant.

XI. Vsuram namque contra praecepta canonum accipientem cuiuslibet ordinis in clero merito abdicandum, vt nullam vel ipsius mutuatae pecuniae repetendae possit habere licentiam.

XII. Nulla etiam altaria nobis liceat dedicare, nisi a fundatoribus firmo iure dignis fuerint dotata redditibus, vt nulla

deinceps de stipendiis clericorum vel pauperum querela nascatur, ne huius egestatis necessitati subiaceant.

XIII. Poenitentes igitur de omnibus peccatis ex fide quacunque die atque momento semel a sacerdote absolundos statui-
mus, si ad secularia minime habuerint recursum. Nec poenitendi
bonis operibus vetantes studium, sed ne peccandi facultatem fre-
quentis absolutionis spe videantur habere concessam. Scientes
etiam, quod nulli sacrati ordinis veram poenitentiam liceat acci-
pere, quem in sacro ordine constitutum iugiter ea, quae ad Dei
timorem pertinent, conuenit exercere. Nec tamen mouere nos
debet, quod si quid ab iisdem sacrati ordinis viris commissum
est, afflictionibus deputantur, vel quibusdam per canones certa;
et grandia poenitentiae tempora concessa sunt, quia non eis per
spatia temporum gratia voluntariae attribuetur poenitentiae, si
publicus indicitur reatus.

XIV. Haec, quae nuper salubri ordinatione statuenda credi-
dimus, imo potius canonum constituta ad memoriam reuocanda,
sanctitas vestra, si pro communis ecclesiae vtilitate sibi placere
non dubitat, propria subscriptione confirmet.

Honorius archiepiscopus sanctae ecclesiae Salonitanae hoc
constitutum consentiens subscripsi condemnans, qui contra vnquam
venire temptauerit.

Andreas episcopus Iadertinae ecclesiae subscripsi, vt supra.

Ticyanus episcopus ecclesiae Arbensis subscripsi vt supra.

Fabri(c)i anus episcopus ecclesiae Epitauritanae subscripsi,
vt supra.

Joannes episcopus [ecclesiae] Siscianae subscripsi, vt supra.

Constantinus episcopus ecclesiae Scardonitanae subscripsi,
vt supra.

Marcullus episcopus ecclesiae Naronitanae subscripsi, vt
supra.

Andreas episcopus Bestoensis ecclesiae subscripsi, vt supra.

Victor episcopus ecclesiae Martaritanae(?) subscripsi, vt
supra.

Dominicus archipresbyter ecclesiae Salonitanae subscripsi,
vt supra.

Barbarus presbyter ecclesiae Salonitanae subscripsi, vt
supra.

Caesarius presbyter subscripsi, vt supra.

Hereneus presbyter subscripsi, vt supra.

Laurentius presbyter ecclesiae Salonitanae subscripsi, vt supra.

Bacauda presbyter (subscripsi), vt supra.

Stephanus presbyter (subscripsi), vt supra.

Ursus presbyter subscripsi, vt supra.

Bassus presbyter subscripsi, vt supra.

Vitalis presbyter Sarsenterensis ecclesiae subscripsi, vt supra.

b.

4. maja 533. U Saloni.

Zaključci drugoga crkvenoga sabora.

Item eiusdem Honorii iunioris, Salonitanae urbis archiepiscopi, de ordinatione episcoporum alia capitula.

Post iterum atque iterum consulatus Lampadii et Orestis, sub die IIII Nonis Maias, facto sacerdotali concilio, Andreas vir venerabilis Jadertinae ecclesiae episcopus dixit: »Omnium sacerdotum fratrumque meorum, papa beatissime, prosequor voluntatem, quia tanta est bonitatis (tuae) magnitudo, vt omnes nos faciat de sui oneris leuamine cogitare. Quippe quum gratum vobis fore credamus, nam propter distantiam et longinqos per parochias consignandae plebis causa excursus, parochiae presbyteris creditae vestra consecratione merentur sibi alios ordinari pontifices, sicut etiam in Baroensi ecclesia,¹ praedecessore vestro beatae recordationis Honorio, est prouide ordinatum, quia in tanta distensione locorum rarius consignationem chrismatis populus renatus adsequitur. Quapropter, qui omnium nostrum primatum, Deo iuvante, quo praesides, curam geris ordinationemque commissam tuorum, necesse est, pontificum adminiculis releueris«.

¹ Baroensis ecclesia, po svoj prilici griškom mjesto Baloensis; za Baloe se drži, da se nalazilo ondje, gdje je danas Varcar Vakuf, to jest između Ključa i Jajca, oko vrelišta Sane. Biskup njegov nije došao ni na jedan od oba sabora, ili se poimence ne spominje, jer kako vidjesmo, na zapisnicima drugoga sabora potpisana su dva biskupa, ali se ne kaže koje su crkve.

Honorius beatissimus vir respondit archiepiscopus: »Ago gratias, quod talibus me creditis solatiis releuandum, vt crescente fratrum et coepiscoporum nostrorum numero et leuior fiat sarcina diuisa per plures et onus gratum, quod cum honore suscipitur. Atque ideo tali fraternitatis vestrae postulatione perpensa, parochias, quae nostra sortiebantur consecratione presbyteros et ob longinquitatem sui visitationem difficillimam merebantur, ad ordinandorum episcoporum curam facta distributione credimus pertinere; praesertim quum nihil canonicis sit contrarium constitutis, quia nec episcopalis vilescit auctoritas, quum in tanta locorum distensione tot parochiis necessario proponuntur, nec vbi presbyter possit sufficere, ordinatur episcopus, quia nec consignandi nec reconciliandi licentia facile Dei sacerdotibus est concessa. Pro qua re huius ordinationis nobis est prouisa necessitas, ne quod maxima ecclesiae sollicitudine est gerendum, pro raritate pontificum negligatur. Quapropter qui vel in quibus locis episcopi debeant consecrari, diligentius pertractemus«.

Tractatu itaque habito, adiectae sunt sententiae, in quam hoc communi noscitur sedisse consilio, vt in Sarsentero, Muccuro et Ludro episcopi debeant consecrari; futurorum personas antistitum decretorum tenor adsignet. Itaque prolatis decretis, in quibus electionis includebant officium, in Muccuro Stephanum presbyterum, in Sarsentero Paulinum presbyterum, in Ludro Cecilianum presbyterum spirauere episcopos consecrari.

Qua electione decursa, supra scriptus beatissimus vir Honorius archiepiscopus ita subiunxit: »Patefacto nobis decretorum tenore solemniter (circa fines) dioecesis statuimus obseruandum, vt Sarsenterensis episcopus basilicas, quae in municipiis Dellontino, Stantino, Nouense per Rasticiarum, Potuatico et Beuzavatico et supra constituae sunt, quae tamen ad nos hactenus respexere, in parochia consequatur. Ludrensis vero episcopus (municipium) Magnoticum, Equitinum, Saluiaticum et Sarsiaticum, sicut ad ordinem nostrum noscit obtinuisse, percipiat. Muccuritanus autem episcopus se (extra fines) montanorum Delminense, Onestinum, Salonitanum quoque, dumtaxat quidquid in insulis continetur, vel trans Oneum noscitur esse diuisum, quod »contingens« appellatur, sed etiam Redditicum in diocesim habiturus accipiat; et exceptis reliquis in territorio Salonitano basilicis, vel pro adiacentia sui rare motiones atque

sagittagine, statuentes etiam, vt nullus in alterius dioecesi quolibet modo audeat dedicare basilicas nec fratrum priuilegia illicita praesumptione turbare. Necesse est etiam de celebrandis conuentibus patrum modis omnibus constituta seruari, sed quia bis in anno concilia fieri praeceperunt propter diuersas necessitates ecclesiae amputandas, et fraternitati vestrae difficultate itineris atque visitandarum occupatione parochiarum grauissimum iudicatur, vel hoc sine aliqua excusatione seruetur, vt semel in anno ad concilium metropolitani venire nullus omittat, quod si quidem forte non desidiosa voluntas, sed ineuitanda necessitas detinuerit, per primates suae ecclesiae se praesentet. Tempus autem congruum videtur, vt depositis albis Pentecosten hebdomadae quae sequitur, debeat conueniri. Quae omnia sicut placuit ordinari, prompta voluntate consentio et propitio Deo implenda curabo«.

Andreas vir venerabilis episcopus Bestoensis ecclesiae dixit: »Necesse nobis est bonae institutionis formam libenter amplecti, praesertim quum de sacro laudabiliter cogitatis obsequio, atque ideo quaeso, vt a loco Capellae et Arena vsque ad has vrbes basilicasque, quae in mea parochia continentur, ad proponendum iisdem locis faciatis episcopum pertinere. Tanta vexationis labore submoto, aptior mihi sollicitudo sit de sacerdotibus plebeque commissa, quanto grex dominicus (a) vicino pastore melius gubernetur«.

Honorius vir beatissimus archiepiscopus respondit: »Non est dubium, venerabilis frater, et te bonae ordinationis intuitu libenter offerre, quibus et perpetuam talis gloriam mereatur oblatio et diuinum melius perficeretur obsequium. Et ideo quum diuinitas propitiata concesserit, adhuc vnum, ad quem eadem loca pertinere debeant, curabimus ordinari pontificem. Vnde ne sequens aetas aut addendo superflue episcoporum numera aut per cupiditatem forsitan imminuendo haec violari constituta praesumat, si quis tale quidpiam tentauerit, anathematis vinculis obligatus, poenam diuino iudicio condemnatus incurrat. Cui rei consensum omnium nostrum conuenit subscriptione firmari«.

Actum Salonis.

Honorius archiepiscopus sanctae ecclesiae Salonitanae, his gestis consentiens subscripsi.

Andreas Jadertinae ecclesiae episcopus, his gestis consentiens subscripsi.

Ticyanus episcopus sanctae ecclesiae Arbensis, his gestis consentiens subscripsi.

Constantinus episcopus ecclesiae Siscianae, his gestis consentiens subscripsi.

Paulus episcopus.

Marcellus, episcopus Naronitanae ecclesiae, consentiens subscripsi.

Sarcilianus episcopus.

Andreas episcopus Bestuensis, vt supra consentiens subscripsi.

Paulinus episcopus (ecclesiae) Sarsenterensis.

Stephanus episcopus Muccorensis.

Cecilianus episcopus ecclesiae Ludroensis, consentiens subscripsi.

Crkvene prilike u Panoniji¹.

(535. odnosno 545.)

Počeci kršćanstva padaju u Panoniji, a napose u krajevima između Save i Drave, u treći vijek. Istina, moglo je već i u drugom vijeku tude biti kršćana, no to bješe samo sporadički, izuzetno. Kršćanstvo su proširili u tim krajevima u III. vijeku ne toliko misionari, koliko baš kršćanski vojnici, trgovci i radnici, koji su amo dolazili, a naročito s Istoka. Prema tome dakle valja posve zabaciti tvrdnje doznije nastalih legenda, kao da su prve kršćanske općine u Panoniji osnovane od samih apostola i njihovih učenika, pače Farlati (I. 260—266.) opširno umije da pripovijeda o djelovanju sv. Marka, sv. Apolinara, sv. Andro-

¹ Gl. o tom pored Farlati-Coleta (vol. VII.) još i ovo: Szörényi: Vindiciae Sirmienses seu descriptio Sirmii cum suo episcopatu. Budae 1746. — Wenzel: Adalékok Száva Szent Dömötör város történetéhez. (Magyar akadémiai értesítő a philos., törv. és történettudományi osztályok közlönye Vol. V. (Pest 1865., pg. 319 do 340). — Weiser: A régi Sirmium hatszázados története. (A Jézus-társ. Kalocsai érseki főgymnasium értesítője az 1881/1882. isk. évről. pg. 1—37.). Kaloča 1882. — Pavić: Arijanstvo u Panoniji Srijemskoj. Đakovo 1891. — Tkalčić: Crta o bivšoj sisačkoj biskupiji. (Kat. list 1904., br. 17., 18., 19., 20.). — Rittig: Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju, sa osobitim obzirom na Hrvatsku. Sv. I. Zgrb. 1910. — Rittig: Martyrologij srijemsko-panonske metropolije. (Bogoslovska smotra II. (1901.) br. 2., 3., 4.). — Duchesne: Eglises séparées. Paris 1905. (VI. L'Illyricum ecclesiastique, pg. 229—279.). — Vailhé: Annexion de l'Illyricum au patriarcat oecuménique. (Echos d'Orient, XIV (jan. 1911.). Constantinople-Paris (1911.))

Obje su isprave preuzete iz Corpus iuris civilis edit. Krueger et Mommsen. Vol. III (Novellae recogn. R. Schoell). Berlin 1904., pg. 94., 654—664.

nika u Panoniji, šta više, i sam sv. Petar propovijedao je po njemu u Sisku sv. evanđelje, a u Sirmiumu postavio biskupom sv. Epaenata.

Na početku IV. vijeka, to jest poslije milanskoga edikta, nalazimo u Panoniji razvijenu čitavu crkvenu hierarhiju. Na čelu joj bješe sirmijski metropolita, kojega se vlast širila i na Panoniju Saviju i Gornju i Donju Meziju, tako da su pod Sirmium spadali kao sufragani biskupi ovih gradova: Aemona (Ljubljana), Siscia (Sisak), Petovium (Ptuj), Celeja (Celje), Bassiana (Petrovci), Cibalis (Vinkovci), Mursa (Osijek d. g.) u Panoniji, te Singidunum (Beograd), Viminacium (Kostolac), Aquae (Negotin?), Ratiaria (Arčer ispod Vidina) i Oescus (Gigen kod Nikopolja na Dunavu) u Meziji. Život kršćanski bješe se ubrzo vrlo bujno razvio u tim stranama, pače već za arijskoga pokreta začu tuđe i sektarstvo. Glavni predstavnici arijanstva bili su biskup mursijski Valens, možda učenik Arijev i singidunski Ursacije. Iza teške i ogorčene međusobne borbe, konačno bi ova hereza uništena.

No od kraja V. vijeka, naime od vremena seobe naroda, nastupi sve to jače opadanje sirmijske metropolije, a naročito otkad joj zapadni dijelovi otpadoše, tako S i s a k (Siscia), koji bi potom za gotškoga vladanja podvrgnut metropoliji u Saloni. Još teži udarac pretrpi Sirmium 535., odnosno 545. kad je car Justinijan podigao grad nedaleko svoga rodnoga mjesta te ga prozvao Justiniana Prima (danas Skopje u Srbiji), a u nj smjestio nadbiskupiju ili metropoliju, kojoj je podložio ove provincije: Unutrašnju Daciju, Porječnu Daciju, Drugu Meziju, Dardaniju, Prevalitanu, drugu Macedoniju i dio druge Panonije.¹ Odsada dalje životari sirmijski metropolita kao obični biskup, no ne zadugo, jer s padom Sirmiuma u avarske ruke (582.), ostavi grad zadnji mu biskup Sebastijan.

¹ To je današnja Slavonija sa Srijemom. Iz ovoga se čina Justinijanova smije zaključiti, da je byzantinsko-gotski rat tada već kroz dulje vremena potrajao, i da je tada Justinijan već i bio gospodar bar Sremske Panonije, te onih dijelova Mezije, koji su poslije 507. došli u Teoderikovu vlast. Gl. o tom: Strakosch-Grassmann: Geschichte der Deutschen in Österreich-Ungarn. Bnd. I. (Beč 1895.) str. 240.

a.

14. aprila 535.

Car Justinijan javlja Katelijanu nadbiskupu u Justiniani Primi, da mu je podvrgao još i dio Srijemske Panonije.

De privilegiis archiepiscopi Primae Justinianae.

Imperator Justinianus A. Catelliano viro beatissimo archiepiscopo Primae Justinianae.

Multis et variis modis nostram patriam augere cupientes, in qua prima deus praestitit nobis ad hunc mundum quem ipse codidit venire, et circa sacerdotalem, censuram eam volumus maximis incrementis ampliare: ut Primae Justinianae patriae nostrae pro tempore sacrosanctus antistes non solum metropolitanus sed etiam archiepiscopus fiat, et certae provinciae sub eius sint auctoritate, id est tam ipsa mediterranea Dacia quam Dacia ripensis nec non Mysia prima et Dardania et Praevalitana provincia et secunda Macedonia et pars secundae Pannoniae, quae in Bacensi est civitate. Cum enim in antiquis temporibus Sirmii praefectura fuerat constituta, ibique omne fuerat Illyrici fastigium tam in civilibus quam in episcopalibus causis, postea autem Attilanis temporibus eiusdem locis devastatis Apraemius praefectus praetorio de Sirmitana civitate in Thessalonicam profugus venerat, tunc ipsam praefecturam et sacerdotalis honor secutus est, et Thessalonicensis episcopus non sua auctoritate, sed sub umbra praefecturae meruit aliquam praerogativam. Cum igitur in praesenti deo auctore ita nostra respublica aucta est, ut utraque ripa Danublii iam nostris civitatibus frequentaretur, et tam Viminacium quam Recidiva et Litterata, quae trans Danubium sunt, nostrae iterum dicioni subactae sint, necessarium duximus ipsam gloriosissimam praefecturam, quae in Pannonia fuerat constituta, iuxta Pannoniam in nostra felicissima patria collocare, cum nihil quidem magni distat a Dacia mediterranea secunda Pannonia, multis autem spatiis seperatur prima Macedonia a Pannonia secunda. Et quia homines semper bellicis sudoribus inhaerentes non erat utile reipublicae ad primam Macedoniam per tot spatia tantasque difficultates venire, ideo necessarium nobis visum est ipsam praefecturam ad superiores partes trahere,

eo iuxta eam provinciae constitutae facilius sentiant illius medicinam. Et ideo tua beatitudo et omnes praefatae Primae Justinianae sacrosancti antistites archiepiscopi habeant praerogativam et omnem licentiam suam auctoritatem eis impertire et eos ordinare, et in omnibus supradictis provinciis primum honorem, primam dignitatem, summum sacerdotium, summum fastigium, ut a tua sede creentur et te solum archiepiscopum habeant, nulla communione adversus (eos) Thessalonicensi episcopo servanda; sed tu ipse et omnes Primae Justinianae antistites sint eis iudices et disceptatores: quicquid oriatur inter eos discrimen, ipsi hoc dirimant et finem ei imponant et eos ordinent, neque ad alium quendam eatur, sed suum cognoscant archiepiscopum omnes praedictae provinciae, et eius sentiant creationem, et vel per se vel per suam auctoritatem vel clericos mittendos habeat omnem potestatem omnemque sacerdotalem censuram et creationis licentiam. Sed et in Aquis, quae est provinciae Daciae ripensis, ordinari volumus a tua sanctitate episcopum, ut non in posterum sub Meridiano episcopo sit constituta, sed Meridianus quidem maneat in Meridio, nulla ei communione cum Aquis servanda; Aquensis autem episcopus habeat praefatam civitatem et omnia eius castella et territoria et ecclesias, ut possit Bonosiacorum scelus ex ea civitate et terra repellere vel orthodoxam fidem transformare.

Ut igitur sciat beatitudo tua nostri numinis dispositionem, ideo praesentem legem ad tuam venerabilem sedem transmisimus, ut inperpetuum tale beneficium habeat patriae nostrae ecclesia in dei omni potentis gloriam et nostri numinis sempiternam recordationem. Quando autem tuae sedis gubernatorem ab hac luce decedere contigerit, pro tempore archiepiscopum eius a venerabili suo concilio metropolitanorum ordinari sancimus, quem admodum decet archiepiscopum omnibus honoratum in ecclesiis provehi, nulla penitus Thessalonicensi episcopo neque ad hoc communione servanda.

Beatitudo igitur tua quae nostra sanxit aeternitas modis omnibus ad effectum perducere non differat.

Datum XVIII. Kal. Mai. [Belisario v(iro) c(larissimo) consule].

Justiniani Novellae XI.

b.

18. marta 545. U Byzantu.

Car Justinianjan podvrgava Panoniju pod vlast nadbiskupa u Justiniani Primi.

ΠΕΡΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ
ΚΑΝΟΝΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΜΙΩΝ.

Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς (sc. Ἰουστινιανὸς Αὐγούστος) Πέτρῳ τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἐπάρχῳ πραιτωρίων.

(Προοίμιον) Περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων καὶ προνομίων καὶ ἄλλων κεφαλαίων εἰς τὰς ἀγιωτάτας ἐκκλησίας καὶ τοὺς λοιποὺς σεβασμίους οἴκους ὁρώντων τὸν παρόντα νόμον προφέρομεν.

DE ECCLESIASTICIS CA-
NONIBUS ET PRIVILEGIIS.

Idem Augustus (sc. imperator Iustinianus) Petro gloriosissimo praefecto praetorio.

(Praefatio). De regulis ecclesiasticis et privilegiis aliisque capitulis ad sacrosanctas ecclesias et reliquas venerabiles domos pertinentibus praesentem proferimus legem.

Caput II.

Καὶ διὰ τοῦτο θεοπίζομεν, κατὰ τοὺς αὐτῶν ὄρους τὸν ἀγιώτατον τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, πάπαν πρῶτον εἶναι πάντων τῶν ἱερέων, τὸν δὲ μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως τῆς νέας Ῥώμης δευτέραν τάξιν ἐπέχειν μετὰ τὸν ἀγιώτατον ἀποστολικὸν θρόνον τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, τῶν δὲ ἄλλων πάντων προτιμᾶσθαι.

Ideoque sancimus secundum earum definitiones, sanctissimum senioris Romae papam primum esse omnium sacerdotum, beatissimum autem archiepiscopum Constantinopoleos Novae Romae secundum habere locum post sanctam apostolicam sedem senioris Romae, aliis autem omnibus sedibus praepo-
natur.

Caput III.

Τὸν δὲ κατὰ καιρὸν μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς τῆς ἡμετέρας πατρίδος ἔχειν ἀεὶ ὑπὸ τὴν οὐκείαν δικαιοδο-

Per tempus autem beatissimum archiepiscopum Primae Iustinianae nostrae patriae habere semper sub sua iurisdic-
ti-

σίαν τοὺς ἐπισκόπους τῶν ἐπαρχιῶν Daciae mediterraneae καὶ Daciae ripensias, Praevalens καὶ Dardaniae καὶ Mysias τῆς ἀνωτέρας καὶ Παννονίας, καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦτους χειροτονεῖσθαι, αὐτὸν δὲ ὑπὸ τῆς οἰκειᾶς συνόδου χειροτονεῖσθαι, καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ὑποκειμέναις αὐτῷ ἐπαρχίαις τὸν τόπον ἐπέχειν αὐτὸν τοῦ ἀποστολικοῦ Ῥώμης θρόνον κατὰ τὰ ὀρισθέντα ἀπὸ τοῦ ἁγίου πάπα Βιγιλίου.

(Ἐπίλογος) Ἄτινα τοίνυν διὰ τοῦ παρόντος νόμου εἰς τὸ διηνεκὲς ἰσχύσοντος ἢ ἡμετέρα ἐθεσπισε γαληνότης, ἢ σὴ ὑπεροχὴ ἰδικῶν κατὰ τὸ σύνθηδες κατὰ τὴν βασιλίδα ταύτην πόλιν προτιθεμένων εἰς τὴν ἀπάντων γνῶσιν ἐλθεῖν σπευσάτω. ἡμεῖς γὰρ προνοήσομεν, ὅπως ἄνευ πάσης τῆς τῶν ὑποτελῶν ζημίας καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις φανερωθεῖη.

Datum XV. Kal. Aprilis Constantinopoli. Imp(eratoris) d(omi)n(i) Justiniani PP Augusti anno XVIII post cons(ulatu) Basilii v(iri) c(larissimi) anno IV, ind(ictione) VIII.

Justiniani Novellae CXXXI.

one episcopus provinciarum Daciae mediterraneae et Daciae ripensis, Privalis(!) et Dardaniae et Mysiae superioris atque Pannoniae, et ab eo hos ordinari, ipsum vero a proprio ordinari concilio, et in subiectis sibi provinciis locum obtinere eum sedis apostolicae Romae secundum ea quae definita sunt a sanctissimo papa Vigilio.

(Epilogus). Quae igitur per praesentem legem in perpetuum valituram nostra sanxit tranquillitas, tua celsitudo edictis sollemniter in hac regia civitate propositis ad omnium studeat pervenire notitiam. Nos enim providebimus, quatenus sine colatorum dispendio fiat etiam in provinciis manifesta.

Papa Grgur I. Sveti i Dalmacija¹.

(590.—602.)

Od negda tako obilne papinske korespondencije, sačuvalo nam se prije vremena Inocenta III. (1198.—1216.) pet fragmenata tako zvanih r e g e s t a r a (regestum, registrum). Regestari pak jesu u jednu cjelinu skupljeni prijepisi isprava i pisama učinjenih po nalogu autora, dok su k o p i j a l n e k n j i g e (copiarium) zbirke prijepisa isprava i pisama učinjenih po nalogu primaoca njihovih. Prema tome dakle regestare sačinjavaju prijepisi ispravâ jednog istog autora na razne adrese, a kopijalne knjige prijepisi isprava od raznih autora na jednu istu adresu. Sačuvani fragmenti papinskih regestara jesu: Grgura I. (590.—604.), Ivana VIII. (872.—882.), Grgura VII. (1073.—1085.), Anakleta II. 1130.—1138.), protupape Inocenta II. (1130.—1143.) i Aleksandra III. (1159.—1181.). Zasada nas zanima samo regestar pape Grgura I. On se sastoji od kakih 850 pisama, koja nijesu odmah u početku sačinjavala jednu cjelinu, već su bila razdijeljena na tri česti, pa ih tek u IX. vijeku složiše zajedno. Zna se i to, da je još u IX. vijeku bilo sačuvano od Grgurove korespondencije četrnaest svezaka pisanih na p a p i r u s u (kojim se papinska kancelarija služila sve do polovice XI. vijeka, kad ga zamijeni pergamena), od kojih je svaki svezak obuhvatao

¹ Gl.o tom Bulić: S. Gregorio Magno papa nelle sue relazioni colla Dalmazia (590—604). Spalato 1904. (Prilog »Bulletinu« od 1904.). — O papinskim regestarima i ispravama toga vremena: Schmitz-Kallenberg: Papsturkunden. Drugo izdanje. U Meister: Grundriß der Geschichtswissenschaft. I., 2. Leipzig 1913. — Karlo Horvat: Razvitak papinske kancelarije od najstarijega doba do Inocenta III. Sarajevo 1909. (iz »Vrhbósné« 1909.).

po jednu indikcionu godinu računajući od 1. septembra (indictio constantinopolitana). Kako je Grgur I. vladao 14 godina, nesumnjivo je onih četrnaest svezaka sačinjavalo njegovu korespondenciju, koja nam se ipak nije sva sačuvala. Svako godište bilo je u tim registima poredano kronološkim redom, pa je prema tome i svaki svezak tih registara podijeljen bio na dvanaest dijelova s ubilježenim naslovima pojedinih mjeseci. Ova sačuvana nam pisma izdana su već više puta;¹ najbolje izdanje, kojim sam se i ja poslužio, jeste ono, što ga prirediše Ewald i Hartmann u zbirci »*Monumenta Germaniae historica. Epistolarum Vol. I. II.* (Berlin 1887. i 1899.).

Pisma pape Grgura I. od velike su važnosti ne samo za historiju zapadnih naroda, nego i po nas. Osim toga što nam osvjetljaju zadnje dane rimskoga života u Saloni, ona nam i nagoviještaju skorbu, što se spremala provalama Slavena s jedne strane na sjever spram Istre i Italije, a s druge u Dalmaciju. Prema tome njima se popunjuje, odnosno potvrđuje, kazivanje Pavla diakona i Tome arcidakona. Inače nam i ova pisma pokazuju, da dukljanska biskupija nije potkraj VI. i na početku VII. vijeka potpadala pod Salonu, već pod Justinianu Primu (još od 535.).

a.

U januaru 591.

Gregur I. nalaže salonskomu nadbiskupu Natalu, da uspostavi arcidakona Honorata u njegovoj časti.

Gregorius Natali episcopo Salonitano.

Gesta quae nobis in concilii vestri confecta secretario dixistis, in quibus archidiaconus Honoratus addicitur, plena esse cognovimus semine iurgiorum, cum uno eodemque tempore una persona nolens ad sacerdotii ordinem provehitur, quae tamquam immerita a diaconatus officio removetur. Et sicut iustum est, ut nemo crescere compellatur invitus, ita censendum puto, ne quisquam insons ab ordinis sui ministerio deiciatur iniuste. Verumtamen

¹ Prvi put još u Veneciji 1768. i 1776. od Gallicciollija. Ona što se tiču Dalmacije izdali su i Kukuljević (Codex dipl. I., 5—34.), i Rački (Documenta 236 i dalje), no s više pogriješaka.

quia inimica Deo discordia tuas partes excusat, locum et amministrationem suam Honorato archidiacono restituas commonemus, atque concordés divinis ministeriis competentia exhibete servitia. Audientiae et quaestioni nostrae, si adhuc inter vos causa nutritur scandali, praedictus archidiaconus occurrat ammonitus, atque dilectio tua pro partibus suis dirigat personam instructam, quibus praesentibus, solaciante nobis Domino deposito studio personarum, quae competunt favori iustitiae decernere valeamus.

b

U martu 592.

Grgur I. čestita ilirskomu prefektu Jobinu, što je provinciji pomogao, da se oporavi od napadaja barbarskih.

Gregorius Jobino praefecto praetorio Yllirici.

Licet ad reddenda paternae caritatis officia hostilitate itineris occupatis, raritas portitorum impediât, quoties tamen occasio inciderit, excellentiam vestram non desistimus scriptis discurrentibus visitare, quatenus hos, quorum aspectum praesentium videre non possumus, eos aliquatenus scriptis valeamus alternantibus intueri. Gaudemus itaque, quod eminentiae vestrae regimine adflictae Dominus voluit provinciae consulere, ut quam ex una parte flagello barbaricae vastationis ulcerat, hanc ex alia per eminentiam vestram quasi per superductam salutem curet. Largitam ergo vobis dignitatem ex solo munere donantis adtendite, et ex ipsa concessi regiminis administratione Conditorem vestrum erga vos placabiliorem facite, quatenus cum ipse quos largitus est meritis bonorum operum ad suam viderit gloriam revocari, et in hac vos vita clariores efficiat, et praemia vobis regni caelestis concedat. Praesentium igitur latorem, quem illic pro ipsa exigui patrimoniali administratione direximus, vestrae excellentiae commendamus. Nos enim caritatis vestrae connexi vinculo Dominum petimus, qui sic actus vestros in hac vita dirigat, ut ipsorum merito ad aeterna vos regna perducatur. Natali autem fratri et coepiscopo nostro in nullo vestra gloria contra iustitiam opem ferat, quia tanto necesse est, ut canonicae ultionis vindictam sentiat, quanto et ipsam regulam canonicam ignorat.

c.

U julu 600.

Grgur I. tuži se nadbiskupu Maksimu na pogibao, što prijeti Italiji od provale Slavena u Istru.

Gregorius Maximo episcopo Salonitano.

Ad Romanam urbem veniens communis filius presbyter Veteranus ita me podagrae doloribus debilem repperit, ut fraternitati tuae epistolis per me respondere nullatenus valuissem. Et quidem de Sclavorum gente, quae vobis valde inminet, et affligor vehementer et conturbor. Affligor in his quae iam in vobis patior; conturbor, quia per Histriae aditum iam ad Italiam intrare coeperunt. —

d.

U martu 602.

Grgur I. svjetuje nadbiskupu Iustiniane Prime Ivanu, da ukloni s dukljanske biskupske stolice Pavla i da ga doživotno zatvori u samostan, jer je na silu odnio neke crkvene utvari.

Gregorius Ioanni episcopo Primae Iustinianae.

Quando mala, quae paenitentiae fletu purganda sunt, augentur excessibus, ita maior est delinquentibus adhibenda correctio, ut et ipsi facinus suum poena saltem vindicante cognoscant et alios ab inlicitis ecclesiasticae ultionis timor inhibeat. Dilectissimus itaque lator praesentium Nemesion ad nos veniens indicavit, sicut et gestorum exemplaria quae hic detulit continebant, Paulum Docleatinae civitatis episcopum inter alia mala in corporali crimine lapsum a suis fuisse clericis accusatum atque habita cognitione ita, quod sine dolore dicere non possumus, claruisse atque insuper, postquam convictus est, etiam libellum eum, in quo ea de quibus accusatus fuerat vera esse confessus est, optulisse; qua de re sententia illo episcopali deposito se eius loco cum fraternitatis vestrae consensu esse episcopum ordinatum. Sed nunc eundem Paulum cum auxilio saecularium iudicium venientem episcopium more praedonis ingressum ablatisque violenter rebus ecclesiae, ab eo se proiectum et ad summam iniuriam ac

necem paene perductum. Et quoniam tante nequitiae pravitas nec dissimulanda nec leviter attendenda est, fraternitas vestra haec omnia diligenter curet addiscere et, si ita se, ut edocti sumus, veritas habet, praedictum Paulum districta faciat executione compelli, ut, quaecumque abstulit, omni mora vel excusatione cessante restituat. Si vero nihil ecclesiae, sed proprium se dixerit abstulisse, quamvis grave et iniquum fuit, ut non a vobis vel metropolita eius hoc peteret, sed ausu temerario manu praesumeret agere, verumtamen, si quid proprium tulit, sub fraternitatis vestrae debet examinatione constare, si verum est. Sed et illud diligenter quaerendum est, si quid male de rebus dilapidavit ecclesiae vel nunc abstulit; hoc reformare ac satisfacere modis omnibus compellatur. Si autem differe temptaverit, quousque omne quod dilapidavit vel de substantia tulit ecclesiae restituat, in monasterio mittendus est, ut saltem coactus reddat, quod male auferre non timuit. Qui si forte, quod non credimus, post depositionem suam inverecunde ac mente perversa aliquid de episcopatu loqui atque rursus ad hoc qualibet aspirare praesumptione temptaverit, fraternitatis vestrae se contra improbitatem ipsius omnino vigor accendat atque dominici corporis et sanguinis communionem privatum in monasterio eum usque ad diem obitus sui ad agendam curet paenitentiam retrudendum, quatenus perpetrati sceleris maculas dignis discat fletibus emundare, quas magis in interitu animae suae nequiter augere desiderat. Suprascriptus autem dilectissimus frater noster Nemesion in loco suo et episcopatus officio procul dubio reformetur, et, ne denuo hac de re inquietudinem ac molestiam patiatur, sollicitos vos esse necesse est, quia hoc non solum ad huius munionem, verum etiam ad aliorum constat emendationem proficere, ut pravorum hominum praesumptio nil de cetero contra sacrorum canonum statuta vel ecclesiasticam disciplinam ullo modo audeat attemptare.

Iz vremena Karla Velikoga, Ludovika Pobožnoga i Lotara I.

(811.—840.)

Još 796., nakon pada avarske države određeno je bilo, da bude rijeka Drava granicom između nadbiskupije salzburške na sjeveru, a oglejske na jugu. No raspre između oba crkvena dostojanstvenika, a naročito između patrijara Maksencija i nadbiskupa Arna, pa zaokupljenost cara Karla Vel. s drugim poslovima bijahu razlogom, da je raspra definitivno zaključena tek dne 14. juna 811. u Aachenu pred samim carem. Ovim važnim aktom nesumnjivo je potpala pod oglejsku patrijaršiju čitava Panonija (južno od Drave), koliko je bila u vlasti franačkoj, dakle i teritorij nekada nje sisačke biskupije, kao i srijemske, no ipak nijesu obnovljene ove propale biskupije. Vrlo je vjerojatno, da je kršćanstvo u tim stranama za gospodstva avarskoga veoma oslabilo, ako i ne možda posve propalo, tako da su se tek Franci u tim krajevima pobrinuli oko krštenja onamošnjega žiteljstva, u prvom redu Slavena (Hrvata).¹ No dok je tada (811.) potpala pod oglejsku nadbiskupiju Panonska Hrvatska, dotle su pod patrijaršiju u Grado (Grado) nesumnjivo već davno prije došle biskupije u Krku i Osoru; po mom mišljenju naročito je još i krčka biskupija imala udjela oko krštenja Hrvata bar u Liburniji.²

¹ Gl. D ü m m l e r: Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern. Wien 1853. (Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen), 20—24.

² Ne zna se kad su utemeljene biskupije osorska i krčka. One nam se prvi puta sigurno javljaju tek 879., odnosno na spljetskim saborima (925.), no ne može da bude sumnje, da su mnogo starije. K l a i ć

Diobom franačkoga carstva od 817. potpadali su Hrvati pod najstarijega sina cara Ludovika Lotara, i to pod njegov glavni dio *regnum Italiae*; Slaveni pak na sjever od Gvozda, potpadali su pod Ludovika Njemačkoga. Ovako je ostalo sve do 875., naime do smrti cara Ludovika II., sina Lotarova.¹

Ugovorom utanačenim (a možda samo produženim već iz prijašnjih vremena) u Paviji dne 22. februara 840. između cara

(Krčki knezovi Frankapani I. (Zagreb 1901., 78—9) kaže: »Oko godine 885. spominje se u gradu Krku biskupija (in Vegla), koje se glavlar poput osorskoga i pićanskoga biskupa u Istri pokorava akvilejskomu patrijarki [sc. u Gradežu]. Nema sumnje, da je biskup sa svojim svećenicima širio kršćansku vjeru među poganskim Hrvatima tako na otoku kao i na susjednom kopnu od Trsata do Senja. Za bizatinskoga cara Vasilija I. primljeni su oko god. 878. svi romanski gradovi Dalmacije, s njima i Krk, u zaštitu hrvatskoga kneza Sedes'ava... U isto vrijeme, ako ne već prije, otkinuta bi krčka biskupija (zajedno s osorskom) od akvilejske patrijaršije na Gradu, te bi privaljena spljetskoj nadbiskupiji, koja se još od god. 852. smatrala za metropolu hrvatske države. Jamačno je tada krčkomu biskupu proširena vlast na kopnu hrvatskomu, te je zadobio župe i oblasti, koje su poslije zapale senjskoga biskupa«. Ovo se mišljenje Klaićevosniva na kazivanju što ga donosi »Chronicon Gradense«, uz koje noviji istraživači stavljaju datum 3. novembra 579., a glasi »Tunc Helias patriarcha [sc. Gradensis] egregius cum omni illa episcoporum multitudine ac cleri et populi collaudatione ordinavit et constituit et de novo erexit XVI. episcopatus tam inter partes loci Poroiuliensium nec non et Histrie et Dalmatie regiones, videlicet Veglensem, in Apsaro, in Pathena (Pićan), quam in Venetiarum partibus«. (Monticolo: Cronache Veneziane I. Roma 1890., 43.). No ovo se mjesto smatra falsifikatom gradeške crkve (Gl. Kos: Gradivo I., 100.). Medutim je izvan svake sumnje, da je gradeška crkva iznijela tu tvrdnju na crkvenom saboru u Mantoni dne 6. juna 827. (Kos: Gradivo II., 77—82). Prema tome dakle, ako se i uzme, da je ono falsifikat, ipak je sigurno to, da su tada t. j. 827. faktički bile biskupije krčka i osorska pod nadbiskupom Gradeškim, a onaj bi falsifikat prema tome imao da daje tek potvrdu tom u pravnom stanju. Po mom mišljenju obje su ove otočne biskupije došle pod spljetsku nadbiskupiju poslije potpunog pada franačke vlasti u Hrvatskoj, naime oko 877—879. Gl. niže članak 6. i 7.

¹ O tim diobama gl. Dümmler: Geschichte des ostfränkischen Reiches. Drugo izdanje. Bnd. I. Leipzig 1887. 17 i dalje. Glede Hrvatske Šišić: Geneološki prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji. (U »Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. XIII. (1913/4.). Zgrb 1914.

Lotara i dužda Petra Tradonika, bijahu Mlečani obvezani, ako bi Slaveni, to jest Hrvati, a naročito Neretljani, napali istarske (kao i neke druge c a r s k e) gradove, da im dođu sa svojom mornaricom u pomoć. Ovaj se ugovor obnavljao svake pete godine, a sačuvao nam se još i od ovih vladara IX. vijeka: Karla III. Debeloga od 11. januara 880. i kralja italskoga Berengara od 7. maja 888.; u X. vijeku ga potvrdiše car Oton I. 2. decembra 976., Oton II. 7. juna 987. i Oton III. 19. jula 992.¹

a.

14. juna 811. U Aachenu.

Car Karlo Veliki uređuje rijeku Dravu granicom između patrijaršije Oglejske i nadbiskupije Salcburške.

In nomine patris et filii et spiritus sancti. Karolus serenissimus augustus a deo coronatus, magnus pacificus imperator, Romanum gubernans imperium, qui et per misericordiam dei rex Francorum et Longobardorum. Notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, presencium scilicet et futurorum, qualiter viri venerabiles Vrsus sancte Aquilegiensis ecclesie patriarcha et Arno Iuuauensis ecclesie archiepiscopus ad nostram uenientes presentiam non minimam inter se contencionem habuerunt de Karantana prouincia quod ad utriusque illorum dyocesim pertinere deberet. Nam Vrsus patriarcha antiquam se auctoritatem habere asserebat et quod tempore antequam Ytalia a Longobardis fuisset inuasa, per synodalia gesta que tunc temporis ab antecessoribus suis Aquilegensis ecclesie rectoribus agebantur, ostendi posse, predictae Karantane prouincie ciuitates ad Aquilegiam esse subiectas. Arno uero archiepiscopus asserebat se auctoritatem habere pontificum sancte Romane ecclesie, Zacharie, Stephani atque Pauli quorum preceptis et confirmacio-

¹ Za ove ugovore gl. Monumenta Germaniae historica. Legum sectio II. Tomus II. Hannover 1897., 129—151. Onda Fanta: Die Verträge der Kaiser mit Venedig bis zum Jahre 983. (U »Mitteilungen des Instituts f. öster. Geschichtsforschung. I. Ergänzungsband. Innsbruck 1885., 51—128., — Lentz: Der allmähliche Übergang Venedigs von faktischer zu nomineller Abhängigkeit von Byzanz. (U »Byzant. Zeitschrift« III. (1894.), 73, 112—115.). — Kretschmayer: Geschichte von Venedig. Bnd. 1. Gotha 1905., 431—435. — Šišić: o. c. 39—40.

nibus predicta prouincia tempore antecessorum suorum ad Iuuauensis ecclesie dyocesim fuisset adiuncta. Nos autem audita atque discussa eorum contencione, ut in unam eos caritatem et concordiam reuocarem et ut in futurum tam inter ipsos quam et successores eorum omnis controuersia atque disceptacio fuisset penitus ablata, predictam prouinciam Karantanorum ita inter (eos) diuidere iussimus, ut Drauus fluuius qui per mediam illam prouinciam currit, terminus ambarum dyo(ce)seon esset et a ripa australi ad Aquilegiensis ecclesie rectorem, ab aquilonali uero ripa ad Iuuauensis ecclesie presulem pars ipsius prouincie pertineret, ecclesie uero que in utraque ripa fuissent constructe, ubicunque possessiones suas iuste sibi collatas habere nosceretur, absque contradictione et contencione ambarum parciuum haberent, quia compertum habemus quod quedam ecclesie in una ripa fluminis predicti sunt constructe, quarum possessiones in altera eiusdem fluminis ripa sunt constitute. Hac igitur definitione a nobis promulgata precipimus atque iubemus, ut inter presentes uiros uenerabiles, Maxencium uidelicet qui nuper in locum uiri uenerabilis Vrsi patriarche subrogatus est, et Arnonem uirum uenerabilem Iuuauensis ecclesie archiepiscopum de hac re in futurum nulla controuersia aut questio moueatur, sed contenti sint ex utraque parte nostro iudicio quod inter eos secundum rectitudinis normam propter caritatem et pacem que inter tales uiros decet, conseruandam iudicauimus. Neque enim iustior nobis super huiuscemodi disceptacione sententia proferenda uidebatur, quam ut diuisio inter eos illius prouincie cuius ambo se auctoritatem habere asserebant, quia nos earundem auctoritatum neutram falsam, neutram infirmam facere uoluimus, quia una antiquitate, altera Romane ecclesie sublimitate precellebat. Hanc nostre auctoritatis iussionem ut maiorem per tempora uigorem sortiretur firmiorque ab hiis qui post nos futuri, hominibus haberetur, more nostro eam subscribere et de bulla nostra iussimus sigillare.

Data XVIII. Kal. Iulias, anno XI. Christo propicio imperii nostri et XLII. regni nostri in Francia atque XXXVII. in Ytalia, indictione III. Actum Aquisgrani palatii(!) in dei nomine feliciter amen.

Najstariji sačuvani nam rukopis ove isprave jeste: »Salzburger Kammerbücher« I, 32 (iz XIV. stoljeća) u c. kr. tajnom dvorskom i državnom arhivu u Beču.

Štampom je već češće izdana, a najbolje Zahn: Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark. Band I (798—1192). Graz 1875., str. 5—7

b.

U junu 817. U Aachenu.

Car Ludovik Pobožni dijeli carstvo svoje među svoje sinove Lotura, Pipina i Ludovika, od kojih pripade Lotaru Italija (s furlanskom markom), a Ludoviku Slaveni na sjeveru Drave.

Ordinatio imperii.

In nomine domini Dei et salvatoris nostri Jesu Christi Hludowicus, divina ordinante providentia imperator augustus.

Cum nos in Dei nomine anno incarnationis domini octingentesimo septimo decimo, indictione decima annoque imperii nostri quarto, mense Julio, Aquisgrani palatio nostro more solito sacrum conventum et generalitatem populi nostri propter ecclesiasticas vel totius imperii nostri utilitates pertractandas, congregassemus et in his studeremus, subito divina inspiratione actum est, ut nos fideles nostri commonerent, quatenus manente nostra incolomitate et pace undique a Deo concessa de statu totius regni et de filiorum nostrorum causa more parentum nostrorum tractaremus. Sed quamvis haec admonitio devote ac fideliter fieret nequaquam nobis nec his qui sanum sapiunt visum fuit, ut amore filiorum aut gratia unitas imperii a Deo nobis conservati divisione humana scinderetur, ne forte hac occasione scandalum in sancta ecclesia oriretur et offensam illius in cuius potestate omnium iura regnorum consistunt incurreremus. Idcirco necessarium duximus, ut ieiuniis et orationibus et elemosinarum largitionibus apud illum obtineremus quod nostra infirmitas non praesunnebat. Quibus rite per triduum celebratis, nutu omnipotentis Dei, ut credimus, actum est, ut et nostra et totius populi nostri in dilecti primogeniti nostri Hlutharii electione vota concurrerent. Itaque taliter divina dispensatione manifestatum placuit et nobis et omni populo nostro, more solemniori imperiali dia-

demate coronatum nobis et consortem et successorem imperii, si Dominus ita voluerit, communi voto constitui. Ceteros vero fratres eius, Pippinum videlicet et Hludowicum, aequivoecum nostrum, communi consilio placuit regiis insigniri nominibus, et loca inferius denominata constituere, in quibus post decessum nostrum sub seniore fratre regali potestate potiantur iuxta inferius adnotata capitula, quibus, quam inter eos constituimus, conditio continetur. Quae capitula propter utilitatem imperii et perpetuam inter eos pacem conservandam et totius ecclesiae tutamen cum omnibus fidelibus nostris considerare placuit et considerata conscribere et conscripta propriis manibus firmare, ut, Deo operante, sicut ab omnibus communi voto actum est, ita communi devotione a cunctis inviolabiliter conserventur ad illorum et totius populi Christiani perpetuam pacem; salva in omnibus nostra imperiali potestate super (filios et populum nostrum, cum omni subiectione quae patri a filiis et imperatori ac regi a suis populis exhibetur).

Cap. 2. Item Hludowicus volumus ut habeat Baioariam et Carentanos et Beheimos et Avaros atque Sclauos qui ab orientali parte Baioariae sunt, et insuper duas villas dominicales ad suum seruitium in pago Nortgae: Luttraof et Ingoldestat.

Cap. 17. Regnum vero Italiae eo modo praedicto filio nostro, si Deus voluerit ut successor noster existat, per omnia subiectum sit, sicut et patri nostro fuit et nobis Deo volente praesenti tempore subiectum manet.

Najbolje izdanje: Monumenta Germaniae historica. Legum sectio II. Capitularia regum Francorum. Tomus I. (ed. Alf. Boretius). Hannoverae 1883. pg. 270—273. — Na strani 273. naznačeni su i svi nam sačuvani rukopisi, mahom prijepisi.

e.

22. februara 840. U Paviji.

Ugovor između cara Lotara i dužda Petra Trandenika na obranu istarskih gradova od napadaja slavenskih.

Lotharius diuina ordinante prouidentia imperator augustus, anno imperii eius vigesimo sexto,¹ octauo Kal. Marcii, Papiæ

¹ Lotar dakle računa vladanje od 814., otkad postade suvladar očev.

ciuitatis palatio. Hoc pactum sugerente ac supplicante Petro Ueneticorum duce inter Ueneticos ac vicinos eorum constituit ac renouando describi et competenter ordinari iussit, ut ex utraque parte de observandis his constitutionibus sacramenta dentur et postea per observationem harum constitutionum pax firma inter illos perseveret. Vicini vero Ueneticorum sunt ad quos huius pacti ratio pertinet *Italicis: Istrienses, Foroiulienses, Cenetenses* —

quibus locis vel presenti tempore constituti sunt, vel in futuro constituti fuerint maiores atque minores, quos constituit ipse imperator et cum Petro duce Ueneticorum et cum ipso populo Veneticorum etc. et cunctae generalitati ad ducatum Uenetiae pertinentibus, hoc pactum observare debebunt per annos constitutos numero quinque, ut nulla malitia nec lesio inter partes facta proveniat.

VII. Et hoc statuimus, ut quaecumque mandatum domini imperatoris Lotharii clarissimi augusti vel missorum eius nobis fuerit nuntiatum, inter utrasque partes ad vestrum solatium (*sc. vicinorum Istriensium, Foroiuliensium etc.*) cum navali exercitu contra generationes Selauorum, inimicos scilicet vestros, in quo potuerimus solatium prestare debeamus absque ulla occasione.

VIII. Spondemus (*sc. Venetici*) quoque, ut nullum inimicorum, qui contra vos vestrasque partes sunt, vel qui fuerint, nos qui modo sumus, vel qui fuerint, adiutorium ad vestram lesionem faciendam prebere debeamus, sub quolibet ingenio infra hoc spatium pacti.

Mon. Germ. hist. Leges sec. II. t. II, 132.

Isprave knezova Trpimira i Mutimira¹.

(852. i 892.).

Obje ove isprave najstarije su diplomatsko svjedočanstvo hrvatske historije, a ujedno još i najstariji pisani spomenici, u kojima je ubilježeno ime h r v a t s k o (*Chroatorum dux*).² No nijesu nam se sačuvale u originalu, već u vrlo kasnom prijepisu XVIII. vijeka, odnosno u štampanom djelu Lucijevu (*De regno* 61, 65) iz XVII. vijeka. Prema tome dakle, tradicija je isprava Trpimirove i Mutimirove razmjerno dosta nepovoljna; no uza sve to autentičnosti njihovoj nema i ne može da bude opravdana prigovora. O tome treba sada nešto više kazati.

U srednjem vijeku imali su gotovo svi samostani, kaptoli, biskupije i nadbiskupije posebne knjige prijepisa svojih isprava, koje su se zvale *montanum*, *montaneum*, *registrum privilegiorum*, *politorion* i *topicus*. Svrha bješe im, da se sigurnije i lakše uzmognu sačuvati one isprave, na kojima su oni temeljili svoje posjede i slobostine, pa stoga bi u njih i unosili pojedine isprave budi onako kako su pisaru pod ruke dolazile, budi prema nekom sistemu, primjerice kronologijskim redom ili prema posjedima. Pred oblastima pako uživale su te knjige kao z v a n i č n o o v j e r o v l j e n e zbirke prijepisa, redovito istu dokaznu valjanost, kao i originalne isprave. Uza sve to, ipak valja ove zbornike upotrebljavati s velikom oprežnošću, jer je dobro poznato za čitavu sredovječnu Evropu, da su baš oni sadržavali pored vjerdostojnih isprava i mnogo lažnih, kojima se htjelo steći budi zakonitu pravovaljanost na neki posjed, budi opravdati faktično, ali nepravedno stečeno posjedovanje.

¹ Gl. o tim ispravama Šišić *Geneal. prilozi* 1—18.

² Konstantin Porf. bilježi ga tek sto godina dočnije (949—952.).

Od takih zbornika,¹ a s ispravama iz vremena naših narodnih vlada, sačuvalo nam se u svemu ovih šest: 1. Registrum privilegiorum archiepiscopatus Spalatensis. 2. Registrum (privilegiorum) olim monasterii sancti Stephani prope Spalatum (Scrittura del monastero di s. Stefano di Spalato). 3. Registrum (privilegiorum olim monasterii sancti Petri in Selo). 4. Registrum (privilegiorum) monasterii monialium sanctae Mariae Jaderae. 5. Registrum privilegiorum olim monasterii sancti Chrisogoni Jaderae i 6. Libellus policorion, qui et topicus vocatur monasterii sancti Johannis apostoli et evangelistae Belgradensis. Mi ćemo se sa svakim od ovih zbornika napose baviti, a zasada ostat ćemo samo kod prvoga, to jest kod zbornika isprava nadbiskupije spljetske.

Spljetska je crkva posjedovala taj zbornik još davno prije prve pole XIV. vijeka, jer nam se g. 1333. spominje kao »prastar« (antiquissimum). Po ovom pak »prastarom« zborniku, koji je sadržavao »plura privilegia papalia et regalia archiepiscopatus Spalatensis«, dade spljetski nadbiskup Dominik de Luccari (1328.—1348.) učiniti već pomenute g. 1333. nov prijepis; posao povjerio je spljetskom primiceriju i »carskom bilježniku« Lukanu Bertaniju, a kad je bio gotov, onda bi 30. maja 1333. u prisutnosti istoga nadbiskupa Dominika de Luccari, hrvatskoga biskupa Luke, opata samostana sv. Stjepana »pod borom« (de pinis) Matije i arhidakona spljetskoga kaptola Dese, te gradskih bilježnika Bonakursija, Benedikta i Stjepana ovjerovljen i snabdjeven pečatima nadbiskupa Dominika Luccarija, biskupa Luke, samostana sv. Stjepana »pod borom« i kaptola spljetskoga. Taj je prijepis potom upotrebio Lucius za svoje djelo na početku druge polovice XVII. vijeka. No u XVIII. vijeku (prije 1765.) učinjen je i opet nov prijepis iz toga prepisanoga zbornika od 1333., i to u dvije knjige u velikom foliju s natpisom: »Donationales« i »Mensa episcopalis«, koje se danas čuvaju u arhivu spljetskoga biskupa, dok se sam prijepis od 1333. nekud izgubio, ili je po nesreći propao, tako da ga Farlati nije više,

¹ Rački: Stari prijepisi hrvatskih isprava do XII. vijeka prema maticama. Rad knj. 26, str. 136 i dalje. Bresslau Handbuch der Urkundenlehre. Vol. I² Lpzg. 1912., pg. 86 i dalje. Wattenbach: Das Schriftwesen im Mittelalter. Lpzg 1896, str. 408—416.

kako se čini, poznavao, već je bio upućen ili na Lucijeve prijepise, ili na one dvije knjige novijih prijepisa iz XVIII. vijeka.

Iz vremena narodnih naših vladara u ovom se zborniku nalaze ove isprave:

1. 852., 4 martii. In loco Biaći. Trpimir dux eccl. Spalatensi possessiones in Lasani et Tugari deinde eccl. s. Georgii de Putalo nec non decimas ex curte sua Klis confirmat.

2. 892, 28 sept. In loco Biaći. Mutimir dux eccl. s. Georgii. cum omni suo introitu et exitu eccl. Spalatensi confirmat.

3. 1076, 9 oct. Zvonimir rex dat et confirmat archiepiscopo Laurentio et eccl. Spalatensi eccl. s. Georgii de Putalo »iuxta donacinem et confirmationem regum, praedecessorum meorum, videlicet Tirpimir et Muncimir, ut in eorum conscriptis paginis vidimus contineri«.

4. 1078, 16 apr. Zvonimir rex villas atque terras Serenine, Gatte, Tugari, Osici, Debric, Dlanoce, Vollari et Cremene, que posite sunt infra montes Massari, nec non villas et terras s. Georgii de Putalo, Cosice, Lasani, Ostrog, Biachi cum tota iurisdictione castri Albona, Radosici et Smine, que site sunt circa montes, in montibus et sub montibus Dubraue, ac etiam villas et terras Stolec in Cetina, Sudumirice in Cleuna. item ecclesias s. Moysi s. Stephani. s. Mariae (de Salona), s. Petri de Clobuco, quas (progenitores eius) donauerunt eccl. Spalatensi, confirmat »ac ex noua donatione« concedit.

5. 1078. Zvonimir rex »tocius Chroaciae simulque Dalmaciae« eccl. Spalatensi »iupam eam quam Centenam aiunt«, »quantacumque longitudine sue latitudine protenditur« concedit.

6. 1083. Zvonimir rex Laurentio archiepiscopo Spalatensi territorium in loco qui Smina nuncupatur, illud quidem quod Conustina nominatur, donat.¹

Od tih šest isprava, od kojih nam se nijedna nije sačuvala ne samo u originalu, nego ni u mlađem prijepisu, dvije su nesumnjivi falsifikati; to su obje Zvonimirove od g. 1078. (br. 4. i 5.). Prema tome dakle (kako rekosmo), tradicijâ je ispravâ

¹ Ove isprave donosi Rački: Documenta 3—5, 14—17, 106—107, 114—115, 116—118, 138—139.

Trpimirove i Mutimirove odista dosta nepovoljna, jer osim toga, što se nalaze u društvu dvaju falsifikata, one suponiraju još i češće prepisivanje, jer je samo po sebi jasno, da i onaj »prastari« zbornik, koji je služio kao predložak prijepisu od 1333., teško da je bio stariji od XII. vijeka. One su nam dakle danas poznate, kao iz najstarijeg prijepisa, zapravo tek iz Lucija (1666.). Uza sve to ipak pokazuju sva bitna obilježja IX. vijeka, pa se tako autentičnost njihova ne može s razlogom dovesti u sumnju.

Prvo i prvo treba istaknuti invokaciju, koja je u objema ispravama verbalna, te glasi: »*In nomine patris et filii et spiritus sancti*«. Prava domovina ovakove invokacije ima se tražiti u Byzantu, gdje je ona još i u docnije doba glasila ovako: „Ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος“, a otuda je onda preuze Karlo Veliki poslije svoga krunisanja rimskim carem (800.). Međutim već nasljednici njegovi napustiše je, a poslije smrti Karlove nije se ona više ni u Italiji upotrebljavala. Ni hrvatske vladarske isprave X. i XI. vijeka ne poznaju je, pa stoga jedva možemo pogriješiti, ako ustvrdimo, da je ovakova invokacija u listinama Trpimirovoj i Mutimirovoj, dakle još u drugoj poli IX. vijeka, odraz byzantinskoga utjecaja te upravo odlično obilježje autentičnosti njihove. Neposredno iza invokacije slijedi u objema ispravama formula datiranja, no dok Trpimirova datira »*regnante in Italia piissimo Lothario Francorum rege, per indictionem XV sub die IV Nonis martii*«, u Mutimirovoj se naprosto kaže ovako: »*anno utique sacram postquam Christus carmen ex uirgine sumpsit DCCCCXCII, indictione XI, sub die IV Kalendas octobrium*«. Bitna je dakle razlika u obim formulama, što Trpimirova navodi vladanje Lotarovo u Italiji, te se umjesto točno i određenom godinom služi indikcijom, dok Mutimirova iznosi uz indikciju još i jasnu godinu, a imena suvremenoga vladara u Italiji (Berengara I.) ne navodi. Zajedničko pak im je točno određenje dana po rimskom načinu, uobičajeno od vremena Karla Velikoga dalje, i to s drevnom formulom »*sub die*«, dok je karakteristična za IX. vijek formula »*per indictione(m)*«. No mnogo je važnije, što Trpimirova isprava ne navodi određene kršćanske godine, već datira po indikciji, što je upravo za ovo doba (od 801. do 876.) bitna značajka, jer se po godini poslije Isusova upućenja (inkar-

naciji, to jest od dana 25. marta kao prvoga u godini) stalo općenito računati tek poslije 876., pa otale imade i Mutimirova već točno određenu godinu. Navođenje vladanja Karlovića upotrebljavalo se tada u Italiji, tako u longobardskim kneževinama u Salerno, Kapui i Beneventu, i to također odmah u početku, na čelu isprave, odmah poslije invokacije; primjerice: »*Regnante domno piüssimo Carolo magno imperatore rege Francorum et Langobardorum seu patritio Romanorum*«, ili: »*Regnante domno Lodoyco imperatore* (Ludovik II. 850.—875.) *augusto deo propitio eius imperii vicessimio*«. Dakle datiranje je u glavnom identično s onim u Trpimirovoj ispravi, kojoj nažalost fali godina Lotarova vladanja, čime bismo dobili posve pouzdanu kronološku bazu. S ovim datiranjem u obim ispravama, Trpimirovoj i Mutimirovoj, u vezi je ponovno datiranje pri kraju, a koje glasi: »*Actum in loco qui dicitur Byaci, tempore super fato*«, a u Mutimirovoj: »*Actum est in Biaci ante fores eccl. s. Marthae martyris, tempore et die super ut fatum est*«. Formula »*actum in*« i opet je bitna značajka starijega načina određivanja mjesta u ispravama. Dalje valja još istaknuti i pisarske formule u obje isprave, pa drevnu rimskopravnu crkvenu formu, da se darovana isprava polaže na oltar obdarene crkve, koja se u Hrvatskoj (odnosno u dalmatinskim gradovima) lako mogla direktno održati još od rimskih vremena, pa sam tekst isprava, koji također pokazuje obilježja IX. vijeka, kao i potpise vladarske i svjedokâ (Signum † manu . . .), te konačno još i opširna formula proklinjanja (minacija), nesumnjivo upliv byzantinski. Sve nam dakle ovo jasno pokazuje, da su obje isprave posve autentične, jer potpuno pokazuju u svomu sastavu sva bitna obilježja IX. vijeka.

S obzirom na sadržinu njihovu, treba prije svega kazati, da nam one iznose imena trojice vladara hrvatskih, naime knezova Mislava, Trpimira i Mutimira. Za Mislava još nam se kaže, da je bio prehodnik Trpimirov, no da li mu je bio još i u kakom bližem krvnom srodstvu (otac, brat ili stric), o tome ne saznajemo ništa. Mislav bio je u Hrvatskoj knezom oko godine 839./840., kako to sigurno znamo iz mletačkoga ljetopisca XI. vijeka đakona Ivana. Prema tome dakle rješava se sasvim pouzdano i datiranje Trpimirove isprave; indikcija XV. naime pada u godinu 837.. 852. i 867. Budući pak, da je 837. vladao Mislav,

a 867. Domagoj (kako to saznavamo iz istoga dakona Ivana), nesumnjivo je Trpimir izdao ispravu 852. Iz Mutimirove isprave razbiramo dalje još i to, da mu je knez Trpimir bio otac, jer izrijekom kaže, potvrđujući ispravu od 852.: »kako se opominjemo, da je darovana od moga oca« (ut donatam a patre meo recolimus). Pored podataka iz tih isprava, vladanje i imena kneza Trpimira i Mutimira zajamčena su nam još i natpisima, od kojih je Mutimirov pače i datiran (895.), a imena kneza Trpimira i njegova sina Petra ubilježena su još u IX. vijeku u t. zv. Cividalskom evandelistaru.¹

Riječi Trpimirove isprave: »*Regnante in Italia piissimo Lothario Francorum rege*« dokazuju jasno, da je tada (852.) Hrvatska bila pod vrhovnim gospodstvom franačkim. Ono je začelo odmah na početku IX. vijeka (oko 803.), a trajalo je još i 870., kad je car Ludovik II. pozvao Hrvate (kojima je tada vladao knez Domagoj), da mu dođu pod južnotalijanski grad Bari u pomoć sa svojim brodovljem. Tek po smrti Ludovika II., kad nastaje teške smutnje u državi franačkoj, Hrvati se konačno oko 878. zauvijek oslobodiše vrhovne franačke vlasti. Stoga i vidamo, gdje knez Mutimir više ne navodi u ispravi svojoj imena italskoga vladara.²

U ispravi svojoj knez Trpimir izrijekom kaže »*s a g r a d i h s a m o s t a n i u n j e m u s m j e s t i h z b o r b r a č e (r e d o v n i k a) , d a m e p o n j i h o v i m r e v n i m m o l i t v a m a i m o j a č e s t a m o l i t v a p r e d G o s p o d o m o p r o s t i g r i j e h a*« (construxi monasterium ibique catervas fratrum adhibui, quorum sedulis votis et frequens oratio nos immunes redderet de peccatis). Redovnički se život spominje već vrlo rano u Dalmaciji (rimskoj); tako piše papa Zosimos salonskom biskupu Hesychiji g. 418., da je stalež monaški česta pojava u Dalmaciji (»*coetus monachorum, quorum solitudo frequentior est in Dalmatia*«), a spominje se i na salonskom saboru od 530. (»*eodem monasterii presidentes volumus iure constringi, ne sacri operis reliquentes studium ad religionis maculam sub hypocrisis cursibus delectentur*«). Ne može da bude sumnje, da su ovi redovnici bili pravi pustinjaci, po uzoru istočnjačkomu (μόναχοι), koje već izrijekom ističe naročito po

¹ Gledaj gore str. 122, 124—125. ove knjige.

² O tome gl. Šišić Geneal. priloz. 18—48.

dalmatinskom otočju, sv. Jerolim. Međutim osnovao je ubrzo sv. Benedikt od Nursije (* 480 † 543) prvi red na zapadu, te mu dao i propisane »regule«; prvi pak samostan benediktovski bješe osnovan 529. u Monte Cassinu (između Rima i Napulja), a već dosta brzo poslije toga podigoše se oni po svim stranama zapadne Evrope. Nema i ne može da bude sumnje, da je i samostan, što ga je osnovao knez Trpimir pripadao benediktovskom u redu, a vrlo je vjerojatno, da su mu bar prvi i najodličniji monasi došli iz samoga Monte Cassina.¹ No dok je sigurno, da je taj samostan pripadao redu benediktovskom, dotle je veoma teško odgovoriti na pitanje, gdje je on stajao, i kako se zvao. Spljetski kanonik Jeronim Bernardi (iz druge pole XVIII. vijeka), prvi je ustvrdio, da je Trpimirov samostan bio sv. Petra na Solinskom polju, kojega su se ruševine vidjevale još u njegovo doba između Klisa i Solina, a uza nj pristao je onda i Farlati. U novije doba pokušao je Šime Milinović dokazati, da je Trpimirov samostan bio sv. Petar od Klobuka blizu Biačâ, što je međutim s potpunim uspjehom oborio Luka Jelić. Nedavno pak ustanovio je Frane Bulić, sistematski poduzetim iskopinama, da je u mjestu Rižinicama, u polju među Klisom i Solinom, baš tik potoka, koji dijeli kliške zemlje od solinskih, nekoć bila sagrađena oveća zgrada s crkvom i grobnicama. Kako je tamo nađen još i natpis (»*Pro duce Trepime(ro)*«), odista je veoma vjerojatno njegovo mišljenje, da se onaj Trpimirov samostan ima ondje u Rižinicama i tražiti, a možda je u njemu negda bio i sam grob knežev: samostan imao bi se zvati sv. Petar od Solina (Monasterium Sancti Petri de Salona).²

Samu jezgru sadržine obiju isprava čini donacija knežovâ spljetskoj crkvi. Knez Trpimir naime daje nadbiskupu Petru I., svom »milom kumu«, crkvu sv. Jurja »in loco qui dicitur Putalo«,³ koju je nekoć knez Mislav sagradio i obdario (a kako se po svemu vidi, još i darovao crkvi spljetskoj), dok sin njegov

¹ Rački: Nutarnje stanje 64—68.

² Kržanić-Barač: U kolijevci hrvatske povijesnice. Spljet 1907., 11—19.

³ Danas Putalj, inače je to Sučurac (= Sveti Jura). Gl. Arheološki karti Solina i okolice, što ju je izdao Frane Bulić kao dodatak svome »Buletinuu«.

Mutimir, četrdeset godina docnije, potvrđuje crkvi spljetskoj taj posjed oduzevši ga ninskoj crkvi, koja ga je poslije godine 852. na nezakoniti način sebi prisvojila. Tom prilikom reče spljetski nadbiskup Petar II. pred knezom Mutimirom ninskom biskupu Aldefredi ove riječi: »Tu crkvu (t. j. sv. Jurja u Putalju) o kojoj govorite (da je vaša), imamo mi (t. j. spljetska crkva) darovanu od kneza Trpimira i privilegijem (t. j. ispravom) utvrđenu kao vlasništvo naše crkve, pod svjedočanstvom svjedoka«. Na to reče ninski biskup Aldefreda: »Nije tako, nego ona zapravo pripada pod vlast naše crkve ninske, jer nije predana (od kneza Trpimira), da je crkva spljetska posjeduje (t. j. zauvijek), nego, da je sam nadbiskup za neko vrijeme uživa«. Iz ovih riječi slijedi, da su »nadbiskup spljetski Petar« isprave Trpimirove i Mutimirove dvije razne ličnosti, premda istoga imena, a onda — što je mnogo važnije, — da je ninska biskupija opstojala već 852., jer se inače ne bi mogao biskup Aldefreda pozivati na tobožnje starije pravo svoje biskupije, kao i na to, da je crkva ninska očito poslije smrti nadbiskupa Petra I. naprosto uzela sebi natrag ono, što je prije 852. posjedovala. Danas nam je tek iz godine 879. poznat Teodozije kao prvi ninski biskup po imenu, ali da je već i prije njega bilo ninskih biskupa, slijedi nesumnjivo iz riječi pape Ivana VIII. istom Teodoziju (879.), kojima ga pozivlje, da se povрати Rimu »unde antecessores tui diuine legis dogmata melliflua cum sacre institutionis forma summi que sacerdotii honorem sumpserunt«. Ove nam riječi pokazuju, da je bilo više »predhodnika« Teodozijevih. Dakle bar dva, tri, i to još prije nego li je ninska crkva također priznala za vrhovnu glavu svoju carigradskogga patrijara, što se nesumnjivo zgodilo nešto prije, za kneza Zdeslava (oko 878.). Iz svega se toga vidi, da je ninska biskupija osnovana u doba franačke vrhovne prevlasti, i to negdje na početku IX. vijeka. Tome pak glavni se razlog ima tražiti u tome, što je tada sva byzantinska Dalmacija (dakle i nadbiskup spljetski, kao i biskup zadarski i rapski) bila politički posve odijeljena od Hrvatske. Njeno je dakle središte crkveno bila ninska biskupija, pod koju je kroz to potpadao čitav politički teritorij hrvatski. Prema tome dakle, crkva sv. Jurja u Putalju bješe unutar granica biskupije ninske, ali inače na zemljištu,

koje je bilo vlasništvo hrvatskoga kneza, a taj ju je naravno mogao darovati kome god je htio.

Ali nadbiskup spljetski Petar I. izrekao je pred knezom Trpimirom za svoju crkvu još i ove važne riječi: »Želim da biste (t. j. vi, kneže Trpimire) na korist matere crkve (spljetske), koja je metropola sve do obala dunavskih i gotovo po cijeloj državi hrvatskoj« potvrdili već spomenuti dar (... ut in fatam matrem ecclesiam, quae est metropolis usque ripam Danubii et pene per totum regnum Chroatorum...). Ovim riječima nadbiskup Petar I. naglasuje prvo i prvo ono pravo spljetske nadbiskupije, kako je nekoć imala rimska salonska crkva po cijeloj rimskoj Dalmaciji; tude se dakle radi o virtualnom pravu, a nipošto ne o konkretnom i faktičnom pravnom stanju stvari, to jest tada (852.) nije se nadbiskupija spljetska u istinu protezala sve do Dunava.¹ Konkretno i faktično pravo stanje pokazuju one druge riječi, naime »et pene per totum regnum Chroatorum«, to jest malo da se ne nalazi čitava hrvatska država unutar granica spljetske nadbiskupije, dakle jedan mali dio njezin ne potpada pod nadbiskupiju spljetsku.² Znamo, da su još 829. pripadale biskupije krčka i osorska pod patrijaršiju u Gradežu (Grado).³ Kako su oba ova otoka bila 852. u byzantinskoj vlasti, ne mogu se na njih odnositi one riječi. Stoga jedva ćemo pogriješiti, ako kažemo, da je već tada imala biskupija krčka svojih župa na susjednom hrvatskom kopnu, od Raše nekud na jug, onako kako je to imala i

¹ Na Dunav u Srijemu nije možno pomišljati, jer taj je kraj spadao pod Panoniju, kojoj je metropola tada bila Aquileja; ali Srijem bijaše tada (852.) izvan svake sumnje u vlasti poganskih Bugara, baš kao i ušće Save u Dunav te čitavo Podunavlje dalje na istok. Ove dakle činjenice jasno pokazuju, da je onim riječima samo naglašeno, virtualno pravo salonsko-spljetske nadbiskupije, za koju je lokalna tradicija spljetska kazivala, da se nekoć (u rimsko doba) prostirala po čitavoj provinciji Dalmaciji sve do Dunava. (O bugarskoj vlasti u Srijemu gl. Dümmler: Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches (Archiv X, Beč 1853.) pg. 29.

² Izvan države hrvatske pripadale su spljetskoj nadbiskupiji biskupije stonska, dubrovačka i kotorska.

³ Gl. gore str. 176—177.

u dobnije vrijeme, sve dok nije potpala pod novoosnovanu nadbiskupiju zadarsku (1154.) i sve do obnovljenja senjske (1185.).¹

Istaknuti valja još jednu važnu stvar. Oba kneza naglasuju, da rade u sporazumu »meis cum omnibus zuppanis« (Trpimir), i »cum meis cunctis fidelibus et primatibus populi« (Mutimir): Među potpisanim svjedocima nalazimo odista više župana i crkvenih predstavnika, ali nigdje se ne spominje ban. Stoga zaključuje sasvim ispravno Vjekoslav Klaić, kad kaže, da »u Hrvatskoj između Zrmanje i Cetine nema kroz čitavo IX. stoljeće mjesta banu, a prema tome nema on ni vlasti u toj kneževini. Tek u X. stoljeću, možda u ono vrijeme, kad se od hrvatskih kneževina i oblasti oko g. 925. stvorila hrvatska kraljevina, postao je ban kraljevim zamjenikom i u užoj Hrvatskoj«.²

Iz ovih isprava vidimo konačno još i to, da je kneževina Hrvatska bila u IX. vijeku posve po uzoru zapadnome, naročito franačkome uređena, kulturna država s težistem i središtem na primorju između Spljeta i Trogira.³

a.

4. marta 852. U Blačima.

Knez Trpimir daruje spljetskoj nadbiskupiji crkvu sv. Jurja u Putalju sa samostanom, koji je ondje sagraditi dao.

In nomine patris et filii et spiritus sancti. Regnante in Italia piissimo Lothario Francorum rege, per indictionem XV sub die IV Nonis martii. Dum mundi ab origine cuncta per tem-

¹ Toma arciđakon izrijekom kaže: »Vegliensis... episcopus... optinebat maiorem partem parochiarum, quas nunc habet Segniensis ecclesia, que non erat tunc episcopalis sedes« (edit. Rački pg. 44). Uporedi još i komentar k Bačanskoj ploči u ovoj knjizi (str. 137.), a naročito Črnčić: Najstarija povijest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji (Rim 1867.) str. 87 i dalje.

² Klaić: Porijeklo banske časti u Hrvata. (Vjes. kr. zem. ark. I. (1899.), 25.).

³ Trpimirova isprava izdana je još s komentarom u knjizi: Račk. Srkulj: Documenta historiam Croaticam spectantia (Zgrb 1909.), 1—6, a u prijevodu: Kišpatić (prijevod netom navedene knjige, Osijek 1912., str. 3—5) i Srkulj: Izvori za hrv. povijest (Zgrb 1910. str. 8—10.).

pora facta, mansisse delabisseque, succedentibus alia alternis semet, oculis perspicimus mentis et manu fidei palpamus, nihil corporeis membris uidere, audire aliud ualemus, nisi ea quae praesentantur et scripturarum auditio obtutibus pandit. Unde ego, licet peccator, Tirpimirus dux Chroatorum, iuuatus munere diuino, incertus de die nouissimo et hora, qua nesciat homo, sollicitus nimis animae meae, commune consilium meis cum omnibus zuppanis construxi monasterium, ibique cateruas fratrum adhibui, quorum sedulis uotis et frequens oratio nos immunes redderet deo peccatis, in hanc adiecit mens nostra, eiusdem monasterii ecclesiae aliquid in utensilibus praeparare. Cum autem non sufficeret in argento ipsa uasa perficiendum: accomodauit nobis Petrus, Salonitanae ecclesiae archiepiscopus et dilectus compater, XI libras argenteas. Hac de re ei duximus hilari animo dare quiduis: »et non denegamus charitati uestrae«. Quibus ipse respondit: »Uolo, domine et compater, ut primum, quidquid proprio emi pretio uel quod donatum est in immobilibus et mobilibus in sancta matre ecclesia, id est in Lasani et Tugari, cum seruis et ancillis Stepus, Sagoleo, Gor(e)tino, praesentia claritatis uestrae per paginulam priuilegiam sanctae Salonitanae ecclesiae dictae mancipata in aeternum permaneat; ac deinde ut in fatam matrem ecclesiam, quae est metropolis usque ripam Danubii et pene per totum regnum Chroatorum et pro remedio animae uestrae, parentum uel fidelium uestrorum et per commodatum argentum detis ecclesiae beati Georgii in loco, qui dicitur Putalo, omnia quae obtinet possessionum, seruos quidem et ancillas, quae Mislauo duce ipsam ecclesiae, cum dedicata uide(re)tur, et ab ipso supra dicto duce donis ditatam, simili modo et priuilegii censura. Haec quidem donatio a uobis firmiter enixe deprecamus taliter«. Et suggestioni placiti data ad sensum spondimus et iure mansuris rebus priuilegium fieri (per) praesentem nostram deliberationem praecepimus, uidelicet ita duntaxat, ut empta pretio infra terminis nostris in locis memoratis sempiterna donatione possideat dicta iam sancta ecclesia, a nemine infestante. Tandem uero praefatam ecclesiam de regali territorio ab orientali et occidentali parte a rupe montis usque ad mare, ab utroque latere terminos cum lapideis et ferro signatos, infra quos terminos nullius adiacet territorium, nos diligenter condonamus

et hoc in augmento sanctae Salonitanae ecclesiae proferentes firmamus. Et ut singulis annis de omnibus nascentibus terrae ex curte nostra, quae Clusam¹ dicitur, decimae inferantur in memoratam ecclesiam, quas decimas antecessor noster Mislauus dare coepit. Si quis uero de super scriptis, quidquid deo inspirante amore sanctorum inflammati deuoto pectore obtulimus, concessimus et imposterum inconuulsa firmata manere censuimus in coenobium sanctorum martyrum Domnii et Anastasii, Cosmae et Damiani, et si quis diripere uel subtrahere aut per uim opponere tentauerit: iram domini saluatoris et sanctorum omnium maledictionem, quidem CCC patrum et octodecim (incurrat); uinculo insolubili anathemate, maranatha, denodetur; diuidetur et euellatur diuino iudicio a cognatione et patria, uxore et filiis, qui separare donationem nostram temerarie a sancta matre ecclesia, iam factam, praesumpserit; fouetur itaque hic litigantibus cum eo uicariis sanctis religiosorum subsistentium principum gratia (contra) tam nefandum faciens, quisquis ille defunctorum (dona) obliuioni dans et lumen animarum eorum extinguens; et in nouissimo die magni examinis cum diabolo et eius tetrīs angelis et Juda Iscariote, Christi proditore, in gehenna barathri muneretur, ubi ignis nunquam extinguitur et uermes impiorum non moriuntur. Actum in loco, qui dicitur Byaci, tempore super fato, et testium notitia, praesentia communi uoto et uoluntate corroboratum. Signum (†) manu meque ipso Tirpimiro duce, huius rei concessore et auctore. Signum (†) manu Coiicino zuppano testis. Signum (†) manu Predilio zuppano testis. Signum (†) manu Nemuslo zuppano testis. Signum (†) manu Zarcata zuppano testis. Signum (†) manu Ludouico zuppano testis. Signum (†) manu Ozanulo cum fratre, testis. Signum (†) manu Negutin camerario testis. Signum (†) manu Zulo testis. Signum (†) manu Potec(h)ano testis. Signum (†) manu Lutimuslo testis. Signum (†) manu Damay testis. Signum (†) manu Dominico praesbytero, capellano, testis. Signum (†) manu Cipriano praesbytero, capellano, testis.

Ego Martinus praesbyter, capellanus, praeceptione domini mei, ducis memorati, rogatus scripsi et manu propria opus compleui, signum manu feci.

¹ Gl. Skok: Zur Kunde des romanischen Elements in der serbo-kroatischen Sprache (Zeitschrift f. Romanische Philologie 1912, 647.).

Haec sunt nomina seruorum de Masaro, pertinentes eos in sancta matre ecclesia beati Domnii, scitote numerum eorum; sunt in primis: Gorento, Postelio, Nacezai, Domaciai, Ylena, Trubula isti cum suis feminis. Ceteri uero septem, quorum nomina sunt: Liutamiro, Strehemilo, Nedamuslo, Tesina, Luteciai, Gostilo.

b.

28. septembra 892. U Biaćima.

Knez Mutimir potvrđuje spljetskoj nadbiskupiji Trpimirovo darovanje crkve sv. Jurja u Putalju.

In nomine patris et filii et spiritus sancti. Anno utique sacram postquam Christus carnem ex uirgine sumpsit DCCCXCII, indictione XI. sub die IV Kalendas octobrium. Cum magnae inter Salonitanum et Nonensem praesulibus uerterentur de quadam facta donatione a Tirpimiro piisimo duce, in iuris sanctae matris ecclesiae Domnii et Anastasii beatorum martyrum quandam mancipando ecclesiam sancti Georgii, quae sita esse in Putalo uidetur, contentiones dicente Petro Spalatensium archiepiscopo: »Hanc, quam dicitis ecclesiam donatam a praefato duce et priuilegii statuto roboratam, in nostrae iuris ecclesiae sub testimoniorum notitia mancipatam habemus«. Respondens Aldefreda Nonensis ecclesiae praesul dicebat: »Non ita habetur, sed nostrae potius ecclesiae dominio detinetur; quoniam non in ecclesia sanctorum Domnii et Anastasii, ut dicitis, possidenda, sed ipsius praesuli fruenda ad tempus tradita est«. His ita habentibus comperto placuit mihi Muncimir, diuino munere iuatus Chroatorum dux, residente paterno solio, diuino spiramine communi consilio cum meis cunctis fidelibus et primatibus populi omni composita et praetermissa contentione, dictam iam sancti Georgii ecclesiam in sanctorum martyrum Domnii et Anastasii cum omni suo introitu et exitu subiugare priuilegio: cum seruis et ancillis, campis et uineis, pratis et siluis, cuncta mobilia et immobilia omnia. Quam ecclesiam teste et auctore deo uolo, ut nullus deinceps de successoribus meis de potestate Spalatensium ecclesiae subtrahere audeat, uel quomodo libet diripere; sed iuxta priscam consuetudinem, ut donatam a patre meo recolimus et

*

mox per praesens priuilegium denuo mancipamus, ut omnino subiaceat dictae ecclesiae iuri. Qui uero, postmodum auaritiae facibus accensus atque in superbiae cornibus eleuatus statuta nostra parui pendens, super fatam ecclesiam a dominio sanctorum martyrum Domnii atque Anasthasii subtrahere uoluerit, uel quo libet modullo donationem dictam nocere temptauerit: iram omnipotentis dei coelorum arbitri, saluatoris mundi, incurrat; et sanctorum omnium maledictionis uinculo, CCCXVIII. patrum, insolubiliter denodetur; descendantque super eum et domo sua sibi que consentientibus decem, quae in Egypto habitae sunt, plagae; et lepra Naaman Syri ab iis nunquam recedat; deglutiat eos terra, sicut Datan et Abyron, et in nouissimo maranatha, litigantibus cum iis sanctorum constantia, cum diabolo et eius horribilibus angelis et Iuda Iscariotae in gehennae barathro munerentur, ubi ignis non extinguitur et uermes non moriuntur. Actum est in Biaci ante fores ecclesiae sanctae Marthae martyris, tempore et die, super ut fatum est, his coram testibus, consentientibus atque subscribentibus. Dein ne aboleatur in posterum, anulo nostro iussimus in calce signari. Signum (†) manu mei qui sum Muncimiro, auctore huius donationis cartulae. Signum (†) manus Budimiro iupano palatino (testis). Signum (†) manus Zelimiro iupano Cleunae (testis). Signum (†) manus Petro iupano (testis). Signum (†) manus Prisna macechario iupano (testis). Signum (†) manus Piruana iupano cauallario (testis). Signum (†) manus Zelisto iupano camerario (testis). Signum (†) manus Zelidedo iupano pincernario (testis). Signum (†) manus Boledrago iupano camerario (testis). Signum (†) manus Budimiro iupano comitissae (testis). Signum (†) manus Cresamustlo camerario secundo (testis). Signum (†) manus Stephano, filio Budimiri, camerario tertio (testis). Signum (†) manus Zelidrago, macechario comitissae (testis). Signum (†) manus Prybitech, filio Petri iupani (testis). Signum (†) manus Dragasai, filii Semicasai (testis). Signum (†) manus Tugina iupano armigero (testis). Signum (†) manus Zitalio, superposito monasteriis, (testis). Signum (†) manus Leledrago, iupano Clissae (testis). Signum (†) manus Paulio linicena.

Sequenti autem die, qui est tertio Calendis octobris, ueniens ego saepe fatus dux in ciuitate Spalati, ante sanctorum dictorum altaria et priuilegii paginulam manu propria inter caetera mu-

nuscula, quae manus nostrae inuenire ualuerunt, super sacro sancti Domnii altario obieci, et donatione praedicta mancipata (ecclesiae) sancti Domnii abii.

Ego Firminus diaconus et capellanus dicti ducis, praecipiente mihi domino meo Muncimiro glorioso duce, coram dictis testibus audita scripsi et post tradita feliciter compleui.

Papinska pisma IX. vijeka.

(858./867. do 887./888.)

Od papâ iz druge pole IX. vijeka sačuvalo nam se više pisma na hrvatske knezove i biskupe onoga vremena. Ta pisma potječu od Nikole I. (izabran 24. aprila 858., umr'o 13. novembra 867.), Ivana VIII. (izabran 14. decembra 872., ubijen 15. decembra 882) i Stjepana VI. (izabran u septembru 885., umr'o 14. septembra 891.). Od ovih papâ došao je do nas samo oveći ulomak registra Ivana VIII., i to od 1. septembra 876. do augusta 882.,¹ dok su nam sva ostala pisma učuvana tek u nekim fragmentima, od kojih su najvažniji rukopis londonskoga *British museum*² i poznate zbirke kanonskoga prava, naime decretum Ivonis i decretum Gratiani.³ Pisma papâ Nikole I. i Ivana VIII. objelodanjena su u zbirci »*Monumenta Germaniae historica*« *Epistolarum Tomus VI. i Tomus VII.* (Berlin 1912.), iz koje sam ih ja preuzeo, dok su nam pisma pape Stjepana VI. već otprije poznata u izdanju Ewaldovu u »*Neues Archiv der*

¹ O tom registru gl. Lapôte: *L'Europe et le saint-siège a l'époque Carolingienne. Première partie. Le pape Jean VIII (872—882.)*. Paris 1895., str. 1—29 (Histoire du registre). Caspar: *Studien zum Register Johannis VIII.* (Neues Archiv. Band XXXVI. (Hannover 1910.), str. 77—156. — Original ovoga registra nalazi se u vatikanskom arhivu (Regesta Nr. 1.). Izdao ga je isti Caspar u »*Mon. Germ. hist. Epist. VII.*«

² Uporedi Neues Archiv, Band V. (Han. 1880.) str. 275—414, 503—596. i Starine XII, 206—211.

³ Najbolje izdanje je danas Friedberg: *Corpus iuris canonici* (dvije knjige, Lpzg 1879—1881). »*Decretum Ivonis*« (u 17 knjiga) sastavio je biskup u francuskom gradu Chartres Ivo (* oko 1040 † 1117.), a »*Decretum Gratiani*« kamaldulski redovnik Gratianus u Bologni oko g. 1150. Gl. o tom Sägmüller: *Lehrbuch des kathol. Kirchenrechtes*. Band I. (Freiburg 1910.), str. 125—129.

Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, Band V (Hannover 1880.), otkud su ih potom za našu porabu objelodanili Miklošić i Rački u »Starinama« knj. XII. (Zagreb 1880.).

Ova su pisma osobito dragocjen izvor za hrvatsku prošlost druge pole IX. vijeka, i to ne samo za crkvenu, nego i za političku. Prije svega iz njih saznajemo za imena, odnosno vladanje, ove trojice hrvatskih knezova: Domagoja, Zdeslava i Branimira, a pored njih još nam se spominje i srpski knez Mutimir.¹ Dalje saznajemo iz njih o nekoj uroti protiv kneza Domagoja (oko 874./875.), onda da je bilo tužbe protiv Domagojevih nekih podanika, jer da su »gusari«, da je dalmatinski kler pristao uz patrijaru Fotija, a tako (za kneza Zdeslava) i hrvatski narod i kler s ninskim izabranim biskupom Teodozijem na čelu, da se za kneza Branimira (879.) narod hrvatski i njegov kler opet povratio rimskom papi, ali ne još i dalmatinski, te konačno, kako je ninski biskup Teodozije postavši još i spljetskim nadbiskupom, očito išao za tim, da u crkvenom obziru ujedini byzantinski teritorij s hrvatskim. Konačno valja istaknuti, da nam ova pisma tumače i nadopunjuju naročito ono, što o tom vremenu hrvatske prošlosti kažu byzantinski car Konstantin Porf. i mletački ljetopisac đakon Ivan.

a.

Između 24. aprila 858. i 13. novembra 867.

Ulomak pisma pape Nikole I. kleru i puku crkve ninske

Nicolaus episcopus clero et plebi Nonensis ecclesiae.²

¹ Новаковић: Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима (Beograd 1893.) str. 121.—125., 137.—138.

² Iz ovoga se fragmenta papina pisma htjelo izvoditi, da je ninska biskupija osnovana tek u doba pontifikata Nikole I. (Rački: Nutarnje stanje str. 41—42). Da to nipošto nije tako, razložio sam gore (gl. str. 190.); ninska je biskupija nesumnjivo postojala već g. 852. Ovaj fragment dakle dokazuje samo to, da je ninska biskupija u doba Nikole I. priznavala primat pape rimskoga i ništa više. Čega se pak tiče onaj prikor papin, to ostaje nejasno, jer je i suviše nepotpun došao do nas.

Ecclesia, id est catholicorum collectio, quomodo sine apostolicae sedis instituetur nutu, quando iuxta sacra decreta nec ipsae debent absque praeceptione papae basilicae noviter construui, quae ipsam catholicorum intra semet amplecti catervam dinoscuntur?

b.

Između decembra i maja 873.

Odlomak pisma pape Ivana VIII. hrvatskom knezu Domagoju.

Domagoi.

[A]d mentem reducimus, qualiter Greca falsitas Bulgarorum nobis iure pertinentem patriam per Ignatium, quam nos recuperaveramus, occupare non timuit. Qui frequenter ob hoc excommunicatus non solum non quieuit, verum etiam illuc quemdam scismaticum sub nomine archiepiscopi destinavit.

c.

U maju 873.

Odlomak pisma pape Ivana VIII. srpskom knezu Mutimiru.

(Iohannes VIII. Montemero duci).

(1) Presbiteri illic absoluti et vagi ex omni loco adventantes quedam aecclesiastica contra canones officia peragunt, immo numerosa, cum sint ascephali, scelera contra Dei precepta committunt.

(2) Quapropter ammonemus te, ut progenitorum tuorum secutus morem quantum potes ad Pannonensium reverti studeas diocesan. Et quia illic iam Deo gratias a sede beati Petri apostoli episcopus ordinatus est, ad ipsius pastoralem recurras sollicitudinem.

d.

Između 874. i početka 875.

Papa Ivan VIII. kleru i puku hrvatskomu.

Iohannes omnibus fidei[bus].

[S]ciat igitur vestra unanimis in Christo dilectio, quia presens Iohannes religiosus presbiter sedem apostolicam adiens

retulit pontificio nostro, quod, dum quidam de conspiratoribus contra suum seniore, Domagoi videlicet ducem Sclavorum, apud eum post detectionem criminis fecisset confugium, innotescens scilicet isti, qualiter eundem ducem perimere cum aliis meditatus esset, hic pro fidelitate sui senioris, iamdicti videlicet Domagoi ducis, et causam seniori propalare et hunc de reatu excusare apud eum pro ipso intercedendo speraverit, ad eundem seniore suum accedens rogaverit, ut ei vitam concedere dignaretur. Ille vero, sicut hic asseruit, vitam ei concessit, sed postmodum, cum hic ipse presbiter iamdicti sui senioris serviis occupatus esset, in istius ausencia prefatus dux oblitus promissionis suae ipsum hominem perimi iussit et vitam, quam primum concesserat, abstulit. Huius rei gratia sepedicto presbitero ab officio suo ultro cessante, postquam nobis causam huiusmodi propalavit, decrevimus illum, si ita est et conscientia eius super hoc minime illum reprehendit, pristino officio et ministerio liberius uti et verbum predicationis in populo iuxta morem sacerdotis in omnibus exercere. Unde communione nostra saginatum fuisse vestra unanimitas non ignoret, quem, si aliter se res non habuerit, et vestre, communionis habere socium et gradus sui officio deditum, quantum putamus, incunctanter retinere potestis.

e.

Između 874. i početka 875.

Papa Ivan VIII. hrvatskom knezu Domagoju.

D o m a g o i.

(1) [S]i vero, quod absit, contra vitam tuam insidiantes reppereris, non mortis, sed temporalis exilii eos religacione castiga, quatinus, dum eis propter Deum peperceris, quos ipse tibi tradiderit, ille te ab eis illesum custodiat, qui pro salute omnium crucis supplicium minime refutavit.

(2) Preterea devocionis tue studium exhortamur, ut contra marinos latrunculos, qui sub pretextu tui nominis in chisticolas debacchantur, tanto vehementius accendatur, quanto illorum pravitae famam tui nominis offuscatae fuisse cognoscis; quoniam, licet credi possit, quod te nolente illi navigantibus insidientur, tamen, quia a te conprimi posse dicuntur, nisi eos compresseris,

innoxius non haberis. Scriptum quippe est: »Qui crimina, cum potest emendare, non corrigit, ipse committit«.

f.

U maju (prije 21.) 879.

Papa Ivan VIII. hrvatskomu knezu Zdeslavu.

Dilecto filio Sedesclavo glorioso comiti Selavorum.

Quia fama tue dilectionis atque bonitatis et religionis in Deum ad nos usque pervenit, confidenter glorie tue precipimus atque mandamus, ut pro amore sanctorum apostolorum Petri ac Pauli protectorum vestrorum presentem legatum, quem ad gentem Uulgarorum dirigimus, salvum atque incolumem venire faciatis usque ad dilectum filium nostrum Michaellem gloriosum regem eorum et, quecunque ei sunt necessaria ad victum et vestimentum, illi pro Dei amore administrate, quia Dominus dicit in evengelio: »Quamdiu fecistis uni de minoribus istis, michi fecistis«, et apostolus: »Hospitalis in invicem sine murmuratione«, quia »per hanc latuerunt quidam angelis hospitio susceptis«. Agat, fili karissime, de hoc tua dilectio, ut eterne vite premia percipere valeat.

Data ut supra.

g.

7. juna 879. (U Rimu).

Papa Ivan VIII. hrvatskomu knezu Branimiru.

Dilecto filio Branimir.

Relegentes nobilitatis tue litteras, quas per Johannem venerabilem presbyterum, communem fidelem, nobis mandasti, quantam fidem et sinceram devotionem circa ecclesiam sanctorum apostolorum Petri ac Pauli et circa nos habeas, luce clarius novimus. Et quia Deo favente quasi dilectus filius sancto Petro et nobis, qui per divinam gratiam vicem eius tenemus, fidelis in omnibus et obediens esse cupias et humiliter profiteris, tue nobilitati dignas valde gratias his nostri apostolatus litteris agimus paternoque amore utpote karissimum filium ad gremium sancte

sedis apostolice matris tue, de cuius videlicet purissimo fonte patres tui melliflua sancte predicationis potavere fluentia, redeuntem suscipimus et spiritalibus amplectimur ulnis atque apostolica volumus benignitate fovere, ut gratiam et benedictionem Dei sanctorumque Petri ac Pauli apostolorum principum et nostram super te habens diffusam a visibilibus et invisibilibus hostibus, qui salutem humane insidiari et impedire non cessant, salvus semper ac securus existas optatamque de inimicis victoriam facilius possis habere. Nam quanto ipse te Deo humiliter subdere sanctisque ipsius obedire preceptis studueris atque ipsius sacerdotibus et ministris honorem debitum pro amore Domini exhibueris, tanto super omnes inimicos tuos et rebelles adversarios eris procul dubio victor et potens. Et ideo monemus industriam tuam, ut in omnibus tuis actibus Deum semper pre oculis habeas, timeas et toto diligas corde, quoniam dicente psalmista: »Beatus est vir, qui timet Dominum, in mandatis eius cupit nimis; potens in terra erit semen eius«, et ipse in evangelio: »Qui me, inquit, diligit, sermonem meum servabit et pater meus diliget eum et ad eum veniemus et mansionem apud eum faciemus«. Quod cum ita sit, si tuis bonis operibus in presenti lucentibus Deum glorificaveris, gloria eris sempiterna in futuro sine dubio decoratus, quoniam ipse per Moysen hoc se facere testatus dicens: Glorificantes me glorificabo. Sicut autem nostro presulatu per iam-fatum presbyterum varia suggessisti, quatenus nostro tibi ore apostolico benediceremus, pro tue salutis augmento id ipsum libenter fecimus. Nam in die Ascensionis Domini inter sacra missarum sollempnia super sacrum altare beati Petri apostoli celebrantes elevatis sursum manibus benediximus tibi et omni populo tuo omnique terre tue, ut hic et in eternum corpore simul et anima salvatus et principatum terrenum, quem habes, prospere ac securiter regere possis, et in celesti regione post mortem cum Deo feliciter gaudeas et in perpetuum regnes. Et quia hunc ipsum Johannem presbyterum tibi et nobis verum fidelem in omnibus esse cognoscimus, dedimus illi nostram apostolicam epistolam deferendam regi Uulgarorum. Ideo petimus, ut pro amore sancti Petri et nostro cum tua ipse licentia legationem hanc nostram sine tarditate perficiat, ut et propter hoc tue dilectioni multiplices gratias habeamus.

Data VII. die mensis iunii, indictione XII.

h.

7. juna 879. (U Rimu).

Papa Ivan VIII. izabranom biskupu ninsköm Teodoziju.

Theodosio venerabili diacono et electo sancte ecclesie Nonensis.

Dilectionis tue litteris receptis atque perlectis devotionis et fidei tue sinceritatem, quam circa ecclesiam beati Petri apostoli et circa nostrum pontificium habes, luce clarius agnovimus et, quia nostram gratiam et bñedictionem humili prorsus affectu expetere studuisti, valde sumus gavisi. Nam et Johannes venerabilis presbyter de vestra parte veniens multa nobis tue bonitatis et patientie viva voce preconia retulit, que in sacerdote Christi magnopere sunt habenda. Unde te quasi dilectum corporis Christi membrum et spiritalem filium nostri apostolatus ulnis extensis amplectimur paternoque amore diligimus atque apostolica semper volumus benignitate fovere. Ideo monemus sagacitatem tuam, ne in quamlibet partem aliam declines et contra sacra venerabilium patrum instituta episcopatus gratiam recipere queras, audiens illam desiderabilem summi iudicis vocem dicentis: »Euge, serve bone et fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam: intra in gaudium Domini tui«, sed toto corde totaque voluntate ad gremium sedis apostolice, unde antecessores tui divine legis dogmata melliflua cum sacre institutionis forma summique sacerdotii honorem sumpserunt, redeas, quatenus et ipse ab apostolica sede, que caput et magistra est omnium ecclesiarum Dei, episcopalem consecrationem per nostre manus impositionem Christo annuente percipias, quatenus secundum pristinum morem sancti Petri et nostra semper auctoritate atque tuitione munitus populum Domini tibi commissum strenue ac securiter regas et in conspectu Altissimi veniens venias cum exultatione portans manipulos tuos dicereque Domino possis ovanter: »Ecce ego et pueri, quos michi dedisti«, et ob hoc cum Deo valeas sine fine gaudere.

Data VII. die mensis iunii, indictione XII.

i.

7. juna 879. (U Rimu).

Papa Ivan VIII. kleru i narodu hrvatskomu.

Omnibus venerabilibus sacerdotibus et universo populo.

Cum litteras principis vestri Branimir, quas nobis per Iohannem venerabilem presbyterum ipse direxit, legeremus, non solum illius devotionem, sed etiam fidei vestre sinceritatem et dilectionem, quam circa sanctum Petrum apostolorum principem et circa nos habetis, cognovimus et, quia velut karissimi filii ad sanctam Romanorum ecclesiam, unde parentes vestros melliflua sancte predicationis dogmata suscepisse agnoscitis, toto animo totaque voluntate redire cupiatis, nostram apostolicam gratiam et benedictionem habere magnopere desiderantes, magna sumus repleti letitia. Et ideo brachiis extensis vos amplectimur paternoque amore recipimus et apostolica volumus semper benignitate fovere, si vos hanc voluntatem et sponsonem vestram usque ad finem sinceriter habueritis et fideliter tenueritis, quia, dicente Domino, »qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit« et, apostolo Paulo id ipsum dicente, participes enim Christi facti estis, si tamen initium fidei usque ad finem firmum retineatis. Quapropter estote fideles Deo et sancto Petro, sicut mandastis, usque ad mortem et accipietis coronam vite, quam repro-misit Deus diligentibus se. Nos enim sacris orationibus nostris memoriam vestri coram Domino assidue facientes manibus sursum ad Dominum elevatis omnipotenti Deo vos una cum dilecto filio nostro principe vestro commendamus et omni benedictione spiritali vobis benedicimus in Christo Jesu domino nostro, ut hic et in eternum corpore simul et anima benedicti existatis et in perpetuum cum Domino gaudeatis.

Data VII. die mensis iunii, indictione duodecima.

j.

10. juna 879. (U Rimu).

Papa Ivan VIII. episkopatu, kleru i poglavicamà u Dalmaciji.

Reverentissimis et sanctissimis episcopis Vitali Jadransi, Dominico Absarensi ce-

terisque episcopis Dalmatinis,¹ seu Johanni archipresbytero sancte sedis Salonitane omnibusque sacerdotibus et senioribus populi habitatoribus Spalatensis civitatis atque Zadarensis ceterarumque civitatum.

Pastorali sollicitudine moti vos quasi oves Dominicas nobis in beato Petro apostolorum principe commissas, dicente Domino: »Si diligis me, Simon Petre, pasce oves meas«, licet pro assidua gentium persecutione nunc usque impediti, his modo apostolatus nostri litteris visitare curavimus, ammonentes fraternitatem vestram, ut more precessorum vestrorum ad sedem beati Petri apostoli, que caput et magistra est omnium ecclesiarum Dei, et ad nos, qui ei divinitus presidemus, toto animo libentique voluntate reverti studeatis, quatenus inde summi honorem sacerdotii et totius institutionis ecclesiastice formam sumatis, unde parentes ac precessores vestros melliflua sancte predicationis et doctrine apostolice potasse fluentia recolitis. Reminisci namque debetis, quanta eosdem precessores vestros prospera evidentissime comitabantur, quando ad limina Petri celestis regni clavigeri devoto pectore quasi proprii filii confluebant, et quanta postmodum nunc usque sustinueritis adversa, cum ab ea vos quasi alienos separare non dubitastis. Quapropter vos plurimum diligentes, nequaquam vestra, sed vos querentes, paterna benignitate monemus atque hortamur, ut, sicut diximus ad gremium sancte Romane ecclesie matris vestre redire ovanter adtendatis, ut electus a vobis canonicè archiepiscopus una cum vestro omnium consensu et voluntate ad nos veniens gratiam episcopalis consecrationis sacrumque pallium a nobis more pristino incunctanter percipiat, ut gratiam et benedictionem sancti Petri ac nostram habentes a malis omnibus liberi et bonis universis repleti et hic in presenti seculo gaudeatis et in futuro cum Domino sine fine procul dubio exultetis. Porro si aliquid de parte Grecorum vel Selavorum super vestra ad nos reversione vel consecratione aut de pallii perceptione dubitatis, scitote pro certo, quoniam nos secundum

¹ Iz ovoga se vidi, da je osorska biskupija (a s njome zacijelo još i krčka) u to doba, dakle poslije pada franačke vrhovne vlasti, došla pod nadbiskupiju spljetsku. Gl. gore str. 177. i 191.

sanctorum patrum decessorumque nostrorum pontificum statuta vos adiuuare auctoritate curabimus. Quod si forte hanc nostram apostolicam ammonitionem, immo canonicam preceptionem pro nichilo ducentes ad sedem apostolicam Romane ecclesie redire et inde secundum antiquam normam consecrationem episcopalem sacrumque pallium recipere contempseritis, omni ecclesiastica vos communionem scitote penitus excommunicandos. Interim tamen auctoritate Dei et sancti Petri vobis precipimus, ut non habeatis licentiam aliunde consecrationem palliumque recipere; nam si feceritis, quasi transgressores et inobedientes vos sine dubio iudicabimus. Hanc autem nostri apostolatus epistolam fraternitati vestre per hunc presentem Iohannem venerabilem presbyterum, fidelem familiarem nostrum, direximus, cui scilicet aliqua iniunximus vobis verbotenus referenda; et ideo illi omnia, que de parte nostra dixerit vobis, credere nullatenus dubitatis; ipsamque epistolam, ut ad omnium vestrum notitiam feratur, bulla nostra iussimus in calce signari.

Data X. die mensis iunii, indictione XII.

k.

Između 881. i 882.

Papa Ivan VIII. hrvatskomu knezu Branimiru i narodu hrvatskomu.

Excellentissimo viro Barnimero(!) glorioso comiti et dilecto filio nostro atque omnibus religiosis sacerdotibus et honorabilibus iudicibus cunctoque populo pax et gratia a domino Jesu Christo.

Audita per Theodosium venerabilem episcopum vestrum fide et devotione, quam circa sedem beati Petri apostoli et nostri pontificii vos habere cognoscimus,¹ immensas Deo gratias referentes magno gaudio sumus repleti, qui vos nunc ad tantam gratiam perducere et inter oves suas connumerare dignatus est, secundum quod Dominus ipsi principi apostolorum commisit

¹ Iz ovih se riječi vidi, da je oko toga vremena ninski biskup Teodozije lično bio u Rimu kod pape.

dicens: »Si diligis me, Simon Petre, pasce oves meas«. Unde vestram fidelitatem et christianissimam devotionem his nostris apostolicis litteris ammonemus et exhortamur, ut, sicut divina inspiratione agere cepistis, usque ad finem perficere et observare non pretermittatis, quatenus sub ala et regimine atque defensione beati Petri apostoli et nostra toto conamine vos subdere atque in eius servitio perserverare quasi dilecti filii procurastis, apertius hoc ostendatis atque inpleatis, ut Dominus in evangelio dicit: »Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant bona opera vestra et glorificent patrem vestrum, qui in celis est«, et ut ita hoc per orbem terrarum vestre sponsonis diffametur, ut auxiliante Domino et sanctorum apostolorum suffragantibus meritis ea, que saluti et utilitati omnium vestrum proficua sunt, possimus ad honorem et exaltationem sancte sedis apostolice incunctanter perficere, sicut nomine vestro scripta nobis mandastis, ita in libro celesti scripta permaneant. Quapropter mandamus, ut revertente ad vos dilecto episcopo vestro idoneos legatos vestros presentaliter ad nos dirigere non pretermittatis, qui pro parte omnium vestrum nos et sedem apostolicam certificent de his que mandastis, ut et nos cum illis missum nostrum dirigamus ad vos, quibus secundum morem et consuetudinem ecclesie nostre universus populus vester fidelitatem promittat. Interim moneamus, ut constantes permaneatis, quoniam scriptum est: »Melius est votum non vovere, quam post votum promissa non implere«. Spiritus Domini, qui orbem terre replevit, repleat vestrum cor omni pace et gaudio in Christo Jesu, domino nostro.

1.

Između 881. i 882.

Papa Ivan VIII. bugarskom kralju Mihajlu.

Dilecto ac spiritali filio Michaheli glorioso regi Uulgariorum gratia vobis et pax a Deo patre et domino Jesu Christo.

Miramur, quod tanto iam tempore transacto missos vestros ad sanctam Romanam ecclesiam matrem vestram et ad nos non transmisistis. Modo vero, sicut nobis retulit Theodosius venerabilis episcopus, missos tuos cum eo dirigere promiseras, sed pro qua causa eos dirigere pretermiseris, ignoramus.

m.

Potkraj 886. ili na početku 887.

Papa Stjepan VI. kori oglejskoga patrijara Walberta, što je potvrdio spljetskoga nadbiskupa (Teodozija).

Walberto patriarche.¹

Miramur prudentiam tuam Cumensi² ecclesiae denegare consecrare pastorem, cum te iam ad hoc prouocatum noueris apostolica exhortatione. Nunc verò iterato tibi scribimus, nolentes alicuius ecclesiae privilegium infringere, licet apostolica praerogativa possimus de qualibet ecclesia clericum ordinare. Desine iam cuiuspiam zelo electum a clero et expetitur a populo Liutwardum, Cumensis ecclesiae antistitem protelare; quia si protelaueris et eum consecrare iam toties monitus non maturaueris, quum ad nos uenerit, procul dubio consecratus abibit. Quia (cum) apostolica auctoritate id facere ualeamus, tuo tamen incitatur exemplo, qui transgressis terminis tibi commissis in ecclesia Salonensi episcopum ordinare ad indecentiam sedis apostolicae praesumpsisti; quod quantae praeuaricationis sit, ipse perpende.³

n.

Potkraj 886. ili na početku 887.

Papa Stjepan VI. kori ninskoga biskupa Teodozija, što upravlja po smrti nadbiskupa Marina još i spljetskom crkvom.

Steph(anus) Theodosio episcopo.

Quis vice Marini episcopi⁴ in ecclesiae Spalatinae regimen successerit, diligentius perrimantes, te curam illius ecclesiae suscepisse audiuimus; cumque, et quod tibi commissum (ecclesia) ordinaveris, studiosius investigaremus, dictum est, (te) utrisque

¹ Walbert (Valpert) bio je oglejski patrijar između 877 i 885. Gl. o njemu Paschini: *Le vicende politiche e religiose del Friuli nei secoli nono e decimo*. Venezia 1911, str. 29—43.

² Como u sjev. Italiji.

³ O tomu gl. Jireček: *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*. I. T. (Beč 1901), str. 48. Paschini o. c. str. 38—39. Bulić-Bervaldi o. c. 155—158.

⁴ Bulić-Bervaldi o. c. 153—155.

preesse. Quod si verum est, non modice miramur; sed in hoc admiratione dignum non iudicamus, quia in ipso tue ordinationis inicio deliquisse te non modicum audimus. Nam cum pie memorie decessor tuus hominem excessisse dicitur, ad Aquilegensis diceris convolasse ecclesiam et etinde consecrationem suscepisse, quam in sede beati Petri ab apostolicis debueras manibus petere, in quo et te deviasse et eum excessisse, luce patet clarius.

O.

Između 887. i 888.

Papa Stjepan VI. obećava Teodoziju nadbiskupu spljetskomu pallium, ako lično u Rim dođe.

Theodosio episcopo (Stephanus VI.).

Salonitana ecclesia, quam deo auxiliante restitutam asseris, ut (ad) pristinum gradum redeat, inlianter cupimus; et omnes ecclesiae, que barbarorum rabie destructe sunt, assiduis precibus, ut restaurentur, imploramus, ita tamen ut in novarum ecclesiarum restauratione neglectus non proveniat antiquarum. Pallium et eius usus, quem rogitas, cum dei misericordia cooperante ipse ad apostolorum limina veneris, consultius dabitur, ut multiplici benedictione locupletatus letior ad propria redeas; quia ipsius usus non ad pompe fastus, sed ad religionis attinet misterium.

Item. Quomodo ab eo benedictionem caperes, qui caret benedictione? Quomodo alteri tribuit quis, quo sibi carere dinoscitur?

Spljetski crkveni sabori¹.

(925. i 928.).

Spisi oba ova crkvena sabora sačuvali su nam se zajedno s onima, koji rade o sinodima u Saloni 530. i 533. Prema tome dakle vrijedi o njihovoj vjerodostojnosti ono isto, što sam kazao o onima.² Koliko pak bih imao još i štogod dodati s obzirom na spljetske sinode, učinit ću to u bilješkama što prate tekst.

¹ O crkvenim saborima (sinodama) uopće gl. Sägmüller II, 387—400., a o njima s obzirom na Hrvatsku gl. Rački: Nutarnje stanje 55—66. Napose o crkvenim saborima spljetskim od 925. i 928. gl. Dümmeler: Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien (549—928) Beč 1856., Sitzungsberichte XX.), str. 67—79 (= 417—429). Črnčić: Najstarija povijest o krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji. (Rim 1867.) str. 7 i dalje. Bogišić: Pisani zakoni na slovenskom jugu (Zgrb 1872.), str. 127—129. Gfrörer-Weiss: Byzantinische Geschichten Vol. II. (Graz 1873.), str. 172—194. Дриновъ: Южные Славяне и Византия въ X. вѣкт. (Moskva 1876.) (= Съчинения на М. С., Дринова) Т. I. (Sofija 1909.), str. 423—430. Kukuljević: Prvo-vjenčani vladaoči Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune. II. Tomislav prvi kralj hrvatski. (Rad knj. 53, str. 1—52.). Rački: Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do XII. vieka. (Rad knj. 45, str. 148—149.). Horvat Rudolf: Kralj Tomislav i njegovo doba. (Zgrb 1897. str. 28 i dalje. Gruber: Spljetski crkveni sabor. (Prosvjeta IX. (1901.) br. 13, 14). Ritig: Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju, sa osobitim obzirom na Hrvatsku knj. I. (863—1248). Zgrb 1910.) str. 125 i dalje Bulić-Bervaldi: Kronotaksa str. 160—164. Sitnije bilješke iznose Zeiller: Les origines chrétiennes dans la province Romaine de Dalmatie (Paris 1906.), str. 27—28, 35 i 98 nota 1. Lenzi: San Domnio (Rim 1913.) str. 37, 66—67. Tomašić: Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljevstva. I. (Zgrb 1910.) str. 27—28 (nota 130) i 50 (nota 248). Šišić: Genealoški prilozi str. 58—59 (nota 3). Iscrpive i posve metodički dotjerane radnje o saborima spljetskim (925. i 928.) još nema; svakako nije za taki posao dovoljna historijska naobrazba, nego i teološka.

² Gl. gore str. 150—155. ove knjige.

Kako je već poznato od spisa salonskih crkvenih sabora, oni su došli do nas posve iznakaženi i gotovo nerazumljivi, što je upravo najbolje svjedočanstvo, da se tude radi o pogrješkama svojstvenima rđavim prijepisima, a nikako ne o modernim falsifikatima. Stoga se kod publikovanja njihova ne možemo i ne smijemo držati rukopisa, već valja s teškim trudom, ali i sa znanjem ne samo latinskoga jezika, nego i onih predmeta, o kojima se radi, nastojati tekst ispraviti i učiniti sposobnim za upotrebu, odnosno eksploataciju historijsku. Istina je, može lako da bude, da u njima ima i mnogo docnijih interpolacija, umetaka i bivših marginalnih nota, no koje su to u današnjem našem tekstu, to bi tek trebalo pokazati na pojedinim primjerima, jer onako općenito izrečena tvrdnja ne dokazuje i ne vrijedi ništa.

Štampom objelodanio je prvi ovaj niz spisa *Farlati* u djelu *Illyricum sacrum* (Vol. III, str. 92.—106.) pokušavši prvi da učini u tekstu neke ispravke. Poslije njega učinio je to isto *Batthyány* (*Leges ecclesiasticae regni Hungariae*. Tom. I. Gyulafehérvár 1785., pg. 329.—398., 341.—343.), čiji se ispravci donekle razilaze od Farlatovih. Iz Lucija preštampano je ista akta *Kukuljević* u prvoj knjizi djela »*Codex diplomaticus*« (Zagreb 1874., str. 76.—82.), a onda ih je donio *Rački* u svojim »*Dokumentima*« (str. 187.—197.) uloživši mnogo truda, da ih učini što razumljivijima, no označivši ih podjedno još i kao »*prerađene spise*« (*acta retractata*). Ja sam u ovoj knjizi preuzeo tekst onako, kako ga je *Rački* priredio, premda držim, da je na nekim mjestima izdanje *Batthyányjevo* bolje.

Historičkom sadržinom ova su akta od goleme važnosti. Ona nam bacaju osobito snažnu svjetlost na prilike u državi hrvatskoj u prvoj četvrti X. vijeka. Prije svega, ona nam svjedoče, da je Hrvatska u doba prvoga sabora, naime oko 925. već bila kraljevina, odnosno vladar njezin *Tomislav*, još 914. spomenut kao knez (*dux*), sada nosi naslov kralja (*rex*), koji mu priznaje i sam papa.¹ Dalje vidimo, da su dalmatinske crkve

¹ Toma arcidakon kaže (edit. *Rački* 38—39), da je *Držislav* bio prvi kralj hrvatski. Međutim nadgrobna ploča kraljice *Jelene* dokazala je jasno i nedvoumno, da je već muž njezin *Mihajlo Kresimir*, a otac *Stjepana Držislava* nosio kraljevski naslov. (Gl. gore kod »*Natpisa* i *zapisa*« str. 126—129. ove knjige). Uporedi još i tumačenje ovoga mjesta u *Tome arcidakona* u trećem odsjeku ove knjige (»*Pisci*«).

ostale uz patrijara carigradskoga sve do nedavno (920.—924.); pa kako se stoga hrvatska ninska crkva učinila nezavisnom od spljetskoga nadbiskupa po čitavom hrvatskom političkom teritoriju, a osim toga još se u njoj i proširila i učvrstila slavenska služba božja, nesumnjivo od vremena kneza Branimira (879. do 892.). Kad su se dalmatinske crkve povratile pod vrhovništvo rimskoga pape, zaželio je njezin kler, da se podjedno i urede granice pojedinih biskupija, ali još i to, da se iz crkve ukloni slovenski jezik. Tim su se pitanjem, kao glavnim zabavila oba sabora; pozivajući se na svoje apostolsko podrijetlo i na drevno crkveno uređenje dalmatinsko (u rimsko-gotsko doba), dalmatinski je kler uspio, da je dokinuta ninska biskupija i njen teritorij porazdijeljen među dalmatinske biskupije, a obnovljena samo skradinska crkva, koja bi doznačena kao sjedište bivšem ninskom biskupu Grguru. Borba protiv slovenskoga jezika nije imala isti uspjeh, jer se ona znala i dalje održati. Pored ovih zaključaka sabori se zabaviše još i crkvenom disciplinom, kao i nekim porocima među laicima, kojima nastojaše da učine kraj.

1.

925.

Papa Ivan X. šalje kao svoje poslanike biskupe Ivana Ankonškoga i Leona Prenestinskoga u Hrvatsku i Dalmaciju s pismima na spljetskoga nadbiskupa Ivana i njegove sufragane, pa na hrvatskoga kralja Tomislava, zahumskoga kneza Mihajla, pojedine biskupe, kler, župane i narod u Hrvatskoj i Dalmaciji.

Tempore Johannis papae¹ sanctissimi, consulatu peragente in provincia Chroatorum et Dalmatiarum finibus Tamislao rege, et Michaele in suis finibus praesidente duce.² Beatissimo igitur

¹ Papa Ivan X. izabran je u martu 914., a svrgnut u junu 928.

² Nazočnost humskoga kneza Mihajla opravdana je time, što se nadbiskupija spljetska širila po njegovu teritoriju (južno od Cetine do Kotora), te je imala dva sufragana biskupa, stonskoga i kotorskoga; dubrovački biskup dašto, nije bio podanik Mihajlov, ali ipak sufragan spljetski. Uza sve to Jireček (Geschichte der Serben (Gotha 1911. I., 201, n. 1.) kaže: »Die Akten von zwei Synoden in Spalato 924 und 926—927, erhalten in einer Sammlung des 16. Jahrhunderts,

Johanne Romanae ecclesiae praesidente cathedra dictus Chroatorum rex et Michael cum suis proceribus simulque episcopis Dalmatiarum¹: Johannes archiepiscopus (et) p(rimas in) Spalato, item Forminus, Gregorius caeterique episcopi, consulenter poposcerunt dictum venerabilem papam, ut ad eos destinare dignaretur episcopos suos et monitorium, christianae religionis dogma continentem.

Quorum postulationibus saepe fatus pontifex assensum praebens Johannem uenerabilem episcopum Anconitanae ecclesiae, Leonem uero Palestrinensem episcopum cum suis epistolis, melliflua ructantibus eloquia, destinauit, ut cum praefatis personis, iudicibus et episcopis synodaliter congregatis, et perpera extirpare et deo placita canonice sancire deberent.

welche Rački für umgearbeitet, Drinov für echt hielt, betrachte ich, ebenso wie einst Lucius, als unecht: der Umstand, dass die Kroaten Gegner der Bulgaren, die Zaclumier dagegen Symeons Bundesgenossen waren, macht ein friedliches Zusammenwirken des Tomislav und Michael an einer Synode in dieser Zeit sehr unwahrscheinlich. Ali ja držim, da Jireček nema pravo. Ako je i bilo zapeto stanje između Tomislava i Simeona, koje se nešto docnije zaoštrilo u rat, nemamo još dovoljno razloga uzeti, da je već tada nemoguće bilo prisustvovati prvom spljetskom sinodu obim vladarima. To ima tim više važnosti, što uistinu vidimo, da na drugom sinodu spljetskom, a poslije rata hrvatsko-bugarskoga, kneza Mihajla nema na njem, već se samo navodi »Chroatorum princeps et eius proceres«. No ako i uzmemo, da je Jirečkov prigovor opravdan, time bi bilo u najboljem slučaju dokazano i utvrđeno, da ono mjesto u jednom neznatnom dijelu saborskih spisa spljetskih nije točno, dakle interpolirano, ili drugim riječima, da knez Mihajlo odista nije bio prisutan na prvom sinodu. Iz toga pak zaključiti, da su svi spisi ovih sinoda falsificirani, držim, da se nikako ne da izvesti. Falsifikator morao bi poznavati Konstantina Porfirogeneta još prije nego li je štampan, pače s obzirom na ono što se nešto niže kaže, on bi se morao emancipirati od duha svoga vremena, kad za Mihajlove drugove kaže »cum Serborum proceribus«. Ja bih dakle radije gledao u tom mjestu baš snažnu potvrdu za vjerodostojnost ovih spisa.

¹ Tude se sasvim jasno razlikuju donja i gornja Dalmacija.

Papa Ivan X. prigovara spljetskomu nadbiskupu i njegovim sufraganima, što su kroz toliko godina i mjeseci bili u raskolu s Rimom i što su time omogućili, da se kroz to vrijeme u njihove župe uvukla nauka Metodijeva i »stran jezik« (slovenski).

Johannes episcopus, seruus seruorum dei, reuerendissimo et sanctissimo confratri nostro Johanni, sanctae Salonitanae ecclesiae archiepiscopo omnibusque suffraganeis. Cum religio uestrae dilectionis per tot annorum curricula et mensium spatia sanctam Romanam ecclesiam apostolicam atque vniuersalem, in cuius cathedra deo auctore nos praesidemus, uisitare neglexerit, omnino miramur; cum per caritatis augmentum omnis religio ad soliditatem fidei et ad lapidem pertineat, sicut scriptum est: »Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam«; meam uidelicet, quod (non est) aliud dicere nisi absque reprehensione et in fidei robore solidatam, non habentem maculam aut rugam, a qua omnes ecclesiae augmentum intelligentiae atque saporem bonae doctrinae suscipere debent. Et quia fama reuelante cognouimus, per confinia uestrae parochiae aliam doctrinam pullulare, quae in sacris uoluminibus non reperitur, uobis tacentibus et consentientibus, ualde doluimus iuxta illud apostoli: »Si quis aliud docuerit praeter id, quod in sacris canonicis atque uoluminibus reperitum, etiam si angelus de coelo fuerit, anathema sit«. Sed absit hoc a fidelibus, qui Christum colunt et aliam uitam per orationem se credunt posse habere, ut doctrinam euangelii atque canonum uolumina apostolicaque etiam praecepta praeterrittentes ad Methodii doctrinam confugiant, quem in nullo uolumine inter sacros auctores comperimus. Unde hortamur uos, dilectissimi, ut cum nostris episcopis, Johanne scilicet sanctae Anconitanae et Leone sanctae Palestrinae ecclesiarum dei, iuncti cunctaque per Sclauinicae terram audacter corrigere satagatis; ea nempe ratione, ut nullo modo ab illorum supra dictorum episcoporum doctrina in aliquo deuiare praesumatis, ita ut secundum mores sanctae Romanae ecclesiae in Sclauinorum terra ministerium sacrificii peragant, in latina scilicet lingua non autem in extranea; quia nullus filius aliquid loqui debet uel sapere nisi ut pater ei insinuauerit. Et quia

Sclau(ni) specialissimi filii sanctae Romanae ecclesiae sunt, in doctrina matris permanere debent sicut ait apostolus: »Filioli, quos per doctrinam euangelii ego genui«, et iterum: »Filius sapiens laetificat patrem«. In hoc utique gaudemus, si Sclau(ni) nostram doctrinam sequi delectantur, ut deo sacrificium gratum exhibeant; quoniam qui non fide sacrificant, nec deo pura libamina offerunt, uereor ne illis (e)ueniat, quod scriptum est: »Maledictus homo, qui opera dei negligenter facit«. Unde uos moneo, ut mala radix in uestris partibus minime pullulet, sed uestra praedicatione assidua desiccata maneat, ut deo fructum offerre valeatis per praedicationem uestri ministerii, alii centesimum, alii sexagesimum. Qui abet auros audiendi, audiat.

3.

925.

Papa Ivan X. svjetuje hrvatskoga kralja Tomislava i zahumskoga kneza Mihajla, čitav kler i narod, da svoj podmladak dadu učiti u latinskom, a ne u »barbarskom ili slovenskom« jeziku.

Johannes episcopus, seruus seruorum dei, dilecto filio Tamislao regi C(h)roatorum et Michaeli excellentissimo duci Chulmorum, nec non reuerendissimo ac sanctissimo confratri nostro Johanni, sanctae Salonitanae ecclesiae archiepiscopo, omnibusque episcopis suffraganeis, uerum etiam omnibus zupanis cunctisque sacerdotibus et uniuerso populo per Sclauoniam¹ et Dalmatiam commorantibus, dilectissimis filiis nostris. Diuina omnipotentis dei dispensatione hoc actum est, ut sollicitudo omnium ecclesiarum nobis commissa esse credatur, ea uidelicet ratione, ut spiritali augmento ualeamus nequitiae caliginem radicitus extirpare ab omni coetu christianorum, praesertim ab illis, qui specialissimi filii sanctae Romanae ecclesiae comprobantur. Quis enim ambigit, Sclauinorum regna in primitiis apostolicae et universalis ecclesiae esse commemorata? cum a cunabulis escam praedicationis apostolicae ecclesiae perceperunt cum late carnis, sicut Saxones nouo tempore a nostro antecessore piae memoriae

¹ Izraz »Sclauonia« za Hrvatsku, sasvim je u skladu s pisanjem papinske kancelarije onoga vremena. Gl. pisma pape Ivana VIII. (str. 201, 202, 206. ove knjige).

Gregorio papa doctrinam pariter et litterarum studia, in ea uidelicet lingua, in qua illorum mater apostolica ecclesia infulata manebat. Unde hortamur uos, dilectissimi filii, ut caritas dei per zelum rectitudinis in uestris resplendeat cordibus, quatenus omni corpore mentis expulso deo omnipotenti placere possitis. Et quia in decalogi mandato commissum est, ut decimas et primitias ex nostris facultatibus contulissetis: in nouo quippe praeceptum est, ut non solum ex facultatibus uerum etiam ex nostris diebus in spatio uitae praefixis deo decimas offeramus. Unde hortamur uos, o dilectissimi filii, ut uestros tenerrimos pueros a cunabulis in studio litterarum deo offeratis; quatenus diuinitus informati uos suis admonitionibus ualeant releuare ab illecebris delictorum ad supernam patriam, in qua Christus est cum omnibus electorum agminibus. Quis etenim specialis filius sanctae Romanae ecclesiae, sicut uos estis, in barbara seu Sclauinica lingua deo sacrificium offere delectatur? Non quippe ambigo, ut in eis aliud maneat nisi illud quod scriptum est: »Ex nobis exierunt et non sunt ex nobis; nam si ex nobis essent, manerent utique nobiscum«, nisi in nostra conuersatione et lingua. Unde iterum atque iterum uos monemus, dilectissimi filii, ut in nostra conuersatione maneatis, et linguam et praecepta reuerendissimorum episcoporum, Johannis scilicet sanctae Anthonitanae ecclesiae et Leonis sanctae Palestrinae ecclesiae, (qui sunt) nostri familiarissimi, a nostro latere uobis transmissi, atque perspicaci industria suffulti, in omnibus nobis creduli audiatis. Quod uobis attentius commendamus, ut illorum admonitionibus obediatis; et quidquid uobis ab illis iniunctum fuerit ex diuinis siue canonicis argumentis, sub omni celeritate obedienter adimplere satagite; si non uultis sequestrari a nostro collegio.

4.

925. U Spljetu.

Zaključci prvoga crkvenoga sabora.

Quo quum peruenientes dicti episcopi, Dalmatiarum peragrantes ciuitates et (cum) Chroatorum atque Serborum proceribus conuenientes, congregatis in Spalato episcopis et iudicibus, celeberrimum concilium peregere. Ubi, diuino iuuamine freti, haec quae sequuntur capitula obseruare censuere:

I. Quum antiquitus beatus Domnius ab apostolo Petro praedicare Salonam missus est: constituitur, ut ipsa ecclesia et ciuitas, ubi sancta eius membra requiescunt,¹ inter omnes ecclesias prouinciae huius primatum habeat, et metropolis nomen super omnes episcopatus legitime sortiatur, ita dumtaxat, ut ad eius iussionem episcopi, qui per diuinam gratiam cathedram ipsam obtinuerint, et synodus celebretur et consecratio episcoporum (fiat); quia dicente domino: »Ubi fuerit corpus, illic congregabuntur et aquilae«.

II. Ut in cunctis ecclesiis, in quibus semper recolitur episcopos habitasse, nunc autem cleri ordo et populus sufficiens adest intra dioceseos limites, episcopus habeatur; quia iuxta decreta non licet in modicis ciuitatibus uel uillis episcopos statuere, ne nomen episcopi uilescat. Et ut episcopus uacans uacantem diocesim cum consilio metropolitani et caeterorum episcoporum co(ns)u(nsu) accipiat.

III. Quoniam minime termini a patribus statuti transferri debent: unusquisque episcopus descriptos sibi terminos possideat, et alienam diocesim nullatenus inuadat, iure proprio seruato in regenerandis (catechumenis), consecrandis ecclesiis, uel sacerdotibus promouendis; atque a suo episcopo chrisma accipiendum.

IV. Ut possessiones ecclesiarum, quae pro peccatis conditorum oblatae sunt ad honorem sanctorum, saecularibus minime mancipentur (seruitiis); quia res, deo semel dedicata, humano dominio subdi non debet.

V. Ut si quae ecclesiae uel possessio per priuilegium a fidelibus sub anathemate in principali ecclesia beati Petri apostoli subditae sunt, minime subtrahantur, quatenus et offerentes et res ipsa tuentibus Christi clauigeri Petri tueantur suffragiis.

¹ Iz ovih se riječi vidi, ne samo da je tada već postojala tradicija o sv. Dujmu kao učeniku sv. Petra i njegovu grobu u spljetskoj stolnoj crkvi, nego i to, da je ta stvar upotrebljena kao glavni i naj-snažniji argumenat za metropolitansko pravo spljetske nadbiskupije u opsegu cijele stare rimske Dalmacije. To je imao na umu i papa Ivan X., kad piše u svom pismu kralju Tomislavu i knezu Mihajlu: »Quis enim ambigit, Sclauinorum regna in primitiis apostolicae et uniuersalis ecclesiae esse commemorata?«, dok suvremeni car Konstantin Porf. izrijeком piše, da u spljetskoj stolnoj crkvi počiva tijelo sv. Dujma. Na interpolaciju na tom mjestu (ili pače na obima) i pomišljati, bilo bi pogrešno.

VI. Ut si, diuino iudicio (permittente), in tumultu plebis princeps prouinciae occidatur, quia, quod a multis committitur, inultum manet: pro ipso reatu, qui cognoscuntur obnoxii esse, debent pro ipsa anima elemosynas facere; et si quam ecclesiam dedicavit uel liberos fecit, defendere uxorem aut filios fouere benigne.

VII. Ut si quis malignus, diaboli spiritu afflatus, singulari consilio, sicut Judas, dominum suum occiderit: lapide a collo suspenso, ferro corpore praecinctus, exul poeniteat.

VIII. De episcopis Ragusitano et Cataritano, quorum manifeste una sedes dignoscitur¹: ipsam diocesim aequa lance inter se diuidant ita, ut si unus dictae ecclesiae pastor obierit, donec ordinetur episcopus, residuus episcopus ecclesiae ecclesiasticam curam gerat.

IX. De Licinio episcopo²: ut in ecclesia, in qua ordinatus est, contentus permaneat. Quod si dictus Licinius nec legaliter in sua ecclesia perstiterit (ut) haeres, sed ut autentitius et extraneus accedens et in sua mallet prima adhaerere ecclesia: ut presbyter permaneat.

Et nullus deinceps in ecclesia episcoporum uel praesbyterorum missam celebret, donec proprius episcopus eam consecret canonice. Si quis postmodum praesumptor in ea contra praemissa fecerit, a nostro collegio excludatur.

X. Ut nullum episcopus nostrae prouinciae audeat in quolibet gradu Sclauinica lingua promouere; (poterit) tam(en) in clericatu et monachatu deo deseruire. Nec in sua ecclesia sinat eum missam facere; praeter si necessitatem sacerdotum haberet: per supplicationem a Romano pontifice licentiam ei sacerdotalis ministerii tribuat.

XI. Ut episcopus Chroatorum,³ sicut nos omnes, nostrae ecclesiae metropolitanae subesse se sciat.

XII. Quodsi rex et proceres Chroatorum omnes dioceses episcoporum intra limites nostrae metropolitanae suo cupiunt

¹ Gl. za tumačenje ovoga mjesta Dümmler o. c. 71—72 i nota 3. i Gfrörer-Weiss o. c. 180—181.

² Licinije bješe ili dubrovački ili kotorski biskup. Gl. Gfrörer-Weiss o. c. 180—181.

³ To je ninski biskup.

uindicare pontifici¹: nullus ex nostris per omnem prouinciam eorum neque regenerationes faciat, neque ecclesias uel presbyteros consecret. Tam(en) in suis sedibus commorantibus pro animae opus quisquis ad nos accesserit, (et) consecrari, regenerari, chrīma sibi dari poposcerit: absque scrupulo omni per totam prouinciam ipsa tribuant. De caetero autem cum suo pontifice deo reddant rationem de his omnibus, quae in eis christianae religionis dogma(ti) defueri(n)t; nostra coram deo conscientia est absoluta.

XIII. Ut in ecclesia, ubi praesbyter occisus est, ante satisfactionem ipsius (occisoris) uel plebis, ut congruum ipsi episcopo uidetur, nullus missam faciat.

Et ut a praesbyteris res ecclesiae non destruantur. Neque semel suscepta ecclesia sine causa relinquatur. Quod si aliter fecerit, donec perdita restituat et ecclesia propria recipiat, excommunicetur.

XIV. Ut uxores propriae deinceps non dimittantur, nisi propter fornicationem. Quod si quis dimiserit, sic permaneat.

Et ut haeredes suos (et) seruos suos litterarum studiis tradant, quicumque christianitatem perfectam habere cupiunt; ut illi eos instanter corripiant et ipsi eos libenter exaudiant, non ut peregrinos sed ut proprios.

XV. Quod si sacerdos incontinenter primam, quam sortitus est, teneat uxorem, propter ipsam continentiam separetur a consortio cellae. Si uero alium duxerit: excommunicetur.

5.

925.

Papa Ivan X. potvrđuje zaključke prvoga crkvenoga sabora osim onoga, koji radi o ninskoj biskupiji, pa stoga nalaže spljetskom nadbiskupu Ivanu i ninskom Grguru, da lično dođu k njemu poradi izravnanja nastala spora.

Hac ita(que) habita deliberatione, quae supra scripta continentur, cuncta per ordinem sancta synodus Romano pontifici confirmanda per dictos suos legatos episcopos et Petrum praes-

¹ Iz ovoga se jasno vidi, da je ninska biskupija obuhvatala sav politički teritorij hrvatski (osim onoga dijela krčke biskupije na kopnu, o kojem je bilo govora gore na str. 176—177, n. 2, 191.).

byterum Spalatensem insertis litteris nunciare decreuit, quatenus diuinitus antiquae religionis dogma in ecclesiis Dalmatinorum arbitrio summi pontificis uniuersa praelibata sortirentur.

Sed cum terminare cuncta legitime antiquo more praestolarerur: fuit frater noster episcopus Nonensis, qui, sibi uindicare cupiens primatum Dalmatianorum episcoporum, hoc quod non expediebat, contra dictam synodum in auribus apostolicis iniustum iniecit certamen. Quam ob rem diuersa a nunciis recitantibus de his praesentibus et litteris patentibus non aequalia, ambiguitas Romanae ecclesiae facta non difinita ad nos (s)et finienda adhuc, epistola a beatissimo papa Johanne per legatum nostrum remissa est:

Johannes episcopus, seruus seruorum dei, confratri nostro Johanni, Salonitanae ecclesiae archiepiscopo et Formino episcopo¹ omnibusque suis suffraganeis. Quia in uobis orta fuit contentio ante nostrorum legatorum praesentiam de ecclesiasticis negotiis, uolumus, ut ad limina apostolorum uenientes ante nostram nostrorumque episcoporum praesentiam cuncta diffinire satagatis. Quia tunc perfectio religionis adimpletur, cum per canonicae disciplinae regulas quod quondam ordinatum fuerat per nos emendari comprobatur. Nam uestras litteras suscipientes inuestigare non distulimus; et quia illic maxima erat impressa murmuris ratio, suspendere hoc curauimus, ut tu cum Gregorio aut unus uester suffraganeus episcopus ueniens cuncta per ordinem nobis reuelent, quatenus per uiam iustitiae incedentes quicquid rectum est, inter uos diffinire ualeamus. De caeteris autem capitulis uobis innotescimus, quatenus, hac ratione excepta, quicquid synodaliter nostri legati episcopi uobiscum una statuerunt, a nobis confirmata existunt; sed quia minime res praelibata, tumultuantibus uobis, finiri ualuit, nihil dignum religionis ecclesiastica dogmata sumere potuit.

6.

928. U Spljetu.

Zaključci drugoga crkvenoga sabora.

Unde frequenter eandem poscentibus nobis diffinitionem recipere, hac de causa terminanda, iniuncti sibi operis causa Bul-

¹ Biskup zadarski.

gariam petentes Romanorum legati, Madalbertus uenerabilis episcopus et Johannes dux illustris, dux Cumas, ad nos post biennium deuenerunt, (adferentes has), quae sequuntur, epistolas.¹

Peruenientes igitur supra fati legati ad confinia nostra et, sicut illis opus iniunctum apostolica iussione fuit, Bulgariam perexerunt. Quique peracto negotio pacis inter Bulgaros et Chroatos, repetito itinere ad nos uenerabilis Madalbertus episcopus, in ciuitatem Spalatensem adueniens, synodaliter nos episcopos: Johannem, Forminum, Gregorium, cum Chroatorum principe² et eius proceribus congregauit. Cum quibus residens, cunctas prouinciae antiquas consuetudines iusto moderamine perscrutans, firmauit omnia secundum ueterum statuta, (et) in omnibus ecclesiis episcoporum privilegia reintegrari (iussit), ita dumtaxat, ut ecclesia sancti Domnii, sicut ab initio, primatum obtineat et intra limites diocesis suae cuncta canonice peragat. Similiter unaquaeque ecclesia uel ciuitas, quae pontificali munere constipata consistit, simul sedem (retineat), tum (ne) praefinitis terminis diocesis suae, a patribus institutis regulariter, abutatur: tam Iadertina ecclesia, quam caeterae ecclesiae Dalmatiarum, Arbensis, Ueclensis, Absarensis, quae sunt in occidentali parte positae; ecclesiae uero aliae, quae in oriente habentur, id est Stagnensis, Ragusitana et Catharitana, eandem plenitudinem (cum) sedibus et terminis suis in omnibus (iuxta) catholicae fidei dogma adsequantur.³ Nonensis uero ecclesia non episcopum antiquitus sed archipraesbyterum sub (iuris)ditione episcopi habuisse dignoscitur. Itaque ipse episcopus in qualibet ecclesia ex his ecclesiis, quae primis temporibus habuisse episcopos constat (et) omnibus patet, legitime praeponatur, siue in Scardonitana ecclesia uel Sisciana aut certe in Delminensi eccle-

¹ Ovo nam mjesto daje uporište za kronološko određenje obih sinoda. Gl. Dümmler o. c. 73 nota 1. i 75 nota 2. Ritig o. c. 147 nota 39.

² Pažnje je vrijedno, da se vladar hrvatski od g. 928. sada nazivlje samo »Chroatorum princeps« i da mu se ne daje nikaka imena. Ipak se bično uzimlje, da je to Tomislav, premda bi mogao već biti i nasljednik njegov Trpimir II.

³ Tude imamo jasno razlikovane obje Dalmacije; prva donja na zapadu (Zadar, Rab, Krk i Osor, dakako uz Spljet), te gornja na istoku (Ston, Dubrovnik i Kotor). Time su nam podjednako nabrojene sve tada postojeće biskupije podložne Spljetu.

sia, cum sint utique omnes populatae et, deo adiuuante, sacerdotum et plebium copiam habentes.¹ Quod si immensum pondus pontificii (muneris) subire eum delectat, et unam sibi diocesium sufficere non uult: harum trium diocesim magnitudinem ponderis, ad interitum suum et earum, suscipiat; dum neque plebs perfecte ab eò pontificalis muneris percipere ualeat gratiam iuxta sanctorum patrum statuta, neque ipse adimplere suum in his ualeat gratiam iuxta sanctorum patrum statuta, neque ipse adimplere suum in his ualeat officium, cum si(n)t propter multa terrarum spatia difficile peragrari.

His ita secundum apostolicam iussionem (constitutis) Madalbertus, uenerabilis episcopus, perscrutatus omnia, et comperta ueraciter, feliciter sanciuit ita, ut nullus unquam huius ordinationis uiolator existat; cum cuncta, quae prelibata (sunt), per dictum apocrisarium Romano pontifici fuerint praesentata, et ab eò diuina auctoritate et sancti Petri per suas litteras et pallii missione(m) confirmata.

7.

928.

Papa Leo VI. potvrđuje zaključke drugoga crkvenoga sabora.

Leo² episcopus, seruus seruorum dei, Formino sanctae Iadaratensis ecclesiae episcopo et Gregorio sanctae Nonensis ecclesiae episcopo omnibusque episcopis per Dalmatiam commorantibus, dilectis filiis, fidelibus nostris. Quia gratuita omnipotentis dei misericordia uos in episcopali infula constituit, dignum est, ut uestro metropolitano, sanctae Spalatensis ecclesiae archiepiscopo, summam reuerentiam exhibere delectemini; quatenus per ordinem et per normam iustitiae gradientes securi et intrepidi ualeatis ad diuinam contemplationem peruenire. Nam quid deterius esse cernitur, quam episcopus proprio metropolitano inobediens esse? cum scriptum sit in Africano concilio, nihil epis-

¹ Ove biskupije nijesu tada postojale, već su se kao nekadanje salonske sufragane crkve vodile u računu metropolitanskih pretenzija. Više je nego samo vjerojatno, da je tude sinod spljetski imao pred očima spise salonskih sabora od 530. i 533., gdje se baš te biskupije navode. (Gl. gore str. 149—164. ove knjige).

² Leo VI. izabran je u junu 928, a umr'o u februaru 929.

copum praeter conscientiam proprii metropolitani aliquid agere debere. Et si ita est, cum scimus quia ita est, ut nullus episcopus debeat proprium suum metropolitanum ignorare: cur uos, Dalmatiarum episcopi, contemptores (estis uestri metropolitani)? et quasi per latrocinium alienas parochias diripientes usurpatis uobis prophanum nomen, quod ab antiquis patribus uobis ereptum esse cernitur. Unde monemus uos, ut omnes episcopi in propriis limitibus sint contenti. Forminum namque monemus, ita suam parochiam retinere, quemadmodum in antiquis temporibus mansit. Similiter Absarensis ecclesiae episcopum et Arbitanum¹ atque Ragusitanum, Spalatensem etiam archiepiscopum in C(h)roatorum terra uolumus ut propriam suam parochiam retineat, quemadmodum antiquitus Salonitana ecclesia retinebat; quia non potest parochia infra muros ciuitatis (terminari), sed per longinqua spatia terrarum, in pagis et uillis et curtis et ecclesiis et in populo antiquitus determinato (extendi).² Gregorium uero, qui (im)probitate temporis in Chroatorum terra effectus est, praecipimus in sola Scardonitana ecclesia tantummodo ministrare;³ alienas parochias, ei praecipimus, nullo modo amplius usurpare; quia si fecerit, sine dubio a nostro pontifici excommunicatus manebit. Pallium uero et usum pallii Johanni, sanctae Spalatensis ecclesiae archiepiscopo, sicut antiqua consuetudo fuit, concessimus,⁴ cui uolumus ut tota mente obediatis eumque ut uestrum patrem ametis; quia tunc dei gratia subditis illucescit, cum suis praepositis curam obedientiae exhibere delectantur. Amen.

¹ To je Rabska crkva.

² Ove nam riječi potvrđuju već gore izrečenu tvrdnju, da je prije ovih sinoda ninski biskup imao upravu crkvenu nad čitavom hrvatskom državom, a dalmatinski biskupi da su bili ograničeni na svoje gradove.

³ Time je sada zapravo obnovljena Skradinska biskupija.

⁴ Iz ovoga se može sa sigurnošću zaključiti, da se nadbiskup Ivan tek nedavno vratio Rimu (naime nešto malo prije ovih sinoda), jer bi inače već prije imao pallium, budući da je Ivan bio nadbiskupom spljetskim već 914. (Thoma edit. Rački 36).

Hrvati pomažu koruškoga hercega Adalberona protiv cara Konrada II.¹

(1035.)

U vatikanskoj biblioteci (fond Palatinski br. 930) ima rukopis iz XII. vijeka, u kojem se među ostalim nalazi i prijepis nekoga nedatovana pisma nepoznata svećenika (G.) na Wormskoga biskupa Azeka (1025.—1044.). Pismo je ovo često puta odštampano, a imadu ga i zbirke Kukuljevićeva (Codex I, 108) i Račkoga (Documenta 438). U tom pismu pripovijeda nepoznati autor, kako je car Konrad II. (1024.—1039.) na državnom sudu (u Bambergu) lišio časti koruškoga i istarskoga hercega Adalberona zbog veleizdaje.

Herceg Adalberon bješe član moćnoga roda štajerskih Eppensteinovaca. Hercegom koruškim i istarskim postade još za cara Henrika II. g. 1012., a brojili su ga među najjače velikaše u njemačkom carstvu, budući da mu je vlast sezala od bavarskih granica preko sjeveroistočne Italije (Verona), Istre i Furlanske sve do Jadranskoga mora, pa kroz Korušku, Kranjsku i Štajersku. S novim carem Konradom II. bio je u neprijateljstvu još iz mladih dana, ma da mu je bio šurjak, jer su oba muža imala dvije sestre za žene. Međutim neprijateljstvo njihovo uspe se

¹ O tom gl. Rački: Borba južnih Slovena za državnu nezavisnost u XI. vieku. (Zgrb 1875, iz »Rada«) str. 144—145. — Wahnschaffe: Das Herzogthum Kärnten und seine Marken im XI. Jahrhundert. (Klagenfurt 1878), naročito str. 13 do 33. Klaić: Hrvati i Hrvatska. (Zgrb 1890.) str. 1—7. Kos: »Cruvvatis et Mirmidonibus« (Izvjestja muzejskeg društva za Kranjsko. Let. XVIII. (1908.) str. 88—89. Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Knj. III. (1000—1100). Ljubljana 1911., str. XXX—XXXII (uvod) i 63—66.

do vrhunca g. 1035. Neposredni povod sukobu nije nam poznat; mi saznajemo iz pisma pomenutoga svećenika tek toliko, da je car Konrad sazvaio državni sud (u Bamberg, u junu 1035., kako nas drugi neki izvori obavješćuju) i tamo bi herceg Adalberon skinut s časti zbog veleizdaje. Na sudu se izriječkom kazalo, da se Adalberon naumio podići na cara pomoću Hrvata i Mirmidona. Strah pak od tog saveza bješe tako velik, da se bavarske čete, određene da pođu protiv buntovnoga hercega, nijesu usudile poći u boj.

Za Hrvate općenito je mišljenje svih njemačkih, a i naših historika (Račkoga, a u novije doba i Slovenca Kosa), da se pod njima ima razumijevati država hrvatska, kojom je tada vladao budi Kresimir III., koji nam se posljednji puta spominje kao kralj 1030.,¹ ili sin njegov Stjepan II., koji je svakako već 1042. vladao.² Izraz »Mirmidanci« nešto je čudan, a svakako nejasan. Kos ga tumači ovako: Diefenbach (Glossarium latino-germ. mediae et infimae latinitatis) pravi, opiraje se na slovar Konrada Zeningerja iz l. 1482., da beseda »Mirmidones« je v srednjem veku pomenjala »vntrewfolek (= Untrewvolk), to je nezvesto ljudstvo. To nezvesto ljudstvo so bili tisti Adalberonovi podložnici, ki so ga podpirali zoper cesarja. Misliti nam je na nekatero Slovence, ki so skupno s Hrvati pomagali vojvodi Adalberonu.

Klaić opet drži, »da su ti Hrvati od g. 1035. žitelji karantanske župe »pagus Chrouuati«, koja se spominje u ispravama između g. 954. i 979., a koja se nalazila na Gosposvetskom polju i u njegovoj okolici, dakle kod današnjega Celovca i Krnskog grada (Karnburg), u porječju riječica Krke (Gurk) i Gline (Glein)«. Međutim kad uvažimo činjenicu, da se Adalberon htio da »digne na jakoga cara Konrada II., pa da se Bavarci od straha nijesu usudili poći u boj na Adalberonove saveznike, onda nas ovo tumačenje ne može da zadovolji. Zar bi mogao »Pagus Chrouuati« postaviti toliku vojnu silu na noge?

¹ Ovaj nam podatak daje Toma arcidakon (edit. Rački pg. 42—43.).

² Iz isprave kralja Petra Kresimira IV. saznajemo, da je Stjepanov ban bio Stjepan (*praska*); taj nam se spominje u jednoj ispravi od g. 1042. Inače nemamo nikakva podatka o godinama vladanja kralja Stjepana.

Da li je odista i došlo do saveza između Adalbera i hrvatskoga kralja, a onda i do boja s njemačkim četama, toga ne znamo. Skinuvši Adalberona car Konrad imenovao je koruškim herecegom Arnolda grofa Lambeskoga i velskoga, pred kojim je Adalberon zemlju ostavio. Umr'o je negdje u Bavarskoj u progonstvu potkraj novembra 1039.

U junu ili julu 1035. (U Bambergu).

Koruški vojvoda Adalberon uzdajući se u pomoć Hrvata, nakanio se podići protiv njemačkoga cara Konrada II.

Dignissimo dilectae filiulae Wormaciae patri, domno suo Azeconi episcopo G. infirmus et inutilis summi patris familias vespertinum denarium¹ . . . Ferunt domnum imperatorem augustum, veteris existente causa odii, vehementer animatum esse in Adalberonem ducem et marchionem, et ita animatum, quod convocatis coram se principibus, scilicet E(ckardo et) A(dalberto) marchionibus² caeterisque principibus, qui tunc ibi³ intererant, quatinus ipsi Adalberoni ducatum suum et marcham iudicio abdicarent, preceperat. Sed ipsi, non id nisi in presentia et iudicio filii sui Henrici regis fieri debere, accepto consilio responderunt . . . Abdicaturque Adalberoni ducatus et marcha. Ergo dicunt, ipsum Adalberonem, confisum Cruvatis et Mirmidonibus, regiae potestati velle resistere, cuius occasionis timore cessabunt domi Bavarii ab indicta expeditione. Marcham vero ipsius Adalberonis fertur commissam esse cuidam A(rnoldo) de L(ambach); ducatum autem nulli adhuc esse commissum, pro quo petendo domnus Cuono in ista ebdomada ad curtim proficiscitur.

¹ Ove nejasne uvodne riječi tumači Wahnschaffe ovako: »Seinem Herrn, dem Bischofe Azeko, spendet der unnütze und schwache Kleriker G. den abendlichen Groschen«, d. h. der Schreiber setzt sich, um seinem Gebieter die nöthige Ehre zu erweisen, noch spät Abends hin und fasst den vorliegenden Bericht ab.« (o. c. pg. 21. nota 65.).

² Prvi je bio markgrof u Mišnju (Meissen), a drugi u Austriji.

³ U Bambergu.

Kralj Petar Kresimir IV. daruje samostan sv. Ivana Evangelista.

(1059.).

U arhivu c. kr. namjesništva u Zadru nalazi se zbornik ispravâ nekadašnje benediktovske opatije sv. Ivana Evangelista u Rogovu blizu Belgrada; kad je Belgrad razoren od Mlečana (1125.), preseli se opatija u podružni samostan sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu (1129.).¹ Taj je rukopis napisan na pergameni, u maloj četvrtini (4°), a sastavljen je od četiri sveska zajedno sašivena; svaki svezak ima po deset listova, dakle ukupno osamdeset strana. Rukopis uvezan je u drvene korice, koje su obložene crvenom kožom, te je vrlo dobro sačuvan. Pismo je lijepa gotica druge pole XIV. vijeka (posljednja isprava zbornikova jeste iz g. 1369.), a ima prepisanih ukupno sto trideset i tri komada isprava, odnosno i nekih sitnijih zapisa. Naslov je ispisan crvenom tintom te glasi: »*Incipit libellus pollicorion qui topicus vocatur. Est enim de diuersis locis et multarum uillarum territoriis, ortographice compositus in onasterii sancti Johannis apostoli et euangeliste. Priuilegium regis Chressimiri de libertate hui(us) monasterii, nunc a multis annis citra a quibus non estat (= extat) memoria ad presens in contrarium deuoluti et translati legitimis documentis et instrumentis et scripturis autenticis visis et habitis et diligenter prescrutatis et inuentis ad iuri(s)di(c)tionem conuentus*

¹ Stoga je ova opatija poznata pod tri imena: sv. Ivana Evangelista ili biogradska (Belgradensis), onda sv. Kuzme i Damjana ili Tkonska (de Monte) i konačno na kratko: opatija rogovska (in Rogova).

et monasterii sanctorum Cosme et Damiani pertinentium«. Značajno je, što je ovomu zborniku nadjenuto grčko ime πολυχωρίον, τοπιικός, što bi nam bio dokaz, da počeci ovoga zbornika padaju još u XII. vijek u doba byzantinske prevlasti u Hrvatskoj i Dalmaciji (1167.—1180.); prema tome dakle, ovaj bi zbornik bio isto tako prijepis nekoga starijega, kao što je primjerice spljetski »montaneum« od 1333. U ovom zborniku ima za doba narodnih hrvatskih vladara svega pedeset i osam isprava, odnosno zapisa o posjedima opatijskim.¹ Međutim sačuvao nam se djelomično još i arkiv iste opatije, u kojem ima mnoštvo isprava i spisa od 1059. sve do druge pole XVIII. vijeka. Razumije se, koliko tu ima sačuvanih originala ili starijih prijepisa, zaslužuju oni prednost pred tekstom zbornikovim.²

Opatiju je rogovsku sv. Ivana Evangeliste ne samo osnovao i obdario znatnim posjedom hrvatski kralj Petar Kresimir IV., nego joj je podijelio i »slobodu«, to jest egzempciju od građanskih oblasti; zato je bio rogovski opat i sucem svojim redovnicima i čitavom svjetovnom personalu, koje je nastavalo u rogovskom području. Tu su »slobodu« potvrdili DMITAR Zvonimir, dužd mletački Ordelafo Falijeri i više ugarsko-hrvatskih kraljeva. Opatija ostala je u Tkonu (na Pašmanu) sve do 1737., a konačno bi ukinuta za francuske vlade g. 1808. Arkiv njezin danas se čuva u arkivu kod c. k. dalmatinskoga namjesništva u Zadru.³

Od fundacionalne isprave kralja Petra Kresimira IV. sačuvao nam se srećom sami original napisan na pergameni (36×2 cm.) s rupicama za pečat, kojega sada nema; a onda još dva prijepisa iz prve pole XIV. vijeka (1324. i 1325.) i onaj u zborniku. Štampom ju je objelodanio još K u k u l j e v i ć (Codex I, 118—120) po prijepisu zbornikovu (kao i L j u b i ć o. c. 156 do

¹ Gl. Račk i: Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih (Rad knj. 26, Zgrb 1874.) str. 160—165. Ljub i ć: Libellus Policorion qui Topicus vocatur. (Starine knj. 24, Zgrb 1890.), str. 154—243.

² O tom Jelić: Povjesno-topografske crtice o Biogradskom Primorju (Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. sv. III. (1898.) str. 33—126, naročito 70—88.

³ Jelić o. c. str. 57—70.

157), a önda Rački (Doc. 51—52) po originalu. I ja je donosim po originalu.¹

a.

U februaru 1059. U Belgradu.

Kralj Petar Kresimir IV. daje samostanu sv. Ivana Evanđelista »slobodu«.

† Anno ab incarnatione domini nostri Jesu Christi millesimo L-mo VIII° indictione X^a.² Regnante Cresimiro rege Chroatorum et Dalmatiarum, mense februario, in ciuitate Belgrado, Dragaslao priore et Theodosio episcopo, absolutionis et libertatis kartula facta est monasterio sancti Johannis euangeliste, nuper sito in eodem loco, presente Andrea abbate eiusque fratribus, ipso rege iubente hoc modo: Ego Cresimir rex tibi uenerabili abbati Andree tuisque fratribus tuoque monasterii, quod mea iussione et solatio, immo magis uestro labore inchoatur et perficitur, tribuo et concedo ita, ut premissis ecclesiastico iure nulli homini subiugemini, nisi deo summo, cui uestram militiam deuouistis; uesterque monasterii sit absolutus ab omni fiscali tributo, excepto quod gratia karitatis in sollempnitatem eiusdem ecclesie episcopo loci ipsius agnus unus et ampulla uini largiens tribuatur. Et his largitis non episcopo non priori uobis illicite ausu temerario liceat dominari. Et ne hec nostre diffinitionis paginula solubilis per labentia tempora uideatur: coram apocrisario sancte Romane ecclesie uenerabili abbate Mainardo, misso a Nicolao sanctissimo papa,³ roboramus perpetuo permanenda. Cui et ut iure perpetuo adhereat tradita a nobis insula, que uocatur Iuris,⁴ et curte in loco configuo ciuitatis, quod Rogoua dicitur, cum omnibus possessionibus ipsius monasterii constantissime confirmamus. Si quis

¹ O tom uporedi Rački: Stari prijepisi hrvatskih isprava do XII. vieka prema maticam (Rad knj. 36, Zgrb 1876.) str. 144, 159—162.

² Treba da bude XIIa. Iz toga vidimo, da i originali imadu pogriješaka u određivanju indikacija, što nije ništa neobično, jer je računanje s njima već davno prestalo.

³ Papa Nikola II. izabran je u decembru 1058., posvećen 24. januara 1059., a umr'o 27. jula 1061.

⁴ Iuris očito mjesto Juri; to je Žir ili Žirje, otok u šibeničkom kraju.

autem hanc iustam nostram diffinitionem temptauerit soluere: maiestatis iram incurrat superne et nostris sit legibus reus, aurea componens pondera centum. Et hec nostre diffinitionis cartula in sua firmitate permaneat. Goyzo bano, testes (!)¹ Boleslao tepizo, testes. Piruanego, iuppanno der Luca, testes. Episcopus Theodosius Belgradensis, testes. Dragoslao prior, testes. Jurana iuppano de Sydraga, testes. Prior Drago, testes. Drago de Castriza, testes. Georgius urataro,² testes.

¹ Ovako »testes« svaki puta u originalu.

² urataro = vratar (упатаръ = janitor).

Spljetski crkveni sabor i potvrda njegovih zaključaka.¹

(1059.—1061.).

Kakova je bila dalja sudbina ninskoga odnosno skradinskoga biskupa Grgura, kao i zaključaka oba spljetska crkvena sabora poslije g. 928., toga poradi velike oskudice vrela ne znamo. Jedino stoji, da je slovenska (glagolska) služba božja ostala i potom u punoj snagi svojoj, kao i u porabi u čitavom opsegu u narodu hrvatskomu, sve do druge pole XI. vijekâ. Da li je međutim i opet bilo pokušaja, da se ukine, ili je možda ipak koji papa poslije Ivana X. i Lava VI. povukao ili bar ublažio zaključke saborske od 925. i 928., ni toga ne znamo. Uza sve to ipak nema pravo učeni Farlati kad kaže: »da je zabrana papina i spljetskoga sabora za dugo stajala u kreposti i da je slovenština i u crkvama i u misama zamuknula do narednoga (XI.) vijeka«, jer jednom pokopane slovenske službe Božje ne povrati nitko više u Hrvatskoj na nov život. Svakako je bolje ono, što kaže Rittig, s kojim se i ja slažem: »Biti će prije, da sami latinski biskupi radi pastoralne potrebe ne mogoše na ino, nego da zareduju glagolaše, nijesu li htjeli, da hrvatski puk ostane bez popova, a mogli su to lakše činiti, jer je pitanje slovenskoga bogoslužja bilo izgubilo svoju oštrinu, pošto je vrhovništvo splitskoga metropolite bilo od sviju neprijeporno priznato. Vrh toga baš od ovoga vremena nutarnja je disciplina bila u svoj crkvi duboko pala, i u samome Rimu nastali bili po

¹ O tom saboru uporedi Ritig: Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju, sa osobitim obzirom na Hrvatsku. I. Sv. Zagreb 1910., str. 152 i dalje.

papinsku stolicu crni dani. Na slovensko se bogoslužje zaboravilo. Metež je trajao do polovine XI. vijeka, pa se tek orijaškom borbom mogao u crkvi uspostaviti stari poredak«. ¹

I odista, od vremena otkad zaređaše na stolici sv. Petra odlučne i energične pape »reformatori« začevši s Klementom II. (1046.—1047.), opet nam izlazi na historijsku svjetlost opreka između latinske i slovenske službe Božje, i to u mnogo žesćoj formi i strastvenijoj borbi, kao i s mnogo sudbonosnijim posljedicama, nego li ikad prije. U težnji da se starim kanonima (dakle i onima od 928.) povrati zanemarena zakonska moć i poštovanje, a da se istrijebe sve zloupotrebe u crkvi, šalju pape vlastitom inicijativom na sve strane crkve katoličke svoje legatate, pa i u Hrvatsku. Već 1050. poslao je papa Leo IX. (1049.—1054.) svoga legata Ivana u Spljet, gdje je on sazvaio crkveni sinod te »inquisitionem coepit facere in capite et in membris« skinuvši nadbiskupa Dabra (1030.—1050.) s časti, jer imadaše ženu i djeću, premda se Dabro pravdao govoreći: »Praedictam mulierem sibi fore legitimam, quam ex consuetudine orientalis ecclesie secum poterat licite retinere«. ²

Nekoliko godina kasnije, potkraj 1059. ili na početku 1060., sastane se i opet crkveni sinod u Spljetu, a pod predsjedanjem papinskoga legata Majnarda, koga nalazimo u Belgradu, u Hrvatskoj na dvoru kralja Petra Kresimira još u februaru iste te godine 1059. ³ Zaključke njegove, kao i način saborovanja, donosi nam onako u glavnom, ma da i sa izvjesnom tendencijom, Toma arcidakon, a ti se ne samo potvrđuju, nego i popunjuju uščuvanom nam ispravom pape Aleksandra II. (1061.—1073.), kojom on potvrđuje jedan dio zaključaka spljetskoga sabora održana krajem 1059. ili u prvoj polu 1060. Toma arcidakon kaže: »U vrijeme pape Aleksandra (treba da bude Nikole II. 1058. do 1061.) i prehodnika (spljetskoga) nadbiskupa Lovre Ivana, bi od gospodina Majnarda, nešto pomposijskoga opata, a kasnije biskupa kardinala, svečano obdržavan sinod svih prelata Dalmacije i Hrvatske, na kojoj bijaše stvoreno mnogo kapitula. Među

¹ o. c. str. 152.

² Thoma archid. edit. Rački pg. 46.

³ Gl. gore na str. 230. ove knjige ispravu kralja Petra Kresimira.

ostalim bi određeno i naloženo, da se nitko u buduće ne usudi vršiti bogoslužja na jeziku slovenskom, nego samo na latinskom i grčkom, niti da bitko od toga jezika promaknuo koga na svete redove (naime u prvom redu zaredio za svećenika). Govorahu naime, da su gotička pismena pronadena od nekoga heretika Metodija, koji je mnogo lažna protiv katoličke nauke napisao, zbog čega je Božjim sudom, kako kažu, naglom smrću bio kažnjen.¹

Iz ovih vrlo važnih riječi jasno razbirmo, da je tada (u XI. vijeku) latinski dalmatinski kler, koristeći se slabim poznavanjem historije kod onodobnih naraštaja ljudskih, stao tvrditi, da je slovenska služba Božja kao i glagolsko pismo heretičkoga postanja, očito identifikujući arijanske Gote sa Slavenima (Hrvatima), Ulfilu sa sv. Metodom, a glagolicu sa gotskim pismom. On je dakle išao za tim, da prenese pitanje slovenske službe sa polja crkveno-disciplinarnoga na dogmatično znajući dobro, čim uspije da informira svetu stolicu u tom pravcu, da je s tim časom i zadan slovenskoj službi Božjoj smrtni udarac. Latinski je kler odista i uspio. Ne samo stoga što je Rim nastojao, da svoju crkvu učini jedinstvenom, kako u disciplini, tako i u nauku, nego zacijelo još i s obzirom na to, da je baš nedavno i opet planuo razdor između istočne i zapadne crkve, koji je konačno i svršio potpunim prelomom za patrijarha Cerularija (1054.), i koji je nužno tražio, da se energički i što prije učini kraj s jednom crkvenom organizacijom, koja je živo podsjećala na istočnu crkvu (otprilike onako kao danas grko-katolici ili unijati). Nikola II. i Aleksandar II. usvojili su dakle posvema stajalište većine spljetskih saborskih crkvenih otaca, naime Latina, pa baš su radi dogmatičkog obrazloženja pooštrili sankciju izdanoga kanona, a za njima će se potpuno povesti i Aleksandrov nasljednik veliki Grgur VII. (1073. do 1085.).

Kanoni spljetskoga crkvenoga sabora (koliko su nam poznati), bili su ovi. Prvi kanon sadržava odredbe o slobodnom izboru i ređenju biskupa, te se njime neizravno zabranjuje zloupotreba investiture, i simonije. U drugom se kanonu oštro kažnjava

¹ o. c. pg. 49.

klerogamija. Treći kanon brani klericima gojiti kosu i bradu, a četvrti ustanovljuje privilegium canonis (nepovredivost) klerika, peti zabranjuje zaređivati slovenski kler, dok šesti uređuje zapreke srodstva pri sklapanju brakova. Dok su svi ostali kanoni više manje identični s onima, što su ih u to vrijeme stvarali i drugi crkveni sabori po katoličkoj Evropi,¹ izuzetak čini za Hrvatsku zabrana slovenskoga jezika u liturgiji. Ovu zabranu potvrdio je još papa Nikola II. na rimskom saboru na proljeće 1061., i to pod kaznom izopćenja, ali smrt njegova (27. jula 1061.) bijaše razlogom, da je ovu i ovakovu sankciju objavio dalmatinsko-hrvatskoj crkvi nasljednik njegov Aleksander II. (od 1. oktobra) ponovno ih potvrdivši. »Spljetski dakle kanon, kaže Ritig, imade svoju pravnu krepost, kako ga je papa Nikola II. potvrdio i kako se nalazi u Aleksandrovoj stilizaciji. On istina u doslovnoj svojoj sadržini explicite ne izražava zabranu slovenskoga bogoslužja, koja je po Tomi arcidakonu i z r i j e k o m bila na saboru izdana, nego samo brani unapredak zaređivanje glagolaša, ali de facto i ovako stilizovani kanon ekvivalentno, i to naprečac je ukinuo slovensko liturgijsa n j e kao v e l i c r k v e n i z l o č i n, inače ne bi tako drakonskom mjerom postupao protiv zaređivanja slovenskih svećenika glagolaša.«²

Zbog toga »omnes sacerdotes Sclavorum magno sunt merore confecti. Omnes quippe eorum ecclesie clause fuerunt, ipsi a consuetis officiis siluerunt«, kako kaže Toma arcidakon. Ne može biti sumnje, da su ovi zaključci morali iz temelja poljuljati državom hrvatskom; nastadoše dvije stranke: jedna hrvatska, kojoj je pripadao možda sav narod i bar većina nižega klera, i druga latinska s romanskim žiteljstvom u dalmatinskim gradovima i s visokim klerom, koji je konačno većinom svojom na crkvenim sinodima odlučivao osujećujući volju i želje većine naroda hrvatskoga. Kao nekoć u Bizantu, tako je sada pitanje slovenske službe Božja, svećeničke ženidbe i nošenja brade obuzelo

¹ O kañonima Nikolina legata kardinala Stjepana u Francuskoj, sv. Petra Damiani u Milanu, biskupa Anselma u Njemačkoj, pače i samoga pape Nikole II. u Rimu u glasovitim svojim korizmenim koncilima gl. Hefele: Conciliengeschichte IV. (Freiburg 1879.) str. 798 i dalje.

² Ritig o. c. str. 157—158.

sav javni interes, raspirujući strasti do krajnosti. Razumije se, ubrzo su se i pokazale sudbonosne posljedice njegovе.

Potvrda spljetskih sinodalnih kanona od pape Aleksandra II. sačuvala nam se u prijepisu XII. vijeka, koji se čuva danas u British museum u Londonu. Odande ga je najprije objelodanio Ewald u »Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde« Vol. V. (Hannover 1880), a po njemu onda Rački i Miklošić: Novo nađeni spomenici iz IX. i XI. vijeka za panonsko-moravsku, bugarsku i hrvatsku povijest (»Starine« XII., Zagreb 1880.), a sada i mi.

Poslije 1. oktobra 1061.

Papa Aleksandar II. potvrđuje kanone zaključene na sinodi spljetskomu u prisutnosti papinskoga legata Majnarda, spljetskoga nadbiskupa Ivana i ostalih dalmatinskih biskupa i opata.

Alexander regi et episcopis Dalmatiarum.

Notificamus, omnia capitula, que per confratres nostros venerabiles, Mainardum scilicet collateralem episcopum nostrum et Johannem archipresulem vestrum, in Spalato aliisque civitatibus sunt statuta, eadem in Romana synodo, seriatim ea referente, a beate memorie predecessore nostro Nicolao apostolica auctoritate et sub anathematis interpositione roborata. Cuius nos constitutionem exequentes, ipsaque statuta confirmantes, quedam eorum his nostris apicibus inserimus.

Si quis itaque in Spalatina sede amodo, nisi precedente omnium suffraganeorum suorum episcoporum cum ipsius urbis cleri et populi concordie electione et subsequente ab eisdem cunctis presentibus, nisi forte impossibilitas alicuius gravis egritudinis aliquem absentaverit, canonico ritu celebri consecratione fuerit ordinatus, ipse usurpator et ordinatores eius honore proprio priventur. Fauctores eius vel incentores talis ordinationis excommunicentur, et bona eorum, si clerici sunt, ecclesiis, si laici vero, fisco tradantur. Hoc idem servetur de episcopis, qui in quacumque civitate aliqua presumptione contra sacros canones ordinati fuerint. Si qui deinceps episcoporum absque omnium confratrum suorum presentaneo vel litterali consensu, archiepiscopi

sui permissione vel iussu, episcopum aliquem consecraverint, ordinatus taliter et ordinatores deponantur. Si vero ordinationes ecclesiasticorum graduum nisi in temporibus quatuor et in celebratione misse facere; aut si alterius parrochianum sine consensu illius, cuius est promovere, vel aliquem ab aliquo fratrum suorum excommunicatum scienter retinere (et) ei communicare presumpserit, ipse in se damnationis sententiam protulisse iudicetur.

(Item.) Si quis amodo episcopus, presbiter aut diaconus feminam acceperit vel acceptam retinuerit: proprio gradu decidat, usque dum ad satisfactionem veniat, nec in choro psallentium maneat, nec aliquam portionem de rebus ecclesiasticis habeat.

(Item.) Si quis clericorum amodo barbam vel comam nutrierit: in ecclesia(m) intrandi facultatem non habeat et canonicè vindicte pro suo quisque gradu subiaceat.

(Item.) Si quis deinceps priorum aut cuiuscumque dignitatis vel cuiuscumque ordinis laicorum episcopum comprehenderit, percusserit, aut aliqua vi a propria sede expulerit, nisi forte iudicatum canonicè: auctores et cooperatores tanti sceleris anathematizentur, et bona eorum ecclesie ipsius iure perpetuo tradantur. Si vero in presbiterum vel in quemcunque inferiorum graduum clericum hec eadem presumpserit: canonicè poenitentie atque depositioni subiacebit. Si contumax fuerit, excommunicetur.

Item. Slavos, nisi latinæ litteras didicerint, ad sacros ordines promoveri, et clericum, cuiuscumque gradus sit, laicali servituti vel mundiali fisco amodo subiugari sub excommunicationis vinculo omnimodo prohibemus.

Item. Nos periculo animarum vestrarum super malo consanguinitatis, quod inter vos est, precordialiter condolentes, quia voluntatem vestram atque supplicationem, ut in quarto gradu quicumque estis permaneat, nullo modo sequi audemus, et si non ad votum ad salutem tamen vestram multum a rigore iusticie necessitati vestre condescendentes non preceptum ponimus, sed consilium damus ita tamen, ut hoc consilium nunquam sit posteris ad imitationis exemplum. Non enim hac in re bonum, quod volumus, sed quod nolimus malum in spe futuri boni permittimus. Hoc nimirum, ut quicumque in quarto sunt gradu, omnino separentur

et secundum indulgentiam, si caste vivere non possunt aut nolunt, legitimo matrimonio iungantur. Qui vero in quinto, si caste vivere possunt et volunt, cum penitentia maneat. Quod si non possunt separari ab invicem, legitime nubant. Si vero obedire noluerint: usque ad satisfactionem ab ecclesia et comunione alieni fiant.

Utemeljenje samostana sv. Marije u Zadru.¹

(1066.).

Od onih rijetkih gradskih dalmatinskih samostana, koji se od svoga utemeljenja održaše neprekinuto sve do danas, valja napomenuti na prvom mjestu ženski benediktovski samostan sv. Marije u Zadru. Utemeljila ga je godine 1066. Oika, kći Dujma i Vekenege, koja je bila unuka zadarskoga priora Madija, dakle možda najodličnije gradske onovremene porodice. Kako je ova porodica bila i u srodstvu s hrvatskim kraljem Petrom Kresimiro, jer je ili žena kralja Mihajla Kresimira II., dakle poznata nam Jelena († 975.), ili žena kralja Stjepana I. Držislava bila iz te porodice, to je i kralj Petar Kresimir IV. novoosnovani samostan uzeo u zaštitu, davši mu »kraljevsku slobodu«, to jest zajamčio mu je njegove posjede, što ih je nesumnjivo odmah od postanka svoga imao izvan gradskih zidina u Hrvatskoj.

Kao što i drugi samostani, tako je i samostan sv. Marije posjedovao vrlo bogat arhiv, koji se djelomično ušćuvao sve do danas. No pristup u taj arhiv (za koji se još uvijek ne može s punom izvjesnošću kazati, da je sav proučen), veoma je otežčan samostanskom disciplinom, jer nije nijednom muškarcu dopušteno preći praga nutarnjih prostorija. Za doba narodnih vladara još uvijek smo upućeni isključivo na samostanski »*Registrum privilegiorum*«, koji je u svom starijem dijelu napisan na pergameni langobardskim (beneventanskim) pismom, dok je mladi izrađen, također na pergameni, gotskom minuskulom. Stariji dio dovršen je nekako oko godine 1190., a mladi tečajem

¹ Gl. Bianchi Zara cristiana. Vol. I. Zadar. 1877. — Brunelli: Storia della città di Zara. P. I. Venezia (1913.), pg. 291—293.

XIII. i XIV. vijeka, no oba nijesu posao jedne iste ruke, već više njih.¹

Iz vremena narodnih vladara do krunisanja Kolomanova u Belgradu (1102.), nalaze se u tom registru ove isprave:

1. **1066.** Litterae Čika, filiae Doimi et Većenegae; de constructo a se monasterio Iadere ad ecclesiam S. Mariae.

2. **1066. ante 1. sept.** Petrus Kresimir IV. rex donat monasterio monialium S. Mariae Iaderae terram in Tochinia (dva puta prepisana).

3. **1066. dec. 25. In Sibinico.** Petrus Kresimir IV. rex donat monasterio S. Mariae Jaderae »regiam libertatem«.

4. **1072. ante 1. sept.** Petrus Kresimir IV. rex donat monasterio S. Mariae Jaderae territorium »in Brda« (nedaleko Nina).

5. **1073.** Većeneg donat monasterio S. Mariae Jaderae »cunem possessionem suam«.

6. **1070.—1073.** Nota de terris monasterii St. Mariae Jaderae, quas abbatissa Čika in Petričani (nedaleko Zadra) comparavit.

7. **1076.—1080.** »Membrana inventarii monialium S. Mariae de Jadra«. Item quae abbatissa Čika eidem monasterio in domibus et terris comparavit.

8. **1087. okt. 8. In Knin.** Demetrius Zvonimir rex monasterio S. Mariae Jaderae confirmat »regiam libertatem« a Petro Kresimiro IV. rege illi concessam.

9. **1089. Spalati.** Synodus Spalati congregata definit coram rege Stephano II. litem inter abbatissam Čikam et neptim suam Većam.

10. **1091. Jaderae.** Drágo prior Jadrensis cum suis nobilibus adiudicat Većenegae, uxori Dobrosravi, haereditatis partem, »tempore quo Vladdislav (!) Pannoniorum rex, Chroacie invadens regnum, dominum Almun, suum nepotem, in illo statuit regem«, quod iudicium Spalatensis archiepiscopus Laurentius confirmat.

¹ Rački: Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih. »Rad« jugoslav. akad. knj. 26 (Zagreb 1874.) str. 165—168.

11. Circa 1091. Jaderae. »Cartula libertatis« data a Jader-
tinis monasterio S. Mariae.

12. 1095. mart. 7. Jaderae. Synodus confirmat »cartulam
libertatis« et donationis, datam a Jadertinis monasterio S. Mariae.

13. 1096. ante 1. sept. U Zadru. Drago, prior Jaderae,
concedit monasterio S. Chrysogoni Jaderae servicia, quae anti-
quitus priores eiusdem civitatis in castro Lubricata habebant.

14. 1102. Colomanus, Hungariae, Croatiae atque Dalmatiae
rex donat monasterio S. Mariae Jaderae »perpetuam pacem et
regiam libertatem salvo habito consilio, postquam coronatus fui
Belgradi supra mare, in urbe regia«.

Od tih je isprava Rački držao neke sumnjivima ili prera-
đenima.¹ Sve su one odštampane u njegovoj knjizi »Docu-
menta«, otkud sam ih i ja preuzeo, no ipak tako, da sam ih prije
kolacionirao s originalom zadarskim.

a.

1066.

*Cicca, kći Dujma i Večenege, utemeljuje samostan sv. Marije
u Zadru.*

(A)nno incarnationis domini nostri Jesu Christi millesimo
sexagesimo VI. Cresimiro rege regnante Chroacie et Stephano
Jadere presulante ac Drago ibidem priorante. Ego Cicca filia
Doimi et Uekenege, neptis Madii prioris, uxor Andree filii Pape,
post interfeccionem mariti cum duabus remanens filiabus in
uiduitate, uidelicet Domnanna et Uekenege, cepi corde perpen-
dere: qualiter istius caduce uite non perderem hereditatem et
futuram non ammitterem perpetuitatem; sicque michi salubrius
estimans consilium, ut ego cum maiori filia, scilicet Domnanna,
deo dicarer monacha, minorem uero, Uekene(gam), maritali sub-
derem iugo. Huius uero consilii fratrem germanum et consan-
guineos, quos habebam propinquos, feci michi conscios (et)

¹ Rački: Podmetnute, sumnjive i preradene listine hrvatske do
XII. vijeka. »Rad« jugoslav. akademije knj. 45 (Zagreb 1878.) str.
128—150.

Stephanum episcopum et Drago priorem et Crinam, socius mei actus cooperatores ac prouidos ordinatores, et que dictanda sunt, adiutores. At postquam eis utilis est uisa mea tractatio, ipsi communi cum conciuibus habito consilio, ac Petrum sanctissimum abbatem sancti Chrisogoni cum omnibus monachis huic innocentes medifacioni, donauerunt michi ecclesiolam sancte Marie minoris ante portam Bellate, ut ibi monaste...¹

b.

25. decembra 1066. U Šibeniku.

Kralj Petar Kresimir IV. daje zadarskom samostanu sv. Marije »kraljevsku slobodu«.

(A)nno incarnationis domini nostri Jesu Christi millesimo sexagesimo VI°. Duka in (partibus) Constantinopoleos imperante. Ego Cresimir, rex Chroacie et Dalmacie, filius Stephani regis, concessione Laurencii Spalatensis archiepiscopi omniumque nostri regni episcoporum et laudacione nostri ducis Stephani, ceterorumque Chroacie comitum, do regiam libertatem monasterio sancte Marie Jaderensis, quod soror mea Cicca fabricauit; sic quidem, ut si aliquis proteruus in aliquo predicto monasterio contra ire uoluerit, uel ui aliquid abstulerit, ecclesie quadruplum restituat, et sua omnia regali iuri subiaceant. Hocque ab archiepiscopo et ab omnibus episcopis confirmatum canonice ac ab omni cetu conlaudatum est. L(aurentius) archiepiscopus laudo. Stephanus episcopus Jadere, laudo. Rainerius episcopus Croacie, laudo. Johannes Tragurensis episcopus, laudo. Dabro Belgradensis episcopus, laudo. Drago Arbensis episcopus, laudo. Petrus Absarensis episcopus, laudo. In die Natali domini in Sibiniquo (!) coram omnibus (iis) predictae abbatisse Ciche hec scripta data sunt.

¹ Ovako svršava ova isprava na fol. 6 B., a na narednom fol. 7 A. nema njezina nastavka, već je onde napisan i opet nastavak (odnosno kraj) druge jedne isprave. Očito dakle danas nema u »Registru« na tom mjestu jednoga folija.

Petar Kresimir IV. potvrđuje samostanu sv. Krševana u Zadru njegove posjede.¹

(1067.).

Najstariji samostan zadarski nesumnjivo je onaj sv. Krševana (Chrisogono), reda benediktinskoga. Tradicija baca njegovo utemeljenje u drevnu davninu pripisujući ga nekim egipatskim monasima, koji da sagradiše u Zadru crkvu u čast sv. Antonija. No kad bi 649. iz Ogleja u Zadar preneseno tijelo sv. Krševana i sahranjeno u toj crkvi, prozvana bi otale doskora crkvom sv. Krševana.² Teško da ima u tome pričanju mnogo istine, ali sigurno stoji to, da je samostan sv. Krševana postojao u Zadru najkasnije na početku X. vijeka, budući da nam se on već 918. spominje u oporuci zadarskoga priora Andrije.³ Odonda dalje igrao je samostan sv. Krševana znatnu ulogu u političkoj i kulturnoj historiji zadarskoj sve do g. 1807., kad ga je francuska vlada ukinula i pretvorila u licej spojen s dačkim konviktom; danas su u njemu smještene talijanska gimnazija i realka. Bivši posjedi samostanski prešli su ponajviše u vlasništvo zadarskoga nadbiskupskoga sjemeništa, dok je nekadanji bogati arkiv smješten u arkivu kod namjesničkoga vijeća dalmatinskoga, a samo po neki je komad dospio i u kr. zem. arkiv u Zagrebu, odnosno u arkiv jugoslavenske akademije. No možda najdragocjeniji dio arkiva, naime »*Registrum privilegiorum*« istoga samostana, danas se nalazi u arkivu zadarskoga nadbiskupa.

Ovaj zbornik privilegija, napisan langobardskim (beneventanskim) pismom, vrsta se među najstarije naše paleografske

¹ Za ovaj članak uporedi moje Genealoške priloge (Vjesnik hrv. arheol. društva. Knj. XIII. (1914.) str. 65—87.

² Gl. Bianchi: Zara cristiana. II. Zadar 1877. str. 297 i dalje.

³ Rački: Documenta str. 18.

spomenike. Sastoji se od ukupno šesnaest listova (folio) ili tri-deset i dvije strane velikoga formata, 20 cm. široka, a 32 dugačka. Sav je napisan jednom istom rukom, a vrlo lijepim i pomno izrađenim krupnim pismenima. Tek posljednja strana napisana je sve to sitnijim pismenima, ali ipak istom rukom, očito s razloga, što je pisar htio da izide na kraj s prostorom i da dovrši cio posao svoj još na njoj. Napisan je pak z acijelo kratko vrijeme poslije 1196., kojom je godinom datirana posljednja njegova isprava. Kako su pak neke od zadnjih isprava označene lijepo izrađenim notarskim znakom (signum notarii) *Blasius*, nije nemoguće, da je taj zbornik djelo tadanjega gradskoga notara i svećenika stolne crkve sv. Stošije, Blaža (između 1196. i 1201.). Ovaj su zbornik poznavali *Lucius* (bolje reći Dr. Simeon Ljubavac, koji ga je za njega prepisao) i *Farlatus*, no poslije druge pole XVIII. vijeka nestalo mu je traga, dok ga opet ne otkri *Tade Smičić* u nadbiskupskom arhivu zadarskom, te upotrebi za drugu knjigu svoga »Codexa«. Prema tome dakle nijesu ga poznavali ni *Kukuljević* ni *Rački*, pa stoga ga i nijesu mogli da upotrijebe za svoje poznate zbirke isprava.

Već razmjerno dosta rano, svakako u XIII. vijeku, poteklo je iz ovoga zbornika nekoliko prijepisa učinjenih na pergameni i langobardskim pismom, jer kad uporedimo oba teksta, vidjet ćemo, da je onaj u zborniku mnogo korektniji i čišći, nego li je u prijepisima, pače vidimo još i to, da se neke očite pogrješke zbornikove, kojih u originalu samom nije nikako moglo da bude, redovno nalaze i u prijepisima. Ova nas činjenica stavlja izvan svake sumnje pred alternativu: ili su oni stariji prijepisi potekli iz zbornika, ili je zbornik nastao od ovih prijepisa. Ovu alternativu rješava u korist zbornikovu jedno to, što za nj možemo kao bezuvjetno sigurno uzeti, da je nastao potkraj XII. vijeka (oko g. 1200.), onda pismo koje pokazuje u zborniku na doba bliže evatu beneventane, nego li je u prijepisima, od kojih neki nose očite znakove dekadanse njezine, pa konačno već naglašeni korektniji i čišći tekst, jer prijepisi pokazuju uz zbornikove neke pogrješke znatno mnoštvo upravo bitnih svojih, kojih nikako nije moglo da bude u originalima, uzevši

naime slučaj, da su prijepisi budi stariji od zbornika, budi direktno iz originala potekli, odnosno njima bili bliži.

U zborniku samom sabrano je ukupno dvadeset i pet isprava, koje pripadaju vremenu između 986. i 1196. i to ponajviše iz vremena narodnih vladara. To su ove:

1. 986. dec. 19. Jaderae. »Cartula traditionis« Maii prioris, nobilium et populi civitatis Jadertinae reaedificato monasterio S. Chrysogoni Jaderae, ordinis S. Benedicti, eiusque abbati Madio, prius monacho congregationis Cassinensis.

2. 1056. ante 1. sept. Jaderae. Breve »commemoracionis« de dono piscatorum Jadertinorum concesso monasterio S. Chrysogoni.

3. 1060. ante 1. sept. Jaderae. Teuzo apostolicae sedis apocrisarius, monasterio S. Chrysogoni Jaderae cellam S. Iohannis in insula Tilago adiudicat.

4. 1067. ante 1. sept. Jaderae. »Chirographum« Petri abbatis monasterii S. Chrisogoni Jaderae, de terris eiusdem monasterii in Diklo et in insula Pašman. (U ovu je listinu uvrštena:)

5. 1067. ante 1. sept. Petrus Kresimir IV. rex Croatiae et Dalmatiae territorium in Diklo, a proavo suo rege Kresimiro II. monasterio S. Chrysogoni Jaderae concessum, eidem confirmat.

6. 1069. ante 1. sept. Nonae. »Chirographum« Petri Kresimiri IV. regis Croatiae et Dalmatiae, quo monasterio S. Chrysogoni insulam Maon donat.

7. 1070. post 1. sept. Belgradi. Johannes, Croatorum ded, monasteri S. Chrysogoni Jaderae vendit suam possessionem in Čeprljani et donat curtem in Brda.

8. 1070. post 1. sept. Jaderae. Hrvatin cum fratre Ljutostrah donat monasterio S. Chrysogoni suum territorium in Sekirani.

9. 1070. post 1. sept. Jaderae. Donatio Radovani confirmatur et in protectionem regis suscipitur.

10. 1072. ante 1. sept. Nonae. Fratres Sovina, Desimir, Petrus, Grimela et Slavić donant monasterio S. Chrysogoni Jaderae suam possessionem in Obrovica.

11. 1072. ante 1. sept. Jaderae. Petrus iupanus de Sidraga cum fratre Slavić tradit monasterio S. Chrysogoni Jaderae territorium patris Semiviti in Obrovica.

12. 1075. mense novembri. Spalati. Archiepiscopus Gerardus, papae Gregorii VII. missus, monasterio S. Chrysogoni Jaderae cellam S. Johannis in Tilago iterum confirmat »ea tempestate, qua comes amicus regem Croatiae cepit«.

13. 1066.—1076. Jaderae. Ioannes diaconus vendit monasterio S. Chrysogoni Jaderae terram in Obrovica.

14. 1078. Jaderae. Gregorius abbas monasterii St. Chrysogoni decernit una cum fratribus, ut cenobium a publico clauderetur.

15. C. a. 1078. Jaderae. Nota de lite circa piscationem in insula Tilago iterum composita et monasterio S. Chrysogoni Jaderae adiudicata.

16. 1096. Nota, quomodo Maius abbas territorium S. Chrysogoni in insula Pašman contra invasores defendit.

Kao druga po redu u zborniku uvrštena je (u fol. 1. B. do fol. 3. A.) isprava opata samostana sv. Krševana Petra od godine 1067., u kojoj se doslovno navodi isprava kralja Petra Kresimira IV., kojom on potvrđuje zadarskom samostanu sv. Krševana mjesto Diklo,¹) što mu ga je nekoć darovao prehodnik (pradjed) njegov kralj hrvatski (Mihajlo) Kresimir II. Ova toliko važna isprava, naročito po genealoške odnose kraljevske hrvatske dinastije, kao i po slijed hrvatskih kraljeva neposredno prije Petra Kresimira IV., nije datirana. Ali kako se gotovo svi svjedoci u njoj potpisani ponavljaju gotovo istim redom u ispravi istoga kralja od g. 1069., pa onda naročito prema riječima samoga opata Petra, da je izdana nostris diebus, možemo je datirati otprilike između 1066. i 1067.

U toj se ispravi jasno razlikuju ove vladarske epohe: 1. proavus Kresimir maior. 2. Filius eius Držislav. 3.

¹ Nedaleko Zadra.

Genealogija hrvatske vladalačke dinastije.*

Trpimir I.

852.

Petar Zdeslav Mutimir

878—879 892—895

† prije 914.

Tomislav ? Trpimir II.

914, 925. poslije 925.

|
Kresimir I.

† 945.

Miroslav Mihajlo Kresimir II.

944 † 949 949 † prije 970.

žena: Jelena † 975.

|
Stjepan I. Držislav

970 † oko 995.

Svetoslav Kresimir III. (Suronja) Gojслав

1000. 1000 † poslije 1030. 1000 † poslije 1019.

|
Stjepan II.

poslije 1030 † prije 1058.

žena: Hicela Orseolo.

Petar Kresimir IV. N (brat)

prije 1058 do 1073. † prije 1073.

|
Stjepan III.

1089—1090.

*) Potvrde o toj genealogiji, gl. u mojoj studiji: *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji. (Vjesnik hrv. arheol. društva. N. S. XIII. (1914.). str. 1 i dalje.

Svetoslav. 4. Fratres eius Kresimir et Gojслав. 5. Stephanus filius eius, i 6. Petar Kresimir filius Stephani regis. Svakoj od tih vladarskih epoha, osim onoj Petra Kresimira, odgovara i pet banskih epoha. Kresimirov ban bijaše Pribina, Držislavljev Godimir, Svetoslavljev Varda, Kresimirov i Gojislavljev Božeteh, a Stjepanov Stjepan »praska«. Prema tome dakle ova nas isprava točno i sigurno upućuje u slijed hrvatskih kraljeva od Kresimira »Starijega« do Petra Kresimira, ali u pitanju roda njihova, ona već nije tako jasna, te ga treba uz pomoć drugih izvora razriješiti.

Ja sam u raspravi »Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji« pokazao, da je Stjepan I. Držislav umr'o oko godine 995. i da je imao tri sina: Svetoslava, Kresimira III. (Suronju) i Gojslava, a Stjepan II., otac Petra Kresimira IV., bio je sin Kresimira III. (Suronje). Što se dosada uzimalo, da su Držislav, Svetoslav, Kresimir III. i Gojслав bili braća, a sinovi Kresimira II., temeljilo se na dvjema falsifikovanim ispravama, u kojima se tobože navodi, da je Držislav vladao u Hrvatskoj još 994. i 1000.¹

Sama isprava opata Petra od 1067. bolje je učuvana u zborniku samostana sv. Krševana, pa sam je po njemu ovdje i donio.

a.

1067.

Petar, opat zadarskoga samostana sv. Krševana, svjedoči o tom, kako je samostan stekao posjede svoje u Diklu i na otoku Pašmanu. Tom zgodom donosi ispravu kralja Petra Kresimira IV., kojom je samostanu potvrdio posjed u Diklu, što mu ga je nekoć darovao prehodnik njegov kralj Kresimir II.

† Anno dominice incarnationis millesimo LX septimo, indicione quinta, epacta III^a, concurrente septima. Regnante domino Constantino Duci (!) magno imperatore, prioratum uero Jadere retinente domino Leone imperiali protospataro ac tocius Dalmatie catapano. Ego quidem Petrus sancti C(risogoni) abbas immeritus cerno, quod his temporibus in quibus iam fines deueniunt seculorum, nonnulla subtra(h)untur de possessionibus sanctorum per ingluuias hominum mundanorum ac deum non

¹ Gledaj o tim ispravama niže članak s natpisom »Dodatak«.

uerencium, sed callida machinamenta et dolosa solummodo amancium plurima argumenta. Unde cirographum hoc ad posteritatis memoriam esse studui cum consilio ac uoluntate et testificatione prephate urbis nobilium, quorum nomina subter ascripta reperiuntur, de possessionibus, hoc est terris, uineis, oliuetis, ac piscacionibus prenotati cenobii predicti Christi martyris, uidelicet beati C(hrisogoni); uel in quibus locis hec uniuersa habentur, que mei regiminis tempore in obsequio fratrum in eodem cenobio Christi famulantium esse cognoui, ne alicui de subscriptis rebus minuendi facultas in posterum largiatur. Igitur scribere curauim: inprimis territorium, in quo uinee et oliue nostri monasterii esse plantate noscuntur in loco, qui Yculus nominatur, et his terminis terminatu(r). Est in eodem loco uallis infra duos petrosos colles porrecta in oriente, que Rabiosa dicitur; estque primus terminus iam dicti territorii a summitate ipsius uallis in oriente, ubi eciam pusilla stare ulmus cernitur usque ad limitem, qui ultra puteum eiusdem loci in occidentali parte habetur. Secundus namque terminus per transuersum a mare usque uiam antiquam qua itur ad Nonam, que est eciam contra Sablata, in qua hac de causa antiquitus sita est paruula columpnella lapidis, que erat ab insidiatoribus de loco quo steterat remota in orientem quasi passos CC-tos, quam nos cum consensu Cresimiri regis Chroatorum, suorumque nobilium in pristino restituimus loco. Hanc ipsam denique terram his dictis terminis terminatam sine infestacione quorumlibet hominum seruis dei perpetuo possidendam hoc modo antiquitus in nostro iam dicto monasterio ferunt fuisse datam, quod rex quidam Chroatorum ueniens uotum reddere deo, ad ecclesiam prefatam petentibus seruis dei pro sue remedio anime dominauit(!) eam, quod factum pronepos eius, predictus rex nostris quoque stabiliiuit diebus, tribuens nobis ex hoc libellum continentam ita:

Ego Cresimir, qui alio nomine uocor Petrus, Chroatorum rex Dalmatinorumque, notifico omnibus quod iustum mihi uideatur, ut statuta parentum meorum antiquorum non cassentur, maxime illa, que ad salutem eorum pertinent animarum. Comperimus namque in gestis proauis nostri Cresimiri maioris, quod pro remedio anime sue tradidisse monasterio sancti Chrisogoni territorium aliquod in loco, qui dicitur Hyculus (!), a quercu, que stat supra uallem Rabiosam, usque ad stafilum, qui hac de causa

situs est in treuio, quod est contra Sablatam, perpetuo possidendum, quod tutum possessoribus suis mansit tempore ipsius, et filii eius Dirzislai, et eorum potentibus banis, uidelicet Pribyne et Godemiri, et temporibus Suataslao, et eius fratrum, silicet (!) Cresimiri et Goyslai, et filii eius regi(s) Stephani patris mei, fauentibus nobilibus banis, eorum qui fuere temporibus; hi sunt Varda, Bosetrenhc (!) et Stephanus prasca. Unde sancimus eorum sanctiones a nobis roboratas perpetuo permanere. Si quis autem post nostrum obitum ista uiolari temptauerit, supremi incurrat iudicis iram et in orrendi examinis die sinistrum possidens locum, audiat que sinistris merentur. Actum est hoc in Nona ciuitate his coram testibus: Boleslaus tepci testis, Adamizo Nonensis iupanus testis, Uiakizo iupanus de Luca testis, Volesa dad testis, Budiz postelnic testis, Johannes regis capellanus testis, Zouiz uolar testes (!), Drugona scutobaiulus, Dodauit uinotoc, Grubona decanus testis. Ego Adam abbas sancti Bartholomei scripsi iussu regis domini mei.

Et aliud territorium sancti Crisogoni in insula in loco, qui antiquo nomine Flaueico dicitur, nunc uero Postimana nominatur, in quo loco Prestancius episcopus una cum Maio fratre suo, priore, edificauerant ecclesiam ad honorem beati archangeli Michaelis, et quibus ualuerant, dotarunt beneficiis. Traso denique, qui illis diebus huic nostro cenobio preerat abbas, prospiciens hunc [locum] sibi suisque fratribus satis esse congruum et ad suam utilitatem nimis proficuum, uocauit ad se dictos fratres, et petiuit illum, disponens eis necessitatem suorum fratrum ac domus dei. Cuius uoluntatem ac petitionem consecuti sunt dictus presul et frater eius; obtuleruntque in obsequio abbatis et fratrum tam ecclesiam, quam edifica[ue]rant, quamque adiacencia territoria et ut perpetuo beati martiris cella fieret, tradentes eam legaliter coram nonnullis Jaderensium, stabiliunt et confirmant. Quod factum utique inconuulsum mansit temporibus ipsorum; sed post obitum illorum quidam temptabant subtrahere aliquid de donatis iam ecclesie dei territoriis. Qua de causa ueniens ad insulam filius dicti prioris, Gregorius, similiter Jaderensis prior et imperialis patrikyus ac tocius Dalmacie stratigo, ad insulam cum suis consobrinis filii(s) dicti episcopi; quatinus quis iam nunquam posset in aliquo seruos dei molestare, predicta territoria,

sicut a suis patribus sacro cenobio donata fuerant, clarius propalauerunt, confirmarunt et his terminis terminarunt. A mari uidelicet usque ad moncium summitates et a fundo uallis, que in oriente post prefatam ecclesiam esse cernitur, in quo fossatus habetur, qui contra ipsos montes mitti uidetur usque maceriam, que ultra desertum oppidum in parte occidentali similiter habetur, quo etiam tunc ob sui facti memoriam lapidum pro signo pusillum statuunt aceruum. Et hec quippe nomina sunt eorum, qui huius rei cum eo tunc adiutores, cooperatores et testes affuerunt, quorum iussu et uoluntate et hoc cirographum scribere fecimus: inprimis scilicet Prestancius tribunus, Dabro tribunus, Martinus tribunus, Cerneca tribunus, Andreas tribunus, qui postea prior effectus est, Dabro tribunus, Sergius tribunus, Georgius tribunus, Maius tribunus, Ursana tribunus, Petrus tribunus, Pancella tribunus¹ et alii plurimi.

Ego Stephanus Iaderensis episcopus horum et aliorum nobilium plurimorum consilio et uoluntate, iussu et testificatione, curis prepeditus nonnullis, cirographum hoc rustico² sermone conscripsi.

¹ Očito treba da bude mjesto tribunus kod najvećega dijela ovih imena testis.

² Iz ove bi se riječi dalo zaključiti, kao da je čitava ova isprava prijevod s hrvatskoga (slovenskoga) jezika.

Kralj Petar Kresimir IV. daruje samostanu sv. Krševana otok Maun.

(1069.).

U zborniku privilegija samostana sv. Krševana nalazi se isprava, kojom je kralj Petar Kresimir IV. darovao istom samostanu otok Maun. Od ove isprave ima i u arhivu zadarskoga namješničkoga vijeća prijepis učinjen 1248., kako to jasno svjedoči ovaj pripis: »Anno domini MCCXLVIII die quinto intrante nouembris, indictione sexta. Ego Petrus Papiensis, publicus notarius aule imperialis, autenticum huius exempli uidi et legi, nihil addens uel minuens, quod sententiam mutet, scripsi et sigillo consueto roborauī«. Ja sam uzeo tekst onako, kako je unesen u zbornik, nesamo s razloga, što je ovaj prijepis stariji, nego i stoga, što mu je tekst očito korektniji i čišći.

Prije 1. septembra 1069. U Ninu.

Kralj Petar Kresimir IV. daruje samostanu sv. Krševana otok Maun.

† Quoniam diuinitatis eximia celsitudo summos ac minimos non modo pro meritis, uerum etiam dispensatione profunda terrenos largitur honores, et modo inuestigabili eleuat sublimandos et sublimi[or]um superborum colla pessundat, ut ineffabilis iudicis ineffabile quoque iudicium perseueret, et omnipotentis discretio ex inexausto procedens fonte terrena dispenset imperia. Ideo ego Cresimir, diuina gratia largiente Chroatie atque Dalmatie iura gubernans atque aui mei beate memorie Cresimiri regis patrisque mei regis Stefani in elisio campo feliciter quiescentis habenas

regni retinens, anno dominice incarnationis Jesu Christi domini nostri M^oLX^oVIII^o, indictione VII^a, epacta uero (XX)V^a, concurrente III° in nostro Nonensi cenaculo residens una cum nostris iupanis, comitibus atque banis, capellanis etiam nostre regalis aule cogitare cepi, qualiter omnipotens deus hereditarii regni michi concessa gubernacula conseruaret et animabus meorum predecessorum requiem eternam donaret: inueni nichil in operibus misericordie dignis nichilque deo acceptabilis, quam ex nostra terrestri aula supernorum ciuium atque sanctorum sacrata habitacula possessionibus muneribusque ditare condignis. Igitur quia deus omnipotens terra marique nostrum prolongauit regnum, decreuimus et prompto animo stabiliuimus, monasterium sanctissimi C(hrisogoni) martiris, cuius uenerabile corpus infra eiusdem ciuitatis menia requiescit, prediis atque possessionibus honorare. Simul quia in gestis antecessorum nostrorum, regum scilicet excellentissimorum, in campis et teritoriis plurimis predictum monasterium inuenimus priuilegiatum; nos ergo a predecessoribus nostris in nullo deuiantes pro remedio anime mee meorumque omnium defunctorum afferimus et stabili tenore donamus tibi, beatissimo C(hrisogono), martiri glorioso, et per te domino Petro, tue sancte aule digno abbati, nostram propriam insulam in nostro Dalmatico mari sitam, que uocatur Mauni, cui ex orientali parte adiacet insula, que in uulgari Sclauonico Ueru¹ nuncupatur, ut eam habeat et possideat in eternum absque cuiusque mortalium inquietudine predictum sanctissimi martiris monasterium; nam sic bona nostra decreuit uoluntas annuentibus et supplicantibus uniuersis nostri regni principibus. Ut autem hec nostra donatio in eternum fundetur et stabilitate perpetua perseueret, eam nostra nostrorumque episcoporum attestazione simulque contestatione astringimus et inuiolabiliter premunimus statuentes, ut quicumque mortalium, immemor diuini eximnis et peruersor nostre regie dignitatis, uoluerit unquam ausu temerario de predicta insula, a nobis regaliter concessa, monasterium sanctissimi C(hrisogoni) inquietare simulque nostra iura confundere, incurrat iram super iram futuri iudicii, et sit reus in conspectu extremi examinis, cum Herode, Juda et Simone mago portionem in eternum habiturus, et antichristi consortium posses-

¹ Danas Vir.

surus, ab omnipotente deo sanctisque apostolis et a cuncto sanctorum cetu et beatissimo C(hrisogono) maledictionem accipiat sempiternam, et nostre regali curie, quibuscumque successoribus meis regibus, iupanis, comitibus siue banis componat libras auri C et in nostro regno perpetuo sit infamis. † Ego Cresimir rex Cr(oatorum) atque Dal(matinorum). † Ego Stephanus Jadere episcopus, subscripsi. Et hec sunt nomina testium, qui in hoc facto interfuerunt: † Adamizo Nonensis iupanus testis. Boleslaus curialis comes testis. † Viachizo iupanus de Luca testis. † Volessa dat (!) testis. Budez postelnic Berberen(sis) iupanus testis. Johannes regis capellanus testis. Petrus regalis curie iudex testis. Studez regalis pincerna testis. Dominus Leo imperialis protospatrius ac totius Dalmatie catapanus testis. Saluslaus Nonensis iudex testis. † Adam monachus de sancto Bartholomeo abbas testis. Petrus iupanus de Sidraga testis. Dragomir iupanus de Zetina testis. Andreas Belgradensis prior testis.

† Ego Anastasius, huius cirografi dictator, Chroatensis episcopus et aule regie cancelarius, iussu et uoluntate predicti domini mei regis scripsi et confirmaui feliciter. In ciuitate Nona. Amen.

Hrvatski kralj Slavić.¹

(1073.—1075.).

Kralj Petar Kresimir IV. spominje se posljednji put u jednoj ispravi izdanoj 1073. Jedva može da bude sumnje, da je umr'o budi još ove iste godine, ili najkasnije na početku naredne 1074. U tom je času država hrvatska bila podijeljena na dva dušmanska tabora: latinsku i narodnu stranku, od kojih je prva stajala uz papu i crkvene reforme u smislu centralizacije, a druga se grčevito držala slovenske liturgije i principa narodne crkve. Narodna je stranka bila jača, pa tako se pred njome po smrti kralja Petra Kresimira IV. povuče, budi silom natjeran, budi uistinu bolestan, herceg Stjepan, sinovac kraljev i zakoniti baštinik krunice hrvatske, u samostan sv. Stjepana »pod borom« (de pinjs) tik kraj Spljeta.² Kraljem hrvatskim pak postade poljički velikaš Sla vi ć, koji se sve do toga vremena nikad ne spominje ni u jednoj ispravi niti kao svjedok, niti inače kako. Već bi to bilo dostatno, da bar u sumnju stavi vijest nekoga rukopisa iz XVIII. vijeka, prema kojoj bi Slavić imao da bude zet kralja Petra Kresimira, naime muž njegove kćeri Neđe, no danas je utvrđeno, da je to docnija izmišljotina, a i same Neđe nikad nije ni bilo, dakle da ona uopće nije historijsko lice. Vladanje Slavićevo bješe vrlo kratko jer ga u novembru 1075. nestaje u normanskom ropstvu.

Prva isprava od ovih što sam ih iznio, objašnjuje nam podrijetlo kralja Slavića. To je upravo ulomak jedan, što ga do-

¹ Gl. Šišić: O podrijetlu i zaslužjenju hrvatskoga kralja Slavića. (Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. VII. Zagreb 1904.)

² O tom članak 18. nešto niže (str. 270.).

nosi zbornik privilegija samostana sv. Petra u Selu (u Poljicama), koji se nalazi u arhivu kaptola spljetskoga, a potječe nesumnjivo još i druge polovice XII. vijeka.¹ Iz ovoga ulomka vidi se, da su primorski župan (*comes morticus*) Rusini i kralj Slavić bili braća, da je Rusin umr'o prije nego li je brat mu postao kraljem ostavivši iza sebe udovicu nepoznata imena, da su baštinske zemlje Rusinove i Slavićeve bile u Trsteniku u poljičkom primorju i da se ban kralja Slavića zvao Petar. Kako je u čitavom kraju između Spljeta, Cetine i Neretve, koji se još i danas zove naprosto Primorje, gospodovalo pleme Kačića, vrlo je vjerojatno, da je kralj Slavić bio i potomak ove porodice.

Druga nam isprava pokazuje, kakova je reakcija započela od strane pape Grgura VII. protiv kralja Slavića, odnosno protiv hrvatske narodne stranke i hrvatske glagolaške narodne crkve.² Latinska se naime stranka i njena crkva u Hrvatskoj i Dalmaciji, koje su zemlje bile tek je dan regnum, našla poslije nastupa Slavićeva ne samo poražena, nego i u vrlo teškom položaju. Poznati nam zaključci nedavnoga spljetskoga sabora (od 1059/1060.)³ postali su kroz to-iluzorni, dok je sam Slavić bio u njezinim očima uzurpator. No mnogo je važnije, što je u ono doba latinski kler prikazao u Rimu kod svete stolice Hrvate i slovensko bogoslužje kao heretičko, upravo arijsko identifikujući Slavene s Gotima, a sv. Metoda s Vulfilom. To nam jasno pokazuju riječi Tome arcidakona, koji je imao pišući ovaj ulomak o sukobu između latinskoga i hrvatskoga klera, pred sobom neki suvremeni doduše tendenciozni, ali u jezgri ipak istiniti izvještaj, kad kaže: »... hoc firmatum est et statutum, ut nullus de cetero in lingua Sclauonica presumeret diuina misteria celebrare, nisi tantum in latina et greca, nec aliquis eiusdem lingue promoueretur ad sacros (ordines). Dicebant enim (sc. latinski kler pred papinskim legatom Majnardom), *Goticas literas a quodam Methodio heretico fuisse repertas, qui multa contra catholice fidei normam in eadem Sclauonica lingua men-*

¹ O tom zborniku gl. članak 20. ove knjige (str. 274).

² Nalazi se u registru pape Grgura VII. kojega je objelodanio Jaffé: *Bibliotheca rerum Germanicarum*. vol. II. (*Monumenta Gregoriana*). Berlin 1865, str. 167—168.

³ Gl. gore članak 11. str. 232. ove knjige.

tiendo conscripsit, quam ob rem diuino iudicio repentina dicitur morte fuisse dampnatus«. ¹ Radi se dakle u prvom redu o informaciji od strane dalmatinskoga klera kod svete stolice, a toj je i Grgur VII. povjerovao, pa tako se odlučio, da će hrvatsko prijestolje dati jednomu od sinova danskoga kralja Svena II. Estridsena (1044.—1076.), odlučnoga privrženika svoga.

Pismo papino (od 25. januara 1075.) tumačili su dojakošnji historici tako, da su onu zemlju, koju papa Grgur VII. spominje riječima: »Est etiam non longe a nobis provincia quaedam opulentissima iuxta mare, quam viles et ignavi tenent haeretici«, tražili negdje u Italiji. Tako piše Gfrörer: »Alles was Gregor über das Gebiet sagt, erwägend, ziehe ich den Schluss, dass irgend eine von Menschen griechischen und darum ketzerischen Bekenntnisses und vielleicht auch griechischer Sprache bewohnte Strecke Apuliens gemeint sei, welche die Normanen Süditaliens aus Anlass von Unterhandlungen, die in die ersten Zeiten Gregors VII. fallen, an den römischen Stuhl abgetreten haben mögen. Die lange Herrschaft der byzantinischen Kaiser über das südliche Italien hatte zur Folge, dass ein guter Theil dortiger Bevölkerung nicht nur das griechische Bekenntniss, sondern auch die griechische Sprache annahm.« ² Gregorovius opet tumačio je ono mjesto papinskoga pisma ovako: »Er (t. j. papa Grgur VII.) richtete verzweifelte Wünsche (t. j. protiv Normana, odnosno Roberta Guiscarda) selbst nach Dänemark, dessen König Sueno er aufforderte zur Unterstützung der Kirche herbeizukommen, wofür er ihm den Besitz einer Provinz in Süditalien versprach«, a u bilješci k toj tvrdnji pita: »Sicilien? Neapel? oder Sardinien?« ³ Danski historik Raeder gledao je u toj zemlji teritorij još u martu 1074. izopćenoga normanskoga hercega Roberta Guiskarda, ⁴ a

¹ Thoma edit. Rački str. 49.

² Gfrörer: Pabst Gregor VII. Vol. III. str. 113.

³ Gregorovius: Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter. Vol. IV. pg. 178.

⁴ Raeder: Danmark under Svend Estridsen og hans souner. Kjobenhavn 1871. str. 202.

tako i Francuz Delarc,¹ Nijemci Langen², Martens³ i Heinemann,⁴ dok je Dehio primijetio: »Man weiss nicht meint er (t. j. papa Grgur VII.) Neapel oder Sicilien oder Sardinien,«⁵ a Meyer von Knouau: »Es ist nicht ganz klar auf welchen Gegner in der Nähe Rom's Gregor VII. mit dem deutlichen Hinweis auf eine Eroberung in dieser Einladung abzielte, ob er den in der Seele des Dänenkönigs, in der Erinnerung an die stürmisch bewegte Jugend wohl nur schlummernden Hang zu abenteuerlichen Zügen, jetzt aber unter Erweckung von Hoffnungen für einen Sohn desselben, gegen dem unbotmässigen normanischen Vasallen, Herzog Robert, neu wach rufen wollte.«⁶

Kako vidimo, svi ovi strani pisci, kojima dašto nije poznata hrvatska historija, traže onu zemlju u Italiji, očito zato, jer papa za nju kaže, da se nalazi »non longe a nobis«. No ja držim, da se one riječi odnose na Hrvatsku, koja je također, kad pomislimo na udaljenost između Danske i Rima, za papu »non longe a nobis«. Ali težište ne leži u tim riječima, već u onom »quam viles et ignavi tenent haeretici«. Normanski herceg Robert Guiskard bio je doduše izopćen, dakle proklet od pape, još u martu 1074., a s njime i njegove pristalice (fautores), ali ne još i cijela zemlja i svi njezini žitelji. Pored toga nema primjera, da bi papa kojega izopćenog vladara (pa makar i cijela država njegova bila uza nj) nazivao još i iza podulje renitencije »lijenim i gadnim heretikom«, jer pod heretikom Rim je vazda razumijevao samo takove otpadnike, koji su se digli protiv dogma i nauka crkvena. Od svega toga ne može se kod Roberta Guiscarda i njegovih Normana ništa naći, pa se stoga nikako i ne mogu da njega tiču. Tome nasuprot vidjesmo, da je la-

¹ Delarc: Saint Grégoire VII. et la réforme de l' église au XIe siècle. Vol. III. Paris 1889. str. 107, 382.

² Langen: Geschichte der römischen Kirche von Gregor VII. bis Innozenz III. Bonn 1893. str. 46.

³ Martens: Gregor VII. Leipzig 1894. str. 76.

⁴ Heinemann: Geschichte der Normanen in Unteritalien und Sicilien. Leipzig 1894. str. 273.

⁵ Dehio: Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen bis zum Ausgang der Mission. vol. II. str. 16—17.

⁶ Meyer von Knouau: Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V. Vol. II. Leipzig 1894. str. 445—446.

tinski kler i n f o r m i r a o svetu stolicu tako, da su Sloveni potomci nekadanjih a r i j s k i h G o t a, a nauk i pismo, da im je dao heretički biskup Vulfila. To je kler latinski učinio upravo s toga, da pitanje slovenske liturgije prenese s polja discipline crkvene na polje d o g m a t i č k o. Otale i dolazi, da je papa i mogao pisati danskomu kralju Svenu II. Estridsenu za državu hrvatsko-dalmatinsku, da je t a d a imadu u vlasti (tenent) »viles et ignavi h e r e t i c i«, kroz što je podjedno i rečeno, da je kralj Slavić uzurpator. Koliko li je žestoka bila agitacija latinskoga klera protiv »heretičnoga« Metoda i »p o n j e m u« izumljenih pismena (glagolice), najbolje nam pokazuje, što se hrvatski kler upravo uslijed toga našao prinuđenim uteći se »pobožnoj varci«, te proglasiti s v. J e r o l i m a obretnikom glagolice, što je onda i sam dojavio papi Inocentu IV., jer on piše senjskom biskupu Filipu 29. marta 1248. ovako: »Porrecta nobis tua petitio continebat, quod in S c l a v o n i a est littera specialis, q u a m illius terre clericis e h a b e r e a b e a t o J e r o n i m o a s s e r e n t e s, e a m o b s e r v a n t i n d i v i n i s o f f i c i i s c e l e b r a n d i s«. ¹ Eto, upravo tako kao što je hrvatski kler u XIII. vijeku mogao svetu stolicu informirati, da je glagolsko pismo izumio odlični prevodilac rimske »vulgate« sv. Jerolim, baš tako je informirao latinski kler u XI. vijeku papu o h e r e t i č n o m (gotsko-arijskom) postanju iste ove glagolice. Reformatorski duh, koji je tada provejavao na papinskom dvoru težeći za j e d i n s t v o m crkve katoličke i za podvrženošću svjetskih vladara namjesniku božijemu na zemlji, bio je vrlo povoljan p o s p l e t k e i k l e v e t a n j e latinskoga klera. I tako se god. 1075. u Hrvatskoj zbililo ono, što se već prije jedanaest godina dogodilo u Engleskoj, kad je u nju u sporazumu s papom Aleksandrom II. provalio normanski knez Vilim Osvajač, te je poslije krvave bitke kod Hastingsa sebi podložio. U Engleskoj naime postojala je u to doba anglosaska narodna crkva s anglosaskim bogoslužjem. No kad tom crkvom zavladaše u doba kralja Eduarda III. Confessora (1042.—1058.) kao najviši dostojanstvenici tada već p o l a t i n j e n i razni normanski svećenici, nastadoše u zemlji nemiri i neredi. Po smrti Eduardovoj nije Engleskom zavladao njegov zakoniti baštinik Edgar (kao ni hereceg Stjepan u Hrvatskoj

¹ Smičiklas: Codex dipl. IV., 343. (iz pap. orig. registra).

1073.), nego vođa narodne opozicije Harald (kao u Hrvatskoj Slavić). Sada se uze latinski (normanski) kler dogovarati s normandijskim vojvodom Vilimom (u Hrvatskoj s grofom Amikom). O daljem tečaju stvari kaže sveuč. profesor Prutz u Königsbergu ovo: »Einen Bundesgenossen fand er (Vilim normandijski) dabei in dem hierarchischen Papsttum, das die nationalen Kirchen zu beseitigen, nach der römischen Schablone umzugestalten und ganz von sich abhängig zu machen strebte und die Theorie von der Überordnung des Papsttums über alles weltliche Fürstentum samt seinem Rechte, Staaten und Kronen zu vergeben, einmal thatsächlich zur Anerkennung zu bringen. So wurde Wilhelm von Papst Alexander II., als ob es einen Kampf gegen ungläubige gälte, feierlich zum Kriege gegen die Angelsachsen geweiht und zog unter einer aus Rom übersandten Falne und mit kostbaren Reliquien ausgerüstet gegen Harald zu Felde, den die Kirche als Usurpator bannte.«¹ U bici kod Hastingsa (14. oktobra 1066.) pogibe Harald, a Vilim se okruni kraljem položivši istu vazalsku prisegu papi kao deset godina poznije Dmitar Zvonimir. Ova analogija ne može da bude slučajna, jer su kod cijele stvari odlučne iste rimske ličnosti, isto vrijeme i slične prilike s narodnom crkvom i vladarom usurpatorom.

Treća isprava, koja se nalazi u zborniku privilegija samostana sv. Krševana, pokazuje nam, da je kralj Slavić zarobljen od južno-italskoga normanskoga grofa Amika iz grada Giovenazzo, te da se istodobno obdržavao u Spljetu pod predsjedanjem papinskoga poslanika nadbiskupa sipontskoga Gerarda (Sipontum nalazio se nedaleko Giovenazza) crkveni sabor. Neka izvjesna veza između zarobljenja kralja Slavića i ovoga sinoda, jedva da se dađe i može poreći.

a.

1065.—1074.

Primorski župan Rusin i brat njegov kralj Slavić daruju samostan sv. Petra u Selu (u Poljicama).

Brenem recordationem facio ego Rusinus, qui et morsticus, de terris, que sunt in Tristenico. Pars, que mihi contigit, uolo et

¹ Grote: Weltgeschichte. Vol. V. Berlin 1891., str. 407—410.

iubeo, ut sit in monasterio sancti Petri pro remedio anime. Nam si quis eam subtrahere (temptauerit), iratum habeat trinum et unum deum, et meam maledictionem. Oblata sunt autem hec coram Preda filio Stepaniti et Dragisse.

Denique post mortem prefati (Rusini) morstici uenit uxor eius et affirmauit prefatas terras coram presbitero Uilcana et filio Milese et Rusello filio Souine et Desimiro filio Dreuario nec non Deuiaano.

Postea uenit Slauiz rex et corroborauit prenomi-natas terras coram Petro bano et Sarubba iupano et Ded filio Climini et Uelcano setnico et Juano filio (Uilcane) brauario et Zurra filio Tripuni, presbiter Pauesa, Budimir tepciza et presbiter Uilcano. Ibidem Slauiz ante eosdem testes sicut partem fratris sui affirmauit, sic suam partem, que (!) ibi habebat, in eadem ecclesia, pro remedio anime sue nec non sui fratris, perpetualiter contulit.

b.

25. januara 1075. U Rimu.

Papa Grgur VII. piše danskomu kralju Svenu Estridsenu, da se od njega nada pomoći protiv neprijatelja crkve rimske, te da želi, da jednoga od njegovih sinova postavi na čelo nekoj velikoj i bogatoj zemlji uz more, koju sada imadu u vlasti »lijeni i gadni herelici«.

Gregorius episcopus servus servorum Dei, Sueino regi Danorum salutem et apostolicam benedictionem.

Cum adhuc in ordine diaconatus eramus, saepe dilectionis tuae litteras et legatos accepimus, in quibus magnificentiae tuae promptum erga nos animum fore intelleximus. Postquam vero, quod digni non sumus, ad locum altioris curae ministeriiue peruenimus, amorem tuum in subtracta visitatione tepuisse deprehendimus, qui scriptis tuis tam diu carere nescio cur meruimus. Nos equidem iam nunc non solummodo regum et principum, sed omnium christianorum tanto propensior sollicitudo coartat, quanto ex universali regimine, quod nobis commissum est, omnium ad nos causa vicinius ac magis pròprie spectat. Verum quia eminentiam tuae nobilitatis prae ceteris regnorum principibus, tam peritia litterarum, quam studio ecclesiasticae exornationis pollere

intelleximus, multo fiducialius ad te scripta nostra dirigimus, existimantes in te tanto facilius lucrifacere, quanto in eruditione et prudentia morum amplius dinosceris profecisse. Rogamus igitur et sincera te caritate monemus, ut commissa tibi regni gubernacula secundum Deum administrare studeas, et nomen regalis excellentiae congrua ac consonanti virtutum proprietate geras, quatenus eam, per cuius principatum subiectis imperas, in corde tuo semper regnare iustitiam ostendas. Nosti enim, quod gloria et vana huius mundi delectatio labilis est et deceptorum. Nosti, quod universa caro ad finem cotidie properat, quod nec volenti aut nolenti mortis necessitas parcat. Nosti, quod reges aequa conditione ut pauperes futuri sunt pulvis et cinis; et quod omnes ad districtum iudicium futuri examinis venturi sumus, quod nunc non solum nobis, qui sacerdotes sumus, sed et regibus ceterisque principibus tanto concussius timendum et expavendum est, quanto [accuratius] pro nobis et subditis nostris rationem posituri sumus. Age ergo, dilectissime, ut ita vivas ita regnes, ut tunc aeterni regis et iudicis faciem securus aspicias et pro bene gesta terrenae dignitatis gloria caelestis regni sublimem et incomparabilem coronam Deo donante recipias.

De cetero notum sit tibi, quod legatos ad te destinavimus, qui super his, quae pro honorificentia regni tui tum de metropolitana sede tum de quibusdam aliis rebus in tempore domini nostri Alexandri papae ab apostolica sede et postulasti et invicem promisisti, tibi responsuri ac tecum acturi essent. Sed, propter perturbationem Teutonicae terrae periculosum iter fore cognoscentes, ad nos reversi sunt. Quapropter, si qua de his tibi cordi sunt et si te ac regnum tuum, sicut per legatos tuos aliquotiens accepimus, apostolorum principi pia devotione committere et eius auctoritate fulciri volueris, fideles nuncios ad nos sine dilatione transmitters stude, quatenus, per eos tuam in omnibus edocti voluntatem, deliberato consilio, quid tibi respondendum quidque super his omnibus agendum sit, perspicere ac providere valeamus.

Praeterea, si sancta Romana mater ecclesia contra profanos et inimicos Dei tuo auxilio in militibus et materiali gladio opus habuerit, quae spes nobis de te habenda sit, itidem tua certa legatione cognoscere cupimus. Est etiam non longe a nobis provincia quaedam opulentissima iuxta mare, quam viles et ignavi

tenent haeretici, in qua unum de filiis tuis — si eum, sicut quidam episcopus terrae tuae in animo tibi fore nunciavit, apostolicae aulae militandum dares cum aliquanta multitudine eorum, qui sibi fidi milites essent — ducem ac principem et defensorem christianitatis fieri optamus. Data Romae 8 Kalendas februarii, indictione 13.

c.

U novembru 1075. U Spljetu.

Papinski poslanik Gerardo, potvrđuje samostanu sv. Krševana crkvicu sv. Ivana na otoku Telašćici »u doba, kad je grof Amiko zarobio hrvatskoga kralja Slavića«.

In anno millesimo septuagesimo quinto ab incarnatione domini nostri Jesu Christi, mense nouembris, ea tempestate, qua comes Amicus regem C(h)roacie cepit. Ego Girardus, sancte Romane ecclesie apocrisarius Sipontineque sedis gracia dei archipresul, missus a domino Gregorio papa partes in istas, statui sanctam synodum Spalatina in urbe sedens uniuerso cum cetu, firmans uera, exsecrans illicita, respuens falsa. Tum in hora (illa) Petrus, uenerabilis abbas sancti Chrisogoni, conquestus est de cella sancti Johannis [sita in insula], que uulgo Tilagus nominatur, quod suus episcopus, uidelicet Stephanus, sibi in illam abstulerat. Unde abbas nobis cartulam porrexit, in qua inuenimus, quod Grubina, qui olim supra dictam cellam sua sponte donauerat, post[ea], suggerente sibi inimico, studebat auferre. Hoc gestum est tempore Teuzonis legati domini Nicolai pape. Sed dictus apocrisarius, uidens hoc arte diabolica machinari audax, ut scriptura testatur: »Iustus confidit ut leo«, inuestiuit abbatem per baculum, quem gestabat manu, eodem priore concedente cum suo populo; et insuper [e]ternas maledictiones futuris usurpatoribus dedit. Ego autem uidens sibi (in)iuste fieri, et omne consilium mecum, rursus precipimus suo presuli inuestire abbate suo illo cenobio, per pedum, quod manu portabat. Contradicientibus autem nostra uerba hec et auferre uolentibus post noxia uerba illius missi prioris collaudamus et nostra insuper ponimus. Laurencius archipresul collaudat et roborat, Johannes Tragurinus episcopus collaudauit, Prestancius Castilianus (= Belgradensis) episcopus collaudauit et omnis synodus collaudat et roborat.

Venecija i dalmatinski gradovi.

(1076.)

Pojava normanskoga grofa Amika iz južnoitalskoga Giovenazza veoma se neugodno dojmila Venecije. Kako su u taj par još uvijek bile u Hrvatskoj nesredene prilike, jer Zvonimir je izabran za kralja tek na početku oktobra 1076., odasla republika neke svoje vješte ljude u Dalmaciju, koji nagovoriše gradove Spljet, Trogir, Zadar i hrvatski Belgrad, da su se zakleli, da više nikad ne će pozivati Normana ili drugih stranaca u Dalmaciju. O tom je onda 8. februara 1076. izdana u Veneciji isprava u nazočnosti zastupnika pomenutih gradova.

Isprava se ova nalazi u prepisu XII. vijeka u Veneciji u rukopisnoj zbirci *Codex Treuisanus* (Marciana cl. Lat. X. cod. 81.); odavle su je objelodanili *Lucius* (o. c. 84.), *Tafel-Thomas*: *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*. Vol. I. Beč 1856, str. 41.—43. i *Ljubić Listine* I, 2., a po njima *Rački* (*Documenta* 101.—102.) i *mi*.

8. februara 1076. (U Spljetu.)

Spljet, Trogir, Zadar i Belgrad obvezuju se duždu mletačkomu, da ne će više pozivati Normana u Dalmaciju.

In nomine domini dei eterni et saluatoris nostri Jesu Christi. Anno ab incarnatione eiusdem millesimo LXXV, mense februari¹ die VIII, indictione XV. (Tempore domini Siluii, ducis Ueneticæ atque) Dalmatie et Chroatie. Promittentes promittimus nos: prior Spalatine ciuitatis, uidelicet Stephanus Ualiza nomine atque Gaudinus tribunus, Dominicus Marra, Johannes Peripano, Petrus filius Dominici, Desa filius Cocini, aliusque Desa, Michael,

¹ Datiranje more veneto.

Stephanus, Nichiforus, Dominicus Drasi, Forminus Salatus cum uniuersis nostris conciuiibus, maioribus et minoribus; nec non et prior Tragurine ciuitatis Uitalis nomine et Petrus Bela, Georgius Bogoboici, Johannes Chudi, Sabaudicius archidiaconus, Desa, Andreas, Dominicus, cum cunctis nostris conciuiibus maioribus et minoribus nostre ciuitatis; atque Candidus prior Jadrensis ciuitatis et Madius Sega iudex, Nichiforus Selius, Zella Madius, Gallus, Dabro Strincia, Johannes spatarius candidatus, Lampridius, Madinus Martini, Ualentinus Speri, Andreas camerarii ac uniuersi nostri conciues, maiores et minores; atque prior de Belgrado Justus Ueneticus, Gregorius frater episcopi, Drago de C(h)rastina, Michael de Utica, Prestancius, Petrigna Anastasii, Michael de Diachuiro, atque omnes conciues nostre ciuitatis, uobis domino Dominico Siluió, duci Uenetiæ et Dalmatiæ ac imperiali protophedro et seniori nostro, ut ab hac die in antea (num)quam nullus nostrorum ciuium audeat adducere Nortmanos aut extraneos in Dalmatiam, aut per se ipsum uel quouis ingenio. Si quis autem huius foederis preuaricator inuentus fuerit et se legitime excusare non poterit: amittat uitam suam et quicquid possidet in hoc seculo, medietatem in camera ducis et medietatem ciuibus, qua in ciuitate preuaricator inuentus fuerit, (iudicetur) per iudicem erga Romanam legem, que in presenti pagina scripta esse uideatur in IV capitulo eiusdem legis: »Quia si quis inimicos infra prouinciam inuitauerit aut introduxerit, anime sue incurrat periculum et res eius inferantur in erarium«.¹) Signum (†) manus prioris Spalatine ciuitatis Stephani Ualize, qui hoc rogauit fieri; et successiue omnium, qui supra nominati. Ego Laurentius sancte Salonitane ecclesie archiepiscopus ratifico et confirmo. Ego Forminus, Nonensis episcopus ratifico et confirmo. Ego Johannes, abbas S. Bartholomei ratifico et confirmo. Ego Prestantius episcopus Belgradensis ratifico et confirmo.

Petrus Hencius, sancti Marci diaconus et ducis Uenetiæ Dominici Siluii capellanus, rogatus a dictis hominibus scripsi et compleui feliciter.

¹ Ovaj se navod nalazi u langobardskom zakoniku, i to u gl. IV. zakona (leges, edictum) kralja Rotharia (636—652). Gl. Rački: Nutarnje stanje str. 195—196.

Vazalska prisega hercega Dmitra Zvonimira papi Grguru VII.

(Na početku oktobra 1076.)

Camerarius papâ Klementa III. (1187.—1191.) i Celestina III. (1191.—1198.) i kanonik crkve Santa Maria Maggiore, Cencius, uredio je 1192. popise papinskih *censusa*, dakle prihoda (davaka) rimske kurije, po raznim stranama kršćanskoga svijeta. Rukopis njegov čuva se i danas u vatikanskoj biblioteci (Vaticanus 8466.), a u njemu nalazi se i prijepis isprave, što ju je izdao Dmitar Zvonimir kao herceg (dux) uoči svoga krunisanja, a kojom se obvezuje na feudalnu vjernost papi Grguru VII. Censius imao je tada još u rukama original, jer piše ovako: »De censibus sive tributo CC bisantiorum, quos debet rex Chroatie atque Dalmatie, et fidelitate ecclesie Romane prestita ab eodem.« Onda nastavlja: »Ex sinodo habita in Dalmatia a legatis VII. pape Gregorii, scilicet a Gebizone tunc monasterii sanctorum Bonifatii et Alexii abbate,¹ nunc vero Cesenate episcopo² nec non et a Falcuino Foro Simpronii³ episcopo, que sinodus habetur in archivo sacri palatii Lateranensis, in qua de regno Dalmatie ita inter cetera legitur.« Potom slijedi isprava, koju niže donosimo. Iz

¹ Samostan sv. Bonifacija i Aleksija nalazio se u Rimu. (Gl. o njemu Marucchi: *Éléments d'archéologie chrétienne*. III. *Basiliques et églises de Rome*. (Rim 1909.), str. 196—200.

² Gebizo postao je biskupom u Cesani 1083. (Fabre-Duchesne o. c. pg. 361 nota 97.). Iz ovih se riječi vidi, da je to bio pripis na originalu saborskih spisa, koji su Censiu predležali.

³ To se mjesto danas zove Fossombrone; nalazi se sjeverozapadno od Ankone na podnožju Apenina.

ovih se riječi još vidi, da su se t a d a (1192.) čuvali u lateranskom arhivu potpuni spisi crkvenoga sabora održana po svoj prilici u bazilici sv. Petra u Solinu,¹ gdje je i izabran i okrunjen hrvatsko-dalmatinskim kraljem herceg Dmitar Zvonimir između 1. i 9. oktobra.²

Prvi je objelodanio ovu važnu ispravu kardinal Baronius u djelu *Annales ecclesiastici* (Köln 1624.), no s nekim sitnijim pogrješkama; odatle preuzeo ju je Lucius (1666.), a iz njega Kukuljević (o. c. 152.) i Rački (o. c. 103. do 105.). Međutim Lucije kaže, da se u njegovo doba nalazio u spljetskom kaptolskom arhivu original Zvonimirove isprave, kojom daruje apostolskoj stolici samostan sv. Grgura u Vrani, a taj da je identičan s onim riječima, koje se nalaze u Cenciusovu prijepisu (odnosno u Baroniju) počevši od riječi: »*Dono in super, concedo atque confirmo apostolicae sedis Gregorii monasterium*« etc. Razlika pak je ipak u tom, što »in Baronia (sc. donatione) deest tantum inscriptio, quae est talis, sine millesimo: *Ego Demetrius qui et Suinimir nuncupor, dei providentia Croatiae Dalmatiaeque dux dono, concedo et confirmo etc. ut in Baronia*«. Iz toga je Lucius zaključivao: »*Ex qua inscriptione ducem Zuinimirum donationem monasterii ante regni investituram fecisse censendum est, quamvis Cencius summattim ex actis synodi colligendo, donationem inter investituram et iuramentum regni inseruerit*«. Međutim i Cencijeva isprava počinje ovako: »*Ego Demetrius qui et Suinimir nuncupor, dei gracia Croatiae Dalmatiaeque dux*«.

Cencijev rukopis objelodanili su iz originala dodavši mu još i veoma vrijedan uvod i bilješke Fabre i Duchesne u djelu: *Le liber censuum de l'église romaine. Tome premier* (Paris 1910.). Naša se isprava nalazi na str. 356.—357., pa sam je otuda i preuzeo.

¹ Danas te crkve više nema. Bulić drži, da je stajala ondje, gdje je danas Gradina u Solinu i gdje je iskopano više stupova.

² Isprava datira »mense octobri«. Već 9. oktobra 1076. izdaje Dmitar Zvonimir kao »Chroatorum atque Dalmatinorum rex« ispravu (Rački o. c. 106—107).

³ Lucius de regno str. 86.

Između 1. i 9. oktobra. U Solinu.

Herceg hrvatsko-dalmatinski Dmitar Zvonimir obvezuje se uoči svoga krunisanja kraljem na vjernost papi rimskom, te mu daruje samostan sv. Grgura u Frani.

In nomine sancte et indiuidue Trinitatis, anno dominice incarnationis MLXXVI, indictione XIII, mense octobri. Ego Demetrius, qui et Suinimir nuncupor, Dei gratia Chroatie Dalmatieque dux, a te domne Gebizo, ex apostolice sedis legatione domni nostri pape Gregorii potestatem obtinens, in Salonitana basilica sancti Petri sinodali et concordii totius cleri et populi electione de Chroatorum Dalmatinorumque regni regimine per uexillum, ense, sceptrum et coronam inuestitus atque constitutus rex, tibi deuoueo, spondeo et polliceor me incommutabiliter completurum omnia, que mihi tua reuerenda iniungit sanctitas, uidelicet ut in omnibus et per omnia apostolice sedi fidem obseruem et quicquid hoc in regno tam apostolica sedes quam sui legati sanxerunt aut sanxerint, irreuincibiliter custodiam; iustitiam excolam, ecclesias defendam; primitie, decime, omniumque ad ecclesias pertinentium procurator existam; uite episcoporum, presbyterorum, diaconorum, subdiaconorumque, ut caste et regulariter uiuant, prouideam; pauperes, uiduas atque pupillos protegam; parentelle illicitam copulam destruens, legitimam dotem anulo sacerdotisque benedictione constituam et constitutam corrumpi non permittam; hominum uenditionem contradicam; atque in omnibus, que ad rectitudinis statum congruunt, Deo auctore, me equum exhibeam. Ducentorum quoque bizantium tributum meorum omnium consultu primatum sancto Petro per singulos annos in Resurrectione Domini de mihi concesso regno persoluendos statuo; et ut post me regnaturi hoc idem seruent censeo, corroboro atque sanxio. Dono insuper, concedo atque confirmo apostolice sedi sancti Gregorii monasterium, cui Urana est uocabulum, cum omni suo thesauro, scilicet cum capsula argentea, reliquias sacri corporis eiusdem beati Gregorii continente, cum duabus crucibus, cum calice et patena, cum duabus coronis aureis gemmis ornatis, cum euangeliorum textu de argento cumque omnibus suis mobilibus et immobilibus bonis, ut sancti Petri legatis semper sit ad hospitium ex omnino in pote-

state eorum; hoc tamen interposito tenore, ut nulli alii potestati detur, sed omni tempore sancti Petri sit proprium et a me meisque successoribus defensum atque ab omni homine liberum et securum. Cuiuscumque autem audacia temerario ausu prefatum monasterium ex assignato thesauro priuauerit, terribilem illam iudicis uocem, quam diabolus cum suis angelis auditurus est, audiat. Preterea, cum Deo seruire regnare sit, uice beati Petri et domni nostri pape Gregorii atque post se sessurorum in apostolica sede me tuis manibus committo et committendo hanc fidelitatem sacramento stabilio: Ego, inquam, Demetrius qui et Suinimir, dei gratia et apostolice sedis dono rex, ab hac hora in antea sancto Petro et domino meo pape Gregorio suisque successoribus canonicè intransibus ero fidelis, et ut ipse siue post eum futuri pontifices siue legati eorum uitam aut membra perdant aut capiantur, neque in consilio neque in facto ero, et consilium, quod mihi crediderint ad illorum dampnum scienter nulli intimabo. Regnum autem quod mihi per manum tuam, domne Gebizo traditur fideliter retinebo et illud suumque ius apostolice sedi aliquo ingenio aliquando non subtraham. Dominum meum papam Gregorium et suos successores atque legatos, si in meam potestatem uenerint, honorifice suscipiam et honeste tractabo et remittam; et undecumque me inuitauerint, prout potero, eis [iuste] simpliciterque seruiam.

Herceg Stjepan odriče se prijestolja¹.

(1078.).

Jedan kilometar na zapadu Spljeta pruža se u more mali rat, na kojemu se danas nalazi gradsko groblje (još od 1827. godine). Na tom mjestu stajao je nekoć benediktovski samostan sv. Stjepana »pod borom« (de pinis), prozvan tako ne samo za razliku od solinskoga sv. Stjepana, gdje je bila grobnica hrvatske kraljevske dinastije, već naročito za to, što se u doba svoga postanja nalazio u šumi borova. Još i danas se to mjesto zove *S u s t j e p a n*, a sačuvalo se i nekoliko ostataka nekadanje samostanske crkve i zgrade.

Nemamo podataka po kojima bismo mogli odrediti, kad je osnovan ovaj benediktovski samostan i čija je on zadužbina. Prema tome, što se nalazio na zemljištu općine spljetske i što je ona uživala neka prava kod izbora njegova opata, smijemo zaključiti, da je on ako ne njezinom inicijativom, a ono svakako od nekih imućnih Spljećana utemeljen. Prvi put se spominje na početku XI. vijeka, a to nas opet navodi na misao, da je osnovan bar negdje u drugoj polu X. vijeka. Postojao je sve do g. 1700., kad je prešao u vlasništvo biskupskoga sjemeništa; čini se, da je u to doba samostan već bio napušten, te da je postojala još samo crkva sv. Stjepana. Danas je vlasništvo grada Spljeta.

Kao što i drugi, tako je i ovaj samostan imao svoj zbornik privilegija. Ali on nam se nije sačuvalo u starijoj redakciji, nego u talijanskom prijevodu izrađenom poslije god. 1503. Rukopis se danas čuva u biblioteci sv. Marka u Veneciji (Ital. V., 51), a prvi se njime poslužio Farlati, koji je isprave njegove

¹ Povijest ovoga samostana obradio je Kaer: Dvije opatije sv. Petra Gumajskoga i sv. Stjepana de Pinis. Spljet 1890.

preveo na latinski. Iz toga, što se Lucije nije više mogao da posluži arhivom ovoga samostana, kao da je dopušteno zaključivati, da je on već tada (dakle oko sredine XVII. vijeka) bio napušten. Prema tome dakle služi nam danas talijanski tekst kao original.

U samostanskom zborniku, koji nosi natpis »*Scritture del monasterio di S. Stefano di Spalato*«, ima iz vremena narodnih vladara ukupno jedanaest isprava, ponajviše ili nikako ili rđavo datiranih, a pored toga još su neke i sumnjive. Odnose se na doba između 1002. i 1089.; no ona prva isprava po svojoj prilici izdana tek 1020. Među njima nalazi se i ova, koja pada u godinu 1078., a vrlo je važna, jer iz nje saznajemo, da se herceg Stjepan odrekao hrvatske krune zbog bolesti, da je narod zvao Zvonimirovu ženu Jelenu Lijepa, te da su imali sina Radovana. Donosim je prema redakciji Račkoga (Doc. 119—10).

God. 1078.

Herceg Stjepan odrekavši se zbog bolesti prijestolja hrvatskoga i pošavši potom u samostan sv. Stjepana, daruje mu dva polja: Naslap i Brestov potok.

Nel nome di Christo. Io Stefano, già nobile duca di Croati, oppresso da graue infermità ho fatto chiamare i venerabili sacerdoti del regno di Croatia per ritrovar rimedio de miei peccati, per buon consiglio de quali mi ho fatto portare al monasterio di san Stefano protomartire; et ivi feci deposito di tutta la mia dignità, et ivi lessi la mia sepoltura raccomandandomi all' orationi dell' abate del medemo monasterio. Et ho offerto al medemo monasterio due campi del mio patrimonio: uno al ponte ad Naslap et ai beni del mio nepote et fino

In nomine Christi. Ego Stephanus, olim illustris dux Chroatorum, oppressus graui infirmitate aduocare feci uenerabiles sacerdotes regni Chroacie, ut remedium peccatis meis inuenirent, quorum bono consilio me transferendum curavi ad monasterium sancti Stephani protomartiris; atque ibi deposui omnem dignitatem meam et ibi elegi sepulchrum meum recomendando me oracioni eiusdem monasterii abbatis. Et obtuli eidem monasterio duos campos mei patrimonii: cum ad pontem penes Naslap et ad mei nepotis bona et usque ad

al fiume, l'altro campo a dritto per Brestovi-potoch (fino) al fiume et ai medemi beni di mio nepote. Furono fatte queste cose alla presenza di Suinimiro rè, mio Signore, di Lepa regina, di Radovano figliuolo del rè, die Pietro prete e cardinale, legato della romana chiesa, di Lorenzo arcivescovo, die Gregorio vescovo, di Giovanni abbate di san Bartolomeo, di Ursone abbate di san Mosè, die Andrea capellano, di Nicolò capellano del rè.

Et io Theodoro, cancelliere del Signor rè, ho scritto questa carta, et fui testimonio.

flumen; alium campum directe per Brestovi-potoch usque ad flumen et ad eadem nepotis mei bona. Acta sunt hec in presencia Suinimiri regis, domini mei, Lepe regine, Radouani filii regis, Petri presbiteri et cardinalis, legati romane ecclesie, Laurencii archiepiscopi, Gregorii episcopi, Johannis abbatis sancti Bartholomei, Ursonis abbatis sancti Moysis, Andree capelani, Nicolai capelani regis.

Et ego Theodorus, cancellarius domini regis, cartam hanc scripsi et testis adfui.

Papa Grgur VII. i knez Vecelin¹.

(1079.).

U registru pape Grgura VII. nalazi se ova isprava, iz koje vidimo, da se neki vitez Vecelin podigao 1079. protiv kralja Dmitra Zvonimira. Tko je bio taj Vecelin, da li domaći hrvatski plemić ili koji strani, možda koruski, odnosno istarski privrženik njemačkoga Henrika IV., toga nažalost ne znamo, niti inamokakova uporišta, da to pitanje riješimo. Rački ga smatra, a mišlim s dosta razloga, istarskim vojvodom, a Šufflay »podložnikom« Zvonimirovim, koga pomaže u otporu Byzant. Ispravu, za čudo jedinu što je sadržaje registar Grgura VII., za Zvonimira, objelodanio je Jaffé (Bibl. rerum Germ. II., 384), a po njemu Rački (Doc. 124), otud sam je i ja preuzeo.

4. oktobra 1079. U Rimu.

Papa Grgur VII. nalaže vitezcu Vecelinu, da ne diže oružja protiv kralja Zvonimira.

Gregorius episcopus servus servorum dei Wezelino nobili militi salutem et apostolicam benedictionem. Scias, nos de prudentia tua multum mirari, ut, qui te esse dudum beato Petro et nobis fidelem promiseris, contra eum, quem in Dalmatia regem auctoritas apostolica constituit, tu modo coneris insurgere. Qua-

¹ Uporedi Rački: Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vijeku. Zagreb 1875., str. 216—219. (Rad jugosl. akad. 147—150). Šufflay: Hrvatska i zadnja pregnuća istočne imperije pod žezlom triju Kommena (1075—1180). Zagreb 1901, str. 13—14. Gl. i Steklasa: Kralj Dimitar Zvonimir prema Karantancem za investiturne borbe. (Program kr. realke u Rakovcu škol. god. 1883./4.) str. 10—12.

propter nobilitatem tuam monemus et ex parte beati Petri praecipimus: ut adversum iam dictum regem deinceps arma capere non praesumas, sciens, quicquid in illum ausus fueris, procul dubio te in apostolicam sedem facturum. Si vero adversus ipsum aliquid te forte dicis habere, a nobis iudicium debes expetere, et expectare iustitiam potius, quam contra eum ad iniuriam sedis apostolicae manus tuas armare. Quodsi te temeritatis tuae non poenituerit, sed contra mandatum nostrum contumaciter ire temptaveris, scias indubitanter: quia gladium beati Petri in audaciam tuam evaginabimus et eodem pertinaciam tuam et omnium, qui tibi in ea re faverint, nisi resipiscas, multabimus. Sin vero oboediens, sicut christianum decet, prudenter extiteris: gratiam beati Petri et apostolicae sedis benedictionem, sicut obtemperans filius, consequeris. Data Romae 4 Nonas octobris, indictione III.

Darivanje crkvi i samostanu sv. Petra u Selu¹.

(1080.).

U Poljicama uz more, a tik mjesta Krilo, nalazio je u drugoj polu XI. vijeka benediktinski samostan s crkvom sv. Petra, čije je temelje nedavno otkopao Mr. Franje Bulić. Ne može se točno odrediti kad je utemeljen, odnosno sagrađen, samo znamo, da je već oko 1060. postojao i da je bio zadužbina Petra Črna, sina nekoga Gumaja iz Poljica i žene mu Ane, pa otale su ga rado zvali *monasterium S. Petri de Gumai*. Ali već potkraj XII. vijeka nestaje mu traga, a u XIV. vijeku crkva je sv. Petra vlasništvo spljetskoga nadbiskupa.

Ovaj je samostan imao svoj »*Registrum*«, napisan na pergameni još potkraj XII. vijeka, a pismom langobardskim (beneventanskim), koji se danas čuva u arhivu spljetskoga kaptola. Objelodanio ga je Carrara: *Archivio capitolare di Spalato* (Spljet 1854.), no s mnogo krupnih pogrješaka. Iz Carrare preuzeo ga je Rački u »*Documenta*«, ne došavši u priliku, da se posluži originalom. Iz originala ovoga registra iznijet ćemo sada dio darovnice Petra Črne i njegove žene Ane, što su je izdali pred smrt svoju 1080., jer je to osobito dragocjen izvor za kulturne prilike u državi Hrvatskoj potkraj XI. vijeka.

1080.

Petar Črne i njegova žena Ana daruju samostan i crkvu sv. Petra u Selu.

In Christi nomine et eiusdem incarnationis anno millesimo octogesimo, indictione uero VIII., temporibus quoque domni

¹ Gl. o tom Kaer: Dvije opatije. Spljet 1890.

Laurentii uenerabilis Spalatine sedis archiepiscopi, regi(s) Chroatorum Suinimiri, nec non Ualitze prioris. Petrus ego Zerni, qui et Gumay filius, vna cum domina Anna mea coniuge, filia scilicet Maii Fave, diuina docente elementia ac plurimorum dei seruorum fulti consilio salubre, causa nostrorum defunctorum immo delictorum redemptionis inniuimus consilium, quatinus de nostro proprio conquestu more fidelium omnipotenti deo pro posse nostro aliquam portionem offerre possemus; quodque deo iuuante expleri diffiniuimus. Igitur in loco, qui dicitur Selle, circa ecclesiam sancti Stephani, que ditioni domni nostri, uidelicet beatissimi Domnii, subiacet, cepimus ad honorem principis apostolorum omnium Petri apostoli ecclesiam construere, quamque deo permittente studio artificum complenimus; denique iam peracta, conuocato presule iam memorato ceterisque ministris ordinis diuini, v Idus mensis octubris eandem consecrari rogauimus, ad cuius solemnitatem plurimi Spalatinorum Chroatorumque uiuorum gratia remissionis seu absolutionis uenerunt. Deinde auctoritate duce diuina prephatus archiepiscopus cum ceteris sibi astantibus ministris pro dotis eiusdem ecclesie nos exigere cepit; nos uero pro uiribus et nostro posse quecumque tamen necessaria, eisdem dei seruis dictantibus, erant, optulimus ibi.

In primis quidem competentia officii missarum: librum missalem, I, calicem argenteum cum sua patena et omni apparatu misse, librum passionum sanctorum I, antiphonarium, nocturnale I, psalterium I.

Terras autem dedimus omnes, que in circuitu eius habentur ecclesie: a confinio territorii prelibate ecclesie sancti Domnii usque ad locum, qui dicitur Saline, quicquid infra est, mons siue uallis, a maris ripa usque ad uineam Tilsto-cosse. Omnia enim ista nostro proprio adquisiuimus pretio: ideo in domo dei dedimus.

Nam in primis terram, in qua sita uidetur ecclesia, comparauimus a Pribistrio (!) pro duobus solidis et uno modio frumenti, alio autem de sale, quod dedimus pro fine sibi; et hoc factum est coram Stephano filio iupani Pribinne et presbitero Pradano et presbitero Dragsano, atque Girgi de Tugari. †

Ibidem iuxta eandem terram emimus terras a Zulo pro IIII modiis frumenti et I argenteum pro fine; coram Johanne Mesagalina et Stephano Curano (et) Boledrugo de Tugari. †

Insuper eminus Semianum a suis inimicis pro XL romanatis; ipse autem non habens unde se redimeret, dedit mihi territorium, quod sui patris erat, ut ego diuiderem cum filio suo omne per medietatem; et in parte mea dedit totum territorium super ecclesiam et sibi retenuit territorium in Malcin; et quod remaneret, diuideremus; et sic a me liber abscessit. Et hec conuentio ac diffinitio facta fuit ante ecclesiam in Nacle coram his nobilibus, scilicet: presbitero Lasca et alio presbitero Lasca, presbitero Prodano, presbitero Picna et Girgi de Tugari et Draganego et Habraham et fratre suo Andrea, et omnibus eiusdem loci uillanis; ac coram aliis, quos a Spalato mecum duxi: Johanne filio Gastano, Petro filio Salati et Bilza filio Girdeo.

Post hec uero Miroslauus cum filiis Michahelis a Cedelo quidem et Chualo aduersus nostram diffinitionem hanc maligno spiritu concitatus surrexit et non modicam partem de prephato territorio a me subtrahere cepit: a territorio Pribistrii usque sursum ad petram. Vnde nos, conuocatis iterum multis Spalatinarum nobilibus, inter quos etiam Jacobum Marianorum ducem cum suis militibus ibidem interesse rogauimus, ante quorum presentiam cum prefato decertauimus Miroslauo; ubi et conuentionem, hi(i)sdem monentibus nobilibus, cum eis denno fecimus. Quapropter afirmauit nobis prefatas terras, quas subtrahere uolebat; et insuper nobis augmentauit monticellum, quod prope petra(m) situm est, et ualle(m) similiter incipiente(m) de Saline usque Satilie et de Satilie usque ad mare; et dedimus sibi pro conuentione octoginta modia ordei et unum solidum pro fine. Et ipse Miroslauo anteposuit se dicens: Quicumque amodo uoluerit te de hoc requirere, ego me omnibus pro te opponam«. Actum est (hoc) ante notitiam horum testium: ducis uidelicet iam dicti, et sui risari (!) Saude ac ceteris militibus eius, et Dragisani filii Semiani, Girgi de Tugari, Habraham et fratre eius Jadreio, Dabronito setnico, et Semidrigo et fratre eius Vileizo et alter frater Basili et Draganego duornico et fratre illius Boledrugo, Formini Spalatini, qui et Busica, presbiteri Petri Piseniza, Formini Platinisse, diaconi Duymi Boce, Grubiti Zane, Prodani, et diaconi Dabri, et aliorum multorum. †

Nam post multorum annorum curricula decidi in infirmitate[m], ut nulla spes euadendi esset; ideo uotum uoui in ipsa

infirmirate, ut si ego conualescerem de infirmitate, in prefata ecclesia Petri apostoli ibi me totonderem et habitum beatissimi Benedicti reciperem. Igitur, dispensante diuina clemencia, surrexi de lectulo; et consilio et adiutorio Laurentii archiepiscopi ceterorum clericorum in supra nominata ecclesia domnum Gregorium, nostrum nepotem, abbatem ordinauimus; et hoc quod uoui, auxilio dei adimpleui. Set cum cepimus edificare domos, quas (!) necessaria (!) erant fratribus, aminiculo dei consumauimus; quapropter consilio memorati abbatis aliorumque fratrum uoluimus in nominato monticellum (!) quod comparauimus a Miroslauo et a filiis Michahelis, uicem construere nostris famulis: ceperunt Uilkiki nec non Prodanus duornico cum omnibus Tugaranis, causa inuidie zeloque diaboli inflammati, resistere dicentes: »Non licet tibi construere uicem in monticellum, quia nostrum est«. Et ego illis: »Uallem et montem, incipiente ex Saline usque Satilie, omnia mea sunt, quia emi a Miroslauo coram idoneis testimoniis«. Attigit eo tempore uenire in nostris partibus Slauizo rex et Petrus banus nec non Sarubba causa discordie, que erat inter Slauizo et Lubomiro. Vnde uocauerunt nos ante hos nominatos uiros omnes Tugarani; residentibus in ecclesia beati Petri, que sita est in Olmisi, scilicet coram Slauizo, nec non Petro et Sarubba, ceperunt altercare nobiscum, et ita nobis iudicauerunt, ut ego uocarem tres meliores ex prefatis testimoniis uidelicet presbiterum Petrum Piseniza et Forminum Platimisse nec non diaconum Duymum Boce. Igitur habii Spalatum mecumque adduxi eos; et ad nominatas petras ascenderunt, et ita, ut supra scriptum est, quia monticellum et uallem et incipiente a Saline usque ad uineam Tilsto-cosse totum nostrum esse testificauerunt coram Dabro diacono filio Diti, presbitero Dominico Macica, presbitero Runtino, Duymo filio Jezamoza, Oliuerio, Rugata, Ulcina, Damanego, Dabro Petruti, Kerna de Tugari, Drugana Tilstocosse. †

Et alias terras ultra torrentem comparauimus a Iuanizo pro I solido et pario de sola pro fine, coram Nycola et fratre suo Girgi. †

Et comparauimus terram aliam a Dobrouito et filio suo Dedomiro, que est supra terras sancti Stephani sub rupe, que uulgo dicitur Lao, pro VI galetas uini et media pro fine, coram presbitero Urso et diacono Dabro, Johanne Mesagalina et Petro Carbone. †

Adhuc comparauimus promunctorium (!), qui dicitur Pissi Rit, a filiis Stephanizi, Petratia et Sdedrugo, pro II solidis et duobus pariis de solis pro fine, coram Mesagalina et Petro Carbone. †

Ibidem prope uinea Nicolay comparauimus uineam a Girgi fratre Nicole pro II solidis et I modium frumenti pro fine, coram Gregorio Cimpli et Johanne Cotini. †

Ibidem comparauimus uineam a presbitero sancto Maximo pro I solido et I argenteum pro fine, coram Micha Masitulo et Andrea de Tugari. †

Comparauit terram de Zulo infra nostras terras pro I solido et II stara de sale pro fine; presbiter Madius Barbazani testis. †

Emimus terras de Iuanizo iuxta terra supra nominati Zuli pro IIII modia de grano et medio pro fine, ante presentiam horum testimoniorum: Paulo Acina, Fusco Pece filio Minga. †

Adhuc quoque comparauimus de Zulo terra prope meas terras pro III stara de grano; et alias de ipso Zulo emi terra[s] subtus terras sancti Maximi pro VII galetas uini et I prandium pro fine; presbiter Girgi, Pradano fratre de Marco, testes. †

Et comparauit terras de Zuli supra terras sancti Domnii secus meas terras pro IIII caseis et IIII panibus pro fine; filio Calendulo Zanni, testes. †

Emimus terram, que pertinet ad Cozzinzani iuxta territorium nostrum, de Bozza et de fratre eius et de totis parentibus eius pro I pinguissimam porcā et CCC cepas pro fine, ante hos testes: Boledrug, Pradano filio Semidrugo, Boiano filio setnico Beza et fratre eius Uilcanus. †

Ego Petrus comparauit terram in die sancti Benedicti de Drugana et de fratre eius Bolano, terra que fuit de sancto Maximo infra territorium sancti Petri; nam prefatus Drugana et Bolano mutauerunt suam terram a sancto Maximo, que habuerunt sursum, et mihi ista deorsum uendiderunt pro IIII solidi et I modio de sale pro fine; presbiter Johannes Raguseus testis, Anastasius presbiter testis, et alius Johannes testis, Johanne filio Paulelle (teste). Ista sunt testimonia Raguseorum: Sabatius subdiaconus filius Cepuci, Uelconiza filio Dabraza, testes, Andreas presbiter et Dretillo celarius, testes. †

Et alia[m] terra[m] comparauit de Bolano filio Dabrouito supra terras sancto Maximo pro II solidis et I modio de grano pro fine, duornico Dragonego et Johannes Calendulo filio, testes. †

Et emi tres pezze de terra supra nominata terra (!) de fratre eius Dragano pro I modio frumenti et II stara de sale pro fine; Draganego duornico testis. (†)

Ibidem comparauit terra[m], ubi dicitur Grebeni,⁴ de filiis Semidrugi, Pradano et Drugana, pro XX uellera ouium et II (solidis) pro fine; Ursane filio Juncte testis. Et omnes terras, que habuerunt supra Grebeni, totam comparauit a prenomiatis fratribus pro I solido et II uellera et III cubiti de lenzo pro fine; Ursana Junte testis, Draganego testis.

Et emi a Uilkizo, auunculo Pradani, terras incipiente a terras Dragane usque ad terras Zurili et usque ad terras Uitaze, que sursum sunt, pro v modio frumenti et medio et I caseum pro fine, coram Dra[ga]nego duornico et Calendulo. Ibidem emi terram de Uitaza supra ipsas terras pro III modio frumenti et medio et I caseum pro fine, magistro filio Calendulo et Bole-drugo et Zuli testes. †

Et emi terra de Zurillo et de filio eius Dabriky pro I solido et II galetas uini pro fine, coram Girdana Tilstacossa et Draganego duornico. † Et alia terra comparauit ab ipso Zurillo in loco, ubi dicitur Arca supra terras sancti Stephani, pro VII galetas uini et mesá pro fine, filio Calendulo et Bolledrugo nec non Jadrei, qui fuit a Casaro, testes. †

Comparauit uineas de Draganego, uites et terra pro XI solidis et I modio sale pro fine, coram Girgi, Habraham et setnico Dabrauito. † Et de ipso Draganego comparauit alia terra a Bresteni pro I solido et I ouis pro fine; coram Semiano et Girgi. †

Comparauit terra a Mucla Longa iuxta meas terras de Iuanizo pro medio solido et I capra pro fine; coram filio Dragisani et Draganego et filio Calendulo. †

Et emi terra a Grubizo aurifico, incipiente de Stilbiza usque deorsum ad terras prioris Tragurii, coram nostro abbate et presbitero Paulino et filio Calendulo et Zurillo, pro III capras et I modio frumenti pro fine. † Et emi terra de consobrino suo Zurra, aurifico, ibidem iuxta eam pro I modio ordei et I caseum pro fine, coram Draganego et Zuli. †

Et emi uinea de Dabressa sursum iuxta Boledrugo pro IIII solidis et I modio salis pro fine coram Girgi. † Comparauī de fratre suo Martino uineam, que est a Surbo, pro I solido et I modio salis pro fine, coram Girgi. †

Et emi terram a Prasizo, que fuit auio meo Michaza, quam uendidit uxor eius, et ego redemi eam ab illorum nepotibus, qui eam comparauerant, uidelicet a Trascana Metazza et de consobrino eius Uilcai et Michazza filio Jadrei, pro X solidis et II argentei atque II galetas uini pro fine, coram Osrizzo podsuppo et Togedrago (!) eluzaro et Ui[l]cana brauaro, Petrana Scurpune, Balla, Duymo, Dragauito. †

Adhuc quoque compa[ra]ui terram supra Salona, ubi dicitur a Suatizo, de nepote de Uale pro V solidis et medio pro fine, coram Sinize et Rarara (!). Deinde comparauī locum in Salona a Gribiza nepo[te] de Baza pro II solidis et I modio de sale pro fine, ante presentiam Jacobi morstici et sue uxoris. Et in ipso lo[co] statui molendinum et in ipsa domo prefata emi locum de filio Criuizo Nesnu et de nepote eius pro II solidis et meso et I galetas uini pro fine, coram eidem Jacobo morstico, Ueliaco cum filio suo Gregorio podzuppo, Vcha Cotino. Deinde post multos annos insurrexerunt contra me nepus suus et filius Uileane brauari Johannes, uolentes per iniustitiam tollere prefatum molendinum. Unde preiudicauit eos Uileana brauaro, ita dicente: »Fili, sine requirere prefatum mulendinum (!), quia prauē illum requiris; nam ego scio, quod pretium tulit exinde et pretium dedit Cicle pro seruitute sua«, coram presentia Dobromiri filii Saraceni et filio Tripuni Zurra, Privet Dedo. †

Deinde comparauī similiter in ipsam domum locum de Uileana filio Mratino Lacarda, pro II solidis I modio de sale pro fine; Formino Platimissa et Benedicto Orbazai atque Uicha, testes. †

Et emi in alio loco quarta pars de memorato loco de Semina et de fratre eius pro II modio de grano et medio et mesa galeta uini et III pani pro fine, coram Uleina Trulullo et Petro de Mnto et Zanni de Maraldo. † Et emi quarta pars in ipsum locum de Drasizo filiastro de Crasano pro I solido et mesa galeta uini pro fine, coram Formino Platimissa et Benedicto Orbazai. † Denique comparauī medietatem de ipsum supra scriptum

locum a presbitero ueterano, qui cantat missam in sancto Johanne acrem (!), pro II solidis et I galeta uini pro fine, coram Prodano, nepus de Mattana, presbiter Marco, diaconus Dabro, Duymo de Tule, testes. †

Adhuc uero comparauī seruū nomine Cyprianum cum filiis et filiabus et uineis, que sunt super callem sub ecclesia sancti Maximi, a Nycola pro XV solidis pro fine, coram Petro Cegayta, Johanne de Porta, Dabro Laudula, Fusco Pucipani. In eadem ecclesia dedimus seruū nomine Nycolaum cum uxore sua Dabrina, cum filiis et filiabus, ac uineis suis, que [sunt] iuxta uineas Cipriani; quia comparauimus illum a fratre suo Girgi, nam prenominatus Nycola sit in ipsa ecclesia coram Lucaro et aliis multis; dedimus illum per manum suo fratri Girgi prenominato coram Stephano Cupano, Formino Platmissa. † Comparauī [seruum] nomine Negozai a Duymo, filio Stresinna, pro VI solidis pro fine, coram Fusco Tiberi et Drago Muti. † Similiter comparauī seruū nomine Dragaza a presbitero de Orechoa pro V solidis, coram Basilio Stasucco et Lampredio Cybriulo, cui et C. pecora et II vacce atque par bouum dedimus ad opus eiusdem ecclesie; et sit ibidem. † Emimus puerum adhuc paruum, qui nuncupatur Slobba, a suo genitore, quem studio litterarum erudire fecimus, quemque libertauimus et usque ad presbiterii honore sublimari fecimus, ad eiusdem ecclesie opus ibi illum perpetuo manere uolumus. Et dedimus Petrum Dracculum, quem comparauī a Catarinis pro III solidis. Comparauī Zorgi Dracculum a Bartholei setnico pro VII solidis pro fine, coram archiepiscopo [Laurentio] et Johanne capellano. † Comparauī seruū Andriulum nomine, quod dedi patri suo XL solidos ad laborem; et non habenti unde reddere tuli prenominatum filium pro solidis. Comparauī [eum] pro I solido et I staro de grano pro fine in tali pacto. ut si daret seruū similem sui, liber abscederet, sin autem [non], in perpetuum fieret ecclesie seruus, coram omnes fratres et coram sorore sua hoc firmatum est. † Denique comparauī seruū nomine Pribilum ex Olmisanis pro IIII solidis de Preda et Gradenna. Comparauī seruū nomine Bolezzo filio Ulasizo de Preda et ex Desa pro VII solidis, coram omnes monachos. Ad hec comparauī seruū nomine Dragadet de Gurgi filio Beriuoy, pro uno mernico, qui fuit per manupreso de Ludino et ipse mediator ex seruo. Denique comparauī seruū no-

mine Dedona cum filio de mulier Casari et de filiis suis, pro III solidis pro fine, ante ecclesiam et coram omnes monachi et omnes Tugarani. Adhuc quoque comparauit seruuum nomine Maracus de Radaslauo de Narento pro I cauallum pro fine. Comparauit seruuum nomine Uilcota; quod dedit mihi Tollanus pro seruuum, quem mihi furauit Miroscлаuo pater Tollani, per manupriso, coram Bartholei setniquo (!) † Comparauit seruuum Radouano nomine ex Campisanis pro X solidis, et dedi illum per manum ad Ursanum de Sirnounyze. Denique comparauit seruuum filius Mirane; et dedit michi per se puerulum nomine Bratessa coram Brano iupano et filio eius, et prenominatus filius Mirane pro manupriso. † Et emi seruuum nomine Nycola et soror eius nomine Marina et monacho sancti Bartholomei pro III solidis pro fine. † Comparauit seruuum nomine Desinna de Mïcha Tigala pro VII solidis pro fine, pro manupriso pater suus Uilconiza, coram Sarubba iupano et Gregorio Scaffiule et Nyciforo filio Telina. Denique comparauit seruuum nomine Lubizo, de Gruba filio Purci, pro I ancilla et I seruiolum, rogante me patre suo, ut illum redimerem, coram morstico Rusino et Grubizo suo consobrino, pater uero suus per manupriso et mater, ante presentiam horum testimoniorum: Dugno de Srenine et Uilkiki et nepus suus Pradano et omnes monachi. Comparauit seruuum nomine Raccana, qui fuit Usemiro, de Subbenzani[s] pro III solidis pro fine. Comparauit Lutizo seruuum; nam ipse Lutizo mihi debebat III solidos, non habenti unde redderet, dedit se mihi seruuum coram duo filii Zdedrago et Stiglizo. Comparauit seruuum nomine Perinna pro II solidis pro fine, dedit hic Zacharia filium suum, Chuduli nomine, ut esset seruus sancti Petri, pro III solidis pro fine. Et Raccana similiter dedit filium suum Belotiza in prefata ecclesia in sempiternum. Denique Dabressa dedit filium Strosit in memorata ecclesia, ut eset seruus in sempiternum. Comparauit seruuum nomine Uelcoz de Nebistan pro II solidis pro fine. Vtecha et duo filii sint similiter in ecclesia sancti Petri. Porcarus similiter se dedit in nominata ecclesia; eoque illum curauit de Cara abbas cum magno dispendio, quam habebat in capite. Comparauit medium molinum de Brataza fratre Zezani, quem dedit ei Criuali rex (!) pro XXV cubiti de lenzo et I galeta de uino pro fine, coram Madio Longo et Formino Salato; et alium medium fuit de sancto Petro, dedit illum mihi presbiter

et omnes serui sancti Petri. ut illum laborarem. ut fieret medietas mihi et alia medietas illis, coram duo filii Cacaunti et duo filii Rinelli.

Omnia ista, que hic prelibata sunt, uolumus in sempiternum ecclesiam habere. Nostris autem filiis ad regendum hec omnia committimus, set tali modo. ut que ibi sunt oblata, regant, custodiant. conseruent et ab omni perturbationis incursu defendant; cotidianum ut habeat officium, elaborent non ad opus suum, set ad ecclesie, et ibi seruiantibus illud custodiant. Quod si, quod absit, aliquis eorum aliter, preter quod precipimus, egerit, (a)ut ad suum opus illud retinuerit, iratum habeat trinum et unum deum et maledictionem CCCX et VIII sanctorum patrum consequatur. et in perpetuo nostram possideat maledictionem.

Kralj Dmitar Zvonimir i samostan sv. Marije.

(1087.).

Ovaj se kratki izvada k iz potpune izprave nalazi u poznatom nam registru samostana sv. Marije. Važan je po tome, što je posljednji datum što ga imamo o kralju Zvonimiru, naime 8. oktobra 1087. u Kninu, a onda i po tome, što je u izvjesnoj svezi s ispravama Petra Kresimira IV. od 1066.¹ i ugarsko-hrvatskoga kralja Kolomana do 1102.²

8. oktobra 1087. U Kninu.

Kralj Dmitar Zvonimir potvrđuje samostanu sv. Marije u Zadru kraljevsku slobodu, što mu je dade prehodnik njegov kralj Petar Kresimir IV.

Ego Sninimir, rex Chroacie Dalmaecieque, tibi abbatisse Ciche, regali iure, tuoque monasterio sancte Marie eandem, quam precessor meus, Cresimir rex, subscribo libertatem, firma perpetuitate, Laurencii archiepiscopi laudacione. Petrus Chroatensis episcopus laudo. Johannes abbas sancti Bartholomei laudo. Firminus Nonensis episcopus laudo. Et alii episcopi et comites laudantes confirmauerunt. Confirmatio ista data abbatisse Ciche, in Teneno, in festiuitate sancti Dimitrii, anno domini millesimo octogesimo VII.

¹ Gl. gore članak 12., str. 238—241. ove knjige.

² Gl. niže članak 26. ove knjige.

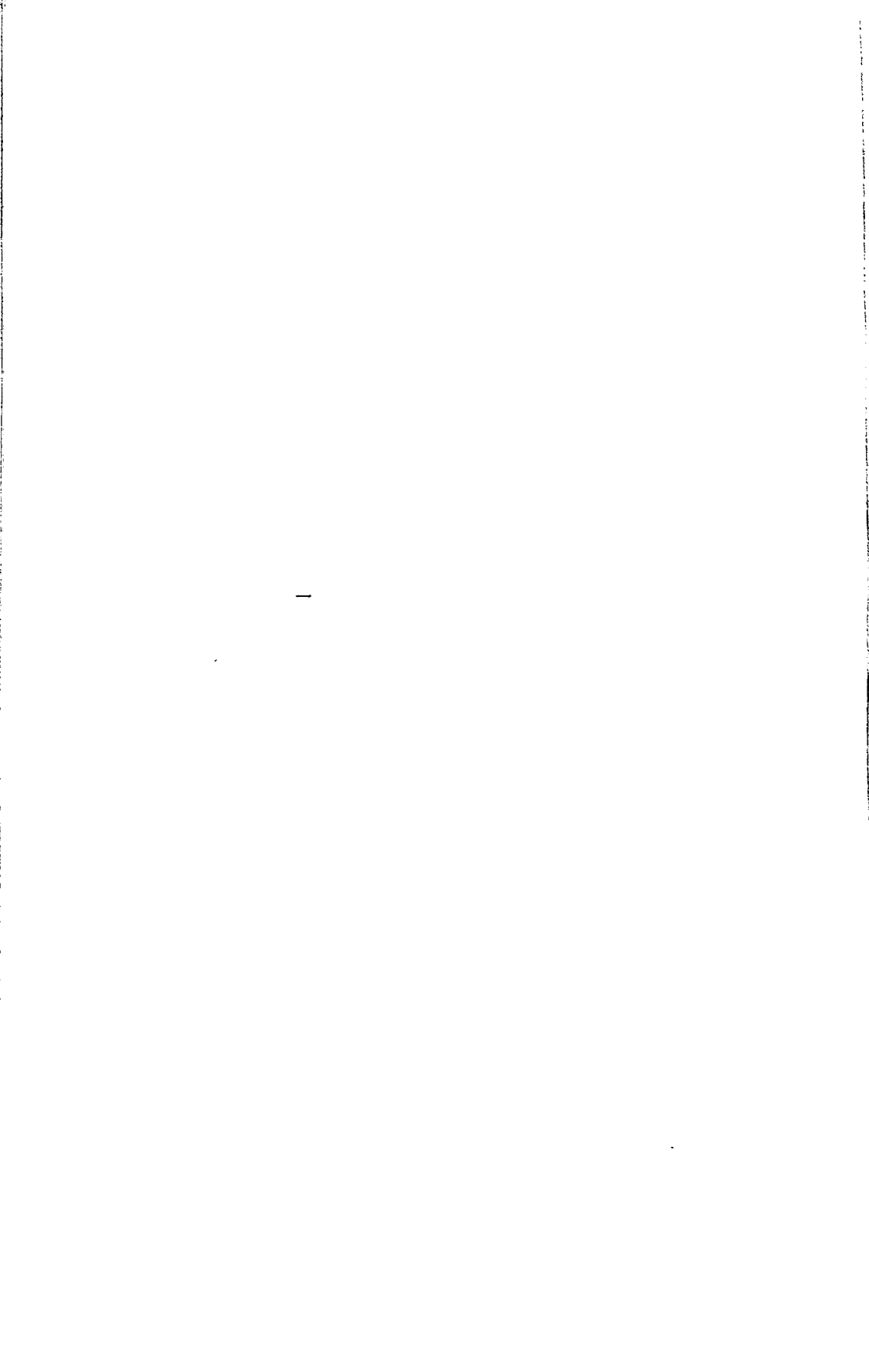
Vladanje Stjepana III.¹

(1089.).

Medu one rijetke originale, što su nam se sačuvali iz vremena prije godine 1102., vrsta se i isprava kralja Stjepana III., izdana 8. septembra u Šibeniku, po svoj prilici god. 1089.,² nalazi se u kr. zem. arhivu u Zagrebu. Ona nam pokazuje, da je hrvatski kralj Dmitar Zvonimir nedavno umr'o (a nuper rege defuncto Suinimiro), da su po tom hrvatski plemići podigli Stjepana na prijesto njegovih »otaca, djedova i pradjedova« i da su »sa svih strana« poletjeli k njemu plemići, pučani i svećenici, svjetski i redovni, zamolivši ga, da im potvrdi stara privilegija. Među njima došla je i opatica benediktovskoga ženskoga samostana u Spljetu pred novoga kralja, koji potvrdi njezinom samostanu zemljište Pustica u Lazanima i mlin kod Solina. Iz niza svjedoka vidimo, da su Stjepana priznali vladarom nadbiskup spljetski Lovro, Ivan biskup trogirski, spljetski arcidakon Petar i svećenik Petar, a od svjetskih velikaša župani primorski Jakov, tepči Ljubomir, bribirski Stresinja (ujak kralja Dmitra Zvonimira), cetinski Višen, zagorski Dragoslav, dvorski meštar postelnik Vratina, župan dridski Ozrina, dvorski meštar ubrusar Desimir, župan Zastobrinski i mnogi drugi. Iz izvatka neke isprave, napisana na sinodu, što ga je sazvao nadbiskup Lovro u nazočnosti kralja Stjepana III. u Spljetu u crkvu sv.

¹ Gl. o njemu Rački: Borba str. 250—253. Kršnjavi: Prilozi k historiji Salonitanskoj Tome arcidjakona Spljetskoga. (Vjesnik kr. zem. arhiva II. Zgrb 1900). Tomašić: Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljevstva. Zgrb 1910.

² Za datiranje gl. moju raspravu o smrti hrvatskoga kralja Zvonimira. (Vjesnik hrv. arheol. društva N. S. VIII. Zgrb. 1905.).

Dujma godine 1089. ili 1090., vidimo, da su priznavali Stjepana još i zadarski biskup Andrija, kninski (hrvatski) Petar i rapski Vital.¹ Prema tome vlast se kralja Stjepana III. širila svakako od Gvozda do Cetine, odnosno Neretve, a kako vidimo iz spomenika, koji osvjetljaju provalu ugarskoga kralja Ladislava u Hrvatsku, sjeverne su se granice hrvatske države tada nalazile na D r a v i, dakle se i vlast Stjepanova sterala sve do tude. Nemamo uopće nikakva dokaza, da Stjepan III. ne bi bio priznat kao kralj od svega naroda hrvatskoga, već samo od jednoga (eventualno manjega) dijela. Kako je svršio, da li prirodnom smrću (što je ipak najvjerojatnije), da li je detroniziran, te na prijestolje postavljen P e t a r, i tako opet strpan u samostan, svega toga ne znamo. Svakako nije vladanje njegovo prešlo još i godine 1090.

Isprava Stjepanova vrlo je trošna i puna rupa. Izdao ju je već L u c i j e, a onda R a č k i (Doc. 148—149), koji je one praznine i pokušao da popuni. Fotografski snimak ove isprave ima K l a i ć Povijest Hrvata knj. I. (str. 121).

8. septembra (1089.). U Šibeniku.

Kralj Stjepan III. potvrđuje benediktovskom samostanu sv. Benedikta u Spljetu dar svoga nedavno preminula prehodnika kralja Zvonimira.

† In Christi nomine. Stephanus ego nutu dei Chroat(orum et Dalmatorum rex). Huius paginis seriem uel dictaminis causam cunctis nostri regni conprovincialibus ad futuram (diuini numin)is notare his studi scriptis. Cum igitur omnipotentis dei pietas me sua clemencia pa(trum), auum, proauumque solio (in) regio omnibus Chroacie et Dalmacie nobilibus collaudantibus exaltauerit honore, undique u(niuersa) nobilitas, seu exigui populi manus, ac ceteri ecclesiarum cenobiorumque rec(tores u)el retroact(is) pro) causis (aut co)nfirmacio(nis) rerum uel gracia comunis nostri regni utilitatis ad nostram, ut moris est (omnibus) imperantibus, confluere (ce)perunt. Itaque mater et procu(ratri)x sanctimonialium Spalatini cenobii sancti uidelicet Benedicti martiris inter hos nostri presencia una cum quibusdam suis sororibus

¹ R a č k i: Doc. 147. Isprava nije sumnjiva, već je prepisivačevom krivnjom tekst znatno ispremiješšan.

quoddam scriptum a nuper rege defuncto Suinimiro concessum sibi hoc ad opus sui cenobii de quodam territorio regali, quod in loco, qui dicitur Lasani, habetur, secum deferens, in die Natiuitatis sancte dei genitricis et uirginis Marie se medium statuit; et hoc ideo e(t i)ta, ut, quemammodum a memorato rege illud donacionis scriptum habebatur ratum atque firmatum, pari modo immo meliori a nostra regali dignitate cum nostri impressione sigilli roborari nec non perpetim deberet firmari. Quo cognito, tum illarum precibus flexi, tum nostrorum nobilium consilio suffulti, quod postulauerant, adimpleri illis precepimus. Igitur memoratum territorium iam dicto in loco inconcussum perpetualiter atque inuiolatum ad opus prescripti monasterii cum terris, que Pustica nominatur, firmamus, ita quidem ut nostrorum successorum nullus, uel cuiuslibet persona, magna uel parua, nullo modo his nostris firmacionibus et sigilli impressioni contraire debeat. Quodsi, quod absit, aliud aliquis agere temptauerit, et prenominatam domum dei his (terris) disuestire noluerit, trinum et unum deum habeat iratum et CCC-orum et XVIII sanctorum patrum consequatur malediccionem, et cum Juda traditore in inferno mancipetur. Actum est hoc apud castrum Sibinico in die prefate solemnitatis ante noticiam horum testimoniorum: in primis Laurencii archiepiscopi, Johannis Tragurini episcopi, Petri Spalatini archidiaconi, presbiteri Petri Spalatini, Jacobi morstici, (Lu)homiri (t)epci, Stresigna Breberistici, Uiseni Zetinstici, Dragoslai Sagorstici, Uratina polstici, Osrina Dridistici, Desimiri (ubrusa)ri none . . S(astobrin)stici, Tole(mir) (t)epkica, ac ceterorum nostrorum nobilium.

Ad hec quoque causa diuini amoris a parte nostri sibi concessimus prope Salone molendinum, similiter et starea, que est propria nostra; (hec quoque predic)tis testibus confirmantibus. Quibus eis omnibus legatum iupanum Centene, Uisenum uide licet, (dedimus).

Vojni pohod ugarskoga kralja Ladislava u Hrvatsku (1091.) i utemeljenje biskupije zagrebačke (1094)¹.

Najvažnije je pitanje starije hrvatske povijesti, kako je ugarski kralj postao još i vladarom kraljevine Hrvatske i Dalmacije (*regnum Croatiae et Dalmatiae*). S toga treba ovom pitanju, koje začinje vojnom

¹ O tom pitanju s kojim je u najtješnoj svezi još i drugo pitanje, naime čija je bila sredovječna Slavonija od X. do XII. vijeka, uporedi kao glavnu i najvažniju literaturu (kronološki poređanu) ovo: a) za pitanje Slavonije od X. do XII. vijeka gl. Krčelić: *Deductio, quod tres inferiores comitatus non ad Hungariam, sed ad Sclavoniam pertineant*. MS. u kr. universitetskoj biblioteci u Zagrebu [Sign. S. M. XI. D. 27. pg. 454—485.]. — (Škerlec z Nikola): *Fundamenta quibus ostenditur tres inferiores Slavoniae comitatus semper ad iurisdictionem regni et bani Slavoniae pertinuisse*. (Budim) 1790., a drugi put Zagreb 1832. — Podhradszky: *Szlavóniáról mint Magyarországnak alkotmányos részéről*. Budim 1837. — Fejér: *Croatiae ac Sclavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes*. Budim 1839. — Horváth Stjepan: *Ueber Croatien als eine durch Unteriochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarn wirklicher Theil*. (Aus dem ungarischen übersetzt). Leipzig 1844. — Farkaš-Vukotinović: *Regni Slavoniae erga Hungariam legalis correlatio*. Zagreb. 1845. — (Žigrović-Pretočki): *Das Verhältniss Croatiens zu Ungarn. Eine Erläuterung der Horváthschen Unteriochungsgeschichte Croatiens durch Ungarn*. Leipzig 1846. — Gyurikovits: *De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae*. I., II. Pešta 1844. III. Pešta 1847. — (Ožegović Mirko biskup senjski): *Responsa ad vastum illud Croatiae ac Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes*, disquisivit Georgius Fejér, non minus ad quam et ad illud *De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae*, quem disseruit G. Gyurikovits.. Zagreb 1847. — Palugyay: *A kapesolt-részek (Slavonia-Croatia) történelmi s jogviszonyai Magyarországhoz*.

kralja Ladislava u Hrvatsku i utemeljenjem biskupije zagrebačke, a svršava upravo okupacijom dalmatinskih gradova i otoka po kralju Kolomanu (1091.—1107.), posvetiti naročitu pažnju, ali i svu moguću naučnu objektivnost. Historik naime treba da ide za istinom i da pusti na stranu sve, što god bi mu moglo pomračiti vid na pravi i istinski razvoj i tečaj doga-

Požun 1863. — Klaić: Ocjena odlomka iz »Kronologije ili ljetopisa« Ivana arcidjaka. Zagreb 1877. (Program gimn. zagreb.). — P e s t y: Az eltűnt régi vármegyék. Vol. II. Bdpst 1880. — Rački: Hrvatska prije XII. vijeka glede na zemljišni obseg i narod. (Rad Knj. 56. Zagreb 1881.). — P e s t y: Die Entstehung Croatiens. Bdpst 1881. (Kratki izvadak iz gornjega djela). — Klaić: Slavonija od X. do XIII. stoljeća. Zagreb 1882. (Povodom Pestyjeve »Entstehung«). — P e s t y: Száz politikai és történeti levél Horvátországról. Bdpst 1885. (str. 54—63. odgovor Klaiću). — Tkalčić: Ivan arcidjakon gorički, domaći pisac XIV. vijeka (Rad knj. 79). Zagreb. 1886. — Csánki: Körösmegye a XV-ik században. Bdpst 1893. — Csánki: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Vol. II. Bdpst 1894. — Thallóczy-
Barabás: Codex dipl. comitum de Blagay. Bdpst 1897 (Mon. Hung. hist. I. vol. 28.) (Uvod Thallóczyjev str. XIII—XVIII). — Šufflay: János gercesei főesperes krónikája töredékéről. (»Századok« 1904. str. 511—536. — b) za vojni pohod ugarskoga kralja Ladislava gl. Rački: Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vijeku (Rad knj. 30). Zagreb 1875.). — Pauler: Horvát-Dalmátország elfoglalásáról (1091—1111). »Századok« za g. 1888. str. 197 do 215 i 320—333. — Pauler: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Vol. I. Bdpst 1893. — Marczali: Magyarország története az Árpádok korában (1038—1301). Bdpst 1896. (Milen. izd. vol. II. Uredio Szilágyi). — Marczali: Az Árpádok és Dalmácia. Bdpst 1898. — Fraknoi: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. Vol. I. (1000—1417). Bdpst 1901. — Kršnjavi: Prilozi historiji salonitanskoj Tome arcidjaka spljetskoga (Vjesnik kr. zem. arkiva II.) Zagreb 1900. — Gruber: Iz starije hrvatske povijesti (Vjesnik kr. zem. arkiva III.) Zagreb 1901. (o Kršnjavijevoj raspravi). — Pauler: Zur Historia Salonitana (ocjena Kršnjavijeve rasprave). »Századok« 1900. str. 924—933. — Kršnjavi: Ein Nachwort zu den Studien über die Historia Salonitana (polemika s Paulerom i Gruberom). (Vjesnik kr. zem. arkiva IV.) Zagreb 1902. — Pauler: Kršnjavi »Ein Nachwort« (replika na Kršnjavijevu polemiku). »Századok« za g. 1902. str. 480—484. — Šufflay: Hrvatska i zadnja preguća istočne imperije pod žezlom triju Komnena (1075—1180) Zagreb 1901. — Klaić: Ein Brief des Königs Ladislaus von Ungarn an Oderisius Abt von Monte Cassino (Vjesnik kr. zem. arkiva III). Zagreb 1901. — Fraknoi: Szent László levele a Montecassinói apáthoz.

đaja. Da to postignemo, treba da se prije svega upoznamo sa svim nam danas pristupnim izvorima, da ih temeljito i objektivno protumačimo, a onda i kritički ocijenimo s obzirom na historijsku eksploataciju. Izvora ovih ima dvije vrste; jedno su isprave, a drugo pisci domaći i strani, razumije se samo oni, koji vrijede kao izvor. Poradi jasnoće i uspješnijega rješenja ovih krupnih pitanja, mi ćemo ovdje izuzetno zajedno proučiti isprave i pisce.

Bdpst 1901. — Baumgarten: A saintgillesi apátság összekötése Magyarországgal. (»Századok« 1906. str. 389—411). — Tomašić: Temelji državna prava hrvatskoga kraljevstva. Pacta conventa. Zgrb 1910. — Karácsonyi: Tomašić könyve a horvát királyság államjogáról (»Századok« 1900). — Gruber: Tomašićevo djelo o državnom pravu kraljevstva hrvatskoga. Madžarska kritika istog, napisao je Karácsonyi preveo Szabó. Protukritika. (Vjesnik kr. zem. arhiva XIII.) Zgrb 1911. — Karácsonyi: A horvát történetírás zátonyai (»Századok« 1912.; replika na Gruberovu »protukritiku«). — Klaić: Regnum Croatiae et Dalmatiae. (Vjesnik kr. zem. arhiva XIII.) Zagreb 1911. — c) Za utemeljenje biskupije zagrebačke: Tkalčić: Utemeljenje biskupije zagrebačke (»Katol. list«) Zgrb 1871. — Tkalčić: Preporod biskupije zagrebačke u XIII. vijeku (Rad knj. 41.) Zgrb 1877. — Rački: O proslavi 860 godišnjice zagr. biskupije. (Kat. list 1888.). — Tkalčić: Biskupi zagrebački. Od osnutka do XV. vijeka (»Katol. list«). Zgrb 1892. — Tkalčić: Utemeljenje i razvitak zagrebačke biskupije (1093—1225). (»Obzor«) Zagreb 1904. — Tkalčić: Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj. Zagreb 1904. — Tkalčić: Gdje je stajao stari Zagreb i stolna mu crkva. (»Katol. list«) Zgrb 1873. — Balics: A római katolicus egyház története Magyarországbán. Vol. I. (1000—1095). Bdpst 1895 (str. 357—361). — Ortvány: A pécsi egyházmegye alapítása és első határai. Bdpst 1890. — Karácsonyi: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Bdpst 1891. — Ortvány: Magyarországi egyházi földleírása. Vol. II. Bdpst 1892. — Hóman: A zágrábi püspökség, alapítási éve (»Turul«). Bdpst 1910. — Šišić: Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman (Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. X.) Zagreb 1909.

Vojni pohod kralja Ladislava u Hrvatsku.

(1091.—1095.).

Isprave. 1. Na prvom mjestu valja napomenuti ispravu (sudsku odluku), što ju je izdao zadarski načelnik (prior) Drago u korist koludrice Većeneg, kćeri opatice Čike, a udovice Dobrosavljeve, kojoj htjedoše neki rodaci da otmu baštinu. Već je prošle godine (1090.) pala ova odluka, no protivna je stranka apelirala na spljetskoga nadbiskupa, kao na viši forum, našto bješe određeno, da obje stranke pođu onamo. Ali kad se vidjelo, da protivnici oklijevaju, određeno bi, da imadu zadovoljiti dužnosti svojoj »između mjeseca jula i Božića« (1091.). Uza sve to oni se i tada drsko opriješe tome, pače potajno se udaljše iz Zadra. Nato je, nesumnjivo dakle poslije Božića 1091. zadarski sudac izrekao pravomoćnost gornje odluke u korist Većeneginu, a nju je onda potvrdio spljetski nadbiskup Lovro.¹ Iz ovoga se razlaganja na osnovu same sadržine ove isprave jasno vidi, da je ona bezuvjetno izdana poslije Božića 1091., odnosno prije 25. marta 1092.², što znači toliko, koliko da

¹ Donio sam je prema originalu registra samostana sv. Marije u Zadru (fol. 15B—18B) na str. 313—315. ove knjige. Ima je i Rački Documenta pg. 154—156. (dosta netočno).

² Da se u Zadru tada računala nova godina od 25. marta, jasno nam svjedoči ovo datiranje: »Anno dominice incarnationis millesimo XCIII., indicione III, epacta XII, concurrente VII... nonis in marci (= 7. marta), quartarum nihilominus feriarum (= srijeda).« Ne samo indikcija, epakta i konkurens slažu se s godinom 1095., već dan, naime srijeda 7. marta, jer 1094. bio je utorak. Ovo je datiranje dva puta ubilježeno u registru sv. Marije (fol. 11 B. i fol. 28 A.). Rački (Doc. 159) griješi kad ispravlja godinu u mil. XCIII(I), te je stavlja na čelo listine, jer je u originalu ubilježena na kraju.

se tada (bar krajem XI. vijeka) u Zadru računala nova godina od Blagovijesti (25. marta), dakle je vrijedio »calculus florentinus«. Prema tome dakle, isprava je izdana negdje na početku 1092. po našem računu.

Ograničivši tako samo datiranje na početak 1092., pređimo sada na najvažnije njezine riječi po pitanje vojnoga pohoda ugarskoga kralja Ladislava u Hrvatsku, a koje glase: »Godine 1091. za carevanja Kyr-Aleksija u Carigradu, u vrijeme kad je panonski kralj Vladislav (Uladdislau = Vladislav) ušao u kraljevstvo Hrvatsko i u njemu postavio za kralja svoga sinovca Almoša.¹ Iz ovih riječi moramo zaključiti kao sigurno: 1. da je Zadar u početku 1092. priznavao vrhovnu vlast cara Aleksija Komnena; 2. da je ugarski kralj Ladislav ušao u Hrvatsku već 1091. i 3. da je u njoj na početku 1092. vladao kao kralj sinovac njegov Almoš, koga je on sam postavio na prijestolje. Pored ovih činjenica dopušta logika stvari još i ove zaključke kombinatorne naravi. Iz toga, što je kralj Ladislav postavio Hrvatskoj, koja je i dalje ostala kraljevino m, posebnoga kralja, a ne vojvodu ili drugoga kakova upravitelja, slijedi, da on tada nije namjeravao da je utjelovi Ugarskoj kao na sablji osvojenu zemlju, to jest Ladislav očito nije vojni pohod svoj u Hrvatsku smatrao osvajačkim ratom, a Hrvatsku pokorenom zemljom; on se dakle smatrao zakonitim vladarom u kraljevini Hrvatskoj, koju odstupa drugomu kralju.

2. Prije nekoliko godina našao je u arhivu montecassinskoga samostana profesor zadarske bogoslovije dr. Luka Jelić jedno dosele nepoznato pismo ugarskoga kralja Ladislava na opata Oderizija, koje je onda s vrlo važnim komentarem prvi objelodanio Vjekoslav Klaić, a poslije njega uz neke sitnije korekciji Vilim Fraknó i dodavši mu faksimile i iscrpiv tumač. U tom pismu javlja kralj Ladislav dajući sebi naslov »Ungarorum item Messie dei gracia rex« montecassinskom opatu Oderiziju, da se vazda za nj i za njegov samostan raspi-

¹ »(A)nno incarnationis Jesu Christi nostri domini millesimo XCI. Kyri Alexio Constantinopoleos imperante; tempore quo Uladdislau Pannoniorum rex, Chroacie inuadens regnum, domnum Almu, suum nepotem, in illo statuit regem«. Uporedi u istom registru (fol. 11 b): »(A)nno incarnationis domini nostri Jesu Christi millesimo sexagesimo VIº. Dukyzi (! = Dukas) Constantinopoleos imperante«.

tivao, a žao mu je, što i on, Oderizije, nije isto tako radio, jer je uvjeren, da je poduprt molitvama svetih ljudi »ne jednom s malim silama pobjedonosno vojevao protiv barbara«; stoga se sada preporuča, onako kako se (drugim) pismom povjerio samostanu sv. Egidija (u Nîmesu u Francuskoj), i njemu po o v o m pismu i po svojim kapelanima te po vitezovima Sorinu, koje šalje papi Urbanu II. »Znaj, kaže kralj Ladislav, da sam opatu (Odilu) samostana sv. Egidija podijelio u Ugarskoj mnoga beneficija (posjede)«; a to je kralj spreman i njemu, Oderiziju, učiniti, ako se po svojem poslaniku na nj obrati; nadalje ga moli, da mu odgovori po onom poslaniku, što će mu ga papa Urban II. poslati, »jer možeš da budeš (sa mnom) u saobraćaju kao sa susjedom, budući da sam već stekao gotovo čitavu »Slavoniju«; konačno mu poručuje, da smatra sve ono, što će mu njegovi ljudi (dašto, u crkvenim poslovima) ponuditi »u Ugarskoj, Meziji i u Slavoniji«, kao odobreno.¹

Važno ovo pismo, o čijoj vjerodostojnosti niti ima, niti može da bude ikake sumnje, nije datirano, niti je u njemu navedeno mjesto, gdje je ono izdano. Uza sve to nema većih poteškoća, da se ta pitanja uspješno riješe, a naročito pitanje datiranja.

Što se tiče mjesta, gdje je pisano, upućuju nas riječi kraljeve, kojima se žali opatu Oderiziju, »što se nijesi ni u koga raspitivao za stanje *moje države, ni po ovom dijelu*« (unde dolui te de mee regionis statu neminem, vel *per istam partem* quicquam inquisisse). Očito ima kralj Ladislav tude na umu Hrvatsku, ili kako on kaže »Slavoniju«. S mjestom je u najtješnjoj svezi i vrijeme. Opat Oderizije ravnao je montecassinskim samostanom između 1087. i 1105., papa Urban II. vladao je od 12. marta 1088. do 29. jula 1099., dok je sam kralj Ladislav vladao do 29. jula 1095. S obzirom na datiranje zadarsko, p i s m o o v o p a d a d a k l e b e z u v j e t n o i z m e đ u 1091. i 1095. Ali u pismu se navode beneficija, što ih je kralj Ladislav podijelio u Ugarskoj nîmeskom samostanu sv. Egidija; ova je daro-

¹ Ove posljednje riječi glase u originalu: »vicinis enim jam agere poteris, quia Sclavoniam jam fere totam acquisivi. Confirmatum tibi per hunc scriptum, quicquid in Ungaria et Messia et Sclavonia ullo loco nostri homines offerre voluerint«.

Prvi Arpadovići.

Almoš † o. 894.

Árpád † 907.

Žolt † 947.

Takšony † 972.

Gejza † 997.

Mihalj † prije 1031.

Sv. Stjepan I. (997.—1038.).	Kéi muž:	Marija muž: † pos. 1031.	Važolj † prije 1031.	Ladislav Čelavi † prije 1031.
žena: Gizela Aba bavarska. (1041.—1044.)	Šamuel Otto Orseolo			
	Petar Mlečanin			
Imre † 1031.	(1038.—1041., 1044.—1047.)			
žena: kći hrv. kralja Kresimira III.				

Andrija I. (1047.—1060.)	Bela I. (1060.—1063.)	Levente † 1047.
-----------------------------	--------------------------	--------------------

Šalamon (1063.—1074., † 1087.).	David † pos. 1094.
------------------------------------	-----------------------

Gejza I. (1074.—1077.)	sv. Ladislav I. (1077.—1095.)	Jelena. muž: Dmitar
		Zvonimir
		Piroška-Irena (1076—1089). † 1133.
		muž: Radovan car Ivan Komnen. † pr. 1089.

Koloman (1095.—1116.)	Almoš † 1129.
1. žena: Buzila sicilska	
	Bela II. slijepi (1131.—1141.)
Stjepan II. (1116.—1131.)	

vanja papa Urban II. potvrdio u Alatriju (17. novembra 1091.)¹. Prema tome očito je, da je kralj Ladislav dao ovo pismo napisati nekako oko toga vremena. No za samu godinu 1091., odnosno za doba same vojne u Hrvatskoj, najvažniji argumenat leži u nesumnjivo utvrđenoj činjenici, da je kralj Ladislav još potkraj iste g. 1091. ostavio papu Urbana II., te se pridružio protupapi Klementu III. Wibertu (1080.—1100)², odnosno

¹ Baumgarten o. c. »Századok« 1906., str. 407.

² Ovaj važni fakat utvrđuje isprava pape Urbana II. od 27. jula 1096., upravljena na kralja Kolomana, u kojoj papa kaže: »Retulit enim nobis venerabilis filius noster Odilo, S. Egidii abbas, strenuitatem tuam praeter secularem, qua praecellis industriam, sripturis etiam ecclesiasticis eruditam, et quod potissimum iudicariam concedet potestatem, sanctorum canonum pollere scientia... Erige igitur o rex, vexillum catholicae fidei gloriosum, quod secularibus regni tui vexillis victoriam debeat et gloriam comparare. Iam diu enim Vngarorum populi errorum deuia sunt secuti et derelictis salutis suae pastoribus. alienorum gregum vestigiis adhaeserunt. Reminiscat strenuitas tua religiosi principis Stephani, qui generis tui primus a sancta Romana et apostolica ecclesia fidei religionem suscepit et regalis dignitatis iura promeruit... Nec enim latere te credimus heresiarcham Guibertum (= protupapa Klemens III.), ab omnibus vbique catholicis excommunicatum atque damnatum, qui contra diuinae legis scita, contra euangelii statuta, contra sanctorum canonum decreta, viventis patris et domini cubile ascendit, Gregorii VII. apostolicae memoriae pontificis cathedram inuasit, matrem fidelium omnium Romanam ecclesiam incestuauit, sed furem eum et latronem existere per diuinae clarificationis gratiam totus iam pene orbis cognoscit... Inter has diabolicae persecutionis procellas iam diu regnum tuum ab apostolicae sedis obedientiam descuiit et erroris huius principibus administris deditum per latioris viae seductum est«. (Fejér Cod. dipl. II., 13—15). Tim je riječima sasvim jasno stavljeno izvan svake sumnje, da je Ugarska »već dugo« prije 1096. pristala uz Henrika IV., odnosno uz protupapu Klementa III. Samo vrijeme opet točno obilježuje suvremena Bernoldova Kronika (Mon. Germ. Hist. Scriptores V, 453) pod godinom 1092, ovim riječima: »Domnus papa (sc. Urbanus II.) Nativitatem domini (1091.) in terra sancti Petri extra Roman celebravit*). Nam Guibertus (= Klemens III.) heresiarcha

*) U to je doba početak nove godine padao u Rimu i u Njemačkoj na sam Božić, dakle nekoliko dana prije 1. januara. Grotefend: Zeitrechnung str. 11.).

stranci njemačkoga cara Henrika IV. Pismo je dakle svakako napisano još godine 1091., i to svakako prije provale Kumana u Ugarsku, naime nekako u maju ili junu, to jest manje od predidućee zadarske listine.

Ovo je, koliko se znade, jedina isprava, u kojoj kralj Ladislav daje sebi naslov kralja »Messije«, naime Mezije, pod kojim su imenom Rimljani razumijevali sav teritorij, koji je nekoć uz donji Dunav ujedinjavao u sebi današnju sjevernu Srbiju, podunavsku Bugarsku i Rumunjsku; još se i u srednjem vijeku kod bizantinskih pisaca nalazi taj naziv. Poznato je, da je drugi prehodnik Ladislavljev i stričević, kralj Šalamon (1063—1074), poduprt od svojih nećaka, braće Gejze i Ladislava, zauzeo današnji Beograd (1071.) i prodr'o do Niša (1072.); jedva može da bude šumnje, da je to razlog, s kojega Ladislav uzima naslov kralja »Messije«².

Napadno je, što kralj Ladislav kaže, »Sclavoniam iam fere totam acquisivi«, koje riječi očito pokazuju na to, da se kralj nalazi usred posla oko »stjecanja Slavonije«, koje još kani da dovrši. Očito je, da je kralj to pismo dao napisati, kako već rekosmo, još prije, nego li mu je stigao glas o pro-

ita se prope domum sancti Petri (t. j. u Rimu) incastellavit, ut non facile absque humani sanguinis effusione expelli inde potuerit. Henricus quoque, imperator ipsius in Longobardia iam biennio morabatur, ibique circumquaque terram Welfonis Italiae ducis praeda ferro et incendio devastare non cessavit, ut eundem ducem et prudentissimam eius uxorem a fidelitate sancti Petri discedere, sibique adhaerere compelleret; set frustra. Nam dux, in sua sententia perstitit ipsique satis viriliter restitit. Set et pater eiusdem ducis, Welfo dux Baiariae, eundem Henricum ante proximam Nativitatem domini (t. j. u decembru 1091.) mirabiliter confudit, quem ad colloquium pervenire prohibuit, quod idem Henricus et rex Ungarorum condixerunt, ad quod etiam pene iam convenerunt. I tako je eto suvremenim svjedočanstvima prvoga reda dokazano, da je ugarski kralj Ladislav potkraj 1091. ostavio papu Urbana II., i u takom odnošaju i umr'o 1095. Dakle pismo njegovo na opata Oderizija pada bezuvjetno još u godinu 1091., iz Hrvatske, a za vrijeme vojne.

² Za te ratove gl. Horváth: Magyar hadi krónika (izdala magj. akademija). I. dio. Bdpst 1895., pg. 49—50. Oni »barbari« o kojima govori kralj Ladislav u pismu svom, jesu Kumani i Pečenegi, protiv kojih je Ladislav vojevao 1085. Gl. Horváth o. c. str. 56—57.

vali Kumana u Ugarsku, što se tiče izraza Slavonija (Sclavonia), tude se Ladislav zapravo služi nazivom bolje poznatim u Italiji, umjesto Hrvatska (Croatia); prama tome dakle »Croatiae regnum« zadarske isprave i »Sclavonia« Ladislavljeva pisma, jedno su isto. Pomišljati na »slavonsku provinciju« države Hrvatske, to jest na sredovječnu Slavoniju, sasvim je promašeno.

No mnogo je važniji izraz kraljev »acquisivi«, koji znači »stekao sam«, isključujući tako svako dušmansko raspoloženje. Odlični mađarski historik Fraknói izrazuje se o tom ovako: »Pažnje je vrijedan onaj izraz kralja Ladislava, prema kojemu je on stekao (acquisivi) Slavoniju. Time je bez sumnje htio da označi, da je mirnim putem, pravnim naslovom nasljedstva ili ugovora, putem dobrovoljnoga pokorenja naroda, a ne snagom oružja postao gospodarom zemlje. Budući da se u početku pisma hvali, da je »nad barbarskim narodima ne jednom izvojevao pobjedu s malom silom« služio bi se s takim sličnim izrazom i onda, kad govori o okupaciji Slavonije, da je on tu okupaciju proveo na osnovu oružane sile.«¹ Klaić opet još se prije Fraknóia izjavio ovako: »Sehr wichtig scheint mir das Wort »acquisivi« zu sein, welches man nur mit »erwerben« übersetzen kann. Ladislaus, der in seinem Briefe der Kämpfe die er mit Barbaren siegreich geführt, gedenkt, kennt für die Besitzergreifung des kroatischen Reiches kein »occupavi« oder gar »subiugavi«, sondern ein »acquisivi«, womit zweifelsohne eine mehr friedliche — vielleicht sogar auf ein gewisses älteres Abkommen beruhende Übernahme des kroatischen Reiches angedeutet wird. Der Ausdruck »acquisivi« wird auch durch die Auffassung der unga-

¹ Fraknói: Szent László levele str. 9. (... figyelemre méltó László királynak az a kifejezése, a mely szerint »megszerezte« (acquisivi) Szlavóniát. Ezzel kétségtávol azt akarta jelezni, hogy békés úton, örökösödés vagy szerződés jogczimén, a nép önkéntes meghódolása által, nem fegyverek hatalmával lett az ország urává. Mivel ugyan is a levél elején dicselkedik, hogy »barbár népeken nem egyszer csekély erővel küzdött ki győzedelmeket«, ehhez hasonló kifejezésekkel él vala Szlavonia elfoglalásáról, ha ezt a hódítás jogczimén vitte volna véghez«).

rischen Chronisten näher beleuchtet, die König Ladislaus das kroatische Reich als Verwandten oder Erben des Königs Demetrius Zvonimir besetzen lassen. Es ist sogar nicht unmöglich, dass zwischen Ladislaus und Zvonimir ein Erbverbrüderungsvertrag geschlossen wurde.«¹. Kako vidimo, u tome se slažu oba današnja prvaka historiografije mađžarske i hrvatske; i odista objektivno proučavanje jasno pokazuje, da je ta ideja bitna i temeljna sve do kraja ugarsko-hrvatskih odnosa god. 1102., odnosno 1107.².

Od osobite su važnosti dalje riječi kralja Ladislava, kad kaže opatu Oderiziju, da će odsada moći s njime »kao sa susjedom« općiti (vicinis enim iam agere poteris), jer je već gotovo svu Hrvatsku stekao. Jedva može da bude sumnje, da je kralj Ladislav tim riječima imao na umu posjed mora, jer kad bi njegova okupacija imala ostati ograničena na zemlju između Drave i Gvozda, kakova bi smisla imalo govoriti o susjedstvu s prekomorskom Italijom. Stoga je sasvim vjerojatno, da je on u onaj čas, kad je dao ovo pismo pisati, računao kao sa činjenicom, da ima u vlasti ma koji dio hrvatske obale između Rječine do nadomak Zadra. Kakova je ta vlast kralja Ladislava bila, i da li je on sam dopr'o do obale morske, to je drugo pitanje, jer kralj je mogao tako pisati i u predmnjevi, da su se neki izvjesni primorski krajevi izjavili za njega. Treba naime imati na umu, da on ulazi u Hrvatsku ne kao osvajač, koji treba da svaku stopu zemlje oružjem zadobije, nego kao »zakoniti baštinik«, poduprt od jedne *hrvatske* stranke. Stoga ne dijelim mišljenje Fraknóievo, koji drži, da je Ladislav dopr'o do mora, i to »do Spljeta ili do Zadra«, dok Hóman sasvim smjelo tvrdi, da se

¹ Vjesnik kr. zem. arhiva III, 41.

² Karácsonyi (Századok 1910, 647), da oslabi značenje onoga »acquisivi«, ustvrdio je, »da je sredovječna latinština pod riječju »acquisivi« razumijevala »oružjem steći« (a fegyverrel való szerzésre értette), što dokazuje, »da su Mlečani ono dalmatinsko zemljište što su ga Turcima u velikom ratu oteli, prozvali »nuovo acquisto«. Ovaj osebniji pseudo-argumenat već je sasvim dobro odbio Gruber (Vjes. arhiva XIII. 95—96); u svojoj antikritici (Századok 1912. str. 1—31), Karácsonyi nije se više ni vraćao na to.

Ladislavu »pokoriše Zadar i Belgrad na moru«, a »sjeverni dio Hrvatske do mora« da je »osvojio (na sablji)«. ¹

Ipak mislim, da se treba sada povratiti na ono datiranje u zadarskoj ispravi s početka 1092. Ono glasi u cjelosti ovako: »An. inc. 1091. Kyri Alexio Constantinopoleos imperante, tempore quo Uladdislau Pannoniorum rex Chroacie inuadens regnum, dominum Alnum, suum nepotem, in illo statuit regem, Iaderensi nero cathedre domno Andrea uenerabiliter presulante meque Drago domni Prestantii episcopi nepote iam tercio priorante.« Kad dobro pogledamo ovaj tekst, opazit ćemo lako, da je sastavljač ove isprave, arcidakon zadarske crkve Majo, očito išao za nekim kićenim mnogorjekim slogom, jer inače isprave toga vremena imadu mnogo kraću formulu datiranja; tako 1095.: »An. 1095. . . regnante Alexio imperatore Constantinopolitano, episcopante Iadere Andrea, tercio existente Drago priore.« Ovo ističem zato, jer očito samo taj želi za kićenjem arcidakona Maja, imamo da zahvalimo onu dragocjenu i razmjerno dosta opširnu bilješku o kralju Ladislavu i Almošu. Uza sve to ipak držim, da ova bilješka nije tek slučajna, već i od eminentne političke važnosti. Arcidakon Majo naime, spominje najprije vrhovnoga gospodara Zadra, onda novoga hrvatskoga kralja, potom gradskoga biskupa, pa konačno gradskoga priora. Uporedimo sada ovu formulu datiranja sa nekim drugim starijim ispravama. Tako 999.: »imperantibus piissimis et perpetuis augustis Constatino et Basilio, cathedra pontificali regente Basilio episcopo et domino Maio priore«; ² 1033.: »regnante piissimo ac perpetuo augusto Romano, ciuitati Iadere regente cathedra pontificatus domino Andrea uenerabili episcopus, necnon et ibidem prior dominus Gregorius et proconsul« ³; 1056.: »regnante domina Theodora imperatrice et cathedra ecclesie ciuitatis Iadere regente domino Andrea episcopo sub tempore Grubisse prioris et domini Gisi abbatis«; ⁴ 1066.: »Cresimiro rege reg-

¹ Hóman o. c. pg. 23—24 i 30—31. Karácsnyi u svojoj antikritici Gruberu (Századok 1912, str. 9) poslije Fraknóia i Hómana ipak kaže, da Ladislav nije 1091. »osvojio« (nem foglalta el) ni Belgrada ni ijedan drugi dalmatinski grad, jer »oni ostadoše pod vlašću byzantinskoga cara«.

² Rački: Documenta pg. 26. — ³ o. c. 41. — ⁴ o. c. 49.

nante Chroacie et Stephano Iadere presulante, ac Drago ibidem priorante«;¹. 1070.: »Regnante Romano imperatore tercio, rege Chrobacie Dalmacieque Petro, Suinnimir bano, actum in ciuitate Nona, Adamizo iupano«;². 1070.: »Imperatore Romano tercio regnante, Chrobacie rege Cresimiro, bano Suinnimir, actum in ciuitate Iadere«;³. 1078.: »Regnante Buthiano (!) augusto, Iadere Drago priore, Stephanus episcopatum regens.«⁴. Iz ovih se dakle podataka jasno vidi, da je u formuli datiranja vladao u Zadru neki stalan red. Ovo valja imati pred očima i kod zadarske listine od 1092. I u njoj se opaža točno taj red, pa stoga ima on očito i važno političko značenje.

Sasvim je prirodno, da je Zadar budno pazio na sve promjene, što su se zbivale u Hrvatskoj, s kojom su ga vezale tijesne političke veze još od vremena kralja Petra Kresimira IV. Držim dakle, da ono uvrštenje Almoša kao hrvatskog a kralja znači, da su u Zadru za tu promjenu ne samo znali, već da su se s njome i slagali, to jest, da su i Zadranici priznali Almoša za kraljem hrvatskim, ali ipak tako, da su sami sebe smatrali podanicima bizantinskoga cara Aleksija, a svoj grad dijelom bizantinskoga carstva, ili drugim riječima, stranka kralja Ladislava, kao baštinika Zvonimirova, imala je ako ne izravnih pristaša, a ono bar jakih simpatija u Zadru. Ako ovo moje mišljenje stoji, — a nešto niže dobit će ono u neku ruku potvrdu još i za Spljet — onda nam postaju i gore navedene riječi Ladislavljeve o »susjedstvu« s Italijom mnogo razumljivije, a to samo s tim više, jer jedva može da bude sumnje, da je kralj Ladislav poslao svoje pismo u Montecassino morskim putem.⁵

Iz pisma kralja Ladislava vidimo još i to, da je u vrijeme svoga pohoda u Hrvatsku poslao i papi Urbanu II. svečano poslanstvo, koje se sastojalo od nekih (dvorskih) kapelana i viteza Sorina⁶ s molbom, da mu pošalje posebna legata. Ova je či-

¹ o. c. 65.

² o. c. 80.

³ o. c. 85.

⁴ Isprava prvi put štampana u mojim »Genealoškim prinosima« (Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. XIII. (1914.) str. 68.

⁵ Fraknoi (o. c. 9) izvodi iz ove formule datiranja, da je Ladislav vršio vlast u Zadru, što ne smatram ispravnim.

⁶ Fraknoi drži Sorina za Francuza.

njenica osobito važna već sama o sebi. Šta je kralj želio da ima od pape, toga iz pisma doduše ne vidimo, ali prema utvrđenoj činjenici, da je Ladislav skoro potom ostavio papu Urbana II., te se pridružio njegovim dušmanima, zacijelo se radilo o nekom krupnom političkom poslu, za koji nije dobio Urbanove privole. Taj je posao jedino mogao da bude u vezi sa sudbinom države Hrvatske. Poznato nam je, da je kralj Zvonimir položio papi Greguru VII. vazalsku prisegu, a ta se ticala i njegovih nasljednika. Ladislav je dakle sada bio upućen na to, da stee priznanje i potvrdu svojih baštinskih prava od pape i da se budi on, budi onaj komu je mislio predati Hrvatsku, a to je bio Almoš, okruni po papinskom legatu za zakonitoga kralja hrvatskoga kao papinski vazal, kao nekoć Zvonimir. Ovu je sankeiju Ladislav, odnosno Almoš trebao ne samo zato, da njome utvrdi svoj položaj kod Hrvata i Dalmatinaca, već i zato, da razoruža s jedne strane Byzant, a s druge Veneciju. Osim toga držim, da je Ladislav podjedno zamolio i potvrdu za osnutak šomodvarske opatije. Međutim papa Urban II. nije se odazvao glavnoj želji Ladislavljevoj. Kao legat došao je u Ugarsku kardinal Teuzo¹, koji je Ladislavu donio dopuštenje za utemeljenje šomodvarske opatije, ali što se tiče Hrvatske bez sumnje negativan odgovor u toliko, što je od njega tražio vazalsku prisegu, koju je kralj uskratio; stoga Ladislav je promijenio — očito ogorčen — pravac svoje politike. U Hrvatsku nije uopće više dolazio, ratujući otada dalje (osim s Kumanima još iste godine 1091.) s Rusima i Poljacima, a konačno malo prije smrti i s Česima (1092.—1095.)². Da Almoš nije napose bio okrunjen za hrvatskoga kralja jasno pokazuje, što se u kasnije vrijeme vazda spominje samo kao herceg (dux)³. Koji je razlog takom držanju papinom, toga ne znamo, no svakako je značajna utvr-

¹ Teuzo 'sacre Romane ecclesie legatus . . . Testes: dominus Teuzo cardinalis', spominje se u ispravi kod osnivanja šomodvarske opatije (1091). Baumgarten o. c. (Századok 1906. strana 403—406.).

² Horváth: Hadi krónika I, 58—59. Kako je poznato, kraljevi Šalamon i Ladislav ne htjedoše ni za Ugarsku da polože vazalske prisege.

³ O tom u narednom članku 24 (Kralj Koloman i kralj Petar).

dena činjenica, da se baš u to doba papa nalazio u najboljim odnosima i prijateljstvu s byzantinskim carem Aleksijem¹.

3. U narodnoj biblioteci u Napulju ima zbornik isprava s natpisom »Chartularium Tremitense« iz XII. vijeka. Na fol. 27 A. unesena je isprava s datumom »anno ab. inc. 1093., indiet. (I.), mense augusti.« Ova isprava začinje ovako: »Ego Guiffredus comes et sebastos imperialis et filius quondam bone memorie Amici comitis, dum pergerem in partibus Dalmatie, fui veniens in insula, que Tremiti vocatur . . . Ideoque postquam ego reversus sum . . .« Ostali se sadržaj tiče otoka Tremiti, te nema nikakove veze s našim pitanjem, pa ga stoga možemo ispustiti.² Iz ovih gore navedenih riječi, inače posve vjerodostojne isprave, slijedi, da je byzantinski car Aleksije najkašnje početkom 1093. godine poslao u Dalmaciju kao svoga opunomoćenika »kneza i carskoga sebasta« Guiffreda, viteza normanskoga i sina onoga kneza Amika, koji je g. 1075. poveo u sužanjstvo hrvatskoga kralja Slavića; taj je Guiffredo naime još 1083. prešao u byzantinsku službu.³ Opunomoćenik Aleksijev došao je najprije u južnu Italiju, domovinu svoju, a onda prešao lađom pored otoka Tremiti,⁴ gdje se neko vrijeme zadržao, u Dalmaciju. Misija carskoga sebasta i kneza Guiffreda bez sumnje bila je, da opet utvrdi u vjernosti carstvu dalmatinske gradove i otoke Zadar, Trogir i Spljet, te Krk, Osor i Rab. To mu je i uspjelo, pa tako je sada tim činom Dalmacija posve raskinula svaku vezu s Hrvatskom. Ona opet postade direktni dio byzantinskoga carstva.

¹ Gl. Pichler: Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident. Vol. I. (München 1864), 280—281. Langen: Geschichte der römischen Kirche von Gregor VII. bis Innozenz III. (Bonn 1893), 169—170. Röhrich: Geschichte des ersten Kreuzzuges (Innsbruck 1901), 17—18. Chalandon: Essai sur le règne d'Alexis I. Comnène (1081—1118). Paris 1900, str. 129—130. — O vremenu osnivanja šomodvarske opatije, kao i o Teuzu legatu papinom u drugoj poli 1091., (dakle kao odgovor pismu kraljevu), gl. Fraknóci o. c. 14—15, Baumgarten o. c. (Századok 1906, 391—411.).

² Listinu objelodanio je Heinemann: Zur Entstehung der Stadtverfassung in Italien. Leipzig 1896, 68—69. Za kronologiju gl. Sufflay: Hrvatska i zadnja pregnuća str. 21—22, nota 3.

³ Gl. o tom Heinemann: Geschichte der Normanen 290—330.

⁴ Otok Tremiti nalazi se u Jadranskom moru blizu Monte Gargano i otoka Palagruža.

4. Dne 7. marta 1095. sastao se u Zadru sinod, na kojem su bili prisutni Lovro nadbiskup spljetski, Andrija biskup zadarski, Petar biskup rapski, Petar biskup krčki, Ivan biskup trogirski, Bono biskup belgradski, A(ndrija?) biskup ninski i više opata samostanskih. Isprava je datovana u Zadru »regnante Alexio imperatore Constantinopolitano, episcopante Iadere Andrea, terciò existente Drago priore.«¹. Iz toga slijedi: 1. da je Zadar bio te godine direktno u vlasti byzantinskoga cara, jer više ne spominje ni vladanje novoga hrvatskoga kralja Almoša, ni vladanje ugarskoga kralja Ladislava, to jest tada su sve veze (ma bile one 1091./2. godine ma kakova mu drago karaktera) prekinute. To isto nesumnjivo važi još i za Spljet, Trogir, Krk, Osor i Rab, dakle sa ovim podatkom utvrđuje se i dopunjuje ono, što slijedi iz netom spomenute isprave kneza i carskoga sebasta Guiffreda. 2. Belgrad i Nin, kao hrvatski gradovi, bili su tada (t. j. 1095.) u takom položaju, da ih nikaka strana i Byzantu neprijateljska vlast nije mogla da smeta u pohođenju zadarskoga sinoda. Oni dakle nijesu nikako mogli da budu u vlasti ugarskoga kralja, jer u tom slučaju odista ne bi biskupi njihovi mogli doći na sinod. U ovoj dakle činjenici imamo jasan dokaz, da vlast kralja Ladislava, odnosno kralja Almoša, nije segla do Nina, Zadra i Belgrada. Međutim valja priznati, da je značajno, što na sinodu nije bio prisutan još i kninski biskup. Iz toga Paulel izvodi, da je Knin tada bio u vlasti kralja Ladislava.² No to jedva može da odgovara istini, jer osim bolesti biskupove, ili čak sedisvakancije, tko zna, što sve može tome da bude razlog, i to naročito stoga, što je već slijedeće godine 1096. nesumnjivo bio baš Knin prijestolnica hrvatskoga kralja Petra, kako ćemo nešto dalje vidjeti.³ Konačno slijedi iz ove isprave 3. da je u to vrijeme morao biti u Dalmaciji i bar u susjednoj Hrvatskoj do Velebita mir, jer se u ratno i nemirno vrijeme nikako ne bi mogao sastati općeprovincijalni sinod, za koji isprava ističe, da je raspravio mnoštvo pitanja »ut est [mos] generalis concilii«.

¹ Isprava se nalazi u registru samostana sv. Marije u Zadru fol. 9 B do 11 B, odakle sam je preuzeo. Ima je i Rački: Doc. 159—160.

² Paulel u »Századoku« 1838. str. 209.

³ U narednom članku 24. i 25.

Pisci. S ovim ispravama stoje u svezi vijesti, što ih donose neki ugarski i dalmatinski pisci, doduše iz nešto kasnijega vremena (s obzirom na vrijeme kad su napisane), ali ipak takove, da rezultate ispravâ dopunjuju i bitno osvjetljaju.

1. Po postanku svome, najbliža je vijest vremenu kralja Ladislava ono, što donosi ugarski ljetopis poznat pod imenom »*Chronicon pictum Vindobonense*«, iz kojega je upravo doslovno preuzeše budimska kronika (štampana 1473.), Thuróczy, a donekle i Muglen¹. Istina, »*Chronicon pictum*« napisan je tek 1358., no, kako anonimni autor sam kaže, »*collecta ex diuersis cronicis veteribus*«². Mnijenje prvih mađarskih istraživača o toj kronici jednoglasno se slaže u tom, da je upravo partija od Andrije I. do smrti kralja Kolomana, to jest od 1047. do 1116. napisana na osnovu podataka, koji biše napisani svakako još pred kraj XII. vijeka, a to znači, da im je i vjerodostojnost vrlo velika.³ O kralju Ladislavu kaže dakle taj »*Chronicon pictum*« ovako: »On je prvi Dalmaciju i Hrvatsku svojoj državi vječnim pravom podložio. Kad je naime umro kralj Zolomer (= Zvonimir) ne ostavivši djece, žena njegova, sestra kralja Ladislava, gonjena mnogim nepravdama od dušmana svoga muža, zamoli u ime Isusa Hrista pomoći od svoga brata kralja Ladislava. Njezine je nepravde kralj ljuto odmazdio i povratio joj čitavu Hrvatsku i Dalmaciju, koju je kasnije kroz spomenutu kraljicu svojoj državi podložio. To pak kralj nije učinio od pohlepe, nego što je sebi baštinu prisvajao po kraljevskom pravu. Kralj Zvonimir naime bijaše njemu u prvom stepenu rođak, a baštinika nije imao«. Govoreći o ku-

¹ *Chronicon pictum* (mađ. Képes-krónika) [rukopis bečki, tako prozvan po sitnim nekim slikama], najbolje je izdan od Mátyása u zbirci: *Fontes domestici historiae Hungaricae*. Vol. II. *Chronica Hungarorum*. Leipzig 1883. — Budimska kronika izdana je faksimilirana od Fraknóia: *Chronica Hungarorum impressa Budae 1473*. Bdpst 1900. — Thuróczy apud Schwandner: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Vol. I. Beč 1746. — Muglen izdan apud Kovachich: *Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke*. Ofen 1805.

² Odmah u početku prve riječi o. c. pg. 100.

³ Gl. Pauler: *Magyar nemzet tört.* II, 769—790. — Domonovszky: *A budai krónika*. Bdpst 1902. (iz »Századok-a«) str. 46—47, 56. — Hóman o. c. str. 7—8.

manskoj provali u Ugarsku, kaže o Ladislavu: »Kralj Ladislav bijaše tada sa svojima u Slavoniji.«¹

Prije svega treba naglasiti, da se tuđe vijest ugarskoga ljetopisa XII. vijeka posvema slaže s ispravama, što smo ih naveli, to jest i u njemu čitamo, da je kralj Ladislav ušao u Hrvatsku ne kao osvajač, nego najprije kao osvjetnik svoje sestre Jelene, udovice kralja Zvonimira, a onda kao njezin, odnosno Zvonimirov baštinič. Izriječno se i opet ističe, kako kralj Ladislav svega toga nije učinio »iz pohlepe«, nego po »kraljevskom baštinskom pravu«. Ovo su baštinsko pravo isticali i Hrvati, bar u dočnije vrijeme. Tako piše (oko 1520.) Dubrovčanin Tubero de Cerva, koji je dugo vremena živio u Ugarskoj, pripovijedajući zgone za vrijeme boja na Kravskom polju (9. sept. 1493.), ovako: »Ugri naime i Hrvati imadu između sebe vječite raspre o junaštvu, jer ni Dalmatinci, koji su pretežitim dijelom Hrvati, nijesu silom ili oružjem pokoreni, nego se po pravu rodbinstva (sami) podvrgoše pod vlast ugarsku.«² Iz ovih se riječi Tuberovih vidi, da je već tada (bar u drugoj poli XV. i na početku XVI. vijeka) postojala opreka između Hrvata i Mađara, i da se u pitanju, kako je Hrvatska došla do zajedničkoga kralja s Ugarskom, tvrdilo s mađarske strane, da se to zbilo silom, a s hrvatske po baštinskom pravu.³ Uopće, kad uvažimo još i pismo kralja Ladislava opatu Oderiziju, postaje veoma vjerojatno, da je posve istinito što kaže ugarska kronika: kralj Ladislav stavio se u pitanju hrvatskom po smrti Zvonimirovoj na stanovište baštinskoga prava. Kod toga ne valja smetnuti s uma, da je prije po vijeka u Ugarskoj naslijedio sv. Stjepana I. (po njegovoj želji) jedan od njegovih sinovaca ili nećaka, dakle ne Arpadovac, već čovjek upravo strana roda, naime sin njegove se-

¹ Originalni tekst gl. niže str. 318.

² Tubero: Commentariorum de temporibus suis libri octo. Ap. Schwandtner Vol. II. str. 201.: »Hungari nimirum et Choruati, perpetuas de virtute controuersias inter se habent; neque enim Dalmatae, quorum pars potior est Choruatia, vi aut armis coacti, sed cognationis iure in Hungaricam concessere ditionem«.

³ Još i dočnije tvrdili su to isto Orbini (Il regno degli Slavi. Pesaro 1601.; str. 394—395.) i Rattkay (Memoria regum et banorum. Beč 1652., str. 57—58).

stre udate za Otona Orseola, Petar Mlečanin. Razumije se, drugo je pitanje, da li je Hrvatska pristala na takovo stanovište ili nije; kralj Ladislav ga je nesumnjivo isticao, a tako je za cijelo činio i njegov nasljednik Koloman. Teže je s onom vijesti ugarskoga ljetopisa, kojom se kaže, da je kralj Ladislav najprije čitavu Hrvatsku i Dalmaciju povratio sestri. Prije svega treba istaknuti, da ovo »Dalmacija i Hrvatska« i »cijela Hrvatska i Dalmacija« nije ništa drugo, nego naziv za državu, kako ga ima kraljevski naslov, dakle tude se ne radi i ne može da radi o posjedu dalmatinskih gradova i otoka. Kako kralj Ladislav nije ni kasnije zauzeo čitave Hrvatske, sve se čini, da ovdje nije govora o jednom fakti ili događaju, već o nekoj nakani, nekom pravnom shvaćanju s obzirom na budućnost.¹ Jer kad bi to bio fakat, onda bi to značilo, da je kralj Ladislav već odmah poslije 1089. ušao u Hrvatsku i u njoj postavio Jelenu za vladara, a kako znamo, o tome ne može biti ni govora, jer je vlast Stjepana III. sezala sve do Drave. Konačno treba istaknuti, da ugarski ljetopis poznaje i izraz »Slavonija« kao ekvivalent za Hrvatsku i Dalmaciju.

2. Nešto prije godine 1268., dakle kakih sto i sedamdeset godina poslije događaja, pisao je o tom arcidakon spljetske crkve Toma († 1268.). U glavi XVII. svoga djela »Historia Salonitana«, a pod natpisom: »Kako su Ugri zavladaali (ceperunt dominium) Dalmacijom i Hrvatskom«, kaže Toma o kralju Ladislavu ovo:² »U to doba umre kralj Zvonimir ne ostavivši baština. I pošto je tako izumr'o sav (hrvatski) kraljevski rod, nije više nikoga bilo, koji bi ga imao u kraljevstvu hrvatskom naslijediti. Stoga se porodi među svima velikašima kraljevstva teška nesloga. Rastrgani u stranke, sada je ovaj, a sada onaj iz puke pohlepe za vladanjem sebi prisvajao vlast nad državom, zbog čega preoteše maha nebrojene opačine, pljačkanja, umorstva i legla svih opačina, jer dnevice nije prestajao jedan drugoga da progoni, napada i ubija. Ali u to je doba bio jedan hrvatski (»slavonski«)

¹ Što Muglen govori, da je već kralj Ladislav utanačio i potvrdio Spljetu, Trogiru i Zadru privilegija, darovana im od grčkih careva, očita je zamjena s vremenom Kolomanovim, te ne zaslužuje nikakove pažnje. Gl. originalni tekst Muglenov niže na str. 319.

² Gledaj originalni tekst niže na str. 319—320. Donosim ga točno po autografu Tominu, što se čuva u kaptolskom arhivu u Spljetu.

velikaš, koga su njegovi drugovi i suplemenici progonili mnogim uvredama i mnogim štetama, pak ne nadajući se, da bi se inače mogao tolikom zlu oprijeti, ode u Ugarsku. Ovdje stupa pred kralja Ladislava, te ga stade nagovarati i putiti, da pođe osvojiti kraljevinu Hrvatsku i da je pokori svome gospodstvu, uvjeravajući ga pouzdano, da će to, kako je kraljevstvo ispražnjeno i ostalo bez kraljevske moći, lako izvesti. Ovim savjetima nagovoren, kralj Ladislav skupivši odmah veliku vojsku, pođe i zauzme čitavu zemlju od D r a v e sve do Gvozda, a da mu se nitko nije opr'o. Potom pređe Gvozd i počeo osvajati utvrde i gradove bijući mnoge bojeve s hrvatskim plemenima. Međutim, kako jedan drugome nije pomagao, jer su bili između sebe zavađeni, lako je kralj iznio pobjedu. Ipak nije dospio do primorja, jer saznajući, da je neki n a r o d prešao granice njegova kraljevstva, povratio se u Ugarsku. Bijaše pak isti kralj ne samo junak na oružju, nego i slavan vjerom i svetošću. U to doba n a r o d s k i t s k i provalivši u velikom mnoštvu u Ugarsku, poubija svu silu ljudi. Ali kralj Ladislav skupivši na jedno vojsku svoga kraljevstva, navali hrabro na dušmanske čete i uz pomoć Božju veći dio barbara na bojnopolju pogubi, a ostale protjera iz svoje države.«

Nijesu nam poznati izvori, na osnovu kojih je arceidakon Toma napisao ove riječi, no izvan svake sumnje pored nekih pismenih zapisa, glavni mu je izvor l o k a l n a s p l j e t s k a t r a d i c i j a. U bitnosti kaže i on ono, što i ugarski ljetopisac, tek što ne govori ništa o akcentuiranju b a š t i n s k o g a p r a v a od strane kralja Ladislava, ali nam zato daje nešto jasniju sliku o L a d i s l a v l j e v o j s t r a n c i u Hrvatskoj, čiji je jedan član pošao u Ugarsku i pozvao kralja da zauzme kraljevstvo. Ovaj podatak u vezi s poznatim nam ispravama, kao i s ugarskim ljetopiscem, jasno i opet pokazuje, kakova je značaja vojna ugarskoga kralja. Dalje vidimo i to, da je i T o m i S l a v o n i j a isto, što i Hrvatska, no najvažnije jeste, što po njegovu jasnom kazivanju začinje kralj Ladislav svoje »osvajanje« na D r a v i, a vraća se natrag, iza vojevanja n e s n a r o d o m h r v a t s k i m, već s nekim plemenima, kad mu stiže glas o provali »skitskoga naroda« u Ugarsku. Tim nam je i opet rečeno, da se Ladislav upirao na neku s v o j u s t r a n k u u Hrvatskoj, da se u Spljetu bar u XIII. vijeku kao istinito držalo, da je 1091. bila

Drava granicom između države Hrvatske i Ugarske, i konačno, da se kralj Ladislav poslije vojne sa »Skitima« (t. j. Kumanima) nije više vraćao u Hrvatsku, što nam i ugarski ljetopis još jasnije potvrđuje. O kumanskoj provali u Ugarsku mi smo obaviješteni iz suvremenih byzantskih izvora, iz kojih saznajemo, da je car Aleksije na početku 1091. uglavio s njima savez protiv Pečenega, koje je u krvavoj bitci 28. i 29. aprila 1091. upravo uništio. Poslije toga boja pošli su Kumani na sjever i upali u Ugarsku.¹ To je dakle najkasnije moglo da bude nekako u julu ili augustu, a povratak Ladislavljev padao bi po tome najkašnje u septembar ili oktobar. Više je nego samo vjerojatno, da su Kumani, kao saveznici i prijatelji cara Aleksija, provalili poslije uništenja Pečenega u Ugarsku baš na nagovor Aleksijev, da tako spriječe napredovanje Ladislavljevo u Hrvatskoj kao i eventualno osvojenje dalmatinskih gradova.² Inače se u pisanju Tominom očito opaža pristranost, jer mrzeći iz dna duše Hrvate, hoće da prikaže državnopravne promjene između 1091. i 1102., odnosno 1107. kao posljedicu pobjede oružja ugarskoga kralja.³

3. Tražeći u londonskom »British museum« među rukopisima novih podataka za hrvatsku historiju, namjerih se među ostalim na spis s natpisom: »*Della Dalmazia*. Discorso di Simon Gliubavacz nob. Zaratino.«⁴ Na fol. 26. i dalje ima: »Lettera prima del Dr. Simon Gliubavacz nob. Zaratino al Sig. Gio. Lucio« od 15. aprila 1653. iz Zadra. U tom pismu raspravlja Dr. Sime Ljubavac o hrvatskom kralju Stjepanu III., kao o nasljedniku Zvonimirovu, pa tom zgodom obzire se i na vojnu ugarskoga kralja Ladislava od 1091. iznoseći o tome sve one izvore,

¹ Gl. o tom iscrpivo Chaladon: *Les Comnènes*. Alexis I. pg. 132—134.

² Kumani krenuli su tek onda na Ugarsku, kad je Aleksiju stigao glas o vojnoj operaciji kralja Ladislava, a to nije nikako moglo da bude prije maja ili juna. Horváth (Hadi krönika str. 58.) stavlja povratak Ladislavljev u Ugarsku pokraj jula 1091.

³ O Tominoj pristranosti gl. članak o njemu, u trećem dijelu ove knjige »Pisci« (domaći).

⁴ Signatura: Mus. Brit. jure emptionis. 8606. Plut. CXXI. G. Očito je rukopis kupljen negdje u Dalmaciji. Na taj je način zacijelo golemo mnoštvo naših starina nestalo, te se nalazi sakriveno po raznim engleskim i francuskim privatnim bibliotekama.

što ih je on poznavao. Na fol. 28B. i fol. 29A. nalazi se bilješka, odnosno citat, koji nije nigdje dosada objelodanjen, niti je inače (koliko ja znam) poznat, a tiče se vojne kralja Ladislava. Za taj citat kaže Ljubavac, da ga je za svoga boravka u Spljetu dobio od Jerolima Lukarija, poznata nam pomagača Lucijeva.¹ U tom se citatu kaže:²

»Zvonimir, posljednji kralj Hrvata, umr'o je godine 1090. Po smrti njegovoj Hrvati (Croates) mnoga zla počiniše boreći se između sebe i plijeneći se međusobno, te tjerajući podjednako i primorske gradove u žalost nanoseći im štete i sramote (pokore), jer su im hvatali žene i kćeri, tako da se nitko nije usuđivao da izlazi iz gradova. Potom odaberu Splječani poradi te stvari osam mudrih muževa iz grada (da odluče) nešto u toj stvari. Ovi muževi izabraše jednoga između osmorice, imenom Petra od plemena Cacauntova,³ da potajno pođe u Ugarsku k prejasnomu kralju Stjepanu (!),⁴ i da preda grad u vlast kraljevskoga veličanstva pod stalnim pogodbama. I ode potajno i dođe u Krbavu i nade ondje nekoga muža od plemena Gušićeva imenom Petra, koji ga usrdno primi u svoju kuću; vesela srca ispitujući (Petar Splječanin) njega (Petra Gušića), reče mu, kamo je nakanio ići i poradi čega, kunući se, da ne će nikomu kazati (ono što bi od njega čuo). Tada primivši (Petar Splječanin) od njega (Petra Gušića) vjeru, otkrije mu sve. Potom razgovarajući međusobno, pođoše zajedno ne govoreći nikomu ništa, i stupiše pred kralja te ga sagnute glave i skučenih koljena pozdraviše. Nato

¹ Ljubavac piše: »Non dissimile all' archidiacono, quanto alla morte di Zuonimero senza posterità e successione, riesece una nota manuscritta, della quale mentre fui a Spalato, rimasi fauorito dal Sig. Gerolamo Luccari«.

² Originalni latinski tekst gl. niže na str. 321. ove knjige.

³ U originalu se čita »Petrum de genere Cacauntem«, što je očito čestim prepisivanjem iskrivljeno umjesto Cacauntorum.

⁴ I ovo je nastalo grješkom prepisivačevom mjesto Vladislavum ili Ladislavum. Treba znati, da pred nama leži prijepis, XVII. ili XVIII. vijeka, jer ni isto pismo Ljubavčevo nije u originalu sačuvano. Sama pogriješka s obzirom na ostali sadržaj nije veće važnosti, jer se jasno vidi, koga se tiče. Kad bismo baš htjeli da je tako bilo i u originalu Lukarijevom, onda bi to bio dokaz, da ova bilješka nema baš nikakih veza s Tomom arcidakonom, što mi se ne čini vjercjatno, no s tim bi ona bila dragocjenija.

ih kralj upita, odakle su, a oni jednodušno odgovore: »Mi smo Bijeli Hrvati« (Croates Albi), te mu ponudiše vladanje nad Spljetom i nad čitavom Hrvatskom. Čuvši to kralj, veoma se obradova i pozvavši savjetnike svoje, ispriповjedi im sve, što će se dogoditi, te odmah dade spremati vojsku, koje se sabralo do 100.000 ljudi¹ i podoše sve do Gvozda. Tada bi javljeno kralju, da je narod tatarski upao u kraljevstvo ugarsko, našto se on vrati u Ugarsku.«

Ne znamo tko je autor ovoj »rukopisnoj bilješki« Splječanina Lukarija, niti kad je ona postala, to jest kad je prvi puta napisana. No po svemu ipak se čini, da je nekako iz XIV. vijeka. To pokazuje u prvom redu izraz »Croates« i »Croates Albi«, koji se (koliko ja znam) ponavlja još samo u t. zv. trogirskoj apendikuli (ili u Tominom tobožnjem »Memorialu«)² i u ljetopisu popa Dukljanina (samo Croatia Alba). Pored toga upućuje na vrijeme poslije 1242. i izraz »gens Tartarorum« (»gens pestifera Tartarorum« u Tome), a konačno i nesumnjivo poznavanje samoga Tome, što nam dokazuje tvrdnja, da je Zvonimir »ultimus Croatorum rex«, da je Ladislavljeva vojska doprla do »Alpes Ferreas« i da se on vratio saznajući za provalu »Tartara«. No uza sve to, ima u ovoj bilješki nekih pažnje vrijednih samostalnih vijesti. To je u prvom redu napadanje Hrvata na primorske gradove, naročito na Spljet, za anarkije, za koju i Toma znade u oči vojne kralja Ladislava u Hrvatsku, onda postanak ideje u n i j e s U g a r s k o m u p r a v o u s a m o m S p l j e t u, o d a š i l j a n j e P e t r a o d p l e m e n a C a c a u n t o v a u U g a r s k u, k o j e m u s e p r i d r u Ź u j e h r v a t s k i p l e m i ć P e t a r o d p l e m e n a G u š i ć e v a. P l e m e »C a c a u n t i« poznato nam je iz fundacionalnoga lista Splječanina Petra Črne sina Gumajeva od godine 1080. u kojem se navode kao svjedoci »d u o f i l i i C a c a u n t i«,³ a 1097. spominje se u Spljetu ime »P e t r i s e n i o r i s p r i o r i s«. ⁴ Isto nam je tako poznato iz ovoga vremena i ime krbavskih Gušića;

¹ Broj je očito pretjeran i podsjeća na broj vojske kralja Ludovika I. Anžuvince za njegove dalmatinske vojne godine 1345.

² »Qualiter et cum quo pacto dederunt se Chroates regi Hungarie«. Gl. niže članak 25.

³ Gl. str. 284. ove knjige i Jireček: Romanen III, 12.

⁴ Gl. naredni članak 24. ove knjige. Nije nevjerojatno, da je to taj isti Petar od plemena Cacauntova.

oko 1070. daruje kralj Petar Kresimir IV. neki posjed u Kamenjanima »Pribine Gussichio filii Priuanego«, onda nam se spominje između 1070. i 1078. »Nassemir Gussichius« i »Andreas Gussichius Pribinego filius«, a oko 1088. do 1095. »Thesa Gussychius, Gurgi filius«. U t. zv. trogirskoj apendikuli od 1102. pako, navodi se »comes Paulus de genere Gussichorum«.¹ Imena Petar i Pavao rado su u nekoj vezi u jednoj istoj familiji, budi kao otac i sin, ili kao braća; stoga nije nemoguće, da i između Petra Gušića od 1091. i Pavla Gušića od 1102. postoji neka tješnja rodbinska veza. Svakako je bitno i važno, da se oba ova imena, naime spljetski Cacaunti i krbavski Gušići mogu autentičnim dokumentima u doba vojne kralja Ladislava u Hrvatsku utvrditi. Ovo nas ovlaštuje na misao, da je Lukarijev anonim ove svoje podatke poerpao iz kakova starijega spljetskoga zapisa, pa da njegovo pričanje odgovara u bitnosti istini.² Njime nam se dopunjuje rezultat dobiven iz isprava, jer nam postaje još jasnija stranka kralja Ladislava u Hrvatskoj, u kojoj je bilo pored Hrvata još i žitelja primorskih gradova (u našem slučaju Spljeta),³ a onda nam se dopunjuje kazivanje Tomino, naime onaj hrvatski velikaš, koji je pošao u Ugarsku kralju Ladislavu, bio je krbavski plemić Petar Gušić. Nije nevjerojatno, da je i Toma poznavao taj zapis, ali ga naumice nije upotrebio, jer nije htio da priznade, da su i njegovi Spljećani zajedno s nekim Hrvatima pozvali ugarskoga kralja u zemlju. Ta nekoliko redaka dalje, kad govori o dolasku kralja Kolomana pod Spljet (tobože 1103.), pripovijeda, da su Ugri Spljećanima bili »stran narod«, za koji oni još nijesu

¹ Za Gušiće gl. Klaić: Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća str. 54—59. (Rad. knj. 130. Zagreb 1897.).

² Spljetski pisac Miha Madijev († 1358) spominje u svojoj historiji »De gestis Romanorum imperatorum et summorum pontificum«, neke gradske kronike (»... ut habetur in chronicis Spaletici«), pa nije nemoguće, da je u njima bila i ova bilješka. (Gl. Šišić: Miha Madijev de Barbazanis. Rad. jugl. akad. knj. 153. Zagreb 1903., str. 14—15.). Pored toga možda se ova vijest nalazila i u danas nam izgubljenom prvom dijelu istoga Mihe Madijeva, jer pred nama je samo »pars secundae partis« (o. c. 9—11.).

³ Sjetimo se, kako kralj Ladislav piše opatu Oderiziju o »susedstvu«. Zar nije mogao imati na umu svoje privrženike u Spljetu?

znali da li je »kršten«.¹ Tko bi u to mogao vjerovati poslije ugarske princeze Jelene, žene Zvonimirove, poslije provale kralja Ladislava u Hrvatsku i poslije rata između kralja Kolomana i hrvatskoga kralja Petra!² Svakako je značajno, da pored Tomina prikazivanja vojne kralja Ladislava ima još jedna verzija dalmatinsko-primorske tradicije s jezgrom, koja se veoma približava ugarsko-hrvatskoj.

a.

Na početku (prije 25. marta) 1902. U Zadru.

Zadarski prior Drago dosuđuje sa svojim vijećnicima koludrici Veći dio njene baštine, koju presudu potom potvrđuje nadbiskup spljetski Lovro.

(A)nno incarnationis Jesu Christi nostri domini millesimo XCI. Kyri Alexio Constantinopoleos imperante; tempore quo Uladdislau(!) Pannoniorum rex, Chroacie inuandens regnum domnum Almun, suum nepotem in illo statuit regem; Iaderensi uero cathedre domno Andrea uenerabiliter presulante mēque Drago, domni Prestancii episcopi nepote, iam tercio priorante. Accidit, ut in primo anno mee tercię recuperationis³ coram nobis ac prefato episcopo aliisque quam pluribus oriretur querimonia domne Veke, filie Cicne (!)⁴, que uiri sui, uidelicet Dobroszlau, thorum custodiens uiginti annis deo deuota monastico utebatur habitu, quam Petrus, socer suus, filius domni Dabri, uerbis suorum deceptus propinquorum, suo exhereditauerat uerbo

¹ »Metuentes (sc. Spalatenses) dominium gentis ignote et extraneę; intellexerunt tandem per internuntios, (Hungaros) esse christianos«.

² Koji su razlozi prinukali Lucija, da nije upotrebio ovu bilješku, ne znamo, no jedva ćemo pogriješiti, ako kažemo, da je on dobro znao, da taki podatak ne će biti u volji mletačkoj republici. Osim toga možda ga je smatrao poradi onoga »regem Stephanum (Hungarie)« sumnjivim, a uz arcidakona Tomu uopće izlišnim. Dakle nešto slično; kao i sa spisima spljetskoga sabora od 925. i 928. Svakako šutnja Lucijeva ne znači mnogo.

³ Griješkom prepisivačevom za »mei tercii prioratus«.

⁴ Griješkom prepisivačevom za »Veke filie Cicne«.

filiumque suum, quem cum quadam sclauuncula natum habebat, moriens tocius sue hereditatis fecerat heredem; hanc autem monachili(!) irretitam uinculo, que illum alim(en)tis nestim(en)tis-que fouerat continue, quod ueris probatur assercionibus, expertem suorum fieri iusserat dicens, filio mortuo huic uiuenti nurui, quasi mortue, nil deberi dari. Quem eciam iam dictus Dobroslaus, filius eius, paterna motus pietate sue eciam (con)sensu coniugis Veke, quam futuram nonerat monacham eadem notificante, moriendo sue illum proprietatis fecerat participem, par boum sibi tribuens cum suis culturis, aureosque nastalos quin eciam suam uineam; nempe neminem estimans illi comptozari hereditati sua pretermissa coniuge; quippe nondum ipse pater alia utebatur uxore. Vnde factum est, ut utrisque coram nobis litigantibus ipsamet domna Veka cum sua matre aliisque propinquis, et ex alia parte Madio electo eiusque fratre Petrinna nec non Zanizo, Mazikyryne filio, quin¹ pluribus aliis conicientibus,² demum iussu presulis episcopali, quo sedebamus, egressi palacio ibidemque cisternam ingredientes cum iam dicto episcopo et Johanne iudicatore aliis(que) nobilibus ducto in medium utrorumque certamine, quid hinc rei exitus doceret, perscrutari cepimus. Quod more antiquorum diiudicare nolentes [decreuimus]: ut ipsa fruaretur(!) parte, nelut si uiuus adesset cuius caritate se monastice dederat professioni. Sed huic rei contrariantibus hoc displicuit, seque archiepiscopali uelle obedire iudicio conclamarunt, ut ad suum cum ea irent prepositum. Qui(!) sub unius anni induciis, nobis cernentibus, cencies exclamati ire renuerunt. Quos nos hoc modo difiniuimus, in primis anni illius atributo sibi tribuno Trunzanno Maio, Peze filio: partis domus et uinee heredem eam fecimus; ut uel sic Spalatum, prout expetierant, cum ea proficiscerentur. Quibus et ex hoc inducie a mense iulio usque in Natalem domini largite sunt. Sed procaciter resistentes et se hinc subtraxere. Quapropter ego Dragus prior, commune seruans sacramentum, neminem uolens ab aliquo uim sustinere, cum iam nominato episcopo aliisque nobilibus ad domum illius pergentes, que sita est in quadriuiuo sancti Petri, legali hoc diffinientes iudicio, sub episcopali uinculato precepto, illam pleniter debere habere partem ius-

¹ Griješkom za cum.

² Za consencientibus.

simus, ipsique nos illis domum partientes monache occidentalem partem domus dedimus duasque ulnas et eo amplius medietatis domus propter maritum illam consentire uoluimus infantulo. Hec ego Maius archidiaconus, quia his omnibus interfui et ut a memoratis presulibus michi iniuctum est, fideliter ueraciterque scripsi, et post tradita coram his testibus lecta et sigillo dicti prioris signata: Johannes iudicator [testis], Vitaza testis, Micha testis, Desinna testis, Madio (filius) Zelle testis, Budinellus testis, Madius gener Zelle Prestancii [testis], P(i)ruona testis, Grubize filius Gregorii testis, Gauzulus Prestabarba testis, Barba testis, Neupret testis, Dolmaldus testis, Brate testis et alii quam plures collaudantes et confirmantes.

Poslije ove presude na zadarskom sudu, koja se nesumnjivo zbila početkom 1092. po našem računu, pošla je Veća u Spljet, gdje je nadbiskup Laurencije parnicu konačno dovršio.

Quoniam quod a minoribus legaliter diffinitum est iudiciis, a maioribus, si oportet, debeat confirmari, corroboro ego L(aurencius) Salonitane sedis archiepiscopus et laudo hoc iudicium, à tanto honestissimo uiro D(rago), Iaderano priore, cum suis nobilibus iam doctum.¹ In quelibet persona, in sua arrogancia erecta, contra iudicia semel iam facta conqueratur iterum in sua male uisa querimonia. In libello quidem, quem Vekenega, filia Ciene(!), a prelibato priore datum et ab archidiacono M(aio) scriptum, ad mea(m) contulit laudacionem, iuste et canonicè cognoui finitum. Quis namque arrogans exhereditare auderet hanc uiduam ab hereditate mariti sui, dum non solum eius lectum sic nobiliter, ut puta cognoscimus, obseruauit; ac inter uiduas, quas laudat apostolus P(aulus) se ad certamen et ad premium, utique assumpto earundem habitu proiectoque cum suo sarcine mundo, se contulit. Vnde hec ordinata, sicut superius, confirmo et immo laudo, atque sub ligamine anathematis et Niceni concilii uinculo quemquam pono, qui hoc nititur infrigere et delere. Hanc uero sigillo sancti Domnii cartula(m) iussi signari, ut contra omnes permaneat conquestores in sua stabilitate firma. In hac laudacione A(ndreas) episcopus Jadere et D(ragus) eiusdem ciuitatis prior testes.

¹ Griješkom prepisivačevom napisano »doctum« za dictum.

b.

(Oko sredine 1091. Iz Hrvatske).

Ugarski kralj Ladislav piše opatu montecassinskoga samostana Oderiziju, da je rad da s njime stupi u prijateljske sveze, što je tim lakše, što mogu općiti kao susjedi.

Epistola regis Ungarorum.

Oderisio religiosissimo abbati sancti Benedicti omnique sibi commisse congregacioni L(adislaus) Ungarorum item Messie dei gracia rex, servicium, amorem in Christo Ihesu domino nostro. Quamvis peccator existam, quoniam cura terrene dignitatis absque grauissimis criminibus non potest promoueri, tamen tue sanctitatis culmen non ignorauī, sed a cunctis probis mee terre peregrinis quid ageres et tui in dei servicio subditi, diligenter inquisiui. Unde dolui te de mee regionis statu neminem, vel per istam partem, quicquam inquisisse. Verum quia confido, me sanctorum virorum precibus aggregatum, victoriose non semel contra barbaros pauca manu dimicuisse: sicut sancti Egidii congregacioni me litteris meis commisi, sic tibi, item sancti Benedicti conventui, quem monachorum patrem exitisse didici, per has litteras et per capellanos meos et Sorinum nostrum militem, quos U(rbano) apostolico mitto, commendo. Scias eciam, me sancti Egidii abbati plurima in terra Ungarie prestitisse beneficia, quod sit tibi imago futuri beneficii, si quandoque me per legatos tuos exquisiveris. Mandassem etiam tibi iam ad manum quedam de nostris muneribus, sed veritus sum, propter turbam terre vestre, malis impredientibus viris, totum frustra fecisse, item, quia vere iam credo te quosdam de tuis, quibus placita nostra suggeremus, ad me missurum, quod expecto. Sed istud obnixē, non meritis meis quod vellem, sed spe future munificencie exigo, ut de sancti Benedicti reliquiis aliquid nostre dirigas patrie. Porro si neutra ad presens agere possis, saltem per legatum, quem papa mihi mittet, quod, item quomodo velis, rescribe; vicinis enim iam agere poteris, quia Sclavoniam jam fere totam acquisiui. Confirmatum tibi per hunc scriptum, quicquid in Un-

garia et Messia et Sclavonia ullo loco nostri homines offerre voluerint. Valet.

c.

7. marta 1095. U Zadru.

Crkveni sabor dalmatinsko-hrvatskoga klera potvrđuje slobostine i darovanja dana od Zadrana samostanu sv. Marije.

L(aurentius) dei gracia Spalatensis sedis archiepicopus, A(ndreas) Jaderatinus episcopus, Petrus Arbensis episcopus, P(etrus) Ueclensis episcopus, J(ohannes) Tragurensis episcopus, B(onus) Belgradensis episcopus A(ndreas?) Nonensis episcopus G(regorius) abbas monasterii sancti Chrisogoni, Theodorus (abbas monasterii) sancti Stephani, Petrus (abbas monasterii) sancti Nicolai, Johannes (abbas monasterii) sancti Michahelis Dabragna (monasterii) sancti Perri abbas, cum omnibus clericis atque laicis, deum timentibus, Jaderatine scilicet ecclesie. Congregatis nobis, cum plurima uentilanda et examinanda allata, ut moris est generalis concilii, confluerent, interea eciam nichilominus illud affuit muniminis scriptum, quod episcopus et prior, nobiles et ignobiles Jaderensis ecclesie beate Marie semper uirginis, monasterio uidelicet uirginum deo deuote famulancium, nouiter in eadem ciuitate nostris temporibus constructo, tempore consecracionis iam dicte ecclesie deuote et alacriter concesserunt; hoc denique licet continens, ut quod de solo patrimonio nobilium puellarum illuc ob amorem Christi concurrencium edificatum fuerat, sic ab omni infestacione tributi quiete uiuerent, ut libere ab omni mancipatione humani seruicij toto mentis affectu seruirent, cui se disponantes ancillulas tradiderunt; hoc solummodo petentes abbatissa ingenuitate precipua, nomine Cicha, cum omnibus sororibus illis amplissima de fisco ciuili dona conferre. Quod namque dum diligencius perscrutantes inuestigaremus illud inde cassare studuimus, quod cassandum et impossibile ad obseruandum perspeximus: inerat siquidem ei, ut si quis ex omnibus boni(s) monasterii ad formellam usque casei uiolenter (rapere) presumeret, anathematis uinculo ex triplo ligaretur. Quo iure abraso cetera perpetua stabilitate firmare salubrius decreuimus, ita quidem, ut nullus de clero uel populo, magna uel parua persona, ingenuus uel seruus, ab inde in antea quicquam auferre uio-

lenter presumat; quod si presumpserit et emendare post actam querimoniam resistendo noluerit, anathematis uinculo inpenitens innodatus intereat. Excepto quando prior sepe dicte ciuitatis pro communi utilitate omnium conciuuium ipsemet uel filius eius iuerit, uel suum legatum transmiserit; quod tamen cum omni honestate et mensura fiat. Hoc denique promulgato acclamatum est: »si placeret?« succlamatum quoque est (ab) omnibus: »placet«. Anno dominice incarnationis millesimo XCIIII, indiccione III. epacta XII, concurrente VII. Regnante Alexio imperatore Constantinopolitano, episcopante Iadere Andrea, tercio existente Drago priore, nonis in marcii, quartarum nichilominus feriarum.¹

d.

Chronicon pictum Vindobonense.

Cap. LXII. Sanctus Ladislaus coronatur in regem.

— — — Qui (sc. Ladislaus rex) etiam uictor honoratus inelitus augustus extitit, non tam nominum proprietate, quam rerum ueritate; adauxit enim rempublicam Hungarie. Ipse pri[m]us Dalmatiam atque Croatiam sue monarchie iure perpetuo subiugauit. Cum enim rex Zolomerus sine liberis decessisset, uxor eius, soror regis Ladislai, ab inimicis viri sui multis iniuriis pregrauata, auxilium fratris sui regis Ladizlai in nomine Jesu Christi implorauit. Cuius iniurias rex grauiter uindicauit et Croatiam atque Dalmatiam integraliter sibi restituit. Quam postea predicta regina suo subdidit dominio. Quod tamen rex non facit propter cupiditatem, sed quia secundum regalem iusticiam sibi competebat hereditas. Quoniam quidem rex Zolomerus in primo gradu affinitatis eidem attinebat, et heredem non habuit. — — — Rex autem Ladizlaus cum suis in Selauonia fuerat.

¹ Calculus florentinus. Gl. gore str. 292. bilješka 2.

e.

Heinrichs von Muglen Chronik der Hunnen.

Kap. XLIV. Wie herzog Lasla gekront wart.

— — — Auch hielt er (sc. kunig Lasla) sein reich fridlich zu allen zeiten und pracht Crawaten und Dalmaziam zu dem reiche; [und vorchte got zu allen zeiten; auch daucht in, daz daz recht dem volk zu strengere were und macht es leichter und tet gnade zu allen stunden; der waysen und witwen und der betrubten war er ein beschirmer und ein merer alles gutes].¹ Derselb kunig (sc. Hrvatske i Dalmacije) starb on erben, do laid sein hausfraw vil betrubniss von iren veinden. Derselb kunig Lasla kom an die stete di an dem mere ligen, gen Spalleten und gegen Tragur und gegen Yader; do empfangen yn die purger erlich, do verneut er den steten all ir hantvesten (= privilegija), die sie gehabt heten von dem kayser von Kriechen.

f.

Toma arcidakon spljetski. (Historia Salonitana).

(XVII.) Qualiter Hungari ceperunt dominium Dalmacie et Chroacie.

Eo namque tempore rex Suinimirus mortis debitum soluit² nullumque sue posteritatis heredem reliquit. Sic ergo tota regalis sanguinis deficiente prosapia, non fuit ulterius, qui in regno Chroatorum rite succedere debuisset. Cepit itaque inter omnes

¹ Očito umetak o Ladislavljevu značaju griješkom prepisivačevom. Originalni je tekst nesumnjivo tekao ovako: »Auch hielt er (sc. kunig Lasla) sein reich fridlich zu allen zeiten und vorchte got; auch daucht, in, daz daz recht etc. etc.« Potom je dolazilo iza »ein merer alles gutes«, ovako: »Und pracht Crawaten und Dalmaziam zu dem reiche; derselb (sc. Hrvatske i Dalmacije) kunig starb on erben etc. etc.«

² Uz ovu stavku bješe sa strane pripisan docniji pripis, koji je sada nečitljiv, jer je taniinom uništen. Očito je netko stavio primjedbu, bolje reći prigovor, Tominom kazivanju o smrti kralja Zvonimira, kao o naravnoj. Rijetki tragovi pisma pokazuju starije (sredovječno), a ne novije pismo.

regni proceres magna discordia suboriri. Et cum diuisim modo hic, modo ille regnandi ambicione sibi terre dominium uendicaret, innumerabiles rapine, predaciones, cedes et omnium facinorum seminaria emerferunt. Alter enim alterum insequi, inuadere, trucidare cotidie non cessabat. Verum his temporibus extitit quidam ex magnatibus Selavonie, qui, cum a suis esset contribulibus multis lacessitus iniuriis multisque dampnis attritus, non sperans se posse aliter tantis resistere malis, in Hungariam profectus est. Tunc ad regem Uladislaum ingressus, eum alloqui cepit, persuadens ei, ut ad capiendum Chroacie regnum et suo dominatui subiugandum exiret, dans ei plenam fiduciam, id facile posse complere, cum regnum illud uacuum et sine tutela regalis prouidencie remansisset. His ergo Uladislaus rex inductus consiliis, absque mora coadunato exercitu copioso, uenit et occupauit totam terram a Drauo fluuio usque ad Alpes, que dicuntur Ferree, nullo obice resistente. Post hec transiuit Alpes et cepit impugnare municiones et castra, multaque prelia comitere cum gentibus Chroacie. Sed cum alter alteri non ferret auxilium, essentque diuisi ab inuicem, facilem uictoriam rex potuit optinere. Nec tamen usque ad maritimas regiones peruenit, sed audiens, quod quedam (gens)¹ sui regni fines intrauerat, in Hungariam repedauit.²Fuit autem rex iste non solum armis strenuus, sed religione et sanctitate insignis. Huius temporibus gens Scithicha, in multitudine graui intra Hungarie fines irrumpens, magnas hominum strages fecerunt. Sed Uladislaus rex, coacto in unum sui regni exercitu, in hostiles turmas uiriliter irruens, diuino protectus auxilio, maiorem partem barbarice nationis passim per campos strauit in mortem, alios uero extra regni confinia effugauit.

¹ Ove riječi nema u originalu.

² Ovdje bješe iznajprije nešto drugo, kraće, napisano, a onda radirano, što se jasno vidi. Na prostoru s desne strane: »Sed audiens, quod quidam«, a na lijevoj nastavlja se ispred slijedećega retka: »sui regni fines intrauerat«; ovo što sam pocrtao, nalazi se na razuri, dok je iznad repedauit »in Hungariam«.

g.

Spljetski anonim (Luccari — Dr. Ljubavac).

Zuonimirus (!) rex ultimus Croatorum obiit anno domini MXC. Post mortem eius Croates multa mala committebant inter se pugnantes et predantes, et etiam delugibant ciuitates maritimas facientes eis damna et uituperia non modica rapiētes eorum mulieres et filias, ita quod de ciuitatibus non audebant exire. Spalatenses super tali negotio ellegerunt octo uiros de ciuitate sapientiores super negotiis. Ipsi uiri ellegerunt unum ex octo nomine Petrum de genere Cacaunem (!), ut secreto iret in Hungariam ad serenissimum regem Stephanum (!), ut daret ciuitatem sub dominio regie majestatis cum certis pactis. Et exiuit secreto et uenit in Corbauiam et inuenit ibi quemdam uirum de genere Gussichiorum nomine Petrum, qui eum benigne accepit in domum suam. Ex hoc gratanti animo explorans ad ipsum dicendo, quo iturus erat et qua de causa, iurans ei quod nulli diceret. Tunc fide ab illo recepta, disposuit illi omnia. Tunc loquentes inter se unanimiter profecti sunt utinam nemini narrantes et uenerunt coram rege et inclinato capite et flexis genibus salutantes regem. Tunc rex interrogauit eos, unde essent, qui uno responso responderut: »Croates Albi sumus«, [offe-
rentes] ei principatum Spalatensem cum tota Croatia. Quo audito rex gausus est gaudio magno et uocatis sapientibus suis narrauit eis omnia uentura, et statim fecit parare exercitum, et hoc erat congregatio sua ad numerum centum millium hominum et accipuerunt (!) iter usque ad Alpes Ferreas. Illo autem tempore nuntiatum est regi, quod gens Tartarorum inuasisset regnum Hungarie, tunc reversus est Ungariam (!).

b.

Pitanje sredovječne Slavonije i utemeljenje biskupije zagrebačke.

(1904.).

S vojnom ugarskoga kralja Ladislava u Hrvatsku, u najtješnoj je svezi i osnutak biskupije zagrebačke. O tom važnom događaju začudo nas ne upućuju pisci ljetopisa, pače ni sama legenda o sv. Ladislavu,¹ već gotovo isključivo neke listine, ali ne suvremene, nego nešto docnije. Sama isprava, kojom je utemeljena crkva zagrebačka, nije se sačuvala, ni u originalu, ni u docnijem prijepisu, već samo (kako se čini) u kratkom izvratku u listini ostrogonskoga nadbiskupa Felicijana od god. 1134. Ova je isprava uopće prvi spomenik tenaravi, što ga imamo, ne samo o biskupiji zagrebačkoj, nego o sredovječnoj Slavoniji uopće, a čuva se u originalu u arhivu nadbiskupa zagrebačkoga. U njoj se kaže: »Kad je vladao plemeniti kralj Ladislav, a primatom crkve ostrogonske upravljao Acha, nadbiskup bački bio Fabijan, vesprimski biskup Kuzma, palatin knez Gjula, a šomodski župan Grab, spomenuti je kralj po nadahnuću božanske milosti i po savjetu ovih i ostalih plemića utemeljio biskupiju zagrebačku, naime, da one, koje je bludnja idolopoklonstva otuđila od štovanja boga, biskupova briga natrag privede na put istine. Da dakle pouči neznanje toga puka, nade (kralj Ladislav) zgodnoga nekoga Čeha časna života imenom Duh, koga odredi po svom (dvorskom) kapelanu Fančiki za pastira toj crkvi, koji (t. j. Fančika) je

¹ U njoj se naprosto kaže: »*Duosque episcopatus ordinavit et regia largitate locupletavit*«. (Endlicher: Mon. Arpad. 239). To su Zagreb i Nagyvárad; neki drugi hoće Zagreb i Nitra, no to ne stoji.

ANNO DOMINI MCCCXXXI. N. S. I. N. I. S. A. N. O. S. I. C. P. I. E. T. I. S. V. S. I. M. I. L. I. A. N. I. S. I. T. I. A. N. I. S.

Regiarite nobilissimo rege Ladislawo. Scripsimus regi cessante. adha. g. nomite. Ducens.

Arch. epo. saluano. castrens. Peshment. Ep. Cosma. Pallarino. Comite. Iula. S. regens. Comite.

Gub. p. lica. rex. d. quia. gra. insperare. horum. curyq. nobili. consilio. Lag. dem. Estare.

quarum. v. d. sic. ut. qs. error. adolante. ad. casta. certatcol. fecere. quilib. eius. ad. unia. unaris. re.

discre. Admistrandam. g. hui. pleb. ignorantia. quidam. boernici. notabil. ante. i. h. i. Nomite. dieh.

aidoneu. resipire. ep. e. re. no. re. g. r. am. amecam. addeguir. q. g. r. illi. ecclie. officarios.

de. Semigens. I. r. ensi. comitatu. optinante. P. r. e. at. expellat. Curam. not. p. h. i. t. e. idem. regis. d. n. i.

eidem. ecclie. populi. de. d. h. i. y. a. cu. i. a. i. s. i. u. s. s. i. b. i. p. p. e. n. d. e. n. t. e. Transacto. g. n. p. l. i. t. o. r. e. r. e. g. n. a. n. t. e.

rege. Stephano. p. d. i. c. t. o. n. f. a. n. c. i. a. i. s. t. e. ecclie. ep. i. s. t. r. i. i. r. e. n. t. e. Aquodam. anno. not. e. S. i. d. e. r. p. u. a. d. e. p. i. c. t. a.

si. l. i. u. a. ecclie. i. n. u. i. a. i. l. l. a. r. i. e. N. d. ep. o. e. p. e. r. e. n. s. i. a. d. u. g. t. p. a. r. t. u. e. m. u. i. e. n. t. e. g. r. a. t. a. s. a. m. l. a. n. o. f. e. l. i. c. i. t. e. t. u. e.

Argomentis. nich. e. i. s. t. e. m. i. n. a. c. o. m. i. s. i. s. I. s. t. g. ecclie. ad. i. u. s. a. r. i. a. d. i. n. d. i. c. i. m. n. o. e. n. t. e. i. a. a. d. d. e. c. i. m. i. n. a. r. i.

die. uenire. noluit. nec. i. p. e. n. s. i. s. s. e. a. n. i. l. e. g. e. t. u. i. p. l. o. n. u. r. e. p. e. c. u. i. s. s. i. m. t. r. o. s. i. q. u. i. i. n. d. i. c. i. o. p. a. t. i. c. a. s. i. l. i. u. a.

p. p. a. l. d. u. m. y. h. a. e. n. i. e. ecclie. r. e. s. t. a. n. t. a. e. e. q. u. i. d. a. m. v. e. r. a. i. l. l. i. ecclie. p. a. n. t. i. n. i. l. l. e. i. a. l. t. e. i. n. u. i. a. i. n. s. e. r. e. p.

supra. Defuncto. g. r. e. g. e. s. t. y. n. o. p. u. l. l. i. u. i. s. i. n. t. g. r. a. l. y. g. i. n. t. e. p. a. m. y. s. i. s. l. e. q. u. a. f. e. l. i. c. i. t. e. t. u. e. t. r. i. b. u. n. t. a. t. a.

subcepit. cui. gra. p. a. t. e. f. a. n. c. i. e. a. d. h. a. r. e. n. s. e. m. a. r. c. h. e. p. i. s. t. r. a. e. i. L. a. g. i. b. e. n. s. i. i. ecclie. M. a. c. i. h. u. s.

Isprava ostrogonskoga nadbiskupa Felicijana od 1134. o utemeljenju biskupije zagrebačke.
(Original u nadbiskupskom arhivu u Zagrebu).

brn

postavio i pomoćnike (svećenike) onoj crkvi iz županije Šomodske i Zaladske. Osim toga dade drugi dvorski kapelan, imenom Kupan, po nalogu istoga kralja (Ladislava) istoj crkvi puk Dubravski sa zemljom i šumom, koja njoj pripada«. ¹

Iz ovih riječi jasno slijedi, da svećenik Duh nije za biskupa izabrano od klera i puka, kako je to tada (potkraj XI. vijeka), u doba borbe »za investituru« trebalo da bude, već je naprosto od kralja Ladislava u sporazumu s njegovim ugarskim kraljevskim vijećem određen. Budući da je zagrebačka crkva najprije bila podređena ostrogonskoj nadbiskupiji, nesumnjivo je Duha posvetio za biskupa tadanji u kraljevskom vijeću prisutni ostrogonski nadbiskup Acha kao njegov metropolita, a prisustvovala su tome činu bački (kaločki) nadbiskup Fabijan i vesprimski biskup Kozma. To se dašto dogodilo u prisutnosti kralja Ladislava, po svoj prilici u onovremenoj ugarskoj prijestolnici u Ostrogonu. Poslije posvećenja, uveo je biskupa Duha u crkvu zagrebačku član kraljevske kancelarije i dvorski kapelan Fančika, pridijelivši mu tom zgodom neke svećenike »pomagače« (svakako u prvom redu kaptol) iz šomodske i zaladske županije, to jest iz područja susjedne vesprimske biskupije, dok je biskupa Duha uveo u posjed svjetskih dobara, što mu ih je kralj podijelio, a među njima bješe i Dubrava (kod Čazme), drugi dvorski kapelan Kupan. Tom je prilikom nesumnjivo (još u Ostrogonu) izdana isprava, kojom su bile ustanovljene granice nove biskupije, te određeni prihodi. Pored toga još se samo po sebi razumije, da je podjedno i papa potvrdio ovo utemeljenje, odnosno fundacionalnu ispravu, no nažalost oba nam se ova spisa ne sačuvaše, jer — kako se pripovijedalo u Zagrebu u XIV. vijeku — propala su ili se nekud izgubiše, još u doba tatarske najezde. ²

¹ Gl. niže čitavu ispravu, iz koje razbiremo još i neke podatke o počecima biskupije zagrebačke. Ovu ispravu ima i kaptol u prijepisu pape Grgura IX. od 1227., koja se nalazi u originalnom papirskom registru u vatikanskom arhivu (Gl. Theiner: Mon. Hung. vol. I, 85.).

² Zacijelo onako, kao kod utemeljenja šomodvárske opatije (1091.); gl. Baumgarten o. c. u »Századok« 1906. i gore str. 296., 302. ove knjige. Da su neke starije isprave crkve zagrebačke propale, svjedoči nam zagrebački arcidakon Ivan g. 1334. kad kaže: »Ipse (sc. kralj

Utemeljenje biskupije zagrebačke, odnosno njeno podčienjenje najprije ostrogonskoj, a docnije kaločko-bačkoj nadbiskupiji (nešto prije 1185.), vrlo je važan događaj, ne samo s političkoga i opće kulturnoga gledišta po današnju sjevernu Hrvatsku, već i stoga, što ono baca jake svjetlosti i na samu vojnu kralja Ladislava, a u prvom redu na razvitak hrvatsko-ugarskih odnosa od godine 1091. dalje. Prije svega treba već sada istaknuti, da modernim mađžarskim historicima ono znači, da je zemlja između Drave i Gvozda, (ili sredovječna Slavonija), tada bila dio ugarske države, to jest, da kralj Ladislav nije na hrvatskom, već na ugarskom teritoriju osnovao novu biskupiju dosljedno tome, da njegovo »osvajanje« g. 1091. nije počelo na Dravi, nego kod Gvozda. Stoga treba pitanje o utemeljenju biskupije zagrebačke naročito i s ovoga gledišta promotriti, što se kod nas obično ne čini.

Kao razlog, zašto je upravo osnovao zagrebačku biskupiju, kaže kralj Ladislav, da je to učinio zato, da one, koje je »bludnja idolopoklonstva (t. j. poganstva) otuđila od štovanja boga, biskupova briga natrag privede na put istine«. Kad dobro proniknemo ove riječi, namiče nam se sama po sebi misao, da je tuđe govor o tuđem nekom narodu, a ne o podanicima kraljevskima, ili drugim riječima, da taj kraj o kojemu se govori, nije sve dotada potpadao ni pod koju drugu ugarsku biskupiju, a to bi mogla da bude samo susjedna vesprimska, jer u takovu slučaju ne bi trebalo iz nje tek dovoditi u novu biskupiju pomoćnoga klera, budući da bi taj već bio ondje, pa makar i malobrojan. Očito se dakle onim riječima nišani na neko dosadanje zanemareno stanje kršćanske crkve, kao na posljedicu tuđe krivnje, a ne krivnje ugarskoga klera. Na strani nov, a zanemaren puk, pokazuje i određenje jednoga *Öeha*

Ladislav) *eciam Zagrabiensem ecclesiam in honore sanctissimi regis Stephani fundaverat et multis possessionibus, iuribus, et prerogativis dotaverat (dašto u formi isprava); sed processu temporum, advenientibus Tartaris . . . tempore domini Bele regis quarti, privilegia ipsius ecclesie, metu ipsorum Tartarorum fuerunt asportata pro conservacione in insulam marinam Arbum vocatam, nec exinde potuerant omnia rehaberi, et quomodo hoc acciderit ignoratur, ex quo nullus iam vivit, qui facti seriem posset scire et sic creditur, quod propter hoc non in paucis suis iuribus dampnificata fuerit ecclesia supradicta.*

za novoga biskupa, očito kao vješta slavenskom jeziku poradi uspješnije poduke novoga puka, a isto tako izašiljanje svećenika iz susjednoga Šomođa i Zale, koji su vrlo lako i dotada mogli vršiti ne samo ovu misiju već i dužnost, kad bi bili u pravu. Konačno od važnosti je i to, da su nam poznate obje isprave, kojima je kralj sv. Stjepan I. osnovao (1009.) biskupije vesprimsku i pečujšku, te im i odredio granice; iz njih se jasno vidi, da vesprimska nije prelazila Drave,¹ a tako ni pečujška. O tom se izražava Karácsonyi ovako: Slaže se (naime sadržaj isprave) s prilikama onoga vremena (t. j. za sv. Stjepana I. oko 1009.) »i u tom, što šuti o prvim granicama pečujške biskupije u zemlji između Drave i Save spram zapada. To posve priliči vremenu sv. Stjepana. Tada još nije bila osnovana biskupija zagrebačka, a šume oko Požege u glavnom još su bile nenaseljene, ili u rukama poludivljega slavenskoga puka; pa stoga tamo i nije bilo možno odrediti sigurnih granica«² (ili običnim riječima: tamo još nije bilo vlasti ugarskoga kralja).

Da je sredovječna Slavonija bila od X. vijeka neprekidno dalje dio Ugarske, prvi je pokušao da na naučnoj osnovi utvrdi mađarski historik Pesty (* 1823. † 1889.),³ no njegove je razloge već vrlo lijepo oborio Klaić.⁴ Uza sve to ostao je P a u-

¹ Vesprimsku fundacionalnu ispravu odštampao i protumačio je Karácsonyi: Szent István király oklevele és a Szilveszter bulla. Bdpst. 1891, str. 56—75. Nije datirana, no zacijelo pada oko godine 1009. (Gl. još i Hazai okmánytár vol. VI. Bdpst. 1876, 1—2). Uporedi još o utemeljenju i o prvim granicama vesprimske biskupije Ortway: Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején. I. (Bdpst 1891) pg. 283—284 članak napisao Nagy Imre).

² Karácsonyi o. c. pg. 40—55, naročito 41. Uporedi još o pečujskoj biskupiji, njenom utemeljenju i prvim granicama Ortway o. c. II. pg. 214—227 (članak napisali Kammerer i Ortway), onda, napose još Ortway: A pécsi egyházmegye alapítása és első határai. (Ertekezések mađž. akad. XIV. 8.) 1890.

³ U već pomenutim radnjama: »Az eltűnt régi vármegyék vol. II. Njemački izvadak: »Die Entstehung Kroatiens«. (Gl. gore str. 290. ove knjige).

⁴ »Slavonija od X. do XIII. stoljeća« (izišlo i njemački u Zagrebu 1882). Uz Klaića pristali su i Huber-Dopsch: Österreichische Reichsgeschichte (Beč 1901), str. 122, bilješka 1., u kojoj se kaže: »Siehe Klaić Slavonien vom 10. bis zum 13. Jahrh. (Agram 1882) der

ler uz Pestyjevo mnijenje, izrazivši se ovako: »U glavnom morao bih ponavljati dokaze Pestyjeve, kad bih i ja ovdje nastavio tu polemiku (naime s Klaićem), jer on (Pesty) je u bitnosti gotovo sve donio, što se odnosi na ovaj predmet, i svoju tvrdnju, da je stara Slavonija od Drave do Gvozda ili do Kapele-bila od hrvatske kraljevine neovisna zemlja, mislim, i potpuno dokazao. Time međutim neću da kažem, da se stari slavonski dijelovi nijesu razlikovali u nečem od prave Ugarske, iz čega je zatim tokom vremena nastala neka državna autonomija i uslijed geografskoga položaja stvorila se neka veza s pravom Hrvatskom (t. j. poslije Kolomana)... Za krajevima... većinom brdovitima, u dolinama na podnožju Kapele, čini se, da Madžari nijesu baš žudili. Među slavensko stanovništvo, koje je tude stanovalo, nijesu se naseljavali. Ovdje su Slaveni uživali neku izvjesnu autonomiju, ostavši u svome divljaštvu, tako da zagrebački biskup Stjepan (II.) za sebe kaže još u XIII. vijeku (1232.), da je »inter silvestres et indomitas gentes positus«. Ugarska se nije mnogo brinula za njih, tek briga sv. Ladislava obratila je na ove krajeve pažnju, koji su time, što je Hrvatska također postala ugarskom provincijom, dobili kao spajajuća kopča veće važnosti. Organizovao je dakle ovaj kraj i utemeljio u njemu biskupiju... sv. Ladislav. On je bio onaj, koji je ove dijelove, kasniju Slavoniju, potpuno utjelovio ugarskoj državi..., ali ne tako, da bi je istrčao iz veze koje druge države. Položaj biskupije zagrebačke, koja je od postanka svoga bila član ugarske hierarhije, a nikad nije pripadala hrvatsko-dalmatinskoj, naime Spljetu, jasno to svjedoči. Teško je i vjerovati, da bi ovi dijelovi u vjerskom pogledu toliko bili zanemareni, da su ikad pripadali bili bliskoj i djelomice srodnoj dalmatinskoj crkvi. Još je teže zamisliti, da

dies (t. j. da je zemlja pripadala Hrvatskoj) bezüglich des westlichen Theiles des Landes zwischen der Drau und Sau (to je sredovječna Slavonija), wo Ladislaus I. dann das Bisthum Agram gründete, sehr wahrscheinlich gemacht hat. Von ungarischen Historikern wie Pesty, Die Entstehung Croatiens (1882) und J. v. Pauler in Századok XXII (1888), 198 sqq., und von andern ist dies freilich bestritten«.

bi ugarski kraljevi, kao Koloman (mudri Koloman!), koji su tako nježno postupali s pravima dalmatinske crkve, nanijeli njoj bez nužnoga uzroka toliku uvredu, otkinuvši joj cijelu jednu zemlju. Ima u historiji Tome arcidakona iz druge pole XIII. vijeka jedan podatak, prema kojemu bi se u doba hrvatskih kraljeva u XI. vijeku širila jurisdikcija hrvatskoga kninskoga biskupa do Drave; ali arcidakon se ondje, gdje ne govori o svome vremenu i gdje ne govori o svojoj crkvi, često buni, što se može i mnogim dokazima dokazati, a i inače (ako bi uzeli onaj podatak kao posve istinit), ne bi mogli iz njega povući veće konzekvencije s obzirom na gore rečeno, nego to, da je novi (t. j. oko 1070. osnovani) hrvatski biskup pokušao, da raširi svoju vlast na susjedni slavenski teritorij, koji je bio bez biskupa, ali da nije u tom nastojanju uspio, niti se može ikaki vladalački čin hrvatskih kraljeva nad ovim krajem (preko Gvozda) ustanoviti... I zato vidimo, da se sv. Ladislav, kad osniva zagrebačku biskupiju, svjetuje s ostrogonskim i bačkim nadbiskupom, vesprimskim biskupom, palatinom i šomodskim županom, te da u zagrebačku dijecezu utjelovljuje krajeve s ove i s one strane Drave, a svećenike ne priziva iz kninske ili koje druge biskupije, već iz Zale i Šomoda. Nakon tri stoljeća i po, u doba Karla Roberta i Ludovika I., sabirač statuta kaptola zagrebačkoga (naime gorički arcidakon Ivan) stavlja jući pred svoje djelo popis imena kraljeva i biskupa, počinje svoje pripovijedanje s Almošom i sinom mu Árpádom i nastavlja ga o ugarskim hercezima i kraljevima, a o Hrvatskoj ne zna ni toliko, da je nju zauzeo sv. Ladislav, o kojem inače kao o osnivaču svoje crkve razmjerno opširno govori.«¹

Mi ćemo se na neke od ovih tvrdnja Paulerovih još svratiti nešto niže, a ovdje hoću da odmah odbijem ovaj posljednji dokaz njegov, koji na oko kao da ima nešto za sebe. Pauler tude ima pred očima poznato djelo arcidakona Ivana »Statuta capituli Zagrabiensis« (započeto 1334.). U njemu ima u početku hi-

¹ Pauler u »Századok« 1888., str. 198—202.

storijski uvod u kojem su prikazani u kratko rod i vladanje sviju Árpádovaca, a tako i obih Anžuvina Karla I. i Ludovika I. Kako je poznato, sv. je Ladislav osnovao i biskupiju u Nagyváradu, pa tako je i sasvim prirodno, da statut ove crkve, inače iz nešto kasnijega vremena (1374.), ima uz neznatne razlike doslovno isti uvod, što je jasan dokaz, da su oba potekla iz jednoga zajedničkoga trećega, dakako ugarskoga postanja¹. Prema tome dakle Paulerov dokaz ne dokazuje baš ništa, kako nas to može da uvjeri upoređenje oba teksta. Stoga hoću da istaknem samo ono, što se tobože »opširno« govori o sv. Ladislavu »kao o osnivaču«, da se vidi, kako nelijepo radi Pauler, a navlaš u hrvatskim stvarima, o čem ćemo se još i bolje uvjeriti.

Zagrebački statut:

Ante omnia autem est nota dignum, quod ecclesie Zagrabiensis cathedralis est fundator rex Hungarie sanctissimus Ladizlaus, cuius festum colitur quinto Kalendas iulii² et eius obitus recolitur anno dominice incarnationis M nonagesimo quinto, quarto Kalendas augusti, feria prima.³ Tempore au-

Nagyváradski statut:

Ante omnia est nota dignum, quod ecclesie nostre Waradiensis fundator est beatissimus Ladislaus olim Ungarie rex, cuius translationis festum colitur quinto Kalendas iulii,² et eius depositio repletur annus domini millesimo nonagesimo quinto, quarto Kalendas augusti.³

¹ Zagrebački statut izdao je Tkalčić: Mon. episcop. Zgrb. vol. II. (Zagreb 1874.) (historijski uvod na str. 104), a nagyváradski Bunyitay: A Várady káptalan legrégeb statutumai (Nagyvárad 1886.) (historijski uvod na str. 6—14.). Oba ova uvoda izdao je Mátyás: Fontes domestici. Vol. III. pg. 250—265., i to uporedo jedan uz drugi, tako da se odmah opazaju razlike, koje se sastoje u lokalnim nekim događajima, naime zagrebačkim odnosno nagyváradskim. Zajedničko podrijetlo iz nekoga trećega predloška jasno je pokazao Dománovszky: A Pozsonyi krónika és a kisebb latin nyelvű prózái szerkesztések (Iz »Századoka« 1905.) pg. 46—51., a tako i Kaindl Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen, IX—XII. (Archiv f. öst. Geschichte) Beč 1900, str. 69—72.

² To je »Elevatio Ladislai regis«, 27. juna.

³ To jest dan Ladislavljeve smrti u nedjelju (feria prima) 29. jula 1095., što se i posve slaže s kalendarom one godine. To je pravi dan kraljeve smrti, a ne 29. augusta, kako grješkom naši pisci obično pišu. Crkva zagrebačka slavi i danas na taj dan (29. jula) blagdan »Depositio Ladislai regis«.

tem eius regiminis notabilius in aliqua parte Sclavonie et in aliqua totaliter cepit vigere nomen Christi.¹ Ipse etiam Zagabiensem ecclesiam in honore sanctissimi regis Stephani fundaverat et multis possessionibus, iuribus et prerogativis dotaverat. Sed processu temporum, advenientibus Tartaris et totum regnum Hungarie ac eius decorem flebiliter devastantibus tempore domini Bele regis quarti, filii Andree regis, patris beate Elyzabeth, privilegia ipsius ecclesie, metu ipsorum Tartarorum fuerunt asportata pro conservacione in insulam marinam Arbum vocatam, nec exinde potuerant omnia rehaberi; et quomodo hoc acciderit, ignoratur, ex quo nullus iam vivit, qui facti seriem posset scire, et sic creditur, quod propter hoc non in paucis iuribus dampnificata fuerit ecclesia supradicta.

Fundavit autem ipsam ecclesiam et dedicavit in honore beatissime matris Marie virginis, instituens primo in ea prepositum et canonicos numero viginti quatuor, computato preposito, et tandem erexit ipsam in episcopalem et multis possessionibus, iuribus et prerogativis dotavit. Sed processu temporum Tartaris totum regnum Hungarie tempore Bele regis quarti, filii Andree regis, patris sancte Elizabet, anno scilicet domini millesimo ducesimo quadragesimo primo, flebiliter devastantibus, omnibus privilegiis ipsius ecclesie preter condam privilegium regis Henrici, anno domini millesimo ducesimo tercio confectum, alienatis et combustis, creditur, quod dicta ecclesia in multis bonis et iuribus suis dampnificata fuerit.

Nešto niže govori se o kralju Ladislavu opet ovako:

Post hec regnavit beatus rex Ladizlaus, filius secundus regis Bele, de quo supra, annis decem et novem, mensibus tribus. Hic multis meritoriis operibus peractis, prout superius ponitur, migravit ad dominum anno domini M (nonagesimo) quinto, IV. Kalendas augusti.² Qui autem vult scire eius meritoria opera, perlegat ea, que sunt descripta in sua legenda.

Post hoc regnavit beatus rex Ladizlaus, filius secundogenitus regis Bele, dicti Belyn, fundator et dotator ecclesie nostre, de quo supra, annis XIX. mensibus tribus. Hic multis meritoriis operibus peractis, prout superius ponitur, migravit ad dominum anno domini millesimo nonagesimo quinto, quarto Kalendas augusti, feria prima,² cuius corpus sanctissimum in suo monaste-

¹ Očito preuzeto i parafrazirano ono, što se čita u Felicijanovoj ispravi od 1134.

² 29. juli 1095. gl. gore bilješku 3. na strani 328.

rio Waradini devotissime veneratur. Si vis scire plene eius meritoria opera, perlege legendam suam.

I zagrebački i nagyváradski historijski uvod u kaptolske statute svršava konačno ovako:

Nunc autem regnat laudabiliter dominus Ludovicus de quo supra, qui potencior fuit factus de patre suo, et subiugavit Croaciam et Dalmaciam a medio Carnerii usque ad fines Duracii,¹ qui eciam nos et nostram ecclesiam liberavit ab onere castrî Medue.² Hic fuit coronatus post obitum patris sui, die sexto, scilicet dominico, anno domini MCCCXL secundo.

Nunc autem feliciter regnat dominus Ludovicus rex, de quo supra, qui potencior factus fuit patre suo, et subiugavit Dalmaciam et Croaciam a medio Carnerii usque ad fines Duracii.¹ Hic coronatur post obitum patris sui die VI., scilicet anno domini millesimo CCCXLII.

Stanovište mađarske historiografije u pitanju sredovječne Slavonije poslije Paulera najbolje je formulirao Thallóczy, s kojega se mišljenjem treba da upoznamo, jer sve ono, što je doznije pisano, u glavnom nije drugo već prežvakavanje i razgažavanje onoga, što su on, odnosno Pesty i Pauler kazali. Thallóczy piše: »Pitanje, da li je zemlja između Drave i Save poslije doseljenja Mađara bila mađarski teritorij ili nije, ima opsežnu literaturu. S naše (mađarske) strane ide Fridrika Pestya prvenstvo. S besprimjernim oduševljenjem i neumornom marljivošću posvetio je svoj život rješenu ovoga zadatka; njegove studije »Nestale županije« ostat će za uvijek poštovanja vrijedne zbirke podataka... Zasluga Pestyjevih ne može da smanji naše priznanje, da je on u svojim topografskim zaključcima često nepotpun, i da mu prikazivanje nema reda, pa da težnja, da dokaže više nego li se dade, pokazuje slabu stranu njegovu djela. No u bitnosti ima Pesty pravo s ob-

¹ To se odnosi na Zadarski mir od 18 februara 1358., dakle jasan dokz, da je onaj predložak iz kojega su oba uvoda potekla, napisan bio tek poslije ove godine.

² Gledaj isprave apud Tkalčić: Spom. grada Zagreba I, str. 158—159 (od 14. dec. 1342.) i 161—163 (od 13. marta 1343.).

zirom na pitanje o posjedovnom kontinuitetu (Slavonije), a tako i u tome, da njegovi protivnici nemaju pravo. U pitanju međutim, kako je došlo do obrazovanja i organizacije (naime sredovječne Slavonije), nije ni on došao s historijskoga stanovišta ni do kakih pozitivnih rezultata,¹ jer upravo tako, kao što je istinito, da stara kraljevina Hrvatska nema ništa da traži na teritoriju između Drave i Save, isto tako stoji, da imamo na raspolaganje za crtanje historijske slike iz XI. vijeka tek vrlo malo podataka.² A nije ih nikad mnogo ni moglo da bude, pa upravo zato je potrebno dokaz formulirati. Pestyjevim protivnicima pripada zasluga, da su cjelokupni materijal o tom pitanju pretresli sa svih strana, no oni su pripadnici romantičke škole prepuštajući se fantaziji, te još nijesu došli do te objektivnosti, da i protivnik može da ima pravo.³ Pa ipak nema u tom pitanju oprečnosti, jer postignuće historijske činjenice niti donosi pobjedniku koristi, niti onomu, čiji se argumenti ne održaše, štete. Što se tiče objektiviteta i iscrpive obradbe cjelokupnoga rada poznatoga materijala, iznesao je Pauler ono, što je pravo. On je pitanje toliko unaprijedio, što je sav materijal kritički pretresao, tako da istraživalac, kad skupi njegove mozaike, dobiva jasnu sliku. Pauler se ne raspaljuje, ne pretjerava, a kadikad kaže manje nego li znade. Ali pitanje niti se dalo, niti se daje dalje unaprijediti, jer smo o topografskim prilikama onih krajeva, što ih nastavaju južnoslavenski puci (déli szláv népék): Novo-Slovinci, Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Hercegovci, još posve neupućeni. I filološki nijesu još točno utvrđene razlike između ovih pukova, koji dokazuju u jeziku i ethnosu zajedničko podrijetlo, no historijski se razviše svaki za sebe. Sve dotle, dok

¹ Ili obično rečeno: po Thallóczyjevom mnijenju nije Pesty ništa dokazao.

² To jest: nema podataka (a ne tek vrlo malo!) kojima se dade pozitivno utvrditi, da je sredovječna Slavonija pripadala Ugarskoj, ali ih (tobože) nema ni u korist Hrvatske, — dakle je sredovječna Slavonija pripadala Ugarskoj.

³ Taj se prigovor dašto, ovdje tiče u prvom redu Klaića kao Pestyjeva protivnika, a onda i cjelokupne historiografije hrvatske.

iz listina točno ne utvrdimo historijsku i, kažimo, filološko-historijsku topografiju kraja između Drave i Save, kao i današnje Bosne, pa Dalmacije, i sve dok mi na osnovu ovih studija ne objasnimo razvitak prilika u doba doseljenja (južno-slavenskoga), mi ćemo sveudilj tapati u mraku.¹ Sve dosada mučili su se istraživači s više ili manje oštroumlja analizom glava XIII., XV. i XVII. djela Tome arcidakona spljetskoga. Historija arcidakonova nesumnjivo je dragocjen izvor, kako za njegovo doba (t. j. za XIII. vijek), tako i za vrijeme za koje se on poslužio vrelima, primjerice suvremenim katalogom biskupa itd., no baš sada, kad je Tomino djelo raščinjeno do u sitne komadiće, mađžarsko tumačenje tvrdi s više prava na istinitost, da je kraj između Drave i Save poslije IX. stoljeća bio u mađžarskim rukama, bolje reći u mađžarskoj interesnoj sferi, nego li hrvatski pisci, koji slijedeći Tomin trag, prave pozitivne zaključke, da se država hrvatska prostirala sve do Drave. U tomu ima Pesty odista potpuno pravo, da ćemo mi (Mađžari) onim časom priznati, čim se nađe iz X. i XI. vijeka ma i za jedan vladalački čin hrvatskoga kralja potvrda u vjerodostojnom dokumentu za kraj između Drave i Save, da je hrvatsko tumačenje onoga mjesta Tome arcidakona ispravno.² Sve dotle upućujemo na činjenicu, da u zbirci starohrvatskih isprava, što ju je s velikim marom sabrao Rački, nema nijednoga takova dokaza, pače Rački sam kaže u dragocjenoj radnji svojoj: »Mi nemamo listina iz IX—XI vijeka za posavsku Panoniju, kano što ih imamo za Dalmaciju, iz kojih bi mogli za nju crpsti mjestopis za onu dobu«. (Rad 57, 137.). A

¹ Kakim se rezultatima od toga za pitanje političkoga posjeda sredovječne Slavonije u X. i XI. vijeku nada g. Thallóczy, koji dašto ne pripada »romantičkoj školi« i koji se »ne podaje fantaziji«, — toga ja ne razumijem.

² Prema tome dakle treba da hrvatski historici, koji imaju na raspolaganje spise spljetskoga crkvenoga sabora od 928., kojima je dokazano, da je teritorij biskupije sisačke tada pripadao pod kralja hrvatskoga (gl. gore, str. 222. ove knjige), i koji imaju Tomu u prilog svoje tvrdnje, ne na jednom već na tri mjesta (o tom više nešto niže), da iznesu još novih dokaza Pestyju i Thallóczyju, koji inače zabacujući ove dokaze, nemaju baš nikakvih za sebe. To se zove: reci, da ti ne reku. To je odista osobita historička kritička škola.

bez toga je tvrdnja, da je do 1091. hrvatski kralj iz Knina vladao sve do Drave, naprosto historijska maglovita slika (ködkép), kažimo otvoreno, na horizontu sadašnje političke situacije.¹ Po našem mnijenju treba da se (mi Madžari) time zadovoljimo, da je oblast između Drave i Save, taj u ono doba poglavito duž rijekâ ponajviše šumom pokriti kraj, bio pod madžarskom vrhovnom vlasti, ali bez madžarske organizacije. Na to će zacijelo, tkogod reći: dakle ta je oblast bila res nullius pa kako da se to razumije, da se taj kraj smatrao kao zemlja bez gospodara? Međutim to je ne samo shvatljivo, nego drugačije nije ni moglo da bude. Taj je kraj bio nastavan baš tako kao u doba franačke vlasti, kad je »pod poglavicama plemena puk živio po svojim običajima.« Tako je bilo i tako je moralo da bude još i u X. i XI. vijeku sve do 1091., kad su utemeljenjem zagrebačke biskupije ova plemena prvi put došla u priliku, da u isti čas osjete madžarsku i kršćansku moć. Sve do tada ona su doduše poznavala ugarskoga kralja, ali moć njegovu osjetili su tek poslije toga vremena. U zemlji između Drave i Save nije ugarski kralj ništa drugo mogao da uradi, nego da ostavi onim pucima onakovu organizaciju, kakovu je kod njih zatekao... Stoga i nije teško odgovoriti na pitanje, zašto je ugarska zemaljska organizacija u tim krajevima manje rastvorno djelovala na duže (t. j. prije Madžara) naseljena slavenska plemena, nego li u materi zemlji (t. j. u Ugarskoj). Naprosto stoga, jer nije istodobno začela s ugarskom kraljevskom vlasti, nego tek poslije utemeljenje zagrebačke biskupije, to jest kakih stotinu godina poslije sv. Stjepana. Sve dotada (t. j. do 1091.) ugarska je vrhovna vlast bila samo teritorijalna; sva ona brojem slabija slavonska i bosanska (!?) plemena s one strane Drave živjela su po svom vlastitom pravu kao zadruge u župama priznavajući ugarskoga kralja, ali kako su živjela, kako su bila porazdjeljena, toga ni sama nijesu znala. Madžarske su čete između

¹ To jest hrvatski historici tvrde, da je hrvatski kralj vladao do Drave pod dojmom modernih političkih prilika, jer je ta zemlja danas hrvatska.

njih prolazile tamo amo, dajući im pokatkad osjetiti svoju silu, mogla je biti izdana i po koja kraljevska donacija, no taj je kraj, nastavan od polupogana, živio inače za sebe i n-confiniis, to jest u kraju, koji je bio prolazno zemljište ili apertinencija (t. j. pripadao ugarskoj državi).«¹

Eto tako glasi mišljenje Paulerovo i Thallóczyevo o pitanju političkoga posjeda sredovječne Slavonije, koje se može svesti na to, da (tobože) nema dokaza, da je ona bila dio države hrvatske, već da je bila »zemlja bez gospodara«, ali ipak pod vrhovnom vlasti ugarskom sve do vremena kralja Ladislava, koji joj tek prvi daje erkvenu i političku organizaciju pripojivši je tješnje Ugarskoj. Ogleđajmo sada, da li je uistinu tako, da za hrvatsko stanovište baš nema nikakih pozitivnih argumenata, jer da ih za mađžarsko nema, priznaju (kako vidjesmo) oni sami.

Prije svega valja istaknuti, da je zemlja između Drave i Save bila sve do pod kraj IX. vijeka zasebna kneževina, obično zvana Panonska (ili Posavska) Hrvatska. Zadnji joj je knez — inače vjeran vazal franacki — bio Braslav (884.); za njegova se vremena (896.) pojavise Mađžari u današnjoj Ugarskoj, ušavši u nju preko Karpata, kroz verecki klanac nedaleko Munkácsa i Ungvára. Sada povjeri car Arnulf knezu Braslavu i obranu panonske kneževine oko Blatnoga jezera, gdje su nekoć stolovali Pribina i Kocel. Ovo je posljednja vijest, što je imamo ne samo o Braslavu, nego i o Panonskoj Hrvatskoj. Međutim je navaljivanje Mađžara teklo razmjerno dosta naglo; najprije se raširiše po ravnici između Tise i Dunava, a onda u sjeverozapadnim krajevima i po Panoniji oko Blatnoga jezera. Već 898. nastaniše se neke čete njihove nedaleko Drave, jer 899. zabilježena nam je prva njihova jaka provala u sjeveroistočnu Italiju.

¹ Barabás-Thallóczy Cod. dipl. Blagay str. XIII.—XVII. (uvoda). Zanimljivo je, kako se Thallóczy obara na »romantičku hrvatsku historiografiju«, a ovdje pod kraj bez ikakova dokaza pripovijeda čak o »kraljevskim donacijama!« — U najnovije doba opet je svratio pažnju svoju na pitanje političkoga pripadništva sredovječne Slavonije Hóman u poznatom nam spisu (A Zágráb püspökség alapitása éve pg. 28—48). Taj je spis pun subjektivnih konjektura i upravo (da tako kažem) — hipotezine hipoteze hipoteza. Hóman ipak hoće, da i stvarno raspravlja, vraćujući se na argumente Pestyjeve i Paulerove i nastojeći oboriti dokaze Klaićeve. Ja ću se na njegovo mišljenje povratiti, koliko to ono odista zavređuje, prilikom daljega raspravljanja.

Otada dalje sve do 955., to jest do bitke na Leškom polju kod Augsburga, madžarska se historija sastoji u glavnom od nebrojenih tako zvanih pljačkaških vojna,¹ u prvom redu na evropski zapad, u Njemačku, Francusku i Italiju, a onda i na jugoistok u byzantinsko carstvo. Za nas su od važnosti i interesa po naše pitanje samo italske vojne, i to poglavito s kronologijske strane, kao i s obzirom na to, koji su putem izvršene. Što se puta u Italiju tiče, označio ga je sasvim ispravno Kos riječima: »Komaj so se Madžari nekoliko udomaćili na novih tleh, jih je mikalo, da bi napadli Italijo. Že leta 898. so se ogrski konjaniki odpravili na pot. Najbrže so hodili takrat in tudi pozneje postari rimski cesti, ki je vodila iz Panonije čez Ptuj, Celj, nekdanjo Emono, Logatec, Hrušico in Vipavsko dolino. Blizo Gorice je vas »Ogrsko«, kjer so morébiti Ogrri postavljali svoj tabor, ko so hodili v Italijo ropat. Od Vipavske doline naprej so jo maknili proti zahodu po cesti, ki je držala skozi Furlanijo in katero so ondodni prebivalci dalj časa potem imenovali Ogrsko cesto (strata Ungarorum).«² Provale Madžara u Italiju, odnosno vraćanje njihovo iz Italije u Panoniju, zbile su se u godinama 898., 899 do 900., 921.—922., 924., 926., 937., 942., 943., 947., 951 i 954., dakle kako vidimo, vrlo često.³ Jedva može da bude sumnje, da su se takim prilikama pojedina odjeljenja madžarska zalijetala i na jug spram Hrvatske odnosno Dalmacije, a glavno im je stjecište i zbiralište zaciijelo bila obala Drave, kojom je stara rimska cesta vodila do Ptujja. Nemamo tako zvanih autentičnih podataka o hrvatsko-madžarskim bojevima toga vremena, no prilikama i duhu vremena posve odgovara ono, što kaže ljetopis popa Dukljanina o Tomislavu: »Regnavitque frater eius (t. j. Vladislav) Thomislavus pro eo, qui fortis extitit viribus, sed non fuit ut frater eius. Regnante Thomislavo Ungarinorum

¹ Kalandok = pustolovine, madžarskih historika, a Raubzüge njemačkih.

² Kos: Gradivo II, str. LI (uvoda). Gl. i njegov članak: Neljubi gostje pred tisoč leti. (»Dom in svet« XIV (1901.) str. 146—150—210—218.

³ Gl. o njima Pauler: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bdpst. 1900., str. 34 i dalje. Napose još Lüttich: Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert. Berlin 1910., str. 114—142. i Hauser: Ungarneinfälle in X. Jahrh. (»Carinthia.« Celovac vol. 85, (1895.).

rex nomine Atila promovit exercitum, ut debellaret eum. Rex autem Thomislavus, fortis iuuenis et robustus bellator, plurima bella cum eo commisit et semper eum in fugam conuertit [di tutto il suo regno].¹ Nekako za isto vrijeme, to jest između 914. i 921., bilježi i Dandolo (po inače nepoznatim nam vrelima) dvije provale Madžara u Hrvatsku: »Hungari hoc tempore Pannoniam egressi Moraviam et Bohemiam invadentes spoliare, interfecto eorum duce. Postea Croatiam invadunt. Ultra castrum Leopoli Moraviae dux Gottifredus duxque Hardus cum Aquilegiense patriarcha illis occurrunt. In eo proelio uterque dux occiditur, patriarcha vero fuga salvatus est. Ex inde spoliata Croatia et Stiria, cum maxima praeda, in Pannoniam redeunt et postea Bulgariam spoliant.«² Iz ovoga ipak možemo zaključiti, da je hrvatsko-madžarskih bojeva u prvoj polu X. vijeka odista bilo, a da se hrvatski kralj uspješno znao oprijeti mađarskim četama, jedva može da posumnja onaj, koji znade, da baš za to vrijeme suvremeni car Konstantin kaže za Hrvatsku, da je imala pored 100.000 pješaka, još i 60.000 konjanika.³ No mnogo je važnije to, da u to doba, i još kroz sav X. vijek, Mađari nijesu imali i stvorili organizovane države, već su pojedina plemena i čete provodile, ponajviše uz rijeke, nomadski život baveći se uz pljačku, ribarstvom i lovom; kao središte Mađžara, označuje sam car za ovo doba Tisu i njene pritoke.⁴

Sve je to trebalo istaknuti, da se vidi, šta upravo može da znači ono, što isti car Konstantin kaže u gl. XIII. svoga djela, naime da »Hrvati graniče s Mađžarima prema planinama«, a u gl. XL., da su Mađžarima (u Potisju) »na jugu«.⁵ Prvo i prvo treba istaknuti, da se ne kaže kake i koje

¹ Ljetopis popa Dukljanina edit. Črnčić str. 22 i Orbini Il regno pg. 212.

² Dandolo Chronicon ap. Muratori Scriptores XII., Col. 199—200. Provale u Italiju padaju u godinu 919, 921—922.

³ Constantinus Porphy. ed. Bonn. III., 151. Gl. o tomu još i u članku o caru Konstantinu (»Pisci«).

⁴ o. c. cap. 40. edit. Bonn. pg. 174. Gl. Manojlović: »Studije o spisu »De administrando imperio« cara Konstantina VII. Porphyrogenita. Studija četvrti. Rad knj. 187. (Zagreb 1911.) str. 117—118.

⁵ o. c. pg. 81. (»οἱ δὲ Χρῶβᾶτοι πρὸς τὰ ἄρρη τοῖς Τούρκοις παράκλινται«, pg. 174 (»πρὸς δὲ τὸ μεσημέριον οἱ Χρῶβᾶτοι.«) Gl. o tom Manojlović o. c. str. 107—117.

su to planine, a onda, da Hrvati nijesu nikako mogli da budu Mađarima (u Potisju) »s juga«. Pauler iz ovoga teksta Konstantinova (naročito iz gl. XIII.) ipak izvodi, da su te planine Gvozđ ili Kapela, pa stoga, da je sva zemlja između Drave i Gvozda već oko 900. bila u vlasti Mađžara, »ali je oni ne naseliše, već ondje ostaviše male slovenske župe bez svake veće državn(e!) veze, ne u velikoj ovisnosti, no zacijelo ne i nezavisne od Mađžara«. ¹ Poznato je, da car Konstantin piše fragmentarno, po više ili manje vjerodostojnim informacijama. ² Ono, što on znade o Hrvatima, ponajviše je dobio ravno iz Dalmacije od svojih strategâ, ali prema pripovijedanju Hrvata samih. U gl. XXX. car točno ograničuje Hrvatsku i kaže, koje su joj države susjedne, no o Mađžarima ne govori ništa, dakle baš tamo, gdje bi imao prilike da ponovi ono, što je kazao naprijed u gl. XIII. Šta više, car Konstantin u istoj glavi XXX., nekoliko redaka naprijed, izrijeком kaže, da se jedna čest onih Hrvatâ, koji su došli u Dalmaciju, odselila i zauzela Ilirik i Panoniju, gdje su također imali svoje vladare, koji su s vladarom dalmatinskih Hrvatâ bili u prijateljskim vezama. ³ Ovo mjesto jasno svjedoči, da je car (odnosno njegov izvor) znao baš za hrvatsko ime u Panoniji još u polovici X. vijeka i za neku onamošnju državnu organizaciju, očito prije g. 900. To je dakle bila zemlja između Gvozda i Drave, a koja je također u zapadnom svom dijelu gorovita. Vidjeli smo da su mađžarske pljačkaške čete prodirale u Italiju poglavito uz Dravu, a vidjesmo još i to, da i sam Pauler, (a tako i Thallóczy i drugi mađžarski pisci) priznaju, da Mađžari nijesu zemlje Dravi na jug naselili. Otkuda dakle da car Konstantin zna za Mađžare odmah preko Gvozda, pa za onaj osebujni odnos Panonske Hrvatske spram Mađžarâ, kako ga sebi pomišlja isti Pauler, i to u doba, gdje još nije bilo baš nikake mađžarske državne organizacije, dakle ni državnih medâ, gdje su tek pojedine čete (hordije) nastanile za neko vrijeme — naime na nomađsku — ovaj ili onaj kraj, zgodan

¹ Pauler o. c. 41., i u »Századok« 1888., str. 200—201.

² Gl. o tom opširno u članku o caru piscu u trećem dijelu ove knjige.

³ Constantinus o. c. pg. 144—145.

za pašu, lov i ribanje? Ako se dakle može i smije išta zaključiti iz onih riječi cara Konstantina o hrvatsko-madžarskim odnošajima, može se samo to, da je tada, u doba careve informacije, (najkasnije oko 948. do 952.), stanovala neka madžarska četa Hrvatima na sjeveru, i to s obzirom na pljačkaške vojne, po svoj prilici negdje oko Drave, naime s jedne i druge obale, — jer nomadu ribaru ne može da bude korito rijeke međa — nekako sve do Macelja, Ivančice, Kalnika i Bilogorja. Tako je bilo oko polovice X. vijeka, dakle u doba čestih pljačkaških vojna u Italiju, no kako je docnije bilo, kad se Mađžari okaniše pljačkanja, kad su stvorili državu i primili kršćanstvo, toga ne znamo, a izvoditi iz onih riječi Konstantinovih trajan madžarski politički posjed sve do 1091., ne samo da je kritički nedopušteno, već i čudna teorija s obzirom na one podatke, direktne i indirektne, što ih imamo, pored sve nestašice vrela na raspolaganje.¹ Da ih ogledamo.

Na drugom spljetskom crkvenom saboru 928. stvoren je s obzirom na ninskoga biskupa Grgura, čija je biskupija ukinuta, a obuhvatala je prije toga savkoliki politički teritorij države hrvatske (osim dalmatinskih gradova i otoka), ovaj zaključak: »Nonensis uero ecclesia non episcopum antiquitus, sed archipraesbyterum sub iurisdictione episcopi habuisse dignoscitur. Itaque ipse episcopus in qualibet ecclesia ex his ecclesiis, quae primis temporibus habuisse episcopos constat, et omnibus patet, legitime praeponatur, siue in Scardonitana ecclesia uel Sisciana aut certe in Dalminensi ecclesia, cum sint utique omnes populatae et, deo adiuvante, sacerdotum et plebium copiam habentes.« Iz ovih riječi vidimo, da se potpuno izjednačuju teritoriji bivših biskupija skradinske, duvanjske i sisačke, dosljedno da su oni bili dijelovi jedne iste političke državne cjeline, naime dr-

¹ Da jedna oveća zemlja, koja u IX. vijeku igra znatniju ulogu, pače jednom se i za nju kaže da je »regnum« (Braslavov), da takova dakle zemlja kroz puna dva vijeka (od 900. do 1091.) i ne videći u svojoj sredini svojih gospodara, ipak njih priznaje nad sobom, to je teorija, koju ja, iskreno da kažem, ne razumijem, a naročito onda kad moram da se sjetim, da je to ona ista zemlja, koja je tri ustanka podigla protiv svojih jakih franačkih gospodara, naime knezova Ljudevita (818.—822.), Ratimira (838.) i u doba bugarskoga kneza Borisa (oko 853.).

žave hrvatske. Pored toga — a to je vrlo važno — bile su one i naseljene i imale su velik broj crkvi i svećenika; to vrijedi isto tako za teritorij sisačke, kao i za teritorij skradinske ili duvanjske bivše biskupije, a znači, da tada, dakle između 900. i 928., nijesu bili Mađžari gospodari na teritoriju bivše sisačke biskupije, jer on bi u tom slučaju nesumnjivo izgledao isto tako, kao prekodravska Panonija, za koju kažu bavarski biskupi već u julu 900. papi Ivanu IX. ovako: »in tota Pannonia, nostra maxima provincia, tantum una non appareat ecclesia; prout episcopi a nobis destinati, si fateri velint, enarrare possunt, quantos dies transierint et totam terram desolatam viderint«. ¹ Da te riječi znače, da je Sisak tada bio unutar granica države hrvatske, zaključivali su vazda svi oni strani naučenjaci, koji su došli u priliku, da o tome govore: to su Nijemci Dümmler, ² Büdinger, ³ Gfrörer, ⁴ i Huber, ⁵ te Rus Smirnov, ⁶ Bugarin Dri-

¹ Kos Gradivo II., str. 245.

² Dümmler: Älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien. (Sitzungsberichte XX., 412, nota 1.); on kaže: »Wir ersehen vielmehr aus den Verhandlungen mit dem Bischof von Nona im Jahre 928, dass den Croaten damals auch Sissek gehörte, welches ihnen wohl bei der Eroberung Slavonies (= zemlja između Save i Dunava) durch die Ungern, zugefallen war«.

³ Büdinger: Österr. Geschichte bis zum Ausgange des XIII. Jahrh. I. Leipzig 1858. str. 368. (»Sie [sc. die Kroaten] nahmen bei dem Einrücken der Ungarn, als denselben das Reich der Mährer wie der Pannonischen Slowenen erlag, einen Theil des Gebietes, dieser Letzteren mit ihrer Hauptstadt Siscia in Besitz, deren zahlreiche Bevölkerung wenig später erwähnt wird (t. j. na spljetskom saboru).«

⁴ Gfrörer: Byzant. Geschichten. Vol. II. (Graz 1873): Da die zweite Synode in Spalato dem Bischöfe Gregor die Wahl liess zwischen Skardona, Delminium, Sissek, folgt, dass letztere Stadt damals — d. h. wie sich unten ergeben wird, um 928 — so gut als Skardona und Delminium unter kroatischer Hoheit standt«. Gfrörrera nazivlje Pauler »genialnim« (genialis Gfrörer — Századok 1888., 204).

⁵ Huber: Geschichte Österreichs I., 319: »Um 928. erscheint jenseits der Kulpa Sissek, die ehemalige Hauptstadt der pannonischen Slovenen . . . im Besitze der Kroaten«.

⁶ Смрновъ: Очеркъ исторіи хорватскаго государства (Казан 1880) str. 51, nota 1.; „Сисак или Сисекъ въ Посавској Панноніи; ипо въ это время Панноніа входила въ составъ хорватскаго государства“.

nov¹ i Srbi Jovanović i Kovačević,² sve sami odlični universitetski profesori, kojima se ne može spočitnuti »romanticizam« i »fantazija«. A kako je Pesty oborio snagu dokaza, što izlazi iz gore navedena mjesta? Naprosto tako, da je akte spljetskoga sinoda proglasio falsifikatom s pozivom na prena-gljeni sud Lucijev,³ dok Hóman³ kaže ovako: »Zaključke spljetskoga sinoda od 928. drži i sam Rački sumnjive vjerodostojnosti,⁴ dok ih Pesty odlučno zabacuje;⁵ no ako i prihvatimo vjerodostojnost njihovih podataka, iz toga još uvijek ne možemo da stvorimo kaki dokaz o pripadnosti toga teritorija Hrvatskoj. Iz spisa sinodalnih naime proizlazi samo to, da su hrvatskom biskupu (Grguru ninskomu), koji je bio lišen biskupske stolice, dopustili slobodan izbor između tri takova mjesta, koja su nekoć bila biskupske rezidencije. Ova su tri grada: Scardona, Delminium i Siscia. Prematome, bio bi na desnoj obali Save ležeći Sisak g. 926. hrvatski i naseljen grad. Pošto je međutim papa Leo god. 928. toga istoga Grgura, bivšega ninskoga biskupa, kojemu se tude dopusti izbor, imenovavši ga biskupom Hrvatâ, nazvao glavom skradinske crkve, valja nam držati, da se Sisak nije nalazio u osobito naseljenom kraju. Kad bi teritorij između Save i Drave bio hrvatski i naseljen, bio bi on radije izabrao Sisak za rezidenciju. To je bio podesniji teren za poznata nastojanja hrvatskih

¹ Дриновъ: Южныя Славяне и Бизантия въ X вѣкѣ: (Съчпненія I. Sofija 1909, pag. 414). „По крайней мѣрѣ около 928 года столица этого княжества, городъ Сисекъ, лежащій при впадѣнїи Куны въ Саву, находился уже въ предѣлахъ хорватскаго государства.“

² Ковачевих и Јованових: Историја српскога народа, II (Beograd 1894) str. 115—116.

³ Vjerodostojnost njihovu pokazao sam gore na str. 210 i d. ove knjige. Po postanju svome s ovim su aktima u najtješnoj vezi i oni salonskih sinoda od 530. i 533. (gl. gore str. 149 i d.). Thallóczy ih smatra posve pouzdanim (Gót uralom Bosniában. Arch. ért. XXIV. 297 do 300.) Akte spljetskoga sabora smatraju (o. c. str. 67. n. I.), Büdinger, Gfrörer, Huber, Smirnov, Drinov i Jovanović posve vjerodostojnima.

³ Hóman o. c. pg. 36—37.

⁴ To ne stoji, već samo stilistički prerađenima, što je velika razlika. Gl. Documenta pg. 97. i Rad knj. 45 pg. 148.

⁵ Pesty: Száz levél pg. 60—61.

biskupa za crkvenom samostalnošću. Iz te činjenice, što je obnovljena crkva skradinska, slijedi, da premda su ga Hrvati pravno držali svojim, de facto kraj od Save do Drave nije bio posjed Hrvata. Staru sisačku biskupiju nijesu obnovili Hrvati, a samo sumnjive vjerodostojnosti akti spljetskoga sinoda spominju, da se na to kao na kaki (budući) zadatak pomišljalo. Sam Sisak bio je pogranični grad, koji je spadao pod hrvatskoga biskupa, a i teritorij između Save i Kapele smatrao se u X. vijeku kao da pripada Hrvatskoj. Da je u tom kraju biskupska vlast bila tek titularna, i da kršćanstvo tude nije stajalo na čvrstim nogama, pokazuje osnutak biskupije zagrebačke, koje se jurisdikcija potegla i na taj kraj.¹ Eto, ovako se muči i domišlja Hóman, da obori ili bar oslabi rezultat jedne inače posve vjerodostojne isprave, pa se na koncu konca ipak našao prisiljenim, da priznade, da je bar do »pograničnoga« Siska sav teritorij bio hrvatski, zadovoljivši se s ostatkom do Drave.

Šta se tiče teritorija od Siska na sjever do Drave, zato imamo dva indirektna podatka. Prvo je poznato nam pismo nekoga svećenika na wormska biskupa Azeka iz godine 1035., u kojem se kaže, da se koruški vojvoda Adalberon nakanio da podigne protiv njemačkoga cara Konrada II. uzdajući se u pomoć Hrvata (i Slovenaca).² Drugi podatak daje ugarska stara »képes« kronika govoreći ovako: »Misit itaque rex Zolomerus Dalmacie, qui sororius Geyse erat, nuncios ad regem Salamonem et ducem Geysam, et rogavit eos, ut propria persona eorum contra aduersarios suos scilicet Carantanos ipsum adiuuant, qui tunc marchiam Dalmacie occupauerant. Rex igitur et dux collecto exercitu iuerunt in Dalmaciam, et ablatam sibi restituerunt integre. Regi ducique dona regalia ac preciosa pallacia aurum et argentum multum donauit.«³ Ovo mjesto interpretirao je Pauler stavljajući ga oko g. 1068. ovako: »Obranu države i ratove vodili su zajedno kralj (Šalamon) i herceg (Gejza). Na jugozapadnoj granici bio

¹ Upravo »romantičko« zaključivanje!

² Gl. gore članak 9., str. 225.—227. ove knjige.

³ Mátyás Florian: Fontes II., 170. gl. o toj kroniki i njenoj vjerodostojnosti za ovo vrijeme gore str. 305. ove knjige.

je hrvatski velikaš Zvonimir ban triju sjevernih župa (t. j. Like, Krbave i Gacke), koji je uzeo jednu sestru Gejzinu, (Jelenu), za ženu. Karantanci navališe na njega. On zatraži pomoći od Šalamona i Gejze, a Madžari pobjedonosno potjeraše neprijatelja natrag i za nagradu poniješe sobom kući zlata, srebra i skupocjenih haljina s krznom.¹ I odista, budući da je Šalamon vladao kao kralj između 1063. do 1074., nema sumnje, da taj događaj pada prije, nego li je Zvonimir postao kraljem,² dakle ljetopisac mu daje kraljevski naslov prije vremena. Kao ban on nam se spominje tek 1070., pa stoga treba vrijeme one vojne odrediti između 1070. i 1073.³ No za nas je najvažnije to, da tom podatku nema prigovora, te da je Zvonimir faktički ratovao s Karantancima uz pomoć ugarsku. Kako vidjesmo, ljetopisac zove onu zemlju, u koju su Karantanci upali Dalmacijom, što je nesumnjivo na tom mjestu ekvivalent za Hrvatsku. Pauler drži (kako se iz njegova razlaganja vidi), da je Zvonimir banovao u Lici, Krbavi i Gackoj, to jest u onoj banovini, kako je spominje još Konstantin Porf. u X. vijeku, dosljedno, da su Karantinci provalili u taj kraj države hrvatske. No to ne može da bude, naprosto stoga, što tada nije Karantanija graničila s Hrvatskom na sjeverozapadu, nego Kranjska, koja tada bješe od nje nezavisna marka.⁴

¹ Pauler: A magy. nemzet tört. az Arpádházi királyok alatt. Vol. I. (Bdpst 1893.) str. 150.

² S toga ga Klaić (Slavonija 34.) griješkom stavlja u g. 1079.

³ Od 1059. do 1069. bješe ban Gojzo (= Gojko?), a od 1070. do 1073. Zvonimir. God. 1074. već je banom Petar. Gl. Klaić: Hrvatski bani za narodne dinastije. (Vjesnik kr. zem. arhiva I., 65.—66.). — Da je Zvonimir već 1070. bio oženjen Jelenom, dokazuje to, što sin njegov Radovan g. 1078. fungira kao svjedok (gl. gore str. 270. ove knjige); očit je bio mladić od bar 12 godina. Za taj je rat najvjerojatnija g. 1072.

⁴ O tom gl. Feliceti: Steiermark in Zeitraume vom VIII.—XI. Jahrh. (Beiträge zur Kunde steierm. Geschichtsquellen. X. Graz 1873. str. 98—115.). Rački: Hrvatska prije XII. vijeka. Rad 56, str. 130—132. Klaić: Sutla (Kolo Mat. Hrv. VI. (1910.) str. 132—133. Wahnschaffe: Das Herzogthum Kärnten und seine Marken im XI. Jahrh. Klagenfurt 1878., str. 43. i dalje. Mell: Die historische und territoriale Entwicklung Krains vom X. bis ins XIII. Jahrh. Graz 1888. str. 19. i dalje. Hasenöhrli: Deutschlands südöstliche Marken im 10., 11. und 12. Jahrh. (Archiv f. österr. Geschichte. Vol. 82. Beč 1895. str. 423. i dalje, naročito 506—532.)

Prema tome dakle, Karantanci mogli su provaliti samo negdje preko Sutle, dakle u zemlju između Drave i Save. Time smo stekli jasan dokaz, da ta zemlja tada nije bila dio ugarske države, jer da je bila, ne bi trebao Zvonimir da traži pomoći u ugarskoga kralja kao gospodara ove zemlje. O tim argumentima, koje je prvi iznio Klaić u polemici s Pestyjem, kaže Hóman¹ ovo: »Ova dva podatka, prema kojima se g. 1035. karantanski herceg Adalberon oslanjao na hrvatsku pomoć u borbi sa svojim neprijateljima i prema kojima je Zvonimir 1079. (bolje reći oko 1072.) pozvao Madžare u pomoć protiv Karantanaca, pridonose vrlo malo dokaza za njegovu (Klaićevu) tvrdnju. Klaić naime iz toga zaključuje na neposredno susjedstvo između Hrvata i Karantanaca, koje je po njegovom mišljenju jedino bilo moguće na teritoriju između Save i Drave. Vrijednost toga argumenta obalio je po zaslugi Pesty. Ova dva podatka možemo upotrijebiti najviše kao negativne dokaze za to, da zapadni dio između Save i Drave nije spadao među teritorije, koje su zaposjeli Madžari«. Dakle Hóman ne pobija ove argumente ističući, da je to već Pesty učinio, a konačno kaže, da mu je to samo dokaz, da Madžari nijesu naselili inače njihov zapadni dio zemlje između Save i Drave. Šta Hóman s ovim drugim dijelom rečenice hoće da kaže, nije mi sasvim jasno, no ipak čitam iz ovih riječi uzmak. Svakako je smiješno i misliti, da bi iz onoga teksta ugarske kronike slijedilo, da je Zvonimir branio madžarski teritorij. Glede Pestyjeva »obaljenja« Klaićevih dokaza, stvar stoji tako, da se Pesty na prvi argumenat, to jest na Adalberonovo uzdanje u hrvatsku pomoć (1035.) uopće nijednom riječi ne obazire, a za drugi o Zvonimiru piše, da ugarska kronika »jasno kaže, da su kralj Šalamon i herceg Gejza pošli u Dalmaciju i ovu su Zvonimiru natrag predobili«, dok je karantanska vojvodina u XI. vijeku »u sebi sadržavala Kranjsku marku i drugo«; konačno ističe, da papa Urban III. g. 1186. u jednom svom pismu kaže, da se štajerski Pištajn uz Sutlu nalazi »in marchia Ungarie«. Šta se tiče prvoga razloga Pestyjeva o Dalmaciji, to je nesmisao, jer kako re-

¹ Hóman: o. c. pg. 35—36.

² Pesty Száz levél pg. 62—63.

kosmo, i kako je svakom jasno, pod tim je imenom kronista ugarski razumijevao državu hrvatsku uopće, a ne njezino primorje. Da je Kranjska marka bila sastavni dio vojvodine Karantije, ni to ne stoji, kako dokazaše Felicetti, Wahnschaffe, Mell i Hasenöhr. A šta se tiče trećega razloga, on datira iz vremena poslije 1102., kad su Ugarska i Hrvatska već činile državnu zajednicu, pa se ovo mjesto nipošto ne može da upotrebi za vrijeme prije 1102., dakle Pestyjevi, odnosno Hómanovi razlozi nijesu kadri da obore vrijednost i pouzdanost navedenih podataka.

Ali našu tvrđnju, da zemlja između Drave i Gvozda, prije 1091. nije bila dio ugarske države, podupiru i neki podaci XIII. vijeka. To je u prvom redu isprava kralja Andrije II. od god. 1217.,¹ čija je vjerodostojnost iznad svake sumnje. U njoj kaže kralj: »Cum... venissemus ad Zagrabiensem episcopatum, ac monasterium Zagrabiense a sancto Ladizlao rege sanctissime recordacionis, predecessore nostro, constructum, qui terram Sclauonie sive banatum ab errore ydolatrie ad christianitatem convertens, corone Hungarise subiugavit, qui eciam in eodem banatu episcopatum instituit et monasterium in honore sancti regis Stephanis construxit, per venerabiles episcopos dedicari fecissemus«. Iz ovih riječi jasno slijedi, da je utemeljenje crkve zagrebačke u tijesnoj i nerazrješivoj svezi s vojnom kralja Ladislava od 1091., kao i obratno, da je utemeljenje iste crkve u najtješnjoj svezi i s okupacijom »Slavonije ili banata«, to jest zemlje između Gvozda i Drave, kako ju je tada ugarska dvorska kancelarija zvala. Riječi ove isprave dakle krepko su svjedočanstvo, da se početkom XIII. vijeka dobro znalo, kako u Zagrebu, tako i u Ugarskoj, kad i u kakim je prilikama sv. Ladislav utemeljio biskupiju zagrebačku.² Na ovaj podatak, premda ga je Klaić iznio, nijesu se stvarno osvrnuli ni Pesty, ni Pauler, ni Hóman.³ No kralj Andrija II. još se u

¹ Smičiklas: Codex dipl. III, 147.

² Onaj koji toga priznati ne će, taj uopće nije pristupan dokazu.

³ Hóman uopće nijednom riječi, a Pesty (o. c. 58) i Pauler (Századok 1888., str. 201.) jedino ističu ono subiugavit. Međutim pravo značenje ovoga glagola daje nam képes kronika, kad kaže, da je Ladislav »pri(m)us Dalmatiam atque Croatiam sue monarchie iure

jednoj ispravi osvrnuo na taj događaj. Izdao ju je g. 1235., skoro pred smrt, a potvrdio je njome darovnice crkve pečujске, kao i njene granice. U njoj kaže: »Verum quia paci seu tranquillo ecclesiarum statui invigilare semper congruit regiam maiestatem, idcirco alias etiam metas et limites, quibus Zagrabiensis ecclesia conmetata est Quinqueecclesiensi ecclesie, a sanctissimo rege Ladislao progenitore nostro duximus inserendas hoc modo: Quoniam ultra Drave fluvium limes seu terminus Quinqueecclesiensis ecclesie nondum fuerat stabilitus, cum sanctus rex Ladislaus primus transiverit Drave fluvium et partes sibi Slavicas regno primum occupavit adducto, ubi et sedem fundavit episcopalem, videlicet Zagrabensem, cuius sedis dyocesim a sede Quinqueecclesiensi super Lysniche fluentem, quod alio nomine Wolko vocatur, terminavit, ab inde per Zavam descendendo. Quiquid autem Zave concludit fluvius, ad ius dyocesanum et iustam decimam Quinqueecclesiensis ecclesie cometatur, et ab illo fluente Lisniche totam circumdando Posogam et ad Quinqueecclesiensem dyocesem regirando revertitur directio ad metam seu terminum super Dravam ex opposito fluvii Olma dicto, qui de parte septentrionali in eundem Drave fluvium cadens ab occasu solis Quinqueecclesiensem ecclesiam a Wesprimiensi ecclesia metaliter dividit et seiungit.«¹ Iz ovih se riječi jasno vidi, da je sv. Ladislav I. bio prvi od ugarskih vladara, koji je prešao Dravu, s namjerom, da svojoj vlasti podvrgne »Slavoniju« ili »banat« po shvaćanju XIII. vijeka, t. j. teritorij donjih županija: zagrebačke, [zagorske], varaždinske, križevačke (sa svim u njoj se nalazećim nekadanjim malim plemenskim župama), virovitičke (ne dannašnje, nego stare, to jest samo okoliš grada Virovitice), požeške i djelomično vukovske, naime sav kraj nekako do podnožja današnjih slavonskih planina Papuka i Diljgore, dakle bez istočnoga dijela sredovječne

perpetuo subiugavit, a odmah na to kaže: »quod tamen rex non fecit propter cupiditatem, sed quia secundum regalem iusticiam sibi competebat hereditas«. (Gl. gore str. 305.). Subiugare dakle znači obvladati, pod svoju vlast spraviti, a ne baš oružanom rukom u ofenzivnom ratu osvojiti.

¹ Smičiklas Codex dipl. III., 445.

županije vukovske i čitave srijemske, od kojih je srijemska bezuvjetno došla u vlast Madžarâ još u tijeku X. vijeka, a istočni dio vukovske svakako najkasnije još pred kraj XI., tako da se pogranična crta može otprilike postaviti na hrvatskoj strani kod današnjih mjesta Donji Miholjac, Orahovica, Čaglin i Brod.¹ Dalje saznajemo, da je Ladislav osnovavši biskupiju zagrebačku ujedno odredio i granice između nje i pečujске, koja se očito tek tada proširila na teritorij prekodravski stekavši u njem na zapadu novo središte u Požegi (s kaptolom sv. Petra), dok je na istoku imala već otprije Vukovar i Morović. Granicu spram zagrebačke činila je riječica Rasaska—Sloboština—Strug, pritoka Save nedaleko Stare Gradiške, koja se u ono doba zvala Lišnica ili Vuka,² a onda prešavši preko Psunja i Papuka, spuštala se uz Orahovicu kod Viljeva na Dravu. Dalje nam i ova isprava jasno pokazuje, da je utemeljenje biskupije zagrebačke u neposrednoj svezi s »osvojenjem banata ili Slavonije«, to jest s kraljevom vojnom od 1091. i konačno: obje nam isprave kralja Andrije pokazuju, da se opseg biskupije zagrebačke, kao i zapadni dio pečujске biskupije (županija požeška) pokrivaju s onim nekadanjim hrvatskim zemljištem, što je preostalo kralju Ladislavu nakon njegova povratka iz hr-

¹ Da je dio srijemske županije u doba cara Konstantina u vlasti Madžarâ (dakle oko 948. i 952., očito poslije smrti Simeona Vel., a za slaboga Petra), pokazuju riječi careve, da »Madžari stanuju između Dunava i Save«. (οί Τούρκοι... κατοικῶσι... ἐνθεν μέρος τοῦ Δανούβιου καὶ τοῦ Σάβα ποταμοῦ. Cap. 42. edit. Bonn. str. 177). Gl. Rački u Radu 56. pg. 75.—76. — Za vukovsku županiju gl. Rački u Radu 56. str. 128. do 130. God. 1096. svakako je kraj oko Osijeka dio ugarske države, a tako i sva zemlja dalje na istok. Granicu između Ugarske i Hrvatske u zemlji između Save i Drave daje nam u prvom redu sjeveroistočna međa biskupije zagrebačke, kao i granice stare križevačke i požeške županije. No županija požeška bješe već u XIV. vijeku izuzeta iz sredovječne Slavonije postavši kraljičinom apanažom u jednu ruku, a u drugu stvarajući sa banovinom Mačvanskom i sa županijama vukovskom, srijemskom, bačko-bodroškom i baránskom jednu vojničku u marku protiv Srba. Tako se zgodi da se županija požeška u XV. vijeku računala u Hungariju, kao i vukovarska i srijemska.

² Ovo je pitanje po mom sudu konačno riješio Szabó: Lijesnica (Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. X. (1910.) str. 40—45.

vatske vojne zbog provale kumanske i nakon neuspjeha kod pape Urbana II., i akcije, što ju je poveo najkasnije na početku 1093. byzantinski car Aleksije. Taj je dakle novostečeni teritorij dobio u ugarskoj kraljevskoj kancelariji ime Slavonija (Sclavonia, totius Sclavonia) (ili Tótország), a u administrativnom smislu naziv »banatus« odnosno »ducatus«.

Ovu ispravu kralja Ladislava od 1235. nije nikad nitko ni u jedno vrijeme smatrao sumnjivom, a kamo li falsifikatom. To je prvi učinio tek onaj, kojemu je smetala, naime Pesty. Njegov se prigovor sastoji jedino u tome, da »nam se ona nije sačuvala u originalu, nego tek u prijepisu šomodske opatije (u Šomodváru) od godine 1404.«, dakle s početkom XV. vijeka. S toga ono »prvo prelaženje« preko Drave, kaže on, nema nikake važnosti, ako bismo otale htjeli da izvedemo, da je sve do vremena sv. Ladislava Drava bila granica Ugarske.¹ Pauler pošao je korak dalje, jasno videći, da Pestyjeva subjektivna konjektura i golo poricanje ne dokazuje ništa; on je sumnjivost ove isprave kralja Ladislava motivirao time, što je naglasio, da se nalazi »u sumnjivom društvu«, jer »tu pečujsku diplomu poznajemo samo iz prepisa šomodvarškoga samostana od god. 1404. Daleko bi nas dovelo raspravljanje toga, da podrobno progovorimo o pojedinim ispravama u tom transumptu, koje su inače još dosta čudno skupljene. Dosta da spomenemo, da su pored nekoliko pravih najveći dio kasniji falsifikati iz XIV. vijeka (oko 1343.), koji hoće da osiguraju prava pečujске biskupije; falsifikat je i ono, što se kod Endlichera nalazi kao diploma Bele III.; falsifikat je, ili barem u najvećoj mjeri iskvarena diploma palatina Radó-a od 1507., a među falsifikate spadaju i izrazi koji se odnose na osvojenje Ladislavljevog.«² Uza sve to, što tude ima toliko falsifikata, Pauler ipak smatra vjerodostojnom ispravu kralja Stjepana I. o utemeljenju biskupije pečujске (od 1009.), tek dopušta, da je po koji izraz u njoj u docnije vrijeme izmijenjen, pače on služi i ispravom pa-

¹ Pesty Száz levél str. 58.

² Századok 1888. str. 200. nota 1. Pauler: Magyar nemzet története Vol. II. (1893.) sr. 756—760.

latina Radó a, jer da joj je »prva polovica vjerodostojna«; to jest: sve ono, što se slaže s Paulerovim ličnim osjećajem, ono je u ovom zborniku ispravâ pečujске crkve vjerodostojno, a sve ono, što se protivi njegovim teorijama, zabacuje kao falsificirano. Tako je i s Andrijinom ispravom od 1235., ili bolje reći upravo s onim »izrazima, kako kaže Pauler, koji se odnose na osvojenje Ladislavljevo«, dakle baš ono naše gore citirano mjesto. Ipak čudno! Komu može u Ugarskoj (ne u Hrvatskoj) oko 1343. pasti napamet, da falsificira riječi »eum sanctus rex Ladislaus primus transiverit Drave fluvium et partes sibi Slavicas regno primum occupavit adducto, ubi etiam sedem fundavit episcopalem, videlicet Zagrabiensem«, kad je to isto (tek uz neznatnu razliku), već isti kralj Andrija II. kazao u zagrebačkoj ispravi od 1217., koju je napisao isti »magister Ugrinus aulae regiae cancellarius«,¹ te se suviše još nalazilo u tada već davno napisanom ulomku, koji je oko 1358. ušao u stari ugarski »Chronicon pictum«. Šta je time falsifikator iz prve polé XIV. vijeka mogao i htio postići? Zar tada više nije bilo ljudi, koji bi znali, da je tobože »Slavonija« odvajkada madžarska zemlja, kad bi tome odista tako bilo, pa da stoga kralj Ladislav nije trebao 1091. tek od Drave započeti svojom okupacijom Hrvatske. Ako i uzmemo, da su one riječi odista falsificirane, zar bi se »pravima pečujске crkve« dalo i moglo pomoći jednom tako krupnom i nespretnom izmišljotinom, kao da je tobože sv. Ladislav, ovaj tako dobro poznati kralj vitez u Pečuhu i u pečujskoj crkvi, — prvi prešao Dravu, da uzme pod svoju vlast »Slavoniju«?² Zar ne bi ovakova apsurdna i nezgrapna neistina u

¹ Ovo je tim važnije, što je kralj Andrija II. prije nego li je dao napisati ovu ispravu, »omnia privilegia predictae ecclesie (sc. Zagrabiensis) in medio fecimus deduci et per cancellarium nostrum Vgolinum (!) de verbo ad verbum coram multitudine perlegi.« A tada, naime 1217., nesumnjivo još su postojale sve isprave crkve zagrebačke, a naročito fundacionalna kralja Ladislava. U ovom prijepisu od 1272. griješkom je napisano na tom mjestu kancelarovo ime »Vgolinus« umjesto »Vgrinus«. Gl. Smičikla s: Cod. dipl. III., 147—149. Da je isti Ugrinus Andrijin kancelar bio od 1230. do 1235. gl. Fejérfataki: A király kancellária az Árpádok korában. Bdpst. 1885. str. 97.

² U pečujskoj katedrali ima moderna slika (triptih) slikara Bartola Székelya u jednoj kapeli, koja prikazuje sv. Ladislava u času kad u pratnji nekih velikaša ulazi u ladicu, da prebrodi rijeku: pod slikom ima ovaj natpis: »Dravam ad Vaskam traiecit et Chro-

XIV. vijeku pokvarila sve račune falsifikatorove? Mislim, da bi svako dalje trošenje riječi u korist vjerodostojnosti navedenih riječi ove isprave od 1235., bilo izlišan posao, jer sumnjam, da se može itko objektivno naći, tko bi joj je htio o z b i l j n o osporiti.

Rezultate što smo ih dobili iz ovih isprava, potvrđuje jasnim riječima i spljetski arcidakon T o m a († 1268.). Prije svega kaže on, da su granice države hrvatskih kraljeva poslije Stjepana I. Držislava (dakle zapravo u XI. vijeku) bile ove: »Ab oriente Delmina, ubi fuit ciuitas Delmis, in qua est quedam ecclesia, quam beatus Germanus Capuanus episcopus consecrauit, sicut scriptum reperitur in ea,¹ ab occidente Carinthia uersus mare usque ad oppidum Stridonis, quod nunc est confinium Dalmatie et Istrie,² ab aquilone uero a ripa Danubii usque ad mare Dalmaticum cum tota Maronia et Chulmie ducatu«. Na drugom opet mjestu kaže: »Voluerunt etiam Chrovatorum reges quasi specialem habere pontificem, petieruntque ab archiepiscopo Spalatensi; et fecerunt

atiam Hungarie sociat«. Da li je ovaj natpis starijega postanja, to jest, da li je u staroj pečujskoj crkvi bila slična slika s ovim natpisom, toga ne znam, no svakako je taki natpis, s tim riječima, za XIX. vijek poslije teorija Stjepana Horvátha, Ladislava Szálaya i konačno Julija Paulera, koje su već odavna prodrle u sve škole u Ugarskoj počevši od pučke, vrlo zagonetan. Svakako natpis pogađa vrlo dobro, da je Ladislav prešao Dravu kod Vaške, jer ondje je glavni prelaz iz Ugarske u Hrvatsku kroz sav srednji vijek, kako nam to pokazuju kraljevski itinerari (gl. moje itinerara kraljeva do 1270., Karla I. i Wertnerov Ludovika I. (u Vjesniku kr. zem. arkiva IV. i V.), te napose još Ráth: A magyar királyok hadjáratai. Győr 1866³ (do 1452). Ono »sociat Croatiam Hungarie« odjekuje veoma kao neka drevna pečujaska tradicija, nego li kao natpis koji bi izišao iz glave jednoga modernoga mađzarskoga slikara. (Gl. sliku vrlo lijepo reproduciranu u »Magyar nemzet története Vol. II. (Bdpst 1896.) redigirao Szilágyi, između str. 166. i 167.).

¹ To je današnje Duvno ili Županjac u Bosni tik granice hercegovačke i dalmatinske. German bio je kapuanski biskup 516.—541. dakle u doba istočno-gotskoga vladanja, kad je Delminium još neporušen stajao prije provala avaro-slovenskih. (Gl. Klaić: Duvanjsko polje. »Kolo Mat. Hrv.« knj. III. (1907.), str. 47—90.)

² Izgleda kao da je Toma držao, da je nekadanji Stridon (rodno mjesto sv. Jerolima) stajalo tamo, gdje je sredovječno i današnje istarsko mjesto Ždrenj (Sdregna). To je isto dokazivao i Marko Marulić (* 1450. † 1524.). Gl. o tom Florschütz: Stridon i Zrin (Vjesnik hrv. arheol. društva. N. S. VI. (1902.) str. 87—98, 226—227.

episcopum, qui Chroatensis appellabatur posueruntque sedem eius in campo, in ecclesia sancte Marie iuxta castrum Tiniense. Hic multas optinuit parochias, habuitque predia et possessiones per totum pene regnum Chroatie, quia regalis erat episcopus et regis curiam sequebatur; eratque unus ex principibus aule et sua iurisdictione usque ad Drauum fluvium extendebatur. Ecclesia nempe metropolis (Spalatensis), has sibi uoluit parochias retinere: comitatum Cetine, Cleune, Clisse, Massarum, Almisium et Corbauiam, et ultra Alpes Ferreas usque ad confinia Zagrabie totamque Maroniam.¹ Iz ovih se riječi vidi, da je Toma po nekom starijem izvoru znao, da se nekoć država Hrvatska sterala »sve do obala Dunava«; ove riječi ipak se ne mogu doslovno uzeti, to jest granica nije bila baš sam Dunav, nego negdje blizu.² Svakako znače, da je Toma tražio granicu daleko preko Save u pravcu prema obali dunavskoj, a važno je, da su inače sve ostale granice, kako ih on daje, naime na zapad do Istre i Koruške, na istok do Duvna, koje je sve do XIV. vijeka bilo dio države hrvatske, te na jugoistok sve do Huma, naime do Neretve, posve ispravne. S ovim označenjem sjeverne granice u vezi je i ono, što Toma kaže za spljetsku nadbiskupiju i kninsku biskupiju; prvoj on pridjeljuje uz Krbavu, koja se širila upravo sve do Gvozda, još i sav kraj »preko Gvozda sve do Zagreba«, to jest onaj kraj, kojem bješe nekoć središte Sisak. Ove nam riječi tumače i zaključak spljetskoga sabora od 928., u kojem se pored Skradina navodi izrijeckom Delminium i Sisak. Delminium bila je tada razvaljena rimska varoš, no nedaleko od nje spominje se Hlivo (Cleuna), koje bješe još 892. središte jedne hrvatske županije. Više je nego samo vjerojatno, da se u njoj nalazio i Delminium, ili današnje Duvno.³ Tude je tek 1330. obnovljena biskupija, kao sufragana

¹ Thoma edit. Rački pg. 40—41, 45.

² Možda mu je ovdje bila pred očima isprava Trpimirova s onom stavkom »Quae (sc. mater ecclesia Spalatensis) est metropolis usque ripam Danubii et pene per totum regnum Chroatium« (gl. str. 193. ove knjige). Poznato nam je, da je Toma smatrao ovoga Trpimira kraljem poslije Držislava oko 990. (gl. gore str. 191. ove knjige).

³ U Mutimirovoj listini od 892. fungira kao svjedok: »Zelimiro župano Cleunae. (Gl. gore str. 196. ove knjige).

spljetski; to jest, ona je tada izlučena iz teritorija spljetske nadbiskupije. Od »parokije« (arcidakonata ?) spljetske crkve zvane »Corbavia«, obrazovana je opet na spljetskom sinodu g. 1185. biskupija Krbavska, dok je onaj kraj »od Gvozda do Zagreba« ušao još 1094. u opseg biskupije zagrebačke. Kninska biskupija osnovana je oko g. 1070.¹ Na spljetskom sinodu od 1185. kaže se za nju, da ima pored svoga sjedišta u Kninu još i »has parochias: Tenin campum, Verchreka, Pset«, to jest Kninsko ili Kosovsko polje, Vrliku i Pset.² Iz isprava XV. vijeka vidi se, da je tada biskupija kninska obuhvatala ove arcidakonate: hrvatski (Chroatensis ili kninski), vrlički, humski i lapački, a pored toga još je biskup imao u posjedu grad Cazin.³ Iz ovoga se vidi, da se kninska biskupija (zacijelo još od svoga postanka) širila istočno od teritorija spljetske nadbiskupije, te da je sezala sve do Bihaća i još preko Une bar do Cazina, gdje se ona od utemeljenja biskupije zagrebačke sastajala s njome, a kako je u zagrebačku biskupiju ušao i sav kraj u današnjem banjalučkom okružju sve do Save i Usore, nije nimalo nevjerovatno, da je i ovaj prije 1094. pripadao kninskoj biskupiji, koja se odavle dalje, prema svjedočanstvu Tome arcidakona, širila na

¹ Gl. Jelić: Duvanjski sabor. (Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. Vol. X. (1909), str. 143—144). Iz gore navedenih riječi Tominih: »Voluerunt etiam Chroatorum reges quasi speciale habere pontificem, petieruntque ab archiepiscopo Spalantino«, moramo zaključiti, da je prije osnutka kninske biskupije njezin teritorij pripadao spljetskoj crkvi, te da ga je ona odstupila za novu biskupiju na molbu i želju hrvatskih kraljeva, dašto, u prvom redu na molbu Petra Kresimira IV. (1057.—1073.), za čijega je vladanja i obrazovana kninska biskupija.

² Smičiklas o. c. II., 193. Tada je imala Spljetska nadbiskupija ove »parohije«: »Clissam, Scale (?), Zminam (?), Zettinam, totam Cleunam, totum Massarum et totum Dol usque ad Vrullam«, a Krbavska: »sedem suam in Corbaua et habeat has parochias: Corbauam, medietatem Lice (drugu polu imala je ninska biskupija), Novigrad (Todorovo), Dresnic et Modrusam (na sjevernom sklonu Kapele ili Gvozda).

³ Gl. Farlati III. sacr. IV., 296—297. Castrum Gazi, to je Cazin, koji je vlasništvo kninskoga biskupa još 1533. (Gl. Šišić: Hrvatski satorski spisi Vol. I. (Zagreb 1912.), str. 320.) Parochia Pset zacijelo je ušla u humski arhidakoniat, ako nije bila sama posebni. Pset se širio u dvije česti (veću i manju) s obje strane Grmeč-planine, oko Petrovca. Hum se nalazio nedaleko Bihaća na Uni.

sjever sve do Drave, obuhvatajući još i današnju varaždinsku županiju. Prema tome dakle, kralj je Ladislav sastavio teritorij biskupije zagrebačke stranom od bivših dijelova spljetske nadbiskupije (na zapadu, dalje od Modruša i Slunja) a stranom od dijelova kninske biskupije (na istoku i sjeverno od Zagreba); osim toga pridijelio je i pečujskoj biskupiji kraj oko Požege, koji je prije toga zacijelo također bio u biskupiji kninskoj.

No podacima Tominim prigovoriše Pauler i Hóman. Pauler (kako vidjesmo) ističe samo ono mjesto, gdje arcidakon govori o jurisdikciji kninskoga biskupa do Drave, pa kaže: »Ali arcidakon se ondje gdje ne govori o svome vremenu i gdje ne govori o svojoj crkvi (spljetskoj), rado buni«, pa stoga one njegove riječi jedino znače: »da je novi hrvatski biskup pokušao, da raširi vlast svoju na susjedni slavenski teritorij, koji je bio bez biskupa,¹ ali da nije uspio u tom nastojanju,² niti se može ikaki vladalački čin hrvatskih kraljeva nad ovim krajem (preko Gvozda) ustanoviti.«³ No Pauler ipak sve ono, što god inače arcidakon Toma pripovijeda o osvojenju Hrvatske (kao takovom), prima kao posve istinito; u tom on ne prigovara Tomi ništa, premda je njegovo pripovijedanje u opreci i sa starijim kazivanjem ugarskih izvora i premda »ne govori o svome vremenu«. Isto tako i o tome, da Toma govori i o svojoj spljetskoj crkvi, kako se i ona nekoć širila sve do Zagreba, Pauler šuti; konačno je i kninska biskupija bila sufragana spljetske nadbiskupije. Tako stojimo dakle pred alternativom, komu da više vjerujemo, da li piscu iz XIII. vijeka, dakle iz vremena, kad je kninska biskupija još opstojala, a s njome i njezin arkiv, ili domišljanju pisca iz XIX. vijeka, kojega se pripovijedanje o vojni Ladislavljevoj inače temelji poglavito na Tominu kazivanju, a iz kojega on isključuje, kao »zabunu«, da je vojna započela na Dravi. Hóman se opet domišlja ovako: »Kamo je pripadao u X. i XI. vijeku onaj zapadni goroviti kraj ove zemlje (ez országoeska), što čini danas Hrvatsku na podnožju Kapele, a nekoć bio stara Sla-

¹ Od kud to Pauler zna? Toma upravo protivno kaže.

² Ovo o neuspjelom nastojanju kninskoga biskupa (bez ikakva i tračka u izvorima) prava je romantika i plod bujne fantazije u službi već unaprijed stvorenih mišljenja.

³ »Századok« 1888., str. 201.

vonija? Pozitivnih podataka nemamo nikakvih. Osim bilješke učenoga spljetskoga arcidakona iz XIII. stoljeća — koja zavređuje malo vjere — ne kaže nijedan suvremeni ili tome vremenu bliski izvor, da ona pripada Hrvatskoj. I on razlikuje — govoreći o historiji njezina osvojenja — pokorenje zemlje između Drave i Save od pokorenja prekokapelskoga dijela. No dok drži, da je teritorij između Drave i Gvozda zaposjednut bez oružane sile, dotle je po njemu Hrvatska preko Gvozda razvila snažan otpor. Drugi pisci nikad nijesu smatrali onaj kraj pripadajućim dijelom Hrvatske. Svaki grčki pisac razlikuje Dalmaciju od Panonije, koje je jedan dio bila Savia te se prostirala između Save i Drave. Po arcidakonu Tomi prostirala se jurisdikcija kninske biskupije do Drave. Kako je onda moguće, da tečajem čitavoga XII. i XIII. vijeka nije ona imala nikakove parnice sa zagrebačkom crkvom? Spljetski nadbiskup bio bi za cijelo nastojao da proširi jurisdikciju svoju i na taj kraj kad bi imao ma ikaki pravni temelj.¹ Ne smatram za nužno, da na ove puste riječi i hipoteze bez ikakova temelja išta odgovorim, jer onaj koji priznaje, da »nema nikakvih pozitivnih podataka« o pripadnosti sredovječne Slavonije (naimé Ugarskoj), koji miješa rimsku Panoniju i Dalmaciju, i iz toga, što pisci od II. do VI. vijeka po Kristu razlikuju obje rimske provincije, hoće da iznudi nekih konzekvenција za X. i XI. vijek, pa se konačno čudi, što nema podataka o tobožnjim procesima između spljetske nadbiskupije i zagrebačke biskupije za nepravедно joj oteti teritorij, — kao da se to i moglo zgoditi bez papine privole, nadbiskupije ostrogonske a poslije kaločke, te konačno i same crkve zagrebačke, ne obazirući se još i na samoga kralja — taki pisac i ne zasluđuje drugi postupak.

Uz ove dokaze, da je sredovječna Slavonija bila dio Hrvatske, imamo još nekih drugih indirektnih, na koje je djelomično već i Klaić upozorio. Poznato je, da Koloman i njegovi nasljednici kroz čitav XII. vijek nijesu dirali u onu državnu organizaciju, kako su je zatekli u Hrvatskoj 1102., šta više, kad god im je to možno bilo, odašiljali su u nju svoje sinove ili braću

¹ H ó m a n o. c. 34—35. Tude je Hóman očito zaboravio što je gore kazao (gl. str. 340.—341. ove knjige.).

s naslovom hercegâ (dux), koju su čast poznavali u Hrvatskoj još u X. i XI. vijeku,¹ a kad nije, onda bi upravu prepuštali banovima (banus), koja je čast također stara hrvatska institucija bar iz X. vijeka.² Prema tome jasno je, da su Arpadovići ne samo pridržali bansku čast kao takovu, već joj i ostavili svu onu kompetenciju, koju je imala u doba hrvatskih narodnih kraljeva. Od toga nas sada zanima samo zemljišni opseg banske kompetencije, i to naročito u XII. vijeku, naime u doba, kad Arpadovići poradi ratova s Byzantom i Venecijom nijesu imali još kad, da veću pažnju posvete Hrvatskoj i Dalmaciji, pa je nesumnjivo ostaviše onako, kako je primiše od Kolomana.³ Prvi ban XII. vijeka, za koga znamo poimence, bio je U g r a, koji je vodio vojsku i brodovlje na otok Rab g. 1107. Poslije njega spominje nam se K l e d i n kao b a n, gdje vodi boj s Mlečanima pod Zadrom 29. juna 1116. No za naše razmatranje mnogo je važniji ban A l e k s i j e, koji je između 1120. i 1130. darovao kaptolu zagrebačkom »predium quoddam T o p l i s s a nomine (= Varaždinske toplice) cum omnibus sibi pertinentiis«,⁴ dok je g. 1163. ban B j e l o š na svom sudu dosudio zagrebačkom biskupu Bernardu šumu Dubravu, koju je crkvi zagrebačkoj dao kralj Ladislav, ali joj je ote šomodski župan Nikola.⁵ God. 1144. datiraju Spljećani jednu ispravu ovako: »Temporibus autem regnante Geyza Ungarie rege, atque Bello si (= Bjeloš) b a n i, in ciuitate nostra Spalatina sedem beati Domnii regente Gaudius archiepiscopus, comitatu vero obtinente Cernecha prior«,⁶ a

¹ Gl. gore kod natpisa »Dirzisclu ducem magnum« prije g. 970 (str. 126); god. 1066. izdaje Petar Kresimir neku listinu »laudacione nostri ducis Stephani«, koji se opet spominje 1078. kao »olim illustris dux Chroatorum« (Rački Doc. 66, 119.). I kod Arpadovića jasno vidimo već u XI. vijeku, da su se članovi kraljevskoga roda, dakle princevi, redovito zvali dux — herceg.

² Gl. Klaić Poriéklo banske časti u Hrvata. (Vjesnik kr. zem. arkiva I (1899.) str. 21—26. Riječ i čast b a n a preuzeli su dobnije Mađžari od Hrvata (u XIII. vijeku i kasnije do XVI.).

³ Za banove XII. vijeka gl. Klaić: Hrvatski bani za Arpadovića (Vjesnik kr. zem. arkiva I (1899.), str. 129—138, 231—243. Wertner: Az Árpádkori bánok. Századok 1909. pg. 378—415.

⁴ Smičiklas Cod. dipl. II, 177.

⁵ o. c. pg. 97—98.

⁶ o. c. pg. 54—55.

1164. opet: »Temporibus itaque domini Stephani regis Ungarie, filii Geyce regis, et Ampudii eius bani«. ¹ U istoj ovoj ispravi od 1164. kaže spljetski nadbiskup Petar, da je u nekoj pravdi »abbatissa beati Thome (samostana u Belgradu) taliter respondebat: ab antiquo tempore illam terram possidemus, et ante Albeusum (= Bjeloš), qui tunc temporis in loco bani erat, ratione una nobiscum habuimus (sc. cum Glamozanis), ac predictus Albeus visa ratione pristoldum nobis Bogdanizum dedit«. I 1158. spominje se u spljetskoj ispravi »in presentia Luce archiepiscopi et Arpe bani et aliorum principum, ² a 1167. u šibeničkoj kao svjedok: »Ego Ompudinus comes pallatinus atque banus. ³ Svi ovi bani, kako vidjesmo, nemaju pridjeva; prvi je Dionizije, za koga se kaže 1183.: »illustrissimus vir Dalmacie et Chroatie banus«, i da je »de consilio et iudicio cunctorum iupanorum Slavonie (= Hrvatske), qui presentes erant per inuiolabilem sententiam adiudicavit«, da dvorac u Brdu pripada samostanu sv. Krševana u Zadru. ⁴ Još prije toga, 1181. bio je ban Dionizije advokat crkve zagrebačke u parnici poradi šume Dubrave (dato advocato bano Dionizio). ⁵ On je dakle prvi ban Dalmacije i Hrvatske, koji vrši isto tako vlast svoju u Zagrebu kao i u Zadru, pa tako nam je jasno i određen djelokrug njegove kompetencije, ili opseg njegove banovine. Isto tako vidimo i kod pečujškoga biskupa Kálána (od plemena Bár Kálán), koji nosi 1193. naslov »totam Dalmatiam atque Chroatiam nobiliter procurante«, ili »totius Dalmatie atque Chroatie gubernator«, ⁶ što je kralj Andrija II. g. 1209. interpretirao ovako: »tempore... Kalani banitatem in Dalmacia, quam in Croacia«. ⁷ Kálán je izdao za greb ačkome biskupu Dominiku ispravu, kojom mu je dopitao desetinu živeža i vina u Krapini, Okiću i Podgorju. ⁸

¹ o. c. pg. 99.

² o. c. pg. 87.

³ o. c. pg. 116.

⁴ o. c. pg. 184—186.

⁵ o. c. pg. 176—178.

⁶ o. c. pg. 259, 263, 265. Upravljao je zemljom umjesto malodobnoga hercega (dux) Emerika.

⁷ o. c. vol. III. pg. 84—85.

⁸ o. c. vol. II. pg. 259—260.

Kako je poznato 1198. do 1203. bio je pozniji kralj Andrija II. herceg u Hrvatskoj, ili kako je 1213. sam kazao, »dum dux fuimus ultra Drava[m]«, a s naslovom »dei gracia Dalmacie, Croatiae (a poslije osvojenja Huma još i) Hulmequedux.¹ I njegovo se vladanje (dominium) širilo od Drave do Neretve, te od mora do Vrbsa i Usore. Kako vidjesmo, kroz sav XII. vijek, vlast je banska započinjala kod Drave, što znači, da je i sredovječna Slavonija pod nju spadala. Samo ime Slavonija još nije u XII. vijeku u porabi, što je vrlo važno, jer znači, da su kraljevi poslije Kolomana pridržali kroz čitavo XII. stoljeće za hrvatsku zemlju onaj naziv, koji su zatekli, naime »Dalmatia et Croatia«. Tek 1215. spominje se Ivan kao prvi ban »Sclavonie«,² a 1225. prvi puta dva bana: »Aladar totius Sclavonie banus« i »Wonic de maritimis banus«.³ Sada dakle nastaje tek promjena, kad je teritorij nekadanje hrvatske države administrativno razdijeljen u dvije banije, što je poslije za Bele IV. (poslije 1241.) postalo pravilo, te se u glavnom zadržalo do Mohača (1526.). Jedan je bio ban »totius Sclavonie«, a drugi »Dalmatie et Croatiae«; teritorij prvoga bana nosi od tada stalno naslov »regnum Sclavonie«, a drugoga »regnum Dalmatie et Croatiae«, što se po vremenu, najprije u banskoj tituli združilo u »regna (naime dva administrativna teritorija) Dalmatie, Croatiae et Sclavoniae«, te prešlo na sabore, kad se ovi udružise (u XVI. vijeku) u jedan. Uza sve to kraljevi nijesu uzeli još i naslov »kralja Slavonije«, a zna se, da su baš Arpadovci vrlo rado uzimali naslove. Klaić kaže sasvim ispravno, da su to učinili stoga, »jer su Slavoniju nedvojbeno i dalje smatrali za sastavni dio hrvatskoga kraljevstva«,⁴ ili da to isto kažem i drugim riječima, oni su znali, da je pojam i teritorij Slavonije već sadaržan u naslovu

¹ O njemu gl. Klaić Slavonija str. 4—7. Klaić: O hercegu Andriji. Rad knj. 136. (Zagreb 1898.).

² Smičiklas Cod. dipl. III. 139.

³ o. c. III. 247, 248; god. 1226. bani Valeginnus i Salamon o. c. III. pg. 259.

⁴ Klaić Povijest Hrvata I (Zagreb 1899.), str. 281. Uopće zar bi sredovječna Slavonija ikad dobila naslov »regnum«, kovala svoje novce s natpisom »moneta ducis (ili regis) per Sclavoniam« u Zagrebu i Pakracu, imala svoj grb, svoj sabor i svoga bana, da je zapravo dio

Damatiae et Croatiae. Naslov »rex Sclavoniae« prvi je tek uzeo Ferdinand I., i to godine 1529. i dalje,¹ a onda i njegovi nasljednici sve do danas. On je bez sumnje time htio u doba borba s protukraljem Ivanom Župoljskim, koj je baš u Slavoniji (in regno Sclavonie) imao jaku stranku, da vidljivo pokaže svoje zakonito pravo i vlast.

ugarskoga teritorija. Ima li tome igdje i u koje vrijeme analogije? Zar se to ne opire naprosto zdravom instinktu i razumu. Ima međutim i u XII. vijeku spomen na Slavoniju, i to u onom spisu, što su ga iz Ugarske poslali oko g. 1186. u Paris prigodom druge ženidbe kralja Bele III. (Forster: III. Béla emlékezete, Bdpst 1900. pg. 139.—140.) Smičiklas Codex II, 133—134. ne samo da je naprosto prešampao rdavi tekst Fejéra (II. 217), odnosno Kukuljevića Codex dipl. II, 91. s neispravnom godinom 1173.—1176., već je dodao ovu posve nemjesnu bilješku, koja dokazuje nepoznavanje stvari: »Bilješka nepozdana i glede dobe i glede podataka« (!). U tom se spisu kaže: »In regno Bele regis Ungarie sunt he terre: »Ungaria caput regni, Croatia, Dalmatia et Rama«, a onda se među prihode kraljeve ubraja: »habet (sc. rex) de duce Sclavonie per annum X mille marcas«. Očito je, da je tude pojam Sclavonia identičan s gore rečenim »Croatia et Dalmatia«, dakle se tude pisac ovoga spisa služi izrazom Sclavonia kao kralj Ladislav u pismu svome na opata montecassinškoga (od 1091). Gl. i naslove byzantinskih upravitelja u Hrvatskoj između g. 1167—1170. Tako 1171.: »Sub tempore magnifici imperatoris nostri Manuelis, in civitate nostra Spalatina et in toto regno Dalmacie et Chroacie imperante Constantino sebasto; 1178.: »al tempo di Emanuele magnifico et piissimo imperatore (Rogerio) duce di Spalato et in tutto s' regno di Croatia et Dalmatia il filocale et arcivescovo Reniero«; 1180.: »regnante domino nostro Manuele sanctissimo imperatore et in ducatu Dalmatie et Croacie existente domino Rogerio Sclavone duca«. (Gl. Smičiklas: Cod. dipl. II, 131, 156, 166). To je i opet jasan dokaz, da je izraz Slavonija tek izraz za Hrvatsku i Dalmaciju zajedno. (Gl. Klaić Regnum Croatiae et Dalmatiae. U »Vjesniku kr. zem. arkiva XIII. (1911.), 114—127.). Ima i podatak u kojem se sredovječna Slavonija nazivlje Hrvatskom. Smičiklas: Cod. vol. X 24—26, 32—34.

¹ Šišić: Hrvatski saborski spisi. Vol. I. pg. 195 (drugi put 1530., pg. 229.). Fejér dao je u svom Cod. dipl. IV, p. 1., str. 417. Beli IV. u ispravi od 26. nov. 1246. naslov »rex Hung., Dalm., Sclavonie, Servie etc.« (a po njemu Kukuljević u »Jura regni I. 673), no to je bilo pogriješno čitanje za Rame, kako je po sačuvanom prijepisu Hevenesijevu (odatle je Fejér uzeo ispravu) opazio već Pauler Wissenschaftliche Mitt. aus Bosnien II. (1894.) str. 159. n. 2., a i Smičiklas (odnosno Sufflay) korektno pročitao (Cod. dipl. IV., I, pg. 305.).

Dok se Pesty i Pauler i ne obazriješe na Klaićev argumenat o banovima, Hóman je pokušao, da ga oslabi ovim riječima: »Klaić polaže veliku važnost, da je stara Slavonija pripadala u XII. i XIII. vijek Hrvatskoj kao i na to, da su za Arpádovaca imale zajedničkoga upravitelja u hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom (!) banu. Ovo svoje mnijenje potkrepljuje podacima iz isprava i izvodi iz njih, da je Slavonija u X. i XI. stoljeću također pripadala Hrvatskoj. Nitko nije nikad nijekao, da su Slavonija i Hrvatska kroz čitavo vrijeme Arpádovaca bile pod zajedničkom upravom, pače držim vrlo vjerojatnim, da je već Ladislav povjerio Almošu, gospodaru Hrvatske (! Horvátország urát) upravu Slavonije«. ¹ Ovim riječima ne samo da Hóman nije ništa dokazao, već je i dodao jedno mišljenje, koje uopće ne stoji. Nakon svoga povratka iz Hrvatske na glas o provali Kumana, Ladislavljeva se okupacija očito stegnula samo na zemlju do blizu Gvozda, kako smo već vidjeli, a još ćemo nešto niže i opet jasno pokazati, kad budemo označili granice biskupije zagrebačke. Hóman bi pametnije uradio, da je odgovorio na pitanje, za što su banovi bili u isti čas upravitelji u Zagrebu i u Zadru. U ostalom Almoš je imao (1092.) u Slavoniji naslov »rex«.

Kazivali smo, da Hóman tvrdi, da nijedan pisac osim Tome ne spominje Drave kao granice između Ugarske i Hrvatske u doba kralja Ladislava. Pa ipak ima taki pisac. Oko g. 1200. napisao je neki svećenik, Poljak po rodu, koji je tada živio u Ugarskoj, neku kroniku, koja se obično nazivlje »ugarsko-poljskom«. ² U glavi trećoj, u kojoj govori o pobjedama »Atylae regis«, piše ovako: »Totum autem mundum peragrare volens et romanum imperium sibi usurpare cupiens, Romam exercitum suum movit et armatus feroci animo procedebat. Cui in prima statione nocturni sui, cum in cubiculo dormiret per visum angelus sanctus apparuit dicens: »Praecipit tibi dominus Deus Jesus Christus, ut cum ferocitate tua civitatem sanctam Romam, ubi apostolorum meorum corpora quiescunt, nec introeas, nec attemptare audeas, sed revertere et meum electum

¹ Hóman o. c. 38—39.

² Gl. o njemu Ka indl: Studien III. IV. (Archiv f. öst. Gesch. 82, pg. 587 i dalje). Domanovszky: A pozsonyi krónika (iz Századoka 1905.) str. 51—54., ne drži mnogo do te kronike; meće je u XIV. v.

regem Casimirum, qui in Sclavoniae et Chrwataiae partibus toto cordis ac mentis affectu fideliter in saeculo servivit, in eis, qui ipsum tradendo turpiter occiderunt, ulciscere, quia dixerunt: nunquam rex erit super nos, sed nos ipsi regnabimus; generationem autem tuam post te in humilitate Romam visitare et coronam perpetuam habere faciam... Movit autem inde se (Atyla rex) et exercitus suos, et pertransivit Alpes Carinthiae et venit in terminos Chrwatae et Sclavoniae inter fluvios Savam et Dravam; ibique occurrerunt ei principes Chrwatae et Sclavoniae et direxerunt acies et refulsit sol in clypeos aureos et resplenduerunt montes ab eis, et fecerunt conflictum magnum octo diebus. Tradidit autem Deus in manus Aquilae regis, propter regem eorum Casimirum, quem tradiderunt et turpiter occiderunt: caesi sunt autem Sclavi et Chrwati, alii fugerunt, alii in captivitatem ducti sunt«. Potom pripovijeda ljetopisac, kako se Atyla oženio Hrvaticom i »post haec autem uxor eius peperit filium, cum imposuit nomen Columan, qui accepit uxorem de Chroatia. Cum autem tenuisset Aquila (!) famosus victor terrarum, congregatis eunctis principibus et magnatibus terrae tradidit regnum in manus filii sui Columanni et mortuus est.«¹ Ova inače mutna vijest, koja se pa mom mišljenju odnosi na prijeku smrt kralja Zvonimira,² u jezgri svojoj ipak pokazuje, da je ljetopisac htio da dovede u tijesnu vezu umorstvo hrvatskoga kralja, okupaciju Hrvatske i kralja Kolomana, kao baštinika onoga, koji je prije njega ušao s vojskom u Hrvatsku. No za sada je najvažnije, da se oko 1200., (makar i 1350.), dakle kakih sedamdesetak i više godina prije Tome arciđakona, našao u Ugarskoj jedan pisac, koji je napisao, da se »Chrovatia et Selavonia« nalazi »inter fluvios Savam et Dravam«. Zar bi netko mogao operirati s takim geografskim pojmom u doba,

¹ Bielowski Monumenta Poloniae historica. Vol. I. Lavov 1864. pg. 496—497. (Ima i Endlicher: Mon. Arpad. pg. 63—64.).

² Šišić O smrti hrv. kralja Zvonimira (Vjesnik hrv. arheol. dr. VIII. (1905.) str. 8—9 i 27—28. O tom gl. i u trećem dijelu ove knjige »Pisci« (O smrti kralja Zvonimira). Karácsonyi drži, da je ta vijest iz XIV. vijeka i da se odnosi na tobožnju prijeku smrt kralja Petra Kresimira IV. (Századok 1912. 28—29), ali to je mišljenje sasvim neumjesno. Ako ima vijest ove kronike ikake historijske jezgre, može se odnositi samo na kralja Dmitra Zvonimira, Ladislava i Kolomana.

kad se upravo još moralo znati, da je zemlja između Save i Drave dio Ugarske? Zar ne kažu u tom obziru anonimni ljetopisac: isto što i listine kralja Andrije II. od 1217. i 1235., te konačno Toma arciđakon. Zar da su sve to samo »zablude«, učinjene još u XIII vijeku u korist hrvatskoga stanovništva, koje je tek u XIX. vijeku naišlo na protivnost nekih modernih mađarskih historika.

Preostaje nam, da još samo nešto kažemo. I Pesty i Pauler i Thallóczy i Hóman jednoglasno ističu i naglašuju, da nema traga i s p r a v a m a o vlasti hrvatskih vladara u zemlji između Drave i Save, a to im je i najjači argumenat protiv hrvatskoga stanovništva. Ali za dobroga poznavaća isprava iz vremena hrvatske države prije g. 1102., ne znači to upravo ništa. Sačuvalo nam se pored nekih papinskih pisama iz IX. vijeka, pa akata crkvenoga sabora spljetskoga od 925. i 928., te jednoga pisma pape Grgura VII. Zvonimiru još samo ono, što se odnosi na crkvene, naročito s a m o s t a n s k e poslove u dalmatinskim gradovima i otocima. Nemamo nijedne isprave o županijama ličkoj, krbavskoj i gatanskoj, nijedne donacije hrvatskomu plemstvu ili gradovima, nijedne listine, koja bi se ticala istočnih županija hlivanjske, psetske i drugih, a kamo li Bosne. Pa ipak još nikomu zato ne pade na pamet, da ustvrdi, da onaj kraj do Gvozda ili do Vrbasa na istoku i do Neretve na jugu nije bio dio države hrvatske, pače sam se Pauler o Bosni izrazio ovako: »Est ist nicht unmöglich, ja es ist sogar wahrscheinlich, dass zu gewissen Zeiten die Macht der kroatischen Herrscher sich auf einige selbstverständlich wichtigsten Teile Bosniens erstreckte.«¹ Prigovor mađarskih modernih historika imao bi smisla i bio bi opravdan tek u tom slučaju, kad bi nam oni mogli pokazati ma i jedan izvor za svoje stanovništvo, ali kako vidjesmo, ni iste isprave kralja sv. Stjepana od 1009., kojima se osnivaju biskupije vesprimska i pečujaska, ne znadu baš ništa o zemlji između Save i Drave.

Naveli smo čitav niz argumenata, da je zemlja između Drave i Save, sve tamo do na domak današnje »ravne« Slavonije, bila u doba provale kralja Ladislava (1091.) sastavni dio države Hrvatske, pa da su stoga sasvim ispravne riječi arciđakona Tome koji počinje pripovijedanje o Ladislavljenoj vojni 1091. prela-

¹ Pauler: Wie und wann kam Bosnien zu Ungarn. Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bos. u. Herz. II. (1894), str. 160.

zom Drave. Naveli smo točno i potpuno još i argumente moderne mađarske historiografije ne prešutivši ništa i ne iskrivivši ništa, te smo i pokušali da ih objektivno ocijenimo s gledišta historijske kritike. Nakon svega toga držimo, da možemo s punim uvjerenjem kazati, da spram ovih starih podataka iz X., XI., XII. i XIII. vijeka, niti ima niti može da ima ikakova autoriteta domišljanje pisaca XIX. i XX. vijeka, pa da stoga nema nikakva razloga, da odstupimo od stanovišta, da je stara ili sredovječna Slavonija zaista bila dio države hrvatske.

A sada predimo dalje na pitanje o utemeljenju biskupije zagrebačke.

Vidjeli smo, da je kralj Ladislav utemeljio biskupiju zagrebačku u kraljevskom vijeću u Ostrogonu. Pita se sada, kad je to bilo. Vrijeme ima da se traži između 1091. i 1095., a može se odrediti samo uz pomoć navedenih svjedoka: ostrogonskoga nadbiskupa Ache, bačkoga nadbiskupa Fabiana, vesprimskoga biskupa Kozme, palatina Gyule i šomodskoga župana Graba. Poznato je, da nam se iz toga vremena sačuvalo tek vrlo malo isprava, a i te nijesu sve baš pouzdane i vjerodostojne. Ipak su dvije najvažnije: listina kralja Ladislava pečujskoj crkvi od 17. aprila 1091.¹ i jedna (nažalost) nedatirana hercega Davida, sina kralja Andrije I., a sinovca kralja Ladislava I.² Dok nam se druga sačuvala u originalu, te joj nema nikakova prigovora, dotle se prva — sačuvana u prijepisu šomodvarske opatije od 1404. — čini Pauleru sumnjivom. On kaže: »Tekst isprave je dosta nerazvijen i starinski, pa se stoga gledišta može staviti u doba sv. Ladislava, ali u njoj navedena dokazivanja i opravdavanja kao »idoneorum testium responsio«. »privilegii responsio«, »usucapio«, »neglecta appellationis taciturnitas« upućuju na mnogo razvijenije prilike i novije doba.«³

¹ Prvi ju je donio Koller: *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis* Vol. I (Požun 1782.), str. 171—176, a po njemu Fejér o. c. I 480—482.

² Davidovu ispravu prvi je izdao Kubinyi: *Codex dipl. Arpadianus* (Bdpst 1876.) str. 1. On je datira »oko 1095.« Nedavno Erdélyi o. c. pg. 496. »oko 1090.« O Davidu gl. Wertner *Az Árpádok családi története* (Nagy-Becskerek 1892.) str. 134—136. Rodio se oko 1053. i 1055. Docnije postao svećenik (monah?). Umr'o poslije 1095.

³ Pauler o. c. vl. II., str. 758.

Dakle se tuđe radi o interpolacijama, ili (ako je isprava falsificirana) o tom, da se njezin falsifikator služio kakom vjerodostojnom ispravom iz vremena kralja Ladislava. Ovako misli i H ó m a n kad kaže: »Sudjelovanje više članova, koji se navode kod osnivanja zagrebačke biskupije i u ispravi hercega Davida, pa starinska redakcija naslova (nadbiskupa) Ache, pokazuju uz starinski i nerazvijeniji tekst, kako to i Pauler kaže, da ovdje imamo posla s takovim falsifikatom, koji je imao pred očima kao uzorak pravu ispravu iz vremena sv. Ladislava«. ¹ Ako dakle uzmemo, da je tome tako, svakako nijesu falsifikovana imena i datum, jer je falsifikator zacijelo išao zatim, da ostane što vjerniji svome »vjerodostojnom uzorku«. Prema tome dakle mogu nam imena ove povelje, s t o č n o i d o b r o o d r e đ e n i m d a t u m o m, kao i imena Davidove isprave vjerodostojno poslužiti za naše pitanje.

U Ladislavljevoj ispravi od 1093. spominju se ove za nas važne ličnosti: Desiderius Choloehensis episcopus (!), St.(rigoniensis) metropolitani urbis A(cha) episcopus (!), Cosma episcopus, comes Spiguen (! = Simigiensis) Grab, minister (regis) Petheus. Davidova nedatirana isprava navodi ove svjedoke: Fabianus archiepiscopus, Cosmas episcopus, Gula comes palatinus, Petus comes. Kako vidimo obje isprave navode ista imena, ali pokazuju i neke razlike. Tako je u Ladislavljevoj od 1093. kaločki (ili bački) (nad)biskup Desiderije, a u zagrebačkoj Fabian, koji se u Davidovoj također navodi kao »archiepiscopus«, dok je u Ladislavljevoj (1093.) samo »episcopus«. Cosmas je i u Ladislavljevoj i u Davidovoj samo »episcopus«, a u zagrebačkoj »episcopus Besprimensis, dok je Pethes u Ladislavljevoj »minister«, u Davidovoj je »comes«. Ostale ličnosti, naime ostrogonski nadbiskup Acha² i palatin Gyula, ne spominju se inače ni u kojoj ispravi.

¹ H o m a n o. c. 8—9. Značajno je, da K a r á c s o n y i u svome popisu falsifikata (Hamis . . . oklevelek jegyzéke. (Bdpt.1902.), i u dopunju (Tört. tár 1908., str. 24. i dalje), ove isprave ne donosi, a inače se u svemu rado povodi za Paulerom.

² K n a u z: Monum. eccl. Strigon. Vol. I. (Ostrogon 1874.) pg. 66.—67. spominje, da je Isusovac I n h o f f e r (tobože oko 1644.) našao u rimskim arhivima, da je Acha postao nadbiskupom već 1085., te da je 1088. bio u nekom poslanstvu u Rimu kod pape. No tvrdnja Inchofferova nikad se nije potvrdila, a pored toga znamo, da je baš preko Inchofferova u svijet ušla ona bula Silvestrova kralju sv. Stjepanu (1000), koju je fal-

Mi samo znamo, da je još 1091. bio palatin P e t a r, nazočan kod osnutka šomodvarske opatije, a zacijelo i član kraljeve pratnje u hrvatskoj vojni.¹ Isto tako nam je šomodski župan G r a b samo iz zagrebačke i Ladislavljeve isprave poznat. Nadbiskup Acha također se spominje samo u Ladislavljevoj i zagrebačkoj ispravi; prije njega poznat nam je još g. 1077. N e h e m i a s, a već 1097. Serafin. Vesprimski biskup opet bio je još 1093. Almaris. Prema tome dakle pokazuje nam se kao granica godina 1093. i 1094. No budući da se vide neke razlike između ispravâ Ladislavljeve i Davidove s obzirom na nadbiskupa kaločko-bačkoga (Deziderije odnosno Fabian) i »ministra« odnosno »comesa« Petösa, isprava Davidova mora da je izdana poslije Ladislavljeve od 1093. I tako sam eto došao samostalnim putem do toga, da utemeljenje biskupije zagrebačke pada upravo u godinu 1094.

Već smo vidjeli, da kralj Ladislav motivira utemeljenje crkve zagrebačke »poganstvom« onamošnjega puka, koji treba da biskup pouči u pravoj vjeri. Iz toga bi izgledalo, kao da se tude radi o obraćenju svega onamošnjega žiteljstva. Ali to jedva da je ispravno. Ne samo, što je malo vjerojatno, da

sifikovao naš Mrnavić (gl. gore str. 41. ove knjige). Zanimljivo je, da je isti taj Mrnavić tvrdio, da je biskupija zagrebačka utemeljena 1085. (Gl. Krčelić Hist. eccl. Zagreb. I, 6—7). Više je nego samo vjerojatno, da je Mrnavić i u tom nasadio Inhoffera. H ó m a n (o. c. 17, 23—28), dakako slijedi u tom Inhoffera, jer mu je to tobože najjači argumenat, da je sv. Ladislav osnovao biskupiju zagrebačku između 1088. (kad je tobože nadbiskup Acha bio u Rimu kod pape) i 1090., dakle na mađarskom, a ne na hrvatskom zemljištu, još prije vojne od 1091. Pričinjem odmah ovdje, da je čitavo njegovo dokazivanje u tom pravcu opet samo hipotezine hipoteze hipoteza, koja nikako ne može da obori naročito kazivanje kralja Andrije II., g. 1217.

¹ Gl. W e r t n e r: Az Árpádkori nádorok sorozata. (Tört. tár 1894. str. 1.). Hóman hoće (o. c. 19—20), da tada nije bio Gyula palatin, nego Petar koji se u ispravi somogyvárskoj spominje kao palatin (1091.), te da je on identičan s onim »comes Petrus« koga kralj Ladislav šalje 1095. u Poljsku po Kolomana. I opet hipoteza, koja ne znači ništa spram isprave. Davidovu ispravu stavlja H ó m a n (o. c. 16.) po Erdélyi-u (Pannonhalmi rendtörténete X. (1909.), 496), oko 1090., što je pusta hipoteza i tvrđenje bez pozitivnoga podatka, a isto tako hoće i Lukcsics (Series episcoporum Vesprimensium. Bdpst 1907. str. 5.), da biskupovanje Kozmino pada već prije 1090., što i opet ne znači ništa, jer za sve to ne navodi dokaza.

bi se kršćanstvo poslije pada panonsko-hrvatske kneževine u njoj posve izgubilo, i to u zemlji koju Madžari nijesu naselili, već poglavito zato, što je ona sve do Zagreba pripadala pod nadbiskupiju spljetsku, a dalje do na domak Drave pod biskupiju kninsku, a konačno zato, što je upravo nemoguće i pomisliti, da bi Ladislav utemeljio biskupiju i kaptol u posve neznabožskom i pustom kraju.¹ Ne samo da se to protivi zdravom razumu, već i samim crkvenim kanonima onoga vremena.² Nasuprot, vrlo je vjerojatno, da je tada zemlja između Save i Drave bila pokriva gustim prašumama, i da joj je žiteljstvo bilo zaostalo, budući daleko od središta, pa će uz Dravu moglo je biti i od Madžara razvaljenih crkvi i drugih anarhičkih pojava, ali u cijelosti sva zemlja ipak nije nikako mogla da bude pustoš i poprište poganskih šumskih divljaka. Stoga treba u toj motivaciji kralja Ladislava gledati političke ciljeve njegove. Ona mu je očito trebala, da nakon neuspjele politike u Rimu nađe opravdanja za svoju okupaciju, koju htjede da što jače iskoristi u korist Ugarske. On je dakle njome došao kao širitelj kršćanstva pred drugoga papu, Klemnta III. Wiberta, —

¹ U statutu zagrebačkoga kaptola što ga je redigirao arcidakon Ivan izrijekom se kaže za Ladislava: »Tempore autem eius regiminis notabilis in aliqua parte Slavonie et in aliqua totaliter cepit vigere nomen Christi.« To su po ispravi od 1134. od Ivana umetnute riječi u ovu kroniku, što je imadu zajednički statut zagrebački i nagyváradski. (Gl. gore str. 328. ove knjige.). Da je Zagreb postojao još u rimsko doba kao neka kolonija municipiuma Andautonije, poznata je stvar, a da se ta kolonija održala sve do slavenskoga doseljenja, pokazuje sredovječni naziv »Vicus Latinorum« za današnju Lašku (Vlašku) ulicu. (Gl. Tkalčić Spom. grada Zagreba. Uvod str. 3. i dalje.). Na uređeni je i pišomi je prilike pokazuje i to, što se u spisu od 1186. za francuski dvor (gl. o njem gore str. 357 bilješka 4. ove knjige, kaže: »Episcopus Zagrabiensis super flumen Soa habens (prihoda) mille quingentas marcas«, to jest onoliko koliko pečujski, a više nego li vacki (700 maraka), đurski (1000 maraka), njitranski (300 maraka) i aradski (1000 maraka), dok dalmatinski nadbiskupi imadu ovakove prihode: zadarski 500 maraka, a spljetski 400 maraka; o pojedinim se biskupima i ne govori. Zar bi zagrebački biskup mogao imati take prihode, da živi među divljacima i u tek pokrštenom kraju.

² Spljetski sabor 925. izrijekom kaže: »Quia iuxta decreta patrum non licet in modicis civitatibus vel villis episcopos statueri, ne nomen episcopi vilescat...« (Gl. gore str. 218. ove knjige).

jer se s Urbanom II. još potkraj 1091. raskrstio — koji je nesumnjivo i odobrio njegovo »pobožno djelo«. ¹ Prema tome su okupacija zemlje između Gvozda i Drave, te utemeljenje zagrebačke biskupije i kaptola jedini uspjeh kralja Ladislava. Toj je zemlji postavio na čelo Almoša, a sam se više nikad u nju svratio nije. ² No ipak da ojača poziciju Almošovu, on je podjedno šomodškoga župana Graba, potomka u X. vijeku u Ugarsku doseljene njemačke porodice de Fanberg, koja je dobila Bobovišće (Babócsa) nedaleko Drave, obdario u novostečenoj zemlji čitavim krajem od Drave do Toplice blizu današnjega Daruvara, a možda i do Save; potomci njegovi bili su čuveno slavonsko pleme Svetački (Zempcséy). ³ S druge opet strane obdario je neke rođake ostrogonskoga nadbiskupa Ache čitavim krajem oko Zagreba od Stubice i Susjedgrada do Sutle, te do Stenjeveca. Potomci njihovi zvali su se sve do izumréa svoga (1482.) »de genere Acha«. ⁴

Znamo, da je kralj Ladislav odredio za prvoga zagrebačkoga biskupa Čeha Duha, te mu dodijelio neke svećenike po-

¹ Stoga i nije nikad papa rimski potvrdio Ladislavljeve diplome o utemeljenju zagrebačke crkve, već samo Klement III. To jedva može da bude slučajno. Gl. potvrde pape Grgura IX. od 10. jula 1227. Smičiklas Cod. dipl. III., 272—273., u kojoj su transimirane doslovce isprave kralja Emerika od 1198. i 1201., hercega i kralja Andrije II. od 1201. i 1217., te hercega Bele od 1222., dakle neposredno do vremena tatarske provale. Napose još je papa 18. jula 1227. potvrdio i transimirao Felicianovu osudu od 1134. Zar utemeljiteljna isprava kralja Ladislava (od 1094.) nije vrijedila, da »ad maiorem cautelam« doslovno uđe u papinski registar. Opravdani razlog dakle može samo da bude protupapa Klement III. Wibert.

² Prema zadarskoj ispravi od početka g. 1092. očito je, da je Almoš postavljen u Hrvatskoj za »kralja Hrvatske« nakon povratka Ladislavljeva u Ugarsku. Pošto Almoš nije prisustvovao utemeljenju zagrebačke biskupije, jasno je, da se taj čin nije zgodio u Zagrebu.

³ Wertner u »Tört. tár. 1905., str. 60. — Karácsonyi: »A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. (Bdpst 1901.) vol. III. 97—101. — Najbolje Klaić: Plemići Svetački ili nobiles de Zempche. Rad knj. 199 (Zagreb 1913.) str. 1—8.

⁴ Karácsonyi o. c. vol. I (Bdpst 1900.) str. 72. Ivančan: Vratislav i pleme Aka. (Vjesnik kr. zem. arhiva VI (1904.) str. 145 i dalje, naročito 161.). S kraljem Ladislavom spominje se 1091. u šomodvárskoj ispravi (dakle oko vremena vojne hrvatske) i neki »comes Acha« (Baumgarten u »Századok« 1906. str. 405.) po svoj prilici praotac ove doznije tako važne hrvatske porodice s pridjevkom »Tót«.

moćnike iz zaladske i šomođske županije. U toj činjenici gledao je Ivan Tkalčić dokaz, da je kralj Ladislav uveo u zagrebačkoj biskupiji slovensko bogoslužje (s glagoljskim pismom). Potvrdu pak za tu svoju teoriju nalazio je u tome, što se od XV. do XVIII. vijeka spominje u spisima biskupije zagrebačke više svećenika glagoljaša, dok za starije vrijeme naprosto kaže: »starije vijesti propadoše«. ¹ No ova teorija ne čini mi se ni malo vjerojatna. Prvo i prvo već to, što je zagrebačka crkva bila član ugarske crkvene organizacije isključuje a priori ovakovo mišljenje; pozivanje na svećenike iz zaladske i šomođske županije ne znači ništa, jer znamo, da u onim krajevima već oko g. 900. nije bilo nijedne crkve, a Madžari se počеше pomalo krstiti tek okruglo rečeno čitav vijek kasnije, oko g. 1000. Mnogo je dakle vjerojatnije, da je u panonskoj kneževini bilo glagoljaša prije 1094. u koliko je ona potpadala pod kniinsku biskupiju (a svakako manje u onom dijelu u kojem je ona spadala pod Spljet), ali ti su glagoljaši zacijelo s utemeljenjem biskupije nestali. Stoga gledam u onim »glagolitama«, došljake i bjegunce iz Hrvatske u doba turskih provala, koje začēše već u prvoj polji XV. vijeka, a to samo s tim više, što je kod nekih čak i izrijekom dodano »Dalmata«.

Granice biskupije zagrebačke ostale su zacijelo u glavnom nepromijenjene i u kasnije doba. Na sjeveru bila je to rijeka Drava, pače čini mi se, da u prvi kraj (naime 1094.) nije u nju spadalo ni Međumurje ni kasniji Bekčinski arcidakonat preko Mure. ² Na sjevero-zapadu pak, uz Kranjsku među, ona je obuhvatala u sebi današnju južnu Kranjsku s Metlikom, Črnomljom i Žumberkom, jer taj je kraj tada bio dio države hrvatske; ³ jugozapadnu među činila je crta povučena nekako od Močila na Kupi do Budačkoga blizu Korane, te pored Slunja, (ali bez njega) Cetina i Bužima do Novoga na Uni, a onda se granica spuštala na

¹ Tu teoriju iznio je Tkalčić prvi puta u »Kat. listu« 1871., te ju je od onda vazda ponavljao, a najbolje obradio u knjizi: Slavenko bogoslužje u Hrvatskoj (Zagreb 1904.), naročito str. 69 i dalje.

² To je vrlo vjerojatnim učinio Ortvar: Magyarorszáq egyházi földleirása. Vol. II (Bdpst 1892.) str. 680—683.

³ Vrlo dobro razložio na osnovu isprava Mell: Die historische u. territoriale Entwicklung Krains. (Graz 1888.) str. 82.—87.

jug obuhvatajući sredovječne županije dubičku, sansku i vrbašku u današnjoj sjeverozapadnoj Bosni, te se nastavljala sve do Save kod Stare Gradiške, gdje je onda Strugom i Sloboštinom, te Rasaskom graničila s pečujskom biskupijom sve do Drave kod Vijeve.¹ Najviše nas sada zanima južna međa između Slunja, Bužima i Une. O tom nam se u jednoj ispravi kralja Emerika od 1201., kojom je učinjen razvod među kaptolskim imanjima na molbu biskupa zagrebačkoga Dominika, kaže ovo: »Item in Gorra apud S. Clementum, prima meta ex iuxta villa Oporoz rivus Lescove, qui influit rivum Petrina, a quo tendit ad portum Zebedei, a quo tendit ad montem Gradez, deinde ad arborem castaneam, quo stat meta terrea, a qua tendit versus meridiem, ubi est meta St. Ladislai regis, ubi erecta est meta a qua tendit ad magnam fossam, inde tendit ad rivum Poniqui, hinc ad montem ad salicem iuxta viam, hinc ad vallem ubi est fons Mirogna, inde per vallem ad rivum Cremenitez, inde ad magnam stratum in monte a qua tendit ad rivum predictum Lescove.«² Ovdje je od osobite važnosti ono »meta St. Ladislai regis«, koju treba izbliže odrediti. Tude je govor o hrvatskoj župi zvanog Gora, koje se teritorij prostirao na jugo-zapad današnjoj Petrinji oko današnjih mjestâ Gore, Gline, Topuskoga i Maje. Od navedenih imena poznata su i danas još potok Petrinja, prtok mu Ljeskovac, onda Gradac i potok Kremenac. Prema tome ima se »meta St. Ladislai regis« tražiti oko Maje i Klasnića, dakle u Zrinskoj Gori. U srednjem vijeku zvao se čitav planinski lanac od Kupe (Risnjaka) do Plešivice jednim imenom Gvozda ili Alpes Ferreae; amo su također spadale pored obih Kapela još i Petrova i Zrinska gora. I tako imamo u toj »meta St. Ladislai regis« mjesto, koje nam pokazuje ne samo dokle je na jug sezala biskupija zagrebačka, nego i kraj, gdje je svršavao onaj dio hrvatske zemlje, koji je poslije Ladislavljeva povratka u Ugarsku ostao u njegovoj vlasti, a koji je doznije dobio ime »banatus« ili Slavonija, te se nalazio »s ove strane Gvozda«.

Međutim se u Hrvatskoj preko Gvozda razviše događaji oko doba utemeljenja biskupije zagrebačke sasvim drugim putem.

¹ Gl. prvi popis župa crkve zagrebačke iz god. 1334., izdao ga Rački u »Starinama« IV., str. 201—229. i nacrt nešto niže na str. 395.

² Smičiklas: Cod. dipl. III, 10.

Mislim da se baš u tome ima tražiti glavni razlog s kojega je kralj Ladislav osnovao ovu biskupiju, jer n e m a j u ć i v i š e n i k a k i h v e z a s H r v a t s k o m, koja je bez suninje stajala uz papu Urbana II., a zacijelo i u nekom sporazumu s Byzantom i njegovim domišljatim carem Aleksijem, uvrstio je u ugarsku hierarhiju. Kroz to je dašto i odnos panonske Hrvatske postao mnogo tješnji s Ladislavom i Kolomanom, odnosno s Ugarskom, nego li s novim hrvatskim prekogvozdanskim kraljem Petrom.

Poslije 26. aprila 1134. (U Nagyváradu).

Ostrogonski nadbiskup Felicijan dosuđuje biskupiji zagrebačkoj šumu u Dubravi, koju je nekoć kralj Ladislav utemeljivši biskupiju zagrebačku, darovao istoj crkvi.

In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen.

Regnante nobilissimo rege Ladislauo, Strigoniensis uero ecclesie primatum Acha gubernante, et Baaciensi archiepiscopo Fabiano existente, Besprimiensi episcopo Cosma, pallatino (!) comite Iula, Semegiensi comite Grab; predictus rex diuina gracia inspirante horum ceterorumque nobilium consilio Zagrabiensem constituit episcopatum, videlicet ut quos error idolatrie a dei cultura extraneos fecerat, episcopalibus cura ad uiam ueritatis reduceret. Ad instruendam ergo huius plebis ignoranciam quendam Boemicum uenerabilis uite uirum, nomine Duch, idoneum repperit (!), quem eidem ecclesie pastorem per suum c(apel)anum Fancicam delegauit, qui et illi ecclesie officinarios de Semigiensi et Zalensi comitatu ordinauit. Preterea alter capellanus, Cupan nomine, precepto eiusdem regis dedit eidem ecclesie populum de Dumbroa cum terra et silua sibi appendente. Transacto ergo non paruo tempore, regnante rege Stephano, predicto uero Fancica illius ecclesie episcopatum tenente, a quodam uiro, nomine Sudengna, de predicta silua ecclesie iniuria illata est. Quod episcopus egre ferens, ad regis patrocinium confugit, qui totam causam Feliciano Strigoniensi archiepiscopo discutendam commisit. Illius ergo ecclesie aduersarii ad iudicium uocati, cum ad determinatum diem uenire noluisent, nec L (= 50) pensas secundum legem terre persoluere potuissent, archiepiscopi iudicio predicta silua per pristaldum, Isaac nomine, ecclesie restituta est, et quamdiu ei ali(quam) iniuriam inferre presumpsit,

Defuncto ergo rege Stephano, piissimus Bela, diuina gracia largiente Pannonie scepra feliciter gubernanda suscepit cuius gracia predictus Fancica ad Baaciensem archiepiscopatum translatus est, Zagrabiensi uero ecclesie Macilinus Iherosolimitanus canonicus episcopus ordinatus est. Tercio igitur episcopatus sui anno Adilbreth, frater Kaladini comitis, Sumigiensis comes, una cum Clanisa et Petro fratre eius et Sudangna aliisque quam pluribus eiusdem terre melioribus de predicta silua in concilio Waradiensi, tempore Walterii episcopi, ante Felicianum Strigoniensem archiepiscopum litigium renouauit. Cuius iudicio, II. episcopi, uidelicet Fancica Baaciensis et Macilinus Zagrabiensis, salua episcopali dignitate pro iusticia sancte ecclesie ueritatem dixerunt, III uero de nobilioribus eiusdem ecclesie, scilicet Barkis, Mahal, Dersihna, super sacrum altare Waradiensis ecclesie in presencia canonicorum iurauerunt, Augustino Strigoniensis ecclesie canonico existente pristaldo. Quod factum est anno domine incarnationis MCXXXIIII, epacta XXIII, VI Kalendas maii. Archiepiscopus uero uolens suum iudicium immobile permanere, alterum eis pristaldum, nomine Marcellum, filium Gira comitis dedit, qui priore pristaldo scilicet predicto Isaac premonstrante, singulas metas renouauit, et ecclesiae siluam ea conditione restituit, ut nullus in ea omnino sine consensu episcopi quicquam agere presumat uel uenando, uel aliquid de ea auferendo, uel intromittendo. Huius rei testes sunt archiepiscopi iudicio assidentes: Nicolaus (Ni)triensis episcopus, Euzidinus comes de Saunic, Geuril filius Andree comitis, Laurentius filius Salomonis; canoni(ci Varadie)nsis ecclesie: Benedictus custos, Opus decanus, Sebastianus.

Ugarski kralj Koloman i hrvatski kralj Petar¹.

(1095.—1097.).

Kralj Ladislav umr'o je 29. jula 1095. ostavivši iza sebe jedinicu kćerku imenom Piroška. Naslijedio ga je stariji sin brata mu Gejze, dvadeset i pet godišnji Koloman (1095. do 1116.). Prema riječima suvremenoga nekoga poljskoga ljetopisca, — a valja znati, da je Koloman tik do svoga krunisanja za ugarskoga kralja kroz dvije tri godine živio u Poljskoj — on je »na obrazbom nadvisivao sve kraljeve svoga vremena«, pače i po riječima ugarskih ljetopisaca i pape Urbana II. od 29. jula 1096. bijaše on dobro obavješten i u crkvenoj književnosti i u kanonskom pravu, što čini dosta vjerojatnom onu ljetopisnu vijest, kao da je iznajprije bio određen za svećenički stalež, šta više, kažu ljetopisci, da ga je sam kralj Ladislav želio da vidi na biskupskoj stolici u Egeru (Erlau), dok drugi čak znadu, da je već i bio biskup nagyváradski (što ne odgovara istini), kad je tobože zamijenio mitru s krunom. »*Könyvés Kálmán* — knjigoljubivi Koloman«, zove ga stara ugarska kao i bečka »képes-krónika«, koja u toj partiji seže postanjem svojim sve do XII. vijeka. Tijelom, kažu, bio je slabić, a inače nelijep, no svakako je pretjerano ono, što o njemu govore kao o rugobi. Ti su réci napisani ili interpolirani od docnijih prepisivača, u doba, kad su vladali potomci Almoševi, odnosno Bele II. slijepoga (1131. do 1141.), pa tako kao da je i bilo razloga, što su neki pokazivali neku mržnju protiv krvnika Almoševa i njegova sina Bele Slijepoga.²

¹ Literatura je ponajviše ista kao kod predašnjega članka b) za vojni pohod ugarskoga kralja Ladislava (str. 290). Napose još treba istaknuti Rački: O kralju Petru Svačiću: »Obzor« 1889. br. 1, 2, 3.

² Gl. o Kolomanu Pauler: Magy. nemzet története vol. I., 225 do 229.

Izvori, koji objašnjuju pitanje o odnosima hrvatsko-ugar-skim za kralja Kolomana prije godine 1102., jesu kronološki po-ređani, analizirani i interpretirani, ovi:

1. Oko augusta 1096. pisao je njemački car Henrik IV. »*Almo glorioso duci, amico fideli*«, među ostalim i ovo; »Jer kad si htio da podeš protiv Grka i kad je knez poljski,¹ tvoj prijatelj i rodak, tražio tvoju pomoć protiv svojih neprijatelja,² ti si poradi nas kao vjeran prijatelj ostao (kod kuće), samo da opirući se našim neprijateljima i ne računajući ništa sa svojom koristi, našu stvar podupreš i pomogneš. Ništa dakle ne preostaje drugo, nego da zahvaljujući ti veoma, kao svome najboljemu vjernomu, od srea poželimo, da nam se pruži prilika, kojom bismo ti mogli po zasluži najljubeznije uzvratiti milo za drago. I kao što si bio dobroga mišljenja prema nama, tako molimo ljubaznost tvoju, da ustraješ i uništavaš i zgaziš protivnike naše i da ih ne poštetiš, dok nijesu sasvim satrti. Jer mi isto tako kao što primamo tvoje prijatelje, tako ćemo biti tvojim neprijateljima najljući neprijatelj, te hoćemo, da savez, što smo ga sklopili sa stricem tvojim,³ i unaprijed sačuvamo netaknut za sve vrijeme života našega. Još te molimo mili prijatelju, da tvojim posredovanjem brat tvoj (Koloman) buduće djelovanje svoje popravi, a ako je dosada poradi svojih neprilika za našu stvar što god nehajno uradio, te jer se junačkom svojom desnicom svojih nezgoda oprostio,⁴ neka se (sada) kao vjeran prijatelj obazre i na naše nevolje, pa budući da se on s vojskom zaputio u one krajeve, gdje borave naši neprijatelji i gdje se nalaze njihova dobra, eto mjesta, eto prilike, kako će uzmoći da naškodi i našim neprijateljima — a sebe nam prikazati kao pravoga prijatelja.⁵ Ti dakle mili prijatelju, kako god znaš,

¹ To je bio Vladislav Herman od 1079.—1102.

² Knez češki Bořivoj provalio je u Poljsku na početku 1096. Gl. Novotný: Česke dějiny. I. 2. (Prag 1913.) str. 369—372.

³ Ladislavom kraljem potkraj godine 1091. gl. gore str. 296. ove knjige.

⁴ To jest bojeva s krstaškim neredovitim četama. Iz toga vidimo sasvim jasno, da ovo pismo cara Henrika pada oko augusta god. 1096. (Meyer v. Knonau in Jahrbücher Heinrich IV. Vol. IV. 476 nota 21.)

⁵ To su Welfovci. Gl. Annales Augustani. (Mon. Germ. hist. Scriptorum III, pod 1096. Car Henrik bavio se tada u Italiji.

nagovori brata svoga, da i N.-a ne smatra knezom, nego kao osuđenika na redovnom sudu, pa da mu se stoga u svemu opre kao najljućem neprijatelju našem«. ¹ Iz ovih se riječi vidi, da Almoš nije više bio kralj u Hrvatskoj između Gvozda i Drave, pače on se spremao da ide u vojnu »*protiv Grka*«, to jest nekud protiv byzantinskoga cara Aleksija, a car Henrik IV. opet ga nagovara, da se okani Grčke i Poljske, već neka prije svega pomogne njemu, i to tako, da u smislu ugovora s kraljem Ladislavom (od kraja 1091.) nagovori brata Kolomana, da ostane i dalje vjeran mu saveznik, što znači, da je tada car Henrik IV. već znao, da je Koloman učinio neke korake, s kojih će se savez između Njemačke i Ugarske razbiti na štetu Henrika IV. i protupape Klementa III. Wiberta. Kad to Almoš učini, onda da mu je on, car, pripravan učiniti svaku uslugu smatrajući »njegove neprijatelje i svojim najljućim neprijateljima«. Pita se sada prije svega, što znači ono »kad si htio da pođeš protiv Grkâ«. Na vojnu u samo byzantinsko carstvo jedva da se smije i pomišljati, jer kad bi već takav rat predstojao, predvodio bi ga sam kralj Koloman, a za taku slučaj morao bi Almoš ostati uz brata. Stoga je vjerojatnije, s obzirom na ono, na što ćemo se još nešto niže svratiti, da se Almoš spremao na Hrvatsku i dalmatinske gradove. To bi podjedno bio znak, da se i Hrvatska tada dala u neku ruku pod zaštitu Byzanta, onako kao što su mu se posve predali dalmatinski gradovi svakako još 1093., jer do samih ovih gradova i otoka, bilo je i od Gvozda, pa konačno i od Velebita (koji smatram posve isključenim kao granicu između Hrvatske i Ugarske u doba Ladislavljeve smrti) još jako daleko. I to, što car Henrik IV. na neki način zove Almoša da mu lično kod kralja Kolomana bude posrednik i od pomoći, jasno znači, da on tada (1096.) uopće nije više bio gospodar u Hrvatskoj između Gvozda i Drave, jer za taj slučaj ne bi on nikako mogao ostaviti prekodravske Hrvatske, već poradi onodobnih prilika u prekogvozdske Hrvatskoj. To je stin vjerojatnije, što mu car Henrik jasno nudi »svoju pomoć« protiv svih njegovih

¹ To je bavarski herceg Welf; gl. Riezler: Geschichte Baierns. Vol. I. (Gotha 1878.) pg. 556.

² Pisma ima Jaffé: Bibl. rerum Germ. V (Berlin 1869.) pg. 172 do 173., odakle sam ga i ja preuzeo.

(Almoševih) neprijatelja, koji ne mogu da budu niti Mađžari, niti Česi, niti prekodunavski Byzantinci, već jedino oni, koji su doveli do te krupne političke promjene, da se Almoš nalazio mjesto u prekodravskoj Hrvatskoj (možda u Zagrebu) u Ugarskoj, — a to su jedino mogli da budu Hrvati. Pače izgleda po jednom ugarskom ljetopisu, kao da je Almoš baš iz Hrvatske pobjegao. To je M u g l e n, koji piše: »Nach Sant Lasla dem kunig, wart zu kunig Koloman, kunig Geysan sun. Derselb waz ungestalt an der person und waz gar listig. In des zeiten wart begangen vil possheit, wan der heilig kunig Lasla het geschickt daz, daz Almus Colomans pruder solt nach ihm kunig werden, wann er west wol, daz er nutz wer dem reich. D o e n t w a i e h Almus und lies ihn kunig werden, wann er der eldest was. Derselb kunig Coloman slug den kunig von Dalmacia zu tode und pracht das reich gen Ungerland«. ¹ Dakle je po želji Ladislavljevoj trebao da bude Almoš njegov nasljednik, koga je on smatrao korisnijim po državu. ² »No u to pobježe Almoš i pusti da Koloman postane kralj, jer je on i onako bio stariji. I isti kralj Koloman ubi kralja Dalmacije i pridruži njegovu državu Ugarskoj«. Istina je, da se tude kaže, kao da je Almoš pobjegao od toga, da ne mora da bude kralj, no kako se odmah na to nadovezuje rat Kolomanov s hrvatskim kraljem, izgleda ipak, kao da je taj bijeg nekako u vezi s tom vojnom. Svakako stoji, da Almoša nije bilo u prekodravskoj Hrvatskoj od vremena smrti kralja Ladislava dalje, i da se on spremao u prvoj poli godine 1096. na rat protiv Hrvatske, koji je tek Koloman poveo naredne godine 1097. Stoji dalje još i to, da istodobno nalazimo Hrvatsku južno od Gvozda slobodnom pod kraljem Petrom i konačno, da Almoš nikad nije nosio, otkad se u Ugarsku vratio, naslov kralja, nego samo hercega (dux), u čem nalazim najkrepču potvrdu mišljenju, da nije nikad ni krunjen bio, jer bi ga inače zacijelo pridržao, kao ono kralj galički i herceg hrvatski Koloman († 1241.) u doba Andrije II. i Bele IV. ³ Pita se sada, da li je s odlaskom Al-

¹ Kovačić: Sammlung (Budim 1805.) str. 72.

² O tom govore i drugi izvori; gl. Pauler l. c.

³ Koloman (sin Andrije II.) okrunjen je galičkim kraljem od ostrogonskoga nadbiskupa i s privoljom pape g. 1214., no ubrzo morao je ostaviti svoju zemlju, a onda postade 1226. herceg

moševim i Hrvatska između Gvozda i Drave došla u vlast hrvatskom kralju Petru? Na to nije moguće na osnovu ikakvoga pozitivnoga podatka odgovoriti, ali meni se čini, da nije, poglavito stoga, što je institucija biskupije zagrebačke ostala netaknuta, onda naročito još zato, što je kralj Petar dočeka o 1097. Koloman na medij između oba dijela države Hrvatske, naime kod Gvozda. Za to kao da nalazimo potvrdu i u onima riječima cara Henrika IV. Almošu, »kad si htio da pođeš protiv Grka«.¹ Da Almoša već u doba smrti kralja Ladislava nije bilo u prekodravskoj Hrvatskoj, pokazuju još i ovi podaci.

2. Oko godine 1099. (ne kasnije), napisao je u četiri knjige sicilski benediktovac Gaufred Malaterra po nalogu sicilskoga kneza Rogera (1085.—1111.) povijest Normana s natpisom: »Historia Sicula« do 1099., koje je godine ona i predana javnom čitanju. Gaufred Malaterra bješe na sicilskom normanskom dvoru vrlo ugledna ličnost, te je svoje doba opisao po iskazu očevidaca, dakle on je pisac prvoga reda.²

hrvatski. U ispravi od 1. augusta 1226. kaže on: »Collomanus dei gratia Ruthenorum rex, ex largitate gloriosi patris nostri Andree Ungarorum regis, dux Dalmacie atque Croacie« (Smičiklas Codex III, 258); 1227. kaže o njem kralj Andrija II.: »Quia enim illustris filius noster Colomanus dei gratia Ruthenorum rex et liberalitate nostra dux Dalmatie atque Croatie« (o. c. III, 278); 1231., daje sam Koloman sebi naslov: »Colomanus dei gratia Ruthenorum rex et Slavonie dux« (o. c. III, 341); i opet dokaz da je Dalmatia atque Croatia isto što i Slavonia, to jest to je kolektivno etničko ime za zemlju i narod koji stanuje od Drave dalje na jug, a nalazi se pod jedinstvenom upravom (hercega ili bana.) Takih primjera ima čitavo mnoštvo u Smičiklas Cod. dipl. III. i IV.

¹ Za slučaj, da je Panonska Hrvatska sve do Drave došla oko 1095. u vlast hrvatskoga kralja Petra, kralj Koloman morao bi prije svega ponoviti osvojenje na Dravi, a jer ni on ne nailazi na zapreke sve do Gvozda, morali bismo uzeti, da se i ovaj puta ova zemlja sama dobre volje predala Kolomanu, kao 1091. Ladislavu. To bi opet značilo, da je stranka Kolomanova bila jaka u toj zemlji itd., itd. — stoga je bolje kazati, da je vjerojatnije, da faktično vlast kralja Petra nije prelazila Gvozda.

² Gl. o Gaufredu Malaterra ova djela: Hirsch: De Italie inferioris annalibus. Berlin 1864. — Capasso: Le fonti della storia delle provincie Napolitane (568—1500). Napoli 1902., pg. 82—84. — Heinemann Geschichte der Normanen in Unter-Italien u. Sicilien I (Leipzig

Pripovijedajući, kako je po posebnom poslanstvu Koloman zaprosio Rogerovu kćer imenom Buzilu, kaže, da je posebno poslanstvo normansko pošlo (1096.) u Ugarsku i ondje u ime svoga kneza stavilo neke uvjete, a onda nastavlja: »Quod rex (Colomanus) libenter annuens per suum ducem nomine Almu et reliquos non minoris dignitatis viros, omnia, quae mandaverat (Rogerius) exequenda iuramento firmavit«. ¹ Iz toga i opet vidimo, da tada (1096.) Almoš više nije bio »rex« u prekodravskoj Hrvatskoj, nego »dux« na dvoru svoga brata. Mogao bi tkogod kazati, da je Almoš baš poradi vjerenja svoga brata došao u Ugarsku, no takovo mišljenje mnogo je manje vjerojatno od moga, jer ono nalazi jake potvrde ne samo u pismu cara Henrika IV., nego i u samim ugarskim ljetopisima.

Već prigodom smrti kralja Ladislava (29. jula 1095.) kaže stara ugarska kronika: »Colomanus itaque, filius regis Geyses... coronatus est et duci Almu ducatum plenarie concessit«. ² To se očito zbilo skoro po kraljevoj smrti, svakako još 1095. O hercegovini Almoševoj pak upućuje nas ugarska kronika ovako: »Cumque rex ad propria reverteretur (naime poslije bojeva s krstaškim neredovitim četama oko Mošnja i Zemuna (1096.) et dux Almus ad ducatum iret«, našli su se neki mađarski velikaši, koji su braću međusobno zavadili, tako da je došlo do bratskoga rata, o kojemu ljetopis kaže: »Ambo iuvenes et lasciui congregauerunt exercitum. Rex autem cum exercitu uenit contra ducem in Warkun et dux e contra uenit prope Warkun, Tisciam autem inter eos dimiserunt«. ³ No do boja ipak nije došlo, jer neki velikaši izmiriše braću. Warkun je današnji Tisza-Várkony u Jász-Nagykun-szolnočkoj županiji, dakle se Almoševa

1894.) pg. 373—376. — Heskell: Die »Historia Sicula« des Anonymus Vaticanus und Gaufredus Malaterra. Kiel 1891. — Chalondon: Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile. Vol. I (Paris 1907.) str. XXXVI.—XXXVII. (uvoda); to je najbolje, što je o tom piscu napisano. Djelo njegovo izdano je ap. Muratori: Scriptores rerum Italicarum Vol. V (Milano 1724.), str. 539—602. Važan je i uvod i predgovor str. 539—543.

¹ Gl. čitav originalni tekst niže dolje.

² Chron. pictum edit. Mátyás: Fontes domestici Vol. II, pg. 200.

³ o. c. pg. 201—202.

hercegovina (ducatu) sterala s lijeve obale Tise, ili u istočnoj Ugarskoj i to, po mom mišljenju, još od godine 1095., t. j. pod kraj života kralja Ladislava, koji je zacijelo mira radi među braćom (kako se to iz čitavoga konteksta raznih kronikâ jasno razbira) ovu hercegovinu dao Almošu još pred smrt, onda, kad je Kolomana odredio svojim nasljednikom, a koje je određenje potom i Koloman prigodom svoga krunisanja potvrdio, pa tako nam biva razumljivim, kako to, da upravo Almoš ne igra u hrvatskim vojnama Kolomanovim (1097., 1102. i 1107.) baš nikakove uloge.

3. Vidjeli smo gore, kako kralj Ladislav nije za svoju hrvatsku politiku našao kod pape Urbana II. ni potpore ni odobrenja. zacijelo stoga, što je tada (sve do 1096.) papa bio u dobrim i gotovo savezničkim odnosima s byzantinskim carem Aleksijem. Sasvim je prirodna stvar, da se kralj Koloman onda, kad su se političke prilike promijenile, našao ponukanim, da se približi Urbanu II. te da podjedno prekine sve veze s carem Henrikom IV. odnosno s protupapom Klementom III. Wibertom. Poznato je, da je papa Urban II. pozvao kršćanski svijet u Piacenci (1.—17. marta 1095.) i u Clermontu (18.—27. novembra 1095.) na oružje protiv tadanjih muslimanskih seldžučkih gospodara sv. Groba. Tako nastaje krstaške vojne, koje su brzo razbile dobre odnošaje između pape Urbana II. i cara Aleksija. Nema sumnje, da je to bila izvanredna prilika za Kolomana, da se približi moćnom Urbanu II., spram kojega je Klement III. Wibert sasvim iščezavao u kršćanstvu.¹ Posredovanje preuzeo je opat saint-gilleski Odilo, koji je 1091. došao iz Francuske u Ugarsku,² da prisustvuje utemeljenju šomodvorskoga samostana.³ Papa je vrlo radosno primio na znanje povratak Kolomanov, a s njime ujedno i povratak Ugarske u krilo Urbanovoga dijela katoličke crkve, pa mu

¹ Gl. o tom Fraknói: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetése a Római szent-székkal*. Vol. I (Bdpt 1901.) pg. 29—30. — Za prvu križarsku vojnu gl. Sybel: *Geschichte des ersten Kreuzzuges*. Leipzig 1881. — Röhrich: *Geschichte des ersten Kreuzzuges*. Innsbruck 1901.

² Gl. o tom gore. Fraknói: o. c. I., 29. drži da je on tada bio opat šomodski, no zato nema dokaza. Posredovanje s opatom u ime kraljevo preuzeo je koji redovnik.

³ Gl. latinski originalni tekst niže u ovoj knjizi, preuzet iz Baumgartena (*«Századok»* 1906.).

je i u tom smislu odaslao pismo datirino 27. jula 1096. Po svojoj prilici taj važni događaj u vezi i s Kolomanovom hrvatskom politikom, odnosno njegova je vojna od 1097. zacijelo posljedica ovoga izmirenja. Pored toga nesumnjivo je u vezi upravo s tim izmirenjem i ženidba kralja Kolomana s normanskom princesom Buzilom,¹ budući da je otac njezin, knez Roger, bio još od prvoga dana odlučan privrženik Urbanov.² Značajno je još i to, da vojna Kolomanova pada baš onda, kad je byzantijski car Aleksijs bio sasvim okupiran u prvoj krstaškoj vojni, koja je baš godine 1098. bila u najtješnjoj vezi s njegovim interesima, pa tako nikako nije mogao da pomogne svojim dalmatinskim gradovima, niti Hrvatskoj.

¹ Fraknói misli, da je još Ladislav I. htio da zaprosi Buzilu za Almoša, no zbog tadanje papinske politike nije do toga došlo. To da je podjedno bila misija onoga istoga poslanstva od 1091., koje je išlo papi Urbanu II. Fraknói kaže: »S obzirom na ugarsko poslanstvo zanimljivo je ono mjesto montecassinskoga pisma, gdje Ladislav poziva opata, da pismo, što će ga pisati, povjeri papinskom legatu. Budući da bi bilo prirodnije, da je odredio, da odgovor opata donesu njegovi poslanici na povratku, valja iz toga zaključiti, da će po mišljenju Ladislavljevu papinski legat prije stići do njega, nego li ugarsko poslanstvo. A to se moglo samo za taj slučaj očekivati, ako je ugarsko poslanstvo, nakon što je svršilo svoj posao kod pape, moralo još i drugu misiju da izvrši. Svrhu i odredište te druge misije nije teško ustanoviti; u to je doba na čelu južnotalijanske države Normana stajao moćni Roger I. Njegovo je prijateljstvo mogao smatrati kralj Ladislav s više razloga vrlo dragocjenim; mogao je očekivati od Rogera potporu kod pape, koji je bio njegov štićenik, a i protiv mletačke republike, kad bi ova svoje zahtjeve htjela da provede s obzirom na Dalmaciju. Jednu kćer Rogerovu uzeo je za ženu grof Saint-Gilleski u Francuskoj, pod čijim je vazalnim gospodstvom bila i opatija reda svetoga Benedikta, koje je opat u to doba boravio u Ugarskoj, po čem je mogao da bude poddesan posrednik između Ladislava i Rogera. Vjerojatno je, da je taj savez, koji je šest godina docnije Koloman utanačio s normanskim knezom Rogerom, namjeravao već sada da sklopi Ladislav i možda da je zaprosio za svoga sinovca (Almoša) normansku princesu Buzilu, koja je kasnije (1097.) postala Kolomanovom ženom. Ako je ta hipoteza ispravna, onda bi nam bila protumačena ona ljuta mržnja, što je vladala među ta dva brata«. (Szent László levele pg. 11.) Ono što Marcazali (Dalmacia és az Árpádok) piše o tom vremenu, naprosto je jedna feljtonska zbrka.

² Chalandon: o. c. 296 i dalje.

4. Raimund de Agiles pripovijeda, kako su neke južnofrancuske krstaške čete prolazile (potkraj 1096.) Hrvatskom, koju zove *Sclavonia*, i kako su ondje oni mnogo stradavali poradi divljaštva stanovnika, naročito u gorskim krajevima.¹ Isto to kaže i drugi svjedok iz druge pole XII. vijeka (oko 1170.) Vilim T ir s k i († 1190.), koji piše: »Est autem *Dalmatia* (= Hrvatska) longa patens regio inter Hungariam et Adriaticum mare sita, quatuor habens (t. j. 1170.) metropoles: Jazeram (= Zadar) et Salōnam, quae alio nomine dicitur Spalato, Antibarim et Ragusam.«² Iz ova se dva spomenika prvo i prvo vidi, da je Sclavonia i Dalmatia jedno isto, to jest tuđinski naziv za Hrvatsku, a onda, pošto ta zemlja leži između Ugarske (dakle ne pripada njoj) i Jadranskog mora, da je bila slobodna. To priznaje i sam Pauler ovim riječima: »Potkraj 1096. idući južno francuski krstaši pod vodstvom saintgilleskoga i touluškoga grofa Raimunda IV. u Carigrad, išli su kroz Italiju i Slavoniju t. j. kroz Hrvatsku i Srbiju («Antibaris»). Njihov put opisao je dvorski svećenik vojskovođa, očevica Rajmund od Agilesa, koji govori o divljem stanju zemlje i njenoga stanovništva, o teškoćama i smutnjama, što su ih činili provansalskoj vojsci, a nigdje ne spominje, da je ona prolazila kroz državu ugarskoga kralja Kolomana, da se sastajala s časnicima i ugarskim ljudima, da je tražila bilo njihovo posredovanje ili pomoć. Pored toga, Rajmund IV. mogao je imati s ugarskim dvorom još i osobitih veza; on je bio knez glasovitoga saint-gilleskoga samostana, čiju je filijalu osnovao kralj Ladislav g. 1091. u Šomođvaru i čiji je opat Odillo baš sredinom god. 1096. djelovao kao posrednik između Kolomana i pape Urbana II. Rajmund IV. bio je i zet kneza sicilskoga Rogera, čiju je mladu kćer (Buzilu) nekoliko mjeseci kasnije uzeo za ženu kralj Koloman, a prethodni dogovori u toj stvari morali su već onda biti u toku. Nije dakle nevjerovatno, pače nemoguće je, da je knez Rajmund, kad je prolazio kroz

¹ Gl. o njemu Sybel, Der erste Kreuzzug str. 15—22. Tekst Raimundov donio sam niže.

² Gl. o njemu Sybel o. c. 108—142. i niže u ovoj knjizi. O oba pisca uporedi i Matković: Putovanja po balk. poluotoku za srednjega vijeka. Iz »Rada« knj. 42 (Zagreb 1878.), str. 35—40. (vrlo lijepo i poučno).

državu Kolomanovu, koju nije mogao mimoći i ako su se Ladislavljeva osvajanja i ograničila na vrlo malen krug, naime na Krbavu, Liku i krajeve s one strane Velebita (?), ne bi se obratio usred raznih nevolja prije puta i za puta na njega i na njegove časnike, pa da njegov drug i povjesničar o tom ne bi ni riječi spomenuo. Izgleda dakle, da se u to doba vlast ugarska u onim krajevima prekinula, da je tada (nakon smrti Ladislavljeve) kad su Koloman i Almoš bili zabavljeni na zapadu Ugarske (t. j. s. krstašima) podigao ponovno barjak stare hrvatske kraljevine i došao do vlasti onaj kralj Petar, koji je po Kézaju stolovao u Kninu.¹

5. Već smo imali prilike, da spomenemo hrvatskoga kralja Petra. Vidjeli smo, da se vlast njegova može staviti možda već u godinu 1094., a bezuvjetno u 1095. To nam dokazuje samo osnivanje biskupije zagrebačke, a još više odlazak Almošev iz Hrvatske i održavanje zadarskoga sinoda (u martu 1095.), a da i ne istaknemo najjasniju potvrdu, koju i Pauler mora da prizna, naime izvještaj krstaša krajem 1096.

Sada nastaje pitanje, tko je taj kralj Petar, čija je prijestolnica bila Knin, i kojega je roda. Kod nas se obično uzima, da je on bio od plemena Svačićeva, pa otale mu i ime Petar Svačić. Da je tako, ne da se baš ničim pozitivno dokazati, a prvi je postavio ovu hipotezu Rački upirući se na jedan zapis u poznatom nam zborniku samostana sv. Petra u Selu. Zbornik je nesumnjivo napisan potkraj XII. ili (vjerojatnije) na početku XIII. vijeka, ali je Rački počinio tu pogriješku, ne poznavajući originalni rukopis, nego samo Carrarin otisak, da je i za taj zapis tvrdio, da je napisan još u XII. vijeku.²

¹ Pauler u »Századok« 1888. pg. 209—211.

² Da Rački nije vidio originala gl. njegov izvještaj u »Radu« knj. 26 (Zgrb 1874.) str. 170—172. — Registar samostana sv. Petra in Selo izdao je Carrara: »Archivio capitolare di Spalato. Spalato 1844.« Oba su zapisa na str. 67. i 68. — Rački je ta dva zapisa datovao XII. vijekom i u »Documenta« pg. 486. dodavši doduše »sublestae fidei«, reče ovako: »Registrum membran, uti videtur saec. XII., olim monasterii s. Petri in Selo, in archivo capituli Spalatensis pg. 27—28 (ova je paginacija preuzeta iz Carrare l. c., dok se faktički radi samo o folijima XIV. A. i B.) Uza sve to, što je taj zapis Račkomu bio u »Documentima« »sublestae fidei«, on ga je ipak za »Petra Svačića« upotrebio, sa sigurnošću, kao da ima ispravu pred sobom.

Nema sumnje, kad bi tome tako bilo, da bi on uz izvjesnu veću vjerodostojnost zavrjeđivao i više pažnje. No to nije tako. Na fol. XIV. A, napisana je najprije beneventanskim pismom »*nota librorum*« samostanskih. Taj popis ispunio je u 15 redaka otprilike dvije trećine stranice, pa tako je nekoć ostala ona preostala trećina prazna; isto tako je bilo i na slijedećoj strani (fol. XIV. B), na kojoj je beneventanskim pismom ispunjeno 16 redaka, a preostali prostor ostao je također prazan. Ove dvije praznine ispunile su docnije dvije nepoznate ruke jasnim gotskim pismom, jedna iz druge pole XIV., a druga s početka XVI. vijeka dvima kratkim zapisima. U prvom je govor o »*septem bani, qui eligerunt regem in Croacia, quando rex sine liberis moriebatur*«, a onda se izbrajaju neka hrvatska plemena »*quibus pertinet banatum*«, dok se u drugom, nažalost pod kraj već posve nečitljivom, kaže: »*Isti fuerunt bani in Croacia de genere Croatorum a tempore regis Suetopelegi usque ad tempus Suenimiri regis Croatorum: Stephanus Cucar, Saruba Cudomirig, Quirica, Petar (!) Mogorouig, Cacig... Marian Cacig, Can... Slauaz Cucar fuit; iudex regis Prelimir (!) Cucar fuit; tempore Suenimiri fuit Petrus Snazig (!) banus. Omnes isti fuerunt bani in Croacia*«. Kako rekosmo, pismo nas dovodi okruglo rečeno oko g. 1500., a kako je tada samostan sv. Petra u Selu već prestao živjeti te postao vlasništvo spljetskoga nadbiskupa,¹ upravo je sigurno, da je autor ovih zapisa neki nepoznati Splječanin (svećenik?). Budući pako da on govori o kralju Suetopelegu, kao o prvom kralju u Hrvatskoj, a tako i o nepoznatom kralju Prelimiru, a sve to po ljetopisu popa Dukljanina, odmah osjećamo, da autor nije crpao baš iz pouzdanih vrela. Šta se tiče Zvonimira, jasno je, da ga smatra posljednjim hrvatskim kraljem, prema Tomi arciđakonu, ali i po dodatku hrvatskoj redakeiji popa Dukljanina, pa tako nas ovo navodi na to, da su podaci njegovi bar sumnjivi, a ta sumnja postaje još jača, što nam iz brojnih isprava Zvonimirovih nije uopće poznat nijedan ban, a sve se čini, kao da ga u njegovo doba uopće ni bilo nije.² Pored toga oni malo-

¹ Gl. Kaer: Dvije opatije (Spljet 1890.) pg. 35—37.

² Gl. Klaić: Hrvatski bani za narodne dinastije. Vjesnik kr. zem. arhiva I (1899.) str. 67—68.

Innae dñi incipit nōa librorū. In p̄m̄is in
 sac̄is. ⁊ duos at̄ se n̄ ad̄os. uocauit n̄ el. ⁊ alios
 uet̄ n̄ el. ⁊ uac̄el p̄cafu. ⁊ asel om̄elias
 ⁊ mac̄aj car̄ n̄ ale. ⁊ pas̄ia n̄ ale. ⁊ unū collee
 ac̄hu. ⁊ unū peniā n̄ gale. ⁊ unū op̄do
 ad uis̄ac̄endu in b̄t̄nu. ⁊ unū at̄caus seḡue
 de ḡe n̄ e p̄b̄ uel uac̄e monac̄hoꝝ. ⁊ unū h̄mi
 n̄ ad̄u. ⁊ unū lib̄ru p̄mot̄ioꝝ. ⁊ salac̄hu.
 ⁊ l̄e ḡonac̄hu anni cyculo. ⁊ aliu p̄salac̄hu.
 ⁊ op̄do ad peniā n̄ ḡa d̄e n̄ d̄es. ⁊ op̄do ad monac̄
 ch̄e f̄rēendu. ⁊ lib̄ru cū l̄e ḡonac̄hu dominicis
 ⁊ cū carn̄al̄e monac̄e ḡe. ⁊ op̄do n̄ al̄e d̄e p̄s
 ce uis̄q; i sci mar̄t̄i. ⁊ aliu in n̄ ad̄u. ⁊ op̄do
 de d̄omi n̄ cis dieb; suis ⁊ d̄o d̄o n̄ uis̄. s̄e c̄a mor
 dine sci bened̄ic̄a. ⁊ salac̄hu cū h̄a at̄ d̄iff̄er̄e ḡe n̄ u.
 Uer̄e i n̄ a s̄a o. er̄at̄ ḡe n̄ uis̄ d̄o i reḡe croaꝝ
 er̄at̄. s̄e n̄. banu q̄ d̄iḡit̄at̄ reḡe i croacia quado
 re. s̄e n̄. lib̄er̄e. mon̄e h̄at̄ s̄i lic̄et̄ banus croa
 p̄mus banus bōm̄e s̄is. s̄e c̄u d̄us. banus. s̄e lauome
 C̄aus banus. p̄o s̄iḡe. auar̄. banus. p̄o d̄i uo
 ḡuac̄us. banus. alb̄anie. s̄e s̄t̄. banus. s̄e ḡe n̄ s̄e p̄m̄
 ⁊ d̄ s̄e d̄e n̄ s̄ib; croaꝝ er̄at̄ banu i croacia quos
 d̄iḡit̄at̄ duodec̄i r̄ibus croaꝝ ⁊ d̄e al̄y s̄e
 ḡe n̄ e r̄a oib; er̄at̄ comites i comitatib; croaꝝ
 K̄ia ḡi auar̄i s̄e n̄ a au d̄o m̄ uis̄ i n̄ e ḡo r̄o uis̄ ḡi s̄ub̄iḡi.
 isti s̄u t̄ p̄ n̄ a p̄ a l̄e s̄ q̄ b; p̄ n̄ e r̄ ban̄ a n̄ e ⁊ m̄ uis̄
 s̄o r̄e s̄ au croaꝝ s̄o r̄e d̄e n̄ e.

Pripis gotskim pismom XIV. vijeka u registru samostana
sv. Petra između Spljeta i Omiša.

(Original se čuva u kaptolskom arhivu u Spljetu).

1080

+ In xpi nomine et eadē me tunc dicitur
ostia octavo geseimo. Indicatione uero
octavo uero tēporib' quoy dominū laur
uicij uenerabilis archiepi spalarum
sedis. Regis et octo summi nec nō
uolige pōst. Ego pectus ceteri que
sumeay. filius uicij cū uxore meā dno
cunna de dno omnes ceteras que sua
in bylōy in cipiēdo comūp. qui ē
sup' et max' e. g. ad edū. mizū ubi
fina pōst ad. c. o. dno em qui uo
cūcay. gērgē nōc. E usq. ad de
quāem que uocē tūy. cū pōrū gē
in dē. ad edū. cōy. p. g. s. uide gē
sū. mēc. ad m. y. u. m. p. s. c. e. m. i. g. e. o.
u. s. c. e. h. e. e. c. f. s. c. i. s. c. e. f. c. e. u. h. o. c. s. c. r. i. p. t. i.

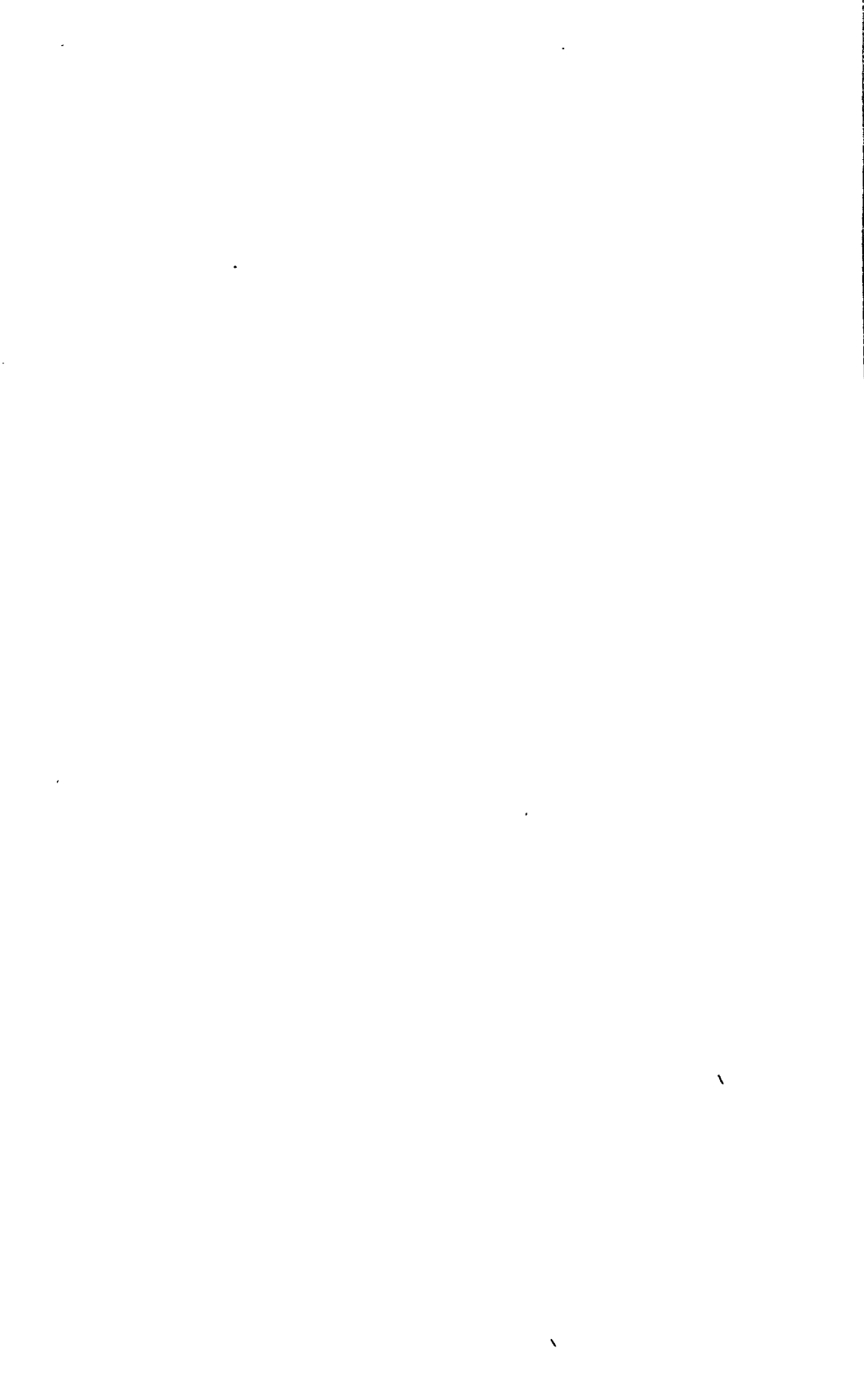
Petrus cerni
act. gummy
filius dr. ?

Orlay

Der Suetopelagi

In fronte bami Foratio de quoy creator a tempore
regi. Suetopelagi n. s. ad tempus suum in regū. cōy.
aroy. Stephanus auat. s. r. i. t. i. a. r. e. m. i. t. t. i. a.
p. o. s. t. m. o. d. u. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m.
c. u. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m.
q. u. i. n. o. n. i. n. t. e. r. i. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m. e. t. i. a. m.

Pripis učinjen krajem XV. ili početkom XVI. vijeka u registru samostana sv. Petra između Spljeta i Omiša. (Original se čuva u kaptolskom arkivu u Spljetu).

brojni banovi iz vremena narodnih hrvatskih vladara, nikad se u ispravama ne spominju inače, nego samo po krsnom imenu, pa stoga ih autor iz isprava kao najvjerodostojnijih izvora nipošto nije mogao da povadi. Vidjet ćemo na drugom mjestu, da je onaj prvi zapis o sedmorici hrvatskih banova posve izmišljen;¹ pa tako ne vidim razloga, da više vjerujemo drugomu. Iz toga se vidi, da ono: »Tempore Suenimiri fuit Petrus Snazig (!) banus«, ne znači, u najboljem slučaju više, nego da je u Zvonimirovo doba bio Petar od plemena Svačićeva ban, ali to podjedno još ne znači, da je on identičan s docnijim kraljem Petrom; ta baš Zvonimirove pristaše, čini se, da su bili jezgra stranke Ladislavljeve! Zaključujem dakle, da nemamo nikakova razloga gledati u sumnjivoj vijesti XVI. stoljeća, da je »Petrus Snazig (!)« tobože ban Zvonimirov, hrvatski kralj Petar od godine 1094.—1097.

Ali zato je g. 1074. bio neki Petar ban kralja Slavića, dakle član one stranke, koja je bila posve protivna Zvonimiru i njegovoj politici.² No od onda pa do godine 1094. proteklo je dvadeset punih godina, pa nije baš tako vjerojatno, da bi taj isti Petar sada zasio kraljevski prijesto, premda sasvim nemoguće nije. Međutim mnogo je vjerojatnija druga jedna hipoteza. Historijskim je spomenicima utvrđeno, da je Rusin, brat kralja Slavića, imao sina »Petrus Slauus«.³ Ovo »Slauus« može da znači i Hrvat, ali ne u toj formi, jer taki narodno-

¹ Gl. u trećem dijelu ovoga djela odlomak »Pisci« (domaći).

² Gl. gore na str. 260. ove knjige.

³ Isprava od 1176. u registru sv. Petra u Selu edit. Carrara o. c., pg. 65. (Smičiklas Cod. II, 143—144. po novijem prijepisu XVIII. vijeka kod biskupa.) Ni Smičiklas nije dobio u ruke original zbornika isprava samostana sv. Petra u Selu. Osim mene čini mi se, da ga je imao još Kukuljević (Gl. Ccd. dipl. I (Zagreb 1874.) str. VII.), premda toga ne kaže izrijeком. Moram spomenuti, da i on paginira po Carrari, no najvažnije je to, da ne kaže da su ovi pripisi napisani docnije (tek bar u XIV. vijeku), već naprosto piše datirajući zapis »oko g. 1100. i 1101.« (!!) ovako: »Iz registah samostana sv. Petra gumajškoga, rukopis XII. vijeka, na pergameni. U arhivu kaptola spljetskoga (list 27. odnosno 28!).« Ako je Kukuljević imao u rukama sam original, onda se ovaj njegov postupak (koji samo zavodi one, koji nijesu vikli raditi s originalom u ruci) mora da označi kao nekorektan.

sin i pridjev daju obično tuđinci, a pored toga glasilo bi »Sclavus«, a ne »Slavus«. Prema tome ono »Slauus« zacijelo je uz kršćansko ime Petar, narodno ime, naime Slavo s nuzoblicima Slavko, Slavac i Slavić. Ovo ime poznadu u Dubrovniku u romaniziranoj formi kao Slabba, tako »prior Petrus cognominatus Slabba« 1044.; ili »prior Drago filius Slabbe« 1114.; i dalje kroz XIII. i XIV. vijek. Poznadu ga pače i u Kotoru »Slavus nepos Pervossii de Sevasto« 1371. Kako vidimo, ovo ime »Slavus« ili »Slabba« postojalo je sigurno već u XI. vijeku.¹ Prema tome zvao se sin pomorskoga župana Rusina a sinovac kralja Slavića Petar Slavo (ili možda i Petar Slavić). Poznato nam je, da je Rusin umr'o prije nego li mu je brat Slavić postao kraljem, a možda mu je sin Petar u ono doba bio još malodoban mladić; bar nam se ne spominje u prvom dijelu registra samostana sv. Petra u Selu (1080.). Poznato je dalje, da je porodica kralja Slavića bila iz Poljica i Omiša, a kako je tude, kao i u zemlji između Cetine i Neretve, poglavito vladalo pleme Kačića,² držim da ne griješim, ako kažem, da je i kralj Slavić bio član istoga jakoga plemena, dosljedno, da je i naš Petar Slavo ili Slavić od roda Kačićeva. Eto, u tom Petru naslućujem, da se krije posljednji hrvatski kralj istoga imena, a to bi značilo, da je po smrti Dmitra Zvonimira i Stjepana III. istaknuo barjak slobode svoje zemlje sinovac kralja Slavića i to protiv one iste stranke, koja je prije dvadeset godina (1075) maknula i opet tuđinskom, naime normanskom pomoći s prijestola njegova strica. Ovako je nekoć (1872.) sudio i Rački, kad je napisao ove (po mom sudu) sasvim ispravne riječi: »Medutim nije možebit odviše smjelo, ako spominjući ime kralja Petra pomislimo na Slavićeva bana Petra ili, što je vjerojatnije, na Slavićeva sinovca Petra, prizivom Slava. U tom slučaju možemo sebi i lasnije protumачiti dvije stranke, koje su poslije smrti posljednjega zakonitoga odvjetka hrvatske dinastije nastale: jedna je naime pristajala uz Svinimirovu, a druga uz Slavićevu obitelj t. j. uz udovu Jelenu Lijepu, od-

¹ Jireček: Die Romanen II, pg. 76.

² Klaić: Plemena (Rad knj. 130, str. 19—34. gl. i Kaer: Povjesne crte grada Šibenika. (Šibenik 1911.) str. 143—149. (Pop Kaer osobit je poznavać onih strana).

nosno uz Petra. Prva se prislonila na kralja Ladislava, te se može nazvati strankom ugarskom, a druga je tražila svoju snagu u hrvatskom narodu; bijaše to dakle narodna stranka hrvatska.¹ Nešto docnije (1075.) Rački proglasi ovoga Petra Zvonimirovim banom: Petrom Svačićem.² No mogao bi netko prigovoriti, da se tomu Petru Slavu, sinovcu kralja Slavića, ne daje u spomeniku od godine 1176., naslov kralja; ali takvi prigovor ne bi mnogo vrijedio, jer se u ispravi kaže ovako: »1176... Monasterium sancti Petri de Gomai a longis retro temporibus sepe dicto terras possedit, quas quidem terras Rossene moristicus (!) prius donavit monasterio sancti Petri de Gomai et post mortem ipsius Rossene moristici († prije 1074.) Petrus Slauus filius eius et Slauizo auunculus eiusdem Petri Slaui, prenominate terras in supradicto monasterio confirmavit et eas in pace et magna quiete habet et nunc possedit, et quod a predictis viris donatione et confirmatione prelibate terre, nostro monasterio fuerint tradite, cartam confirmationis demonstrauiimus et in presentia omnium assistentium perlecta fuit.«³ Kako vidimo, ni Slaviću ne daje se kraljevski naslov, pa ipak ga je izvan svake sumnje nosio. Koji je razlog, da se on bar Slaviću u toj ispravi uskraćuje, toga ne znamo, niti nam se nužno tome domišljati, jer dosta je, da smo taj fakat konstatovali.

6. Gaufred Malaterra pripovijedajući o svatovima kralja Kolomana kaže, kako je u maju 1097. prevezena Buzila, kći normanskoga kneza Rogera, »usque dum in portum Albae, qui iuris regis Ungarorum est, impune applicavit. Hic Vincurius comes Bellegrate missus cum quinque millibus armatorum, obuius fuit, eamque cum his, qui cum ea venerunt, deventer excipiens usque ad regem (Colomanum) perduxit.«⁴ Iz ovoga velevažnoga spomenika vidimo, da je hrvatski grad Belgrad na moru u maju 1097. bio u vlasti ugarskoga kralja Kolomana, da se ondje iskrcala normaska princeza Buzila, vjerenica kralja Kolomana, sa svojom pratnjom, te da je nju dočekao župan erdeljskoga Biograda (Gyula

¹ Rački u »Radu« knj. 19. pg. 81.

² Rački u »Radu« knj. 30. pg. 103—104.

³ Carrara o. c. 65. Smičiklas Cod. dipl. II, 143.

⁴ Gl. niže čitav latinski tekst Gaufredin.

Féhérvár ili Belgrád još i danas u puku), Merkurije (Vincurius Gaufreda Malaterre) s 5.000 vojnika, i po tom odveo u Ugarsku, jer kralja Kolomana nije bilo ni u Belgradu, ni uopće u Hrvatskoj. Ovaj župan Merkurije nesumnjivo je identičan s onim Merkurijem, koji se navodi između 1103. i 1111., a naročito u Kolomanovoj originalnoj ispravi od 1111., kao »Mercurius princeps Ultrasilvanus« (= erdeljski).¹

Sada treba da ovoj vijesti Gaufreda Malaterre posvetimo naročitu pažnju, u težnji, da je što objektivnije ocijenimo. Od hrvatskih historika zabavio se njome Rački, i to dva puta; prvi puta 1872. (u »Radu« akademije knj. 19.) i 1875. (u »Radu« knjiga 30.). Kako je poznato, Rački je učio, da je kralj Petar poginuo u boju s ugarsko-hrvatskom vojskom poslije ugovora s Kolomanom (1102.) i prije njegova krunisanja u Belgradu (1102.), ili drugim riječima, da je narod hrvatski predstavljen bar po dvanaestorici svojih plemenskih starijšina izdao svoga kralja odabravši Kolomana. To je on nesumnjivo učinio stom tendencijom, što nije nikako htio da dopusti, da je Koloman prije ugovora imao ma i samo tračak vlasti u Hrvatskoj od Drave do mora. Sasvim je prirodna stvar, da je stoga kušao na sve moguće načine, da gornje riječi Gaufreda Malaterre prilagodi svojoj teoriji. Godine 1872. pisao je ovako: »Jedini je navod iz kojega kao da bi se dalo izvesti, da se vlast kralja Kolomana već prije godine 1102. protezala na istočnu obalu jadranskoga mora, izvještaj suvremenoga sicilskoga povjesnika Gaufreda Malaterre... Nas zanimaju u njemu samo dvije bilješke, i godina i mjesto Alba s njegovim gospodarom. Muratorijevo izdanje imade godinu 1097. slovima ispisanu, dok se pod opaskom navodi godina u brojevima. Ako je u (originalnom) rukopisu godina brojevima naznačena bila, mogla se lasno podkrasti pogriješka, ali iz samoga se spomenika vidi, da to ne može da bude, jer on svršava godinom 1099., stoga nema prigovora tomu podatku«. Za grad »Alba« na moru, kaže Rački, da je izvan svake sumnje Belgrad (ili danas Biograd, Zara vecchia). »O tom hrvatskom Belgradu, nastavlja Rački, veli sicilski povjesnik, da »pripada ugarskomu kralju«.

¹ Gl. o Merkuriju i njegovom rodu Wertner: Az Árpádköri bánok. (Századok 1909. pg. 388.).

Gaufredo ne kaže izrijekom, da je pripadao Ugarskoj onda, kad je Rogerova kći onamo doplovila, jer se umetkom »qui iuris regis Ungarorum est« ne isključuje ta misao, da se on proteže na doba, kad je »Historia Sicula« pisana. U takovom slučaju htio je Gaufredo pripomenuv Belgrad reći: Belgrad spada s a d a na ugarskoga kralja. Iz predgovora »Historiae Siculae«, upravljena na Đuru biskupa Katanije razbira se, da je Gaufredo pisao povijest pozvan od kneza Rogera još za biskupova života, dakle prije jula 1101. godine, kad se prestavi s ovoga svijeta. Ako se ono mjesto ima ovako tumačiti, to bi po Gaufredu Belgrad bio god. 1101. ipak pripadao ugarskom kralju. Ali tumačilo se ono ovako ili onako, nameće se svakako pitanje: je li daleki talijanski pisac bio dobro obaviješten o gospodaru Belgrada? Nije li on svoj umetak osnovao na umovanju, da je Belgrad ugarskoga kralja, čuvši od sicilske pratnje, da je ondje kraljev izaslanik dočekao zaručnicu? Jer odatle, što je Rogerov brod doplovio u luku belgradsku i što je ondje čekalo poslanstvo ugarsko, ne slijedi, da Belgrad nije godine 1097. mogao biti ni hrvatski ni mletački, jer i Hrvatska i Mleci, nijesu li stojale u ratu s Ugarskom, mogle su Kolomanu dopustiti, da kroz poslanika dočeka svoju zaručnicu u Belgradu... Nije nevjerovatno, da je tada i Belgrad stupio naprama republici u onaj odnošaj, u kojem bijaše na početku 1076. godine. »Poslije toga Rački (obzirom na ispravu »ugovora prijateljstva« između dužda Vitala Michiela i kralja Kolomana) zaključuje ovako: »Odatle pako izvodim, da je Koloman izabran 1101. za hrvatskoga kralja, one se godine sukobio s Petrom u Gvozdu i uglavio savez s Mlečanima, koji su neke gradove dalmatinske imali u vlasti«. A onda vraćajući se na Gaufreda Malaterru kaže: »Ova pripomena (»qui iuris regis Hungarorum est«) ili je pozniji pripisak, ili se odnosi na g. 1101., ili se imade pripisati krivu shvaćanju povjesnika (Gaufreda). Kad je Rogerova kći doplovila u Belgrad bijaše taj grad po svoj prilici pod vrhovnom vlasti mletačkom, s kojom je Koloman prijateljvao i prije 1101. godine, premda nije nemoguće, da je Belgrad bio i g. 1097. u hrvatskoj vlasti, kano što bijaše nekoliko godina kasnije (t. j. 1102.)«.¹

¹ Rački u »Radu« 19. str. 82—87.

Godine 1875. opet kaže Rački ovo: »No glavna se sila polaže na one riječi, koje su dometnute o vlasti pod koju je »Alba« spadala, naime na umetak »qui iuris regis Ungarorum est«, te se odavle izvodi, da je i Hrvatska već god. 1097. priznavala Kolomana svojim kraljem, pošto jedan od prvih gradova njezinih, Belgrad, bijaše tada »iuris regis Ungarorum«. Ovdje se dakle polaže veća sila na riječi daleka pisca siciliskoga i na tekst njegovoga spisa, koji je po priznanju samih izdavatelja dosta pokvaren do nas došao, nego li na tečaj događaja, koji isključuju mogućnost, da je bud Vladislav bud Koloman do godine 1096.—1097. mogao zavladati Belgradom i hrvatskim primorjem. Rogerova kći mogla se iskrcati u belgradskoj luci, a da je ova i hrvatska bila, te je iz ovoga čina Gaufredo mogao zaključiti, da Belgrad pripada Kolomanu. Nijesu li one riječi umetak, odnoseći se na doba poslije godine 1102., kad je Koloman u Belgradu okrunjen bio, i tako ime onoga grada pronjelo se čak do Sicilije? Faktum je, da je Almoš poslije kolovoza (bolje srpnja) godine 1095. i slijedećih godina u Ugarskoj bio, da tada u cijeloj Hrvatskoj do Drave nema traga ugarskoj vlasti. Ako Koloman nije onih godina živio u očitom neprijateljstvu s Hrvatskom, zar je to nevjerojatno, da je sebi od hrvatske državne vlasti ishodio dozvolu, da njegovo poslanstvo dočeka zaručnicu u luci hrvatskoj u koju je ona imala iz Sicilije doploviti?«¹

Tako Rački; no domišljanje njegovo, po mom sudu, nije ispravno, niti je u skladu s onim, što uistinu slijedi iz onih rijetkih izvora, koji su za to pitanje i za prilike onoga vremena mjerodavni. Spis Gaufreda Malaterre bio je već napisan i izdan svakako godine 1099., dokle i dopire, pa tako je sasvim isključena ma i pomisao na aludiranje na godine 1101. ili čak 1102.² Isto je tako samo subjektivna konjektura Račkoga, kad govori o tobožnjoj docnijoj interpolaciji, pa baš na ovom jest u u čitavoj »Historiji Sikulskoj«, jer to bi mogao kazati tek

¹ Rački u »Radu« knj. 30, str. 127—128. nota.

² To kažu svi oni strani pisci, koji su dosada pisali o njemu. Međutim vidjesmo prolaz krstaša potkraj 1096. i da oni ne govore ništa o kraljevskoj ugarskoj vlasti. Šta bi mi kazali, kad bi mađarski historioografi počeli ovakvom logikom praviti konzekvencije u svoju korist?

onaj, koji je pomno proučio s v e r u k o p i s e o v o g a d j e l a.¹ Međutim pristanimo uz Račkoga i kažimo, da je ono mjesto »qui iuris regis Ungarorum est«, doista interpolacija ili aludiranje na prilike ma i poslije 1102., pa ćemo se brzo uvjeriti, da nam ni to ne pomaže mnogo. Težina onih riječi Gaufredovih naime, ne leži u stavci »qui iuris regis Ungarorum est«, nego u tom pozitivnom faktu, da je historički zajamčeni župan erdeljskog a Belgrada u hrvatskom Belgradu dočekaov vjerenicu svoga gospodara s 5.000 vojnika (konjanika), a to je i danas, a kamo li ne onda (1097.) čitava vojska. Taj nas broj upravo silom navodi na misao, da je neposredno prije maja 1097. bjesnio u Hrvatskoj rat, u kojem su sudjelovale i čete Merkurijeve, to jest ugarska vojska. Pored toga znači onih 5.000 konjanika, da je put Buzilu vodio u Ugarsku kroz vrlo n e s i g u r n e krajeve, gdje je nitko nije mislio dočekati kao miloga gosta. Pomišljati pak, da bi tadanji hrvatski kralj (a to bi samo mogao Petar da bude) dopustio, da 5.000 konjanika strane vojske, — i to one države, s kojom je bar još od 1095. svakako bio u z a p e t o m s t a n j u, tako da je svako »prijateljavanje« upravo isključeno — dočekuje i prati 5.000 vojnika tobože kao počasna pratnja ili straža jednoj nevjesti, u čijoj se pratnji nalaze i biskupi, već u hrvatskoj luci, pa onda dalje kroz svu državu Hrvatsku tako dalekim putem, ne može se nikako ozbiljno i o b j e k t i v n o uzeti kao istinito. Ta kad bi Koloman i Petar tada (1097.) odista bili prijatelji, zar bi trebalo nanijeti Petru toliku s r a m o t u, pa poslati 5.000 vojske, da prati jednu vjerenicu po p r i j a t e l j s k o j državi, ali inače zapravo punoj opasnih i grabežljivih ljudi! Zar u takom slučaju ne bi baš nitko od hrvatskih dostojanstvenika (ni belgradski prior, ni biskup), došli da i oni pozdrave nevjestu onoga vladara, koji je bio prijatelj njihova vladara? Takove se dakle prilike ne dadu nikako zamisliti u s l o b o d n o j Hrvatskoj. Međutim ovaj rezultat podupiru još dvije s u v r e m e n e m l e t a č k e isprave.²

¹ O rukopisima »Historiae Siculae« gl. Capasso: o. c. pg. 82. nota 1. Najstarije je vlasništvo marchesa di Giarratana na Siciliji. Muratori donio ga je po mladom tekstu, što se čuva u Saragozzi u Španiji. Ubrzo ima izaći novo izdanje u novom Muratoriju, što izlazi u gradu Città di Castelo (u srednjoj Italiji).

² U svom članku »Prilozi historiji Salonitani« (Vjesnik hr. zem. arkiva II. 1900.), pokušao je Kršnjavi, da proglasi hrvatskoga kralja

7. U maju 1097. nalazimo u Dalmaciji dva odlična Mlečana, Baduarija de Spinale i Faledra Stornata, gdje pozivaju Trogir i Spljet (a za cijelo i ostale gradove i otoke), da se u časovima ozbiljne pogibli prikupe oko dužda, a oni im se i odazvaše. »Budući da smo uvjereni (kažu oni), da je za nas najzgodnije i najsigurnije živjeti pod upravom (sub regimine) tolike gospode (t. j. Venecije) i ostati pod njihovom budnom skrbi i moćnom zaštitom, obećajemo vama, gospodaru našem, Vitalu Michielu duždu Venecije, Dalmacije i Hrvatske, i carskom protosevastu poslušnost i vojnu službu, kad to dužd zatraži«. U tom smislu obvezao se Spljet (a tako zacijelo i drugi gradovi), da će staviti Veneciji na raspolaganje po jednu saginu ili dvije galije, a ne učini li toga, plätit će globu od hiljadu dukata.¹ Prema tome dakle, prešli su dalmatinski gradovi i otoci u maju 1097. pod okrilje mletačkoga dužda kao carskoga protosevasta, to jest, i ako su dalmatinski gradovi gledali otada unaprijed u duždu svoga gospodara (domino nostro), ipak time još nije nestalo i prestalo drevno suvereno pravo careva byzantinskih. Pače, sasvim je prirodno, da se sve to zbilo baš privoljom cara Aleksija, jer zabavljen krstaškom prvom vojnom, a možda i upućen u tadanje namjere Kolomanove, on je svoj tema dalmatinski onako isto ustupio u upravu i

Petra kao »nehistoričko«, ali inače zgodno »dramatsko lice«. Kod toga služio se takovom sofisterijom, kakovu rijetko koja historiografija pozna. Njegove je tobožnje razloge temeljito oborio Gruber (Vjesnik kr. zem. ark. III), pa sam tako riješen svake polemike s Kršnjavim. Inače ima u toj Kršnjavoga radnji i vrlo dragocjenih i dobrih misli.

¹ Ispravu gl. niže dole na str. 403. ove knjige. Nije nam se takova isprava sačuvala još i za Zadar, ali znamo sigurno, da je Zadar već 1099. pod mletačkom zaštitom. (Gl. suvremeni spis *Translatio S. Nicolai ap. Recueil des histor. des croisades. Hist. occid. vol. V. (Paris 1895. pg. 270—272).* »*Translatio*« napisan je g. 1100. Lenel: *Die Entstehung der Vorherrschaft Venedigs an der Adria (Strassburg 1897.)*, pg. 20, kaže, da su ovi ugovori bili upereni protiv Ugarske (»*Die Vermutung liegt nahe, dass es sich hier um Abmachungen gegen Ungarn handelt.*«). Rački (Rad 30. pg. 116.) smatra ove ugovore kao obvezu Spljeta i Trogira za vojnu pomoć u prvoj krstaškoj vojini. Da to nije tako, jer su Mlečani mislili na taj posao tek u julu 1099., dokazao je Lenel o. c. pg. 20. nota 2.

o b r a n u Veneciji, kako je to učinio i Vasilije II. baš u doba teškoga rata s Bugarima godine 1000. To je car Aleksije mogao tim lakše učiniti, što je baš on još 1085., po kazivanju Dandolo, na molbu neke odlične mletačke gospode, duždu Vitalu Faledru »iurisdictiones Dalmatiae et Croatiae«, ustupio i izdao mu »crusobolium (= hrisovulju) Dalmatiae et Croatiae et salarium (?) protosevastos. Quibus postea reversis dux suo addidit titulo: Dalmatiae atque Croatiae et imperialis protosevastos.«¹ Primivši dakle dužd Vitale Michieli u upravu temat Dalmaciju, bila mu je prva briga, da sa susjedom svojim u Hrvatskoj stupi u dobre i prijateljske veze, što je on doista i učinio.

Međutim treba još naglasiti, da se u onoj obvezi dalmatinskih gradova duždu mletačkom govori o »časovima ozbiljne pogibli«, pa kako je poradi toga »najzgodnije i najsigurnije živjeti pod upravom moćne Venecije, te ostati »pod budnom skrbi i moćnom zaštitom« njezinom. Moželi se još jasnijim riječima kazati, da je baš u susjedstvu ovih gradova bilo stanje, koje ugrožava mir i posjed njihov, ili drugim riječima, da se u Hrvatskoj tada ratovalo.

8. U mletačkom državnom arhivu ima u zbirci zvanoj »Codex Trevisanus« sastavljenoj oko g. 1408., prijepis jedne nedatovane isprave, koja nas upućuje u diplomatske odnose između dužda Vitala Michiela i kralja Kolomana. Ona je u glavnom odgovor kralja Kolomana duždu, te glasi ovako: »Koloman po milosti i volji božjoj kralj ugarski (Ungarorum rex) Vitalu Michielu hrabrom duždu mletačkomu (Venetorum duci) i njegovim velmožama pozdrav i vječno prijateljstvo. Budući da sveto pismo jednako opominje naglasujući, da ne valja saći s puta pradjedovskoga, valja se doista čuditi onima, koji misle, da bi trebalo poći drugim. Stoga vam pišemo ovo pismo u znak, da smo željni vašega vječnoga prijateljstva onako, kako su ga i naši prehodnici gojili međusobno. Što pak nijesmo vašim željama (sve dosada) niti pismom niti po poslaniku odgovorili, kako ste to tražili, ne valja ni iz daleka tako tumačiti, kao da smo to učinili (namice) u prijevernoj nakani, nego smo (odgovor) odgo-

¹ Rački: Documenta pg. 459.

dili iz razloga koristi i probitka, te poradi neslomive stalnosti, jer dobro znamo, da bi ono, što je ugovoreno mnogo slabije bilo, kad bi bilo učinjeno bez vijeća čitavoga kraljevstva (sine totius regni consilio). Stoga smo se pobrinuli, da vam sada uzmognemo odgovoriti, poduprti voljom cijeloga kraljevstva, ne samo pismom, nego i po posebnom poslaniku. Neka dakle znade mudrost vaša i vaših prvaka, da mi i naše kraljevstvo želimo, da se svežemo nerazrješivim vezom ljubavi s vama i s vašima. Upravo u tu svrhu, budući da o svezi, o kojoj želimo (nešto) kazati, ne možemo (štogod) napisati, da čitatelju ne dosadi, šaljemo vam takovoga (posebnoga) poslanika, čijim riječima nemojte da uskratite posluha i pažnje. No da ne biste oklijevali saslušati naše vlastite riječi, potrudili smo se, da vam nešto malo i pismom saopćimo. Želimo dakle poradi što tvrde stalnosti, da se između vas i nas, pa naših i vaših prvaka učini iskrena prisega, u smislu koje bismo se mogli, kad se zato pokaže potreba, uzajamno podupirati u zajedničkom proširivanju (augmentum t. j. zemlje). Čvršće naime stoji i trajnije je ono, što se odasvud sveže veoma čvrstim vezom, nego li što počiva na slabijim temeljima. Stoga dakle sve, što ćemo pravo zapovjediti, da se potpuno izvrši, nastojmo iskreno zajedničkim glasom i svim naprezanjem duše uz potporu vlasti izvoditi. Osim toga kao što ste vazda časno susretali neiscrpivu zahvalnost i naše poslanike, pa kao što ste (nam) razborito davali svakovrsne savjete, molimo vas, da ih još časnije i razboritije dadete (sada) ovom našem poslaniku, kao da bismo mi sami to bili, jer prava se ljubav ne očituje samo u riječima, nego i djelom, dok se prijatelj prokušava u nevolji.¹

»Ugovor prijateljstva, što je sklopljen između ugarskoga kralja i dužda mletačkoga.

»Ja Koloman kralj ugarski sam ću po sebi i po svima kojima s tobom Vitale Michieli, dužde Venecije, *Dalmacije* i *Hrvarske* (Venetie, Dalmatie, Chroatie dux) i sa svima tvojim prvacima od ovoga dana unaprijed podržavati pravo i čvrsto prijateljstvo, te ću i tebe i tvoje (prvake) i sve gradove (ciuitates) podložnetvojoj vlasti i sve utvrde

¹ Ovaj je tekst očito bila nekoć u originalu posebna listina, naime Kolomanov odgovor duždu.

i ona mjesta (castella ac loca subdita) što pripadaju tebi, sam čuvati i ni na koji način ne ću ih uznemirivati. I ako bi tko god od mojih koga od vaših *izagnao ili uvrijedio*, a ja to saznam, u roku od trideset dana ću to popraviti. Sve je ovo prisegom potvrđeno i ugovoreno uz jednake uvjete s obih strana.¹

»No budući da se meni i mojim velikašima i starješinama činisumnjivo, dali te imam nazivati vladarom Hrvatske i Dalmacije (sed tamen quia mihi principibusque meis et senibus dubium videtur, utrum te ducem Chroatie atque Dalmatie nominauerim), hoću, pače želim u svrhu, da se očuva sklopljeno prijateljstvo, kako bi se od tebe i tvojih, a tako isto i od mene i mojih svaka sumnja prije svega uklonila, da se jedan drugomu nipošto ne bismo imali razloga oprijetini u kojem slučaju, gdje se može sa sigurnošću da dokaže, što tebe ide po tvojima, a što mene po mojim prehodnicima.«²

Iz ovoga se spomenika vidi, da Koloman i dužd Michieli sklapaju prijateljstvo i savez; dalje je na prvi pogled jasno, da oni ovdje ugovaraju kao dvije *susjedne* vlasti, jer samo za taj slučaj može da jedna vlast drugoj zajamči siguran i miran posjed njezinoga teritorija, njezinih gradova, tvrđava i pučanstva; konačno vidimo jasno još i to, da Koloman sumnja, e da li dužda ide naslov vladara Hrvatske i Dalmacije, pak pozivajući se na prethodnike svoje (naime hrvatske kraljeve, za kojih se baštinika očito tim riječima smatra, kao i stric mu Ladislav I. želi da se čitava stvar nepristrano ispita, to jest: onda, kad je Koloman dao napisati ove riječi, bio je već gospodar u Hrvatskoj, ali tako da je sebe smatrao *zakonitim vladarom Hrvatske i Dalmacije*, baštinikom Zvonimirovim i Ladislavljevim, te upravo poradi toga ne će ni on, a ni

¹ To je opet posebna isprava, naime ugovor između oba vladara, nakon što su se sporazumjeli.

² To je opet ulomak posebne (treće) isprave kralja Kolomana, jer je teško vjerovati, da bi na originalnom primjerku, kojim se sklapa savez ovakom dodatku moglo da bude mjesta. Originalni tekst gl. niže na str. 406. ove knjige.

njegovi doglavnici, da priznadu duždu toga naslova. Iz toga slijedi, da je i Koloman pošao putem Ladislavljevim: htio je ma i oružanom silom, da oživotvori svoje baštinsko pravo, dakle onako, kako se 1198. podigao na brata Emerika herceg Andrija, ili Karlo I. na Andriju III. Mečanina (1300.), ili Ferdinand I. Habsburgovac protiv Ivana Zapoljskoga (od 1526. do 1540.).

Već smo opazili, da je ova isprava zapravo prijepis sastavljen od triju komada, naime od Kolomanova pisma duždu, kojim se odazivlje njegovu pozivu, da sklope prijateljstvo i savez, onda od isprave koja sadržaje sam ugovor, te konačno, treće: Kolomanov dodatak nakon sklopljena saveza. No uza sve to, sve te pojedinačne isprave ne samo da čine jednu organsku i logičku cjelinu, već su s obzirom na vrijeme jedna drugoj veoma blizu, tako da se mogu staviti pod jednu istu godinu, koju treba tek odrediti, jer nam nije naročito zabilježena. Dužd Vitale Michieli vladao je od decembra 1096. nekako najkasnije do decembra 1101.¹ Budući da se iz gornjega izvora, kao i iz ostalih u ovom članku navedenih, jasno vidi, da je hrvatski kralj Petar potučen i ubijen u boju u Petrovoj gori, najkasnije potkraj aprila (ili na početku maja) 1097., sigurno je, da je ova isprava izdana poslije maja 1097., a prije decembra 1101. Međutim kad uvažimo njezin sadržaj, to jest da je Venecija prva zaželjela, da onaj svoj dalmatinski posjed, što ga je stekla upravo u maju 1097. (dakle oko vremena pogibije kralja Petra u Gvozdu), osigura ugovorom s novim susjedom Kolomanom, sasvim je prirodno da je dužd Vital Michieli započeo s pregovorima vrlo skoro poslije maja 1097. No Koloman iz nepoznata nam razloga ne htjede odmah da odgovori, nego tek nakon toga, što se (tobože) sporazumio sa svojim kraljevskim vijećem; tek onda je poslao iz Ugarske posebna glasnika u Veneciju, našto je došlo do ugovora među objema vlastima kao susjedima. To se pak nije moglo dogoditi prije početka 1098. pa stoga i držim, da ovu ispravu treba tako i datirati.² Da je poslije 1098. napisana, teško je vjerovati

¹ Kretschmayr: Geschichte von Venedig. Vol. I. (Gotha 1905. str. 215. i 457.

² Lenel: o. c. 18—20 i Kretschmayr o. c. datiraju je 1097. Smičiklas Cod. dipl. II, 1—2, s pogriješnim datumom 1101.—1102.(!), isto tako i Kukuljević Cod. dipl. II, 1—2.

već stoga, što se Venecija u julu 1099. spremala na put u prvu križarsku vojnu, a jedva će itko htjeti da vjeruje, da bi se republika dala na taki korak, a da nije prije osigurala svoj dalmatinski posjed od agresivnoga svoga novoga susjeda. Končno, a to baš nije bez ikakva značenja, i Dandolo najprije govori o pogibiji hrvatskoga kralja Petra, a tek onda o ugovoru između kralja Kolomana i dužda Vitala Michiela.¹

Rački, da spase svoju teoriju o pogibiji kralja Petra godine 1102., dašto baca ovu ispravu u godinu 1101., naprosto jer je dalje ne može poradi duždeve smrti. Stoga je g. 1872. ovako pisao: »Kralj Koloman imao je već vladalačka prava u Hrvatskoj i Dalmaciji«, kad je ova isprava izdana, no jer se on u njoj naprosto zove »Ungarorum rex«, izdana je »prije krunidbe za kralja Hrvatske i Dalmacije«. A onda kaže: »Odavle pako izvodim, da je Koloman izabran godine 1101. za kralja hrvatskoga, ove se godine sukobio s Petrom na Gvozdu i uglavio savez s Mlečanima, koji su neke dalmatinske gradove imali u vlasti... Tek slijedeće godine 1102. slijedila je krunidba Kolomanova za hrvatskoga kralja«. ² Godine 1875. Rački je opet tvrdio, da 1101. Koloman još nije bio gospodar u Hrvatskoj, te uopće malo pažnje posvećuje toj ispravi o ugarsko-mletačkom savezu, i izrijekom kaže, da je kralj Petar poslije ugovora na Dravi (1102.) poginuo. Međutim takovo domišljanje ne samo da je nedosljedno, već je očito nekorektno, jer se zapravo obje ove mletačke isprave i onaj odlomak u Gaufreda Malaterre međusobno popunjuju i potvrđuju, pa stoga je druga isprava izdana najkasnije na početku 1098., kao očita posljedica Kolomanove pobjede nad kraljem Petrom, odnosno toga, što je Koloman postao susjed mletački. Otale i ponuda iz Venecije, a otale i onaj dodatak Kolomanov, kojim sumnja u opravdanost duždeva naslova.

9. O pogibiji kralja Petra govori ugarska kronika, što ju je napisao oko godine 1285. Simon de Kéza (Kézai Simon).

¹ Dandolo ap. Muratori vol. XII. Col. 259. (»Hoc tempore Colomanus rex Hungarie misit exercitum in Dalmatiam et occidi fecit regem Petrum et per legatos suos cum Venetorum duce foedus iniiit contra Normannos«). Tu se Dandolo služi ugarskom kronikom Kézaijevom (preko kroniste Paulina).

² Rački u »Radu« knj. 19. str. 85—86.

On kaže orako: »Iste (sc. Kalman) quoque in regnum Dalmatie misso exercitu, occidi fecit regem Petrum, qui Hungaris, in montibus qui Gozd dicuntur occurens, est deiectus in montibus memoratis et occisus. Unde iidem montes usque hodie in Hungarico Patur Gozdia nominantur. Sedes enim huius regis in Tenen erat civitate«.¹ Naziv »Petur Goz« poznaje već t. z. anonimus Bele regis notarius, kad kaže za neke Madžare, da »hinc egressi silvam que dicitur Peturgoz descendentes, iuxta fluuium Culpe castra metati sunt«². I Muglen zna za pogibiju kralja Petra kad kaže: »Derselb kunig Coloman slug. den kunig von Dalmatia zu tode und pracht das reich gen Ungerland«³. Danas je već sasvim sigurno dokazano, da je »Anonimus« bio notar kralja Bele III. (1172.—1196.),⁴ dakle je ime »Petur Goz« zajamčen već za XII. vijek. Isto je tako zajamčeno, da je Kéza napisao svoju kroniku oko g. 1285., i to na osnovu starijih anala, koji bjehu napisani negdje u prvim godinama Kolomanova vladanja⁵. Sve nas to uči, da je vijest o bitki i pogibiji hrvatskoga kralja Petra u Gvozdu historička činjenica, a zbila se s obzirom na gornje rezultate u aprilu ili na početku maja 1097.⁶

10. Sada nam se konačno nameće dužnost, da na demorazbojište, naime ono »Patur-Gozdia« ili »Peturgoz«. Velika cesta, u listinama zvana magna via, öttevény, hadút, via exercitus i via exercitualis, sagrađena poglavito na osnovu stare rimske ceste prelazila je idući iz Ugarske iz Stolnoga Biograda (Székesfehérvár, Alba regia)

¹ Tu vijest ima i Chron. pictum: »Iste (Colomanus) Dalmatie regnum occiso suo rege Petro nominato in montibus Petergozdia, Hungarie adiunxit (Mátyás Fontes II. 206). Kézai Simon ap. Mátyás o. c. II, 88.

² Mátyás Fontes II., 36.

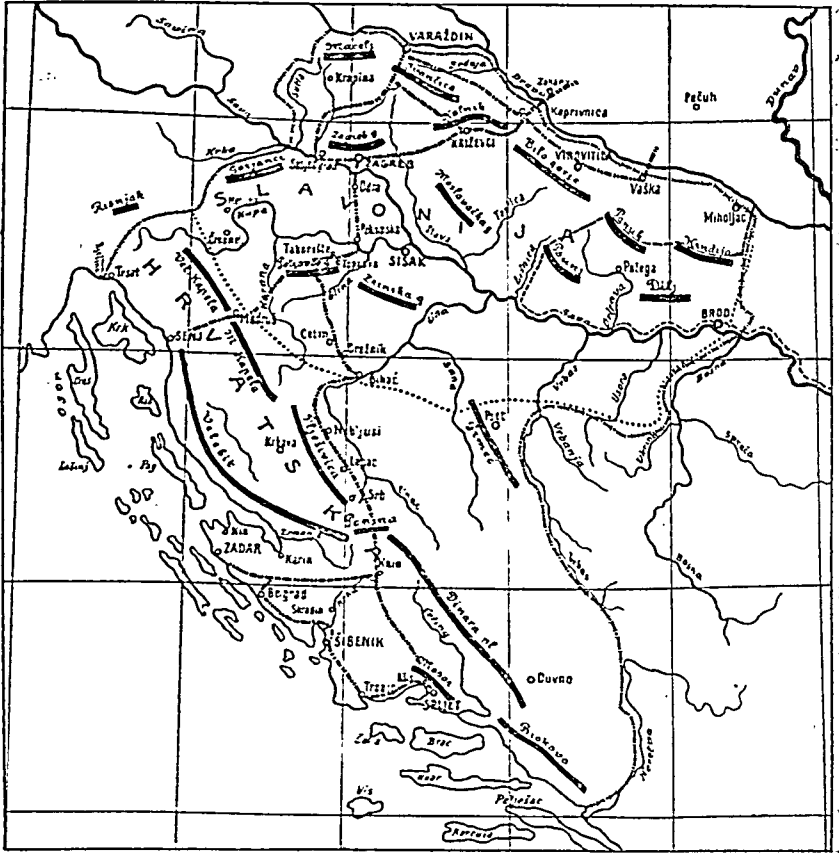
³ Kovačić: Kleinere Schriften pg. 72.

⁴ Prvi je to dokazao oštroumni Mátyás u svojim »Fontes« vol. II. str. 258—300., a iscrpivo obradio je konačno ovo pitanje Sebestyén: Ki volt anonymus, 2 vol. Bdpst 1898.

⁵ Dománovszky: Kézai Simon mester krónikája. Bdpst 1906. naročito str. 149., te 107—115. Gl. i Ka indl.: Studien VIII. (Archiv f. öster. Geschichte vol. 88 pg. 205—472).

⁶ Tako je to pitanje već Lucius (o. c. 112.) sasvim dobro riješio.

i Šegežda (Segesd), kod Vaške Dravu (Drávafok i Révfalu na ugarskoj strani). Odatle do dalmatinskoga Bribira trebalo je na jahaćim konjima u prvoj polji XIII. vijeka nešto desetak dana, jer nalazimo kako Bela IV. izdaje jednu ispravu u Vaški

Opseg države Hrvatske i „via exercitulis“ od g. 1091. do g. 1107..

3. aprila 1248., a u Bribiru Šubića drugu dne 13. aprila. Od Vaške polazila je cesta uz Dravu do Virovitice, Bednje i Varaždina, pa onda na Varaždinske Toplice, pa preko Zagorja i Susjeda prema Zagrebu, dok je druga polazila od Varaždina (ili

Toplica) preko Kalnika (Kozji Hrbet) do Križevaca, gdje se jedan krak opet odvajao preko Bilo-gorja do današnje Koprivnice, pa odatle dalje preko Drave kod Zákányja dalje u Ugarsku, dok je drugi krak vodio od Križevaca do Zagreba sastavši se s onom podravsko-zagorskom cestom. Ostavivši Zagreb, prelazila je cesta Savu kod prelaza zvana obično »kraljev brod« (királyrév), a koji se nalazio otprilike ondje, gdje su danas oba savska mosta, te onda polazio preko Odre (Odra St. György) do točke, gdje je glavna vojnička cesta naglo skretala na jug preko Kravarskoga do Kupe (iuxta fluvium Culpa, danas zacijelo Kupinec), te onda idući uz Taborište, Čemernicu, Topusko, Petrovu Goru, Kladašu, Cetin i Drežnik na Bihać. Od Bihaća dalje tekla je cesta dolinom Une kraj Nebljusâ, Lapca i Srba preko Popine u Knin, otkuda je polazila budi u Spljet, budi u Zadar. Negdje još iza prelaza Kupe odvajala se druga velika cesta u Modruše pa preko Kapele (u kojoj ima također jedan Gvozd) kroz Brinje, te preko Vratnika u Senj. Da li se odvajala još i posebna velika vojna cesta preko Kapele uz današnji Otočac i Gospić, toga ne znamo, jer nemamo podataka. Svakako nije u tom kraju tekla ona glavna cesta što je spajala u prvom redu sredovječnu Slavoniju s prekogvozdanskom Hrvatskom.¹ Na onoj glavnoj cesti, to jest Kupa—Taborište—Topusko—Petrova gora—Drežnik i Bihać, imamo da tražimo razbojište između Kolomana i Petra, a to samo stim više, što Paturozdja i nije drugo, već mađarski doslovni prijevod našega naziva Petrova Gora.² Prema tome boj se vodio na podno-

¹ Gl. moje itinerare kraljevâ u »Vjes. kr. zem. arkiva« IV, 131 i dalje, V, 42 i dalje, onda Wertnerovo itinerare u istom časopisu IV, 213 i dalje, te 270 i dalje, pa V, 115 i dalje, te VII, 70 i dalje. Gl. još i Ráth: A magyar királyok hadjáratai. Đur 1866. Na jednom potpunom itineraru naših vladara i banova do 1526. (29. aug.) radim već dulje vremena, a izradit ću ga po svim mogućim hrvatskim i ugarskim arhivima. Gl. još Klaić Povijest Hrvata III, 41. Pauler (»Száz« 1888., 213—214 nota 1) traži bojište u Petrovu Selu ličkom, na što se ne može pristati, jer je Petrova Gora daleko od toga mjesta, a dužnost nam je da se držimo toga »Paturozdja«.

² Kršnjavi (Vjes. II., 159, op. 1.) misli ovako: »Vjerojatno je, da je ime (»Petrova gora«) prešlo na tu planinu od samostana sv. Petra u Slatškoj Gori«. To je nekoć bio — kako je općenito poznato,

žju Petrove Gore, dakle nekako na medi slavonske i dalmatinske Hrvatske, i to u Gorskoj župi, koja je sve do turskoga vremena bila puna kula i utvrda, a čiji se podori još i danas vide. Pomišljati na bojište nedaleko od Modruša (pod Kapelom) ili u samoj planini, upravo je isključeno, jer nam je onim »Patur-gozdja« točno i označeno, na koji dio. Gvozda — u koji spada čitavo gorje od Risnjaka na Kupi sve do Bihaća, dakle do početka Plešivice (u sređnjem vijeku Vražji vrtal) — treba da mislimo. Pored toga treba da imamo pred očima još i razmede između Kolomanove Slavonije i Petrove Hrvatske. U tadanju Slavoniju spadali su Klokoč i Cotin u župi Goričkoj, Vranograč, Bojna, Žirovac, Gvozdansko, Bužim, Zrin i Novi na sastavcima Une sa Sanom u župi Gorskog, dok su u tadanjoj Hrvatskoj bili Slunj, Sturlić, Tržac i Drežnik u župi Drežničkoj, pa Bihać, Ostrožac na Uni, Hum i Ripeč u župi Psetskoj. Po tom je i jasno, gdje je bilo razmede između Slavonije i Hrvatske, a to treba za određenje boja između Kolomana i Petra u prvom redu uzeti u obzir.

pavlinški samostan. Taj je red međutim — kako svatko treba da znade i zna — nastao u Ugarskoj tek oko 1215., a skoro se potom selio u Slavoniju. Gl. Tkalčić Pavlinški samostan u Dubčici (Vjes. hrv. arheol. dr. N. S. I, 1896.). I Lopašić (Oko Kupe i Korane. Zgrb 1895., 9) piše: Godine 1210. spominje se Domaldo koji je templarom darovao neke zemlje u području goričke župe. Biti će po svoj prilici ova darovana zemlja u Zlatu u Petrovoj Gori, gdje je kasnije (t. j. poslije 1210.) stajao pavlinški samostan. Kako je temeljito i dobro poznao baš ovaj kraj pokojni Lopašić, to zacijelo dobro znade Kršnjavi. No stvar izvodi na čistac Tkalčić (O stanju više nastave u Hrvatskoj prije, a osobito za Pavlina. Rad knj. 93. Zgrb. 1888., str. 86.) jer spomenuvši prije starije pavlinske naše samostane, kaže: »Godine opet 1328. nalazimo Pavline na Petrovoj ili Slatskoj gori, (gl. Smičiklas Codex IX., 397—398.), ali ne spominje se, tko ih je ondje nastanio«. Prije toga g. 1221., spominje se dašto na istom mjestu terra Zlat (Sm. Cod. III., 253.), a još g. 1278. kao possessio (Cod. VI., 233.). Pravi život Pavlina na Petrovoj Gori začinje tek u XV. vijeku (god. 1497., ap. Kukuljević: Acta croat. pg. 166., pa 1491., o. c. pg. 145., god. 1475. Šurmin: Acta croat. 274. god. 1495. str. 379.). Poznato nam je, da već Anonymus kralja Bele III. (1172.—1196.), dakle najdalje oko god. 1200., poznaje »Petrovu Goru« (Paturgoz), a tako i Kézai, koji je napisao svoj spis po starijim izvorima tek g. 1285.. Iz toga se jasno vidi, da Kršnjavoga tvrdnja ne stoji.

27. jula 1096.

Urban II. prima s velikom radošću na znanje povratak kralja Kolomana k njegovu apostolskomu prijestolu.

Urbanus episcopus servus servorum dei, dilecto in Christo filio Columbano, magnifico Ungarorum regi, salutem et apostolicam benedictionem. Audientes magnificentiam tuam omnipotentis dei dispositione ad Ungarici regni regimen esse provectam, gaudio non modico exultamus. Retulit enim nobis venerabilis filius noster Odilo sancti Aegidii abbas, strenuitatem tuam pretersecularem qua precellis, industriam scripturis etiam ecclesiasticis eruditam et quod potissimum iudiciariam concedet potestatem, sanctorum canonum pollere scientia, unde oportet te fili in Christo karissime, supra ceteros, qui te in eiusdem regni regimine precesserunt, tam pro tua quam pro comissorum tibi populorum salute curam gerere. Et potentes enim, ut divina scriptura pronuntiat, potenter tormenta patientur, et cui plus datur, plus profecto exigitur. Erige igitur o rex, vexillum catholice fidei gloriosum, quod secularibus regni tui vexillis victoriam debeat et gloriam comparare. Iam diu enim Ungarorum populi errorum devia secuti sunt, et derelictis sue salutis pastoribus, alienorum gregum vestigiis adhererunt. Remiscat nunc strenuitas tua religiosi principis Stephani, qui generis tui primus a sancta Romana et apostolica ecclesia fidei religionem suscepit et regalis dignitatis iura promeruit. Quanto enim amplius te divini dispositione iudicii in terrena dignitate provectum intelligis, tanto humiliter debes potestatis divine principibus, Petro ac Paulo, fili karissime, obedire et eorum ecclesie subiectionem et honorem a prefato principe institutum fideliter exhibere. Nulla te pseudoapostolorum, qui eorum ecclesiam invaserunt, venena corrumpant, nulla perversitas a vera religione seducat. Nec enim latere te credimus heresiarcham Guibertum ab omnibus ubique catholicis excommunicatum atque damnatum, qui contra divine legis scita, contra euangelii statuta, contra sanctorum canonum decreta viventis patris et domini cubile ascendit, Gregorii VII. apostolice memorie pontificis cathedram invasit, matrem fidelium omnium Romanam

ecclesiam incestavit. Sed furem eum et latronem existere, per divine clarificationis gratiam totus pene iam orbis agnoscit. Quid etiam in Heinricum, huiusce iniquitatis et presumptionis auctorem divine maiestatis iustitia operata sit et operetur, ad tuam existimamus noticiam pervenisse. In sensum enim reprobum datus et ea que non conveniunt, immo que deo et hominibus execrabilia sunt operans, publicis est expositus ignominiiis. In illo nimirum illud quodam modo divine scripture impletum videtur elogium: Quid superbit terra et cinis, quia in vita sua proiecit intima sua. Ipsi quippe quos intimos habuerat, quos tanquam sua viscera diligebat, non tantum familiares, sed ipse etiam filius pro suis eum abominationibus execrati ab eius se consortio sequestrarunt. Iam per dei misericordiam et iudicium, principalem illam regni sui partem, per quam Romane ecclesie incubabat, amisit. Inter has diabolice persecutionis, procellas iam diu regnum tuum ab apostolice sedis obedientia desivit et erroris huius principibus ac ministris deditum per latioris vie devia seductum est. Nunc tandem ad eius populi velamen auferendum personam tuam divina ut credimus---- gratia sublimavit. Unde nos, quibus licet indignis, pro apostolice sedis ministerio ecclesiarum omnium sollicitudo imminet, quia Grecis ac barbaris, sapientibus et insipientibus debitores sumus, tuam super his prudentiam duximus admonendam tui profecto animi voluntatem volentes agnoscere, utrum ad salutem regni tui et ad populi tui eruditionem apostolice sedis apocrisarios destinari consentias. Ad cuius videlicet operis ministerium supradictum beati Aegidii abbatem cooperatorem predestinavimus.

Super hoc ergo negotio certam tui animi voluntatem nobis per latorem presentium rescriptis tuis intimare non differas. Porro de nobis ita tuam excellentiam confidere volumus, ut quicquid honoris quicquid dignitatis predecessor tuus Stephanus ab apostolica nostra ecclesia promeruisse cognoscitur, certa devotione exquiras, plena liberalitatis benignitate percipias, dummodo in unitate eiusdem apostolice ecclesie firma stabilitate permanes, et ei quicquid honoris, quicquid reverentie rex prefatus instituit, fidei benignitate devotus exhibeas. Datum VI. kal. augusti.

*Prema prijepisu iz rukopisa XII. vijeka, u Bibliothèque nationale u Parisu. Signatura L. 11018 fol. 2713—30 A., s nat-
pisom: »De legatione Hungarie abbati Odiloni data«.*

b.

Iz Italije, oko augusta 1096.

*Njemački car Henrik IV. nagovara hercega Almoša, da predobje
brata kralja Kolomana, da mu ostane vjeran saveznik.*

Heinricus dei gracia Romanorum imperator augustus, Almo glorioso duci, amico fideli, quicquid in amici affectibus poterit esse fidelius. Cum aliquis privatum commodum suum postponit et in amici utilitatibus insudat, ea est firma amicitia; quam amicitie benevolentiam te nobis impendisse, gaudemus et sicut optimo fideli et intimo amico dignam facere remuneracionem intendimus. Nam cum velles contra Grecos ire et cum dux Polonie tuus et amicus et consanguineus auxilium tuum contra hostes suos peteret, propter nos, sicut amicus fidelissimus remansisti, ut nostris inimicis resistens, tuum commodum pro nichilo computans, tantum modo vt nostram causam promovendo adiuveres. Quid igitur restat, nisi vt maximas tibi grates referentes sicut nostro optimo fideli, votis omnibus exoptemus, eam nobis dari occasionem, qua tibi amantissime vicissitudinem meritam rependamus. Et sicut in nos bono usus es principio, ita rogamus dulcedinem tue dilectionis, ut perseveres et deleas et conculces aduersarios nostros, non parcas eis, donec ex toto conterantur. Nam nos simili modo, sicut tuos amicos amplectimur, ita inimicis tuis erimus infestissimi inimici, et fedus, quod cum patruo tuo inivimus, ab hac die in antea volumus tibi illibatam servare omni tempore vite nostre. Rogamus etiam te, karissime, vt te interveniente frater tuus futura opera emendet, si quid hactenus propter suas necessitates in causa nostra negligentius egit, et quia victrici dextera suas angustias recuperavit, ad nostras iniurias, sicut fidelis amicus respiciat. Nam quia se cum presidio in illas partes contulit, ubi inimici nostri morantur et bona ipsorum sita sunt, ecce locus, ecce occasio, qua et inimicis nostris nocere et sibi nos poterit amicissimos comparare. Tu ergo, dilectissime, id modis omnibus quibus vales, fratri tuo persuade, vt non ducem, sed iudiciario ordine abiudicatum persequatur et in omnibus et adversetur, sicut infestissimo hosti nostro. Quicumque autem de familia Salzburgensis archi-episcopi [Thiemonis] et aliorum fidelium nostrorum ducti sunt captivi, rogamus ut causa nostre dilectionis facias reddi.

c.

Potkraj 1096.

Izvjestaĳ Rajmunda de Agilesa o prolazu krstaša kroz Hrvatsku.

De malis, quae sustinuit exercitus Francorum in Sclavonia.

Illi igitur Sclavoniam ingressi multa dispendia itineris passi sunt, maxime propter hyemem, quae tunc erat. Sclavonia etenim est tellus deserta et inuia et montuosa, ubi nec feras nec volucres per tres hebdomadas vidimus. Incolae regionis adeo aggresstes et rudes sunt, ut nec commercium nobis nec ducatum prebere voluerint; sed fugientes de vicis et castellis suis debiles annus et pauperes infirmos, qui a longe pre infirmitate sua sequebantur exercitum nostrum, ac si multum nocuissent, ut pecora trucidabant. Nec facile nostris militibus armatis erat latrones inermes, locorum scientes, per abrupta montium et condensa silvarum persequi; sed assidue eos sustinebant, nec pugnare valentes, nec sine pugna esse poterant. Quoddam facinus egregium comitis non pretereamus. Quum conclusus esset aliquando comes a Sclavis, cum quibusdam militibus suis impetum in Sclavos fecit, atque ex eis usque ad sex cepit; cumque propter hoc Sclavi vehementius imminerent, et comes sequi exercitum compelleretur, erui oculos aliorum et aliorum pedes abscidi iussit, et nasum et manus aliorum truncari praecepit; ut taliter aliis deterritis et doloris cognitione occupatis secure comes effugere cum sociis suis posset. Itaque per dei gratiam de mortis angustia et de loci difficultate liberatus est.

Quanta vero fortitudine et consilio comes ibi claruerit, non facile referendum est. Quadraginta etenim fere dies in Sclavonia fuimus, in quibus tantam spissitudinem nebularum passi sumus, ut palpare et per motum removere eas a nobis aliquatenus possemus. Inter haec comes assidue in postremis pugnans, semper populum defendens erat; nunquam prior, sed semper ultimus hospitabatur. Et licet alii meridie, alii vespere, comes frequenter media nocte vel galli cantu ad hospitium veniebat. Tandem per dei misericordiam et comitis laborem et episcopi consilium sic exercitus transivit, ut nullum fame, nullum in aperta congressione ibi perderemus. Ob illam reor causam voluit deus exerci-

tum suum transire per Sclavoniam, ut agrestes homines, qui deum ignorabant, cognita virtute et patientia militum eius, aut aliquando a feritate respiscant, aut inexcusabiles dei iudicio adducantur.

Tandem post multa laborum pericula apud Scodram ad regem Sclavorum pervenimus, ac cum eo comes frequenter fraternitatem confirmavit, et multa ei tribuit; ut exercitus secure emere et quaerere necessaria posset. Sed haec opinio sola fuit; nam pacis petitae nos poenituit; cum per eius occasionem Sclavi, de more solito furentes, nostros interficiunt et quae poterant ab inermibus abripiunt. Quasivimus locum fugae, non ultionis. Haecenus de Sclavonia.

Venimus Dyrrachium; credidimus esse in patria nostra, existimantes imperatorem Alexium et satellites suos nobis esse fratres et coadiutores.

(Potkraj 1096., napisano oko g. 1170.)

Izveštaj Vilima Tirsckoga o prolazu krstaša kroz Hrvatsku.

Comes Tolosanus et episcopus Podiensis cum suis agminibus per Dalmatiam properant, multam difficultatem itineris in ea regione perpassi. Hi duo magni et illustres viri ab initio suscepti itineris cum suis expeditionibus comites sibi perpetuo adhaeserunt indivisi. Erantque cum eis viri nobiles et apud suos tam nobilitate quam morum elegantia clarissimi, dominus videlicet Willelmus Aursiensis episcopus et Rainboldus eiusdem civitatis comes, Gaustus de Beders, Gerardus de Rosseilon, Guillelmus de Monte Pessulano, Guillelmus comes Forensis, Raimundus Pelez, Centonius de Bear, Guillelmus Amaneu, et alii multi, quorum etsi nomina non tenemus, certum est tamen ea in libro vitae conscripta esse. Quippe qui patriam, cognationem et amicos et late diffusa patrimonia reliquentes, Christum secuti sunt, voluntariam amplexi paupertatem. Hi omnes praedictos venerabiles viros cum omni reverentia secuti in Italiam descenderunt, transcuraque Lombardia per eam regionem, quae Forum Iulii appellatur, iuxta Aquileam transeuntes in Istriam, inde tandem in Dalmatiam descenderunt.

Est autem Dalmatia longe patens regio inter Hungariam et Adriaticum mare sita, quatuor habens metropoles: Jazaram

et Salonam, quae alio nomine dicitur Spalatum, Antibarim et Ragusam; populo ferocissimo, rapinis et caedibus assueto, inhabitata; montibus et sylvis, magnis quoque fluminibus, pascuis etiam longe lateque diffusis occupata penitus ita ut raram habeat agrorum culturam, locorum incolis in gregibus et armentis omnem vivendi habentibus fiduciam; exceptis paucis, qui in oris maritimis habitant, qui ab aliis et moribus et lingua dissimiles latinum habent idioma, reliquis slavonico sermone utentibus et habitu barbarorum.

Hanc igitur ingressi provinciam multam invenerunt itineris difficultatem, maxime propter hiemis instantiam et locorum nimiam inaequalitatem; sed et victus et alimentorum sustinentes gravem defectum periculose satis per dies aliquot laboraverunt inedia. Locorum sane habitatores, relictis urbibus et praesidiis, ad montes et sylvarum condensa cum uxoribus et liberibus et liberis et cum omni substantia, quasi agrestes ferae, fugientes nostrorum formidabant aspectum; occulte tamen et de remoto proficescentis exercitus vestigia sequentes, senes valetudinarios, anus quoque grandaevae, quae lento gradiebantur itinere, seorsum reperientes occidebant. Comes vero totius multitudinis debitam gerens sollicitudinem, praemis de principibus aliquot, qui agmina praerent, ipse cum maxima loricorum manu postremus semper incedebat novissimus hospitabatur. Erat praeterea aër caliginosus et tenebrae continuae pene palpabiles, ita ut qui sequebantur, praecedentium vix tenerent vestigia, et qui praerant vix per iactum lapidis ante se loca possent discernere. Terra enim, ut praediximus, rivis fluminibusque abundans et paene tota palustris tantam diebus singulis ex se dabat uliginem et tantam crassitudinem nebularam, ut aërem redderunt pene suffocatorium. Ad haec Sclavi Dalmatae, tamquam indigenae locorum habentes peritiam, per abrupta montium et nemorum condensa exercitum ex latere sequentes, frequentibus inruptionibus inermem populum e sylvis prodeuntes opprimebant. Comes vero et alii magnates in ipsos tales saepissime facientes impetus, multos ex eis lanceis confossos et obruncatos gladiis perimebant, pluresque saepius occidissent, nisi quia sylvas habentes vicinas et ad eas confugientes praesens captabant remedium. Accidit tamen quadam die, quod ex praedictis malefactoribus captis quibusdam,

comes manus et pedes praecepit amputari, ut eorum consortes saltem hac paena deterriti exercitum persequi formidarent. Cumque tribus hebdomadibus continuis tam laborioso itinere regionis partem transeurissent, pervenientes ad locum cui Scodra nomen, Selavorum regem ibi reppererunt. Cumque dominus comes, sicut vir benignus erat, affabilis et misericors, multa munerum liberalitate amicitiam contrahens sperabat populo suo indigenarum gratiam obtinere, ut saltem commercii et rerum venalium copiam consequeretur; tandem nec hac via praedictae gentis ferocitatem emollire potuit, quos deinceps multo saeviores invenit. Cumque per dies quasi quadraginta omnem Dalmatiam multo pertransissent labore, tandem pervenerunt Durachium.

d.

Gaufreda Malaterrae: Historia Sicula.

Lib. IV. cap. XXV.: *Rex Ungarorum filiam comitis in uxorem capit.*

Alamanus¹ autem rex Ungarorum, audiens famam Siculorum gloriosi comitis Rogerii,² legatos dirigens filiam suam in matrimonium concedi expostulat. Ille vero, quamvis honesti viri, qui ad hoc venerant, essent, tamen illos honeste a se dimittens, de suis etiam, ne fallatur, cum ipsis dirigens remandat, ut si executum quod coeperat velit, alicuius auctoritatis gradus vel ordinis personas, quibus facilius credatur, ad id confirmandum mittat. — Qui anhelus exequi, Arduinum Joviensem episcopum et Thomam comitem idem expostulatum mittit. Comes autem eos honeste accipiens secum detinuit, de suis honestos et callidos viros apud Pannoniam mittens, in eorum praesentia a proceribus regionis illius exequenda postulabatur juramento firmare cogi. Quod rex libenter annuens per suum ducem, nomine Alivum,³ et reliquos non minoris dignitatis viros, omnia, quae mandaverat, exequenda iuramento firmavit. Sicque legatos comitis, ut pactum firmatum re-

¹ To je griješkom mjesto Colomanus.

² Ruggiero Borsa, sin Roberta Guiscarda i nasljednik između 1085. do 1111. Gl. Chalandon o. c. I., 285—313.

³ Griješkom mjesto Almusum.

nuncient, munificatos a se dimittit. Comes autem relatione suorum accepta, laud secus et ipse legatos regis a se dimittens, pluribus honoribus a se compilavit; regi terminum, quo sibi filiam suam mittat, statuit.¹ Anno itaque incarnationis millesimo nonagesimo septimo, apparatis, quae necessaria erant, mense maio cum trecentis militibus usque Thermas² conducere facit Henricum Leocastrensem episcopum, et quosdam de fidelibus suis abinde maritimo cursu usque Pannoniam, cum puella procedere faciens, qui navibus apparatis, puellam cum multis sponsalibus intromittentes, velis vento commissis, prospera aura flante per aequora feruntur, usque due in portum Albae,³ qui iuris regis Ungarorum est, impune applicant. Hic Vincurius⁴ comes Bellegratae, missus cum quinque millibus armatorum, obvius, eamque cum his, qui cum ea venerunt, decenter excipiens, usque ad regem perduxit. Per totam Pannoniam nuptiae regis praeconizantur.⁵ Undique cum enxeniis concurritur. Et cum semper frequens et numerosa manus ex more cum rege innumerabilem turbam plus solito nuptiarum, et novae reginae visendae appetitis conflavit, die terminato praesentibus archiepiscopis et episcopis et diversis ordinibus dospuellae legali more in publico protestatur. Rex et regina catholice pariter desponsantur solemnesque nuptiae in tentoriis et ex virentibus ramis tabernaculis tactis celebrantur. Nam nullae domus tantae multitudini sufficebant. Nuptiis itaque regalibus expletis, rex episcopum Leocastrensem et qui cum ipso reversuri advenerant, aliquantisper secum commorari faciens, ut videt de egressione festinos legaliter munificatos a se dimisit. Illi ad portum venientes, maritimo cursu regredi accellerant.

¹ Sve se ovò zbilo još godine 1096. poslije Kolomanova izmirenja s papom Urbanom II., dakle u jesen 1096.

² Danas Termini.

³ Hrvatski Belgrad (Biograd, Zara vecchia).

⁴ Griješkom mjesto Mercurius, župan erdelj. Biograda (Gyulaféhérvár i Belgrád).

⁵ O Hrvatskoj (ili Dalmaciji) ne govori se začudo ništa; izgleda kao da pisac smatra prvu zemlju od Belgrada do mjesta gdje se nalazio Koloman, kao nešto cjelovito.

e.

(Mjeseca maja 1097.) U Spljetu.

Spljetani se obvezuju mletačkomu duždu Vitalu Michielu na poslušnost i vojnu pomoć.

Promissio facta domino Vitali p(rim)o Michaeli, duci Venetorum, a Spalatinis.

Nos Spalatini priores, scilicet senior et iunior, cum cuncto populo, maioribus et minoribus, promittimus vobis domino nostro Vitali Michaeli, glorioso duci Venetie, [Dalmatiae] siue Chroatie et imperiali prothoiseuastori, ut, cum ueniret stolus uester Spalatum, nos preparare debeamus unam saginam uel duas galleas (!) alias ad ueniendum uobiscum; tantum tamen in prouidentia uestra sit, quas illarum uobiscum ducere uelitis. Quod si hoc non obseruauerimus, tunc componere debeamus in camera uestri palatii solidos romanatos mille. Et hec promissionis cartula in sua firmitate permaneat. Signum (†) manus Petri senioris prioris, qui hoc rogauit fieri. Signum (†) manus Doymi [iunioris] prioris, qui hoc rogauit fieri. Signum (†) manus Andree Petri, qui hoc rogauit fieri. Signum (†) manus Petri, qui hoc rogauit fieri. Signum (†) manus Gaudii iudicis, qui hoc rogauit fieri. Signum (†) manus Andree, qui hoc rogauit fieri. Signum (†) manus Petri, fratris prioris, qui hoc rogauit fieri. Signum (†) manus Cherneche, qui hoc rogauit fieri. Signum (†) manus Pauli, (qui hoc rogauit fieri). Signum (†) manus Prodani, (qui hoc rogauit fieri). Signum (†) manus Dragi, (qui hoc rogauit fieri). Signum (†) manus Luchari, (qui rogauit fieri).

Ego Petrus subdiaconus, rogatus a supra scriptis, compleui et roborauit.

Hoc promissio facta est presentibus legatis uestris, dominis scilicet Badouario da Spinale et Faletro Stornato.

f.

Mjeseca maja 1097. U Trogiru.

Ulomak neke obveze Trogirana spram mletačkoga dužda Vitala Michiela...

In nomine dei eterni. In anno ab incarnatione eiusdem millesimo nonagesimo septimo, mense madii, indictione quinta.

Tragurii. Quoniam sub tantorum dominorum regimine nos degere, atque sub eorundem euigilata cura atque assidua tutelâ nos persistere congruum atque tutissimum satis esse cognouimus: iccirco nos Jo(h)annes, dei gratia Tragurensis episcopus, cum nostris successoribus, una cum Drago priore et Petro Bela, cum cunctis nostris conciuibus, maioribus et minoribus (et) cum nostris heredibus promittibus uobis domino nostro Vitali Michaeli, duci Venetie et Dalmatie atque Chroatie et imperiali protoseuastori, ut ammmodo sine uestro uoluntario concensu....

g.

(Na početku 1098.)

Ugarski kralj Koloman i dužd mletački Vital Michieli sklapaju savez za međusobnu obranu svojih posjeda.

Colomanus divina favente ac gubernante clementia Ungarorum rex, Vitali Michaeli strenuissimo Venetorum duci suisque optimatibus salutem amicitiasque perpetuas. Cum scriptura quotidie clamet dicens: viam maiorum non esse deserendam, mirum est super his, qui aliam existimant fore capiendam. Quapropter vobis litteras has studemus referentes nos vestras, sicut antecessores nostri inter se habuerunt, amicitias cupere sempiternas. Verum quando nec litteris nec legato vestris, uti petiveratis, respondimus petitionibus, ideo vero minime arbitrari oportet, hoc factu dolove fecisse, sed ob commodum atque utilitatem nec non indeficientem unamquamque stabilitatem distulisse, fati namque scimus, hoc minus firmum stare, si sine totius regni consilio factum esset. Quare nunc vobis, quod quesiveratis, firmitus totius regni voluntate, non solum litteris, verum etiam proprio legato effectum reddere curamus. Vestra igitur vestrorumque procerum noscat prudentia, nos nostrumque regnum, vestro vestrorumque amori indissolubili vinculo necti desiderare. Unde quia cuncta, que dicere cupimus, scribere ob legentis fastidium nequimus, idcirco talem studemus mandare nuncium, verbo cuius non detractetis adhibere auditum atque studium; sed ut nostris propriis non dubitetis obtemperare vocibus, at tamen pauca etiam litteris insinuare laboramus. Volumus equidem ob stabilitatis firmamentum inter nos atque vos, nostros

vestrosque maiores, merum fieri sacramentum, qui commune habere ac facere cum necessarium fuerit, vicissim valeamus augmentum; firmitus enim constat magisque perpetuum, quod undique vincitur firmissimo ligamento, quam quod debiliori substitetur fundamento. Ego que recte mandamus ad perfectam executionem communi voto sincere omni nixu animi amniculante potentia ducere laboremus. Preterea indefectibiles grates nostrosque nuncios semper non honorifice tractauistis, tamquam sagaciter omne consilium exhibuistis. Quod idem vero honorificentius atque sagacius huic nostro legato, uti nobismet exhibere petimus; quippe vera dilectio non voce solum, sed etiam opere ostenditur amicus namque in necessitate probatur.

Conuenientia amicitie, que facta est inter regem Ungarorum ac ducem Venetorum.

Ego Colomanus Ungarorum rex, per nemet ipsum et per meos omnes tecum Vitalis Michael, Venetie, Dalmatie, Chroatie dux et cunctis omnibus (proceribus) veram et firmam atque concordiam ab hoc die in antea obtinebo et te ac tuos et cunctas civitates, subiectas ducatu tuo et omnia castella et loca subdita et obedientia potestati tue per me et per meos conseruabo et nullo modo inquietabo. Et si aliquis ex meis aliquem vestrum foris fecerit aut offenderit, ac mihi cognitum fuerit, intra dies triginta emendabo.

Hec omnia per sacramentum sunt confirmata ac confederata equali conditione ab utraque parte.

Sed tamen, quia in principibus meis et senibus dubium uidetur, utrum te ducem Chroatie atque Dalmatie nominauerim: uolo, immo desidero pro seruanda, sicut statutum est, amicitia, ut a te et tuis, et me ac meis, ita omne prius de medio ambiguum auferatur, ut in quocumque tibi per antecesseros tuos, mihi per meos, certa comprobatione iustitia fuerit, alter alteri nullatenus aduersemur.

Hrvati i ugarski kralj Koloman 1102¹.

Proučivši pitanje o vojnom pohodu ugarskoga kralja Ladislava u Hrvatsku (1091.), i o utemeljenju biskupije zagrebačke (1094.), pa onda još i ono o vojni ugarskoga kralja Kolomana s hrvatskim kraljem Petrom (1097.), prelazimo sada na jezgru čitavoga kompleksa pitanja, kako je ugarski kralj Koloman postao vladarom kraljevini Hrvatskoj i Dalmaciji, i kakove je naravi to pitanje s gledišta državopravnoga, a naročito s gledišta hrvatsko-ugarske državne zajednice od Kolomana dalje. Poradi veće jasnoće i praktičnosti, mi ćemo ovaj članak razdijeliti na četiri posve odjelite česti, koje ipak čine potpunu cjelinu te su i u najtješnjoj međusobnoj vezi, naime prvo: historijat o postanju hrvatsko-ugarske državne zajednice u naučnoj hrvatskoj i mađarskoj književnosti do Paulera (1888.) i Tomašića (1910.); drugo: nesrećni rat Kolomanov s Rusima (1099.); treće: pitanje o izmirenju i sporazumku dvanaestero predstavnika (starijina) hrvatskih plemena s kraljem Kolomanom (1102.) i četvrti: pitanje o zakonitom krunisanju kralja Kolomana u Beogradu na moru, za kralja Hrvatske i Dalmacije.

a.

Historijat o postanju hrvatsko-ugarske državne zajednice u naučnoj hrvatskoj i mađarskoj literaturi.

(od 1666. do 1910.).

Svrha je ovoga »historijata«, da se vidi, kako i kad je novija mađarska historiografija došla do današnjih svojih tvrdnja.² Kod toga obazirat ćemo se radi boljega poimanja pred-

¹ Gl. o tom Šišić: Kralj Koloman i Hrvati godine 1102. Zagreb god. 1907. pg. 9—31.

² Kad imate, gospodo slušači, posla s kakim zamršenim pitanjem iz hrvatske historije, a naročito s takim, u kojem igraju u većoj mjeri

meta na čitav razmak od 1091. do 1102., a pored toga još ću pisce nanizati bez obzira na narodnost hronološkim redom.

1. Kako znamo, prvu kritičnu povijest hrvatsku izdao je god. 1666. Trogiranin Ivan Lucius.¹ On kaže: »Da je poslije izumrća hrvatske kraljevske dinastije ugarski kralj Ladislav stekao (acquisivisse) Dalmaciju i Hrvatsku, općenito je mnijenje pisaca«. Onda navodi ono, što donosi Thuróczy iz »Chronicon pictum« i Toma arcidakon, te konstatuje, da se ugarski ljetopisci i Toma podudaraju. Po tom donosi zadarsku ispravu od god. 1091. i zaključuje: »Valja dakle priznati, da su tada (sc. 1091.) Ugri prvi puta stekli vlast nad Hrvatima budi po kraljičinoj oporuci, budi pozvani, budi po ratnom pravu, ali ne još i nad Dalmacijom«. ² Poslije toga kazuje Lucius, da je kralja Ladislava naslijedio sinovac Koloman, koji je sebi isprosio normansku princezu Buzilu za ženu i kako se ona iskrcala u Belgradu na moru, za koji grad da suvremeni sicilijanski ljetopisac Gaufreda Malaterra (koga donosi u cijelosti) piše, da je tada (1097.) pripadao ugarskom kralju. Da to protumači, Lucius donosi po tom po Thuróczyju vijest o pogibiji hrvatskoga kralja Petra u gori »Patur gozdia«, onda ono, što Toma kaže za Kolomana, te na osnovu ovih vijesti dolazi do zaključka, da je Koloman podvlastio Hrvatsku do mora još prije maja god. 1097. Poslije toga navodi tako zvanu trogirsku apendikulu i ispravu Kolomanovu samo-

ulogu još i moderne političke čežnje i ostala poznata sredstva pseudopatriotizma, onda je vazda najbolje poradi objektivnosti kao i kontrole samoga sebe, najprije proučiti pitanje s historijske strane, naime, kako se ono razvilo u literaturi, jer treba da imate, gospodo, na umu, da je štampa, već od XVI., a naročito od XVII. vijeka, dalje silno djelovala na javno mišljenje, pa su se obični pisci uzeli smatrati kao izvori. Još danas ima u nas ne mali broj neznalica, kojima su na pr. Lucius, Parlatti, Ritter ili Krčelić izvori, budući da te neznalice ne znadu razlikovati od njih citirane suvremene izvore (po originalu ili prijepisima), od njihovih sopstvenih misli. Dužnost je naša dakle, da pratimo taj razvitak subjektivnih misli kod pojedinih pisaca, pa da tako razotkrijemo, kako se do danas razvilo pitanje hrvatsko-ugarsko za Kolomana; to je s tim zanimljivije, što su svi ti pisci radili gotovo na istim izvorima kao i mi danas.

¹ Gl. o njemu str. 51.—60. ove knjige.

² Lucius. De regno pg. 106: Tunc ergo Hungaros prima vice dominium Croatiae, vel ex reginae testamento, vel vocatos, vel iure belli acquisivisse, dicendum est, non autem Dalmatiae (ut infra clarius patebit.).

stanu sv. Marije u Zadru (obje vijesti iz god. 1102.), te iz njih izvodi, da su se Hrvati te godine izmirili s Kolomanom i okrunili ga svojim zakonitim kraljem. »I tako, kaže Lucius, postadoše Kolomanu Hrvati podanicima Ugarske, no nasljednici su njegovi po vremenu mnogo toga (t. j. od utanačena ugovora god. 1102.) po svojoj glavi izmijenili.«¹

2. God. 1714. objelodanio je Isusovac **Samuilo Timon** prvi svezak svoje ugarsko-hrvatske povijesti. On piše: God. 1088. umre hrv. kralj Zvonimir. Prema starim ispravama naslijedio ga je Stjepan, koji je ili skoro umr'o, ili ne bijaše priznat za zakonitoga kralja, te detroniziran, jer mu odmah po nastupu nestaje traga. U to provali Ladislav u Hrvatsku, budi na osnovu baštinskoga prava, prepuštena mu (kako ugar. ljetopisci vele) od sestre Jelene, budi pozvan zbog izumrća hrvatske narodne dinastije i nereda (kako kaže Toma), ali još ne i u Dalmaciju. — Ladislav utemelji biskupiju zagrebačku, te postavi u osvojenoj Hrvatskoj sinovca Almoša za upravitelja s kraljevskim naslovom. Po smrti Ladislavljevoj dođe na ugarski prijestol Koloman. On podiže god. 1096. vojsku na buntovnoga bana hrvatskoga Petra, koji se proglasio kraljem. Po tom se 1097. oženi Buzilom, koja se iskrčala u Belgradu, jer Dalmacija nije bila još Kolomanova. God. 1098. zavadi se kralj sa bratom Almošom, našto se Hrvati pobune (deficiunt a fide Hungarorum Croatae). God. 1102. dade se Koloman na novu vojnu na Hrvatsku, no Hrvati se spremena otpor; tek pregovorima pokore se kralju (sed mutuis sermonibus habitis regi se submittunt), a ono dvanaest porodica, što je kod toga sudjelovalo, bude znatnim privilegijama obdareno (... magnis privilegiis sunt exornatae); kod toga se Timon poziva na »trogirsku apendikulu«. Onda kaže: »Još prije nego li je zauzeo cijelu Dalmaciju, okruni se Koloman za kralja Hrvatske i Dalmacije.«²

¹ »Ideo Colomanum Croatos pro subditis regni Vngariae habuisse et deinde eius successores multa pro temporum divertate ex arbitrio mutasse, (inferius suo loco patebit)«. o. c. 114.

² Timon: Synopsis nove chronologica regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae a nativitate St. Stephani inchoata. Pars I. Prvo izdanje Tyrnaviae 1714. pg. 22—34. Drugo pod naslovom: »Epitome chronologica rerum Hungaricarum. Cassoviae 1736. Treće Claudiopolii 1764. pg. 9—13.

3. Godine 1763. objelodanio je Isusovac **Đuro Pray** prvu knjigu svojih anala.¹ On piše: »Hrvatski kralj Zvonimir bi ubijen i ne ostavi baštinika. Smrt njegova bijaše prouzročila teške svađe među Hrvatima, pa tako jedan velikaš hrvatski pozove Ladislava, da osvoji Hrvatsku; baštinsko pravo Pray odlučno poriče. Onda kaže: »Iz ovoga se vidi, da je pravo na Hrvatsku i Dalmaciju prešlo na ugarske kraljeve stranom na osnovu oružja, a stranom voljom naroda (hrvatskoga)«. Potom Pray tvrdi, da je kralj Ladislav prešao Gvozd, no brzo se povratio zbog provale kumanske; u zauzetom dijelu postavi Almoša za vladara i utemelji biskupiju zagrebačku. Njegov nasljednik Koloman povede god. 1096. vojnu na hrvatskoga kralja Petra s namjerom, da osvoji ono, što je propustio Ladislav. U bitki pogibe Petar, a Koloman dopre do Belgrada na moru. Potom sklopi ugovor s Venecijom. No kad planuše god. 1098. svađe s Almošem, Hrvati se pobune i oslobode, u čem ih ojača Kolomanov poraz kod Przemysla (1099.). Stoga povede kralj novu vojnu god. 1102., ali bez boja. Na Dravi se izmiri s Hrvatima, te sklopi s dvanaestero plemena ugovor, da mu budu saveznici (socii) uz stalne pogodbe. Potom povedu Hrvati Kolomana u Beograd, gdje ga Sigindin, biskup zagrebački, zakonito okruni za kralja hrvatskoga.²

4. Nekako god. 1770. izdao je zagrebački kanonik **Baltazar Krčelić** (Kercselich)³ svoju hrvatsku povijest. On kaže: Po smrti Zvonimirovoj nastadoše u Hrvatskoj teške smutnje; jedna stranka podiže Stjepana za kralja, no njega ne htjedoše priznati ni Ugarska ni Rim; to se vidi po tom, što Stjepan u svo-

¹ Gl. o njemu str. 80. ove knjige.

² Pray: *Annales regum Hungariae*, Vol. I. Vindobonae 1763. pg. 85—110. — Kao Timon i Pray piše i Palma: *Notitia rerum Hungaricarum*. Vol. I. Tyrnaviae 1770. pg. 157—158; 175—176. Govoreći o ugovoru od g. 1102. kaže: ». . . idque brevi prudetia humanitateque consecutus est (sc. rex Colomanus), ut Croatiae rursus semet sacrae coronae iuribus adiungerent, perpetui deinceps Hungarorum socii futuris«. O krunisanju Kolomanovom ne govori ništa.

³ Gl. njegov životopis i rad uopće, na str. 71—77. ovoga djela, a glede ovoga pitanja djelo *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminare. Zagrabiae s. a. (1770.?)* pg. 121—139. Gl. i ono, što se nalazi u njegovom drugom djelu: *Historiae cathedralis ecclesiae Zagrabiensis. Partis primae tomus I. Zagrabiae 1770* pg. 74.

jim poveljama ne spominje ni bana ni knezova (comites), a ugarski kraljevi potvrđujući povelje hrv. kraljeva crkvi spljetskoj, spominju i Krijesimira i Zvonimira, a Stjepana nikad. God. 1091. povrati se Dalmacija pod Byzant, a istodobno provali Ladislav u Hrvatsku, ali ne na osnovu baštinskoga prava, jer ga žene nijesu imale, nego pozvan. U osvojenoj Hrvatskoj postavi s dopuštanjem byzantinskoga cara Aleksija sinovca Almoša za kralja, dok je Slavoniju, gdje je utemeljio biskupiju zagrebačku, reinkorporirao Ugarskoj, jer je ona otprije bila dio njezin; sada podiže Ladislav Slavoniju na kraljevstvo. Prelazeći na Kolomana kaže, da se Buzila nije iskrcala u Belgradu blizu Zadra, nego u istoimenom mjestu kod današnje Crikvenice u hrv. primorju (t. j. Grižane—Belgrad). U nepokorenom dijelu Hrvatske zavlada Petar, brat kralja Slavića. God. 1102. odluči se Koloman na vojnu na Hrvatsku, no na Dravi se izmiri s Hrvatima, te sklopi s njima u Križevcima ugovor; odatle pođe s Hrvatima put Belgrada na moru na krunisanje. Put mu htjede da zakrči kralj Petar, no pogibe u boju.¹

5. Lucije Albrecht Gebhardi izdao je godine 1778. prvi svezak svoje ugarske historije. On piše: Kad je umr'o kralj Zvonimir, nastaje u Hrvatskoj teški neredi, jer nije ostavio nasljednika. Stjepan bijaše tek kralj nekolicine. Sada pozove udovica Jelena brata Ladislava u pomoć; on joj se odazove, osvoji jedan dio kraljevstva hrvatskoga u kojem postavi Almoša za hrvatskoga kralja. Dalji mu rad spriječi provala Kumana. Poslije Ladislava podnasljednik mu Koloman na Hrvate i njihova kralja Petra, koji je potjerao Almoša iz zemlje. Koloman pobijedi i pogubi Petra, te osvoji god. 1099. svu zemlju njegovu. Malo potom opet se Hrvati pobune, našto Koloman s njima sklopi ugovor »auf die Bedingung, dass sie als Bundesgenossen, nicht aber als Unterthanen der Hungarn ge-

¹ Ono o reinkorporiranju Slavonije Ugarskoj vadi Krčelić iz takozvane »Kronike« zagrebačkoga arcidakona Ivana; gl. u trećem dijelu ove knjige (»Pisci«).

halten werden«. Poslije toga okrunje Hrvati Kolomana za svoga zakonitoga kralja.¹

6. Isusovac **Stjepan Katona**² izdao je u mnogo svezaka glasovitu svoju povijest ugarsku; god. 1779. i 1780. izišao je treći i četvrti svezak, u kojima je govor o kraljevima Ladislavu i Kolomanu. Katona se u glavnom podudara s nekim od svojih prethodnika, a izrijeком ističe baštinsko pravo kralja Ladislava. Vojnu Kolomanovu i pogibiju kralja Petra stavlja u god. 1096., onda nadovezuje ugovor njegov s Venecijom, svađu s bratom Almošom, koju uzima kao povod pobune Hrvata, ali se Koloman konačno s njima izmiri sklopivši s dvanaestero plemena ugovor (1102.); po tom ga Hrvati okrunje za zakonitoga kralja u Belgradu.³

7. Godine 1798. izdao je ugarski Nijemac **Ivan Kristijan Engel**⁴ na njemačkom jeziku pisanu hrvatsku povijest. On kaže: Kralj Zvonimir umr'o je poslije 1087., no vijest, da ga je naslijedio herceg Stjepan, sumnjiva je. Svakako bješe smrt Zvonimirova znak za neslogu među Hrvatima; ugarski ljetopisac kaže, da je zbog toga udovica Zvonimirova pozvala brata Ladislava u pomoć, dok Toma arcidakon pripovijeda, da ga je pozvala »eine mächtige Partey inländischer Župans«. God. 1091. prijede Ladislav na poziv (svoje stranke) Dravu i Alpes Ferreas, to jest po Krčeliću [što i Engel prihvaća] Kalnička gora kod sela Železnice, no dopre samo do Kupe, jer ga kumanska provala prisili na povratak. Po kumanskoj vojni vrati se Ladislav natrag i utemelji biskupiju zagrebačku na zator poganstva među tamošnjim Hrvatima. Međutim je u neposjednutom dijelu Hrvatske zavladała anarkija, što dokazuju izvještaji prolazećih krstaša. Ladislava naslijedi Koloman, koji se oženi normanskom princesom Buzilom. Radi iskrcavanja njezina »wurden Anstalten getroffen. Ungarische Truppen gingen zum ersten mal ohne vielen Widerstand der uneinigigen Croaten über die Kulpa«, te osvoje Hrvatsku do mora, ali i pak ne

¹ Gebhardy: Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten. Vol. I. Leipzig 1778. pg. 478—490.

² Gl. o njemu gore str. 80. ove knjige.

³ Katona: Historia critica regni Hungariae. Vol. III. Pest. 1779. pg. 531—545., 561—563.; vol. IV. Pest. 1780. pg. 12—19.

⁴ Gl. o njemu gore str. 84—85. ove knjige.

s v u, na što se Buzila iskrea u Belgradu (1097.). Po tom se upusti Koloman u galičku vojnu, dok se Hrvati uplašeni od ugarske pogibli slože oko vladara Petra. Tada se podiže Koloman, osvoji svu zemlju pobijedivši i pogubivši kralja Petra (poslije 1099.). Iza toga nastavlja Engel ovako: »Eine alte Note zum Archidiaconus Spalatensis, die man am Ende seines Aufsatzes gefunden hat, deren Alter und Glaubwürdigkeit aber noch niemand ächt bestimmt hat, will die Croaten, oder vielmehr ein Theil derselben, hätten mit dem König noch ehe er über den Drau-Fluss gegangen sei, auf seine Einladung durch Deputierten aus zwölf vornehmen Familien... über gewisse Punkte unterhandelt, mit deren Ausbedingung sie sich im freywillig unterwerfen wollten. Es kann möglich seyn, dass ein Theil des Adels unter der Hand von ihrem Fürsten Peter abtrünnig ward und nach heimlich geschlossener Capitulation die Niederlage und den Tod desselben hernach befördern half. (Slijede točke ugovora). Da diese Punkte mit der alten ungrischen Constitution sehr zusammenhängen, so scheinen sie allerdings Glauben zu verdienen«. Po tom govori Engel o okupaciji Dalmacije i kaže: »Nach einer Urkunde schenkte Colomann schon 1102 etwas der Kirche der Nonnen zu Jadra, nachdem er bereits zu Belgrad »in urbe regia supra mare« gekrönt worden war. Die Unterschriften dieser Urkunde: Procopius Acriensis episcopus laudo. Sigindunus Ragoniensis (sic!) episcopus laudo etc., sind mir sehr verdächtig«. ¹

8. Zagrebčanin Isusovac **Josip Mikoczi** ² napisao je povijest hrvatske narodne dinastije, koja je ugledala svjetlost po njegovoj smrti god. 1806. On veli, da je kasnije Koloman potukavši god. 1096. kralja Petra zauzeo Hrvatsku, no onda sklopio s Hrvatima ugovor i okrunio se za zakonitoga kralja god. 1102. ³

9. Godine 1815. izdao je ugarski Isusovac **Ignatije Aurelije Fessler** prvi svezak svoje ugarske povijesti. Upirući se na Lucija,

¹ Engel: Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. Zweiter Theil: Geschichte und Staatskunde von Dalmatien, Croatien und Slavonien. Halle 1789. pg. 475—480.

² Gl. o njemu gore str. 82—83. ove knjige.

³ Mikoczi: Otiorum Croatiae liber unus. Budae 1806. pg. 299—319.

Praya, Krčelića, Katonu i Engela povodi se za njima, te priznaje ugovor Kolomanov s Hrvatima i njegovo zakonito krunisanje.¹

10. Tako isto kaže god. 1828. Ivan grof Majláth, jedino ne spominje ni jednom riječi Kolomanove krunidbe u Belgradu, no ugovor od 1102. donosi pače doslovce.²

Ovako se eto pisalo i mislilo o hrvatsko-ugarskim odnosajima sve do treće desetine XIX. vijeka. Prema tome jasno je, da su se hrvatski i mađžarski pisci u to doba slagali i podudarali: svi priznaju u glavnom, da su ugarski vladari postali gospodari u Hrvatskoj voljom Hrvata, na osnovu ugovora i krunisanja. No otkad nastadoše poslije sastanka požunskoga sabora od god. 1830. nacionalne opreke između Hrvata i Mađžara, stali su se i hrvatsko-ugarski odnošaji, naročito oni za Kolomana, drugačije shvaćati. Historičkih djela kao u prvom periodu sada nema, već ih zamijeniše polemičke brošure. Kako Mađžari zamisliše jedinstvenu mađžarsku državu od Karpata do Adrije, i to, kako s obzirom na nutarnje uređenje, tako i s obzirom na narodnost, to im postade državopravni odnošaj Hrvatske prema Ugarskoj zazoran i nepriličan. Ova se težnja Mađžara znatno dojmi i shvaćanja hrvatsko-ugarskih odnošaja od g. 1091. do 1102. Tek otada Mađžari jednodušno tvrde, da su Hrvatska i Dalmacija na sabljji osvojene provincije, a Slavonija da je još od Arpáda bila mađžarska zemlja.³ Koloman nije s Hrvatima nikakva saveza ni ugovora sklopio, jer je onaj spis (»memoriale«)

¹ Fessler: Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen. Leipzig 1815. pg. 483—533.

² Mailáth: Geschichte der Magyaren. Vol. I. 1828. pg. 86. i 95. — U ovakom je smislu napisana i onovremena mađžarska školska knjiga. Spányik: Historia pragmatica regni Hungariae. Treće izdanje 1825. pg. 153—164.

³ To su Mađžari stali tvrditi od uskrišenja triju današnjih slavonskih županija (1745.), jer im je bilo krivo, da su one onom prilikom sjedinjene s Hrvatskom. Na »slavonsko pitanje« ja sam se već osvrnuo na str. 323—357. ove knjige. Šta se tiče samoga spora u XIX. vijeku na saborima u Požunu gl. objektivni i iscrpivi prikaz u trećem dijelu moje »Hrvatske povijesti«. (Zagreb 1913.).

falzifikat; jedino krunisanje Kolomanovo priznaju Mađžari još i sada, ali mu ne daju nikakve veće političke važnosti. Hrvati opet odgovaraju i tvrde, da nijesu nikad bili podjarmljeni, već da se od svoje volje pridružiše kao saveznici Ugarskoj, bolje reći svetoj kruni ugarskoj.

Glavna dva polemička spisa iz ovoga vremena jesu:

11. **Stjepan Horvát**: Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreiches Ungarn wirklicher Theil. Leipzig 1844.

12. (**Franjo Žigrović Pretočki**): Das Verhältniss Croatiens zu Ungarn. Eine Erläuterung der Stephan von Horvát'schen Unterjochungsgeschichte Croatiens durch Ungarn. Leipzig 1846.

Horváthov spis nastade na želju požunskoga sabora od 1843. »um die staatsrechtlichen Verhältnisse Croatiens und Dalmatiens zu dem Königreiche Ungarn als Mutterlande in amtlicher Form und unpartheisch aufzuklären«. Pisac, inače bibliotekar narodnoga muzeja peštanskoga, napisao je radnju svoju na mađžarskom jeziku, a onda bude ona izdana samo na njemačkom prijevodu s težnjom, da se Evropa uvjeri o neosnovanim zahtjevima Hrvata.

Na ovaj je spis s hrvatske strane odgovorio detaljno i opširno **Franjo Žigrović Pretočki**. Pošto su oba spisa od važnosti, naročito jer se Mađžari na Horvátove dokaze još i danas pozivlju, zabavit ću se s njima u drugoj i trećoj česti ovoga članka. Međutim dodoše g. 1848. i 1849., a malo potom proglašeni apsolutizam prekine svako dalje raspravljanje. Mađžari uvidješe, da im je postupanje s Hrvatima bilo samo od štete. I tako opet promijeniše shvaćanje svoje u našem pitanju.

13. Kao uspomenu na minuli ustav izdade god. 1851. na latinskom jeziku **Antun grof Cziráky** djelo o ugarskom državnom pravu. Ovdje se dotiče i Hrvatske, te kaže: Pozvan od odličnih Hrvata, dođe godine 1091. **Ladislav** u Hrvatsku, gdje bude pozdravljen kao kralj, ali on prepusti vladanje **Almošu**. Po njegovoj se smrti Hrvati pobune, našto **Koloman** s njima sklopi ugovor (stipulatis ab utriusque conditionibus) sadržan u »memorialu« (1102.).

Cziráky za nj izrično kaže, da je vjerodostojan. Onda nastavlja: »I tako je Hrvatska kroz stoljeća živjela s Ugarskom

u savezu. Po ugovoru bude Koloman okrunjen za zakonitoga hrv.-dalm. kralja u Belgradu.«¹

14. Istodobno priredio je grof Ivan Majláth drugo izdanje svoje »Historije Madžara« (Regensburg 1852.), u kojoj ne samo da ističe, kako Hrvati »trafen eine Uebereinkunft mit Koloman«, te donosi doslovce cio ugovor od 1102., već se u jednom posebnom ekskurzu posebno bavi posebnim krunisanjem ugar. kraljeva za hrv.-dalm. kraljeve tvrdeći, da su pored Kolomana još okrunjeni svi vladari od Stjepana II. do Karla I. (1322.).²

Dokora se promijeni politička situacija, jer diplomom od 20. oktobra 1860. bje Ugarskoj i Hrvatskoj vraćen ustav, dok ga je patent od 26. februara 1861. obećao austrijskim narodima. Ovi važni događaji probudiše zadrijemalu historiju na nov život. Madžari i Hrvati opet se uzmu zblizavati zbog zajedničke mržnje protiv austrijskoga apsolutizma.

15. Na cirkular županije zagrebačke, u kojem bje izrečen onodobni politički program naroda hrvatskoga, svrati se mađarski historik Ladislav Szalay jednom brošiom naročito posvećenom »hrvatskom pitanju«. On priznaje Kolomanovo zakonito krunisanje za hrv.-dalm. kralja i privilegija hrvatska, jer se smatrao na baštinskom osnovu zakonitim nasljednikom Zvonimirovim. Ali u govor (»memoriale«) Szalay odlučno zabacuje kao apokrifan, pozivajući se kod toga na radnju Horvátovu.³

16. Protiv njega ustade s hrvatske strane Eugen Kvaternik u posebnoj broširi, kojom se žestoko obori na razloge Szalayeve.

¹ Cziráky: *Conspectus iuris publici regni Hungariae ad annum 1848.* Viennae 1851. pg. 30—33.

² Mailáth: *Geschichte der Magyaren.* Vol. I. (Regensburg 1852.) str. 92—93., i 262—266.

³ Szalay: *A horvát kérdéshez.* Pest 1861. Njem. prijevod: *Zur ungarisch-kroatischen Frage.* Pest. 1863. — Nekako u istom je smislu pisao Szalay i u svojoj: *Magyarország története.* Vol. I. Prvo izdanje Leipzig 1852., drugo izdanje Pest 1861. pg. 190, 212—213, 217—218. — S njime se u glavnim rezultatima podudara Horváth M. (Hatvani): *Magyarország történelme.* Prvo izd. Pest 1842. (drugo 1860., pg. 203—205, 218—219, 229—230.; treće preštampano 1871.).

On jasno ustvrdi, da je Hrvatska s Ugarskom za Kolomana (1102.) sklopila personalnu uniju. Ugovor je rekonstruirao kombinacijom »memoriala« i privilegija grada Trogira od god. 1108.¹

17. S hrvatske strane nade se još jedan glas. **Ivan Krst. Tkalčić** izdao je iste godine 1861. svoju kratku hrvatsku povjesnicu, gdje je napose prikazao »Kako je i pod kojim uvjetima ponudila Hrvatska svoju krunu kralju ugarskomu«. On kaže: Po Zvonimirovoj smrti nastanu u Hrvatskoj svađe za krunu; jedna stranka pozove Ladislava, koji postavi u osvojenom dijelu Almoša za vladara. Po smrti Ladislavljevoj oslobode se Hrvati, pa stoga povede kralj Koloman na njih vojnu i dopre do Belgrada (1097.). Dostora se Hrvati ponovno pobune i skupe oko kralja Petra; 1102. povede Koloman nov rat, ali se u Križevcima izmiri s Hrvatima i sklopi ugovor, našto ga oni okruno svojim zakonitim kraljem. Tomu se opre kralj Petar, no pogibe u boju kod Gvozdanske gore.²

18. U ovu borbu historičara umiješa se i političar **Franjo Deák**, očito zazirući od nesporazumka naučenjačkoga. On se svrati na ugarsko-hrvatske političke odnošaje u posebnoj broširi još iste god. 1861., te u njoj izrično naglasi, da Hrvati nijesu podjarmljeni, pa sve da i jesu, da nema smisla o tom govoriti kod modernih političkih pitanja. I ako je pitanje u prošlosti nejasno, jedno je jasno, da su Hrvati vazda imali svoju slobodu i svoja politička prava. On kaže: »O tome nema i ne može biti nikake sumnje, da je Hrvatska (ili trojedna kraljevina) vazda imala svoja posebna prava i svoj posebni sabor, kojega je djelatnost bila sada veća sada manja, — pače on je prigodice i mjerodavno odlučivao u najvažnijim državopravnim pitanjima. Tako je to bilo prigodom

¹ Kvaternik: Was ist die Wahrheit! Eine Erwiederung auf das Szalay'sche Pamphlet. Agram 1861. pg. 40—72. — Istodobno izdao je Kvaternik još jedan spis: Das historisch-diplomatische Verhältniss des Königreichs Kroatien zu der ungarischen St. Stephans Krone. Agram 1860. Drugo izdanje 1861.

² Tkalčić: Povjesnica hrvatska. Zagreb 1861. pg. 36—42. Isto tako u drugom izdanju. Zagreb 1870. pg. 85—92. pod naslovom: »Kraljevina Hrvatska na temelju personalne unije čini savez s Ugarskom«. U tom je smislu pisao i nešto kasnije **Sim e Ljubić**: Pregled hrvatske povijesti. Rijeka 1864. pg. 33—36.

izbora kralja Ferdinanda I. (1527.), a naročito kod posebnoga priznanja pragmatičke sankcije god. 1712. Pritužbu, da mi Mađžari hoćemo da sjedinjenu trojednu kraljevinu smatramo osvojenim zemljama, moramo najodlučnije odbiti. Mi u prvom redu znamo, da nije osvojenje osnov naših sadašnjih prilika i odnošaja. Ali sve, kad bi ugarsko-hrvatski odnošaji počeli osvojenjem Hrvatske od strane Ugarske, ipak bismo smatrali nepravdom i preuzetnošću, kad bi se tkogod na to osvojenje pozivao. Mi smatramo trojednu kraljevinu našim drugom, koji je sam od svoje volje svoju sudbinu još prije stoljeća uz našu prikopčao, dijeleći s nama kroz stoljeća radost i tugu i stojeći vazda vjerno uz nas. O superioritetu ne može među nama biti govora, nego samo o uzdržanju one zajednice, što je međusobnim sporazumom utanačena i što već kroz vijekove postoji.«¹

19. Glas Deákov bio je od znatnoga dojma na sve mađžarske krugove, pa i na historičke. Kad je malo poslije toga (1865.) izdao peštanski sveučilišni profesor **Antun Virozsil** prvu knjigu svega državnoga prava ugarskoga, onda se o našem pitanju izrazio ovako: »Croatien und Slavonien hat der heilige Ladislaus, König von Ungarn, nach dem Tode ihres glorreichen einheimischen Königs Zvonimir gegen Ende des XI. Jahrh., Dalmatien hingegen K. Coloman beim Beginn des folgenden XII. Jahrh. theils durch Gewalt der Waffen, theils im Wege freiwilliger Uebereinkunft und Unterwerfung, deren Bedingungen jedoch urkundlich nicht ausser allem Zweifel gestellt sind, gleichsam als verbündet der Krone Ungarns angeschlossen, obwohl dieser Verband eine durchgängige gleiche Gemeinschaft hinsichtlich der Gesetzgebung, Verfassung und Verwaltung dieser Länder mit dem Mutterland keineswegs mit sich führte«. A u bilješci k tomu kaže: »Hie-

¹ Članak izišao je 24. jula 1861. u listu »Pesti Napló«, te je odanle preštampan s natpisom »Zágrábmegye körlevele és az egyesülés«. Pešta 1861. Danas je taj članak najpristupniji u zbirci »Deák Ferencz beszédei« izdao je Kónyi. Vol. II. Budimpešta 1886. str. 360—377. To je zapravo odgovor cirkularnom pismu županije zagrebačke od 14. febr. 1861. Izišao je i njemački prijevod Deák: Denkschrift über das Verhältniss zwischen Ungarn und Kroatien. Pešta 1861.

mit bliebe für die rechtliche Begründung dieser Verbindung hauptsächlich nur der Beweis aus dem Jahrhunderte hindurch bestandenen mehr freundschaftlichen als unterthänigen Verband zwischen Croatien und Ungarn durch die häufige gesetzliche Bestätigung der Municipalstatuten des ersteren, hinlänglich bekräftigten Reichsherkommen übrig«. ¹ Tako govori objektivian čovjek.

20. God. 1867. izišla je prva sveska novoga izdanja ugarske povijesti Fesslerove, koju je priredio Ernst Klein. On opet piše, kako je Ladislav ušao u Hrvatsku na poziv Hrvata, kako su se Hrvati pobunili po njegovoj smrti i okupili oko kralja Petra, na kojega udari god. 1096. Koloman i pobije ga kod Gvozdanskoga. God. 1102. ponovno se pobune Hrvati, našto kralj »seiner Klugheit und Milde gemäss, wollte er nicht mit roher Gewalt die Kroaten unter das Joeh der Knechtschaft beugen, sondern beide Nationen durch das Band des Rechtes und der Freiheit fest miteinander verknüpfen«. Koloman se izmiri s Hrvatima, no ne sklopi ugovora, jer je »memoriale« falzifikat. Potom osvoji Dalmaciju, a onda ga okruni nadbiskup Krescencije za hrv.-dalm. kralja u Belgradu. Na drugom opet mjestu kaže, da su Hrvati više postali saveznici nego li podanici ugarski. ²

Međutim bude 1868. sklopljena ugarsko-hrvatska državopravna nagodba. Dostora se pokaza u Ugarskoj negodovanje i tako reći kajanje s tobože prenagljena koraka. U Hrvatskoj se također s nepovjerenjem gledalo u novi državopravni odnošaj. Tada su napisana oba mišljenja (hrvatsko i mađarsko), kako danas ponajviše prolaze knjigama.

21. Kod Hrvata izrekao je glavno mišljenje Franjo Rački, čovjek ne samo odličan kao historik svoga naroda, nego i važan politik. On je ustvrdio ovo: Ladislav kušao je, upotrijebivši domaće nemire, osvojiti Hrvatsku, no došao je u svojoj vojni do Kapele; u osvojenom kraju postavi Almoša za kralja (1091.)

¹ Virozsil: Das Staatsrecht des Königreiches Ungarn. Vol. I. Pest 1865. pg. 149—152.

² Fessler-Klein: Geschichte von Ungarn. Vol. I. Leipzig 1867. pg. 179—180, 194, 203—204.

Po Ladislavljevoj smrti Hrvati se pobune, otjeraju Almoša i uzmu za kralja Petra Svačića. Koloman pošao je 1102. na vojnu, ali na Dravi se izmiri s Hrvatima, sklopivši ugovor. Na putu do mora opre mu se u Kapeli kralj Petar gdje i pogine. Po tom bude Koloman u Belgradu okrunjen za zakonitoga hrv.-dalm. kralja. Hrvati sklopiše s Ugarskom čisto personalnu uniju.¹

22. Protiv ovoga hrvatskoga mišljenja stoji ono pokojnoga **Josipa Paulera** († 1903.). Njegovi su rezultati ovi: Sredovječna Slavonija još je od Arpádovih vremena mađarska zemlja; organizaciju u njoj proveo je prvi tek sv. Ladislav. God. 1091. provalio je oružjem u Hrvatsku i dopr'o sve do Knina. Po njegovoj se smrti pobune Hrvati, oslobode i uzmu za kralja Petra. Protiv njega pođe na proljeće g. 1097. Koloman, te ga pobije u Petrovoj Gori; time bi svršeno osvojenje Hrvatske. Koloman niti je sklopio ugovora s Hrvatima, niti se dao okruniti za kralja; odnosne su isprave lažne. Hrvatska je nasablji osvojena zemlja.²

Mišljenje Račkoga danas je prešlo u sve hrvatske knjige, a Paulerovo u sve mađarske, naročito školske i državopravne.

Držim, da sam ovim podrobnim i iscrpivim izvještajem iz brojnih hrvatskih i mađarskih pisaca u prošla dva stoljeća i pō, jasno i nesumnjivo dokazao, kako su Mađari pitanje od god. 1102. vazda preinačivali prema političkim prilikama, dakle da su se kod toga posla rado ponašali nekritički i tendencijozno, dok su Hrvati od Luciusa u glavnom vazda isto tvrdili.

A sada da još bacimo brz pogled i na neke pisce XX. vijeka, dakle najnovijega vremena. Od novijih djela zavređuju pažnju sa svoje originalnosti jedino rasprave Kršnjavoga, neke

¹ Rački: Borba južnih Slavena za državnu neodvisnost u XI. vijeku. »Rad« 30. Zagreb. 1875. pg. 102—134. — Još prije toga pisao je o tom u raspravi: »Ocjena starijih izvora« Književnik 1864. pg. 375—385. i »Dopunje i ispravci za hrv. povijest.« »Rad« 19. Zagreb. 1872. pg. 79—87.

² Pauler: Horvát-Dalmátország elfoglalásáról. Századok 1888. pg. 197—215., 320—333. Rezultate svoje preuzeo je pisac u glavnom u svoje čuveno djelo: A Magyar nemzet története az Arpád házi királyok alatt. Vol. I. Prvo izd. Budapest 1893. Drugo izd. Budapest 1899.

Klaićeve i Tomašićeva. Da već sada o njima nešto napose kažem, čini mi se da je posve izlišno, jer ću vazda, gdje mi se to bude pokazalo nužnim, i onako učiniti u daljim člancima, kako sam to i u dosadanjim učinio. Napose ću ovdje samo to istaknuti, da je Kršnjavi (po mom sudu) odista dobro i ispravno pokazao vrijednost stare tvrdnje ugarskih pisaca o baštinskom pravu kraljeva Ladislava i Kolomana na državu Hrvatsku, ali zato je pogriješio, kad je bezuspješno pokušao, da prilagodi i istumači izvore tako, kao da posljednjega hrvatskoga kralja Petra i njegova poraza u Petrovoj Gori (1097.) nije nikad ni bilo, jer da je to tobože drevna izmišljotina mađžarskih pisaca, da tim ishitrenim događajem utvrde svoju teoriju o osvojenju Hrvatske. Tomasić opet zabacuje odlučno ovo baštinsko pravo ugarskih kraljeva, te se dao s mnogo uspjeha na tumačenje odnosa hrvatsko-ugarskoga od 1091. do 1107. (1108.), koji proglašuje međunarodnim ugovorom u bitnosti njegovoj. Protiv mišljenja ove dvojice podigoše se mađžarski historici Pauler i Karácsonyi. Pauler se dao na recenziju Kršnjavoga radnje, pa zabacujući u njoj mnogo toga kao neispravno, konačno ipak kao da napušta sve dotada od njega prvoga postavljenu tvrdnju, da kralj Koloman nije nikad bio krunjen za posebnoga hrvatsko-dalmatinskoga kralja. Karácsonyi opet hoće da posve navuče natrag na rezultate Paulerove (od 1888.), no u svemu bez većega uspjeha.

Ja sam svoje mišljenje o vojnom pohodu kralja Ladislava u Hrvatsku, kao i o osnutku zagrebačke biskupije, te o pojavi hrvatskoga kralja Petra već izrekao, pa ne ću stoga da ga ovdje ponavljam. Isto ću tako u oba naredna članka iskazati svoje mišljenje o odnošajima hrvatsko-ugarskim g. 1102. i o Kolomanovu odnošaju s dalmatinskim gradovima (1107.).

b.

Ruski rat kralja Kolomana.

(1099.)

1. Već smo spominjali prvi bratski rat između kralja Kolomana i hercega Almoša.¹ Međutim iz izvjesnih razloga, nijesmo već na onom mjestu kazali, koji je pravi uzrok tome i koje se godine zbio; onda nas je poglavito zanimalo pitanje, da li je Almoš g. 1095. odnosno 1096. još uvijek bio »kralj« u Hrvatskoj do Gvozda, ili samo herceg (»dux«) u Ugarskoj. Razmotrimo dakle sada to pitanje s ove strane.

Šta se tiče uzroka, mađarski pisci misle, dakako u prvom redu Pauler, da se on ima tražiti u borbi za krunu sv. Stjepana, t. j. u pitanju, tko će biti kralj u Ugarskoj. Za tu tvrdnju iznose oni ove podatke iz izvora.

a) »Beatus autem Ladizlaus sic ordinavit, ut post ipsum Almus regnaret, qui sincera simplicitate ductus honoravit fratrem suum Colomanum, preferendo sibi coronam regni, tamquam cui iure primogeniture videbatur competere. — — — Colomanus itaque filius regis Geyse, de Polonia festinanter rediit et coronatus est, et duci Almos ducatum plenarie concessit.«² Poslije odlaska križara iz Zemuna došlo je do prvoga rata između braće. Stara ugarska kronika kaže: »Cumque rex ad propria reuertetur, et dux Almus ad ducatum iret, quidam iniqui dyabolico freti consilio ceperunt inter eos accusare. Dicebant enim duci: Domine dux! rex insidiatur tibi, et capere uult te. Deinde regi dicebant: Dux tibi posuit insidias, et si non custodieris te, scias procul dubio te moriturum.«³

¹ Gl. gore str. 375—376. ove knjige.

² Chron. pictum. Mátyás Fontes II, 200. S time se slažu i drugi mladi ljetopisi sve do Thurózyja.

³ O. c. pg. 201.

b) U nekim starim zapisima iz XII. vijeka ubilježena na nekom misalu, kaže se s obzirom na krunisanje Kolomanovo ovako: »MLXXXVIII. (!) Colomannus rex coronatur et frater eius Almus diadema induitur«. ¹

c) God. 1104. podiže Almoš drugu bunu, za koje je Almoš pobjegao u Njemačku (Passau) »propter regis timorem«; no kralj mu i opet oprostio te se s njime izmiri (1106.), no odmah potom (1107.) Almoš pobježe opet u Poljsku, a onda u Njemačku. ²

d) Car Henrik V. primi Almoša i uvede ga u državno vijeće. Suvremeni njemački ljetopisac Ekkehard von Aura pripovijeda ovako: »U ono doba (1108.) planuše neprijateljstva među ugarskim kraljem Kolomanom (Colomanum regem Panonniae) i njegovim rođenim bratom Almošem, i to s toga, što je svaki od njih tvrdio, da po pravu onoga naroda njemu pripada kraljevska čast. Pošto bješe Almošu oteta imovina i herceštvo (spoliatus ducato), po kojem je među Ugrima, kako je to išlo kraljeva brata, kao prvi uz kralja sjajio, obratio se Almoš na kralja Henrika, te se pred licem čitavoga senata (t. j. njemačkoga državnoga vijeća) potuži na nesreću svoju, u težnji da steče za sebe sućut i pomoć rimskoga carstva«. Nato povede car Henrik V. u septembru rat protiv Kolomana, ali bez uspjeha. ³ Poslije toga se Koloman opet izmiri s Almošem, no konačno se ipak u teškoj bolesti svojoj odlučio na nagovor nekih niskih duša na barbarsko djelo; g. 1115. dade Koloman iznenada uhvatiti Almoša i njegova devetogodišnjega sina Belu, te ih obojicu lišio očinjega vida, čime ih je mislio odalečiti od prestolja, dakle radio je tobože u korist svoga četrnaestogodišnjega sina Stjepana. ⁴

Kako vidimo, iz ugarskih se izvora dade samo to zaključiti, da je Almoš trebao da bude po Ladislavljevoj želji nasljednik njegov (što baš nije tako nevjerovatno). Svakako je sigurno, da su se braća g. 1095. posve sporazumila, jer ugarski stari ljetopis

¹ Fontes III, 209. Godine u toj kronici vrlo su nepouzdana, ali ih ima i dobrih.

² Fontes II, 203. Ljetopis ne spominje nikaki direktni uzrok.

³ Mon. Germ. hist. SS VI, 242. (Ekkehard Uragensis.)

⁴ O tom više u članku 27. ove knjige.

kaže, da je Koloman odmah kod krunisanja bratu Almošu, koji da mu je dobre volje odstupio prijestolje, potvrdio dukat (s lijeve obale Tise). Taj je čin svečano proslavljen krunisanjem Kolomanovim krunom sv. Stjepana, dok je ujedno Almoš ovjenčan herceškom diademom. Vidjeli smo već gore, da je tada vladala među braćom prava sloga, a tek poslije odlaska križara (u jesen 1096.) planuo je među njima poznati nam rat, za koji nam stara kronika ne kaže ništa drugo, nego da je taj rat posljedica intrigua neke moćne dvorske gospode. Poznato je, da je baš taj ljetopis pisan s velikom simpatijom za Almoša i njegove potomke, pa tako mi se ne čini vjerojatno, da bi on ispustio tako krupan razlog bratskoj borbi, kao što je pitanje, komu zapravo pripada kruna sv. Stjepana, a za koje je nekoliko redaka prije kazao, da je bilo riješeno. Što opet suvremeni njemački ljetopisac kaže, da je borba planula stoga, »što je svaki od njih tvrdio, da po pravu onoga naroda (mađarskoga) njemu pripada kraljevska čast«, važan je podatak, ali u stvari znatno gubi, što on odmah malo kasnije osobito snažno naglašuje, da je hercegu Almošu brat kralj oteo »hercegovinu njegovu«, te da bi ga patrilo, da bude prvi uz brata Kolomana. Tim riječima kao da se hoće da kaže, da se tude ne radi niti se može da radi o kruni sv. Stjepana, nego o jednoj drugoj kruni, poradi koje je među njima planula teška mnogogodišnja svada. Šta više, upravo poradi te krune polazi Henrik V. u rat protiv Kolomana, »quod idem Colomanus fines regni nostri, scilicet in locis maritimis, invaserit«, dakle jer je Koloman zauzeo tobože careve primorske krajeve, to jest Hrvatsku i Dalmaciju (1102. i 1107.), u kojima bi onda očito pod njemačkim suverenitetom Almoš postao kraljem. Treba naime imati na umu, da je tada još uvijek politička konstelacija u Evropi stajala tako, da je Koloman bio u taboru pape Paskala II. (1099.—1118.), a car Henrik V. u svezi sa protupapom Silvestrom IV. (1105.—1111.). Iz svega ovoga se vidi, da je glavni i pravi razlog svadama i bojevima između Kolomana i Almoša ipak bila vlast ili kruna nad kraljevinom Hrvatskom i Dalmacijom. Svako drugo tumačenje, naročito stranih historika, naprosto je neozbiljno tapanje po mraku, tobože naći nešto »kri-

tičnijega« i »učenijega«, i operiranje s posve nejasnim i neodređenim pojmovima. Ali nijesu ni madžarski bolji.

Tako kaže na osnovu ovih istih izvora, Pauler ovako: »Popularna uspomena na kralja Ladislava nije ipak bila toli jaka, da sačuva krunu Almošu, mlađem sinu kralja Gejze. Premda se po svemu činilo, da bi on volio njega da ima za nasljednika. No ni sam Almoš (tada dvadesetogodišnji mladić) nije htio, da stvar silom što brže riješi. Njegov je značaj u mnogočem sličio značaju očevu. Bješe vitez; onoga što je smatrao pravom svojim, držao se grčevito, ali toga nije bilo baš mnogo i ni na koji način nije ova mospadala kruna za koju nije imao volje, da se baci u borbu s jakim, genijalnim i pónosnim Kolomanom, a niti hrabrosti. Kad se dakle Koloman žurno povratio iz Poljske, Almoš mu je krunu, koju nije mogao zadržati, pripravno prepustio, dok je Koloman opet njemu dao hercegovinu očevu (Gejze I. kao hercega) i djedovu (Bele I. kao hercega) sa svom vlasti, a to je više vrijedilo od Hrvatske. Od spoljašnjega sjaja međutim, koji je možda Almoš smatrao kao bitnost vlasti, zapalo je i njega (na dvoru) dosta. Činilo se, kao da Koloman nije bio sam, već zajedno s Almošem nasljednik Ladislavljev. »Kralj Ladislav — čitamo u jednom domaćem zapisu — i njegov brat herceg Lampert umriješe; njih su naslijedili u zemlji Koloman i njegov brat Almoš«. ¹ Koloman bi okrunjen, ali i Almoševo čelo krasio je diadem. Međutim oni, koji su dalje vidjeli u budućnost, zacijelo su se bojali, da će se prije ili poslije ponoviti prizori, koji su narušili mir naroda i zemlje za Andrije I. i Bele (I.), Šalamona i Gejze (I.). Jedan spram drugoga stajali su dašto kao kralj i herceg, ali tako, da je Almoš bio slabiji, ali je uza sve to ipak osjećao, da Koloman ima moć svoju i prijestolje da zahvali njemu, ili bar i njemu, dok je kralj, pun djelotvorne snage i ambicije, spremao se, da svoju moć upotrebi, a koja je njemu s pravom pripadala i za kojom je on već požudno čeznuo, tako, da je u svakom ograničavanju

¹ Fontes III, 209.: »MLXXXVII.(!) Ladislaus rex obiit, et frater eius Lampertus dux, quibus Colomannus et frater eius Almus succedunt in regnum«. Zapis nema veće važnosti, te bar ja iz njega čitam samo to, da je Koloman bio kralj a podjedno brat njegov Almoš herceg preko Tise. Stoga Pauler očito griješi.

te vlasti mogao gledati samo vredajuće sprječavanje svojih prava i zaprjeke nastojanju njegovu u korist Ugarske; on je to kroz neko vrijeme trpio, ali onda je uklonjenje toga po mogućnosti smatrao svojom dužnošću.¹

Kako vidimo, Paulerove su konzekvencije segnule mnogo dalje, nego li nam napomenuti izvori kažu; Paulerove su riječi ponajviše naprosto lijepo stilizovane subjektivne konjektуре, koje nas ne mogu da zadovolje. Stoga i ostajem kod svoga gore izrečenoga mišljenja, da se pravi uzrok svađama i ratovima između braće Kolomana i Almoša ima da traži u pitanju, tko će nositi hrvatsko-dalmatinsku krunu, odnosno u Hrvatskoj i Dalmaciji vladati.

Prvi rat između braće smještava stara madžarska »Képeskrónika« između odlaska posljednjih križara iz Zemuna (t. j. u oktobru 1096.) i Kolomanove ruske vojne, kojoj ne daje nikakova datuma.² Da se dakle točno fiksira godina prvoga bratskoga rata, treba prije svega označiti tečaj, važnost i vrijeme ruske vojne.

2. Ruska historija od smrti moćnoga kneza Jaroslava Velikoga (1019.—1055.) pa sve do najezde Tatarâ (1224.), veoma je zamršena i uzburkana.³ Kako je stari slavenski (a i skandinavski, kao i franački u starije doba) običaj diobe države po očevoj smrti, još uvijek više važio, nego li byzantinski princip o državnom jedinstvu, ruska zemlja neprestano se ras-komadavala. Ruski historik Pogodin nabraja u tom periodu ruske historije 64 kneževine s 293 kneza, koji se kroz čitava ta dva vijeka otimahu za Kijev i druge ruske zemlje u 83 građanska rata; pored toga provaljivali su u ruske zemlje 46 puta Kumani (Polovci, Plavci), a protiv njih, kao i nekih ostalih barbara ratovali su Rusi 18 puta. Od tadanjih kneževina (potkraj XI. vijeka) nas zanimaju samo ove: 1. Kijevska kneževina, ili Rusj (Rusija), koja se poglavito sterala oko rijeke Dnjepra; susjedstvo Byzanta, kao i plodnost njezine zemlje crnice, zajam-

¹ Pauler o. c. I, 229—230.

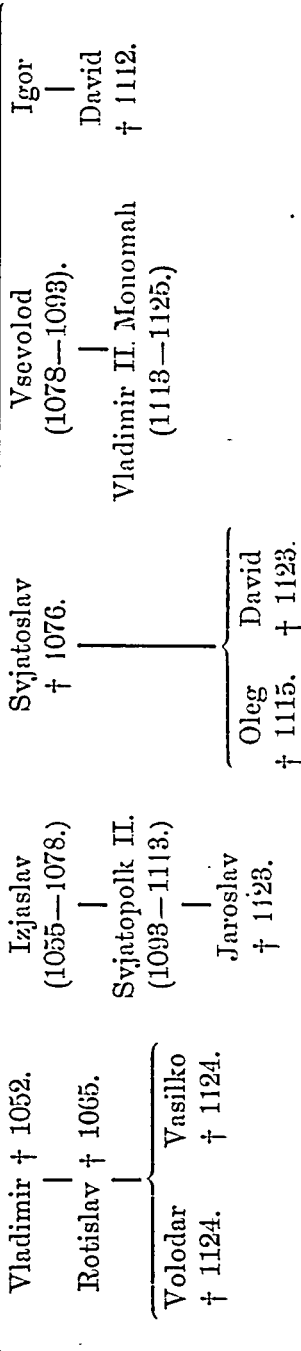
² Isto tako ne spominje »Chron. pict.« ni jednom riječi ni hrvatske vojne od 1097., ni sporazuma Kolomanova s češkim knezom Břetislavom (29. maja 1099.) i s duždom mletačkim (1098.).

³ Gl. o tom Соловѣвъ: История Россіи. Том I. (Moskva) 1864. — Погодин: История Россіи. Ч. I (Кіевскій періодъ. Moskva 1886.) — Rambaud-Adamović. Povijest Rusije. Zagreb 1890.

Genealoška tablica Rurikovaca-Jaroslavića,

(sastavljena po ljetopisu Nestorovu.)

Jaroslav Vladimirović Veliki.
1019—1055.

čiše joj dugotrajno prvenstvo nad svim ostalim kneževinama ruskim. Glavno joj je mjesto bilo Kijev i kraj njega manastir sv. Marije u Pečerskom. 2. Njoj na zapadu bila je kneževina Volinja s gradom Vladimirom. 3. Galicija ili Crvena Rusija s gradovima Peremyšljem (Przemysl), Terebovljem i Zvenigorodom. Obje su ove kneževine graničile s Poljskom na zapadu, a s Ugarskom na jugu. Premda je u svim tim kneževinama važno udjelno slavensko pravo, ipak su se one znale osjećati kao jedna narodna cjelina: ruska zemlja, kojoj je imao da bude na čelu kijevski knez s naslovom velikoga kneza, a koji je vazda trebao da bude najstariji član Rurikove porodice. Poslije Jaroslava Vladimirovića Velikoga zasjeo je na prijestolje sin njegov Izjaslav Jaroslavić (1055.—1078.) a po pogibiji njegovoj u bici s Kumanima mladi mu brat Vsevolod Jaroslavić, koji umre 1093. Vsevolod Jaroslavić odredi još pred smrt, da ga ima da naslijedi Svjatopolk II. Izjaslavić (1093.—1113.), unuk Jaroslava Velikoga. »Njegov otac bijaše stariji od moga, govoraše o njemu, i vladao je prije njega u Kijevu«. U doba Svjatopolka II. Izjaslavića pada i Kolomanov ruski rat. Prije toga pretrpje Rusija više teških ratova s Kumanima, što konačno prinudi ruske knezove, da u interesu svoje zajedničke domovine utanače mir. Sastali su se u Ljubeču (u martu 1097.); prisutni su bili veliki knez Svjatopolk II. Izjaslavić, Vladimir Vsevolodovič Monomah, David Igorovič unuk Jaroslava Velikoga, Vasilko Rostislavić, sin Rostislava Vladimirovića, David Svjatoslavić i brat mu Oleg. Utanačivši međusobni sporazum i mir, poljubiše redom sv. krst rekavši: »Neka se od sada ruske zemlje smatraju našom zajedničkom domovinom, a onaj koji se usudi udarati na svoga brata, neka zna, da će biti dušmaninom svih ostalih«. I podijeliše zemlju (na jugozapadu) ovako: Svjatopolku ostade Kijev, David Igorovič dobiva Volinju s Vladimirom; sinove Rostislavljeve Vasilka i Volodara pripade Peremyšl, Terebovl i Zvenigorod. No mir potraja samo kratko vrijeme, jer David Igorovič pođe velikom knezu Svjatopolku u Kijev i stade ga uvjeravati, da mu Vasilko radi o glavi. Lakovjerni veliki knez dogovori se potom s Davidom Igorovičem, kako bi domamili Vasilka u Kijev tobože na neku slavu crkvenu (po svoj prilici do 21. nov., do Vo-

vedenija Bogorodičina); tako se i zbude. Vasilko bi bačen u okove; a malo potom na užasan način oslijepljen (7. nov. 1097.). Kad to saznaše ostali potomci Jaroslava Velikoga, razjariše se stoga zločinstva, no u brzo se i primiriše. Jedino Vasilkov brat Volodar Rostislavić udari (krajem marta 1098.) na Davida Igorovića i prisili ga, da mu je izručio bijednoga slijepca kneza. Nato se diže protiv braće Vasilka i Volodara sam veliki knez Svjato-polk Izjaslavić, ali bi poražen (oko polovice aprila 1099.). Željan osvete, veliki se ruski knez sada odluči, da p o z o v e M a d ž a r e u p o m o ć. U Ugarsku pošao je kralju Kolomanu sin velikoga kneza Jaroslav Svjatopolković, kojemu se Koloman i odazove. Međutim se spremio na boj protiv Madžara i protiv velikoga kneza Svjatopolka, koji je iz Vladimira izbacio Davida Igorovića, i sam David Igorović pozvavši opet od svoje strane u pomoć Kumane. Sasvim je jasno, da se prije toga izmirio s Rostislavljevićima, pače on je smjestio u Peremyšl Davidu Igoroviću svoju ženu Anku za taoca.

Koloman se odmah požurio u Galiciju zajedno s Jaroslavom Svjatopolkovićem (potkraj aprila 1099.); s kraljem bili su biskupi Kupan, zacijelo onaj isti, koji je nekoć sudjelovao kod utemeljenja biskupije zagrebačke, i Lovro, te mnogi drugi velikaši. Suvremeni ruski ljetopisac Nestor, kaže, da je ugarske vojske bilo oko 100.000 momaka, što je očevidno pretjerano, ali ne može biti sumnje, da je Madžara bilo daleko više od 8.000 ljudi, kako neki hoće. Madžari su najprije stigli pod Peremyšl (Rrzemysl), koji je ležao na desnoj obali Sana, nešto više od one točke, gdje se u San ulijeva riječica Vjagr (Viar). Madžari su opkolili grad braće Rostislavljevića Vasilka i Volodara; pred njima je bio San, a za njima Vjagr. Volodar se zatvorio u utvrđeni grad, našto je po slabo vjerojatnoj ugarskoj ljetopisnoj vijesti, došla pred Kolomana žena Davida Igorovića, daju joj ime Anka, te pokuša da sklone Kolomana na milost, ali kralj da ju je hladno primio ne litjevši je ni slušati, pače kad je plačući pala mu pred koljena, odgurnuo ju je nogom riječima: »Ne ću da ženske suze učine smiješnim kraljevsko veličanstvo«. Uzdišući vratila se natrag u grad, moleći pomoći u Gospoda. I odista je pomoć skoro došla. Već iza nekoliko dana što su Madžari podsijeli Peremyšl, doleti brže bolje David Svjatoslavić na čelu nekih ruskih i kumanskih četa, koje je predvodio kan njihov Bonyák, jedan

od najčjuvenijih vođa kumanskih, koji pred tri godine malo da nije već i zauzeo Kijev, ali je zato popalio vanjska predgrađa, veliko-kneževske stolice Svjatopolkove zajedno s čjuvenim pečerskim manastirom bl. Bogorodice. Sada, kaže suvremeni ljetopisac, sastojala mu se čitava konjanička četa od trista ljudi, dok je David Svjatoslavić vodio samo stotinu ljudi, dakle ukupno 400 ljudi, što očito ne odgovara pravom broju, koji je bez sumnje bio kud i kamo veći, onako isto kao i mađžarski kud i kamo manji. Bonyák i David polako se dovukoše do mađžarskoga tabora, gdje također neopaženi legoše na počinak. Po starom turanskom običaju ustade oko ponoći kumanski kan Bonyák i zače spram pustinje tultiti kao vuk, našto mu se odazove najprije jedan, a onda mnoštvo drugih vukova, što bješe dobar znak. »Sutra ćemo pobiti Mađžare«, reče Bonyák povrativši se Davidu. Rano sjutra dan u jutro zasjedboše Kumani i Rusi svoje konje, no i Mađžari već se poraznjestišu u bojni red po plemenskim ili županijskim barjaticima. Kad to vidje Bonyák, izašla najprije glasovitoga kumanskoga viteza imenom Altun-apa sa pedeset (!) konjanika. Krilo zaštićivao im je David Svjatoslavić sa svojim Rusima, kojih da je sveukupno bilo, kako piše Nestor, pedeset momaka s lijeve, a pedeset s desne strane. On sam pak zatajio se u zasjedi s ostalom četom od 250 kumanskih konjanika. Već prema sporazumu, ovih je pedeset kumanskih konjanika udarilo žestoko na prvi mađžarski bojni red, ali ubrzo se Kumani okrenuše i stadoše bježati. Razumije se, Mađžari nagnuše sada za njima, ali kad prodoše pored zasjede Bonyákove, provali iznenada na Mađžare kumanski vođa i baci se na Mađžare s leđa. Dašto, da se u taj čas i drugi kumanski vitez, Altun-apa, okrenuo tako, da je i on udarao izravno na iznenadene Mađžare, koji bjehu skoro potom ne samo raspršeni izgubivši svu silu ljudi, već je taj poraz prvoga bojnoga reda mađžarskoga u toliko smeo i preostalu jezgru mađžarske vojske, da je u njoj u onaj tren, kad joj se prikućio Bonyák te je stao s tri strane gadati strijelicama, nastao nered i komešanje, koje se čas zatim pretvori u panički bijeg, — »kao čavka ispred sokola (яко се соколъ обиваетъ гавука); jedan je drugoga gurao, pa tako su jedni poletjeli spram Sana, a drugi spram Vjagra, te se u njima tjerani od Kumana ponajviše potopiše. Kolomana su pak, po riječima staroga ugarskoga ljetopisa, »ugarski plemići opkolili braneći ga svojim tjelesima i izni-

jevši ga iz opasnosti«. Međutim poginuše oba spomenuta biskupa Kupan i Lovro i veliko mnoštvo madžarske gospode, među njima i knez Gyula, možda palatin Ladislavljev, kad se utemeljavala zagrebačka biskupija (na početku maja 1099.). Poraz bješe užasan, a karakteriše ga najbolje sama stara ugarska kronika, koje je pisac ovih redaka možda već onda i živio, ili je svakako sve one n a p a d n e d e t a l j e, koji se često doslovce slažu s r u s k i m nezavisnim i ranijim Nestorom, čuo od svoga oca, odnosno od tadanjih s u v r e m e n i k a, eventualno i od kojega prisutnika, ili bolje reći spasenika. Kronika naime kaže: »T a n t a t u n c p e r i c u l a f a c t a s u n t, q u e d i c i n o n p o s s u n t«. I odista sva se madžarska vojska raspršila na sve strane, a Kumani su je proganjali još puna dva dana; sav tabor, sve kraljevsko blago i svi, koji ne uzmogoše za vremena uteći, padoše u ropstvo kumansko-rusko. »Rex itaque et omnes sui celeriter fugiendo uenerunt in Hungariam«, kaže stara madžarska kronika, »a oni, koji su od Madžara pobjegli u šume, od gladi su pekli poplate od cipela i jeli ih«. Nestor cijeni gubitak Madžara na 40.000 ljudi, što će za cijelo biti bar za polovicu pretjerano, no baš mnogo manji broj jedva da je bio. Sam Pauler kaže, da »to nije bio samo težak i strašan poraz, već i sramotan, što ga je doživjela madžarska vojska od šačice kumanskih četa«.¹

Prikazavši tako ovaj rat po najglavnijim izvorima, a naročito po Nestoru, dužnost je naša sada, da kažemo, tko je to napisao i kad, pa onda u koju godinu pada taj rat.

Nestorovu kroniku Rusi danas obično zovu „Начальная' лѣтопись“. O njoj ima ovelika literatura, čije je poglavite i priznate rezultate posabrao u jedno profesor ruske historije u moskovskom sveučilištu Ključevski, a kojima ćemo se i mi poslužiti.² On drži, da je načalnaja ljetopis, ta baza čitave starije ruske historije do XIV. vijeka, zapravo veoma raznovrstan

¹ Glavni izvori za taj rat jesu Лѣтопись по Лаврентьевскому списку (ili Nestor). Po izdanju petrogradske carske akademije od g. 1872. (Petrograd). Isto tako, uz neznatne razlike ima i druga redakcija Nestora izdana s natpisom „Полное собрание русских Лѣтописей. Том II (Petrograd — akademija 1908). Ипатьевская Лѣтопись.“ — Onda Długossius († 1480.) edit. Żegota: Historia Polonica Vol. I (Krakov 1873.), te Chron. pictum ed. Mátyás Fontes II 202 — 203. Svi odlomci, što se tiču ovoga rata odštampani su na kraju ovoga članka.

² Ключевский: Курсъ русской исторіи. Часть I.⁴ (Moskva 1911.) pg. 80—114.

zbornik historijskoga materijala, dakle otprilike u neku ruku historijska hrestomatija, u kojoj su zajedno nanizani pojedini kratki zapisi i opširnije pripovijesti o pojedinim događajima, napisane od raznih autora, pače u njemu su upotrebljene bez svake sumnje i neke nam inače poznate i spave. Uza sve to, taj nam zbornik jasno sam o sebi pokazuje tri razne grupe. Prvu čini staro doba od stvorenja svijeta do g. 1055. (ili do smrti Jaroslava Vladimirovića Velikoga); druga je umetnuto pričanje o krštenju Rusa (986.—988.), napisano negdje na početku XII. vijeka, a treća kijevsko-pečerski ljetopis, koji je potkraj XI. do početka XII. vijeka napisao i vodio Nestor, monah pečerski, kako kaže starodrevna tradicija (od 1228.), a koju ne možemo ničim pobiti. Ljetopis prekida godinom 1110., ali je ipak drugo pitanje, kojom je godinom započeo pisati Nestor svoj dio. Za neke događaje, ranije od 1074., piše bez sumnje Nestor ono, što je kao zreo muž doživio. Za Nestora se danas drži, da je umro nešto poslije 1114., a onda je nesumnjivo posao njegov nastavio drug mu pečerski monah Silvester, koji je i dao čitavoj zbirci i posljednju redakciju, dometnuvši tamo amo nešto, a tako su radili i docniji prepisivači. Najstariji je rukopis što ga mi danas poznamo iz g. 1377., a koji je napisao monah Laurencije iz Suždalja, dok je nešto docnije napisao također po starijem predlošku, negdje u XV. vijeku, u manastiru Hypatiosu u gradu Kostromi, gdje je nađen, drugi neki kaluder, pa stoga se obično nazivlje »Ipatjevskaja ljetopis«. Ja ću se u ovoj radnji poslužiti poglavito Laurentijevskim ljetopisom, kao najstarijim i najboljim.

Mi ćemo sada ogledati ona mjesta, koja pokazuju na suvremenost Nestorovu, onda one dane (n. pr. u srijedu 5. maja god. 1096.), koji zajamčuju točno i suvremeno njegovo bilježenje, a tako i dane pomrčine sunca, koje nam također u istom smjeru poslužuju. Sve nam je to nužno zato, da uzmognemo točno odrediti istinitost pripovijedanja Kolomanova poraza kod Peremyšla. Još ćemo samo primjetiti, da je u Nestorovo doba počinjala u Rusiji nova godina s prvim martom, da se ona računala od stvorenja svijeta po byzantinskom načinu, t. j. god. 1 po Kr. jednaka je g. 5.509., a indikcija se također brojala od 1. septembra do 31. augusta.

O samom sebi govori ljetopisac Nestor na ovim mjestima ljetopisa:

1. Pod god. 6259 (= 1051.) priča ljetopisac historiju pečerskoga samostana, te kaže, da ga je osnovao (1051.) u doba velikoga kneza Jaroslava († 1055), prvi mu iguman Antonije, a onda kako se za Izjaslava Jaroslavića (1055—1078) još više proširio, a igumani mu bijahu Barlaan i Teodozije, od kojih je ovaj posljednji mnoge učinio kaluderima i „азъ придохъ худый и недостойный рабъ, и приять ми лѣтъ ми сущю 17 отъ роженья моего“.¹

2. Pod god. 6582 (= 1074.) piše: „И ина многа повѣдаху о нем, а другое и самовидцы быхъ.“²

3. Pod god. 6599 (= 1091) piše: „И пришествию празднику Успенья Богородицы тремя деньми, повель игумень рушити, кдѣ лежать мощь его, отца нашего Оеодосья, егоже повельною быхъ азъ грѣшный первое самовидецъ, еже скажу, не слухомъ бо слышавъ, но самъ о семь начальникъ.“³

4. Pod god. 6604 (= 1096) piše: „Се же хощю сказати, яже, слышахъ преже сихъ 4 лѣтъ, яже сказа ми Гюрити Роговичъ Новгородецъ“.⁴

5. Pod god. 6605 (= 1097). Kad su Vasilka lišili očinjega vida, te ga i po licu ranili, kaže: „И есть рана та на Василкѣ и нынѣ“.⁵

6. Pod god. 6614 (= 1106) kaže Nestor: „В се же лѣто преставися Янъ, старецъ добрый, живъ лѣтъ 90, в старости мастить; живъ по закону Божью, не хужий бѣ первыхъ праведникъ, отъ негоже и азъ многа словеса слышалъ, еже и виисахъ в лѣтописаньи семь отъ негоже слысахъ“.⁶ Ovim je riječima i opet jasno pokazano, kako se ljetopisac služio tra-

¹ Nestor pg. 156. Teodozije bješe iguman od g. 1051. do smrti 1074. Nestor je dakle stupio u pečerski manastir još prije 1074.; od toga vremena on je dakle suvremeni svjedok.

² o. c. pg. 190.

³ o. c. pg. 202—203. Iz ovih se riječi jasno vidi, da je Teodozije umr'o onda, kad je Nestor već bio kaluder u pečerskom manastiru.

⁴ o. c. pg. 226.

⁵ o. c. pg. 251. Vasilko je umr'o 1124., dakle jasno svjedočanstvo, da je to napisano prije toga događaja.

⁶ o. c. pg. 270—271.

dicijom i nju vjerno ubilježivao u *već davno prije* započeto djelo (лѣтописъ).

A sada da ogledamo kronologičke podatke, to jest dane u sedmici i pomrčine sunca.

1. Nestor kaže, da je veliki knez Jaroslav umr'o god. 6562 = 1054, i to „в суботу 1 носта святаго Теодора“, to jest u subotu 19. februara, što se sasvim podudara s kalendarom ruskim one godine.¹

2. Pod god. 5699 (= 1091) kaže Nestor kako je po nalogu igumana iskopao grob sv. Teodozija. Taj je posao započeo „tri dana pred Uzašašće bl. dj. Marije“ dakle u ponedjeljak 11. augusta, a svršio se „мѣсяца августа въ 14 день, въ день четвертъкъ, въ часъ 1 дне, индикта 14 лѣта“.² I tude se slaže dan, naime 14. augusta bio je uistinu četvrtak, a godina 1091. brojila se 14. godina indikta (koji je započeo još 1. sept. 1090.).

3. Pod istom tom godinom kaže Nestor: „В се же лѣто бысть знаменье в солници, яко погыбнути ему, и мало ся его оста, акы мѣсяць бысть, в часъ 2 дне, мѣсяца мая 21 день“.³ Tude se radi u prvom redu o pomrčini sunca, koju i Oppolzer u svom poznatom „Canonu“ bilježi točno kao i Nestor pod 21. majom 1091., dok za istu godinu bilježi još i dvije pomrčine mjeseca, naime 5. maja i 30. oktobra, dakle i opet potvrđuje kazivanje Nestorovo⁴.

4. Pod god. 6601 (= 1093) kaže se: „Въ лѣто 6691 (= 1093), индикта 1 лѣто, преставися великий князь Всеволодъ, сынъ Ярославль, внукъ Володимеръ, мѣсяца априля въ 13 день, а погребенъ бысть 14. день, недѣли сунци тогда страстнѣи и дни сущю четвѣрку, в онъ же положенъ бысть в гробъ“.⁵ I tude se slaže kalendar, jer 1093. bješe prva indikcija, onda 14. aprila bješe odista četvrtak, a 17. aprila uskrs. Nešto niže kaže Nestor

¹ Gl. »L'avrent. ljet.« pg. 158. nota. Za kalendarske podatke služim se odličnim djelom Knauz Kortan (Bdpst 1876.); gl. pg. 413. Kako je za Ruse tada začinjala nova godina 1. martom, to je Jaroslav Vel. umr'o po našem računu tek g. 1055.

² o. c. pg. 205.

³ o. c. pg. 207.

⁴ Oppolzer: Canon der Finsternisse. (Beč, akademija 1887.) str. 220 i 360.

⁵ L'avrent. ljet. pg. 208. Poznato je, da se u istočnoj crkvi zove velika nedjelja, strasna.

pod istom godinom 1093: „въ день антипаскы, мѣсяца априля въ 24 день, приде Святополкъ Кыеву“.¹ I to se slaže s kalendarom, jer je bijeli Uskrs (oktava) odista padao 1093. na 24. aprila. Dalje skoro potom kaže Nestor: „Си же ся злоба склучи въ день Възнесенья Господа нашего Исуса Христа, мѣсяца мая въ 26“.² I odista pada Uzašašće Gospodnje na taj dan (t. j. 26. maja).

5. Pod god. 6603 (= 1095.) bilježi Nestor: „Въ недѣлю сыропустную, въ часъ 1 дне, мѣсяца оевраля въ 24 день“.³ I to je ispravno, jer po našem računu pada nedelja 24. februara u godini 1096. (koja u Rusiji počinje tek 1. marta). Perelnica bila je iste sedmice 27. februara (u srijedu), kojom je začinjao uskrsni post.

6. Dalje bilježi Nestor bijeg kneza Olega iz Černigora pod godinom 6604 (= 1096), „мѣсяца мая въ 3 день, въ суботи“,⁴ što potpuno odgovara kalendaru.

7. Sasvim korektna je i vijest Nestorova pod god. 6604 (= 1097), kad kaže: „Се же быеть неходящю лѣту 6604 (= 1096) индикта 4 на полу“,⁵ jer kraj godine pada u februaru 1097. po našem računu, a tada je doista bila indikcija četvrta (računajući od 1. septembra 1096.) baš u polovici.

8. Pod godinom 1106. piše Nestor: „Того же лѣта по-мрачене быет въ слънъци, августа,“ koje je posve potvrđeno za dan 1. augusta⁶.

Ovakih bi podataka od godine 1055. do 1110. mogao još i više nanizati, no držim, da su već i ovi posve dovoljni, da dokažu, da je Nestor kao suvremenik posve vjerodostojan svjedok Kolomanovu porazu pod Peremyšljem. Razumije se, Nestor sam nije bio na bojištu, no stoga je on već po prirodi svojoj bez sumnje nastojao, da od kojega nazočnoga Rusa sazna u pečerskom manastiru, šta se zgodilo. Samo tomu ima se i pripisati njegovo pretjerivanje (nešto obično kod ratova!) vojske

¹ o. c. pg. 210.

² o. c. pg. 213.

³ o. c. pg. 220.

⁴ o. c. pg. 222.

⁵ o. c. pg. 232.

⁶ »Ipatjevskaja ljetopis« pg. 258. Ovoga podatka nema u Lavr. rukopisu. Oppolzer o. c. pod 1. augusta pg. 220.

madžarske, naime da ih je bilo 100.000 od kojih da je palo 40.000 momaka. Poljski ljetopis, ali mnogo mladi, poznati Długosz (* 1415. † 1480.) služeći se nekim drugim rukopisom Nestorovim (misli se takozvanim »Puškinovim«), izmijenio je brojeve sveukupne madžarske vojske u 8000 vojnika, od kojih da je palo u dva maha svih 8000, što je također nemoguće.¹ Madžarski historici obično uzimaju ove Długoszeve brojeve, naime 8000 ukupne vojske, ali od kojih da je palo samo 4000, što i opet nije korektno.² Ispravni broj nije moguće utvrditi, no svakako je bilo Madžara nekako oko 20.000, a od toga bar 12.000 palih. Ne kažem, da je baš tako, ali jer se u Ugarskoj govorilo o porazu tako teškom, »da se o njem ni govoriti ne može«, mora da je bila kod toga angažovana i oveća vojska.³ Inače se u detaljima slažu i upotpunjuju Nestor Długosz i »Képes-krónika«.

Sada se pita, koje je godine Koloman ratovao s Rusima i Kumanima kod Peremyšla. Długosz stavlja ga u godinu 1094., što je nemoguće, jer tada Koloman uopće još nije bio kraljem, pače nešto niže iza toga Długosz donosi pod g. 1095. posve ispravno vrijeme smrti kralja Ladislava. Nestor opet donosi ga pod godinom 1097. Ja sam već gore opisao pojedine epizode u ratu među knezovima Jaroslavićima, te sam ih odmah i točno kronološki odredio, jer se spominju redom ova data: početak marta 1097., 4., 5., 6. i 7. novembar 1097. (osljepljenje Vasilkovo), početak februara 1098., 28. marta 1098. (vojna Volodara protiv Davida), maj i juli 1098., pa 9. april 1099. (Veliki petak, iza toga odmah slijedi pobjeda Vasilkova i

¹ Długosz edit. Żegota (Krakow 1873) Vol. I, str. 417 i 418. (Gl. Długoszev tekst nešto niže). Za Długosza gl. Zeissberg: Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters (Leipzig 1873.). Svi dosada poznati rukopisi Nestorovi (a među njima i t. zv. Puškinov) donose brojeve 100.000 odnosno 40.000, pa tako je veoma vjerovatno, da je sam Długosz, kao velik prijatelj Madžara, te brojeve na svoju ruku onako umanjio. Njegovo djelo seže do godine 1434.

² Pauler o. c. I. 264 i 266 samo kaže, da su Nestorovi brojevi pretjerani (»nem valami nagy sereggel, de a hir 100.000 emberéről beszélt«; »az oroszok 40.000 emberre tették, képtelen szám!, a magyar sereg vesztéségét.). Pauler se služio prijevodima Legierovim i Büdingerovim, jer originala nije razumijevao. Drugi ravno primaju Długoszeve brojeve.

³ 20.000 konjanika nudio je na Speierskom saboru kralj Ladislav god. 1087. Nijemcima (Bernold u »Mon. Germ. hist. Scr. V, 446.)

Volodárova nad velikim knezom Svjatopolkom i njegovo šiljanje Kolomanu za pomoć, onda bitka pod Peremyšlom i poslije mađarske pogibli smrt Vsvjatoslava Svjatopolkovića dne 12. rujna 1099. Prema tome pada rat Kolomanov pod kraj aprila i u prvu polu maja 1099. Ovo nam potvrđuje i sam Nestor pod godinom 1099., kad u kratko ponavlja sve ono, što je pod god. 1097. opširno ispričao, riječima: „Въ лѣто 6607 (= 1099.) изиде Святополкъ на Давыда к Володимерю, и прогна Давыда в Ляхы. В се же лѣто нобъени Угри у Перемышлѣ. В се лѣто убьенъ Мстиславъ, сынъ Святополчъ, в Володимери, мѣсяца июня въ 12 день“.¹ Čini se dakle, da je poslije već napisanih ovih kratkih vijesti pod g. 1099. netko Nestoru priopćio one detalje, pa ih je docnije (već poslije 1110.) unio u ljetopis Nestorov drug i nastavljač njegov Silvestar.

Da je rat svršio već bar oko polovice maja, dokazuje nam činjenica, što se Koloman još istoga mjeseca požurio, da sebi osigura prijateljstvo susjednoga češkoga kneza Břetislava II. O tom nas izvješćuje suvremeni češki ljetopisac Pražanin Kosmas. On kaže: »Eodem anno (= 1099.) idem dux Bracizlaus veniens cum exercitu in Moraviam, reaedificat castrum Podivin, et reddit id, sicut antea fuerat, in potestatem Hermanni episcopi, atque ibidem in villa Zlaunica Pentecosten (29. maja 1099.) celebravit. Deinde occurens Pannonico regi Cholomanno in campo qui dicitur Luczko (nedaleko Trenčina uz rječicu Olčavu u tada njoj Moravskoj), multa sunt invicem concionati, placitantes ad placitum ultrarumque parcium. Ac inter se immensis mutuatim datis muneribus, renovant antiqua amicitiae et pacis foedera et ea sacramentis confirmant.«²

3. A sada da se još vratimo na pobunu Almoševu, koju nam je »Chrom. pictum« ubilježio između odlaska zadnjih krstaša iz Zemuna (u oktobru 1096.) i ruskoga rata (u aprilu 1099.), dok ništa ne zna za hrvatski rat od 1097., jer baš u njemu

¹ Lavrent. ljetop. edit. cit. pg. 263. Redaktor ovoga akademičkoga izdanja Nestorova ljetopisa u bilješki kaže: „Прокшествіа, записанныя подъ 6607 (= 1099) годовъ, подробно описаны выше, подъ 6605. (= 1097) годовъ, в сюда внесены по ошибкѣ.“

² Cosmas III. ap. Mon. Ger. hist. scrip. vol. IX, 105. (Hannover 1851.). O tom gl. Novotný: České dějiny. Díl I. část II. (Prag 1913.) pg. 392—394. i Pauler o. c. I, 266—267

imamo da gledamo pravi razlog bratskoj svadi. Kao krajne međe imamo oktobar 1096. i april 1099. Budući da hrvatski rat pada u rano proljeće 1097., čini mi se, da je najvjerojatnije, da su stanovita neka gospoda intrigirala poslije rata, kad se već pokazalo, da Koloman neće da Almoša postavi posebnim kraljem u Hrvatskoj. Nešto nas podupire u tom i šutnja Gaufreda Malaterre, koji ne spominje hercega Almoša kao nazočna u Kolomanovim svatovima, dok mu kod vjerenja daje prvu ulogu na ugarskom dvoru. Mi ne znamo, tko je bio prvi Kolomanov ban, no po svemu bismo mogli onako iz daleka nagadati, da je to bio župan Merkurije, docniji »dux Transsilvaniae«. Stoga držim, da prva pobuna Almoševa pada u drugu polu 1097. ili najkasnije u prvu polu 1098.¹

a.

Između 1096. i 1097.

Bečki »Chronicon Pictum« o mađarsko-ruskom ratu.

LXV. Sanctus rex Ladizlaus moritur, et Colomanus filius Geyse regis in regem legittime coronatur.

Colomanus itaque, filius regis Geyse, de Polonia festinanter rediit, et coronatus est, et duci Almus ducatum plenarie concessit. In cuius etiam temporibus multa mala sunt perpetrata ut inferius patebit. Erat namque habitu corporis contemptibilis, sed astutus et docilis, ispidus pilosus luscus gibosus claudus et blesus. Cumque predicti peregrini Jesu Christi audissent de morte gloriosi regis Ladizlai, ualde codoluerunt, ac inde miserunt nuncios ad regem Colomanum, ut quemadmodum gloriosum Ladizlaum rogauerunt, ita et de ipso petierunt, putantes ipsum esse de eadem pietate, quia ipse de eodem sanguine fuerat.

¹ Za teoriju, da se razlog ratovima između Almoša i Kolomana ima tražiti u vladanju u Hrvatskoj, naći ćemo još jasnijih potvrda nešto niže u ovom članku, kao i u slijedećem.

Colomanus autem rex hoc audiens, non solum non ire cum eis promisit, sed etiam per terram suam uiam illis minime concessit. Exercitum autem contra eos misit, ut ad regnum introire non permitterent, putans ipsos esse tyrannos, et non peregrinos. Illi autem spem in deo ponentes, et cuius signum portabant Iesu Christi, in illo confidentes Hungariam audacter intrauerunt, et ex Hungaris multos interfecerunt. Hoc audito rex congregauit exercitum suum circa Temes, et illos simulata pace ire dimiserunt. Cumque ad Zemlin peruenissent, et se in pace esse sperantes castra metati sunt. Castrum autem Zemlin ceperunt, quod rex alias insidias non faceret, et peiora prioribus non fierent. Deinde marchiam illam totam deuastabant, propter uictum, et quicquid rapere poterant ad castrum portabant. Rex autem in Temes utiliori consilio usus, pacem cum illis firmauit, et multis muneribus et uictualibus eos honorauit, et in pace ire dimisit. Illi autem peregrini proficientes ceperunt Anthiochiam, et adiuuante deo Ierusalem abierunt.

Cumque rex ad propria reuerteretur, et dux Almus ad ducatum iret, quidam iniqui dyabolico freti consilio ceperunt inter eos accusare. Dicebant enim duci: Domine dux! rex insidiatur tibi, et capere uult te. Deinde regi dicebant: Dux tibi posuit insidias, et si non custodieris te, scias procul dubio te moriturum. Hoc autem audientes ambo iuuenes et lasciuui congregauerunt exercitum. Rex autem cum exercitu uenit contra ducem in Warkun et dux e contra uenit prope Warkun, Tisciam autem inter eos dimiserunt. Fideles autem Hungari treugas ab ipsis petierunt, et ut colloquium haberent. Dixerunt: Quid est quod nos pugnamus? Isti nos obpugnant, moriemur; et cum ipsi euaserint fugient: sicut nudius tertius patres nostri uel fratres cum patribus eorum uel fratribus pugnauerunt, et ipsi mortui sunt. Nec nos uidemus causam pugne. Sed eis si pugna placet, ipsi duo pugnent, et quis eorum preualuerit, ipsum pro domino habeamus. Quo statuto consilio principes reuersi sunt. Cumque Grak regi dixisset quemadmodum statuerant, et Ilia duci reuelasset, absque uoluntate eorum quieuerunt.

Od 1097. do 1099.

Izvadak iz staroruske kronike Nestorove o madžarsko-ruskom ratu.

1. III. 1097. Въ лѣто 6605. Придоша Святополкъ и Володимерь, и 1097. Давыдъ Игоревичь, и Василко Ростиславичь, и Давыдъ Свято-славичь, и братъ его Олегъ, и сняхася Любичи на устроенье мира, и глаголаша къ собѣ, рекуще: „почто губимъ Русьскую землю, сами на ся котору дѣиюще? а Половци землю нашу несутъ розно, и ради суть, оже межю нами рати; да нынѣ отеедѣ имеемъ по едино сердце, и блюдемъ Рускыѣ земли, кождо да держитъ отчину свою: Святополкъ Кыевъ Изяславию, Володимерь Всеволожу, Давыдъ и Олегъ и Яро-славъ Святославию; а имъ же роздавалъ Всеволодъ города, Давыду Володимерь, Ростиславичема Перемышль Володаревн, Теревовль Василкови“. И на томъ цѣловаша крестъ: „да аще кто отеедѣ на кого будетъ, то на того будемъ вси и крестъ честный“; рекоша вси: „да будетъ на нь крестъ честный и вся земля Русьская“; и цѣловавшеса пондоша воевати. И приде Святополкъ съ Давыдомъ Кыеву, и ради быша люде вси; но токмо дьяволъ печаленъ быше о любви сей; и влѣзе сотона въ сердце нѣкоторымъ мужемъ, и почаша глаголати къ Давыдови Игоревичю, рекуще сице: „яко Володимерь сложился естъ съ Василкомъ на Святополка и на тя“. Давыдъ же смъ вѣру живымъ словесомъ, нача молвити на Василка, глаголя: „кто естъ убилъ брата твоего Ярополка? а нынѣ мыслить на мя и на тя, и сложился естъ съ Володимеромъ; да промышлий о своей головѣ“. Святополкъ же смятесе умомъ, река: „еда се право будетъ, или лжа, не вѣдѣ“; и рече Святополкъ къ Давыдови: „да аще право глаголеши, Богъ ти буди послухъ; да аще ли завистью молвиши, Богъ будетъ за тѣмъ“. Святополкъ же сжалнен по братъ своемъ и о собѣ нача помышляти, еда се право будетъ? и я вѣру Давыдови, и прелети Давыдъ Святополка, и начаста думати о Васильцѣ; а Василко сего не вѣдѣше ни Володимерь. И нача Давыдъ глаголати: „аще не имевъ Василка, то ни тобѣ княженя Кыевъ; ни мнѣ в Володимери“; 4. XI. и послуша его Святополкъ. И приде Василко въ 4 ноямбрия, 1097.

и перевезеся на Выдобычь, и иде поклонитя къ святому Михаилу въ монастырь, и ужина ту, а товары своя постави на Рудици; вечеру же бывшу прииде въ товаръ свой. И наутрия же бывшу, присла Святополкъ, река: „не могу ждати; еда будетъ рать дома“. И присла къ нему Давыдъ: „не ходи, брате, не ослушайся брата старѣйшаго“; и не вехотѣ Василко послушати. И рече Давыдъ Святополку: „видиши ли, не помнитъ тебѣ, ходя въ твоею руку; аще ти отъидеть въ свою волость, самъ узриши, аще ти не займетъ градъ твоихъ Турова, и Циньска, и прочихъ градъ твоихъ, да помянешь мене; но призвавъ ныиѣ и, емъ и дажь мнѣ“. И послуша его Святополкъ, и посла по Василка, глаголя: „да аще не хочешь ждати до именииъ моихъ, да приди ныиѣ, цѣлуешни мя, и посѣдимъ вси съ Давыдомъ“. Василко же обѣщася прити, не вѣдый лети, юже имяше на нь Давыдъ. Василко же веждъ на конь поѣха, и устрѣте и дѣтскый его и повѣда ему, глаголя: „не ходи, княже, хотить ти яти“. И не послуша его, помышляя, „како ми хотять яти? оногоды цѣловали крестъ, рекуще: аще кто на кого будетъ, то на того будетъ крестъ и мы вси“; и помысливъ се прекрестися рекъ: „воля Господня да будетъ“. И прѣйха въ малѣ дружинѣ на княжъ дворъ; и вылѣзе противу его Святополкъ, и идоша въ истобку, и приде Давыдъ, и сѣдоша. И нача глаголати Святополкъ: „останиси на *сватокъ*“. И 21. XI. рече Василко: „не могу остати, брате; уже семь повелѣтъ ^{1097.} товаромъ поити переди“. Давыдъ же сѣдяще акы нѣмъ. И рече Святополкъ: „да заутрокай, брате“! и обѣщася Василко заутравати. И рече Святополкъ: „посѣдита вы сдѣ, а язъ лѣзу, наряжу“. И лѣзе вонъ, а Давыдъ съ Василкомъ сѣдоста. И нача Василко глаголати къ Давыдови, и не бѣ въ Давыдѣ гласа, ни послушанья; бѣ бо ужаслся, и лезе имѣя въ сердци. И посѣдѣвъ Давыдъ мало, рече: „кдѣ есть братъ“? Онъ же рѣша ему: „стоитъ на сѣнехъ“. И вставъ Давыдъ, рече: „азъ иду по нь; а ты, брате, посѣди“. И вставъ иде вонъ. И яко выступи Давыдъ, и запроша Василка, въ 5 б. XI. нояمبرя, и оковаша и въ двои оковы, и приставиша къ ^{1097.} нему сторожѣ на ночь. Наутрия же Святополкъ созва бояръ и Кьянѣ, и повѣда имъ, еже бѣ ему повѣдалъ Давыдъ: яко „брата ти убилъ, а на тя свѣчался съ Володимеромъ, и хо-

щеть ты убити и грады твои зайти“. И рѣша бояре и людье: „тобѣ, княже, достойтъ блюсти головы своее; да аще есть право молвилъ Давыдъ, да приметъ Василко казнь; аще ли неправо глагола Давыдъ, да приметъ мечь отъ Бога и отвѣчасть предъ Богомъ“. И увѣдѣша ижумени, и начаша молитися о Василѣ Святополку; и рече имъ Святополкъ: „ото Давыдъ“. Увѣдѣвъ же се Давыдъ, нача поущати на ослѣпленье: „аще ли сего не створиши, а пустниши и, то ни тобѣ княжити, ни мнѣ“. Святополкъ же хотише пустити и, но Давыдъ не хотише, блюдаея его. И на ту ночь ведоша и Бѣлугороду, иже градъ малъ у Кіева яко 10 вереть вѣдале, и привезоша и на колѣхъ, окована суца, ссадиша и съ колѣ, и ведоша и въ истобку малу. И сѣдницю ему, узрѣ Василко Торчнина остряца ножъ, и разумѣ, яко хотять и слѣпнети, възни къ Богу илачемъ великимъ и стenanьемъ. И се влѣзоша послании Святополкомъ и Давыдомъ, Сновидъ Изечевичъ коноухъ Святополчь, и Дмитръ, коноухъ Давыдовъ, и почаства простирати коверъ, и простерша яста Василка и хотища и поврещи; и боряшетея съ нима крѣико, и не можаета его поврещи. И се влѣзше друзии повергоша и, и связаша и, и снемше доску съ печи, и възложиша на перен его; и сѣдоста обанолы Сновидъ Изичевичъ и Дмитръ, и не можаета удержати; и приступиета ина два. и сняета другую деку съ печи, и сѣдоста, и удавиша и рамяно, яко пересемъ троскотати. И приступи Торчнинъ, именовъ Беренди, овчюхъ Святополчь, держа ножъ и хоти ударити в око, и грѣнися ока и перерѣза ему лице, и есть рана та на Василѣ и нынѣ; и посемъ ударн и въ око, и изи зѣницю, и посемъ въ другое око, и взя 7. XI. другую зѣницю; и томъ часѣ быеть яко и мертвъ. И вземше 1097. и на коврѣ възложиша на кола яко мертва, повезоша и Володимерию. И быеть везому ему. стана съ нимъ перешедше мость Звиженскій, на торговници, и сволокоша съ него сорочку, кроваву суццю, и вдаша понады опрати; понады же оправши възложи на нь, онѣмъ обѣдующимъ, и плакатися нача понады, яко мертву суццю оному. И очюти плачь, и рече: „къдѣ се есмь? Они же рекоша ему: „въ Звиждени городѣ“. И впроеи воды, они же дана ему, и пени воды, и вступн въ онѣ душа, и упомянуся, и пощона сорочки и рече: „чему есте сняли съ мене? да бѣхъ въ той сорочкѣ кровавѣ смерть

принялъ и стать предъ Богомъ⁴. Онѣмъ же обѣдавшимъ, поидоша съ нимъ вскорѣ на колѣхъ, а по грудну пути, бѣ бо тогда мѣсяць грудень, рекше ноябрь; и придона съ нимъ (пов.) Володимерю въ 5 день. Приде же и Давыдъ съ нимъ, акы нѣкакъ уловъ уловивъ; и посадиша и въ дворѣ Вакѣевѣ, и приставиша 30 мужъ стеречи и 2 отрока княжа, Уланъ и Колчко. Володимеръ же слышавъ, яко ятъ бысть Василко и слѣплень, ужасеся, и всплакавъ и рече: „сего не бывало есть въ Руськѣй земли, ни при дѣдѣхъ нашихъ, ни при отцехъ нашихъ, сякого зла“. И ту абѣ посла къ Давыду и къ Олгови Святославичема, глаголя: „пониѣта къ Городицю, да поправимъ сего зла, еже ся створи се въ Руськѣй земли и въ насъ, въ братъи, оже ввержень въ ны ножъ; да аще сего не правимъ, то большее зло встанеть в насъ, и начнетъ братъ брата закалати, и погыбнетъ земля Руская, и врази наппи, Половци, пришедше возмуть землю Русьскую“. Се слышавъ Давыдъ и Олегъ печална быста велми и плакастася, рекуща: „яко сего не было въ родѣ нашемъ“. И ту абѣ собравъша воѣ, придоста къ Володимеру. Володимеру же съ вои стоящю въ бору, Володимеръ же и Давыдъ и Олегъ послана мужѣ свои, глаголюще къ Святополку: „что се зло створилъ еси въ Руськѣй земли, и ввергълъ еси ножъ въ ны? чему еси слѣпилъ братъ свой? аще ти бы вина какъ была на нь, обличилъ бы и предъ нами, и упрѣвъ ты и, створилъ ему; а нынѣ яви вину его, оже ему се створилъ еси“. И рече Святополкъ: яко „новѣда ми Давыдъ Игоревичъ: яко Василко брата ти убилъ, Ярополка, и тебе хочеть убити и, зяяти волость твою, Туровъ, и Пинескъ, и Берестне и Цогорину, а заходилъ ротѣ съ Володимеромъ, яко съети Володимеру Киевѣ, а Василкови Володимери; а неволи ми своее головы блюсти, и не язъ его ослѣпилъ, но Давыдъ, и велъ и къ собѣ“. И рѣша мужи Володимери, и Давыдови и Олгови: „извѣта о семъ не имѣй, яко Давыдъ есть слѣпилъ и; не въ Давыдовѣ городѣ ятъ, ни слѣплень, но въ твоємъ градѣ ятъ и слѣплень“; и се имъ глаголющимъ разидошася разно. Наутрия же хотящимъ чрезъ Днѣпръ на Святополка, Святополкъ же хотѣ побѣгнути изъ Кіева, и не даша ему Кыяне побѣгнути, но послана Всеволожою и митрополита Николу къ Володимеру, глаголюще: „молимся, княже, тобѣ и братома

твоима, не мוזѣте погубити Русьскыѣ земли; аще бо възмете рать межю собою, погании имуть радоватися, и возмутъ землю нашу, иже бѣша стѣжали отци ваши и дѣди ваши трудомъ великымъ и храбрѣствомъ, побарающе по Русьскѣй земли, ины земли приискываху, а вы хотите погубити землю Русьскую“. Всеволожая же и митрополитъ придоста къ Володимеру и молистаея ему, и повѣдаста молбу Къянѣ, яко творити миръ, и блюсти землѣ Русьскѣй, и брань имѣти съ поганими. Се слышавъ Володимеръ, расплакавъся и рече: „по истинѣ отци наши и дѣди наши сблюли землю Русьскую, а мы хотимъ погубити“; и преклонися на молбу княгиницу, чтяшетъ ю акы матерь, отца ради своего, бѣ бо любимъ отцю своему повелику, и въ животѣ и по смерти, не ослушася его ни въ чемъ, же; тѣмже и послуша ея, акы матере, и митрополита такоже чтяше, санъ святительскѣй, и не преслуша молбы его, Володимеръ бо такъ бѣше любезнивъ: любовь имѣя къ митрополитомъ и къ епископомъ и къ игуменомъ, наче же и чернечскѣй чинъ любя, и чернници любя, приходящая къ нему напиташе и нанаше, акы мати дѣти своя; аще кого видяше ли шюмна, ли въ коемъ зазорѣ, не осужаше, по вся на любовь прекладаше и утешаше. Но мы на свое възвратимся. Книгини же бывши у Володимера, приде Къеву, и повѣда вся рѣчи Святополку и Къяномъ, яко миръ будетъ. И начаща межю собою мужѣ слати, и умиришася на семь, яко рѣша Святополку: „яко се Давыдова сколота; то иди ты, Святополче, на Давыда, любо ими, любо прожени и“; Святополкъ же емъся по се, и цѣловаша крестъ межю собою, миръ створше. Василкови же суцю Володимери, на (febr. 1098.) прежерѣченѣмъ мѣстѣ, и яко приближися пость великыи, и миѣ ту суцю Володимери, въ едину ноцъ присла по мя князь Давыдъ. И приходъ къ нему, и сѣдаху около его дружина, и посадивъ мя и рече ми: „се молвилъ Василко си noci къ Уланови и Колчи, рекъ тако: се слышно, оже идеть Володимеръ и Святополкъ на Давыда; да же бы мене Давыдъ послушалъ, да быхъ послалъ мужъ свой къ Володимеру воротитися, вѣдѣ бо ся съ нимъ что молвилъ, и не поидеть; да се, Василю, шлю ты, иди къ Василкови, тезу своему, с сима отрокома, и молви ему тако: оже хочещи послати мужъ свой, и воротися Володимеръ, то вдамъ ти которой

ти городъ любъ, любо Всеволожь, любо Шеполь, любо Перемиль“. Азь же идохъ къ Василкови, и повѣдахъ ему вся рѣчи Давыдовы. Онъ же рече: „сего есмь не молвилъ; но надѣюся на Богъ, пошлю, да быша не прольяли мене ради крови, но сему ми дивно, дасть ми городъ свой, а мой Тербовль, моя власть, пождавши и нынѣ“; якоже и бысть, векорѣ бо прія власть свою. Мнѣ же рече: „иди къ Давыдови и рци ему: пришли ми Кульмѣя, то пошлю къ Володимеру“. И не послуша его Давыдъ, и посла мя накъ река: „нѣту Кульмѣя“. И рече ми Василко: „посѣди мало“, и повелѣ слугѣ своему ити вонъ, и сѣде со мною, и нача ми глаголати: „се слышно, оже мя хочеть дати Ляхомъ Давыдъ; то се мало ся насытилъ крове моея, а се хочеть болѣ насытитися, оже мя вдасть имъ? азь бо Ляхомъ много зла творихъ, и хотѣлъ есмь створити метити Русьскѣй земли. И аще мя вдасть Ляхомъ, не боюся смерти; но се повѣдаю ти по истинѣ, яко на мя Богъ наведе за мое възвышенье: яко приде ми вѣсть, яко идуть ко мнѣ Берендичи, и Печенѣзи, и Торци, и рекохъ въ умѣ своемъ: оже ми будутъ Берендичи и Печенѣзи и Торци, реку брату своему Володареву и Давыдови: дайте ми дружину свою молодшою, а сама пийта и веселитися; и помыслихъ: на землю Лядскую наступлю на зиму, и на лѣто и возму землю Лядскую, и мыцю Русьскую землю; и посемъ хотѣлъ есмь перейти Болгары Дунайскѣй, и посадити я у собѣ; и посемъ хотѣхъ проститися у Святополка и у Володимера ити на Половци, да любо налѣзу собѣ славу, а любо голову свою сложю за Руськую землю; ино помышленье въ сердци моемъ не было ни на Святополка, ни на Давыда, и се клянуся Богомъ и его пришествіемъ, яко не помыслилъ есмь зла брати своей ни въ чемъ же, но за мое възнесенье низложи мя Богъ и смири“. Посемъ же приходящю Велику дни, поиде Давыдъ, хотя перейти Василкову волость; и уерѣте и Володарь, братъ Василковъ, у Бужьска, и не смѣ Давыдъ стати противу Василкову брату, Володарю, и затворися въ Бужьскѣ, а Володар оступи и въ городѣ. И нача Володар молвити: „почто зло створивъ и не каещися его? да уже помянися, колико еси зла створилъ“. Давыдъ же на Святополка нача извѣтъ имѣти, глаголя: „ци я се створилъ, ци ли въ моемъ

april
1098.

городѣ? я ся самъ боялъ, аще быша и мене яли и створили такоже; неволя ми было пристати въ совѣтъ, ходяче въ руку“. И рече Володарь: „Богъ свѣдѣтель тому, а нынѣ пусти братъ мой, и створю съ тобою миръ“. И радъ бывъ Давыдъ посла по Василка, и приведе и дасть Володарю, и створиста миръ, и разидостася. И съде Василко Теробовли, а Давыдъ приде Володимерю; и наставши веси, приде Володаръ и Василко на Давыда, и придоста ко Всеволожою, а Давыдъ затворися Володимери. Оиѣма же ставшима около Всеволожа, и взяста копьемъ градъ и зажгоста огнемъ и бѣгоша людье огия; и повелѣ Василко пѣчи вся, и створи мщенье на людехъ неповинныхъ, и проля кровь неповинну. Посемъ же придоста къ Володимерю, и затворися Давыдъ въ Володимери, и си оступиша градъ. И посласта къ Володимерцемъ, глаголюще: „вѣ не придоховѣ на градъ вашъ, ни на васъ, но на врагы своя, на Турика, и на Лазаря и на Василя, ти бо суть намолвили Давыда, и тѣхъ естъ послушалъ Давыд и створилъ се зло; да аще хочете за сихъ битися, да се мы готови, а любо выдайте врагы наша“. Гражане же се слышавъ, созваша вѣче, и рѣша Давыдови людье: „выдай мужи сѣя, не бѣмся за сихъ, а за тя битися можемъ; аще ли, то отворимъ врата граду, а самъ промышлий о собѣ“; и неволя бысть выдати я. И рече Давыдъ: „нѣту ихъ здѣ“, бѣ бо я послалъ Лучьску; оиѣмъ же пошедшимъ Лучьску, Турякъ бѣжа Кыеву, а Лазар и Василя воротистася Турійску. И слышаша людье. яко Турійскѣ суть, кликнуша людье на Давыда и рекоша: „выдай, кого ти хотить; аще ли, то предаемься“. Давыд же пославъ приведе Василя и Лазаря, и дасть я; и створиша миръ въ недѣлю. А заутра, по зори, повѣшша Василя и Лазаря и растрѣляша стрѣлами Василковичи, и идоша отъ града. Се же 2-е мщенье створи его же не бѣше лѣпо створити, дабы Богъ отместникъ былъ, и взложити было на Бога мщенье свое, якоже рече Пророкъ: и вздамъ мечь врагомъ, и ненавиждающимъ мя вздамъ, яко кровь сыновъ своихъ мщаетъ и метить, и вздасть мечь врагомъ и ненавиждающимъ его. Симъ же отъ града отшедшимъ, сею же снемша погребоша я. Сватополку же обѣщавшюся прогнати Давыда, поиде къ Берестю къ Ляхомъ; се слышавъ Давыдъ, иде въ Ляхы къ Володиславу, ница помощи. Ляхове же обѣ-

щашася ему помагати, и взяша у него злата 50 гривень рекуще ему: „пойди съ нами Берестью, яко се вабить ны Святополкъ на снемъ, и ту умиримъ тя съ Свитополкомъ“; и послушавъ ихъ Давыдъ, иде Берестью съ Володиславомъ. И ста Святополкъ въ градъ, а Ляхове на Бугу, и сослаи рѣчьми Святополкъ съ Ляхы, и вдасть дары великы на Давыда; и рече Володиславъ Давыдови: „не послушаеть мене Святополкъ, да иди онять“. И приде Давыдъ Володимерю, и Святополкъ съвѣтъ створи съ Ляхы, понде къ Пиньску, пославъ по воѣ; и приде Дорогобужю, и дожда ту вой своихъ и понде на Давыда къ граду, и Давыдъ затворися въ градъ чая помощи въ Лясѣхъ, бѣша бо ему рекли: „яко аще придуть на тя Русскыи князи, то мы ти будемъ помощници“; и солгаша ему, емлюще злато у Давыда и у Святополка. Святополкъ же остуни градъ, и стоя Святополкъ около града 7 недѣль; и поча Давыдъ молитися: „пусти ми изъ града“. Святополкъ же обѣщася ему, и цѣловаста крестъ межи собою, и изиде Давыдъ изъ града, и приде въ Червень; а Святополкъ вниде въ градъ въ великую субботу, а Давыдъ бѣжа въ Ляхы. Святополкъ же, прогнавъ Давыда, нача думати на Володаря и на Василка, глаголи: „яко се есть волость отца моего и брата“; и понде на ня. Се слышавъ Володарь и Василко, поидоста противу, взяли крестъ, его же бѣ цѣловать съ нима на семъ: яко „на Давыда пришелъ семъ, а съ вама хочю имѣти миръ и любовь“. И престуни Святополкъ крестъ, надѣяся на множество вой. И стрѣтошася на поли на Рожни, исполчившимся обоимъ, и Василко възвыси крестъ, глаголи: „яко сего еси цѣловать, се первьѣ взялъ еси зракъ очью моею, а се нынѣ хочещи взяти душу мою; да буди межи нами крестъ съ“; и пондоша къ собѣ къ боеви, и естунишася полци, и мнози челоуѣци благовѣрнии видѣша крестъ надъ Василковыи вой възвышѣи велми. Брани же велицѣ бывшии и мнозѣмъ падающимъ отъ обою полку, и видѣвъ Святополкъ, яко люта брань, и побѣже, и прибѣже Володимерю; Володарь же и Василко побѣдивша, стаа ту, рекуща: „довлѣеть нама на межи своей стати“, и не идоа никаможе. Святополкъ же прибѣже Володимерю, и съ нимъ сына его 2, и Ярополчича 2, и Святоша сынъ Давыдовъ Святославича, и прочая дружина. Святополкъ же посади въ

Володимери Метислава , а Ярослава посла въ Угры, вабя Угры на Володаря, а самъ иде Киеву. Ярославъ же, сынъ Святополчъ, приде съ Угры, и король Колошанъ и 2 ишкопа, и сташа около Перемышля по Вагру, а Володаръ затворися въ градъ. Давыдъ бо въ то чинъ пришедь изъ Ляховъ, и посади жену свою у Володаря, а самъ иде въ Половцъ; и устрѣте и Бонякъ, и воротися Давыдъ, и поидоста на Угры. Идущема же има, сташа почлѣгу; и яко бысть полунощи, и вставъ Бонякъ отѣха отъ вой, и поча выти волчьскы, и волкъ отвыся ему, и начаша волци выти мнози; Бонякъ же приѣхавъ повѣда Давыдови, яко „повѣда ны есть на Угры заутра“. И наутрия Бонякъ исполчи вой своѣ, и бысть Давыдовъ вой 100, а у самого 300; и раздѣли я на 3 полкы, и поиде къ Угромъ; и пусти на воропъ Алтуану въ 50 чадн, а Давыда постави подъ стягомъ, а самъ раздѣлися на 2 части, по 50 на сторонѣ. Угри же исполчашася на заступы, бѣ бо Угръ числомъ 100 тысящъ. Алтунона же пригна къ 1-му заступу, и стрѣливше побѣгнуша предъ Угры, Угри же погнаша по нихъ; яко бѣжаще минуша Боняка, и Бонякъ погнаше съкы въ тылъ, а Алтунона възвратяшеться внять, и не допустиху Угръ онять, и тако множицею убивая сбиваша въ мячь; Бонякъ же раздѣлися на 3 полкы, и сбиваша Угры акы въ мячь, яко се соколъ сбиваетъ галищъ. И побѣгоша Угри, и мнози истопоша въ Вагру, а друзии въ Сану; и бѣжаще возлѣ Санъ у гору, и спихаху другъ друга, и гнаша по нихъ 2 дни, съкуще; туже убиваша и ишкопа ихъ Купана и отъ боляръ многы; глаголаху бо, яко погыбло ихъ 40 тысящъ. Ярославъ же бѣжа на Лихы, и приде Берестью, а Давыдъ заимъ Сутѣску и Червень, приде внезапно и зая Володимерцѣ, а Метиславъ затворися въ градъ съ засадою, иже бѣша у него Берестьяне, Пиняне, Выгошевци; и ста Давыдъ, остунивъ градъ, и часто приступаше. Единою поступниша къ граду подъ вежами, онѣмъ же быющимъ съ града, и стрѣляющимъ межн собою, идяху стрѣлы акы дождь; Метиславу же хотящо стрѣлити, внезапно ударенъ бысть подъ пазуху стрѣлою, на заборолѣхъ, сквозѣ дску скважнею, и сведоша и, и на ту ноць умре, и таиша и 3 дни, и въ 4-й день повѣдаша на вѣчи. И рѣша людье: „се князь убьенъ; да аще ся вдамы, Святополкъ погубить ны вся“; и

послаша къ Святополку, глаголюще: „се смнѣ твой убьенѣ, а мы изнемогаемъ гладомъ; да аще не придеши, хотѣть ся людѣ предати, не могуше глада терпѣти“. Святополкъ же посла Путятю, воеводу своего; Путята же съ вои прииде къ Лучьску къ Святоши, сыну Давыдову, и ту бяху мужи Давыдови и Святошѣ, заходилъ бо бѣ ротѣ Святоша къ Давыдови: „аще поидеть на тя Святополкъ, то повѣмъ ти“; и не створи сего Святоша, но изыма мужи Давыдовы, а самъ поиде на Давыда. II приде Святоша и Путята августа въ ^{5. VIII.} 5 день, Давыдовымъ воемъ obleжающимъ градъ, въ полуденъе ^{1099.} Давыдови спяцю, и нападоша на ня и почаша сѣчи; и горожане скочиша съ града, и почаша сѣчи воѣ Давыдовы, и побѣже Давыдъ и Мстиславъ, сыновець его. Святоша же и Путята прията градъ, и посадиета посадника Святополча Василя; и приде Святоша Лучьску, а Путята Киеву. Давыдъ побѣже въ Половцѣ, и уерѣте и Бонякъ; и поиде Давыдъ и Бонякъ на Святошу къ Лучьску, и остушиша Святошу в градѣ, и створиша миръ. II изиде Святоша изъ града, и приде къ отцю своему Чернигову; а Давыдъ переша Лучьскъ, и отгуду приде Володимерю, посадникъ же Василь выбѣже, а Давыдъ переша Володимеръ и сѣде въ немъ. А на 2-е лѣто Святополкъ, Володимеръ, Давыдъ и Олегъ прибавиша Давыда Игоревича, и не даша ему Володимеря, но даша ему Дорогобужъ, в немъ же и умре; а Святополкъ переша Володимеръ, и посади в немъ сына своего Ярослава.

1098. Въ лѣто 6606. Приде Володимеръ, и Давыдъ, и Олегъ на Святополка, и сташа у Городца, и створиша миръ, якоже и в прежнее лѣто сказахъ.

1099. Въ лѣто 6607. Изиде Святополкъ на Давыда къ Володимерю, и прогна Давыда в Ляхы. В се же лѣто побѣени Угри у Перемышля. В се же лѣто убьенѣ Мстиславъ, сынъ Святополчъ, в Володимери, мѣсяца юна въ 12 день.

с.

1099.

Bečki »Chronicon Pictum« o mađarsko-ruskom ratu.

Post hec autem rex inuasit Rusciam, et ducissa Rutenorum nomine Lanca eiusdem regis, uenit obuiam regi, pedibus pro-

uoluta obsecrabat regem cum lacrimis, ne disperderet gentem illam. Cumque regem non audientem instantissimis sollicitaret precibus, calcitrauit eam rex et amouit a se dicens: Non oportet regalem maiestatem fletu muliebri deturpari. Illa autem gemens reuersa est retrorsum, et rogabat omnipotentis dei auxilium. Plurimi autem Kuni cum Mircode cum precibus uenerant in auxilium Rutenorum. Qui de nocte consurgentes sumpmo mane percusserunt castra regis, usque ad interempcionem dissipauerunt ea crudeliter. Nobiles autem Hungarie communierunt regem circumquaque, fueruntque regi pro muro inexpugnabili. Ku[n]i autem persequentes comitem Euzem de genere Almasi, virum fortem et alacrem, interfecerunt eum, et omnes qui cum eo erant. Similiter et episcopos Kuppen et Laurencium, multosque alios bellatores fortes sagittarum transfixionibus occiderunt. Vnus autem ex Kunis nomine Monoch acriter persequabatur Hungaros. Quem Mattheus miles regis optimus uolens comprehendere, impetum fecit in illum. Ille uero fugiens, missa post tergum sagitta pedem Matthei transfixit, et nisi socii multi insertis clipeis illum protexissent mortem non euasisset. Petrus itaque uersus est ad Monoch; cumque ad Petrum sagittasset, sagitare non potuit, et usquedum aliam sagittam acciperet, Petrus latus Monoch perforauit, quem captiuum ad regem uiuum perduxit. Tunc Iula comes in pedibus vulneratus euasit, de quo vulnere in Hungaria mortuus est. Rex itaque et omnes sui celeriter fugiendo uenerunt in Hungariam. Thesaurum autem regis, et omnes qui celeriter fugere non potuerunt Kuni rapuerunt. Tanta strages ibi fuit, quod raro Hungari in tanta strage fuerunt. Qui autem ex Hungaris in siluis euaserant, pro necessitate famis soleas calceamentorum suorum assando comedebant. Quid plura? Tanta tunc pericula facta sunt, que dici non possunt.

d.

1099.

Poljski ljetopisac Dlugosz o madžarsko-ruskom ratu.

Conventionem generalem duces Russiae celebrant et concordiam inter se communem iureiurando firmant. Hanc Swanthopelkus

dux Kyoviensis, duce Wasilkone excaecato, violavit; et denuo varia bella nascuntur.

Ordinem pro defensione terrarum Russiae a barbaris Polowezis plurimum afflictarum posituri, Swanthopelk Kyoviensis, Wlodimir, David Hreorowicz, Wasilko Rosezislawicz, David Swanthoslawicz et frater Oleh duces Russiae in Lubyecz conveniunt, et suis ambitionibus, suisque passionibus increpatis, quod bello intestino se collidendo invicem, barbaros Polowezos efficerent victores, communi conclusione decernunt, quod quilibet paterna sorte contentus, alterum in sua portione non molestet. Sanciunt insuper, ut Swanthopelk teneat Kyow, Wladimirus cum filio suo Izaslao Wladimiriam, David Swanthoslawicz et frater eius Oleh Pereaslaw, David Hreorowicz et Wasilko Rosezislawicz Przemisl et Trebowlya. Iuxta quam sanctionem foedus ictum et iuramento firmatum est: communis hostis habendus, si quis illud fuerit praevaricatus. Ingenti gaudio Ruthenorum milites exhilarati, quod duces suos in tam iustam et uniformem conclusionem intellexerant convenisse, domos regrediebantur; sed Satan illico nectit novum inter Russiae duces discordiae seminarium. Swanthopelk enim Kyoviensis dux, suspectam habens Wasilkonis Rosezislawicz erga se fidem, cum David Hreorowicz conspiratione facta, Wasilkonem ad se in Kyow in pace venientem primum captivat, et diu lictoribus eum prementibus reluctantem, in Zwinnigrod deductum, utroque oculo caecat: ratus eo incolumi, non se et filios suos tute sedem Kyoviensem possessurum. Flevit autem Wladimirus caecitatem fratris sui Wasilkonis fletu magno, asserens nunquam tam execrandum nefas apud Ruthenos contigisse. Conventione tandem Wlodimir cum David et Oleh Swanthoslawicz facta, mittunt nuntios ad Swanthopelkonem Kyoviensem ducem: Quam grande, inquit, et quam horrendum facinus caecando fratrem nostrum communem Wasilkonem patraveris, perpendere te non dubitamus. Qui etsi in te quam gravissime deliquisset, coegissemus illum apud nos de delicto conventum et convictum ad iustificationem. Qui in sui excusationem conficto responso usus, astruebat, pro certa et explorata re didicisse, Wasilkonem et in suam necem et in suorum principatuum occupationem conspirasse. Quo responso Wlodimir, Oleh et David magis irati, quam molliti, cum copiis

gentium suarum contra Kyow et ducem Swanthopelkonem procedunt. Non sustinisset eorum adventum, facinoris conscientia eum deterrente, Swanthopelkus, fugereque in Polowezos parabat, nisi a metropolitano et primis Kyovensium bene sperare iussus esset. Qui occurrendo Wladimiro, David et Oleh ducibus et exercitibus eorum, humili supplicatione deposcebant, ut armis depositis, Swanthopelkoni et Davidi veniam tribuerent, desinerentque in propria viscera grassari. Fracti autem et expugnati duces sermonibus tam supplicibus, novo cum Swanthopelkone duce icto foedere discedunt. Caecatione autem Wasilkonis David non contentus, parat se ad invadendum eius principatum; sed audiens sibi a Wolodor fratre Wasilkonis, si progredetur, tensas insidias, in Busko se recipit, ubi a Wolodor illico obsessus est. Wolodoro autem eum increpante, quod post facinus in fratre suo admissum, non ad poenitentiam, sed in aliud patrandum scelus animum invertisset, omnem culpam in Swanthopelkum refundens, astruebat se, nisi fratrem suum Wasilkonem, quem caecaverat, solveret, in eum animadversurum. Acquievit David, solvensque Wasilkonem cum Wolodor pacificatus est. Seditque Wasilko in Trebowlya, David in Wlodimir se recepit. Primo autem vere venit Wolodor cum fratre suo Wasilkone caecato in terram Wolhinensem contra David, castroque Wszewolozz conquisito, incendunt illud, et plures numero homines in castro Wszewolozz repertos, ulciscendo facinus in Wasilkone admissum, crudelissime perimunt. Applicant deinde exercitum ad castrum Wladimirense et obsidione illud constringunt, missisque ad obsessos nuntiis, offerunt se omni multitudini parsuros et obsidionem soluturos, si Waszilo et Lazarus eis dedantur. Qua conditione ab obsessis accepta et impleta, David et Wasilko obsidionem omittunt, Waszilonem vero et Lazarum, quod causa caecationis Wasilkonis fuisse perhibebantur, in alto suspensos, frequentissimo iactu sagittarum interimunt. Sumpturus autem Swanthopelk Kyoviensis dux de David qui illum coram Wolodor, Oleh et David ducibus de caecatione Wasilkonis inculpaverat, ultionem, in Brzesze se contulit, et a Poloniae militibus et proceribus in castris Brzesze praesidio locatis, ferri sibi solatia contra David flagitavit: qui illo apud se in Brzesze degere et bene sperare iusso, Poloniae ducem Wladislaum, quid facere debeant, consulunt.

David autem dux adversarius Swanthopelkonis, Polonorum suffragia praecoccupaturus, quanta potest velocitate ad Wladislaum Poloniae ducem ire pergit, praesentataque illi massa auri; suppliciter orat, sibi auxilium contra Swanthopelkum a Wladislao duce et Polonis impendi. At Wladislaus Polonorum dux, cui praestiturus sit suffragium ex contendentibus, plurimum fluctuans et distentus, congregato exercitu ex potioribus militibus, in Brzesze pergit, ducens secum David ducem, sperans se illum duci Swanthopelkoni reconciliaturum. Duce autem Swanthopelkone stante in Brzesze castro, Polonorum dux Wladislaus ad flumen Bug stativa ponens, Swanthopelkonem cum David componere et pacificare per tractatus secreto habitos laborabat. Quod dum facere nequisset (in exulcerato enim Swanthopelkonis animo odium grave contra David insidebat), honoratus magnis a Swanthopelkone donis, in Poloniam revertitur, neutri ducum contendentium sua solatia praestiturus. Et mox Swanthopelk in castro Wladimiriensi David obsidet et oppugnat: qui etsi obsidionem septem hebdomadis, sperans a Wladislao Polonorum Duce solatia superventura, tolerasset, ad extremum tamen castro Swanthopelkoni dedito, ad ducem Poloniae Wladislaum fugiens, benigne ab illo exceptus et fatus et habitus est. Castro Wladimir conquisito, Swanthopelk dux Kyoviensis exercitum contra Wolodor et Wasilkonem producit; nec illi detrectaverunt pugnam, sed suis quoque copiis ordinatis, quamprimum decernere statuunt. Utroque autem exercitu ad pugnam procedente, mittit Wasilko nuntios, qui dicant Swanthopelkoni: Num parum existimas caecasse me, nisi et animam de corpore excludas? Quo nihil respondente, congregiuntur exercitus, et utroque exercitu acerrime pugnante, multis hinc inde cadentibus, cessit Wasilkoni et Wolodor victoria. Swanthopelk cum duobus filiis suis, item duobus filiis ducis Iaropolkonis, item Swanthoslao filio David Swanthoslawicz et aliis militibus, qui eum in praelio enixe adjuverant, non persequente illos Wolodor, neque Wasilkone, neque exercitu eius (verebantur enim insidias) in Wladimir pervenit, et Msczislao filio naturali ex concubina genito, in Wladimir locato, alterum filium Iaroslaum ad Hungaros, quaesiturus eorum, contra Wolodor et Wasilkonem auxilia, transmittit, ipse in Kyoviam novum exercitum aggregaturus contendit. Colomanus autem

Hungariae dux, Iaroslai filii Swanthopelkonis tam precibus, quam promissis expugnatus, venit cum octo millibus pugnatorum, duos episcopos habens secum, et castris ad flumen Wyar positis, Premisliense castrum, in quod se Wolodor receperat, obsidere et expugnare coepit. Sub eodem autem tempore David a Polonorum duce Wladislao, apud quem cum uxore et familiis hospitabatur, Russiam reversus, uxore apud Wolodor in Premislia relicta, ad Polowezos se contulit, subsidia, quae ei contra Swanthopelkonem a Polonis negata fuerant, a Polowezis petiturus. Regente autem fortuna, obviam habens Polowezonum cum duce suo Bonyak turmam, eos in subsidium Wolodor et his, qui apud Premisliam ab Hungaris obsidebantur, conduit. Stativis autem haud procul a Premislia positis, consurens nocte media Bonyak Polowezonum dux vadit in propinquiores saltus et silvas, et ululatu edito, lupis concurrentibus et vicissitudinarium ululatum reddentibus, Bonyak ad suos in castra reversus, armari illos et certam sperare ex signo, quod ex luporum ululatu acceperat, iubet victoriam. Altero die exercitu tripartito, stativa et exercitum Hungarorum prima turma, duabus reliquis latentibus, invadit: quae congressu facto, dum iuxta Bonyak ducis instructionem victam se simulans in fugam agi coepisset, Hungarorum exercitus debellatum credens, effusius illam insectabatur. Tum vero Bonyak cum Ruthenorum et Polowezonum ducibus, residuis turmis in terga Hungarorum irrumpens, eos confligit et prosternit. Plurimis autem Hungaris aut occisis, aut in flumine Wyar suffocatis, caeteri dum in silvas et montes diffugiunt, a Ruthenis et Polowezis biduo illos persequentibus, aut occiduntur aut captivantur: inter quos et episcopus unus Hungariae Kupanus nomine, et plures insignes milites desiderati sunt. Colomanus dux incolmis evasit; quatuor millia Hungarorum eo die, quatuor aliis fugientibus, caesa referuntur; castris Hungarorum Rutheni et Polowezzy potiti. Iaroslai filius Swanthopelkonis cum paucis fuga evadens, ad Polonos in Brzesce, neque enim cum Hungaris habere pro ea tempestate contubernium satis tutum regnum annis duodeviginti sancte et iuste administrasset, duo quoque regna, Dalmaticum videlicet et Carvaticum, Hungariae regno adiecisset, duplici iure in eum devoluta (ultimus enim illorum rex Zoromarus propinquus et affinis suis sine liberis

putans, divertit. David autem dux ex ea victoria spiritu re-
 sumpto; castrum suum Wladimiriense recuperaturus, obsidione
 vallavit: ubi dum inter obsessos et obsidentes crebrae fierent pu-
 gnae, Msczislus filius Swanthopelkonis, cui castrum Wladimir
 a patre fuerat commendatum, sagittam in hostes ex castro emit-
 tens, sub ascella ab hostili sagitta percussus moritur. Cuius dum
 mors quadriduo celata fuisset, quinto demum die morte publi-
 cata, obsessi dedendum castrum David, neque amplius tabescen-
 dum fame, decernebant; metu tamen ne a Swanthopelkone durius
 in eos animadverteretur illos deterrente, missis ad Swanthopelko-
 nem nuntiis, in quanto et ex morte filii sui Msczislai, et ex pe-
 nuria victualium versentur discrimine, et ni celeriter illis suc-
 currat, dedituros se David castrum significant. Swanthopelk pe-
 riculo intellecto, Putatam palatinum suum ad ferendam labo-
 rantibus opem mittit. Qui Wladimiriam cum exercitu, habens
 in suo comitatu Swanthoscham filium alterius ducis David, qui
 de singulis, quae in exercitu Swanthopelkonis agerentur, se Da-
 vid opportune avisaturum astrinxerat, veniens, stativis prope ca-
 strum positus, altero die silenti agmine castrum ingressus, in Da-
 vid et exercitum eius quiescentem et nihil providentem, faciens
 impetum vehementem, confligit et pervincit illum, stationibus-
 que suis potitus, solvit obsidionem, et Basilio in capitaneum con-
 stituto, Putata in Kyow, Swanthoscha in Luczko regrediuntur.
 Davit vero in Polowczos fugiens, solatiis eorum impetratis, cum
 duce Polowczonum Bonyak Swanthoscam, qui eum fallendo
 cladis acceptae auctor fuerat, in Luczsko obsidet: qui fame co-
 actus, de castro Luczko excedens, ad patronem suum in Czynny-
 eow contendit. Wladimiriam deinde expugnaturi David et Bo-
 nyak procedunt: quorum adventu Basilius capitaneus Wladimi-
 riensis percussus, autequam venirent, relicto castro, diffugit, et
 David tam Wladimiriensi, quam Luczensi castris facili impendio
 potitus est.

Beato Wladislao Hungariae rege mortuo
 Colomanus Geyssae filius, episcopatu Wara-
 dinensi dimisso, succedit.

Quarto Calendas augusti, beatus Wladislaus Hungarorum
 rex, multis religiosis et sanctis editis operibus, cum Hungariae

decedens, praefata regna beato Wladislao legitima successione reliquit, germana insuper soror beati Wladislai coniunx Zoromari, quae marito mortuo ea gubernabat, moritura ea fratri delagavit), moritur et in Waradinensi ecclesia magna celebritate sepulturae tumulatur. In locum eius Colomanus filius Geysae regis, episcopatu Waradinensi, ad cuius titulum filius Geysae erat, derelicto, in regnum suffectus est, beato Wladislao non relinquirentibus liberos, et regnum Hungariae, caeteris fratribus morte absumptis, summo pontifice dispensante, gubernabat.

Ugovor između kralja Kolomana i dvanaestoro hrvatskih plemena.

(1102.)

Ove prilike u Ugarskoj za cijelo su se negdje snažno dojmile i Hrvatâ, a naročito svađe s bratom Almošem kao i teški poraz pod Peremyšlom. Nažalost inače ne znamo ništa pozitivna o tome. Duskora stiže Kolomana i još jedno iskušenje, kad su ljeti 1101. ponovno prolazile tisuće i tisuće krstaša preko Ugarske u Svetu Zemlju; bilo je tude Talijana, koji su došli u Ugarsku preko Koruške, Francuza, kojina je bio jedan od vojskovođa poznati herceg Aquitanije pjesnik Vilim, pa Nijemaca, koje je vodio stari bavarski herceg Welf. No prolaz kao da je bio miran, jer se ne čuje ništa o Kolomanovim neprilikama.¹ Ipak je i on morao zadavati posla kralju, a isto tako se za taj prolaz moralo nešto dočuti u Hrvatskoj, naročito je zanimljiv prolaz Talijana kroz Korušku.

Svatko, tko pozna mađarsku historiju, dobro zna, koliko li su vojna poduzimali Mađžari protiv susjednih Rusâ u Galiciji, pače i sam se Koloman spremao još i poslije Peremyšla na nov osvetnički rat.² Te su mnogobrojne vojne vazda svršavale ni

¹ Gl. o tom Albertus Aquensis ap. Bongarsius: *Gesta dei per Francos* (Hanau 1612.) Vol. I. 315, 324. Ekkehard v. Aura. *Mon. Germ. Scrip.* Vol. VI., 213. Pauler o. c. I, 274. Riezler: *Gesch. v. Bayern I*, 562—564.).

² »Deinde rex uolebat ire in Rusciam«. *Chron. pict.* II., 203. Ovu vijest stavlja ljetopisac između rođenja Kolomanovih blizanaca Ladislava i Stjepana, koji događaj on stavlja (sasvim ispravno) u g. 1101., i njegova boravka u Zadru (1107.), gdje da je spavao u palači »quod ibi edificauerat«. To bi značilo, da je na ruski rat pomišljao između 1101. i 1107.

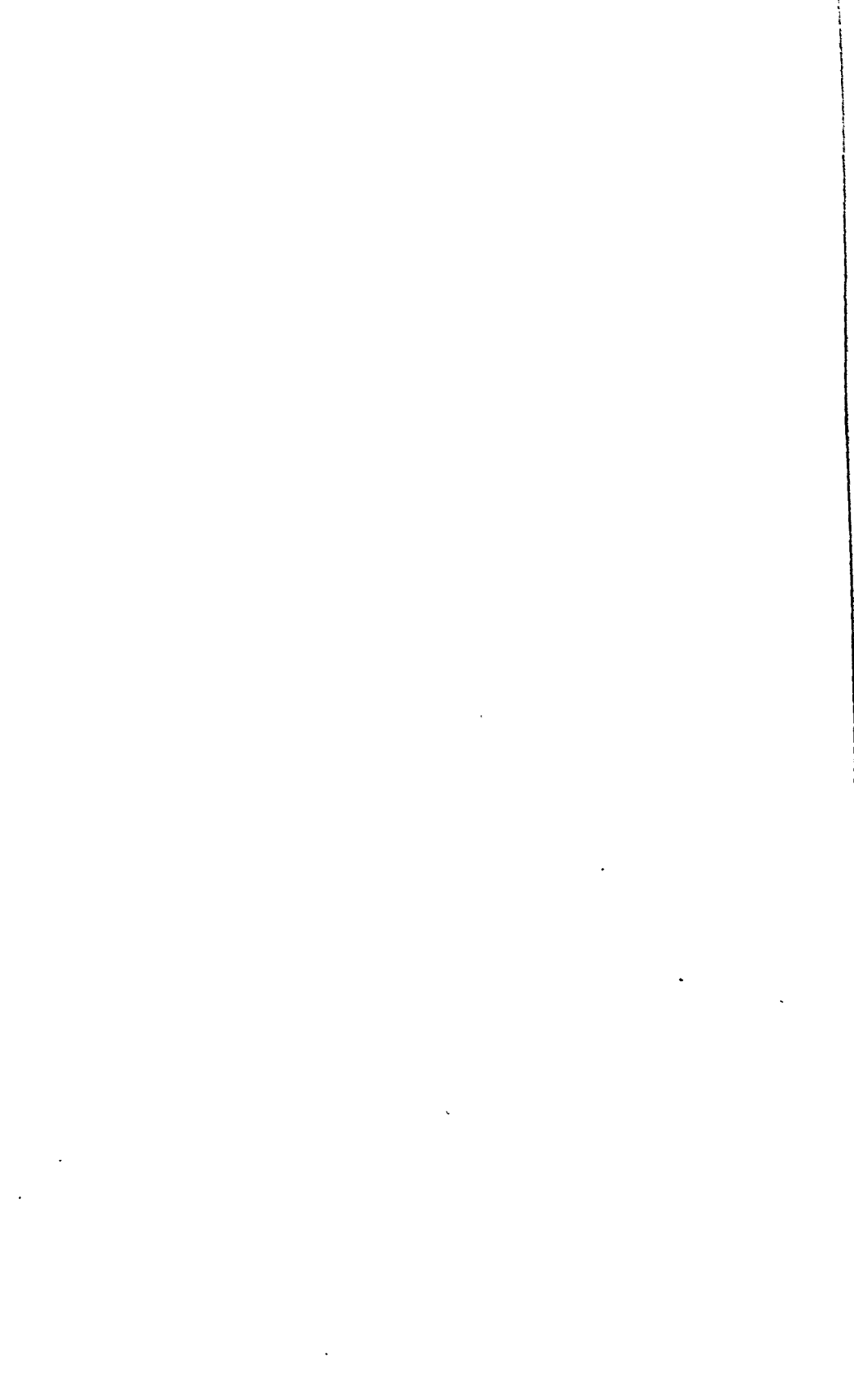
s kakvim ili s malim uspjehom, šta više, Koloman, sin kralja Andrije II. bješe i okrunjen za galičkoga kralja (1214.), pa je uza sve to morao ubrzo, prisiljen vojenom silom ruskom, da ostavi tu zemlju, izdan naročito od pravoslavnog a svećenstva, koje je vazda bilo najopasniji neprijatelj ugarske državne ideje u Galiciji i Vladimirijsi.¹ Isto je tako dobro

¹ U Galiciju provaljivali su Madžari: 1092., 1099., 1123., 1146. do 1216., (*rex Lodomeriae* od 1206.), 1219., 1226., 1229., 1231., 1249. Naročito su pažnje (i posebne disertacije) vrijedni ratovi u doba Andrije II. (od 1206. do 1231.), jer imaju mnogo sličnosti s hrvatskim odnosima od 1091.—1107. Madžare naime pozivlju u Galiciju posebne ruske stranke, onda se narod tobože pokori kralju ili njegovu sinu, no čim ugarski kralj izlazi iz zemlje, ugarske je vlasti taj čas nestalo, dašto, potom se opet obnavlja stara igra. Glavni razlog, zašto su pokušaji Madžara, da zavladaju u Galiciji i Vladimirijsi, a po nekom baštinskom pravu, propali, jeste upravo pravoslavna crkva, jer se ruski narod nikako nije mogao da sprijatelji s katolicizmom, koji je dašto, kao svagdje u Evropi, tada slijedio srećnu vojsku kraljevu. Eto i kod nas crkve zagrebačke, kao vječni spomenik na vojnu kralja Ladislava od 1091. Isto taki prizori ponavljaju se i u sredovječnoj patarenskoj Bosni, gdje je vlast ugarska zapravo tek bila nominalna s vrlo malo konkretne sadržine; pa u Srbiji, naročito u Mačvi i u Beogradu, uza sve to, što kod cijele stvari igraju Turci veću ulogu, nego li Ugri: zajednička obrana tražila je, da se glave svih onih, koji zajedno pate, skupe u jedno jače kolo; a koliku ulogu igra katolicizam i pravoslavlje u XII., XIII. i XIV. vijeku između Bugarske, Vlaške i Srbije (upravo za cara Stjepana Dušana), dobrano je poznato onomu, koji je ikad učio ugarsku historiju tih vremena na osnovu izvora, a ne po knjigama, natrunjenima modernim historičkim konjekturama, koje — prevedene na koji zapadnoevropski jezik — pa tako pristupačne općoj kontroli i kritici, izazvale bi začuđenja i mnoštvo recenzija. (Dokora izići će moja hrvatska historija sa svim kritičkim nužnim aparatom na njemačkom jeziku u Gothi). Eto, baš tako, kao što su Ugri u Hrvatskoj započeli i konačno stvar sretno priveli kraju, tako su doonije pokušali i u Galiciji, Bosni, Srbiji, Bugarskoj i Vlaškoj, ali u svim su tim zemljama postigli ili tek manjih uspjeha (kao u Bosni i kroz kratko vrijeme u Srbiji), ili nikakih (kao u Galiciji, Vlaškoj i Bugarskoj). Kraljevski naslov — to je sve, što je od toga preostalo do danas. Jedino Hrvatska, u prvom redu poradi katolicizma, pa kroz to i zajedničke službene latinštine, onda poradi identičnih plemićkih privilegija i dokora poslije 1196. uvedene feudalne upravne organizacije (ali ipak ne sasvim slične), pa napokon

Quali in quo pacto dicit se Chroates regi hungarie.
Domanus dei gra filius blaustani t
regis hungarie. Item in regno loco pa
tris sui. et quia multa strenuitate uige
bat. possit totum Chroatiam usque ad ma
ritum dalmatiam sub suo domino subungere. Vnde cum suo
exercitu usque ad flumen drave. Chroates non audien
tes de aduentu regis congregauerunt exercitum suum et pre
parati uenire se ad pugnam. Rex non audita congregacione
iporum. misit suos nuncios uolens ipos grauo se tractare
et pactum cum eis. ut uoluerit ordinare. Chroates
audita legacione domini regis. imo consilio omnia simul
acceptauerunt et miserunt. xij. nobiles sapientiores
de. xij. tribubus Chroacie. Siluet. comites Guntz. de ge
ner. chascitor. Comites Ignit. de gnie. chuchator.
Comites warmagnaz. de gnie. Subbitor. Comite spu
list. au. de gnie. Suscomitor. Comite. de gnie.

publaurū. de quē p̄cedit. Comes obziri. de eme
tancitay. Comes Josem. de genere. Jamometoz.
Comitē quiregum. de genere. Tugomiroz. Qui ue
nientes ad dnm regem ei debitz reuerentiā et
hlybuenit. dñs uero rex ad osculū p̄cipis eos respici
ens et honorifice tractans ad tales cōdiciōs deue
nerit. q̄ om̄s p̄dicti teneant suas possessiones ac
lona quā om̄ibz suis placite et quiete. Et quocū
q̄ teneantur aliqua p̄cipis generatio nec eoz hoies
soluere censum seu tributum regie maiestati p̄ba
te. n̄ t̄ntia teneat p̄cē vno regi qm̄ aliqs i uatere
sua cōfina. Quē si dñs rex mitteret p̄cis tūc t̄ dbeat
admitti ai. x. equū armigēū d̄qualibet ḡnācie p̄cipis
suis expensis usq; ad flum̄ dracie. i t̄ usq; hugariam
ad expen̄ dñi regis usq; q̄ d̄nt̄ d̄m̄aiciū d̄beat p̄manē.
et sic extitit ordinatus. De. a. n. d. n. o. j. c. ij. et c.

Dodatak t. z. trogirskom rukopisu Tome arcidakona. (Ugovor
između Hrvata i Kolomana kralja ugarskoga god. 1102.)
(Original se nalazi u Budimpešti).

poznato, koliko su vojna vodili Ugri i Hrvati s Venecijom za posjed Dalmacije; sjetimo se samo ratova od 1115. do 1117., pa 1124.—1125., a naročito za sam Zadar od 1181.—1202., 1242.—1247., 1311.—1313., 1345.—1346., 1356.—1358. Stoga nije nipošto nevjerovatno, da se poslije ruskoga rata Kolomanova i nekako u doba prolaza krstaša Hrvati i po treći puta pobuniše protiv ugarske vlasti. Tko im je onda bio vođa, da li opet neki kralj ili ban, inače nam nepoznatih imenâ, svega toga dašto, ne znamo, već samo to (kako neki misle), da se tom prilikom uzbunila uz čitavu prekogvozdansku Hrvatsku, još i Slavonija od Gvozda do Drave. Ipak moram da naglasim, da ja u ustanak u Slavoniji sumnjam, kako ću to nešto niže pokušati da pokažem. Dokumentat, što se odnosi na treći ustanak ili bolje reći na izmirenje između predstavnika dvanaestero hrvatskih plemena i kralja Kolomana, ovo je:

»Kako i po kojem ugovoru predadoše se Hrvati kralju ugarskom«.

»Koloman božjom milošću (kralj), sin Vladislava kralja ugarskoga, naslijedivši kraljevstvo od oca svoga i budući da je vrlo odvažan bio, odluči čitavu Hrvatsku sve do mora dalmatinskoga podjarmiti svojoj vlasti, pa je stoga došao sa svojom vojskom sve do rijeke Drave. Hrvati pak saznavši za dolazak kraljev skupiše svoju vojsku i spremiše se na boj. Kralj pak čuvši za okup njihov, pošalje poslanike svoje k njima, htijući s njima lijepim načinom postupati i s njima sklopiti ugovor, kako budu oni sami htjeli. Hrvati pak saslušavši poslanike gospodina kralja, skupiše se na zajedničko vijeće (sabor?), te jednoglasno pristadoše na to i opremiše (kralju) dvanaesticu razboritih plemića od

(što je najvažnije) poradi zajedničke obrane od dugogodišnjih neprijatelja, naročito Mlečana i Turaka, ostade u glavnom mirna; sve je to učinilo, da je veza između Ugarske i Hrvatske postajala sve to tješnjom, a naročito za cara Josipa II. (1780.—1790.). Ali čim su Mađžari stali dirati u ove temeljne stupove hrvatsko-ugarske državne zajednice (po mom sudu ne može se o personalnoj uniji uopće nikad govoriti s pozitivnim dokazom u ruci), odmah je od 1790. dalje došlo do konflikta, koji je vazda dobivao pravu hranu iz historičnih izmišljotina i iskrivljivanja, kako na jednoj, tako i na drugoj strani, a to tim lakše, što malobrojni izvori dopuštahu strankama upotrebu onoga staroga pravila: »in dubiis libertas«.

dvanaestero hrvatskih plemena, naime: župana Jurana od plemena Kačića, župana Ugrina od plemena Kukara, župana Jurja od plemena Svačića, župana Petra od plemena Murića (Mogorovića), župana Pavla od plemena Karinjana i Lapčana, župana Pribislava od plemena Polečića, župana Obrada od plemena Lačnićića, župana Ivana od plemena Jamometića i župana Mironju od plemena Tugomirića. Kad su oni došli kralju, iskazaše mu dužno počitanje. Gospodin pak kralj primivši ih na poljubac mira i odlično ih susrevši dode s njima do ovoga sporazumka: da će svi naprijed spomenuti posjede i dobra svoja uživati sa svima svojim (ljudma) mirno i tiho; da nijedno od rečenih plemena niti njihovih ljudi nije obvezano plaćati spomenutom kraljevskom veličanstvu poreza ili daće, već jedino da su kraljevskom veličanstvu obvezani služiti, kad bi netko napao njegove granice. Tada, ako bi gospodin kralj poslao po njih, treba da iziđe na vojsku svako pleme sa najmanje deset konjanika oklopnika osvom trošku do rijeke Drave, a onda dalje prema Ugarskoj treba da ostanu na trošak gospodina kralja, sve dok vojna potraje. I tako bje uređeno godine spasa 1102. *i tako dalje*«.

Eto, to je onaj dokumenat, u kojem nam se sačuvala uspomena na sporazum dvanaestorice predstavnika hrvatskih plemena s Kolomanom god. 1102. Prvo i prvo treba da kažemo, šta je on s obzirom na spoljašnju, paleografsku stranu. Najstariji rukopis historije arcidakona Tome čuva se u arhivu spljetskoga kaptola, gdje ga je prije nekoliko godina (oko 1889.) slučajno uz pomoć Dra. Luke Jelića našao kanonik i arhivar Dević. Taj je rukopis pisan beneventanskim pismom na znatnoj pergameni, koja je žućkasta, a izgleda s objiju strana jednako. Kako je beneventansko pismo već oko sredine XIII. vijeka počinjalo izlaziti iz porabe, (drži se, da je posljednji rukopis pisan tim pismom dovršen god. 1285., koji je indirektno datiran, a nalazi se u benediktinskom samostanu La Cava dei Tirreni nedaleko Salerno u Italiji, gdje sam ga imao u ruci i proučavao,

¹ Gledaj nešto niže taj dokumenat u originalu s priloženom vjernom fotografijom.

ustanovivši podjedno, da su pismena njegova već jako u glata, što i odgovara godini 1285.), pa stoga je posve opravdano gledati i u spljetskom rukopisu budi Tomin autograf budi diktat, to jest svakako original. U srednjem vijeku međutim bio je običaj, da se ime autorovo spominjalo na početku ili na koncu djela, a uz to bi još dodavali t. zv. colophon (= posljednju stranu kojega djela), s kojim bi naknadni naslov stilistički spojili. U spljetskom rukopisu Tominom nema natpisa u početku, već je pridodan colophon, u kojem je spomenuto ime pišćevo. Taj je colophon napisan drugom rukom, pače još je naknadno dopunjen i trećom. Prvi dodatak glasi: »Memoriale bone memorie domini Thome quondam archidiaconi Spalaten-sis«, čime je rečeno, da je ovu povijest (memoriale) napisao pokojni Toma arcidakon spljetski, a tome je onda mnogo kasnije dopisano: »Qui floruit circa annum domini MCCLXVI. et sepultus est in ecclesia sancti Francisci fratrum conventionalium«, to jest, da je Toma živio oko god. 1266. (kojom svršava njegova knjiga) i pokopan u franjevačkoj crkvi spljetskoj. Prema tome jasno je, da je prvi zapis dodan skoro poslije smrti pišćeve, a zapravo nije drugo, nego kasnije stavljene i natpis djelu; dok je drugi dodatak pripisan mnogo dočnije, jer ne spominje godinu Tomine smrti (1268.), već samo njegov grob, koji je i danas na tom mjestu. Spljetskom su rukopisu dalje prišita kao *folio 121. i 122. dva lista* pergamene. izvan saveza s ostalim pergamenama. Strana prva folija 121. samo je u gornjem svom dijelu ispisana s nekoliko redaka, bez važnijeg sadržaja, dok se na drugoj strani istoga lista nalazi zapis našo ugovoru između Kolomana i Hrvata god. 1102. Objе strane slijedećeg *folija 122.* također su ispunjene kraćim manje vrijednim bilješka-ma, pisane pismom XIV. i XV. vijeka. Prema tome je jasno, da su ova dva folija pergamene krivo uvezana: trebalo bi naime, da je najprije sadašnja druga strana prvoga folija prva strana njegova, dok je prva strana drugoga, to jest zapis o ugovoru od god. 1102. imao biti na prvoj, a tek onda dolaze za njim na sve tri stranice redom one bilješke. To ne traži samo smisao, već i starina pisma, jer je paleografski ujamčeno, da je onaj »memoriale« najprije napisan.

Drugi rukopis po starini jeste onaj, što se nekóć čuvao u Trogiru u arhivu konta Ivana Garagnin-Fanfogne, a sada se nalazi (od god. 1903.) u biblioteci St. István društva u Budimpešti. Colophon trogirski pak glasi: »Explicit memoriale bone memorie domini Thomae quondam archidiaconi ecclesiae maioris et metropolitane Spalatensis, cuius anima requiescat in ede summi Jovis. Amen. Finis hic summe laudis tibi Christe resumme«, dakle n a k n a d n i n a t p i s djelu kao i kod spljetskoga rukopisa, a onda slijedi **istom rukom** napisan posebni dodatak pod naslovom: »Qualiter et cum quo pacto dederunt se Chroates regi Hungariae«, to jest ugovor između Hrvata i Kolomana. Iz toga se bjelodano vidi, kako je bilo neosnovano nazivati taj zapis trogirski »memorialom Tome arcidakona«, kad je ono »memoriale« naprosto **natpis djelu**, a ne **natpis zapisivačev**.

Taj je zapis u trogirskom rukopisu nesumnjivo najstariji, te je skoro (najkasnije na početku XIV. vijeka) prepisan, ali bez svoga posebnoga naslova (»Qualiter« etc.), u spljetski Tomin original. To se vidi po pismu, koje pokazuje, da je dodatak trogirski napisan potkraj XIII., a najkasnije odmah na početku XIV. vijeka. Iz onoga spljetskoga rukopisa nastao je onda u tečaju XIV. vijeka današnji vatikanski, bivše vlasništvo Lucijevo, a po njemu onda i svi drugi. Iz ovoga kratkoga razlaganja slijedi, da je zapis, u kojem se učuvao spomen na ugovor između dvanaestorice glavara hrvatskih plemena i kralja Kolomana od g. 1102. napisan najkasnije rano na početku XIV. vijeka, dakle nije s u v r e m e n o s v j e d o č a n s t v o s a č u v a n o u o r i g i n a l u. Poradi te naravi njegove potrebno je prijeći na glavno pitanje, da li je on uza sve to autentičan i vjerodostojan, to jest da li je prepisan iz originala, ili iz originalu bliskoga vjerodostojnoga prijepisa, i to čitav ili samo djelomično. Kod toga treba poglavito da obračunamo s mišljenjem mađžarskih historika, koji ga danas rado drže falsifikatom i spisom koji nikakove vjere ne zaslužuje.

Pauler u svojoj već spomenutoj raspravi (u Századok 1888.) za nj kaže ovako: »Ne može mi biti namjera, da o ovom

¹ Gl. vrlo vrijedan prikaz o Tominom rukopisu u radnji Kršnja-vođa I. c. pg. 129.—134. sa posebe sigurnim i presudnim rezultatom.

»paktu« ponavljam ono, što je Stjepan Horvát pred više od četrdeset godina u svome djelu »Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz (1844.)« djelomice vrlo lijepo i temeljito obrazložio, pa stoga domećem samo to, da je »memoriale« koji se nalazi na koncu trogirskoga rukopisa (Tomine historije), iz XIV. vijeka (!), te tako on ne može da bude djelo spljetskoga arcidakona Tome, koji u glavi XVII. svoga djela priča pod naslovom, »Kako su Ugri zavladaali Dalmacijom i Hrvatskom«, osvojenje kralja Ladislava, koji nije dopro do obale morske. Ovo njegovo pripovijedanje isključuje ono što u »memorialu« čitamo, naime, da se Kolomanovo osvajanje počelo tek kod Drave, da su Hrvati izišli pred njega do Drave i ondje mu se poklonili poravnavši se prije. Poravnanje ne slaže se ni s tim, što je zadnji hrvatski kralj (Petar) izgubivši bitku (u Petrovoj gori) pao, osim ako ne ćemo sa hrvatskim historicima u svrhu da spasemo pacta conventa, pretpostaviti, da je dvanaest hrvatskih plemena ostavilo na cjedilu svoga kralja«. Onda nastavlja: »Hrvatski historici navode još i to, da se između dvanaestero hrvatskih plemena spomenutih u »memorialu«, gdje koje ime i u listinama nalazi, te da iz XIV. vijeka ima jedan (!) slučaj, gdje se onako uopće poziva na privilegija ovo dvanaestero plemena (!); ali ja (Pauler) odatle to samo umijem zaključiti, da je bilo hrvatskih plemena takoga imena i da su imali neke povlastice s obzirom na ratovanje, možda donekle slične onome, kako su se predi Frankapanâ nagodili s Belom III., kad su dobili na poklon županiju modrušku (1193.). Ali te povlastice, baš jer su bile povlastice, ticale su se samo dvanaestero plemena, te nijesu mogle biti izljev općega državnoga uredenja. I baš ekzistencija takovih prava čini shvatljivim, da su vremenom istraživali podrijetlo onih prava i nastojati ih protumačiti, a ignorancija ili zlonamjerno falsifikovanje (!) tako je to onda protumačilo, kako čitamo u Tominu »memorialu«. ¹ Budući da se Pauler poziva na Hor-

¹ »Századok« 1888. str. 331.—332.

v á ta, koji da je jasno dokazao, da je »memoriale« falzifikat (pa čak »zlonamjeran« ili »plod ignoracije«, u XIV. vijeku!), treba se najprije obazrijeti na H o r v á t a, a tek onda prijeći (u koliko još bude potrebno) na Paulera i na još neke novije historike mađarske, a u prvom redu na K a r á c s o n y i j a.

Stjepan H o r v á t u već poznatoj nam broširi iznosi za tvrdnju, da je »memoriale« jedan prosti falzifikat, ove razloge:¹

1. Na prvi je pogled jasno, da taj spis nije napisao T o m a a r c i d a k o n, jer se u naslovu o njemu govori kao o pokojniku, pače taj je spis u protivuriječju s onim, što Toma o toj stvari govori u gl. XVII. svoje historije, dašto, baš zato, što »memoriale« nije njegov posao. Šta više, kliče pobjedonosno H o r v á t, u spljetskom nadbiskupskom arhivu, gdje se čuva original T o m i n, t o g a d o d a t k a o u g o v o r u n e m a, kako je to H o r v á t o v u učitelju i prijatelju Mihajlu Trenki javio nadbiskup spljetski.

2. U »memorialu« se kaže, da nijedno od spomenutih 12 hrvatskih plemena nije dužno kralju plaćati poreza ili daće, a eno Toma arcidakon izrijekom tvrdi, da je K o l o m a n imao u Spljetu kulu, u kojoj je kralj smjestio nekog vojvodu s većom četom vojničkom, da mu bude »sakupljač kraljevskoga tributa po Hrvatskoj«. Spominjući još neke poreze koji se tiču Slavonije, kaže H o r v á t: »Nun sei es mir erlaubt auszusprechen, dass jener Theil des kroatischen Vertrages welcher das Nichtsteuerzahlen betrifft, eine handgreifliche grobe lügenhafte Erfindung sei«.

¹ H o r v á t: Über Kroatien (Leipzig 1844.) str. 47.—57. — O Stjepanu H o r v á t u (* 1774. † 1846.) gl. V a s s: H o r v á t István életrajza. Bdpst 1895. O toj knjizi gl. stranu 485.—495. H o r v á t napisao je svoju brošuru po želji požunskoga sabora g. 1843.—1844., na kojem se vrlo intolerantno bućilo protiv Hrvata. Zanimljivo je ono, što je o tom H o r v á t u kao o svome profesoru napisao Ljudevit Gaj u autobiografiji: »Kako sam već napomenuo, na sveučilištu (u Pešti) slušah pomoćne nauke povjesne (t. j. paleografiji itd.), a navlastito predavanja glasovitoga Ištvana H o r v á t a iz ugarske diplomatike. Između mnogih mi se do krajne mjere neskladnih slika i izmišljotina, nespretnih sablasti i nebilica (= t. j. ono što se nikad dogodilo nije), koje je preko načina rodoljubiva vrtoglavica njegova tvrdila, baš kano same

3. »Pacta« govore od dvanaestero plemena, a Toma zna, da se samo sedam do osam plemena uselilo u Hrvatsku s Totilom. To je protuslovlje. »So ertappt man den Lügner!« kliče. Ali Horvát ide dalje i kaže: »Der verfasser des Anhanges aber hat noch dadurch seine Nichtwürdigkeit verrathen, dass er kroatische Geschlechter auch fälschlich erdichtete und einige wirklich kroatische Geschlechter nicht kannte«. Šubići se tek god. 1251. i 1412. spominju, a anonimni pisac ne zna za Giviće na otoku Hvaru (1242.), niti za Mogoroviće, Vlkoviće i Toloniće, čiji se spisi nalaze u Željeznom (Kismarton, Eisenstadt) u arhivu hercega Esterházyja.

4. »Das schönste aber ist, dass der im Anhang befindliche Vertrag, insbesondere aber den comes Martinus nicht aus einem, sondern aus zwei Geschlechtern (ist das aber in männlicher Linie wohl möglich?) abstammen lässt, indem es heisst: »Comes Martinus de genere Carinensium et de genere Lapzanorum«. Za potvrdu onda navodi ispravu Zvonimirovu, po kojoj da je kralj udao kćer Klaudiju za kneza Vinka Lapčana i dao mu Karin.

5. Napokon kaže, da je prosto glupost (Dummheit) i pomisliti, da bi se kralj ugarski zadovoljio sa 120

svete istine, napose jednoj još i danas valja smijati. U nekom, ugarskoj diplomatici (i paleografiji) tako reći sasvim neprikladnu predavanju, gdje nam je taj veliki jeziko-dogododubac po običaju svojem potanko razložio i dokazao, da su svi najstariji izobraženi narodi bili mađžarskoga plemena, stalno i zbiljski reče nam, da će u narednom predavanju svojem pokazati najstariju listinu na mađžarskom jeziku. I eto čudestva, koje smo svi jedva mogli da dočekamo! On u učionicu donese nekakav dronjak skinut s misirske (= egipatske) mumije, na kojem je nekoliko slikopisnih bilježaka (t. j. hieroglifa) bilo. »Eto reče, time sam upravo podrobno dokazao, da su stari Misirci (Egipćani) ili naši pređi bili pravi Mađžari. Eto jedne on najstarijih dokaznica njihovih«. Mađžari uza me, sasvim onako slušahu to, kako se vjernim dušama pristoji. A ja sve plaho gledah boreći se sa mnom, jeda li bi to bilo moguće, pak, da i ja ne ostanem sasvim kao panj, zamolih ga (Horváta), da bi nam pročitao tu pravulju mađžarsku. A na to on odgovori: »E, gospodine! živa duša još ne pročitá toga«. Meni bi dosta do razbora. A moji se saučenicí nî pošlje ne mogoše razabrati. (Knjižnica Gajeva: Zagreb 1875., str. XXVIII.—XXIX. uvoda).

momaka vojske iz čitave Hrvatske. To da je dokaz, »dass der Vertragsschmied wusste schon nicht mehr was ein Geschlecht war; in seinem Kopf spazierten einzelne Adelige, aber nicht Geschlechter herum. Ein Geschlecht bestand aus mehreren tausend Verwandten und bessa ein eigenes Banner«.

Konačno svršava Stjepan Horvát: »Aus dem bereits gesagten konnte ohnedies Jederman einsehen, dass selber (Vertrag) nicht nur der Feder des Thomas von Spalato nicht entfliessen konnte, sondern, dass er jedenfalls eines dummen unwissenden Kopfes nicht des geringsten Glaubens würdige falsche Erfindung sei«.

Sada je na nama red, da razloge Horvátove ocijenimo po njihovoj kritičkoj vrijednosti.

Ad 1. Već je Franjo Žigrović Pretočki g. 1846. u svojoj spomenutoj radnji »Das Verhältniss Croatiens zu Ungarn«, kojom odgovara Horvátu, dobro opazio, da »bis jetzt hat noch Niemand behauptet, dass dieser Anhang aus der Feder des Erzdechans selbst geflossen sei; wozu also der Widerspruch? — Die croatischen Schriftsteller wussten sehr gut, dass dies eine alte Nota ist, durch einen Gleichzeitigen (?), dem das Manuscript des Thoma zufiel, beigegeben«.

Međutim nakon onoga što je naprijed rečeno, danas je taj prigovor Horvátov definitivno riješen. Zna se pouzdano, da je onaj zapis, (nekoć zvan »memoriale«), pripisao jedan nepoznati nam autor svome prijepisu Tomine historije, što se nekoć čuvao u Trogiru, i to (kako svjedoči pismo) potkraj XIII., a najkasnije odmah na početku XIV. stoljeća. Dašto, ni ono Horvátovo otkriće, kako toga »memoriala« u spljetskom rukopisu nema, postalo je sasvim bespredmetno. Napomenut ćemo samo još to, da u ono doba (t. j. oko 1840. do 1844.) pravi original Tomin još uvijek nije bio poznat, budući da se nalazio sakriven u nekom sanduku na tavanu crkve. Uopće tko zna, da li se tadanji biskup spljetski i dao na traženje rukopisa, a onda još i to, da li Horvát kaže istinu.

Dok su dosada svi mađžarski historici priznavali, da je apendikula Tominu djelu napisana nekako u XIV. vijeku, Karácsnyyi je u posljednje doba (1912.) napisao ovo:

»Budući da bi hrvatski historiografija htjela uvjeriti«, da je sastavljač apendikule radio iz originalnih isprava, tvrdi, da je između triju rukopisâ njezinih (spljetski, vatikanski i trogirski) najstariji bivši trogirski. Međutim to je uzaludno naprezanje. Paleograf, ustreba li, pokazat će s tisuću primjera (!), da trogirski rukopis potječe tek iz XV. stoljeća. Ta u njemu se nalazi takovih kratica, kakovih možeš vidjeti u inkunabulama (na primjer $c = con$; $\mathcal{S} = m$). Osim toga, kad bi od sastavljača spljetskoga rukopisa (naime apendikule u njoj) bio stariji trogirski, nemoguće je, da bi bio izostavio riječi, koje mnogo jasnije i krepče osiguravaju prava; tako »*possessiones et bona cum omnibus suis*« ili »*censum seu tributum*«. ¹

Nema sumnje, da spljetska i vatikanska apendikula potječu iz XIV. vijeka, dakle je time nesumnjivo utvrđeno, da je apendikula postojala još u XIV., te je ona Karácsonyjeva ideja s XV. vijekom sasvim bez vrijednosti. Ali ta ideja uopće ne stoji. Karácsonyi pozivlje se na paleografa i čak na inkunabule, dakle na prve štampane knjige iz druge polovice XV. vijeka, jer da i u njima ima takih kratica. Ali meni nije trebalo potražiti budimpeštanski arkiv, budući da u arkivu jugoslavenske akademije u Zagrebu ima golemo mnoštvo dalmatinskih isprava i rukopisa iz XIII. i XIV. vijeka, u kojima će i Karácsonyi naći kolikogod puta hoće kratice $c\bar{o} = con$ i $\mathcal{S} = m$. Pročitavši one njegove retke, pošao sam naime u akademički arkiv, gdje sam se sa akademičkim arhivarom i našim privatnim docentom Dr. Krnićom, poznatim odličnim paleografom (bivšim đakom u bečkom »Institutu«, u Lamprechtovom leipziškom »Institutu«, kao i u pariskoj poznatoj »Ecole de chartes«) začas uvjerio, da se Karácsony sasvim uzalud napreže i domišlja kojekakim nelijepim dosjetkama, ne bili kako umanjio vjerodostojnost apendikule. Šta više nije mi ni potrebno bilo tamo otići, jer u trogirskoj apendikuli kratice $c = con$ uopće nema, već samo na dva mjesta dolazi $c\bar{o} = con$. Pače upravo taku kraticu ($c\bar{o}$), ima i vatikanski rukopis, baš na oba ona mjesta gdje i trogirska, a ima je i spljetska (ta najstarija

¹ »Századok« 1912. str. 12.

apendikula po Karácsonyiju!) i to kod riječi »consilio«, onako kao i trogiriska, a osim toga još jedna nešto naprijed kod riječi »cōgregaverunt«, dok na tom mjestu ima trogiriska starije »O gregaverunt«. Pače i za $\text{z} = \text{m}$, ima primjera u spljetskoj apendikuli u riječi »reverencia z«, dok ovdje ima trogiriska ispisano »reuerentiam«, pa »osculu z« (trog. apend. »osculū«), »generacione z« trog. apend. »generacio«) i »censu z« (trog. apend. censum.). Iz toga se bjelodano vidi, kako je Karácsonyi lakoumno radio, pa još se hrvatskoj historiografiji ruga!

Šta se tiče samoga pisma trogiriske apendikule, nema uopće nikakova razloga, da bi ga koji paleograf stavio u XV. vijek. Već smo kazali, da kratice $\text{c} = \text{con}$ nema u njoj, a koliko ja znam, ona uopće i ne postoji, već samo O ili cū , i to u sva četiri sistema pokraćivanja. Stoga dakle bit će sav paleografski svijet veoma zahvalan Karácsonyiju, ako odista otkrije taj novum (species Karácsonyi). O znaku $\text{z} = \text{m}$ opet, može Karácsonyi iz svake školske knjige naučiti, da je originalan u beneventani, i to još u prvom njezinom periodu (718—884), a onda još i to, da je gotica, koja je već na početku XIII. vijeka nalazila i u Italiji (i Dalmaciji) oduševljenih zastupnika u pojednim »officinama«, potiskujući beneventanu, poprimila od nje baš taj znak $\text{z} = \text{m}$. Pismo dakle trogiriske apendikule jeste iz onoga vremena, kad je beneventana već podosta uzmakla pred goticom. Bez sumnje stoji, da period prolazne minuskule XII. i XIII. stoljeća zadaje osobitih poteškoća za sigurno datovanje, jer još ni danas nije se našlo toliko paleografa, da bi joj istražili centre, tako da bi mi time stekli stalna pravila kao primjerice kod beneventane, ili uopće kod takozvanih nacionalnih pisama. Na tu poteškoću nailazi naročito gotica. Međutim trogiriska apendikula ne zadaje obrazovanom paleografu toliko truda s određenjem pisma i sa samim datovanjem njegovim. Već i samo malo vještije oko paleografsko, opazit će generalne elemente gotice, i to baš one, koje nijesu daleko od t. zvane littera Bononiensis, te su i veoma slični primjerima gotice u južnoj Italiji, to jest ublaženije i zaobljenije forme od gotice francuske i njemačke. Isti se pojav opaža još i kod beneventane u Dalmaciji, gdje su joj forme zaobljenije od montecassinskih, kao i onih u La Cava dei Tirreni

i u Bariju, a naročito u ispravama i rukopisima samostanskim i onima gradskih notara. Dalmaciji bješe, kako je poznato, centar baš Italija, poglavito južna. Pisac apendikule trogirske pokazuje na prvi pogled čovjeka vrlo vješt a onome pismu, koje je tada (potkraj XIII. vijeka) vladalo baš u južnoj Italiji. Za doba potkraj XIII. ili odmah na početku XIV. vijeka, dokaz nam je to, što ovo pismo pokazuje, da se nalazi u razvitku, te uz elemente prolazne minuskule pokazuju se naravski i generalne forme gotice; a to je baš proces koji se zbivao potkraj XIII. vijeka. Dosta široki razmaci, između pojedinih slova i redaka pokazuju, da pisar nije išao za što većim stješnjivanjem, kako se to opaža već od XIV. stoljeća dalje. Zatim i manira pisareva naime, da voli ukrašavati dvostrukim crtama velika pismena, prevladuje naročito u XIII. vijeku, dok je u XIV. vijeku ima mnogo manje. Sve je ovo paleografski naučni dokaz, da imamo trogirsku apendikulu staviti najkasnije na prelaz iz XIII. u XIV. vijek. Još je zanimljiv onaj kvadrat za C kod imena Colomanus, koji je pisar očito prepustio miniaturisti, da ga ispuni; da je kojom srećom bojom ispunjen, onda bismo s punom sigurnošću mogli ustanoviti doba postanka trogirske apendikule. Konačno spominjem, da je onaj natpis »Qua liter« etc. nad inicijalom i nad prvim redkom teksta, obična i redovita stvar u tekstovima i crkvenih i svjetskih knjiga u XIII. vijeku, a dakako i ranije i dalje.¹

¹ Pozivljem stoga javno g. Karácsonyja, koga uostalom veoma štujem kao odličnoga mađarskoga historika te karakterna svećenika-kanonika i bivšega dostojna profesora crkvene historije u peštanskom sveučilištu, da prije svega javno pokaže gdje je on našao u trogirskoj apendikuli, koje se original sada nalazi u Budimpešti, u biblioteci »Szt. István társulata«, kratica c=con, a onda da dođe u Zagreb, da se uvjeri još i više, nego li mu daje priložena fotografija zagrebačkog rukopisa, o istinitosti moje tvrdnje. On će pače imati prilike u mnogobrojnim dalmatinskim ispravama još iz XIII. vijeka, da vidi one dvije kratice cō=con i 3=m. Konačno moram da izreknem g. Karácsonyju svoje čuđenje, što on ne zna, da su kratice u inkunabulama naprosto preuzete iz listina, odnosno više iz rukopisa, a ne obratno. Kako se vidi, i dobri Homer u Ugarskoj u hrvatskim stvarima baš tvrdo zna da zaspi! Konačno još ću napomenuti, da sam bio dulje vremena (za moga boravka u Rimu) s profesorom vaticanske paleografske škole padrom Katterbachom, da sam pored

Ad 2. Mnogo je ozbiljniji drugi prigovor Horvátov, gdje pokazuje na tobožnje protuslovlje između Tome i »memoriala« što se tiče plaćanja poreza. Da se jasno i nedvoumno uzmogne razumijevati ovo mjesto u »trogirskom dodatku« (»... da nijedno od rečenih 12 plemena niti njihovih ljudi nije obvezano plaćati spomenutom kraljevskom veličanstvu poreza ili daće...«) i da se bjelodano dokaže ništetnost Horvátova prigovora (a po njemu i drugih novijih mađarskih historičara), treba malo zasegnuti u povijest hrvatskih financijskih prilika za narodne dinastije.¹

Prihodi narodnih hrvatskih vladara bili su, koliko se iz isprava vidi ovi:

1. Dohoci od kraljevskih ili krunskih dobara, zemalja i gradova (castra), što se pobirahu od kmetova u gotovu novcu ili u naravi (kunskim kožama); to je tributum, a stojao je najprije pod nadzorom župana komornika (iupanus camerarius), a kasnije (u kraljevsko doba) pod nadzorom kneza »postelnika« (comes postelnicus).

2. Daća od svih zemalja što su ih uživali i držali plemići hrvatski, onda svjetski i crkveni dostojanstvenici; ta se daća zvala »fiscale tributum«, a plaćali su je zapravo podanici ili kmetovi ovih plemića i korporacija mjesto svoje gospode. Od ove je daće mogao (knez ili kralj) oprostiti pojedinca ili čitave korporacije. Time dašto ne bi plaćanja kmetska prestajala, već su ona postala isključivi prihod vlastelinski. Oba ova vladarska prihoda, prvi kmetski, a drugi gospodski, zvali su se jednom riječju terraticum, terragium, naime zemljarina.

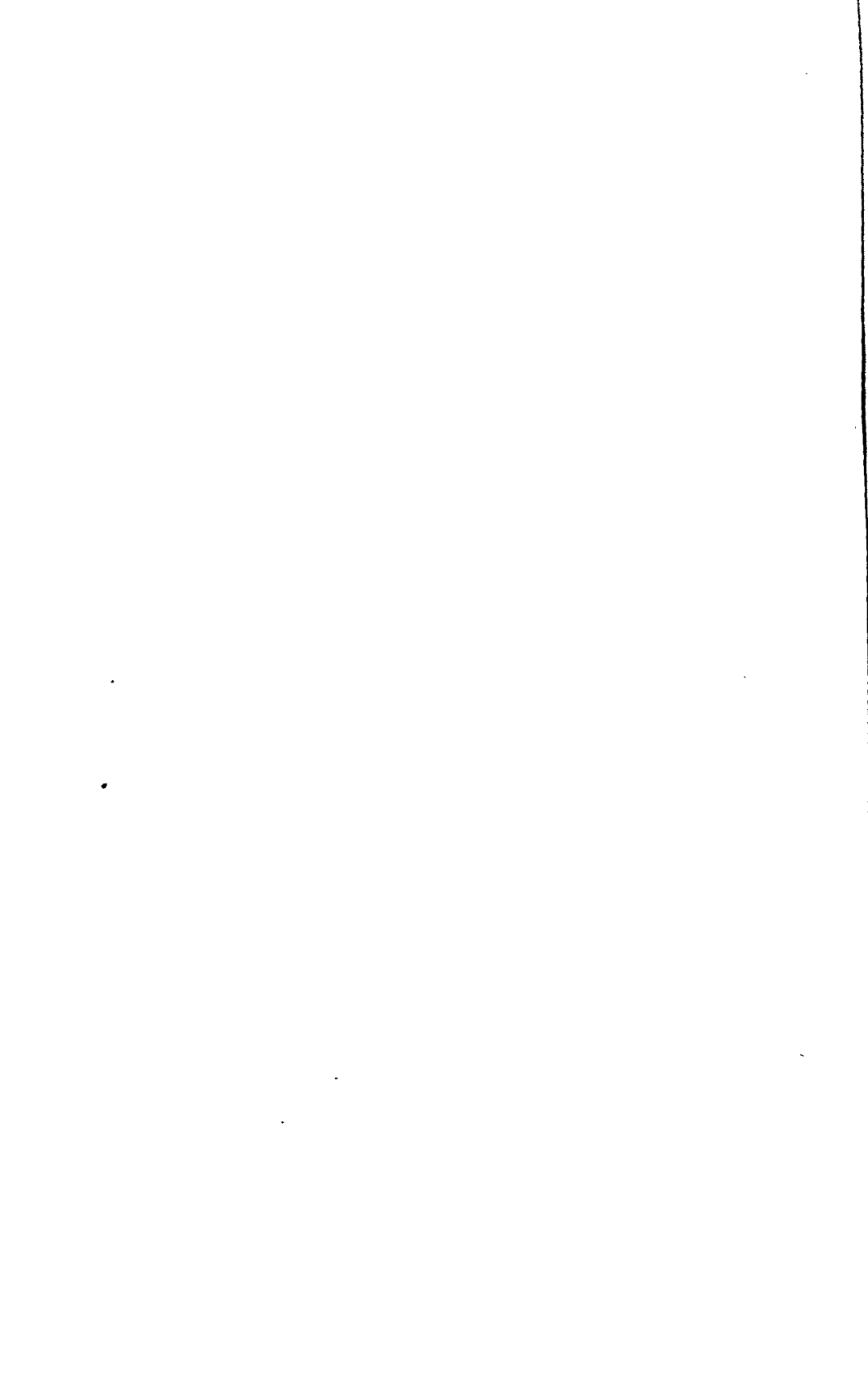
3. Dalmatinski primorski i otočni gradovi plaćali su radi sigurnosti svoga posjeda na hrvatskom teritoriju »tributum

mletačkoga arhiva studirao mnogo još u Napulju, Monte Cassinu, La Cavi, u Bariju, stoga ne vjerujem, da ima paleograf, ali pravi (ne diletant), koji bi stavio trogirsku apendikulu u XV. vijek!

¹ Ovo su teško pitanje rasvijetlila dva odlična naša historika Rački: Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. IV. Državno uređenje. 1. Vladalac i njegova vlast. »Rad« jugoslav. akad. vol. 99. pg. 84—98. i Klaić: Marturina, Slavonska daća u srednjem vijeku. Rad jugoslav. akad. vol. 157. pg. 114—213. Gl. još i Tomašić Pacta conventa pg. 5. id., pg. 122—125.

76
 de p[re]s[ent]e de off[ic]io n[ost]ri
 to[ri]s post uenditionem
Lex statuti 202
 dicitur et si ali-
 qu[is] uendit aliq[ui]d
 re[al]i alicui et d[omi]n[u]m
 de app[ar]eat publicis
 ista[m] q[uo]d n[on] uendit p[ro]-
 sta aliq[ui]d dicat ul' co-
 sita iudicio ul' ex iu-
 dicii q[uo]d ep[iscop]o d[omi]n[u]m
 re uendit ul' d[omi]n[u]m q[uo]d p[ro]-
 ten ad d[omi]n[u]m re[al]i uendi-
 ta p[ro]p[ri]e q[uo]d tal[is] d[omi]n[u]m 2 co-
 fessio ip[s]i uenditoy d[omi]n[u]m
 ep[iscop]o ul' suis heredib[us]
 aut successib[us] n[on] p[ro]-
 iudicii d[omi]n[u]m gerat
 De cessionibus
Lex statuti 202
 dicitur et si p[ro]p[ri]e
 fice fiat aliq[ui]d censo al-
 icui uis[us] ul' actionis al-
 icui cui spl[icit]i q[uo]d alii
 ciue q[uo]d tal[is] censo n[on] ual-
 lat n[on] tenet ullo m[od]o q[uo]d
 n[on] e[st] couicis q[uo]d ciue spl[icit]i
 ti q[uo]d suos iucios affec-
 sib[us] reddimat actio[n]es
 s[ed] i[n] censo fiat acue
 spl[icit]i i alii ciue aut
 q[uo]d p[ro]cedat s[ed] ius rolt[us]
 uig[us] alicui uis[us] ul'
 alicui publici ista[m]
 uallat ip[s]a censo s[ed]
 si ip[s]a censo fiat d[omi]n[u]m aliq[ui]d
 re litigiosa d[omi]n[u]m q[uo]d sit iud[ic]i-
 dicio aliq[ui]d q[ui]s i coac-
 ta p[ro]p[ri]e uol[un]t q[uo]d
 tal[is] censo n[on] uallat

Stranica iz statuta spljetskoga napisana oko 1320.
 (Original u arhivu jugoslovenske akademije u Zagrebu.)

pa eis« ili »daću mira« još od vremena kneza Branimira (oko 882.). Ta se daća sastojala koje u gotovu novcu, a koje u vinu i drugim prirodninama.

4. Dalji prihod vladarski bile su razne carine (vectigal) naročito od stranih brodova u lukama i mitnicama; to se zvalo hrvatskim nazivom »trgovina«.

5. Globe (mulctae) što su se plaćale za razne krivnje.

6. Tim se daćama još pridružuje »ius descensus regii« (hrv. zalaznina), to jest, kad bi kralj putovao po državi, onda ga je morao onaj, komu se svratio, pogostiti. Kako kraljevi vazda putuju te sobom vode brojnu pratnju, bila je to vrlo velika daća, a to tim teža, što se ona protegla kasnije i na zamjenike kraljeve, napokon na sve činovnike kad su službeno bili na putu. Kralj je mogao ili sasvim osloboditi ili ograničiti »zalazninu«, kako pojedincima, tako i korporacijama, naročito općinama i gradovima. Ta je daća bila poznata još od početka srednjega vijeka u svim tadanjim državama; tako u Njemačkoj kao Gastung, Atz, Imbiss, Herberge), u Francuskoj kao droit de gîte; u Dušanovu zakoniku u Srbiji prisêlica, dok je u Hrvatskoj najljepši primjer s kraljevskim sokolarom Apricijem za Petra Krešimira IV.¹ Korijen njezin upoznajemo već u zadnje doba rimskoga carstva.

Iz toga se vidi, da je stara hrvatska kraljevina bila financijalno uređena kao i ostale zapadnoevropske države onoga vremena.

¹ Za Apricija (Apricius, Aprizzo je romansko ime; forma Apric ne valja, već samo zavodi. Jireček: Roman. II., 23.). Gl. Rački: Doc. 162.: »Quadam die hic Aprico regem Cresimirum (1058—1074) ac reginam hospicio suscepit et regali apparatu eis cenam ministravit, qua peracta eos largis muneribus honoravit«. Vrjedno je tude dometnuti ono, što se kaže u francuskom zapisu za Bele III. g. 1186.: »Unusquisque comitum LXXII. (županije u Ugarskoj) semel in anno regem Ungarie procentum marcarum et aliquis eorum mille marcas. (Forster: III. Béla . . . emlékezete. pg. 140. s faksimilom rukopisa.) Da je zalaznina opstojala po čitavoj tadanjoj Evropi gl. Krašković: Nekoliko pr'loga k »zalazu« i »zalaznini«, Vukovar 1911. (To je vrlo poučna rasprava).

Kad je Koloman postao vladar u Hrvatskoj, naravska je stvar, da su otada i njega išle sve daće i carine, koje su prije pobirali narodni hrvatski kraljevi. Pitanje je sada, na koji se porez odnosi ono mjesto u apendikuli, to jest, od kojega je i kakova poreza kralj Koloman oprostio dvanaestero hrvatskih plemena.

Točnim proučavanjem sredovječnih naših isprava, sasvim se jasno vidi, da je taj porez upravo bila zemljarina, koja se u sredovječnoj Slavoniji, to jest u zemlji između Drave i Save i Kapele planine, zvala marturina. Imade naime sva sila listina iz XII., XIII., XIV., XV. i još početka XVI. vijeka (do 1526.), iz kojih se jasno vidi, da se marturina plaćala isključivo u Slavoniji, dok se ona istodobno u Hrvatskoj i ne spominje, pače, poznat nam je velik broj isprava, kojima ugarsko-hrvatski kraljevi opraštaju pojedine velikaše ili korporacije u Slavoniji od plaćanja marturine, dok nema primjera, da bitaka isprava bila izdana za Hrvatsku, ma za kojega člana onih dvanaestero plemena. Dok se dalje u darovnicama za Slavoniju nabrajaju izriječkom kod pojedinih nadarenika njihovi tereti ili oproštenje kraljevo od njih, u darovnicama za Hrvatsku nema traga takim izrazima, šta više, u tim se hrvatskim darovnicama naglašuje, da nadarenici »mogu dobiveni posjed uživati onako, kako plemeniti Hrvati drže svoje plemenite plemenštine«.¹

Te riječi jasno dokazuju, da su plemići, potekli od dvanaestero hrvatskih plemena, uživali neke osobite slobodštine, na temelju kojih su držali svoje posjede. Sada nam bivaju jasne one riječi: »... da će svi naprijed spomenuti (12 plem.) posjede svoje držati tiho i mirno i da nijedno od rečenih plemena niti njihovih ljudi nije obvezano plaćati spomenutom kraljevskom veličanstvu poreza ili daća«. Starješine dakle dvanaestero hrvatskih plemena, koja su držala zaciјelo najveći dio zemljišta južno od Gvozda (Kapele) do Ne-

¹ Sve je to Klaić tako jasno dokazao u svojoj raspravi »Marturina« (Rad 157, Zagreb 1904., pg. 136. i dalje), da samo onaj, koji se bavi, kako kaže Karácsony »promišljenim iskrivljivanjima«, tih rezultata ne prihvaća. O tim stvarima donijet ću još nekih snažnih specialnih primjera u narednoj točki o plemenima, jer je jedno s drugim u tijesnoj svezi.

retve, nastojala su prigodom izmirenja s Kolomanom sebi osigurati i svojim potomcima osobite slobodine (libertates), od kojih je, po duhu onoga vremena, bila najodličnija ta, da će plemeniti Hrvati držati netaknuta svoja posjedovanja, a da za njih ne će plaćati kralju, ni sami ni kmetovi njihovi, nikakove zemljarine. Prema tome razumljivo je, zašto se u Hrvatskoj nije plaćala marturina, nego jedino u Slavoniji, gdje ono dvanaestero plemena nije imalo svoga posjeda, jer ondje valjda nije bilo ni naseljeno.

Razloživši sve ovo, bjelodano je, da je kralj u Hrvatskoj pobirao sve ostale poreze i da će naprijed spomenute osim zemljarine. To su u prvom redu prihodi od različitih i brojnih posjeda kraljevskih (regales terrae), od imitnica i od lučkih pristojba, kod kojih se izrično u ispravama kaže, da kralja idu dvije trećine, a konačno donekle i »ius-a descensus«. Za pobiranje dakle ovoga prihoda ili poreza namjestio je Koloman, kako kaže Toma arciđakon, »u jednoj kuli u Spljetu nekog vojvodu s većom vojničkom četom, da mu bude sakupljač kraljevskoga tributa u Hrvatskoj (exactor regalium tributorum per Chroatiam)«.¹

Držim, da sam ovim podrobnim razlaganjem dokazao neosnovanost tvrdnja Horvátovih, kojima je izvor u jednostavnom — neznanju i nepoznavanju stvari.

Začudo o ovom financijalnom pitanju nijesu se gotovo nikako izrazili i izbliže zabavili noviji mađžarski historici, oni se dakle zadovoljavaju s onim, što im je »djelomice vrlo lijepo i temeljito obrazložio« Horvát. Tek stavljaju sitne i nestvarne prigovore, od kojih ću navesti samo glavne, Marczali (profesor mađžarske historije u peštanskom sveučilištu) i već nam poznati kanonik Karácsenyi. Marczali kaže: »S druge strane

¹ To je zacijelo bio bar u prvo Kolomanovo doba, dux Simon, o kojem jedna nedatirana isprava kaže: »Sub primo Simonis duci anno«, a koja je nesumnjivo izdana u Spljetu (»Ego Madia sancti Benedicti monasterii« god. 1107., kad je Koloman postao gospodarom toga grada (Gl. Rački Doc. pg. 180.) O njemu opet kaže Toma (o. c. 61.) »Dederant autem Spalatenses regi Colomanno turrem orientalis anguli« (dakle prema Poljicima kod staroga muzejca i crkve sv. Petra). Rex autem posuerat illic ducem quandam, cum non parva militum manu, qui erat per Chroatiam (= po čitavoj Hrvatskoj) exactor regalium tributorum«.

(t. j. da je apendikula falsifikat) imamo još i to, da Hrvati nijesu bili oprošteni plaćanja poreza, već, da su od vremena Kolomanova plaćali kunovinu (marturinu), a drugo jedva da su mogli plaćati.«¹ Kolikoga li neznanja! Marczali uopće, kako se iz tih riječi vidi, ne zna, da se kunovina nikad nije u Hrvatskoj plaćala kao što ni u Ugarskoj,² već samo, i opet naglasujem, samo u Slavoniji, u glavnom sve do onoga vremena, kad je Matija Korvin stao praviti neke financijalne promjene, pače i nešto još i dalje do Mohača, dok se sa stavkom, da su Hrvati jedva mogli plaćati poreza, pravi Marczali uz nepoznavanje stvari samo — smiješan. Karácsonyi opet se čudi ovako: »Konačno je pače pronašao (sastavljač apendikule), da ni plemstvo ni njihovi ljudi (dakle najveći dio hrvatskih jobada) nijesu dužni bili plaćati poreza!!! A baš to pokazuje, da ne vrijedi ova apendikula« ni kao traljava izbljedjela tradicija, a nek-moli da bi ona bila stari zapis, koji bi trebao da upotpunjuje isprave. A da mi (Mađžari) išta povjerujemo neukomu kasnijemu bajoslovcu, toga ne može od nas nitko zdravoga razuma zahtijevati.«³ Budući da Karácsonyi pozna moju radnju »Kolomani Hrvati g. 1102.«, pa ga ondje navedeni dokazi nijesu mogli uvjeriti o drugom, nego da ovakovo mišljenje nije za ljude »zdravoga razuma«, onda mogu samo da ga žalim, što nema toliko naučne objektivnosti, da uzmogne razumijevati, što je dokaz i da protivnik može također da ima pravo. Valjda Karácsonyi ne će misliti da ono nekoliko fraza, šta ih je tamo (u »Századok« 1910.) iscijedio, može da obori moje dokaze? Sve mu je te razloge (u kraćoj formi) još jednom ponovio Gruber, sasvim lijepo i ispravno,⁴ našto mu je Karácsonyi odgovorio ovako: »Kod pokorenja sredovječnih gradova (gdje?), ako su se poslanici sporazumjeli o porezu (gradskom !) s kraljem, bila je čitava stvar riješena začas, jer je gradsko vijeće (odmah) stvorilo odluku o vrsti i ubiranju poreza. Sastavljač apendikule rješava na isto taki način za čitavu Hrvatsku stvar porezâ. Po njemu ono dvanaestero plemena i njihovi ljudi (t. j. knetovi)

¹ Magy. tört. (mil. kiád.) II., 203., nota 1.

² Klaić Marturina pg. 136.—140.

³ »Századok« 1910., 643.

⁴ Vjesnik kr. zem. ark. XIII., 83.—85.

ne plaćaju nikakvoga poreza, već su samo dužni vršiti vojnu službu. Tvrđnja Gruberova, da se ova stavka odnosi samo na kunovinu, naime da oni »non teneantur solvere censum«, pada odmah pred ovim riječima sastavljača apendikule: »nisi tantum.... ire debent adminus cum decem armigeris equitum (ispravnije equitibus). Kad dakle osim vojne službe ne bi oni plaćali nikakvoga poreza, tada ne bi bili dužni davati ni zalaznine, ni globe, ni carine. Ali šta su radili oni, koji nijesu spadali među to dvanaestero plemena i među njihove ljude? Posve je sigurno, da su oni gatanski stanovnici (koji su već u doba cara Konstantina Porf. spadali u Hrvatsku) sve do 1218. plaćali zalazninu i ostale njih spadajuće poreze. Samo umišljena nezalica može dakle napisati (t. j. Gruber) takav apsurd, da u Hrvatskoj nije nitko mađžarskomu kralju plaćao poreza, već da je jedino s vojnom službom to plaćanje ot služio. Hrvatska historiografija dakle ne može da učini ni jedan korak naprijed spram spoznaje istine, sve dok potpuno ne odbaci apendikulu i ako se ne uhvati jedino suvremenih vjerdostojnih svjedoka. Sramota je za jedan kulturni i obrazovani narod, ako se povjeri ovako slijepim vodićima i neukim piscima bajka«.¹

Tako dakle zbori jedan svijesni vodič i učeni pisac. Da vidimo je li baš tako »svijestan« i »učen«, kakim se gradi. Šta se ono gradova tiče, njegove su riječi općenite i nepoučne tako da jedva zavređuju, da se kod njih i zaustavljamo. Svako naše srednješkolsko dache znade, da je u srednjem vijeku sasvim drugi odnos između gradova i plemstva uopće, a naročito u pitanju poreza pram kralja. Da su dalmatinski privilegovani gradovi imali svoje posebno porezno uređenje, opće je poznato, a i doći ćemo još na to, isto tako znamo, da se sadržaj apendikule ne tiče Slavonije, kako smo već vidjeli. No Karácsonyi napisao je te riječi samo zato, da odmah može prokriomčariti, kako li su sličnom brzinom radili kralj i predstavnici hrvatskih plemena, dakle (recimo) tobože bez ikake budgetne debate. Ta u toj je apendikuli naprosto sumarno nabrojeno ono, što se tiče sporazuma između

¹ Századok 1912. pg. 17.—18.

kralja i dvanaestero hrvatskih plemena, a u ostalom baš ta kratkoća, kao i jezik njezin, dokaz su, da je pravi izvor ove apendikule mnogo i mnogo stariji, nego li je ona sama to jest da je pravi izvor postao davno prije XIV. vijeka.¹ Šta su i koliko su dugo vijećali najprije kraljevi ljudi s Hrvatima, a onda Hrvati s kraljem, toga naprosto ne znamo, jer nemamo izvora. Više vrijedi dakle ta činjenica, da se ne može naći hrvatski spis ili isprava, koja bi dezavuirala ove riječi apendikule. To je Klaić pokazao u osobito poučnoj raspravi, koju Karácsnyi prije nego li piše, ima dužnost da temeljito prouči, (on je bar nigdje ne spominje!), pa će možda ipak drugačije misliti. Kralj Koloman naime oprostio je samo i samo onih dvanaest hrvatskih plemena i njihove ljude zemljarine (terrarium ili kunovine u Slavoniji), dok su mu svi drugi porezi, što su prije pobirali hrvatski kraljevi, njegovi prethodnici, ostali netaknuti. Stoga njegove riječi, da se »tvrđnja Gruberova odnosi samo na kunovinu«, ide u red takih dokaza, kojima se čovjek smije. Međutim Karácsnyi tražio je da nađe konkretan primjer, da se u Hrvatskoj ipak plaćala »zalaznina i ostali porezi«. To je isprava, kojom su Templari g. 1218.(!) dobili u Hrvatskoj neke posjede i kojom ih kralj Andrija II. oslobađa nekih tereta.

Templarski je red osnovan g. 1118., a u Hrvatskoj se prvi put pojavio najkasnije na početku druge polovice XII. vijeka (oko 1160.).² Prvi im je samostan bio Vrana, koju je nekoć (1076.) darovao papi Grguru VII. hrvatski kralj Zvonimir, a onda opet papa Aleksander III. (oko 1169.—1170.) istim Templarima,³ dakle u doba byzantinske vlasti u Dalmaciji. Malo po tom darovao im oko godine 1184.—1185. kralj Bela III. »villam Signye (= Senj) ... cum omnibus pertinentiis piam domui vestre liberalitate collata cum ecclesia S. Georgii (= Sveti Juraj) et omnibus, que in eodem loco de donatione

¹ O tom će biti govora još i nešto niže.

² Gl. o tom Kukuljević: Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana (= Križari) u Hrvatskoj. Rad akad. knj. 81. (Zagreb 1886.), str. 8. i dalje.

³ Smičiklas: Cod. dipl. II., 125.—126. (original u spljetskom kaptolskom orkivu (XVI. 1. 179.), adresiran je »Spalatensi archiepiscopo apostolice sedis legato pro fratribus militie Templi).

regia rationabiliter possidetis«,¹ iz čega vidimo, da je tada grad Senj sa svojim okolišem bio kraljevski grad i da nije pripadao nijednom od hrvatskih plemena, a ni u red privilegovanih gradova dalmatinskih. To nam jasno kaže kralj Andrija II. g. 1209. u svojoj ispravi ovim riječima: »Civitas vero Scen (= Senj), quam eis (Templaribus) illustris Bela rex pie recordacionis in puram contulit elemosinam cum omnibus appendiciis suis, silvis scilicet et pascuis ceterisque ad ius regale spectantibus, ipsis fratribus semper firma permaneat et iure perpetuo inconcussa cum ecclesia beati Georgii (= Sv. Juraj) in eiusdem civitatis territorio sitam, quam eis Petrus archiepiscopus Salone dedit, consistat«. ² Dakle Templari dobili su kraljevski grad Senj od Bele III., a Sv. Juraj od spljetskoga nadbiskupa Petra »Hungara«; očito je sv. Juraj tada bio vlasništvo crkve spljetske. Međutim u ovoj ispravi kralj Andrija II. potvrđuje Templarima još mnoštvo posjeda i u sredovječnoj Slavoniji, gdje su se Templari također još oko polovice XII. vijeka smjestili. Za sve te posjede kaže Andrija, da »omnes templarios, qui infra regni nostri sunt terminos, et tam in Dalmacia, quam in Chroacia...³ deserviant; regia autoritate constituimus, ut nullus banus vel banilus, vel aliquis alius in regno nostro descensum vel aliquod tributum vel collectam vel liberos denarios sive marturinas vel denarios ponderis vel exactionem aliquam sive aliquid onus cuiuscunque publice funcionis a predictis fratribus Templi et eorum iobagionibus et hominibus⁴ pro quibuslibet rebus presumat exigere«. A konačno još kaže: »Ceterum sicut rex Bela, pater noster, pro dei amore fratribus Templi dedit, ut domus eorum et predia per amplitudinem totius regni constituta quadam singulari libertate premineat, ut a nullis videlicet prorsus in-

¹ Smičiklas: Cod. dipl. II., 191. Ono »liberalitate collata« znači oprost od raznih daca, kako ćemo nešto niže jasnije vidjeti.

² o. c. III., 84.—89.

³ Hoćete li jasniji dokaz, da se ovdje pod Croacia razumijeva i Slavonija? Dakle kao i u ispravi zadarskoj od g. 1092.

⁴ Ovo »hominibus upotrebljeno je ovdje kao i u apendikuli, naima s istim smislom.

v a d a n t u r h o s p i t i b u s , n e c b a n u s n e c a l i q u i s a l i u s i n i l l i s p r e s u m a t h o s p i t a r i , n i s i q u i a b e o r u n d e m f r a t r u m b e n i v o l e n c i a r e c e p t u s f u e r i t : i t a n o s e i s p e r p e t u o c o n f i r m a m u s . «

Još i poslije toga stekli su Templari novih posjeda (tako i u Zagrebu). No najvažnija je isprava za nas ona, na koju se pozivlje Karácsonyi. U njoj nagrađuje kralj Andrija Templare zato, što je njihov veliki meštar Pontius de Cruce, tako vješto ravnao Ugarskom, Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom za vrijeme njegove krstaške vojne (1217.—1218.), da se nalazi ponukanim da im »terram quandam in Croacia, terre castris Scen (= Senj) et terre de Modruz et de Bozane (= Bužani) contiguam, Gu(e)zke nomine, cum omnibus pertinentiis suis integraliter« daje i to tako »quod nullus banus, nullus comes, nullus baiulus (rđavo čitamo za banilus, t. j. podban ili banovac) siue quilibet alius super populum in predicta terra commorantem absque licentia et uoluntate fratrum Templi presumat descendere uel ipsum super exactione alicuius collecte casu quolibet molestare et in possessiones terre prefate fratres domus Templi per fidelem yobagionem nostrum Dodomerum comitem fecimus introduci.«¹ Tom je donacijom kralj Andrija II. darovao Templarima senjskim koji su, kako se znade i vojnu službu vršili, uz grad (civitas) Senj, još i gradski »castrum«, a onda teritorij koji se nalazio Senju djelomice na jugu, a najvećim dijelom sjevero-zapadno i jugoistočno. Darovana zemlja sastoji se, pored već templarskoga Senja s okolišem, od možda čitave tadašnje gatanske župe. Granice su joj tekle ovako: od ušća rijeke Žrnovnice (rivulus Gernowize), koja se i danas tako zove, ali je inače poznatije pod imenom ušća Gacke, spušta se (uz more) na jug pored mjesta Cedeloce (?) i Vrata (?), odavle polazi na istok uz granicu Buške župe sve do Kamence (Baine [možda banska?] Camenice), gdje se sastaje s južnom međom Gatanske i sjevernom Buške župe, potom kreće dalje na istok sve do Trasene (? posvoj prilici sjeverno od buškoga Krasna i Kutereva), pa dalje do brda Hrastovca (Crastino?), gdje se nalazila crkva Sv. Jurja i Marka, onda uz neku vodu (aqua = izvor ili potočić) sve do brda Malecenik (?) kod Lešća (Chesche!) i Vinadora (?); tude zakreće granica na

¹ o. c. III., 174.—176., datirano dobro godinom 1219.

sjever sve do Jesenica (Jescinize), otkud zakreće malo na istok zar do Crne kose (Cherniche?), pa do međe između Gatanske i Modruške župe kod kamena »Medveda noga« (Iapis Pes Vrsi), onda skreće (na zapad) do Plaške glave (mons Plaz) pa teče razmeđem gatanskim uz planine što se nastavljaju na Plašku glavu, te se onda konačno spušta do morske uvale Žrnovnice (Gernowize), otkale se vraća natrag (pored Senja i Sv. Jurja) do rječice Žrnovnice ili do ušća Gacke (ad priorem metam ad rivulum Gernowize). Iz toga se jasno vidi, da je kralj Andrija dao Templarima župu Gatansku tako, da se ona neposredno nastavljala na dotadanji senjski njihov posjed.

Iz toga slijedi prvo i prvo, da baš nije tako, kako kaže Karácsonyi, naime: »posve je sigurno, da su oni Gatanski stanovnici sve do 1218. plaćali zalazninu i ostale njih spadajuće poreze«; drugo, Templari bili su još od kralja Bele III. oprošteni od svih ovih poreza, i to zato, jer ih još nije ni bilo u Hrvatskoj prije 1150., a kamo li u doba Kolomanovo, dakle je to na knadna egzempcija i četvrto, apendikula uopće se odnosi samo na dvanaestero hrvatskih plemena i na njihove ljude, pa bi Karácsonyi tek onda uspio, da nam je pokazao ma koju ispravu u smislu koje je jedno od onih plemena poslije 1102. oprošteno bilo zemljarine (marturine) od ma kojega kralja poslije godine 1102. To mu je tim laške trebalo da uspije, što su oko toga vremena zacijelo živjeli Lačničići (gl. apendikulu), baš u nekom dijelu gatanske župe. Ne sumnjam nimalo, da je Karácsonyi to znao, pa zato i piše onako tajinstveno i neodređeno kad kaže: »posve je sigurno, da su oni Gatanski stanovnici (Templare mudro potpuno zašućuje) sve do 1218. plaćali zalazninu i ostale njih spadajuće poreze«. Otkuda on to zna, šta je bilo prije g. 1218. s onim gatanskim kmetovima; zar ih nijesu ona plemena hrvatska (kao Lačničići), koja su ondje bila djelomično gospodari, mogla 1219. ustupiti kralju za drugu zemlju, ili su možda one darovane zemlje čak i pripadale kraljevskoj zemlji još iz vremena Petra Kresimira i Dmitra Zvonimira, kao što su neki od njih bez sumnje bili podanici grada i castruma Senja? Sve nam to znači, da je Karácsonyi slabo vješt historik u hrvatskim stvarima, koji hoće da jednu apriorističku ideju na nedopušten način razgazi i

proširi, pa stoga mu one nedostojne uvrede, kojima se nabacio nakon svoga pseudo-dokaza na hrvatsku historiografiju (a naročito na Grubera), odbijamo kao pusto zabadanje.

Ad 3. O dvanaestero hrvatskih plemena vrlo je temeljito raspravio Klaić u raspravi: »Hrvatska plemena od XII. do XIV. vijeka«. Njezinim rezultatima poslužiti ću se i ja, a tek ću ih, koliko to ustreba, upotpuniti na nekim mjestima novom historijskom gradom.¹

Svaki slavenski narod bješe nekoć sastavljen od plemena; pleme (tribus, generatio) opet je skup rodova, koji je stajući na svojim baštinskim zemljama, (»plemenito«, »hiža«) imao zajedničkoga starješinu (praoca), zajedničko ime i zajedničku imovinu. Odatle se razvilo praplemstvo slavensko, odnosno u našem slučaju hrvatsko. Tako je u Češkoj još u XIII. stoljeću bilo poznato rodovno (generaciono) plemstvo, te se poimence spominju: Vrševci, Hrališići, Ždanovici, Tasovici, Hroznatovci, Janovici, Hronovici, Boskovići, Buzići, Diviševici, i drugi. Isto je tako bilo kod Hrvata. Čini se, da car Konstantin Porf. spominje za početak VII. vijeka sedam plemena hrvatskih, a s time kao da se podudara i ono, što docnije, ali samostalno kaže Toma arcidakon, naime, da su se u doba doseljenja Hrvati raspadali »na sedam ili osam plemenitih plemena« (septem vel octo tribus nobiliūm). Razumije se, da su ovi doseljeni Hrvati pokorili ono žiteljstvo, što su ga zatekli u zemlji. »Svi osvajači Hrvati, — kaže Klaić — smatrali su se odsele prema starijim pokorenim žiteljima ma kojega porijekla, od abranim, plemenitim razredom pučanstva, oni su bili gospodari osvojene zemlje, a svi prijašnji žitelji njihovi podanici (kmetovi)«. ² Dakle se i u Hrvatskoj vršio otprilike sličan proces kao primjerice u gotskoj ili franačkoj državi: trećina zemljišta podijeljena bi od vođe Gota i Franaka među njegove vojnike osvajače, odnosno njihova plemena; to je gotsko praplemstvo, kojih starješine sudjeluju kod državnih posala neposredno s kraljem, drugu trećinu uzima kralj za sebe, te od nje dijeli svojim vjernim plemićima po koji komad

¹ Klaić: Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća. Rad 130. Zagreb 1897. pg. 1.—85.

² o. c. pg. 13.

»kraljevskoga posjeda«, te konačno treća trećina ostaje i dalje u rukama pokorenih žitelja. Nevjera i izdaja kažnjava se gu-bitkom nepokretnoga starodrevnoga posjeda (ili baštine) u ko-rist kraljevu. Među pokorenim staroposjednicima stane se ta-kođer nakon asimilacije opet javljati donatorno plemstvo, onda udružba slobodnjaka (libertini), a konačno i kmetova, koji su morali da snose sav teret svojih gospodara. Eto, tako se ima (po mom sudu) tumačiti vijest cara Konstantina o sedmero ili osmero hrvatskih plemenitih plemena, naime v o j n i k a - o s v a - j a č a, kojih je broj do g. 1102. već narastao na dvanaest plemena. Ja ću još tečajem ove rasprave jasno pokazati iz isprava, k a k o s u u o p ć e n a s t a j a l a n o v a p l e m e n a, to jest kako je broj njihov od g. 1102. pomalo rastao, pa kako je ujedno bila budna i živa svijest na postanak i opstanak ovih dvanaestero ple-mena, te na one »libertates« (»consuetudines«) i »iura«, što im ih je p o t v r d i o kralj Koloman. U takovom slučaju bi se stvaralo n o v o s a m o s t a l n o p l e m e, s novim imenom, a ono bi se budi iskazalo da već od davnine potječe od jednoga od ono dva-naestero plemena, ili je zamolilo, da mu se p r i z n a p l e m - s t v o i da se usporedi u pravima s ono dvanaestero plemena. To su po svoj prilici potomci onih, što su ih Hrvati nekoć ostavili kao »libertine«, dakle kao s l o b o d n j a k e, ali ne još kao ple-menite ljude.

Ovih dvanaest hrvatskih plemena ne spominje se za doba narodne dinastije n i k a d u ispravama kao j e d n a c j e l i n a, t. j. kao »d u o d e c i m g e n e r a t i o n e s n o b i l i u m r e g n i C r o a t i a e«, što i jeste posve shvatljivo. Ne samo da su tada ta plemena bila s v i m a poznata, a naročito kao kraljevski do-glavnici, nego take vrste uopće nije nam se nijedna isprava učuvala, a koliko ih imamo, rijetko kad je označeno uz krsno ime i i m e p l e m e n a, od kojega netko potječe. Prvi put bješe spisak tih plemena napisan z a s p o r a z u m a s K o l o m a n o m g. 1102., a poslije toga spominje se istih dvanaest hrvatskih plemena samo pojedinački, jedno prije, drugo docnije, u ispravama XII. i XIII., a onda još naročito XIV. i XV. vijeka. No rezultat ovih poda-taka, kojima se potkrepljuje postanak i opstanak ovih hrvatskih plemena u Hrvatskoj poslije 1102., veoma je izdašan, a tako su i naročito neke srećom sačuvane vijesti, u kojima se kao o j e d n o j c j e l i n i, tako reći o k a s t i, govori o »duodecim generationum

nobilium regni Croatiae« još i onda, kad ih je zacijelo bilo već više od dvanaest, što očito znači, da nitko nije htio da dira u gornji naziv poslije 1102., jer su baš u z taj broj bile vezane stalne »libertates et iura«.

Iz samoga XII. vijeka dosada se nažalost nije našao nijedan spomenik, koji bi nam izrijekom spominjao ono dvanaestero hrvatskih plemena kao cjelinu, ali su nam zato ipak ona sva zajamčena u raznim ispravama. Tako K a č i ć i (1166., 1180., 1181., 1188., 1189., 1190., 1198. i 1200.); K u k a r i (1178.), Š u b i ć i (1182.), Č u d o m i r i ć i (1207., 1208. očito su im roditelji živjeli još u XI. vijeku), M o g o r o v i ć i (1164., 1188., 1197.), G u s i ć i (1187., 1207.), L a p č a n i i K a r i n j a n i (1166., 1181., 1188.), P o l e č i ć i (1194.), L a č n i č i ć i (ili Lišničići) (1207.), T u g o m i r i ć i (1189.), S v a č i ć i i J a m o m e t i ć i.¹

¹ Gl. za sva ova plemena S m i č i k l a s Codex II, index. Zajamčeno nam je kao sigurno, da je baš iz Svačićeva plemena potekao čuveni knez Domald. God. 1238. reče: »Interogatus de etate; respondit se fere octaginta annos habere (Smičiklas: Cod. IV., 51. iz originala)«. To znači da se Domald rodio nekako oko g. 1160. Međutim poznat nam je i otac Domaldov Saracenus, koji se u ispravi spominje kao kliški župan 1171.; on se morao roditi, kad uvažimo starost Domaldovu, bar nekako oko god. 1130. Znamo iz isprave i djeda Domaldova, a oca Saracenova »Zoloyna (= Slovina) caecus«, za koga se ne navodi nikakova godina, ali je izvan svake sumnje živio davno prije 1120.; možda mu je »Georgius de genere Snačithorum« (vrlo je vjerojatno, da je uz kršćansko ime imao još i narodno hrvatsko) bio otac, to jest Domaldov pradjed. Značajno je, da u ispravama nose oni i naslov comes. Svakako je tim podacima dokazano, da je pleme Svačića živjelo već rano u XII. vijeku. Jamometići tek se spominju g. 1240. (Smičiklas: Cod. IV., 115.—119.) »Pripico (= Pribiço) et Dobrano Jamometić; kako su i ova dvojica (možda braća, a možda samo rođaci) morala imati oca od istoga plemena, ne možemo nikako pogriješiti, ako kažemo, da su Jamometići također već živjeli u XII. vijeku. Tako dakle jasno pokazasmo poimence svih dvanaestero plemena još za XII. vijeka. Pored toga treba naglasiti, da mi za XII. vijek za Hrvatsku od Gvozda do Neretve nemamo gotovo nikakovih privatnih plemićkih listina na raspolaganje, nego samo crkvenih i samostanskih, osim nekih gradskih dalmatinskih, mletačkih, rimskih i slavonskih, dakle otprilike kao i u doba narodne dinastije.

Držim prvom dužnošću svojom, da sada hronološkim redom iznesem neke nam danas pristupne podatke, u kojima se ovo dvanaestero hrvatskih plemena izrijekom navodi.¹

1. 1273. »Dominus Ladislaus rex considerando gratum obsequium fidelium suorum Croatorum, videlicet Jurys filii Gurk, Jurizlai filii Zlavanya, Obrad filii Irizlai et Damiani filii Jure de generatione Glamochani, quod sub castro Jauriensi (Gjur) per homines regis Bohemie (Otokor Přemysl) occupati cum omni fidelitate impendissent, cupiensque idem dominus Ladislaus rex unicuique, quod suum esset, tum ex sua regia benignitate, tum etiam de iuris equitate tribuere, ipsos et eorum quemlibet ac ipsorum successores cum terra eorum Banyavaz (danas Banjevci kod Vrane) sive Banathawal nominata, quam per ipsos pacifice possideri voluissent, sine iuris preiudicio alieni quemadmodum tunc usque nunc tenuissent, de honore (!) et solutionis gravamine in eisdem litteris (t. j. potpuno pismo kralja Ladislava) contento misericorditer eximendo ad numerum, cetum et consortium Croatorum nobilium transtulissent et restituisset ita pure, quod tam ipsi, quam eorum heredes heredumque in posterum successores, illa et eadem gratulerentur (!) *libertate*, qua *veri, primi et naturales* regni Croatiae nobiles perfruerentur, cassasset nihilominus in irritum revocasset privilegia et litteras, qui que tantum eosdem nobiles suppressa veritate super facto terre ipsorum

¹ Kad naš akademički »Codex diplomaticus« iziđe čitavo do g. 1400. (u još sedam ili osam svezaka), a i nastavak u formi obilatih regesta do godine 1526. (29. aug.), pa i mađarska akademija još i dalje izdade u poznatoj zbirci Thallóczyjevoj ispravâ od XII. do XVI. vijeka, a koje se tiču Hrvatske (dakle još jednu zbirku uz Frankopansku), pa još i gdjevoja današnja mađarska plemićka obitelj svoje isprave iz svoga arkiva (kao n. pr. herceg Batthyány u Körmendu, herceg Esterházy u Kismartonu, ili grof Erdödy u Galgoczju, Monyorókeréku i Vépu, i grofovi Pongrácz u Bashalomu), onda ćemo zacijelo moći da raspoložemo s tolikim obiljem historijske grade, da uzmognemo podati točne obavijesti i o detaljima, jer se zasada moramo ograničiti na ono, što je izdano i što s teškim trudom i uz velik gubitak vremena nađemo više slučajno u ovom ili onom arkivu, ponajviše još u Zadru.

fuissent forsitan impetrare, ita, ut ubicumque in lucem producerentur viribus carerent et penitus nullius essent firmitatis«. ¹

Iz ove se vele važne isprave jasno vidi, da se

1. g. 1273. znalo za to, da »vjerni Hrvati« treba da vrše vojnu službu,

2. da ti »vjerni Hrvati« pripadaju u broj hrvatskih plemića, i

3. da su »prvi pravi i prirodni plemići kraljevstva hrvatskoga«, t. j. hrvatsko praplemstvo, dakle ono, koje je opstojalo i živjelo prije Sv. Ladislava i Kolomana, uživali (za ugarskih kraljeva) neke slobodštine, među kojima se ovdje navodi uz vojnu službu »mirno« posjedovanje zemlje s oprostom od tereta i plaćanja.

Premda nam se nije sačuvala sama ova isprava u originalu, već samo u izvratku u originalnoj ispravi kralja Ludovika I., od 1361. odnosno 1367. (u Kismartonskom arhivu), ipak i iz toga izvotka vidimo, da se tude u jezgri govori o onom istom, što kaže tako zvana apendikula, izuzevši neke detalje, koji u onaj čas, kad je kralj Ladislav IV. izdao original (1273.), nijesu igrali nikake uloge. Ovom nam je dakle ispravom zajamčeno, da je još prije nego li je napisana bila sama apendikula, hrvatsko praplemstvo uživalo »mirno« posjedovanje zemljišta i oprost od plaćanja nekoga poreza, zacijelo kunovine. Da je tako d'avno prije kralja Ladislava IV. Kumanca bilo (naime prije 1273.), ne će valjda nitko razuman i čas posumnjati. Jedino smeta, što je u ispravi riječ o Glamočanima, koji nam se već spominju g. 1129., 1164., 1207. i 1240., a u apendikuli ih nema. To dokazuje, ili da se g. 1102. Glamočani nijesu još u brajali među ono dvanaest plemena hrvatskih, pa ih sada kralj Ladislav uvrštava u nj, ili — što je mnogo vjerojatnije — da su oni ogranak od onih dvanaestero plemena (možda Svačića):

¹ Horváth: Alsó Szlavoniai okmánytár (Dubička, Vrbaška i Sanska županija od 1244.—1710.) Bdpst. 1912. str. 70. (Iz kišmartonskoga arkiva hercega Esterházyja.) Ovaj datum, naime 1273., treba dobro zapamtiti kao i njegovu sadržinu. Nastojat će svakako da dođem do eventualnoga originala isprave od 1273., koja će možda imati toga mnogo više, a od osobite važnosti po naše pitanje.

Takih ćemo primjera kasnije još češće naći. Uostalom iz ove se isprave ipak vidi, da je sadržaj njezin taki, da nam potvrđuje drevni opstanak nekih ustanova apendikule, a to je glavno.

2. Oko 1300. napisana je apendikula, bez sumnje u Spljetu, od nekoga svećenika, koji je dobro poznao tadanje pismo »litera Bononiana«, i posve joj sličnu južnoitalsku goticu.

3. God. 1318. za banovanja Mladena II. Šubića došlo je do raspre između braće Radoslava i Disoja od plemena Draginića i Zadrana Franje Nozdronje od plemena Tugomerića poradi nekoga vinograda i zemlje u mjestu Draginićima.¹ »Et quamuis super predictis plura alia per ambas partes fuissent ventillata, introducta, proposita et alegata, finaliter tamen idem Franciscus (de Nozdronja) concludens in causa dimisit secundum consuetudinem Croacie in animas ipsorum proponentium contra cum adiunctis eis sacramentibus, prouti consuetudo patrie videretur exigere, quod affirmarent *cum sacramento*, quod vinea et terra prenotate erant aliquantulum subpignorate et non vendite in perpetuum dicto Stephano patri suo, quemadmodum idem Franciscus supradicit. Nos (sc. ban) enim auditit singulis et pluribus altercationibus, propositionibus,, petitionibus et responsionibus factis hinc inde, de consilio nobilium et procerorum Croacie adiudicauimus prefatos Radoslauum, Disoium et Johannem in numero duodenario (sc. generacionum nobilium regni Croacie) prestare debere sacramentum taliter, quod id, quod alegauerant et proposuerant uerum erat, et non quod alegauerat et dixerat Franciscus memoratus«. Kad je došlo do toga, da ona braća polože javno prisegu pred hrvatskim plemstvom, oni je »penitus recusarunt«, javno priznavši, da tvrdnje njihove nijesu bile istinite. Nato bi Franjo Nozdronja uveden u svoj posjed. Ta je odluka pala u Visočanima dne 10. aprila 1318.² To je osobito značajan primjer za staro baštinsko pravo, kao i za opstanak dvanaestero hrvatskih plemena, odmah u početku XIV. vijeka,

¹ Iz ovoga se jasno vidi, da je u to doba već mnoštvo hrvatskoga plemstva nastavalo dalmatinske gradove. Otale i tumač za očita slovenska imena.

² S mičiklas: Codex VIII., 497.—499. (Original u zadarskom arhivu). Gl. Jireček: Romanen III., 46.—47.

a znači, da su hrvatska plemićka institucija i njezina prava već davno prije postojala, jer se naglašuju »stari hrvatski (zakonski) običaji«. Time se dakle hoće da kaže, da su ta prava hrvatska kud i kamo starija od banovanja Mladena II. Šubića. Značajno je, da je i u Zadru bilo pojedinih hrvatskih porodica, kao u našem slučaju Franjo Nozdronja od plemena Tugomirića.

4. Oko 1350. sazvao je ban Stjepan sabor plemenitih Hrvata u mjesto *Podbursana* (= Podgrade ili Podbrđani?) u lučkoj županiji, gdje ga zamoli »parentela Virovnygh (= Virević), da joj potvrdi ujedno sa saborom plemstvo, našto bješe stvoren ovaj satorski zaključak: »quod ipsi et eorum progenitores semper nobiles fuissent et in numero [nobilium habitos fuissent et] in eadem congregatione nostra constitutos ac universos nobiles Croatos eidem nostre congregationi adherentes ad nostram audientiam quesierunt. [Qua de causa, petitio duodecim iuratis facta est, an ipsos et] progenitores eorundem nobiles esse et fuisse fateantur vel ne? Qui quidem duodecim iurati et universi nobiles Croati in eadem nostra congregatione [una] voce assecurarunt tali modo, quod prefati Novak (*etc. slijede imena članova plemena Virevićeva*) nec non progenitores ipsorum ac tota parentela eorundem Virovnygh (= Virević) vocata, licet de nulla generatione **duodecim generationum Croatorum** su[boles?] fuissent et in numero nobilium extitissent et inter ipsos Croatos ac prefatos Novak *etc.* [et inter] parentelam ipsorum de Virovnygh (= Virević) matrimoniali copula hinc et hinc celebrata fuisset et ipsi Croati de progenie Virovnygh [ipsorumque filias] duxissent in uxores legitimas et sic ipsa progenies Virovnygh (Virević) in numero nobilium permansissent et nunc permanere. Nos (sc. ban Stjepan) igitur in[herentes petitioni eorundem, dictis] Novako *etc.* et eorum parentele, concessimus litteras nostras privilegiales pendentibus [sigilis, datas apud] predictam villam Podbursana (= Podbrđani?), quinto die congregationis nostre prenotate, anno domini MCCCCL... «¹

¹ S mičiklas o. c. XI, 631. Ono što je u uglaštım zaporkama, pokušaj je restauracije manjkavoga teksta.

Tude imamo jasan dokaz, kako su plemeniti Hrvati budno pazili (a s njima i oblast, ban i rotni suci) na podrijetlo svojih suplemenika od ono dvanaestero plemena, dalje vidimo, kako su nastajala nova plemena, i to u našem slučaju na osnovi saborskoga zaključka i banske potvrde. Eto, tako je isto moglo da bude i s netom pomenutim Glamočanima, samo je ondje kralj sam izdao odluku. I Virevići se spominju kao »plëmeniti« već 1183., 1207., 1208. i 1240.

5. Godine 1361. novembra 15., izdao je ban hrvatsko-dalmatinski Nikola Szécy u Kninu ispravu, u kojoj kaže, kako su za boravka kraljice matere Poljakinje Jelisavete u Zadru pred nju došli (oko 30. nov. 1360.) Vladiha i braća mu od plemena Glamočana iz Banjevaca (kod Vrane) i magister Jakov de Cesanis, vitez kraljevski (iz Zadra), pa su joj se prvi pritužili, da su im oteti posjedi Banjevci i susjedni Kašići; stoga mole, da im ih kralj na osnovu (hrvatskoga) baštinskoga prava opet povрати (titulo iuris hereditarii ipsi pertinentes nomine possessionum collationi regali pertinentum, a regia maiestate sibi conferri postulasset). Onda se kaže: »Cum tamen ipsi semper et ab antiquo, more verorum nobilium easdem (sc. possessiones Banjevci et Kašići) conservassent, prout per alias litteras nostras priores informabamur, querimoniam porrexissent (sc. Vladiha i njegova svojta)«, našto povjeri kraljica mati Jelisaveta banu pravdu. Na ročištu 11. aprila 1361. pokaže Vladiha već gore navedenu ispravu kralja Ladislava IV. Kumanca. Potom iznese pred bana Nikolu Széchyja Zadranin Jakov de Cesanis ispravu kralja Ludovika I. od g. 1355. kojom da mu je darovao »quendam montem Gomiljak vocatum in terra Slavonie prope Wranam existentem . . . cum duabus villis suo regie ut diceretur collationi pertinentibus, Banjevci et Kašići vocatis«, a konačno da ga nitko ne može da pozove ni pred koji sud, već samo pred kraljevski. Zbog toga uputio je ban Széchy obje stranke na kraljevski sud. Ročište je ondje bilo 15. septembra 1361., ali ih kralj opet natrag uputi pred bana, davši de Cesanisu (tajno) pismo, kojim naloži banu, da ovu pravdu riješi »non more aut secundum consuetudinem Croatorum an Dalmaticorum, sed iuxta legem et consuetudinem Hungaricalem«.

Kad je ban obim strankama pročitao nalog kraljev, Vladiha i njegova svojta se uzburila, te »super premissio facto possessionario iudicium et iusticiam per nos (t. j. banum) sibi postulabant elargiri«, dok se Jakov de Cesanis zadovoljio. Kad je skoro potom došao kraljevski čovjek iz kraljevskoga grada Ostrovice do Vladihe i njegove svojte, da pokupi »quartam partem frugum ipsorum in dictas villas suas«, ovi uzmu oružje te ga »de dictis villis expullissent, utique ipsum interfecissent«, pače i »udvornika« »qui in sua persona dictos Vlahinam etc., suos census ab eisdem extorquere voluisset, diris verberum plagis affecissent«, pa ostadoše i dalje u svojim posjedima. Nato se podigoše protiv Vladihe i njegove svojte sama kraljica mati Jelisaveta, ban Széchy, pače i neki hrvatski plemići, s razloga što su se oni nasilno vladali, pa tako ban izreče u Kninu 15. novembra 1361. osudu u korist Jakova de Cesanis »ex consuetudine regni Hungarie«, koju su odobrili i iudices (= rotni suci stola kninskoga, a ne lučkoga, pred koji bi parnica zapravo spadala) ac nobiles regni Croatiae nobiscum assidentes«. Šta više, Vladiha i njegova svojta bili su kažnjeni »ammissione omnium proprietatum et bonorum ipsorum eosdem solum ubique intra limites dictorum regnorum Dalmatie et Croatiae contingentium«.¹

Ova nam isprava jasno pokazuje, da je već 1273. kralj Ladislav IV. Kumanac (odnosno njegova regencija) znao za hrvatsko praplemstvo i da je ono bilo oprošteno »de honore (!) et solucionis (= census) gravamine; da se u Hrvatskoj sudovalo po hrvatskom prastarom običajnom pravu, te da su se kraljevi (u našem slučaju Ludovik I.) znali protiv njega služiti spram hrvatskoga plemstva (naročito maloga),² ugarskim pravom, dakle da su oni znali u izvjesnim slučajevima kršiti one obveze, na koje se oni spram Hrvatske obvezaše još godine 1102. Ovaj

¹ Horváth: Alsó Szlavoniai okmánytár 69.—76.

² Otale se vidi i to, da su Glamočani tek mali ogranak jednoga od dvanaestero plemena, koje nam nažalost nije izrijeком navedeno. Svakako im ime pokazuje, (kao n. pr. Karinjani ili Lapčani), da potječu iz današnjega bosanskoga Glamoča (starije Dlamocha); to bi nam pokazivalo da su pripadali ili Svačićima ili Lapčanima, jer ova dva plemena sezala su sve do Vrbasa.

primjer neka nam bude u proučavanju sredovječne hrvatske historije vazda pred očima, jer zacijelo nije bio osamljen.

6. G. 1360. nalazila se i opet majka kraljeva Jelisaveta u Zadru, kuda ju je poslao sam Ludovik I. »pro reformatione status regnorum Dalmacie et Croacie, nec non iurium nostrorum regaliū extirpacione, ac cuilibet querulanti pro exhibenda iustitia, ad partes Dalmacie, specialiter in ciuitatem Jadrensem destinassemus«. Tada su došli pred sud 25. novembra 1360. neki Ivan i Lacko sinovi Tvrdonjini i Tvrdko sin Jurja Grubića, te podigoše pred kraljicom tužbu protiv cetinskoga kneza Ivana Nelipića govoreći: »quod ipsi in districtu de Cetine ab avo et prehavo semper nobiles et omni eo nobilitatis titulo, quo **nobiles duodecim generationum regni Croatiae** potirentur, usi semper extitisset, et hereditatem (= plemenito, baština) in dicto districtu Cetine habuissent et habere deberent.¹ Sed idem comes Ivan (Nelipić) ipsos indebite et minus iuste exclusisset et eiecisset de eadem (sc. hereditate), nuncque ipsi per factum ipsius comitis Ivan, eorum iuribus ac indebite spoliati ad extreme paupertatis inopiam devenissent et sub tectis iam latitarent alienis«. Nato reče knez Ivan, da ovi ljudi nijesu nikad pripadali županiji cetinskoj, koja je dopala njegovu rodu još od kralja Andrije II. (1210.). Potom pozove kraljica dvadeset i četiri svjedoka »pro exequendis iuribus nostris reginalibus in regno Croatiae per nos deputatos«, da iskažu pravu istinu. Tada izjaviše ovi hrvatski »osidnici« pod prisegom: »quod idem Ivan, Lacko et Tvrtko ac eorum predecessores de nobilibus duodecim generationum regni Croatiae ortum et originem non habuissent nec haberent, sed bene verum foret, ut ipsi et universitas nobilium regni Croatiae sepefatos Ivan, Lacko et Tvrtko in eo loco, quo residentiam fecissent personalem, semper numero et nomine nobilium conservassent et reputassent«.

¹ Ovim nam je riječima vrlo lijepo rečeno, u čem se sastoji temeljna karakteristika članova dvanaestero hrvatskih prastarih plemena, jer sve da i uzmemo, da protivnici Nelipićevi nijesu imali pravo, ali oni su se ipak pred sudom pozivali na poznato i istinito pravo starih hrvatskih plemića.

Iz ove isprave i opet vidimo, da se u sudu kraljičinu tada (1360.) dobro znalo, da »nobiles duodecim generacionum regni Croacie« imadu neki osobiti »nobilitatis titulum«, a pred toga znalo se točno još i to, tko potječe, a tko ne »de nobilibus duodecim generacionum regni Croacie«. I konačno, da je taj »titulus« tijesno vezan uz neko izvjesno zemljište, koje se zvalo baština (hereditas).¹

7. Za 10. juna 1370. sazvali su u Podgrađu (kod Benkovca) u lučkoj župi njitranski biskup Ladislav i magister Sarcen kraljevski komornik (kod kovnice novca) u Pečuhu, »visitatores regnorum Dalmacie et Croatiae« po nalogu kralja Ludovika I., hrvatski sabor. Na tom saboru predloži Zadrani Filip, sin Franjin, ispravu kralja Ludovika I., koji je nekoć darovao istom Filipu i pokojnom mu bratu Stjepanu posjed *Bychkouci* (! valjda današnji Mičkovci) u lučkoj župi, a onda još i drugu ispravu istoga kralja, u kojoj se kazalo »ut dictus dominus rex prefatis dominis Stephano et Philippo gracie annuisset, ut ipsi in omnibus possessionibus ipsorum extra districtum Jadre (i. e. in Croatia) existentibus in eisdem libertatibus fruereutur, quibus etiam nobiles regni Croatiae duodecim generationum possessiones ipsorum tenent et conservant, mandando banis constitutis et constituendis, ut ipsos in premissis libertatibus debeant conservare. Item exhibuit quasdam literas patentes dicti domini nostri regis sub anulari sigillo suo consignatas, in quibus continebatur, quod ipse dominus rex, prefato domino Francisco et suis heredibus omnes et singulas hereditates quorumlibet nobilium de Dragynigy (= Draginić), propinquorum suorum, quoque tempore absque heredibus legitimis defunctorum, terras videlicet et vineas in Luka inter villas Grabrovčane et Praskvići vocatarum existentes, contulisset«. Potom kraljevski komisari na saboru (i s njegovim odobrenjem) potvrdiše Filipu Zadraniu sve ono što im je kralj nekoć dao.² Iz ove isprave i opet saznajemo, da je kralj Ludovik I. dobro znao

¹ Kukuljević: Jura regni Vol. I., 43.—44. Izdano: 28. XII. 1360.

² Ispravu priopćio Klaić u »Vjes. zem. arkiva« X. (1908.) str. 88.—89. (po prijepisu dra. Luke Jelića iz originala u zaderskom arkivu). Poznavao ju je i Pesty (Az eltünt régi vármegyék II., 422., po prijepisu dra. Thallóczyja).

za obstanak i slobodine hrvatskoga plemstva potekla od ono dvanaestero plemena, te da se svaki plemić nije ubraja o međ u njih, i konačno, da su i iz a g. 1102., nastajala nova plemena, onako isto kao i prije g. 1102., koja su se onda uzela u brajati među njih. Taj je dakle slučaj Draginića i opet sličan onomu Glamočana i Virevića.

8. 13. juna 1379. Nešto prije 1379. umr'o je netom spomenuti Zadraniin Filip Franjin od plemena Draginić te ostavio četiri sina, među njima i Jordana, dok su od brata Filipova Stjepana ostala također tri sina Petar, Franjo i Filip. Svi oni stupiše pred plemićki rotni sud stola lučkoga u Podgrađu, kojem je predsjedao očito u odsutnosti bana hrv. dalm. Nikole Széchya, koji je boravio na bojištu za velikoga mlet.-ugar.-genoveškoga rata (1378.—1381.), u ime banovo Ivan Gorjanski kaštelan Ostrovički, a plemićki rotni suci uza nj bijahu: Petar Matijin »generationis Subigh (= Šubići), Vladuha filius Georgii de genere Kirinensium (! Karinensium...), Stephanus Petri de Posedarje [de genere Jamometići?] et Ratko Šegotić »generationis Tugomerich«. Kad se sud sastao zamoli sin Filipov Jordan, da mu se dade »pristav (pristaldus)« i to Radoslav Bolčić (Bolcigh) iz Malinove vasi, koji će im odrediti granice zemljišta pokojne braće Tome i Stjepana, sinova Draginih »de generatione Dragignigh«, a onda i predati, jer je njihova grana izumrla, a oni su njihovi zakoniti baštinici, kako to treba da bude u smislu »iurium Croatorum«. Budući da tome nije nitko prigovarao »nos igitur ob maioris cause euidentiam iura Croatorum obseruare volentes«, kaže Ivan Gorjanski (Garai), dade Jordanu i njegovoj braći za pristava Radoslava i još neke plemenite Hrvate, koji stvar brzo izvršiše. Nato odredi Ivan Gorjanski — »quibus viris ex maturis consilio et deliberacione, quam plurimorum nobilium Croatorum in dicta sede nobiscum cum pro tribunali circumsedentium«, našto bješe predano pred sudom i pred svjedocima ono zemljište Jordanu i njegovoj braći i svojti, dok ih je u posjed uveo po nalogu Ivana Gorjanskoga pristav Radoslav Bolčić u društvu s hrvatskim plemićima »Georgio Jurislauo de Kirino (! Karino), Borino fratre eius, ac Jacobo Stoysigh de generatione Vi-

re u i g h.«¹ Ova je isprava doduše samo dopunjak predašnjoj, no ipak je od velike važnosti, jer nas upućuje u hrvatsko pravo u baštinskim poslovima (a to su baš one apendikuline riječi o mirnom posjedu nepokretnih plemićkih imanja), koja se izrijeком naglašuju, dalje vidimo, kako su kod tih posala vazda morali biti nazočni ban (ili njegov zamjenik), pa odluka kompetentnoga rotnoga suda hrvatskih plemića i neki časnici kao pristav i svjedoci. Osobito je znajačno, kako Madžar Ivan Gorjanski želi svakako da održi »iura Croatorum«, dakle ih je poštivao kao faktički tada postojeći hrvatski zakonik.

9. 1459. Simeon de Nozdronja (Nosdrogna), član zadarske gradske općine i potomak hrvatskoga plemena Tugomerića, zamolio je 1443. dužda Francesca Foscarija (1423.—1457.) da može kao mletački podanik poći do ugarskoga kralja Vladislava I. Varnečika poradi nekoga procesa, nesumnjivo u jednoj baštinskoj stvari, što ga je imao protiv hrvatskoga plemića Ugrina Ugrinića iz Bribira od plemena Šubića, koji je bio podanik kraljev. Simeon de Nozdronja pošao je pred kralja, no osuda nije nam poznata; po svoj ga je prilici kralj uputio pred tadanjega hrvatsko-dalmatinskoga bana Matiju Talovca. Na to je poslije više godina zatražio u toj stvari informaciju zadarski načelnik (dakle član mletačke uprave) u hrvatsko-dalmatinskoga banovca (podbana) Mihajla Živkovića od Prozora (kod Otočca?), s molbom, da mu objasni baštinsko pravo hrvatskih plemića. Očito je Simeon de Nozdronja bio u rodu po ženi s nekim hrvatskim plemićem. Ili je tražio baštinu neke izumrle grane svoga plemena. Mihajlo Živković na taj upit odgovori iz Knina, gdje je stalno sjedio, a u sporazumu sa sucima »plemenitih Hrvata stola kninskoga« ovako: »Ad requisitionem eiusdem vestre magnificencie nobis litteritorie factam *in facto et consuetudine huius regni Croatie in possessionibus videlicet hereditariis, evitiis et acquisitis, vestre magnificencie certificamus, easdem consuetudines vobis notificamus, qualiter descendunt hereditaria et patrimonialia*

¹ Isprava još nije izdana, a nalazi se u arhivu u Zadru u originalu (Zbornik sv. Krševana Caps. XV., nr. 346 bis). Pesty (o. c. 422.—423.) poznavao ju je također po prijepisu g. dra. Thallóczyja.

nobilium Crohatorum, quod omnes possessiones omnium nobilium duodecim generationum regni Crovatie descendunt in prolem masculinam germanis propinquis de eorum prole descendentium de uno in aliud, que possessiones dictorum nobilium non sunt alienande **extraneis** in eorum preiudicio, neque pro anima testare, neque legare ultra tres gognaios. De possessionibus vero evititiis et acquisitis per antecessores nobilium sive per predecessores eorum, prout est descriptum et postmodum relictæ eorum heredum, ipse possessiones transire debent per omnes descendentes ab illo a quo ipsa bona fuerunt acquisita simili modo et condicione, prout alia bona patrimonialia antiqua transeunt de prole in prole, ut supra-scriptum est. Item de possessionibus evictis et acquisitis, quod si aliquis nobilis evicisset seu acquisivisset suo solo evictu et acquisitu, ipse nobilis habet libertatem ipsa bona, per ipsum evicta et acquisita alienare, eo quia ea, que solus acquisivit, solus distribuere potest. Feminina autem proles non habet partem in possessionibus patrimonialibus, sed de bonis mobilibus debet adornari cum transiverit ad virum. Quas consuetudines per presentes nostras litteras vestre magnificencie declaramus. Data Thinini (= Knin) (5. nov.) 1459. Michael Sifcouich de Prozor regnorum Dalmacie et Croacie vicebanus; (et) iudices nobilium Croatorum sedis Tininiensis.¹ Ovim nam je, šta bi se danas kazalo, »službenim dopisom«, kratko i jezgrovito razloženo baštinsko pravo hrvatskoga plemstva u srednjem vijeku. No najvažnije jeste bez sumnje to, da se još i u drugoj pol. XV. vijeka dobro znalo za ono dvanaestoro plemena hrvatskih od kojih su izvodili lozu svoju svi oni, koji su se ubrajali među plemiće hrvatske. Dalje vidimo, da posjedi prelaze vazda u plemenu od jedne grane na drugu. Pošto je pak poslije 1102. postalo i više novih plemena, očito su se ona morala pridružiti kojemu od opstajalih, ili, što je vjerojatnije, pravim plemićem hrvatskim smatrao se samo onaj, koji se ubraja o. (sjetimo se slučaja Virevića) među tih dvanaestoro plemena. Jedva

¹ Ljubić: Listina X., 146. (Zadar. arkiv »Ducali e terminazioni« II. C. 25.) Iz toga se vidi, da potomci hrvatskih plemića po dalm. gradovima nijesu imali prava na hrvatsku baštinu, ako bi ti gradovi došli pod mletačku ili uopće stranu vlast.

da ima sumnje, da je i Venecija kad je stekla poslije 1409. neke dijelove Hrvatske, respektovala to drevno pravo, kako su to redovito i ugarski kraljevi od 1102. dalje. Promjene nastale su tek poslije provale Turaka, to jest za njihove vlade, kad je u Hrvatskoj ponajviše nestalo staroga plemstva¹ (između 1520.—1699.).

Eto, ovim smo podacima iz posve vjerodostojnih isprava dokazali, da je već prije nego li je napisana apendikula bilo praplemstva hrvatskoga, koje se zvalo »duodecim generaciones nobilium regni Croacie«, a koje, da je uživalo neka posebna prava, naročito što se tiče baštinskoga prava i oprosta izvjesnoga poreza. Ovojnoj dužnosti bit će govora nešto niže. Ali vidjeli smo već i tude, da je poslije 1102. nastalo i novih plemena, budi po odluci kraljevoj, budi potom, što su neka plemena promijenila ime, tako da se onda čini onima, koji to pitanje tek onako površno s površine poznadu, kao nekaki dokaz, da je izvor »duodecim generacionum

¹ To nam potvrđuje ova isprava (u zadarskom arhivu Ducali e terminazioni II. C. 63.) od g. 1440.: »Pro Petar et Radossino Bradichi... Nui Greguor Borinich, Zuane Juranich conti zuradi (= giurati, rotni suci), et per lo simile zudesi zuradi Ugrin Subich et Vucassin Ancich, Maressa Carinanin et Zorzi Miroevich significemo, che compare in el nostro iuditio congregado de Pothgradie (= Podgrade u lučkoj župi), dove nui sentavimo cum la universita ministrando rason al richo et al povero. Compare Petar et Radassin Bradichi da nui domandando dela usanza de Crovattia: »Signori conti e zudesi, nui havemo nostre possession tanto quanto puo esser la casa nostra libera dela decima. Concedetina el conte zurado et zudese et el prestaldo zurado«. Et nui conti et zudesi sopradicti mandassemo ala faza del terren el conte zurado et zudese et prestaldo a veder, se i dicti Petar et Radassin hanno tanto terren, de la lor casa puo esser libera. I quali conte, zudese et prestaldo siando andati la, et da puo retornando da nui in el nostro iuditio congregado, et per nui domandadi, a nui concordevolmente refferi, che i son vegnudi ala faza del terren, et si hanno trovado, che i dicti Petar e Radassin hano tanto terren, che i sono liberi dela decima secundo usanza de Crovattia. Et nui conti e zudesi habiando maduro conseyo cum la universita, i dessemo la nostra lettera ponente sotto nostri sigilli pendenti. Correndo i anni del nostro signor 1440. Ego Symon Damiani transcripsi de sclavo in latinum«. Najveći dio lučke župe pade pod Mlečane još između 1409. i 1411. Zanimljivo je, da su Mlečani pridržali nesamo hrvatsko uredovanje, nego i privatno pravo.

regni Croacie«, naprosto »bajka« ili pače »zlonamjerna falsifikacija«.

Za primjer kako stanovite grane pojedinih generacija znadu da promijene svoje generaciono ime do XIV. vijeka, bit će dosta ako navedem ove podatke:

1. U ispravi bana Mladena Šubića od 10. aprila 1318. kaže se ovako: »Jacobum comitem de Hatugha de generatione Gussigh (= Gušić),¹ a u drugoj (od 15. augusta 1321.) kaže se samo »Wlko (= Vuko) filio Pritichii (= Pribićii) de genere Hotughian«.²

2. Kralj Karlo I. izdaje 19. oktobra 1324. ispravu u kojoj se kaže »Farcasium, Kemyu, Georgium et Hennyeh filios Hemin... de generatione Nebluch, nobiles de Croatia«,³ a u ispravi od 25. aprila 1334. čitamo: »Farcasius, Hemin, Georgius et Heme filii condam Hemini de genere Lapcani«.⁴

3. U ispravi bana Mladena Šubića od 12. februara 1322. kaže se: »Ladislao filio comitis Jacobi Volkouig de genere Gussigh«,⁵ a u drugoj od 12. jula 1339.: »Tumpa filius condam Drasci de genere Vulcovig de Geccha«.⁶

4. 8. septembra 1358. spominje se u Kokićanima od kralja Ludovika I. poslani »Ladislaus condam Percy de Lapcich de generatione Cacich; da nije generacija točno navedena, mnogi bi se lako prevario i u onom de Lapcich gledao člana plemena Lapčani (Lapcich tobože rđavo pročitano za običnije Lapuch).⁷

Takih primjera ima dašto više, no i ovi su već dostatni, da se vidi, kako su se hrvatska plemena pod raznim obiteljskim imenima razgranjavala. Stvar samu objašnjuje nam vrlo poučno i pouzdano Klaić u svojoj već pomenutoj raspravi, iz koje će sada donijeti kratak izvadak o dvanaestero hrvatskih plemena,

¹ Smičiklas: Codex VIII., 493.—499. Iz ove se prve isprave još vidi, da su zadarski Nozdronje potjecali od plemena Tugomirića.

² o. c. IX. 23.

³ o. c. IX. 209.

⁴ o. c. X., 162.

⁵ o. c. IX., 53.

⁶ o. c. X., 447.

⁷ o. c. XII., 513.

redom onako, kako se spominju u apendikuli, dopunivši ga donekle, već kako mi bude trebalo.¹

1. **Kačići** (genus Chaçittorum) imali su svoje »baštine« i oko Zadra i Nina od XI. sve do XV. vijeka, ali glavno im je sijelo bilo nešto južno od Sapljeta (u Poljicama) sve do Neretve. Nije nevjerovatno da su oni tude potomci poznatih neretljanskih gusarâ sa središtem u Omišu. Ali u njihovu starješini »Gurra de genere Chaçittorum« gledam radije zastupnika onih sjevernih Kačića oko Zadra i Nina, nego li onih južnih. Nije mi naime još uvijek jasno, da li je Koloman zavladao i zemljom među Cetinom i Neretvom, dakle Omišem.² U tom se plemenu i docnije javlja ime Gurra, što nije drugo nego naše Jura i Đura. Tako 1190. kao Gurrech, što i Jireček tumači naprosto kao Jure; uz Gurra i Gurrech ima i forma Guro.³ Od ovoga plemena potekli su Kačići: Miočići, Žarkovići, Andrijaševići, Petkovići, Pekići, Bartulovići, Stipići, Senkovići i još mnogi drugi, koji žive i danas još u Omiškom kraju. Pače neki se Kačići preseliše, kako se bar čini, docnije u Slavoniju.

2. **Kukari** (genus Chuchacorum). Ovo je pleme nastavalo potkraj XII. vijeka (1178.) odmah tik Kačića uz današnja Poljica, no docnije u bibrirskoj županiji kod Skradina. Za ovoga starješinu Kukara Ugrina drže neki, da je bio Kolomanov ban Ugra (1107.), što se meni ne čini vjerovatno. Od ovoga plemena potječu familije: Kulišići, Milutinići, Mirogerutići, Budačići i Hateževići. Kukari se spominju kao generacio dosta često od XII. do XV. vijeka.

3. **Šubići** (genus Subbithorum). Njihova je kolijevka Bribir s Ostrovićom a poznato nam je ovo pleme još u XI. vijeku kao »iupani Bribirstići« na kraljevskom dvoru. Živjelo je sve do

¹ Klaić: Hrvatska plemena izišla su g. 1897., kad još nije izišao ni prvi volumen Smičiklasova Codexa; ja ću dakle Klaićeve rezultate dopuniti »Codexom« vol. II.—XII. (1914.). Kad bude sav ovaj »Codex« izišao do god. 1400. (u još pet ili šest svezaka) pa i nastavak njegov u formi opsežnih regista od 1401.—1526., onda će biti sabrana tolika grada, da ćemo valjda uzmoći potpuno osvijetliti sve plemenske ogranke i nova njihova imena.

² Mislím naime, da se to nešto docnije zbilo, za Bele Slijepoga, pa otale i naslov kraljevski (rex) Ramae. O tom više kasnije, kad bude red da govorimo o najstarijoj Bosni.

³ Jireček: Romanen II., 38.

XVI. vijeka oko Bribira, a od polovice XIV. vijeka dalje jedna grana kao grofovi Zrinski sve do 1691., a druga grana kao Šubići Peranski (po gradu Perni) daleko još u XVI. vijek. Od Šubića još su potekle obitelji Ugrinići, Obradići i Markovići.

4. Čudomirići (genus Čudomirithorum) stanovali su najviše oko Zadra i u Zadru, a docnije u Lici. Ovo se pleme zacijelo brzo moralo pod drugim imenima rasuti na više familija i po raznim mjestima. Poznati su nam samo 1207., 1232., 1278., 1348., 1451., 1503., 1512. Od njega su potekle hrvatske plemenite porodice: Pribislavići, Noići i Vinkovići.

5. Svačići (genus Snačithorum). O ovom pleмену kao takovu, naime izravno pod tim imenom, nema spomena osim u dvjema ispravama od juna 1322. u Trogiru »Gausigna Suoziz (!) (= Svačić) i 5. septembra 1339. »nobilis vir Gausina Stoyse Suazich ciues Tragurii,¹ te u spisu »Obsidio Jadrensis (napisan oko 1350.): »Conatus est ipsum Tnini castrum, quod tunc possidebat Vladislava (de gen. Gusić) relicta Neliptii generationis Suadcich«. ² Inače nema ni govora o njemu, a ipak je bilo vrlo jako i rašireno. Ono je bezuvjetno moralo već vrlo rano promijeniti ime u raznim ograncima, kako to jasno opažamo, samo je taj fakat vrlo teško dokumentarno dokazati.

Prvi su direktni i nesumnjivi Svačići predi i nasljednici kneza Domalda. Već smo kazivali, da Domaldovo koljeno, dopire natrag sve do g. 1102., tako da baš nije nemoguće, da je onaj Slovinja »de genere Svačić« imao oca Jurja, dakle bješe Domaldu pradjed, ili je sam Slovinja nosio k r š é a n s k o ime »G e o r g i u s«. To je dašto samo hipoteza, koja se osniva na s a d a nam poznatim najstarijim članovima plemena Svačića. Uz Domaldoviće nesumnjivo su pripadali tom pleмену N e l i p i ć i, čija su jedna grana S t i p a n i ć i ili H r v a t i n i ć i, jer se u toj porodici ponavlja ime Nelipić i Hrvatini, a inače nema sumnje, da su baš ti jaki Hrvatinići bili od čisto hrvatskoga plemena s lijeve obale

¹ S mi č i k l a s o. c. IX, 67; X, 487. Da su se baš neki ogranci ovoga plemena nastanili u nekim gradovima dalmatinskim (Trogiru; Spljetu i Šibeniku), pokazuje i slučaj s potomcima kneza Domalda od plemena Svačićeva u Spljetu g. 1358. maja 9. (o. c. XII., 474.). Nesumnjiva egzistencija članova od plemena Svačićeva u Spljetu, baš nam i tumači ove trogirske Svačice.

² L u c i u s D e r e g n i s 388.

Vrbasa.¹ Dalje su amo pripadali Mihovilovići iz Hlijevna, pače u tom se gradu rodio i sam knez Domald; osim ovih nesumnjivi su potomci plemena Svačićeva Unčani i Bojničići od Plavna. Prvi su im se baštinski posjedi širili »između Krke sve do Zadra«, što ih je imao Slovina Slijepi, djed Domaldov, a onda je god. 1210. sam Domald dobio još od kralja Andrije župu Cetinu s gradom Triljem (i svakako Stolcem), a onda nalazimo Nelipiće u posjedu kraljevskoga grada Knina (prije 1345.). Ali god. 1223. uzeo je kralj Andrija II. zemlju između Krke i Zadra »quam sepe nominatus Domaldus et cognati eiusdem ab avo suo ceco Zoloyna (=Slovinja) obtinuerunt«, zbog nevjere, te je darovao Grguru i Stjepanu od plemena Šubićeva.² Samo ime Svačić piše sastavljač apendikule »Snačith«, a tako su pisali i dodavači iz XIV. i XVI. stoljeća u zapisima registra samostana sv. Petra in Selo (Snačig). Samo napomenuta isprava i anonimni pisac djela »*Obsidio Jadrensis*« pišu jasno »Suadcich«. Prema tome glasilo je to ime isprva možda i Snačić; međutim forma Svačić bliža je hrvatskom jeziku i općenito priznata.

6. **Mogorovići** (genus Murithorum ili [u spljet. apend.] Cithorum,³ inače vazda u svim latinskim i hrvatskim ispravama

¹ Da su Hrvatinići »knezovi Donjih kraja«, inače još od narodne dinastije čisto hrvatskoga kraja, kaže i Thallóczy, kad govori o njihovu članu Hrvoji Vukčiću Hrvatiniću. (Codex Blagay CXXIX): »On sam (Hrvoje) potječući od hrvatskoga plemena Hrvatinića bješe u srodstvu s hrvatskim porodicama...«

² Gl. što se Svačića i Domaldovića-Nelipića tiče Klaić: Rodoslovlje knezova Nelipića od plemena Svačić. Vjesnik hrv. arh. društva. III. (1898.) pg. 1—18.

³ Na tom je mjestu sastavljač apendikule napisao griješkom Murithorum (u trog. kodeksu), a Cithorum (u spljetskom). To bi moglo značiti još uz druge razlike u tekstu, da su nekoć bila bar dva predložka sadržavajući istu apendikulu. No ja smatram to pogriješkom sastavljačevom (u starijem trogir. codexu), valjda stoga, što je ime bilo skraćeno napisano (kako nalazimo češće u ispravama n. pr. Mogorić mjesto Mogovorić). Skraćenje imena ne bi bilo ništa neobično, jer eno godine 1299. aprila 7. nalazimo u jednoj ispravi bana Pavla Šubića (pisana u originalu u Bribiru) kraćenicu »Maialis« za »a nobilibus viris Murianis«. (Smičiklas Codex VII., 335.). U ostalom i spljetski codex ima tuđe čudnu pogriješku (prepisivačevu) »Cithorum«, što je za cijelo mnogo veća razlika mjesto Murithorum. Kako je ta jedina po-

od XI. vijeka dalje Mogorovići). Ovo je ime očito patronimik od imena sv. Hermagore, (hrvatski Mogor a slovenački Mohor). Kako su neke česti države hrvatske u IX. vijeku pripadale pod patrijaršiju u Gradežu (novu Aquileju), očito je i ime tamošnjega glavnoga sveca uz sv. Marka došlo krštenjem u Hrvatsku. Baš je to dakle dokaz prastarosti ovoga plemena, koje je poteklo od praoca svoga Mogora, i time ono svoje još starije ime iz vremena prije krštenja izgubilo. Ime se ovoga plemena prvi puta spominje god. 1069., pa onda u XII. i XIII. vijeku u okolišu Zadarskom, a od polovice XIII. i dalje sve do turskoga vremena u županiji Ličkoj. Jedva može da bude sumnje, da je Lika uopće i prabaština toga plemena, a središte bilo mu je grad Počitelj. Za ovo pleme znamo gotovo statističkom točnošću, da ih je bilo potkraj XV. vijeka oko 3500 plemenitih duša (dakle bez kmetova). Od njega potječe mnoštvo hrvatskih plemićkih obitelji, koje i danas još postoje. To su: Berislavići, Disislavići, Novakovići, Babići, Draškovići, Hlapčiči, Kobasići, Korlatovići, Petričevići (danas grofovi Horvát-Toldi Petrichevich u Erdelju), Tomasići, Utišenići, Vidovići, ninski Zoranići (sa starijim imenom Porug) i mnogi drugi.

7. **Gusići** (genus Gussithorum). Ovo se pleme već spominje za narodne dinastije oko godine 1070., pa i 1091. Najprije ih nalazimo oko Zadra i Belgrada, no već od kraja XII. vijeka

grješka nastala u doba, kad se dobro znalo nesamo u Hrvatskoj, nego i po dalmatinskim gradovima za Mogoroviće, ne može se danas više pouzdano znati, ali je tvrdnja Karácsonyijeva, da ono Murithorum nije Mogorovithorum, nego da su to »kao n. pr. Musić i Mutavdžić, dva posebna imena«, nesmisao i tašto traženje koječega, samo da spase onu svoju teoriju, koja je kod njega postala uvjerenjem još u pučkoj školi. Možda ćemo još naći pravi tekst ove apendikule; znam za jedno mjesto u Italiji gdje ima u obiteljskom arhivu isprava kralja Kolomana s datumom g. 1102., u kojoj se upravo navodi jedan od članova u apendikuli navedenih hrvatskih plemića, te i sama ova odlična porodica s naslovom »principe« dovodi svoje podrijetlo od toga istoga hrvatskoga »comesa«. Osim ove ima odmah isprava iz god. 1191., u kojoj se jedan njezin član navodi kao »miles nobilis de Capua«. Nije mi već sada poradi raznih prilika uspjelo ući u arhiv, ali mi je pristup zajamčen, što ću kod prve prilike učiniti. Držim, da je fakat, da jedan talijanski »principe« vuče lozu od hrvatskoga »comesa« veoma neobična stvar, što nam već daje naslućivati samo po sebi, da je ispravna.

nalazimo ih u trajnom posjedu županije Krbavske i nekog dijela gatanske; to im je bez sumnje i prabaština. Ovo se pleme spominje u ispravama od XI. do XVI. vijeka, no glavna se velikaška grana već ubrzo raspade na više ogranaka s posebnim imenima, kao što su Kurjakovići (filii Cyriaci) i Karlovići. Ono živi još i danas.¹ Od ovoga su plemena potekli još i Vukovići.

8. **Karinjani i Lapčani** (genus Karinnensium et genus Lapcanorum). Ovo je bilo prvobitno samo jedno pleme, a onda se stalo cijepati u dva, ali ipak održaše svijest, da su potjecali od zajedničkoga praoca. Čini se da je prâvo, ili bolje reći starije ime ovoga plemena bilo Lapčani, a kad se jedan član njegov oženio kćerkom kralja Zvonimira, Klaudijom, te dobio od kralja grad Karin (kao kraljevski grad tada), onda se ona grana oko Karina prozvala Karinjani. Pleme se ovo spominje od vremena kralja Zvonimira sve do kraja XV. vijeka.² Prabaština bila im je pored nekih zemalja oko Zadra i Karina, ona preko Velebita oko grada Lapca (danas Donji Lapac, mađarski Lábvár) sve dalje na istok do Une i možda sve do Vrbsa to jest, sjeverno od Svačića, koji su također s ogrankom svojih Hrvatinića sezali sve do Vrbsa i Save. Od njih su i potjecali Nebljusi, koji se skoro (od početka XIV. vijeka) javljaju kao posebna generacija. Od Lapčana i Karinjana potekle su ove porodice: Nebljusi, Lučići, Čulići, Dujmovići, Ratkovići, Sičići, Boričevići, Krčelići, Vukovići, Humljani i mnogi drugi.

9. **Polečići** (genus Politehorum). O tom se plemenu zna vrlo malo. Spominje se u ispravama (osim u apendikuli još god. 1194., 1285., 1334., 1434., 1450., 1488., 1490., 1492., dakle je dokumentarno pod tim imenom utvrđeno od XII. do kraja XV. vijeka. Čini se da je prabaština njihova bila u Buškoj župi, ličke županije, dakle da je ovo pleme nastavalo od južnog Velebita na istok (gdje su danas Bužim, Gospić i Perušić), kao susjedi moćnih Mgorovića, kojih također sasvim prirodno nalazimo tamo amo po Buškoj župi. Od njih su potekli Vukšići i Tilčići.

10. **Lačnicići ili Lisnicići** (genus Lačnicithorum, Lisnicig). To se pleme spominje godine 1207., 1208., 1222., 1240., 1285.,

¹ To je g. barun F. G. u Zagrebu.

² Nema razloga držati ispravu kralja Ludovika I. od 26. nov. 1360. falsifikatom. (Gl. Klaić: Plemena pg. 17.—18., 61., 63. i 64.)

1315., 1316., 1322., 1323. i 1328., i to poglavito (koliko d a n a s znamo) u izvjesnom dijelu gatanske županije, a zacijelo se rano već raspalo u nova plemena, kojima poradi nepotpunosti izvora još ne znamo za imena.

11. **Jamometići** (genus Jamometorum). To se pleme spominje od XIII. do pod kraj XV. vijeka (naime 1240., 1284., 1312., 1315., 1351., 1433., 1440., 1483.). Od njih su potekli Ančići i zar Posedarski, a prabaština bila im je u lučkoj župi.

12. **Tugomirići** (genus Tugomirorum). Prabaština ovoga plemena bila je župa ličke županije Podgorje od Zrmanje sa središtem u Bagu, no javljaju se rano i po susjednim otocima, na Pagu i Krku. Neke su grane njihove ubrzo dobile nova imena, pa tako i malo šta pozitivna znamo o tom plemenu. Spominje se od XII. vijeka do potkraj XV. i to prilično često, a potekli su od njih Babići, Sušići i Surotvići.

Pored ovih plemena spominju se već dosta rano neka druga plemena kao Glamočani Stupići, Kršelci, Givići, Draginići, i još neki drugi. No ti su zacijelo tek ogranci od ovih dvanaestero plemena, na kojih se s u d o v e pozivaju, a pored toga zar su se neki i naknadno poslije 1102. stali ubrajati među njih. Vidjeli smo za to dosta primjera (tako za Vireviće), koji zacijelo nijesu osamljeni. Držim, da sam ovim razlaganjem posve objasnio i utvrdio nesamo opstanak »dvanaestero plemićkih generacija u kraljevstvu Hrvatskom«, i ujedno razjasnio, kako su se one širile i kako su mijenjala imena, što je za njih donekle bila nužda, koja nam danas zbog još uvijek maloga broja objelodanjenih isprava, pravi poteškoća, već sam i posve pobio ono što su kazali H o r v á t i P a u l e r. Pročitajte sada još jednom njihove riječi, pa ćete se odmah uvjeriti, kako su imali tek slaboga pojma o hrvatskom plemenskom (a tako i uopće o slavenskom) uređenju. No K a r á c s o n y i htio je da pođe dalje; pa da potkrijepi stara naklapanja Horvátovo i Paulerovo.

U djelu o hrvatskom plemstvu sve do polovice XIV. vijeka, kaže Karácsony ovako: »T a s u p l e m e n a n e k a d a u H r v a t s k o m k r a l j e v s t v u (t. j. prije 1102. odnosno 1097.) s u d j e l o v a l a u u p r a v i z e m l j e. P o r e d t o g a n j i h o v a j e d o m o v i n a b i l a p r e d m e t o m t r a j n i h r a z m i r i c a i z m e d u M a d ž a r a, G r k a (B y z a n t i n a c a) i M l e č a n a, i d o k s u s e o v i m e d u s o b n o b o r i l i i l i d o k s u u U g a r s k o j v l a d a l i s l a b i k r a l j e v i, k o j i n e m o g a l u

misliti na daleku i teško pristupnu Hrvatsku, (!) dotle su hrvatska plemena sve to više jačala, te su upravu i sudovanje u njihovim sitnim središtima (sedes, župa) ubrzo posve zadobila u svoje ruke.¹ Počevši od XIII. vijeka raširilo se među Hrvatima i po talijanskim (!) gradovima (dalmatinskim) i u njihovoj zemlji mišljenje (!), da hrvatski narod po podrijetlu potječe od dvanaestero plemena, i da su samo oni pravi plemići, koji su bili članovi tih dvanaestero plemena.² U XIV. vijeku postalo je to mišljenje već dubokim uvjerenjem (!), i one plemiće, koji se nijesu pribrajali onim plemenima, jedva da su htjeli u njihovim plemićkim pravima trpjeti. Od kolkoga je utjecaja bilo na postanak tog mišljenja to, da je po sv. pismu i puk Izraelski brojio 12 plemena, (ta zašto nijeste još nadovezali i 12 apoštola!), ne znamo, ali smatramo opravdanim, da je to mišljenje jedva temeljitije od onoga, koje je za prāvâ madžarska plemena proglašavalo samo potomke navodnih sedam (madžarskih) vođa (u doba doselenja).³ Jedva je bilo između 1351. i 1353. možno prinuditi (!) dvanaest rotnih sudaca županije Luke da priznadu, da su članovi plemena Virević vazda imali plemićka prava, premda njihovo pleme nije spadalo među glasovitih dvanaestero plemena. Jednako su se 1364. izrazila 22 hrvatska rotna suca u stvari sinova Tvrdinjinih i Tvrtka sina Grubićeva. A kad pogledamo isprave XII. vijeka, vidjet ćemo, da neki bilježnici stavljaju pleme Virevića pred glasovito (!) pleme Šubića.⁴

¹ A šta su bani, pače i neki hercezi radili? Zar oni bijahu tako slaboumni, pa da nijesu opazili, da se u Hrvatskoj uređuje neka sudska, baštinska i porezna institucija, koja oslabljuje baš njihovu (uz kraljevsku »slabu«) vlast. Karácsonyi ima odista sjajne ideje, a sve bez dokaza. Ta oni njemu ne trebaju, jer on znade kako treba da piše o hrvatskim stvarima.

² Uzmimo da je tako, no pitam, kako su oni sebi mogli mimo kralja, bana i hercega tako lako i igrajući se prisvojiti razna važna prava, koja su nam dokumentarno zajamčena?

³ To je kritično! Jednu budalaštinu, kao što je anonimus, uporediti sa suvremenim ispravama, i to ne privatnim, nego službenim!

⁴ Karácsonyi: A magyar nemzetségek. Vol. III. (1901.) pg. 211.—212.

Čudan je taj g. Karácsonyi! Najprije priznaje opstanak tih dvanaestero plemena još u doba narodne dinastije hrvatske, onda priznaje, da su upravu i sudovanje dobili u svoje ruke, a onda se tek domislio nesmislu — *contradictio in adiecto* — da su »ta plemena« tek u XIII. stoljeću izmislila sebi uredbu s dvanaestero plemena, što je u XIV. vijeku već postalo dubokim uvjerenjem. Konačno spominje tobože kao konkretne primjere slučaj Virevića i Ivana Neličića, o kojem smo već naprijed dosta govorili. Kad čovjek to »mudrovanje« pročita, šta može da kaže? Zar Karácsonyi smatra napred spomenute kraljeve (Ladislava IV. i Ludovika I.), te kraljicu majku Jelisavetu, pa banove Stjepana (de genere Guth-Keled) i Nikolu Széchyja, te banovca Mihajla Živkovića takim naivnicima (da ne kažem što krupnijeg), da bi oni htjeli sudovati po »prastarim običajima kraljevine Hrvatske«, da oni nijesu već odavna (najmanje od Kolomana) primili svoju sankciju? Zar on misli, da protustranke, koje bivaju također suđene po tom pravu, ne bi baš nikad iskazali, da tih prava nikad nije ni bilo, već da su na njihovu štetu od nekolicine izmišljena? Zar se i nijesu međusobno pravdali i onaki plemići, koji su se ubrajali među ono dvanaestero plemena? Zar on drži Vireviće, koji se već u *XII. vijeku* spominju, za tako budalaste, da bi oni na saboru pred banom molili ono, što ih i onako već ide od starine? Zar bi se oni ikad tih privilegija sami odrekli? Dakle svi su bili u XIII., XIV. i XV. vijeku i u Ugarskoj i Hrvatskoj naprosto žrtve jedne majstorske falsifikacije ili nasilja nekih pojedinaca, na koju je stoljetnu tajnu došao tek godine 1901. g. Karácsonyi u Nagy-Váradu, koji silom hoće, da njegovo već unaprijed stvoreno domišljanje bude veći autoritet, nego li isprave što su od tadašnjih generacija došle do nas, a naći ćemo ih još i više.

U svojoj ocjeni Tomašičeve knjige, piše on za moje pobijanje mudroga Horváta i čuvenoga Paulera opet ovako: »Uzalud (hiába!) nabraja Šišić po Klaiću, koliko put dolaze poslije 1166. u apendikuli spomenuta plemena, jer doista ne treba to dokazati, da su ova poslije 1166. opstojala, već da su bila prije godine 1102. Mi n. pr. poznajemo doglavnike predposljednjega kralja hrvatskoga (Stjepana III.) župane: Ljubomira, Tolemira tepčiju, Jakova Strezinju, Višena, Vratinu, Osrinu De-

simira, Dobroslava, Dragoslava iz g. 1089., poznajemo iz vremena Kolomanova Radoslava, Saracina, Klimina, Miroslava, Drežinu hrvatske velikaše. A zašto nema ovih u pripisici? Sačinitelj pripiske nije već ni toliko poznao stara hrvatska vlastita imena, da daje šestorici od 12 navodnih poslanika (kralju Kolomanu) i kršćanska krsna imena«. A nešto naprijed kaže: »Mjesto starih hrvatskih plemena spominje sastavljač apendikule ona iz XIV. vijeka, te ih stavlja za dvjesta godina unatrag, kao da je u Hrvatskoj kolo vremena zapelo bilo. On čini tobože od poslanika »*comites*«, a kad tamo hrvatski kraljevi nijesu ih ni imenovali (već samo mađarski kraljevi!)«. ¹ Kakav li je to pisac taj Karácsonyi, kad ne zna šta je nekoliko redaka prije napisao, a kamo li tek g. 1901. On najprije govori o plemenima hrvatskim iz XV. vijeka, a onda hoće, da mu dokažemo obstanak njihov prije 1166.! Zar Karácsonyi još ne zna da svaki sin mora da ima i oca, pa kad se ta plemena nabrajaju u XIV. vijeku (baš sva), zar nijesu morala ona i prije toga, dakle i prije 1166. imati svojih otaca i praotaca? Zar Karácsonyi ne zna, da su nesumnjivo prije 1102. postojala plemena Gusića, Mogorovića, Karinjana i Lapčana, bibriskih Šubića i Svačića-Domaldovića, dakle pet od navedenih u ispravi. Zar on odista ozbiljno misli, da ostalih plemenâ, koja se već iza po vijeka poslije 1102. počinju spominjati, nije bilo i prije 1102. Zar on drži, da su jaki Kačići, Tugomirići, Kukari i drugi tek ujedared između god. 1102. i kažimo okruglo 1200. onako iznenada pali s neba i naravski odmah s pravom u živanja svega, što su imala ona druga plemena? Onaj prigovor njegov za razlikovanje narodnih (vlastitih!) imena i kršćanskih krsnih upravo je historiografska *karikatura*, pa stoga njenog obretnika upućujem na Index u Račkovim »Documentima«. Isto je tako upravo smiješno govoriti, da se od imena Stjepanove isprave od 1089. mora bar jedno ponoviti još i g. 1102. ili obratno, da se među imenima između 1089. do 1110. bar jedno moralo naći u apendikuli. ² Uzmite Fejéra i Wenzela, pa tražite koliko će vam se puta između 1089. i 1102. pa ako hoćete baš 1110. ponoviti stanoviti velikaši (osim kralja, pa-

¹ Századok 1910., 644.

latina i biskupâ), gdje vi imate bar nekih isprava, a mi n e m a m o (odračunav onu Stjepana III.) od 1089. do 1102. upravo n i j e d n e h r v a t s k e (ne dalmatinske). Taj je Karácsonyijev p s e u d o - d o k a z naprosto izračunana zlobna dosjetka za one, koji čitaju njegove radnje, a inače nemaju pojma o p r a v o j historiji hrvatskoj i njenim vrelima. Šta se tiče onoga prigovora, da u Hrvatskoj nema prije 1102. »comites«, jer su ih tek imenovali mađžarski kraljevi, krupna je neistina, pa stoga treba Karácsonyiju dobaciti, da je uza sve to, što je imao Račkoga »Documenta« u ruci, naumice prešutio, da se baš u doba Zvonimirovo upotrebljuje umjesto staroga naslova »župani« izraz »comites«; tako 1076.: »(svjedoci) Dominici tepzii *curialis comitis*, Kirne . . . *comitis*, Dobrili *comitis Cleunensis* (= Hlijevno), Pribini *comitis Centinensis*, Lubomiri *comitis et aliorum nostrorum comitum et baronum* (ispravu izdao sam kralj Zvonimir odmah po svom nastupu).¹

Šta se konačno tiče onih hrvatskih plemena, kojih se spisi nalaze u arhivu hercega Esterházyja, a što Horvát onakom slavodobitnošću ističe, to je i opet prigovor jednoga čovjeka potpuno nevješta i neupućena u hrvatsku historiju. Ja sam u Kismartonu u herceškom arhivu više puta radio, pa sam baš taj dio građe objelodanio.² Sve su to spisi (kako ih Horvát nabraja) porodice Nelipića od plemena Svačića, Novakovića od plemena Mogorovići i Vukovića od plemena Lapčana, dok su Tolinići slavonska porodica, kojih se ova rasprava ništa ne tiče. Isto je tako neznanje pokazao Horvát, kad kaže, da se Šubići spominju tek 1251., jer znamo da se članovi ove porodice spominju kao »bribirski župani« još u XI. vijeku, a kao Šubići još u XII. vijeku.

¹ U toj je stvari, šta se tiče nezrelih ispadaja Karácsonyijevih protiv institucija plemena hrvatskih, u glavnom već dobro odgovorio Gruber Vjes. zem. ark. XIII., 78.—83.; na to je Karácsonyi u antikritici i sam priznao svoju pogrešku glede naziva »comes« ovim riječima: »jer od sedam mojih prigovora bio je neosnovan samo onaj, da hrvatski kraljevi nijesu nazivali velikaše »comites«. Századok 1912., 15.

² Gl. Vjes. zem. arkiva 1905., 137.—177.; nedavno je neke od njih ponovno objelodanio još i Barabás: Cod. Frangepan I., II. (Bdpst 1910. i 1913.).

Ad 4. Tude se radi o prigovoru Horvátovu, kao da bi knez Martin potekao od dva plemena Lapčana i Karinjana u jedan isti mah, dakle tobože od dva oca. Koliko se god Horvát tom svom otkriću radovao, a s njime i oni, koji još i danas u nj vjeruje, toliko postaje smješnija ova tobožnja naučna glupost. Horvát nije tada, kad je ono napisao, uopće imao pojma o hrvatskim plemenima ni o njihovu cijepanju, a još manje o ispravama njihovima. No uza sve to on je odvažno iznio jedan tobožnji *bon-mot* o nekom hrvatskom knezu Martinu, koji da je imao dva oca! Ta tvrdnja posve je dostojna onoga, koji se s universitetske katedre usudio izreći, da je starohieroglifsko pismo madžarsko, samo ga nitko ne zna da pročita! Inače da je Horvát iznio korektnom hladnoćom i objektivnošću jednoga čovjeka od uvjerenja ono o Karinjanima i Lapčanima, ne bi mu prigovarao (s obzirom na neznanje), ali onaj cinički i zlobni njegov smijeh, tjera nas na to, da ga snažno odbijemo. Već smo o tom govorili, da su se Lapčani i Karinjani, nekoć jedno pleme s imenom Lapčani, stali još prije 1102. cijepati u dva, no uza sve to vidimo, da je među njima potrajala dalja veza srodnosti i, što je najvažnije, svijest da su oni jedno pleme. Otale se pišu jedni koji žive oko Lapca, »de gen. *Lapzanorum*«, a oni oko Karina »de gen. *Karinensium*«; tako: u ispravi od 2. marta 1400. čitamo: »Vir nobilis *Rados quondam Budislavi de Carino de genere Lapsanorum* de terris in comitatu Luke«,¹ ili 21. marta 1433. »*Johannes Marini de Carino generationis Lapzanorum*«. ² No najbolji je ovaj primjer: 4. decembra 1354. spominje se na hrvatskom sudu županije lučke na Bribiru pred knezom Nikolom Bribirskim »*Nasman condam Petri de Kanino (!) et eius fratres*«, ³ a slijedeće godine dne 26. jula 1355., kad kralj Ludovik I. potvrđuje lapačkom plemenu njegove »libertates«, kaže se: »quod accedens in nostre maiestatis presentiam comes *Nasman filius Petri de Lapuch fidelis noster in sua et uniuersorum nobilium de eadem Lapuch*...«; ⁴ valjda ne će nitko sumnjati, da je taj *Nasman sin Petrov* u obim ispravama jedno isto lice, naime u prvog je Karinjanin, a u drugoj Lapčanin.

¹ Klaić: Plemena pg. 64.

² Ljubić: Listine IX., 56.

³ Smičiklas o. c. XII., 259.—260.

⁴ o. c. XII., 297.—298.

Ad 5. Konačno dodosmo do posljednjeg Horvátovog prigovora, naime, da je naprosto glupost i pomisliti, da bi se ugarski kralj zadovoljio sa 120 momaka vojske iz čitave Hrvatske. Već sam češće imao prilike da istaknem veliko neznanje Horvátovo. Međutim kad pomislimo, da se u njegovo doba ni u Hrvatskoj nije mnogo znalo o sredovječnim hrvatskim financijama i plemenima, onda mu se oni prvi prigovori svakako mogu blaže uzeti, premda su napisani drzovitim jezikom jednoga uobraženoga »sveznadara«; i samo toga radi ja sam na njih i tako žestoko odgovarao, jer je i Horvát jedan od onih, koji su skrivili neobuzdanošću svojom godinu 1848. i 1849. Ali kod prigovora glede vojske, Horvát pokazuje duboko neznanje i u stvarima tako reći internacionalne naravi.

O vojničkoj dužnosti dvanaestero hrvatskih plemena kao odšteta kralju za oproštenu im zemljarinu, imamo u prvom redu istaknuti, da nam se sačuvalo više isprava, kojima se to u bitnosti potvrđuje. Prva je od g. 1193., kojom kralj Bela III. daje krčkom knezu Bartolu županiju modrušku. U njoj se kaže: »Promotrivši okom blagohotnosti iskrenost i odanost ljubljenoga i vjernoga kneza našega Bartola, dali smo mu čitavu zemlju, što pripada županiji modruškoj, sa svim pripacima nasljednim pravom, da ih posjeduje kroz sva vremena uz taj utanačeni uslov, (ei cum pertinentiis et totis redditibus, ei et heredibus suis iure hereditario contulimus perpetuis temporibus possidendam tali pactionis interventu), da pomenuti knez u vojsci naše prejasnosti unutar granica države sa deset konjanika nas pomaže, kao za odmjenu primljenoga lena; izvan države pak služiti će nama sa četiri oklopnika, a dolaziti će na pozivu ono vrijeme, kad bude hrvatska vojska po zapovijedi kraljevskoj općenito pozvana na vojsku.«¹ Druga je isprava od 10. marta 1242., kojom

¹ Smičiklas II., 262.: »quod prenomiatus comes in exercitu serenitatis nostre infra limites regni cum decem loricis in reconpensatione suscepti beneficii nobis assistat. Extra regnum vero cum quattuor loricis nobis seruiat tali tamen tempore citatus veniat, in quo exercitus Chroaticus ex precepto regio uniuersaliter ad exercitum fuerit conuocatus.« Original ove isprave nalazi se u kr. zem. arhivu u Zagrebu, acta medii aevi.

Bela IV. potvrđuje knezovima krčkim (baštinicima Bartolovim) povelje, dane im od Bele III. i Andrije II.¹ Poradi toga Bela IV. ih obvezuje: 1. da imadu kralja za njegova boravka u primorskim stranama (circa maritima) služiti sa dvije galije ili šajke na moru, i 2. na

¹ Smičiklas o. c. IV. 144. Ispravu ovu, koja se sačuvala u originalu (Bdpst. D. L. 33. 177.) nije nitko smatrao falsifikatom, ni Pauler, ni Karácsonyi, ni Nagy, uopće cjelokupna mađzarska historiografija, i to ni po sadržini (nutarnjim) ni po grafičkim (vanjskim) znacima. Tek Barabás (u Codex Frangepan Bdpst. 1913., 398.—42.) učini se ona sumnjivom, naročito jer se tekst ove isprave ne podudara u svim dodijim prijepisima, što meni ne znači upravo ništa, jer sam vidio u italjskoj i njemačkoj paleografskoj zbirci mnogo krupnijih stvari, nego li je ta. Još bi najveća zapreka bila, što je listina datirana 1241., a ne 1242., jer je tada kralj Bela bio u Tatarskom ratu u sjevernoj Ugarskoj, a daleko od Trogira. Ali tomu je već Nagy Imre sasvim korektno doskočio (Hazai okmánytár VIII. köt, Bdpst. 1891. pg. 39.—40.) istaknuvši, da je to očito „calculus florentinus“, kakom ima vazda obilno primjera u dalmatinskim gradskim ispravama, ali ne u ugarskim kraljevskim. Dakle je ova isprava napisana u Trogiru od jednoga trogirskoga svećenika ili zar talijanskoga notara, te spada nesumnjivo u god. 1242. A šta se može kazati protiv sadržaja? Ja ne mogu ništa, a tako nije ništa ni g. prof. Klaić, koji je napisao odličnu historiju frankapanske familije do g. 1480., pa je sve, i ovu i još narednu listinu smatrao autentičnima. Inače će mi mnogopoštovani g. Barabás dopustiti, da g. Klaić bar toliko pozna frankapansku historiju, i uopće ima sav onaj toliko nužni pogled na stvar, kao on. Svakako ga molim, da što prije štampa obećane dokaze o frankapanskim falsifikatima, pa ćemo onda razgovarati. Međutim istaknut ću samo to, da na leđima iste isprave ima latinski pripis s početka XIV. vijeka (privilegium regis Bele super confirmatione Vinodol in dominum condam comitum . . . et heredum), a onda glagolski (nešto niže) također sasvim sigurno iz istoga XIV. vijeka (kurziva): na Krk na Vinodol i na Modruš godine 1193. Ovaj pripis iz XIV. vijeka znači, da je ovo što se govori u ovoj listini, naime vojna služba krčkih knezova, kao i opstanak hrvatske vojske (exercitus Chroaticus) ispravno, sve da g. Barabás i dokaže, da su one falsifikat, jer takih gluposti i laži ne bi potvrdio nijedan kralj, a najmanje Karlo I., na koga se može misliti godine 1323., kad je krčkim knezovima potvrdio sve isprave od 1193. do njegova vremena. Barabás smatra gotovo većinu njih kao falsifikate, dakle je pronašao i opet novi „šomodvarski diplomatar“, u kojem je sve ono izmišljeno, što je ikako u korist hrvatskoga stanovništva. Dok dođemo do kraja ove rasprave, ne ćemo se dosta uzmoći načuditi, koliko je falsifikatora (po mišljenju Mađžara) bilo već u XIII. i XIV. vijeku u korist Hrvatske, ne samo u Hrvatskoj, nego još više njih u Ugarskoj!

kopnu, kad bude sazvana hrvatska vojska (exercitus Chroaticus), i to unutar granica države satri oružana vojnika, a izvan države samo s dva. Iz ovih dviju originalnih isprava vidimo, da je kralj zaista od velikaša (koji nijesu spadali 1102. među ono dvanaestero plemena), dakle a nalogno, tražio samo po 10 konjanika, kao uzdarje za čitavu jednu županiju (modrušku), a kasnije pače i manje. Već taj fakat sam bio bi dovoljan, da zajamči ispravnost one stavke u »trogirskom dodatku«.

Dne 5. aprila 1251. potvrdio je kralj Bela IV. i opet krčkim knezovima svoj privilegij od 10. marta 1242., te onaj Andrije II. od 1209. poradi zamjernih zasluga njihovih, pa stoga ih obvezuje ovako: »Nos itaque premissas concessiones dicto Johanni comiti et fratribus suis prenomatis a progenitoribus suis prefatis et a nobis singulas aprobantes, seruicia que pre-textu terrarum prefatarum (župe Modruš i Vinodol) nobis facere tenebantur, eis asummentibus taliter duximus limitanda, videlicet, quod quamquam comitatus racione de Modros ex ordinatione sepedicti Bele regis, anni nostri *cum X loriceis* in regno nostro et cum quattuor extra regnum servire facere tenebantur et postmodum ex ordinatione nostra servitia utriusque comitatus Wynodol et Modros in onum comprehendentes decreuimus, *ut cum in maritimis essemus personaliter constituti, in mari nobis galea et saycia tenentur deseruire et preterea in regno cum tribus militibus decenter et honeste expeditis, et extra regnum cum duobus militibus seruicium facere teneantur*«, a budući da nije točno određeno, kakove službe imadu isti knezovi da vrše kralju za te dvije županije, ustanovljuje Bela IV. konačno: »in sumpma redigimus tali forma, quod nobis *in maritimis personaliter existentibus in mari cum una nauis, que saycia (!) dicitur et cum una barka tenebuntur deseruire*; si vero Weglam insulam suam rehabuerint, *tunc cum nauis que galea dicitur. seruire teneantur*, insuper cum necesse fuerit **exercitum Croaticum** conuocari intra (unutar) montem qui Godz dicitur et ubicumque in illis partibus voluerimus, seruient nobis cum *XX-ti* armatis decenter expeditis, ab ista vero parte montis (preko) quocumque **exercitum** conuocauerimus **Croaticum cum decem arma-**

tis nobis seruicium exhibebunt«. ¹ A za hvarske plemiće Givice, kaže kralj Bela IV. u ispravi od 10. maja 1242. ovako: »Cum autem regni Hungariae exercitum facere placuerit, nobiles de genere Givich cum duabus barchis, quas habere poterunt, de suis impensis praeparatis et armatis, secundum quod regiam concedet maiestatem, una cum nautis et remigatoribus service teneantur«. ² Godine 1293., dao je kralj Andrija III. Mlečanin (posljednji Arpádovac) banu Pavlu od plemena Šubićeva i njegovoj braći nasljedno banstvo u Hrvatskoj sa svim mogućim pravima i dohodcima, a zato treba da mu služe »cum quingentibus (= 500) militibus apparatus habentes in expeditionibus nostris regalis siue contra hostes nostros extraneos, siue aduersus domesticos inimicos«. ³

Držim, da je ovim podacima iz isprava potpuno dokazana naša stara feudalna institucija, to jest, da je svaka plemićka generacija obvezana na vojnu službu (s deset momaka), a za uzdarje uživa naravno svoje posjede »*quiete et pacifice*«, te je i oproštena nekih poreznih tereta. No stvar treba ipak još jasnijom učiniti zgodnim analogijama, po ostaloj zapadnoj Evropi.

Analogiju imamo naročito u Njemačkoj, gdje se ona jasno vidi kod slob. gradova, svjetskih i crkvenih velikaša. Tako primjerice daju konjanika Strassburg, Augsburg po 100, Trier, Salzburg i Regensburg po 70, Worms 40, Speier 20, a Cambray 12; od svjetskih velikaša šalje hercegovina Elsas 70, Lotaringija 20, dok pojedini grofovi po 30, 20, 12, dapače i po deset ljudi. Prema tome tvrdi čuveni njemački pravni historik Georg Waitz, da je čitava ova vojska iznašala (u XII. vijeku, (dakle u isto doba, o kojemu i mi govorimo) oko 2080 do 2090 momaka, i to od crkvenih dostojanstvenika 1482,

¹ Smičiklas: Cod. dipl. IV., 442.—444. I za ovu je ispravu obećao g. Barabás, da će iznijeti dokaze, da je falsificirana.

² Smičiklas o. c. V., 151.—152. iz Luciusa pg. 265. Ova listina očito potvrđuje onu Bele IV. o pomorskoj vojnoj službi krčkih knezova.

³ Smičiklas o. c. VII., 164.—165. To zapravo znači, da mu kralj u Hrvatskoj daje neke ruke vladarsku vlast, a on se (Andrija III.) zadovoljava s 500 hrvatskih vojnika predajući banu Pavlu i njegovim nasljednicima i sve poreze i sve prihode zemlje!

od svjetskih pak samo 398—608 ljudi.¹ Pače u zakoniku istoga kralja Kolomana od god. 1100. u članku XL. kaže se, da je svaki pojedini ugarski župan (comes), koji prima prihod od 40 unča zlata, dužan davati kralju »unum loricum« (konjanika oklopnika) o svom trošku, a onaj, koji ima manji prihod, ima dati momka, ali neoružana.² Prema tome računu, eto bi čitava Ugarska davala kakih šezdesetak konjanika.

Iz ovoga se vidi, da je drugo opća narodna vojska, koja se diže onda, kad neprijatelj navali na državu, a drugo ona vojska, koja se po feudalnoj dužnosti velikaša i plemića kupi oko kralja na njegov poziv, a naročito onda, kad on hoće, da povede navalnu vojnu. Ona prva se kod nas zvala »hrvatska vojska« (exercitus croaticus), kako vidjesmo iz gore navedenih listina od god. 1193., 1242. i 1251., u kojoj je za doba potrebe morao služiti sav narod na obranu domovine, dok je za onu drugu, kraljevu, u znak vjernosti, dvanaestero hrvatskih plemena imalo davati po 10 konjanika oklopnika, kao po cijeloj onovremenoj zapadnoj Evropi. Dakle ta druga vojska, koja je dašto svagdje bila malobrojna, bila je po plemiće ono, »was sie um ihres Amtes oder ihrer Besitzungen willen zu leisten hatten«, kako kaže Waitz za Njemačku, ali važi, kako nam pojedini primjeri pokazaše, i za nas. Držim, da sam time i ovaj prigovor Horvátov jasno prikazao kao neosnovan i kao plod nepoznavanja predmeta o kojem piše.³

Prema tome dakle zaključujem, da su svi ukupni prigovori Horvátovi, a onda i ostalih Madžara, koji se još i danas za njima povode, neosnovani, ili drugim riječima, »trogirski dodatak« nije falsifikat, već pripis djelu Tominu (ali nipošto ne njegov vlastiti), koji zaslužuje svaku vjeru, jer smo se iz isprava mogli uvjeriti, da se svi oni podaci sporazuma

¹ Waitz: Deutsche Verfassungsgeschichte. Vol. VIII., 127. i dalje.

² Magyar törvénytár (mil. izd.) Decretum Colomani regis art XL.

³ Ovaj prigovor Horvátov o vojnoj obvezi hrvatskoga plemstva, koji inače stoji u najtješnjoj vezi s njihovom besporeznom baštinom, nijesu kušali da obrane ni Pauler ni Karácsonyi (premda je iz moje knjižice poznao moj protuprigovor).

između predstavnika hrvatskoga plemstva, potekla od navedenih dvanaestero plemena i kralja Kolomana, potvrđuju. To kao da je uvidio docnije (poslije 1888.) sam Pauler kad je (1893.) napisao u svojoj historiji Mađžarâ u doba Árpádovaca ove riječi: »Ali te odredbe [koje je Koloman izdavao za Hrvatsku poslije 1097., kad ju je tobože konačno osvojio oružjem,] nijesu bile strože od onih, koje je izdavao među Mađžarima.¹ Ostavio je Hrvatima stare običaje, kojih nije ni htio mnogo da mijenja, a tako i privatnopravne, kako to danas običajemo kazati, zakone. U toj maćuhinski opustjeloj zemlji, koja se protezala uz Jadransko more, nije od strane Mađžara provedena nikakova izylazba niti zauzeće posjeda.² Među stanovnicima bilo ih je, koji su na razan način plaćali porez,³ ali dvanaest najuglednijih plemena, ponajprije Kačići, Kukari, Svačići, Čudomirići, Murići ili Mogorovići i Šubići, zatim manja plemena Gusići, Karinjani ili Lapčani, Polečići, Lačničići, Jamoetići i Tugomirići, koja najviše sliče tomu, što se tada smatralo kao mađžarsko plemstvo, nijesu plaćali poreza za svoja imanja i (za svoje) ljude, te su bili samo dužni da se postave mađžarskom kralju na vojnu službu, svako sa po deset oružanih ljudi (= zapravo konjanika).« Eto, ovim je riječima sam Pauler priznao istinitost apendikule u njenoj pravoj jezgri.⁴

A sada pređimo još i na neke dalje prigovore mađžarskih historika, koji se ne tiču bitnosti apendikule.

Prvi i glavni jeste, što se u njoj kaže za Kolomana, da je bio sin sv. Ladislava. Ne možemo tajiti, da je to najснаžniji argumenat njihov protiv toga, da apendikula ne potječe iz pred-

¹ Kako se to podudara s principom nasilnoga osvojenja?

² To znači prema principu onoga vremena, da se kralj pobjednik nije smatrao conquistadorom. Čudno, da je jedini Koloman znao da zaplovi protiv struje i duha svoga vremena.

³ Trebalo se jasnije izraziti i navesti pozitivne primjere, da vidimo, kakovi su to stanovnici.

⁴ Pauler magy. nemzet története. I. (1893.), 260. Sada će naravno Karácsony: kazati, da se Pauler vara, kao što je kazao, da je Fraknóievo mnijenje o »mirnom«⁴ zauzeću Ladislavljevom 1091., zabuna i bludnja! (Századok 1910.)

loška iz vremena kralja Kolomana god. 1102. O tom se izrazio peštanski profesor Marczali ovako: »Jasno je, da ova falsifikacija odnosno njen falsifikator upravo nije znao ni to, čiji je sin Koloman, što ujedno dokazuje, da je (apendikula) tek mnogo kasnije nastala«. ¹ Pauler opet reče: »Najveći dio falsifikata izdavaju njihovi anahronizmi, koje falsifikator zacijelo nije počinio hotice, tako u apendikulu nije zato ušao onaj lažni stavak, da je Koloman bio sin Ladislavljev, već ga je autor iz neznanja držao takovim, pa tako u taj svoj podatak vjerovao kao u istinu«, ² dok se Karácsenyi razglagolao ovako: ³ »Sastavljača apendikule odaje naročito neznanje njegovo, i to baš u tome, što kralja Kolomana označuje sinom sv. Ladislava. A eto u Zadru g. 1091. živući arcidakon znade vrlo dobro, da je Almoš Kolomanov brat, dakle *nepos* a ne *filius* sv. Ladislavu. Otkuda dakle da to nije znao sastavljač apendikule, ako ju je ispisao iz originalnih isprava i nekih bilježaka? Ta kad znade neprijatelj, kako ne bi znao dobar prijatelj (t. j. pisar orig. listine g. 1102.). Gruber to uzalud nastoji da prikaže pogrješkom pera, uzalud citira čitavo mnoštvo primjera, da se i u ispravama nalaze pogrješke, samo što je velika razlika između hronoloških i stvarnih pogrješaka . . . Ne stoji dakle, da su se u srednjem vijeku tako nespretno i loše pisali originalni ispravâ. Kad bi dakle sastavljač apendikule, — kao što bi to Hrvati voljeli, — sastavio bio svoj rad iz originalnih isprava ili iz historičkih bilježaka, tada ne bi počinio take očite pogrješke. No Gruber ne opaža, da sastavljač apendikule ne jednom, nego na dva navrata nazivlje Kolomana sinom sv. Ladislava: »Colomanus dei gracia filius Vladislavi regis Hungarie« i »stans in regno loco patris sui«. Dakle tu ne može da bude govora o pogrješci pera. On je svijesno pisao te

¹ Marczali: Magy. nemzet története. (Mil. izd.) II., 203. nota.

² Pauler u »Századok« 1900., 929.

³ U svojoj kritici Tomašičeve knjige rekao je samo ovo: »(Apendikula) počinje time, da piše, kako je Koloman sin sv. Ladislava. To je takova kardinalna pogrješka, koja potresa vjerom u upućenost piščevu«. (Századok 1910., 643.). Gruberovu repliku na to (Vjesnik arkiva XIII. (1911.) 77.—78.), u kojoj se nabrajaju razne (ponajviše hronološke) pogrješke u raznim ispravama, smatram posve promašenom.

pogrješke, jer je bio tako uvjeren, ali upravo time se i odao, da je vrlo daleko stajao od poznavanja događaja od 1091. do 1105.«

Moram odmah da istaknem, da domišljanje s *pogrješkama pera* i nalično, nije i ne može da bude ikaki dokaz. Nekoć sam se i ja domišljao, kao da se tude radi o pogrješno čitanim inicijalima naime mjesto G(eysae) L(adislaii) regis filius. No i to je posve isključeno, kako sada znam, jer sam se brzo uvjerio, da baš nijedna od poznatih Kolomanovih isprava nema take formule intitulacije. Razmišljajući o toj stvari mnogo i oprezno držim sada, da sam došao na prirodnije rješenje ovoga zakučastoga pitanja. Sastavljač apendikule živio je nesumnjivo u Spljetu oko g. 1300. pa tako čitajući Tomu, opazi, da ono mjesto, što ga donosi u gl. XVII. s natpisom »Qua liter Hungari ceperunt dominium Dalmatiae et Croatiae« ne odgovara po njegovu znanju istini, jer je on imao u ruci ili neku historičku bilješku no vjerojatnije svakako i samu ispravu Kolomanovu izdanu za ono dvanaest plemena, pa je onda napisao »apendikulu« prema tim izvorima. Kod toga posla nesumnjivo je imao pred sobom djelo Tomino, pa je prema njemu i počeo pisati. Kako se u Tomi ne kaže, čiji je sin bio Koloman, već samo to, da je direktni nasljednik Ladislavov, a isto tako nije ni Kolomanova isprava, a pogotovu eventualni koji historijski stari zapis iz XII. vijeka (možda u spljetskom kaptolu ili općini) nijesu o tom ništa kazali, sastavljač je faktički lako mogao doći do nazora, da Koloman kao nasljednik sv. Ladislava ne može njemu drugo da bude, nego samo sin. Da je on Tomu imao pred sobom i baš njega upotrebio za početak svoje apendikule, evo neoboriva dokaza:

Toma:

Denique Vladislauo rege migrante ad dominum, Colomannus sibi in regno successit. Hic, cum esset vir ferocis animi, proposuit totam terram usque ad mare Dalmaticum suo dominio subiugare. Venit ergo cum

Apendikula:

Colomanus dei gratia (rex) filius Vladislaui regis Hungarie, stans in regno loco patris sui et quia multa strenuitate uigebat proposuit totam Chrouaciam usque ad mare Dalmaticum sub suo dominio subiugare. Venit cum

¹ Századok 1912., 11.—12.

multo armorum apparatu, et suo exercitu usque ad flumen optinuit ceteram partem Sclavoniae, que Vladislavo fuerat pretermissa.

Iz ovoga upoređenja jasno vidimo, kako je došlo do one krupne pogrješke u apendikuli, kakova se u ispravi ili suvremenoj bilješci nikako ne može i ne smije suponirati, ma bud s kojega razloga. Čitanje Tome jeste glavni izvor pogrješke, a onda i neznanje sastavljačevo o genealoškim prilikama Arpádovaca u XI. vijeku. Ovaj nas rezultat podjedno uči, da u toj apendikuli ima i samostalnih stavaka sastavljačevih. Među njih računam ja i njegovu izreku »Venit (sc. Colomanus) cum suo exercitu usque ad flumen Draue«. Tu je sastavljač očito htio ono, što je on iz onih drugih izvora znao, da nekako dovede u sklad s Tomom, naime on je Kolomanovu vojsku naprosto iz svoje glave postavio na Dravu, kao što je nekoć (1091.) baš po Tomi kralj Ladislav ondje započeo svojom vojnom. Da je to tako, uvjerit ćemo se nešto niže, kad iznesemo dokaze, da se onaj sporazum kralja Kolomana i Hrvata nikako nije ticao još i Slavonije. Ostalo je po mom mišljenju preuzeto ipak iz suvremene isprave Kolomanove (1102.), o možda i iz kakih historijskih bilježaka, naročito ono, što se priča o spremanju Hrvata u boj sve do dolaska dvanaestero plemena pred kralja. Tendencija je dakle sastavljačeva zacijelo bila, da ispravi Tomu; to je on s uvjerenjem i u poštenju učinio, pa je stoga riječi nekih pisaca, da je to napisano »s političkom tendencijom«, ili da je autor naumice htio da počini »zlonamjerni falsifikat«, naprosto jedan zloban izljev mržnje i srdžbe ljudi, koji su odista duhom svojim »daleko od događaja u Hrvatskoj između 1091. i 1105.« Ispravljajući je potom, vrlo rano, već negdje na početku XIV. vijeka (nekako oko 1300., a najdalje 1310.), kad je dovršio prepisivanje Tomina djela, ovo pridodao mu sa srodnim, a po smislu suprotnim naslovom Tominim: »Qualiter et cum quo pacto dederunt se Chroates regi Hungariae«.

Sada nam se očito nameće pitanje, tko je bio sastavljač isprave? Dok se Pauler i Marzali naprosto zadovoljavaju, da je bio falsifikator, Karácsonyi se mnogo opširnije o tom izjavio, Prvi puta reče: »Ako samo malo listamo u povijesti Hrvatske i

Dalmacije, čitat ćemo na pr. u ispravi privilegija šibeničkih od god. 1322., da su Šibenčani poslali poslanika u septembru 1322. u lieu Franje Martinova do kralja Karla i da je on donio kraljevu potvrdu starih šibeničkih privilegija. Istodobno znamo, da je Mladen II. Šubić, zloglasni ban bosansko-hrvatski, koji je sam vladao poput hrvatskoga kralja, ipak poslao pred kralja u Temesvár svog mlađega brata Đuru, da potraži pomoći protiv Trogira i Šibenika. Sigurno su to učinila i ona hrvatska gospoda, koju je Mladen od sebe odbio davši smaknuti Ilijiće (Šibeničke), on je pače konačno i sam oko 8. oktobra 1322. došao u Knin u tabor kralja Karla. Ova su poslanstva lebdjela pred očima onom u j a d n o m u H r v a t u XIV. vijeka, pristalici Mladenovoj, koji je sada skalupio pripovijetku zvanu trogirski pripisak s p o l i t i č k o m t e n d e n c i j o m. To je bila takova politička sanjarija, kao što je u mađarskoj historiografiji djelo notara kralja Bele. A što se tiče starohrvatskih odnošaja, bio je sačinitelj one pripiske tako neuk, kao što su našem anonimnom notararu bili nepoznati događaji od god. 896.¹ Malo potom je i sam Karácsonyi uvidio, da ovo njegovo mudrovanje upravo ništa ne znači. Jer uzmimo, da je baš tada (oko 1322.—1330.) i napisana apendikula, tko će razuman vjerovati, da je to učinjeno samo u korist Bribirskih knezova, a naročito Mladena, koji je svoje stvari rješavao mačem, a da nije pitao ni za kakove isprave, ni apendikule. Za to je Karácsonyi drugi puta pisao ovako: »Vidjevši i znajući sve to [da sastavljač apendikule nije ništa znao o hrvatskim prilikama krajem XI. i početkom XII. vijeka], prinuden sam da promijenim svoje prijašnje mišljenje, [t. j. da je ovu apendikulu napisao oko 1330. koji t u ž n i H r v a t,] i [sada] izreći, da je nije napisao koji Hrvat, već k a k i t a l i j a n s k i n o t a r i l i k a n o n i k u S p l j e t u, koji nije poznavao ni hrvatska plemena. To proizlazi iz toga, da loše piše hrvatska plemena; glas é označuje znakom ç, glas k sa *ch*, na pr. Chacittorum etc. Te pogrješke podjednako pokazuju, da je autor ove apendikule bio dalmatinski Talijan, pa je upravo zato i shvatio pokorenje (!) Hrvatske tako, kao kad bi koji talijanski grad paktirao s kraljem. Tu je ključ i tome, da za sporazum upotrebljuje riječi *pacta ordinare*, jer dalmatinski Talijani, koji su

¹ Századok 1910., 643.

stajali u tijesnoj vezi s Venecijom, nijesu ni čuli druge formule.«¹ Eto ovako mudruje Karácsonyi, a ako ga Gospod još dulje poživi, on će najzad u skladu s »umnim« svojim Horvátom doći na to, da je apendikulu napisao jedan od »praotaca« Horvátovih, koji su pisali hieroglifskim pismom. Ta Karácsonyi nema ni pojma, kako su baš onda (oko 1322.—1330.) mrzili dalmatinski Romani Hrvate. To će najljepše saznati iz suvremenoga Splječanina Romana Mihe Madija, kad dovikuje, pun mržnje hrvatskoj gospodi: »O servi servorum, servientes Ungarorum, quare non considerastis potentiam regalem vestri domini regis naturalis, quam ipse habet in regno *Ungarie et Polonije*«?² I takovi ljudi napisat će po Karácsonyiju, jedan *falsifikat* »s političkom tendencijom«, u interesu tih »slugâ Hrvatâ madžarskoga kralja«? No očito je, da se tome Karácsony domislio od nekuda iz svoje tendencioznosti i nepoznavanja čitave i prave hrvatske historije, samo da može ono »*pacta ordinare*« proglasiti dalmatinsko-mletačkom frazom. Očito ima na umu ona »*Pacta*« Mlečana s njemačkim kraljevima, a zaboravio je na dužnost svoju, da takovu frazu otkrije i za dalmatinske gradove oko god. 1102. Pisac apendikule je nesumnjivo jedan svećenik spljetske crkve, koji je vrlo vješto znao pisati pismom bliskoj »*littera Bononiensis*«, a što se ortografije tiče, to zna svatko, koji je Smičiklasov Codex proučavao, da takih nekonzekvencija ima sva sila, nesamo od istoga pisara, nego i u jednoj istoj listini. Taj je svećenik očito bio Hrvat, čovjek pošten, koji je nesumnjivo za buduća koljena htio, da ispravi odnosno dopuni jednu krupnu i tendencioznu pogrješku Tome arcidakona, pa mu stoga hvala. I sam je Toma nekoć učio u Bologni, a poslije njega i toliki drugi Dalmatinci i Hrvati. A da je i sastavljač apendikule bio ondje, stavlja baš izvan sumnje njegovo uzorno pismo blisko *litteri bononiensis*.

I tako smo uklonili (kako mislim) posvema onu pogrješku, kao da je Koloman bio Ladislavljev sin, a koja je danas glavno uporište madžarskih historika. No uza sve to zanimljivo je, šta su držala oba najvažnija austrijska historika u XIX. vijeku

¹ Századok 1912., 15.

² Schwandtner Scriptorum III., 650. Ispravio sam tekst po Lucijevu rukopisu u Vatikanu.

o tom spisu, naime B ü d i n g e r († 1902.) i H u b e r († 1898.). B ü d i n g e r kaže: »Dieses Schriftstück, welches Kolomans Anrücken, die Verhandlungen und Kolomans Versprechungen darstellt, sowie die Namen der zwölf kroatischen Župane nennt, ist ohne Zweifel als Kopie eines gleichzeitigen (im kroatischen Interesse aufgenommen) Aktes anzusehen.«¹ Isto je tako smatrao našu apendikulu i čuveni bečki profesor H u b e r, a to je stim važnije, što je on poznavao mađarsku historiografiju i njome se služio. On piše pod neispravnom godinom 1096., jer mu je »allem Anscheine nach die Jahreszahl 1102 falsch«, ovako: »Wahrscheinlich ermutigt durch den Tod des Königs Ladislaus, fielen die Croaten von Ungarn ab und erhoben einen einheimischen Grossen Namens Peter zum König. Coloman sammelte sein Heer, um die ungarische Herrschaft über dieses Land wieder herzustellen. Die Croaten erwarteten ihn mit der sämtlichen Mannschaft ihrer zwölf Stämme (župen) an der Drau«, našto citira apendikulu.² Bilo sada 1102. ili 1096./7., to je u taj čas sporedno; najvažnije je to, da je Huber u tekst svoje historije, uzeo čitavu apendikulu kao posve vjerodostojan akt. Ako su se Pauler i Karácsonyi znali podrugivati hrvatskoj historiografiji s neznanja i šovinizma, austrijskoj (koliko ja znam) u ovom poslu nijesu nikad prigovarali. Pače u najnovije doba našao se neki mađarski historik, imenom Dr. K ő v á r y L á s z l ó z Erdelja, koji je također pristao na to. Premda se u njegovoj knjizi »Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából (Bdpst 1907.) veoma često možeš namjeriti na onake naivnosti nepoznavanja vrela i literature, te »nehistoričnosti«, što tako snažno karakteriše diletanta, da ga možeš da upoznaš čim si pročitao kakih pet strana njegovih radova, uza sve to, začudo ipak se usuduje da piše protiv P a ù l e r a (1888., 1903.)³ ovako: »Kralj Koloman skupio je vojsku, i

¹ B ü d i n g e r: Ein Buch pg. 128. u. z.

² H u b e r: Öst. Gesch. I. pg. 329.

³ Kako je poznato, diletante najsnažnije karakteriše prosto mehanično prepisivanje iz raznih knjiga, t. j. oni nemaju samostalnoga pogleda u stvar. Dakako ljubimci su ovakih diletanata-prepisivača prvi priznati historici u nekom narodu. Stoga se eto čudim Kőváryju, da on toga ne čini, već samostalno (ili po Huberu?) dolazi u neku ruku, a pogotovo u jezgri i bitnosti na hrvatsko stanovište u prikazivanje onoga vremena između 1089. do 1107.

g. 1102. pojavio se na Dravi. Hrvati se pojavise na obranu također na obalama Drave, te su već bile postavljene obje neprijateljske vojske. Ali prije no što će se pobiti, pokušao je Koloman, da učini mirni sporazum. Hrvatima je odaslao zagrebačkoga biskupa Siginduna, te im poručio, da želi da bude milostiv spram njih, te da je spreman sklopiti s njima pismeni ugovor, da se ukloni ratu. Poslanici izaslani od kralja Kolomana pokloniše mu se kao kralju Hrvatske i Dalmacije, a Koloman je opet obećao, da u zemlji, koja mu se poklonila, ne će smetati nikoga u svom posjedu ili časti, i da plemići ne će plaćati poreza. Međutim, ako zemlji kralja Kolomana zaprijeti neprijatelj i ako kralj ustreba Hrvatsku, tada je svako pleme dužno poslati barem deset konjanika do Drave, od kuda će ih otpremiti u svoju zemlju, a njihov će trošak on platiti, dok budu ratovali u Ugarskoj. Mađarska i hrvatska nakon sklopljenoga ugovora (az egyezség megkötése után), krenula je u Biograd, gdje su Kolomana okrunili za kralja Hrvatske i Dalmacije¹. Ja iz toga ne ću da pravim nikakova kapitala, ali jer Kőváryju nije poznat hrvatski jezik, a još manje historiografija, sve izgleda, da je on te rezultate ili sam postigao ili opet obnovio mađarsku historiografiju starijih vremena (naročito u XVII. vijeku). Htio sam dakle da tek konstatujem jedan osebni glas iz XX. vijeka o hrvatsko-ugarskom pitanju god. 1102., štampan pod sobstvenim imenom autorovim u Budimpešti (1907.).

Rekao sam više gore, da je apendikula sastavljena prema Tomi (cap. XVII.), onda možda po nekim nam nepoznatim starijim historičkim bilješkama zar iz XII. vijeka, ali svakako i po Kolomanovoj ispravi, izdanoj starješinama ono dvanaestoro plemena godine 1102. Pokazao sam već i to, koje dijelove smatram, zar da su učinjeni po ovim izvorima. Sada je red, da pogledamo, koliko ima bitnih momenata iz listine u njoj. Prvo i prvo valja pripaziti, da iza riječi *Colomanus* dolazi *dei gracia*, dok su (*rex Hungariae*) ispuštene. Ovo je važna i bitna stvar, koja se ne smije onako olako ostaviti na strani, kao što to čini Karácsonyi rekavši prvi put, da ih tobože nema u starijim

¹ Kőváry o. c. pg. 111.—112.

rukopisima, u spljetskom i u vaticanskom,¹ a drugi put ne reče ništa.² Iz svega se vidi, da su njemu spljetski i vaticanski rukopisi samo zato stariji, da se izvuče iz jedne nezgodne situacije; no neka znade, da ne će tako lako naći ikoga, koji pozna sva tri rukopisa, kao ja, da će u za nj pristati. Dakle neoborene stoje riječi: *Colomanus dei gracia (rex Hungarie)*. To je očito intitulacija kraljevska, te znači, da je sastavljač najprije čitao listinu, a onda htjevši po svoj prilici da se ukloni arengi, iznenada je prekine, pa uze Tomu za dalje pisanje, kako sam gore neoborivo dokazao. U notama, kronikama i zapisima toga nema nikad (t. j. dei gracia), dakle tim riječima može očividno biti izvor samo isprava, koju je možda u prvi kraj htio da čitavu prepíše. Iza toga se raspoznaje u apendikuli naracija i dispozicija, a onda na kraju datum, t. j. »*de anno domini MCII et cetera*«. Datum su u Dalmaciji volili stavljati odmah u početku, a pogotovo se to čini u ljetopisima i bilješkama i u zapisima. Ovo pak datiranje najbolje nam je svjedočanstvo, da je u predlošku iza navedene godine 1102. još nešto bilo napisano, a to može samo da bude eventualni dan i mjesec, a onda indikcija, epacta i concurrens i vješanje pečata na ispravu, a onda svjedoci, zacijelo s malom razlikom oni isti, što ih čitamo u zadarskoj ispravi od 1102.³ Vidimo dakle ove elemente isprave: 1. intitulaciju, 2. naraciju (12 plemena), 3. dispoziciju (sam ugovor), 4. datum i 5. koroboraciju.

Da je takova isprava odista postojala, podupire nas kazivanja Krčelićevo, koji u svojoj historiji crkve zagrebačke kaže, da je u jednom »starom rukopisu« ubilježeno ovako: »*Sigindunus, Colomano regi charus, Zagrabiensem rexisse ecclesiam*⁴ **in privilegio, quod Marmognae de genere Subithorum**, a Colomano rege 1102. dato, *inventur in archivio Zriniano*.⁵ Qui cum

¹ Századok 1910., 943.—944.

² Századok 1912., 1.—31.

³ Gl. o njoj slijedeću točku d.

⁴ Ta je uloga Sigindunu dana od sastavljača ovoga »staroga rukopisa«, a pored toga vrlo je vjerojatno, da je i on bio potpisan kao svjedok. Ako je pak istinito, da je bio Kolomanu mio, onda valja otale zaključivati, da tada nije i Slavonija pripadala Hrvatskoj, to jest opseg zagrebačke biskupije.

⁵ Po mom je sudu u tom odlomku »staroga rukopisa« istinito jedino to, da je u Zrinskom arkivu (koji je 1670. prenesen iz Čakovca u

rege Crisium appellens, ita negotium temperavit, ut regi, ultro armis positis *Croatae* se subiecerint, et rex illos ut amicos haberet et tractaret.¹ Dato illis *privilegio*, quod *sua pacifice possideant*,² neque teneantur unquam *censum*³ regi solvere, sed suis expensis ad tutanda confinia regalia et terram usque ad flumen Dravae, debeant cum *decem armigeris equitum*, de *quavis generatione* nobilium concurrere et bellare. *Trans Dravam autem vocati a rege, non propriis, sed regalibus sumptibus* usquequo exercitus duraverit, permanere teneantur.⁴ Quod mediante Siginduno episcopo factum ad Colomanni complacentiam est. Qui pro ecclesia sua multa illi donavit et *Belgradum supra mare* duxit, *qua in urbe Colomanus in Dalmatiae et Croaticae regem coronatus est*. Deditque multa privilegia tam Dalmatinis, quam Croatis, ex ecclesiis, quorum (se. privilegiorum) aliqua exstant.⁵ Prema tome vidimo, da se taj »stari rukopis« uz neke izmišljotine sastavljačeve (ali ipak kombinatorne naravi) zapravo temelji na Lucijevu izdanju apendikule i zadarske listine. Sada bi se od mene moglo očekivati, da kažem, da je i ono mjesto odmah naprijed, o opštjnosti ove listine u zrinskom arhivu, naprosto sastavljačeva izmišljotina. No toga ipak ne mogu da kažem. Prije svega treba da se ustanovi, tko je sastavljač ovog »starog rukopisa«. Poznato je, da je Krčelić dobio lično od kraljice Marije Terezije svu književnu baštinu Pavla Rittera Vite-

Beč, odista postojala isprava kralja Kolomana za ono dvanaestero plemena ujedared (kako se vidi iz apendikule), a među njima dakako i za Mrmonju od plemena Šubića.

¹ Ono o Križevcima je sastavljačeva izmišljotina, naprosto pod dojmom čitanja apendikule u Luciusa (pg. 112.), gdje se govori, da su se Hrvati i Koloman sastali na Dravi, ali je ujedno dokaz, da toga nije bilo u originalnoj ispravi. Moguće je, da je kod sporazuma imao Sigindun kakova posla, no to nije moglo da bude ni na Dravi, ni u Križevcima.

² Ovo mjesto, kao i gornje o Šubićima, očito je preuzeti tekst apendikule iz Luciusa, jer se u trogirskoj kaže »*Subbithorum*«, i »*quod omnes predicti teneant suas possessiones ac bona cum omnibus suis pacifice et quiete*«; (spljetski: *quod omnes predicti teneant suum pacifice et quiete*).

³ Trogir: *censum seu tributum*; spljet: samo *censum*.

⁴ Ovo je očito sadržaj apendikule prema Luciju.

⁵ Sve je ovo koje izmišljeno, a koje kombinirano prema zadarskoj ispravi od 1102. (Lucius pg. 113.).

zovića, koga je dvor još 1700. angažovao za neke historičke radnje o starim hrvatskim granicama prema Turskoj. Tom je prilikom Ritter dobio pristup u razne arhive. Iz njegovih rukopisa, kojih ima sva sila među t. zv. spisima grofa Marsiglia u Bologni, našao sam i neke rasprave o hrvatskim nekim županijama, a u kojima on citira »*ex archivo Zriniano*« sa odnosnom signaturom, od kojih su neke o d š t a m p a n e nedavno u Barabásov u Frankopanskom kodeksu (o Bužanima). Stoga jedva može da bude sumnje, da je a u t o r one »stare bilješke« isti taj Ritter, od koga ima mnoštvo historijskih (dobrih) rasprava. Od njega ih je baštinió onda Krčelić. Valja znati, da je arkiv Zrinskih poslije 1790. otpremljen preko Požuna u Budim, gdje se najvećim dijelom nalazi i sada, a tek manji dio ostao je u Beču. Ja dakle mislim, da bi još prije nego išta definitivno kažemo, ipak trebalo dobro proučiti s a v Z r i n s k i a r k i v, gdje god mu bili pojedini komadi. Možda još nije sve iz arkiva Zrinskih predano objema bečkim arkivima i budimskom? Osim toga poznato mi je kao sigurno (kako već rekoh), da se u herceškom izvjesnom arkivu u Italiji navodno nalazi nalična isprava Kolomanova od 1102., koju ću na svaki način nastojati, da dobijem u ruke.

Sada treba da riješimo pitanje, da li je sporazum utanačen s Kolomanom vrijedio još i za Slavoniju. Mislim da nije, jer *sva Slavonija plaća kunovinu*, a svaki puta daje kralj u toj stvari posebnom ispravom egzempciju pojedinim plemićima i korporacijama. Drugo, u Slavoniji je već od 1091. dalje dobivalo sve to više mađžarskih plemića raznih zemljišnih posjeda. Treće, u ispravama slavonskim nikad se ne spominje onaki sud s rotnim plemićima, a naročito u baštinskim poslovima, kao u Hrvatskoj, i konačno u Slavoniji nema traga o »hrvatskoj vojsci« s točno određenim brojem (10), kao u Hrvatskoj. Sve ovo znači, da se Slavonije nije nikako ticalo ono, što se u apendikuli kaže za dvanaestero poimence napomenutih plemena »*regni Croatiae*«. Poradi toga i smatram, da je sastavljač apendikule iz svoje glave dodao, da je sporazum između kralja Kolomana i dvanaestero plemena hrvatskih utanačen na Dravi (ili čak u Križevcima, kako je Ritter kombinirao oko 1700.), jedno imajući Ladislavljevu vojnu pred očima (od 1091.), a drugo, što je našao u ispravi one podatke o vojsci hrvatskoj »d o D r a v e«

i »preko Drave«. A to znači, da je apendikula isključivo važila za ono dvanaestero hrvatskih plemena, i ni za koga drugoga. Tek su docnije trebali da mole sabor hrvatski ili samoga kralja oni plemići, koji nijesu uživali povlastice onih plemena, jer se o tome u prvom redu radi, da budu uvršteni u njihov broj, koji je poslije 1102. više manje smatran nazivom *jedne institucije*, koja uza sve to, što su joj pridolazila nova plemena, nije svoj broj (12) mijenjala. Prema tome je *eo ipso* i razumljivo, zašto se nikako ne može ni pomišljati, a kamo li dokazati, da je Koloman 1102. dao i slavonskom plemstvu onake povlastice. Stoga ne smatram ovu apendikulu »državopravnim« spisom, ili čak »međunarodnim«, nego običnom kraljevskom diplomom za stanoviti inače vrlo veliki broj ljudi u Hrvatskoj, Kapeli na jugu.¹ Sve nas ovo uči još i to (po mom mišljenju), da se na slavonsko pridruženje ustanku hrvatskom protiv Kolomana jedva može i pomisliti. Šta više, kad bi bila ona uloga biskupa zagrebačkoga Sigindina, koji »bješe kralju Kolomanu mio«, a koji u ime kraljevo ugovara s Hrvatima dolazeći od kralja k njima, a ne obratno, dakle kao kraljev čovjek već od prije, to bi bio samo dokaz, da je Slavonija bila mirna i pristajala uz Kolomana. Poradi svega toga mislim, da je do toga ugovora došlo izvan Slavonije negdje na granici

¹ Za teoriju, da je ono dvanaestero plemena zastupalo prigodom utanačenja sporazuma ili ugovora sav hrvatski narod od Drave do Neretve, ne može se pokazati nijedan pozitivni dokaz. Istina, da se već od Kolomanova vremena (poslije 1102.) smatralo kao jedna politička cjelina sav teritorij od Drave do Cetine, no za taj fakat nije i ne može nam apendikula da bude ikakim uporištem. Isto tako nema naša »apendikula« nikakove forme jednoga državopravnoga akta ili čak međunarodnoga. Ta on je, kako jasno vidjesmo kompilacija bar od Tome i kažimo jedne isprave Kolomanove. Tek onda, kad bismo imali original (ili sigurni prijepis u rukama), mogli bismo o tome raspravljati. Činjenica, da su Slavonija i Hrvatska poslije 1102. činile jedno upravno i političko posebno tijelo, treba da se objasni drugim činima. Nesumnjivo je kralj prigodom krunisanja primio na se razne političke i druge obveze, ali nam se izvori o tom ne sačuvaše direktno, već ih se može u neku ruku dosta uspješno sabrati iz isprava, naročito XII. i XIII. vijeka, ali iz »apendikula« baš nikako.

Hrvatske i Slavonije, to jest negdje oko Gvozda, gdje je pred šest godina poginuo kralj Petar Slavo. Razumije se, da bi se dalo pomišljati još i na rijeke Savu, Unu, Kupu, Glinu ili Koranu, no za sve to nemamo dokaza, već to prepuštamo kakom historičkom romanopiscu i njegovoj duševnoj slobodi. Isto tako dalo bi se raditi i s mjestima, ali nas i to dovodi do sličnoga rezultata. Planina Gvozd vazda se ističe kao pogranična planina između Slavonije i Hrvatske, pa je stoga najbolja kombinacija, ako na nju svratimo glavnu svoju pažnju, a naročito već poradi one glavne ceste, kojom se tada išlo iz Ugarske, odnosno Slavonije u Hrvatsku, odnosno u Beograd.

Sada treba da ogledamo, kako su Hrvati zvali ono, što su primili od kralja Kolomana. U listinama XIII. i XIV. vijeka (a ima za dočnije vrijeme i mnogo hrvatskih pisanih isprava zato) vazda se govori o »*libertatibus*« a kadikad o »*lege*«, što redovno dolazi u hrvatskim ispravama kao »zakon« (*ča je pravdi i zakonu hrvatskom*). Tako čitamo u jednoj listini od 1251. u oktobru, izdanoj možda na Klisu (ili u Sapljetu) da se »*secundum legem Sclavorum*« ima izvršiti neka pravda na hrvatskom teritoriju.¹ God. 1263. preporučuje ban Roland kralju Beli IV. Lapčane (Lapuchienses), da ostanu »in eodem statu et libertate sicut hactenus steterunt« i da ostanu »in confinio . . . in pace et quiete«. ² Ban Pavao Šubić kaže za neke od svoga roda dne 7. aprila 1299. da ostanu i dalje »in libera modalitate seu libertate nobilium Choruatorum«. ³ Takih primjera ima još i više, no dosta je to, da su Hrvati u XIII. vijeku nazivali svoj privilegij »libertates«. Vidjet ćemo u članku o okupaciji dalmatinskih gradova, da i oni govore o onim privilegijama, što su ih od Kolomana dobili, kao o »libertates«. Izraz »*pacta conventa*«, koji se nikad u ispravama ne spominje, novijega je književnoga postanja u prvoj polu XIX. vijeka.

Ovim završujem ovaj članak s rezultatom, da je po mom sudu meritorni dio apendikule, naime naracija, dispozicija i datum nesumnjivo svake vjere dostojan spis, te zacijelo napisan od nekoga Hrvata svećenika oko godine 1300. u Sapljetu, razumije se (kako već rekosmo) po starijim izvorima. Onaj pak

¹ Smičiklas Cod. IV., 261.

² o. c. V., 266.—267.

³ o. c. VII., 334.

meritorni dio ticao se samo dvanaestero hrvatskih plemena i njihovih članova, a nikako ne Slavonije i ostaloga hrvatskoga plemstva, koje se nije ubrajalo među ona plemena. Slutim, da se mnogima ne će dopasti ovi rezultati postignuti na osnovu originalnoga istraživanja u prvom redu izvora samih, a onda i ukupne literature, naročito još i mađarske, jer samo tako dobivaju napomenuti moji rezultati naučni karakter, budući da nijesam ovo napisao, da dajem materijala raznim »rodoljubivim« frazerima i zdravničarima. Svakako odgovaram za sve moje izvode, a komu štogod nije pravo, taj neka izide van sa svojim razlozima i dokazima iz izvora, a ne citiranjem pisaca kao Tkalčić, Rački, Smičiklas, Horvat itd. da kažu ovo ili ono. To nije dokaz, već subjektivno mišljenje one gospode, a među eventualno njima i mojim isto tako izrečenim subjektivnim mišljenjem odlučuju samo izvori, a gdje njih nema, tamo nema ni prave historije.

Dođatak trogirskom rukopisu Tome arcidakona.

Qualiter et cum quo pacto dede-
runt se Croates regi Hungarie.

Colomanus dei gracia [rex] filius Vladislai regis Hungarie stans in regno loco patris sui et quia multa strenuitate uigebat, proposuit totam Chrouaciam usque ad mare Dalmaticum sub suo dominio subiugare. Venit cum suo exercitu usque ad flumen Draue. Chroates uero audientes de aduentu regis, congregauerunt exercitum suum et preparauerunt se ad pungam. Rex uero audita congregacione ipsorum, misit suos nuncios, uolens ipsos (sc. Chroates) graciose tractare et pacta cum eisdem, ut uoluerunt ordinare.

Chroates audita legacione domini regis, inito consilio (!) omnes insimul acceptauerunt et miserunt XII nobiles sapienciores de XII tribubus Chroacie, silicet: comitem Gurram de genere Chaçittorum, comitem Vgrinum de genere Chuchacorum, comitem Marmognam de genere Subbithorum, comi-

tem Pribislauum de genere Çuddomirithorum, comitem Georgium de genere Snaçithorum, comitem Petrum de genere Murithorum, comitem Paulum de genere Gussithorum, comitem Martinum de genere Kariensium et de genere Lapçanorum, comitem Pribislauum de genere Polithorum, comitem Obridum (!) de genere Laçnicithorum, comitem Johannem de genere Jamometorum, comitem Mirogum (!) de genere Tugomirorum, qui uenientes ad dominum regem ei debitam reuerenciam exhybuerunt. Dominus uero rex ad osculum pacis eos recipiens et honoriffice tractans, ad talem concordiam deuenerunt: quod omnes predicti teneant suas possessiones ac bona cum omnibus suis pacifice et quiete. Et quod non teneatur aliqua predictarum generacio nec eorum homines soluere censum seu tributum regie maiestati prephate, nisi tantum teneantur predicti domino regi quando aliquis inuaderet sua confinia. Tunc si dominus rex mitteret pro eis, tunc ire debeant ad minus cum X. equitum armigerum de qualibet generacione predictarum suis expensis usque ad flumen Draue, inde uersus Hungariam ad expensas domini regis, usque quo exercitus durauerit debeant permanere. Et sic exitit ordinatum de anno domini M. C. II. et cetera.

In anno incarnationis domini octavo
millesimo centesimo secundo
regis wilhelmi magistri regis

ungarie christophori regis dalmacie
magistri saluati obis consilio
postquam cum eorum filiis belgice
di. suscipere et dante regis
regem sub scriptis non comi
ni. p. h. c. a. n. e. d. & r. d. o. a. m.
n. f. r. e. d. o. n. o. p. p. t. i. a. e. p. p. t. e. &
r. e. g. i. e. l. i. b. e. r. t. i. n. o. s. e. m. a. e.
p. m. a. c. h. i. n. q. d. h. a. b. e. l. a. d. e. f. a.
p. d. o. d. e. u. o. a. e. d. e. p. a. c. e. l. l. e. u. s. t.
p. d. o. d. e. l. l. a. e. p. p. t. e. s. u. p. t. a. c. u.
p. d. o. d. e. l. l. a. e. p. p. t. e. s. u. p. t. a. c. u.
p. d. o. d. e. l. l. a. e. p. p. t. e. s. u. p. t. a. c. u.

causam de qua ordinem caplaes p. ca. s.
l. u. d. e. s. a. b. i. h. u. s. p. u. l. e. g. i. s. e. p. p. o. n. e.
h. a. e. n. o. d. e. p. o. n. e. r. e. g. i. e. l. i. b. e. r. t. i. n. o. s. e. m. a. e.

Spomen o Kolomanovom krunisanju za hrvatskoga
(U arhivu samost)

...m
...ch
...cau
...ano. aar in mobilib;

quae in lmn nobilib; ...
...caum ... nse ... huc ...
...ca ... a ...
...debe ... mona ...
...da. illi ... quadrupla ...
...usup ... cor no ...
...fena ... se ...
...f ... m ...
...comica. ...
...Signid ...
...yscaae ...
...Claudia ...
...f ...
...And ...
...Vochea ...

d.

Krunisanje Kolomanovo 1102. u Belgradu za zakonitoga kralja hrvatskoga.¹

Isprava, u kojoj nam se sačuvala vijest o Kolomanovu krunisanju za hrvatsko-dalmatinskoga kralja, glasi ovako:

»Godine upućenja Gospoda našega Isusa Krista 1102. Ja Koloman, milošću božjom kralj Ugarske, *Hrvatske i Dalmacije*, nakon održana sabora, pošto bijah okrunjen u kraljevskom gradu Belgradu na moru, na molbu potpisanih mojih, za milost i spas moje duše, dajem vječni mir i kraljevsku slobodu samostanu blažene djevice Marije, koji se nalazi u Zadru, da ondje uzmognu (koludrice) pobožno živeti sigurno Gospoda Boga moliti za mene i za blagostanje moje države. Jer nitko od svećenika prenatrpan brigama ne može onako Bogu služiti, kako dolikuje redu. Stoga s ovim pismom taj dar kraljevske slobode tako potvrđujem, da nijedan *moj podanik* ne smije tom samostanu što god oteti ili uzeti kako u *pokretninama*, tako u *nepokretninama*. Ako bi se pak tkogod usudio, da drsko pogazi ovu zakonitu kraljevsku zapovijed našu te što god sebi nasilno prisvoji od imanja samostanskih, onda ima toj crkvi u četverostrukoj vrijednosti nadoknaditi štetu, a sam nasilnik potpast će sa svim svojim, što ima, kraljevskom sudu. To potvrđujemo našim pečatom i onim naših *comites*: Prokopij, biskup đurski (u lat. originalu *Acriensis*), Isak comes, Petar comes, Kladija comes, Saul comes, Arnej comes, Toma comes, Andrija comes, Kuzma comes, Vokan comes, Dionizije comes«.

¹ Gl. o tom pitanju naročito Kršnjavi o. c. 146—169. Tomašić o. c. 8 i dalje. Šišić: o. c. 63—96., i recenzije Paulerove i Karácsonyjeve o tim radnjama u »Századok«. Napose još valja istaknuti Klaić: O krunisanju ugarskih Arpadovića za kraljeve Dalmacije i Hrvatske. Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. VIII. (1905.).

Ovu ispravu nije ni od Madžara, a kamo li od Hrvatâ, itko do Paulera¹ smatrao falsifikatom, već sasvim vjerodostojnom listinom, a prema tome dašto i Kolomanovo krunisanje za hrvatskoga kralja u Belgradu utvrđenim faktom. Pauler međutim reče o njoj ovo: »O toj listini treba prije svega konstatovati, da je izvanredno loša s obzirom na imena svjedoka, koja je potvrđuju, što je ili otud, da prepisivač nije dobro umio čitati imena, ili što je vjerojatnije, — ali također ne diže vjerodostojnosti diplome — primjerak, koji je pred njime ležao, bio je jako pogriješan.² Tomu pripisujem, da se govori o »Acriensis« i »Zagoriensis« biskupima, u kojima misle upoznati jegarskoga, što još nekako ide i zagrebačkoga, to već teže, onda da ove biskupe nazivaju Prokopijem i Sigindunom, koja su imena, jedan svetac grčke crkve, dok drugi podsjeća na stari rimski svijet, neobična barem za mađarskoga biskupa XII. stoljeća.³ Jasno je, da je i to pokvareno (a tako i tumače): Kladija (Clodia) mjesto Keled, Arney možda Erney, Vochan valjda Bukan. Što se tiče sadržaja, taj se donekle naslanja na Kresimirovu diplomu (od god .1066.),⁴ samo opširnije i podrobnije. Dok je povelju Petra Kresimira moguće još tako protumačiti, da je on, i ako nije bio kralj u Zadru, dao slobodu samostanu s obzirom na njegove posjede izvan zidina, Koloman govori takim glasom, kakim ne može govoriti nego samo gospodar Zadra. On daje samostanu, koji je u Zadru »vječni mir i kraljevsku slobodu«, »da ondje uzmognu (koludrice) pobožno živeti sigurno Gospoda Boga moliti za mene i za blagostanje moje države«. Može li neko koludricama osigu-

¹ Gl. gore strane 410.—422. Engelu (o. c. str. 152.) bila su tek dva potpisa sumnjiva, što i Pauler prihvaća objeručke (premda nigdje ne spominje svoga duševnoga oca!)

² Upozoravam Vas, gospodo slušaoci, na ovaj pravi školski primjer, kako se tuđe ideje razgažavaju.

³ Otkud Pauler zna, da su u XII. vijeku samo Madžari sjedili na biskupijama u Ugarskoj, i baš nikaki stranci, kako se to inače rado i često zbivalo?

⁴ Gl. gore str. 239—242.

rati, da u Zadru mirno žive i ondje se mole Bogu, tko ne posjeduje Zadra i ondje ne zapovijeda? Koloman je pak kao što znamo tek god. 1105. (po mom mišljenju 1107.) postao gospodar Zadra; 1102. bio je on za nj još tuda zemlja.

»U ovoj diplomi ima jedan stavak, nastavlja Pauler, na kojem Hrvati grade čitave teorije.¹ Mislim riječi, kojima kralj Koloman označuje doba svoga darivanja: »*Pošto bijah okrunjen u kraljevskom gradu Belgradu na moru*«. Ovaj podatak sam po sebi ne obara ono, što smo prije kazali o vremenu i načinu osvojenja Hrvatske (t. j. god. 1091. do Knina po sv. Ladislavu, a. 1097. po Kolomanu, oba puta silom), jer nije nemoguće, pače sasvim se mogu zamisliti razlozi, poradi kojih se krunisanje nije odmah (t. j. 1097.) dogodilo, već da je za neko vrijeme izostalo. Pače ono ni ne isključuje jednostavno i čisto osvojenje. Primjerice Vilim Osvajač (1066.) je poslije Hastingske bitke pušeći se još od krvi, također krunisan engleskim kraljem. Ali tvrdnja ove sumnjive listine postaje još sumnjivijom, ako uzmemo u obzir, da Koloman god. 1108. (po mom sudu 1107.) osigurava Trogiru, da neće nasilno odsjedati u njemu »kad budem k vama dolazio da se krunim ili da svama raspravim državne poslove (cum ad vos coronandus aut vobiscum regni negotia tractaturus advenero)«. Kako može govoriti Koloman o krunisanju kao o budućoj stvari, kad se ono dogodilo već god. 1102. u Belgradu, šest (odnosno pet) godina ranije! Ja dakle u tom pasusu o krunisanju gledam samo još jedan novi znak, da je diploma lažna, a falsifikator je bez sumnje *misleći već na mađžarsko krunisanje, to ukriomčario, da što više važnosti dade tomu slobodnom listu*.²

»Uopće više je nego sumnjivo, kaže Pauler, da su se mađžarski kraljevi u Hrvatskoj napose krunisali. Izuzevši kru-

¹ Već poradi objektivnosti trebao je Pauler dodati još i ove riječi »a i mi Mađžari sve do g. 1830., pače i dalje sve do 1887., a mnogi još i danas«.

² A sada ja pitam: Kako to, da kralj Koloman od godine 1096. do 1102. nosi samo naslov »rex Hungariae«, pače još i onda (1098.) kad sumnja da li dužd pravom nosi naslov duxa »Dalmatiae et Croatiae?« Zar šutnja Kolomanova sve do 1102. ne znači ništa?

nisanje Kolomanovo, o kojem samo ova jedna lažna ili falsifikovana diploma govori, ne znamo za drugi slučaj. Gejza II., Stjepan III. i Andrija II. u svojim diplomama izdanim Spljetu (1141. i 1207.), Šibeniku (1167.) i Omišu (1207.),¹ u kojima osim par prigodnih umetaka i modifikacija reproduciraju samo diplomu Kolomanovu za Trogir od god. 1108. (1107.) govore također riječima trogirske diplome o krunisanju kao o jednoj budućoj eventualnosti. Ali nema traga, da se takovo krunisanje i dogodilo.

»Već je Hajnik opazio, nastavlja Pauler, da je u ovim stereotipnim izrazima ugarskih kraljeva govor o frazi »de stilo«, ali i fraze nestaje u diplomi Bele IV., koja 1245. hvali vjernost Trogirana za doba tatarske najezde i potvrđuje njihova prava. Njegova diploma prekida sa »similom« starih diploma. Bitnost sadržaje, ali je prilagođuje i izrađuje po zahtjevima naprednog doba. Riječ »coronandus« ispušta, što je najjasniji znak, da je to i u starijim diplomama samo fraza. Jer kad bi to sadržavalo kakovo važno pravo, koje je u praksi, Bela IV. ga za cijelo ne bi izostavljao kad je Trogirane htio da nagradi.²

¹ Isprava za grad Omiš očito je nespretan falsifikat. (Moja bilješka).

² Hajnik Imre († 1902.) bijaše profesor državnoga prava na peštanskom sveučilištu. Pauler ima ovdje na umu njegovo djelo: »Magyar alkotmány és a jog az Árpádok alatt. Bdpst. 1872., str. 122 (nota 3.). Medutim Pauler ne citira Hajnika ni po smislu ni po sadržaju onako, kako je on pisao, već očito izvraća njegove riječi, koje glase: »Inače se (ugar.) krunisanje vršilo jednim istim činom za sve zemlje, kojima je vladao mađarski kralj. Jedino za Kolomana znademo, da se dao okruniti naročito za kralja Hrvatske i Dalmacije. (U noti 3. k tome kaže: Lucius III., 3. Kasnije isprave, koje potvrđuju privilegija Spljeta, spominju krunisanje, koje se ovdje imalo vršiti; tako n. pr. u ispravi Gejze II. od 1142. piše se: »quum autem ad vos coronandus aut vobiscum (sc. Spalatensibus) regni comitia tractaturus, venero«; medutim čini se, da je to samo preuzeta točka iz starije Kolomanove isprave, koja kasnije već nije imala snage, jer ostali naši izvori od Kolomana dalje, više ne spominju takova krunisanja.)« Kako se iz tih riječi bjelodano vidi, Hajnik izrijeком tvrdi, da se Koloman odista okrunio za posebnoga hrv. dalm. kralja, a od onoga »frazade stilo« nema nigdje ni govora.

»Da je uopće takovo krunisanje bilo u praksi, svršava Pauler, vrlo nevjerojatnim čini i to, što nema traga, tko ju je čuvao i gdje se čuvala kruna, tko je vršio krunisanje i kad je izišlo iz prakse. Čast toga krunisanja, kad bi postojalo, bez sumnje bi pripadalo spljetskom nadbiskupu kao metropoliti dalmatinsko-hrvatskomu. Međutim niti arčidakon Toma, koji je u svojoj «Historia Salonitana» brižno pobilježio prava i pretenzije svoje crkve, o kojima osim toga svjedoče i brojne povelje, niti diplome ne govore (koliko je bar meni poznato) nigdje ni jedne riječi o tom, da je spljetski nadbiskup krunisao ugarskoga kralja hrvatskim kraljem, ili da je samo i pretendirao na ovo pravo, ili da mu je to pravo neko drugi uzurpirao.¹

Pauler dakle tvrdi, da je zadarska isprava od godine 1102. falsifikat, jer²

1. rdavo donosi imena svjedoka, naročito »Acriensis« i »Zagoriensis« (episcopus);

2. jer kralj Koloman daje koludricama sv. Marije u Zadru takove slobostine, kao da bi gradu bio gospodar, što se tek 1105. (1107.) godine zgodilo;

3. jer se u diplomi trogirskoj od godine 1108. (1107.) o krunisanju Kolomanovu govori kao o budućem događaju (u futuru); i

4. jer nikad docnije nema traga niti kod Tome arčidakona, niti u brojnim listinama o kakvom posebnom hrvatskom krunisanju.

Da vidimo je li tako.

Prije nego li prijedemo na glavne Paulerove razloge, treba da se zaustavimo oko spoljašnosti ove diplome.³ Ona nam se nije sačuvala u originalu ili bar još nije nađena, nego u prijepisu samostanskoga registra sv. Marije u Zadru (fol. 18—20). Napisana je beneventanskim pismom, i to naj-

¹ Századok 1888., 328—330.

² Ove je razloge Pauler u »Századoku« 1900. i 1902. u polemici s Kršnjavim mutatis mutandis naprosto ponovio, tako da ćemo jedva imati još s njime posla.

³ Pauler se doduše i time opširno zabavio u spomenutoj raspravi (Századok 1888. 327—329), ali poglavito na osnovu rada Račkoga (Rad vol. 26), nategnuvši, dašto, čitavu stvar na svoju.

kasnije oko g. 1150. do 1170., kojom svršava prijepis isprava pisanih *od jedne iste ruke*, jer ostale isprave prepisane su, kako svjedoči mlada beneventana i gotsko pismo, kroz XIII. i XIV. vijek. Ovu osobito važnu činjenicu, naime, da je naša diploma napisana još u tečaju XII. vijeka, priznaje i sam Pauler, samo odmah domeće, da među prijepisima zgotovljenim prije god. 1190. ima mnoštvo falzifikata, čime nas dašto hoće da pripravi na već pomenute glavne nutarnje razloge svoje.

Međutim još uvijek nije isključena mogućnost, da se u samostanu sv. Marije u Zadru nade original ove isprave. Treba naime znati, da je disciplina toga ženskoga benediktinskoga samostana tako stroga, da osim ispovjednika samostanskoga, nijedna muška noga ne smije prestupiti praga njegova. Svi dosadašnji sabirači listina dobivali su na neku rešetku izvjesne isprave ili spomenuti registar onako, kako ih je časna abbadessa slučajno zgrabila, a onda iza nekoliko puta rekla bi »nema više ništa«. Ničim nije dakle zajamčeno, da je arhiv toga drevnog samostana, kojega je osnovala god. 1066. udovica Čika, rođakinja hrvatskoga kralja Petra Kresimira IV., uopće uređen, a prema tome nikad se ne može kazati, da su sve listine pregledane i proučene. To priznaje Rački, kad kaže (god. 1873.): »Ako se i mogu njihovom (t. j. koludrica sv. Marije) učtivosti i pripravnosti pohvaliti, ne bi mogao ipak ustvrditi, da nije ostao gdje koji spomenik stariji od XII. vijeka neopažen, koliko i jesam bio o protivnom uvjeren.«¹ A eto što o tome pripovijeda pokojni Ivan Krst. Tkalčić:

»Kad sam godine 1873. prepisivao u zadarskim arhivima povelje za »*Codex diplomaticus*«, tada već zanimalo me je, da pronađem izvornu listinu (od godine 1102.), te dobrotom tadašnjega nadbiskupa Petra Maupasa bijaše mi dozvoljeno, da u pratnji koludričkoga ispovjednika jezuite Tita, spirituala u ondješnjem sjemeništu, uljeznom preko najstrožije klauzure u koludrički arhiv. Bilo je to 8. svibnja 1873., kad nas sama abattissa pričekala na ulazu i dugim hodnikom povede u nekakovu ćeliju natrpanu živežom i rubeninom, u

¹ Rad akademije knj. 26, str. 165.

srijedi koje bijaše velika drvena škrinja, t. j. samostanska pismohrana. Otvorih ju, začudih se ne malo nad tim arhivalnim blagom onako samo nabacanim i neuređenim,¹ a da u njem pro-nađem izvornik, za koji sam ovamo i došao, trebalo bi mnogo dana, a moj dopust bijaše ograničen samo na jedan sat. Tužna srca rastadoh se s tim svjedocima, koji bi mi mogli koju važnu certu iz davne prošlosti ispri-povijediti.«²

Solidnost rada Tkalčićeva i njegovo dobro poznavanje sredovječnih isprava nas upravo sili, da njegovim riječima svakako damo važnosti, to jest, ima još nade, da se nađe Kolomanov original. Koliko pak vrijede Paulerovi prigovori ovim ispravama samostana sv. Marije, kojima god. 1066. daje kralj Petar Kresimir IV., a god. 1087. kralj Zvonimir »kraljevsku slobodu«³ istom samostanu, dakle ono isto što g. 1102. kralj Koloman, pokazat će se najbolje kad bude govor o njegovim glavnim razlozima, da je naša listina falsifikat. Pokojni Rački zacijelo se nije bojao koju ispravu proglasiti falsifikatom, čim se o tom uvjerio, pa kad on drži, kao osobit poznavatelj listina iz vremena hrvatske narodne dinastije, pače u neku ruku i kao učitelj Paulerov (jer se Pauler služi njegovom raspravom o listinama⁴ i njegovim izdanjem »Documenata« u tom poslu), onda možemo mirne duše njegovu sumnju s vanjskih razloga, kao da bi listina od godine 1102. bila falsifikat, zabaciti.

Kako rekoh, mnogo su važniji Paulerovi već spomenuti nutarnji razlozi.

Ad 1. Što se tiče prvoga Paulerova razloga o izopačenom pisanju »Acriensis« mjesto »Agriensis«, pa »Zagoriensis« za »Zagrabiensis«, treba spomenuti, da naši sredovječni spomenici u to doba često pišu R a c u s a « ili »R a c h u s a « mjesto »R a g u s a«,⁵ a ipak se može kazati, da su znali p r a v o i m e grada;

¹ Pokojni Tkalčić i ja često smo o tome razgovarali, te mi je svaki put kazao, da je u tom sanduku vidio i imao u rukama gotovo same isprave pisane na pergameni. On je držao, da su valjda sve sredovječnog postanja.

² Katolički list 1892., 60.

³ Gl. gore str. 285. ove knjige.

⁴ Rački: Istraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih. »Rad« vol. 26.

⁵ Gl. Smičiklas: Cod. dipl. II. (index).

to je očito nehotična zamjena »c« za »g«, a uvjeren sam, kad bih išao po raznim mađarskim »codexima« tražiti, da bih našao u starije doba napisano »Acriensis« mjesto »Agriensis« ili bar sličan primjer (kao npr. *Besprimensis* za *Vesprimensis*). Međutim to je sitnarija, a nikaki dokaz, o čem nas uvjerava ono »Zagoriensis« za »Zagrabiensis«. Srećom smo kod toga vrlo dobro upućeni. Sačuvana nam je diploma kralja Kolomana od god. 1111. zoborskoj opatiji (kod Njitre) u originalu, a faksimile njezin izdao je peštanski sveučilišni profesor Fejérpataky troškom mađarske akademije.¹ U njoj čitamo sasvim jasno, bez kratice, među svjedocima ovako: »... domini Manasis episcopi Zagoriensis«. Dakle je time bjelodano dokazano, da je na onoj zadarskoj ispravi od god. 1102. sasvim korektno napisano ono »episcopus Zagoriensis«, a ne »pokvareno«, kao što Pauler tvrdi, niti treba tek »upoznati« u »Acriensis« i »Zagoriensis« »biskupa jegarskoga, što nekako ide, i zagrebačkoga, to već teže«. Šta više, s više se razloga može tvrditi, kad bi na zadarskoj diplomi bilo napisano »Zagrabiensis«, mjesto »Zagoriensis«, da bi to bilo sumnjivo, a ne obratno, jer se očito biskupija zagrebačka u prvom početku zvala (možda u puku) »Zagoriensis«, uz »Zagrabiensis«; poslije 1111. uopće nema više naziva »Zagoriensis«, već isključivo »Zagrabiensis«. Treba dakle kazati, da upravo izraz »Zagoriensis« najjasnije dokazuje, da je naša isprava autentična i jedino iz Kolomanovih vremena, jer jedan kasniji falsifikator potkraj XII. vijeka u Zadru, nikako ne bi mogao znati za ovu staru razliku između »Zagoriensis« i »Zagrabiensis«.

Što se Pauler tobože čudi egzotičnosti imena »Prokopije« i »Sigindun«, držim da bi s istim pravom to mogao učiniti hod inače sasvim zajamčena imena biskupa zagrebačkoga Manasis, ili kod imena istodobnoga nadbiskupa ostrogonskoga Serafina, ili Prokopijevih prvih nasljednika Volfera i Bestrije. Isto tako je slabo osnovan prigovor ostalim imenima, jer se dobro znade, kako su često imena bila od raznih prepisivača izopačena. Baš ovo izopačenje krepak je dokaz, da je prepisivač iz ori-

¹ Fejérpataky Laszló: Kálmán király oklevelei. Bdpst. 1892. pg. 44.

ginalne listine pravio pogrješaka, jer kako su nam neka od imena onih svjedoka od druguda poznata (1107.), očito ih falsifikator nije mogao izmisliti. Važnije je pitanje, da li su oni ljudi živjeli u to doba. Cladia comes jeste inače pisani Cledin us (po mađžarski Keled), koji dolazi u jednoj ispravi čak pod imenom Cesar (!); god. 1107. bio je knez zadarski, a 1116. ban hrvatski.¹ Taki se podaci mogu i za neke od ostalih svjedoka iznijeti, kako ćemo još vidjeti.

Pauler je gore navedeno napisao god. 1888., dakle prije nego li je Fejérpataky izdao svoju radnju o Kolomanovim ispravama. No god. 1893. izdao je Pauler prvo izdanje svoje glasovite mađžarske historije za árpádskih kraljeva, a god. 1899. drugo. Ali savjesni Pauler u tom djelu nije opozvao svoga prigovora, što nipošto nije korektno. Za nj treba uopće reći, da pokazuje u svojim djelima neku neodoljivu averziju spram svega što je hrvatsko, prikazujući Hrvate koje kao neznanice, a koje kao varalice.²

Ad 2. Kako sam već kazao, zadarski samostan sv. Marije osnovala je god. 1066. udovica Čika, rodakinja hrvatskoga kralja Petra Kresimira IV. Još iste godine 1066., na sam Božić, izdao je u Šibeniku kralj Petar Kresimir novoosnovanom samostanu ispravu, kojom mu daje »kraljevsku slobodu«, to jest, on uze isti samostan u zaštitu protiv svakoga, koji bi mu htio štete nanijeti; ovu pak štetu ima počinitelj »u četverostrukoj vrijednosti vratiti samostanu«, a inače još »potpada kraljevoj pravdi (t. j. sudu) sa svime što ima«. Kralj Petar Kresimir IV. izdaje ispravu »privoljom« glavnih državnih velikaša, od kojih je sav

¹ Smičiklas o. c. II, 10, 15, 22, 24, 393.

² Fejérpataky se u svojoj radnji potpuno povodi za Paulerom, pače ono važno »Zagoriensis« prešućuje, te jedino dodaje: »U diplomi Kolomanovoj od god. 1111. nalazimo doduše ime »Zagoriensis«, ali onaj, koji ga nosi, je drugi (t. j. nije Sigindun, nego Manasis).« o. c. pg. 18. Razlog tome ne ćemo istraživati, već samo konstatovati, kako mađžarski historici kritički pišu o hrvatskim stvarima, kad im se nešto ne sviđa. — Taj Manasis već je godine 1113. bio nadbiskup spljetski (Toma ed. Rački 60.), a što se o njemu kaže, da je kralju Kolomanu bio drag i često polazio na dvor u Ugarsku, nije teško razumjeti, kad iz već pomenute diplome od 1111. vidimo, da je tada bio pored biskupa zagrebačkoga još i kraljev čuvar pečata.

tadanji hrvatski episkopat potpisan kao svjedok s riječju »laudo« (= priznajem, t. j. potpisujem). Ispravu Petra Kresimira potvrdio je u Kninu 8. oktobra 1087. kralj Dmitar Zvonimir u istom smislu samo u nešto kraćoj formi. Ni obje ove listine nijesu nam se u originalu sačuvale, nego u prijepisu u već spomenutom samostanskom registru i to tako, da se jedna nalazi uz drugu (list 16. i 17.). Neposredno na ove dvije isprave naslanja se Kolomanova od god. 1102. s istim sadržajem, ali donekle izmijenjenim, kako su to nesumnjivo tražile radi tadašnjih prilika u Hrvatskoj same koludrice sv. Marije. Ova nas činjenica nužno sili na tvrdnju, da je pisac registra naumice htio, da sve tri isprave budu na okupu s obzirom na sadržaj njihov, jer se jedna na drugu naslanja. To pak samo je tim vjerojatnije, što isprave sve do god. 1190., ne teku kronološkim redom, već (rekao bih) onako, kako je piscu registra kod prepisivanja koja pod ruke došla.

Isprave pak do g. 1190. sačinjavaju beneventanskim pismom pisani prvi dio registra, ali nipošto ne od jedne već bar od dvije ili tri ruke. »Između diploma prvoga dijela, kaže Pauler, smatra i sam Rački većinu sumnjivim ili falsifikovanim, osobito (!) donacionalne diplome kralja Petra Kresimira IV. za zemlju Tokinu i Brda, te jednu odluku spljetskoga sinoda, u nekoj privatnoj parnici opatice Čike.«¹ Ali Pauler ne kaže ovdje *ono*, što je Rački rekao, pače on i opet *iskrivljuje* njegove, kao one Hajnikove riječi i rezultate. Rački u svojim »Dokumentima« od sedamnaest isprava što ih je uzeo iz zadarskoga registra, smatra tek tri isprave sumnjivima i to jedino one, što ih je Pauler naveo, a falsifikatom jednu jedinu i to onu, koja parafrazira sumnjivu listinu Petra Kresi-

¹ Rački: Documenta 67, 90, 147. Ova posljednja isprava (od god. 1088.—9.) danas se više i ne smatra sumnjivom, nego samo od prepisivača zbrkanom, no inače vjerodostojnom, a što se i onih ostalih tiče, one nijesu nikakovi očiti i nespretni falsifikati, već samo dva puta prepisane isprave, s nekim raširenjem teksta, naročito u stvari samostanskih posjeda, dakle one su samo djelomično pretrađene, a kroz to sumnjive, ali nikako nijesu s kraja na kraj izmišljene. Duskora izdat će taj kodeks (beneventanski dio) u društvu s nekim prijateljima kao monografiju o samostanu sv. Marije, kod kojega će posla sudjelovati i profesor vatikanske paleografske škole dr. Katterbach, koji je osobit poznavać beneventanskoga pisma.

mira IV. za zemlju Tokinu, dakle u svemu opet s a m o t r i od sedamnaest. Isprave poslije godine 1102. poznate su već dugo iz Luciusa i drugih diplomatskih zbornika. Nijedan nesamo naš hrvatski izdavač isprava (kao Kukuljević i Smičiklas), nego ni mađarski (kao Fejér i Wenzel) nijesu nijednu od isprava XII. vijeka smatrali sumnjivom; to je prvi učinio Pauler, i to s našom ispravom od god. 1102. Ali to nije sve. Da još bolje smanji ugled zadarskoga registra, kaže Pauler: »Više primjera takove interpolacije nalazimo kod Račkoga: Documenta str. 51. (to je originalna isprava kralja Petra Kresimira IV. od 1059., kojom daje kralj samostanu sv. Ivana neke egzempcije) i 67. iz registra zadarskih koludrica, gdje su međutim i originalni sumnjivi (str. 81, 91.)«. No onaj, koji pomno ogleda stranice 81. i 91. u »Documentima«, odmah će vidjeti, da se te isprave ne tiču registra zadarskih koludrica sv. Marije i njihova arkiva, nego da su to isprave iz drugih arkiva, naročito iz onog kod namjesničkog vijeća (t. j. isprave bivšega samostana sv. Krševana). Dakle i opet nekorektna tvrdnja.

A zašto Pauler tako nekorektno radi? Zato, da može s nekom sigurnošću svomu čitatelju doviknuti: i obje one listine kralja Petra Kresimira IV. od g. 1066. i kralja Dmitra Zvonimira od 1087. jesu falsifikati, kao i ona njihova treća družica od god. 1102. I odista, Pauler vrlo logički postupa, jer ili su sve tri falsifikati, ili nijedna s obzirom na sadržaj njihov. No upitajmo se sada, čemu su se nekoć pravili falsifikati isprava? Zato, da netko opravda jedan nepovlašteni posjed. Poradi toga i jesu daleko najveći dio falsifikovanih isprava darovnice na stanovito imanje ili čak na čitavu županiju. Da vidimo šta daju samostanu sv. Marije hrvatski kraljevi Petar Kresimir IV. i Dmitar Zvonimir. Oni mu zajamčuju jedino sigurnost posjeda, dašto onoga, što ga je imao izvan zidina grada Zadra, dakle u Hrvatskoj. To priznaje i Pauler, kako smo vidjeli u naprijed spomenutom članku. A što daje Koloman? To isto, samo još dodaje, da kao protuslužbu traži od koludrica, da »u Zadru pobožno živeći« mole Gospoda Boga za nj i za blagostanje njegove države. Upravo je neozbiljno Paulerovo pitanje u vezi s tim mjestom diplome, kad kaže: »Može li netko koludricama osigurati, da u

Zadru mirno žive i ondje se Bogu mole, tko ne posjeduje Zadra i ondje ne zapovijeda«. Ta više je nego razumljivo, da je kolu-dricama miran život u Zadru u velikoj mjeri baš time osiguran, ako budu znale, da njihovim posjedima van Zadra ne prijeti nikakova opasnost, jer su pod mogućom kraljevskom zaštitom. Šta više, to kaže i sam kralj ovim riječima: »Jer nitko od svećenika prenatrpan brigama ne može onako Bogu služiti, kako dolikuje redu«. Treba dakle naglasiti, da baš taj tobožnji razlog Paulerov za falsifikat isprave Kolomanove od god. 1102. lijepo dokazuje vjerodostojnost njezinu, jer čim je novi kralj okrunjen, sasvim je prirodno, da su svi oni, koji su imali u Hrvatskoj posjeda, a nijesu politički pripadali k njoj, došli puni brige pred novoga vladara, moleći ga, da im potvrdi starije slobodne listove, budući da su samo tako mogli održati svoje pokretnine i nepokretnine, što su ih imali na hrvatskom teritoriju. Ako dakle krunjeni kralj Koloman god. 1102. potvrđuje samostanu sv. Marije u Zadru njegova posjedovanja u Hrvatskoj, te ga uzima u svoju kraljevsku zaštitu, čini on to kao zakoniti nasljednik Petra Kresimira IV. i Dmitra Zvonimira, a ne kao gospodar mletačkoga Zadra.¹

Ad 3. Važniji je treći razlog, jer je u prvi mah vrlo logičan; ta kako da kralj Koloman godine 1108. (1107.) kaže Trogiranima »kad pak k vama dođem, da se krunim«, ako je još 1102. okrunjen. Ali to je hiperkritika. Koloman, kao uopće svi kraljevi, ne kunu se samo za sebe, već i za svoje nasljednike. To se najsajajnije vidi iz prve izreke u istoj diplomu, gdje se kaže: »Meni i mojemu sinu i nasljednicima mojima ne ćete davati daća (mihi et filio meo aut successoribus meis tributarii ne sitis)«, gdje onaj imperativni konjunktiv u latinskom originalnom tekstu znači kao

¹ Sjetimo se samo, što kaže kralj Stjepan III. g. 1089.: »Cum igitur omnipotentis dei pietas me sua clementia patrum, auum, proauumque solio in regio omnibus Croatiae et Dalmatie nobilibus collaudantibus exaltaverit honore, undique universa nobilitas, seu exigui populi manus, ac ceteri ecclesiarum cenobiorumque rectores uel recto actis pro causis aut confirmationis rerum uel gracia comunis nostri regni (sc. Croatiae et Dalmatiae) utilitatis ad nostram, ut moris est omnibus imperantibus, confluere ceperunt. Eto, ovako je nekako bilo i u Belgradu g. 1102.

i futur. Ta za nasljednike svoje kralj se i ne može drugčije nego u futuralnoj formi zaklinjati. Konačno moglo bi se još i to dometnuti, budući da Trogirani nijesu prisustvovali kao mletački podanici (kao i ostali dalmatinski gradovi) god. 1102. Kolomanovu krunisanju, jer su tek 1107. postali podanici kraljevi, da je futur tim više opravdan, budući da ih kralj baš u ime svojih nasljednika oprašta od teškoga tereta ukonačivanja i prehranjivanja (*ius descensus*). Ali u onoj stavci, gdje je u trogirskoj diplomu govor o krunisanju, još se govori i o raspravljaju javnih posala, to jest o održavanju sabora, jer se u cijelosti kaže: »Kad pak k vama dođem, da se krunim, ili da s vama raspravljam o poslovima kraljevstva, ne će se sila nanositi nikomu od građana u njihovim kućama, osim koga ljubav vaša primi« (*cum autem ad vos coronandus aut vobiscum regni negotia tractaturus aduenero, nemini ciuium vis inferetur domorum suarum, nisi quem dilectio vestra suscepit*). Stoga Klaić vrlo dobro opaža, kad kaže: »Druga stavka, koja započinje riječima» kad pak k vama dođem da se krunim«, dokazuje bjelodano, da se već Koloman krunio za kralja i da je dolazio u hrvatsko kraljevstvo raspravljati o državnim poslovima. Tu se spominju dva eventualiteta (krunisanje i saborovanje), poradi kojih bi kralj mogao s većom družinom doći u Trogir ili drugi koji grad, pak se onda za oba slučaja već unaprijed građani oslobađaju dužnosti, da kralja i njegovu družinu u svojim kućama ukonače. O krunisanju se tu samo nuzgredno govori, pak baš ta okolnost dokazuje, da se sam Koloman već krunio i da je u privilegiju mislio i na krunisanje svojih nasljednika.«¹

Pogledajmo međutim izbliže taj stavak u listini o krunisanju. Iz isprava Kolomanovih nasljednika jasno izlazi, da je on takovih isprava s jednakim tekstom dao i drugim dalmatinskim gradovima, kad im je god. 1107. postao gospodar, pače i njegovi su ih nasljednici do Andrije II. god. 1207. doslovce prepisivali. Tako Stjepan II. god. 1124. Trogiru i Spljetu, Gejza II. god. 1142. Spljetu i Trogiru, Stjepan III. god. 1167. Šibeniku, a Andrija II. god. 1207. Spljetu. Očito je, da se tude

¹ Klaić: O krunisanju (l. c.) pg. 110.

² Smičiklas: o. c. II., 27, 49, 53, 115.; III., 68.

radi o jednoj ustaljenoj formuli. To su opazili Hajnik, a po njemu Pauler, samo da Pauler odatle ne dolazi do valjanog zaključka, kad kaže, da je to tek fraza »de stilo«. Jer, ako ništa drugo, ta formula najmanje znači, da se bar pomišljalo na posebnu hrvatsku krunitbu.

No stavimo se na stanovište, da je isprava Kolomanova od god. 1102. odista falsifikat. Šta slijedi odatle? »Ako je povelja u registru koludrica sv. Marija u Zadru krivotvorena, primjećuje vrlo duhovito Kršnjavi, onda to nije učinjeno u državopravnu, već u privatnu svrhu, da se osigura privatna vlasnost samostana; nije dakle moguće, da je krivotvorac lagao, jer bi tim promašio bio svrhu krivotvorenja; njegova krivotvorena listina ne bi vrijedila ništa. On se je morao pozvati na opće poznati fakat, da ona krivotvorena listina bude čim vjerojatnija.«¹ Tome ću dometnuti još samo to, da je prijepis isprave od 1102. učinjen najkasnije oko g. 1150.—1170., dakle (po priznanju svih) još u tečaju XII. vijeka. Jedan tako sudbonosan događaj, kaki je bila izmjena dinastije i veza s Ugarskom, zacijelo je dugo ostao u pameti inteligenciji u Hrvatskoj i po dalmatinskim gradovima. A komu da kod takih prilika, a konačno i u kaku svrhu, padne na um izmisliti jedan tako važan događaj, kao što je krunisanje jednoga kralja tuđe krvi, pa još i podjedno vladara strane države, koji ih je obilnim privilegijama obdario, pače je moglo biti među njima mnoštvo njih, koji su sve to mogli čuti od svojih otaca. Ta oko 1150. živjela je tek druga generacija poslije 1102.

Ad 4. Zar zbilja nema traga posebnom krunisanju hrvatskom poslije Kolomana?

Na prvoj strani nekoga staroga evanđelistara crkve sv. Simeona u Zadru zabilježen je pismom XII. vijeka hvalospjev (laudes), što se pjevao u crkvi poslije evanđelja na Božić, Uskrs i na druge velike praznike. Tu se kaže: ».... Paschalu papi zdravlje i život vječni.... Kolomanu, uzvišenomu kralju Ugarske, Dalmacije i Hrvatske, život i pobjedu. Stjepanu,

¹ Kršnjavi u »Vjes. zem. arkiva II. (1900.), 156. U polemici s Kršnjavim Pauler se badava trudio, da ovaj prigovor obori, pače konačno kao da je i sam onako iz daleka priznao krunisanje, ali da ono još ne isključuje prije toga izvršeno nasilno osvojenje.

svijetlom našem kralju život i pobjedu, Grguru prečasnom biskupu zadarskom zdravlje i život. Kledinu, slavnom knezu našem, život i pobjedu. Svima slavnima život«. Klaić, koji je prvi upozorio na važnost ovoga zapisa,¹ pokazao je, da on potječe iz god. 1105. (odnosno 1107. po mom mišljenju). Prema tome priznavali su tada u Zadru dva kralja: Kolomana, kralja Ugarske, Dalmacije i Hrvatske, i Stjepana, kojega Zadranzi zovu »našim kraljem« (regi nostro), dakle se razlikuje jedan kralj čitave Ugarske, Dalmacije i Hrvatske i očitoposebni jedan kralj za Dalmaciju i Hrvatsku. Ovaj drugi kralj ne može nitko drugi da bude, nego li Kolomanov sin i nasljednik Stjepan. Sada nam postaje razumljivijom ona stavka u povelji Kolomanovoj gradu Trogiru od god. 1107., kad kaže: »Meni i sinu mojemu ili nasljednicima ne ćete davati daća«, a ujedno smo još stekli snažan dokaz za *historijsku istinu*, da su se oba, otac i sin, Koloman i Stjepan (ovaj posljednji tek 1107.) krunisali za posebne hrvatsko-dalmatinske kraljeve. A sada da ogleđamo još i neke druge podatke.

U spisima spljetskoga crkvenoga sabora od god. 1185. čitamo: »Godine 1185. za vladanja Bele III. kraljevstvom ugarskim i Emerika, sina njegova, okrunjena za njegova života«. Taj podatak popunjuju i rasvjetljuju dvije povelje: 5. jula 1194. kaže se u nekoj zadarskoj ispravi, da je izdana »za vladanja kralja Bele i Emerika, sina njegova, dva puta okrunjena, koji srećno vlada Dalmacijom i Hrvatskom«, a dne 9. jula iste godine 1194.: »Za vladanja kralja Bele i Emerika, sina njegova, koji vlada Dalmacijom i Hrvatskom«. ² Iz ovoga očitoposljedni, da je Emerik, sin kralja Bele III. (1172.—1196.) dva puta okrunjen i da je bar od 1194. vladao Hrvatskom. Budući da je nemoguće uzeti, da bi se koji kralj s istom krunom dva puta

¹ Klaić Vjes. zem. ark. III. (1901.), 2 i dalje. Ima ga i Brunelli: Storia di Zara I. Venezia (1914.), pg. 275. Prvi ga je objelodanio Bianchi: Zara christiana II. (Zadar 1877. str. 538.) Poslije te godine iznenada je nestao onaj kodeks, pa tako nam je danas izvor Bianchi; ali još prije njega prepisao ga je G. Ferrari-Cupilli, te se njegov prijepis (kojim se poslužio Brunelli (o. c. 278.), danas nalazi u zadarskoj biblioteci Paravia (sign. N. 15, 288). Svakako je tajinstveno iščeznuće jednoga rukopisa odmah nakon objavljivanja onih »laudes« po Bianchiju. Bog znade, komu su smetali?

² Smičiklas o. c. II., 192, 267, 268.

krunio za istoga kralja, dakle u našem slučaju za kralja Ugarske, pa makar i prvi puta za mladoljetnosti, a drugi za punoljetnosti, jer za taki bi slučaj položio samo prisegu kraljevsku, valja nam nužno priznati i reći, da se Emerik jedan puta okrunio za ugarskoga, a drugi puta za hrvatskoga kralja. Na to nas već navodi ono isticanje u ispravi, da on »srećno vlada« (»feliciter gubernante« i »regnante«) Hrvatskom i Dalmacijom.

Imamo još jedan dragocjen podatak. Toma arcidakon piše ovako: »Budući da je kralj Emerik imao malodobnog sina, a želio, da mu bude nasljednikom, odlučio je, da ga dađe još za svoga života za kralja pomazati. Bernardo (nadbiskup spljetski) pak pozvan od kralja u Ugarsku, otputova onamo, te je ondje s ostalim prelatima ugarskih crkvi, što su došli na svečanost kraljevskoga veselja, kraljeva sina okrunio, te se onda od kralja počašćen mnogobrojnim darovima vratio svojoj crkvi.«¹ Iz ovoga se vidi, da je Emerik dao svoga sina Ladislava kruniti od spljetskoga nadbiskupa za hrvatsko-dalmatinskoga kralja, jer se zna, da je istoga kraljevića okrunio ugarskim kraljem Ivan, kaločki nadbiskup (26. augusta 1204.).

Upravo je nerazumljivo, kad Pauler ovo mjesto Tome arcidakona nesamo u spomenutoj raspravi (u »Századoku« 1888.) potpuno prešućuje, nego u svojoj mađarskoj historiji za kraljeva Arpadovića tumači kao da je nadbiskup Bernard došao u Ugarsku, da ondje samo prisustvuje Ladislavljevom krunisanju!² Ta Toma izrijeком kaže, da je Bernard kraljeva sina okrunio (regis filium coronavit), dok su ostali ugarski biskupi (među koje se on nije ubrajao) tek došli »na svečanost kraljevskoga veselja«, dakle Bernard je bio funkcionar, a oni ugarski biskupi samo prisutnici. Može li se uopće koje nepristrano čeljade naći, da ono »coronavit« ne shvati kao »okrunio« (dakle aktivno) nego tek kao nazočnost kod krunisanja, što ga drugi vrši?

Iz ovoga smijemo zaključiti, da su se ugarski kraljevi odista krunili za posebne hrvatske kraljeve, te da nam je izrično svjedočanstvo sačuvano za Kolomana, Stjepana II., Emerika i La-

¹ Thomas edit. cit. pg. 81.

² Pauler Magy. nem. tört I., 45.

dislava III. No sjetimo se sada i one stalne formule, koja se nalazi u ispravama ugarskih kraljeva za Dalmaciju sve do Andrije II. (g. 1207.), pa i toga, da ona jedino za taj slučaj ima smisla, ako su se ugarski kraljevi krunili i za posebne hrvatske — onda možemo reći, da su se i ostali nasljednici Kolomanovi do Andrije II. krunili, ili bar obvezani bili na to. Prema tome dakle prestaje posebno krunisanje hrvatsko sa sinom Andrije II. Belom IV., jer (kako vidjesmo) od njegova vremena dalje ispada ona stalna formula o krunisanju, dok sve ostalo pridržava, očito zato, jer se što se tiče krunisanja zgodila promjena.

Sada se pita zašto? Tomasić o tom kaže ovako: »Prestanak posebne hrvatske krunidbe ne može se pripisivati eventualnom opadanju samosvijesti, da je Hrvatska posebni državopravni individualitet ... (pa ga stoga) imamo tražiti drugdje, a mislim, da ćemo jedva pogriješiti, ako razloga tome potražimo u promijenjenom nasljednom redu. Za vrijeme kralja Kolomana smatrala se u Ugarskoj obitelj Arpadovića vlasnikom prijestolja, ali je bilo ipak i neko pravo izbora između članova kuće ... Imamo dokaza, da je prethodnik (kralj) designovao nasljednika, a forma designacije bila je upravo krunidba, zato je i ušlo u običaj, da kralj daje svoga nasljednika još za svoga života kruniti ... Dok dakle nije bio stalno određen nasljedni red (kod Arpadovića), bila je i krunidba od vrlo velikoga praktičnoga znamenovanja, pa se zato (oci kraljevi) s njome i žure, ... (a otkad) je u Ugarskoj sin nasljeđivao oca, bila je posebna hrvatska krunidba od sporedne faktične važnosti; tim većma, što i ugarski kraljevi svoje nasljedno pravo oštro naglašavaju.«¹ Inače izravnoga svjedočanstva nemamo, ali nam je sačuvana jedna važna bilješka iz početka XVI. vijeka, koja nam u tom pitanju daje donekle neke upute. Ugarsko-hrvatski kralj Vladislav II. Jagelović (1490.—1516.), koji bijaše podjedno i češki kralj, dao je još za svoga života malodobna sina Ludovika 4. juna 1508. okruniti ugarsko-hrvatskim kraljem, a onda 11. marta 1509. u Pragu češkim. Kako su Ludoviku u doba

¹ Tomasić: Temelji državnoga prava str. 110—114. Ovo je mišljenje Tomasićevo bez sumnje sasvim ispravno.

češkoga krunisanja bile tek tri godine, nije dašto položio prisegu na češki ustav. Po smrti očevoj postade Ludovik u desetoj godini kralj ugarsko-hrvatski i češki (1516. do 1526.) živeći neprekidno u Ugarskoj. Poradi toga su g. 1518. češki staleži stali zahtijevati od mladog kralja, da bi već jednom došao u Češku i položio prisegu na ustav. Na taj zahtjev odvrata ugarski savjetnici kraljevi, da bi kralj mogao i u Budimu položiti zakletvu na češki ustav. No češki se staleži tomé usprotiviše, »jer bi onda možda isto htjeli činiti i nasljednici Ludovikovi, pa bi se tako kraljevstvu češkom zgodilo, da bi ga kao nekad kraljevstvo Dalmaciju i Hrvatsku uzeli smatrati kao vazalno kraljevstvo; tim bi rđavim običajem nastalo zlo, da gore već ne bi nikad moglo biti.«¹ Iz ovoga svjedočanstva, makar nešto kasnijega, ipak vidimo, da se na početku XVI. vijeka u Češkoj držalo, da je nekoć Hrvatska spram Ugarske stajala u istom odnosu, kao u to doba Češka spram Ugarske, naime u uniji, a taj odnošaj da se s vremenom transformirao u tješnji savez zajedničkom ugarsko-hrvatskom kraljevskom prisegom, dakle i krunisanjem. To se pak zgodilo zato, jer su Hrvati pristali na bitne zajedničke ceremonije.

Međutim uzмимо, da se to i nije zgodilo krivnjom Hrvata, već voljom kraljeva samih. Zar bi to bilo od većeg značenja? Potražimo analogije.

Poznato je, da su se rimski carevi počevši od nasljednika Karla Velikoga napose još krunisali i za langobardske kraljeve, šta više, u starije se doba držalo, da bez toga krunisanja nema zakonite vlasti car rimski u Italiji. Pa ipak docnije, počevši od Otona I. (936.—973.) zapelo je to posebno krunisanje sve do Henrika II. (1002.—1024.), koji, budući drugoga roda, smatraše ga nužnim. Poslije njega nastaje opet pauza sve do Fridrika I. (1152.—1190.), a taki se prekidi javljaju i kasnije.² Slično je i s krunisanjem njemačkoga kralja za burgundskoga. Car Konrad II. postade ugovorom i ba-

¹ *Scriptores rerum Bohemicarum* III, 421. ap. Rad III. 36. (Mesić: Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II.).

² Gl. Waitz: *Deutsche Verfassungsgeschichte* VI, 169 i dalje, te Meinhöld: *Forschungen zur Geschichte der lombardischen Krönung der deutschen Kaiser*. Halle 1883.

štinskim pravom god. 1032. kralj burgundski. On se do-
duše krunio kao takav, no nasljednici nje-
govi sve do Fridrika I. toga ne učiniše, a i taj
vladalac tek 30. jula 1178.¹ Pa ipak su se i neokrunjeni kraljevi
njemački smatrali zakonitim vladarima i posebnim kra-
ljevim a langobardskim, odnosno burgund-
skim. Dakle se krunisanje sámo u XII. i XIII.
vijeku u Njemačkoj nije smatralo kao nešto,
što se bezuvjetno mora zgoditi. To kaže i uvaženi
njemački historik Schröder: »Mit der Krönung in Aachen
hatte der deutsche König zugleich die könig-
lichen Rechte in Italien und Burgund; nachdem
diese Länder mit dem Reich in Verbindung gekommen waren,
erworben.«²

Ogledajmo sada, da li ima slučajeva, da je ugarski
ustav u srednjem vijeku dopuštao posebno krunisanje za koju
zemlju, koja se inače računala, da pripada sv. kruni Stjepanovoj.
Već smo kazivali, kako su ugarski kraljevi nastojali, da steku
Galaciju. Iza mnogogodišnjih borba konačno bi mladi sin
Andrije II., Koloman, g. 1214. okrunjen za kralja Galacije,
a podjedno je i otac njegov uzeo istu titulu. Kruna kojom
je Koloman okrunjen, bila je sasvim druga, a ne ona sv.
Stjepana. Još zanimljiviji je ovaj primjer, koji jasno pokazuje,
da se već davno okrunjeni (1387.) kralj Žigmund i njegova
žena Barbara htjedoše da dadu okruniti (1410.) za bosan-
skoga kralja (odnosno kraljicu), premda je Žigmund već
nosio titulu »*rex Ramae*«. To nam kaže posve vjerodostojni
i suvremeni podatak dubrovačkoga velikoga vijeća i umoljenih
(rogati), kad su zaključili 20. i 21. oktobra 1410., da se na dar
dade 1500 dukata »*domino nostro serenissimo (Sigismundo) et
domine regine (Barbarae), in ista sua coronatione regni
Bossine*«. Ali ne samo članu kraljevske obitelji, odnosno

¹ Waitz l. c. Hüffler: Das Verhältniss des Königreiches Burgund zu Kaiser und Reich. Paderborn 1874., 52—53.

² Schröder: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. Leip-
zig 1907., pg. 489.

³ Jorga: Notes et extraits Vol. II. Paris 1899. pg. 126. nota 4.
Tháallozy-Gelcich: Dipl. ragus. ove interesantne riječi ne do-
nose, već ih posvema ispuštaju (gl. 1410. pg. 730).

samom kralju, već i članu visokoga plemstva bješe u izvjesnim slučajevima dopušteno, da se kruna za bosanske kraljeve. To je bio knez (comes) Nikola Iločki, o komu Dubrovčani javljaju 10. novembra 1471. (to jest poslije pada Bosne), napuljskom kralju Ferdinandu, »come la maiestà del rè de Hungaria con consenso de tutti prelati et baroni, ha creato rè di Bossina lo illustrissimo signor vojvoda Nicolò de Illoch (ne Ujlaky); el quale se expecta, che venga ad Jaicza ad coronarse«. ¹ Nikola Iločki odista se okrunio bosanskim kraljem, te već 7. maja 1472. izdaje u Budimu kao kralj neku ispravu, koju potkrepljuje »sigillo nostro, quo ut rex Bozne utimur«. ² Šta više, on je za svoga vladanja (1471.—1477.) izdavao i svoje vlastite novce, od kojih ima nekoliko komada sačuvano u hrv. arheološkom narodnom muzeju. ³ Po smrti Matije Korvina († 1490.) opet su nudili neki velikaši njegovu naravnom sinu Ivanišu Korvinu, za slučaj ako ne bude izabran za ugarskoga kralja: »nihilominus, ne regii nominis honore et titulo careat, in Bozne regem eligatur . . . atque post illius futuri regis (hung.) coronationem, tertio aut quarto die immediate sequente, infallibiliter et ipse honorifice ac solemniter, per eundem futurum regem (hung.), ut moris est, coronari debeat«. ⁴ Svi nam ovi podaci pokazuju, da za vršenje vlasti u Bosni nije bila dostatna kruna sv. Stjepana, već posebna bosanska kruna kralja Stjepana Tvrtka I. (od 1377.—1391.), a onda i to, da se na ugarskom dvoru mogao nalaziti uz ugarskoga kralja još i »rex Galliciae« i »rex Ramae«, koje je naslove on i nosio. Sve je ovo rečeno zato, da se objasni i utvrdi Kolomanovo i Stjepanovo krunisanje u Hrvatskoj, naime da je bilo uz ugarsku krunu još i drugih.

A sada da vidimo neke prigovore madžarskih historika osim Paulea, koji baš nijedne nove misli u polemici s Kršnjavim nije rekao, već naprosto svoj stari dokazni materijal (iz »Századoka« 1888.) na novo, uz neke neozbiljne pridodatke naprosto

¹ Makušev. Mon. Slav. merid. Vol. II. (Beograd 1882.). (Original u arhivu u Milanu).

² Teleki: Hunyadiak kora XI. (Pest 1855.), pg. 469—471. (Original u zem. arhivu u Budimu).

³ Vjes. arheol. dr. vol. VIII. (1905.) 187 (sa slikom toga novca.)

⁴ Pray: Epistolae procerum Vol. I., 380—381.

ponovio. Tako se Marczali izrazio o ispravi zadarskoj od god. 1102. ovako: »Sama isprava nije doduše vjerodostojna, kao što dobro ističe Fejérpataky (po Pauleru), ali ona je ipak izrađena na osnovu starije autentične isprave, što dokazuje spominjanje onoga »regia libertas«. U ostalom nedostaje i svaka »ratio« falsifikata, nema ni riječi o novim darovima i privilegijama.«¹ Szalay-Baróti opet priznaju, da se Koloman odista svečano okrunio u Beogradu 1102., no inače ne kaže ništa.² No stoga je mnogo zanimljiviji Karácsonyi; doduše i on se posve povodi za Paulerom, ali ima i svojih originalnih sudova, koje ćemo (koliko zavređuju) poblizje ogledati.³ Tako kaže o zadarskoj ispravi ovako: »U ovo vrijeme (1102.) bijahu pokretnine samo unutar zidova samostana, a osim toga nije mu kralj mogao da dađe vječni mir god. 1102., budući da je vruće želio, da zavojšti na Zadari da zauzme u njem postojeći samostan«. Tim riječima Karácsonyi najprije govori samo o pokretninama samostanskim u Zadru, a onda se pita, kako bi mogao Koloman zajamčiti nekomu mir u Zadru, ako ima na umu, da taj grad svijetlim oružjem osvoji.⁴ Dašto, Karácsonyi i citira odnosni passus iz isprave, ali nepotpuno, upravo nekorektno, to jest on uz izraz »pokretnine« izostavlja još i »nepokretnine«, jer se u originalu kaže: »Unde sub istius privilegii scriptione hanc dationem regie libertatis sic corroboro ut nullus (sc. subditus) mei regni (u Hrvatskoj, a ne u Zadru, koji još nije Kolomanov), audeat quicquam distrahere vel aufere illi monasterio,

¹ Marczali: Magy. nem. tört. (mil. kiad.) II., 206. Iz toga ipak profesor mađarske historije na peštanskom sveučilištu zaključuje, da je Zadar već 1102. bio u vlasti Kolomanovoj! Može li tako da piše onaj, koji je dobro upućen u ovo pitanje?

² Szalay-Baróti: A magyar nemzet története I. (1895.), pg. 194. Tako piše više novijih pisaca, ali sve su to samo kompilatori, koji bez svijesti i znanja prepisuju jednu partiju iz Paulera, drugu iz Marczalija, a treću već iz Hubera, ili staroga Horváta itd. Na njihov se rad uopće ne valja pozivati.

³ Szazadok 1910., 644. Bit će posao seminara, da pretrese neka njegova »uzaludna« napinjanja.

⁴ Od kuda to Karácsonyi znade? (To je posve ograničeno znanje na osnovu nedatovane isprave. Rački o. c. 124—125.)

tam in mobilibus, quam et in immobilibus«. ¹ Ne sumnjam, da je Karácsonyi naučio iz Račkoga »*Documenata*«, da je isti samostan imao oveći posjed u Obrovici (od 1072.) između Nina i Zadra i Brdo (još od 1066.), Petričane i Kožinu žup. Njinskoj, a samo se po sebi razumije, ako ništa drugo, rodili su ovi posjedi bar uljem i vinom, uz ostalo u polju i po šumama, a moralo je biti i kmetova za obradivanje posjeda, pa i nekih najnužnijih domaćih životinja, kao pasa, volova, krava, svinja, ovaca, koza, magaraca i konja, za koje sve nije bilo niti je moglo biti mjesta u Zadru. Razumije se, ja nemam pred očima, koji torontalski moderni szállás ili pustaru grofa Čekonića, već gospodarstvo onakovo, kakovo je (uz male razlike) i danas u okolišu Zadra i Nina. ² Što se drugoga dijela prigovora tiče, naimé kako bi mogao Koloman dati zadarskim koludricama mir, a on u sebi sve gori od želje, da grad dobije u svoju vlast zajedno sa samostanom, — šta da čovjek kaže? To mudrovanje niti je osnovano na kakom izvoru ili kronici, već je kristalno čisti izljev fantazije Karácsonyijeve, a tako ima još i dalje nekih zabadanja istoga značaja, koje je sve već Gruber posve dobro zatr'o. ³

No na Gruberovu kritiku on se i opet navratio na to pitanje u »Századoku« 1912. Karácsonyi, domišljajući se bar punu godinu dana svakakim doskočicama, kaže konačno ovako: »*Najveće i zaista najpogibelnije utočište hrvatske historiografije skrpano je od advokata zadarskih koludrica sv. Marije, a datirano je godinom 1102. i izdano u ime kralja Kolomana.*« ⁴ Upozoravali su doduše već mnogi na to pogibeljno utočište hrvatske historike, a nekoliko uzroka sam im i ja nabacio, ali su hrvatski historici u tom toliko kratkovidni i slijepi, da ne opažaju nedostatnosti i snage dokaza o falsifikatu. Prinuden sam dakle po mogućnosti kratko i jasno *prstom uprijeti* na tu krivotvorinu. Ona

¹ »örök béket adok és országom lakasai közül senki el ne vegye e monostor ingóságaít« (a gdje je et in immobilibus?) t. j. vječni mir dajem i nitko od mojih podanika, da nije otmio samostanskih pokretnina, tobože unutar zidova samostanskih. Taki pak slučaj bila bi obična krađa, koju su tada imale zadarske oblasti presuditi, a ne ugarsko-hrvatski kralj Koloman.

² Gl. o tom još i Gruberove odgovore na prigovore Karácsonyijeve Vjesnik ark. l. c. pg. 89 i dalje

³ Gruber Vjes. ark. pg. 89 i dalje.

⁴ Od kud on zna baš za advokata samostanskoga? Iz koje isprave?

nam se nije sačuvala u originalu već tek u *kasnijem zborniku* isprava zadarskih koludrica. U toj zbirci isprava, kako to priznaju i sami hrvatski historici, mogu se naći bar tri falsifikata ili bar tri sumnjive listine. Postoji dakle mogućnost, da je i ova u godinu 1102. stavljena isprava falsifikat.¹ Međutim Hrvati i sami priznaju, da je kralj Koloman tek 1105. (odnosno po mom sudu 1107.) osvojio Zadar, što na svaki način potvrđuje sumnju, da je ova isprava falsifikat (?). To pak dokazuju konačno ovi znakovi: kralj zabranjuje svojim podanicima, da čine štetu pokretninama samostanskih. No u to doba samostan je imao samo unutar gradskih zidina svojih pokretnina (?), gdje nije kralj Koloman zapovijedao. Uzalud (hiába!) kažu Hrvati (ali s *dokazima u ruci!*), da se taj dio odnosi na *posjede samostanske u Hrvatskoj*, jer prvo i prvo, koludrice su imale samo na teritoriju grada i njegova kotara *nepokretnina*, a ne u Hrvatskoj (!) (a što su Obrovica, Petričani, Brdo i Kožin), a drugo *i u ovima nije bilo pokretnina* (?). Gruber naime drži, da su se na posjedima izvangradskim nalazili uređeni, a možda i s pokuštvom opremljeni stanovi za koludrice i njihove gospodarske činovnike, jer u to doba još su kraljevi (sc. mađžarski) *samo šatore* nosili sobom na put.² Ta je isprava (od 1102.) izrađena doduše po

¹ To je logika! Karácsonyi dakle vidi u duhu svom, kako se neki zadarski manastirski advokat, nesumnjivo Talijan, daje oko 1190. na posao, da falsificira jednu listinu u korist Hrvata, a za svoj samostan izmoljuje samo kraljevsku zaštitu na hrvatskom teritoriju bez ikakva dara ili privilegija, dok su koludrice za uzdarje obvezane moliti Boga za zdravlje i slavu podašnoga kralja Kolomana.

² Je li možno, da Karácsonyi još uvijek ne može da uvidi, šta su to samostanske pokretnine na izvangradskim (hrvatskim) posjedima; ta to su u prvom redu uz gospodarske razne alate ulje i vino, kao i danas. Razumije se chaise longueâ, klavirâ, brunoliranih ormara i kreveta à la Louis XVI. itd. nije bilo, ali je za to bilo kmetova i stoke samostanske kao treća glavna pokretnina samostanska. Konačno moram kazati, da mi je dobro poznat šatorski život Mađžara ne samo u doba cara Konstantina Porf., već i u doba Fridrika Barbarose i Emanuela Komnena, kad je još sav narod stanovao u šatorima uz razne drumove ili vode. Pa to da ide Karácsonyi da usporedi s jednim dijelom rimske Dalmacije, u kojoj je kultura tesanoga kamena i pravljenje kuća i staja isključivo od kamena bila poznata (pod utjecajem same prirode) bar već punih hi-

uzoru dalmatinskom, no ipak se na kraju nalazi: »*Et hoc confirmamus nostra sigilatione istorumque comitum*«; premda se na kraju dalmatinskih isprava upravo zbog toga navode svjedoci, jer nije bilo u običaju, da se kraljevskom pečatu pripisuje odlučna snaga. Za to se i ne govori o tome kod isprava Kolomanove od 1108. (= 1107.), Stjepana II. od god. 1124., Gejze II. od god. 1142. Odluke spljetskoga sinoda od god. 1185. već su pečatanje, a i u gradu Zadru spominje se pečatanje tek godine 1190. Pečatanje u ispravama dakle, koje su rađene po uzoru dalmatinskom, potječe iz doba kralja Bele III., a stoga je i listina, stavljena u godinu 1102., mogla biti falsifikovana tek g. 1190. (?) Pošto je kralj Koloman tek 1105. (odnosno 1107.) osvojio Dalmaciju, a g. 1102. posjedovao samo njezin (?) Belgrad, jasno je, da se za kralja Dalmacije nije mogao okruniti već 1102.¹ No ni u Belgradu nije se mogao kruniti za

ljadu godina prije kralja Kolomana! Ne razumijem ga, šta hoće upravo da kaže, kad spominje mađarske kraljevske šatore.

¹ I opet egzotično dokazivanje. Karácsonyi hoće, da je Belgrad bio dalmatinski grad, a ne hrvatski i to zato, jer su Mlečani, dobivši ga g. 1076. pod svoj kratkotrajni protektorat kao što i Spljet, Zadar i Trogir, kazali za nj u društvu s ostalima, da je u Dalmaciji. I sve ostalo, što on u svoju korist navodi, nije drugo, nego uzaludan Sisifski posao. (Gl. Századok 1912. pg. 8—10.) Mi ćemo to sve u seminaru točno proći, pa će onda po koji član njegov izraditi refutaciju na ovakove neozbiljne dokaze! Pored toga zna se sigurno, da je od vremena hrvatsko-dalmatinskoga kralja Petra Kresimira IV. (circa 1059.) dalje sve do Zadarskoga mira god. 1358. posmatrao dvor hrvatski, a dočnije i ugarski, te njegovi predstavnici, u prvom redu bani, Dalmaciju (nekadanji bizantinski tema) i Hrvatsku jednim jedinstvenim političkim teritorijem (»regnum Croatiae et Dalmatiae«), a ne dvjema, kako hoće Karácsonyi, kojemu ovaj Klaićev pozitivni rezultat smeta. Századok 1912., 5 i dalje; gl. za to Klaić: Regnum Croatiae et Dalmatiae, l. c., za koju radnju Karácsonyi kaže, da je »vrlo zanimljiva«, ali joj rezultata nigdje nije pobio, nego na nekoliko mjesta onako po svoju samo zabada bez dokaza. Pečat je, koliko se znade, prvi uveo u Hrvatskoj kralj Dmitar Zvonimir, i to po papinskom uzoru — olovnu bulu (to je dokazao Sufflay u Századoku 1905., 309—311.) Zna li to Karácsonyi ili ne, ne znam, samo vidim, da sada zanoveta ovako: da je čudno što se uz svjedoke još i pečatanje navodi u ovoj ispravi »dalmatinskoga uzora«. Eto, u trogirskoj

hrvatskoga kralja, jer *Belgrad nije bio glavni grad Hrvatske*, pače nije od 1059. dalje više spadao pod Hrvatsku.¹ Jasno (!) je dakle, da je falsifikator nešto čuo o tom, da običavaju madžarske kraljeve krunisati u Székes-Fehérváru (tada latinski *Alba regia*), to jest na slavenskom jeziku u Belgradu, ali njegovo geografsko znanje (jednoga advokata u XII. vijeku!) nije prelazilo granica Dalmacije, a jer je i tude (t. j. *kod kuće (!) našao (!) Belgrad*, stavio je *izmišljeno krunisanje* od 1102. ovamo. U toj ispravi nazivlje se kralj Koloman ne samo kraljem Ugarske i Hrvatske, već podjedno i *kraljem Dalmacije*,² a ipak se g. 1102. još nije mogao takovim nazivati, jer izuzevši Belgrad, nije ni bio gospodarom Dalmacije.³ Nije se mogao takovim nazivati zato, jer je 1097. (= 1098.) zakletvom potvrdio mletačkoga dužda hercegom Dalmacije i Hrvatske (!).

ispravi se kaže prije navedenja svjedoka ovako: *»Hoc autem sacramentum, a rege et ab archiepiscopo Laurentio et comitibus Hungarie confirmatum est (Smičiklas o. c. II, 19)«*. Dok u ispravi od 1102. uz svjedoka stoji samo *laudo* (osim kralja), u trogirskoj se kaže: *laudo et confirmo*; dakle se očito u toj riječi *»confirmo«* i sadržava ono, što se god. 1102. nazivalo sigilacijom isprave. Imao sam više italskih isprava iz toga vremena u ruci, gdje se nalazila ta formula *»laudo«* i *»confirmo«*, a ima toga još i kod nas u Dalmaciji. O tom treba da se detaljno pozabavi jedan od gospode slušača, da, sakupivši sav materijal, naš i italski, pitanje definitivno riješi, tako da ne bi trebalo više se na nj vraćati.

¹ O Belgradu i njegovoj starijoj historiji gl. Jelić: Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju. Vjes. arheol. dr. N., S. vol. III (1898.), str. 33—126, gdje ćeš naći kritički obraden sav materijal o tom gradu. Tvrdnja Karácsonyijeva nije drugo nego isprazno *»pričanje«*. Kako to, da se falsifikator sjetio baš Belgrada, koji 1190. već davno nije postojao, a od bivših hrvatskih gradova na moru bio baš jedini u Kolomanovoj vlasti?

² To je stari kraljevski naslov hrvatski za jedan jedinstveni regnum Dalmatiae et Croatiae, kako smo već toliko puta ovu istinu naglasili.

³ Koliko su puta duždevi prije 1358. nosili taj naslov, a da de facto nijesu bili upravo nigdje gospodari u Dalmaciji (byzantinskoj), a i obratno i ugarsko-hrvatski kraljevi, naročito od 1500. sve do 1797., a da im ništa nije pripadalo od te Dalmacije. U ostalom, ako je Koloman uistinu postao 1097. gospodarom cijele Hrvatske s Belgradom, a tada još nije uzeo naslova kralja Hrvatske i Dalmacije, već ga šta

Kad bi pak već 1102. uzeo naslov dalmatinskoga kralja, tad bi nastupilo neprijateljsko ratno stanje između Ugarske i Zadra, odnosno Venecije.¹ Ali kako bi se usudile zadarske koludrice obratiti na stranoga i još k tome neprijateljskoga kralja?² God. 1177. morao je zadarski nadbiskup ići na obični crkveni sabor u Spljet, pa ipak piše, da je od svih strana u stisci, jer ide li brodom, uhvatit će ga Mlečani, a ide li kopnom, past će u ruke Hrvatâ i Madžarâ.³ Koliko li je pogibeljniji bio položaj g. 1102.; ako je bio mir, tada nije bilo nužde da se izdade ova isprava od iste godine, jer je utanačeni mir od 1097. potpuno štitio i zadarske koludrice;⁴ ako je bio rat, tada nije bilo moguće obratiti se

više »dozvoljava duždu« (!), onda je taj Koloman bio ili šeptrlja, ili je, kao razuman čovjek znao, da se za taj naziv traži još i krunisanje. O tom kaže Schröder ovako: »Zum vollen Erwerb der königlichen Rechte genügte die Wahl allein ursprünglich nicht, es bedurfte noch der Erhebung auf den Thron, der feierlichen Übergabe der Reichsinsignien, sowie der kirchlichen Salbung und Krönung« (o. c. pg. 488.). Karácsonyi uopće svim ovim riječima bjelodano muči Tantalove muke, jer sve je ono što piše, samo pusta riječ i riječ, fraza i fraza, iza čega ništa ne stoji. Što ipak te fraze donosim, razlog je, da se vidi, kako se u Nagyváradu mudruje.

¹ Kolike li sofisterije u smislu modernih »nota« i »ultimatuma«, ali i nepoznavanja hrvatske povijesti od XII. do XV. vijeka! Kako se onda može protumačiti, da se Koloman u okupaciji Dalmacije (1107.) nigdje baš nije sastao ni s jednim mletačkim momkom, a kamo li ladom?

² Ja ne znam ništa o neprijateljstvu između obih vladara između 1098. i 1115. Gl. članak 26. o okupaciji Dalmacije.

³ Tada je zadarski nadbiskup već bio posve samostalan, te je pripadao još od 1155. pod patrijara u Gradežu; već stoga nije nipošto smio u Spljet na sinod, gdje se poglavito raspravljalo o metropolitiskom pravu Spljeta nad cijelom rimskom Dalmacijom i o nadbiskupiji barskoj (Smičiklas II., 149). Dalje je samo kombinacija, da to pisme potječe od samoga zadarskoga nadbiskupa Lampridija, a konačno tada je bila zemlja južno od Krke u vlasti byzantskoj, pa stoga bi mu i pravili neprilika Hrvati i Madžari, koji su ondje pazili uz granicu. Zar taj primjer, pa iz godine 1177., može da potkrepljuje Karácsonyijevu teoriju? Zar je takovo stanje bilo i g. 1102. u Zadru i Spljetu? Zar nijesu međusobno sebi ugovorom od 1098. zagarantovali zaštitu persona i posjeda dužd i kralj Koloman?

⁴ Čudna logika! Zar ne zna Karácsonyi, da su baš u svako doba kraljevi izdavali ispravâ?

na mađžarskoga kralja, jer bi tako samostan opustošili Zadranici ili Mečani. Očito je dakle, da je isprava od 1102. falsifikat (?) koji je napravljen oko g. 1190.¹ Na falsifikate pak ne smijemo se pozivati, naročito ne u važnim državopravnim pitanjima (Hinc illae lacrimae!), jer ćemo inače poredak razvitka potpuno pobrkati.² Hrvati bi rada dašto bar krunisanje da spasu iz toga falsifikata, pa ne mogu sebi predočiti, zašto bi falsifikator stavio onaj izmišljeni događaj baš u tu ispravu.³ Trebalo je jednostavno falsifikatoru dati povoda, da učini ovaj »slobodni list«. Kao što je grad Zadar oko 1091. uzeo za povod posvetu crkve sv. Marije, da je obdari gradskom slobodom, tako je i falsifikator, da napiše kraljevsko pismo, pronašao kao najjednostavnije, da navede *representativno krunisanje* (a ne posvetno kod nastupa na prijestolje) i vijećanje (= saborisanje) poslije njega u svrhu darovanja kraljevske slobode. To je oko 1190. bilo tako nešto obično i naravno, da se ni jedan sudac (kad bi u parnici dobio tu ispravu u ruke) nije mogao sablazniti. Što historički nije bila stvar istinita, to nije smetalo falsifikatora, a s pravnoga gledišta nije se ticalo ni suca, i tako je ostalo u listini (t. j. ona bje priznata još 1190. autentičnom!). Ali mi, koji posve bez interesa tražimo, *ne oprost od poreza za zadarske koludrice* (?)⁴ već jedino historičku istinu, treba da odbacimo ovu listinu kao tešku zaprijeku otkriću historijske istine, kao oštri greben pod pučinom, o koji se razbija brod hrvatske historijografije.⁵

¹ Da je Karácsonyi ikad imao u rukama kodeks sv. Marije, on bi odmah uvidio, da je Kolomanova isprava pisana mnogo ranije od svih onih, koje iza nje slijede. Nju je pisao onaj pisar, koji je napisao sve listine još iz vremena prije g. 1102., a već bar od 1170. i prije piše drugi pisar sve do 1190., jer je velika razlika u pismu i u načinu pisanja. Dakako njega to ne smeta, kad mora da raspravlja u hrvatskom pitanju. Kad taj kodeks izide faksimiliran i paginiran (prema istovetnom pismu, jer je danas pobrkan), onda će on zacijelo uvidjeti svoju bludnju, a ne našu, koji radimo s originalima u ruci i raspoložemo znanjem svih tih k tomu nužnih stvari, nego li on sa svojom uzaludnom govorljivošću.

² Medice, cura te ipsum!

³ Dakle Karácsonyija više ne smeta toliko sadržaj isprave, koliko krunisanje!

⁴ Gdje je to Karácsonyi pročitao u toj ispravi?

⁵ Századok 1912., 644 i dalje.

Eto, ovako danas trpi Tantalove muke Paulerov nastavljajč Karácsonyi, da se konačno nade ipak prinuđenim, da prizna krunisanje Kolomanovo, ali ne kao posvetno, nego kao *representativo*, t. j. Koloman je stavio krunu na glavu za paradu, pa onda dijelio diplome! Neka se tješi tim izumom, koji su međutim i drugi isticali (tako Marezali), a mi ćemo kao pravi ljubitelji i pregaoci na putu historijske istine gledati u onom »*salvo habito consilio postquam coronatus fui Belgradi supra mare in urbe regia*« i dalje dokaz, da se kralj Koloman okrunio hrvatskom krunom u Belgradu, a onda držao (po običaju kao što kaže Stjepan III. god. 1089.) državni sabor.¹ U tom nas utvrđuju još i one diplome dalmatinskih gradova, u kojima valjda ni Karácsonyi ne gleda neprekidne parade sve do g. 1207.

Već smo kazivali, da je Koloman održao nakon krunisanja sabor,² na kojem je prije svega zacijelo priznat od svega naroda zakonitim kraljem »Hrvatske i Dalmacije«, te se bezuvjetno obvezao, da će čuvati temeljno pravo Hrvatske, naime njenu slobodu i njen dojakošnji ustav. Ako nije već prije (kod Gvozda), a ono je svakako tada izdana isprava pojedinom od predstavnika onih dvanaestero plemena, dalje je izdana tada i isprava samostanu sv. Marije u Zadru. Da li je bila izdana još i isprava kojom je kraljevini Hrvatskoj i Dalmaciji napose garantovan ustav, toga ne znamo, jer nam se o tome ni trag nije učuvao, ali je više nego vjerojatno, da je kralj Koloman na evandjelje Hrvatima prisegao baš onako, kako će koju godinu dočnije (1107.) Dalmatincima, a s njime i njegovi ljudi. Tom se prilikom Koloman bez sumnje obvezao uz prisegu na posebno krunisanje svoga sina i ostalih nasljednika, na obdržavanje sabora hrvatskih³ i na isključivu sudbenost bansku u

¹ Budući da su kraljevi XII. vijeka rijetko dolazili u Hrvatsku i Dalmaciju, bješe i takova reprezentativna krunitba zapravo rijetkost. Iz svega ipak čitam to, da je Karácsonyi pišući ove riječi, sam klonuo u duši i uvidio, da on, kako kaže, »najjačeg utočišta hrvatske historiografije« ipak nije porušio. Konačno otkud da zna falsifikator za onu paradu?

² Poslije krunisanja, a ne prije, jer se u ispravi kaže: »*salvo habito consilio postquam coronatus fui*«.

³ Ovo nam potvrđuje isprava kralja Ladislava IV. od 10. augusta 1273. (odnosno njegove regencije) gradu Spljetu: »*Quia nobis semper fidelitatis opera exhibuistis, indefesse vos prosequimur regio cum favore. Sed quia propter variorum guerrarum discrimina ad vos accedere nequimus usque modo, intelleximus, quod vos iudices extra-*

Hrvatskoj. Dalje je bilo uređeno i pitanje narodne vojske (mimo one obveze dvanaestero plemena, jer 120 ljudi nije moglo sačinjavati svu vojsku hrvatsku), i bana kao prorexa, vrhovnoga suca i vrhovnoga vojskovođe, ali možda još i to, da pod upravu bana spada i Slavonija, to jest ona zemlja, koja je nekoć činila dio države hrvatske. Sve to naime izvire iz mnogobrojnih listina XII. i XIII. vijeka, što su nam poznate, a tiču se Hrvatske. Možda je nekako u to doba kralj Koloman uredio i pitanje plaćanja marturine u Slavoniji; jer gdje i kad je on to učinio, ne saznajemo ni iz jedne isprave; a u pusto kombiniranje upustiti se neću.¹

neos de aliis regnis recipere consuevistis, quod non est fidelitatis indicium; cives etiam nostros Tragurii non modicum discrimini perturbare, quosdam etiam nobis fideles de vestra communitate expulistis. Quare fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus, si nos naturalem dominum regem Hungarie et Croacie cognoscitis, extunc iudices extraneos de communitate vestra expellatis, et de regno nostro nobis fideles pro potestate vobis assumatis, ac cives nostros Tragurii non presumatis in aliquo perturbare. Si autem aliquam habetis actionem contra ipsos, experiamini coram nobis iustitia mediante, illos etiam nobis fideles, quos de regno nostro exclusistis, reducatu et bona ac possessiones restituatis eorundem. Preterea quatuor ex vobis meliores, si nobis fideles esse vultis, usque factum sancti Mihaelis (29. sept.) ad nos transmittatis, ut una cum ipsis de bono statu regni Croacie ordinemus. Eto, ovim riječima jasno je utvrđeno, da je Dalmacija i Hrvatska jedan regnum; ta govor je samo o Spljetu i Trogiru, a kralj kaže, da će sa Splječanima »de bono statu regni Croacie ordinemus«. Tim nam se podjedno potvrđuje, da su se kraljevi već prije obvezali napose u Hrvatskoj držati sabore (hrvatske), da ondje rasprave »de bono statu regni Croacie«, t. j. da je ona točka dalmatinskih privilegija kralja Kolomana od 1107., a u kojoj se kaže: cum ad vos coronandus aut vobiscum regni (Croatie) negotia tractarus advenero«, nije samo važila za dalmatinske gradove, već i za najtješnje s njima spojenu Hrvatsku. Tu je dakle indirektno ušao jedan dio Kolomanovih obveza Hrvatima od 1102. u jednu kraljevsku ispravu. God. 1273. je kralj Ladislav bio još dječak (od 11 godina), a još k tome bježe; kako sâm kaže, u ratu (s Otokarom II. Přemyslovićem), pa stoga nijesu ni on, ni njegova regencija mogli lično poći u Hrvatsku, odnosno u Spljet. (Gl. Smičiklas VI, 42.)

¹ Gl. Zlatna bulla Andrije II. od 1222. (Smičiklas III, 466) Art. 27.: »Marturine iuxta consuetudinem a Colomano rege constitutam solvantur.« Budući da se samo u Slavoniji

I tako je konačno hrvatska politika Kolomanova, zacijelo poduprta gloženjem Hrvata između sebe, a i pomagana od sv. stolice, došla do svoga cilja. Onaj princip, što ga je nekoć postavio sv. Ladislav, naime *baštinsko pravo*, pobijedio je, no tako, da je i narod hrvatski, koji mu se isprva opirao, konačno pristao uza nj. Razumije se, da mi svega toga sebi ne smijemo zamisliti kao kakovo narodno slavlje, već kao jedan ozbiljan događaj, kod kojega je Hrvatska iza mnogo godina bar dobila ono, kako je nekoliko godina dočnije tako dirljivo kazala opatica zadarska Vekenega, rođakinja kralja Petra Kresimira IV.: »*At postquam diuino nutu per Colomagnum sanctissimum regem pax terre et mari est reddita, quisque nostrum cepit ire ad propria*«. ¹ Istina, hrvatske države kao takove nije nestalo, a još dugo zna se za nju i kod kuće (»*regnum Croatiae et Dalmatie*«), a i vani, naročito u Rimu (Sclavonia) i u Veneciji (Croatia i Sclavonia), jer je poslije 1102. nastupila neke vrste državnajednica, otprilike onako, kako se zgodilo nešto prije, g. 1032. s Burgundijom, kad je ušla u vezu s Njemačkom. Ta je zajednica po vremenu postajala sve to tješnjom, dok je nije najprije Turčin i Austrijanac (prije i poslije 1526.), a onda sam Mađžar iza g. 1790., a naročito iza 1830. teško uzdrmao. Govoriti o personalnoj uniji u modernom smislu, primjerice, kao još nedavno o Švedsko-Norveškoj, bez ikakova je temelja, premda je državna zajednica hrvatsko-ugarska baš u ličnosti kraljevoj imala svoje pravo i glavno središte.

Nažalost nijedna nam domaća ruka, osim pakosnoga Tome arcidakona ne zabilježi baš ništa o tadanjim događajima, što je samo znak, da se već onda zbog međusobne mržnje nije našao nijedan Hrvat, koji bi se odvažio, da bar po *ličnom uvjerenju* opiše djelovanje svojih pređa. Izuzetak čine jedino zapisi o kralju Ladislavu i o ugovoru s Kolomanom 1102. A ipak su sve to Hrvati bar još do 1526. nekako tradicijom, možda familijarnom, dobro pamtili. Prve vijesti o tom daju nam neke srećom sačuvane hrvatske saborske izjave. To su ove:

plaćala, tiče se taj članak dakako samo nje. Zanimljivo je, da u pravcu poreza nijesu ništa uradili u Slavoniji ni Ladislav I. ni »kralj« Almoš.

¹ Smičiklas: God. dipl. II, 15. za ovu listinu datiranu godinom 1105. gl. naredni članak 26.

1. Dne 1. januara 1527. izabrali su (*elegimus*) Hrvati u Cetinu Ferdinanda »za pravoga, zakonitoga, nedvojbenoga i naravnoga našega i čitavog ovog slavnoga kraljevstva Hrvatskoga kralja i gospodara«,¹ dakle su se smatrali slobodnim narodom i svoju domovinu pravom i nedvojbenom kraljevinom, jer inače ne bi mogli birati stranog čovjeka »za pravoga i nedvojbenog kralja«.

2. Dne 28. aprila 1527. opet se sastadoše Hrvati na sabor u Cetinu, te u jednoj predstavi kralju Ferdinandu kažu: »Neka znađe vaše veličanstvo, da se ne može naći, da bi koji vladar silom pokorio Hrvatske (potentia mediante Croatiaam occupasset), nego smo se po smrti posljednjega našega kralja Zvonimira od slobodne volje pridružili svetoj kruni kraljevstva ugarskoga i poslije toga, sada, Vašem Veličanstvu.«²

3. G. 1578. protestira se u jednoj instrukciji naših poslanika na zajedničkom saboru protiv toga, da se kraljevstvo Hrvatsko nazivlje »partes adnexae« (pridružene strane), pa je stoga 15. jula sabor izrekao želju, da to ne bi došlo u običaj, »pošto je kraljevstvo Hrvatsko uvijek bilo slobodno, pokorivši se svojom voljom jedino vlasti bivših kraljeva ugarskih.«³

4. Potkraj XVI. i na početku XVII. vijeka, a naročito poslije Bečkoga mira (23. juna 1606.), nastojalo se s ugarske strane, da se protestantizam učini ravnopravnim katolicizmu i u Hrvatskoj. Protiv ove težnje Madžara digne se sabor hrvatski, te svojim požunskim ablegatima stavi g. 1607. u instrukciju, da izjave: kako se Hrvatska poglavito poradi očuvanja vjere rimokatoličke, slobode i sreće **združila s Ugarskom**; prestane li to, onda **prestaje i međusobni savez** (illa haec extincta, a mutuo... cum Hungaria vinculo liberarentur).⁴ Šta više, sam

¹ Šišić: Hrv. saborski spisi (Monumenta akademije knj. 33., Zgrb. 1912.) I, 51.

² O. c. 99. Tada još nije izišao Lucius, niti su mogle toj gospodi biti poznate listine Kolomanove od 1102. i 1107. Jedino su mogli znati za »apendikulu«, ali vrlo vjerojatno u formi listine kralja Kolomana, a naročito Zrinski, koji su je imali u svom arhivu.

³ Fraknoi: Mon. comitialia VI., 479.

⁴ Pliverić: Beiträge zum ungarisch-kroatischen Bundesrechte. Agram 1886., 152.

ban Ivan Drašković izjavi se na požunskom saboru ovako: »Volim se s čitavom kraljevinom (Hrvatskom) otcijepiti od sveze s krunom ugarskom, nego li vidjeti dozvoljeno ili pripušteno, da se u banovinu moju uvede duševna ona kuga (t. j. protestantizam) i najsramojnija ljaga.«¹ Ovaj je isti Drašković nešto kasnije postao meštar postelnik u Ugarskoj i zapovjednik prekodunavke ugarske vojske. Zar bi se to moglo zgoditi, da se Ivan bez osnova (dakle izdajnički) grozio ocjepljenjem Hrvatske od Ugarske?

5. Za banovanja Nikole Zrinskoga pjesnika (†1664.) sastao se 11. februara godine 1655. hrvatski sabor u Zagrebu, na kojem dadoše hrvatski staleži i redovi svojim ablegatima instrukciju: »ako bi se tamo (t. j. u Požunu) birao novi palatin, da svoj glas prvi za personalom po starodavnom pravu podadu, budući da Hrvatskoj na ugarskom saboru ide prvo mjesto, zahtijevajući ujedno, da se u krunidbenoj diplomi kralja Ferdinanda IV. mjesto naslova »*Partes adnexae*«, naročito ima staviti naslov »Regna Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae.«²

6. Općenito je poznata motivacija hrv. sabora, kad je 11. marta 1712. stvorio čl. VII. ili obično rečeno: hrvatska

¹ Rattkay: Memoria regum et banorum. Viennae 1652., 185—186 (2. izd. Vindobonae 1772., 169). Sve da i uzmemo, da Rattkay nije na tom mjestu najpouzdaniji, jedno ipak stoji, da se oko polovice XVII. vijeka među Hrvatima plemićima držalo, da je Hrvatska s Ugarskom u savezu i da se može po volji svojoj od nje ocijepiti.

² Protokol hrv. sabora od g. 1655. pg. 116 u kr. zem. arhivu. Tamo se još čita: »Cum regnum Slavoniae et Croatiae eiusdem cum regno Hungariae sit libertatis, eapropter urgebunt (regni ablegati), ut nomine partium subiectarum ista regna in articulis et cancellaria suae maiestatis, non intitulentur iuxta art. I. Vladislai regi a. 1490. Ad electionem novi regis consentient, sed tamen conabuntur officere, ut ante coronationem novi regis, nostra gravamina toties sollicitata complancuntur et ut in diplomate et conditionibus novi regis non solum regni Hungariae, sed nominatim regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae nomina inserantur.« — Zapravo ovaki zaključak nije ni čudo za banovanja Nikole Zrinskoga, jer (u smislu ovoga zaključka saborskoga) pisao je on prijatelju Ivanu Ručiću ovako: »Ego mihi conscius aliter sum, etenim non de genere me Croatam et quidem Zrinium esse scio.« Nikola je Zrinski baš zato Hrvat, kako kaže, jer dobro zna, da je Zrinski. (Ráth: Györi füzetek.)

pragmatička sankcija, u kojoj se motivaciji s obzirom na odnošaj s Ugarskom kaže: »Kod primanja naše koristi ne će nas zastrašiti, što smo *dio Ugarske*. Mi smo doduše kako zakoni kažu, zemlje pridružene Ugarskoj, ali joj nijesmo podanici. Nekada imadosmo svoje domaće a ne ugarske kraljeve. Nije nas Ugrima podvrgla nijedna sila, nijedno ropstvo, već se sami po sebi od svoje volje pokorismo ne kraljevstvu, nego kralju njihovome (Time su i gornja mjesta protumačena)... Slobodni smo, a ne robovi«.¹

6. Pače, kad su na požunskom saboru (1843.) Madžari zaključili, da i ondje nazočni zastupnici kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije imadu da govore madžarskim jezikom, premda ih na to nije nikaki zakon vezao, reče predsjednik donje kuće Stjepan Szerenchy (20. juna 1843.), da su »staleži ugarski ovim zaključkom promijenili svojevolutno instrukcije jedne zemlje, koja se s Ugarskom nalazi kroz stoljeća u savezu, a njen narodni jezik nije madžarski; time su staleži ovu zemlju lišili jednoga od njezinih municipalnih prava, koje im nijedan zakon nikad još nije oteo«.²

Isprava u kojoj se spominje Kolomanovo krunisanje za hrvatskoga kralja god. 1102.

(A)nno incarnationis domini nostri Jesu Christi millesimo centesimo secundo. (E)go Collomannus dei gratia rex Ungarie, Croatie atque Dalmatie, saluo (h)abitó consilio postquam coronatus fui Belgradi supra mare in urbe regia, rogatu subscriptorum meorum comitum pro karitate dei et remedio anime mee, dono perpetuam pacem et regiam libertatem monasterio sancte Marie monialium, quod situm est in Jadera, ut ibi deo deuote degentes secure deum interpellare pro me et pro statu mei regni valeant. Nam nemo secularibus inuolutus se curis, deum, ut tanto decet ordini, contemplari potest. Unde sub istius priuilegii scriptione hanc dationem

¹ Kukuljević: Jura regni II., 106.

² Gl. Šišić: Hrvatska povijest (Zagreb 1913.) knj. III, 306—307. Original madžarski Kovács: Napló Vol. I. pg. 398.

regie libertatis sic corrobore, ut nullus mei regni audeat
ququam distrahere vel auferre illi monasterio, tam in
mobilibus, quam et in immobilibus. Si quis vero con-
tumax nostre legali huic iussioni contraire temptauerit
et aliquid de bonis monasterii usurpauerit, illi ecclesiae
quadruplum reddat, usurpator vero cum suis omnibus
regali sententiae subiaceat. Et hoc confirmamus nostra
sigillatione istorumque comitum: Procopius Acriensis
episcopus laudo. Sigindinus Zagoriensis episcopus
laudo. Ysaac comes laudo. Petrus comes laudo. Cladia
comes laudo. Saul comes laudo. Arnej comes laudo.
Thomas comes laudo. Andreas comes laudo. Cosmas
comes laudo. Vochan comes laudo. Dionisius comes
laudo.

Okupacija dalmatinskih gradova.

(1107.)

Za događaj, kako je kralj Koloman postao gospodarom u Dalmaciji, obično se uzimaju kao izvor u prvome redu neke isprave toga kralja, onda ono, što je o tome napisao oko godine 1266. arcidakon spljetske crkve Toma i konačno ono, što je oko god. 1350. zabilježio mletački dužd i ljetopisac Andrija Dandolo. Prema ovoj građi redovito se u nas pomenuti događaj ovako prikazuje: Prekinuvši savez s duždom mletačkim, došao je kralj Koloman g. 1103. pod Spljet, koji mu se nakon kratkoga otpora i podsade, poglavito posredovanjem nadbiskupa Krescencija predade, našto to učini posredovanjem biskupa Ivana grad Trogir, a onda otoci Krk i Osor. Zadar podsjedao je kralj Koloman sve do g. 1105., a isto je tako uzalud navaljivao na Rab; konačno se i ova dva mjesta predadu. Dakle dalmatinski je rat Kolomanov trajao kroz pune tri godine. Što Mečani nijesu priskočili za tako dugo vremena u pomoć svojim gradovima, motiviralo se vazda time, »da su zabavljeni bili u svetoj zemlji«. Postavši Koloman gospodarom dalmatinskih gradova, obdari svaki znatnim privilegijama, kojih se obrazac sačuvao u trogirskoj ispravi od g. 1108.

A sada da pokušamo kritičkim istraživanjem ustanoviti, kako se zgodilo, da su se dalmatinski gradovi poklonili kralju Kolomanu.

1. »Historia Salonitana« i »Vita b. J. Joannis«. Glavni vođa u prikazivanju Kolomanove okupacije bješe spljetski arcidakon Toma. Već činjenica, da on piše više od sto i pedeset godina poslije događaja, sili nas na opreznost. I odista, kad pročitamo ono, što govori o Kolomanu pred Spljetom, odmah nam biva jasno, da je sve to osnovano zar na lokalnoj tradiciji,

koja hoće da Spljetu dade prvenstvo i neku slavu. Toma naime kaže: »I tako je (Koloman) došao sve do mora, da zauzme primorske gradove. Tada je najprije došao pod grad Spljet, zamolivši mirno, da bi ga dobrovoljno uzeo za svoga gospodara i da ne dopusti, da propadne on (grad) i njegovi (građani). No Spljećani zatvorivši čvrsto vrata i raštrkavši se po gradskim zidinama s oružjem u ruci ne htjedoše poslušati kralja bojeći se vladanja nepoznata i strana naroda, jer nijesu znali, što kralj kani učiniti od njih. Tada kralj i njegovi prvaci, našavši se uvrijeđeni i smatrajući se prezreni od Spljećana, uzeše se građanima teško prijetiti; utaborivši se nedaleko od grada opustošiše polja, te stadoše plijeniti, kad god uzmogoše. Pa tako se zgodi, da su Spljećani razljučeni odlučili radije sva zla i pogibli podnijeti, nego primiti jarag ugarski. Pošto je tako bilo kroz neko vrijeme, saznaše Spljećani po glasnicima, da su Ugri kršćani i da kralj s njima (Spljećanima) dobro misli, ako se sada njegovoj vlasti mirno pokore. Sastavši se potom Spljećani na vijeće, pošalju nadbiskupa Krescencija kralju Kolomanu i zatraže od njega mir. Kralj ga lijepo primi i prihvati sve uvjete, koje su Spljećani u ime mira zamoliti. Iza toga bi sve ono, što su dobrohotno uglavili, napisano, a kralj i njegovi prvaci prisegoše, da će sve točno obdržavati. Sjutradan pak prisegoše Spljećani i to najprije stariji, onda mlađi, a napokon sav puk, da će za sva vremena biti vjerni podanici kralju Kolomanu, njegovim potomcima i kraljevstvu ugarskome. Potom uđe kralj u grad, gdje bude od klera i naroda svečano primljen. I onaj dan, nakon što su Spljećani primili obilnu zadovoljštinu i pošto su im dana i potvrđena privilegija, ode dalje. Odavle pak pođe Koloman u Trogir, a onda u Zadar; pošto su ga i ovi gradovi isto tako primili, dade i njima privilegija. Pa tako se vrati u Ugarsku godine 1103.«¹

Kod toga pričanja Tomina pada u oči naivnost, kojom on prikazuje čitav događaj. U Spljetu da se nakon kraljice Jelene, žene Zvonimirove, koja je bila ugarska princesa, pa nakon akcije kralja Ladislava I. (1091.), pače i vojne Kolomanove (1097.), i njegova krunisanja u Belgradu za hrvatsko-dalmatin-

¹ Thomas 59—60.

skoga kralja (1102.), nije znalo ni za Ugre («nepoznat i stran narod») ni za to, da su oni već odavna bili kršćani?! Onda ona utvrđena krupna hronološka pogrješka, kad Toma piše, da je Zadar još 1103. dospio u vlast Kolomanovu, a zna se pouzdano, da je to bilo kasnije. Sve nas ovo mora uvjeriti, da je Tomaz za pitanje o Kolomanovoj okupaciji mutan i slabo pouzdan izvor, baš onako, kako je i za Ladislavljevu i Kolomanovu hrvatsku vojnu, te za sporazum s hrvatskim plemenima. Stoga treba posegnuti za bistrijim i pouzdanijim.

G. 1657. izdao je Ivan Lucius u Rimu djelce »Vita b. Joannis confessoris episcopi Traguriensis et eius miracula«, te ga popratio mnogobrojnim vrlo važnim bilješkama.¹ Ovo je djelce doslovno prešampao Farlati u četvrtom svesku svoga poznatoga djela »Illyricum sacrum«, pače još ga je i popratio uz Lucijeve s nekoliko svojih bilježaka.² Bl. Ivan bio je biskup trogirski između godine 1063. i 1110. U tom se životopisu pripovijeda o vojnom pohodu Kolomanovu u Dalmaciju ovo:

»U to se doba zgodi, da je panonski kralj (Pannoniorum rex) Koloman s velikom vojnom silom sašao na primorje, da podvrgne svojoj vlasti kraljevstvo ilirsko (regnum Illyricum), pošto je Hrvatima već zavladao. Budući da se govorilo, da je Zadar — za koji se kaže, da ga je utemeljio Adrij brat Italov — bio čvršći i jači od ostalih gradova donje Dalmacije,³ kako po prirodnom položaju, tako i sa mnogobrojnoga ratobornog pučanstva, okrene kralj najprije protiv njega s čitavom svojom vojskom, a kad mu se nije htio predati, uze ga podsjedati, te podignuvši protiv njega utvrde i raznovrsne strojeve, nanošahu teške štete gradskim zidinama i kulama. Ali i građani podigoše radi svoga spasa protiv vanjskoga stroja svoj, koji se obično zove »testudo arietaria«.⁴ Međutim se po nekom božjem slučaju zgodi, da se sve ono kamenje, što ga je izba-

¹ Joannis Lucii notae historicae ad vitam b. Joannis confessoris episcopi Traguriensis p. 23—62. istoga izdanja.

² Farlati: Illyrici sacri vol. IV. Venetiis 1769. p. 310—322.

³ Dalmatia inferior ili zapadna od Raše (u Istri) do Neretve, a Dalmatia superior ili istočna od Neretve do Drača.

⁴ Stroj sastavljen od poluga i užeta, kojim se na veće udaljenosti bacalo kamenje.

civao stroj Zadranu, povraćalo natrag ili na njihove pletere ili na zaštitne krovove, pače i unutar njihovih zidina. Zbunjeni stoga i preplašeni izgubiše svaku nadu u svoje spasenje, već su iščekivali ili krvavu propast u borbi, ili sramotnu predaju. U takovoj neizvjesnosti dođe k njima bl. Ivan biskup trogirski, koji bi po običaju (t. j. onoga vremena) zamoljen, da utazi borbu nastalu između Zadrana i kralja, te da oba naroda izmiri. Kad je k njima došao, povesele se građani i preko svake mjere obraduju, pa se požure k njemu kao k spasitelju svome pitajući ga za savjet, što treba da rade i redom pričajući što se dogodilo. A svetac ih milo i blago utješi, govoreći im ove riječi: »Smirite se djeco i ne bojte se, jer je mene Bog poslao k vama radi vašega spasenja. Podite brzo i gledajte mi javiti, što je s vašim strojem.« Oni otidu brzo k mjestu, gdje je kraljev stroj već u tolikoj mjeri razvalio gradske zidine, da se neprijateljima otvorio pogled u grad, poprave svoj stroj i brzo, ne časeći časa jave biskupu, što su opravili. A on brzo pohiti onamo i ondje se — kako pripovijedaju — sred kiše i lomljave kamenja, bez straha na koljenima uzdignutih ruku prema nebu pomoli Gospodu: »Vječni i svemožni Bože, komu sve na svijetu služi, obazri se milostivo na molbe sluge tvojega, koji moli milost tvoju za spasenje tvojega naroda u ovome gradu i za spasenje naroda u onoj državi, čiji vladar rad je zauzeti ovaj grad. Uslišaj me i učini, da kao što oba naroda jednoga Boga štiju i istom slavnom vjerom svijetle, tako da i pod vladu jednoga istoga vladara dođu, po Gospodu našem Isusu Hristu sinu tvome, koji s tobom živi i kraljuje u jedinstvu duha svetoga, u vijeke vijekova Amen!« Svršivši molitvu digne se i naredi, da mu donesu kamen. Stavivši ga u praću reče: »Gospod Bog Savaot, koji uči ruke moje za rat i prste moje za boj, koji je kamen iz praće Davidove upravio na Filistejce, on neka te upravi na stroj izvan grada, da se od tvojih udaraca, a da ne učini štete ljudima, sav sruši i rastepe, tako da se ni drugi ne može na njegovu mjestu namjestiti.« I kad to izreče, zapovjedi, da se svom snagom povuku sva užeta; i odista kraljev stroj pogođen, od silnih se udaraca tako raspe, da se drugi nije na njegovu mjestu više mogao postaviti, naime onako kako je to svetac izmolio. Videći kralj, da mu se gotova pobjeda izmakla iz ruku, uze smišljati,

što bi najpametnije odlučio, jer ga je bilo stid kao kralja bez pobjednoga slavlja odustati od nauma, a na zator cijeloj vojsci onamo silnu snagu prosipati, gdje se već prosula i istrošila. I kad već ne bješe ni tračka nade, da bi mogao pobijediti, odluči ono, što je bolje, te pokuša dobroćinstvima osvojiti one, koje ne mogaše silom. Zato pošalje poslanike građanima s ovim prijedlozima: »Ako se hoćete pokoriti kraljevoj milosti, biti ćete među prvima u kraljevstvu, a i grad, što ga nastavate. Vidjet ćete, da ja većma volim steći dobrovoljne prijatelje, nego vladati na silu.« A građani po savjetu svetoga biskupa učine po volji kraljevoj, te se dobrovoljno predadu. A kad je kralj pitao, čijom su pomoću oslobođeni od njegove navale, odgovore ozbiljno, da ih je pomoć i zaštita trogirskoga biskupa obranila od njegove navale. Zato kralj zapovjedi, da se on preda nj dovede. Na pitanje, zašto se toliko izuzeo na kraljevu silu, dobio je ovaj odgovor: »Vjeruj, da je sve to učinjeno za tvoju sreću, dobri kralju, i za sreću tvoje vojske, da se ti, koji si urešen kršćanskim obilježjem, ne okaljaš kršćanskom krvlju i da vojska podložna tvojoj blagosti i vedrini, istom krvlju oskrvnjena i razuzdana, na sebe ne navali žig okrutnosti, a po tom i ne izazove gnjev svemožnoga Boga zajedno s tobom protiv sebe. I tako bi Bog tražio krv narodâ, koji su nevino poginuli od ruke kraljeve. A sada sve je sretno prošlo bez štete po kraljevsku vlast. Božja se milost pobrinula odozgo, da i narod dođe pod tvoju vlast i da ruke tvojih ljudi budu čiste od krvi.« Kralj se zadivi svečevoj rječitosti i obavijesti se o svetosti njegova života, pa mu se ničice pokloni govoreći: »Kako vidim, ugodnik si božji i njegova je riječ zaista u tvojim ustima. Zato molim u tebe milost, sveti oče, da izvoliš za mene, slugu tvojega, šiljati molitvu kralju kraljeva, da me u miru čuva i da upravlja uzdom našega kraljevstva, a po smrti da mi udijeli vječno kraljevstvo s izabranima svojim.« Zatim ga nagradi mnogim darovima i s njim idući dođe do grada Šibenika, gdje se do današnjega dana vidi crkva sv. arhandela Mihajla.¹ Dok je biskup u crkvi služio sv. misu, side golubica snijega bjelja — a to je vidio samo kralj — nad glavu

¹ Crkva je ova postojala još i u vrijeme Lucijevo. Gl. Vita b. Joannis edit. Lucii p. 37—38. Danas je razvalina.

svetoga biskupa i tako dugo mu je na glavi sjedila, dok se započeta žrtva nije svršila, a onda se digne prema nebu i iščezne negragom. Kad kralj vidje ovo čudo, zapanji se i pripovijedajući to ljudima oko sebe reče: »Zaista nikad još ne vidjeh takovo što, što o ovom čovjeku danas vidješe oči moje«. Iza toga uđe kralj u Trogir i darove, što ih je stolna crkva u tome mjestu primila od hrvatskih kraljeva ili od salonskih knezova (a Croatiae regibus seu a Salonitanis principibus) umnoži i privilegijama potvrdi, pa pozdravivši se s biskupom i primivši od njega blagoslov, otiđe.¹

Kod ovoga opširnoga pripovijedanja treba prije svega istaknuti živahnost njegovu, koja odista čini dojam, da je pisano u Trogiru, ako i ne od suvremenika, a ono svakako od člana druge generacije, dakle od čovjeka, koji je ubilježio, što su mu suvremenici pričali. U tom se baš poglavito razlikuje od arcidakona Tome, jer dok su po njemu Splječanima Ugri bili »stran i nepoznat narod«, za koji se nije znalo »da li je kršćanski«, bl. Ivan evo moli Boga, »da kao što oba naroda jednoga Boga štuju i istom slavnom vjerom svijetle, tako da i pod vladu jednoga istoga vladara dođu«. Pita se sada, kada je napisan život bl. Ivana trogirskoga.

»Vita b. Joannis« raspada se na dva dijela. Prvi dio crta svečev život do smrti u osam glava, dok drugi, u šest glava, iznosi njegova »miracula« i sudbinu svetoga mu tijela. Prvi dio posao je nekoga nepoznata nam pisca, dok je drugi napisao arcidakon, kasnije biskup trogirski Treguan (1206.—1254.). On kaže o svom radu ovako: »Ja Treguan, ponizni kanonik štilac, po narodnosti Toskanac rodom iz Firenze, nedostojni arcidakon crkve trogirске, zamoljen od braće i prečasnoga muža moga gospodina Mihajla biskupa iste crkve, *složio sam, kako sam našao o životu svetoga priznaniku u nekim zbornicima, koji su se od starosti već ponajviše raspadali*, ovo djelo na čast Božju i svete crkve rimske. To je napisano g. 1203.«² Iz toga se jasno vidi, da

¹ O. c. p. 5—8.

² Smičiklas: o. c. III. p. 37. »Ego Treguanus... sicut de vita sancti confessoris in quibusdam codicibus iam ex maiori parte vetustate deletis inveni... reformavi«. Za raspadanje na dva dijela gl. Lucius Vita b. Joannis p. 25 i Farlati o. c. IV. p. 309—310.

je »Vita b. Joannis« u svom prvom (i za nas glavnom) dijelu napisana još u XII. vijeku i to poslije g. 1110., kad je nekako umr'o bl. Ivan. Iz riječi Treguanovih opet mora se još i to zaključiti, da je ona napisana dosta vremena prije njega. Stoga možemo pouzdano reći, ako »Vita b. Joannis« možda i nije napisana još oko 1120., kako su držali Lucius i Farlati, a ono svakako nešto prije g. 1150., to jest u najmanju ruku više od stotinu godina prije Tome arcidakona spljetskoga, a kakih četrdeset godina poslije Kolomanove okupacije Dalmacije. Ovaki rezultat znatno podupire jedan izraz u »Vita b. Joannis«. Kolomanu naime daje se naslov »Pannoniorum rex«, koji se (što ja znam) upotrebljavao nesamo kod nas, nego i u Ugarskoj jedino u XI. vijeku. Tako se kaže u poznatoj nam zadarskoj ispravi od g. 1092. »tempore quo Uladislaus Pannoniorum rex...«,¹ što nam svjedoči, da je za prvih ugarsko-hrvatskih odnošaja prevladavao taj izraz, dakako prenesen iz Ugarske, gdje se primjerice kralj Andrija I. g. 1055. u jednoj ispravi, koja nam se u originalu sačuvala, nazivlje »Pannoniorum invictus rex«.²

Sam spis »Vita b. Joannis« nije historičko djelo, već legenda, dakle spis, u kojem ima mnogo čudesnih scena i misterioznih motivacija, u kratko u izobilju svega onoga, čime se hoće da dokaže svetost muža, o komu se piše. Ali pored svega toga ipak ne može da bude sumnje, da je i u toj legendi onaj glavni razvoj, ona glavna nit događaja osnovana na istini, a pače i napisana s namjerom, da se kaže istina. Drugim riječima: skinimo s »Vita b. Joannis« ono, što se na prvi mah poznaje kao legendarno, pa će nam ostati nesumnjivo istinita okosnica, koja od prilike glasi: Kralj Koloman došao je na prije pod Zadar, a pošto mu se nije htio predati, uze ga podsjedati. Zadrani pak odbijali su junački kraljevu navalu, ali

¹ Gl. gore str. 293. i 313.

² Fejér Cod. dipl. I. p. 388. U utemeljiteljnom listu opatije »Zasty« u Ugarskoj, izdanom oko 1067., naziva se Ugarska »in regno Pannonico« (Wenzel: Cod. dipl. I. p. 24). Byzantinski pisac XII. v. Kinnamos zove ugarskoga kralja Ladislava I. (»Svetog«): $\Lambda\alpha\delta\iota\sigma\theta\lambda\acute{\alpha}\beta\omicron\varsigma\ \acute{\omicron}\ \Pi\alpha\nu\nu\nu\omicron\iota\alpha\varsigma\ \pi\rho\acute{\iota}\xi$ (lib. I. cap. 4.). Tako i njem. ljetopisac Ekkehard.

su ipak brzo uvidjeli, da se trajno odupirati ne bi mogli. Isto je tako kralj Koloman brzo uvidio, da bi bolje bilo, da se s građanima mirno nagodi. U tu se stvar potom uplete trogirski biskup Ivan, našto se njegovim posredovanjem na poruku Kolomanovu Zadranu predadu uz povoljne uvjete. Iz Zadra pošao je Koloman praćen biskupom Ivanom preko *hrvatskoga* Šibenika u T r o g i r, koji mu se bez otpora predade. Životopisac ne kaže doduše, kuda je kralj onda otišao, no izvan svake je sumnje, da je pošao do susjednoga važnog S p l j e t a. Isto tako (a to je važnije) anonimni životopisac bl. Ivana ne spominje godine (kao Toma arcidakon), kad se sve to zbililo, no svakako slijedi iz njegova kazivanja to, da se sa Zadrom iste godine predaše kralju Kolomanu još i T r o g i r t e S p l j e t.

Ako sada uporedimo kazivanje Tome arcidakona i anonima trogirskoga, opazit ćemo ponajprije, da prvi pisac stavlja okupaciju dalmatinskih gradova po kralju Kolomanu u g. 1103., a drugi u godinu predaje Zadra, i onda, da Toma arcidakon dovodi kralja Kolomana najprije pod Spljet, pa redom pod Trogir i Zadar, za kojega odrješiti otpor uopće nema nijedne riječi, dok trogirski anonim upravo obratno prikazuje kraljevu vojnu: najprije da se predao Zadar, a tek onda Trogir (odnosno Spljet). Dašto sada nastaje pitanje, koji je od ove dvojice vjerodostojniji historijski izvor. Kad uvažimo ono, što je o njima rečeno, držim da prednost ide starijega trogirskoga anonima, a ne mlađega Tomu arcidakona i njegovo naivno pričanje. Ali to nije jedini razlog. Trogirski anonim izrijekom i motivira svoju tvrdnju, zašto je kralj Koloman najprije došao baš pod Zadar, ovim riječima: »Budući da se govorilo, da je Zadar čvršći i jači od ostalih gradova donje Dalmacije (naime od Trogira i Spljeta), kako po prirodnom položaju, tako i sa mnogobrojnoga ratobornog pučanstva, okrene kralj najprije protiv njega s čitavom svojom vojskom.« Ovo što se ovdje za Zadar kaže, potpuno odgovara istini; dokazuju to mnogobrojne teške podsade Mlečana od XI. do XIV. stoljeća,¹

¹ Gl. Rački: Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vijeku. Zagreb 1875. (Iz »Rada« 24., 25., 27., 28., 30., 31.). — Poparić: O pomorskoj sili Hrvata za doba narodnih vladara Zagreb 1899. — Šišić: Zadar i Venecija od godine 1159. do 1247. Zagreb 1900. (Iz »Rada« 142.). — Gruber: Obsjedanje Zadra po Mlečanih g. 1311.

Pače i sami zapadnoevropski vitezovi, kad ga ugledaše g. 1202. za četvrte krstaške vojne, zadiviše se njegovoj snagi.¹

Ovaki tečaj događaja potpuno je u skladu i s geografskim položajem, jer vojska, koja redovnim putem dolazi sa sjevera, vazda će najprije okrenuti na Zadar, a onda tek na Spljet. Osim toga treba s obzirom na naše pitanje još i to uzeti na um, da iz »Života bl. Ivana« jasno i nesumnjivo izlazi, da se Trogir predao poslije Zadra, naime nakon toga, što se njegov biskup Ivan već upoznao s kraljem Kolomanom. Ne može se opet ni zamisliti, kad bi Koloman zauzeo Spljet prije Zadra, a da ne bi došao odmah red na susjedni Trogir, i tako da se ne bi Trogir prije Zadra predao kralju. A jer se to nije zgodilo, vidimo jasno, da nam u tom pitanju Toma arciđakon ne može da bude pouzdan historijski izvor. Dalje treba još istaknuti, da je ono u nas uobičajeno prikazivanje događaja, prema kojemu je Koloman Spljet zauzeo još 1103., a Zadar tek nakon podulje podsade 1105., u protivštini ne samo s pripovijedanjem obojice pisaca, Tome i anonima trogirskoga (koji znadu samo za jednu godinu, kao doba pada obaju gradova), nego i sa prirodom same stvari. Osvajanje naime triju gradova, koji su tako blizu jedan drugome na malom prostoru, a još k tome koji se odrešiti je i ne opiru, ne može nipošto ni u XII. vijeku da bude posao od više godina.²

do 1313. »Vijenac« 1882. — Gruber: Vojevanje Ljudevita I. u Dalmaciji sa hrvatskim velmožama i sa Mlečani od početka njegova vladanja pa do osamogodišnjega primirja sa Mlečani (Izvišće kr. gimn. u Požegi 1887/8.). — Gruber: Borba Ludovika I. sa Mlečanima za Dalmaciju (1348.—1358.). Zagreb 1903. (Iz »Rada« 153.). — Benivenia: Il comune di Zara nel secolo XII. »Rivista dalmatica«. Vol. I., II., III. Zara 1899.—1900. — Mitis: La Dalmazia ai tempi di Lodovico il Grande re d'Ungheria. »Annuario dalmatico«. IV. Zara 1887.

¹ »La veille de la Saint Martin (= 10 nov.), vindrent devant Jadres en Esclavonie et virent la cité fermée de halz murs et de haltes torz et por noient demandesiez plus bele, ne plus fort, ne plus riche; et quant li pelerin la virent, il se merveillerent mult et distrent li un as autres: »Coment poroit estre prise tels vile par force, se Diex meismes nel fait?« Villehardouin: La conquête de Constantinople. Edit. Bouchet I., Paris 1891. p. 52. Kako je poznato, Villehardouin bio je lično nazočan pod Zadrom.

² Gl. o tom i Pauler: Horvát-Dalmatország elfoglalásáról. Századok 1888 p. 320—321.

Sada nastaje osobito važno i bitno pitanje, kada se predao Zadar? Prema dosada uobičajenom nazoru dogodilo se to g. 1105. Ta se tvrdnja upire poglavito na dva izvora. Prvi je natpis, koji je uklesan u dno tornja (?), crkve i samostana sv. Marije u Zadru, bez sunnje poslije potpunoga dograđenja njegova, što je moglo biti ne samo po smrti Kolomanovoj, nego i mnogo docnije, i to u skladu s nekakovom tadanjom lokalnom tradicijom, a glasio je prema Luciju, komu ga je prepisao i poslao Dr. Ljubavac, ovako:

ANNO INCAR. DNI NRI IHV XPI MIL CV
 POST VICTORIAM ET PACIS PRAEMIA
 IADERAE INTROITUS A DEO CONCESSA
 PROPRIO SVMP TV HANC TVRRIM
 SCAE MARIAE VNGARIAE DALMACIAE
 CHROATIAE CONSTRVI ET ERIGI
 IVSSIT REX COLOMANUS.¹

Drugo je listina opatice istoga samostana Vekenegge, u kojoj se kaže: »Anno incarnationis domini nostri Jesu Christi M. C. V. indictione III., regnante piissimo Colomagnu Ungarie, Chroatie ex Dalmatie, primo anno quo triumphaliter Jaderam ingressus est.«²

Ne može biti sumnje, da su ova dva svjedočanstva, ako ih se uzme kao suvremena, veoma jaka, tako da se u prvi čas ne vidi nikakove potrebe još se i dalje baviti oko toga pitanja. Pa ipak nije tako. Listina opatice Vekenegge nije nam se sačuvala u originalu, već u poznatoj zbirci prijepisa ispravâ istoga samostana, doduše još iz XII. vijeka, ali ipak na koncu konca u prijepisu, što već samo po sebi dopušta pisarskih pogrješaka i netočnosti.³ I doista, koliko god je ta listina po

¹ Lucius: De regno 115. Prijepis pokazuje nedosljednosti, kao Dalmaciae i Chroatiae.

² Smičiklas: Cod. dipl. II, 15. Osim toga spominje se još i napis: »Rex Colomanus M+C+V«, na krstu iznad mramorna ciborija velikoga oltara u crkvi istoga samostana prema jednom rukopisu XVIII. vijeka. Taj se nipošto ne može uzeti kao izvor, jer nemamo nikaka jamstva od pisca iz tako poznog doba, da je upravo tako glasio. Gl. Bianchi: Zara cristiana. Vol. I. Zara 1877, 317.

³ Tako se u toj istoj ispravi kaže »et Cesare comite«, mjesto »Cledino«.

sadržini svojoj sasvim vjerodostojna, ipak ona bezuvjetno nije korektno tradirana baš na onom mjestu, gdje se izriče datiranje, dakle u taj mah za nas baš u najbitnijoj svojoj česti. Čitamo naime u kodeksu samostanskom (fol. 3A) ovako: »Anno M. C. V. indictione III.« Ovdje nije ispravna indikcija, ako uzmemo, da je godina valjana, jer 1105. bješe do 31. kolovoza XIII., a od 1. rujna dalje XIV. indikcija, dok je indikcija III. bila tek 1110. Dakle pogrešna je ili godina ili indikcija, ali i oboje lako da je krivnjom prepisivačevom izopačeno. Izdavači njezini dosada su se kod te omaške tako pomagali, da su naprosto zaključili, da ono treba da bude XIII. ind., samo što je ono X. prepisivaču ispalo, pa tako pisanjem (X)III. učiniše rdavo datiranje ispravnim. Ali ja mislim, da to baš nije tako laka stvar, kako ćemo iz daljega razlaganja vidjeti.

Što se tiče Kolomanova natpisa, moram odmah da istaknem, da se on d a n a s i odavna već ne može vidjeti. Evo što o tom piše Englez Jackson, nakon što nas je uputio, kako je upravo uz toranj podignuta jedna moderna zgrada: »Najgore od svega je to, što ovaj veliki blok zgrada što smeta, sakriva donji dio tornja kralja Kolomana, koji se diže u kutu dvorišta i koji se prije mogao vidjeti od dna dalje naprama gore. Kod toga se sa neoprostivom nemarnošću dopustilo, da krajni zid (nove zgrade) sakrije natpis na tornju, koji sjeća na Kolomanov trijumfalni ulaz u Zadar i na uzidanje njegovo, kao uspomenu na taj događaj. Tom se prilikom lasno mogao ostaviti bar jedan otvor u novom zidu, da učini vidljivim ovaj dragocjeni komad povijesti u kamenu, a u svakom slučaju kakav znak o njegovu položaju, koji je sada izgubljen i mogao bi se samo naći, ako se poruši ona strana stubišta.«¹ Prema tome dakle mi nemamo nikakih podataka o tom natpisu osim onog u Lucija, dakle iz vremena oko polovice XVII. vijeka. Uslijed toga teško je tvrdom sigur-

¹ Jackson: Dalmatia, the Quarnero and Istria. Vol. I, Oxford 1887. p. 317. Imao sam u spljetskom kaptolskom arhivu u rukama sav Lucijev materijal. Tu mu Ljubavac jednom javlja, da natpis teče na okolo (okruglo) oko baze tornja, a drugi puta, da je uklesan na četverokut. O vrsti pismena i kratica ne kaže ništa. Uopće natpis gubi, kad sve to ogleđamo, naš rešpekt. Čisto se sumnjam, da li ga je dr. Ljubavac odista i vidio na svoje oči, radi klauzure.

nošću izreći, e da li je natpis potpun, jer ne bi ništa nemoгуće bilo, da je tečajem tolikih godina, a budući da je dosta nisko bio postavljen, pri kraju prvog retka komad kamena otkrhan, pa da je zbog toga i natpis baš kod same godine postao nepotpun.¹

Ove sumnje ističem stoga, što imam na umu grobnicu natpis Vekenegge, opatice istoga samostana sv. Marije. Sam grob opisuje već spomenuti Jackson ovako: »U jugoistočnom kutu dvorane nalazi se grobni spomenik Vekenegge, kćeri Čikine, koja je zakopala sebe i svoje žalosti u ovom samostanu i koja je naslijedila svoju majku kao opatica. Taj se spomenik sastoji od jednoga udupka u zidu, koji je po svoj prilici nekoć prodirao u cijelu njegovu debljinu i otvarao se u crkvu i u kapitul. Pročelje se sastoji od dva mala luka koja opkoljava jedan veći, te ima četiri utisnute ploče s napisima, od kojih je onaj nad većim lukom epitaf Vekenegin. Taj se natpis tek nakon razriješenih svojih zagonetnih kratice čita ovako:

Laude nitens multa iacet hic Vekenega sepulta
Quae fabricam turris simul et capitolia struxit.
 Haec obit undeno centum post mille sub aevo
 Quo veniens Christus carnis gestavit amictus
Nos habet est annus quintus quo rex Colomannus
 Praesul et est decimus quo Gregorius fuit annus.«

Sam dan smrti njezine određuje se na drugoj ploči ovako: »In festo sacri Cosmae migrat et Damiani«.

Prije svega treba konstatovati, da tom napisu nema i ne može biti prigovora. On je, kako to pokazuju slova i osobne kratice postavljen veoma skoro poslije smrti Vekenegine, koja je zacijelo prema tadanjem običaju sebi grobnicu ovu još za ži-

¹ Treba još i to dodati, da se u natpisu govori o »pobjedi« (victoria) kraljevoj i o »nagradi mira« (paciis praemia), što sve uključuje oružani uspjeh. Mi međutim znamo kao stalno, da je Koloman zadobio Zadar nakon pregovaranja, koja je on sam prvi započeo. Konačno imam naglasiti, da natpis XII. vijeka nipošto nije mogao biti onako (bez kratice) napisan, kako ga donosi Lucije.

² Jackson p. 303—307. Donosi sliku Vekenegina spomenika i facsimile epitafa, koji je jedini za naučnu porabu. U Kukuljevićevoj »Cod. dipl.« II. 237 (Arkiv V. p. 131—135) je pogriješan.

vota ne samo odabrala, nego i izraditi dala, dakle onako kako kaže za sebe herceg Stjepan godine 1078.¹ Pređimo sada na sam sadržaj epitafa. Ponajprije istaknut ću, da je on u protivuriječju s Kolomanovim tobožnjim natpisom, jer dok onaj tvrdi, da je toranj samostanski sagrađen na zapovijed i trošak kraljev na uspomenu njegove »pobjede«, ovaj kaže, da su ne samo toranj, nego još i kapitul djelo Vekenegino. Ovo su protuslovlje opazili i dosadašnji pisci, te su ga ovako protumačili: »Što se Vekenegi pripisuje, da je ona graditeljica tornja i kapitula, po svoj prilici znači, da su oni bili izgrađeni, dok je ona još bila opaticom i pod njezinim nadzorom.«² No mnogo je važniji datum Vekenegine smrti, naime 27. rujna 1111., a to bijaše pet godina što je Koloman vladao Zadrom, a deseta što je biskupovao Grgur. Prema tome napis Vekenegin daje godinu 1107. kao onu, kad se Zadar predao kralju.

Uvažimo li sada, da je to originalan izvor kome nema i ne može biti opravdana prigovora, jer su oni, koji su ispunili Vekenegin epitaf, nesumnjivo kao suvremenici dobro znali, koliko ima godina, otkad je Koloman ušao u Zadar, pače po riječima natpisa samog treba upravo zaključiti, da je tada kralj još i živio (kaže se naime: »Nos habet est annus quintus quo rex Colomannus«), uvažimo li dalje, da oba ona izvora, to jest napis Kolomanov i Vekenegina isprava, pokazuju neke manjke, dolazimo do zaključka, da je upravo godina 1107. ona, kad je ugarsko-hrvatski kralj ušao u Zadar.

Ovaki rezultat kao da podupire u neku ruku još i jedan ugarski zapis iz XII. vijeka. To su »Annales veteres Hungarici«, kako ih je nazivao Wattenbach, a pisani su u onom dijelu, koji se nas tiče, nešto iza godine 1127., pače nije isključena mogućnost i istodobnosti s događajima, koje spominju. Tu se kaže:

¹ Gl. gore str. 271.

² Jackson p. 305. Kad uvažimo ono, što smo već dosada kazali o natpisu na tornju i njegovim protivuriječjima s ostalim spomenicima, kao ono »victoria«, pa i sama godina, onda nas takovo tumačenje ne može zadovoljiti. Koloman je po svoj prilici jedan dio troška oko gradnje tornja preuzeo na se. Konačno se pita, da li je onaj natpis baš iz Kolomanovih vremena? Ja u to veoma sumnjam; stoga radim na sve moguće načine, da se natpis učini vidljivim i da se jedno pitanje iz naše historije ukloni s puta.

»MLXXXIV. MCVII.

MLXXXV. MCVII. (sic)

MLXXXVI. MCVIII. Colomannus rex accepit ciuitatem
Z a d e r.«¹

O brojevima, što označuju godine, izrazuje se Wattenbach ovako: »Die Zahlen sind alle ausgeschrieben, auch wenn nichts dabei bemerkt war; sie stehen in zwei Columnen, aber wo sie leer sind, auch mehrere neben einander; zuweilen kann es zweifelhaft sein zu welcher Zahl eine Notiz gehört. Die grossen chronologischen Fehler der Annalen (ali ne uvijek, jer ima i mnogo osobito pouzdanih i jedinstvenih data) sind wohl nicht dem Abschreiber beizumessen, sondern der nachlässigen Eintragung der ursprünglichen Notizen. Leider sind sie auch ziemlich mager, aber als die ältesten einheimischen (sc. ugarski) Annalen, doch immer sehr beachtenswert.« Prema tome nije ni malo nevjerovatno, da je ono o Zadru upisano tek onda, kad je onomu, tko je to bilježio, došao glas, da je Koloman zauzeo Zadar, naime negdje na početku 1108. godine. Ta poznato nam je iz Ekkeharda, da on bilježi okupacije Dalmacije također tek pod god. 1108.²

Pažnje je vrijedno i to, da se u jednoj zadarskoj listini od 30. travnja 1106. naprosto kaže: »In Christi nomine et eiusdem incarnationis anno MCVI., indictione XIV., epacta sexta, concurrente septima. Sancte Anastasie Gregorius presulante, in Jadra L. priorante«, a da se ne spominje ime vladara.³

¹ Adnotationes chronologicae saeculi XII. ap. Florianus: Fontes Vol. III, 209. Osobito je karakteristično, da se Zadar nazivlje Zader, a ne Jadra, kako to čitamo u ostalim spomenicima. Kad pozorno uporedite data ovih »Adn.«, opazit ćete, da anonim poglavito griješi za jednu godinu.

² Wattenbach: Bemerkungen zu einigen österr. Geschichtsquellen. Archiv f. österr. Gesch. Vol. 42, Wien 1870, 501. Mnogo se dublje i temeljitije zabavio ovim analima Kaaindl: Studien zu den Ungarischen Geschichtsquellen. Archiv f. österr. Gesch. Vol. 84. Wien 1898, 505—523. On izrično konstatuje: »Der erste Theil der Annalen (von 997—1127) ist in Stuhlweissenburg geschrieben worden und zwar wenigstens zum grossen Theile gleichzeitig mit den Ereignissen.« U našem je pitanju od osobite važnosti, da postoji jedan posve samostalni zapis od Vekenegina napisa, koji mjesto uobičajene godine 1105., ima 1108.

³ Smičiklas Cod. dipl. II. 15.

Prema tome zaključujem, upirući se na starije i vjerodostojnije svjedočanstvo trogirskoga anonima i na epitaf Vekenegin, da je Koloman najprije došao pod Zadar, a onda tek pod Trogir i Spljet i da se sve to zgodilo isključivo i samo g. 1107.¹

Za ovaj rezultat naći ćemo još i diljem daljega našeg raspravljanja važnih i odgovarajućih potvrda.

2. Isprava kralja Kolomana spljetskoj crkvi od 15. juna 1103. Ovome razlaganju i zaključku kao da se opire datum jedne spljetske isprave. Mislim listinu kralja Kolomana od 15. juna 1103., kojom potvrđuje nadbiskupiji spljetskoj sva prava i posjede.² Listina glasi:

»In nomine domini nostri Jesu Christi. Anno ab incarnatione eius MCIII., die XV. junii. Colomanus dei gratia Hungarie, Dalmacie, Chroacie, Ramaeque rex. Consideratis fidelibus ac deuotis obsequiis venerabilis patris domini Crescencii Spalatensis archiepiscopi, nobis per ipsum exhibitis, eiusque dignanter inducti, donationes ac confirmationes regum atque principum et aliorum dominorum adinstar priuilegiorum ecclesie Spalatensis, que in priuilegiis, literis, uel antiquis montaneis ipsius ecclesie conscripta habentur, presentis priuilegii pagina confirmamus auctoritate regia, ac pleno iure subicimus eidem archiepiscopo suisque successoribus et ecclesie conscripta habetur, presentis priuilegii pagina confirmamus auctoritate regia, ac pleno iure subicimus eidem archiepiscopo suisque successoribus et ecclesie Spalatensi omnes eius episcopatus, quos ad presens obtinet ipsa ecclesia per Dalmatiam et Croatiam, omnesque villas et possessiones et alia ad eandem ecclesiam spectantia, presertim villam sancti Georgii de Putalo, ut ab olim donata fuit, cum omnibus hominibus in ea residentibus, seruis et ancillis et eorum posteris, ecclesias sancte Marie de Salona et sancti Mojsi et ecclesias sancti

¹ O tom su sudili s pozivom na »Vita b. Joan.«, a za g. 1105 od starijih pisaca Farlati III. p. 164—165; IV. p. 313, 323; V. p. 53., a od novijih Crnić: Najstarija povijest o krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji. Rim 1867. p. 75. i Pauler l. c.; a s pozivom na epitafij Vekenegje Crnić p. 75—76 i Benevenia: Il comune di Zara nel secolo XII. Rivista dalmatica. Anno I. Vol. I. Zara 1899, p. 276—289.

² Smičiklas o. c. p. 10—11.

Bartholomei cum omnibus pertinentibus earundem, villam quoque Gosilam, villam Ostrog, villam Labenam et totum territorium de Smina, villam in Cleuna Sudumirizam et villam in Zetina Stolez. Decimas preterea Cleune, Zetine, Clisie et eius districtus, Massari cum toto monte magno, Politii et decimas Almisii usque Muca- rum, que omnia supradicta volumus, quod teneat, possideat, regat atque gubernet perpetuo Spalatensis ecclesia ac eius presules sine alicuius perturbatione seu molestatione pacifice et quiete. Si quis autem in premissis vel quodlibet premissorum dictam Spalaten- sem ecclesiam vel ipsum archiepiscopum et eius successores mole- stauerit vel turbauerit, iram dei et nostram indignationem in- currat. Et ad robor omnium predictorum presens privilegium nostro sigillo autentico communiri mandauimus. (« *Bez svjedoka!* »)

Sada nam se nameće dužnost, da tu ispravu dobro pro- učimo.

Prvo i prvo treba naglasiti, da se nije sačuvala u origi- n a l u, već je p r i j e p i s iz g. 1367., kako to svjedoči ovaj do- datak: »Ja Franjo sin Ivana sina pokojnoga gospodina Filipa de Bontivoglio iz Bologne, carskim ovlaštenjem javni bilježnik, a sada zaprisegnuti bilježnik općine spljetske, ispitao sam sa potpi- sanim bilježnikom Albertolom navedenu ispravu vjerno s njezi- nim izvornikom. Pošto sam našao pred Ugolinom, nadbiskupom spljetskim i prečasnim kaptolom prvostolne crkve spljetske, da se ova isprava sa svojim izvornikom u svemu podudara, to sam se za svjedočanstvo potpisao. Ja Alberto i t. d. g. 1367., indikcije V., dana 15. lipnja, za vladanja pape Urbana V. godine pete.«¹

Nastaje pitanje, je li Franjo de Bontivoglio, tadanji notar općine spljetske, zaista imao originalnu ispravu pred so- bom, kako u ovom svojem očitovanju kaže. »Ovakova očitovanja prepisivača naime, dobro kaže R a č k i, opsjenila su često stare diplomatike, koji stojeći pod uplivom juridičkih ustanova o do- kaznoj kreposti vidimovanih kopija, precjenjivali su vjerodostoj- nost njihovu u dvojakom smjeru, držeći, da im je onim f o r m a l- n i m o v j e r o v l j e n j e m kako pravost (autencija), tako i vjer- nost zajamčena. Pa ipak n e d a j e n a m o v j e r o v l j e n j e

¹ l. c. Listina se ova danas nalazi u arhivu spljetskoga kaptola. Prijepis ovoga prijepisa rukom XVIII. vijeka nalazi se u arhivu spljet- skoga biskupa u zborniku »Mensa episcopalis«.

po autentičkih osoba jamstvo za pravost, a kamo li za vjernost prijepisa, osobito starijih isprava. Čin sam često zaostaje daleko za riječima u onim formulama.«¹ Prema tome dakle, kad originala nema, treba se izblize pozabaviti onutarnje sadržine i kancelarijske spoljašnje forme Kolomanove isprave.

Da proučimo Kolomanovu ispravu s obzirom na unutarnju joj sadržinu, treba da se prije svega upoznamo s ostalim nam poznatim ispravama, kojima se daju odnosno potvrđuju prava i posjedi spljetske nadbiskupije. U izvatku (regestu) potrebnu za našu studiju poznamo ove isprave još od strane 184. do 186. ove knjige, a isprave poslije g. 1102. naći ćeš lako u Smičiklasovu Codexu. U svemu ima ih od 852. do 1207. na broju šesnaest, a od tih sačuvala nam se u originalu samo jedna jedina, i to ona spljetskoga crkvenoga sabora od 1. maja 1185.² Od preostalih petnaest pak bilo je Ivanu Luciju (prije g. 1666.) poznato samo prvih sedam,³ dok se danas sve ostale zajedno s ono pomenutih prvih sedam čuva jedino u prijepisu XVIII. vijeka, i to u zborniku spljetskoga nadbiskupskoga arkiva, zvanom »Donationes principum ecclesiae Spalatensis — Mensa episcopalis«.⁴

Proučavajući listine hrvatske do XII. vijeka već je Rački od gore navedenih petnaest proglasio lažnima i sumnjivima listine kralja Zvonimira od 16. travnja 1076. i od g. 1078.⁵

¹ Rački: Stari prijepisi hrvatskih isprava do XII. vijeka prema maticam. Rad 36, Zagreb 1876. p. 143.

² U arkivu trogirskoga kaptola br. 1. Smičiklas o. c. p. 194.

³ Priopćio ih je u cijelosti stranom u djelu: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Amstelaedami 1666. (p. 61—63. Trpimirovu »ex registro privilegiorum archiepiscopatus Spalatensis« p. 65—66. Mutimirovu p. 98—99. Zvonimirovu od 1078. »ex registro priv. archiep. Spalat.«, a stranom u »Memorie di Traù. Venezia 1673 (p. 217—219. Zvonimirovu od 16. travnja 1076.), dok samo spominje onu Gejze II. od 1143. (De regno p. 127. »ex priv. eccl. Spal.« pod neispravnom g. 1138.) obje Zvonimirove od 9. list. 1076. (Mem. di Tr. p. 218) i 1083. (o. c. p. 219).

⁴ Isporedi što je o tom zborniku napisao Smičiklas o. c. II. p. XIX. (uvod).

⁵ To je prvi temeljito dokazao Lucius u Mem. di Traù p. 217—219, utvrdivši konačno g. 1338. kao doba, kada je ova isprava od 1076. falzifikovana. Da je čedo XIV. vijeka najjasnije pokazuje već izraz »ex noua donatione«. Stoga je sasvim izlišan posao Račkoga (Rad XLV.

te onako nuzgredno još onu pape Celestina III. od 13. ožujka 1192.¹ Ali kao lažne treba bar još proglasiti prvu Gejze II. od

p. 136—138), kada ovu listinu upoređuje s Kolomanovom od 1103., koju smatra autentičnom. Što se tiče one druge isprave od 1078. gl. Rački: Documenta pg. 118: »Formam in consuetam suspectam reddit hanc chartam; vel in exemplari nostro a tertia quartave manu proveniente, authenticum minus fideliter exhibetur«. Po mom mišljenju osim preopširne forme listinu čini još sumnjivom titula Zvonimirova »rex totius Croacie simulque Dalmacie«, inače sasvim nepoznata i nikad ne upotrebljavana, koja nas očevidno sjeća na titule naših banova potkraj XIII. i XIV. vijeka, kao primjerice: »Nicolaus banus totius Croatiae, Dalmatie« od godine 1275. (Smičiklas o. c. VI. p. 109). No mnogo je važnije to, što po ovoj ispravi dobiva spljetska crkva »iupam (!) eam quam Centenam (!) aiunt (!) quantacunque longitudine seu latitudine protenditur«, dakle čitavu, dok ostale isprave govore ili samo o posjedu mjesta Stolacu Cetinjskoj županiji (tako Kolomanova od 1103. i Zvonimirova od 16. travnja 1078.), ili ne spominju ove važne i bogate donacije. Jedino pravo na desetinu po cijeloj Cetinjskoj županiji jeste izvan svake sumnje originalnom ispravom spljetskoga sabora, pošto je ona bila »parochia« spljetske nadbiskupije.

¹ Rad XLV. p. 137—138: »... ako je u ostalom i ova (sc. listina) istinita«. Na sumnjivost njezinu bjelodano pokazuje to, što je nema nigdje inače spomenute (Jaffé Regesta II. p. 587 nr 16.834 uzeo ju je iz Farlata III. p. 223—224), te što je (kako kaže Smičiklas) manjkavo predana, pa će bez papina potpisa (o. c. II. p. 253). Ali najglavnije je to, što spominje među sufraganima spljetskoga nadbiskupa biskupije »Macarensem, Naroniensem, Stagnensem et Delmitensem«, od kojih tada nijesu prva, treća i četvrta ni postojale, a druga (»Naroniensem«) uopće se poslije 533. nikad ne spominje, jer je za doseljenja južnih Slavena propala. Makarska i duvanjska biskupija obnovljene su tek oko god. 1320., no poradi teritorija i prihoda došlo je oko g. 1340. do spora između Valentina biskupa makarskoga, i Madija, biskupa duvanjskoga, s jedne, a nadbiskupa spljetskoga Dominika Lukarića s druge strane. (Gl. o tom sporu opširno Farlati III. p. 318—323 i Theiner: Monum. Slav. merid. I. p. 206—207, 217—218). Pošto se poglavito radilo o posjedu Omiša kao prijeporne rezidencije biskupa makarskoga, a Poljica duvanjskoga, razumljive su nam sada riječi tobožnje Celestinove bule, kojom potvrđuje spljetskoj crkvi: »parochias... Clisse cum tota iupania (!) Polici... et parochiam Almissi usque ad Macarum et usque ad flumen de Narenta«. Isprava je očito falsifikovana oko 1340. prigodom rečenog spora.

1158.¹ i pape Inocenta III. od 23. prosinca 1202.² Kao autentične ostaju dakle samo isprave Trpimirova od 852., Zvonimirove od 9. listopada 1076. i 1083., Bele II. od 1138., Gejze II. od 1143. i 1158., Stjepana III. od 1163., hercega Andrije od 1198. i kralja Andrije II. od 1207.³

Pita se sada, kako stoji Kolomanova isprava spram ovih autentičnih.

Prvo i prvo treba konstatovati, da se nalazi u društvu petero očitih falsifikata, što nas sili, da se nipošto slijepo ne pouzdajemo u »zvanično ovjerovljeni« spljetski nadbiskupski registar (montaneum). Dalje opažamo na prvi pogled, da se ona po formi i sastavu svome veoma razlikuje od svojih družica, izdanih od ugarsko-hrvatskih kraljeva istoj crkvi u tečaju XII. vijeka, jer dok su one kratke i redovito malo toga potvrđuju, u njoj se nabraja sva sila toga, otprilike onako kao u lažnim ispravama kralja Zvonimira od 16. travnja 1076. i pape Celestina III. od 13. ožujka 1192. Osim toga opažamo, da nije dan nasljednik Kolomanov, a to je protiv običaja onoga vremena, ne potvrđuje u cijelosti ove

¹ Lažnost dokazuje, što se Gejza nazivlje »Hungarie, Dalmatie, Chroatie Rameque dux« ne samo u tituli, već je tobože tako bilo i na pečatu (Smičiklas II. p. 87), a opet se pouzdano znade, da je tek Bela III. (1172. do 1196.) prvi kralj, koji je u svoj pečat urezao ime Rama. (Fejérpataky: Kálmán király oklevelei. Akad. Ertekezések XV. nr. 5. Budapest 1892. p. 77.). Zatim za polovinu XII. vijeka potpuno neobično detaljno opisivanje međa (...incipiendo, ...versus partem aquilonarem, ...inde versus orientem recto tramite, ...que dicuntur slavice, ...inde ad meridianam plagam, ...deinde ad lapidem cum cruce sculptum etc.). Konačno više je nego sumnjivo Gejzino pozivanje na nama barem danas, a spljetskoj crkvi još 1833. (s obzirom na »montaneum«) nepoznate donacije hrvatskoga kneza Branimira. Isprava pokazuje na kancelarijske forme XIII. i XIV. vijeka.

² Nema je u originalnom papinskom registru, a i to, što se jedino u toj ispravi spominje villa de Gradiz, čini je sumnjivom. Kao da je falzifikovana za dugotrajnih i krvavih svada s Trogiranima za Białe u polovini XIII. vijeka.

³ Neke od ovih također se čine kao da su prenapravljene prema autentičnom originalu. Tako ona kralja Andrije II. i suviše podsjeća na formu ovih glavnih spomenutih falsifikata, dok je u listini hercega Andrije od 1198. izraz »quas olim patres nostri, videlicet Gejza rex et Stephanus« veoma sumnjiv.

opširne donacije, već da jedini Gejza II. g. 1143. spominje darovnicu solinske crkve sv. Marije crkvi spljetskoj.¹ Šta više, kad je g. 1397. spljetski nadbiskup Andrija Gualdo dao od Žigmunda Luksenburgovca prigodom njegova boravka u Spljetu potvrditi starije donacije i privilegija svoje crkve, predložio je ispravu kralja Zvonimira od 1083., Gejze II. od 1142. i 1158., Stjepana III. od 1163. i Andrije II. od 1207., dakle isključivo onakove, koje smo označili autentičnima, to jest onakove, koje je posjedovao u originalu, budući da su kraljevi ili nikad ili samo izuzetno (n. pr. krčkim knezovima 1242.) potvrđivali prijepise, ili čak prijepise od prijepisa.² Je li možno i pomišljati, da nadbiskup ne bi dao potvrditi one opširne donacije Kolomanove, a još k tome onog vladara, koji je prvi od ugarskih kraljeva zavladao Spljetom!

Ali ima i drugih diplomatskih razloga, koji vojuju protiv autentičnosti Kolomanove isprave. Odmah u početku kralj sebe zove: »Hungarie, Dalmacie, Chroacie R a m e q u e rex«, koje titule nema nikad nesamo u ostalim njegovim ispravama, nego ni u onima njegova sina i nasljednika Stjepana II.³ Titula »Ra-

¹ Iz riječi Gejzinih: »uti a predecessoribus meis Colomano, Stephano et nouiter a patre meo Bela iure fuit regali concessa«, moglo bi se zaključiti, da je Koloman prvi darovao crkvu sv. Marije nadbiskupiji spljetskoj, no tome se protivl ono, što kaže, u tim stvarima ipak dobro upućeni Toma: »Suinimir rex restituit ecclesiae s. Domnii ecclesias s. Stephani et s. Mariae in Salona cum omnibus earum bonis. Has siquidem ecclesias edificauit et dotauit quedam Helena regina, donans eas Spalatine sedi iure perpetuo possidendas (o. c. p. 55).« Kako je poznato, ista kraljica Jelena pokopana bje u toj crkvi (976.). Gl. gore epitaf na str. 126—129. ove knjige.

² Farlati III. p. 347—348. Što Farlati spominje dvije isprave Stjepana III. iz god. 1163., te ujedno kaže, da ih je donio čitave odštampane na drugom mjestu (cum aliis locis huius historiae exhibitam iam sint) ne stoji, jer nigdje nema traga drugoj listini Stjepanovoj od iste g. 1163.

³ To je već i Lucius opazio (De regno p. 127.: »... ideo in dicto exemplo privilegii Colomani exscriptorum errore Ramam irrepsisse dicendum est, et Belam Caecum primum Ramae titulum addidisse«). Poradi toga padaju sve kombinacije starijih historika, da je Koloman 1103. zavladao bar još i jednim dijelom Bosne, ako ne cijelom, a pogotovo ona u knjizi Dr. Petrinjensis: *Bosnien und das kroatische Staatsrecht*. Agram 1898. p. 79 i dalje.

meque rex«, počinje tek s godinom 1138. za vladanja Bele II.¹ To nam dakle jasno pokazuje, da je listina iz onoga vremena, kada je takova kraljevska titula bila u konzekventnoj porabi. Ali mnogo važnije od toga jeste, da čitava isprava pokazuje na mnogo opširniju, pregledniju i razvijeniju kancelarijsku praksu, nego li je nalazimo u ispravama ne samo Kolomanovim, izdanim u Ugarskoj i Hrvatskoj, nego i u onima ugarsko-hrvatskih kraljeva još i pod kralj XII. vijeka. Izraz »consideratis fidelibus ac deuotis obsequiis venerabilis patris domini Crescencii Spalatensis archiepiscopi nobis per ipsum exhibitis eiusque prece dignanter inducti« u arengi, ne dolazi nikad u XII. vijeku. Prvi slučaj nalazimo u jednoj ispravi Andrije II. iz godine 1235. Poslije toga tek se kadikad javlja u listinama Bele IV. i to u formi »considerantes«, »consideratione inducti«, a tekar u onim Stjepan V. i Ladislava IV. Kumanca počinjemo se češće sretati s izrazom »consideratis«, dok konačno u XIV. vijeku ne postaje općenita.² Konačno treba izrijeком naglasiti, da tekst zaključuje koroboracija, tako da nema nikakih svjedoka, koji bi darovnicu potvrđivali, čega hrvatsko-dalmatinske isprave, naročito tako važnoga i svečanoga sadržaja, nikad ne izostavljaju, pače, na vazda u istinu nazočne svjedoke veća se važnost polagala, nego li na datum i pečat. Tekar njihovim sudjelovanjem dobila je isprava dokaznu pravnu snagu svoju.³

Osim ovih razloga treba još istaknuti i jednu stvarnu zabludu s obzirom na g. 1103. Koloman naime potvrđuje nadbiskupu Krescenciju »omnes episcopatus quos ad presens obtinet ipsa ecclesia per Dalmaciam et Chroaciam«, što je s tim čudnovatije, što je po Tomi tobože kod Spljeta tek započeo osvajanjem dalmatinskih gradova, dakle još nije ni bio gospodar Zadra, Trogira, Krka, Raba i Osora, to jest većine dalmatinskih biskupskih rezidencija. Pa ipak govori u toj listini, kao da je već gospodar čitave Dalmacije i Hrvatske.

¹ Gl. poblize o tom Fejérpataky o. c. p. 75—77 i Pauler: Magyar nemzet története az Arpádházi királyok alatt. Vol. I. Budapest 1893. p. 317—319. i 616., nota 442.

² Pauler u »Századok« 1888., 325.

³ Šufflay: Die dalmat. Privaturkunde. Wien 1904., 37 i dalje, 158 i dalje, te u raspravi: A két Arbei ikeroklevél (Századok 1905., 308—309).

Iz svega toga zaključujem, da je Kolomanova listina za nadbiskupiju spljetsku od 15. juna 1103. lažna, te da je falsifikator njezin datum (t. j. g. 1103.) u desio prema poznatom mu pisanju Tome arcidakona.¹ Time dakako još nije rečeno, da Koloman uopće nije crkvi spljetskoj izdao nikake isprave; to je tako naravna stvar, da je i bez svakoga podatka više nego li vjerojatna. Ali ona listina, koju je zaista predao nadbiskupu Krescenciju, nipošto ne može da bude identična s ovom, kojoj nam se tekst sačuvao u jednom tobože »ovjerovljenom prijepisu« od g. 1367.²

Još mi je dužnost izbliže odrediti doba, kad je falsifikovana. Dokazali smo, da po formi svojoj pada u XIV. vijek, pa tako je samo dalji logički zaključak, da doba njezina postanja ne će biti daleko od g. 1367. kao što je sigurno, da je družica njena od 16. travnja 1078., tobože izdana po kralju Zvonimiru, falsifikovana upravo 1338., a ona pape Celestina III. od 13. ožujka 1102. oko 1340.³ Mislim, da sam našao povod postanju Kolomanovoj ispravi. Iste godine 1367. naime, dne 16. rujna, potvrdio je kralj Ludovik I. rapskoj crkvi listinu kralja Kolomana od g. 1111.⁴ Veoma je vjerojatno, da je na taj glas i spljetski nadbiskup Ugolin poželio stupiti pred kralja i od njega dobiti sličnu potvrdu imovine spljetske crkve, kako ju je tobože dobila od prvoga ugarskoga kralja, koji je zavladao Spljetom. U to je doba dakle od nepoznatoga nam člana spljetske crkve falsifikovana ona isprava, te podjedno učinjen prema njoj »ovjerovljeni prijepis«. No je li nadbiskup Ugolin stupio pred kralja Ludovika I. s tim falsifikatom, ili nije, toga dašto ne možemo znati, ali izvan svake je sumnje, da niti ju je potvrdio taj vladar, niti i jedan od njegovih nasljednika.⁵

¹ Za čudo se podudara i dan 15. juna s onim, kad je listina tobože s originala prepisana i ovjerovljena g. 1367.

² Gl. Pauler u »Századok« 1888, 324—326 i Fejérpatak y o. c. 74—77.

³ Uvažimo li sve ono, što je naprijed rečeno, izgleda, kao da je najveći dio falsifikata učinjen u XIV. vijeku.

⁴ Farlati V., 247. Original Ludovikov nije dosle još poznat. Ovu je rapsku povelju još i Ladislav Napuljski potvrdio 13. kolovoza 1403. (o. c. 249).

⁵ Ova kombinacija dobiva samo tim više vjerojatnosti, što je Ludovik I. zaista g. 1367. sazvao u Budim sve biskupe i velikaše države.

3. »Historia sancti Christophori martyris.« Predajom Zadra, Trogira i Spljeta bila je odlučena i sudbina otokâ. Oni, koji su izravno pripadali Hrvatskoj, podvrgli su se novo-okrunjenom kralju Kolomanu zacijelo još 1102. Ali Rab, Osor s Cresom i Krk, ta tri otočna biskupska sjela ostadoše u savezu s Venecijom kao i Zadar, Trogir i Spljet još od g. 1097. Na osvajanje njihovo Koloman nije nikako mogao pomišljati prije predaje gradova, naprosto stoga, što se za taki posao htjelo raspolagati brodovljem. Kad je Koloman zavladao pomenutim kopnenim gradovima, koji su mu po svoj prilici dali potrebnih lađa, došao je red na otoke. Izlazna točka, od koje je osvajanje moglo započeti, bješe bez sumnje Zadar, a kako mu je Rab bio ne samo najbliži, nego i središte otočnih Romana, započelo se s njime. O borbama oko Raba imamo sačuvan jedan zapis, u kojem se najprije pripovijeda o navali Normana za biskupovanja Oso-
ranina Domane g. 1075., a onda nastavlja ovako:

»Drugi puta opet, kad je bio rapskim biskupom Rabljanin P a v a o s pridjevkom »Lupus« (= Vuk), a treći za onim biskupom (Domanom) i u vrijeme, kad cjelokupna Dalmacija ne bijaše ni pod čijim jarmom, zgodilo se, da je ugarski kralj odredio i poslao vojvodu svoga, ili, kako ga Hrvati zovu, b a n a imenom Ugru s mnogo vojske, da za nj predobije cijelu Dalmaciju. I taj pride u Hrvatsku s velikom vojskom, te pozove k sebi sve svoje podložnike na skup (ad se congregatos venire). I ovdje se svi sporazumješe i rekoše ovako: »Mi znamo, da je grad Rab po ženidbi i po krvi tako združen s ostalim gradovima, kao nijedan drugi po svoj Dalmaciji. Za to nam ga valja potpuno svladati i pod našu vlast spraviti. Jer po onom gradu (naime Rabu), ako dođe pod naše kraljevstvo i pod vladanje našega žezla, lako ćemo sve ostale gradove predobiti. Stoga treba trinaest zgodnih lađa opremiti, da se uzmognemo prevesti na otok, ter grad osvojiti.« I ovu svoju namjeru, kako je izrekoše, izvršiše. Jer brže bolje spremiše lađe za vojevanje, pa kad je u njih ušlo mnoštvo vojnika i pješaka, prevezoše se ovi opaki ljudi morem do rečenoga grada na otoku. Kad se ovo veliko mnoštvo vojnika iskrcalo, začеше svagdje plijeniti i otok pustošiti. Kad su

svoje na sabor. (Farlati V., 247). O rapskoj listini kralja Kolomana od g. 1111. gledaj »Dodatak« (o fasifikatima).

to saznali stanovnici grada Raba, skočiše u dvije brzoplovke (in duobus lignis currentibus) i u jednu tuđu lađu, koja je tada slučajno onamo došla, pa pođoše protiv ono trinaestero lađa. Oni su se toliko pouzdavali u sv. Kristofora, kao da bi sam glavom došao među njih i kao da ih je sam hrabrio na boj. Međutim su se spomenuti (sc. ban Ugra i njegovi ljudi) skupili na nekom mjestu, te su stali izbacivati toliko strijelica i kamenja, da je isto sunce od gustoće kroz zrak letećih stvari pomrčalo. Rabljani pak na onim dvjema brzoplovkama i u onoj lađi nijesu ni kamena izbacili. Čekali su naime, da oni najprije izbace sve svoje strijelice i kamenje, a kad se to zgodilo, navališe Rabljani na njih i u borbi zarobiše jednu lađu i gotovo sve one, koji bijahu u njoj, pobiše mačem. Kad to opaziše ostali s drugih lađa, koje su ostale neosvojene, uzeše u bojnoj opremi skakati u more i jedno zaglaviše. Ali milostivi Bog nije htio, da pogibaju duše i glave, nego samo da bude Rabljanima dana zadovoljština, pa stoga uzdigne velik vjetar, koji se zove bura (borrea), po moru, kroz što (ratujuće) rastavi i tamo amo razagna (po pučini). Poradi ove pobjede Rabljani jednoglasno u svečanim himnama zahvališe Bogu svemogućemu i slavnom mučeniku Kristoforu, zavjetovavši se, da će svake godine na čast istomu mučeniku Hristovom Kristoforu davati stolnoj crkvi sv. Marije (u Rabu) nešto od plodova svoga rada (poljskoga). I jesu davali kroz dugo vremena na uspomenu velike pobjede, koju im se Gospod udostojao dati poradi slavnih zasluga sv. Kristofora, jer Rabljani sami po svojoj moći i snagi ne bi ih nikad mogli svladati. [Istočno od Raba ima i danas kapela sv. Kristofora].

»I opet jednom za biskupovanja rečenoga Pavla i kada je Rab bio pod gospodstvom mletačkim, zgodilo se, da je neki župan (comes, zar ban) ugarskoga kralja imenom Sergije izišao, da pokori grad i otok Rab. Pod kraljevom vlasti bili su tada svi ostali otoci, a i velik dio Hrvata (Sclavorum) pokoravao se zapovjedima istoga župana. On pak naložio je svima, da mu priprave lađa brzoplovki (ligna currentia) i još drugih, već toliko, koliko koji otok može smoci. I odmah mu spremiše devet brzoplovki, a onim drugim se ladama poradi mnoštva broja i ne zna. I tako uđe Sergij s vojskom svojom na otok, te dođe plijeneći i pustošeći sve do grada Raba. Čim su za to saznali Rabljani, preporučiše se sv. Kristo-

foru moleći ga ponizno, da ih od ovih neprijatelja i od velike žalosti i progona obrani i oslobodi, kao što ih je već toliko puta, te da im od Boga izmoli pravi savjet, što da rade. Potom izidoše svi iz grada pouzdavajući se posve u svečevu pomoć te podoše u Supetarsku dragu istoga otoka na trima galijama, u jednoj svojoj i u dvjema mletackim, koje su im bile došle u pomoć. U Supetarskoj dragi nadoše neprijateljske lađe, pa uhvativši neprijateljske straže izvukoše i razgrabiše svukoliku robu, a onda je baciše na veliku vatru. Spalivši tako dušmansko brodovlje veoma se razveseliše i vratiše u grad. A neprijatelji razbježaše se od straha po Rapskom otoku, te se uzeše skrivati i pritajivati po gajevima. Rabljani sada složno udariše na njih po otoku. I polovivši ih sve dovedoše svezane u grad i baciše u tamnice. Kad su to saznali ljudi iz susjednih gradova, naročito Krčani, kojih bješe najviše zatvoreno u Rabu, jer je ona vojska došla iz Krka, pa Osorani, Cresani i Senjani, poslaše k Rabljanima poslanike s molbom, da sužnjima i uznicima milostivo oprostite pustivši ih iz tamnica slobodno kući. Nagovoreni Rabljani ovim molbama, pustiše sužnje iz tamnice, ali svaki onaj, koji je htio slobodu, morao je najprije tri puta oko crkve sv. Marije nekakovu drvenu spravu (quoddam ligneum artificium, za cijelo jaram), naročito u tu svrhu načinjenu, na svom hrptu nositi u znak, da je Bog dao pobjedu Rabljanima poradi velikih zasluga sv. Kristofora podloživši im dušmane. I jedan po jedan, svi sužnji drage volje nosili su tu spravu, samo da se onolike sramote oslobode i povrate u svoje gradove. Ovu pak spravu objesiše Rabljani u svojoj stolnoj crkvi sebi za spomen, a neprijateljima na sramotu. A visjela je ondje sve do gospodina Grgura biskupa ovoga grada.«¹

Sada nastaje kao prvo pitanje, kada je ovo napisano i od koga. Nato nam točno odgovara uvod. »Godine 1308. po Isusu Hristu, Gospodu našem i spasu, koji je s ocem i sa svetim duhom jedan Bog i Gospod, mnoštvo Rabljana zamoli mene fra Jurja, svoga ako i nevrijedna građanina i biskupa, da ono, što sam u starijim historijama (ex historiis antiquis) čitao ili čuo od starih Rabljana o čudesnim događajima, što ih je po slavnom mučeniku svom Kristoforu Gospod u istom gradu Rabu po velikoj milosti svojoj u razno doba učinio, redom kako se zbilo (histo-

¹ Farlati V., 233—235.

rialiter) napišem, da to saznadu oni, koji su sada na životu, i oni koji će doći».¹

Prema tome dakle »Historia S. Christophori martyrisc« napisana je od Rabljanina i rapskoga biskupa Jurja Kostice (1292.—1313.)² g. 1308. i to na osnovu nekih »starih historijac« i lokalne tradicije. Jesu li one »stare historije«, na koje se autor poziva bile napisane još od suvremenika ili tek i opet po tradiciji od članova kasnijih generacija, ne može se reći, no kad pomno pročitamo pričanje rapskoga biskupa o obim mađžarskim navalama na Rab, te kad odbacimo ono, što je u svezi sa čudesima sv. Kristofora, ipak nam i ovdje ostaje vjerodostojna okosnica. Međutim prije nego li ovu okosnicu ustanovimo, treba odrediti, kad su se zbile ove dvije mađžarske navale na Rab, jer nam biskup Juraj Kostica ne javlja odnosnih godina.

Kod nas se obično uzima, da su se obje navale zgodile za vladanja Kolomanova i to između g. 1102. i g. 1105. No kad uvažimo, što smo već gore utvrdili, naime, da se Kolomanova dalmatinska vojna zbila isključivo g. 1107., dalje da je otok Rab spadao k Dalmaciji pa napokon da se na osvajanje otoka nije moglo pomišljati bez brodovlja, onda moramo dosljedno doći do zaključka, da se i rapska vojna zgodila iste godine 1107. Pita se sada, e da li obje mađžarske navale padaju u tu godinu.

Da prva navala ide u godinu 1107., to je dakako ne samo dalja posljedica onoga, što sam upravo rekao, već vidljivo, kako iz pojedinih momenata Jurjeva pripovijedanja, tako i iz čitavoga konteksta. Kaže se naime, da se zgodila za biskupovanja Rabljanina Pavla »Lupusa«, trećega nasljednika biskupa Domane, koji je biskupovao g. 1075.; iza Domane spominju se g. 1089. Vitalis, a g. 1095. Petar;³ Pavao opet biskupovao je još g. 1118.⁴ Ali važnija je oznaka, u kojoj se kaže, da se to dogodilo, »kad cjelokupna Dalmacija ne bijaše ni pod čijim jarmom«, a onda pripovijeda, kako je ugarski kralj poslao bana Uguru, da tu zemlju, a napose Rab za nj osvoji, nakon što je već zavladao Hrvatima.

¹ O. c. 231.

² »Gregorius cognominatus de Hermolais, cui Costizzae alterum cognomen fuit.« Farlati V. p. 243. Tako i u listini od 1268. (»Gregorii de Costizza«). Bliži rodak njegov bijaše biskup Juraj. Farlati V., 244.

³ Rački: Doc. 147, 214; 159, 214.

⁴ Smičiklas: Cod. dipl. II., 29.

Za drugu pak navalu piše biskup Juraj, da se dogodila i opet za biskupovanja Pavlova, ali »kada je Rab bio pod gospodstvom mletačkim«, a svi ostali otoci, od kojih se izrijeком navode Krk, Osor i Cres, pod vlasti ugarsko-hrvatskoga kralja. Kralj povjerio je vojnu comesu Sergiju, dok su dvije mletačke lađe za te vojne došle Rabu u pomoć. Na prvi je pogled jasno, da ta druga navala nije mogla biti još iste godine kad i prva. Nesamo što je nije poveo isti kraljevski vojvoda, već poglavito stoga, što je tada Rab bio mletački, dok za prve vojne nije bio »ni pod čijim j a r m o m«, pače ostali otoci tada su već bili u vlasti ugarsko-hrvatskoga kralja. Treba uvažiti, da se Koloman za svoje vojne nije nigdje inače sukobio s Mlečanima, pa kako da bi se to samo kod Raba zgodilo? Stoga treba ovu vojnu prenijeti u doba, kada je Rab faktično bio mletački i kada je radi posjeda Dalmacije došlo do rata između ugarsko-hrvatskoga kralja i Venecije.

Mlečani su prvi puta s ugarsko-hrvatskim kraljem ušli u rat radi Dalmacije u kolovozu g. 1115. Kad su Rabljani doznali, da dužd Orde la fo F a l e d r o (Falieri) plovi na čelu brodovlja i vojske put Zadra, poslaše mu u susret dva poslanika svoja, Vitaču i Raginu, sina Madijeva, s porukom, da će mu se rado pokoriti i za slučaj, ako Zadranima toga budi ne bi htjeli, budi ne bi mogli da učine, uz uvjet, da im se z a j a m č i o p ć i n s k a s l o b o d a. Kad im je Ordefalo Faledro to obećao, onda su svi zajedno pošli u grad Rab, gdje je dužd položio prisegu na svoje obećanje.¹ Potom je krenula mletačka vojska na Zadar, te ga osim gradskoga kaštela, u kojem se nalazila kraljevska vojska i osvoji. Slijedeće godine 1116. u junu i opet se navrati dužd u Dalmaciju, te redom zauzme zadarski kaštel, pa Belgrad, Šibenik, Trogir i Spljet. Ne može biti nikake sumnje, da su najkasnije tada, ako ne već u augustu 1115., dakle istodobno s Ra-

¹ S mi č i k l a s II., 30. Listina izdana je doduše 1118., ali se ono, što se u njoj pripovijeda, zgodilo 1115. (Nos namque Arbenses, Paulus episcopus et Oriens comes et tota communitas recordationem veritatis et certitudinis facimus... qualiter Ordilaffus Faledrus dux Veneciarum nobis iuravit cum suis nobilibus). Isti je dužd već g. 1117. bio mrtav. Stoga je sasvim pogriješno stavljati taj događaj u g. 1118., kako to čini još i K r e t s c h m a y r: Geschichte von Venedig. Vol. I. Gotha 1905. p. 223. (Ovo je djelo za ugarsko-hrvatsko-mletačke odnošaje dosta površno i netočno.)

bom, i ostali otoci dalmatinski (Krk, Cres i Osor) dospjeli u vlast mletačku. No navedene godine 1117., kada je došlo do ponovnoga boja kod Zadra, budu Mlečani potučeni, pače sam dužd Ordelafo zaglavi u boju. Novi dužd Dominik Michieli na to pošalje ugarsko-hrvatskomu kralju Stjepanu II. kao poslanike Vitala Faledra, sina pokojnoga dužda, Orsa Giustiniana i Marina Maurocena te zamoli primirje na pet godina (1118.—1123.).¹ Kako je Stjepan II. istodobno zapleten bio u rat još i s češkim knezom Vladislavom i austrijskim markgrafom Leopoldom Babenbergovcem, a Veneciju su pomagala oba carstva, zapadno (Henrik V.) i istočno (Aleksij I. Komnenac), to je on ponudu duždovu i prihvatio. Ovim pak primirjem ostali su Zadar i otoci nesumnjivo u vlasti mletačkoj, a možda još i ostali dalmatinski gradovi.² Međutim nakon izminuća petgodišnjega primirja Stjepan II. opet započe g. 1124. rat s Venecijom, u kojem predobi natrag Belgrad, Šibenik, Trogir i Spljet, dok otoka i Zadra ne uzmože osvojiti.³ Prilike bile su po ugarsko-hrvatskoga kralja u taj par tim povoljnije, što se glavna mletačka sila nalazila još od g. 1122. u svetoj zemlji u križarskoj vojni i podsjedala Tir (od 16. veljače do 7. srpnja 1124.) i što je Venecija poradi te

¹ Za ovaj rat od 1115. do 1117. služe mletački lietopisi, skupljeni od Simonsfelda u Mon. Germ. hist. Scriptorum Vol. XIV. Hanoverae 1883., i to: *Annales venetici breves* 70, 71. (Buduci da se ovdje kaže za vojni pohod duždev u kolovožu 1115.: »Ordelauffus Faletro dux exivit cum exercitu in Dalmacia et cepit eam preter Jaderam (naime kaštel gradski) et Belgradum et rediit in Venetiam«, može se uzeti, da su već tada zajedno s Rabom došli u mletačku vlast i otoci Krk, Cres i Osor). *Historia ducum Veneticorum* 74. Nadalje Dandolo o. c. 266. Gl. i Pauler: *Magy. nemzet tört.* I., 229—230 i 472—473 nota 423.

² Huber: *Gesch. Oesterr.* I., 344. kaže: »nun gingen alle Eroberungen bis auf Zara und wahrscheinlich die Inseln wieder verloren«, dok Pauler (l. c.) drži, da je petgodišnjim primirjem uspostavljen u Dalmaciji status quo to jest, da je Veneciji ostala prevlast na primorju, dakle čitava Dalmacija, otoci i gradovi.

³ Dandolo 272. Tu vojnu Stjepanovu spominje i stara ugarska kronika (*Chronicon pictum vindob.*) ed Florianus, *Fontes domestici* Vol. II. p. 207 (Stephanus... Colomani filius... anno autem nono regni sui (= 1124.) intrauit Dalmatiam et a Dalmatiensibus honorifice est susceptus). Iste g. 1124. potvrdio je Stjepan II. Spljetu i Trogiru privilegij očev (Smičiklas II., 37. »anno nono regni mei.) Dakle je Koloman umro 1116., a ne 1114.).

vojne došla u spor s byzantinskim carem Ivanom Komnenom.¹ No uspjeh Stjepana II. bješe kratka vijeka. U maju g. 1125. vrati se dužd Dominik Michieli natrag s istočne vojne svoje, te tom prilikom opet preotme Spljet, Šibenik i Trogir, dok je Belgrad dao do temelja razvaliti.² Tako je onda ostalo nekako sve do g. 1133., kad je opet sva Dalmacija osim Zadra i otoka Raba, Cresa, Osora i Krka dospjela u vlast ugarsko-hrvatskoga kralja Bele II.³

Primijenimo sada ove sigurne podatke o mletačko-ugarsko-hrvatskim sukobima na drugi napadaj rapski, kako ga je ispričao biskup Juraj Kostica. Ponajprije moramo istaknuti, da se Rab dao pod gospodstvo mletačko u augustu 1115. i pod njime ostao neprekidno kroz cijelo dalje vrijeme.⁴ Ratova pak bilo je između Venecije i ugarsko-hrvatskih kraljeva za posjed Dalmacije od g. 1115. do 1117., pa onda od g. 1124. do 1125., i oko g. 1133. Budući da je navala ugarska na Rab izrijekom vezana na biskupovanje Pavlovo, a doba oko g. 1133. ipak nešto odviše poodmaklo, držim, da treba da se ograničimo jedino na prva dva rata, kad je mnogo vjerojatnije, da je biskup Pavao još živio.⁵ Ako još pozorno promotrimo tečaj vojevanja triju godina prvoga rata, brzo ćemo se uvjeriti, da to doba nije zgodno za onu navalu, jer treba još i to uzvati, da su istodobno ostali otoci (Osor, Cres i Krk) bili u vlasti ugarsko-hrvatskoga kralja. Stoga je mnogo vjerojatniji drugi rat i to baš godina 1124., kada je sila ugarsko-hrvatskoga kralja mnogo jače istupila, nego li u prvom.⁶ Ova pak tvrdnja nalazi najčvršći oslon svoj u tome, što se

¹ Gl. o tom opširno Kretschmayr o. c. 224—229.

² Dandolo l. c. Annales ven. br. 71. Hist. ducum Venet. 74. (MGA. SS. XIV.)

³ Gl. Šišić: Zadar i Venecija Rad 142, p. 221.

⁴ Upravo sve do zadarskoga mira 1358.

⁵ Na žalost nijesu nam poznati Pavlovi nasljednici sve do pred kraj XII. vijeka, tako da i ne znamo tko je bio biskupom g. 1133. Što nam se Pavao posljednji puta spominje 1118. (Smičiklas II., 29.), dašto još uvijek ne dokazuje da je tada i umr'o.

⁶ Čemu je dašto najviše pomoglo to, što je najveći dio mletačkoga brodovlja bio u krstaškoj vojini. Stoga i nalazimo kod Raba po pripovijedanju biskupa Jurja samo dva mletačka broda, koji su im bili došli u pomoć, dakle ih Venecija nije mogla više dati protiv onolikoga broja lada, što ih je imao župan Sergije.

upravo te godine 1124. i spominje u pratnji kralja Stjepana II. na dalmatinskom primorju jedan župan imenom Sergije (comes Sergius).¹ Po mom je mišljenju dakle ovaj isti Sergije iz Senja uspješno zavladao Krkom, Cresom i Osorom, a onda skupivši lađe ovih novih podanika Stjepana II. prešao na Rab, ali su mu vojska i brodovlje ondje postradali. No slijedeće godine 1125., kada se dužd vratio s križarske vojne, razumije se, opet su pali i oni otoci pod gospodstvo mletačko.

Prema tome dakle, jedino se prvi napadaj »historije sv. Kristofora« odnosi na godinu 1107. i na doba Kolomanove dalmatinske vojne. Napadaj sam zbio se pod vodstvom bana Ugre. Vojsku sačinjavale su pored dalmatinsko-hrvatskih mornara (poglavito iz gradova Zadra, Trogira i Sapljeta) zacijelo i ugarske kopnene čete, koje su, nakon što su strjelice svoje istrošile, došle u nered pred uzvratom Rabljana, dok nije konačno bura učinila bitki kraj. Biskup Juraj Kostica ništa nam ne pripovijeda, da li se Rab ipak poslije ove pobjede predao ugarsko-hrvatskom kralju. No da se to dogodilo, izvan svake je sumnje. O tom nas upućuje ona ista rapska listina od g. 1118., u kojoj je govor o pokorenju Raba duždu Ordelafu Faledru. U njoj se naime kune dužd ovako »Obećajemo vam, da ćemo s vama onako vladati i postupati, kako vam je prisegao kralj Koloman sa svojim nadbiskupima, biskupima i knezovima, i kako je sadržano u njegovoj ispravi.«² Dakle se i s Rabom dogodilo ono, što smo našli kod Zadra i Sapljeta: nakon otpora (jačeg odnosno slabijeg) grad se predao Kolomanu, pošto mu je kralj prisegom zajamčio slobodu. Da li je kod toga čina zaposlen bio kao posrednik po uzoru trogirskoga biskupa Ivana ili spljetskoga nadbiskupa Krescencija i rapski biskup Pavao, ne može se sigurno kazati, ali meni se čini, da je to više nego samo vjerojatno.

4. Spoljašna politika Kolomanova. U dosadanjem razlaganju pokušao sam, da utvrdim doba i način

¹ Smičiklas II., 38.

² Smičiklas II., 30. »Insuper taliter vos regere et manutenere (iuramus) ... sicut vobis Dalmatinis Colomanus rex Ungarie iuravit suis cum archiepiscopis, episcopis et comitibus, ut in breuiario illo continetur.« Eto dokaza, da je Koloman i Rabu izdao onaku ispravu, kao Trogiru i drugim dalm. gradovima (i otocima).

Kolomanove dalmatinske vojne, a sada mi je odgovoriti na pitanje, kako su se spram ove akcije kraljeve vladale ostale države, dakako samo one, koje su češće prije toga vremena budno pazile na posjed Dalmacije i isticale kod toga posebne svoje interese. Te države bile su Bizantinsko carstvo, republika Venecija, papinska stolica, južnoitalski Normani i njemačko ili zapadnorimsko carstvo. Ne da se naime ni pomisliti, da bi oprezni Koloman poduzeo vojne svoje, a da i o tim odnošajima nije bio na čistu. To pak samo je s tim opravdanije, što eno znamo, da kralj takove vojne nije poduzimao niti g. 1097., a niti poslije g. 1102., a ni prije 1107., dakle odmah poslije krunisanja svoga za kralja Hrvatske i Dalmacije.

Odgovarajući na ovo važno pitanje, treba najprije ustanoviti duh Kolomanove vojne, to jest komu i h je oteo ugarsko-hrvatski kralj. Znamo da se Koloman izmirio s Hrvatima 1102., a i okrunio se iste godine u Belgradu hrvatsko-dalmatinskim kraljem. Otada dalje bješe mu zakonito vladanje u Hrvatskoj mirno i sigurno. Koloman je tada mogao pomišljati na zauzeće dalmatinskih gradova i otoka, ali to se nije nikako moglo postići bez sukoba s Venecijom, da i ne govorimo o potrebi posebnoga brodovlja. Trebalo je dakle diplomatskim putem učiniti Veneciju nesposobnom za otpor. Poznato nam je, da su se dalmatinski gradovi v a z d a smatrali dijelovima bizantinskoga carstva, a hrvatski kraljevi osim Zvonimira, odnosno po kojega dužda, bili su tek zaštitnici njihovi u ime carsko. Carstvo je u taj par bilo poglavito zabavljeno važnijim svojim interesima na istoku, tako da mu do zapada nije moglo biti stalo.¹ Međutim se oženi u prvoj poli godine 1104. mladi carević bizantinski Ivan Komnen s Piroškom (Irenom), kćerkom ugarskoga kralja Ladislava I.² Kako je otac njezin u to doba bio mrtav, to je tada pred Bizantincima Koloman fungirao kao tast.³ Nekako u isto doba zamisli herceg antihijski i tarenski Boemund, sin slavnoga Roberta Guiskarda, ponovnu navalu na Drač i bizantinsko car-

¹ Chalandon: Essai 224—236.

² Svi podaci o tome skupljeni ap. Wertner Az Arpádok család története. Nagy-Becskereken 1892, 210—213. Gl. Pauler u Századok 1888., 322—323.

³ Anna Comnena (ed. Bonn. pg. 246. i nota 2. niže na str. 596.)

stvo, pače u tu svrhu stao je po zapadnoj Evropi kupiti »krstaše« protiv »shizmatičkoga« cara Aleksije.¹ Sve je to bilo razlogom, da su tada Koloman i Aleksije, po byzantinskom mišljenju tast i svekar, sklopili savez protiv Boemunda. Eto zbog ovako tijesnih rodbinskih i političkih veza između oba vladara zgodilo se, da je car odstupio svome rođaku, kao zakonito okrunjenom kralju Hrvatske i Dalmacije, dalmatinske gradove i otoke.² Kako je pak Venecija iz trgovačkih interesa bila tijesno vezana uz Byzant, te također važila kao carski saveznik protiv opasnih joj Normana, to se morala zadovoljiti Aleksijevom odlukom i izmiriti se s gotovom činjenicom. Stoga dakle i vidamo, gdje se Koloman nigdje ne susreće s mletačkim četama za dalmatinske svoje vojne, te gdje se gradovi gotovo bez otpora dragovoljno predaju kralju nakon intervencije zacijelo dobro upućenih biskupa. Što pak Dandolo priča, da je Koloman navalio prevarnim načinom »pogazivši ugovor« na dalmatinske gradove i otoke upravo u vrijeme, kada je mletačko brodovlje bilo u svetoj zemlji i podsjedalo Sidon,³ to je potpuni anahronizam, jer se kao izvjesno znade, da se to tek g. 1110. dogodilo, dakle pune tri godine kasnije.⁴ Nemogućnost mletačkoga otpora, odnosno da je Koloman primio dalmatinske gradove i otoke pod svoju vlast privoljom byzantinskoga carstva, dokazuje nam najbolje činjenica, što se dužd Ordelafo Faledro od 1107. dalje ne kiti više naslovom *vladara Hrvatske i Dalmacije*⁵ i što je mletački patrijarka iz Gradeža Ivan Gradonigo za boravka svoga u Carigradu g. 1112. zamolio cara Aleksija, da opet povрати Veneciji dalmatinske gradove, ali na to car ne htjede privoljeti svjetujući da se čeka.⁶

¹ Chalandon o. c. 236—238.

² To je logička posljedica svega onoga, što se zgodilo g. 1107. i 1108., dok se sam savez potvrđuje mutnim vijestima »Képes-Krónike« i Dandola.

³ Dandolo ap. Muratori XII, 264.

⁴ Lenel 91. Simonsfeld: Zur Geschichte Venedigs. Hist. Zeitschrift. Vol. 84. Leipzig 1900., 439, 441.

⁵ Tafel-Thomas: Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig. Fontes rerum Austriacarum. Vol. XII. Wien 1856, 67. (»dux Venetiarum et imperialis protosevastos«.)

⁶ Dandolo l. c. 265: »Dux igitur anno decimo (= 1112) ad Dalmatiam recuperandam intendens, patriarcham Constantino-

Međutim je navalio herceg Boemund potkraj augusta 1107. na byzantinski Drač sa 34.000 momaka. Nakon višemjesečnoga junačkoga opsjedanja ipak ne postiže većih uspjeha, a kad ga je car Aleksije opkolio sa svih strana, jer je herceg dao spaliti, nakon što se iskrcao pod Dračom, svoje brodovlje, te je njegovoj vojsci zaprijetila glad, morao je konačno zamoliti mir (u septembru 1108.).¹ Za vrijeme dračke podsade (valjda na proljeće 1108.), ukrcale su se čete kralja Kolomana na mletačkim galijama, te se prevezle u Apuliju, gdje su pustošile kroz tri mjeseca zemlju hercegovu, osvojile Brindisi i Monopoli, a onda se povratile natrag u Dalmaciju.² Više je nego samo vjerojatno, da su kod te talijanske vojne Kolomanove ne samo sudjelovali, nego i znatan dio vojske sačinjavali Hrvati, a tako i u onim četama; što su došle

polim cum quatuordecim galeis Alexio imperatori legatum mittit et regalem invasionem (sc. Colomani regis a. 1107.) promissi foederis oblitam exponi fecit et subsidium opportunum ab eo sibi exhiberi postulavit, maxime quia opera comprobaverat, sui imperii Venetos fuisse intimos zelatores. Augustus (sc. Alexius) requisitioni consentiens ad intentum perficiendum dilationem consuluit et sic legatus obtento proposito ad ducem rediit. Ovo je poslanstvo zajamčeno i drugim izvorima. Gl. Lenel 92—93, kojega popunjuje, odnosno korigira u tom važnom stavku Simonsfeld 441—442. — Da su Mlečani još uvijek smatrali dalmatinske gradove i otoke državnompravnom svojinom byzantinskoga carstva u doba, kad ih je Koloman okupirao, jasno kaže službena »Historia ducum Veneticorum«, sastavljena na početku XIII. stoljeća: »Tempore itaque illo, quo Alexius Constantinopolitanum regebat imperium, Ordelaufus Faletro, vir illustris et preclarus ingenio, ad ducatus Venecie regimen, licet iuvenis, fuit promotus. Et cum rex Ungarorum Jaderam invasisset eamque ab eodem imperatore, cui Veneti illam donaverunt (!), violenter accepisset, Dalmatiam quoque occupasset, nec voluisset illam aliquatenus relinquere, idem dux maximum fecit exercitum...« Monum. Germaniae hist. Script. XIV, 73. Još g. 1103. datiraju u Dalmaciji (u Zadru?) po byzan. caru Aleksiju. Smičiklas o. c. p. 11.

¹ Chalandon o. c. 242—249.

² Taj rat spominju ugarske kronike. Simon de Keza ed. Florianus II. 88, Gl. o tom Pauler Századok 1888, 323—324. Marczali: Az Árpádok és Dalmácia. Budapest 1893, 32. stavlja griješkom taj rat u g. 1096., kao i svi dojakošnji pisci do Paulera. Tomu je glavni razlog Dandolo 259. Gl. izvrsno tumačenje ove Dandolove zabune ap. Simonsteld o. c. 440—441.

u pomoć Aleksiju pod Dračem.¹ To zaključujem odatle, što Ana Komnena, kći careva, kaže, da su kod sklapanja mira između Aleksije i Boemunda sudjelovala dva poslanika »dačkoga kralja« i to župani Peris (= Beriz = Berić naših isprava) i Simon. Nazočnost njihova opet jedino se može protumačiti sudjelovanjem Kolomanovim u ratu.²

Odnosi između Ugarske i svete stolice u to doba poznati su nam već od prije,³ a vidjeli smo, da Kolomanova hrvatska politika pada u doba dobrih odnosa s rimskom stolicom, što pojedno znači i to, da se razvijala u sporazumu s njome, a ne protiv njene volje, kako je to bilo za Ladislava I. Sveta je stolica očito išla u doba borbe za investituru, da od onih manjih država između oba imperija (Njemačke i Byzanta), stvori ligu i savez u svoju korist. Stoga joj je gledišta moglo samo pogodovati ojačanje Ugarske.

Sasvim drugačije stajale su stvari u Njemačkoj.⁴

¹ Chalandon 228.

² Anna Comnena (ed. Bonn. 246: „ὅτι ἐκ τῶν Δακῶν ἤκοντες ἀποκρισάριοι παρὰ τοῦ κράτη καὶ συμπενθέρου τῆς βασιλείας, Ζουπάνος ὁ Περῆς καὶ Σίμων.“ Odatle vidimo, da su u Byzantu ugarskoga kralja zvali dačkim i carskim tasto m. Ime Peris očito je Beriz (= Berić ili Beriza) naših isprava (Smičiklas II, 100, g. 1164.: »Chalzo filius Berizi« (oko Spljeta). Ana je napisala Περῆς mjesto Βερῆς. da se ne izgovara Veris, kako to byzantinski pisci vole da rade. Taj je dakle župan Berić zacijelo bio Hrvat. U Simonu gledam onoga duxa Simona, koji je bio u Spljetu »exactor regalium tributorum« (gl. gore str. 475.). Važno je, da Ana Komnena zove Kolomanove poslanike hrvatskom riječi županima. Tim pak izrazom nazivali su u Byzantu oduvijek samo hrvatske i srpske časnike. To je tim značajnije, što Ana pozna i izraz κόμης (= comes) (ed. cit. p. 208, 215 i još inače), uobičajen tada i u Ugarskoj. Treba i to uvažiti, da je Ana bila kći cara Aleksija, a žena vojvode Nikefora Bryennija; i otac i muž joj bili su tada nazočni u Draču. Osim toga ona je nesumnjivo imala pred sobom i ispravu o miru. Prema tome nije tek slučajno, da se oba ona Kolomanova poslanika nazivlju županima, a ne komesima. Da je Ana pazila na titule gl. Oster: Anna Komnena, Dritter Theil. Rastatt 1871, 75—76.

³ Gl. gore stranu 376—377 ove knjige.

⁴ O tome gl. Pauler: A magyar nemzet története az Árpád házi királyok alatt. 2. izd. Vol. I. Bdpst. 1899. — Huber: Geschichte Oesterreichs. Vol. I. Gotha 1885. — Giesebrecht: Geschichte der deutschen Kaiserzeit. Vol. II. i III. 1. 2. Peto izd. Lpzg. 1890. — Rade-

Odnosi između Ugarske i Njemačke za Stjepana I. bili su veoma srdačni, no za nasljednika njegovih nastade preokret. Već Petar Mlečanin (1038.—1041., 1044.—1047.) morao se godine 1044. priznati vazalom njemačkoga cara Henrika III., kao što to učiniše i vladari susjedne Češke i Poljske, te plaćati danak (Rex Henricus... Ungariam sibi tributarium fecit), a tako učini god. 1053. i nasljednik mu Andrija I. (1047.—1060.). Ovoga stanja oprostí privremeno Ugarsku nenadana smrt silnoga Henrika III. (5. listopada 1056.) i mladobnost sina mu i nasljednika Henrika IV. (1056.—1106.), a nešto docnije teški zapletaji s papinskom stolicom. Već je mati Henrika IV., regentkinja Agneza sklopila u septembru 1058. s Andrijom I. mir, kojim bje priznata s carske strane nezavisnost Ugarske, a sin njegov Šalamon zaručen s njemačkom princesom Juditom, sestrom Henrika IV. Zbog svada sa svojim stričevićima bješe Šalamon (1063.—1074.) opét prisiljen, i ako ne javno, a ono potajno priznati vrhovnu vlast svoga šurjaka. Stoga bje otjeran, a novi kralj Gejza I. (1074.—1077.) uđe u rat sa Henrikom IV. U augustu 1074. započe vojna. Gejza dade prije boja svu zemlju opustošiti, tako da se Henrik IV. prodrvši preko Njitre do Vaca morade konačno, ne postigavši ništa, poradi nestašice hrane natrag vratiti. U ove se prilike uplete Grgur VII., kojega se zaštití preporučíše oba takmaca, Gejza i Šalamon. Papa im obojici uspisa, da je Ugarska vlasništvo crkve rimske, jer da ju je nekoć sv. Stjepan darovao sv. Petru, a car Henrik III. osvojio njemu u čast i ponovno poklonio poglavici apostolskom; stoga će Grgur VII. onoga priznati kraljem ugarskim, koji se bude priznao papinskim vazalom. No toga ne htjedoše učiniti ni Gejza I. ni Šalamon; prvi očekivaše pomoći iz Byzanta, a drugi iz Njemačke i od njenoga »prokletoga« čara Henrika IV. U Carigradu vladao je u taj par Mihajlo VII. Dukas Papinakes (1071.—1078.) Budući da se kruna sv. Stjepana nalazila u Šalamona, pošalje sada byzantinski car Gejzi novu krunu

macher: Ungarn und das deutsche Reich unter Heinrich IV. Merseburg 1885. — Schuster: Ungarns Beziehungen zu Deutschland von 1056—1108. Hermanstadt 1899. — Meyndt: Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn, Leipzig 1870.

istočnoga stila.¹ Tim diademom dade se Gejza g. 1075. okruniti, no umre već g. 1077. neizmiren sa Šalamonom; on ostavi, kako znamo, dva sina, starijega Kolomana i mlađega Almoša.

Poradi malodobnosti obojice dječaka naslijedi Gejzu brat **Ladislav I.** (1077.—1095.), s kojim započe novo doba ugarske historije. Ladislav oženi se sa kćerkom njemačkoga protukralja Rudolfa Švapskoga, da oslabi nastojanja Šalamonova u u Njemačkoj i da steče sklonost pape Grgura VII. za sebe. Kako vidjesmo, iza mnogogodišnje vjernosti rimskoj stolici Ladislav se g. 1091. pridruži Henriku IV., i protupapi Klementu III. Wibertu, koji je odnošaj prekinuo tek nasljednik njegov Koloman. Međutim nije njemački car Henrik IV. zbog neprekidnoga spora s papinskom stolicom mogao svratiti pažnje svoje na Ugarsku, pa tako ostade ona s te strane na miru. Stoga joj odsada bješe sav interes obraćen na jug i sjeveroistok, naime na Hrvatsku i rusku Galiciju. Ali za južne krajeve naročito Dalmaciju i Hrvatsku zanimala se i Njemačka.

Još je Karlo Veliki ušao u rat s Byzantom radi posjeda Dalmacije i Hrvatske. Kad je g. 803. car Nikefor sklapao mir, pridrža jedino dalmatinske gradove i otoke, dok je Hrvatsku prepustio zapadnorimskomu carstvu. Kad se potom i Dalmacija predala Francima, plane ponovno ljuti rat, koji svrši mirom u Aachenu (811.), kojim bje potvrđen onaj raniji (od 803.)² Vrhovna vlast byzantinska tekla je odsada u Dalmaciji, kako znamo, s malim izuzetkom neprekidno do g. 1107., dok se u Hrvatskoj izgubila franačka (zapadnorimska) prevlast još g. 878. No Dalmacija i Hrvatska računala se po staroj rimskoj diobi (od g. 395.) kao dio zapadnorimskoga carstva, pače još i sam car Konstantin Porfirogenet kaže za Dalmaciju, da je »provincija Italije«.³ Na ovoj drevnoj rimskoj carskoj razdiobi bez sumnje su temeljili nje-

¹ To je donji dio današnje krune, zapravo diadem s emaljiranim slikama, koji je kasnije s gornjim dijelom (krunom sa krstom) spojen u jedno.

² Rački: Doc. p. 304—317. Gl. o tom opširno Manojlović: Jadransko primorje IX. stolieća u svjetlu istočno-rimske (byzantinske) povijesti. Rad jugosl. akad. Vol. 150 (Zgrb. 1902.).

³ Tafel: Constantini Porph. De thematibus II, 8.

mački vladari, tobože, kako vidjesmo, kao obnovitelji zapadnorimskoga carstva, svoje pravo na Dalmaciju i Hrvatsku. Osim toga bilo je i sukoba na granici između države hrvatske i vojvodine Koruške, koja je s njome graničila na sjeverozapadu, s današnjom Istri, Kranjskom i Štajerskom.¹ Treba imati na umu, da su njezine markgrafije (tako Istra, Štajerska i Kranjska) bile pretežnim dijelom osnovane protiv Slavena, dakle u neku ruku bile osvajajući elemenat, kojih je bila tendencija, da šire njemačko gospodstvo. Što je uspjelo u Mišanju, Braniboru i na Labi, nije se činilo nemoguće ni u današnjoj Istri, Kranjskoj i Štajerskoj. Za vrijeme sporova između papinstva i carstva imamo već neke jasnije podatke. Kako je poznato, vojvodina Koruška pripadala je listom uz Henrika IV., dok je naš Zvonimir stajao na strani Grgura VII. Već g. 1079. podiže se protiv njega istarski vojvoda Vecelin,² dok je nešto prije došlo do rata, u kojem je hrvatski ban Zvonimir imao teška posla sa Štajercima, jer su njemačke čete provalile duboko u Hrvatsku. Zvonimiru pomagao je tom prilikom šurjak njegov ugarski kralj Šalamon i herceg Gejza (oko 1072.). Borbe su ove prošle, kako se čini, bez većih posljedica po Hrvatsku, no uza sve to ipak je se Nijemci ne odrekoše. To nam pokazuje činjenica, što je sam Fridrik I. Barbarossa (1152.—1190.) imenovao g. 1152. Konrada, vojvodu meranskoga, hercegom (dux) Dalmacije i Hrvatske, a kroz godine 1181. i 1182. Bertolda i opet vojvodu meranskoga iz porodice grofova Andechs;³ pače car Fridrik II. izdaje još godine 1244. Omišanima »svojim vjernim« (fidelibus suis) jednu zapovijed.⁴ Ali sve je to bilo samo neko umišljeno pravo; budući da je ono zvučno »dux Dalmatiae et Croatiae« vazda ostajao tek pusti naslov. Međutim zapadnorimsko carstvo kao da se nije mislilo uvijek time zadovoljiti, šta više, ono je na glas, da je Koloman zauzeo dalmatinske gradove, njemu navijestilo rat. O tome smo srećom ipak nešto jasnije upućeni.

¹ Nesumnjivo se zbog takih inače nepoznatih nam sukoba granica hrvatska stegnula poslije 950. od istarske Raše na Rječinu kod Trsata.

² Gl. gore str. 341—343. ove knjige.

³ Oefele: Geschichte der Grafen von Andechs. Innsbruck 1877.

⁴ Ljubić: Listine I, p. 64.

Poznato je, da je Kolomanov mlađi brat Almoš nekoć bio od svoga strica Ladislava postavljen u Hrvatskoj kraljem. Ali već po smrti stričevoj on se nalazi u Ugarskoj kao herceg (dux) upravljajući istočnim dijelom države s lijeve obale rijeke Tise. Međutim uspostavi na proljeće g. 1097. Koloman vlast svoju u Hrvatskoj, ali Almošu nije tom prilikom povratio hrvatskoga prijestolja. Ne može biti sumnje, kako već rekosmo, da se u ovome ima tražiti razlog krvavim zadjevicama između oba brata.¹ Već naredne godine 1097. ili 1098. stajale su u bojnoj spremi na obalama Tise njihove vojske, a samo razboru visokoga plemstva ima se pripisati, da nije došlo do sukoba. Potom se oba brata izmire, a vojske razidu. Skoro potom postade Koloman voljom naroda hrvatskoga hrvatskim zakonitim vladarom, a taj je čin posvećen i posebnim krunisanjem (1102.). Jasno je, da se Almoš i opet našao prevaren u svojim nadama, a za cijelo i u zahtjevima. Zbog toga je došlo među braćom do novoga spora i Almoš ostavi (1104.) Ugarsku i ode u Njemačku, da traži pomoći. No ovdje se odigravahu tužni događaji između oca Henrika IV. i sina Henrika V., koji svršise tako, da je otac morao sinu da ustupi krunu i da kao prognanik završi burni život svoj u Liègeu (7. augusta 1106.). Videći da mu nema pomoći u Njemačkoj, povrati se Almoš g. 1106. preko Passaua kući u Ugarsku, gdje se i opet izmiri s bratom Kolomanom. No slijedeće godine 1107. zauze Koloman dalmatinske gradove, pače tom je prilikom dao šestogodišnjega sina svoga Stjepana proglasiti (a možda i okruniti) posebnim kraljem hrvatsko-dalmatinskim.² To bješe i opet razlog ponovnom bratskom ratu: Almoš pođe u Poljsku, gdje je od tamošnjega velikoga kneza Boleslava III. Krivoustoga (1107.—1138.) svečano dočekan, a potom i snabdjeven vojnom pomoći. S nekim svojim pristašama i poljskom pomoći provali onda u Ugarsku, te zauzme grad Abaujvár na Hernadu nedaleko Košica. Na glas o tom događaju Koloman brže bolje doleti s vojskom pod osvojeni grad, te ga uze podsjedati. Šada pođe Almoš i opet do Kolomana u tabor, pade mu pred

¹ Gl. gore str. 424—428 ove knjige.

² Klaić: O neupotrebljenom dosad prilogu za hrvatsku povijest na početku XII. stoljeća. Vjestnik kr. zem. arhiva III (1901); p. 1—2. Samo se ima g. 1105. promijeniti u 1107.

koljena i zamoli oprostjenje, koje mu je kralj i opet dao. Podjedno se izmiri Koloman i s poljskim knezom Boleslavom Krivoustim, pače utanači i tajni savez, po kojem će jedan drugome za slučaj da ih napadne njemački car Henrik V., pružiti pomoć. No ljubav bratska nije dugo potrajala. Godine 1108. došlo je i opet do preloma, i to stoga, što je Koloman oteo Almošu ne samo herceštvo nad istočnim dijelovima Ugarske, nego i sav privatni imetak, nesumnjivo, jer se nesrećnik i opet bavio mislima, kako da ostvari svoje želje. Almoš umače tada u Njemačku i p o n o v n o zatraži pomoći u cara Henrika V.

Budući da su u taj par vladale njemačkom državom mirnije prilike, to je Almoš naišao na uspješan odziv. Suvremeni ljetopisac Ekkehard von Aura pripovijeda o tome ovako: »U ono doba (g. 1108.) planuše neprijateljstva među kraljem Kolomanom (Colomanum regem Pannoniae) i njegovim rođenim bratom Almošom, i to stoga, što je svaki od njih tvrdio, da po pravu onoga naroda njemu pripada kraljevska čast (naime hrvatsko-dalmatinska). Pošto bješe Almošu oteta imovina i herceštvo (spoliatus... ducato), po kojem je među Ugrima, kako je to išlo kraljeva brata, kao prvi uz kralja sjajio, obrati se Almoš na kralja Henrika, te se pred licem čitavoga senata (t. j. njemačkoga državnoga vijeća) potuži na nesreću svoju, onako kako je to nekoć učinio Adherbal, rođeni brat Hiempsalov, u težnji da steče za sebe sućut i pomoć rimskoga carstva. Ovim tužbama dirnut iziđe kralj Henrik s vojskom protiv Ugarske, a naročito još i za to, što je isti Koloman napao granice naše države na primorju.«¹ Tako dakle imamo jasno svjedočanstvo, da je car Henrik V. navijestio kralju Kolomanu rat upravo stoga, što je zauzeo dalmatinske gradove i otoke, koje je zapadnorimsko carstvo svojatalo za sebe, te da se isti car poslužio nesrećnim Almošom upravo onako,

¹ Ekkehard Urag. Chron. Mon. Germ. Hist. Script. Vol. VI. p. 242.: »...insuper etiam quod idem Colomanus fines regni nostri, scilicet in locis maritimis, invaserit. Kada dovedemo ovo u sklad s onim, što je već prije rečeno, naime da je Henrik V. naslijedio krunu tek 1106., da je Almoš tada uzaludno bio u Njemačkoj, da traži pomoći, izgleda kao da se osvojenje dalmatinskih gradova od Kolomana moralo dogoditi za vladanja Henrika V. i poslije 1106., dakle potvrđuje onaj Vekenegin napis i g. 1107.

kao što će to docnije činiti byzantinski car Manuel Komnen s nekim nezadovoljnim árpádskim kraljevićima.

Henrik V. sakupi poglavito južnonjemačko, a naročito bavarsko plemstvo oko sebe. Među ostalima bili su uza nj (a to je veoma karakteristično) istarski markgraf Engelbert i koruški herceg Henrik. Dne 6. septembra nalazio se car još u Tulnu, a 29. septembra spominje se pod Požunom. Podsada toga grada otegnula se još i u naredni mjesec oktobar, dok su istodobno puštošile njemačke i pomoćne češke čete pod komandom češkoga kneza i njemačkoga vazala Svatopluka sjeverozapadnu Ugarsku; no konačno morao se Henrik V., u drugoj polovini oktobra, ne obavivši ništa, vratiti natrag. Ovomu je po Kolomana tako povoljnom rezultatu mnogo pridonio poljski veliki knez Boleslav Krivousti, jer je provalio za vrijeme požunske podsade u Češku, pa tako prisilio njenoga kneza Svatopluka na žurni povratak. Dašto, sada nije ni caru preostalo nego prekinuti podsjedanje tvrdoga Požuna. Dne 4. novembra nalazim Henrika V. u Passauu.¹

I tako je Koloman pod tvrdim zidinama grada Požuna obranio ne samo svoj novostečeni posjed dalmatinskih gradova i otoka, već je konačno i trajno odbio njemačke navale na Ugarsku stežnjom, da je učine vazalnom pokrajinom zapadnorimskoga carstva. Razumije se, Almoš se poslije toga i opet izmirio sa Kolomanom, no, kao svaki puta do sada, samo na kratko vrijeme, a konačno ga dade Koloman god. 1115. iznenada uhvatiti, a tako i njegova devetogodišnjega sina Belu, te ih obojicu liši očinjega vida. Poslije ovoga okrutnoga djela budu otac i sin zatvoreni u samostan Dömös, gdje ostadoše do skore smrti Kolomanove (3. februara 1116.), a onda umakoše uz pomoć nekih sebi odanih velikaša u Byzant, gdje ih car Aleksije I. i sin mu Ivan, muž njihove rođakinje Piroške (Irene), srdačno primiše. Almoš tude i umre g. 1127., dok je Bela docnije po Stjepanovoj smrti naslijedio ugarsko-hrvatsku krunu kao Bela II. Slijepi (1131.—1141.).

¹ Za taj rat gl. Meyer von Knonau: *Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich V.* Vol. VI (1106—1116). Leipzig 1907. 81—88.

Ogledajmo sada još i nutarnju politiku Kolomanovu spram dalmatinskih gradova i otoka.

5. Nutarnja politika Kolomanova. Ustanovili smo u tečaju dosadanjega raspravljanja našega ponajprije godinu, kada je Koloman postao gospodarom dalmatinskih gradova i otoka, dalje smo pokazali i to, kako je ugarsko-hrvatski kralj došao do svoga novoga posjeda, a sada treba još da odgovorimo na pitanje, pod kojim se uvjetima predadoše Zadar, Trogir, Spljet, Rab, Krk i Osor s Cresom Kolomanu. Prvo i prvo treba konstatovati, je li kralj svim gradovima dao isprave s jamstvom njihovih privilegija i da li su sve te isprave bile istoga sadržaja.

Sačuvala nam se jedino isprava grada Trogira i to u prijepisu Ivana Lucija.¹ Ali iz potvrda Kolomanovih nasljednika i ispravâ mletačkoga dužda Ordelafa Faledra (od g. 1115. i 1117.) jasno izlazi, da je kralj, i ako ne doslovno iste, a ono ipak slične listine izdao Spljetu, Zadru i Rabu. Za Spljet kaže Toma arciđakon izrijekom ovako: »Sastavši se potom Spljećani na vijeće, pošalju nadbiskupa Krescencija kralju Kolomanu i traže od njega mir. Kralj ga lijepo primi i prihvati sve uvjete, koje su Spljećani u ime mira zamolili. Iza toga bi sve ono što su dobrohotno uglavili napisano, a kralj i njegovi prvaci prisegoše, da će sve točno obdržavati.«² No osim toga još su se sačuvala potvrde Stjepana II. od mjeseca jula 1124.,³ Gejze II. od mjeseca maja 1142.,⁴ hercega Andrije od g. 1199.⁵ i kralja Andrije od g. 1207.;⁶ dok sve ostale donose s nekim izuzecima gotovo isti tekst kao ona Kolomanova listina za Trogir, dotle prva, naime ona kralja i nasljednika Kolomanova Stjepana II. naprosto kaže: »Eandem libertatem et pacem a patre meo vobis Tragurinis et Spalatinis ciuibus stabilitam; cum episcopo (!) et comitibus et omnibus regni mei prin-

¹ Lucius: De regno p. 117. Kako ćemo nešto niže vidjeti, i Lucius ju je preuzeo iz jednoga docnijega (dosta lošega) prijepisa, a ne iz originala.

² Thomas arch. ed Rački p. 60.

³ Smičiklas Cod. dipl. II, p. 37.

⁴ o. c. p. 49—50.

⁵ o. c. p. 338.

⁶ o. c. p. 68—69.

cipibus sub eiusdem sacramenti obligatione confirmo et corroboreo.«¹ Za Zadar nije se, nesumnjivo zbog zlobe mletačke,² nijedna listina ugarsko-hrvatskih kraljeva XII. vijeka sačuvala, nesamo u originalu, već ni u prijepisu.³ No da je Koloman istomu gradu sličnu ispravu dao, o tome se nipošto ne može sumnjati. To već uključuje smisao ovih riječi anonimnoga životopisca bl. Ivana Trogirskoga: »I kad već ne bješe ni tračka nade, da bi mogao pobijediti, odluči ono, što je bolje,

¹ o. c. II, p. 27. Ova je kratkoća veoma važna i značajna, te potvrđuje po mom mišljenju, da je taj isti kralj već bio krunjen za hrvatsko-dalmatinskoga kralja (jer se ništa ne govori o tom), pa da je sada kao punoljetan kralj ugarsko-hrvatski prigodom boravka u Hrvatskoj i Dalmaciji samo prisegao na ustav. Stoga i govori samo za sebe, a ne još i za svoje nasljednike.

² Resti u svojoj dubrovačkoj historiji (ed. jugoslav. akad. Moq. Slav. merid. vol. XXV. Zagreb 1893., p. 11—12) pripovijeda, kako se Dalmatinci tuže, što je djelo Lucijevo (izišlo u Amsterdamu 1666.) dalo povoda, da je mletačka vlada izaslala tri sindika u Dalmaciju, koji su tobože imali da poruše spomenike podignute nekim zaslužnim patricijima mletačkim, jer da se to ne slaže sa aristokratskim sustavom one vlade, gdje su svi velikaši među sobom ravni. U istinu pak ovi sindici prema primljenim tajnim uputama uništiše sve drevne spomenike, iz kojih je Lucius izveo zaključaka protiv zakonitosti mletačkoga posjeda u Dalmaciji i njihova gospodstva nad Jadranskim morem. I kao da im to ne bijaše dosta, oni oduzeše svim općinama sve stare isprave (ne di ciò contenti, levarono a tutte le comunità tutti li antichi instrumenti), tako da se danas o starijem vremenu ne bi ništa znalo, kad se ne bi po privatnim kućama pogibeljnom tajnošću čuvalo Lucijevo djelo. Gl. Poparić: Pisma Ivana Lučića Trogiranina. Starine XXXI. Zagreb 1905 p. 295—296. Međutim se iz samog Lucija vidi, da već ni za njegova vremena nije više bilo po dalmatinskim arhivima listina hrvatskih i ugarsko-hrvatskih kraljeva, jer bi ih inače on priopćio bio. Više je nego vjerojatno, da su Mlečani isti takov zločin počinili već mnogo ranije, a svakako skoro poslije godine 1409. do 1420., kad konačno trajno zavladaše dalmatinskim gradovima i otocima. Trebalo bi tim konfiskacijama ući u trag u mletačkom državnom arhivu.

³ Za Zadar ima isprava kralja Karla I. od 12. oktobra 1311., no u glavnom u posve drugoj formi s pozivom na diplomu Bele IV. istomu gradu (Fejér: Cod. dipl. Tom. VIII. vol. 1. p. 397—398.) Belina je listina poznata, izdana negdje u aprilu ili maju 1242. (Smičiklas o. c. IV, p. 162—163.). Gl. o tom još Šišić: Zadar i Venecija od g. 1159. do 1247. Rad 142, p. 260—266.

te pokuša dobročinstvima osvojiti one, koje ne mogaše silom. Zato pošalje poslanike građanima s ovim prijedlozima: »Ako se hoćete pokoriti kraljevskoj milosti, bit ćete među prvima u kraljevstvu, a i grad, što ga nastavate. Vidjet ćete, da ja većma volim steći dobrovoljne prijatelje, nego vladati na silu.« A građani na savjet svetoga biskupa učine po volji kraljevoj, te se dobrovoljno predadu«. Jasnu pak potvrdu pruža jedan suvremeni zapis, zapravo nepotpuni prijepis jedne listine, koji glasi: »Anno dominice incarnationis MCXVII., indictione X., mense iunii die ultimo festum (!) sancti Pauli.¹ Ego Ordelauffus Phaletus dux Venetie, Dalmatie (atque Chroatie), iuro super sancta quatuor evangelia vobis Jadere civibus firmissimam pacem et egregiam libertatem hoc pacto, ut in civitate vestra episcopum vel comitem non de alienigenis, sed de civibus, quem clerus et popululus elegerit...«² Ovo nije drugo, nego ponavljanje Kolomanove nekadanje isprave Zadru. Da je odista tako, kaže sam dužd (Ordelafo Faledro) Rabljanima: »Juramus vobis Arbensibus et uestris successoribus (et) heredibus perpetuo uestram consuetudinem et statum vestrum et libertatem terre uestre potestatemque, quam antiquitus dicitis habuisse sub imperatore Constantinopolitano et sub rege Ungarorum, presulem vobis eligendi ac comitem, confirmatione comitis reseruata nostre curie. Insuper taliter vos regere et manutenere, sicuti unam ex Venecie horis Riu(o)alti et sicut vobis Dalmatinis Colomanus rex Ungarie iuravit suis cum archiepiscopis, episcopis et comitibus.«³ Konačno dokazuje tvrdnju, da su svi dalmatinski gradovi i otoci sličnu ispravu primili od kralja Kolomana, još i to, što je g. 1167. Šibenik od kralja Stjepana III. dobio⁴

¹ To je »Commemoratio ap. Pauli«, dakle ne Petrovo i Pavlovo, koje pada 29. juna.

² Smičiklas o. c. II, 393. (Klaić u »Vjesniku arkiva« III, 1901., p. 4—5.)

³ o. c. p. 30.

⁴ o. c. p. 115—116. Sasvim je neispravno otale izvoditi, da su privilegija šibenička, kao grada u Hrvatskoj, a ne u Dalmaciji, istovjetna s privilegijima ostale kopnene Hrvatske, i to još od 1102., kao odlomak ugovora. Tim je činom Stjepana III. Šibenik (da tako kažem) učinio dalmatinskim gradom i ništa više. Upravo u tu svrhu i jeste uči-

takav privilegij, očito da tako bude izjednačen u pravim a s ostalim primorskim dalmatinskim gradovima.

Kolomanova listina gradu Trogiru glasi:

»Ego Colomanus (dei gratia) rex Ungarie, Croatie atque Dalmatie, iuro super sanctam crucem vobis Tragurinis¹ meis fidelibus ciuibus firmam pacem: Mihi et filio meo aut successoribus meis tributarii ne sitis. Episcopum vero aut comitem, quem clerus et populus elegerit, ordinabo; et lege antiquitus constituta vos uti permittam. Preterquam introitus portus ciuitatis de extraneis duas partes rex habeat, tertiam vero comes ciuitatis, decimam autem episcopus. In ciuitate quoque vestra neminem Ungarorum vel alienigenarum habitare permittam, nisi quem voluntas vestra expetierit. Cum autem ad vos coronandus aut vobiscum regni negotia tractaturus advenero, nemini civium vis inferetur domorum suarum, nisi quem dilectio vestra susceperit. At si forte aliquando dominium meum aliquem aggrauare videbitur et alias ire voluerint, secure cum uxore et filiis et familia et omnibus suis quocumque sibi placuerit, eat. Hoc autem sacramentum a rege et ab archiepiscopo Laurentio et comitibus Hungarie confirmatum est. Ego Joannes palatinus comes laudo et confirmo. Ego Appa come laudo et confirmo. Ego Thoma Albanensis comes laudo et confirmo. Ego Jacobus Borsodiensis comes laudo et confirmo. Ego Ugodi Wasuariensis comes laudo et confirmo. (Ego) Slauiz comes Nouogradensis laudo et confirmo.«²

Listina ova nije napisana u kraljevskoj kancelariji, nego u općini grada Trogira; ovo vrijedi i za ostale gradove i crkve dalmatinske, kojima je kralj izdao takovu listinu. Taj važni fakat priznaje i mađarski naučenjak Fejérpataký u studiji

njen onaj grubi falsifikat za Omiš g. 1207., kojemu se tobože daje pravo da bira biskupa, a kako je poznato, omiškoga biskupa nikada i bilo nije, jedino što je u prvoj poli XIV. vijeka u njemu rezidirao biskup makarski. (Za listinu od g. 1207. gl. Smičiklas o. c. III. p. 71—72. Vrlo je vjerojatno, da je onaj falsifikat s tim događajem u svezi.)

¹ Ako se ova riječ izmijeni sa Spalatinis, Jadrensis, Arbensibus, dobiva se u glavnom općenito vrijedni obrazac.

² Smičiklas o. c. p. 19. Ono, što je u zagradi, moj je umetak.

svojoj o Kolomanovim listinama uopće.¹ On piše: »One Kolomanove isprave, što su izdane za Dalmaciju, potpuno se razilaze s obzirom na redakciju njihovu od onih, koje je kralj izdao ugarskim crkvama. One sačinjavaju sasvim zasebnu grupu, koja stoji bliže starim jugoslavenskim i dalmatinskim listinama. To se može tako protumačiti, da su zainteresovane crkve dalmatinske (odnosno gradovi) stupile pred kralja s gotovom diplomom, koju su naravno (sami) sastavili po uzorku toga kraja. U tom se slučaju pokazao rad kraljevske kancelarije najviše u tome, što je na listinu udarila pečat.«² Na drugom mjestu opet kaže Fejérpataky ovo: »Još se veoma razilaze Kolomanove listine izdane za Dalmaciju od onih, što su izdane za Ugarsku, a to možemo samo tako da rastumačimo, ako pretpostavimo, da one nijesu proizvodi jedne te iste kancelarije, nego da su ugarske listine napisane u Ugarskoj, a dalmatinske u Dalmaciji, te da su tekar docnije na njih objesili kraljevski pečat dakako s kraljevskim odobrenjem i na njegovu zapovijed, i uz sudjelovanje njegove kancelarije. Time pak što je kraljevska kancelarija ispustila iz svojih ruku svoje isključivo pravo izdavanja kraljevskih listina, te što se njezino sudjelovanje u mnogo slučajeva ograničilo samo na udaranje pečata, nastala je od slučaja do slučaja promjenljiva forma isprava i pomanjkanje jednoličnosti ne samo u redakciji, nego i u spoljašnjoj formi, koja nam okolnost do polovine XII. vijeka jednako zapinje za oko.«³ Konačno zaključuje Fejérpataky ovako: »Sve ovo, što je rečeno, obilno potkrjepljuje onu našu tvrdnju, da se u listinama iz vremena kralja Kolomana, izdanim za Dalmaciju, zreali praksa hrvatsko-dalmatinske kancelarije. Njih dakle ne možemo smatrati plodovima kraljevske ugarske kancelarije, već treba da tražimo njihove duševne redaktore u onome kraju i u onim crkvama (odnosno gradovima), kod kojih je takova praksa bila obična i koji

¹ Fejérpataky: Kálmán király oklevelei. (Ertekezések magj. akad. k. XV. br. 5.) Budapest 1892.

² o. c. p. 11.

³ o. c. p. 13.

su (bez obzira na to kakova je praksa vladala u kancelariji onoga kralja, od kojega hoće da nešto postignu) u takovoj formi redigovali one listine, što ih je imao kralj da potvrdi, koja je u susjednom kraju bila poznata i stoga bila od veće vrijednosti. Kao što bi pred ugarskim crkvenim i svjetovnim sudom u slučaju prijepornih pitanja mogla izazvati sumnju listina, koja bi pokazivala i u spoljašnjoj formi i u tekstu praksu drugoga kraja, isto bi tako mogla nastati sumnja u Dalmaciji protiv isprave, koja se po redakciji ne slaže s odavna već uvriježenom i poradi toga potpuno poznatom praksom onoga kraja«.¹

Međutim Lucije, koji je jedini sačuvao prijepis Kolomanove trogirске diplome, nije je imao u originalu pred sobom već u prijepisu.² To prije svega jasno dokazuje p o m a n j k a n j e p e č a t a, u kojem se (kako vidjesmo iz Fejérpatakyjevih izvoda) zapravo sastojala dokazna moć isprave same.³ No možda se izgu-

¹ o. c. p. 82. Prema tome dakle izdao je Koloman isprave za Zadar u Zadru, za Trogir u Trogiru, za Spljet u Spljetu. Za Rab i ostale otočne gradove (Krk i Osor) također po svojoj prilici iza povratka iz Spljeta u Zadru. Zato i nijesu isprave upravo doslovno između sebe slične, pače kadikad ima i krupnijih razlika, ali ne toliko u smislu (dakle u pravima) koliko u jezičnoj formi. Ovo se najbolje vidi kod potvrde spljetske i trogirске listine od Gejze II. g. 1142. u maju (Smičiklas o. c. II, 49—50 i 53—54.). Uz trogirsku listinu treba dodati šematizam državnih dostojanstvenika ugarskih onako, kako je u spljetskoj listini unesen. Inače je potpuna i u svom tekstu.

² Smičiklas o. c. II. p. IX. (uvod) misli, da bi se ona građa, što ju je Lucije upotrebljavao za svoja djela, mogla naći u knjižnici knezova Fanfogna Garagnin u Trogiru. »Po uvjeravanju domaćih ljudi, kaže on po vlastitom iskustvu, valja u ogromnoj Fanfegninoj zbirci tražiti i spomenike grada Trogira, što ih je upotrebljavao, a dosta i objelodanio u svojim djelima naš slavni Ivan Lucić. Možda još tečajem štampe »Codexa« dospijemo u sretnije prilike, da upotrijebimo cijeli taj arhiv.« Ja sam imao prilike da pregledam točno sav materijal isprava, što je još preostao u zbirci conte Fanfogna Garagnina, pa sam se uvjerio, da je ondje nema. Ta Lucius sam priznaje, da je imao pred sobom, dakle oko 1650., samo prijepis (Mem. d. Trau pg. 19.). Veći dio arkiva trogirskoga kupio je nedavno hrvatski zemaljski arhiv u Zagrebu, a kasnije je neke isprave iz njega izdao Bojničić (Vjes. zem. ark. XII. (1910.), pg. 131—136).

³ Gl. otisak Kolomanova pečata kod Fejérpatakyja o. c. p. 87. odnosno 26. (Original iz g. 1169.)

bio ili istrošio? U tom slučaju ostale bi na pergameni rupe i barem tragovi svile, na kojoj je nekoć visio. Lucije je predobro znao za važnost ove činjenice, pa da se na nju namjerio, nipošto je ne bi mukom mimoišao. Dalji znaci jesu, što Lucijev tekst pokazuje s onim već spomenutim prijepisima, koji su preostali od Kolomanovih nasljednika, nekih značajnih varijanata. Tako čitamo u ispravi, koju je g. 1142. izdao gradu Trogiru kralj Gejza II., a u kojoj se inače doslovno potvrđuje i ponavlja ono, što je nekoć dao Koloman, ovako: »et lege antiquitus constituta vos uti permittam cum vestro iudice.« Riječi »cum vestro iudice« kod Lucija nema, a ipak se iz čitavoga konteksta vidi, da su potpunoj izreci potrebne. Dalje ima u Gejzinoj potvrđnoj listini ovo: »Preterquam introitus portus ciuitatis de extraneis mercatoribus duas partes rex habeat, tertiam vero comes ciuitatis, decimam autem episcopus«, dok u Kolomanovoj listini nema važne i značajne riječi »mercatoribus« iza »extraneis«. Osim toga imadu u rečenici »Cum autem ad vos coronandus aut vobiscum regni negotia tractatarus aduenero, nemini ciuium vis inferetur domorum suarum, nisi quem dilectio vestra susceperit« sve ostale isprave i potvrde mjesto inferetur inferatur. Konačno domeće Gejzina trogirski listina još i ove važne stavke: »Mihi aut alicui nostrorum hominum nullum persoluator debitum. Obsides a vobis nullo modo recipiam, sed in nostra curia seruire volentibus rogam impendam et morandi siue discedendi ad suum velle facultatem obtineant, nullamque vobis super hoc molestiam inferam. Insuper vobis talem libertatem concedo, quod nullus homo cum sigillo vos audeat conuocare extra ciuitatem. Si aliquis per meum regnum vestrorum ciuium terra marique negotia exercuerit, mihi nullum tributum persoluat.« Dok se ovaj konačni dodatak može uzeti kao docniji uopće, dakle da tih izreka još nije bilo u Kolomanovoj listini,¹ one gore navedene varijante pokazuju većma na djelo površna prepisivača.²

¹ O tom je dodatku i Lucije (o. c. p. 272—273) svoju rekao, samo šta ja mislim, da ono »cum iudice« i »mercatoribus« nije Gejzin dopunjak, nego lapsus calami prepisivača Kolomanove isprave.

² Mimogred još spominjem nedosljednost prepisivačevu u pravopisu.

No za naše raspravljanje pokazuje trogiriska listina Kolomanova još jednu osobito važnu pogrješku. Datirana je naime ovako: »Anno dominice incarnationis MCVIII., mense V., die XXV., anno XII. regni mei.« Pustivši s vida, što nije označena bar indikcija i što je mjesec maj ispisan rimskim brojem (što i opet pokazuje na jednoga kasnijega prepisivača), najvažnije je to, da mjesec maj dvanaeste godine Kolomanova vladanja pada u godinu 1107., a ne u g. 1108. Prepisivač je dakle i ovdje baš u godini počiuio pogrješku, onako kako je pogriješio i u trogirskoj ispravi kralja Gejze, gdje je napisao »anno dominice incarnationis MCLI, in (!) anno regni mei...«, mjesto MCXLII. Koloman naime došao je na vladu po smrti kralja Ladislava I. (29. jula 1095.), te skoro potom, a svakako još iste godine bješe i okrunjen. Prema tome bila je dvanaesta godina njegova vladanja, računajući od dana smrti njegova prehodnika — od 29. jula 1106. do 28. jula 1107. Uzmemo li (a to je po moju tvrdnju povoljnije), da Koloman računa vladanje od dana krunisanja, onda je dvanaesta godina vladanja njegova prenesena još samo na dalje mjesece godine 1107. Pače ako se stavi (a to je već krajna mogućnost), isto krunisanje u decembar 1095., dvanaesta godina njegova vladanja tekla je od decembra 1106. do decembra 1107.⁴

Ovim vele važnim rezultatom ne samo da smo našli novu potvrdu za našu unaprijed izrečenu tvrdnju, e se Kolomanova okupacija dalmatinskih gradova i otoka zbila g. 1107., već smo sada u položaju, da isti događaj znatno popunimo. Ponajprije vidi se, da kraljeva vojna pada u april, maj i juni; Zadar se predao negdje u prvoj polovici maja, oko 25. istog mjeseca Trogir, a najduže u početku juna Spljet. U junu ima se onda staviti rapska ekspedicija i predaja otoka. S kraljem bili su od ugarskih velikaša nazočni u Dalmaciji među ostalima i svjedoci trogirske listine: nadbiskup ostrogonski Lovro, (koji je tek oko 1105. ili 1106. postao nadbiskupom), palatin Ivan, i župani Apa,

⁴ Što Farlati (IV. p. 323.) ima za godinu Kolomanova vladanja »anno XXI. regni mei« ne znači ništa, jer osim činjenice, da Koloman nije vladao dvadeset i jednu godinu, zna se, da je Farlati ovu listinu preuzeo iz Lucija, dakle se radi o jednostavnoj štamparskoj pogrješki.

Toma stolnobiogradski, Jakov boršodski, Ugodi vašvarski¹ i Slavić (?). novogradski.²

Promotrimo sada privilegija, što ih je Koloman dao dalmatinskim gradovima, ili drugim riječima, pod kojim se u vjetima predadoše dalmatinski gradovi ugarsko-hrvatskom kralju.

1. Riječima: »Ja Koloman... kunem se na sveti krst, da ću vama (Trogiranima, Splječanima, Zadranima, Rabljanima) vjernim mojim građanima čuvati tvrdi mir: ni meni, ni mojemu sinu, ni mojim nasljednicima ne ćete plaćati danaka«, — kralj oslobađa dalmatinske gradove od svakog danka, a napose onoga »tributum pacis«, što su ga oni plaćali još od g. 882. mjesto byzantinskomu strategu vladaru hrvatskomu u gotovu novcu (dukatima) i u prirodinama (ulju i vinu) za mirni užitak svojih posjeda na teritoriju hrvatskom. Koloman im dakle zajamčuje taj »kraljevski mir« bezuvjetno.

2. »Biskupa ili kneza, koga svećenstvo i puk odaberu, potvrdit ću.« Time je gradovima zajamčena drevna rimska autonomija u svim unutarnjim poslovima. Princip izbora uopće istovjetan je u to doba s pojmom slobode.³

3. »Dopustit ću vam, da se služite davnim vašim zakonima (s vašim sucem).« Kralj im ovim riječima dopušta upotrebu domaćih autonomnih zakona i upućuje isključivo na njihova suca, oslobodivši ih tako od traženja pravde na ikojem drugom mjestu, pa i na udaljenom dvoru.⁴

¹ Fejérpataky (o. c. p. 81.) drži, da je ovaj župan identičan s onim, što se u drugoj jednoj ispravi (Smičiklas o. c. II, p. 24.) nazivlje Uguranus.

² Fejérpataky (l. c.) drži, da je to Saunicus iste one listine (Smičiklas l. c.). Novigradska županija, madžarski Nógrádmegye, nalazi se na desnoj obali Dunava oko Lučenca (Lossoncz), sjeverno od Vaca. Pučanstvo joj je i danas još poglavito slovačko.

³ Iz dobnijih duždevih riječi Rabljanima vidi se, da su to pravo uživali dalmatinski gradovi još za byzantinskih careva (...quam antiquitus dicitis habuisse sub imperatore Constantinopontano...). Smičiklas o. c. II, p. 30.

⁴ Da su se u dalmatinskim gradovima služili rimskim pravom gl. Rački: Nutarnje stanje p. 195—196. Za suce gl. str. 102.

4. »Od prihoda gradske luke što ga plaćaju strani (trgovci), neka budu dva dijela kralju, treći dio gradskom knezu, a desetina biskupu.« To je jedini prihod, što ga je kralj sebi pridržao, no tako, da ga je podijelio s općinom, dok je biskup od čitave svote najprije dobio desetinu.¹

5. »Ne ću dopuštati, da se u gradu nastani koji Ugrin ili drugi koji stranac, van ako vi koga po volji primite.« Time je izražena ona suverenost autonomnih gradova, koji su zazirali od stranaca, pa i zemljaka svojih, bojeći se konkurencije u trgovini.

6. »Kad pak k vama dođem, da se k r u n i m ili da u vašem gradu sazovem s a b o r kraljevstva, nijedan građanin ne će morati da prima g o s t i j u n a s i l u, već će svakomu biti na volju, da primi koga hoće.« Ovim je riječima kralj oslobodio građane teške daće zvane »ius descensus« (zalaznine), koja se nije isključivo protezala na njega i njegovu pratnju, nego i na njegove zamjenike, kao što su to bili hercegi, bani i župani.

7. »Ako bi slučajno kadgod moja vlada ikomu dotešćala, pak bi se htio kamo drugamo odseliti, slobodno mu buđi da pođe sa ženom i djecom i sa svim što ima.« Time se hoće da kaže, da su građani s l o b o d n i l j u d i.²

Baš ova znatna privilegija, što ih Koloman daje dalmatinskim gradovima, pak način, koji očito podsjeća na g. 1102., to jest kad je kralj ugovarao s dvanaestero predstavnika naroda hrvatskoga između Gvozda i Neretve, i opet jasno dokazuje, da je Koloman volio u g o v a r a t i, nego li se pouzdati u nesigurno o r u ž j e, ili kako je sam poručio Zadranima: »Vidjet ćete, da ja

¹ Kako u Šibeniku sve do 1. maja 1298. nije bilo biskupa, to je ondje do tada desetinu pobirao kler. O važnosti ove diobe prihoda na tri dijela gl. Klaić: Marturina pg. 144—152. (Rad 157.)

² Kasniji dodaci pokazuju još i to, da gradovi nijesu trebali da daju t a l a c á kao zalog vjernosti svoje. Njih bi vladari redovno uzimali iz najodličnijih porodica. Pored Byzanta, naročito se V e n e c i j a vazda služila tim ponizujućim sredstvom. Jedno pada naročito u oči, da ni Koloman ni njegovi nasljednici nijesu od dalmatinskih gradova tražili nikake vojne (ratne) o b v e z e, dok Venecija nije na to nikad zaboravljala. Tu je okolnost dosta teško protumačiti; ili znači, da će gradove braniti kraljevske čete i brodovlje, ili da će se gradovi braniti sami, dašto s pomoću kraljevom. Taki bar dojam čine izvještaji iz dobnjih, naročito z a d a r s k i h ratova.

većma volim steći dobrovoljne prijatelje, nego vladati na silu.« I odista, Koloman dao je dalmatinskim gradovima sve ono, što su u srednjem vijeku i samo mogli smatrati osiguranjem gradske slobode i autonomije. To pak tim jasnije izlazi na svjetlost, kada usporedimo dalmatinska privilegija s nekim suvremenim gradskim slobostinama u ostaloj Evropi.

Počeci slobodnih gradova u Francuskoj padaju u prvu polu XII. vijeka, te su od reda mladi od Kolomanovih dalmatinskih privilegija.¹ Ovi gradovi zapravo su tuđe u druženja građana (otale i ime njihovo *communio*, franc. *commune*); kojima kler i plemstvo nijesu pripadali, ma da su unutar istih zidina s građanstvom zajedno živili. Povod njihova postanja bila je upravo zaštita građana protiv plemstva uopće, a feudalnih gospodara njihovih napose. Stoga su oni i s velikim nepovjerenjem u nj gledali,² pače građanstvo se u najviše slučajeva domoglo svojih mršavih privilegija isplativši svote gotova novca kleru, plemstvu, biskupu i kralju. Najstarije komune francuske bile su: Noyon, Amiens, Laon, Saint-Quentin, Beauvais i Soissons a primiše od kraljeva (Ludovika VI. i VII.) statute, koji su se sastojali od više artikula. Prema njima dobiše komune (naime građani) svoj posebni sud, u kojem sudi maior (odatile maire) ili iudex s prisežnicima (iurati), ali ipak ne posve samostalno, jer su u stánovitim slučajevima, naročito civilnim, bili upućeni na svoga feudalnoga gospodara, obično biskupa i njegov sud, pače i na samoga kralja. Dalje su se smjeli po volji ženiti, te su imali stalno određenu zemljarinu (tallio, taille). Za ove slobostine imali su da služe kralja u vojsci, kao pješaci i konjanici, te tri puta na godinu ga pogostiti, a ako kralj ne bi došao konjima, isplatiti mu 20 funti srebra. No ova privilegija nijesu bila stalna, jer su ih francuski kraljevi, pače i gradski biskupi, znali, kad im se to činilo nužnim, mimoći. Eto što kaže Hegel: »Die Communalfreiheit der Bürger bedeutete nur soviel, als der König und der Bischof sie gelten lassen wollten. Die Gnade des Königs

¹ O tom Hegel: Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter. Vol. II. Leipzig 1891. p. 23—114. — Luchaire: Les communes françaises à l'époque des Capétiens directs. Paris 1890.

² *Communio autem, novum ac pessimum nomen*, kaže jedan suvremenik (Hegel o. c. p. 30.).

hatte die Charte (= privilegija) gewährt; seine Ungnade konnte sie auch wieder theilweise oder ganz zurücknehmen.¹ I odista na početku XIV. vijeka su francuske komune ponajviše propale, a neke pače same zamolile kralja, da ih ukine i podvrigne direktnoj upravi kraljevskoj, kao što bijahu Paris i Orléans.

Kolike li razlike između privilegija dalmatinskih gradova i francuskih! O političkoj i trgovačkoj slobodi nema ni govora, a članovi njezini nijesu drugo nego čeljad, koja plaća porez i koja je ovisna od svojih feudalnih gospodara.

U Njemačkoj isticao se u to doba jedino grad Cambrai (u vojvodini Donjoj Lotaringiji). Gradanstvo njegovo bješe u vječnim svadama sa svojim feudalnim biskupom, te se tako protiv njegove volje u doba borbe zbog investiture g. 1076. proglasi komunom, sa onakim otprilike privilegijima, kaka su nešto dočnije posjedovali oni pomenuti francuski gradovi. Sada nastaje ljuti bojevi, za kojih je Cambrai više puta od carskog oružja osvojen, a komuna ukinuta (tako primjerice baš g. 1107. za Henrika V.). Obnovljena bi opet 1127., pa opet ukinuta i obnovljena 1138. i 1182., kada je od cara Fridrika I. Barbarose dobila svoja statuta. Privilegij cambraiski od g. 1127. sastojao se u tome, da ni vladar ni biskup nijesu mogli u njemu nikakve daće pobirati, a domaća se vojska mogla jedino upotrebljavati na samoobranu gradsku.² To je doduše znatan privilegij, no i on daleko zaostaje za onim dalmatinskih gradova, a da i ne uvažimo nestalnost i nesigurnost njegovu. Privilegija Kölna, Wormsa, Speiera i drugih dočnijih gradova daleko zaostaju i za Cambraiskim.³

Još je dalmatinskim privilegijama najbliži onaj, koji je Londonu dao engleski kralj Henrik I. (1100.—1135.), jer im u mnogočem veoma naliči. Stoga ću ga čitava iznijeti:

»Henricus dei gratia rex Angliae, archiepiscopo Cantuariæ et episcopis et comitibus et baronibus et iustitiariis et vicecomi-

¹ o. c. p. 62.

² Gl. Reinecke: Geschichte der Stadt Cambrai (do 1227.). Marburg 1896.

³ Hegel o. c. vol. II. p. 319—499. — Kallsen: Gründung und Entwicklung der deutschen Städte im Mittelalter. Halle 1891. naročito p. 214—310.

tibus et omnibus fidelibus suis, Francis et Anglicis, totius Angliae, salutem. Sciatis, me concessisse civibus meis Londoniarum, tenendum Middlesex ad firmam pro CCC libris ad comptum, ipsis et haeredibus suis, de me et haeredibus meis, ita quod ipsi cives ponent vicecomitem qualem voluerint de se ipsis et iustitiarium qualem voluerint de se ipsis, ad custodiendum placita coronae meae ad eadem placitanda; et nullus alius erit iustitarius super ipsos homines Londoniarum. Et cives non placitabunt extra muros civitatis pro ullo placito et sint quieti de schot et de loth, de Danegildo et de murdro, et nullus eorum faciat bellum. Et si quis civium de placitis coronae implacitatus fuerit, per sacramentum quod iudicatum fuerit, in civitate, se disrationet homo Londoniarum. Et infra muros civitatis nullus hospitetur, neque de mea familia neque de alia, nisi alicui hospitium liberetur. Et omnes homines Londoniarum sint quieti et liberi, et omnes res eorum, et per totam Angliam et per portus maris, de thelonio et passagio et lestagio et omnibus aliis consuetudinibus. Et ecclesiae et barones et cives teneant et habeant bene et in pace soenas suas cum omnibus consuetudinibus, ita quod hospites qui in soccis suis hospitantur nulli dent consuetudines suas, nisi illi cuius socca fuerit, vel ministro suo quem ibi posuerit. Et homo Londoniarum non iudicetur in misericordia pecuniae, nisi ad suam were, scilicet ad C solidos; dico de placito quod ad pecuniam pertineat. Et amplius non sit miskenniga in hustengge neque in folkesmote neque in aliis placitis infra civitatem. Et husting sedeat semel in hebdomada, videlicet die Lunae. Et terras suas et wardemotum et debita civibus meis haberè faciam infra civitatem et extra. Et de terris de quibus ad me clamaverint rectum eis tenebo lege civitatis. Et si quis thelonium vel consuetudinem a civibus Londoniarum ceperit, cives Londoniarum capiant de burgo vel de villa ubi thelonium vel consuetudo capta fuit, quantum homo Londoniarum pro thelonio dedit, et proinde de damno ceperit. Et omnes debitores qui civibus debita debent eis reddant, vel in Londoniis se disrationet quod non debent. Quod si reddere noluerint neque ad disrationandum venire, tunc cives quibus debita sua debent capiant infra civitatem namia sua, vel de comitatu in quo manet qui debitum debet. Et cives habeant

fugationes suas ad fugandum sicut melius et plenius habuerunt antecessores eorum, scilicet Ciltre et Middlesex et Sureie. Testibus episcopo Winton., Roberto filio Richer., et Hugone Bigot, et Aluredo de Toteneis, et Willelmo Albini, et Huberto regis Camerario, et Willelmo de Montfichet, et Hagulfo de Tani et Johanne Belet, et Rob. fil. Siwardi. Datum apud Westmonasterium.«¹

Ovom dakle, nažalost nedatovanom ispravom, daje kralj Henrik I. londonskim građanima (a ne još i plemstvu i kleru) ponajprije u trajni zakup grofoviju Middlesex (u kojoj se i London nalazio) uz godišnjih 300 funti srebra zakupnine, a onda im dopušta, da slobodno između sebe biraju vrhovnoga upravitelja grofovije zvana sheriff (vicecomes) i sudca, čime su stekli važno pravo, da ih nitko izvan njihova grada ne može suditi. Osim toga kralj oslobađa London raznih poreza, globa, carina, maltarina, mostarina i lučkih pristojbi po cijeloj Engleskoj, te ukida sudbeni dvoboj. Konačno još im zajamčuje, da se nitko ne može u njihovu gradu nastaniti bez njihova dopuštenja, oslobađa ih onoga »ius descensus« (ili kako on kaže »hospitium«) i vojničkih dužnosti. Pored svih ovih frapantnih sličnosti s dalmatinskim privilegijama, ipak i londonska znatno zaostaju za njima, a engleski naučenjak Stubbs izrijekom kaže, da London u taj par još nije bio slobodna općina, već da je takovom postao tekar krajem XII. vijeka.²

U Italiji ima se tražiti prototip građanske slobode, a općine talijanske pokazuju od davnine, upravo još iz rimskih vremena, neku sličnost s dalmatinskim, ili bolje reći obratno. Upoređivanje stoga je veoma blagodarno. Historici redovno jednoglasno hvale blagost Henrika V. spram talijanskih općina za njegove vojne od g. 1116. Privilegij, što ga je isti vladar dao Turinu, sastoji se međutim od jedne jedine prednosti, naime što grad nije trebao nikome da služi u vojsci niti da ikomu daje ikakvih pristojba, osim

¹ Stubbs: Select charters and other illustrations of english constitutional history. Oxford 1900. p. 107—109.

² o. c. p. 107. Gl. još Hegel o. c. vol. I. pg. 59—62.

njemačkome caru. I odista, to je za onda bilo nešto znatnoga, jer eno i najveći njemački gradovi nijesu se mogli da oslobode jarna feudalnih gospodara svojih, te da se izravno podvrgnu vladaru. To i jeste glavni razlog nutarnjih borba gradskih, koje su uništile Köln, Mainz i druge gradove. Istina je, da su Milano i neki drugi lombardski gradovi bili od g. 1080. sasvim slobodni, pravi suvereni pod svojim konzulima, ali to nije bilo pravo zakonito stanje, nego uspjeh revolucije. Čim je Fridrik I. Barbarossa došao do snage, odmah je tom izuzetnom stanju učinio kraj, ukinuvši silom gradsku slobodu na korist vladarskoga prava svoga; otada pripadaše pravo daća, rata, kovanja novca i sudstva isključivo vladaru i njegovim ljudima. Treba konačno uvažiti još i to, da su se talijanski gradovi borili za slobodu svoju preko jednoga vijeka!¹

Iz toga se jasno vidi, koliko li je slobode dao Koloman kao zakoniti kralj hrvatsko-dalmatinski primorskim gradovima. To je čin važan ne samo u hrvatskoj prošlosti, već i u općoj historiji političkih institucija, a gradskoga prava napose, kako smo iz uporedenja vidjeli.

Preostalo nam je, da još proučimo jedan izvor. To je jedan nedatovani zapis nekoga suvremenika o prisegi kralja Kolomana i njegovih velikaša, kojom su se obvezali, da će čuvati »staru slobodu« Dalmacije.

U njemu se kaže: »Kralj Koloman, došavši u Zadar, sazove pred gradom sabor (curia), na kojem je, raspravljajući kako valja Dalmaciju očuvati u podpunoj i vječnoj slobodi, prisegao najprije on svojom rukom na četiri evanđelja, koja mu držaše moj otac biskup Grgur) zadarski² ovako: da ne će nikada ništa učiniti protiv stare slobode Dalmacije, niti joj nametati ijednoga biskupa ili poglavara (t. j. kneza),³ nego samo da će potvrđivati koga

¹ Za Italiju gl. Marczali: Az Arpádok és Dalmácia. Bp. 1898 p. 49—50. — Lanzani: Storia dei comuni italiani dalle origini al 1313 (Storia politica d'Italia scritta da una società di amici sotto la direzione di Pasquale Villari.) Milano 1882 p. 158—242.

² »patre meo G. episcopo annitente«. G. nije nitko drugi već zadarski tadanji biskup Grgur. Prema onom »patre meo«, smijemo zaključiti, da je nepoznati pisac ovog zapisa bio Zadrani.

³ »uel primatem«, prema smislu očito rdavo prepisano za starodalmatinsko priorem, jer »comes« bješe poglavar dalmatinskih gradova tek od Kolomanovih vremena. Treba uvažiti, da ovo nije

budu sami izabrali. Potom prisegoše ovo isto i ovako na sveta četiri evanđelja ostrogonski nadbiskup Lovro i biskupi Marcel vacki, Šimon pečujski, Matija vesprimski, Đuro đurski, Siksto varadinski, Fulberto kaločki i ostali biskupi Ugarske. A i velikaši svi prisegoše na ovo isto, ali ja malo komu od njih znam imena. Među ovima bjehu: palatin Ivan, Kledin, Marko, Saul, Saunik, Uguran, Teobald, Jandin i mnogi drugi, kojih imena budi nikada nijesam mario da saznam, budi, ako sam ih i znao, to sam ih zaboravio; no kad bih svima znao za ime te ih htio nabrojiti, pred ugo bi izišlo ovo naše pismo, budući da je osim kralja i biskupa i velikaša priseglo na to isto još i mnoštvo satnika (centuriones). Onaj naime koji je udesio, da se Dalmacija (provincia Dalmatiae) predala kralju, htio je svakako da se osigura mnogim odličnostima za sebe i svoje nasljednike¹ i njihove baštinike s obzirom na obdržavanje stare slobode. Na uspomenu pak ove potvrde kralj pokloni tri zlatna križa, jedan crkvi zadarskoj, drugi spljetskoj i treći rapskoj, na koje je bio i prisegao ono, što smo kazali.² A pozvao je k sebi i plemiće pokrajine (t. j. i Hrvati su sudjelovali na tom saboru). Kad je tako sigurno mir utvrdio i svu zemlju na okolo razgledao, povratio se u Ugarsku.«

Na prvi je pogled jasno, da zapis ovaj popunjuje ljetopisnim načinom ono, što kazuje trogirski isprava. Koloman je nakon što su mu se svi dalmatinski gradovi i otoci predali, sazvao na povratku iz Spljeta (negdje u polovici juna) prvi nam poznati hrvatsko-dalmatinski sabor pred Zadrom, te je ondje pred svima još jednom svečano prisegao »slobodu Dalmacije« (a za cijelo i Hrvatske), to jest ona suglasna privilegija gradska i ustav Hrvatske, a poslije njega učiniše to i svi oni, koji su bili s njime. Iz zapisa jasno izlazi još i to, da je tada bilo s kraljem

zvanična isprava, već neke ruke ljetopisni zapis, po svojoj prilici jednoga Zadrana, kojemu je naziv »comes« još stran bio. Izraz »prior« služi u Dalmaciji još i kroz XII. vijek gl. Smičiklas II, 15, 16, 55.

¹ Po ovom se izrazu jasno vidi, da se može raditi samo o jednom crkvenom dostojanstveniku dalmatinskom, jer on jedini mogao je imati nasljednika. Možda se tude misli na trogirskoga biskupa Ivana?

² Kao da je zaboravljena trogirski crkva, ili je biskup Ivan i njegova crkva napose od kralja obdarena.

mnoštvo ugarskih plemića, upravo čitava vojska, jer se izrijekom ističu pored velikaša još i mnogobrojni satnici. Isto se tako govori o predaji Dalmacije kao o jednom činu, što se netom zbio, kod čega se nesumnjivo nišani na sudjelovanje trogirskoga biskupa Ivana, kraljeva pouzdanika još od podsade zadarske. Samo tako bivaju nam jasne zaključne riječi nepoznatoga nam pisca, da je kralj prije nego li će se povratiti u Ugarsku »tako sigurno mir utvrdio.«

Prema tome zaključujem, da se i ovaj zapis, koji znatno popunjuje trogirsku ispravu, ima datovati godinom 1107.¹

a.

Vita s. Joannis ep. Traguriensis auctore anonymo.

Pars prima.

Acta S. Joannis et obitus.

Caput IV.

Colomanus Hungarorum rex Jaderam obsidet, vehementerque oppugnat. Joannes bellicam machinis effusis apud Deum precibus disiecit, urbem ab excidio prohibuit.

Per idem tempus Colomanum Pannoniorum regem contigit ad maritimas partes in manu potenti et brachio excelso descendere, ut regnum suae ditioni subjugaret Illyricum, Croatiae gentibus iam subactis. Ex quia civitas Jadratina munitior et potentior ferebatur ceteris civitatibus inferiorum partium Dalmatiae tum natura loci, tum etiam multitudine populi bellicosi quae quondam ab Adrio fratre Itali fertur fuisse constructa, contra

¹ Ovo potvrđuje i ugarski historik XV. vijeka Bonfin (Dec. II. lib. 5. p. 239), koji nije poznavao ovaj zapis (Smičiklas II, p. 24). On piše: »...recepta Jadra, ceteros paulo post Dalmatas recepit, quos ut maiori diuturnioreque beneficio sibi obstringeret, ultro libertate donavit, item urbium templa donariis amplissimis excoluit.« Dakle Bonfin zna na osnovu sasvim drugih vrela, da je Koloman najprije uzeo Zadar, a onda Dalmaciji podijelio osobite sloboštine, a crkve joj bogato obdario.

illam primo direxit aciem exercitus universi, quam, cum sibi nollet obtemperare, circumcinxit obsidione, et erectis adversus illam propugnaculis et variis generibus tormentorum, non minimam stragem murorum urbis et turrium faciebit. Eodem modo et cives pro salute certantes adversum exteriorum suam machinam, quae vulgo *testitudo artaria* dicitur erexerunt. Sed quodam praesagio contigit divino, ut quoscumque lapides vibraret machina civium, aut super suas crates, vel vineas, aut intra muros suos, retorti converterentur; unde perturbati, atque conterriti nullum aliud saluti suae remedium expectabant, nisi aut proeliando cruentum occasum, aut ignominiosae deditiois eventum. Quibus sic dubitantibus occurrit beatus Joannes Traguriensis antistes, more solito fatigatus, ut inter Jadratinos et regem exortum sedaret tumultum, et ad pacis normam utriusque populi revocare errorem. Ad cuius adventum gavisus cives et supra quam dici possit gratulabundi effecti, veluti de suae salutis auctore ipsum adeunt gradu festino, consulentes, quid facto sit opus, quid sit factum pandunt per ordinem. Quos sanctus blande leniterque consolatus est, dicens: »Nolite turbari, nolite filii metuere, nam et me causa salutis vestrae ad vos transmisit deus. Ite velociter, et machinam vestram mihi nunciare studete. Abeunt igitur ad locum festivi ubi regia machina tantam iam dederat stragem murorum, quod patebant hostibus intrinseca civitatis, reparantesque suam, velocius episcopo, quae gesserant nunciant absque mora. Ille vero quantocius pergit ad locum, et inter crepitantium saxorum turbines intrepidus perseverans, elevatis in caelum manibus, fixisque in terram genibus hanc orationem fertur fuisse ad dominum: *Omnipotens aeterne deus, cui cuncta famulantur elementa, respice propitius ad preces servi tui, et clementiam tuam exorantem pro salute populi tui civitatis istius et illius, quorum princeps hunc expugnare nititur, exaudi, et praesta, ut sicut uterque populus gaudet unius deitatis cultura, et eiusdem, fidei claritate refulget, ita unius eiusdemque terreni rectoris moderamine gubernetur.* Per dominum nostrum Jesum Christum filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti deus in saecula saeculorum.« Surgens autem ab oratione iussit lapidem sibi offerri, quem ponens in fundam inquit: »Domine deus, Sabaoth, qui docet manus meas ad proelium, et digitos meos ad bellum, qui lapidem fundae David in

Philistaeum direxit, ipse te dirigat in exteriorem machinam, quae absque humani generis laesione ictibus attrita tuis ex toto corruat et dissipetur, ut nec alia loco illius valeat reparari. Et haec dicens funes universos iussit trahi potenter; et percussa est machina extranea nec non ictibus ita contrita sequentibus, quod sicut vir orando impetraverat, nulla loco prioris potuit reparari.

Caput V.

Jadrensiū causam agit apud regem, qui divina hominis eloquentia delinitus, ac viri sanctitate cognita, illius apud Deum precibus se commendat.

Videns autem rex, quia victoria prope adepta de manibus eius eripiebatur, coepit cogitare anxius, quo consilio potissime niteretur: cedebat namque maiestati regiae ad ruborem absque victoriae triumpho ab inceptis desistere, ad detrimentum vero totius sui exercitus ibi potentes vires effundere ubi cassatae fuerant iam effusae. Cumque iam nulla spes supereset de obtinenda victoria, convertit mentis aciem ad partem consilii sanioris; et eos, quos armis non poterat, beneficiis aggreditur expugnare. Mittit itaque legatos cum huiuscemodi mandatis ad cives: Quia si regiae placet obtemperare clementiae, ducam vos inter regni primos, et urbem quam incolitis, ut cognoscatis me desiderare magis voluntarios amicos asciscere, quam imperitare coactis. Satis faciunt igitur cives iuxta consilium sancti praesuli regiae ditioni et fit deditio pro civium voluntate. Requirente vero rege, quibus essent auxiliis ab ipsius invasione liberati, referunt seriatim se sancti Joannis Traguriensis antistitis praesidio et munimine fuisse ab eius impugnatione defensos. Jussit ergo rex eum praesentari sibi, et sciscitans, cur tantum contra regis praesumpsisset potentiam, tale responsum ab eo recepit: Causa tuae salutis, bone rex, tuique exercitus redas haec omnia gesta, ne tu, cum sis christianitatis insignitus stemmate, christianorum cruentareris sanguine, et exercitus tuae clementiae serenitatisque subiectus, eodem cruore foedatus, humanitatis exuto fraeno, crudelitatis incurrisset infamiam; ac per hoc iram dei omnipotentis contra se tecum pariter excitasset, et sic sanguinem populorum pereuntium innocenter de manu regia requisisset deus. Nunc

autem salvo regis imperio, salva sunt omnia, et ex alto providit dei clementia, ut et tuae ditioni subjiceretur populus et manus tuorum a sanguine ipsius mundae invenirentur«. Miratus rex in eloquentia sapientiae illius, factus de eiusdem sanctitate vitae certior, pronus adoravit eum et ait: »Ut video, amicus dei es et verbum eius in ore tuo verum: et ideo, sancte pater, tuam depono gratiam, ut pro me famulo tuo ad regem regum preces digneris fundere, quatenus nos in pace custodiens nostri regni habenas dirigat, et post vitae praesentis cursum cum electis suis regnum nobis indulgeat sempiternum.«

Caput VI.

Sibenici dum sacris operatur, columba coelo dimissa eius capiti insedit, spectante rege, qui sancto antistiti gratificaturus, Traguriensem ecclesiam novis cumulat privilegiis.

Honoravit autem cum muneribus plurimis, et pariter cum illo gradiens pervenit ad oppidum Sibenicum, ubi ecclesia beati archangeli Michaelis usque ad praesens cernitur esse constructa; in qua dum sacra missarum celebraret mysteria, columba nive candidior, solo rege vidente, descendit super caput sancti praesulis, et ei tandiu insedit, donec initiata sacrificia consummarentur: quibus peractis elevata est ad coelos nusquam ultro comparens. Quo viso miraculo rex obstupuit et idipsum circumstantibus revelans ait: »Vere nunquam audivi talia, qualia de hoc viro viderunt oculi mei hodie«. Post haec vero rex ingressus Tragurium, dona, quae ecclesia cathedralis illius loci a Croatiae regibus, seu a Salonitanis principibus promeruerat, ampliavit et privilegiorum munimine roboravit; et vale faciens praesuli sancto, accepta benedictione discessit.

b.

Incipit Historia s. Christophori Martyris.

Regnante domino ac salvatori nostro Jesu Christo, qui cum patre et spiritu sancto unus est deus atque dominus, sub anno eiusdem millesimo tricetesimo octavo. Ego frater Georgius, licet indignus Arbensis civitatis civis et episcopus, a quampluribus eiusdem urbis civibus rogatus extiti, ut de miraculis ac mira-

libus, quae per gloriosissimum martyrem suum Christophorum deus in eadem civitate, sua largiflua pietate diversis temporibus fuerit operatus, prout ex historiis antiquis, ac senioribus civibus legissem et audissem, ad notiam praesentium, et memoriam futurorum, historialiter redigerem in scriptis. Volens igitur praedictis postulationibus satisfacere ad laudem et honorem praefati martyris Arbensium patroni Christophori, qui suis sanctissimis meritis suffragantibus salvatorem mundi speciali privilegio ac praerogativa mirabili divina gratia largiente, suis sacris humeris singulariter meruit deportare. Incipiens ergo de victoriis ipsius martyris Christophori in civitate praefata per eundem factis, prout potui, sub compendio quodam enarrando cunctis patefacio.

Alio vero tempore, quo dominus Paulus civis Arbensis et episcopus cognomine Lupus, quartus a praedecessore jam dicto (idest Domana) honore pontificatus fungeretur in Arbensi civitate, et Dalmatinorum tota simul provincia nulli jugo tunc esset subdita, contigit ut Ungarorum rex duces suos nomine Ugram, quem Sclavorum vulgus banum vocat, cum magna exercitus multitudine in Dalmatiam ad expugnandum totius provinciae populum destinaret. Idemque accepta licentia ad hoc, egressusque cum valida manu hominum venit in Croatia et omnes sibi subjectos fecit, ad se congregatos venire et omnes consilium unanimiter firmarunt, atque dixerunt: »Novimus itaque Arbensium civitatem linea copulationis ac consanguinitatis ita cum aliis civitatibus connexam, ut nulla civitas similis sibi in tota provincia Dalmatiae inveniatur. Quapropter oportet eam penitus expugnare, et nostro dominio subjugare. Nam si hanc sceptrum regni nostri obtinerit, eamque nostro scepro regente, alias civitates per eandem regere non dubitemus. Sint ergo ad praedicta perficienda aptae tredecim naves, quatenus transeuntes per mare in insulam intrare, et civitatem capere valeamus«. Quod quidem consilium, ut dixerunt, opere compleverunt. Nam subito paratae sunt ad pugnandum naves, ingressaque omnium illa militum ac peditum multitudo naves, adminiculante sua iniquitate, per ponti caerulea ad praedictam civitatem est transucta in insulam. Et egressus ille innumerus exercitus coepit undique depredari ac insultam deustare. Cumque huius rei homines civitatis causam cogno-

vissent, in duobus lignis currentibus, et in una forensium navi, uae tunc illuc casu advenerat, ingressi illis tredecim obviaverunt. Quin tantam in s. Christophoro fiduciam habebant, ac ipse visibiliter esset venturus eosque pro eis pugnando liberaturus. Cumque praedicti in quondam se jungerent loco, tanta miserunt sagittarum ac lapidum copiam, ut splendor solis a conspectu eorum propter earundem per aera volantium densitatem se subtraheret. Praedicta vero duo ligna currentia cum tertia navi nec unum retro projecerunt lapidem. Expectabant enim, ut omnes lapides ac sagittas jacerent; omnibus vero armis consumatis, insurrexerunt Arbenses in eos, et pugnantes ceperunt unam de navibus illorum, et quasi omnes interfecerunt gladio; quod quidem videntes multi de aliis navibus, quae remanserant, loricati projecerunt se in mare, et interfecti defecerunt. Misericors autem dominus nolens animarum, ac corporum internationem, sed potius satisfactionem, ventum validum, qui dicitur boreas, immisit in mare, et sic divisit eos hinc inde per diversas partes dispersos. Quare cives Arbenses unanimiter in hymnis et laudibus glorificaverunt deum omnipotentem et gloriosissimum martyrem Christophorum, voventes ut unoquoque anno aliquantulum de fructu sui laboris, in honorem martyris Christi Christophori, ecclesiae cathedrali dei genetricis Mariae offerendo condonarent, quod usque ad magnum tempus idem Arbensis populus observavit in memoriam tantae victoriae, quam dominus per alma merita s. Christophori eis conferre dignatus est, qui minime per suam ponciam sive violentiam potuissent eandem comparare.

Alio quoque tempore cum praedictus pontifex Paulus eodem fungeretur honore episcopali et Veneticorum tunc temporis praedicta civitas regeretur dominio, contigit ut quidam Ungariae regis comes nomine Sergius ad subjiendam praedictam imperio huius civitatis Arbensis gentem et insulam ingrederetur. Suo denique imperio caeterae tunc temporis subditae fuerant insulae, ac magna Selavorum pars huius comitis praeceptis obediebat; praeceperatque omnibus, in quantum earum expeteret facultas insularum, in suo obsequio ligna et alia ligna praepararent. Statimque parata sunt novem numero ligna currentia et aliorum propter multitudinem non patet numerus. Ingressus itaque cum exercitu in insulam, et depopulando usque ad dictam civitatem Arbensem

venerunt. Interea praedictae urbis cives cum cognovissent, caeperunt recommendare se s. martyri Christophoro, humiliter ipsum deprecantes, quatenus sicut multotiens ipse protegendo eos ab hostibus eripuerat, sic in tanta tribulatione ac persecutione illorum inimicorum liberaret, ac rectum consilium eis a domino impetraret. Omnesque in ipsum confidentes quamplurimum, egressi de civitate in galeam unam, cum duabus Veneticorum galeis, quae venerant pro tutamine eorum, in eas intraverunt; et per mare ad vallem, quae dicitur S. Petri eiusdem insulae pervenerunt. Ibi inventis inimicorum navigiis captivatis et comprehensis custodibus eorundem, ac rebus omnibus extractis et expoliatis, igne vehementi combusserunt; itque nec unum ex eis remansit. Quibus expletis venerunt cum magna exultatione ad civitatem. Inimici vero quae gesta erant videntes et audientes, caeperunt per insulam Arbensem fugere, seque per nemora abscondere et latitare. Homines vero civitatis exierunt per insulam unanimiter, ipsos persequentes. Quibus omnibus captis et ligatis ab Arbensibus, ducti sunt in civitatem, et carceribus mancipati. Quod audientes homines vicinarum civitatum, tam scilicet Veglenses, quorum maxima pars erat Arbi incarcerata, nam de Vegla exierat exercitus praedictus, quam Absaresenses, Chersini, et etiam Senienses miserunt ambasciatores ad Arbenses, eosdem obnixae, et cum magnis precibus deprecantes, quatenus captivis et incarceratis misericorditer parcerent; ac de carceribus ad propria cum libertate remeare permetterent. Quibus precibus Arbenses inclinati acquieverunt et de carceribus extraterunt. Prius autem, quam libertate eos donassent, oportebat quemlibet eorum quoddam ligneum artificium ad hoc specialiter praeparatum super dorsum suum, circum ecclesiam S. Mariae Arbensis, tribus vicibus deportare in signum victoriae, quam dominus meritis S. Christophori Arbensibus contulit, hostes sibi subjiciendo. Qui omnes singulatim portaverunt praedictum artificium libenter pro recuperanda libertate, ut ad civitates suas mererentur remeare de tantis iniuriis liberati. Quod quidem artificium pependit suspensum in ecclesia cathedrali Arbensi usque ad tempus domini Gregorii eiusdem civitatis episcopi, ad memoriam praedictorum, et confusionem inimicorum. Nos ergo fratres carissimi omnes Arbenses pro tantis et tam magnis beneficiis nobis a domino, s. Christophori meritis patroni ac protectoris nostri, collatis referamus

gratiarum actiones, ipsum humiliter deprecantes quatenus nunc et semper nos protegat et ab omni malo defendat; concedendo nobis gratiam suam finaliter in hac vita: ut possimus tandem suam consequi gloriam in patria: quod nobis praestare dignetur Jesus Christus dominus noster, qui ut ad ipsam ascenderemus, ad nos dignatus est descendere et viam salutis ostendere. Qui cum patre etc.

Ego presbyter Thomas de Stantiis canonicus Arbensis ecclesiae, publicus imperiali auctoritate notarius, superscriptas tres victoriarum historias s. martyris laureati Christophori Arbensiumque patroni a nonnullis nobilibus Arbensibus civibus rogatus ex libris antiquis jam dictate ecclesiae recte et fideliter exemplavi et in praesentem publicam formam redegere ad litteram, prout jacent, nil addendo, nil minuendo, quod variet sensus, vel mutet intellectum; ideoque in praemissorum fidem me proprio nomine subscripsi, ac signum tabellionatus officii apposui MCCCCLXXXII., indictione XV., die vero xv. mensis maji.

c.

Toma arcidakon: hrvatsko-dalmatinski rat Kolomanov
(1102.—1107.).

Denique Vladislao rege migrante ad dominum, Colomanus sibi in regno successit. Hic, cum esset vir ferocis animi, proposuit totam teram usque ad mare Dalmaticum suo dominio subiugare. Venit ergo cum multo armorum apparatu, et optinuit ceteram partem Sclauonie, que Vladislao fuerat pretermissa. Itaque ad mare usque peruenit, ut civitates maritimas occuparet. Tunc ad Spalatensem civitatem primo accessit, petens pacifice, ut sua se sponte dominatui eius subicerent, nec ante permetterent destrui se et sua. At uero Spalatenses, obfirmatis bene portis, per murorum circuitum cum armis diffusi, non aquiescebant regi, mentuentes dominium gentis ignote et extranee experiri; quippe nescientes, quid rex de civitates uel de civibus cogitaret. Tunc rex et eius principes indigne ferentes, et se quasi contemptos a Spalatensibus arbitantes, ceperunt multa civibus comminari; et

positis castris non longe a ciuitate, deuastabant campos, pre-
 dasque, quas poterant, faciebant. Unde factum est, ut Spalatenses
 obdurato animo cuncta proponerent sustinere pericula et dampna
 potius quam iugum suscipere Hungarorum. Cum ergo sic ali-
 quantum temporis pertransisset, intellexerunt tandem per inter-
 nuntios, esse christianos, et quod rex uellet cum eis benigne agere,
 si se eius ditioni adhuc pacifice subiugarent. Tunc Spalatenses,
 inter se facto consilio, miserunt Crescentium archiepiscopum ad
 regem Colomannum pacem postulantes ab eo. Quem ille benique
 suscipiens, annuit omnibus petitionibus, quas Spalatenses fece-
 rant pro pacis federe componendo. Facta igitur conscriptione
 omnium, que hinc inde fuerant ex beneplacito stabilita, iuravit
 rex cum suis principibus, omnia firmiter obseruare. Postera nero
 die iurauerunt Spalatenses, primo quidem maiores, deinde iunio-
 res, postea nulgus omne, ut Colomanno regi et eius posteris, ac
 regno Hungarie subiecte et fideles omni tempore permanerent.
 Tunc rex ciuitatem ingresus ualde honorifice a clero et populo
 susceptus est. Et ea die procuratione affluenter a communi
 suscepta, confectisque ac traditis immunitatis privilegiis, pro-
 fectus est. Inde autem pertransiens venit Trangurium et deinde
 Jaderam; a quibus ciuitatibus simili exemplo susceptus, fecit eis
 libertatis priuilegium. Et sic in Hungariam est regressus anno
 domini M. C. III.

(1107.)

*Isprava opatice Vekenega, u kojoj se spominje trijumfalni ulazak
 kralja Kolomana u Zadar.*

Anno incarnationis domini nostri Jesu Christi M. C. V.,
 indictione III., regnante piissimo Colomanno Ungarie,
 Chroatie et Dalmatie, primo anno quo triumphaliter Jaderam
 ingressus est, eiusdemque urbis episcopali presidente cathedre
 domno G(regorio) venerabili presule. Ego Vekenega abbatissa
 monialium sancte Marie, filia Ciche, hoc iussi describi priuile-
 gium de possessione terre, quam genitrix mea Cicca abbatissa
 comparauit a Jaderensibus, in loco qui dicitur Caproli, pro uno
 equo albo, XL. romanorum appretiato, tempore Stephani epis-
 copi et Dragi prioris, unde etiam sue venditionis cartulam testa-

tioni sibi fecerunt. At postquam diuino nutu per Colomagnum sanctissimum regem pax terre et mari est reddita, quisque nostrum cepit ire ad propria. Sed quia humana mens in suo est insaciabilis tractatu, quod primitus precando vendiderant, postmodum negando ceperunt Jaderenses defendere. Sed quia longe aliter deus quam homo iudicat maximo pars nobilium supererat, qui tunc precantes terram vendiderant. Quibus acersitis veritatem testantes, terram suis terminis ostenderunt, quam vendiderant. Coram Gregorio episcopo et Cesare (!) comite et aliis quam pluribus Ungaris, et ciuibus nobilibus et ignobilibus. Lampridius prior, Vitaza prior, Designa iudex, Trunzan iudex, Vilcinna iudex, Sorca, Madius archidiaconus.

e.

(1107.)

Izvještaj o Kolomanovu saboru s plemstvom dalmatinskih gradova pred Zadrom.

Colomanus rex veniens Jadram, ante ciuitatem conuocauit curiam, ibique de Dalmatie libertate interga perpetuaque seruanda comuniter tractante, ipse rex imprimis supra sancta quatuor dei euangelia, patre meo G. episcopo annitente, manu confirmauit propria. Videlicet: ut antiquam Dalmatie libertatem in nullo unquam deberet fraudare, nec episcopum uel primatem aliquem nisi ab eorum vele electum illis dare, confirmauere. Deinde hoc idem similiter supra sancta quatuor euangelia iurauerunt. Hii sunt: Laurentius Strigoniensis archiepiscopus, Marcellus Vaciensis episcopus, Simon Quinqueecclesiensis, Mattheus Uesperensis (!) Georgius Georensis (!) Sixtus Varadensis, Fulbertus Colocensis cum ceteris Ungarie episcopis. Comites uero maiores omnes hoc idem iurauere, quorum paucorum nomina scio. Hii sunt: Johannes palatinus, Oledinus, Marcus, Saulus, Saunicus, Vguranus, Theobaldus, Jandinus et multi alii, quorum nomina, aut nunquam scire curauim, aut si sciui in memoria non habeo, quod si omnium scirem et vellem ponere nomina, in alterum nimum nostra turgesceret pagina. Nam preter regem et episcopos et comites magnos, iurauere hoc idem et multi centurionum. Ille enim, qui prouinciam Dalmatie subesse regi disposuerat securus esse volebat per multas et magnas personas, sibi suisque

successoribu et eorum heredibus antiquam fore debere libertatem. Ad memoriam vero tante confirmationis tres cruces aureas dedit rex, supra quas, etiam quod supra explicauimus, confirmauerat. Vnam videlicet Jaderensi ecclesie, aliam Spalatensi, tertiam Arbensi, simul quosque nobiles prouincie ad se vocauit. Hac ergo securitate pace firmata, simulque terra tota per circuitum prouisa, rex regressus est in Vngariam.

f.

1118. U Rabu.

Ugovor dužda Ordelafa Faledra s Rabljanima.

Anno dominice incarnationis MCXVIII., indictione undecima, epacta XXVI., concurrente I. Nos namque Arbenses, Paulus episcopus et Oriens comes et tota communitas recordationem veritatis et certitudinis facimus nostris successoribus heredibus dimittendam. Qualiter Ordilaffus Faledrus dux Veneciarum nobis iurauit suis cum nobilibus, cum Johanne Tyano Caprulano episcopo, Dominico Pulano, Dominico Michaeli, Dominico Mauroceno, Rayerio Michaeli et Marino Longoferaro, et cum quam pluribus aliis. Predictus dux suo cum exercitu ibat Jadram, et nos missimus Vitazam et Madium Rage filium diacones (!) ad dictum ducem et ad exercitum eius, dicentes: Volumus dominio vestro subesse, et si Jadrenses uoluerint vel non potuerint, si uoluntatis est vestre, nos perpetuo retinere in consuetudine, statu et libertate terre nostre. Et promisit eis dux tenere et ita uenerunt Arbum. Et ipse dux cum supradictis nobilibus hoc modo iurauit: Juramus vobis Arbensibus et uestris successoribus heredibus, perpetuo uestram consuetudinem et statum uestrum et libertatem terre uestre potenstatemque, quam antiquitus dicitis habuisse sub imperatore Constantinopolitano et sub rege Vngarorum, presulem vobis eligendi ac comitem, confirmatione comitis reseruata nostre curie. Insuper taliter vos regere et manutenere, sicuti unam ex Venecie horis Riu(o)alti, et sicut vobis Dalmatinis Colomanns rex Vngarie iuravit suis cum archiepiscopis, episcopis et comitibus, ut in breuiario illo continetur. Actum est hoc in Arbensis ecclesie atrio, in tempore predicti presulis et comitis, vita felice.

U julu 1124.

Stjepan, sin Kolomanov, potvrđuje dalmatinskim gradovima sloboštine dane im od Kolomana (1107.).

Ego Stephanus Colomani regis filius, rex Hungarie, Croatiae atque Dalmatie. Anno dominice incarnationis MCXXIV., indictione secunda, mense iulio, nono anno regni mei. Eandem libertatem et pacem a patre meo vobis Tragurinis et Spalatinis ciuibus stabilitam, cum episcopo et comitibus et omnibus regni mei principibus sub eiusdem sacramenti obligatione confirmo et corroboro. Ego Marcellus Strigoniensis archiepiscopus laudo et confirmo. Ego Gregorius Baacensis archiepiscopus laudo et confirmo. Ego Simon Quinqueecclesiensis episcopus laudo et confirmo. Ego Ambrosius episcopus lauariensis (!) laudo et confirmo. Ego Cledinus comes laudo et confirmo. Ego Marcus laudo et confirmo. Ego Lambertus comes laudo et confirmo. Ego Buzco laudo et confirmo. Ego Nicolaus laudo et confirmo. Ego Jacobus comes laudo et confirmo. Ego Sergius comes laudo et confirmo.

Dodatak.

Neki odabrani falsifikati.

Broj falsifikovanih isprava u doba hrvatske narodne dinastije nije baš velik, a kako nas upućuju dosadanje studije o tom predmetu,¹ ponajviše su to takove, koje se ne nalaze ni u kakvom registru, premda i u ovima ima ih nekoliko (tako u spljetskom).² Danas razlikuje nauka četiri različite grupe falsifikata. U prv u idu oni, koje je falsifikator učinio po uzoru posve vjerodostojnih isprava. Ovakve isprave sadržavaju u sebi i neke momente korisne po historiju; to su u prvom redu svjedoci i vrijeme, u kojem su živjeli, odnosno sama godina. Pače i u samom tekstu one se u mnogočem slažu sa svojim originalnim predloškom, naročito onda, ako je original one isprave, koju falsifikator želi da nadomjesti, kojom nesrećom propao. Tada se dakako radi poglavito na osnovu pamćenja i tradicije, a često možda i na osnovu eventualno ušćuvana prijepisa.³ Ovamo pripadaju i interpolirane isprave, kojima je okosnica u glavnom istinita, samo ovdje ondje tekst proširen u interesu falsifikatora. Tude je veći dio isprava u glavnom vjerodostojan, na-

¹ Gl. Rački: Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do XII. vijeka. (Rad knj. 45., str. 128—150.) »Ispravak«¹ toj raspravi (Rad knj. 48., str. 222—223). Ne slažem se s mnogim rezultatima Račkoga, jer sam našao starije prijepise i bolje, negoli su oni, što ih je on imao pred sobom.

² Gl. moju raspravu: Dalmacija i Koloman (Vjesnik ark. dr. 1909., pg. 11—19).

³ Taki je klasični primjer Andrijina diploma za grad V ar a ž d i n 1209. (koja je falsifikat, jer je original izgorio), no očito je načinjena prema originalnom prijepisu. (Gl. S mi č i k l a s : Codex III, 89—91, i od 1220. (pg. 186—187), u kojoj se izrijekom kaže za onu od 1209., da je »a patre nostro Andrea rege et suo privilegio confirmata, quam pre-nominati hospites asserentes nobih priuilegio eorum per in c e d i u m (!) d o m u s . c o m b u s t o p e r d i d i s s e «.

ročito geografski podaci gradova, datum i svjedoci. Ovake su isprave gotovo svi ovi falsifikati što se tiču spljetske crkve i nekih naših samostana. Kasnijim prepisivanjem moglo je lako u njima nastati pogriješka, naročito u datumu. U drugu grupu falsifikovanih isprava idu one, kod kojih je falsifikator imao pred očima originalnu ispravu izdanu od izvjesnih lica (kralja, bana) i korporacija (kaptola), ali joj je dao u interesu svome sasvim drugi sadržaj, to jest pridržao je samo neke forme originala, a sve je ostalo izmislio. I one se dakle mogu upotrebiti za historiju, ali samo s najvećim oprezom, koji se stječe tek višegodišnjom praksom. U treću grupu valja svrstati one, koje uzimlju za uzorak koju ispravu iz bilo kojega kasnijeg vremena i tako ne daju za historiju baš nikakvih podataka za lažno označeno doba. Amo pripadaju primjerice isprave crkve rapske od g. 1071. i 1111. Konačno spadaju u četvrtu grupu nespretni i glupi falsifikati načinjeni između XIV. i XVIII. vijeka, kojih se nevjerodostojnost konstatuje odmah nakon prvoga čitanja.¹

Mi ćemo ovdje navesti primjera radi samo neke isprave iz treće i četvrte grupe, a za one prve dvije naći ćeš ih dosta u Račkoga »Documentima«.

Iz treće grupe falsifikata najvažnije su dvije isprave rapske crkve, tobože iz godine 1071. i 1111., koje se kao »originali« danas nalaze u kr. zem. ark. u Zagrebu. Obje isprave glase:

a.

8. jula 1071. U Belgradu.

Kralj Petar Kresimir IV. potvrđuje biskupiji rapskoj njezin teritorij.

† Anno ab incarnatione domini nostri Jesu Christi MLXXI., indictione VIII., die octava mensis iulii. Tempore domni Alexandri pape urbis Rome. Ego Cresimir, rex Dalmatorum ac Chroatorum, insimul meis cum principibus iustitiam Arbensis

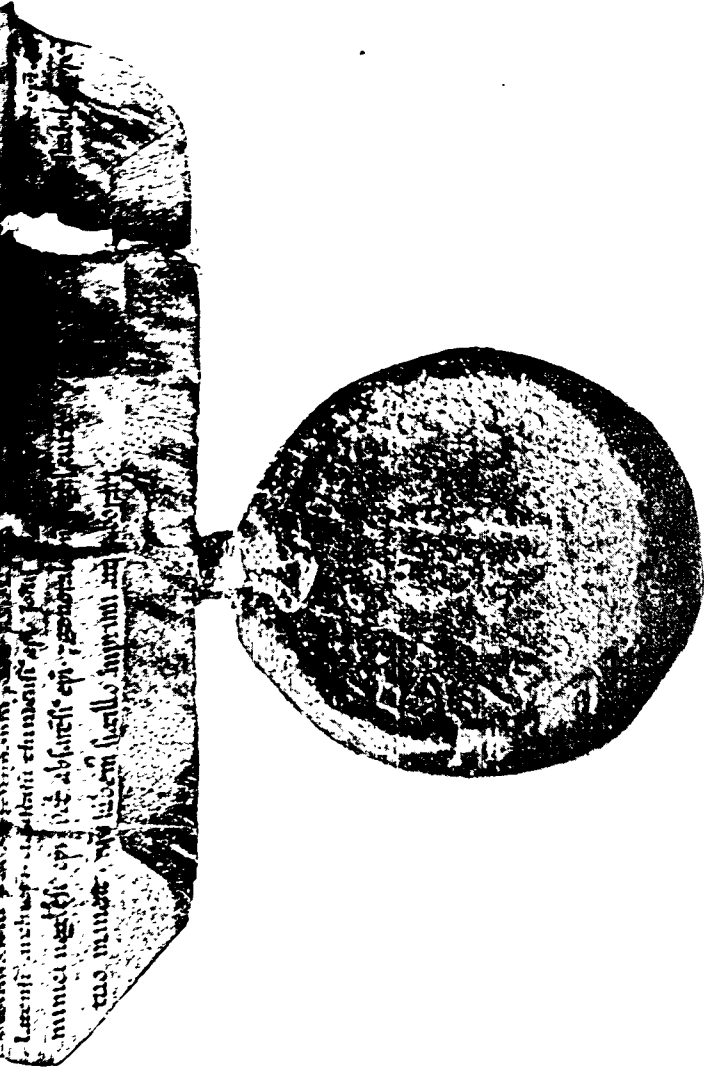
¹ Gl. Paoli-Lohmeyer: Lat. Palaeographie und Urkunden Lehre (Innsbruck 1900), pg. 343—346. — Giry: Manuel de diplomatique (Paris 1894), pg. 863—887. — Erdélyi: Pannonhalmi rend története vol. I, VII, VIII. — Hóman: A Zággráb püspökség alapitási éve. Bdpst. 1910

Anno ab incarnatione dñi nri ihu x. M. LXXII.
alexandri pp. urbi romae. Ego C. rex dalmatino
urbensis ecclesie regnans. t. ex iurisdictione nra susce
imus ut dicta ecclesia habeat sua parochia. scilicet. In
civitate selauonice stenge ulq; ad flum. coprtue. et
omni territorio de iure suo pauca. nulla. pug. per
cedim ep. nonensi. Supra heche. Supra bucam. et bo
manere. sic sep. am. v. n. r. didim. dicta. sa
decessorib; hoc privilegium perturbare. et quod
iudicio. pellatur. in regno. de inferiorib;
Regali. curie. in diocesi. Et sic. p. die. te. urben
vigore. n. r. q; cartul. d. n. r. d. n. r. d. n. r. p. n. r.
te. donamus. ecclesie. d. n. r. sigilli. n. r. d. n. r.
data. est. hac. privilegium. d. n. r. ecclesie
d. n. r. regali. n. r. d. n. r. d. n. r. d. n. r. d. n. r.

Lažna isprava hrvatskoga kralja I
(Čuva se u kr. zem. a

choe. Xiiii. die octaua. mli. mli. tpe. don
choator. Inimul. mei. cu. principib. iusticia
te. uolum. ppetuo. iure. assentente. firma
quetur. sub. apib. acastio. latine. murula. uo
sa. georgii. in. a. uia. kulla. sun. cu. principib.
mura. uilani. uul. sig. qu. h. y. m. a. l. o. hab. nouo
k. hoc. statut. uolum. ppetuo. inuolabile
inuolabile. p. h. r. i. l. l. e. Quicunq. s. nri. de
re. aliquo. in. el. i. m. n. e. at. p. t. u. e. r. i. t.
t. y. m. u. s. c. o. p. o. n. e. r. e. Centu. l. b. r. i. s. a. u. r. i.
e. t. e. a. l. i. a. m. m. e. d. i. t. a. r. e. a. d. r. o. b. o. r. e. e. t.
u. i. t. a. n. o. e. n. t. i. m. p. r. e. s. s. i. s. l. i. t. t. e. r. i. s. p. h. l. a.
u. i. d. o. r. o. b. e. r. a. m. u. s. I. u. d. i. c. e. t. o. c. X. i. i. i. i.
c. a. s. t. r. o. b. e. l. g. r. a. d. o. p. e. n. a. r. i. s. i. J. o. h. a. n. n. e. d. i. a. c. o. n. i.

Lažna isprava s lažnim pečatom ugar. hrv. kralja Kolomana od g. 1111.
(Čuva se u kr. zem. arhivu u Zagrebu).

ecclesie retinentes et eam in protectione nostra suspicientes uolumus et perpetuo iure assentientes firmamus, ut dicta ecclesia habeat suas parochias, silicet iuppam, que fuit sub Alpibus a castro latine Murula uocitato sclauonice Stenice usque ad flumen Copriue et ecclesiam sancti Georgii in Rawna; Kissam suis cum pertinentiis, tantum retinentes de iure suo paucas uillas Pagi: Peçani, Murowlani, (Murowlasi?) Wlasiçi, quas, et si pro malo habet, nouo dedimus episcopo Nonensi; iuppam Licche, iuppam Buçani et Boçachi. Et hoc statutum uolumus perpetuo inuiolabile manere, sicut semper a maioribus natu didicimus dicte iam ecclesie inuiolabile perstitisse. Quicumque igitur nostris de successoribus hoc priuilegium perturbare et ei uim inferre aliquo molimine atemptauerit, nostro iudicio pellatur a regno; de inferioribus sanctimus componere centum libras auri, regali curie medietatem et sancte predictae Arbensi ecclesie aliam medietatem. Ad roborem et uigorem nostreque cartule dationis assentionisque iustitie mitram nominis nostri impressis litteris prelibate donamus ecclesie et nostri sigilli impressione firmando roboramus. Indictione VIII, datum est hoc priuilegium Arbensi ecclesie in castro Belgrado per manum Johannis diaconi et domini regis notarii coram comuni curia.

S tom je ispravom u najtješnjoj vezi ova :

b.

1111.

Kralj Koloman potvrđuje crkvi rapskoj ispravu, što joj je 1071. dao hrvatski kralj Petar Kresimir IV.

»Annó dominice incarnationis MCXI., indictione IIII., epacta VIII., concurrentibus VI. Ego Colmanus (!) dei gratia rex Ungarorum, per misericordiam dei potitus regno Dalmatie atque Chroatie, assentimus, et quantum ad nos pertinet, confirmamus Arbensi ecclesie suas parochias: iuppam sub Alpibus suis cum terminis, a castro latine Murula uocitato, sclauonice autem Stenice, uque ad flumen Copriue, Cissam suis cum terminis, iuppam Liçe, iuppam Buçani et Boçachi, sicut semper habuisse per priuilegium Cressimiri regis et idoneos testes, quos Paulus eiusdem ecclesie presul induxit. Cognouimus, decreuimus quoque

ad honorem et dignitatem illius ecclesie, investituras tam ecclesiarum, quam episcoporum et abbatum absque regis consilio, quemadmodum fuisse probavimus, fieri debere. Postea necessarium duximus cum utriusque regni universo consilio, ut qua libertate fruuntur clerici Ungarie, fruantur et clerici Dalmatie, scilicet, ut qualiscunque potentie sigillo non constringantur, sed solo episcoporum et archidiaconorum suorum sigillo et iudicio lege canonum cogantur et iudicentur, hoc modo vero: decimationem quemadmodum in Ungaria accipiant. Pristaldus regis cum pristaldis episcoporum ex decimatione episcopi ipsi accipiant decimam partem, ex quo pristaldus regis dimidiam partem illius decimationis accipiat; pristaldi vero aliam dimidiam cum curiali comite sui episcopi per medium diuidant, et sic curialis comes dimidiam sibi habeat, pristaldi vero aliam dimidiam inter se dividant. Indictione IIII. datum est hoc privilegium dicte Arbensi ecclesie per manus venerabilis Laurentii Strigoniensis archiepiscopi, perpetuo ex concessione Colmani regis Ungarie, Dalmatie atque Chrovatie, in presentia suorum episcoporum ac comitum, quorum nomina hec sunt: Marcelli Waccensis (!) episcopi, Simonis Quinqueecclesiarum episcopi, Mathei Vesprimensis episcopi, Georgii Georensis (!) episcopi, Sixti Waradensis episcopi, Fulberti Colocensis episcopi. Comitum vero: Johannis palatini comitis, Cledini, Marci, Sauli, Saunici, Ugarani, Theobaldi, Jandini et quam plurium aliorum, Dalmatinorum episcoporum et asserentium et testificantium, per quorum testimonium probavit predictus presul, dicta Arbensis ecclesia semper ita habuisse: Crescencii Spalatensis archiepiscopi, Anastasii Thiniensis episcopi, Johannis Traguriensis episcopi, Boni Albensis episcopi, Mar(c)i Jadrensis episcopi, Domini Vegliensis episcopi, Petri Absarensis episcopi et generalis domini regis curie. Et ut hoc privilegium ratum et stabile perpetuo maneat, nostro iubemus sigillo imprimi atque roborari.

Objekti isprave bile su već odavno poznate iz Lucija, koji za prvu (1071.) kaže, da je donosi »*ex originali*«, što se nalazi »*in sanctuario ecclesie Arbensis*«,¹ t. j. u stolnoj crkvi pod oltarom, dok za drugu (1111.) ne kaže ništa drugo, nego samo da donosi »*sequens privilegium Arbensis ecclesie*«, dakle ne kaže,

¹ Lucius: De regno (1666.) pg. 142.

da je imao pred sobom original, niti gdje ju je našao. Tako se isto izražava i Farlati; očito ih je prenio iz Lucija. Kukuljević je išao za tragom originala, pa je i prvi našao original od 1071. pišući ovako: »Izvorna listina sačuvana dosada u pismohrani općine rapske, nalazi se za neko vrijeme u Zagrebu, kod predsjednika jugoslavenske akademije gosp. kan. Račkoga.«¹ Kukuljević je tražio i onu od 1111., pa kaže o njoj ovako: »Arkiv gub. Zadarske, kasniji prijepis. Acta eccl. Arben. Drugi prijepis Irvana Spalatina, bilježnika rapskoga od god. 1784. potvrđen općinskim pečatom u mene. Treći prijepis u rukopisnom djelu Ruića: Riflessioni storiche sopra la città et isola di Pago«. Konačno su dospjela oba tobožnja originala u Zagreb u kr. zem. arkiv. O tom se kaže u »Vjesniku« istoga arkiva ovako: »Naredbom vis. predsjedništva kr. zem. vlade od 30. studenoga 1895. br. 5551. Kupljeno je od nekoga gospodina iz Zadra 26 komada izvornih isprava i to: povelja kralja Kresimira od god. 1070. (!), kralja Kolomana god. 1111. . . za 500 for.«²

Dok ove listine nijesu još bile poznate u »originalu«, sudili su o njima (poglavito na osnovu Lucijeva teksta) sasvim povoljno. Tako je pisao Fejérfataky o listini Kolomanovoj od 1111. ovako: »S obzirom na formu, redakciju i sadržaj, rapska se listina od g. 1111. još veoma približuje onima, koje slijede formule diploma starih hrvatsko-dalmatinskih kraljeva, nego li ista trogirska kojom se potvrđuju slobostine (1108.), a koja nosi veoma biljeg državnoga spisa. Sadržaj prve (t. j. rapske od godine 1111.) je različit; djelomice renovacija, obnova onih prava, koja je rapska biskupija već odavna uživala po darovanju kralja Kresimira i drugih; djelomice opet davanje novih prava i vlastica. Dalmatinskome svećenstvu daje takova prava, kakova uživa svećenstvo u Ugarskoj; drugi ga ne može citovati pred sud, već samo crkveni. Desetina ima se tako pobirati kao u Ugarskoj, naime biskupov pristav (pristaldus) zajedno s kraljevskim; određen je i način, kako da dijele. Ove kraljeve odredbe završuje nabranjanje svjedoka i formula pečaćenja.

¹ Kukuljević: Cod. dipl. I, 140.

² o. c. vol. II, 17.

³ Vjesnik kr. zem. arkiva I (1899.), pg. 18. Napose još pisao je o toj ispravi Bojničić ibidem 34—40.

»Listina, vjerna uredbi dalmatinskih povelja, počinje s formulom datuma, »anno dominice incarnationis MCXI., indictione IV., epacta nona, concurrentibus VI.«. Ovo se datiranje potpuno podudara s onim u obim zoborskim listinama, samo što je kod rapske na početku, a kod onih u formuli sigilacije.« Iza toga upoređuje Fejérpataky obje rapske diplome, onu od g. 1071. i, ovu od g. 1111., te zaključuje: »Iza toliko dokaza izvan svake je sumnje, da je rapska diploma zgotovljena po Kresimirovoj, ili biskupija je po njoj redigovala novu, koju je pokazala kraljevskoj kancelariji u svrhu potvrđenja i udaranja pečata«.¹

No otkad je tobože naden »original«, okrenulo se mnijenje stručnjaka, i to nesamo o Kolomanovoj listini od g. 1111., već i o listini Petra Kresimira od g. 1071.²

¹ Fejérpataky o. c. p. 77—81.

² Prvi je posumnjao u vjerodostojnost isprave Petra Kresimira Radić. (Može li se vjerovat u autentičnost Kresimirove listine privilegija rapskoj biskupiji? (Starohrvatska prosvjeta. VII. Knin 1903. p. 75—88). Ponajprije ističe nutarnje biljege sumnjivosti: 1. bespotrebno ponavljanje indikcije; 2. »čudnovata i nečuvena, neobična i neozbiljna, a možda jedina svoje vrste »k a z n a« za onoga, koji bi se ogriješio o prava rapske crkve; 3. neobična koroboracija »s darom mitre, na kojoj su utisnuta slova kraljevskoga imena, što je osamljen primjer«; 4. p o m a n j k a n j e s v j e d o k a (što je inače izuzetak) s jednostavnom frazom »coram comuni curia«; 5. samo ova listina poznata notara hrvatskoga kraljevskoga dvora, koji ne piše po uobičajenom nalogu kraljevu (iussu domini regis); 6. ne ispisuje se ime Cresimir, već stavlja sigla C.; 7. jedino u ovoj se ispravi nazivlje Belgrad »castrum«, inače vazda urbs ili civitas; 8. što su posjedi rapske crkve u ovoj ispravi brojniji nego li u Kolomanovoj potvrdi (koju Radić smatra autentičnom) od g. 1111.; 9. ninska je biskupija osnovana tek 1075. Vanjski biljezi Radiću su ovi: 1. listina je suviše dobro sačuvana spram onih, što nam preostaše iz doba narodne dinastije, što se samo može tumačiti, da je po postanju mlađa; 2. linije povučene ravnalom, vrlo su malo i krivo potegnute; 3. pismo je vrlo nemarno, protiv običaja onoga vremena, jer ima razura, pa popravljenih i ružno napisanih slova, te i tako pisanih, kako se to nije činilo u XI. vijeku, nego docnije; 4. ima i velikih slova u sredini riječi (kao aRben-sis). Radić zaključuje: »Ni po vanjskim ni po nutarnjim biljezima ne mogu da vjerujem u autentičnost Kresimirove biogradske listine privilegija rapskoj biskupiji dneva 8. srpnja 1071., koja se čuva u zemaljskom arhivu u Zagrebu: nego cijenim, da je to na temelju drugih Kre-

Tim se napose u jednoj na mađarskom jeziku napisanoj radnji zabavio dr. Šufflay. Po njegovu mišljenju obje su rapske listine (»blizanke«) falsifikati i to s ovih razloga: 1. Obje su listine napisane okruglom minuskulom (*minuscula erecta*), a trebalo bi da bude beneventansko pismo (bar ona od g. 1071.). 2. Oblik Kresimirove diplome neobičan je u dalmatinskoj diplomatskoj praksi; redovi naime teku paralelno s dužom stranom pergamene. Kratice su neobične, a neke jasno pokazuju na dočnije doba. 3. Kolomanova diploma ima isti oblik kao i Kresimirova, a iste su i kratice, samo nema u njoj traga longobardskom pismu; pisana je čistijom i kitnjastijom minuskulom. Izgleda kao da je falsifikator htio imitovati ugarske isprave toga vremena, što je baš najsumnjivije, jer u to doba još nije toga bilo u dalmatinskoj praksi. 4. Kresimirovoj diplomi fale svjedoci, a pečat je također prije vladanja Zvonimirova u Hrvatskoj nepoznat. Legenda na pečatu jedinstvena je u cijeloj Evropi XI. vijeka. 5. Rapska biskupija nikad nije imala teritorija u Lici i Bužanima. Konačno zaključuje Šufflay, da falsifikati potječu iz god. 1367., kada ih je kralj Ludovik I. potvrdio na molbu rapskoga biskupa Hri-zogona.¹

Nekim se od ovih razloga može prigovoriti, da su možda i suviše smioni, jer je konačno ipak premalo originalnih isprava preostalo iz vremena hrvatske narodne dinastije, a još manje od kralja Kolomana, koje bi omogućile takove rezultate; naročito vrijedi to za prvi razlog, a donekle i za drugi, te za ono, što se kaže o pečatima prije kralja Zvonimira; pomanjkanje još nije dokaz. Ali oni ostali razlozi, naročito paleografsko-diplomatski, od kojih je neke već i Radić istaknuo, ne dadu se tako lako oboriti, već odista upućuju, da gledamo u objema ovim rapskim ispravama falsifikate XIV. vijeka.

Jedino držim, da bi trebalo kod historičkoga razloga nešto opreznije postupati. Šufflay kaže ovako: »Svrha (falsifikacije)

simirovih isprava, te Kolomanove potvrđnice izgubljene izvorne Kresimirove povelje, koja je morala opstojati, svršetkom XII. ili početkom XIII. vijeka patvorena isprava«.

¹ Šufflay: A két Arbei iker-oklevél. »Századok« 1905 p. 297 do 319. Prema tome bi obje ove listine bile patvorene u isto doba, kada i spljetska od 1103. (Gl. gore str. 557—584 ove knjige).

jeste jasna. Budući da je kralj Koloman svećenstvo dalmatinsko stavio pod zaštitu svojih zakona, falsifikator hoće još više, naime, da se prava rapske crkve u Kolomanovoj diplomi protegnu i na desetinu po župama Ličkoj i Bužanskoj, dok se s listinom od g. 1071., kao sa predspisom teren tek pripravlja. O tim pravima ostali izvori do sredine XIV. vijeka nigdje ne govore ništa, šta više, koliko ima podataka, oni rapsku crkvu isključuju. Na vrlo važnom spljetskom sinodu od g. 1185., kojega je zadatak bio, da se nanovo ustanove granice svih crkva, što pripadahu spljetskoj nadbiskupiji, župe Liku i Bužane dobila je koje krbavska, koje senjska, a koje ninska biskupija. Da je Kolomanova diploma već onda postojala, odluka sinoda direktno bi vrijedala prastara prava rapske biskupije, te se to ne bi nikako bez privole zainteresovanoga biskupa moglo dogoditi. Ali o tome nema govora. Te dvije župe god. 1185. nijesu pripadale rapskoj crkvi, pače uopće ni zadarskoj nadbiskupiji. S time se slaže i vijest Tome arcidakona spljetske crkve: »Vegliensis, Apsorensis et Arbensis episcopatus habuerint parochias suas in insulis suis«.¹

Ja mislim, da ovo baš ne mora potpuno sigurno stajati. Poznato je, da su Mlečani g. 1154. utemeljili u Zadru nadbiskupiju, kojoj su podredili kao sufragane otočne biskupije rapsku, osorsku i krčku,² naime one, koje su tada bile u njihovoj političkoj vlasti. Ovim činom mogle su, pače upravo morale su nastati i promjene s teritorijem ovih biskupija, koliko su se one prije g. 1154. protezale i u vladanje ugarsko-hrvatskih kraljeva. To su pak mogle biti biskupije krčka i rapska. Ako se naime jurisdikcija krčke biskupije nesumnjivo protezala na kopnene župe senjsku, vinodolsku, gatanjsku, plaščansku, modrušku i novigradsku,³ zašto da se rapska nije mogla širiti bar po Podgorju, ako i ne još i po Lici, Bužanima i Bočacima.

Dašto, nakon uređenja posebne mletačke nadbiskupije u Zadru nije više moglo ovako ostati. Poradi toga učini prvu promjenu kralj Gejza II., a onda sin njegov Stjepan III., koji

¹ o. c. p. 317—318. (Toma ed. Rački p. 44.).

² Smičiklas II, p. 76—79. Hrvatska bješe samo kratko vrijeme pod zadarskom nadbiskupijom.

³ Toma o. c. 40. — Črnčić: Najstarija poviest p. 34.

podredi god. 1163. spljetskoj nadbiskupiji župe Krjavu, Bužane, Plaški, Vinodol, Modrušu i Novigrad, dok se za Liku i Podgorje ne kaže ništa. Nešto kasnije obnovi Stjepan III. biskupiju senjsku (između g. 1166. i 1169.), a g. 1185. utemelji spljetski crkveni sinod još i biskupiju krbavsku. Sada tekarskih poradi ovih promjena definitivno uređene granice pojedinih biskupija, te tom prilikom zapadoše biskupiju senjsku župe: Senj, Vinodol, Gatanska i Bužani; Krbavsku: Krbava, Polovica Like, Novigrad, Drežnik, Modruš, a ninsku Nin, Luka i druga polovica Like, dok se Podgorje i opet napose ne spominje kao župa (ili današnji arhidiaconat).

Iz ovoga se razlaganja vidi, da upravo ne mora da stoji ona tvrdnja Šufflayeva, kao da bi stariji spomenici potpuno isključivali jurisdikciju rapske biskupije na hrvatskom kopnu, a naročito po Podgorju.¹

No uza sve to još nije sumnjivosti nestalo s rapske listine; ona se poglavito osniva na paleografsko-diplomatskoj strani isprave, pa tako historička strana nije od odlučne važnosti. Iz toga pak, što se ispravi samoj ne mora upravo nužno s razlogom spočitnuti potpuna netočnost u historičkim podacima, naslućujem jedino to, da se falsifikator po svoj prilici poslužio i pravim listinama kraljeva Petra Kresimira i Kolomana. U opstanak autentične listine prvoga ugarsko-hrvatskoga kralja držim, da se nikako ne može posumnjati. Pa stoga moglo bi se pomisliti, da se ona g. 1367. nije više nalazila u originalu u posjedu rapske crkve, budi što su je Mlečani oteli, budi što je za kakove nesreće ili požara propala. Otok Rab pak ostao je neprekidno u mletačkoj vlasti od g. 1115. do 1358. Prema tome dakle sačuvao se možda samo neki prijepis ili izvadak bivše kraljeve listine. S time opet biskup rapski nije mogao da stupi pred kralja Ludovika I., pa se zato našao ponukanim, da ili sam, ili po kome drugome dade falsifikovati one dvije isprave. Bez sumnje je tom prilikom što god i dodao, kako što se tiče teritorija, tako i što se tiče nekih prava i pobiranja desetine rapske crkve. No da li se falsifikator (koji je svakako radio

¹ Čini se pače prema dvjema listinama, da su rapski biskupi još i iza g. 1154. imali neku vlast u Jablancu, i to g. 1179. (Smičiklas II, p. 160—161) i 1251. (o. c. IV, p. 450—451).

sporazumno s biskupom) drznuo posvema izmisliti, da se rapska crkva još pred dvjesta godina u tolikoj mjeri protezala po hrvatskom kopnu, ipak se ne može tako sigurno ustvrditi.

Osim ove hipotetične isprave Kolomanove, falsifikator nesumnjivo se poslužio i onim anonimnim mletačkim zapisom kao konceptom, kako to bjelodano dokazuje isti slijed ugarskih biskupa i velikaša. Međutim kod niza dalmatinskih biskupa, kod kojega se posla mogao poslužiti i kojom pravom Kolomanovom diplomom, učinio je znatnu pogrješku, što kao zadarskoga biskupa spominje Marka mjesto Grigura. Taj nam je zajamčen još i za g. 1111. jednom originalnom kraljevom listinom.¹

Da zamete trag, budući da je prava Kolomanova listina mogla jedino g. 1107. biti datirana, falsifikator je i datum izopačio, koji se začudo posve slaže s onim Kolomanove diplome zoborskoj opatiji.²

Prema tome zaključujem, da je rapska Kolomanova diploma (kao i ona Petra Kresimira od g. 1071.) falsifikat XIV. vijeka, te da se njome, ni po sadržaju, ni u pitanju hronologije, ne možemo poslužiti kao vjerodostojnim izvorom.

Kao primjer za četvrtu grupu falsifikata, donosimo one, koje se tobože vežu uz ime kralja hrvatskoga Držislava i bugarskoga velikaša Penča (Pincius) i crkve sv. Mihajla između 994. i 1000. Kako čine jednu cjelinu, donijet ćemo ih sve zajedno.

a.

9. februarara 994.

Penčo (Pincius) sa svojim rodnom daje graditi crkvu sv. Mihajla u Solinu.

In Christi nomine, amen. Ab incarnatione domini nostri Jesu Christi anno noningentesimo (!) nonagesimo quarto, die uero nona mensis februarrii. Tempore, quo regnabat sacrilegus et

¹ Fejérpatak y o. c. p. 44., ispisano »Gregorius Jadertinus«.

² ibidem: »Anno M. C. XI. concurrente VI., epacta nona, indictione III.« Nije ništa nemoguće, da se rapski biskup kao podanik ugarsko-hrvatskoga kralja od g. 1358. dalje mogao upoznati (naročito ako se za to zanimao) s ugarskim Kolomanovim listinama.

profanus imperator Stephanus in terra Bulgarorum in caeterisque regionibus. En ego uir Pincius notauit et scripsi ad memoriam posteriorum nostrorum, quatenus nos, cum essemus consanguinei Stephani imperatoris, saepius ipsum propter eius delictum redarguimus. Excaecauerat enim patrem suum, patrum autem nostrum, probum dominum, christicolam iustum, Sismanum imperatorem. Quapropter nos, fratres ac propinquos suos, ex patria nostra fugauit et expulit de terra uidelicet Bulgarorum ex urbe Tarnoua; exaltauit uero mendaces ac rebelles. Pater autem eius, caecus existens, increpauit ipsum de expulsionem nostra; at ipse strangulauit eum et remansit in patris maledictione. Nos autem uenimus Missiam et inde recedentes peruenimus (in) Chroaciam ad illustrissimum et probum regem Dirzislauum. At ille nos benigne recepit et adiuuit, tanquam bonus ac benignus dominus; et collocauit in suburbio Clysii. Illic igitur remansimus et recepimus ueram fidem catholicam secundum institutionem Romanae ecclesiae. Et ego Pincius una cum fratribus meis, uidelicet Armonio, Polemio; Johanne, Celestino et sorore nostra Murca, et cum nepotibus nostris Tetrulo, Martino, Alexandro, Johanne, Paulino, Georgio, Pancracio et cum filio meo Pleso sermonem fecimus et ita ordinauimus: uidelicet collegimus inter nos pecuniam dedimusque eam Pleso, ut obsequium deo faciat, ut aedificet ecclesiam in honorem beati Michaelis archangeli et sancti Petri apostoli et beati Martini episcopi. Et sic ordinauimus, ut quicumque postea fuerit de tribu nostra, ut aliquid dictae largitur ecclesiae, substantiae scilicet stabilis, ut agrum uel domum. Fecimus enim, ut ecclesia ista sit memoriale domus ac familiae nostrae: ut nullus sit possessor seu ordinator ecclesiae huiusmodi eiusque bonorum, nisi posteri siue haeredes nostri ex linea masculorum siue feminarum procreati, semper (et) perpetualiter. Si uero fuerit sacerdos de tribu nostra, praesbyter siue monachus, ut possideat dictam ecclesiam, unus post alium. Si autem non fuerit de tribu nostra praesbyter aut monachus, ut tribus nostra saecularium hominum eligat capellanum quemlibet. Et fecimus hoc cum consilio et consensu reuerendissimi et dignissimi Martini archiepiscopi Spalatensis. Et si aliquis uoluerit facere contra istam ordinationem siue uoluntatem nostram, iram dei super se habeat et cadat in sanctorum patrum maledictionem et cum Juda Scharioth iugiter crucietur..

b.

1. augusta 1000.

Penčo sa svojim rodom daruje neke posjede i zemljišta crkvi sv. Mihaјla.

In Christi nomine, amen. Anno natiuitatis eiusdem domini nostri Jesu Christi millesimo, indictione [decima] tercia. Regnantibus dominis nostris Basilio et Constantino magnis imperatoribus, in regno Chroaciae gubernante autem Dirzislauo, inelyto rege, residente etiam in sede beati Domnii Martino, reuerendissimo archiepiscopo, una cum domino Florino principe Spalati et Clisii. Ex quo ab exordio mundi primi parentes in peccatum inciderunt, eiectique fuerunt de paradiso deliciarum et expulsi sunt in regionem mortis, cui omnis status hominum ex tunc sit subiectus; et ob id omnis mortalis homo repentinam formidet mortem et accidentalem, ne imparatus existens morti(s) perpetuae in aeternam incideret poenam. Hanc ob causam ruminantes et considerantes cogitauimus *nos supra dicti* (!) simul et concorditer, inspirante nos spiritu sancto, pro redemptione animarum nostrarum nostrorumque parentum ac haeredum nostrorum usque ad finem mundi, fecimus aedificare domum dei ad honorem sanctorum dei *supra scriptorum* (!) in loco prope litus maris siue prope arenam. Primum prece obtinuimus a *rege* (!) saxa theatri, ex quibus ecclesiam fabricaremus; et ille dedit nobis et saxa et omnem circuitum terrae theatri ad honorem dei et ecclesiae beati Michaelis archangeli. Ego Plesus imprimis emi terrenum, super quod aedificauimus ecclesiam, a quodam homine Slauonico nomine Sidica, qui fuit de loco nuncupato Chosiça, et a fratre suo Ziro, octo *denariis*; quod habere, quo gaudere, frui, usufructuare et facere de ipso quidquid nobis placuerit. Aliud etiam emi terrenum iuxta ecclesiam ab occidente a Firmarisco Chirini, trium *wretenorum*, *denariis* decem; uolo et iubeo, ut sit dictate ecclesiae. Et iuxta dictum terrenum emi aliud terrenum a quodam Stroiza, filio Zemici, *denariis* quinque; uolo, ut sit istius ecclesiae. Item emi terrenum prope litus maris sub Sabulo a Zubinico *denariis* X, quod est iuxta flumen in loco uocato Poddupglane (?); uolo, ut sit huius ecclesiae. Post haec Theodorus, filius eius, accepit a me dictum precium et firmam quietationem. Item emi hortum illum post ecclesiam contra portam theatri a mari usque

ad uiam publicam terreni Prodani, ubi est murus in medio uetus infra terrenum eius et meum, quod emi a dicto Prodano *denariis XXXV*; uolo, ut sit in hac ecclesia. Emi etiam terrenum a superiori parte terreni arenae, *wreteni* unius, a dicto Sidica *denariis* decem; uolo, ut sit dictae ecclesiae. Item ibidem emi iuxta illud terrenum aliud a Tripico *denariis* tribus; uolo, ut sit eiusdem ecclesiae. Emi quoque aliud terrenum in ualle, quae dicitur Tribiset, a Michaele filio Tribisete, *denariis* uiginti; uolo, ut sit in dicta ecclesia. Item in eodem loco emi tres funiculos terrae a Trimonio et fratre suo Peciazito *denariis* VIII; uolo, ut sit dictae ecclesiae. Item similiter emi unum terrenum a Biricino Cirnica, [filio] Dobri, *denariis* VIII; uolo, ut sit huius ecclesiae. Emi etiam terrenum in loco, qui dicitur Lichina, a Chiso, qui est de loco dicto Repusina, *denariis* XX; [uolo ut] sit dictae ecclesiae. Emi terrenum in loco dicto Burda apud salinas usque supra uiam; uolo, ut sit istius ecclesiae. Emi itidem terrenum in loco dicto Killa a Petralo, qui fuit a Repusina, *denariis* quinque; uolo, ut sit in hac ecclesia. Etiam emi ibidem terrenum iuxta Stiniza rupem, ab una parte rupis usque ad alteram, a Pazina *denariis* XX; uolo, ut sit huius ecclesiae. Emi etiam terrenum in loco dicto Slano in ualle, incipiens a mari usque ad uiam publicam, et a costa, quae usque ad mare protenditur, totam uallem illam a diuin eadem ecclesia. Ibi etiam iuxta dictam uallem emi similiter terrenum alterum, a parte orientali mei terreni usque ad torrento Dabro et a filio eius Dominico *denariis* XXX; uolo, ut sit in eadem ecclesia. Ibi etiam iuxta dictam uallem emi similiter terrenum alterum a parte orientali mei terreni usque ad torrentem et uiam publicam, a Dazina VIII *denariis*; uolo, ut sit in eadem ecclesia. Emi etiam terrenum in loco, qui dicitur Socholeha, iuxta terrenum domni Prestancii a Gliubaz *denariis* V; uolo, ut sit istius ecclesiae. Item ego Pincius cum fratribus meis et nepotibus, superius nominatis, omnes unanimiter simul facto consilio dedimus duos molendinos, quos maiestas regia dederat nobis in perpetuum et posteris nostris, hos dedimus ecclesiae sancti Michaelis, et cum insula, quae super illos est, prope quam uoluitur rota molendini, ab oriente et iuxta quam decurrit aqua ad fullas et molendinum regium, a parte autem occidentis ad molendina sancti Michaelis. Haec facta sunt anno domini millesimo, indiccione [XIII], mense augusti die prima, coram iudicibus et

testibus: Johanne podcupica et fratre eius Zulico, Negusio podcupica, Ciuitico Dabisclauico et Johanne Curino, Maiano brauaro.

Ista autem pecunia supra dicta terrenorum fuit ultimum precium siue superadicio precii.

c.

Na početku XI. stoljeća.

Pleso, sin Penčov, daruje crkvu sv. Mihajla posjedima i zemljištima.

Post haec ego Plesus post mortem parentum meorum ueni habitatum Spalati cum familia mea. Et fecimus colloquium et consultum cum Maria uxore mea et filiis meis: cum primogenito meo Dabruco, Orbasio, Petrono, Johanne et cum sorore eorum Nouata. Cum omnibus istis ante dictis emimus ex nostra substancia propria terrena inferius dicta; et pro redemptione animae meae ac Mariae uxoris meae dedimus ea dictae ecclesiae (sancti Michaelis), secundum ordinem supra dictum, uti continetur et ut ordinauerunt parentes nostri. Emi tres pecias terrae a Johanne cognomento Muralo in loco uocato Burda usque ad terrenum Paganelli *denariis VIII* sine terratico; ad hoc testis est Murca amita mea. Emi a Siruo filio Lastari possessiunculam uocatam Cassan *denariis XI*; testis fuit Basilius archidiaconus et Petrus Gata cum duobus suis generibus et Puppino praesbytero. Emi a sororio meo Daniele partem domus suae *denariis X*; testes Mesana Gattina, Bacharinus praesbyter et Andreas filius Caste. In communi habeo eum ipso unam peciam terrae apud sanctum Maximum, pro qua dedi illi *III. denarios*. Emi uallem unam in loco uocato Stinica supra terrenum sancti Domnii *denariis XIII* ab Abrico Taco et fratre suo; testes Simon Chruchola et (Maiano) brauaro. Uolo, omnia ista sint dictae ecclesiae.

d.

Oko 1247. do 1266.

Svećenik Osrubče daje komad zemlje crkvi sv. Mihajla.

Ego minimus omnium presbyterorum Osrubce presbyter, in veritate et testimonio *inventus sum posterus et haeres Pincii* et Plesi ceterorumque superius (?) nominatorum. Data mihi fuit

ecclesia sancti Michaelis per dominum Rogerium archiepiscopum Spalatensem et sic ordinatum fuit et ab eo confirmatum decretum sive ordinatio maiorum nostrorum. Et ob id dedi unam petiam terrae emptam iuxta sanctum Michaelem, quam emi a Nicolao filio Senarisci. Testes fuerunt abbas Prodanus et Thelinus monachus sancti Stephani pro uno *denario*. Volo, ut sit sancti Michaelis pro ordinatione maiorum nostrorum et pro memoria nostrorum posterorum.

Ove je listine poznavao Lucius, ali ih ne priopći u cjelini već s a m o d a t u m prve, kao dokaz, da je g. 994. bio Držislav kralj u Hrvatskoj.¹ Sve ostale nije ni jednom riječi ni spomenuo, a historijski sadržaj njihov potpunoma je mimoišao. Ne sumnjam ni malo, da je Lucius to učinio upravo stoga, jer ih nije vidio u originalu (»in *scriptura* foundationalis ecc. s. Michaelis«), što bi on izriječom (kao svaki put) istaknuo, i jer mu se sadržina njihova nije ni malo istinitom činila, iz nutarnjih razloga ovih dokumenata. S time još je u vezi i to, da nije jasno kazao, gdje se nalaze; može se samo nagoviještati, da su u njegovo doba bili u crkvi sv. Mihajla, koja je tada još opstojala. Prvi ih je doslovno donio F a r l a t i i potpuno iscrpao kao historijsko vjerodostojno vrelo. No za nas je najvažnije, da je on izriječom naglasio, da ti dokumenti potječu »ex tabulis eccl. s. Michaelis, quas *Ioannes Lucius ex archivo domus Cindrianae Spalatensis describit et suis collectaneis inseruit*«. ² Sada dakle znamo, da su te listine bile oko 1666. u arhivu plemićke spljetske porodice Cindri, koja je ne samo bila u prisnom prijateljstvu s Lucijem, već mu i davala historijske građe. O toj se listini prvi izjavio Bugarin, profesor kazanskoga universiteta, M a r i n D r i n o v ovako: »da

¹ »... tamen cum Martinus archiepiscopus et Dirsislavus rex in *scriptura* foundationis eccl. S. Michaelis prope amphiteatrum Salonae sitae (quae adhuc extat (1666.) simul cum ruinis ipsius amphiteatri) anni 994. nominentur« (o. c. 79). Danas toj crkvi nema traga, ali narod uza sve to zna mjesto, gdje je stajala, govoreći za zemljište »to je svetoga Mije«, kako sam se uvjerio na licu mjesta u društvu s Msr. Franom Bulićem.

² Farlati o. c. III, pg. 111. Isprave na str. 111—112, 112—113 (obje s komentarom), 114 i 277.

³ Baš od Cindrija dobio je na dar Lucius današnji v a t i k a n s k i egzemplar Tome arcidakona.

je isprava Penčova, kako je do nas došla, poznija preradba (nekadanjega) originala... Na to jasno pokazuju neke historijske netočnosti (kao: nikad se ne zgodivša zlodjela Samuilova) i anahronizmi: na taj se posljednji fakat odnosi, što su Bugarin Penčo i njegov rod tobože prešli na katoličku vjeru (u X. vijeku) i što su oni, kao i Šišman rođeni u Trnovu, koje je tek u XII. vijeku postalo. *Listina je dakle preradena poslije XIII. vijeka*.¹ Listine je ove potom uzeo Rački u obranu, premda je priznao, da su bar preradene.² No poslije toga prvi je Jireček posumnjao uopće u njihovu vjerodostojnost; on reče: »Der *ζόμες*, Vater der Komitopulen, erscheint im »Pomenik von Zografu« als *Šišman*, ebenso als »Sismanus imperator« in einer dalmatinischen Urkunde, angeblich von 994., die aber fabriziert wurde in einer Zeit, wo Trnovo die Hauptstadt Bulgariens war, im XIII.—XIV. Jahrhundert».³ Konačno je kr. srpski državni arkivar (u Beogradu) Prokić posvema sigurno pokazao, da su sve te isprave, što se tiče historijske vjerodostojnosti njihove sadržine, prosti i glupi falsifikati.⁴ Jirečku i Prokiću se i ja pridružujem, no kako su se oni najvećma obazirali samo na bugarsku historiju, ja ću još dodati neke jasne dokaze i s hrvatske historijske strane, te ću im konačno i otkriti postanak.

Potkraj X. i na početku XI. vijeka nije se u Hrvatskoj računalo na denare, nego samo s byzantinskim novcem, tako je isto tada nepoznata bila i mjera za zemljište *vreteno*, koje se u našim ispravama spominje prvi put na početku XIII. vijeka.⁵ Isto tako nije se u ono doba moglo govoriti

¹ Дриновъ: Сѣчненія I. (Sofija 1909.), 458—459.

² Gl. opširnije Rački u »Radu akademije«, knjiga 45., str. 146—148.

³ Jireček: Die cyrillische Inschrift vom Jahre 993 (Jagić, Archiv XXI (1899), 549.

⁴ Прокић: Почетак Самуилове владе (Глас срп. kr. akad. LXIV. Beograd 1901) str. 110, bilj. 2, 130—134. Прокић: Постанак једне словенске царевине у Македонији у X. веку“ (Глас LXXVI. Beograd 1909) pg. 219—222, 242—246, kao i čitav rezultat ovih dviju odličnih radnja. Sada znamo po jednom boljem rukopisu Skiliceša i po suvremenoj grobnoj ploči, da se otac komitopula zvao Nikola, a ne Stjepan ili Samuel, kako se domišljao Rački.

⁵ Ima doduše spomena već i prije, ali to ne znači još pravu praksu. (Prvi put spominje se »vreteno«, što ja znadem, g. 1144. u Spljetu.) Smičiklas II, 56.) Denara pak nema u Hrvatskoj nikako prije XIII. vijeka.

»recepimus veram fidem catholicam secundam institutionem Romanae ecclesiae«, jer tada su još pristaše pape rimskoga smatrale crkvu *jedinstvenom*; shizma u pravom smislu riječi začinje tek u drugoj poli XI. vijeka, a sama ovako stilizovana *formula* također je iz mnogo kasnijega vremena. Međutim Rački htjede da spase autoritet tih listina tako, da su Penčo i njegova svojta tobože prešli s *bogomilstva* na katolicizam, što je više nego samo nevjerovatno, a pored toga uključuje u sebi taki prelaz *krštenje*, jer su bogomili smatrani za heretike, a ne za shizmatike. Dalje opažamo, da su prve tri isprave u najtješnjoj međusobnoj vezi. tako da ona od 1. augusta 1000., ne donosi imena darovatelja crkvi sv. Mihajla, već se samo *poziva* (!) na predašnju ispravu od 994.! Ovo je unikum u čitavoj nam danas poznatoj diplomatiji. Takova tijesna hronološka veza među trima ispravama također nije bila u to doba uobičajena, pa tako nas to podsjeća na doba potpuno razvijene kraljevske kancelarije od XIV. vijeka dalje. Isto je tako nemoguće govoriti u godini 1000. o »*domino Florino principe* (! mjesto priore) *Spalati et Clissii*«, jer je tada bio Spljet u byzantinskoj Dalmaciji, a Klis u državi Hrvatskoj, pa stoga nikako i nipošto ne može u ono doba da bude jedna ista ličnost objema mjestima glavar (načelnik), a da i ne istaknemo, da je tada Klis za cijelo bio kraljevski grad i središte Podmorske županije. Tako šta i pomišljati nije se nikako dalo sve do onda, dok ne postadoše članovi nekih hrvatskih porodica, koje su imale Klis, ujedno još i knezovi (comites) u Spljetu, što se prvi put zbilo za kneza *Domalda* od plemena Svačićeva između g. 1209. do 1217., a onda naročito kroz XIV. vijek za Jurja II. kneza Bribirskoga od plemena Šubićeva (1303.—1322.). U tim ispravama nema dakle ni traga ikakovoj historičkoj vjerodostojnosti, pa baš ni onakovoj, kakova se nalazi u nekim falsifikovanim listinama, nastalima na osnovi vjerodostojnih podataka. One dakle nijesu »*preradene*«, već naprosto izmišljene na najnespretniji način s kraja na kraj, i to očito u svrhu, da se opravda neki posjed crkve sv. Mihajla »*de Arena*«, kako se ona zvala u XIV. stoljeću, a o kojoj se očito pričalo poradi susjedstva bivše *rimске arene*, da je nekoć bila sagrađena od kamena izvađena iz toga rimskoga spomenika.

Da je to sve odista tako, dokazuje ovaj još do danas nepoznati podatak. Poznati nam Šibenčanin Zavorović napisao je potkraj XVI. vijeka (1598.) historiju Dalmacije, koju je onda iza desetak godina preradio. Rukopis toga djela, koje nikad nije bilo štampano, nalazi se u mletačkoj knjižnici Marciani (Lat. X., XI.), a u njemu čitamo (fol. 68A.) ovako: »His autem temporibus (sc. oko 1000.) Stephanus Bulgarie preerat profanus et sacrilegus princeps, qui Sismanum patrem suum primo exceccaverat deinde laguo fracta gula necavit et Pincium consobrinum suum, qui cum de tam nephando scelere increpaverat et ex urbe Tarnova, quam alii Tribanum dixere, eiecit, qui Bosnam deide ad Radoslavum regem pervenit, a quo in suburbio arcis Clissie collocatus fuit ubi persistens cum Armonio, Polemio, Ioanne et Celestino, ac etiam cum Mnica (!) sorore et nepotibus Romane ecclesie ritus (!) adhererunt et S. Michaelis archangeli, S. Petri et L. Martini episcopi ecclesias in Spalatensi agro crexerunt anno Christi incarnatione nongentesimo nonagesimo quarto, quarum ecclesiarum rota iuris patronatus familia Cindris nobilium Spalati usque in hodiernum tamquam ex illis descendentium concedit (ut ex publicis documentis apparet, t. j. u arhivu familije Cindri)«. Ove nam riječi jednoga pisca prije Lucija očito pokazuju na tendenciozni falsifikat: familija Cindri imala je bar u XV. vijeku protektorat nad crkvom sv. Mihajla, a vukla je tobože podrijetlo svoje od onih tobožnjih bugarskih članova vladalačke kuće.¹ Da je falsifikator imao pred sobom i Dukljaninovu kroniku, očividno pokazuje onaj »Radoslavus rex«, dok je iz Tome preuzeo ime spljetskoga nadbiskupa Martina, koga Toma spominje zajedno s Držislavom kraljem g. 970., a onda 1015. nadbiskupa Pavla. Da li je možda Lucius ispravio ono »Radoslavus rex« u »Držislavus«, toga ne znamo, ali mi se čini vrlo vjerojatno, jer već Farlati, koji je upotrebio *Lucijeve prijepise*, konzekventno piše »Držislav.«²

¹ Cindri nam se prvi put spominju (Joannes C.) u spljetskoj ispravi od godine 1248. decembra 22. (Codex IV, 374.)

² Porodica Cindri živi još i danas u Spljetu. Zamolio sam i dobio pristup u arhiv, u kojem danas ima svega dvije isprave: jedna kralja Ludovika I. od 1359., a druga neka mletačka iz XVI. ili XVII. vijeka. Nekoć tako bogati arhiv je propao, kako mi je don Frane Bulić pripovijedao, još u polovici XIX. vijeka, i to tako, da su djeca iz kuće

Historijska karta

kraljevstva Hrvatsko-dalmatinskoga (bez Slavonije) oko g. 1100.

(Složili je dr. Luka Jelić i dr. Ferdo Šišić).

Županije (župe su samo dijelovi županija) s plemenima, što su u njima obitavala bijahu, koliko znamo ove:

I. Livanjska s Livanjskim, Duvanjskim i Dlamočkim poljem, ili zajedno s Tropoljem („comes Trium camporum“ u XIII. i XIV. vijeku.). Od dvanaestoro hrv. plemena živjeli su tude poglavito Svačići (Domaldovići, Dlamočani (?) i Mihovilovići).

II. Cetinska sa sijelom u Stolcu i gradovima Vrhnikom, Sinjem i Triljem. Na sjeveru (oko Stolca) isprva je pripadala precima kneza Domalda od plemena Svačić, kasnije (poslije 1210.) čitava je knezova Nelipića od plemena Svačića.

III. Imotska s gradom Imotskim; ne znamo ni za kakovo pleme u njoj (možda Kačići?).

IV. Plivanjska s Plivskim jezerom i docnijim gradom Jajcem; vrlo je vjerojatno, da su i ovamo dopirali Svačići.

V. Psetska sa središtem oko grada Pseta (danas negdje oko Petrovca). U toj su župi obitavali, s obiju obala Sané Hrvatinići, koji su nedvojbeno bili jedna grana Nelipića, dakle Svačići (Ključ), a na zapadu oko Pseta prema Uni Lapčani.

VI. Podmorska od Šibenika do blizu Vruļje kod Omiša. Tude su bili gradovi Šibenik, Bilice (Βελιτζειν), Stupin (τὸ Στόλων), Solin, Omiš i glavno županijsko mjesto Klis. Izuzeti bijahu kao byzantinski Trogir i Spljet. Ova je županija bila nastavana na jugu od Kačića oko Omiša i u docnijim Poljicama, uz njih su bili Kukari. Zemljište između Solina i

Trogira nazivlje se još u jednoj ispravi od 1190. (neštampanoj) kao „*teritorium regale*“.

VII. Bribirska s desne obale Krke s gradovima Bribirom, Ostrovicom (zar *Κλαβώζα*) i Skradinom (τὸ *Σκρόρον*). Nastanjena bijaše sva plemenom Šubića.

VIII. Ninska s gradom Ninom, obrovičkom glavicom (Brauzo), Kožinom (Capulae) i Brdom (Burdo) kao mjestima. Tude je bilo ispremiješano više plemena: Kačići, Lapčani, Mogorovići i Jamometići.

IX. Kninska s Kninom gradom (τὸ *Τενήν*), a u polju kninskom s katedralnom crkvom sv. Marije. Tu su nastavali Svačići, a onda zacijelo još i neki Lapčani i Gusići.

X. Sidraška uz more od Zadra do ušća Krke s Belgradom (τὸ *Βελέγραδον*), Vranom i drugim manjim mjestima, koja pripadahu ponajviše opatiji Rogovskoj i Vranskoj. Nastavala su je razna plemena: Šubići, Tugomirići, Karinjani (Lapčani), Gusići a možda i Kačići.

XI. Lučka (kod Konstantina ἡ *Νίνα*); negda joj je glavno sijelo valjda bilo Nunac (*Νίνα*), a još prije 1100. Karin (τὸ *Κόρι*); ostala mjesta bijahu Suovara, Tinj, Raštane, Podgrađe, Banjevac i Kašići. Poslije XIII. vijeka Lučka županija primi u sebe ninsku, lučku (staru), bribirsku i sidrašku. Tude su nastavali Karinjani ili Lapčani, Šubići, Jamometići i Virevići.

XII. Krbavska sa središtem u gradu Krbava (danas Udbina). U njoj je s malim izuzetkom stanovalo pleme Gusića na zapadu, a pleme Lapčana na istoku.

XIII. Lička od Zrmanje i mora do granica krbavske i gatanske župe. Središte drevno joj je bilo u Počitelju gradu, a zna se još i danas za Mogorić grad. Nastavana je bila poglavito od plemena Mogorovića do Velebita, a u Podgorju uz more od Tugomirića, a oko Buškog grada od Polečića.

XIV. Gatanska (ἡ *Γουτίζα*) na sjeveru ličke a zapadu krbavske županije i sa sjedištem zacijelo u Otočcu. U njoj su po svoj prilici živjeli neki od plemena Gusića i Lačničići. Šta je bilo s hrvatskim teritorijem, u kojem se već potkraj XII. i na početku XIII. vijeka spominju županije Modruška i Vinodolska, nije nam poznato, kao ni plemena u njoj; možda su i opstojale s tim imenima prije 1102.

(XV.) Maronia (Primorje), bila je oblast na jugu uz more od Vrulje do ušća Neretve. Pripala je za kralja Petra Kresimira IV. Hrvatskoj, no čini se ne pod župansku vlast, nego pod „kneza primorskoga“ (dux Marianorum), možda na spomen bivših Neretljanskih knezova. Pod upravu toga kneza potpali su onda zacijelo i svi hrvatski otoci (koji su inače bili krunsko dobro), osim onih byzantinskih. Središte bilo je zacijelo grad Makarska (τὸ Μοκρόν), sa županijama rastočkom (ἡ Πάστοξα), makarskom i τὸ Δάλειν, što je po našem mišljenju danas Dole (s poljima uz Ljubuški sve do Neretve) a nikako ne Duvno. U toj su oblasti poglavito stanovali Kačići.

I tako smo neoborivim dokazima dokazali, da su sve te isprave iz bivšega arkiva spljetskih Cindrâ naprosto neozbiljni falsifikati, u kojima su se slili u jedno nekakovo znanje falsifikatorovo o bugarskoj historiji (možda dubrovačkoga podrijetla) i pučka tradicija o postanku crkve sv. Mihajla »*de Arena*«. Stoga nam je dužnost da ih posve zabacimo, i to nesamo njihov sadržaj, nego i data, to jest oni nijesu nikaki izvor, da su god. 994. i 1000. bili na životu i vladali hrvatski kralj Držislav i nadbiskup spljetski Martin. Još je zanimljivo, da sklop ovih listina u neku ruku ima sličnosti s listinom Petra Črne sina Gumaja, kojom je pred smrt nadario i potvrdio posjed od njega utemeljena samostana sv. Petra »in Selo«.¹

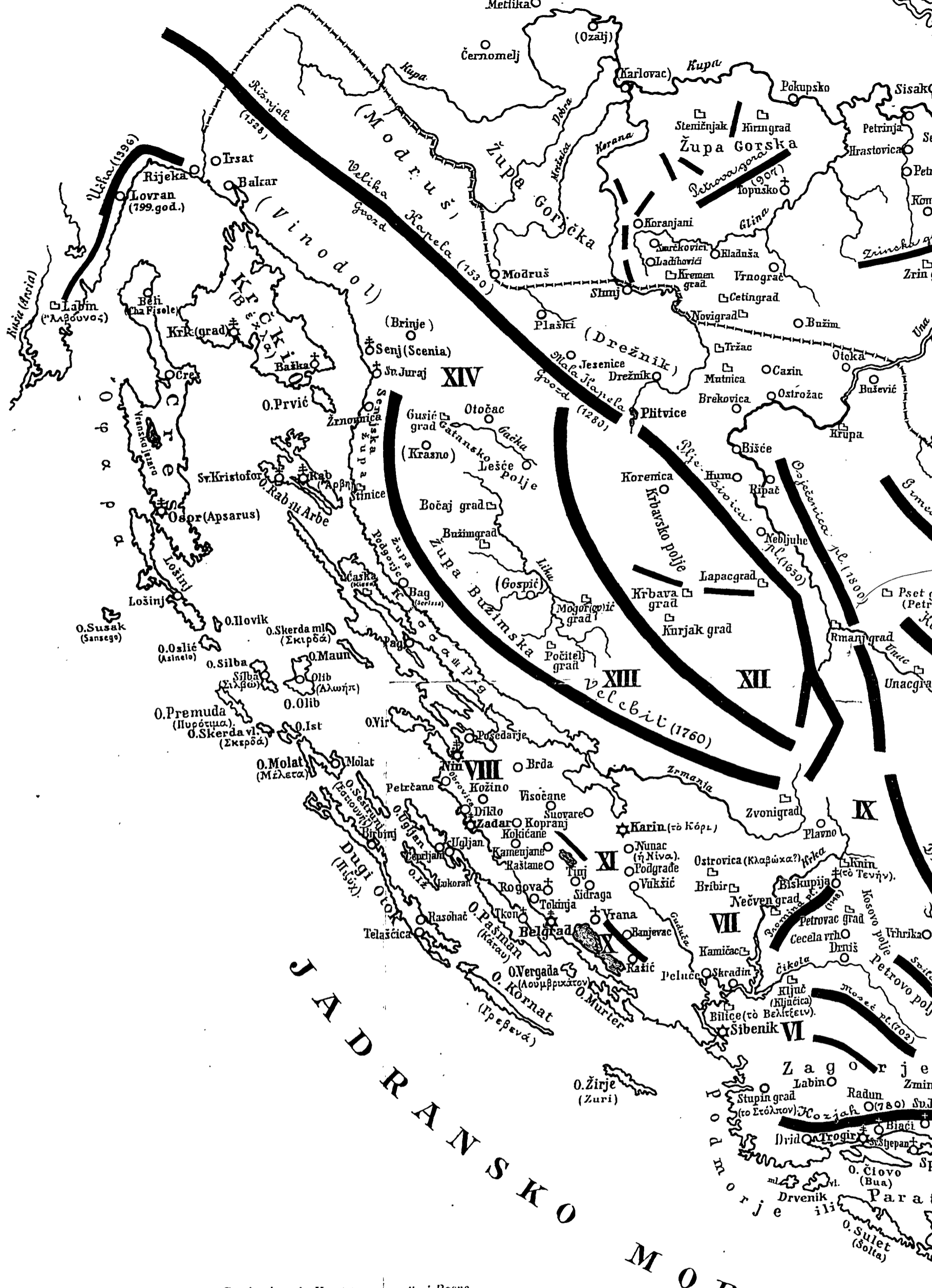
Falsifikat sam nastao je s obzirom na sadržinu, kao i na opširnu stilizaciju, pa na srodnu ispravu o. 1247.—1266., kao i na podatke iz bugarske historije (Šišmanidi su vladali od 1323. do 1393.), najranije u XV. vijeku.²

Cindrove »stare pergamene«, a najradije one velike, upotrebljavala kao »tok« za »sablje« igrajući se »soldata«, a pored toga svu su ih silu odnijela mesaru ili drugom trgovcu za umatanje raznih predmeta. Msgr. Frane Bulić, koji je također u tim igrama sudjelovao, dobro se svega toga još i danas sa žalošću sjeća. Dakle nema više nikakve nade, da će se ikad štogod naći o tom pitanju iz toga arkiva.

¹ Gl. gore str. 275—284.

² Kad nam budu objelodanjeni mnogobrojni dokumenti spljetskoga kaptola iz XIV. i XV. vijeka, vrlo je vjerojatno, da ćemo se namjeriti na podatke, koji će nam objasniti pravi povod tim falsifikatima.

- Granica između Hrvatske, Slavonije i Bosne.
- ☆ Zidovima opasani gradovi
- ⚔ Biskupija (odn. nadbiskup.)
- ⚔ Crkva ili samostan
- ▣ Grad (castrum)

Mjesta navedena u zaporkama, samo su orientacije radi uvrštena u kartu.

Historijsko-topografska karta
 kraljevstva Hrvatsko-dalmatinskoga (bez Slavonije)
 oko godine 1100.

Složili je Dr. Luka Jelić i Dr. Ferdo Šišić.

